

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 29

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July – 2019

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 29 Sayı/Issue: 2

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2019

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadetin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

Cilt / Volume: 29

Sayı / Issue: 2

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

Prof. Dr. Adnan ÇELİK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AKSIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKSOY (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla ENGİN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın USTA (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Burhan AKPUNAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Güven ÖZDEM (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Feriha AKPINARLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasbi SOYLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ANASIZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER (Süleyman Demirel)
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Meliha Nurdan TAŞKIRAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARABULUT (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAC (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep GÜNEŞ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep ÖZMAN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat SEVER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Şener DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Tark ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem DOĞAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Atınç OLCAY (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Atilla YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DEMİR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif AKSOY (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal BAY (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ARSLAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ÖZDEMİR (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ZEREN (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ESER (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan AKYOL (Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin KAPLAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmi GÖKYER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar ÜLGEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Rıfat BİLGİN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Tayfur BAYAT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN (Adıyaman Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Arkeoloji / Archaeology

Serkan ERDOĞAN, Korkmaz ŞEN (Araştırma Makalesi)

Çemişgezek-Ulukale Köyü'nün Tarihsel Yerleşim Dokusu
The Historical Settlement Pattern Of Chemisgezek - Ulukale Village 1

Coğrafya / Geography

Halil ZORER, Saadettin TONBUL (Araştırma Makalesi)

Başkale Havzası'nda Havza Gelişiminin Jeomorfometrik Analizlerle İncelenmesi
Investigation of Basin Development in Başkale Basin with Geomorphometric Analysis 19

Özlem ÇAKAR ÇELİK (Araştırma Makalesi)

Türkiye'de 2008 Yılı İtibariyle Uygulanan Nüfus Arttırıcı Politikanın Yansımalarını Ortaya Koymaya Yönelik Bir Araştırma
A Study Examining Reflections 2008 Population Increase Policy In Turkey 39

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Abdulhalim AYDIN (Araştırma Makalesi)

Flaubert'in "Saf Bir Kalp" Adlı Hikayesinde Eleştiri ve Dramatik İroni
Dramatic Irony And Criticism In Flaubert's Short Story "A Simple Heart" 51

Bahir SELÇUK (Araştırma Makalesi)

Nergisi Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi
An Essay of Bibliography About Nergisi 57

Berk İLHAN (Araştırma Makalesi)

Repetition in Child-Directed Questions; A Comparison of Turkish and English Languages
Çocuğa Yöneltilen Sorularda Tekrarlama; Türkçe ve İngilizce Dillerinin Karşılaştırılması 73

Birol İPEK (Araştırma Makalesi)

Azerbaycan Türkçesinde Anlamlarına Göre Modal Sözcükler ve Özellikleri
Modal Words and Characteristics in Azerbaijani Turkish by Definitions 81

Hasan KARACA (Araştırma Makalesi)

Ol- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fillerde Ana Fiilde Yer Alan -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA ve -yor Ekleri
The Affixes Of -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA and -yor in The Main Verb Within The Compound Verbs Formed by Auxiliary Verb "Ol-" 89

Mehmet YILMAZ (Araştırma Makalesi)

Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Abidin Dino'nun Sanat ve Edebiyata Bakışı
The view of Abidin Dino on Art and Literature as a Transition Era luminary 99

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Ali Ünal, Gulnar Ceferova (Araştırma Makalesi)

Öğretmenlerin Öğrenme Engeli: Düşman Dışarıda
Teachers' Organizational Learning Disability: The Enemy is out there in school 105

Seçil TÜMEN AKYILDIZ, M. Nuri GÖMLEKSİZ (Araştırma Makalesi)

A Study on The Development of Intercultural Effectiveness: Intercultural Perspective and Academic Achievement of EFL Learners
Kültürlerarası Etkinliğin Geliştirilmesine İlişkin Bir Çalışma: Yabancı Dil (İngilizce) Öğrenenlerin Kültürlerarası Bakış Açısı ve Akademik Başarıları 123

Şener DEMİREL, Yelda KÖKÇÜ (Araştırma Makalesi)

Richard Bach'ın Martı Adlı Eserinin Çocuğa Görelik Bağlamında İncelenmesi
Analysing Seagull Written By Richard Bach In Terms Of Suitability For Children 149

Tuncay TUNCEL, İbrahim Yaşar KAZU	(Araştırma Makalesi)	
Ortaöğretim Matematik Öğretim Programlarının Ölçme ve Değerlendirme Boyutunda Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi <i>The Investigation of Measurement-Evaluation Dimension of the High School Mathematics Curriculum in Terms of Teacher Opinions</i>		163
Güzel Sanatlar / Fine Arts		
H.Nurgül BEGİÇ, Ceren ÖZ	(Araştırma Makalesi)	
Geleneksel El Sanatlarımızdan Elazığ "Palu Çakması"nın Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Çalışma <i>A Study on Sustainability of The Elazığ "Palu Çakması" One of Our Traditional Handcraft</i>		181
Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU, Kainat ÖZPOLAT	(Araştırma Makalesi)	
"Görsel Kimlik" ve "Marka Tasarımı" Kavramlarına İlişkin Grafik Tasarım Bölümü Öğrencilerin Metaforik Algıları <i>Metaphoric perceptions of graphic design students on "Visual identity" and "Brand design" concepts</i>		191
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences		
Ender TUNÇER HELVACIOĞLU, Sevcan FIRIN	(Araştırma Makalesi)	
X ve Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Araçlarının Karşılaştırılması <i>Comparison of Instruments of Motivation for X and Y Generations Workers</i>		203
Haydar ALBAYRAK	(Araştırma Makalesi)	
Türkiye'nin Tarım Arazileri Politikası: Bir Kamu Politikası Süreç Analizi <i>Turkey's Farmlands' Policy: A Public Policy Process Analysis</i>		211
Hüseyin ŞİMŞEK, Fatih Ferhat ÇETİNKAYA, Cahit AYTEKİN	(Araştırma Makalesi)	
Örgütsel Kalite Göstergesi Olarak Çalışan Memnuniyeti: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması <i>Employee Satisfaction as an Organizational Quality Indicator: A Scale Development Work</i>		233
Mehmet TEMİZ	(Araştırma Makalesi)	
Carry Trade Yatırımları ve Temel Belirleyicileri Arasındaki Rolling Window Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği <i>Rolling Window Causality Relationship Between Carry Trade Investments and its Basic Determinants: The Case of Turkey</i>		247
Murat AYGEN	(Araştırma Makalesi)	
Devlet Eylemi Olarak Kamu Politikaları: Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'nin Eğitim Politikası <i>Public Policies as State Action: Turkey's Education Policy in the European Union Harmonization Process</i>		259
Mustafa Fedai ÇAVUŞ, Emirhan YETİŞ	(Araştırma Makalesi)	
Kurumsallaşma Algısının Üretim Karşıtı Davranışlara Etkisi: Elazığ Organize Sanayi Bölgesi Örneği <i>The Impact of Perception of Institutionalization on Counterproductive Behaviors: A Case Study of Elazığ Organized Industrial Zone</i>		277
Ömer Şükrü YUSUFOĞLU, Gökçe CEREV	(Araştırma Makalesi)	
Gençlerde Aidiyet Düzeyinin Akademik Başarıya Etkisi: Fırat Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği <i>The Effect of Family Belonging Level on The Academic Achievement in Young People: Fırat University Faculty of Economics and Administrative Sciences Case</i>		289
Sinan ÇAVUŞOĞLU, Yakup DURMAZ,	(Araştırma Makalesi)	
Yeşil Davranışlara Karşı Tutumun Ziyaret Niyetine Etkisinde Yeşil İmajın Düzenleyicilik Rolü: Yeşil Oteller Örneği <i>The Moderation Effect of Green Image between Attitude towards Green Behavior and Revisit Intention: Green Hotels Sample</i>		303
Yılmaz AKDİ, Mesut BALİBEY, Aliye KAYIŞ	(Araştırma Makalesi)	
Petrol ve Doğalgaz Fiyatlarındaki Periyodik Dalgalanmalar <i>Periodic Fluctuations in Oil and Natural Gas Prices</i>		317

İletişim / Communication

Emrah ARĞIN

(Araştırma Makalesi)

Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanımları: 2017 Anayasa Referandumunda Youtube Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

Social Media Uses Of Political Parties In Turkey: An Investigation on Youtube Use of 2017 Constitutiona Referendum 327

Sosyoloji / Sociology

Metin GÜLTEKİN

(Araştırma Makalesi)

Sosyal Medya Ya Da Anlık İletişimin Sosyolojisi

Sociology of Social Media or Instant Communication 345

Süleyman İLHAN

(Araştırma Makalesi)

Neo-Liberalizm, Esneklik Ve Güvencesizlik

Neo-Liberalism, Flexibility and Precariousness 361

Tarih / History

Fatma İNCE

(Araştırma Makalesi)

II. Kılıç Arslan Dönemi Selçuklu-Bizans İlişkileri (Miryokefalon Savaşı’na Kadar)

Seljuk-Byzantine Relations of II. Kılıç Arslan Period (Until The Battle of Miryokephalon) 369

Filiz YILDIRIM

(Araştırma Makalesi)

Osmanlı Devleti’nin Yeraltı Savaşçıları: Lağımçılar

Underground Warriors Of The Ottoman State: Sappers 385

Meral KUZGUN

(Araştırma Makalesi)

Kilis Günlük Halk Gazetesi’nde Hatay Meselesinin Ele Alınışı

How Kilis Daily Public Newspaper Dealt With The Issue Of Hatay 409

Murat ÇELİKDEMİR

(Araştırma Makalesi)

Harput’un Elazığ’a Nakli

Transportation of Harput to Elazığ 425

Şükran YAŞAR

(Araştırma Makalesi)

Roma Heykellerinin Akıbeti Deprem mi – Dinî Öfke ve Nefret mi?

An Earthquake or Religious Rage and Hatred? 431

Turgay MURAT

(Araştırma Makalesi)

İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türk Basımına Yansımaları

The Establishment of Israel State and its Reflections on Turkish Press 449

Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers 469

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 1-17, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.03.2019 **Kabul Tarihi:** 09.08.2019

ÇEMİŞGEZEK-ULUKALE KÖYÜ'NÜN TARİHSEL YERLEŞİM DOKUSU¹

The Historical Settlement Pattern Of Chemisgezek - Ulukale Village

Serkan ERDOĞAN²

Korkmaz ŞEN³

ÖZ

Ulukale Köyü, Çemişgezek ilçe merkezinin 30 km. doğusunda, Tunceli il merkezinin ise 93 km. batısında yer almaktadır. XVI. yüzyılda Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi konumundaki Ulukale, Osmanlı Dönemi yapıları ile tanınmaktadır. Gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda Ulukale yerleşim tarihi başlangıcının Demir Çağı'na dayandığına yönelik veriler elde edilmiştir. Helenistik – Roma dönemleri bir kaya mezarı ile temsil edilen Ulukale'nin Orta Çağ öncesine tarihlenebilecek bazı mimari kalıntıları da belgelenmiştir. Orta Çağ'a ait kayda değer arkeolojik bir kalıntıya sahip olmayan Ulukale'nin türbe, çeşme, hamam, cami, kilise ve sivil mimari ile somutlaşan tarihsel yerleşim dokusu esas olarak Osmanlı Dönemi'nde hayat bulmuştur. Ulukale'nin Demir Çağı'ndan başlayarak günümüze değin varlığını sürdüren yerleşim tarihi dönemsel bir kesintiye uğramaksızın yaklaşık olarak 3000 yıllık zaman dilimini kapsamakta ve öteki dönem yapılarına göre daha iyi korunmuş Osmanlı Dönemi yapıları Ulukale'nin başlıca tarihsel ve kültürel mirasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler : *Tunceli, Ulukale, Yerleşim Dokusu, Demir Çağ, Osmanlı Dönemi*

ABSTRACT

Ulukale village is located 30 km away from Cemisgezek province center on the east and 93 km away from the city center of Tunceli on the west. Ulukale, which was once a district of Cemisgezek Sanjac in 16th century, is known with its Ottoman structures. As a result of the ground surface explorations, it has been found out that the history of Ulukale goes back to Iron Age. Beside to a rock-cut tomb that belongs to Hellenistic-Roman periods, some architectural structures that belong to Pre-Middle Age periods of Ulukale also has been detected. Even though, there are no important archaeological remainings in Ulukale from Middle Age, there are civil settlement structures such; fountains, hammams, mosques, and churches mainly belong to Ottoman period that have shaped historical settlement pattern of Ulukale. It is understood that Ulukale, history of which starts from Iron Age up to this time has been developed gradually without no break approximately for 3000 years, however its historical and cultural heritage mainly belongs to Ottoman time.

Keywords: *Tunceli, Ulukale, Settlement Pattern, Iron Age, Ottoman Period*

Giriş

Çemişgezek ilçe merkezinin 30 km. doğusunda yer alan Ulukale yerleşimi, Tunceli il merkezine ise batıdan 93 km. mesafededir (Harita - 1). Ulukale köy yerleşimi, geniş bir vadinin sonunda bulunan ve köye adını vermiş kayalık sarp bir tepe üzerine kurulu, büyükçe bir kalenin eteğinde konumlanmıştır. Ulukale Köyü'nün yerleşim dokusu, Demir Çağı'ndan başlayıp Geç Osmanlı Dönemi'ne değin uzayan uzun zaman diliminde iskân görmüş bir yerleşim merkezine işaret etmektedir. Köyün kuzeydoğusunda yerleşimin ilk başladığı Ulukale Kalesi, büyük bir kayalık tepe

¹ Bu makale BEBAP 2017. 14 numaralı proje kapsamında üretilmiştir.

² Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 1300 Bitlis-Türkiye.

e-posta: serqanerdogan@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-8049-8093>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 23200 Elazığ-Türkiye.

e-posta: ksen@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4332-7567>

üzerine kurulmuştur (Resim – 1). Kaleden günümüze değin çeşitli kaya mimarisine ilişkin kimi izler dışında pek bir şey kalmamıştır.

Arkeolojik ve Yazılı Verilere Göre Çemişgezek Yöresinin Yerleşim Tarihi

Çemişgezek ilçe merkezinin 25 km güneyinde bulunan Sakyol (Pulur) Köyü yakınlarında Keban Barajı kurtarma kazıları kapsamında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Çemişgezek yöresinin yerleşim tarihini Kalkolitik Çağ'a değin geriye çekebilmek mümkündür. Burada yapılan kazılarda Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5500 – 3000) ve Erken Transkafkasya kültürü ile temsil edilen Eski Tunç Çağı kültür katları tespit edilmiştir (Koşay, 1971: 320-321; Koşay, 1972: 53-56; Koşay, 1976: 1-22).

Tunceli bölgesi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Zubana ya da Supana (Barjamovic, 2011: 129, 216, 506), M.Ö. II. binyıl Hitit Çağı'nda Şuppina (Monte, 1978: 368; Carruba, 1966: 25; Erdoğan, 2015: 83), M.Ö. I. binyıl Asur belgelerinde Şuppa (Wisemann, 1956: 120) ve Urartu kaynaklarında Supane/i (Salvini, 1972: 106; Salvini, 2005: 260-262; Salvini, 2008: 12 A-6, A 8-21A - A 8-21B) adıyla kaydedilmiştir ve bundan ötürü Çemişgezek yöresinin söz konusu bu yerel krallığın parçası olması ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte M.Ö. XV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve Tunceli yöresine lokalize edilen Pahhuwa Krallığı'nın egemenlik sahası içerisinde kalmış görünmektedir (Cornelius, 1967: 67; Cornelius, 1973: 205; Forlanini, 2010: 160 dn. 40; Erdoğan, 2016: 31-32). Helenistik ve Roma dönemlerinde ise Çemişgezek, Sophene Krallığı'nın egemenliği altındadır. Yöre, Bizans Dönemi'nde Sophene, Sophanene (Honigmann, 1970: 6, 255; Hauptmann, 1970: 25 dn. 21), Orta Çağ Ermeni kaynaklarında *Tzophene*, *Tzoph*, *T'sopk* ya da *Cop'k'* değışkeleriyle (Hewsen, 1992: 59 ii, 59A ii, 147, 153-156, 161-162, 250) Orta Çağ Süryani kaynaklarında ise *Sop*, *Sophene*, *Şōbah* ya da *Bēth Şōphanāyē* adlarıyla tanınmaktadır (Luther, 1997: 179, 179 dn. 305; Dupont ve Sommer, 1949: 25-30). İmparator I. Iustinianus (M.S. 527 – 565) zamanında Bizans'ın "IV. Eyaleti" haline getirilen bölge, M.S. VII. yüzyılın sonuna değin Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır (Ardıçoğlu, 1997: 31).

Çemişgezek ilçe merkezinde bulunan en eski yapı Urartu ya da Geç Demir Çağı'nda yapıldığı sanılan "Tekne Kayalığı" kaya mezarıdır. Bununla birlikte ilçe merkezi yakınlarındaki "İn Delikleri" olarak anılan kompleks yapının Helenistik Dönem ile ilişkili olabilecek bir tapınak olduğu değerlendirilmektedir (Erdoğan, 2017: 449). Çemişgezek Kalesi'nin Bizans sur duvarlarına ait kimi izleri, ilçe merkezinin en eski mahallesi niteliğindeki Kale Mahallesi'nde gözlemek mümkündür. Çemişgezek, Erken Bizans Dönemi kayıtlarında Hierapolis (Ermenice Herapawlis) adıyla geçmektedir (Hewsen, 2000: 51 Map 42, 53). M.S. VII. yüzyılın sonlarında Arap – İslam orduları tarafından fethedilen bölge, Suğûr ül-İslam olarak adlandırılan Emevi – Abbasi devletlerinin sınır ucundaki topraklar dâhilindedir (Ardıçoğlu, 1997: 32; Çelik ve Yıldırım, 2013: 546). Tarihsel kayıtlar günümüz Çemişgezek'in X. yüzyılın sonlarından itibaren Çemişgezek'in öncül adlarıyla anılmaya başlandığına işaret etmektedir. 934 yılında Çemişgezek, Bizans İmparatorluğu'nun "Mesopotamia Teması" 950 yılında ise "Hozan (Hozat) Teması" idari birimi içerisinde varlığını sürdürmüştür (Honigmann, 1970: 68, 75; Danık, 2010: 25). Çemişgezek yöresi, X. yüzyılda kısa bir süre yerel bir soylu olan Manuel'in idaresinde kurulmuş Degik Prenslığı'nın bir parçası görünümündedir (Honigmann, 1970: 67, 75). X. yüzyıl öncesinde bölgenin çok kısa sürelerde ve sık sık el değıştirdiği tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır (Metin, 2013).

Malazgirt Savaşı'ndan sonra 1085 yılından itibaren Harput, Palu, Çemişgezek ve Arabgir Artuklu komutanlarından Çubuk Bey'in egemenliğine girmiştir (Reşidü'd-din Fazlullah, 2011: 118; Bezer, 1997: 77, 81-83). Çubuk Bey'den sonra bu bölgelere Çubuk Bey'in oğlu Mehmet Bey hâkim olmuş (Bezer, 1997: 86 -88) ve takriben 1121 yılından itibaren ise Artuklu Belek Gazi yöreye hâkim olmuştur (Bezer, 1997: 90-91). 1226 ve 1234 yıllarında Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad Çemişgezek Kalesi başta olmak üzere Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü Selçuklu sınırına dâhil etmiştir (İbn Bîbi, 1941: 112-114; Danık, 2010: 27; Bezer, 1997: 93). 1243 yılında Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol komutanı Baycu Noyan, Çemişgezek'i İran'da yeni kurulan İlhanlı Devleti topraklarına katmıştır. İlhanlılar Döneminde bölgeye vali olarak atanan Eretna Bey, Çemişgezek yöresinin de içinde yer aldığı bir devlet kurmuştur. Daha sonra İlhanlılar'ın iradesiyle 1280 senesinde tahta çıkan II. Mesud, Anadolu'ya gelmeden önce Abaka'nın huzuruna gitmiştir ve

Han tarafından Malatya, Harput, Diyarbakır ve Sivas şehirlerini içine alan Doğu Anadolu'nun yönetimi kendisine verilmiştir (İbn Bîbî, 1956: 741-742).

Moğol hâkimiyeti zayıflayınca bölgede yerli beylerin etkinliği hissedilmeye başlanmıştır. Timur Dönemi'ne ait Tacüddin Yelman bin Keykubad bin Halid el Kûrdî tarafından inşa edilen Çemişgezek Yelmâniye Cami(1396-1404) bunun en önemli belgesidir (İlter, 1975: 92-107; Sözen,1971: 29). Timur Dönemi'nden sonra 1420 yılında Çemişgezek Akkoyunluların hâkimiyetine (Ünal, 1992: 371; Ebu Bekr-i Tihrani, 2001: 401-402), 1514 yılında Yavuz'un doğu seferiyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Ünal, 1992: 367-390).

Ulukale'nin Orta Çağ Öncesi Yerleşim Dokusu

Kalenin güneydoğu yamacında bulunan ve yerel halk tarafından "Süt Pınarı" denilen yerde kaya cephesine oyulma suretiyle düzleştirilmiş önü açık bir kaya platformu, kalenin en dikkat çekici mimari unsurudur. Yaklaşık olarak 12 m. x 4 m. ölçülerindeki kaya platformu içerisinde, köşeli ve daire formlu nişlerin yanı sıra kaya platformu tabanındaki sunu çanak oyukları ile bağlantılı, sıvı sunular için yapılmış kaya olukları yer almaktadır(Resim-2). Söz konusu yapı elemanları bu kaya platformunun çeşitli libasyon uygulamalarının yapıldığı açık hava bir kült alanı olduğunu açığa vurmaktadır. Açık hava tapınağı niteliğindeki bu platforma ilişkin kaya yontum izleri ve yansıttığı mimari döşem, Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Benzer bir uygulama kalenin güneydoğu yamacında tespit edilmiştir. Burada karşılıklı kabaca yontulmuş iki kaya bloğundan imal edilmiş bir kaya yarığı belirlenmiştir. Bu kaya yarığı önünde, aşağıya doğru inen sıvı akıtma kanallarına şekillendirilmiş kaya blokları eşlik etmektedir. Libasyon amaçlı yapıldığı bu alanın kültürel işlevli olabileceği değerlendirilmektedir. Kalenin batı zirvesinde ise kimisi 1 m. x 1 m. olan farklı ebatlarda kabaca yontulmuş yapı taşları tespit edilmiştir. Aynı yerde kaya tabanına oyulmuş muhtelif ebatlardaki kaya oyukları ve sarnıç ya da silo amaçlı yapılmış olması gereken daha büyük kaya oyukları göze çarpmaktadır. Yine kalenin batı yamacında teraslandırma suretiyle düzleştirilmiş kaya platformları gözlemlenmekte olup, bunların sur temel yatakları ya da kalenin suruyla ilişkili yapı tabanları olduğu düşünülmektedir. Kalenin batı zirvesinden itibaren aşağı yamaçlarına doğru uzanan mevcut izler, Doğu Anadolu'nun Demir Çağı'na özgü özellikler göstermektedir. Kalenin güney eteklerinde olasılıkla kalenin yüksek kesimlerinden buraya sürüklenmiş muntazam biçimde yontulmuş pek çok kaya bloğu gözlemlenmiştir (Resim - 3). Bu kaya bloklarının kalede Orta Çağ öncesi bir yapı elemanı olarak kullanıldıkları açıktır.

Ulukale yerleşim tarihine ışık tutabilecek önemli veriler, Ulukale Köyü'nün 3 km. güneybatısındaki Yünlü (Reşol) Mezrası'ndan gelmektedir. Bu verilerden biri Ulukale Kalesi'ne 4 km. güneybatısındaki Yünlü (Reşol) Mezrası yolu üzerinde olup Pırkani mevkiinde yer alan kaya mezarıdır (Resim-4). Pırkani kaya mezarı tek odalı olup kısmen tahrip olmuş kapı açıklığı, düzensiz kemer formludur. Kaya mezarının en önemli iç mimari döşemi içerisinde bulunan kline ve muhtemelen mezar teknesi işlevi görmüş olan kot seviyesindeki üzeri taş ve toprak örtülü bulunan kaya tabanıdır. Bununla birlikte kapı açıklığına kadar uzanan klinenin üzerinde bir sunu çanak yuvası da bulunmaktadır (Çizim-1). Oldukça sade yapılmış bu kaya mezarı Roma Dönemi'ne tarihlendirilebilecek hiçbir mimari veri sunmamaktadır. Kaya mezarının Roma Dönemi öncesi Geç Demir Çağ'da ya da Helenistik Dönem'de yapılmış olması uzak bir olasılık değildir.

Çemişgezek İlçesi, Ulukale Köyü'nün 4 km. güneybatısındaki Yünlü (Reşol) Mezrası yakınlarında bir başka kaya oyulmuş mekan, Ulukale Kalesi'nin 4.5 km. güneybatısında yer almaktadır. Bu kaya odasına bulunduğu konum itibarıyla "Yünlü (Reşol) Kaya Oyma Alanı" adı verilmiştir. Ulukale Çayı'nın geçtiği bir vadiye bakan, bir kaya yüzüne oyulmuş kaya odalı mekân, tek odalıdır ve sonradan tahrip olmuş düzensiz kemer formlu bir kapı açıklığına sahiptir (Resim - 5). İç mekân örtüsü tonozludur. Bu kaya oyma mekânının ön alanında oval formlu üç kuyu bulunmakta olup bunlar kaya odasının içerisinde yer alan küçük kaya oyuğu ile ilişkilidir (Çizim - 2). Oda mekânının içerisindeki küçük kaya oyuğu ile bağlantılı kapı eşiğine oyulmuş kanalın söz konusu odanın

önündeki kuyulara yönlendirilmiş olması, burasının libasyon ritüeli amaçlı olabileceği gibi bir ışık⁴ olarak da kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir. Oda mekân önündeki kuyuların içinde kanal açıklıkları bulunmakta olup bu oluklar kuyuların birbirleriyle ilişkisini sağlamaktadır. Bu kaya mekânını tarihlemek için önemli bir arkeolojik veri bulunmamaktadır. Ancak genel itibarıyla söz konusu kuyulu kaya odasını Orta Çağ öncesine tarihlendirmek mümkündür.

Yünlü kaya oyma alanının 100 m. batısında kaya tabanına oyulmuş ve işlevi tam olarak tanımlanamamış muhtelif ebatlarda (ortalama olarak çapı 0.50 m, derinliği 1.50 m.) pek çok sarnıç/silo yer almaktadır (Resim - 6). “Kuyulu Alan” adı verilen bu alanda ayrıca ana kaya üzerinde yontum izlerini görebilmek de mümkündür.

Ulukale'nin Orta Çağ ve Yeni Çağ Yerleşim Dokusu

Ulukale tarihsel yerleşim dokusunda Orta Çağ sonrası yapılar önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle Ulukale, Yeni Çağ Osmanlı Dönemi'nde bölgede önemli bir yerleşim olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıla ait Osmanlı kayıtlarına göre Ulukale, Çemişgezek Sancağı'na bağlı bir nahiyedir. 1518 ve 1523 Tahrir defterine göre 10, 1541' de ise 11 köye sahip bir yerleşim yeridir (Ünal, 1992: 387, 385). Bu tarihlerde Ulu Kale Köyü'nden Rabat diye bahsedilmektedir. Rabat; Ribatdan bozma bir kelimedendir devşirilmiştir. Ribatların birçok işlevi olmakla birlikte özellikle Osmanlı döneminde daha çok ticaret yolları üzerinde yer alan yapılar olup gelip geçen tüccarlardan tamga (Damga) vergileri alınmaktaydı. 1541 tarihli Çemişgezek Livası Kanunnamesinde yer alan bilgilere göre eskiden beri Ulukale üzerinden geçen tüccarlardan tamga vergisinin alındığı ancak bu tarihten sonra Çemişgezek Kasabası dışında yer alan bütün Ribatlardan vergi alınmasına son verildiği anlaşılmaktadır. 1541 yılından sonra Ulukale'nin Ribat özelliğini kaybettiği anlaşılmaktadır (Çakar, 2018:5).

İlk tahririn tutulduğu 1518 yılında Ulukale köyü tamamen gayrimüslimlerden (Ermeni) oluşmaktaydı. 1518 yılında 31 hanenin var olduğu belirtilmekte olup bu da yaklaşık 155 kişiye tekabül etmektedir. Müslüman nüfusun ise 1524-1540 yılları arasında Ulukale Köyü'ne yerleştikleri anlaşılmaktadır. (Çakar, 2018:5,7,9). Çalışma alanımıza giren ve Ulukale'nin yaklaşık 3 km. güneyinde yer alan, Osmanlı döneminde Ulukale Nahiyesine bağlı olan Yünlü (Reşolu) köyündeki cemaat de kayıtlara girmiştir. Yünlü (Reşolu-Kürd) Köyü'nde “Cemaati Sürgüçülü” 1518'de 34 hane, 1523'te 30 hane, 1543'te 33 hane olduğu Osmanlı kayıtlarında görülmektedir (Ünal, 1991: 303-317). Bu da ortalama 200 nüfuslu bir yerleşim yerine tekabül etmektedir. Reşol ve Ulukale birlikte değerlendirildiğinde nüfus yoğunluğu ve önemi daha fazla anlaşılmaktadır.

İlk yerleşimin, köyün de ismini aldığı oldukça yüksek ve sarp bir yerde bulunan Ulukale Kalesi'nde ve kalenin yakın çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle az da olsa kalıntılarının günümüze ulaştığı kalenin kuzeybatısındaki yapı kalıntıları, görece daha eski bir yerleşimin olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı Dönemi'nde ise, yapılaşmanın tarihi yapıların etrafında olduğu düşünüldüğünde; kalenin güneydoğu eteklerinde yer alan Ferruh-Şad Bey Türbesi'nin olduğu alanda yerleşimin yoğunlaşarak gelişim göstermiş olabileceği değerlendirilmektedir. Daha sonraki zaman diliminde yerleşim dokusu söz konusu türbeye göre kuzeybatıya doğru kale eteğinde yayılım göstermiştir.

Ulukale'nin Osmanlı Dönemi'ne ait en erken yapısı Ulukale Kalesi'nin güneydoğusunda yer alan Ferruh Şad Bey Türbesi'dir (Resim - 7), Ferruh Şad Bey, Akkoyunlu ümerasından olup, Osmanlı devletine iltica etmiştir. Yavuz ve Kanuni zamanında önemli mevkilerde bulunan Ferruh-Şad Bey, Çemişgezek Sancak Beyi Pir Hüseyin Bey'in oğludur (Gökbilgin, 1951: 35-46.; Ünal, 1992: 367-390). Konum olarak ise türbenin kuzey batısında yer alan Surp Minas Kilisesi'ne yaklaşık 300 m. mesafededir. Türbe, sekizgen bir plan arz etmekte olup, girişi kuzey cephede yer almaktadır. Yukarı Fırat Bölgesi için sekizgen plan ve renkli taş örgü karakteristiktir. Özellikle aynı bölgede bulunan

⁴ Yöredeki anlatımlara göre, eskiden bu yörede duttan şarap üretilmekteydi. Günümüzde Ulukale Köyü, çekirdeksiz küçük beyaz dutuyla ünlenmiş bir yerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu mekânın sonraki zamanlarda böyle bir amaç için de kullanılmış bir ışık olabileceği de akla yatkın görünmektedir.

Çemişgezek / Uzun Hasan Türbesi(1572-1573), yine aynı dönemde yapılmış olan Arapgir / Alıçlı Kümbeti(17. yy.), Sağman / Salih Bey Türbesi(1570-1575), Kemah / Melik Gazi Türbesi(12 yy. - 13.yy.) gibi örnekler söz konusu karakteristik özellikleri yansıtmaktadır (Çizim - 3.). Ferruh – Şad Bey türbe yapısı iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katı mumyalık, üst katı ise mescit şeklinde düzenlenmiştir. Dış cepheleri tamamen düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup mumyalığın bitiminde, gövdenin ortasında ve kubbe kasnağı hizasında olmak üzere yatay şeritler halinde kahverengi kesme taş kullanılarak cepheler hareketlendirilmiştir. Renkli taş uygulaması Güneydoğu Anadolu taş mimari tezyinatını hatırlatmaktadır. Diğer taşlar ise beyazımsıdır. Yapının dış yüzeyi, pencere kenarları ile mihrap kesme taştan, iç tarafı ile mumyalık bölümü moloz taştan, kubbe ise tuğladan inşa edilmiştir.

Kitabesi yerinden sökülmüştür. Ancak giriş kapısının üstünde kitabe yeri olduğu anlaşılan bir boşluk bulunmaktadır ve son zamanlarda kayıp olan kitabe bulunarak koruma altına alınmıştır (Resim - 8).

Kitabesi şöyledir:

1.

2. *Hâzâ merkad el-Emir el-Mükerrem, Sâhib el-tabl ve'l-âlem, el-Emir Ferruh-Şâd Big... 3. İbn-i'l-Emir el-merhûm el-magfûr....el-Emir Hâc Rüstem Big...*

4. *Tâbe serâ-hüm ve ca'ale-l-Cennet misvâ-hüm fi şeh'r Zi'lhicce.... sene 957 (1551)..(Sözen, 1973b: 128).*

Kitabeden türbenin Ferruh Şad Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Miladi 11 Aralık 1550 ile 8 Ocak 1551 tarihleri(Hicri zilhicce 957) arasına tarihlenmektedir (Sözen, 1973: 128).

Türbenin giriş cephesinde yuvarlak kemer formunda tasarlanmış bir portal bulunmaktadır. Asıl mekâna dikdörtgen bir kapı ile girilmektedir. Giriş aksının tam hizasında bir mihrap yer almaktadır. Yapının içi, doğu ve batı duvarlarında yer alan birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencereler düzgün kesme taştan yapılmış olup dikdörtgen formudur. Fakat pencerelerin dış tarafı ise yuvarlak bir kemer içine alınmıştır. Dikdörtgen pencere ile kemer arasına birer tane kahve renkli taş yerleştirilmiştir. Türbenin mihrabı, beyaz ve kahverengi düzgün kesme taş ile bir beyaz bir kahverengi olmak üzere nöbetleşerek örülerek hareketlendirilmiştir. Mihrabın üstü istiridye formundadır. Mihrabın iki yanında birer adet niş bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen şamdanlar için yapılmıştır. Nişlerin üstü ahşap hatıllar ile kapatılmıştır. Ferruh-Şad Bey Türbesi'nin üst örtüsü sekizgen bir kasnağa oturtulmuştur. Yapı içten kubbe dıştan konik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Üst sıvası söküldüğünden tuğlalar görülmekte olup süslemeye dair herhangi bir veri günümüze ulaşamamıştır. Yer döşemesi tahrip edildiğinden kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Geç Osmanlı Dönemi'nin önemli bir yapısı olan Ulukale Camisi, kalenin doğusunda yer almakta olup, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan arz etmektedir (Resim - 9). Sadece dış duvar kalıntıları ile kemerleri günümüze ulaşmıştır. Herhangi bir yapı kitabesine ulaşamayan caminin bazı kaynaklarda 1209 H. (1793-4 M.) tarihinde Diyarbakır valiliği yapan Yusuf Ziya Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Ancak şu ana kadar bu yönde herhangi bir arşiv kaydına rastlanılamamıştır. Yusuf Ziya Paşanın Çemişgezek ile ilgili vakfiyesinde de geçmemektedir (V.G.M. 578 No'lu Defter, 288. Sayfa, 103 sırası, 1208 H. (1793 M.). Ancak Hacı Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış, 1691 yılı sonlarında hizmete girdiği anlaşılan bir cami kaydına rastlanılmaktadır. Şahsın kimliği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Diyarbakır Eyaleti valilerinden biri olması ihtimal dahilindedir. Bir vakıf eseri olan cami, 1797 yılında yeniden inşa edilmiş Cuma ve bayram namazlarının da kılınabilmesi için harim kısmına bir minber de konularak cami olarak kullanılabilmesi için hükümetten izin talep edilmiştir (VGMA, HD, no:565,s.77; Çakar, 2018: 18).

Caminin girişi, kuzey cephesinde yer almaktadır. Caminin ortasında kemerleri taşıyan üç tane ayak, bu ayakların sağında ve solunda duvar ile bağlantılı inşa edilmiş üçer tane daha ayağın taşıdığı hafif sivri kemerler ile harim, enine dört sahna ayrılmıştır (Çizim-4). Yapı ile ilgili daha eski

yayınlarda düz damlı olduğu, aydınlatmanın daha çok batı cephesinde yer aldığı ifade edilmiştir. Son cemaat yerinin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

Geç Osmanlı yerleşim dokusunun öteki bir önemli yapısı “Meydan Çeşmesi (Şeker Pınarı)”dır. Eski Ulukale Köyü’nün meydanında yer aldığı için Meydan Çeşmesi denilen yapı, hemen Ulukale Kalesi’nin doğu eteğinde, Ulukale Camisi’nin yaklaşık 250 m. güneydoğusunda yer almaktadır (Resim - 10). Dikdörtgen planlı, tek cepheli olan yapı, deposuz bağımsız çeşmeler plan tipindedir(Çizim-5). Günümüze ulaşabilmiş en sağlam yapı olan çeşme, tonoz kısmı hariç, tamamen muntazam düzgün kesme taştan yapılmıştır. Oldukça geniş ve yüksek tutulmuş beşik tonozlu, hafif sivri kemerli eyvanlı plan tipinde inşa edilmiştir. Girişin yanlarında süsleme amacıyla iki tane sütunce yerleştirilmiştir. Eyvanın sağında ve solunda yuvarlak kemerli birer tane niş yer almaktadır. Girişin karşı duvarında ise kaş kemerli bir nişin içerisinde iki musluk ve muslukların hemen üstünde ise su içme kabının konduğu küçük bir niş daha görülmektedir. Kaş kemerli niş, iki yandan birer sütunceye bindirilmiş olup iç ve dışbükey silmeler ile hareketlendirilmiştir. Eyvan plan tipinde inşa edilen çeşmenin yapım tarihi belli değildir. Fakat yapım malzemesine bakıldığında ve neredeyse hiç tahrip olmamış olması gibi hususlar göz önünde tutulduğunda 18. yüzyıl sonunda yapılmış olan camiyle birlikte veya daha sonraki bir tarihte yapılmış olma olasılığı yüksektir.

Çeşmenin yer aldığı dere kenarından akıntı yönüne doğru yaklaşık 100 m. aşağıda sadece kalıntıları günümüze ulaşmış bir de hamam kalıntısı vardır. Belgelerden çift kurnalı bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Yapılacak olan arkeolojik kazı ile daha fazla bilgi edinilebilmek mümkündür.

Gözeli mevki denen yerde de 16. yüzyılın başlarından itibaren iki öğütme taşı bir değirmenin olduğu anlaşılmaktadır. Tahıl öğüten bu değirmen, yılın altı ayı çalıştırılır ve her öğütme taşı için 30 akçe olmak üzere toplamda devlete yıllık 60 akçe vergi ödenirdi (Çakar, 2018: 21; H.1312 Tarihli Ma’murat’ül-Aziz Vilayet Salnamesi: 42).

Geç Osmanlı Devri yapılarından Ulukale Kilisesi (Surp Minas Kilisesi) kalenin güneydoğusunda, kalenin eteğinde yer almaktadır.(Resim- 11) Güney doğusunda Ferruh-Şad Bey Türbesi, kuzey doğusunda ise cami ile çeşme yer almaktadır. Ermeni kaynaklarında Surp Minas Kilisesi olarak adı geçmektedir (V. Bardizaktzi, vd. 2015: 469). Tek nefli, dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. (Çizim-:6) İçten içe 5.50 m x 2.45 m ölçülerindedir. Kısmen tahrip olmuş vaziyette olan kilisenin giriş kısmı tamamen yıkılmıştır. Üst örtüsü beşik tonozludur (Resim- 12). Asıl mekân bir adet kemer ile desteklenmiş olup, içten yarım yuvarlak apsis dışta düz duvar ile sınırlandırılmıştır. Apsisin olduğu duvarda etrafı ve destek kemeri kesme taştan yapılmış bir açıklık ile ışıklandırılması sağlanmıştır. Kilisenin kalan kısımları ise kırma moloz taştan inşa edilmiştir.

Osmanlı Dönemi’nden günümüze ulaşan başka önemli yapı grubu ise konutlardır. Konutlar daha çok cami, çeşme ve hamamın olduğu yerlerde yoğunlaşmıştır. Yapıların çoğu yıkılmıştır. Buna rağmen mevcut kalıntı ve günümüze ulaşan örnekler fikir vermektedir. Sokakları oldukça dar tutulmuş olup, geneli bitişik düzende yapılmıştır. Girişleri kuzey ve batı cepheden verilmiştir. Tek katlı oldukları gibi zemin + 1 kat şeklinde iki katlı yapılan örneklerine de rastlanmıştır. İç sofa plan tipinde yapılmışlardır. Zemin kat ahır veya merek olarak kullanılmış olup, asıl yaşam alanı ikinci kattır. Alt katın pencereleri dar tutulmuştur. Üst kat pencereleri daha geniş ve yüksek yapılmışlardır. Pencereler doğu ve güney cephede yoğunlaşmış ve caddeye bakmaktadırlar. Evlerin pencerelerinin bu özelliğinde kışın yeteri miktarda güneş ısısından faydalanılmak istenmesi başta olmak üzere manzara görünümünün göz önünde tutulması etkili olmuştur. Yapı malzemesi su basmanı seviyesine kadar ile duvar köşeleri taş, kalan yerler ise kerpiç ve taş kerpiç karışımı yapılmışlardır. Önceden düz toprak damlı oldukları günümüzde sac ile kapatıldıkları görülmektedir.

Ulukale köyü evlerine has bir özellik ise, caddelere bakan cephelerde taşlara işlenmiş olan “Damga” motifleridir. Damgalar daha çok Orta Asya Türk damgalarına benzemektedirler (Resim-13). Damgalar toplum hafızasının ne kadar eskiye gidebildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Günümüze sağlam ulaşan bir evin dış cephe köşesinin saçak altına yerleştirilmiş taş oyma bir de “Haç” motifi dikkat çekmektedir (Resim- 14). Bu evin bir Ermeni hanesine ait olabileceği veya

daha sonradan bir Ermeni aileden alınmış da olabilir. Taşın bilinçli konulduğu hemen anlaşılmaktadır. Surp Minas Kilise'nin varlığı gayri-müslim nüfusun Osmanlı son dönemine kadar Ulukale'de var olduğunu göstermektedir.

Konak düzeyinde sağlam ulaşan herhangi bir yapı yoktur. Fakat üst katı yıkıldığı anlaşılan alt katı sivri kemerli bir yapı kalıntısı günümüze ulaşmıştır. Oldukça nitelikli bir işçilik ile yapılan düzgün kesme taş malzemeli sivri kemerler dikkat çekicidir. Bir kemerin kilit taşına yakın yerde etrafı yuvarlak, altıgen stilize edilmiş bir motif günümüze ulaşmıştır (Resim- 15). Söz konusu yapı, bu özellikleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Burasının varlıklı bir aileye ait olduğu ve konak olabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç

Yapılan yüzey araştırması sonuçlarına göre Ulukale'nin yerleşim tarihi, Demir Çağı izleri taşıyan Ulukale Kalesi ile başlamaktadır. Kale ve kalenin güney etekleri Ulukale yerleşiminin Demir çağlarından son dönemlere değin iskân edilmiş bir alan durumundadır. Ulukale Köyü sınırları içerisinde Helenistik Dönem'e tarihlenebilecek bir kaya mezarı, diğeri ise Helenistik- Roma dönemlerine tarihlenebilecek muhtemelen ışık işlevli bir kaya oda mekânı yer almaktadır. Bunların dışında söz konusu kaya mezarına yakın kimi kaya platformları ve kaya tabanına oyulmuş kuyular Ulukale'nin Orta Çağ öncesine ait öteki arkeolojik kalıntılarını oluşturmaktadır.

İlk yerleşimin kalede ve kalenin çevresinde olduğu değerlendirilmektedir. Günümüze ulaşan Orta Çağ yerleşimi kalenin güney eteklerinde yer almaktadır. Mimari eserler daha çok Osmanlı Dönemi'ne tarihlenmektedirler. Kalenin güneydoğusundan kuzey batısına doğru gelişim gösteren bir alan üzerinde; bir türbe, bir kilise, bir cami, bir çeşme, kalıntı düzeyinde ulaşan bir hamam ve sivil konut örnekleri görülmektedir. Elde edilen arkeolojik veriler bütünlüklü olarak değerlendirildiğinde Ulukale'nin Demir Çağı'ndan itibaren kesintisiz bir iskâna sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bir tepe yerleşimi olarak Ulukale Kalesi'nin yarı işlenmiş taşlardan yapılan tahkimat sistemine sahip olması, kayaların şekillendirilmesiyle oluşturulan platformların yapılara temel işlevi görmüş olması ve tepe yamaçlarının teraslandırılmış olması, Tunceli yöresinde bazı bilinen yerleşimler ile paralellik göstermektedir. Bu kategoriye dâhil edilebilecek kale tipindeki yerleşimlerin temel özelliği tanımlanabilir bir Urartu arkeolojik malzemesi sunmamasıdır. Bu yerleşimlerde az miktarda bulunan seramik amorfaları kaba olarak yapılmış günlük kullanıma ait küçük parçalar niteliğindedir ve tarihlendirme konusunda herhangi bir ipucu sunmazlar. Muhtemelen Erken Demir Çağı'nda iskân edilmiş bu kalelerin daha önceki dönemlerde yerleşim görüp görmediğine ilişkin can alıcı soru, bölgede yapılacak yeni araştırmalar ile yanıt bulabilecektir. Pertek/Avşeker Kalesi, Pertek/Sağman Kalesi, Hozat/Masumu - Pak Kalesi ve Mazgirt/Lemk (Obrukbaşı) Kalesi, Ulukale ile söz konusu benzer özelliklere sahip kale yerleşimleri arasında yer almaktadır (Erdoğan, 2017: 457- 458; Erdoğan, 2018: 375 - 377).

Tunceli yöresinde genellikle Helenistik ve Roma Dönemi'ne ait iskânlar, Demir Çağı yerleşimlerinin üzerine kurulmuştur. Bu yerleşim sürekliliğine ilişkin yeni bir kanıtı Ulukale temsil etmektedir. Ulukale, sahip olduğu su kaynakları ve çeşitli coğrafi avantajlar, sadece antik dönemler için değil Orta Çağ ve sonrasındaki Osmanlı Dönemi'nde de yörede önemli bir yerleşim merkezi olmasını sağlamıştır.

Ulukale Köyü'nün 16. Yüzyılın başlarında Osmanlı Dönemi kayıtlarında “*Rabat*” diye geçmesi ve tamga vergisinin alınmış olması burada bir ribatın varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte tarihi ticaret yolu üzerinde yer aldığı ve ciddi bir ticaretin yapıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Farklı dönemlere ait tarihi eser yoğunluğu bakımından Anadolu köy yerleşimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu kadar tarihi veriyi barındırması, ilk kuruluşun ancak bir kale yerleşimi olmasıyla açıklanabilir. Kalenin belli bir dönemden sonra önemini yitirmesiyle birlikte kale yerleşiminden köy yerleşimine dönüştüğü düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ardıçoğlu, N. (1997), *Harput Tarihi*, Ankara, Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları.
- Bardizaktzi, V., Natanyan, B., Sırvantsdyants, K., (2015), *Palu – Harput 1878 II. Cilt /Raporlar* (Yay. Haz. A. Yarman – Çev. S. Malhasyan – A. Yarman), İstanbul, Belge Yayınları.
- Barjamovic, G. (2011), *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Period*, Copenhagen, Museum Tusulanum Press.
- Bezer, G. Ö. (1997), “Harput’ta Bir Türkmen Beyliği - Çubukoğulları”, *Belleter* LXI/230, 67- 93.
- Carruba, O. (1996), *Das Beschwörungsritual für die Göttin Wişurianza*, *Studien zu den Bogazkoy -Texten 2*, Wiesbaden.
- Cornelius, F. (1967), “Neue Arbeiten zur Hethitischen Geographie”, *Anatolica* I, 62-77.
- Cornelius, F.(1973), *Die Geschichte der Hethiter*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.
- Çakar, E. (2018), “Osmanlı Döneminde Ulukale Köyü”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, Cilt.5, Sayı:2, Elazığ 2018, 1-40.
- Çelik, A. – Yıldırım T. (2013), “İlk İslam Fetihlerinden Beylikler Dönemine Harput”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu (Elazığ, 23-25 Mayıs 2013)*, Elazığ, 545 – 560.
- Danık, E. (2010), *İşuwa’dan Tunceli’ye Tarih ve Kültür*, Ankara, Tunceli Dayanışma ve Vakfı Yayınları.
- Del Monte, G. F., Tischler, J. (1978), *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI)* Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Wiesbaden, Ludwig Reichert.
- Dupont - Sommer, A. (1949), *Les Araméens, L’Orient Ancien Illustre N. 2*, Paris, Libraire A. Maisonneuve.
- Ebu Bekr-i Tihrani (2001), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, S. (2015), *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M. Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli – Bingöl Bölgesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, S. (2016), *Pahhuwa Krallığı – Doğu Anadolu’da Hititler’in Çağdaşı Yerel Bir Güç*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing.
- Erdoğan, S. (2017), “Tunceli Demir Çağ ve Helenistik Dönem Yüzey Araştırması & 2016” 39. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Bursa, 447 – 468.
- Erdoğan, S. (2018), “Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Yukarı Fırat Bölgesi’nde Yollar ve Güzergâhlar”, *Eski Yakındoğu’da Ulaşım Üzerine Yazılar* (Ed. B. Gökçe – P. Pınarcık), Ankara, 370 - 382.
- Forlanini, M. (2010), “Deportati e mercenari dall’Anatolia occidentale all’alto Eufrate sotto l’impero hittita”, *Orientalia* 79/2, 152-163.
- Gökbilgin, M. T. (1951), “XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası”, *Türkiyat Mecmuası* IX, 35-46.
- Hauptmann, H. (1969/1970), “Norşun-Tepe, Historische und Ergebnisse der Grabungen 1968/69”, *Istanbul Mitteilungen* 19/20, 21 - 78 (Tafel 4-12).
- Hewsen, R. H. (1992), *The Geography of Ananias of Shirak (Aşxarhac’oyc)*, *The Long and the Short Recensions* (Introduction - Translation - Commentary by R. H. Hewsen), Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Hewsen, R. H. (2000), *Armenia: A Historical Atlas*, Chicago, University of Chicago Press.
- Honigmann, E. (1970), *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı* (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- İbni Bibi, (1941), *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi* (Çev. M. N. Gencosman – Not İlave Eden F. N. Uzluk), Ankara, Uzluk Basımevi.
- İbn Bîbî, (1956), *El-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, Tıpkı Basım (Önsöz ve Fihristi Haz. A. S. Erzi), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- İlter, F. (1975), “Doğu Anadolu’da Timur Devrinden Bir Yapı, Yelmaniye Medresesi”, *Anadolu (Anatolia)* XVII, 91 – 107.
- Koşay, H. Z. (1971), “Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969”, *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, 99-101 (Levha 73-79).
- Koşay, H. Z. (1972), “Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı”, *VII. TTK (Ankara 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler I*, Ankara, 53-56.
- Koşay, H. Z. (1976), *Keban Projesi Pulur Kazısı, 1968-1970/Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- Luther, A. (1997), *Die syrische Chronik des Josua Stylites*, Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Metin, T. (2013), *Selçuklular Döneminde Malatya*, İstanbul, Malatya Kitaplığı Yayınları.
- Reşidü'd-din Fazlullah (2011), *Cami'ü't-Tevarih Selçuklu Devleti* (Çev. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul, Selenge Yayınları.
- H. 1312 (M.1894) Tarihli Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.
- Salvini, M. (1972), “Le Testimonianze Storiche Urartee Sulle Regioni del Medio Eufrate MEΛITHNH, KOMMAGHNH, ΣΟΦHNH, TOMIΣA” *La Parola del Passato* CXLII – CXIV, 100-111.
- Salvini, M. (2005), “Studi preparatori per il ‘Corpus dei testi urartei (CTU)’. Ricerche del 2004 e 2005 in Turchia orientale”, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici* XLVII, 257 - 272.
- Salvini, M. (2008), *Corpus dei Testi Urartei Volume I-II*, Roma, Pubblicazioni dell’Istituto di Studi sulle civiltà dell’Egeo e del Vicino Oriente del Consiglio Nazionale delle Ricerche.
- Sinclair, T. A. (1989), *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, London, The Pindar Press.
- Sözen, M. (1971), “Çemişgezek’de Türk Eserleri ve Yelmaniye Camisi” *Sanat Tarihi Yıllığı* 1970-71, 29 -47.
- Sözen, M. (1973), “Çemişgezek’in Ulukale Köyü’ndeki Mimari Eserler” *Sanat Tarihi Yıllığı* V, 119-140.
- Ünal, M. A. (1991), “XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler Ve Cemaatler”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6, 309 -325.
- Ünal, M. A. (1992), “XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı”, *Osmanlı Araştırmaları* XII, 367 – 390.
- V.G.M.A 578 No’lu Defter, 288. Sayfa, 103 sırası, 1208 H. (1793 M.).
- V.G.M.A. HD, no:565.
- Wisemann, D. J. (1956), “A Fragmentary Inscription of Tiglath –pileser III from Nimrud” *Iraq* 18, 117-129.

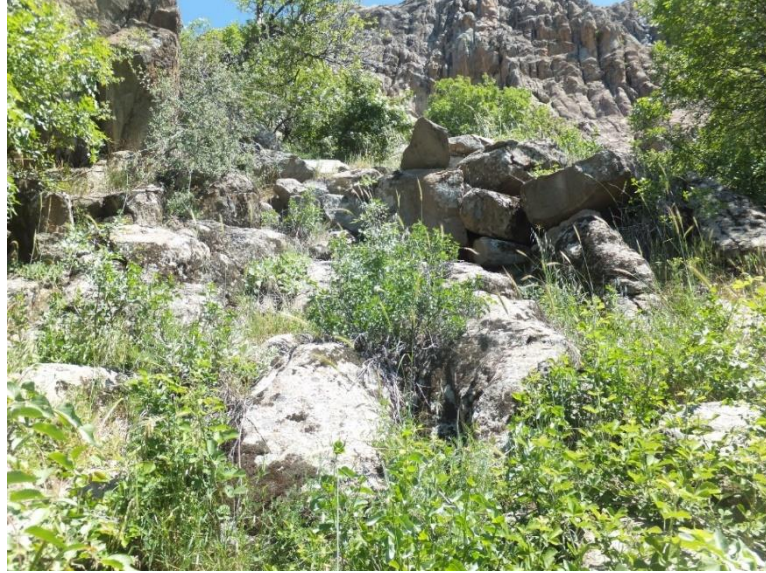
Harita – 1: Ulukale'nin Konumu

Resim – 1: Ulukale Kalesi ve (Eski) Ulukale Köyü

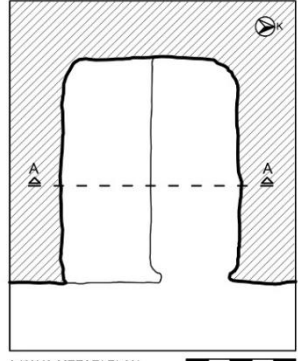
Resim – 2: Ulukale Kalesi – Süt Pınarı Kutsal Alanı

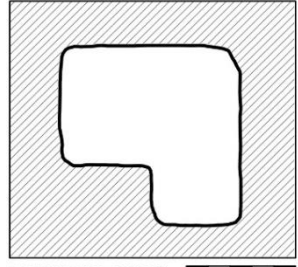
Resim – 3: Ulukale Kalesi'nin Güney Eteğindeki Yontulmuş Taş ve Taş Blokları

Resim – 4: Ulukale Pırkani Kaya Mezarı

A KAYA MEZARI PLAN
Ölçek 1:50

A KAYA MEZARI AA KESİTİ
Ölçek 1:50

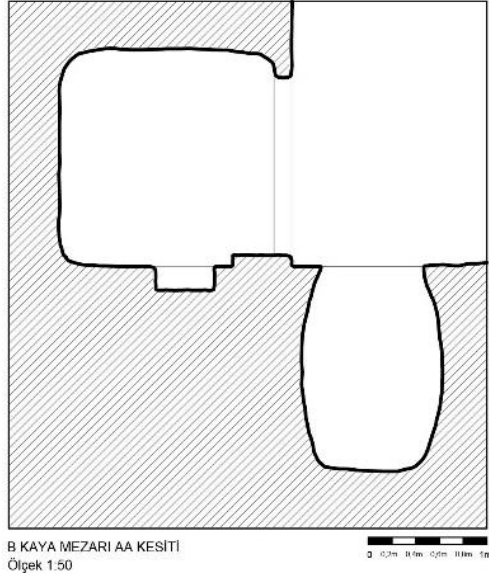
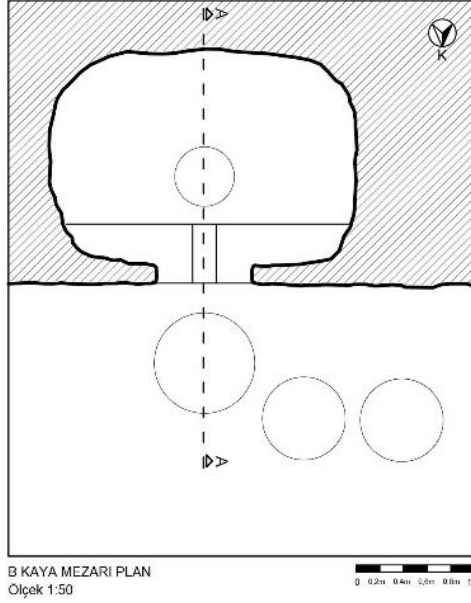
Çizim – 1: Ulukale – Pırkani Kaya Mezarı Plan ve Kesiti

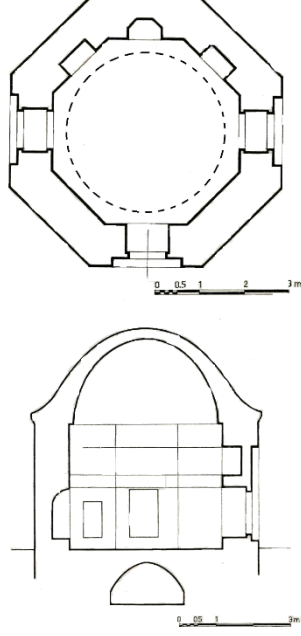
Resim – 5: Ulukale – Reşol (Yünlü) Kaya Oyma Mekânı

Resim – 6: Ulukale – Yünlü (Reşol) Kuyulu Alan

Çizim – 2: Yünlü (Reşol) Kaya Oyma Mekânı
Planı ve Kesiti

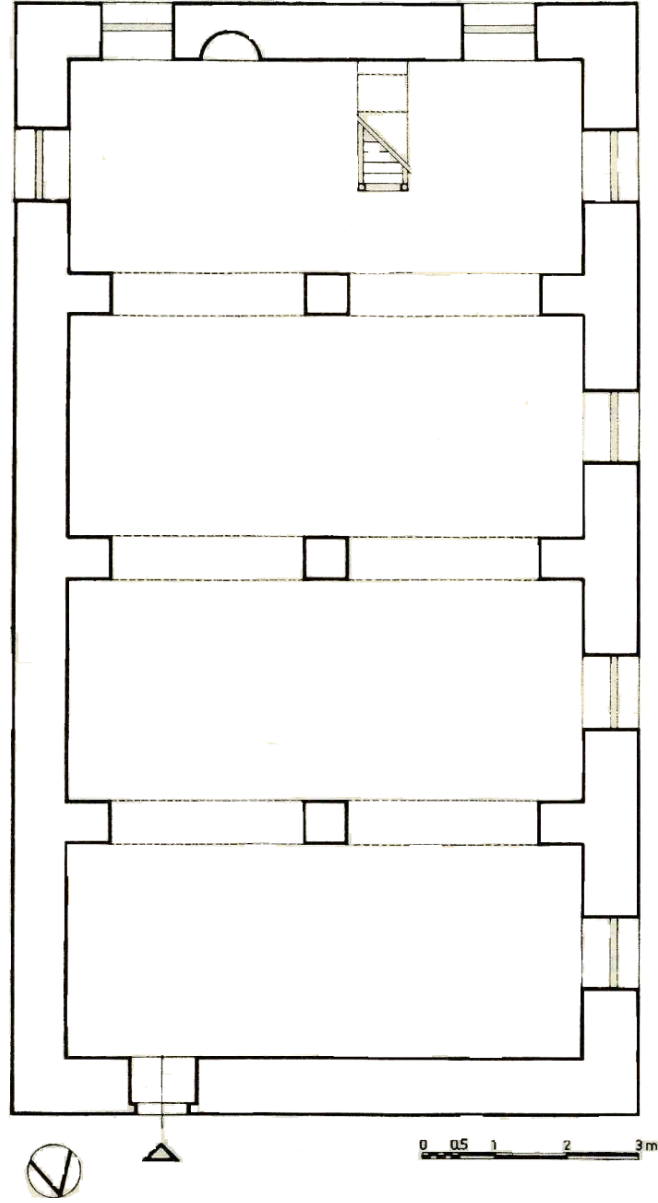
Çizim – 3: Ferruh Şad Bey Türbesi
Plan ve Kesiti(M. Sözen'den)

Resim – 7: Ferruh Şad Bey Türbesi

Resim – 8: Ferruh Şad Bey Türbesi Kitabesi

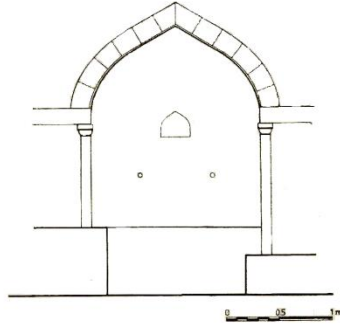
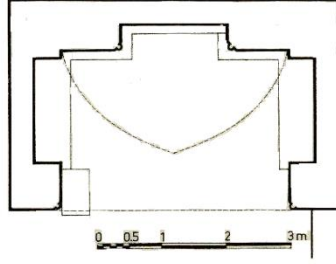
Çizim – 4: Ulukale Cami Planı(M. Sözen'den)

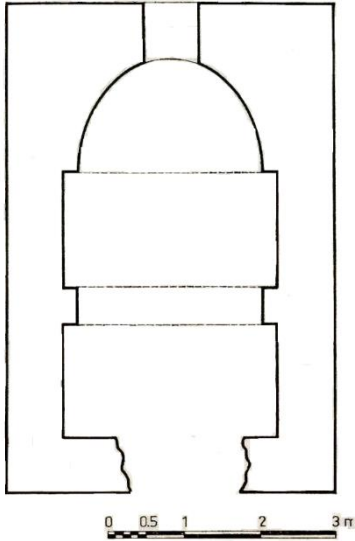
Resim-9: Ulukale Cami

Resim - 10: Ulukale – Meydan Çeşmesi

Çizim – 5: Ulukale Meydan Çeşmesi Planı ve Kemer Kavsarasının Görünüşü(M. Sözen 'den)

Çizim – 6: Ulukale (Surp Minas)Kilisesi Planı (M. Sözen 'den)

Resim-II:Ulukale (Surp Minas)Kilisesi 'nin Genel Görünüşü

Resim-12: Ulukale (Surp Minas) Kilisesi'nin İçten Görünüşü

Resim-13: Türk Damgalı Taş

Resim-14: Haç ve Bereket Sembollü Taş

Resim-15: Alt Kat Kemer Kalıntısı

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 19-38, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 05.03.2019 Kabul Tarihi: 22.07.2019

BAŞKALE HAVZASI'NDA HAVZA GELİŞİMİNİN JEOMORFOMETRİK ANALİZLERLE İNCELENMESİ¹

Investigation of Basin Development in Başkale Basin with Geomorphometric Analysis

Halil ZORER²

Saadettin TONBUL³

ÖZ

Başkale Havzası Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alır. Başkale Havzası, 2500 m ortalama yükseltiye ve 2082 km²'lik alana sahip büyük ve yüksek bir havzadır. Havzanın günümüz morfolojisini kazanmasında tektonik süreçlerin rolü büyüktür. Zap Suyu'nun en kuzey kolu olan Çığlı Suyu tarafından drene edilen havza engebeli bir araziye sahiptir. Bu çalışmada Başkale Havzası'nın sahip olduğu jeomorfik havza özellikleri nicel olarak incelenmiştir. Neotektoniğin etkin olarak gözlemlendiği bölgede inceleme alanı önemli bilgiler içermektedir. İnceleme alanı Başkale Fay Kuşağı denetiminde gelişmiş çek-ayır oluşumlu bir havzadır. Sahip olduğu jeomorfolojik özellikler açısından havzada profil, yükselti, eğim analizleri yapılmıştır. Havzanın oluşum ve gelişimini açıklamayı desteklemek amacıyla, havza drenaj asimetrisi, havza asimetrisi, havza rölyefi, rölyef oranı, dağ önü sinüslülük oranı, hipsometrik eğri ve hipsometrik integral indisleri uygulanmıştır. Havzadaki tektonizmanın deformasyon etkisi, yapılan nicel incelemelerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Başkale Havzası'nın yüksek, engebeli, çok eğimli bir araziye sahip olduğu, bununla birlikte havzanın maruz kaldığı tektonik aktiviteyle asimetrik bir havza morfolojisine kavuştuğu görülmüştür. Ayrıca havzanın sahip olduğu güçlü tektonik aktivite havzanın batısı ile doğusu ve kuzeyi ile güneyi arasında farklı jeomorfolojik oluşumlara sebep olmuştur. Bu durum dolayısıyla havza morfometrisini de etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkale Havzası, Morfometri, Havza Gelişimi, Tektonizma

ABSTRACT

The Baskale Basin is located to the southeast of the Eastern Anatolia Region. Başkale Basin is a large and high basin with an average elevation of 2500 m and an area of 2082 km². Tectonic processes play a major role in the today's morphology of the basin. The basin drained by Çığlı Water, the northern branch of Zap Water, has a rugged terrain. In this study, the geomorphic basin characteristics of the Başkale Basin were investigated quantitatively. The study area contains important information on the area where neotectonic is observed effectively. The study area is a pull-apart basin developing under the supervision of the Başkale Fault Zone. Profile, elevation and slope analyzes were made in the basin in terms of geomorphological features. Basin drainage asymmetry, basin asymmetry, basin relief, relief rate, mountain front sinuosity rate, hypsometric curve and hypsometric integral indices were applied to support the explanation of the formation and development of the basin. The deformation effect of tectonism in the basin has been tried to be revealed by quantitative investigations. As a result of the research, it has been observed that Başkale Basin has a high, rugged, very sloping terrain and the basin had asymmetric basin morphology with the tectonic activity it was exposed to. Furthermore, the strong tectonic activity of the basin caused different geomorphological formations between west and east of the basin and between north and south. This situation also affects basin morphometry.

Key words: Başkale Basin, Morphometry, Basin Development, Tectonism

¹ Bu çalışma "Başkale (Van) Havzası'nın Fiziki Coğrafyası" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, VAN,
e-posta: halilzorcer@yu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2978-4908>

³ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ,
e-posta: stonbul@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5383-8091>

Tektonik jeomorfoloji tektonik ile yer şekli gelişimi, dolayısı ile jeomorfolojik süreçler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarır. (Mayer,1986). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Miyosende başlayan tektonik rejim, sıkışmaya bağlı olarak yatayda bir daralma dikeyde ise yükselme meydana getirmiştir (Dewey ve diğ., 1986). Çalışma alanını çevreleyen yüksek kesimler sıkışma tektoniğine bağlı olarak fay bloklarının yükselmesi sonucunda oluşmuştur. Başkale Havzası Başkale fay kuşağının oluşturduğu çek-ayır (pull-apart) oluşumlu bir havzadır. Havza sismik bakımdan diri bir fay zonu olan Başkale Fay Zonu'nun kontrolü altındadır (Koçyiğit, 2005). Havzanın jeomorfolojik süreçleri de bu oluşum mekanizmasına bağlı olarak gelişmiştir. Geç Pleistosen ve Holosende aktif tektoniklerin jeomorfolojik çalışmaları, Zagros gibi tektonik olarak aktif alanlarda deprem tehlikesini değerlendirmek için önemlidir (Keller ve Pinter, 2002).

Bu çalışmada inceleme alanını oluşturan Başkale Havzası'nın gelişimi jeomorfometrik analizler yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Havza morfolojik, hidrolojik ve jeolojik havza niteliğinde olup birçok özelliği içinde barındırmaktadır. Jeomorfometrik çalışmalarda aktif faylarla kontrol edilen ve tektonizmanın yüksek olduğu bölgelerde uygulanan jeomorfik indisler anomalileri yorumlamaya katkı sağlamaktadır.

2. MATERYAL VE METOT

Morfometrik analizler, jeomorfik süreçlerin ve yeryüzü morfolojisinin gelişiminde tektonik aktivitenin etkisinin araştırılmasında kullanılan en önemli araçlardan biridir (Keller ve Pinter, 2002). Jeomorfometri, matematikle gelişmiş disiplinler arası bir alandır (Pike ve diğ., 2008).

Topoğrafyadaki yer şekilleri ve buna bağlı olarak yer sistemlerinin çözümlenmesinde anahtar olan çalışmaları (Kurter ve Hoşgören, 1986; Erinç, 2012; Koç, 2013) kapsayan morfometrik veriler, yeryüzündeki topografik durumun matematiksel özelliklerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Tanoğlu, 1947; Bilgin, 2006; Erinç, 2012; Kouli ve diğ., 2007; Koç, 2013). Jeomorfometri alanındaki çalışmalar ülkemizde son yıllarda hızla artmaktadır. Bu gelişim, jeomorfolojik birimlerin nicel verilerle tanımlanmasını sağlamıştır. Bu çalışmalardan bazıları; Cürebal ve Erginal (2007) Erginal ve Cürebal (2007), Özdemir (2011), Tonbul ve Sunkar (2011), Bahadır ve Özdemir (2011), Karabulut ve diğ., (2013), Özşahin (2013), Avcı ve Sunkar (2017), Elbaşı ve Özdemir (2018) tarafından yürütülmüştür.

Bu çalışmanın amacı inceleme alanının jeomorfolojik özelliklerini nicel olarak açıklayarak, Başkale Havzası'nın morfotektonik özelliklerini ve fiziki karakterini ortaya çıkarmak ve bu alanda yapılacak daha sonraki çalışmalara zemin hazırlamaktır. Jeomorfik indisler geniş arazilerin evrimi için kullanılabilirliğinden dolayı, özellikle tektonik çalışmalarda kullanılır (Keller ve Pinter, 2002).

Bu amaç doğrultusunda 1/25.000 ölçekli topoğrafya ve 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları kullanılmıştır. Başkale Havzası'na yönelik yapılan analizlerde Sayısal Yükselti Modeli (Digital Elevation Model-DEM) verileri kullanılmıştır. Havza jeomorfometrisine yönelik olarak yapılan analizlerde ASTER DEM verileri temel veri olarak değerlendirilmiştir. DEM üzerinde Arc-GIS 10.3 programı kullanılarak profil, yükselti ve eğim analizleri yapılmıştır.

Ayrıca havza jeomorfometrisini nicel olarak ortaya koyabilmek adına morfometrik indisler kullanılmıştır. Havza jeomorfometrisini etkileyen tektonik deformasyonun flüviyal süreçlere yansımaları açıklayabilmek için “drenaj havzası asimetrisi” indisi kullanılmıştır.

$$AF = 100 \times \frac{A_r}{A_t} \quad (1)$$

Burada; AF , drenaj asimetri oranını, A_r , talveğin uzun drenaja sahip olan alanını, A_t ise toplam havza alanını ifade eder (Hare ve Gardner, 1985; Cox, 1994).

Asimetrinin havza içerisinde durumunu değerlendirebilmek için “havza asimetrisi” hesaplanmıştır (Adams, 1980; Hare ve Gardner, 1985; Cox, 1994).

$$T = \frac{D_a}{D_d} \quad (2)$$

T , havza asimetrisini, D_a havza ortasından geçirilen havza ortası eğrisinden aktif menderes kuşağına olan mesafeyi, D_d ise havza ortası eğrisinden su bölümü çizgisine olan mesafeyi ifade etmektedir.

Tektonizmanın rölyefe etkisini ölçmek için “havza rölyefi”;

$$B_h = H_{\max} - H_{\min} \quad (3)$$

formülü ile hesaplanmıştır. B_h , havza rölyefini, H_{\max} , havzadaki en yüksek noktanın değerini, H_{\min} ise havza içerisinde en alçak noktanın değerini ifade eder (Sherman, 1932; Horton, 1945; Strahler, 1964).

Rölyef oranı ise aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır (Schumm, 1956);

$$R_h = \frac{H_m}{L_m} \quad (4)$$

R_h ; rölyef oranını, H_m ; havza rölyefini, L_m ; akarsuya paralel maksimum havza uzunluğunu ifade eder.

Başkale Fay Kuşağı'nın tektonik etkisini belirlemek amacı ile “dağ önü sinüslülük oranı”;

$$S_{mf} = \frac{L_{mf}}{L_s} \quad (5)$$

eşitliğiyle hesaplanmıştır. S_{mf} , dağ önü sinüslülük oranı, L_{mf} , dağ önü cephesinin uzunluğu, L_s ise dağ önünün düz bir hat halindeki uzunluğudur (Keller ve Pinter, 2002).

Havzada yüksekliğin dağılımını vermesi için de “Hipsometrik Eğri”; rölatif yükselti ve rölatif alan oranları aşağıdaki eşitlikler kullanılarak hesaplanmıştır.

$$\text{Havza rölatif yüksekliği: } y = \frac{h}{H} \quad (6)$$

$$\text{Havza rölatif alanı: } x = \frac{a}{A} \quad (7)$$

Burada; h , havza içinde belirli bir yüksekliği (m), H , havzanın maksimum yüksekliğini (m), a , alınan yükseklik üzerindeki alan değerini (m²), A ise havza alanını ifade etmektedir (m²) (Strahler, 1952).

Son olarak “Hipsometrik İntegral” indisi;

$$H_i = \frac{H_{ort} - H_{\min}}{H_{\max} - H_{\min}} \quad (8)$$

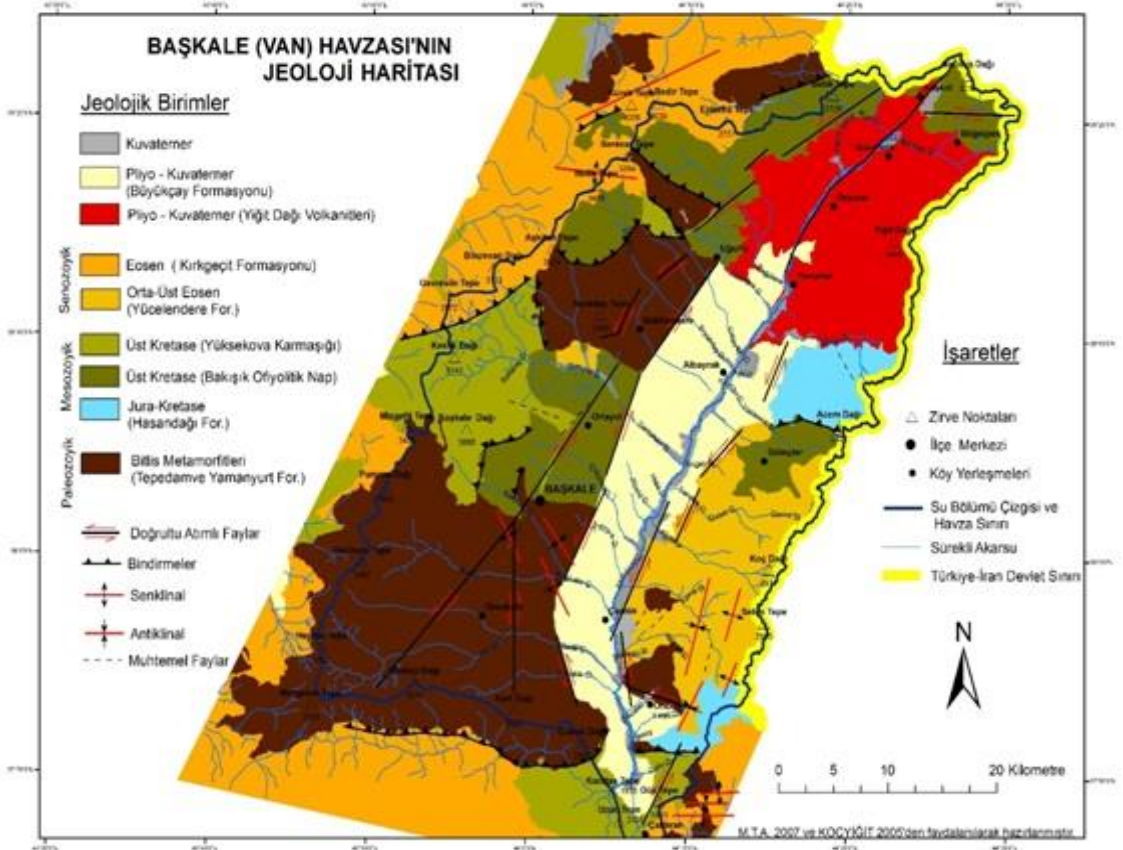
formülüne bağlı olarak SYM'nin histogram verisi kullanılarak hesaplanmıştır. H_{ort} , ortalama yükseltiyi, H_{\min} ve H_{\max} en düşük ve en yüksek yükselti değerlerini ifade etmektedir (Strahler, 1952; Pike ve diğ., 1971; Mayer,1990; Keller ve Pinter, 2002).

Elde edilen sayısal veriler ışığında Başkale Havzası'nın jeolojik ve jeomorfolojik oluşum süreçleri havza morfometrik özellikleriyle yorumlanmaya çalışılmıştır.

3. ÇALIŞMA ALANININ JEOLJİK ÖZELLİKLERİ

3.1. Litolojik Özellikler

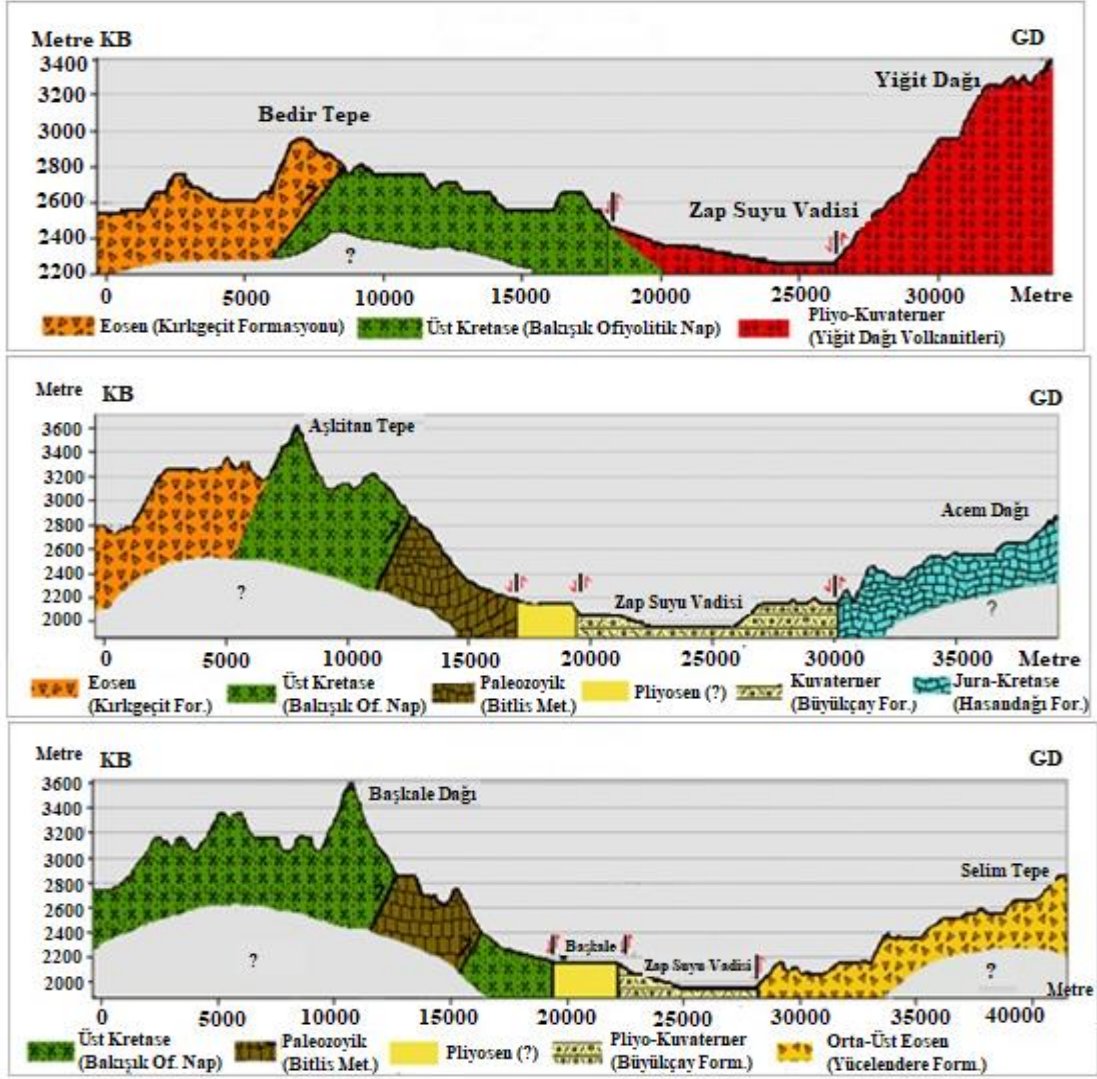
Van Gölü'nün güneydoğusunda yer alan inceleme alanında, Güneydoğu Anadolu otoktonu üzerine Miyosen'de yerleşmiş olan Bitlis-Pötürge-Malatya naplarına ait kaya birimleri ile paraallokton konumlu kaya birimleri yüzeyleyir (Sümengen, 2008). Başkale Havzası'nda, vadi tabanında bulunan Kuvaterner yaşlı alüvyonlar ve havza tabanında bulunan Pliyosen-Kuvaterner yaşlı kırıntılı kayalar ile bazik volkanik kayalar, bölgede yüzeyleyenen en genç kaya birimleridir (Şekil 2).

Şekil 2. Başkale Havzası jeoloji haritası (Zorer, 2014)

Havzada yer alan Üst Triyas, Jura-Alt Kretase yaşlı kireçtaşlarının oldukça duraylı derin deniz şartlarında çökdikleri anlaşılmaktadır (Şekil 3). Bu istifin çökme şartlarının değişmesine sebep olan Alp orojenezi, olasılıkla Sübhersiniyen fazından etkilenmiştir (Saydamer, 1976). Üst Kretase sonundan Alt Miyosen sonuna kadar devam eden sürüklenimler başlar. Bu zaman içinde alttaki melanj kaması dilimlenmiş, deniz sığlaşmıştır (Şengör, 1980).

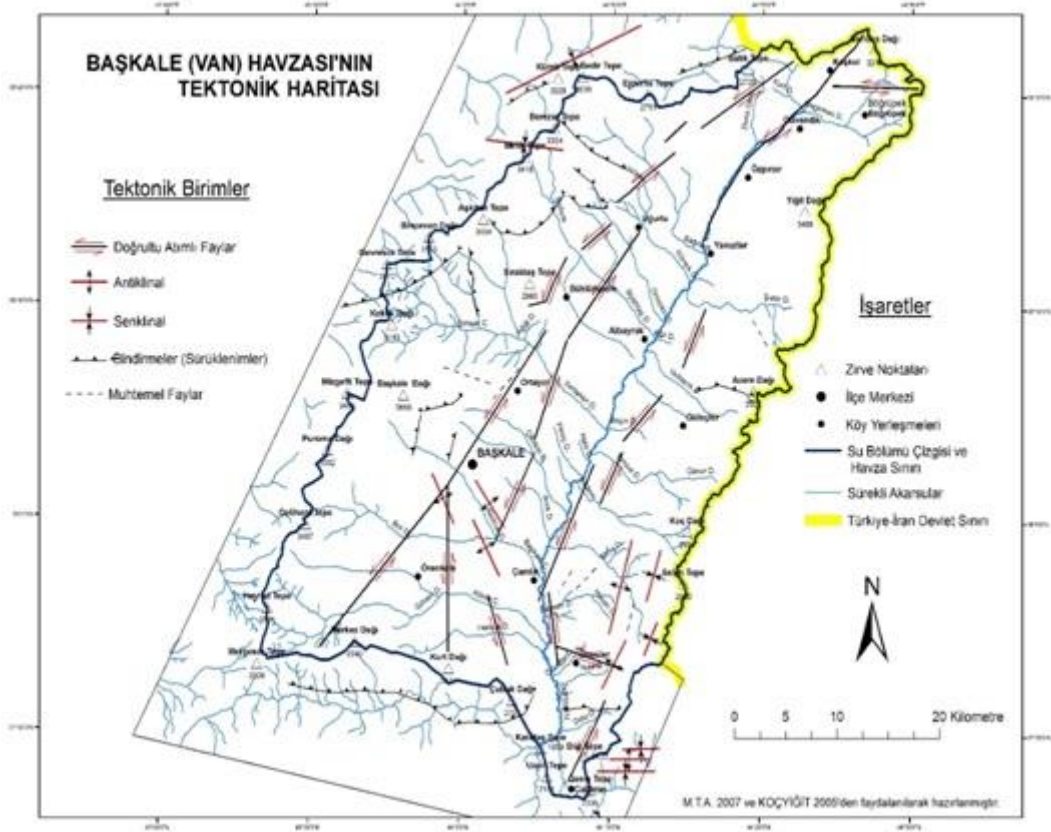
Van Gölü'nün doğu tarafında Alt Burdigaliyen ortalarında, batı tarafında Burdigaliyen sonlarında bölgesel yükselme tekrar hızlanır ve Langiyen'le birlikte, alanda karasal ortam koşulları egemen olur. Bu sıkışma tektoniğine bağlı olarak, Miyosen süresince volkanizma da etkilidir. Bölgede Üst Miyosende kenarlarında alüvyal yelpazelerin geliştiği havzalar ve bu havzalar içerisinde evaporit göller meydana gelir. Pliyosenle birlikte bölge gerilme tektoniği etkisi altındadır. Ancak yine Alt Pliyosende bölgesel yükselmenin sonucu olarak oluşan örgülü akarsu ağı oldukça etkindir. Alt Pliyosen sonlarında bölgede gerilme tektoniğine bağlı oluşan yarıklar boyunca bazik ve ortaç volkanizma gelişir. Evaporit gölleri Alt Pleistosen sonrasında gelişerek akarsu sistemiyle beslenen genel bir göl ortamı oluşturur. Bu göl-akarsu düzeni, göl düzeyindeki yükselme ve çekilmeleri göl kıyı çizgisinin zaman içerisinde değişimiyle günümüze kadar sürer. Üst Pliyosen ve Alt Pleistosen akarsu ağı menderesli ırmaklardan, Alt Pleistosen sonlarında ise örgülü akarsulardan oluşur. Üst Pliyosen-Kuvaternerde gerilme tektoniği egemendir. Buna bağlı olarak uzun kırık hatları oluşur. Bu kırık hatlar boyunca bu alanlarda etkin bir volkanizma egemendir (Acarlar ve diğ., 1991). Bu dönemde gelişen volkanitler kuzey-güney yönünde gelişen açılma çatlaklarından çıkmışlardır (Şekil 3) (Şaroğlu ve diğ., 1980).

Şekil 3. Başkale Havzası'nın kuzeyden güneye, KB-GD doğrultulu enine jeolojik kesitleri (Zorer, 2014)

3.2. Tektonik Özellikler

Türkiye'de önemli havzaların oluşmasını sağlayan son olay Arabistan levhası ile Anadolu levhalarının, Bitlis Kenet Zonu boyunca Orta Miyosende çarpışmasıdır. Bu döneme kadar olan yapılar Paleotektonik, Orta Miyosen sonrasındaki dönem de Neotektonik dönem olarak belirtilmiştir (Şengör, 1980). Bilindiği gibi kıta-kıta çarpışmasının olduğu bu bölgede, jeolojik bir yapı olarak Bitlis Kenet Kuşağı yer alır ve bu kuşak daha doğuda İran sınırlarına kadar uzanır. Erken Pliyosenin sonlarında sağ yönlü Kuzey Anadolu Fayı, sol yönlü Doğu Anadolu Fayı ve ikisi arasında daha sonra Afrika okyanusal litosferine doğru kaçmaya başlayan Anadolu Plakacığı olmak üzere başlıca üç ana yapının meydana geldiği bilinmektedir (Hempton, 1987; Koçyiğit ve Beyhan, 1998). Koçyiğit ve diğ. (2001), daha yeni olan bu görüş doğrultusunda, sıkışmalı-daralmalı tektonik rejimin yerini, geç Pliyosende sıkıştırılmalı-genişlemeli türdeki neotektonik rejime bıraktığını belirtmektedir. Bu araştırmacılar ayrıca, yeni tektonik rejimi temsil eden yapılar olarak da eşlenik doğrultu atımlı fayları ve bunlara ilişkin kaçma tektoniğine (Tapponnier, 1977) yönelik alkalin nitelikli volkanik püskürmeleri belirtmektedir (Şekil 4). Benzer şekilde, Ketin (1977) de morfolojik verilerle Van Gölü Havzası'nın doğusunda, sağ yönlü doğrultu atımlı fayların yoğun biçimde gözlemlendiğine dikkat çekmektedir.

Şekil 4. Başkale Havzası tektonik haritası (Zorer, 2014)

Başkale Fay Kuşağı; Başkale Havzası, kuzey ve güneyden bindirme ve doğrultu atımlı faylarla kesilmiş olup havzanın oluşumunda bu yapılar birinci derece etkili olmuştur. Bu faylar havzanın oluşumunda iki farklı tektonik rejimin varlığını ortaya koymaktadır. Bunlardan Pliyosene kadar olan dönem Paleotektonik döneme, Pliyosenden günümüze kadar olan dönem ise Neotektonik döneme karşılık gelmektedir

Başkale Havzası'nın oluşumunu da sağlayan doğrultu atımlı faylar, Üst Miyosen-Alt Pliyosen döneminden sonra K-G doğrultusundaki sıkışma rejimi ile birlikte gelişmiştir. İnceleme alanında KD-GB uzanımlı, sol yanal atımlı üç fay seti mevcuttur. Bunlardan birincisi havzanın batısından geçen Başkale Fay Seti, ikincisi Başkale İlçesi'nin doğusundan geçen Uğurlu Fay Seti, üçüncüsü ise Zap Suyu'nun doğusundan geçen Zap Suyu Fay Seti'dir. Bu üç fay seti Başkale Fay Kuşağı'nı oluşturur ki bu kuşak, yaklaşık 9–15 km genişlikte, 82 km uzunlukta, K-G ile KD-gidişli sol yanal doğrultu atımlı aktif bir makaslama kuşağıdır. Başkale Fay Kuşağı kuzeybatıda Işık köyü (Hakkari'nin yakın batısı) ile kuzeydoğuda Balıkpınarı yöresi (Türkiye-İran sınırı) arasında yer almaktadır (Koçyiğit, 2005).

Ötelenmiş dere yatakları, fay denetimli akaçlama sistemi (Çığılsuyu Irmağı gibi), faylara koşut dizilmiş ve deformasyon geçirmiş alüvyon yelpazeleri, fay taraçaları, Pliyo-Kuvaterner yaşlı volkanitler ve volkanik yapılar, oluşumunu günümüzde de sürdüren çatlak sırtı travertenler ve çek-ayır türdeki Başkale Havzası, Başkale Fay Kuşağı'nın morfotektonik olarak aktif olduğunu gösterir. 6 şiddetindeki 1908 Başkale depreminin de kanıtlamış olduğu gibi, Başkale Fay Kuşağı sismik bakımdan da diridir (Koçyiğit, 2005).

4. JEOMORFOMETRİK ANALİZLER

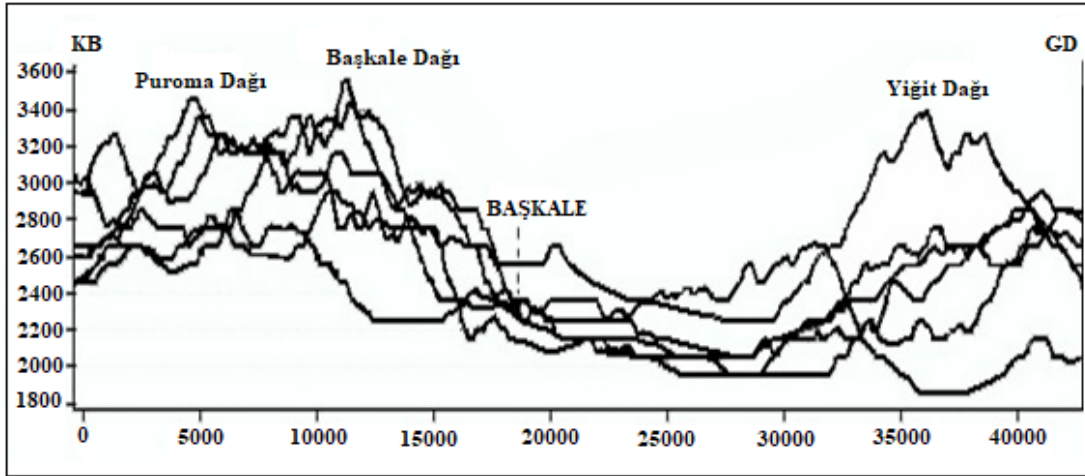
Jeomorfolojik yapı ve birimlerin özelliklerini ortaya koyan başlıca topografik analizler; profil, eğim ve yükselti, bakı ve nispi rölyef analizlerini kapsamaktadır. Başkale Havzası'nın yükselti

ortalaması (2500 m) göz önüne alındığında profil, eğim ve yükselti analizlerinin ön plana çıkartılarak ayrıntılı bir değerlendirmenin doğru olacağı düşünülmüştür.

4.1. Profil Analizleri

Profil çıkarmanın amacı, topografyanın şeklini veya karakterini doğru bir şekilde tespit etmektir. Bir diğer amaç ise arazi ve haritalar üzerinden yapılan değerlendirmeler neticesinde ulaşılan doğru sonuçların şekil yolu ile açıklanmasıdır. Profiller de farklı şekillerde oluşturulup, bunlardan süperimpoze, bileşik ve mürtesem profiller çalışmanın amacına hizmet eden önemli yöntemlerdir. Bir sahada belli aralıklarla çıkarılan bir seri profilin belli bir yükselti seviyesine göre çizilecek bir çerçeveye göre birbiri üzerine gelecek şekilde oturtulmasıyla **süperimpoze profiller** çizilir. Herhangi bir sahadaki rölyefe ve zirvelere uzaktan ve zirveler seviyesinden ufki olarak bakıldığında görülecek manzara veya yüksek kesimlerin ortak meydana getirecekleri en üst seviyelere ait profil **bileşik profili** oluşturmaktadır. Bir sahaya ufki olarak bakıldığında ön planda yer alan yüksek kesimler arasında veya bunlar üzerinden, orta plandaki rölyef ve daha geri plandaki yükseltilerin maskelenmeden oluşturulduğu profil **mürtesem profillere** karşılık gelmektedir (Bilgin, 1983).

İnceleme alanının topografik karakterini ortaya koymak amacıyla profiller çıkarılmıştır (Şekil 5 ve 6). Başkale Havzası'nın genel orografik uzanışı GB-KD doğrultusunda olduğu için havzanın morfolojik karakterini en iyi şekilde yansıtacak olan KB-GD doğrultusunda enine profiller alınmıştır. Başkale Havzası'nın taban yükseltisi G-K'ye doğru yükselme gösterdiğinden, profiller için G-K'ye doğru bakış yönü seçilmiştir.

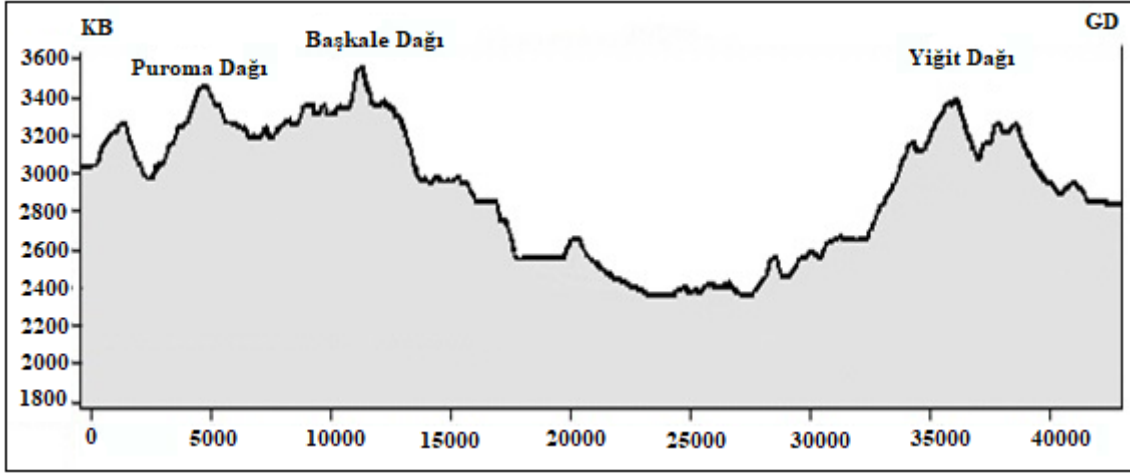

Şekil 5. Başkale Havzası'nın KB-GD doğrultusunda profil serilerden oluşturulmuş enine süperimpoze (çakıştırılmış) profilleri (Zorer, 2014)

Başkale Havzası'na ait enine profil serilerin, morfolojik olarak göze çarpan en önemli özelliği, havzanın batıdan ve doğudan yüksek dağlık alanlarla çevrili olmasıdır. Bu dağlık alanlar arasında kalan Pliyo-Kuvaterner yaşlı birimlerin oluşturduğu düzlük sisteminin eğim değerleri "**glasi**" özelliğine bağlı olarak çok az değişmektedir. Bu birimin Zap Suyu tarafından derince yarılmış olması bu alanları plato haline getirmiştir (Zorer, 2014). Havzada 2050–2400 m yükseltileri arasındaki düzlükler geniş yer kaplamaktadır. Pliyosen ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı bu düzlüklerin yükselti aralığının fazla olması havzanın, neotektonik hareketliliğini ortaya koymaktadır. Zap Suyu'nun yan kolları tarafından parçalanmış bu düzlükler, bölümler halinde profillere yansımıştır. Yatay yapı üzerinde gelişmiş bu düzlükler havzanın batısında geniş alanlar kaplarken doğusunda daha sınırlı alanlar kaplamaktadır. Zap Suyu Vadisi'nden dağlık alanlara doğru çıkıldıkça eğim artmakta, ancak

* **Glasi** sözcüğü eski bir Fransızca tabir olup, askerlerin kolay atış yapmalarına elverişli, hafifçe eğimli, çıplak, düz yamaç anlamındadır. Pediment gibi kısmen kurak kurak, yarı kurak veya devresel yağışlı tropikal bölgelerin karakteristik şekillerinden biridir. Türkiye'de ise, glasi'nin eş anlamlısı, bazı yörelerimizde, özellikle Afyonkarahisar çevresinde, az eğimli bayır anlamına gelen "**senir**" sözcüğü ile yaklaşık olarak ifade edilmektedir. Erzincan'ın Kemaliye ilçesinin de adı olan "**Eğin**" sözcüğü yine aynı anlamda kullanılmaktadır (Ardos, 1996).

Başkale Dağı'na geçişte bu eğim artışı belirgin bir eğim kırıklığına dönüşmektedir. Bu eğim kırıklığı Başkale Fay Seti'ne bağlıdır (Şekil 5, Foto 1).

Şekil 6. Başkale Havzası'nın KB-GD doğrultusunda oluşturulmuş enine bileşik profili (Zorer, 2014)

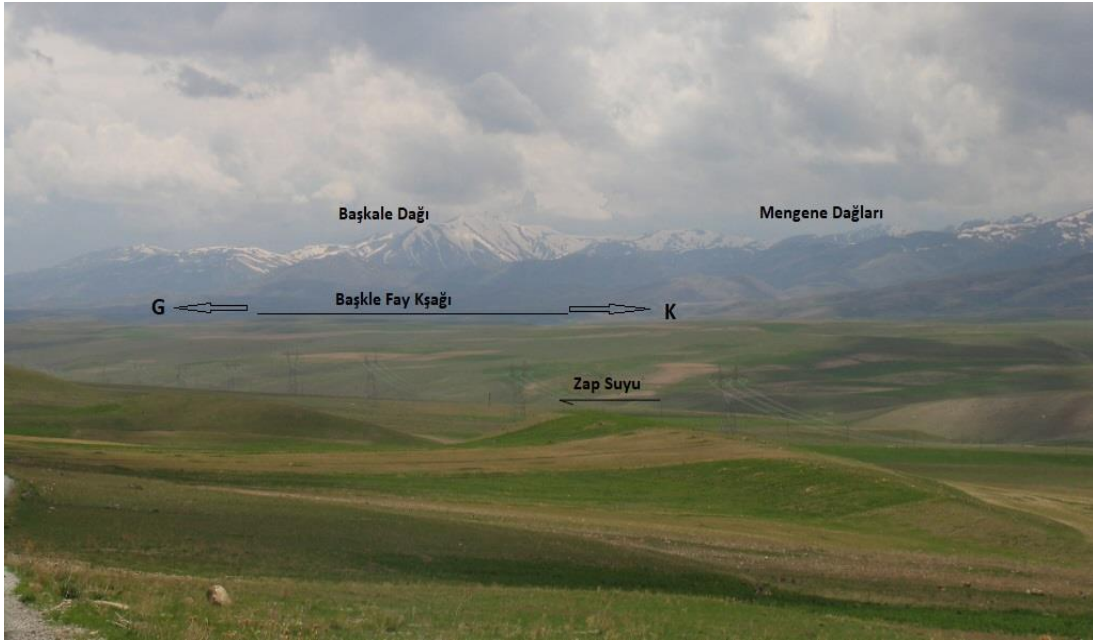
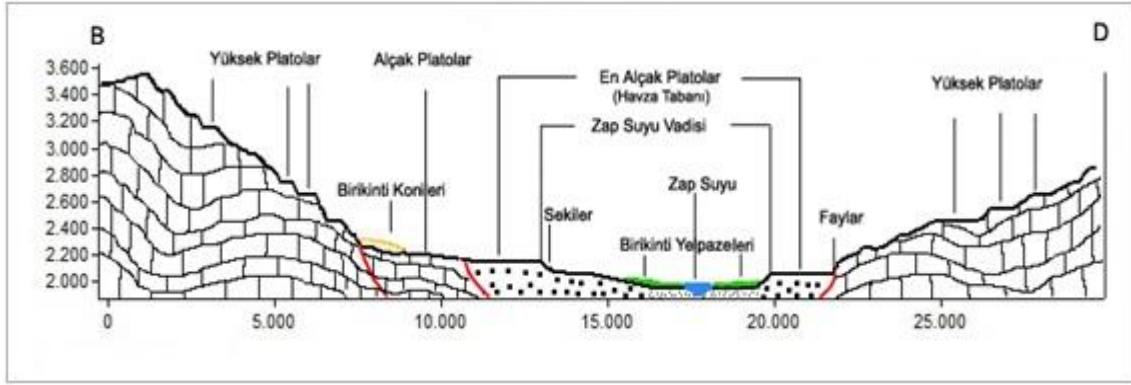

Foto 1. Başkale Fay Kuşağı'nın oluşturduğu eğim kırıklığı

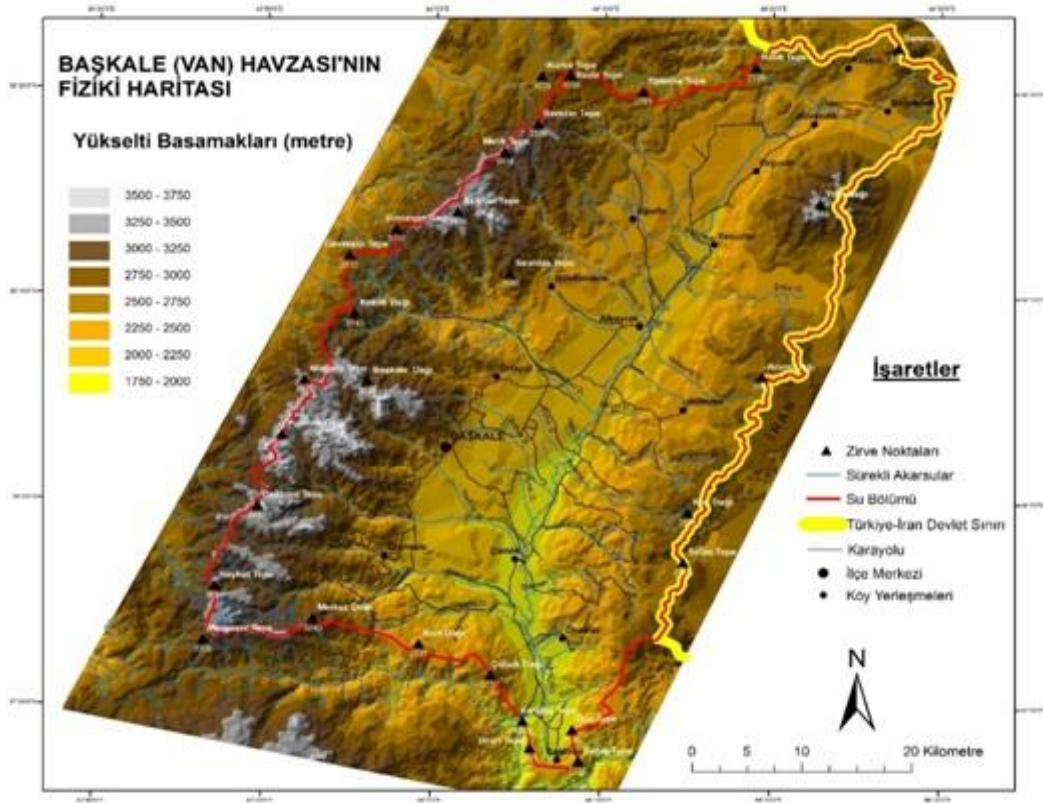
Başkale Havzası'na ait izdüşüm (mürtesem) profilleri, havzanın KB-GD doğrultusunda panoramik görüntüsünü vermekte olup, havza tabanının Zıp Suyu tarafından yarılmış olduğunu göstermektedir. Zıp Suyu Vadi tabanının yükseltisi güneyde 1850 m'lerin altına inerken kuzeye doğru gidildikçe 2250 m'lere ulaşmaktadır. İzdüşüm profillerde havza genelinde 2050–2400 m arasında belirgin iki düzlük sistemi görülmektedir. Bu düzlük sistemlerinden ilki 2050–2200 m'ler arasında yer alan Pliyo-Kuvaterner yaşlı düzlükler havzadaki en geniş düzlük sistemidir. İkinci belirgin düzlük ise 2200–2400 m'ler arasında görülen Pliyosen yaşlı düzlüklerdir. Dağlık alanlara doğru 2400–2800 m arasında görülen düzlükler ise Üst Miyosen yaşlı aşınım düzlüklerine karşılık gelir. 2800–3200 m arasındaki düzlükler Orta-Alt Miyosen yaşlı aşınım düzlüklerine ve 3200 m'den yüksek alanlarda ise zirve düzlüklerine karşılık gelmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Başkale Havzası'nın jeomorfolojik birimlerini gösterir kesit (Zorer, 2014)

4.2. Eğim ve Yükselti Analizleri

Jeomorfolojide topografya, eğim ve yükselti değerlerinin incelenmesi ana jeomorfolojik birimlerin tespitinde büyük öneme sahiptir. Eğim ve yükselti şartları, farklı morfolojik ve yapısal süreçlerin etkisi altında gelişeceğinden önemli ipuçlarına sahiptir (Şekil 8). Topografyada eğim ve yükselti değerlerinin incelenmesi, farklı yükselti ve eğim gruplarına sahip alanların jeomorfolojik gelişiminin açıklanmasını, yorumlanmasını ve tektoniğin morfolojiye yansımalarını ortaya çıkaracaktır.

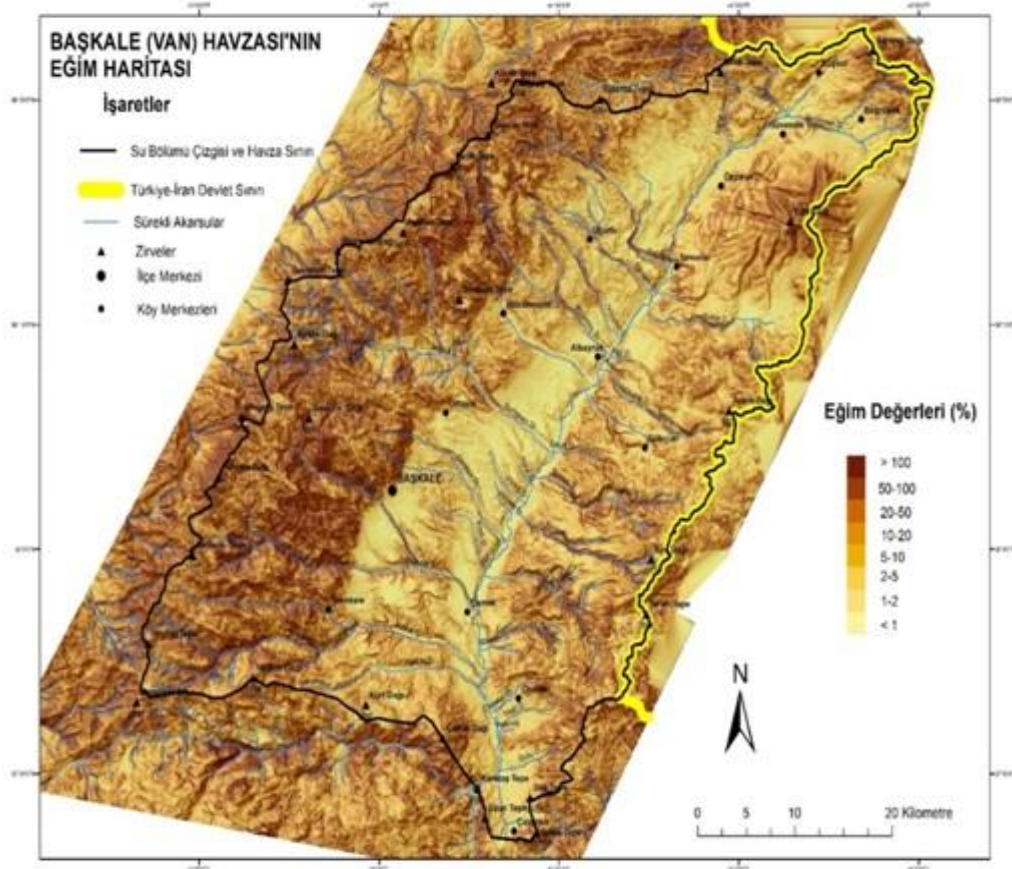
Şekil 8. Başkale Havzası fiziki haritası (Zorer, 2014)

Yeryüzünde herhangi bir alanın eğim kazanabilmesinde yükselti en önemli faktördür. Buna bağlı olarak eğim ve yükselti analizlerinin birlikte değerlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmüş ve uygulanmıştır. Yükselti, genel olarak jeomorfolojinin önemli bir parametresidir. Yükselti ve eğim jeomorfolojik birimleri ve süreçleri belirlediği gibi aynı zamanda Fiziki Coğrafyanın her konusunu ayrı ayrı etkilemektedir. Fiziki Coğrafya açısından iklimi, hidrografyayı,

toprak oluşumunu ve niteliğini, bitki örtüsünün çeşitlenmesini, dağılışını ve katlaşmasını doğrudan etkilemektedir. Türkiye'nin eğim ve yükselti basamakları ile ilgili önceki çalışmalar gerçekte çok sınırlıdır. Eğim dereceleri ile ilgili ilk olarak Tanoğlu (1947), Oakes (1958) ve Tunçdilek (1969)'in çalışmaları mevcuttur. Bu konuda en son çalışma Elibüyük ve Yılmaz (2010) tarafından izdüşüm yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Buna göre, eğimi fazla olan yerlerin izdüşüm alanları azalmaktadır. Dolayısıyla, izdüşüm alanının nispeten az, fakat ortalama eğimin fazla çıktığı yükselti basamakları genel olarak yamaç karakterindedir. Bunun aksine, düz olan sahaların izdüşüm alanları gerçeğine yakındır ve nispeten daha fazladır. Dolayısıyla eğimin az ve izdüşüm alanının fazla çıktığı yükselti basamakları, düzlük karakterindedir (Şekil 8) (Zorer, 2014).

Eğim değerleri kullanılırken, Erol (1993)'dan da faydalanılarak eğim grupları için eşik değerler belirlenmiştir. Tablo 1'de yüzde eğim değerlerinin derece cinsinden ifadesi ve morfoğrafik olarak değerlendirilme ölçütü görülmektedir. Belirlenen bu eğim grupları ve morfoğrafik ölçütlere göre Başkale Havzası'nın 50 m'lik yükselti basamakları ve eğim grupları izdüşüm yöntemine bağlı olarak değerlendirilmiştir (Şekil 10). İzdüşüm yöntemine göre hazırlanan Şekil 9, Başkale Havzası topografya eğiminin ayrıntılı yansımaları için 50 m'lik basamaklara göre çizilmiştir. Şekil 10'da, eğimli yüzeylerin izdüşüm alanı azalacağından, eğimin arttığı yerlerde alanın azaldığı, eğimin azaldığı yerlerde ise tam ters bir durum gözlenmektedir.

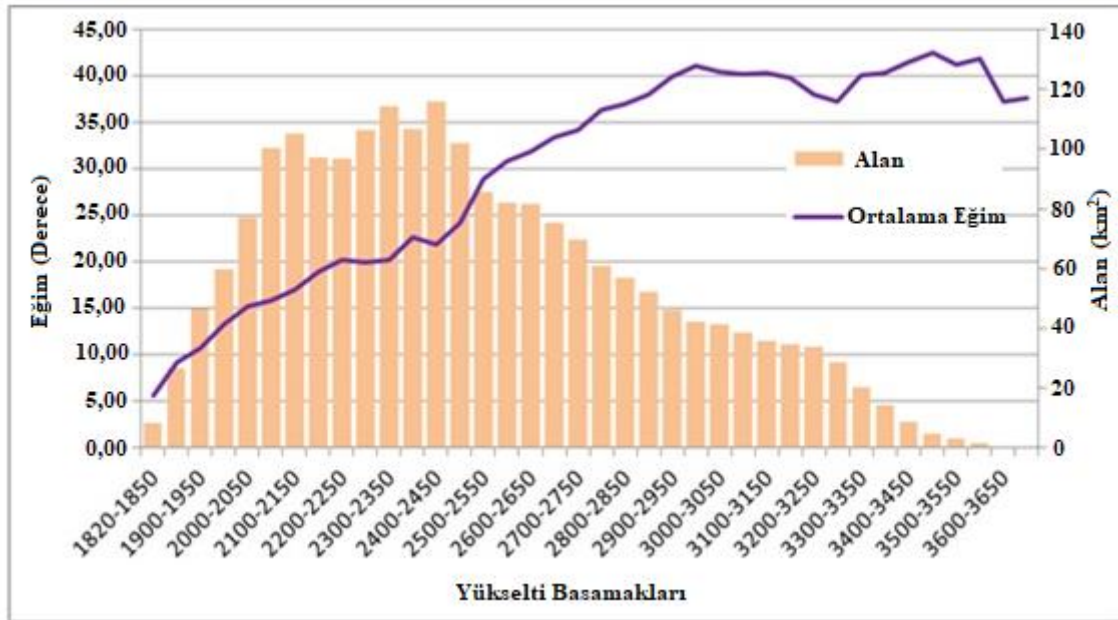
Şekil 9. Başkale Havzası eğim haritası (Zorer, 2014)

Başkale Havzası'nda 1820 m'den 2350 m'lere doğru genel izdüşüm alanının düzenli olarak arttığı ve 2450 m'den daha yukarılara çıkıldıkça izdüşüm alanının yine düzenli olarak azaldığı söylenebilir. Bunun nedeni, 2450 m'nin altındaki alanlarda görülen eğim değerlerinin 2450 m'nin üzerindeki alanlara kıyasla daha az olması ve zirvelere yaklaştıkça bu eğimin hızla artmasıdır. 2450 m'nin altında yer alan Pliyosen aşınım ve Pliyo-Kuvaterner aşınım-birikim düzlükleri ve Zap Suyu

vadi tabanının bulunması, bu yükselti aralığında izdüşüm alanlarının fazla çıkmasına neden olmuştur.

Tablo 1. Kullanılan eğim gruplarının yüzde ve derece cinsinden eşik değerleri ve morfoğrafik tanımları (Elibüyük ve Yılmaz, 2010)

Eğim Grubu (%-Yüzde)	Eğim Grubu (Derece)	Morfografik Tanımlama
<1	<0,57	Düz yüzeyler
1-2	0.57-1.15	Hafif eğimli düz yüzeyler
2-5	1.15-2.86	Hafif eğimli yüzeyler
5-10	2.86-5.71	Eğimli yüzeyler
10-20	5.71-11.31	Orta eğimli yüzeyler
20-50	11.31-26.57	Çok eğimli yüzeyler
50-100	26.57-45.00	Çok çok eğimli yüzeyler
100>	>45	Dike yakın eğimli yüzeyler

Şekil 10. Başkale Havzası'nın izdüşüm yöntemine göre yükselti basamakları ve eğim grupları (Zorer, 2014)

Morfolojiyi daha iyi tanımak ve değerlendirebilmek adına eğim gruplarının derece (°) ve yüzde (%) olarak değerleri, havzada ne kadar gerçek alan kapladığı (km² olarak) ve bu değerlerin inceleme alanındaki oranları (% olarak) verilmiştir (Tablo 2). Bu değerlendirmeler ışığında Başkale Havzası'nın %89.6'sı, %5'ten fazla eğim değerlerine sahiptir. Bu eğim değerlerine sahip olan alanlar toplam alan içerisinde 1866.31 km²lik bir alana karşılık gelir. Geriye kalan, %5'lik eğim değerinden az olan izdüşüm alanları, havzanın 216.48 km²sine, oransal olarak da %10.4'üne karşılık gelmektedir ki bu oldukça küçük bir alan kaplamaktadır.

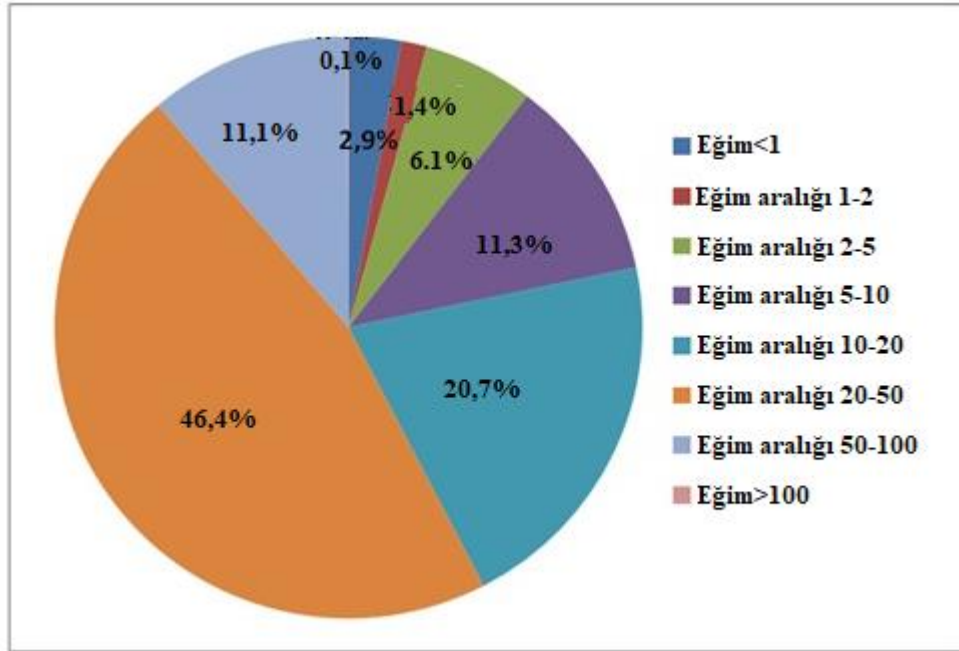
Eğim değerleri ile morfoloji arasındaki ilişkiyi gözlemleyebilmek için Başkale Havzası'nda eğim gruplarını gösteren daire grafik hazırlanmıştır (Şekil 11). Buna göre eğim değerleri 1'den az olan alanlar düz yüzeyleri gösterirken toplam alanın %2.9'unu, 1-2 arası eğim değerlerine sahip alanlar hafif eğimli düz yüzeyleri ve toplam alanın %1.4'ünü, 2-5 arası alanlar ise hafif eğimli yüzeyleri ve toplam alanın %6.1'ini oluşturur. Havzada az eğimli alanlar toplam alana oranlandığında küçük bir paya sahiptirler. İnceleme alanında eğim yüzdeleri arttıkça kapladıkları alanda belli bir orana kadar düzenli bir şekilde artmaktadır. Eğim değerleri 5-10 arası alanlar, eğimli yüzeyleri ve toplam alanın %11.3'ünü, 10-20 arasındaki alanlar orta derecede eğimli yüzeyleri ve toplam alanın %20.72'sini, 20-50 arasındaki alanlar ise çok eğimli yüzeyleri ve toplam alanın %46.4'ünü oluştururlar. Çok eğimli alanlara gelindiğinde kapladıkları alan, oransal olarak azalır.

Eğim değerleri 50–100 arasındaki alanlar çok çok eğimli yüzeyleri ifade etmekte ve toplam alanın %11.1'ni oluşturmaktadır iken, 100 üzeri alanlar dike yakın eğimli yüzeyler karşılık gelir ve toplam alanın %0.1'lik kısmını oluşturur (Şekil 11).

Tablo 2. Başkale Havzası eğim grupları, bu eğim gruplarının alan ve oranları

Eğim Grubu		Alan (km ²)	Oransal Alan (%)
(°)	%		
<0.57	<1	60.69	2.9
0.57-1.15	1-2	29.55	1.4
1.15-2.86	2-5	126.24	6.1
2.86-5.71	5-10	236.02	11.3
5.71-11.31	10-20	431.23	20.7
11.31-26.57	20-50	967.11	46.4
26.57-45.0	50-100	230.90	11.1
>45	>100	1.05	0.1
Toplam		2082.79	100.0

Havzadaki ortalama nispi yükselti farkının yaklaşık 1500 m civarında olması, havzanın eğim değerlerine de yansımaktadır. Değerlendirilen eğim grupları ile havzanın jeomorfolojik birimleri arasında sıkı bir ilişki bulunmakta ve bu birimlerle eğim değerleri örtüşmektedir (Şekil 11) (Zorer, 2014). Tektonizma, jeomorfolojik süreçlerin gelişiminde ve jeomorfolojik birimlerin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Tonbul, 1996).

Şekil 11. Başkale Havzası'nda eğim gruplarının oransal dağılışı (Zorer 2014)

4.3. Jeomorfometrik İndisler

Jeomorfik indisler, topografik analizlerde ve göreceli tektonik aktivitenin belirlenmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. İndislerle dağ cephesinde ve drenaj havzalarında anomaliler saptanabilir (Topal ve Özkul, 2018). Bu anomalilerden bölgedeki tektonik aktivite durumu, yükselme ve alçalmalar belirlenebilir (Avcı ve Sunkar, 2017).

Drenaj Havzası Asimetrisi;

Akarsu havzalarında akarsu simetrisi veya asimetrisi havzayı denetleyen aktif tektonik deformasyonların tanımlanmasında kullanılmaktadır (Tonbul ve Sunkar, 2011; Hare ve Gardner, 1985; Cox, 1994). Başkale Havzası'nda da bu deformasyonu tespit etmek için değerlendirilmiştir.

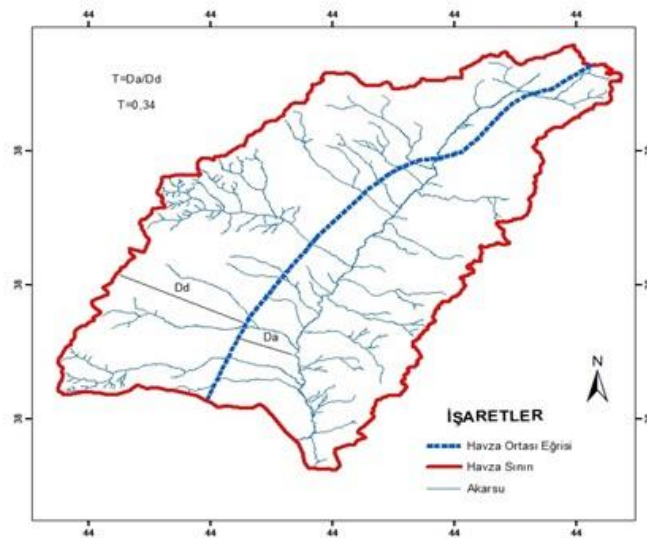
Başkale Havzası 2082.79 km²'lik bir alana sahiptir. Ana akarsuyun batı tarafı 1370 km² (Foto 2), doğu tarafı ise 712.79 km²'dir. Havzanın Eşitlik 1 ile hesaplanan AF değeri 65.8 dir. AF değeri 50'den ne kadar uzaklaşırsa havza simetrisi de o oranda bozulur ve asimetrik özellik kazanır. Başkale Havzası'nda belirgin bir drenaj havzası asimetri fonksiyonu söz konusudur.

Foto 2. Başkale Havzası'nın vadi tabanı ve yüksek dağ sıralarının oluşturduğu batı kesimi

Havza Asimetrisi;

Havza asimetrisi hesaplanırken D_a (havza ortasından geçirilen havza ortası eğrisinden aktif menderes kuşağına olan mesafe) ve D_d (havza ortası eğrisinden su bölümü çizgisine olan mesafe) değerleri için Şekil 12'deki drenaj haritası kullanılmıştır. Buna göre Başkale Havzası'nda hesaplanan havza asimetrisi değeri 0.34 olarak bulunmuştur (Eşitlik 2).

Şekil 12. Başkale Havzası Drenaj Haritası ile Topografik Simetri indeksi

Başkale Havzası'nda genel olarak batı sınırını oluşturan sıradağların, doğu sınırını oluşturan sıradağlara oranla daha yüksek olduğu söylenebilir (Şekil 8). Fakat bu durum havzanın kuzeydoğusunda Yiğit Volkan Dağı tarafından bozulur ve havzanın güneyi ile kuzeyi arasında ters asimetri oluşmasını sağlar (Şekil 12). Havza içerisindeki bu ters asimetri, aktif menderes kuşağının batısı ile doğusu arasındaki havza asimetrisi (T) değerinin yüksek çıkmasını engellemektedir. Havzanın kuzeyinde litolojide önemli değişiklikler görülmekle birlikte akarsu drenajının yoğunluğunun azaldığı gözlemlenmektedir.

Havza Rölyefi ve Rölyef Oranı;

Havza rölyefi ve havza eğimi önemli hidrolojik parametrelerdir. Artan rölyef değerleri, daha dik yamaçlara ve yüksek dere yatağı eğimlerine, akım toplanma zamanının azalmasına ve sonuç olarak da taşkın pikinin artmasına neden olur. Ayrıca havza rölyefi, havzalardaki drenaj gelişimi, yüzeysel ve yeraltı su akımları, geçirgenlik, arazi yüzeylerinin gelişimi ve erozif faaliyetler açısından önemli bir rol oynar (Özdemir, 2011).

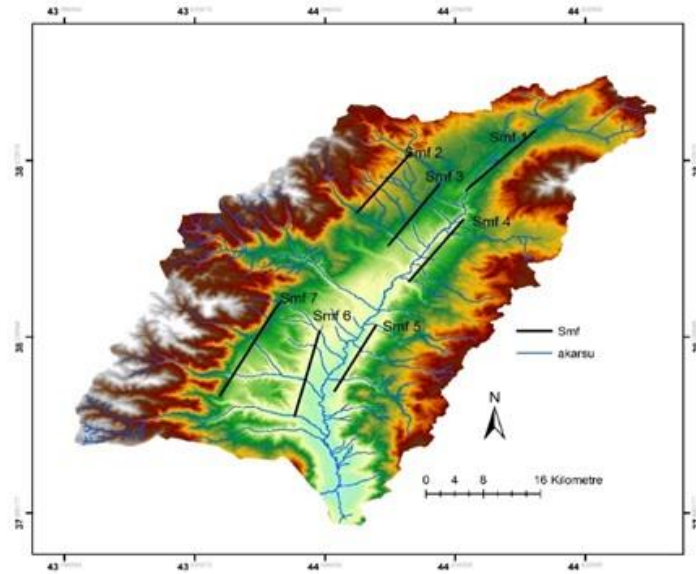
İnceleme alanı için Eşitlik 3 ile hesaplanan havza rölyef değeri 1848 m olarak bulunmuştur.

Havza rölyefi, havzadaki jeomorfik birimlerin yükselti, eğim, bakı gibi özellikleri hakkında genel olarak bilgi sahibi olmamızı sağlar. Başkale Havzası için çıkan 1848 m'lik rölyef değeri oldukça yüksek bir değerdir. Bu değer havzadaki bütün doğal süreçleri dolaylı veya dolaysız etkileyecektir (Şekil 8, 9 ve 10). Başkale Havzası'nda, havza rölyef değerleri özellikle havzanın güneybatı kesimleri diğer alanlara oranla daha fazla artmaktadır. Başkale havzası çıkan rölyef değerleri ile erozyon ve taşın riskinin yüksek olduğu bir havzadır.

Diğer süreçler göz ardı edildiğinde rölyef oranı erozyon için önemli bir etkiye sahiptir. Başkale Havzası'nda rölyef oranı 0.021 olarak hesaplanmıştır (Eşitlik 4). Havza için hesaplanan rölyef oranının yüksek olduğu ve bu oranın eğim değerlerine de yansıdığını söylemek mümkündür.

Dağ Önü Sinüslülük Oranı;

Dağ Önü Sinüslülük Oranı, tektonizma ile erozyon arasındaki etkileşimi belirlemek için uygulanan bir yöntemdir. Aktif tektonik alanlarda arazi gençleşeceğinden, dağ önü cephesinin uzunluğu (L_{mf}) değeri dağ önü düz çizgisi (L_s) değerine yaklaşacaktır (Eşitlik 5). Aktif tektoniğin olmadığı yaşlı arazilerde ise erozyon ve buna bağlı dağ önü cephesinin yarıma ve parçalanması fazla olacağından iki değer (L_{mf} ve L_s) arasındaki fark açılacaktır. (Keller ve Pinter, 2002; Silva ve diğ., 2003; Bull, 2007; Perez-Pena ve diğ., 2010). Böylelikle aktif tektoniğin olduğu genç alanlarda S_{mf} değerleri düşük, tektoniğin azaldığı yaşlı arazilerde ise S_{mf} değerleri yüksek bulunacaktır (Şekil 13).

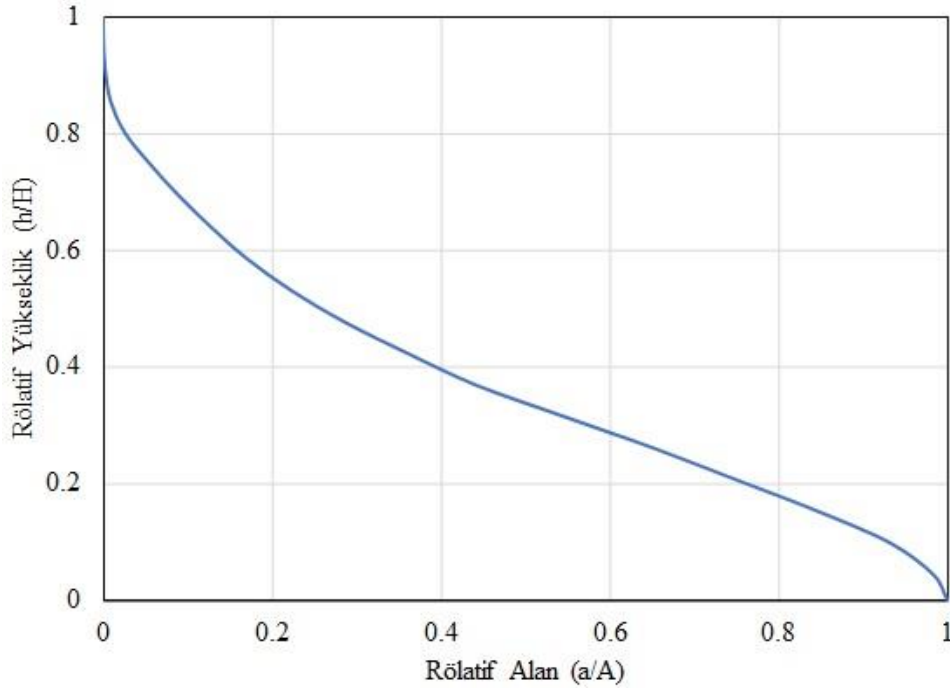
Şekil 13. Başkale Havzası'nda S_{mf} ölçümü yapılan lokasyonlar

Başkale Havzası'nda yapılan S_{mf} ölçüm yerleri tektonik haritaya göre, Başkale Fay Kuşağı segmentlerine bağlı olarak seçilmiştir ($S_{mf1}=1.4$, $S_{mf2}=1.8$, $S_{mf3}=1.7$, $S_{mf4}=1.5$, $S_{mf5}=1.8$, $S_{mf6}=1.55$, $S_{mf7}=1.33$). Bu sonuçlara göre tektonizmanın havzada en yüksek olduğu yerler havzanın kuzeydoğusu ile güney batısı olarak değerlendirilebilir (Şekil 13). Havzanın kuzeybatısında bulunan Yiğit Volkan Dağı (3468 m) havzanın doğu sınırında en yüksek zirveyi oluşturmaktadır. Havzanın güneybatısı ise havzada kütleli olarak en geniş alana sahip yükseltileri oluşturur. Bu alan aynı zamanda havzanın en yüksek zirvesinin de bulunduğu Başkale Dağı'nın (3668 m) bulunduğu yerdir. Bu durum havza asimetrisi indisinde görülen ters asimetri durumunu desteklemektedir.

Hipsometrik Eğri;

Hipsometrik eğri; toplam havza rölatif yüksekliğinin, toplam havza rölatif alanına karşı çizilen grafiğinden elde edilir (Keller ve Pinter, 2002).

Havzanın toplam alanı, havza sınırları içerisinde yer alan en düşük yükselti değeriyle, en yüksek yükselti değerinin oluşturduğu kontur çizgisinin arasında kalan yüzey alanıdır. Alan (a), havza içinde belirli bir yükseklik (h) çizgisinin üzerindeki yüzey alanıdır. Rölatif alanın değeri her zaman 1.0 (havzadaki en düşük nokta) ile 0.0 (havzadaki en yüksek nokta) arasında değişir (Keller ve Pinter, 2002). Hipsometrik eğrinin şekli havzanın erozyon oranına bağlıdır. Dış bükey eğri aşınmanın az olduğu havzaları ifade eder. İç bükey eğri ise aşınmanın çok olduğunu ifade eder. Başkale Havzası'nın hipsometrik eğrisi S şeklinde bir eğridir ki bu da orta derecede aşınmış bir havza karakterini ifade etmektedir (Şekil 14).

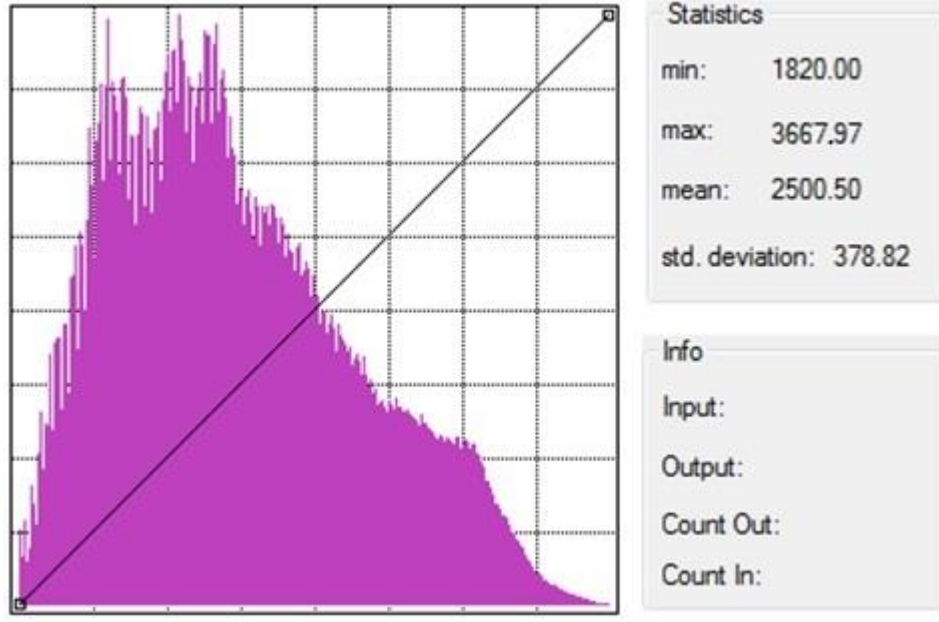

Şekil 14. Başkale Havzası için çizilen hipsometrik eğri

Hipsometrik İntegral;

Hipsometrik integral bir bölgedeki jeomorfolojik gelişim dönemine nicelik kazandırabilir. Hipsometrik eğri ve hipsometrik integral değeri birlikte değerlendirilerek, havzaların genç-denge-olgun aşamalarından hangisi ile ifade edilebileceğine imkân vermektedir (Strahler, 1952; Keller ve Pinter, 2002).

0-1 arasında değişen hipsometrik integral değerlerinde 0'a yakınlık havzanın olgun, 1'e yakınlık ise havzanın genç olduğunu göstermektedir. Başkale Havzası'nın hipsometrik integral değeri 0.37'dir (Eşitlik 8). Bu değer ile havza gençlik ile olgunluk arasında bir havzaya karşılık gelmektedir (Şekil 15).

Şekil 15. Havza için çizilen hipsometrik integral

5. SONUÇ

Başkale Havzası'nda yapılan morfometrik analiz ve indis hesaplamaları havzanın jeomorfolojik gelişimi ile tektonik ilişkileri hakkında somut nicel veriler sunmaktadır. Yapılan profil analizlerinde havzanın kuzeybatı tarafı güneydoğu tarafına oranla daha yüksek ve engebeli bir alana sahiptir. Bu durumu sadece havzanın kuzeydoğusundaki Yiğit Volkan Dağı bozmaktadır. Profil analizlerinde öne çıkan değerlendirme havzadaki yüksek engebeli arazidir. Bu engebeli arazi içerisinde göze çarpan 2050-2400 m yükseltileri arasında yer alan geniş düzlüklerdir (glasiler). Bu düzlüklerin farklı yükselti seviyelerinde olması ve yükselti aralığının fazla olması havzadaki tektoniğin gücünü göstermektedir. Eğim ve yükselti analizleri de bu durumu destekler paralelliktedir.

Tektoniğin morfolojiye yansımaları değerlendirme açısından havzadaki eğim ve yükselti analizleri sonucunda yükseltiyle birlikte eğimin arttığı ve morfografik sınıf olarak çok eğimli yüzeylerin neredeyse havzanın yarısına yakın bir alanı kapladığı görülmektedir. Az eğimli yüzeylerin havzadaki %10 civarında bir alan kapladığı hesaplanmıştır. Bu eğim ve yükselti değerleri havzanın genç ve tektonik faaliyetlerin aktif olduğunu gösterir niteliktedir.

İnceleme alanına uygulanan indis sonuçları havzadaki tektonizmayı destekler durumdadır. Başkale Havzasının geliştiği metamorfik ve volkanik alanların oluştuğu kütlelerin drenaj koşullarında tektoniğin denetleyici rolü indis hesaplamalarında görülmektedir. AF , T , B_h , R_h , S_{mf} , H_i indis oranları tutarlıdır.

Havza drenaj asimetrisi 65.8 değerindedir. Bu değer havzanın simetrik olmadığını ve tiltlenmenin olduğunu, aynı zamanda tiltlenmeyi sağlayacak aktif bir fay varlığını işaret etmektedir. Başkale Havzası'nı drene eden Zap Suyu, zayıf direnç hatlarına yerleşmiştir. Faylanmaya bağlı olarak meydana gelen çarpılma havzanın doğusu ile batısı arasında yükselti farkına sebep olmuş ve havzaya asimetric bir görünüm kazandırmıştır. Bu durum jeolojik kesitlerde ve profil serilerinde de görülmektedir. Ana akarsuyu akış yönüne göre sağ taraftan besleyen alan daha geniştir. Havza asimetrisi indisi 0.34 değeriyle havzadaki tektonizma gücünü yeterince yansıtmamaktadır. Bunun sebebi tektonizmanın, havzanın güney ve kuzeyinde ana akarsuyun farklı taraflarındaki aktivitesidir. Tektonizma; hem havzanın güneybatısında (Zap Suyu'nun batı tarafında) daha aktif, hem de volkanik Yiğit Dağı sebebiyle havzanın kuzeydoğusunda da (Zap Suyu'nun doğu tarafında) daha aktiftir. Bu durum Başkale Havzası'nın güneyi ile kuzeyi arasında ters asimetri oluşumuna neden olmuştur. Bu durumu dağ önü sinüsitesi indisinde de görülmektedir. Havzalarda farklı yönlerde asimetri çok görülen bir durum değildir. Bu durum havzanın tektonik aktivitesinin

zenginliğini gösterirken, havza jeomorfometrisi açısından da havzayı özgün kılmaktadır. Havza rölyefi 1848 m ile yüksek bir değerdir, özellikle rölyef oranı (0.021) ile değerlendirildiğinde bu değerlerin havzadaki eğim, erozyon ve taşkın riskini etkileyeceği söylenebilir. Dağ önü sinüslülük oranları havzada tektonizmanın en yüksek olduğu yerlerin havzanın kuzeydoğusu ile güney batısı olduğunu göstermektedir.

Hipsometrik indis değerlendirmeleri, havzanın drenaj gelişiminin tektonizmaya verdiği tepkiyi anlama bakımından önemlidir. Başkale Havzası hipsometrik eğrisi S şeklinde bir eğridir ki bize havzanın orta derecede aşındığını ifade etmektedir. Havzanın hipsometrik integral sonucu 0.37'dir. Bu sonuç havzanın gençlik ile olgunluk arasında bir durumda olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ACARLAR, M., BİLGİN, A.Z., ERKAL, T., GÜNER, E., ŞEN, A.Ş., ELİBOL, E., GEDİK, İ., HAKYEMEZ, Y., UĞUZ, M.F., 1991. Van Gölü Doğu ve Kuzeyinin Jeolojisi, MTA Raporları, No: 9469 (yayımlanmamış), Ankara.
- ADAMS, J (1980). "Active Tilting of the United States midcontinent; geodetic and geomorphic evidence", *Geology*, 8, 442-446.
- ARDOS, M., 1996, Türkiye'de Kuaterner Jeomorfolojisi. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- AVCI, V., SUNKAR, M., 2017. Jeomorfik İndislerle Varto Havzası'nda (Muş) Tektonik Aktivitenin Belirlenmesi International Congress on the 75th Anniversary of TGS - TCK 75. Kuruluş Yılı Uluslararası Kongresi.
- BAHADIR, M., ÖZDEMİR, M. A., 2011. Acıgöl Havzası'nın Sayısal Topoğrafik Analiz Yöntemleri ile Morfometrik Jeomorfolojisi. *The Journal of International Social Research*, 4(18), 323-344.
- BİLGİN, T., 1983. Genel Kartografya-I (2.baskı), İ.Ü.Edb.Fak.Yay. No:1898, İstanbul.
- BİLGİN, T., 2006. Genel Kartografya II. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BULL, W.B., 2007. Tectonic Geomorphology of Mountains: A New Approach to Paleoseismology. WileyBlackwell, USA.
- COX, R.T., 1994. Analysis of drainage basin symmetry as a rapid technique to identify areas of possible Quaternary tilt-block tectonics: an example from the Mississippi Embayment. *Geological Society of America Bulletin*, 106, 571-581.
- CÜREBAL, İ., ERGİNAL, A. E., 2007. Mıhlı Çayı Havzası'nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 126-135.
- DEWEY, J. F., HEMPTON, M. R., KİDD, W. S. F., ŞAROĞLU, F., ŞENGÖR, A. M. C., 1986. Shortening of Continental Lithosphere: The Neotectonics of Eastern Anatolia - A Young Collision Zone, In: Coward, M.P. and Ries, A.C., (eds.), *Collision Tectonics*, Geol. Soc. London Spec. Pub. 19 (R.M. Shackleton), pp. 3-36.
- ELBAŞI, E., ÖZDEMİR, H., 2018. Marmara Denizi Akarsu Havzalarının Morfometrik Analizi. *Coğrafya Dergisi*, 36, 63-84.
- ELİBÜYÜK, M., YILMAZ, E., 2010. Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğim Grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 27-55.
- ERGİNAL, A. E., CÜREBAL, İ., 2007. Seldere Havzasının Jeomorfolojik Özelliklerine Morfometrik Yaklaşım: Jeomorfik İndisler ile Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 203-210.
- ERİNÇ, S., 2012. Jeomorfoloji I. Güncelleştirenler: Ahmet ERTEK - Cem GÜNEYSU, İstanbul: Der Yayınları, No: 284.
- EROL, O., 1993. Türkiye'nin Doğal Çevre ve Yörelere (Natural Regions and Environs of Turkey). *Ege Üniversitesi Ege Coğrafya Dergisi*, 7, 13-41.

- HARE, P. W., GARDNER, T. W., 1985. Geomorphic indicators of vertical neotectonism along converging plate margins, Nicoya Peninsula, Costa Rica. *Tectonic Geomorphology*, 4, 75-104.
- HEMPTON, M.R., 1987. Constraints on Arabian Plate Motion and Extensional History of The Red Sea, *Tectonics*, 6, 687-705.
- HORTON, R.E., 1945. Erosional development of streams and their drainage basins: hydrophysical approach to quantitative morphology, *Bulletin of Geological Society of America*, 56, 275-370.
- KARABULUT, M., KÜÇÜKÖNDER M., TOPUZ, M., 2013. Alata (Erdemli) Deresi'nin jeomorfometrik analizi. A. Demirci & Y. Arı (Ed.), *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi bildiriler kitabı içinde* (s. 450-459). İstanbul: Coğrafyacılar Derneği.
- KELLER, E. A., PINTER, N., 2002, *Active Tectonics Earthquakes, Uplift, and Landscape*, Second Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- KETİN, İ., 1977. Türkiye'de Başlıca Orojenik Olaylar ve Paleocoğrafik Evrimi, *MTA Enst. Der.* 88, 1-5.
- KOÇ T., 2013. Türkiye'nin Morfometrik Özellikleri, Prof Dr İlhan Kayan'a armağan Kitabı s:435.
- KOÇYİĞİT, A., 2005. 2005.01.25 MW 5,9 Sütluçe (Hakkari) Depreminin Kaynağı: Başkale Fay Kuşağı, GD Türkiye, Deprem Sempozyumu, 23-25 Mart 2005, Kocaeli.
- KOÇYİĞİT, A., BEYHAN, A., 1998. A New Intracontinental Transcurrent Structure: The Central Anatolian Fault Zone, Turkey. *Tectonophysics*. 284, 317-336.
- KOÇYİĞİT, A., YILMAZ, A., ADAMIA, S. KULOSHVİLİ, S., 2001. Neotectonics of East Anatolian Plateau (Türkiye) and Lesser Caucasus: Implication for transition from thrusting to strike-slip faulting. *Geodinamica Acta*, 14, 177-195.
- KOULI, M., LYDAKIS-SIMANTIRIS, N., SOUPIO, P., 2007. GIS-based aquifer modeling and planning using integrated geoenvironmental and chemical approaches. Crete, Greece: Technological Educational Institute of Crete, Department of Natural Resources and Environment.
- KURTER, A., HOŞGÖREN, Y., 1986. *Jeomorfoloji Tatbikatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1944.
- MAYER, L., 1986. Tectonic geomorphology of escarpments and mountain fronts, *Active Tectonics, Studies in Geophysics* (Eds R.E. Wallace). National Academy Press, Washington, DC, 125-135.
- MAYER, L., 1990. *Introduction to quantitative geomorphology: An exercise manual*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- OAKES, H., 1958. Türkiye Toprakları, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Sayı:18, İzmir.
- ÖZDEMİR, H., 2011, *Havza Morfometrisi ve Taşkınlar, Fiziki Coğrafya Araştırmaları: Sistemik ve Bölgesel* (Ed: Deniz Ekinci), İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları No: 6, Sayfa: 507-526, İstanbul.
- ÖZŞAHİN, E., 2013. İstanbul İlinin Anadolu Yakasının Jeomorfolojik Özellikleri. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı.
- PEREZ-PENA, J.V., AZOR, A., AZANON, J.M., KELLER, E.A., 2010. Actiand tectonics in the Sierra Nevada(Betic Cordillera, SE Spain): Insights from geomorphic indexes and drainage pattern analysis. *Geomorphology* 119, 74-87.
- PIKE, R.J., WILSON, S.E., 1971. Elevation-relief ratio, hypsometric integral and geomorphic area-altitude analysis, *Geological Society of America Bulletin*, 82, 1079-1083.
- PIKE, R.J., EVANS, I., HENGL, T., 2008. *Geomorphometry: A Brief Guide*. In: Hengl, T. and Reuter, H.I., Eds., *Geomorphometry—Concepts, Software, Applications*, Series Developments in Soil Science, Vol. 33, Elsevier, Amsterdam, 3-33.
- SAYDAMER, M., 1976. İran Sınırı Boyunca Yapılan Jeolojik Çalışmanın Nihai Raporu, MTA Raporları, No: 5622 (yayımlanmamış), Ankara.
- SCHUMM, S.A., 1956. Evolution of drainage systems and slopes in badlands at Perth Amboy, New Jersey. *Geological Society of America Bulletin*, 67, 597-646.

- SHERMAN, L.K., 1932. The relation of hydrographs of runoff to size and character of drainage basin, Transactions American Geophysical Union, 13, 332-339.
- SILVA, P.G., GOY, J.L., ZAZO, C., BARDAJI, T., 2003. Fault generated mountain fronts in southeast Spain: Geomorphologic assessment of tectonic and seismic activity. *Geomorphology* 50, 203-225.
- STRAHLER, A. N., 1952. Hypsometric (Area-Altitude) Analysis of Erosional Topography. Boston, USA.: Geological Society of America Bulletin, 63.
- SÜMENGİN, M., 2008. 1:100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Başkale L52 Paftası, No:61, MTA, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- ŞAROĞLU, F., GÜNER, Y., KIDD, W.S.F. ŞENGÖR, A.M.C., 1980. Neotectonics of Eastern Turkey: New Evidence for Crustal Shortening and Thickening in a Collision Zone EOS, Transactions American Geophysical Union, 61(17), 360.
- ŞENEL, M., ACARLAR, M., ÇAKMAKOĞLU, A., DAĞER, Z., ERKANOL, D., ÖRÇEN, S., TAŞKIRAN, M.A., ULU, Ü., ÜNAL, M.F., YILDIRIM, H., 1984. Özalp (Van)-İran Sınırı Arasındaki Alanın Jeolojisi. MTA Raporları, No: 7623 (yayımlanmamış), Ankara.
- ŞENGÖR, A.M.C., 1980. Türkiye'nin neotektoniğinin esaslar, Türkiye Jeoloji Kurumu, Ankara, s40.
- TANOĞLU, A., 1947. Türkiye'nin İrtifa Kuşakları, Türk Coğrafya Dergisi, IX-X, 37-63.
- TAPPONNIER, P., 1977. Evolution Tectonique du Systeme Alpin en Mediterranee: Poimçonnement et Ecrasement Rigide-Plastique, Bulletin de la Société Géologique de France S7-XIX (3), 437-460
- TONBUL, S., 1996. Bingöl Dağı'nın Volkan Morfolojisi ve Volkanizma-Tektonik İlişkileri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 311-340.
- TONBUL, S., SUNKAR, M., 2011. Batman'da Yaşanan Sel ve Taşkın Olaylarının (31 Ekim-1 Kasım 2006) Sebep ve Sonuçları, Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları 5, 237-258.
- TOPAL, S., ÖZKUL M., 2018. Determination of Relative Tectonic Activity of the Honaz Fault (SW Turkey) Using Geomorphic Indices. Pamukkale Univ Muh Bilim Derg. PAJES-18199, DOI: 10.5505/pajes.2017.18199.0
- TUNÇDİLEK, N., 1969. Türkiye Eğim Haritası, İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No:56, İstanbul.
- ZORER, H., 2014. Başkale (Van) Havzası'nın Fiziki Coğrafyası, Basılmamış Doktora Tezi. Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 39-49, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 11.12.2018 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

TÜRKİYE’DE 2008 YILI İTİBARIYLA UYGULANAN NÜFUS ARTTIRICI POLİTİKANIN YANSIMALARINI ORTAYA KOYMAYA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A Study Examining Reflections 2008 Population Increase Policy In Turkey

Özlem ÇAKAR ÇELİK¹

ÖZ

Türkiye’de 2008 yılından itibaren devletin nüfusu artırıcı yönde bir politikası mevcuttur. Konuyla alakalı olarak 2008, 2011 ve 2015 yıllarında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı devletin nüfus artırıcı politikasının ya da nüfus artırıcı teşviklerin yansımalarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Fırat Üniversitesi Hastanesi ve Sağlık Bilimleri Üniversitesi Elazığ Eğitim ve Araştırma Hastanesi Kadın Doğum Bölümü’ne gelen gebe kadınlarla bir anket formu aracılığıyla görüşme yapılmıştır. Anne adaylarının % 82’sinin 35 yaş altında olduğu, % 26’sının ilkökul, %23’ünün ortaokul, % 20’sinin lise %25’inin ise üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyi ve aile gelirinin yüksek olmamasına rağmen eşlerin çocuk sayısı noktasında aynı düşüncüyü paylaştığı, gebeliklerin % 71’nin planlı olduğu, anne adaylarının % 63’ünün 3 ve üzeri çocuk sayısına sahip olmak istedikleri belirlenmiştir. Çalışmada, ekonomik kaygıların önemli olduğu ancak 3 veya 4 çocuk isteyen aileler üzerinde kısıtlayıcı bir faktör olmadığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında anne adaylarının güncel teşviklerden en çok doğum yardımından haberdar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Politikası, Nüfus Artışı, Türkiye Nüfusu

ABSTRACT

In Turkey, the state policy to increase the population has been implemented since 2008. Various regulations related to the policy were made in 2008, 2011 and 2015. The purpose of this study is to reveal the reflections of the population increase policy of the state or population increase incentives. For this purpose, a questionnaire was administered to pregnant women who visit Department of Obstetrics at two different hospitals: Fırat University Hospital and University of Health Sciences Elazığ Education and Research Hospital. Based on the descriptive data, it was determined that 82% of the mother candidates were under 35 years of age, 26% of them have primary school, 23% secondary school, 20% high school and 25% university degree. Although the level of education and family income were not high, it was determined that the spouses shared the same opinion in terms of the number of children they wanted to have, 71% of the pregnancies were planned, and 63% of the mothers wanted to have three or more children. In the study, it was found that economic concerns were important but not considered as a limitation for families who wanted three or more children. Within the scope of the study, it was determined that the participants were most aware of the birth incentives.

Keywords: Population Policy, Population Increase, Turkey Population

1. GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınabilmesi, bir devletin varlığını sürdürebilmesi için nüfusunun yeterli düzeyde olması gerekir. Bir başka ifade ile nüfus, devletlerin varlığını oluşturan en temel öğelerden biridir. Dolayısıyla ülkeler kalkınabilmek, devletler varlığını sürdürebilmek için nüfus ile ilgili politikalar belirlerler (Şahin, 2015: 2).

¹ Dr. Öğrt. Üyesi Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı. **e posta:** ocahar@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2896-3066>

Nüfus Politikası kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Peker, 1983, “hükümetlerin nüfusun büyüklüğünü, artışı, azalışını, kompozisyonunu ya da dağılımını etkilemek için aldıkları tedbirler bütünü” olarak tanımlarken Demeny, 2003, “ulusal hükümetlerin üç temel demografik değişken olan doğum, ölüm ve göç süreçlerini etkilemek için bilinçli olarak gerçekleştirdikleri eşgüdümlü eylemler bütünü” olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler ise, nüfus politikasını “devletlerin ekonomik, sosyal, demografik, siyasi ve diğer ulusal hedeflere ulaşmak için nüfusun büyüklüğünü, artışı, coğrafi dağılımını ve özelliklerini etkileme ve yönlendirme süreci” olarak tanımlamıştır (Eryurt vd, 2013: 138). Söz konusu üç tanımdan anlaşılacağı üzere nüfus politikaları devletlerin ülke ihtiyacına göre şekillendirdiği tedbirler bütünüdür. Bu tedbirler veya politikalar ülkenin gelecekte karşılaşılabileceği riskleri ortadan kaldırmaya yönelik adımlardır. Siyasi değil, ülke vatandaşlarının çıkarı ve devletlerin bekası için şekillenen, zaman içerisinde farklılık gösterebilen zorunlu uygulamalar şeklinde de yorumlanabilir.

Günümüzde genel olarak uygulanan üç çeşit nüfus politikası vardır: 1. Nüfus artış hızını azaltmaya yönelik olarak uygulanan nüfus politikası. 2. Nüfus artış hızını yükseltmek için uygulanan nüfus politikası. 3. Nüfusun nitelik ve niceliğini iyileştirmek amacıyla uygulanan nüfus politikasıdır (Doğan, 2011: 296). Türkiye, tüm bu politikaları farklı dönemlerde uygulamıştır. Türkiye’de 1923-1965 yılları arasında nüfusun artması yönünde bir politika izlenirken 1965 sonrası hızlı nüfus artışının önüne geçecek nüfus planlamasına gidilmiştir (Doğanay,1997:207-209).

2000’li yıllardan başlayarak ülkenin yeni bir demografik rejime girdiği ve nüfus kompozisyonunun değişmeye başladığı görülmektedir. Türkiye nüfusu artık yüksek doğurganlık ve ölümlülük hızlarına sahip genç bir nüfus olmaktan çıkmış, düşük doğurganlık ve ölümlülük hızları ile gittikçe yaşanan bir nüfus özelliği kazanmaya başlamıştır (Eryurt vd, 2013: 130).

Nüfusun yaşlanması Türkiye’nin daha önce karşılaşmadığı bir demografik sorundur. Genç bir nüfusun gereksinimleriyle yaşlı bir nüfusun gereksinimleri aynı olmadığı gibi ülkede meydana gelecek ekonomik, sosyal yansımaları da farklı olacaktır. Örneğin sosyal güvenlik sisteminin tamamen çökmesine neden olabilir, sağlık kuruluşları ve sağlık sistemlerinin ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilir (TÜSİAD, 1999: 23) Dolayısıyla Türkiye, nüfusunun yaşlanmasına karşı hazırlıklı olmak aynı zamanda tedbir almak zorundadır. Çünkü istatistikler Türkiye nüfusunun yenileme seviyesi olan 2,06 çocuk sayısına yakın bir doğurganlık seviyesine ulaştığını gösteriyor (Şahin, 2016: 237). Bu göstergeler Türkiye’de kamu yararına olacak pronatalist (nüfus artışı amaçlayan politikalar) politikaları gündeme getirmiştir. 2008 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın en az üç çocuk tavsiyesi pronatalist nüfus politikasına geçişin başlangıcı kabul edilmektedir (Eryurt vd, 2013: 130). Bu başlangıcın akabinde nüfusu arttırmaya yönelik çeşitli düzenlemeler ve teşvikler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerin bir kısmı mevcut hakların iyileştirilmesi şeklindeyken bir kısmı ise yeni uygulamalardır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 2008 yılında 16. ve 18. Maddeleri, 2011’de 104. Maddesi, 2014’te 41. ve 63. Madde, 2015 yılında Ek Madde 4’te çeşitli değişiklikler, 6645 No’lu İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 8. Maddesinde değişiklik yapılmıştır (Şahin, 2016: 237-238). Bunun yanında 2015 yılında uygulamaya geçirilen doğum yardımı yeni bir uygulamadır. Birinci çocuk için 300 TL, ikinci çocuk için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocuklar için 600 TL’dir (Resmî Gazete. 23 Mayıs 2015 Sayı: 29364). Bunun yanı sıra kadınlara erken emeklilik için doğum borçlanması, işçi babaya 5 gün doğum izni, eşi doğum yapan memura aylıksız izin hakkı, işçiye en fazla vergi indiriminin üçüncü çocukta yapılması ilk defa hayata geçirilen uygulamalardır (Şahin, 2016: 237-238).

Çalışmanın Türkiye nüfusu ile ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı 2000’li yıllarda Türkiye’nin uyguladığı pronatalist nüfus politikasının doğurganlık üzerine olan yansımalarını belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda belirlenen alt amaçlar şunlardır:

1. Anne adaylarının yaş değişkenine göre dağılımları ne şekildedir,

2. Anne ve babaların eğitim düzeyleri nedir,
3. Ailenin aylık gelir düzeyi ne şekilde bir dağılım göstermiştir,
4. Ebeveynlerin çalışma durumunun dağılımı ne düzeydedir,
5. Anne adaylarının sahip olduğu çocuk sayısının dağılımı ne şekildedir,
6. Anne adaylarının sahip olmak istedikleri çocuk sayısı dağılımı ne şekildedir,
7. Anne adaylarının doğum yerlerine göre dağılımı ne şekildedir,
8. Gebelik planlı mı gerçekleşmiştir,
9. Çocuk Sayısını Etkileyen Faktörlerin dağılımı ne şekildedir,
10. Anne Adaylarının Doğum Teşvikler ile İlgili Farkındalıkları ne düzeydedir,
11. Anne Adaylarının Doğum Teşviklerine Yaklaşım Tarzı nedir?

2. YÖNTEM

Araştırma nicel türde tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Tarama modelindeki araştırmalar; belirli bir grubun özelliklerini belirlemek için veri toplanması şeklinde yürütülür ve katılımcıların görüşlerinin ölçülmesi amaçlanır (Büyüköztürk vd. 2014, 14).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018 yılının ilk 6 ayındaki gebe kadınlar oluşturmaktadır. Evrene ulaşmak hem zaman hem de ekonomik olarak çok mümkün görülmediğinden hedef evren olarak ilgili zaman aralığında Elazığ il merkezindeki gebe kadınlar olarak belirlenmiştir. Hedef evren içerisinde kolay ulaşılabilirliğin sağlanabilmesi amacıyla örneklem olarak Fırat Üniversitesi ve Elazığ Sağlık Bilimleri Üniversitesi Elazığ Eğitim ve Araştırma Hastanesi Kadın Doğum Bölümü'ne gelen gebe kadınların tümü olarak seçilmiştir. Örneklemi ilgili sağlık kuruluşuna başvuran 277 gebe kadın oluşturmaktadır.

2.2. Verilerin Toplama Aracının Geliştirilmesi

Çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgiler formu ile 34 maddeden oluşan anket formu kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen anket formu Fırat Üniversitesi ve Elazığ Sağlık Bilimleri Üniversitesi Elazığ Eğitim ve Araştırma Hastanesi Kadın Doğum Bölümüne bırakılmış, ilgililerden başvuran hastalara ilgili form ve anketin uygulanması istenmiştir. Uygulanan anketler belirli periyotlarla araştırmacı tarafından toplanmış, toplanan veriler SPSS 21 paket programında analiz edilmiştir.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Verilerin analizinde yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, çalışma durumları, çocuk sayısı, sahip olunmak istenen çocuk sayısı, planlı- plansız gebelik değişkenlerine göre maddelerin yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiş; tablolar şeklinde verilmiş ve yorumlanmıştır.

2. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, yaş, eğitim düzeyi, ailenin gelir düzeyi, ebeveynlerin çalışma durumu, var olan çocuk sayısı, arzu edilen çocuk sayısı, evlilik süresi, ebeveynlerin kardeş sayısı, gebeliğin planlı olup olmama durumu gibi parametreler incelenmiştir. Ayrıca Çocuk Sayısını etkileyen faktörlere yönelik 13 sorunun, anne adaylarının doğum teşvikler ile ilgili farkındalıklarına yönelik 10 maddenin ve anne adaylarının doğum teşviklerine yaklaşım tarzına yönelik 10 maddenin aritmetik ortalamaları, yüzdelik dağılımları tablolar halinde verilmiş ve alan yazın ışığında yorumlanmıştır.

Tablo 1. Anne adaylarının yaş değişkenine göre dağılımı.

Anne Adayı Yaş	N	%
17-22	37	13
23 – 28	113	41
29-34	77	28

35-40	43	16
41 ve üzeri	7	2

Çalışma, yaşları 17 ile 43 arasında değişen 277 anne adayı ile gerçekleştirilmiştir. Buna göre anne adaylarının %13'ü 17-22 yaş aralığındayken, % 41'i 23-28, % 28'i 29-34 yaş grubunda, % 16'sı 35- 40 ve % 2'si de 41 ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır. Görüldüğü gibi anne adaylarının %82'si 35 yaşın altında, genç anne adaylarından oluşmaktadır (Tablo.1.).

Çocuk sayısını etkileyen faktörlerden bir tanesi eğitim düzeyidir. Eğitim düzeyi ile aile büyüklüğü arasında ters bir orantı söz konusudur. Eğitim düzeyi yükseldikçe ailelerin küçülme eğilimine girdiği bilinmektedir (Tümertekin, Özgüç, 2006; 191).

Tablo.2. Eğitim düzeyi değişkenine göre anne adayları ve eşlerinin dağılımı.

Eğitim Düzeyi	Anne Adayı Eğitim Düzeyi		Baba Adayı Eğitim Düzeyi	
	n	%	N	%
Okuma Yazma Bilmeyen	16	6	2	1
İlkokul	71	26	60	22
Ortaokul	64	23	47	17
Lise	57	20	79	28
Üniversite	69	25	89	32
Toplam	277	100	277	100

Çalışma kapsamında yer alan anne adaylarının eğitim düzeyi çok yüksek değildir. 16 anne adayının okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir. Buna karşılık anne adaylarının % 26'sı ilkokul, % 23'ü ortaokul, % 20'si lise, % 25'i ise üniversite mezunudur. Ebeveynlerin eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında baba adaylarının lehine yönelik bir yüksekliğin olduğu görülmektedir (Tablo.2). Bu yükseklik bölgesel, kültürel özelliklerin kız çocuklarının okuma oranları üzerindeki etkisiyle ilgili bir durumdur.

Tablo 3. Ailenin aylık gelir düzeyi dağılımı.

Ailenin Ortalama Gelir Düzeyi TL	Kişi	%
1000-2000	179	65
2001-3000	40	14
3001 ve üzeri	58	21
Toplam	277	100

Çalışmada ailelerin gelir düzeyi incelendiğinde büyük çoğunluğunun düşük gelir grubunda olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ailelerin % 65'nin aylık geliri 1000-2000 TL arasında, % 14'nün 2001-3000 TL arası olduğu, % 21'nin ise 3001 ve üzeri gelire sahip olduğu tespit edilmiştir (Tablo.3.).

Tablo.4. Ebeveynlerin çalışma durumu

Çalışma Durumu	Anne Çalışma Durumu		Baba Çalışma Durumu	
	N	%	N	%
Çalışan	43	16	258	93
Çalışmayan	234	84	19	7
Toplam	277	100	277	100

Araştırmada anne adaylarının büyük çoğunluğunun çalışmadığı tespit edilmiştir (%84). Çalışan anne adaylarının oranı ise %16’dır. Baba adaylarının % 93’nün çalıştığı, % 7’sinin ise çalışmadığı görülmektedir (Tablo.4.). Bu bulgu ebeveynlerin eğitim düzeyi ve çalışma durumlarıyla aylık gelir düzeyi arasında paralellik olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyinin düşüklüğü niteliksiz işlerde çalışanların çoğunlukta ve gelir düzeyinin büyük oranda asgari ücret olduğunu doğrulamaktadır.

Çalışmada anne adaylarının sadece % 28’nin iki ve üzeri çocuğu varken, ilk kez anne olacak yani hiç çocuğu olmayanların oranı % 36, bir çocuğu olanların ise yine % 36 olarak belirlenmiştir (Tablo.5.). Bu durumu etkileyen faktörlerden bir tanesi de kişinin evlilik süresidir. Buna göre anne adaylarının % 55’inin evlilik süresi 5 yılı geçmezken % 45’i beş yılın üzerinde bir evlilik süresine sahiptir (Tablo.6). Dolayısıyla burada evlilik süresi ile çocuk sayısı arasında küçük de olsa bir bağlantı kurulabilir. Bu yorum, sahip olmak istenen çocuk sayısının (Tablo.7.) oransal değeri de düşünüldüğünde anlamlı olabilmektedir.

Tablo.5. Anne adaylarının Sahip Olduğu çocuk sayısı

Çocuk Sayısı	n	%
Hiç	101	36
Bir	99	36
İki ve Üzeri	77	28
Toplam	277	100

Tablo.6 Anne adaylarının evlilik Süreleri

Evlilik Süresi	n	%
1-5 yıl	153	55
6 ve üzeri yıl	124	45
Toplam	277	100

Tablo.7. Anne adaylarının Sahip Olmak İstedikleri çocuk sayısı

Sahip olmak istenen çocuk sayısı	Kişi	%
1-2	103	37
3 ve üzeri	174	63

Aile büyüklüğünün ve ailelerin çocuk sayısının gösterdiği değişim nedeniyle çalışma kapsamında anne adaylarına “**kaç çocuk sahibi olmak istiyorsunuz?**” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplar anne adaylarının büyük çoğunluğunun 3 ve üzeri çocuğa sahip olmak istediğini göstermektedir (% 63) (Tablo.7). Anne adaylarının sahip olmak istediği çocuk sayısı üzerinde kendi yetiştikleri aile büyüklüğünün etkisini belirlemek için kardeş sayıları da sorulmuştur. Buna göre üç ve üzeri kardeş sayısına sahip anne adaylarının oranı % 91’dir (Tablo.8). İki tablo arasındaki fark ailelerin çocuk sayısı ile ilgili yaklaşımlarının değiştiğini doğrulamaktadır. Bunun yansırı anne adaylarının büyük çoğunluğunun kendi kardeş sayılarından etkilendiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Ancak burada dikkate alınması gereken bir nokta da çalışma kapsamında yer alan anne adaylarının çoğunluğunun Doğu Anadolu bölgesinden olmasıdır (Tablo.9). Çünkü doğurganlık oranının yıllar itibariyle yüksek değerler seyrettiği Doğu Anadolu Bölgesi’nde bile sahip olmak istenen çocuk sayısının düşmesi Türkiye nüfusunun geleceği ile ilgili kaygıları haklı çıkarmaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, nüfus artışının neden önemli olduğunun ailelere iyi anlatılmasıdır. Uygulanan politikaların hükümetin siyasi eğiliminin bir sonucu değil ülkenin

geleceğine yönelik alınan tedbirler olduğu anlatılmalıdır. Yaşlanan Türkiye nüfusunun beraberinde ne tür riskler getirdiği evli çiftlere hatta toplumun bütününe yönelik eğitimlerle açıklanmalı, bu konuda toplumsal bir bilinç oluşturulmalıdır. Birey çocuk sahibi olmayı sadece kişisel nedenlerine bağlamamalı. Aynı zamanda ülkenin geleceği için bunun bir sorumluluk olduğunun farkında olmalıdır. Özellikle 1965'ten sonraki süreçte nüfus artış hızını yavaşlatmaya yönelik politikalara uygun olarak askeri kışlalarda bile aile planlamasıyla ilgili eğitimlerin verildiği ve bunun sonucunda erkeklerde de istenen yönde bir bilincin oluşturulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bugün ihtiyaç duyulan toplumsal bir bilincin kazandırılmasıdır.

Tablo.8. Anne Adaylarının Kardeş Sayısı

Anne Adaylarının Kardeş Sayısı	Kişi	%
İki	26	9,4
Üç ve üzeri	251	90,6

Tablo.9. Anne adaylarının Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Kişi	%
Elazığ	194	70
Bingöl	15	5
Muş	5	2
Tunceli	14	5
Diyarbakır	11	4
Malatya	8	3
Diğer	30	11
Toplam	277	100

Çalışmada anne adaylarının %70' inin doğum yeri Elazığ'dır. Bölgesel bazda değerlendirilecek olursa anne adaylarının % 85'i Doğu Anadolu Bölgesi'ndendir.

Araştırmada anne adaylarına “Gebelik Planlı mı?” sorusu yöneltilmiş ve verilen cevaplardan % 71'nin planlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo.10).

Tablo.10. Gebeliğin Planlı Olma Durumu

Gebelik Planlı mı?	Kişi	%
Evet	197	71
Hayır	80	29
Toplam	277	100

Günümüzde artık anne babaların çocuk sahibi olmak için sebepleri geçmişe nazaran farklılık göstermektedir. Bir başka ifade ile çocuk ile ilgili algı değişmiştir. İnsanlar artık aile bütçesine katkı sağlasın diye çocuk doğurmamaktadır. Çocuk işçilik yasaklanmış, ilköğretim zorunlu hale gelmiş, alternatif sosyal güvenlik kurumları kurulmuş, kadın iş hayatına yaygın olarak girmiş, çocuk bakımı için zaman bir problem halini almıştır. Tüm bunlar çocuk yapma eğilimlerini belirleyen faktörleri etkilemiş ve doğurganlık oranlarının düşmesine yol açmıştır (Yüksel,2007; 10). Literatürde bahsedilen bu değişim doğrultusunda günümüz ihtiyaçları ve zorunlukları göz önünde bulundurularak anne adaylarına çocuk sayısını etkileyebilecek 13 madde yöneltilmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde aritmetik ortalamaların çok yüksek olmadığı tespit edilmiştir (Tablo.11.). Bu bulgu çocuk sayısı noktasında eşlerin kendi kararlarının, algılarının ağırlıklı olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Tablo.11. Çocuk Sayısını Etkileyen Faktörlerle İlgili Sorulara Verilen Cevapların Yüzelik Dağılımları, Ortalamaları Ve Standart Sapmaları

Maddeler						X	ss
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
	%	%	%	%	%		
Çocuk sayısı ile ilgili eşimle aynı düşünceyi paylaşıyoruz	41,2	29,2	14,4	5,4	9,7	3,90	1,28
Ekonomik kaygılar sahip olmayı istediğim çocuk sayısı üzerinde belirleyicidir	24,9	34,3	9,0	12,3	19,5	3,32	1,46
Sağlık problemlerim sahip olmayı istediğim çocuk sayısı üzerinde belirleyicidir.	19,5	26,4	6,1	18,4	29,6	2,88	1,55
Gebeliğimde erkek çocuğu sahibi olmak belirleyicidir.	7,9	11,9	5,4	27,4	47,3	2,06	1,31
Gebeliğimde eşimin erkek çocuğu sahibi olmak belirleyicidir.	6,5	11,2	8,7	25,6	48,0	2,03	1,27
Gebeliğimde kız çocuğu sahibi olmak belirleyicidir.	10,01	10,8	9,0	27,4	42,6	2,20	1,35
Gebeliğimde eşimin kız çocuğu sahibi olmak istemesi belirleyicidir.	7,9	11,9	10,1	27,1	43	2,20	1,31
Gebeliğimde çocuğuma kardeş fikri etkindir.	16,6	36,1	7,2	16,6	23,5	3,10	1,46
Eşim çocuk bakımında bana yardımcı olur.	19,5	37,2	13,0	15,5	14,8	3,31	1,35
Çocuk bakmak için yeterli zamanımın olmaması sahip olmayı istediğim çocuk sayısında belirleyicidir.	6,9	19,5	9,7	18,4	45,5	2,24	1,38
Sahip olmayı istediğim çocuk sayısı üzerinde yaşım belirleyicidir.	14,4	27,1	9,7	13,0	35,7	2,71	1,53
Sahip olmayı istediğim çocuk sayısı üzerinde eşimin yaşı belirleyicidir.	11,2	24,5	7,6	17,3	39,4	2,51	1,49
Sahip olmayı istediğim çocuk sayısı üzerinde çevre baskısı belirleyicidir.	5,8	13,4	6,1	22,7	52	2,0	1,28

Eğitim düzeyi düşük, çalışmayan ve bu nedenle ailede ve toplumda statüsü düşük olan kadın, doğurganlığı ile ilgili kararı ailesinin ve eşinin isteklerine göre şekillendirmektedir (Akın ve Mihçioğur 2003). Ancak araştırmada elde edilen bulgu literatürle aynı doğrultuda değildir. Anne adaylarının büyük çoğunluğu çocuk sayısı noktasında eşi ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Buradan hareketle araştırmada çocuk sayısı ile ilgili karar eşlerin ortak kararı olarak belirlenmiştir. Çocuk sayısına karar vermede aynı düşüncede olduğunu belirtenlerin oranı % 70'dir (kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum düzeyinde cevap verenler). Bu durum üzerinde TV, internet, sosyal medya gibi iletişim araçlarının etkisi olabilir. Çünkü ekonomik durum iyi olmasa bile birçok insanın elinde internetin olduğu akıllı cep telefonları mevcuttur. Dolayısıyla toplumla ilişkilerin bu yolla daha farklı bir hal aldığı bilinen bir gerçektir. Bunun yanı sıra internet, sosyal medya gibi iletişim araçları kişiye hem istediği bilgiye ulaşabilme, hem de kişinin doğru veya yanlış bir bilinç kazanmasına yol açmaktadır.

Ekonomik kaygıların çocuk sayısı üzerinde belirleyici olduğunu düşünenlerin oranı (kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum düzeyinde cevap verenler) %59'dur. Buna karşılık araştırmaya katılanların % 32'si olumsuz görüş belirtmiştir. % 9'u ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Aynı

zamanda ilgili maddenin aritmetik ortalaması 1,46 gibi düşük bir değer çıkmıştır. Bu bulgulardan hareketle ekonomik kaygıların çocuk sayısı üzerinde etkileyici olmadığını ya da çocuk sayısı üzerinde tek baskın faktör olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Kişisel algı, eğitim düzeyi, gelecek kaygısı, kültürel ve dini faktörlerin etkisi ile ekonomik kaygıların etki derecesi değişkenlik göstermiştir.

Araştırmaya katılanların % 48'i sağlık problemlerinin belirleyici olmadığını ifade ederken %19,5'u "kesinlikle katılıyorum", %26,4'ü ise "katılıyorum" düzeyinde görüş belirtmişlerdir (Tablo.11). Dolayısıyla bu bulgu anne adaylarının % 46'sında gebeliği ya da doğumu zorlaştıracak bir sağlık probleminin olabileceğine işaret ediyor.

Araştırmada çocuk sayısı üzerinde cinsiyet faktörü yüksek derecede etkisiz çıkmıştır. Eşlerin cinsiyet konusundaki fikrinin de büyük ölçüde benzer olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kız çocuğu isteğinin belirleyicilik oranı nispeten daha yüksek çıkmıştır.

Çocuk sayısını belirleyen faktörler arasında var olan çocuğa kardeş fikrîde önemlidir. Araştırmada katılımcıların % 52,7'si bu maddeye olumlu görüş belirtmiştir. Araştırmada anne adaylarına eşlerinin çocuk bakımına yardımcı olup olmayacağı sorulmuş ve katılımcıların % 56'sının olumlu görüş belirttiği tespit edilmiştir. Katılımcıların % 84'ü herhangi bir işte çalışmadığı için çocuk sayısı üzerinde zamanın belirleyiciliği etkisiz çıkmıştır. Katılımcıların %64'ü çocuk bakmak için yeterli zamanının olduğu görüşündedir (Tablo.11).

Araştırmaya katılan anne adaylarının büyük çoğunluğunun genç anneler olması nedeniyle % 48'i yaşın çocuk sayısı üzerinde etkili bir faktör olmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Buna karşılık araştırmaya katılanların % 14'ü yaşın çocuk sayısı üzerindeki belirleyiciliği ile ilgili olarak "kesinlikle katılıyorum" % 27'si ise "katılıyorum" düzeyinde görüş belirtmiştir. Eşin yaşının belirleyiciliği ise büyük oranda etkisiz çıkmıştır. Katılımcıların % 56'sı olumsuz görüş belirtirken % 36'sı ise olumlu görüş belirtmiştir. % 8'i ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların % 19'unda çevre baskısı belirleyici bir faktör olarak tespit edilmiştir (Tablo.11).

Tablo.12. Anne Adaylarının Doğum Teşvikler ile İlgili Farkındalıkları

Maddeler	Haberdarım		Haberdar Değilim		Toplam	
		%		%		%
Doğum yardımı	182	66	95	34	277	100
Doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkının verilmesi	93	34	184	66	277	100
Aile yardımının tüm çocuklara verilmesi	113	41	164	59	277	100
Eşi doğum yapan memura aylıksız izin hakkı verilmesi	129	47	148	53	277	100
İşçi Babaya 5 gün doğum izninin verilmesi	126	45,5	151	54,5	277	100
Vergi indiriminin yapılması	69	25	208	75	277	100
Babaya Doğum İzni verilmesi	146	53	131	47	277	100
Emzirme Ödeneği verilmesi	127	46	150	54	277	100
Geçici İş Görmezlik Ödeneği verilmesi	71	26	206	74	277	100
Doğum İzni Sürelerinin artması	116	42	161	58	277	100

Araştırma kapsamında anket formunda doğum ile ilgili bazı güncel teşvikler verilmiş ve katılımcıların haberdar olup olmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların "haberdarım" şeklinde verdiği cevaplar arasında en yüksek oran "doğum yardımı" ile ilgili teşviktedir. Buna karşılık vergi indiriminin yapılması ile ilgili teşvik ise anne adaylarının en az haberdar olduğu madde olarak belirlenmiştir. Bir başka ifade ile anne adaylarının % 66'sı devletin

doğum yardımını yaptığını, % 34'ü doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkı verdiğini, % 41'i aile yardımının tüm çocuklara verildiğini, % 47'si eşi doğum yapan memura aylıksız izin hakkı verildiğini, % 46'sı işçi babaya 5 gün doğum izninin verildiğini, % 25'i Vergi indiriminin yapıldığını, % 53'ü babaya doğum İzni verildiğini, % 46'sı emzirme ödeneği verildiğini, % 26'sı geçici iş görmezlik ödeneği verildiğini, % 42'si ise doğum izni sürelerinin arttığını biliyor (Tablo.12).

Tablo.13. Anne Adaylarının Doğum Teşviklerine Yaklaşım Tarzı

Maddeler						X	ss
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
	%	%	%	%	%		
Çocuk sahibi olma düşüncesinde devlet teşviklerinin katkısı büyüktür.	7	35	16	26	16	2,90	1,24
Doğum yardımını yeterli buluyorum	6	37	22	21	14	2,99	1,17
Doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkının verilmesini önemsiyorum.	35	46	12	5	2	4,07	,93
Aile yardımının tüm çocuklara verilmesi çocuk sahibi olma konusunda eşleri teşvik etmektedir.	13	50	18	16	3	3,53	1,00
Eşi doğum yapan çalışanlara devletin sağladığı izin haklarını yeterli buluyorum.	7	45	28	14	6	3,34	1,00
Vergi İndiriminin ailelerin çocuk sayısını arttıracak önemli bir teşvik olduğunu düşünüyorum.	10	40	26	20	4	3,30	1,03
Babaya Doğum İzni verilmesinin eşleri psikolojik olarak rahatlatan bir uygulama olduğunu düşünüyorum	31	50	10	7	2	4,02	,92
Emzirme Ödeneğinin birden fazla verilmesi gerektiğini düşünüyorum	27	45	17	6	5	3,83	1,05
Geçici İş Görmezlik Ödeneği verilmesi önemli bir devlet desteğidir.	19	53	18	7	3	3,80	,92
Doğum İzni Süresindeki artışlar nüfus artışını olumlu yönde etkileyecektir	16	44	26	9	5	3,60	1,03

“Çocuk sahibi olma düşüncesinde devlet teşviklerinin katkısı büyüktür” maddesine olumlu görüş belirtenlerin de olumsuz görüş belirtenlerin de oranı eşittir. En yüksek oranın “katılıyorum” düzeyinde (% 35) gerçekleştiği tespit edilmiştir. “katılmıyorum” diyenlerin de oranı yüksektir (%26). Nüfusu arttırmaya yönelik teşviklerin yansımalarını belirlemek amacıyla yöneltilen maddelere verilen cevaplar içerisinde en düşük aritmetik ortalama 2,90 ile “doğum yardımını yeterli buluyorum” maddesindedir. Diğer maddelerin tamamında aritmetik ortalamanın yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların % 43'ü doğum yardımını yeterli % 35'i yetersiz bulmuş, % 22'si ise kararsız kalmıştır. Bu bulgudan hareketle ailelerin ekonomik kaygılarını gidermeye yönelik mevcut uygulamalara ek düzenlemelerin getirilmesi faydalı olacaktır. Çünkü ekonomik kaygılar sadece doğum anı ya da doğum sonrası belirli süreyi kapsayan bir durum değildir. Çocuğun tüm yetişme devresini içene alan uzun bir sürenin ortaya çıkardığı endişelerdir. Bu nedenle konuyla ilgili ek düzenlemelere ihtiyaç vardır. Nüfusu arttırmaya yönelik teşviklerle ilgili yöneltilen maddelere verilen cevapların analizinde en yüksek düzeyde olumlu görüşün % 81'lik oranla “doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkının verilmesi” maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu araştırmaya katılanların kadınların ekonomik güvenceyi oldukça fazla önemseydiğini göstermektedir. Bunun yanında % 5 oranında “katılmıyorum” % 2 oranında da “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde görüş belirtilmiştir. Araştırmaya katılanların % 81'i babaya doğum izni verilmesinin eşleri psikolojik olarak rahatlatan bir uygulama olduğunu düşünmektedir (Tablo.13.). Dolayısıyla bu düzenleme

ailelerin psikolojik ve sosyal durumlarını dikkate alan ve aynı zamanda aileler tarafından da memnuniyetle karşılanan bir uygulamadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma kapsamında belirlenmek istenen ailelerin çocuk sayısı ile ilgili eğilimleri, çocuk sayısını etkileyen faktörler, nüfus arttırmaya yönelik teşviklerden haberdar olma durumları ve bu teşviklere bakış açılarıdır.

Çalışmanın vardığı temel sonuçlardan bir tanesi aileler en az üç çocuk sahibi olma eğilimindedirler. Ancak çalışmanın Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olması dikkate alınmak zorundadır. Çünkü doğurganlık oranının yıllar itibarıyla yüksek değerlerde seyrettiği Doğu Anadolu Bölgesi'nde bile sahip olmak istenen çocuk sayısının düşmesi Türkiye nüfusunun geleceği ile ilgili kaygıları haklı çıkarmaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken uygulanan politikaların hükümetin siyasi eğiliminin bir sonucu değil ülkenin geleceğine yönelik alınan tedbirler olduğunun ailelere iyi anlatılmasıdır. Konuyla ilgili toplumsal bir bilinç oluşturulmalıdır.

Çalışmada, ekonomik kaygılar önemli olmakla birlikte 3 veya 4 çocuk üzerinde kısıtlayıcı bir faktör olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada anne adaylarının eğitim düzeyi yüksek değildir, aylık gelir durumu da çoğunlukla düşüktür. Buna rağmen anne adaylarının çocuk sayısı ile ilgili bir sınırlamalarının olması çocuk yetiştirme noktasında farkındalık düzeylerinin de önemli olduğunu göstermektedir.

Anne adaylarının büyük çoğunluğunun çocuk sayısı ile ilgili eşleri ile aynı düşüncede olması önemli bir sonuçtur. Çünkü bu bulgu aile içi kararlarda eşlerin uyumunun önemsendiğini göstermektedir.

Dikkat çeken bir diğer sonuç ise çocuğun cinsiyetinin çocuk sayısı üzerinde belirleyiciliğinin çok az olmasıdır. Yani “erkek çocuk olana kadar” ya da “kız çocuk olana kadar” anlayışının oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Kültürün istenmeyen boyutlarının ve çevre baskısının önemsenmediği, insanların çocuk fikrine yaklaşım tarzının değiştiği söylenebilir. Aynı zamanda cinsiyet ayrımcılığının da azalması noktasında ümit vericidir.

Anne adaylarının büyük çoğunluğu çalışmazken eşleri çalışanların oranı % 93'tür. Dolayısıyla ailelerin büyük çoğunluğunun düşük de olsa sürekli bir geliri vardır. Çalışmada anne adaylarının çoğunluğu çalışmadığı için zaman, çocuk sayısı üzerinde kısıtlayıcı bir faktör olarak belirlenmemiştir.

Çalışma kapsamında anne adaylarının güncel teşviklerden en çok doğum yardımından haberdar olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık vergi indiriminin yapılması ile ilgili teşvik ise anne adaylarının en az haberdar olduğu madde olarak belirlenmiştir.

Anne adaylarının % 42'si devlet teşviklerinin nüfusu arttırmada etkili olduğuna inanırken % 42'si ise etkisiz bulmaktadır. % 16'sı ise bu konuda kararsız kalmıştır. Nüfusu arttırmaya yönelik teşviklerin yansımalarını belirlemek amacıyla yöneltilen maddelere verilen cevaplar içerisinde en düşük aritmetik ortalama 2,90 ile “doğum yardımını yeterli buluyorum” maddesindedir. Ancak bu maddeye yönelik cevaplar tek tek analiz edildiğinde kesinlikle katılıyorum % 6, katılıyorum % 37, kararsızım % 22, katılmıyorum %21, kesinlikle katılmıyorum % 14 şeklinde bir dağılım göstermektedir. Bu bulgu ekonomik durum- maddi beklenti- çocuk sayısı ilişkisinde paranın güçlü bir kısıtlayıcı faktör olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda % 42 oranındaki olumlu görüş doğum yardımı miktarının öneminden ziyade devletin böyle bir katkısına olan memnuniyeti, kişilerin kanaatkârlığını da göstermektedir. Olumsuz görüş belirtenler ise devletin daha fazla yardım yapması gerektiğini düşünenlerdir. Nüfusu arttırmaya yönelik teşviklerle ilgili yöneltilen maddelere verilen cevapların analizinde en yüksek düzeyde olumlu görüşün % 81'lik oranla “doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkının verilmesi” maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla anne

adaylarının en çok beklenti içerisinde olduğu teşvik “doğum yapan kadınlara erken emeklilik hakkının verilmesidir.

Kaynakça

- Akın, Ayşe, Mihçioğur Sare., 2003. Kadının Statüsü ve Anne Ölümleri. <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/women.htm> (Erişim tarihi: 11.10.2018)
- Büyükoztürk, Şener, vd, 2014. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. *Pegem Akademi*
- Doğan, Mesut, 2011. Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış *Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 23, Ocak - 2011, S. 293-307 İstanbul*
- Doğanay, Hayati., 1997. Türkiye Beşeri Coğrafyası, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2982, *Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.*
- Eryurt, Mehmet Ali; Canpolat Beşe, Şebnem; Koç, İsmet. 2013. Türkiye’de Nüfus Ve Nüfus Politikaları: Öngörüler Ve Öneriler. *Amme İdaresi Dergisi 2013,46(4):129-156*
- Resmî Gazete.* 23 Mayıs 2015 Sayı: 29364
- Şahin, Cemalettin, 2016. Türkiye Nüfusu. Hayır Kanat Meryem (ed). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği (s.220- 248). *Nobel Yayınevi, Ankara*
- Şahin, Salih, 2015. Türkiye Beşeri Coğrafyası, Servet Karabağ, Salih Şahin, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. *Pegem Akademi. 6. Baskı*
- Tümertekin, Erol.- Özgüç, Nazmiye. 2006, Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜSİAD, 1999. Türkiye’nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri. Yayın No: Tüsiad- T/ 99-1- 251.
- Yüksel Yusuf, 2007. Türkiye’de Demografik Geçiş Süreci ve Sosyal Politikalar. *DPT- Uzmanlık Tezleri. Kasım 2007.*

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 51-56, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 23.01.2019 Kabul Tarihi: 05.07.2019

FLAUBERT'İN “SAF BİR KALP” ADLI HİKAYESİNDE ELEŞTİRİ VE DRAMATİK İRONİ

Dramatic Irony And Criticism In Flaubert's Short Story “A Simple Heart”

Abdulhalim AYDIN*

ÖZ

Realist bir yazar olarak Flaubert içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini olanca gerçekliğiyle verirken yanlışlık ve çarpıklıklarını da gözler önüne sermekten geri kalmaz. “Saf Bir Kalp” adlı hikayesinde yazar, cahil, saf ve yardımsever bir hizmetçi kız olan Félicité'nin hayat hikayesini ele almış. Yaşadığı bir dizi dramatik olaylara rağmen bir türlü yazarın beklediği değişim ve uyanışı gerçekleştirememesi Flaubert tarafından dramatik ironiyle eleştirilmesine yol açar. Yazarın bu yöntemi seçmesi Félicité'nin kişiliğini besleyen “saf ve iyiliksever” yanının okurda bir “acıma” duygusu vermesinden kaynaklanıyor. Ancak yazar sadece bu hizmetçi kızı değil, aynı zamanda 19. yüzyıl burjuva toplumunun da çarpıklıklarını, yanlışlıklarını ve kokuşmuşluğunu (corruption) da eleştirir. Bu bağlamda, hikayede hizmetçi kız ile efendisi Mme Aubain arasında başlangıçtaki denge, hikayenin sonunda Félicité'nin lehine bir hal alır. Félicité artık bir azize konumuna yükselmişken, Mme Aubain sevdikleri ve etrafındaki insanlar tarafından bile çoktan unutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Flaubert, Saf Bir Kalp, Realizm, Eleştiri, Dramatik İroni

ABSTRACT

As a realist author, Flaubert reflects the realities with clear verisimilitude of the society in which he lives and does not fall short in laying bare its deviancy and irregularities. In his short story titled “A Simple Heart”, the author deals with an illiterate, naive, and helpful maid, Félicité's life story. Even though she experiences a series of dramatic events, she cannot develop the desired transformation and awakening. This causes Flaubert to criticize using dramatic irony. The reason why the writer chooses this method is because the “pity” the reader feels is generated by her “naivety” and “helpful” temperament. However, the writer also criticizes not only this maid but also the 19th century bourgeois society, its wrongs, corruption, and decadence. In this respect, the story takes its shape by first with the balance between the main and her master Mme Aubain and at the end with the advantage of Félicité. Finally, Félicité rises as a saint and Mme Aubain is forgotten by the people surrounding him.

Key Words: Flaubert, A Simple Heart, Realism, Criticism, Dramatic Irony

GİRİŞ

Bilindiği gibi Flaubert, Fransız realizminin en önemli temsilcilerindendir. Tıpla ilgilenen bir çevrede doğup büyümesi (babası cerrahı) ona gözlem ve inceleme zevkini aşılar. Realizmin de büyük önem verdiği gözlem, inceleme ve tasvir onda önüne geçilemez bir tutku halini alır. Onun realist zevki belgeliğe; mekanın, tutumların, göreneklerin ve bireylerin tasviri ile yaşanmış veya bizzat kendi yaşantılarından süzülüp gelen olayların anlatımına dayanır. Romantizme tepki olarak doğan realizm akımı, Stendhal'in “roman yol boyunca tutulan bir aynadır” sözünü tutarcasına doğruyanlı, güzel-çirkin demeden hayatı olanca gerçekliğiyle sanata aktarma peşine düşer. Günlük hayatın gerçeklerini yansıtmaya ve analiz etme merakı bu akım yazarlarının farklı toplumsal katmanlara yönelmelerine neden olmuş. Egoizm, ikiyüzlülük, servet tutkusu ve değerlerin yitimi gibi

* Prof. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Batı Dilleri ve Ed. Böl. Elazığ.
e-posta: halimaydin@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9411-6869>

burjuvazinin kusurları; halkın sefalet ve mutsuzluğu, işçi sınıfının doğuşu, aşkın vefasızlığı, aldatma, cinsel istek ve doyumsuzluk gibi konuların ele alınması ancak gerçek farklı sınıfsal yapılarla yönelmekle mümkündür. Akımın bu yönelimlerinde eleştirel gerçekçilik ile toplumcu gerçekçiliğin büyük payı vardır. İnsan ve toplum problemlerini göz önüne sermek ilkesini benimsemiş olmakla beraber realist anlatı, angaje edebiyat konumuna inmemiştir.

Bu bağlamda yazar bu hikâyesinde dönemin Fransız toplumunun en üst ve en altta yer alan iki katmanına dokunarak bunların çelişki ve yanlışlıklarını sergileme amacını gütmüş. Burjuvazinin şımarıklık, doyumsuzluk, kusur ve tutarsızlıklarına karşın yoksul ve cahil proleter sınıfın çilesi ve çaresizliği Hanım-hizmetçi kız denkleminde işlenmiş. Burjuvaya karşı geliştirdiği dolaysız eleştirileri bu dönem sınıfının gerçek yüzünü sergilerken, işçi sınıfın çaresizliği ve trajedisi farklı bir boyutla ve yöntemle eleştirilir. Bu eleştiri kendi trajik durumunun bir türlü farkına varmayan /varamayan bir hizmetçi kızın kişiliğinde örtülü bir eleştiriyle, dramatik ironiyle yapılır. Böylece Félicité ve onun gibilerin durumu içinde acımayı, gözyaşını barındıran bir alaylamayı hak eden tutum ve bilinçler bütünü şeklinde okura sunulur.

ANLATIYA REALİST BİR YAKLAŞIM TARZI: ELEŞTİRİ VE DRAMATİK İRONİ

Hikayenin temel akışı ve yoğunluk alanı hizmetçi kız Félicité'nin etrafında döner. Falubert bir mektubunda kahramanı için şunları yazar: “Kahramanımla ilgili önce taşrada yaşayan, kederi içinde yaşlanan ve böylece mistisizmin ve beslenen tutkuların son noktasına ulaşmış bir bakire azize yaratmaktı.(...) Yalnızca hikayeyi daha anlaşılır ve okunur hale getirmek için daha insani bir kahramana, her gün gördüğümüz herkes gibi bir kadına dönüştürdüm.”¹ Okuma yazması olmayan, bilgisiz ve düşük bir sosyal sınıf mensubu bu köylü kız temiz kalpli, saf, iyiliksever ve sadık bir karaktere şeklinde karşımıza çıkar. Félicité'nin basitliği yalnızca karakter ve sınıfsal değil aynı zamanda giyim tarzı ve alışkanlıklarıyla da gözler önüne serilir: “Félicité, mevsim gözetmeksizin hep aynı şekilde giyinirdi. Sırtına, iğneyle göğsünde tutturulmuş bir şal atar, saçlarını tamamen örten bir başlık giyer, ayaklarında gri çoraplar, kırmızı bir eteklik ve gömleğinin üstünde hastane hemşirelerinin gibi göğüslüklü bir önlükle dolaşır.” (*Saf Bir Kalp* s. 18) Yazarın kahramanına “Félicité” ve hikayeye “Saf Bir Kalp” adını vermesi de yüklendiği sembolik değerler açısından anlamlıdır. Katıksız, saf, süreğen mutluluk ve ahiret mutluluğu anlamına gelen “felicité” kelimesi, hikayede bu hizmetçi kızın kimliğinde vücut bulmuş olarak karşımıza çıkar. Tıpkı öte âlem hayatına duyulan inanışla bu hayatta temizliği, doğruluğu ve fedakârlığı kişiliğinin merkezine koymuş bir kişi olarak Félicité dünya nimetlerine karşı gösterdiği mesafeli ve ihtirassız duruşuyla da isminin canlı bir sembolü olarak hikayedeki yerini alır. Bu karakteristik özelliklerini yazar daha da belirginleştirmek için anlatı boyunca adeta onun “münzevi, izole” kişiliğini besleyen olaylarla okur nezdinde Félicité hakkında kesinleşmiş yargıların doğmasına çaba gösterir. Yaşadığı her bir trajedinin sonunda (aldatılma, kötü muamele, sevdiklerinin ölümü..gb.) gözümüzde biraz daha kendi dramatik yalnızlığına gömülen bir kişiyi görmeye başlıyoruz. Böylesi bir tutumun yazar açısından bir başka faydası da hikayenin sonunda “bilinçsiz bir azizeye” dönüşmesini sağlayacak yolları kısaltmasıdır. Aynı şekilde, “Saf Bir Kalp” başlığı da her durumda bizi Félicité'yle buluşturan anlam ve değerleri çağırıştırır. “Saf” kelimesi, hikâyenin sonunda adeta bir ermiş, bir azize görünümüne yükselen bu hizmetçi kızın durumunu belirtirken “kalp” kelimesi de dürüstlüğüne, temizliğine ve fedakârlığına işaret etmekle hem kişiliğine hem de sosyal statüsüne göndermede bulunur.

Konunun anlaşılması için hikayenin özetini vermekte fayda vardır.

Yarım yüzyıldan beri Mme Aubain'in yanında hizmetçi kız olarak çalışan Félicité saf, temiz yürekli bir kızdır. Babasının bir iskeleden düşüp ölmesinden kısa süre sonra annesi de ölmüş Félicité ve kardeşleri bir süre sonra kimsesizlik ve yokluk yüzünden civar şehirlere dağılmış, birbirlerini kaybetmişlerdi. Félicité de genç yaşta kocasını kaybetmiş, Paul ve Virginie adında iki çocuğu olan yüksek gelirli bir burjuva kadını olan Mme Aubain'in yanında işe başlar. Kendisine her söyleneni

¹ 30 mart 1850 Mlle Leroyer de Chantepie'ye gönderilmiş mektup. Anan Josefina Bueno ALONSO, *La Double Fonction du portrait de Félicité dans Un Coeur Simple*, in *Anales de Filologia Frances*, No.4, 1992, s.17.

eksiksiz yapan, hakaretlere maruz kaldığında da sesini çıkarmayan hizmetçi bir süre sonra hanımının gönlünü kazanır. Çocuklarına karşı büyük sevgi besler, anneleri kadar üzerlerine titrer.

Daha önce hayal kırıklığıyla sonlanacak bir aşk macerası yaşamıştı Félicité. Genç ve züppe bir burjuva olan Théodore gönül eğlendirmek için onu baştan çıkarmaya çalışmış hatta tecavüze yeltenmişti. Tatlı sözlerle tekrar ikna etmeyi başaran Théodore, onu bir kez daha hayal kırıklığına uğratmıştı. Askere yerine başkasını göndermek için zengin ve yaşlı bir kadınla evlenmişti.

Sonraki yıllarda kız kardeşlerinden birini bulur ve yeğeni Victor ile sık sık görüşmeye başlar. Şimdi annelik duygusunu tatmin edeceği Paul ve Virginie dışında yeğeni Victor da vardı. Ancak evin iki çocuğu eğitimleri için başka şehre giderler. Aynı dönemde yeğeni Victor da gemide çalışmak üzere okyanus ötesine, Latin Amerika'ya gider. Ne var ki onu yıkacak kötü haberi alır. Victor sarıhummadan ölmüştü. Yaz aylarında eve dönen Paul ile Virginie ise değişmişti. Paul, kaprisli biri olup çıkmış, Virginie ise artık senli benli konuşulmayacak bir yaşa gelmiş ve böylece Félicité ile aralarına bir soğukluk, bir mesafe girmişti. Félicité'nin yalnızlığı ve içe kapanıklığı bir kat daha artmıştı. Bu anlarda kilisede rahibin anlattığı dini bilgiler ışığında Kutsal Ruhta, İsa'da teselli bulmaya çalışıyordu. Acılar birbirini takip eder. Bir süredir hasta olan Virginie fenalaşır ve tüm çabalara rağmen ölür. Mme Aubin için olduğu kadar Félicité için de büyük bir yıkım olur. Her iki kadın aylarca bu kaybın derin acısını yaşarlar.

Aradan yıllar geçmiş hanım ve hizmetçisi daha da yaşlanmışlardır. Félicité artık duymayacak kadar sağır olmuş. Bu arada Paul hayatta dikiş tutturamamış, kendini zevk ve içkiye vererek sürekli annesini borçlandırıyor. Annesi ise onun borçlarını ödemekle meşguldü. Bir gün Mme Aubin'e Loulou adında bir papağan hediye edilir. O da onu Félicité'ye verir. Bu onun hayatında yıllardan beri devam eden bir boşluğu dolduracaktı. Hele papağanın Amerika'dan geldiğini öğrenince ona yeğeni Victor'u hatırlattığı için daha başka anlamlar yüklemeye başlar. Ancak soğuk almanın diye şöminenin yanına fazlaca yakın koyduğu için ertesi sabah Félicité Loulou'nun ölüsüyle karşılaşır. Üzüntüsü o denli büyük olur ki sonunda Mme Aubin ona içini samanla doldurtmasını söyler. Böylece her zaman yanında olacaktı. Bir süre sonra hanımı Mme Aubin 72 yaşında ölür ve kimsenin üzülmeyeceği kadar Félicité bu kayba üzülür. Artık hayatta yapayalnızdı ve Hanımın kendisinden önce ölmesi onu altüst etmiş ve ona evrenin düzenine aykırı, kabul edilemez, canavarca bir olay gibi gelmişti. Mirasçıları gelmiş ve evde ne varsa alıp götürmüşlerdi. Kapıya da evin satılık ilanı asılır. Ancak her tarafı dökülen eve ne alıcı ne de kiracı çıkar. Günden güne kötüleşen Félicité önce felç olur sonra gözlerini kaybeder. Nihayet zatürreden son nefesini verirken, aralanan gökyüzünde başının üstünde uçan devasa bir papağanı görür gibi olur.

Taşralı bir hizmetçi kızıdan Falubert'in bir kahraman yaratma niyeti, bu niteliklerin karşıt durumlarla yüz yüze gelmesiyle dahası çarpışmasıyla gerçekleşir. Bir yanda anne ve babasının ani ve erken ölümleri, kardeşlerin birbirinden haberi olmayacak biçimde savrulmaları, aşkına karşılık bulamaması, tecavüzdən son anda kurtulması, Virginie'nin ölümü, çok sevdiği Victor'un ölümüne duyduğu acıya efendisi Mme Aubin duyarsız kalışı, şimdi tüm varlığıyla bütünleştiği papağanı Loulou'nun ölümü gibi hayal kırıklıkları, öte yanda ise temiz kalpliliği, dürüstlüğü, çalışkanlığı, fedakarlığı gibi karakterini oluşturan temel nitelikler anlatı boyunca bu saf kız hakkında okuru acımayla karışık bir yüceltme duygusu içine sürükler. Nitekim hayat çizgisinde gösterdiği dürüstlük ve fedakârlıklarla o, hizmetinde çalıştığı Mme Aubin ve diğer burjuva kadınlarının önüne geçmiş, bir hizmetçi kız konumundan çok ötelere ulaşmıştır. Her ne kadar Félicité bir açıdan eleştirilse de, Falubert'in eleştirileri aynı zamanda 19. yüzyıl burjuva sınıfının tipik davranışlarına da yöneltilmiştir. Alışılmış davranış biçimleri ve yaşam tarzlarının dışına çıkmayan burjuva sınıfı Mme Aubain'in kişiliğinde temsil imkanı bulmuş. Böylece her durum ve olayda egoist, sinik ve kendi menfaatları ile paranın gücüne duyulan büyük güven anlayışı anlatının sonunda yerle bir edilmiş halde yıkıma uğrar. Mme Aubain önce kocası tarafından aldatılır, çok sevdiği kızını kaybeder, acı ve yalnızlık içinde ölürken tüm itibarını kaybetmiştir. Mirasçıları adeta akbabalar gibi servetine üşüşürler. Hatta ölürken "etrafındakilere itici gelen kendini beğenmiş tavırlarından dolayı, dostlarından pek azı ölümüne üzülmüştü" (s.46). Buna karşın, Félicité'nin giderek okurun gözünde

değer kazanması ve nihayetinde ölürken bir azize derecesine ulaşarak talihin ona yaşarken bahşetmediği üstünlüğü ölümden sonra vermesi proleter sınıf ile burjuva sınıfı arasındaki dengenin anlatının sonunda tümüyle ters yönde değişmesiyle bir nevi “adalet” fikrini çağırır. Flaubert’in bu kurgusu 19. yüzyıl burjuva sınıfının tüm çarpıklıklarına yöneltilen bir genel eleştiri olarak anlatıdaki yerini alır. Bu bağlamda, Félicité’nin hikayenin sonunda saf dini duygularla pagancı bir anlayışa doğru sürüklenmiş olması da onu okurun gözünde bir azize, bir ermiş seviyesinden indirmesin. Pagancı tutumu okurun gözünden kaçmaz. Ancak buna bir şekilde hoşgörülle yaklaşır. Buna neden ise, Félicité’nin saf ve iyi niyetli karakterine paralel olarak dini inanışında da benzer bir paralelliğin olduğu ve başkaca bir niyet aranmayacağına dair okurda oluşan kanaattir. Böylece Flaubert’in basit bir hizmetçi kızdan kahraman yaratma projesi gerçeklik bulur. Félicité hikayenin merkez kahramanı olmasına olur, ancak, yazarın çok da sezdirmeden yaptığı eleştirilerden kurtulamaz. Bir dizi dramatik olay karşısında onun ölümüne kadar kişiliğinde hiçbir değişiklik göstermemesi / gösterememesi yazar için alaya alınmayı hak etmiş bir karakterdir. Hayatın kendisine dayattığı bunca olumsuzluk karşısında bir uyanış ve değişim geçirmesi beklenirken gittikçe derinleşen yalnızlığına sığınması ve üstelik bu izole varlık biçiminde belirleyici tek öğenin “acıma” duygusu etrafında kümelenmesi Flaubert’in altını çizdiği temel eleştiri noktasıdır. Bu, bir açıdan romantik anlayışın düşüğü, hüznü, izole ve melankolik kahramanının da eleştirisidir.

Hikayede bunların dışında da sembolik değeri olan göndermeler var. Örneğin evin iki çocuğu olan Paul ve Virginie, yazarın bir şekilde ilintilemek istediği B. de Saint-Pierre’in 1787’de yazdığı ünlü çocuk romanı “Paul ve Virginie”yi çağırılmaktadır. Aydınlanma döneminin dini görüşlerinin eleştirisini yansıtan Paul ve Virginie’de yazar Rousseau’nun da büyük etkisiyle, Tanrının dünyayı mükemmel yarattığı fikrine uygun olarak el değmemiş ve kusursuz bir doğa içinde tüm insani kötülüklerden uzak bir yerde bu iki çocuğun büyütülmesi konusunu işler. Ancak işler tüm bu iyi niyetli projelere uygun yürümez ve sonunda Virginie bir deniz kazasında hayatını kaybeder. Paul ise hiç bitmeyecek bir kalp ağrısıyla arkasından gözü yaşlı kalacaktır. Oysa anneleri Mme de la Tour ile Marguerite onları hayata başka türlü hazırlamıştı. Temiz ve saf bir varlık anlayışı onları daima mutluluğa götürecekti. Dramatik ironiye uygun olarak eserde kahramanların talih aldıkları terbiye ve dünya görüşüyle karşıt bir alanda buluşur. Böylece ne kahramanlar ne de görüşleri bir dönüşüm gerçekleştirilmeden trajik boyutun dışına çıkamaz. Ele aldığımız hikayede de dramatik ironi belki de yazarın en belli başlı yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Flaubert bir mektubunda bu hikayedeki amacı için, “kendisi gibi hassas ruhları etkilemek ve onlara gözyaşı döktürmek” olarak belirler. Félicité’nin tüm saflığı, iyilikseverliği ve fedakârlığı sonunda ne onu ne de talihini değiştirmemiş, trajik sonla buluşmasını engelleyememiştir. Gerçeklik olanca dramatik niteliğiyle Félicité’nin tüm hayat çizgisini kendi alanına sürüklerken, Flaubert’e kalan bu durumu ironik fırçasıyla bir “duygusal gerçeklik” tablosu içine yerleştirmektir. Ne de olsa amacı, sonu hiç de değişmeyecek bu ve bunun gibi durumlar karşısında başkalarına da gözyaşı döktürmektir.

Bunların dışında Flaubert’in eleştirmek istediği başka noktalar da var. Realist bir yazar olarak toplumsal gerçekliği tüm açıklığı ve çarpıklığıyla vermek bu akımın en önemli yanı olarak öne çıkar. Aşağıdaki alıntıda Félicité’nin ilk çocukluk yıllarındaki sefalet ve çaresizliğine ait bir tablo verilmiş. Yazar burada Félicité ve onun gibi diğer yoksul ve kimsesizlerin ortak trajedisine işaret etmek niyetindedir. Bunu yaparken aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki dengesizliği ve acımasızlığı, yani bir bakıma burjuva sınıfının alt sınıflara olan duyarsızlığını eleştirir: “Bir duvarcı ustası olan babası, bir iskeleden düşerek can vermiş, daha sonra da annesi ölmüş, kız kardeşleri dört bir yana dağılmıştı. Bunun üzerine bir çiftlik sahibi onu yanına almış ve daha küçükken tarlada ineklere bakmakla görevlendirmişti. O yıllarda paçavraların altında tir tir titrer, yüzükoyun yatıp su birikintilerini içer, olur olmaz sebeplerden dayak yerd. Sonunda, suçsuz olduğu halde otuz sous çaldığı öne sürülerek kapı önüne kondu. Başka bir çiftliğe kapılandı, orada da küme bakmakla görevlendirildi. Patronlarının gözüne girdiğinden, diğer hizmetçiler onu kıskanırdı.”(s.18-19)

Yazar, soyluların, burjuva sınıfının şımarıklık ve duyarsızlıklarına eserde çokça yer vermiş. Örneğin soylu bir aileden gelen Théodore, sonunda evlenmek vaadiyle Félicité’nin kalbini kazanmayı başarır. Ancak onun asıl amacı şimdi servetini kaybettiği için zengin bir kadınla evlenip

askere gitmekten kurtulmaktı. Randevu saatinde Théodore'la buluşmaya giden Félicité büyük hayal kırıklığına uğrar. "Vakit geldiğinde, genç kız sevgilisine koştu. Onun yerine, arkadaşlarından birini buldu. Arkadaşı, kıza, Théodore'u bir daha görmemesi gerektiğini söyledi. Askere gitmemek için Toucques çiftliğinden çok zengin ve yaşlı bir kadınla, Madam Lehoussais ile evlenmişti." (s. 20) Félicité büyük hayal kırıklığı içinde ortada kalır. Théodore ise, hiçbir şey olmamış gibi yalnızca zengin olduğu için kendinden yaşça çok büyük olan bir kadınla evlenirken, Félicité aklına bile gelmez. Böylece, Flaubert, ahlaki değerler açısından burjuva sınıfının içine düştüğü yozlaşmayı gözler önüne serer.

Benzer bir tabloyu Félicité ile Paul ve Virginie arasında da görmek mümkündür. Bir hizmetçiden çok, bir anne duygusuyla baktığı bu iki çocuk eğitimleri için evden ayırdıklarından beri çok değişmişlerdi. Tatil zamanını sabırsızlıkla bekleyen Félicité'yi büyük bir hayal kırıklığı beklemektedir: "Tatil zamanıydı. Çocukların gelişi Félicité'yi rahatlatmıştı, ama Paul, kaprisli biri olup çıkmış, Virginie ise artık senli benli konuşulmayacak bir yaşa gelmiş ve böylece Félicité ile aralarına bir soğukluk, bir mesafe girmişti." (s. 30) Burada yazarın amacı, burjuvazinin hakim anlayışı olan sınıfsal aidiyetlere uygun olarak belli bir hiyerarşik yapının korunması gerektiği yönündeki çarpık anlayışın eleştirisi. Félicité bu durumu derin iç yaralarla yaşamasına rağmen bundan sonraki hayat çizgisinde herhangi bir değişikliğe gitmemesi, başka deyimle bir kişisel epifaniye maruz kalmaması Flaubert'in örtülü bir başka dramatik ironi örneğidir.

Hikâyede dikkatleri çeken önemli bir nokta da Félicité'nin dini duyguları ve buradan pagancı bir çizgiye doğru sürüklenmesidir. Hayatında hiç eğitim almamış bu kızın dini törenler konusunda da herhangi bir bilgisi yoktur. Bütün dini bilgileri Mme Aubin'in yanında çalışmaya başladıktan sonra pazar günleri gitmeye başladığı kilisede öğrendikleriyle sınırlıdır. Tüm hayat çizgisine egemen olan saflık ve temiz kalplilik dini inanışları konusunda da baskın gelir. Kilisede öğrendikleri onda büyük etkiler yaratır: "Rahip, önce Kutsal Tarih'in bir özetini sundu. Félicité, cenneti, tufanı, Babil kulesini, alevler içindeki kentleri, yok olan kavimleri, yerle bir edilen putları görür gibi oluyor; duyduğu şeylerden büyülenerek Yüce Tanrı'ya sonsuz bir saygı duyuyor, onun gazabından korkuyordu. İsa'nın çilesini dinlerken ağlamaya başladı. Çocukların üzerine titreyen, kalabalıkları doyuran, körleri iyileştiren ve bir ahırın gübreleri üzerinde, fakirlerin arasında doğmuş olmayı isteyecek kadar iyi kalpli olan bu insanı neden çarmıha germişlerdi?" (s.27) Dikkat edilirse bu tabloda Flaubert'in asıl vermek istediği şey, hizmetçi kızın gerek tarihin akışındaki olayları, gerekse İsa'nın yaşadıklarını algılama sürecinde kendi karakterine uygun bir dil kullanma ve duyumsama eylemine geçmesidir. Bunlara acıma ve merhamet duygularıyla gösterdiği yaklaşım tavrı sonunda İsa'ya yapılanlara ancak küçük bir "neden?" kelimesiyle tepkisini gösterir. Belki de Félicité, "İsa yerine beni çarmıha gerselerdi" düşüncesini içinden geçirerek Flaubert dramatik ironiyi bir kez daha gerçekleştirmiş oluyor.

SONUÇ

Hikayenin adı ile kahramanın adının birleşip bir bütünlük oluşturduğu bu anlatıda Flaubert kuşkusuz birden çok amaç ve niyet gütmüştür. Yukarıda anlatageldiğimiz gibi en belli başlı niyeti zavallı ve cahil bir hizmetçi kızıdan bir kahraman yaratırken onu ve temsil ettiği sınıfı "dramatik ironi" ile eleştirmektir. Hayatta yaşanan tecrübelerden sonra herhangi bir insanın belli değişim ve dönüşüm geçirmesi, birtakım epifanilere uğrayarak hayat çizgisini yeniden düzenlemesi rasyonalist ve pozitivist teori üzerine kurulmuş realizm akımının peşinden koştuğu bir gerçekliktir. Yazar bu durumu, Félicité'nin hikâyesinde anlatmaya çalışır. Ancak onun eleştirisi yalnızca proleter sınıfa değil, ama aynı zamanda 19. yüzyıl özelinde burjuva sınıfına da yöneliktir. Düşünce ve duyguda yaratıcı olmaktan uzak, süregelen değerlere ve alışkanlıklara uyarak ve taklit ederek konformist bir tavır sergileyen bu dönem burjuva sınıfının ahlaki sefalet ve çöküşü, çelişki ve tutarsızlıkları Mme Aubain'in şahsiyetinde yazar tarafından başarılı bir şekilde tasvir edilmiş. Her biri birer sınıfın temsilcisi olarak hizmetçi kız ile hanımefendisi sınıfsal aidiyetleri içerisinde kıyasıya eleştirilirken başlangıçta Mme Aubain'den yana olan evrensel itibar duygusu anlatının sonunda Félicité'nin lehine değişmiştir.

KAYNAKÇA

- Aguilar, Renato Ulloa**, *Un Coeur Simple, L'ironie et Le Réalisme Flaubertiens*,
- Aguilar, Renato Ulloa**, *Un Coeur Simple, l'Ironie et le Réalisme Flaubertiens*,
- Alonso, Josefina Bueno**, *La Double Fonction du Portrait de Félicité dans Un Coeur Simple*, in *Anales de Filologia Frances*, No.4, 1992.
- Beck, William J.**, *Félicité et le Taureau: Ironie Dans Un Coeur Simple de Fleubert*, Caligrama Belo Horizonte, 1 - outubro/1988.
- Calvet, J.**, *Histoire de la Litterature Française*, J. De Gigord editeur, Paris, 1938.
- Coudreuse, Anne**, *Flaubert Lecteur du XVIIIe Siècle : Pathos, Ironie et Apathie Dans La Correspondance*, Centre d'Études des Nouveaux Espaces Littéraires, La Licorne. Paris, 1997.
- Eagleton, Terry**, *Edebiyat Kuramı*, Ayrıntı yay., İstanbul, 2011.
- El-Sissi, Akram**, *L'art de l'évasion dans Trois Contes de Flaubert*, Synergies Monde arabe n° 4 – 2007.
- Flaubert, Gustave**, *Trois Contes*, Collection Folio Classique, Gallimard, Paris, 1999.
- Flaubert, Gustave**, *Üç Hikaye*, “Saf Bir Kalp”, Çev: Sonat Kaya, Bordo Siyah Yayınları, İst. 2004.
- Goldenstein, Jean-Pierre**, *Lire le Roman*, deBoeck, Bruselles, 2005.
- Moran, Berna**, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yay., İstanbul, 2018.
- Revista de Lenguas Modernas*, N° 21, Espagne, 2014.
- Robinot-Bichet, Marie-Hélène**, *Un Coeur Simple*, Hachette, Paris, 2001.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 57-72, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 27.06.2019 **Kabul Tarihi:** 08.07.2019

NERGİSÎ HAKKINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

An Essay of Bibliography About Nergisî

Bahir SELÇUK¹

Öz

XVII. yüzyıl Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Mehmed Nergisî, Saraybosna’da doğmuştur. Aile unvanından dolayı Nergisî, Nergisîzâde, Nergisîzâde isimlerini kullanmış, Nergisî ismiyle meşhur olmuştur. Saraybosna’da eğitimini tamamlayan Nergisî, İstanbul’a gelip Kafzâde Feyzullah Efendi’ye intisap etmiştir. Kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Daha çok münşi olarak tanınan ve edebiyatımızdaki tek mensur hamse sahibi olan Nergisî, aynı zamanda iyi bir şair ve önemli bir hattattır. Bazı kaynaklarda, divan sahibi olduğu ifade edilmektedir. Nergisî’nin mensur eserlerinde kendisine ait Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri bulunmaktadır. Bunun yanında şiir mecmualarında da Nergisî adına kayıtlı şiirler mevcuttur.

Nergisî ve eserleri hakkında özellikle son dönemlerde araştırmaların artmış olduğu görülmektedir. Fakat Nergisî gibi güçlü ve çok yönlü bir sanatkar hakkında yapılan çalışmaların henüz istenen seviyede olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle Nergisî üzerine araştırma yapacaklara yol gösterme, çalışmaların hangi aşamada olduğuna dikkat çekme ve neler yapılabileceğine dair bir fikir verme amacıyla böyle bir çalışma yapma gereği duyulmuştur. Bu çalışmada Nergisî’nin eserlerinin nüshaları, eserleri üzerine yapılan çalışmalar ve kendisinden bahseden kaynaklar tespit edilmiş ve künyeleri verilerek ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nergisî, münşi, şair, hattat, bibliyografya.

ABSTRACT

Mehmed Nergisî is one of the important names of XVII. century classical Turkish literature. He was born in Sarajevo. Having used the names Nergisî, Nergisî-zâde, Nergis-zâde because of his family’s appellation, he had his actual fame with the name Nergisî. Finishing his education in Sarajevo, he came to İstanbul and pay homage to Kafzâde Feyzullah Efendi. He served as a qadi and a muderris. Mostly known as munshi and being the only person having a prose hamse in your literature. He is also a good poet and an important calligrapher. In some sources it is expressed that he also has a divan. There are Turkish, Persian and Arabic poems among Nergisî’s prose works. Also in macmuas there can be coincided with poems registered to Nergisî.

It has been observed that the researches about Nergisî and his works have increased in recent years. However, it cannot be said that the studies about a strong and versatile artist like Nergisî are at the desired stage. For this reason, it is necessary to conduct such a study in order to guide the researchers on Nergisî, draw attention to the stage of the studies and give an idea about what can be done. In this study, copies of Nergisî’s works, studies on his works and the sources referring to him were identified and their tags were given and presented to the scientific community.

Keywords: Nergisî, munshi, poet, calligrapher, bibliyography.

Giriş

Yunanca bibliographia kelimesinden dilimize geçen bibliyografya, sözlükte (Ayverdi 2006:359); “1. Kitapları konu edinen ilim dalı, kitap bilgisi. 2. Belirli bir konu üzerindeki yayımların tamâmı, kitâbiyat. 3. Bir ilmî araştırmada faydalanılan eserlerin listesi, kaynakça” anlamlarına gelir. Özellikle belli bir şahsa veya konuya ait eserleri ve bunlar üzerine yapılan güncel çalışma listeleri

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: bahirselcuk@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9915-3100>

araştırmacıların ilk başvurdukları kaynaklardır. Ayrıntılı ve titiz bir araştırma sonucu ortaya çıkan bibliyografyalar, bir yandan araştırma yapacaklara kaynak bulma hususunda katkı sağlarken diğer yandan ilgili çalışmaların hangi aşamada olduğunu, hangi konularda yoğunlaştığını ve nelerin eksik kaldığını ortaya koymaktadır. Her alanda önem arz eden bibliyografyaların özellikle sosyal bilimler alanında ne denli önem arz ettiği tartışma götürmez bir gerçektir.

Üzerine araştırma yapılacak şahıs ve konuların eskiliği, bunlarla ilgili kaynak ve çalışmaların da eskiliğine ve çeşitliliğine işaret eder. Özellikle klasik Türk edebiyatında eser ve şahsiyetlerle ilgili araştırmalarda eserlerin nüshalarının, bunlardan bahseden kaynakların ve geçmişten bugüne bunlar üzerine yapılan çalışmaların çeşitlilik ve çok boyutluluk arz ettiği görülür. Dolayısıyla bu alanda yapılacak bibliyografik çalışmalarda başta sanatkarın kendi eserlerine ait nüshalar olmak üzere tezkireler, mecmualar; edebiyat tarihleri, kataloglar ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar taranıp tasnife tabi tutulmalıdır. Bu tür çalışmalarda ne kadar hassas ve titiz davranılsa da birtakım eksiklik ve hataların olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle bu tür çalışmalar daha çok, bibliyografya denemesi olarak düşünülmalıdır.

Klasik Türk edebiyatında devir, şahsiyet, konu/tema, alan, alan araştırmacısı, akademik çalışmalar gibi bazı konularda bugüne kadar çeşitli bibliyografik çalışmalar yapılmıştır. Bunlara örnek olarak şu çalışmalar verilebilir: Kıyafetnameler (Çakır 2007: 333-350), mecmualar (Gıynaş 2011: 245-260), şehrengizler (Tığlı (2007: 763-770), tezkireler (Erken 2018: 35-75), tasavvuf (Bilgin 2007: 331-352); Yusuf u Züleyhalar (Koncu 2007a: 617-630), Leyla vü Mecnunlar (Koncu 2007b: 597-615); Baki (Aktaş 2018), Fuzuli (Cunbur 1956), Necati Bey (Sinan 2007:565-586), Nef'i (Koşık 2013:1977-1993), Şeyh Galib (Tülücü 2011:253-263); Âmil Çelebioğlu (Öztoprak 2013-13-24), akademik çalışmalar (Aynur 1991).²

Baki, Fuzuli, Necati Bey, Nef'i, Şeyh Galib gibi kimi şahsiyetler üzerine bibliyografyalar hazırlanmış olsa da klasik edebiyatta şahıslarla ilgili bu tür çalışmalar henüz istenen seviyede değildir. Klasik Türk edebiyatında nesrin zirve isimlerinden olan Nergisî ile ilgili de bir müstakil bir bibliyografya çalışması bulunmamaktadır³. Dolayısıyla Nergisî ve eserleri üzerine araştırma yapacaklara rehberlik etmek adına bir böyle bir çalışmanın gerekli olduğu düşünüldü. Bu kapsamda daha önce hayatı ve edebî kişiliği hakkında kapsamlı çalışmalar yapıldığı için ayrıntıya girilmeden söz konusu çalışmalardan hareketle Nergisî hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra sırasıyla eserlerinin yazma ve basma nüshaları, eserleri üzerine yapılan çalışmalar ve kendisinden bahseden kaynaklar listelenecektir.

Nergisî ve Edebî Kişiliği

Doğum tarihi belli olmayan Nergisî, Saraybosna'da doğmuş, nesebi dolayısıyla Nergisîzâde, Nergisîzâde, Nergisî isimlerini kullanmıştır. Saraybosna'dan İstanbul'a gelip Kâfzâde Feyzullah Efendi'ye intisap eder; kendisinden sülüs, nesih ve talik dersleri alır. Tahsil hayatının ardından müderrislik, kadı naipliği, kadılık görevlerinde bulunur. Eserlerinde de yer yer ifade ettiği üzere memuriyet hayatı aziller, layık olduğu göreve gelememe gibi olumsuzluklar sebebiyle sıkıntılar içinde geçer, mağduriyetler yaşar. Bu sıkıntılarla boğuşurken sonunda Sultan IV. Murad'ın ilgi ve takdirini kazanır, Revan seferine gidecek orduya vakanüvis olarak atanır. Kendini ispat edecek bir makama geldiğini düşünür. Orduyla beraber yola koyulan Nergisî, Gebze yakınlarında bir bataklıkta atından düşerek (Şevval 1044/Mart-Nisan 1635) hayatını kaybeder. Kaynaklarda kabrinin Gebze'de,

² İnternet ortamında da güncellenerek araştırmacılara hizmet sunan önemli bibliyografik çalışmalar bulunmaktadır: Çukurova Üniversitesi, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20EDEBIYATI/eski_turk_ed_ana.php (E.T. 01.05.2019), İsa Sarı, https://www.isa-sari.com/bibliyografya/alan.php?b=eski-turk-edebiyati&s=2&adet=50&olcut=yazar_soyadi&seki=asc (E.T. 01.05.2019), Hatice Aynur, <http://www.osmanliedebiyati.com/> (E.T. 01.05.2019).

³ Nergisî ve Nihâlistân'ı üzerine en kapsamlı çalışmaya imza atmış olan hocam Prof. Dr. Süleyman Çaldak, doktora tezi olarak hazırlayıp (1997) sonradan bastırılmış olduğu (2010) çalışmasında Nergisî ve eserleri ile ilgili önemli kaynaklara ulaşmıştır. Nergisî ile ilgili çalışmalarda sürekli bize rehberlik eden hocamızın bu kıymetli çalışması, bu bibliyografya denemesinin de bir bakıma çekirdeğini oluşturmaktadır.

Eyüp'te veya Üsküdar'da olduğuna dair muhtelif bilgiler mevcuttur (Akün 1997:194-195; Çaldak 2006:560).

Kadı, kadı naibi, müderris olarak resmî görevler icra etmiş olan Nergisî münşi, şair ve hattat bir şahsiyettir. Kültürlü bir aile ortamında yetişmiş, iyi bir eğitim almış, iyi düzeyde Arapça ve Farsça öğrenmiş; sülüs, nesih, talik hatlarında kendini yetiştirmiş özellikle talik, nestalik, talik kırması, sülüs ve nesih hatlarında öne çıkmıştır. Şeyhülislam Yahyâ, Taşköprüzâde Mehmed Kemâleddin Efendi, Kâfzâde Fâizî, Veysî ve Nev'izâde Atâyî gibi dönemin önemli isimleriyle görüşmüş olan Nergisî'nin sanatçı kişiliği üzerinde özellikle Veysî etkili olmuştur (Akün 1997:195).

Nergisî, inşâda muhayyile kudreti yüksek olanları acze düşürecek bir sanat göstermek istediğini *Meşâkku'l-uşşâk*'ta açıkça ifade eder (Selçuk 2009:128-129). Güçlü bir gözlemci olan Nergisî, eserlerinde yaşadığı coğrafyaya, sosyal hayata ait unsurlara bolca yer verir; efsanevî ve olağanüstü olaylar yerine gerçekçi olaylara ve gözlemlerine yer verir.

Mensur eserlerinde sağlam ve güçlü bir dil, şiirsel söylemler, uzun ve girift cümleler, zincirleme tamlamalar, az kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler, alışılmamış bağdaştırmalar, üç dile ait atasözü, deyim, veciz ifadeler yüksek bir düzeyi yakalama peşinde olan Nergisî'nin belirgin üslup özellikleri arasındadır. Bu üslup düşüncesinin arka planında meslek hayatının çoğunu Bosna'nın taşra merkezlerinde orta derecede bir kadı olarak geçirmiş olan Nergisî'nin sanat dehasıyla rüşdünü ispatlama ve bu vesileyle daha üst bir makama gelme düşüncesinin olduğu söylenebilir (Woodhead 2006:321-322).

Sanatlı Türk nesrinin en güçlü temsilcisi olan Nergisî, Tanzimat'la birlikte doğal olmamak ve taklitçilikle itham edilir. Sözelimi Namık Kemal, üslûbundaki garabet yüzünden Nergisî'nin eserlerinden anlam çıkarmanın yabancı bir dille yazılmış olan *Gülistan*'ı anlamaktan daha zor olduğunu (1283: nr. 416); Şemsettin Sâmî de manayı biçime feda ettiğini ifade eder (1316: VI/4573).

Nergisî, sanatlı nesir alanında zirve bir isim olmanın yanında aynı zamanda güçlü bir şairdir. Divan sahibi olduğu veya en azından bir şiir mecmuasının olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bugün için onun divanına veya müstakil bir şiir mecmuasına rastlanmasa da mensur eserlerinde ve çeşitli şiir mecmualarında farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirleri yer almaktadır.

Kendi eserleri içinde tespit edilebilen belli başlı şiirleri şu şekildedir. Kafzâde Fâizî için terki-bend nazım şekliyle yazılmış 8 bentlik mersiye; *Kânûnu'r-reşâd*'da 2'si Türkçe 1'i Farsça 3 nazm, 6 Türkçe kıt'a, 3 Türkçe beyit; Şeyhülislam Yahya Efendi için yazılan *Meşâkku'l-uşşâk*'taki 6 beyitlik gazel ve 63 beyitlik kaside, *İksîr-i Devlet*'te Sultan IV. Murad ve Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi övgüsü için yazılan için yazılan 1 kıta-i kebire, Saraybosna'daki Hünkâr Köprüsü'nün onarımına dair biri 5, diğeri 6 beyitlik 2 manzume (Çaldak 2006:562; Selçuk 2009:18-20; Selçuk 2013:16).

Bazı divan nüshalarında ve şiir mecmualarında Nergisî'ye ait gazel, kaside ve terki-bendler yer almaktadır. Nergisî'nin 19 Türkçe gazeli (Selçuk 2014a: 1-20; Selçuk 2016: 405-412), 5 Farsça gazeli; Saraybosna'ya duyduğu sevgi ve özlemi dile getiren "Sarây" redifli kasidesi (Selçuk 2014b: 27-39), Kafzâde Fâizî için terki-bend nazım şekliyle yazdığı mersiyesi (Kurnaz 1994:389-393; Selçuk 2015: 9-22) kaynaklardan hareketle tespit edilerek yayımlanmıştır.

1. Nergisî ve Eserleri İle İlgili Bibliyografya

1.1. Nergisî'nin Kendi Eserlerinin Nüshaları

1.1.1. Yazma Nüshalar⁴

1.1.1.1. Hamse-i Nergisî

⁴ Nüshalar taranırken künyeleri verilen akademik çalışmaların yanında İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu (1961), ataturkkitapligi.ibt.gov.tr, isam.org.tr, katalog.istanbul.edu.tr, kutuphane.tbmm.gov.tr, mkutup.gov.tr, www.osmanliedebiyati.com, yazmalar.gov.tr, yok.gov.tr gibi basılı ve elektronik kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Nergisi'nin en önemli eseri, beş mensur eserden oluşan “*Hamse*”sidir. Eser, Türk edebiyatındaki tek mensur hamse örneğidir. Pek çok yazma nüshası bulunan *Hamse*, iki defa Bulak'ta, bir defa da İstanbul'da basılmıştır. *Hamse El-Akvâlü'l-müselleme fî Gazâvâti'l-Mesleme, Kânûnu'r-reşâd, Meşâkku'l-Uşşâk, İksîr-i Devlet* (İksîr Sa'âdet), *Nihâlistân* adlı eserlerden oluşmaktadır.

1.1.1.1.1. El-Akvâlü'l-müselleme fî Gazâvâti'l-Mesleme

Kaynaklarda *Gazâvât-ı Mesleme* veya *El-Kavlü'l-Müselleme fî Gazâvâti'l-Mesleme* şeklinde de zikredilen eserin esas ismi *El-Akvâlü'l-Müselleme fî Gazâvâti'l-Mesleme*'dir. 1030/1621'de yazılan bu eser, İbni Arabî'nin daha çok Müsâmerât veya *Kitâb-ı Sâmile* diye bilinen *Muhâdarâtü'l-ibrâr ve Müsâmerâtü'l-ahyâr* adlı kitabından bir faslın tercümesidir. Mesleme bin Abdülmelik'in Anadolu cephesi komutanlığına tayin olunmasıyla başlayan Anadolu gazaları ve İstanbul seferi ile ilgili fasıl tercüme edilmiştir.

Kayahan Atik (1990) ve İbrahim Direkli (2013) tarafından eserle ilgili iki ayrı yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

Yazma Nüshalar:

1. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Hs. or. oct. 4088, Staatsbibliothek, Berlin.
2. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Hs. or. oct. 813, Staatsbibliothek, Berlin.
3. Aşir Ef. Hafid Ef. Kısmı (Süleymaniye Ktb.), 220.
4. Atif Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Atf 1803.
5. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, N.F. 437/4.
6. Beyazıt Umumi Ktb. 4499/5 (İst. t. 15 Muharrem 1251/12 Mayıs 1835, müst. Seyyid Mehmed Es'ad).
7. Es'ad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 1818/1.
8. Es'ad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 2412.
9. Hafid Ef., (Süleymaniye Ktb.), 1057/13.
10. Hafid Ef., (Süleymaniye Ktb.), 220.
11. Halet Ef., (Süleymaniye Ktb.), 1462/5.
12. Halet Ef., (Süleymaniye Ktb.), 358/5 (İst. t. Receb 1100-/Nisan 1689, müst. Ahmed b. Mehmed).
13. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.) 1078/2.
14. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.) 1462/5.
15. Hüdâyî Mahmud Ef., (Selim Ağa Ktb.), 1317.
16. İstanbul Üniv. Ktb., 227, (İst. t. Safer 1138/Ekim 1725).
17. İstanbul Üniv. Ktb., 2520.
18. İstanbul Üniv. Ktb., 2609.
19. İstanbul Üniv. Ktb., 2655.
20. İstanbul Üniv. Ktb., 2985/2.
21. İstanbul Üniv. Ktb., 3032/2.
22. İstanbul Üniv. Ktb., 958/5.
23. İstanbul Üniv. Ktb., 3037/10, (İst. t. Cemaziyelahir 1107/Ocak 1696, müst. Şeyh Mehmed b. Ali).
24. İstanbul Üniv. Ktb., 1357/2, (İst. t. Rebi'ülahir 1064/Şubat/Mart 1654, müst. Merâmizâde İbrâhim Râmî b. Ahmed).
25. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 590/5.
26. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 415/4.
27. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 735/6, (İst. t. 1 Muharrem 1111/29 Haziran 1699).
28. Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, 45 Ak Ze 6/2.
29. Musalla Medresesi Ktb., (Ragıb Paşa Ktb.), 152/7, (İst. t. Rebiülahir 1095/Mart -Nisan 1684).
30. Nuruosmaniye Ktb., 34 Nk 4287/3.
31. Nuruosmaniye Ktb., 4286/1, (İst. t. 6 Ramazan 1112/14 Şubat 1701).

32. Nuruosmaniye Ktb., 4969/5, (İst. t. Cemaziyelevvel 1075/Kasım/Aralık 1664, müst. Bostanzâde Mehmed).
33. Revan Ktb., (Topkapı Sarayı Müzesi), 428.
34. Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6717/5.
35. Süleymaniye Ktb., 1057.
36. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, H. 1596, (İst. t. 1161/1748, müst. Abdullah b. Mustafa Kastamonî).

1.1.1.1.2. Kânûnu'r-reşâd

Nergisî, Vassaf Reşidüddîn Fazlullâh Şîrâzî'ye ait olduğu düşünülen ve İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudabende'ye sunulmuş bir siyasetnâme olan *Ahlâku's-Saltana'yı Kânûnu'r-reşâd* adıyla Farsçadan Türkçeye çevirmiş, 1033-1034/1624 yılında, Sultan IV. Murad'a sunmuştur. Eserin farklı dönemlerde yapılmış Türkçe tercümelerine rastlansa da *Kânûnu'r-Reşâd* çeviri tekniği, dil ve üslubu ile bunlardan bir adım öne çıkmaktadır.

Eser üzerine Bahir Selçuk (2013) bir çalışma yapmıştır.

Yazma Nüshalar:

1. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 2059.
2. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 3261/4.
3. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 3576/3.
4. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, N.F. 437/3.
5. Bayezid Umumi Ktb., 5499/4 (İst. t. 15 Muharrem 1251/13 Mayıs 1835, müst. Seyyid Mehmed Esad).
6. Dügümlü Baba, (Süleymaniye Ktb.), 440.
7. Dügümlü Baba, (Süleymaniye Ktb.), 444/1.
8. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 2358.
9. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 1912.
10. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 2358.
11. H. Hüsnü Paşa, (Süleymaniye Ktb.), 984/1.
12. Halet Ef., (Süleymaniye Ktb.), 378/4.
13. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1462/4.
14. Husrev Paşa, (Süleymaniye Ktb.), 506 (İst. t. 1098/1686/87, müst. Solakzâde Mehmed b. Ahmed).
15. İstanbul Üniv. Ktb., 1357/5.
16. İstanbul Üniv. Ktb., 1881/1.
17. İstanbul Üniv. Ktb., 2985/3.
18. İstanbul Üniv. Ktb., 586.
19. İstanbul Üniv. Ktb., 6712.
20. İstanbul Üniv. Ktb., 7357, (İst. t. Şaban 1249/Ocak 1834, müst. Salih Efendizâde Hafidi Mehmed Şeref).
21. İstanbul Üniv. Ktb., 958/3.
22. İstanbul Üniv. Ktb., 6712.
23. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 590/1.
24. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 415/2.
25. Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, 45 Ak Ze 6/1.
26. Milli Kütüphane Yz 06 Mil Yz 9236/1.
27. Milli Kütüphane, 06 Hk 1975, (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi).
28. Nuruosmaniye Ktb., 4345.
29. Nuruosmaniye Ktb., 4939/4.
30. Nuruosmaniye Ktb., 4969/2.
31. Revan Ktb., (Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları), 417.
32. Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6717/4.

1.1.1.1.3. Meşâkku'l-'Uşşâk

Elbasan'da kaleme alınan eser, 1034/1625'te Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye sunulmuştur. Eser, tercümelemleri ile tanınan yazarın, ilk özgün eseri olma bakımından değer taşır. Eser, dibâce ve 10 müstakil hikâyeden oluşmaktadır.

Eser üzerine Bahir Selçuk (2009) tarafından bir çalışma yapılmıştır.

Yazma Nüshalar:

1. Ali Emiri Koleksiyonu, (İstanbul Millet Kütüphanesi), 34 Ae Şeriyeye 1037.
2. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct. 3261/3.
3. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct. 3576.
4. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Hs.or.oct. 893.
5. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 3680.
6. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, N.F. 437/5.
7. Bayezid Umumi Ktb., 5499/3 (İst.t. 15 Muharrem 1251/Mayıs 1835, müst. Seyyid Mehmed Es'ad).
8. Damad İbrahim, (Süleymaniye Ktb.), 1175.
9. Halet Ef., (Süleymaniye Ktb.), 378/3.
10. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.) 1078/1, (İst.t. Cemaziyelahir 1072/Ocak/şubat1662, müst. Abdussamed).
11. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.) 1462/3, (İst. t. Recep 1064-Mayıs/Haziran 1654, müst. Ramî).
12. İstanbul Üniv. Ktb., 4098, (1055/ 1645).
13. İstanbul Üniv. Ktb., 1357/3 (Müst. Mehmed Sadık b. Hasan).
14. İstanbul Üniv. Ktb., 1881/6 (İst. t. Ramazan 1107/Nisan 1696, Müst. Şeyh Mehmed bin Ali)
15. İstanbul Üniv. Ktb., 2956 (İst.t. Şaban 1117/Kasım-Aralık 1705).
16. İstanbul Üniv. Ktb., 2985/5.
17. İstanbul Üniv. Ktb., 3023/1 (İst. t. 1064/1653/54, müst. Ramî).
18. İstanbul Üniv. Ktb., 958/2.
19. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 590/6 .
20. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 44 Dar 374/3.
21. Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, 126.
22. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 415/6 (İst. t. Rebi'ülahir 1118/ Temmuz 1706, müst. Derviş Salih Nakşibendi).
23. Milli Ktb., Yz. 06 Mil Yz A 9236/2.
24. Milli Ktb., Yz. 06 Mil Yz A 2514/2.
25. Milli Ktb., 06 Hk 1303, (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi).
26. Milli Ktb., 06 Hk 2550, (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi).
27. Nuruosmaniye Ktb., 4969/4, (İst. t. 25 Cemaziyelahir 1079/31 Kasım 1668, müst. Mehmed b. Bostan).
28. Nuruosmaniye Ktb., 4939/3 (İst.t. 1064/1653/54, müst. Ramî).
29. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6717/3.
30. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 3985.

1.1.1.1.4. İksîr-i Devlet (İksîr Sa'âdet, Terceme-i Kimyâ-ı Sa'âdet)

Gazâlî'nin *Kîmyâ-yı Sa'âdet* adlı Farsça kitabının ikinci "rükn"ünün dördüncü "asl"ından "kardeşlik"e ait kısmın tercümesidir. Eser 1041/1632 tarihinde İstanbul'da yazılıp Şeyhülislam Ahizâde Efendi'ye sunulmuştur.

Eser üzerine Nurten Çelik (2012) tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bahir Selçuk ve Nurten Çelik (2019) tarafından hazırlanan gözden geçirilmiş ve genişletilmiş çalışma da yayım aşamasındadır.

Yazma Nüshalar:

1. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms. or. oct. 3576.
2. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Hs. or. oct. 813/2, Staatsbibliothek, Berlin.
3. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. or. oct. 2778.
4. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. or. oct. 3261/2, (müst. Mustafa Üsküdârî).
5. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, N.F. 437/1.
6. Bayezid Umumi Ktb., 5499/2 (İst. t. 15 Muharrem 1251/14 Mayıs 1835, müst. Seyyid Mehmed Es'ad).
7. Bayezid Umumi Ktb., 5520.
8. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6717/2.
9. Hacı Mahmud Ef., (Süleymaniye Ktb.), 2561.
10. Halet Ef., (Süleymaniye Ktb.), 378/2.
11. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.), 1078/5.
12. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.), 1462/2.
13. Hüdâyî Azîz Mahmud Ef., (Selim Ağa Ktb.), 1844/1, (İst. t. 15 Zilhicce 1136/4 Eylül 1724, müst. Ahmed Lütfî b. Hacı Hasan).
14. İstanbul Üniv. Ktb., 1881/2, (1107/1696, müst. Şeyh Mahmud Mevlevî).
15. İstanbul Üniv. Ktb., 7182.
16. İstanbul Üniv. Ktb., 968/4.
17. İstanbul Üniv. Ktb., 1357/4.
18. İstanbul Üniv. Ktb., 2764.
19. İstanbul Üniv. Ktb., 2985/1.
20. İstanbul Üniv. Ktb., 958/4.
21. İstanbul Üniv. Ktb., 3308 (İst. t. 21 Rebi'ülevvel 1150/19 Temmuz 1737, müst. Fetva-e-minizâde Mehmed Zühdi).
22. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Ktb., 590/2.
23. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Ktb., 1299/1.
24. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 415/1.
25. Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları, 1663/2.
26. Nuruosmaniye Ktb., 2273.
27. Nuruosmaniye Ktb., 4939/2.
28. Nuruosmaniye Ktb., 4969/3.
29. Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 1868/1.
30. Şehid Ali Paşa (Süleymaniye Ktb.), 1529, (İst. t. H. 1045/1632-1633, müst. Ahmed Berbatî).
31. Yahya Tevfik Ef., (Ragıp Paşa Ktb.), 173 (İst. t. Ramazan 1209/Mart-Nisan 1975, müst. Mehmed Tahirü'l-Mevlevî).
32. Yazma Bağışlar (Süleymaniye Ktb.), 3081.

1.1.1.1.5. Nihâlistân

Hamse'nin en önemli eseri olan *Nihâlistân*, Sultan IV. Murad'a takdim edilmiştir. Eser iki defa yazılmıştır. Esasını aşk hikâyelerinden oluşan *Meşâkku'l-uşşâk*'ın oluşturduğu ilk eser, birtakım ekleme ve çıkarmalarla 1042 (1632/1633)'de yeniden yazılmıştır. 25 hikâyeden oluşan eser cömertlik, aşk, çeşitli olaylar, ettiğini bulma, tövbe ile ilgili hikâyelerden oluşmaktadır.

Nihâlistân, Nergisi ile ilgili araştırma ve inceleme ile birlikte yayımlanmıştır (Çaldak 2007; 2012).

Yazma Nüshalar:

Nihâlistân I

1. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3706/2.
2. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 2946/1.

3. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1078/4.
4. Hekimoğlu Ali Paşa, (Millet Ktb.), 678.
5. İstanbul Üniv., Ktb., 990/1

Nihâlistân II

6. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 2038.
7. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 3576.
8. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, N.F. 437/2.
9. Bayezid Umumi Ktb., 5499/1 (İst.t.15 Muharrem 1251/12 Mayıs 1835, müst. Seyyid Mehmed Esad).
10. Biritish Museum, OR, 9458.
11. Hacı Mahmud Ef., (Süleymaniye Ktb.), 5218.
12. Halet Ef.. (Süleymaniye Ktb.), 358/1.
13. Halet Ef.. (Süleymaniye Ktb.), 378/1.
14. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1078/3.
15. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1462/1, (İst. t. Zilkade 1081/Mart-Nisan 1671).
16. İbnülemin Koll. 626.
17. İbnülemin Koll. 813.
18. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Or. 6304.
19. İstanbul Üniv. Ktb., 1357/6.
20. İstanbul Üniv. Ktb., 1881/3.
21. İstanbul Üniv. Ktb., 2985/4.
22. İstanbul Üniv. Ktb., 958/1.
23. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Türkçe Yazmaları, O. 913.
24. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 590/3.
25. Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktb., 342.
26. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.) 415/5.
27. Milli Ktb., Yz. A, 5610/3.
28. Milli Ktb., Yz., 06 Mil Yz A, 1155.
29. Milli Ktb., Yz. 06 Mil Yz A, 3898/1.
30. Milli Ktb., 06 Hk 786, (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi).
31. Milli Ktp. Yz., 06 Mil Yz A 3829/2.
32. Nuruosmaniye Ktb., 4358.
33. Nuruosmaniye Ktb., 4939/1.
34. Nuruosmaniye Ktb., 4969/1 (İst. t. 29 Rebi'ülevvel 1079/6 Eylül 1668, müst. Mehmed b. Bostan).
35. Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6717/1.
36. TBMM Ktb., 06 TBMM LD 228/1, (müst. Ahmed Ratib Paşa).
37. Viyana Kraliyet Ktb., Türkçe El Yazmaları, 1059.

1.1.1.2. Münşe'ât (Esâlîbu'l-mekâtîb):

Münşeât, 1031/1622'de uzun bir takdim yazısıyla Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye sunulmuştur. Ganîzâde Nadirî, Azmîzâde Hâletî ve Şeyh Mehmed bin Mahmud Efendi gibi tanınmış şahsiyetler esere takrizler yazmıştır. Kâfzâde Fâizî, Şeyhülislâm Yahya, Veysî, Nef'î, Ünsî, Nev'îzâde kendilerine mektup yazılmış önemli isimleri arasında bulunmaktadır.

Eser üzerine İbrahim Halil Haksever (1995) bir doktora çalışması yapmıştır.

Yazma Nüshalar:

1. Adnan Ötüken İl Halk Ktb., 1974.
2. Ali Emirî, (Millet Ktb.), 34 Ae Edebiyat 407/1.
3. Ali Emirî, (Millet Ktb.), 34 Ae Edebiyat 407/2.
4. Ali Emirî, (Millet Ktb.), 34 Ae Edebiyat 408.

5. Ali Emirî, (Millet Ktb.), 34 Ae Edebiyat 409.
6. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Hs.or.oct.991, Staatsbibliothek, Berlin.
7. Berlin Devlet Ktb. Hs. Or. Oct. 942.
8. Berlin Devlet Ktb., Ms. Or. Oct. 1613.
9. Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1454.
10. DTCF Ktb., M. Ozak T. 1441, (İst. t. 1089).
11. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3323 (İst. t. 1191).
12. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3324.
13. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3325.
14. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3326.
15. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3327.
16. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3330.
17. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3359.
18. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3360.
19. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3369.
20. Esad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 3468.
21. Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 1260.
22. Hacı Selim Ağa Ktb. 985/2 (İst. t. 1512, müst. Hüdâyî Ef.).
23. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.), 1078/6, (İst. t. Rebiülahir 1220/ Temmuz 1805, müst. Bezmi Hacı Halil b. İsâ).
24. Hamidiye (Süleymaniye Ktb.), 387, (İst. t. 12 Cümâde'l-ülâ 1120/30 Temmuz 1708, müst. Bezmi).
25. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1025.
26. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1205.
27. Hamidiye, (Süleymaniye Ktb.), 1206.
28. Haşim Paşa (Süleymaniye Ktb.) 65 (İst. t. 12 Muharrem 1290/4 Aralık 1881, müst. Ali Hasan)
29. Hüdâî Ef., (Hacı Selim Ağa Ktb.), 1512.
30. Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, S.H.M.H.K. Yaz. 393.
31. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Or. 6304, (İst. t. 1101/1690).
32. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 1812, (İst. t. 27 Muharrem 1125/, müst. Kösec)
33. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 2591.
34. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 3181.
35. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 1357 (İst. t. Rebiülahir 1064/Şubat-Mart 1654, müst. Merâmî-zâde İbrâhim Râmî b. Ahmed).
36. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 1526.
37. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 3100 (İst. t. 1064/1653-1654).
38. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 3328.
39. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 3410.
40. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 629.
41. İstanbul Üniv. Ktb., TY., 9817.
42. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 1436/2.
43. Kastamonu Yek, 4052.
44. Konya Bölge Yazma Eserler Ktb., 280/3, (İst. t. 1086/1675-1676).
45. Koyunoğlu Ktb., 1228.
46. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 415.
47. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 603.
48. Lala İsmail Ef., (Süleymaniye Ktb.), 735 (İst. t. 1 Muharrem 1111/29 Haziran 1699).
49. Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, 45 Ak Ze 6/3.
50. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Talat 20.
51. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Talat 130, (İst. t. 995/1586).
52. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Talat 138.

53. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Talat 139.
54. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, S 4498.
55. Milli Ktb. Yz. 06 Hk 2550.
56. Milli Ktb., 26 Hk 1063, (Eskişehir İl Halk Kütüphanesi).
57. Milli Ktb., 37 Hk 4052, (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi), (Müst. Mehmed Emin Vasıf b. Hasan).
58. Milli Ktb. Yz., 06 Mil Yz A 3554/22.
59. Milli Ktb. FB, 399/3, (İst. t. 1101/1689-1690, müst. Seyyid Nesîm el-Mevlevî).
60. Münih, Devlet Ktb. 235.
61. Nuruosmaniye Ktb., 3766/3.
62. Nuruosmaniye Ktb., 3765/2.
63. Nuruosmaniye Ktb., 4286 (İst.t. 6 Ramazan 1112/14 şubat 1701) .
64. Nuruosmaniye Ktb., 4287/3 (Bursevî Fâzıl Ahmed Efendi tarafından tertip edilmiştir.).
65. Nuruosmaniye Ktb., 4405/7.
66. Nuruosmaniye Ktb., 4968/7 (İst. t. 29 Rebiülevvel 1079/6 /Eylül 1668, müst. Mehmed b. Bostan).
67. Nuruosmaniye Ktb., 4969/7 (İst. t. 29 Rebiülevvel 1079/6 /Eylül 1668, müst. Mehmed b. Bostan).
68. Reisü'l-Küttâb Aşîr Ef. (Süleymaniye Ktb.), 921/1 (İst. t. 1095/1683-1684).
69. Revân Ktb. (Topkapı Sarayı Müzesi), 1056.
70. Revân Ktb. (Topkapı Sarayı Müzesi), 1635.
71. Tarlan, (Süleymaniye Ktb.), 89.
72. TBMM Ktb., LD. 497/1 (İst. t. 1169).
73. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 594/1.

1.1.1.3. El-Vasfu'l-Kâmil fi Ahvâli Vezîri'l-Âdil

Gazâvât-ı Murtazâ Paşa adı ile de anılan eser, 1038/1628-29 tarihinde Banaluka'da yazılmıştır. Eser, giriş "vasf" adı verilen beş bölümden oluşmaktadır. Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan eserde Murtazâ Paşa'nın güzel ahlakı, dindarlık ve takvası, âlimlere ve halka iyi davranması; kahramanlık ve cesareti, savaşıklık ve biniciliği; ortadan kaldırdığı zulüm ve haksızlıklar, tamir ve ıslah ettiği cami ve kaleler; savaşları ve elde ettiği başarılar; dirayet ve tedbiri ile düşmanlarını nasıl dize getirdiği anlatılır (Çaldak 2010:57).

Eser üzerine Fahri Oluk (2007) tarafından bir çalışma yapılmıştır.

1. Es'ad Ef., (Süleymaniye Ktb.), 1818/1, (müst. Mahmud)
2. İstanbul Üniv. Ktb., 1881/5
3. İstanbul Üniv. Ktb., 2520, (İst.t. 1118 /1706/07)
4. Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşid Efendi 590/4
5. Lala İsmail Ef. (Süleymaniye Ktb.), 415/3
6. Nuruosmaniye Ktb., 4969/6
7. Revân Ktb., (Topkapı Sarayı Müzesi), 416
8. Revân Ktb., (Topkapı Sarayı Müzesi), 428, (İst. t. Şaban 1038/Nisan 1629)

1.1.1.4. Arapça Risâle

Risâle 'alâ Evveli Kitabi'l-Büyu mine'l-Hidaye şeklinde kayıtlı altı sayfalık Arapça eser, alışverişle ilgili bir fıkıh risalesidir (Çaldak 2006:562).

1. Es'ad Ef., (Süleymaniye. Ktb.), 3749, 32b-35a.

1.1.1.5. Horos-nâme

Yazılış tarihi bilinmeyen bu mensur eser, bir horoz ile tilki hikâyesidir. Sanatlı bir dille yazılan alegorik hikâyede hayatlarını başkalarını aldatmak üzerine kuran kurnaz kişilerin sonunda kazdıkları kuyuya düşecekleri konusu işlenir.

Hikâye bir inceleme yazısıyla birlikte Süleyman Çaldak (1999) tarafından makale olarak yayımlanmıştır. Mustafa Güneş (2006) de bu makaleden hareketle hikâyeyi günümüz Türkçesine uyarlayıp çocuklar için kitap şeklinde yayımlamıştır.

1. Ali Emiri Ef., (Millet Kütüphanesi), Manzum Eserler, 573, 44b-47a.

1.1.2. Matbu Nüshalar

Hamse, iki defa Bulak'ta ve bir defa İstanbul'da olmak üzere üç defa basılmıştır. İksîr-i Devlet de İstanbul'da basılmıştır. Pek çok kütüphanede *Hamse*'nin matbu nüshalarına rastlamak mümkündür. Hamse içinde yer alan eserlerin müstakil olarak da kütüphanelerde yer aldığı görülür.

1. Hamse-i Nergisî. Bulak: [Matbaatü Sahibi's-Saadeti'l-Ebediyye (Bulak Matbaası)], Safer 1255/16 Nisan-14 Mayıs 1839.
2. Hamse-i Nergisî. Bulak: [Matbaatü Sahibi's-Saadeti'l-Ebediyye (Bulak Matbaası)], Aşr-i Bakıyyin-i Şevval 1255/27 Aralık 1839-5 Ocak 1840.
3. Hamse-i Nergisî. Der-Aliyye (İstanbul) : [Tatyos Divitciyan Matbaası]. 1285/1868.
4. İksîr-i Devlet, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 22 Receb 1288/1872.

1.2. Nergisî ve Eserleri İle İlgili Çalışmalar

1.2.1. Kitap/Kitap Bölümleri

1. Çaldak, Süleyman (2010). *Nergisî ve Nihâlistân'ı*. İstanbul: Kesit Yay.
2. Güneş, Mustafa (2016). *Horos-nâme Bilge Horozun Hikâyesi*. İstanbul: DBY Yayınları.
3. Kurnaz, Cemal (1994). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yay. s.389-393.
4. Selçuk, Bahir (2009). *Nergisî, Meşâkku'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
5. Selçuk, Bahir (2013). *Nergisî Kânûnu'r-Reşâd (Ahlâku's-Saltana Çevirisi)*. İstanbul: Kesit Yay.
6. Selçuk, Bahir; Çelik, Nurten (2019). *Nergisî'nin Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi: İksîr-i Devlet (Yayın Aşamasında)*. İstanbul: Kesit Yay.
7. Woodhead, Christine (2014). "The Gift of Letters: Correspondence Between Nergisi (d. 1634) and Veysi (d. 1627)" *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan: Edebiyat ve Tasavvuf - Kütüphanecilik ve Arşivcilik*. C. II. s. 971-988.

1.2.2. Makaleler

1. Çaldak, Süleyman (1998). "Nergisi'de Tahkiye Tekniği". *EKEV Akademi Dergisi*. C. I. S.3. s. 345-353.
2. Çaldak, Süleyman (1999). "Nergisî'nin Horos-nâme'si". *AÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.13. s. 243-250.
3. Haksever, Halil İbrahim (2001). "Veysi ve Nergisî'nin Karşılıklı Mektupları". *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C. II. S. 2. s. 179-182.
4. Kavruk, Hasan (1999). "Şeyhülislâm Yahyâ-Nergisî Münasebeti (I)". *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*. C. XXIII. [Hasibe Mazıoğlu Armağanı III] s. 135-144.
5. Özerol, Nazmi (2012). "Nergisî'nin Meşâkku'l-Uşşâk'ındaki Bir Hikâyeyi Tahlil Denemesi". *Turkish Studies*. C. VII. S. 1. [Prof. Dr. Filiz Kılıç Armağanı] s. 1767-1779.
6. Prochazka-Eisl, Von Gisela (2006). "Gerechtigkeit für einen Hund: Eine Trumgeschichte aus der Hamse des Nergisî" *Osmanlı Araştırmaları* [Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan - IV], S. 28. s.165-181.
7. Selçuk, Bahir (2009). "Nergisî'nin Meşâkku'l-Uşşâk'ında Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar". *Bilig*. Bahar (Nisan). S.49. s. 161-176.
8. Selçuk, Bahir (2012). "Nihâlistan ve Meşâkku'l-Uşşâk Çerçevesinde Nergisî'nin Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. S.5. s. 93-108.

9. Selçuk, Bahir; Elçi, Fatih (2013). “Sultan Abdulaziz’e Sunulmuş Bir Siyasetnâme Çevirisi: Kavalalı Hüseyin Kâzım’ın “Risâle-i Seciyye”si”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. Nisan. S.12. s. 191-228.
10. Selçuk, Bahir (2014). “Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi’nin Saray Kasidesi”. *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3. Autumn. s. 27-39.
11. Selçuk, Bahir (2014). “Şiir Mecmualarında Nergisi’nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. S. 12. s. 1-20.
12. Selçuk, Bahir (2015). “Nergisi’nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. XXV. S. 1. s. 9-22.
13. Selçuk, Bahir (2016). “Nergisi’nin Yeni Bir Gazeli Üzerine”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. Volume 2. Issue 1. Winter. s. 405-412.
14. Selçuk, Bahir; Çelik, Nurten (2018). “Safvet-Beg Başagiç’in Gözünden Nergisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 28. S.2. s. 43-62.
15. Ş. B. (1917). “Nergisi”. Yeni Mecmua [Başagiç’ten Tercüme]. S.15. 18 Teşrin-i evvel. s. 297-298.
16. Ş. B. (1917). “Nergisi”. Yeni Mecmua. [Başagiç’ten Tercüme]. S.16. 25 Teşrin-i evvel. s. 317-318.
17. Ş. B. (1917). “Nergisi”. Yeni Mecmua. [Başagiç’ten Tercüme]. S.17. 1 Teşrin-i sâni. s. 337-338.
18. Ş. B. (1917). “Nergisi”. Yeni Mecmua. [Başagiç’ten Tercüme]. S.18. 8 Teşrin-i sâni. s. 357-358.
19. Ş. B. (1917). “Nergisi”. Yeni Mecmua. [Başagiç’ten Tercüme]. S.19. 15 Teşrin-i evvel. s. 377-378.
20. Walsh John R. (1969). “The Esâlibü'l-Mekâtib (Münşe'ât) of Mehmed Nergisi Efendi”. *Archivum Ottomanicum*. Volume I. pp. 213-302. at pp. 277-280.
21. Trako, Salih (1960-1961). “Al-Vasfu'l-Kamil fi Ahvali Veziri'l-Adil Biografija Bosanskog Vezira Murteza-Pase Od Muhameda Nergisija”. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju [POF]*. C. 10-11. s. 179-192.

1.2.3. Bildiriler

1. Selçuk, Bahir (2017). “Osmanlı Nesir Geleneğinde Çeviri Anlayışı: Ahlâku’s-saltâna Çevirileri Örneği”. *Osmanlı Nesrinin Dili. (Bildiriler)*. Ankara: AKM Yay. s.339-362.
2. Ünlü, Osman (2013). “Modern Hikâye Teorileri Açısından Nergisi’nin Nihâlistan’ı.” *Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu anısına 10-12 Mayıs 2012). (Editör Muhammed Kuzubaş, Salih Okumuş, Nuh Doğan). Ordu: Ordu Üniversitesi. s. 706-714.

1.2.4. Tezler

1. Atik, Kayhan (1990). *Gazavât-ı Mesleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
2. Çaldak, Süleyman (1997). *Nergisi ve Nihâlistân’ı*, Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Çelik, Nurten (2012). *Nergisi İksîr-i Sa’âdet (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
4. Direkli, İbrahim (2013). *El-Akvâlü'l-Müselleme fi Gazâvâtı'l-Mesleme (Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Haksever, Halil İbrahim (1995). *Eski Türk Edebiyatında Münşe’âtlar ve Nergisi’nin Münşe’âtı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
6. Oluk, Fahri (2007). *El-vasfu'l-Kâmil fi Ahvâli Veziri'l-Âdil” Adlı Yazma Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

1.2.5. Ansiklopedi Maddeleri

1. Akün, Ömer Faruk (1993). “Nergisî”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: MEB Yay.
2. Çaldak, Süleyman (2006). “Nergisî”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 560-562.
3. Selçuk, Bahir (2013). “Nergisî, Mehmed”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&deta y=310>.
4. Woodhead, Christine (1995). “Nergisî”, *Encyclopaedia of Islam*. (Edited by: C.E. Bosworth. E. van Donzel. W.P. Heinrichs, G. Lecomte). Volume VIII. Leiden. s. 6-7.

1.3. Nergisî ve Eserlerinden Bahseden Kaynaklar

1. Abdulkadiroğlu, Abdülkerim (hzl.) (1999). *İsmail Beliğ Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyli Zübdetil-Eş'âr*. Ankara: AKMB Yay.
2. Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî*. C. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
3. Babinger, Franz (1927). *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke (GOW)*. Leipzig. s. 173-174.
4. Bağdatlı İsmâil Paşa (1955). *Hediyetü'l-ârifîn, Esmâu'l-müellifîn ve Âsârü'l-musannifîn*. C. II. İstanbul. s. 277.
5. Bašagić, Safvet-beg (1912). *Bosnjaci I Hercegovci u İslamskoj Knjizevnosti*. Sarajevo.
6. Bašagić, Safvet-beg (1931). *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*. Zagreb: Matica Hrvatska, s. 408.
7. Blochet, Edgar (1933). *Catalogue des Manuscrits, Turcs*. C.II. Paris: Bibliotheque Nationale.
8. Bursalı Mehmed Tahir (1338). *Osmanlı Müellifleri*. C. 2/2, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası.
9. Cl. Huart (1908). *Les Calligraphes et les Miniaturistes de L'orient Musulman*. Paris. s. 264-265.
10. Coşkun, Ali Osman (hzl.) (1985). *Seyrekzâde Mehmet Âsım. Zeyl-i Zübdetül-Eş'âr*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
11. Ekinci, Ramazan (2017). *Zeyl-i Şakâ'ik Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
12. Faik Reşad (yty). *Eslâf*, (hzl. Şemsettin Kutlu). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
13. Habîb Efendi (1306). *Hatt ve Hattâtân*, İstanbul: Ebuzziya Matbaası.
14. İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl (hzl.) (1928). *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul.
15. K. J. Basmadjian (1910). *Essai Sur l'histoire de la Littérature Ottomane*. İstanbul. s. 124.
16. Kayabaşı, Bekir (hzl.) (1997). *Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
17. Kınlı, Süleyman (2007). *Hat ve Hattâtân'da Osmanlı Hattatları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
18. Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı (hzl.) (2001). *Nail Tuman Tuhfe-i Nailî*. Ankara: Bizim Büro Yay.
19. Mehdî Beyânî (1348). *Ahvâl ü Âsâr-ı Hoş-nüvisân*, C. III. Tahran.
20. Nail Tuman (hzl.) (1961). *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*. İstanbul.
21. Nametak, Fehim (1989). *Pregled Knjiševnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana ma Turskom Jeziku*. Sarajevo: El Kalem, s. 96-103.
22. Özcan Abdülkadir (hzl.) (1989). *Şeyhî Mehmed Efendi Vakayü'l-Fuzalâ, (Şakâ'ik-ı Numaniyye ve Zeyilleri)*. C. III. İstanbul: Çağrı Yay.
23. Šabanović, Hazim (1973). *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*. Sarajevo: Svjetlost. s. 226-240.
24. Şemseddin Sâmî (1316). *Kamusu'l-A'lâm*. C. 6. İstanbul. (Tıpkıbasım: 1996). Ankara: Kaşgar Neşriyat. s. 4573.

25. Zavotçu, Gencay (hızl.) (2009). *Rıza Tezkiresi (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
26. Zübeyroğlu Ruhsâr (hızl.) (1989). *Mehmed Tefvik Efendi Mecmûatü't-Terâcim*. Doktora Tezi. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1.4. Nergisi'nin Şiirlerinin Yer Aldığı Kaynaklar

1.4.1. Tezler

1. Atak, İlhan (2019). *İBB Atatürk Kitaplığı MC Yz K 0131 Numarada Kayıtlı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesine (MESTAP) Göre Tasnifi*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, s.123.
2. Boysak, Nail (2007). *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki 1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı ve 2752, 3005 Numaralı Mecmuaların Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. s. 399, 459, 465, 466.
3. Çağlayan, Bünyamin; Balaban, Adem (2013). "Arnavutluk Devlet Kütüphanesindeki (Biblioteka Kombëtare) Türkçe Yazma Mecmualar". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1. Winter. S. 215-235.
4. Çelik, M. Furkan (2013). *Michigan Üniversitesi 416 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi. s. 9-10.
5. Duyar, Hidayet (2007). *Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesindeki 11452, 12548 ve 13596 Numaralı Mecmuaların Tanıtımı*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. 134-138.
6. Kalyon, Abuzer (hızl.) (2011). *Peşteli Hisâlî Metâliü'n-Nezâ'ir (İkinci Cilt) İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
7. Kaya, Bilge (hızl.) (2003). *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâli'ü'n-Nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
8. Kaya, Emir (2013). *Mecmua-i Eş'âr [University Of Michigan Isl. Ms. 416] (Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kültür Üniversitesi.
9. Özavcı, Fevzi (2018). *Şiir Mecmuası: İnceleme-Metin (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Demirbaş No: 10021123)*. Yüksek Lisans Tezi. Siirt: Siirt Üniversitesi. s.84, 225, 226.
10. Özdemir, Fadime (2004). *Abdü'l-Baki b. Mehmed er-Rodosi Mecmu'a-i Eş'ar ve Fevâ'id (TDK A. 390) (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. s. 80-82.

1.4.2. Divanlar

1. Dîvân, Fâizî Kâfzâde Abdülhayy, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 795, yk. 84a-85a.
2. Dîvân-ı Fâizî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 391, yk. 131a-132b.
3. Feyzî Divanı, (Mustafa İsen, Özel Kütüphane).

1.4.3. Mecmualar

1. Mecmu'a-i Âsâr-ı Muhtelif, Arnavutluk Tiran Devlet Kütüphanesi (Biblioteka Kombëtare), (Dr 6/17 D), 54b-57a.
2. Mecmû'a, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3005. yk. 66a, 78a, 79b.
3. Mecmû'a, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, 13596, yk. 79b. 32a-33b.
4. Mecmûa-i Eş'âr, Milli Kütüphane, Yz A 2860, yk. 109b-110a.
5. Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Ktb., Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 77, yk. 3b.
6. Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id, TDK A.390, yk. 36a.
7. Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane, 06 Hk 3625, yk. 65a.
8. Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 875, yk. 23a.
9. Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 464.
10. Mecmû'a-i Eş'âr, University of Michigan, Isl. Ms. 416, yk. 2a-2b.

11. Şiir Mecmuası, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Bel. Yz. K. 000773. yk. 9b.

Sonuç

Nergisî'nin beşi telif, üçü tercüme beş Türkçe eseri, bir Arapça risalesi mevcuttur. Türkçe eserlerden *Horos-nâme* müstakil küçük bir hikâye, Arapça risale de fıkıhla ilgili küçük bir eserdir. Tercümelerden biri Arapçadan, ikisi Farsçadan yapılmıştır. Mensur eserlerin Türkiye'de ve yabancı kütüphanelerde pek çok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır. Bu mensur eserlerin yanında Nergisî'nin bazılarını kendi eserlerinde de rastlanan çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Şiirleri şiir ve nazire mecmualarında ve bazı divan nüshalarında yer almaktadır.

Araştırmalar neticesinde *El-Akvâlü'l-müselleme*'nin 36, *Kânûnu'r-reşâd*'ın 32, *Meşâkku'l-uşşâk*'ın 30, *İksîr-i Devlet*'in 32, *Nihâlistân*'ın 42, *Münşe'ât*'ın 73, *El-Vasfu'l-Kâmil*'in 8, *Arapça Risâle* ve *Horos-nâme*'nin de birer yazma nüshası tespit edilebildi. *Hamse*'nin iki defa Bulak'ta bir defa da İstanbul'da, *İksîr-i Devlet*'in de İstanbul basılmış matbu nüshaları pek çok kütüphanede yer almaktadır. *Hamse* içinde basılan eserler, müstakil olarak da kütüphanelerde yer almaktadır.

Nergisî'nin gerek mensur gerek manzum eserleri üzerine yurt içinde ve yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Nergisî'nin bütün mensur eserleri müstakil olarak çalışılmıştır. Manzumelerinin de mecmualar tarandıkça arttığı görülmektedir. Özellikle Türkçe çalışmaların son dönemde artmış olduğu sevindirici olsa da Nergisî gibi çok yönlü ve önemli bir şahsiyet hakkında yapılan çalışmaların yeterli seviyede olduğu söylenemez. Bu çalışmalar arasında doğrudan Nergisî ilgili olan 7 kitap/kitap bölümü, 21 makale/dergi yazısı, 2 bildiri, 6 tez, 4 ansiklopedi maddesi; Nergisî ve eserlerinden bahseden 26 kaynak, şiirlerinin yer aldığı 20 civarında mecmua/divan bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, M. Mutlu (2018). "Bâkî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Littera Turca*. Volume 4. Issue 4. s. 876-913.
- Akün, Ö. Faruk (1993). "Nergisî", *İslam Ansiklopedisi*. C.9. İstanbul: MEB Yay.
- Atik, Kayhan (1990). *Gazavât-ı Mesleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynur, Hatice (2005). *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Tezler Yayınlar Haberler*. (1990-2005). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C.I. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bilgin, Azmi (2007). "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 5. S.10. s. 331-352.
- Cunbur, Müjgan (1956). *Fuzuli Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Çakır, Müjgan (2007). "Kıyafetnameler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C:5/S:9.s. 333-350.
- Çaldak, Süleyman (2006). "Nergisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.32. Ankara: TDV Yay. s.560-562.
- Çaldak, Süleyman (2010). *Nergisî ve Nihâlistân*'i. 2. Baskı. İstanbul: Kesit Yay.
- Çaldak, Süleyman (2014). "Nergisî'nin Farsça Gazelleri". *UTEK 14 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. Saraybosna. Bosna Hersek (23-25 Mayıs).
- Çelik, Nurten (2012). *Nergisî İksîr-i Sa'âdet (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Direkli, İbrahim (2013). *El-Akvâlü'l-Müselleme fi-Gazavâti'l-Mesleme (Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erken, Jülide (2018). "Tezkireler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *Mecmua*. Yıl: 3. S. 6. s.35-77.
- Gıynaş, Kamil Ali (2011). "Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. S:25. s. 245-260.

- Haksever, Halil İbrahim (1995). *Eski Türk Edebiyatında Münşe'âtlar ve Nergisi'nin Münşe'âtı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Koncu, Hanife (2007a). "Yusuf u Züleyha Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C:5/S:10. s. 617-630.
- Koncu, Hanife (2007b). "Leyla ve Mecnun Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C:5/S:10 s. 597-615.
- Koşık, Halil Sercan (2013). "Nef'î Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Turkish Studies*. Volume 8/1. Winter 2013. p.1977-1993.
- Kurnaz, Cemal (1994). *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yay.
- Nail Tuman (hızl.) (1961). *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu*. İstanbul.
- Oluk, Fahri (2007). "*El-Vasfu'l-Kâmil fi-Ahvâli Veziri'l-Âdil*" Adlı Yazma Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Öztoprak, Nihat (2013). "Âmil Çelebioğlu'nun Bibliyografyası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 10. İstanbul. s.13-24.
- Selçuk, Bahir (2009). *Nergisi Meşâkku'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- Selçuk, Bahir (2013). *Nergisi Kânûnu'r-Reşâd (Ahlâku's-Saltana Çevirisi)*. İstanbul: Kesit Yay.
- Selçuk, Bahir (2014). "Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi'nin Saray Kasidesi". *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3 Autumn. 27-39.
- Selçuk, Bahir (2014). "Şiir Mecmualarında Nergisi'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. S. 12. 1-20.
- Selçuk, Bahir (2015). "Nergisi'nin Kâfzâde Fâizî Mersiyesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.25. S.1. 1-14.
- Selçuk, Bahir (2016). "Nergisi'nin Yeni Bir Gazeli Üzerine". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. Volume 2. Issue 1. Winter. s. 405-412.
- Selçuk, Bahir; Çelik, Nurten (2019). *Nergisi'nin Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi: İksîr-i Devlet*. (Yayım Aşamasında). İstanbul: Kesit Yay.
- Selçuk, Bahir; Elçi, Fatih (2013). "Sultan Abdulaziz'e Sunulmuş Bir Siyasetnâme Çevirisi: Kavalalı Hüseyin Kâzım'ın "Risâle-i Seciyye'si". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 6. Nisan. S.12. s. 191-228.
- Sinan, Betül (2007). "Necati Bey ve Şeyh Galib Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C:5/S:10. s. 565-586.
- Şemseddin Sâmî (1316). *Kamusu'l-A'lâm*. C. 6. İstanbul. (Tıpkıbasım: 1996). Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Tıgılı, Fatih (2007). "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi". *Turkish Studies*. Volume 2/4. s. 763-770.
- Tülücü, Süleyman (2011). "Şeyh Galib Hakkında Bazı Bibliyografik Notlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 36. s. 253-263.

Web Kaynakları

aturturkitapligi.ibb.gov.tr
isam.org.tr
katalog.istanbul.edu.tr
kutuphane.tbmm.gov.tr
mkutup.gov.tr
www.osmanliedebiyati.com
yazmalar.gov.tr
yok.gov.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 73-80, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 01.11.2018 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

REPETITION IN CHILD-DIRECTED QUESTIONS; A COMPARISON OF TURKISH AND ENGLISH LANGUAGES

Çocuğa Yöneltilen Sorularda Tekrarlama; Türkçe ve İngilizce Dillerinin Karşılaştırılması

Berk İLHAN¹

ABSTRACT

The studies for repetition in Child-directed Speech (CDS) have focused mostly on affirmative and negative sentences without discrimination and the children in these studies have been the ones who can produce one or two words. There is a gap in the field of Turkish language acquisition for studies which analyze speech directed to children at earlier ages. In order to contribute to the field, the present study has investigated if there are common variation sets in child-directed Turkish questions at early ages or not and whether there are different variation sets in English and Turkish questions. As Turkish data, the conversations between Eylül (1:3) and her caregivers have been recorded for two months by the researcher and English data (Morgan, 1:3) has been obtained from CHILDES database. The analysis has revealed that addition of specific reference and reordering are the most common variation sets in Turkish questions. However, in English questions, the most common sets are lexical substitution, rephrasing and deletion of specific reference. Child directed questions in English tend to be economical, whereas, Turkish questions provide more cues about the structure of language by presenting them to the child by repetition.

Key Words; Variation sets, repetition, child-directed speech, questions, early language acquisition.

ÖZ

Çocuğa yöneltilen dil üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla ayırım yapmadan olumlu ve olumsuz düz cümlelere odaklanmıştır. Türk dili edinimi alanında erken yaşlardaki çocuğa yöneltilen dili inceleyen çalışmalarda eksiklikler bulunmaktadır. Alana katkıda bulunmak amacıyla, bu çalışmada çocuğa erken yaşlarda yöneltilen Türkçe sorularında yaygın olarak kullanılan tekrarlamaların olup olmadığını incelenmiş, İngilizce ve Türkçe sorularında tekrarlamalar açısından bir fark olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Türkçe veri, Eylül (1:3) ve ebeveynleri arasındaki diyaloglar iki ay boyunca araştırmacı tarafından kaydedilmiş, İngilizce veri (Morgan (1:3) ise CHILDES veri tabanından alınmıştır. Verilerin analizi, Türkçede, özel referans ekleme ve yeniden sıralama tekrarlamalarının kullanımının yaygın olduğunu ortaya çıkarmıştır. İngilizce sorularında ise, en yaygın kullanılan tekrarlamaların, kelime değiştirme, yeniden ifade etme ve özel referansın çıkarılması olduğunu göstermiştir. Çocuğa yöneltilen İngilizce sorularının daha az cümle ögesi ve tekrarlama yapıları içerdiği; Türkçe soruların ise tekrarlama yoluyla çocuğa dilin yapısı hakkında daha fazla ipucu sunduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Türkçe, İngilizce, Tekrarlama yapıları, karşılaştırma, çocuğa yönelik konuşma, erken dil edinimi

Introduction

Child-Directed Speech (CDS) differs from adult speech in many ways. Words might be easier; there may be no direct feedback for the mistakes and some structures might be repeated to assure that child understands the utterance. These techniques all help children acquire a language. The earliest studies on repetitious structures in CDS were carried out in early 1970s. Broen (1972)

¹ Öğr. Gör, Fırat Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Temel İngilizce Bölümü, ELAZIĞ,
e-posta: berkilhan5@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5762-4100>

studied CDS with ten different mothers, children of whose ages ranged between eighteen to twenty-six months, to see whether there were any significant differences among the language mothers used for their children and adult speech. The results indicated that mothers used smaller vocabulary range and they often repeated what they previously said with or without variation. Variations were not meaningless. They were used on purpose in order to transmit a communicative intent or to recall a particular object or event. Snow (1972) was interested in ‘motherese’ speech and she compared the speech directed to two-year-old and ten-year-old children. Analysis revealed that the language directed to very young children is shorter, simpler and less confusing. There was a different finding in this study as well. When mothers did not expect a response from their children, they did not modify their language as much as they did when they expected a response. This indicates that even single word responses from children make caregivers use a simpler language when they communicate with their children; therefore, child responses are important determinant of CDS. Kate (1980) studied speech of thirty-six mothers to their children when they were six, thirteen and twenty-six months old. He compared this speech to the speech of unfamiliar people to these children to see the differences in ‘motherese’ speech. Then, he compared this speech to the speech that was directed to the same children two years later. Speech to infants was found much easier. However, when they grew-up and had the status of language-learning children, as they became an actual conversant rather than potential one, the speech that was directed to them became more complex. Hoff-Ginsberg (1986; 1990) studied CDS by looking at its contribution to the syntactic growth of the child language. The common finding among these studies is that simpler structures, clarity and repetitious structures in CDS could help children acquire their first language.

Many studies that are related to CDS have been done in English. In Turkish, Kuntay and Slobin (1996) examined the speech of one Turkish mother to her child who was in one-word period and the recordings of speech started when the child was 1;8 and went on until 2;3 years old. Their study is broad in that they examined nouns, verbs, rhetorical devices, repetitious structures that the mother used. They introduced the term ‘variation sets’ with this study and many more studies have been conducted with these sets in mind. They defined variation sets as neighboring sequence of repetitions with a variation as a result of an intention (Kuntay and Slobin, 1996). They, further, stated that these sets have a vital share in child’s learning his/her first language and the language that they hear has these sets most of the time. Variation sets provide such tips for the child as; which constituents can be omitted, which elements have similar functions and thus can replace the others, and which word order variations are possible. Kuntay and Slobin asserted that ‘verb’ is at the center of a variation set with other optional constituents. These optional constituents can scatter in accordance with some rules for different intentions (Björkenstam et al., 2016). Three variation sets are;

1. Lexical substitution and rephrasing,
2. Addition and deletion of specific reference,
3. Reordering

Kuntay and Slobin (1996) give the purpose of a variation set as “underlying a variation set there is constant intention such as prompting the child to recall a particular event.” Therefore, it has many cues for a child about the nature of the language that is learned. The results of their study indicated that 25-30% of Turkish CDS occurred in variation sets. A striking finding was that there was no evidence of simplification for morphological complexity in Turkish CDS. Turkish might have some features that are different from other languages which will be discussed later in the paper. Björkenstam et al.(2016) studied repetition in Swedish CDS with variation set perspective by collecting the data from eighteen parent-child interactions. They tried to find out whether varying forms pertain just to the wording or other features in sentences such as prosody or non-verbal cues or not. The results revealed that variation sets occur according to a generalized definition as provided by Kuntay and Slobin (1996). As children grew older, variation sets occurred less.

Turkish is different from many other languages in that it has free word order and many possible morphological variations. On the contrary, Turkish children can use and understand these variations even at early ages. These features have attracted attention of many researchers all around the world. However, not many researches have been conducted, yet. There is a gap in the field in Turkish acquisition at one-word stage of early acquisition of Turkish. Moreover, repetition and variation sets have been generally studied for declarative sentences or without making discrimination for declaratives, negatives or interrogatives. For these reasons, this study aims to reveal common variation sets in Turkish Child-Directed Questions (CDQs). Besides positive sentences, questions also provide many cues for children who are learning the language. As the word order in questions is generally free in Turkish, these variation sets might provide cues for children about possible places for different constituents in a question.

Research Questions

1. Are there any common variation sets in child-directed Turkish questions at one word stage?
2. Is there a difference between variation sets in English CDQs and Turkish CDQs?

Method

The Turkish data for the study was collected in eight weeks starting from October, 2017 until the end of November, 2017. A colleague of the researcher has a child whose name is Eylül and she was 1:3 years old when the recordings began and was 1:5 when they ended. Most of the time, her father recorded the interaction; however, at some points her mother also asked some questions as well. Her father had been informed about the study and been asked to be as natural as possible without trying to manipulate the research. Recordings were mostly done in play-time in the evenings and each of them lasted for about ten to fifteen minutes. In total, there were eight recordings which lasted between ten and fifteen minutes. The family was a middle-class family in Turkey with a father who was an English instructor at one of the universities in Turkey and a mother who was a secretary at a hospital. After recordings were obtained, all of them were transcribed and repetitious questions that caregivers asked were analyzed in accordance with Kuntay and Slobin's variation sets (Kuntay and Slobin, 1996). The analysis was checked by a peer in Ph.D. class and the whole analysis was checked by the teacher of the 'First Language Acquisition' class that the researcher took at the time of the study. While transcribing the recordings, father's and mother's questions were transcribed because Eylül could use just simple holophrases which could be understood by her caregivers. As the interaction was natural, even if it was recorded for fifteen minutes on average, real interaction was not that much in most situations; therefore, some structures were not transcribed. In total, there were a hundred and ten questions that were directed to Eylül thirty of which have a repetitious nature and eighty questions were asked without any repetition or variation sets.

The English data was taken from CHILDES database and the link of the webpage can be found in the 'references' section. Morgan was 1:3 years old when she was recorded. The interaction among Morgan, her father and mother was recorded in 1997 and uploaded to the CHILDES database. It was in total one hour four minutes. The recording is again natural in that it was recorded in the garden of family house and interaction was between mother and the child most of the time with some others present. However, the others did not ask many questions and did not speak to the child. The data was chosen because it was similar to the Turkish data in that the children's ages were same and the interlocutors were similar; children, father and mother. The Turkish data was in total one hour and twenty minutes while the English data was one hour and four minutes. The transcribed recordings were obtained from CHILDES database and questions were analyzed. In Turkish data, 75 questions that have repetition and in English data, 78 repetitious questions were analyzed. The analysis was checked by the same peer and the teacher of the class as well. The comparison was done by counting number of variation sets in accordance with the three

phenomena introduced by Kuntay and Slobin (1996). The length and purpose of these variation sets was also analyzed.

Analysis

Lexical Substitution and Rephrasing

Table 1. Frequency of Lexical Substitution and Paraphrasing

<i>Language</i>	<i>f</i>
Turkish	11
English	24

In English, repetition in questions was frequently done by substituting a lexical component or rephrasing the question as can be seen from the examples 1 and 2 below;

- (1) MOT: see that birdie
 MOT: see the bird?
 MOT: you see her?
 MOT: see the bird?

In the example above, in second question ‘that birdie’ was substituted by ‘the bird’. And the third question was used for the same intention; however, the question was rephrased by changing order and adding a reference ‘you’. In the last question the reference ‘you’ was deleted again. As it can be seen from the example, more than one variation set can be used for repetition of a particular question. In English data, lexical substitution and rephrasing was observed more than the Turkish one. However, one example for each variation set will be provided in order not to extend the length of the study.

- (2) FAT: ‘Ga’lar nerde? ‘Where are the balls?’
 FAT: Toplar nerde kızım? ‘The balls, where daughter?’
 FAT: ‘Ga’ nerde hani? ‘The balls where?’

In the example above, ‘Ga’ was used by the child for ‘ball’. In Turkish it means ‘top’; however, the child used ‘ga’ as she heard ‘gol’ used instead of ‘ball’ most of the time. ‘Gol’ is used as Turkish equivalent of ‘score a goal’ in English. In the second question, the word ‘toplar (balls)’ was used as substitution for ‘Ga’ and addition of specific reference; the word ‘kızım (daughter)’ was used. In the last question, ‘toplar (balls)’ was again substituted by ‘ga’ and reference ‘kızım (daughter)’ was deleted. In English, repetition is usually done by using one or two variation sets. However, in Turkish it was much more complex with two or more variation sets most of the time. In the example above, lexical substitution, reordering, addition of specific reference and deletion of specific reference were all present. In Turkish, lexical substitution and rephrasing was evidenced less than English data.

Addition of Specific Reference

Table 2. Frequency of Addition of Specific Reference

<i>Language</i>	<i>f</i>
Turkish	15
English	19

The numbers of addition of specific reference were not much different in two languages. It was used as a common variation set. For example;

- (3) MOT: Morgie, did you have blueberries?
 MOT: did you have blueberries for breakfast?

In example above, repetition was made by adding specific reference ‘for breakfast’ to make the meaning clear for the child. The frequency of adding specific reference was higher in English CDQs.

- (4) MOT: Benim telefonumu niye çıkardın kızım?
 (Why did you take out my mobile daughter?)
 MOT: Niye şarjdan çıkardın?
 (Why did you take out from charger?)

In Turkish example above, specific reference ‘şarjdan (from charger)’ was used in the second question. However, that is not the only variation set. ‘Benim telefonumu (my mobile)’ and ‘kızım (daughter)’ were deleted in second question as well. Two variation sets can be found in this example; addition and deletion of specific reference. Variations sets like these were counted separately for the analysis.

Deletion of Specific Reference

Table 3. Frequency of Deletion of Specific Reference

<i>Language</i>	<i>f</i>
Turkish	3
English	15

Deletion of a constituent in the previous question is the variation set which has one of the biggest differences between two languages. There were three instances in Turkish CDQs whereas there were fifteen instances in English CDQs. For example;

- (5) MOT: See that car?
 MOT: Car?

This is just one example for English CDQs. There are fourteen other examples in the transcribed dialogue. It can be concluded that some focused constituents are repeated frequently in English CDQs. Let’s have a look at Turkish;

- (6) FAT: Fatma nerede?
 (Where is Fatma?)
 FAT: Fatma?

Deletion of particular constituents is not as frequent in Turkish CDQs as it is in English CDQs. In three examples in transcribed dialogues, focused constituent was repeated with intonation to form a question.

Reordering as Variation Set

Table 4. Frequency of Reordering

<i>Language</i>	<i>f</i>
Turkish	9
English	0

Reordering was the only variation set that was used merely in Turkish. This might be due to free word order in Turkish questions. There are many ways to ask a particular question in Turkish and when CDQs are examined; the mother and father in the Turkish data tried to present all possible forms of questions by using reordering as a variation set. In English, there were no instances for reordering of sentence constituents as variation set. That might be due to specific places of constituents in questions and specific word order. In Turkish, reordering was observed as in the following example;

- (7) FAT: Birinin adı ayva mıymış?
(*Is the name of one of them quince?*)
FAT: Ayva mıymış birinin adı?
(*Is quince the name of one of them?*)
- (8) FAT: Nereye gitti top?
(*Where has the ball gone?*)
FAT: Top nereye gitti?
(*The ball, where has it gone?*)

As it can be seen from the two examples above, CDQs provide some clues for children about the possible variations of word order. As there are many ways to make a question by changing word order with the same meaning, the mother and father in the data tried to provide all possible examples by asking questions of different variations.

Exact Repetition

Table 5. Frequency of Exact Repetition

<i>Language</i>	<i>f</i>
Turkish	5
English	7

Exact repetition means repeating the same question without changing anything. This kind of repetition was observed in both languages. It is particularly done to help children understand the question well or to assure that they hear the question if their attention is on something else. In English, for example;

- (9) MOT: Margie, you wanna slide?
MOT: You wanna slide?
MOT: You wanna slide?

In this example, the child was playing with a toy; therefore, the mother repeated the question to assure that the child hears the question. In Turkish;

- (10) FAT: Eylül nerede?
(*Where is Eylül?*)
FAT: Eylül nerede?
(*Where is Eylül?*)

In Turkish example, the father was playing hide and seek game and repeated the question by using intonation. There is no intention in exact repetitions when they are compared to other variation sets provided by Kuntay and Slobin (1996).

Conclusion

As languages have some distinct features, child-directed speech may also have some differences. The present study focused on child-directed questions in Turkish and compared the variation sets in these questions with variation sets in English. These sets are valuable for children because they provide some cues about the language that they are learning. Three variation sets that were introduced by Kuntay and Slobin (1996) are; lexical substitution and rephrasing, addition and deletion of specific reference and reordering. These sets help children see;

1. Which constituents can be omitted,
2. Which elements have similar functions and thus can replace another,

3. Which word order variations are possible.

The first research question of the study was whether there were any common variation sets in Turkish child directed questions in one word stage or not. Analysis revealed that addition of specific reference and reordering are the most common variation sets. All three types of variation sets were observed in the data; however, these two were the most frequent. Deletion of reference has not been observed in the analysis as much as the others. It was more frequent in English CDQs. Exact repetition, which means repeating questions without change, was also seen in some instances. On the other hand, the purpose of using exact repetition was only to attract attention of the child.

The comparison of variation sets in CDQs for Turkish and English revealed some differences. Lexical substitution and rephrasing and deletion of specific reference were most common variations sets in repeated English CDQs. Reordering was not observed in English whereas it was common in Turkish questions. This indicates that free word order and constituent variation in questions are presented to children at very early ages. As places for constituents in questions are specific in English, reordering as a variation set was not observed in the data. Variation sets in Turkish CDQs were more complex than English CDQs. In English questions, deletion and addition of specific reference and lexical substitution were used in order to provide cues for child for which constituents can be omitted and which elements can replace each other. Repetitious questions were simple in nature. Turkish also had these variation sets in many instances but as the changing word order was also provided, the questions were complex and many variation sets were presented one after another as in the examples;

- (11) FAT: O 'ga' mı kızım? Bak bakalım o 'ga' mı? 'Ga' olabilir mi? 'Ga' nerde?
(*Is it 'ball', girl? Let's see if it is 'ball'? Can it be a 'ball' Where is the ball?*)

All these questions are uttered as one sentence. By reordering, variations are presented to child. However; in English, variation sets are utilized to make the questions simpler. For example;

- (12) MOT: Is that tasty?
MOT: Is it tasty?
MOT: That tasty?

As can be seen from the example above, lexical substitution and rephrasing and deletion of specific reference were used. This example indicates that in English variation sets are commonly used in order to make the meaning more specific for the child. However, in Turkish it has a purpose to provide all possible variations for the child.

Some differences were found between two languages as mentioned above. As languages have distinctive features, transmitting these features to a child who has just started learning the language can be done by variation sets and repetition. This repetition may help Turkish children be proficient at using and understanding the language from the very early ages. Yet, this study is small scale and more studies should be conducted with more participants. There are two children in the present study whose ages are both 1:3. Studies with more children should be conducted so as to have better sights about the issue. Social status of families was not taken into consideration in the present study. There is a need for other studies which takes social status into consideration as well.

REFERENCES

- Brent, M. R. & Siskind, J. M (2001), The role of exposure to isolated words in early vocabulary development, *Cognition*, 81, 31-44.
- Broen, P.A.(1972), The verbal environment of the language-learning child, *ASHA Monograph*, Number 17, American Speech and Hearing Association. Washington D.C.

- Hoff-Ginsberg, E.(1986) ,Function and structure in maternal speech: Their relation to the child's development of syntax, *Developmental Psychology*, 22(3):155–163.
- Hoff-Ginsberg, E. (1990), Maternal speech and the child's development of syntax: a further look, *Journal of Child Language*, 17:85–99.
- Kaye, K. (1980), Why we don't talk 'baby talk' to babies, *Journal of Child Language*, 7:489–507.
- Küntay, A.C. & Slobin, D.I. (1996), Listening to a Turkish mother: Some puzzles for acquisition, *Social Interaction, Social Context, and Language. Essays in the Honor of Susan Ervin-Tripp*; 265-286.
- Küntay, A.C. & Slobin, D.I. (2002), Putting interaction back into child language: Examples from Turkish, *Psychology of Language and Communication*; 6:5-14.
- Long, M., Tao, S., Vega, D., Jiang, T., Wen, Q., & Sophia, L. (2016), Repetition across successive sentences facilitates young children's word learning, *HHS Public Access*, 8(5), 444–454.
<https://doi.org/10.1158/1940-6207.CAPR-14-0359.Nrf2-dependent>
- Snow, C.E. (1972), Mothers' speech to children learning language, *Child Development*, 43(2):549– 565.
- Wirén, M., Björkenstam, K. N., Grigonyté, G., & Cortes, E. E. (2016), Longitudinal Studies of Variation Sets in Child-directed Speech, *Proceedings of the 7th Workshop on Cognitive Aspects of Computational Language Learning*, 3, 44–52. <https://doi.org/10.18653/v1/W16-1907>
- Link for English Data from CHILDES Database;** <http://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Eng-NA/Brent/c1/010304.cha>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 81-88, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 20.02.2019 **Kabul Tarihi:** 12.06.2019

AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ANLAMLARINA GÖRE MODAL SÖZLER VE ÖZELLİKLERİ*

Modal Words and Characteristics in Azerbaijani Turkish by Definitions

Birol İPEK**

ÖZ

Modal sözler Azerbaycan Türkçesinde bütün yönleriyle tasnif edilmiş bir sözcük kategorisi olarak yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde modal sözler anlamlarına göre 1. Tasdik bildiren modal sözler. 2 Şüphe, tereddüt bildiren modal sözler. 3 Netice ve genelleştirme bildiren modal sözler. 4. Kişinin fikrini bildiren modal sözler. 5. Sıra ve ardışıklık bildiren modal sözler. 6. Benzetme veya mukayese bildiren modal sözler. 7. Hayıflanma bildiren modal sözler olarak toplam yedi grupta sınıflandırılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde modal sözler cümle başında ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. İmlâ gereği modal sözler cümle başında ve sonda virgülle ayrılır. Cümle ortasında kullanıldığında ise iki virgül arasına alınır. Modal sözler yapısına göre basit ve ya birleşik olabilirler. Modal sözler cümle içinde bir öge olarak kullanılmazlar. Modal sözler kullanıldığı cümlelerin tamamının anlamını etkiler. Türkiye Türkçesinde modal sözler kategorisi yoktur. Bu kategori daha çok Rus bilim adamlarının Türk lehçe ve şivelerinde yaptıkları bir tasniftir. Çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen tamamında bu kategori yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, modal söz, kelime, kelime kategorileri.

ABSTRACT

Modal words are included in Azerbaijani Turkish as a wholly classified word category. Modal words, according to their meanings in Azerbaijani Turkish are classified in 7 groups; 1. Modal words that convey confirmation. 2. Modal words that convey doubt, hesitation. 3. Modal words that convey result and generalization. 4. Modal words that convey opinion of a person. 5. Modal words that convey sequence and consecutiveness. 6. Modal words that convey analogy or comparison. 7. Modal words that convey regret.

In Azerbaijan Turkish, modal words are used at the beginning, in the middle and at end of the sentence. Modal words are separated by comma at the beginning and end of the sentence. When used in the middle of the sentence, they are put between two commas. Modal words can be simple or combined according to their structure. Modal words are not used as an element in a sentence. Modal words affect the meaning of the whole sentence they are used in. Turkey Turkish does not have a modal words category. This category is mostly a classification of Russian scientists in Turkish dialects and accents. This category is present in almost all modern Turkish dialects.

Key Words: Azerbaijani Turkish, modal word, word, word categories.

1.Giriş

Modal sözcüğünün kökeni latince “modellus” tan gelmektedir. Azerbaycan gramerinde modal söz terimi “vasıta, usül” anlamında kullanılmaktadır. Modal sözlerin bir kategori olarak araştırılmasına 20. yüzyılın ortalarında başlanmıştır. Türkoloji’de modal sözleri diğer sözcüklerden farklı gören Rus bilim adamı N. K. Dmitriev olmuştur. Dmitriev’den sonra diğer bilim adamları A.

* Bu çalışma, 26-28 Ekim 2017 tarihlerinde Kahramanmaraş’ta düzenlenen 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ.

e-posta: birolipek@msn.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7874-3830>

Aslanov, Ə. Cavadov, F. Zeynalov, Z. Əlizadə gibi bilim adamları modal sözleri yardımcı sözcüklerin bir çeşidi olarak görmeye başlamışlar ve modal sözleri yardımcı sözcükler içinde tasnif etmişlerdir (Söyegov, 2000: 549; Tanrıverdi, 2012: 361). Azerbaycan Türkçesi için hazırlanmış gramer kitaplarında yardımcı sözcüklerin içinde bir alt başlık olarak “modal sözler” yer almaktadır.

Sovyetler Birliği içindeki bütün Türk halkları için hazırlanmış gramer kitaplarında “modal sözler”e yer verilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesinde Modal Sözler diye ayrı bir gramer kategorisi yoktur. Modal sözler dediğimiz sözcükler, Kuvvetlendirme edatları, Cümle Başı edatları, Sona Gelen edatlar, Cevap Edatları, Bağlama edatları, Enklitik, Tarz zarfları, Ünlemler, Edatlar, Kalıp ifadeler, Söz açıcılar ve diğer sözcükler içinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Eski gramer ve belâgat kitaplarımızda “tekit” başlığı altında bu tür anlatım tarzına ve örneklere yer verilmiştir.

Azerbaycan Türkçesinde modallık için, mantikî ve gramatik bir kategori olduğunu belirten Kazımov, modal sözlerin tanımını şöyle yapmıştır: “Danışanın söylediği fikre obyektiv reallığa münasibetini bildirən sözlere modal sözler deyilir.” (Kasımov, 2010: 379) Buna benzer tanımlar, diğer gramer kitaplarında da yer almaktadır (Abdullayeva, 2013: 109). Modal sözlerde konuşmacı hem bir şey hakkında bilgi verir hem de söyledikleriyle münasebetini ilgisini bildirmiş olur. Örneğin: Elbette ki, göz üreyin aynasıdır. Burada asıl bilgiyi veren “göz kalbin aynasıdır” cümlesidir. “elbette ki” sözüyle konuşmacı bu cümleye karşı ilgisini, düşüncesini dolayısıyla söylenenin doğru olduğunu ve bu görüşe katıldığını bildirmiş oluyor. Konuşmacı “elbette ki” sözüyle kesin ve mutlak bir şekilde, yanlış anlaşılmalara mahal vermeden düşüncesini ifade etmiş oluyor.

Oğuz grubu Türk lehçeleri içinde yer alan Türkmen Türkçesi’nde de modal sözler aynı anlamda kullanılmaktadır. Konuşmacının asıl ifade ettiği fikrine olan bakışını anlatmaya hizmet eden yardımcı sözlere modal sözler denir (Söyegov, 2000: 549).

Türkiye’de modal sözler üzerine çalışma yapan Nergis Biray, konu ile ilgili özetle şu değerlendirmeyi yapar: Modal sözler, konuşmacının kendine ait duygu ve düşünceleri ile cümlelerin anlamına müdahale eden sözlerdir. Bu tür anlam yüklemesiyle modal sözler, cümleye ek bir anlam katmış olurlar. Modal söz, cümle içinde, sözcüğü, anlam bilgisi açısından değerlendirişin bir ürünüdür (Biray, 2009: 357-359).

Modal sözler, konuşmada belirginleşmektedir. Aynur Özcan, özellikle kesinlik bildiren modal sözler için şunları söyler: “Konuşanın cümlede ifade edilen fikre olan kesin inancını, bildiren yapılarıdır. Konuşanın bilinç seviyesinin konuşmada yer almasıdır. Konuşan bu yapıları kullanarak kendi cümlesindeki emin olma derecesini ortaya koyup söylediklerinin doğruluğunu da ekleyebilir (Özcan, 2008: 451).

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan modal sözlerin menşeleri: 1 Türkçe; Tut ki, turalım ki, sanasın ki, ola ki. 2. Arapça; əlhasil, xülasə, ğaliba. 3. Farsça; güya, diriğ, efsus, şayət, bəlkə, ihtimal gibi üçe ayrılmaktadır. Modal sözler kullanışlarına göre ikiye ayrılmaktadır: 1. Hakiki modal sözler: Asıl modal sözlere dir. Tek başlarına kullanılmazlar. Ancak cümle içinde kullanıldıklarında bir anlam ifade ederler. 2. Fonksiyonel modal sözler. Diğer sözcük türlerinin modal söz olarak kullanılmalarıdır. Bunlar anlamlı sözcükler dediğimiz sözcük türleridir. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılırlar: a) İsim ve isim soylu sözcükler: 1. İsim olanlar: qərəz, nəhayət, xülasə, güman. 2. Sıfat olanlar: şəksiz, şüphəsiz, sözsüz, məlum, müxtəsər, yaxşı. 3. Sayı olanlar: Əvvələn, ikincisi, üçüncüsü. 4. Əvəzlik olanlar: Məncə, sənəcə, nə isə, nədənsə. 5. Zarf olanlar: Həqiqətən, doğrudan, adətən, beləliklə, umumiyyətlə. 2. Fiil olanlar: Tutaq ki, görəsən, elə bil. Yapılarına göre modal sözler: 1. Sade (yalın) modal sözler: Əlbəttə, xülasə, yaxşı, təəssüf, yəqin. 2. Birləşik modal sözler: Sanki, doğrudan-doğruya, elə bil ki, bəlkə də, ehtimal ki, daha doğrusu, yəqin ki, tutaq ki, doğrudan da (Abdullayeva, 2013:109-112; Kasımov, 2010: 383-387).

2.Anlamalarına Göre Modal Sözler

Anlamalarına göre modal sözler 7’ye ayrılır. Bunlar:

1. Təsdiq, yəqinlik bildirən modal sözlər: Bunlar fikrin gerçəkliyini, doğruluğunu kesin bir şəkildə təsdiq edən modal sözlərdir. Əlbəttə, əlbəttə ki (şübhəsiz, təbii ki), doğrudan, doğrudan da (gerçektən), həqiqətən, sözsüz, sözsüz ki, şəxsiz (şübhəsiz, elbette), şübhəsiz, şübhəsiz ki (elbette, təbii, doğrusu, düzü (doğrusu), yaxşı (peki, iyi).

Əlbəttə ki, göz ürəyin aynasıdır. (elbette ki, göz kalbin aynasıdır.)

Doğrusu, yazıq arvada lap ürəkdən acıyıram. (doğrusu, yazık kadına ta yürekte acıyorum.)

Doğrudan da, yaxşı qızıdır. (gerçektən iyi kızdır.) (Hüseynzadə, 2007: 266).

Sən öz istəyinə çatacaqsan, əlbəttə (təbii ki, sən kendi istəyinə kavuşacaksın.)

Əlbəttə, gündəlik dərslərini yaxşı oxuyan üçün imtahan asan olar. (elbette günlük dersleri başarılı bir şəkildə okuyan için sınav kolay olur.)

Əlbəttə ki, düz sözə zəval yoxdur. (elbette ki doğru söze zeval yok.)

Dövlətliyi, əlbəttə, şərəfət də bizimdir. (varlıqlıyız, elbette, şeref de bizimdir.) (Abdullayeva, 2013: 111).

Doğrudan da, yaşamaq gözəldir. (gerçektən de yaşamak güzeldir.)

Doğrudan da, insan nə xoşbəxtkdir. (gerçektən de insan ne kadar mutludur.)

Doğrudan da, insan gücü tükənməzdir. (gerçektən de (nitekim) insan gücü tükenmez.)

Həqiqətən də, bu yerlər çox mənzərəlidir. (hakikaten bu yerler çok gösterişlidir.)

Doğrusu, mən yorulmuşam (doğrusu, ben yorulmuşum.)

Düzü, səninlə başqa bir işdən ötrü məsləhətləşməyə gəlmişəm. (aslında, başqa bir işten ötürü sizinle görüşmeye gelmişim.)

Düzü, onu unuda bilmirəm. (dürüst olmak gerekirse onu unutamıyorum)

Düzdür, Leyla əvvəlcə məktubu uca səslə oxudu, ancaq ilk sətirdə səsinə dayandıraraq düşüncəyə daldı. (doğrudur, Leyla önce mektubu yüksek sesle okudu; ancak daha ilk satırında sesini düşürüp düşünceye daldı.) (Abdullayeva, 2013: 110).

Keşiş də, şübhəsiz ki, Ərzuruma tərəf yol almışdı. (şübhəsiz keşiş de Erzurum'a doğru yol almıştı.)

Təbii ki, bu inam Rüstəm kişinin ürəyində daha güclü idi. (doğaldır ki, bu inanç Rüstəm'in yüreğinde daha güçlü idi.)

Şübhəsiz, əmək insan xarakterini müəyyən edə bilər. (elbette insan doğasını emek belirleyebilir.)

Bu qarlı qış günündə bu cür geyinməsi, şübhəsiz, səbəbsiz deyildi. (bu karlı kış gününde bu şekilde giyinmesi şübhəsiz sebepsiz değildi.)

2. Güman, ihtimal və şübhə bildirən modal sözlər: Bunlar ihtimal bildiren esas modal sözlərdir. Olaylara münasibət şübhəli olduğunu bildirir. Gərək ki (ihtimal ki, galiba, herhal), yəqin, yəqin ki (muhtemel), görünür, görünür ki (galiba, herhal), Görəsən (acaba), ehtimal ki, deyəsən, demək, deməli (o hâlde, şu hâlde), bəlkə, bəlkə də (olabilir, umulur), güman ki (olabilir, mümkündür, ihtimal dâhilindedir) olsun ki (olabilir, mümkündür, ihtimal, belki).

Gərək ki, sən onu tanıyasan. (gerek ki sen onu tanıyasan.)

Yavərin artıq-əskik danışmağı, yəqin, onun da xoşuna gəlməyib. (Yaverin ile geri konuşması, galiba onun da hoşuna gitmemiş.)

Görünür, kişilər canlarının qədrini bilirmişlər. (herhalde insanlar canlarının kadrini biliyorlarmış.)

Görünür ki, iki cəbhənin qəhrəmanı olmaq fikrindəsən. (galiba her iki tarafın kahramanı olmaq fikrindəsin.) (Abdullayeva, 2013: 111).

Deyəsən, onlar bədənimin bu qədər davamlı olacağına əsəbiləşirlər. (acaba, onlar bedenimin bu kadar dayanıqlı olacağına sinirlənirlər mi?) (Abdullayeva, 2013: 111).

Yatmışam... yaxşı... lap yaxşı yatmışam, emican. Ancaq bağışlayın, gece çox yorğun idim, deyəsən, yuxuya qalmışam. (yatmışım...güzel... çok güzel yatmışım, amcacım. Ancak bağışlayın, gece çok yorgundum. Acaba uykuda mı kalmışım.) (Yalçın, 2018: 377).

Görəsən, bu qar neçə gün yerdə qalar? (acaba bu qar kaç gün yerde kalır?)

Olmaya, sən bizsiz getmək fikrindəsən? (acaba sen bizsiz gitmek düşüncesinde misin?)

Olmaya, sən təzə işə girmisən? (acaba sen yeni mi işe girmişsin?)

Yəqin, kəndlərdən şəhərə müşavirəyə gəlirlər. (galiba köylerden şehirlere toplantıya geliyorlar.)

Yəgin ki, çox əziyyətlər çəkmişiniz. (muhtemelen çok zahmet çekmişsin.)

Yəqin ki, qonşu otaqlardan söhbətə qulaq asmağa gələnlerdi. (galiba komşu odalardan sohbeti dinlemeye gelenlerdi.) (Abdullayeva, 2013: 110).

Çox şey istədim, deyəsən. Çok şey istedim galiba. (acaba çok şey mi istedim?)

Deyəsən, vəzirimiz məşhur nəsiləndir. (acaba vezirimiz ünlü bir soydan mıdır?)

Deyəsən, mən onu inandırdım. (acaba, ben onu inandırdım mı?)

Demək, sən burada idin. (demek sen buradaydın.)

Bəlkə də, qəlbində yurd saldı iblis. (belki de kalbinde yuva yaptı şeytan)

Bəlkə, bizim iki nəfər inanılmış yoldaşımızı sən aparıb düşmən əlinə veribsən? (belki bizim iki inanmış neferimiz sen götürüp düşmana teslim etmişsin.) (Abdullayeva, 2013: 110).

Güman ki, məsələ xeyli uzanacaq. (galiba mesele bir hayli uzayacak.)

Edatlarda modallıq daha çox hiss olunur. Güman ki, menşeyi belli olmayan edatların bir qismi tarihen modal sözlərdən yaranmışdır (Edatlarda modallıq daha çox hissedilmektedir. Muhtemelen kaynağı belli olmayan edatların bir kısmı tarihi olarak modal sözcüklerden oluşmuştur.) (Yalçın, 2018: 377).

Guya ki, biz heç bir vaxt olmamışıq və bugün də yoxuq. (galiba biz hiçbir vakit var olmamışız ve bugün de yokuz.) (Abdullayeva, 2013: 110).

3. Benzetme ve mukayese bildiren modal sözlər: Sanki (fəzet ki, tut ki, güya, yani) elə bil, elə bil ki (o zaman ki, nasıl ki), deyəsən (büyük ihtimalle), güya ki.

Sanki, ona dünyanı bağışladılar. (sanki ona dünyayı bağışladılar)

Sanki, onun üstünə bir qazan isti su tökdülər. (sanki onun üstüne bir kazan sıcak su döktüler.)

Gülsənəm arvad elə baxırdı ki, sanki, Tahir “Hə, bəyənəmz” desəydi, hədsiz dərəcədə kədərlənəcəkdə. (Gülsenem kadın öyle bakıyordu ki, sanki Tahir “evet beğenmez” deseydi son derece endişelenecekti.) (Hüseinzade, 2007: 267).

Elə bu vaxt görürlər ki, serçə təz təz çaya ənir, ağzına su alıb yanan derzlerin üstünə tökür. (o sırada görürlər ki, serçe tez tez çaya inip, ağzına su alıp yanan tahıl bağlarının üstünə döküyor. Hepsini bu işə şaşırıyor) (Buran-Alkaya-Yalçın, 2014: 137).

Elə bil, danışır (sanki konuşuyor).

Elə bil yuxudayam. (sanki rüyadayım.)

Elə bil, kişini birdən-birə silkələyib oyatdılar. (sanki adamı birdən birə silkeleyip uyandırdılar).

Elə bildin, məsələ ağacdı? (sanki mesele ağaçtı.)

Elə tutulmuşdu ki, bəs deyirdin indi ağlayacaq. (öyle görülüyor ki, sanki şimdi ağlayacak.) (Hüseinzade, 2007: 266).

Əşrəf Molla Kurban'ın yanından elə çıxdı ki, güya, qapısı açılmış qəfəsdən tər lan uçub getdi. (Eşref Molla Kurban'ın yanından öyle bir çıktı ki gören sanki kapısı açılmış kafesten uçan kuş sanır.) (Hüseinzade, 2007: 267).

Deyəsən, uzaqdan qaraltılar görünür. (sanki uzaktan karartılar görünür.) (Abdullayeva, 2013: 110).

4. Netice, umumileştirme bildiren modal sözlər: Bunlar söylenilen fikri umumileştirme, özetleme, netice çıkarma gibi gramatik anlamlara sahiptir. Deməli (o hâlde, şu hâlde), yaxşı, demək, (o hâlde, şu hâlde), xülasə (netice, yekûn), beləliklə (bu vaziyette, bu halde), ümumiyyətlə (genel olarak), bir sözlə (özet olarak, kısaca), nəhayət (sonunda, neticede), qıyası, əvvəla (ilk önce, en evvel), müxtəsər (böylece).

Deməli, qərarımız qətidir. Beləliklə, biz oranı tərk etməli olduq. (o halde kararımız kesindir. Böylelikle biz orayı terk edecek gibi olduk.)

Demək, həmişə təmiz havada imiş. (o hâlde devamlı temiz havada imiş)

Deməli, sabah yola düşürük. (o hâlde sabah yola çıkıyoruz)

Deməli, sizin fikrinizə görə, mən də orada olmalıyam. (o halde sizin fikrinizə görə ben de orada olmalıyım.) (Hüseinzade, 2007: 266).

Yaxşı, Alihüseyn, bundan sonra sən də gündə üç dəfə pəncərəni açıq qoyarsan. (iyi o zaman Alihüseyn bundan sonra sen de gündə üç defa pencereyi açık koyarsın.)

Yaxşı, tez gedək. (Peki, hızlı bir şekilde gidelim.)

Nəhayət, gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. (nihayet beklediğimiz gün gelip çattı.)

Müxtəsər, səninlə üzləşməyin vaxtı çatıb. (böylece, seninle yüzleşmenin vakti geldi.) (Hüseinzade, 2007: 267).

Müxtəsər, hər cür geriliyə son qoyulmalıdır. (böylece, her türlü geriliğe son vermelisin.) (Abdullayeva, 2013: 110).

5. Fikrin kaynağını ve isnad bildiren modal sözlər: Məncə, səncə, bizcə, fikrimcə, deyilənə görə, fikrimcə, eşitdiyimə görə.

Məncə, biz bir daha görüşəcəyik. (bence biz yine görüşeceğiz.)

Qiymətli əsərlərin itkin düşməsi, məncə, sizin kimi böyük rəssamı daha çox maraqlandırmalıdır. (kıymetli eserlerin kaybolması sizin gibi büyük bir ressamı daha çok ilgilendirmelidir.)

Məncə, o, yalan danışmır. Səncə, dostumuz niyə iclasda yoxdur. (bence o yalan konuşuyor, sence dostumuz neden toplantıda yoktur.)

Məncə, cavanlarla yan-yanı oturmağın ləzzəti ayrıdır. (bence gençlerle oturmanın lezzeti ayrıdır.) (Abdullayeva, 2013: 112).

Fikrimizcə, bu məsələnin həlli asandır. (fikrimce bu meselenin halledilmesi kolaydır.)

Əksinə, Əli hamıdan ağıllıdır. (aksine, Ali herkesten zekidir)

Zənnimcə, məsələ yalnız bir yerdə işləməkdən ibarət deyil. (zannımca mesele yalnız sadece bir yerde çalışmak değildir.)

Zənnimcə, getmək zamanı gəldi. (zannımca gitmək zamanı geldi.)

Zənnimcə, siz təqsirkarsınız. (zannımca siz kusurlusunuz.) (Abdullayeva, 2013: 111).

6. Sıra ve ardışıklıq bildiren modal sözlər: Birincisi, əvvəla, ikincisi.

Birincisi, biz bura başqa məsələ üçün yığılmışıq. (öncelikle biz buraya farklı bir mesele için toplanmışız.)

Birincisi, mən özüm istəməirdim. (birincisi, ben kendim istemedim).

Birincisi, o, hələ uşaqdır, ikincisi də, günahkar özünsən. (birincisi o hala küçüktür, ikincisi de sen günahkarsın.)

İkincisi, bunun sənə aidiyyəti yoxdur. (ikincisi, bu sana ait değildir.)

7. Təəssüf bildirən modal sözlər: Təəssüf ki, heyif ki, əfsus ki.

Təəssüf ki, biz mənaviyyata az əhəmiyyət veririk. (yazık ki biz maneviyata az önem veriyoruz.)

Təəssüf, işi yekunlaşdırma bilmədik. (maalesef işi bitiremedik.)

Təəssüf ki, biz getməliyik. (ne yazık ki biz gitmeliyiz.)

Təəssüf ki, sən Şuşanı görməyibsən. (yazık ki sen Şuşa'yı görmemişsin.)

Təəssüf ki, nə vaxt götürüləcəyini öyrənə bilməmişik. (ne yazık ki ne zaman götürüleceğini öğrenememişsin.) (Hüseinzade, 2007: 266).

Heyif ki, biz onu vaxtında tanıya bilmədik. (yazık ki, biz onu vaktinde tanıyamamışız.)

Əfsus ki, o bizi gec başa düşdü. (yazık ki, o bizi geç anladı.)

3.Azərbaycan Türkçesinde Modal Sözlərin Özellikleri:

1. Bütün modal sözlər cümle içinde diğer sözcüklerden ayrı yazılır.

2. Modal sözlər cümlenin başında, ortasında və sonunda kullanılabilir. Cümlenin başında kullanılan modal sözlərdən sonra virgül kullanılır. Ortada kullanılan modal sözlər iki virgül arasında yazılır. Sonda kullanılan modal sözlərdən önce, virgül kullanılır. Bəzi kullanımlarda virgül kullanma gereği yoktur. Örnekle: Sanki dilə gəldi güllər, çiçəklər. (sanki dile geldi güller, çiçekler.) Elə bil başıma bir qazan qaynar su tökdülər. (sanki başıma bir kazan kaynar su döktüler) Guya heç nədən xəbəri yoxdur. (güya hiçbir şeyden haberi yoktur.)

4. Modal sözlər, əsasən cümlenin başında kullanılır. Fakat cümlenin ortasında və ya sonunda kullanılmalarında anlamda herhangi bir deyişme olmaz. Örnekle: Tutaq ki, sən kitabı almamışsan... (farz edelim ki, sen kitabı almamışsın.) Əgər Dərviş olmasa idi, şəksiz, Müsyö Jordan Şahbazı aparacaqdı. (Eğer Derviş olmasa idi, hiç şüphesiz Mösyö Jordan Şahbaz'ı götürecekti.) Elin malına xor baxanlar məğlub olacaqlar, əlbəttə. (elbette elin malına kötü bakanlar mağlup olacaklar.)

5. Modal sözlər, bir nesneye ad olmazlar.

6. Cümlenin içinde kullanıldıklarında cümlenin herhangi bir ögesi olmazlar. Cümlenin unsurlarıyla bir öbek oluşturmazlar. Ara söz ya da cümle dışı unsur olarak değerlendirilir. Ama her ara söz modal söz demek değildir.

7. Modal sözlər, cümlenin bütünüyle ilgilidir. Anlam olarak cümlenin tamamını etkiler.

8. Bəzi sözcük türleri modal söz olarak kullanılabilir. Görünür, deyəsən, deməli, görəsən gibi bəzi sözcüklər fiil olmalarına rağmen modal söz gibi kullanılabilir. Xülasə və nəhayət sözcükləri isə isim olmalarına rağmen modal söz gibi kullanılmaktadır. Örnekle, Gəzetlərin xülasəsi, işin nəhayəti gibi kullanımlar isim örnekleridir.

9. Modal sözcükler, cümlenin diğer kısımlarından, sözlü konuşmada (konuşma) özel bir mola ile ayrılırlar.

10. Modal sözcükler umumileşmiş gramatik manası olan sözcüktür. Leksik manadan mahrumdur. (Abdullayeva, 2013: 109-112; Hüseyinzade, 2007: 264-267).

4.Sonuç

Çalışmamızda ulaşabildiğimiz kaynakları inceleyerek Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “modal sözcükler” hakkında bilgi vermeye çalıştık. Modal sözcüklerde konuşmacı bir konu hakkında bilgi verirken aynı zamanda, söylediklerine olan inancını da bildirmiş olur. Böylece söylenen tam ve eksiksiz bildirilmiş olur. Yanlış anlaşılmalarda böylelikle engellenmiş olur.

Azerbaycan Türkçesinde modal sözcükler bir gramer kategorisi olarak ayrılmıştır. Modal sözcükler, yardımcı sözcükler içinde bir alt başlık altında verilmiştir. Türkiye Türkçesinde böyle bir gramer kategorisi bulunmamaktadır. Yaptığımız inceleme sonucunda Azerbaycan gramerlerinde, modal sözcüklerin çok ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı ve anlamlarına göre 7, yapılarına göre 2, kullanımına göre 2, kökenlerine göre 3 başlık altında tasnif edildiği tespit edilmiştir.

Kaynakça:

- Abdullayeva, Gülarə (2013), *Müasir Azərbaycan Dili*, (II hissə (Morfologiya, sintaksis), İlm ve Tehsil Yayınları, Bakü
- Əliyev, Kamran (2011), *Azərbaycan Dili*, İlm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
- Altaylı, Seyfettin, (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Buran, Ahmet-Alkaya, Ercan (2010), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Buran, Ahmet-Alkaya Ercan-Yalçın, Süleyman Kaan (2014), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I, Güneybatı/Oğuz Grubu*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Biray, Nergis (2009), “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü Mü?)” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 Spring 2009. s 338-361.
- Ergin, Muharrem (1981), *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1999), *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1971), *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Xəlilov, Buludxan, (2016), *Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyası* (I Hissə), İlm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
- Hüseynzade, Muxtar (2007), *Müasir Azərbaycan Dili*, (Morfologiya, Üçüncü Hisse), İlm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
- Kartallıoğlu, Yavuz-Yıldırım, Hüseyin (2007), “Azerbaycan Türkçesi” (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara. s.172-230.
- Kazımov, Q.Ş., (2010), *Müasir Azərbaycan Dili Morfologiya*, Elm ve Tehsil Yayınları, Bakü.
- Naskali, Emine Gürsoy (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara.
- Öz Özcan Aynur (2008). “Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Kesinlik” Bildiren Modal Sözcükler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9-Güz, ss.447-459.
- Öz Özcan Aynur (2004). “Özbek ve Türkiye Türkçesinde “Olasılık-Tahmin” Bildiren Modal Sözcükler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, C. II, (20-26.09.2004), TDK Yayınları, Ankara, s.2253-2261)
- Söyegov, Muratgeldi (2000), *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, Aşgabat-1999, TDK Yayınları.
- Tanrıverdi, Əzizxan (2012), *Azərbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası*, II. Neşr, Bakü.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2019-29/2

Yalçın, Süleyman Kaan (2018), *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar:

URL-1:<https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/turkler-icin-azerice/azerice/azerice-gramer/azerbaycan-turkcesiyle-gramer-aciklamalari/> (13.06.2019).

URL-2:<http://azgrammar.top/modal-sozl-r/> (13.06.2019).

URL3:https://tr.wikibooks.org/wiki/Azerice/T%C3%BCrk%C3%A7eden_farkl%C4%B1olan_kelimeler (13.06.2019).

URL-4:<http://qadin.net/index.php?newsid=53218>. (14.06.2019).

URL-5:http://www.azerbaijans.com/content_943_tr.html (14.06.2019).

URL-6:http://www.urmu.eu/Azerbaycan_dili_derslik.pdf (14.06.2019).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 89-97, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 27.11.2018 Kabul Tarihi: 01.07.2019

OL- YARDIMCI FİİLİYLE KURULAN BİRLEŞİK FİLLERDE ANA FİİLDE YER ALAN –AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA VE -yor EKLERİ

*The Affixes Of –AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -mAktA And –yor In The Main Verb
Within The Compound Verbs Formed By Auxiliary Verb “Ol-”*

Hasan KARACA*

ÖZ

Türkiye Türkçesinde genellikle ‘*karmaşık fiiller*’ olarak adlandırılan *ana fiil*+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol-] şeklindeki birleşik fiillere sınırlı sayıda çalışmada değinilmiş ve bunların mahiyeti hakkında henüz yeterince araştırmada bulunulmamıştır. Konuyu ele alan araştırmacılar ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA biçimbirimlerinin ne eki olduğuna dair değişik görüş, yaklaşım ve yorumlarda bulunmuşlardır. Bu konuda iki temel görüşten söz edilebilir: Birinci görüş bunların sıfat-fiil eki oldukları, ikinci görüş ise kip/zaman eki oldukları şeklindedir. Bu makalede, zikredilen yapılarıdaki eklerin sıfat-fiil eki olmadığı, kip/zaman eki kökenli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öte yandan kip/zaman eki kökenli bu eklerin getirildiği ana fiil, çekimli bir fiildeki kip ekinin sahip olduğu birtakım şahıs, zaman ve sözdizimi hususiyetlerini taşımamaktadır. Bu sebeple *ana fiil*+*kip/zaman eki ol*= *birleşik fiil* yapısındaki *ana fiil*+*kip/zaman eki* unsuru bir çekimli fiil olmayıp isim olarak kullanılan, bir yargı adlandırmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Karmaşık fiiller, kip/zaman eki, sıfat-fiil eki, birleşik fiil, ol- fiili

ABSTRACT

In Turkey Turkish, the compound verbs in the form of main verb+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol-] which are called generally as “complex verbs”, have been touched upon in a limited number of studies and the character of them have not been researched adequately. As for the researchers dealing with the issue have presented different views, approaches and comments about what kind of affixes the morphemes of -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA can be accepted. Two main viewpoints can be mentioned about the issue: First one is their being verbal adjectives and the other one is their being verb conjugation modals (affixes). In this study it has been tried to reveal the fact that those mentioned affixes are not the affixes of verbal adjectives but rather they are modal origin affixes. On the other hand, main verb to which these modal origin affixes are attached, does not possess certain characteristics of person, time and syntax which the modal affix within a conjugated verb has got. Because of this, the component of main verb+modal affix in the structure of *main verb*+*modal affix ol*= compound verb is not a conjugated verb, it is a denomination of judgement used as noun.

Key Words: Complex verbs, modal (affix), verbal adjective affix, compound verb, verb –ol (to be)

Giriş

Türkiye Türkçesinde *ol- / bulun-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiillerdeki -AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, yor ol-, -mAktA ol- şeklindeki yapıları sınırlı sayıda çalışmada değinilmiş, bunların mahiyetleri henüz yeterince irdelenmemiştir. Mevcut çalışmalarda

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: karaca@gantep.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3014-5513>

ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -DI, -yor ve -mAktA biçimbirimlerinin ne eki olduğuna dair değişik görüş, yaklaşım ve yorumlar bulunmaktadır. Bu konuda iki temel görüşten söz edilebilir: Birinci görüş sıfat-fiil eki oldukları, ikinci görüş ise kip/zaman eki oldukları şeklindedir. Bu yaklaşım farklarının temelinde söz konusu yapıların karmaşık ve zengin bir işlev çeşitliliği sergilemesi yatmaktadır. Hem sıfat-fiil hem kip/zaman eki olarak kullanılan bu ekler, *ol-* fiilindeki kip/zaman eki/ekleriyle de bir araya gelince oldukça farklı zaman işaretlemeleri söz konusu olmaktadır. “Türkiye Türkçesinde *ol-* yardımcı fiilli yapıların, olaya farklı açılardan bakabilmeyi sağlayan değişik perspektifler sunduğu ve konuşma zamanı, referans zamanı, eylem ayırımına yönelik değişik gerçekleştirmeler göstererek türlü zaman ayırımlarına somut örnekler oluşturduğu görülmektedir.” (Aslan, 2012: 26). Dilbilgisi kaynaklarında genellikle ‘karmaşık fiiller’ (Deny, 1941: 465; Korkmaz, 2007: 260; Banguoğlu, 2007: 482; Karaağaç, 2013: 526) olarak adlandırılan bu fiiller; konuşma zamanı, olay zamanı, referans zamanı işaretlemelerinin yanı sıra sınırlar arası, sınır ötesi veya sınır görünüşleri ile kiplik ve tarz anlatımlarında çeşitlilikler barındırır. Bu karmaşık anlatımda *ol-* yardımcı fiilinin aldığı eklerin yanında kendi kullanım özellikleri de etkilidir. “*bol-* ana yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler ise belirleme noktasında başlamakta ve belirleme noktasından sonra süreklilik arz etmektedir.” (Ceritoğlu, 2013: 162). Bu iç içe durum, zikredilen eklerin tanımlanıp adlandırılması noktasında farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, doğrudan eklerin mahiyetine değil de eklendikleri ana fiille birlikte oluşan yapıya dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu çalışmada *ol-* ile yapılan birleşik fiillerin yapı, işlev ve çekim özellikleri doğrultusunda söz konusu eklerin ne eki olduğuna dair mevcut görüşler ortaya konulacak ve eklendikleri yapılarla birlikte tanımlanmasına dair yeni bir yaklaşımda bulunulacaktır.

I. Görüş (Sıfat-Fiil Eki Görüşü)

Sıfat- fiiller, fiile getirilen belli eklerin(-AcAk, -An, -Ar / -mAz, -AsI, -DIk, -mİş) fiilli sıfatlaştırmasıyla ortaya çıkan biçimbirimlerdir. Korkmaz, sıfat-fiilleri özellikleriyle şu şekilde tanımlar: “*Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli.*” (2010: 189). Bu doğrultuda I. görüşe göre, bu özellikleri taşıyan ve bir ana fiile gelen sıfat-fiil eki, *ol-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil oluşturmaktadır. Söz konusu yapı *ana fiil+sıfat-fiil eki / ol-+kip/zaman eki* şeklinde formüle edilebilir. Bu yaklaşımın gramer temeli ise -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz eklerinin sıfat-fiil eki kökenli olmasıdır. Konuyu ele alan araştırmacıların önemli bir kesimi bu görüştedir:

Zeynep Korkmaz, birkaç çalışmada konuyu farklı yönleriyle ele almıştır. Korkmaz, bu ekleri sıfat-fiil eki olarak tanımladıktan sonra zaman ve görünüş özellikleriyle üç grupta inceler: “*Üçüncü gruptakiler ‘karmaşık fiil’(osm. Mudil fiil) diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Bunlar bir sıfat-fiil ile ‘öncelik, başlama’ ve ‘niyet gösterme’ işlevlerindeki ol- yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşmuştur: anlamış ol-, bitirmiş ol-, utanır ol-, uğramaz ol-, söyleyecek ol- gibi.*” (Korkmaz, 2007: 260). *Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ise ‘karmaşık fiiller’i tanımlarken bu anlamsal ayırımın yapısal karşılığını da verir: “Öncelik, alışkanlık, niyet gibi fiilin zaman ve tarzla ilgili özelliklerini gösteren ve olmak fiilinin bazı sıfat fiillere getirilmesiyle kurulan birleşik fiil. Öncelik: -miş olmak, alışkanlık: -Ir ol-, niyet: AcAk ol-, -IcI ol-, -Ir ol- (nadir)”* (Korkmaz, 2010: 139).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)* adlı çalışmasında ise sıfat-fiille kurulan birleşik fiilleri ‘*Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller*’ şeklinde ayrı bir başlık altında ele alır ve tanımlar: “*Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur.*” (Korkmaz, 2003: 801). Bilal Aktan (2016: 48) ve Abdurrahman Özkan (Özkan, vd., 2016:78) konuyu aynı başlık altında ele alan diğer araştırmacılarıdır.

Korkmaz, aynı işlevsel ve dizgesel kullanıma sahip olan ancak sıfat fiil olmayan -yor (*ol-*)’un kullanımını sıfat-fiil görünümü olarak izah etmektedir: “*Ol- yardımcı fiilinin şimdiki zaman eki –*

Iyor ile birleşmesinden oluşan –Iyor ol- biçimi de bir sıfat-fiil ile kurulmuş birleşik fiil görünümündedir.” (Korkmaz, 2003: 805).

Leyla Karahan, “*Bu birleşik fiillerin isim unsuru, bir sıfat-fiil olabilir.*” (2007: 74) dedikten sonra bunların işlevlerine değinir. “*Ol- ‘un sıfat-fiillerle kurduğu birleşik fiillerde; mİş ekli sıfat-fiiller, bitmiş, tamamlanmış bir hareketi, -(I)r / -Ar ekli sıfat-fiiller devam etmekte olan bir hareketi, -AcAk ekli sıfat-fiiller, niyet hâlinde ifade edilen bir hareketi; sıfat-fiil görevinde de kullanılabilen –yor ekli sıfat-fiiller ise yakın geçmişte ortaya çıkan tamamlanmış veya devam etmekte olan bir hareketi karşılar.*” (2007: 74-75). Karahan’ın –yor ekinin ana fiilde kullanımını “–yor ekli sıfat-fiiller” şeklinde izah etmesi dikkat çekicidir.

Banguoğlu, ol- fiilinin sıfat fiillerle birlikte oluş veya kılışın zaman ve tarzını şekillendirdiğine işaret eder: “*Olmak fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte (iyi olmak, baba olmak) bir yandan da cevher fiil eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yaratmıştır.*” (2007: 482). Karmaşık fiil olarak adlandırdığı bu birleşikleri tarz bildirme yönlerine göre de üçe ayırır: öncelik fiilleri(-miş ol/bulun+kip/zaman eki), başlama fiilleri(-r, -Ar / -mAz ol+kip/zaman eki), niyet fiilleri(-AcAk, -IcI ol+kip/zaman eki) (Banguoğlu, 2007: 482-486).

Ecilasun, birleşik fiilleri ‘Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ ve ‘İki Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ olmak üzere ikiye ayırır (2014: 76), Sıfat-fiille kurulan yapıları ‘Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik Fiiller’ başlığı altında ‘isim unsuru sıfat-fiil olan birleşik fiiller’ alt başlığında ele alır ve ‘*teğir boldı’(değer olmak), ‘körünmez bolur’, ‘kutadmuş bolur’(mesut olmak)örneklerine yer verir.* (2014: 80).

Ediskun, konuyu bileşik fiiller bahsinde ‘başlama’(-r, Ar, -mAz ol-), ‘bitirme’ (-mİş ol- / bulun-), ‘davranma’ (-AcAk ol-) fiilleri olarak ele alır. Sıfat-fiil eklerinin zaman ve görünüş özelliklerine değinir. “*Bu bileşik fiiller, bir ortaçla bir de ol- yardımcı fiilinden oluşmuşlardır. Ol-yardımcı fiili, temel fiil diyebileceğimiz belirli ortaçlara zaman anlamıyla birlikte başlama, bitirme, davranma gibi görünüşler kazandırır.*” (1985: 239). Ediskun, bu çerçevede sıfat fiil eki olmayan –mAktA (ol-) kullanımına da ‘sürerlik’ anlatımıyla değinir. (1985: 243).

Gülsevin, sıfat-fiil ekleriyle birlikte –yor ekini de verir: “*Ol- yardımcı fiili isimlerden sonra gelerek birleşik fiiller yapar. Sıfat-fiil eklerinin üzerine de getirilebilir: {-mİş ol-} (gör-müş ol-duk, çalış-mış olacaksınız), {-(y)AcAk ol-} (iç-ecek ol-muşsun, gid-ecek ol-dular); {-(I)yor ol-} (yüz-üiyor ol-acağız), {-mAz ol-} (gel-mez oldu), {-(V)r ol-} (iç-er ol-duk).*” (S. Gülsevin, 2016: 181).

Savran, sıfat-fiil eki olarak değerlendirdiği bu eklerin ol- fiiliyle olan çekim zenginliğine de değinir: “*Ol- ‘ yardımcı fiili ile kurulan bu birleşik fiillerde sıfat-fiil konumunda olan isim ögesi, görülen geçmiş zaman eki hariç, diğer bütün zaman eklerini alarak çekime girebilmektedir.*” (2001: 140).

Ergöneç Akbaba, fiilimsilerle kurulan birleşik fiilleri ayrı başlık altında ele alır ve söz konusu ekleri bu çerçevede sıfat-fiil eki olarak konumlandırır: “*Türkiye Türkçesinde filimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, yapı özellikleri dikkate alınarak üç grupta toplanabilir: 1. Zarf-fiillerle kurulan birleşik fiiller 2. Sıfat-fiillerle kurulan birleşik fiiller 3. isim-fiillerle kurulan birleşik fiiller*” (2007: 92).

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller bahsinde isim unsurunun sıfat-fiil veya isimden oluşabileceğini belirtir. “*Bu birleşik fiilde isim unsuru ya bir isim veya bir partisip olur.*” (Ergin, 2009a: 387) diyerek ‘*kabul et*’, ‘*yok ol-*’, ‘*almış ol-*’, ‘*alır ol-*’, ‘*alacak ol-*’, ‘*yapmış bulun-*’, ‘*gitmiş bulun-*’ gibi örnekler verir. Öte yandan Ergin’in aşağıdaki ifadeleri söz konusu eklerin kip/zaman eki olma ihtimallerinin göz ardı edilmediğini göstermektedir: “*Bunlardan yalnız ol- fiilinin dikkati çeken bir kullanılışı vardır. İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil eserde fiil şekilleri ile çok geniş olarak ve çok değişik fonksiyonlarda çok işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka*

füllere de getirilerek âdeta yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir.” (2009b: 473).

Ol- ile yapılan birleşik fiil çekiminin görünüş ve kullanım özellikleriyle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunsalar da bu görüşü benimseyenler ana fiile getirilen eklerin sıfat-fiil eki olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Konuyu bu bakış açısıyla elen alan araştırmacılar, aynı kullanım kategorisine ait *-yor ol-*, *mAktA ol-* ve *-DI olmak* yapılarına çoğunlukla hiç değinmemişler, değinenler de bu eklere sıfat-fiil eki işlevi/görevi yüklemişlerdir (Korkmaz, 2003: 805; Karahan, 2007: 75; Ediskun, 1985: 243; Gülsevin, 2016: 181).

II. Görüş (Kip/Zaman Eki Görüşü)

Kip/zaman ekleri fiilin ne tarzda ve hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu anlatan eklerdir. Bu doğrultuda II. görüşe göre *ana fiil+[-AcAk ol-, -mİş ol- / bulun-; -r, -Ar / -mAz ol-, -DI ol-, ol-, -mAktA ol-]* yapılarında *ol-* fiilinden önceki ek, kip/zaman ekidir. Dolayısıyla yapı, çekimli fiildir.

Gabain, “*Eski Türkçe*” adlı çalışmasında söz konusu eklerin kip/zaman eki olduğunu “*Çok sık ve özellikle yazmalarda çekimli fiil şekilleri, ki bunlar çoğunlukla isim değildirler, aynı şekilde çekimli yardımcı fiillerle birleşirler.*” (1979: 61) sözleriyle ifade eder ve bu duruma **biçil-ur bol-ur** (nihayet) ‘biçilmiştir’, **bol-mış bol-gay** ‘olmuş olacak’ örneklerini verir. (1979: 61).

Mehmet Özmen, “*Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine*” adlı çalışmasında *ol-* fiili ile *i-(<er-)* fiilinin Eski Türkçe döneminden beri kullanımına değinmiş, bu iki yardımcı fiil arasındaki yakınlık, benzerlik ve farklılıkları, konuyu ele almış belli başlı kaynak ve çalışmalar ışığında ortaya koymuş ve *ol-* ‘in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi olduğunu tartışmıştır:

“*Ol-’in üzerine geldiği eklerin sıfat-fiil veya kip eki olarak kabul edilmesi, sadece yapıyla sınırlı kalmamakta, doğrudan doğruya sözdizimini de etkilemektedir. Üzerine ol- fiili gelen -ar/-er, -maz/-mez, -acak/-ecek, -mış/-miş, -yor ekleri sıfat-fiil eki kabul edildiği takdirde, sıfat-fiil grubu+ol- yapısı ortaya çıkmakta ve bu da cümlelerin özne dışındaki bütün unsurlarının yüklem içerisinde yer alması sonucunu doğurmaktadır. Ekler, kip eki olarak değerlendirildiği takdirde ise, sadece üst üste gelen iki fiil şeklinin yüklem olması söz konusudur.*” (2010: 496).

Özmen, eklerin kökenlerine değil işlevlerine bakmak gerektiğini belirttikten sonra bu eklerin sıfat-fiil eki değil, kip/zaman eki olduğu kanaatine varır:

“*Dolayısıyla, burada ol- fiilinin görevi, üstüne geldiği isim unsurunu fiilleştirmek değil, zaten fiil olan bir unsurun üzerine ikinci, üçüncü fiil çekim ekinin gelmesine vesile olmaktan ibarettir. Ol- fiili, üzerine geldiği fiil şekline bağlı cümle öğeleriyle değil, bizzat üzerine geldiği çekimli fiille ilgilidir. Ol- üzerine geldiği fiil şekliyle birlikte fiil+fiil çekim eki+ol-+fiil çekim eki biçiminde bir anlam birimi oluşturmakta, zaman ve görünüş ilişkisini, asıl fiil, ol- yardımcı fiili ve bunların üzerlerine gelen fiil çekim ekleri birlikte oluşturmaktadır.*” (Özmen, 2010: 498).

Delice, söz konusu yapıyı *kiplik+yardımcı fiil* kalıbıyla formüle eder (2008: 70). Burada kiplik terimiyle kip/zamanı işaretleyen biçimbirimlerin ana fiilde kılınmış bildirmesi anlatılmaktadır: “*Fiil öbeklerinde kip göstergesi yardımcı fiilin üzerine gelir; ancak, bu yapıda asıl fiilin üzerine yine kip ekleri de gelebilir. Asıl fiile gelen kip ekleri asıl fiilin gerçekte kipini değil kılınışını-yani, asıl fiilin başlama, sürerlilik ve bitiş ifadesini-gösterir.*” (Delice, 2007: 26).

Öte yandan Delice, “*Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan yapılar*” adlı çalışmasında ise söz konusu ekleri *ol-* fiilinden önce gelmiş olmaları dolayısıyla *öncül*, *ol-* fiilini yardımcı fiile dönüştürme işlevinden dolayı da *bütünleşik ek* diye tanımlar: “*Bu yazıda ise [asıl fiil / yardımcı fiil] yapısında asıl fiile ulanmış olarak kullanılan eklerin hepsi, ikinci fiili yardımcı fiile dönüştüren ve bu dönüşümü sağlarken de asıl fiile, yardımcı fiile dönüştürdüğü fiille birlikte çeşitli kip anlamları katan öncül ve bütünleşik ekler olarak değerlendirilecektir. -mİş bulun-, -AcAk ol- / -*

AcAk gibi ol-, -(I)p dur-, -Iver-, -Ayaz-, -AkAl- gibi [bütünleşik ek+fiil = yardımcı fiil] yapısında kullanılan ekler ve kullanılış şekilleri -tespit edilebildiği kadarıyla şöyle gösterilebilir:" (Delice, 2009: 712).

Gülşah Bulut, *Tarihî Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)* adlı yüksek lisans tezinde sıfat-fiil eklerinin işlevlerini göz önüne alarak bu eklerle sıfat-fiil eki demenin doğru olmadığını belirtir: "Bugüne kadar yapılmış çalışmaların çoğunda, olmak yardımcı fiilinden önce ana fiile getirilen biçimbirimlerin sıfat-fiil ekleri olduğu söylenmiştir... Bu görüşe katılmamız mümkün değildir. Çünkü sıfat-fiiller esasında bağımlı biçimbirimlerdir ve kendisinden sonra gelen bir ismin (yüzey yapıda da derin yapıda da olabilir) bir niteliğini ortaya koyar. Her ne kadar sıfat-fiiller de kendi iç yapılarında zaman, kip ve görünüş işlevi taşıyalar da, cümlelerin ifade ettiği yargı olmak yardımcı fiili üzerine gelen eklerle sonlanır." (Bulut, 2014: 96)

Bulut, kip/zaman eki olarak değerlendirdiği bu biçimbirime standart kip/zaman işlev ve kullanımı taşımadıkları için kesin bir dille bağımsız kip/zaman ekidir, demekten de kaçınır: "Bu işaretleyicileri buldukları konum itibarıyla, sıfat-fiil ile bağımsız zaman, görünüş, kip işaretleyicilerinin arasında bir yerde düşünebiliriz." (Bulut, 2014: 96)

Kononov, birleşik fiilde 'ilk kısım' dediği ol- fiilinden önceki kısmı, çatı ve kip/zaman taşıyan fiil olarak değerlendirir: "İlk kısım: haber kipinin basit şekillerinin temeli, ...fiil temelinin işaret ettiği hareketin veya halin çatı ve zamanını ifade eder." (1958: 212).

Bu görüşü benimseyenler ol- fiilinden önceki yapıyı, kip/zaman eki almış çekimli fiil olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede daha çok, kip/zaman ekinin zaman çizgisindeki işaretlemeleri üzerinde durulmuş, işlevlerine değinilmiştir.

Değerlendirme

-AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz ekleri 'eşzamandalık' (Hirik, 2017: 220, 221) gösteren eklerdir. Yani bu ekler, Türkiye Türkçesinde eş zamanlı olarak hem sıfat-fiil hem kip/zaman eki hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Yapım eki olarak kullanımları, diğer kullanımlarından daha belirgin ve ayırt edicidir. Sıfat-fiil ekleri, en temel tanımıyla fiillere gelerek onları sığata dönüştüren eklerdir. Sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi oldukları ise daha çok sözdizimsel yapıyla anlaşılacak bir durumdur. Dolayısıyla bu ekleri bünyesinde buldukları sözdizimsel yapıyla düşünmek ve buna göre adlandırmak gerekmektedir. Sıfat-fiil eki olmayan -yor, -MAktA ve -DI kip/zaman ekleri de benzer şekilde ol- fiiliyle birleşik fiiller kurar (*gitmekte ol-, biliyor ol-, uğradı ol- vb.*). Bunlar, sıfat-fiil eki olarak da kullanılan ekleri anlamamızda ve ayırt etmemizde yol gösterici olacaktır. Bir başka ifadeyle benzer kullanımlarından dolayı kip/zaman ekli -yor ol-, -mAktA ol- ve -DI ol- birleşikleri, -AcAk ol-, -mİş ol-, -r, -Ar / -mAz ol- birleşiklerinin sıfat-fiil eki mi kip/zaman eki mi barındırdığına dair bize bir fikir verecektir.

Sıfat-fiiller, sözdizimsel olarak sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu veya birleşik fiil kuruluşlarında yer alır. Bu kullanımlara baktığımızda derin yapıda da olsa sıfatı oldukları bir ismin varlığı söz konusudur. Ancak *bitirme, öncelik(-miş ol-/bulun-; -DI ol-); alışkanlık, başlama(-r, -Ar / -mAz ol-); davranma, niyet (-AcAk ol-), sürerlik (-yor ol-)* anlatan birleşik fiillerde sıfatın ve nitelediği ismin varlığı, dolayısıyla eklerin sıfat yapma özelliği söz konusu değildir. Bu yapılardan bağımsız olarak aynı biçimsel sözdizim kalıbını kullanan sıfat-fiillerle kurulmuş birleşik fiillerde sıfat-fiil, adlanmış sıfat olarak kendi anlamsal karşılığını anlatır. "Bu kadar emeğe rağmen adınız işini yapmamış oldu." (*işini yapmamış kimse*). Burdaki -mİş ol- (sıfat-fiil eki ol-) yapısı ile öncelik anlatan -mİş ol- (kip/zaman eki ol-) yapısı eş yapıdadır; ancak, birindeki ek sıfat-fiil eki, diğerindeki kip/zaman ekidir. Aynı durum, diğer kip/zaman eki olarak kullanılan sıfat-fiil ekler için de mümkündür. Buradan hareketle Türkiye Türkçesinde *ana fiil+AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz+ol=birleşik fiil* ortak yapısına sahip iki tür birleşik fiil vardır, diyebiliriz. Bunlar, şeklen aynı ekleri almış *ana fiil+sıfat-fiil eki / ol= birleşik fiil* ve *ana fiil+kip/zaman eki=birleşik fiil* şeklinde biri diğerinden farklı iki ayrı yapıdır. Bunların farkı ortaya konulduğu zaman yukarıdaki görüş ayrılıkları da giderilmiş

olacaktır. Göz önünde bulundurulması gereken ilk husus Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil ekleri ile kip/zaman eklerinin ulandığı biçimbirimlerin aynı kalıbı kullanarak *ol-* fiiliyle birleşik fiiller yaptığıdır. Yapısal bir ortaklık taşıyan, biçimsel hiçbir farkı bulunmayan bu birleşik fiiller işlev ve anlam boyutuyla ayrı ayrı yapılardır. *Bir ülke bunları yapmakla batmış olmaz.* Cümlesinde *-miş* eki sıfat-fiil ekidir ve eklendiği fiil adlaşmış sıfattır (*batmış ülke*). *Bir kere her şeyi anlatmış olduk.* Bu cümlede ise *-miş* biçimbirimi kip/zaman ekidir ve adlaşmış bir sıfata değil, olmuş bitmiş ve pişmanlık duyulmuş bir eyleme işaret etmektedir. Burada *bir kere her şeyi anlatmış (kişiler) olduk,* şeklinde *-miş* ekinin sıfat-fiil eki olduğunu gösterecek şekilde bir biçimsel ve anlamsal tamamlama yapılabilir. Bu durumda da doğru fakat, *bir kere anlatmış olduk,* cümlesindeki pişmanlığı anlatmayan başka bir kullanım söz konusudur.

a. *Ana Fiil+Sıfat-Fiil Eki / Ol-= Birleşik Fiil Yapısı*

Bu yapıya sahip birleşik fiiller, sıfat-fiil eki barındırır ve aşağıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere çok da işlek olmayan bir kullanım alanına sahiptir. Aşağıdaki cümleler, sıfat fiillerle kurulan birleşik fiil yapısını örneklemektedir:

Bu işin sonunda kimse zarar görmedi, sadece sen *güvenilmez oldun.* (güvenilmez kimse)

Erken davransam da her defasında *gecikmiş oluyordum.* (gecikmiş kimse)

Bu ikisi, köye kadar bizim için *binecek olmuştu.* (binecek hayvan).

Bu şekilde oluşturulmuş fiiller, işlek kullanıma sahip olmasa da birleşik fiilde sıfat-fiil ekini örneklemesi bakımından açıklayıcıdır.

b. *Ana Fiil+Kip/Zaman Eki=Birleşik Fiil Yapısı*

Bu kuruluştaki birleşik fiillerde ana fiil kip/zaman eki almıştır. Bunlar, sıfat-fiilli birleşik fiillere göre daha yaygın kullanıma sahiptir. Söz konusu biçimbirimler, *bitirme, öncelik(-miş ol-/bulun-; -DI ol-); alışkanlık, başlama(-r, -Ar / -mAz ol-); davranma, niyet (-AcAk ol-), sürerlik (-yor ol-, -mAktA ol-)* anlam ilgileriyle birleşik fiilin isim unsurunda yer alırlar. *Başlama fiilleri,* zaman olarak fiilin geçmişte başlayıp devam ettiğini, görünüş olarak da yeni bir alışkanlık veya durum kazanıldığını anlatır (yapar ol-, içer ol-, gelmez ol- vb.). *Bitirme fiilleri* zaman olarak bitmişlik, görünüş olarak da *ol-* fiiline gelen kip/zaman ekine göre 'ihtimal', 'olasılık', 'gereklik', 'yapmacıklık', 'durumunda olmamak' bildirir (yazmış ol-, sormuş ol-, ol-, anlamadı ol- vb.). *Davranma fiilleri,* zaman olarak gelecek, görünüş olarak da 'davranma', 'niyetlenme' bildirirler (kızacak ol-, binecek ol-, satacak ol- vb.). (Ediskun, 1985: 239-243). Aşağıdaki cümlelerde ana fiile gelen ek, kip/zaman eki kaynaklıdır:

Selam *verecek oldu,* kapı kapandı.

Her yıl tatile *gider olmuştuk.*

Son üç aydır evden pek *çıkamaz oldu.*

Gelmeyecektik, bir kere *söz vermiş olduk.*

Bu kullanımları sıfat-fiil ekiyle izah etmek mümkün değildir. Yukarıdaki cümlelerde ana fiil, herhangi bir isim unsuru istememekte, kendisi de herhangi bir sıfat görevi taşımamaktadır. Kip/zaman ekli ana fiil, 'yargı adı' olarak *ol-* fiiline bağlanmıştır. "*Şekilleri aynı olan partisip ekleri ile şekil ve zaman eklerinin fonksiyon bakımından birbirinden kesin olarak ayrıldığını hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıyız. Partisipler nesne, fiil çekimleri hareket ifade ederler. Bir çekimli fiil faile fiilin partisip, yani isim şekli isnat edilmiş gibi bir mana taşımaz; failin hareketi bir fiil olarak yaptığını ifade eder.*" (Ergin, 2009a: 290).

Öte yandan *-yor, -mAktA* ve *-DI* ekleri de benzer şekilde kip/zaman eki kaynaklı kullanımı örneklemektedir. Ana fiili *-DI* eki almış fiiller *bitmişlik* (adı tanımadı ol-, kazandı ol-), *-yor* ve *mAktA* almış fiiller şimdi veya gelecekte *sürerlik* anlatır (gidiyor ol-, bakıyor ol-; okumakta ol-

vb.). Aşağıdaki cümlelerde kip/zaman ekli ana fiil, yargının adı olarak *ol-* fiiliyle birleşik fiil yapmıştır:

Yurt dışında *bulunmakta olmamız*, merak konusu olmuştu.

“Uyudun, *uyanamadın olacak.*”(Cahit Sıtkı Tarancı)

Sabırımızı taşıyor, kızınca da adımız *kızdı oluyor.*

Yarın bu saatlerde eve *dönüyor olacağız.*

Bu eklere doğrudan kip/zaman eki demek de eklendiği ana fiilin işlevine bakıldığında yerinde bir tespit olmayacaktır. Çünkü birleşik fiilin isim unsuru oluşturan kip/zaman eki almış bir ana fiil, kip/zaman ekiyle çekimlenmiş normal bir fiile göre birtakım eksiklikler taşımaktadır. Birleşik fiilde ana fiilin bütün şahıslarda çekiminin olmaması bunlardan birisidir. Bu fiillerde şahıs çekimi kabiliyeti sadece *ol-* fiilindedir ve ana fiil çekimi daima üçüncü tekil şahıstır (*-DI* eki diğerlerinden farklı olarak bütün şahıslarda çekimi kendi üzerine alır.). İkinci bir eksiklik ise ana fiilin yargı olarak kendisine ait ögeler oluşturmasının mümkün olmamasıdır. Durumu örneklersek “*Gelecek oldum.*” cümlesinde *gelecek* fiili, sadece üçüncü tekil şahısla *ol-* fiiline bağlanabilmekte, diğer şahısların çekimini kabul etmemektedir. Ayrıca kendisi yüklem bir parçası olduğu için cümlenin muhtemel ögelerini kendi üzerine alamayacaktır. Dolayısıyla birleşik fiilin isim unsurunda yer alan kip/zaman eklerinin ulandığı yapı, bütün şahıslara göre çekimlenememe, tek başına yargı bildirmeme, cümlede ögelerin yöneticisi olmama gibi kısıtlamalar taşır.

Kip/zaman eklerinin normal kullanımlarına göre birtakım sınırlandırmalara maruz kaldıkları ve eklendikleri yapıyla birlikte *ol-* fiiline bağımlı oldukları için söz konusu birleşiklerdeki işleve *kip/zaman eki işlevli kullanım* demek daha isabetli olacaktır. Yani bunlar, birleşik fiilin isim unsuru oluşturan *adlandırılmış yargıdaki* kip/zaman ekleridir.

Sözdiziminde çekimli fiiller (yargı/cümle), isim unsuru olarak da kullanılabilir. Bu durum *ol-* fiiliyle kullanılan çekimli fiillerin isim unsuru olabileceğini göstermektedir. Kaldı ki çekimli fiiller, isim kökenli biçimbirimler barındırmaktadır. Fiil çekiminin aslında isim çekimi olduğu dile getirilmiş bir görüştür. “*İşte bunların dışında kalan şekil ve zaman ekleri aynı zamanda partisip eki oldukları için bunlarla yapılan fiil çekimleri isim menşeli görünmektedir. Şahıs eklerinin şahıs zamiri veya iyelik eki menşeli olması da Türkçede fiil çekiminin isim asıllı olduğunu göstermektedir. Fakat bu menşe meselesi Türkçenin bilinmeyen karanlık devirlerinin içine uzanır. Türkçenin bilinen devirlerinde başlangıçtan beri fiil çekimleri daima fiil çekimleri olarak görünür.*” (Ergin, 2009a: 290). Bu çerçevede düşünüldüğünde *-yor, -mAktA ve -DI; -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz* kip/zaman ekleriyle çekimlenmiş ana fiiller, *ol-* fiiline isim unsuru olarak bağlanmaktadır, diyebiliriz.

Çekimli fiillerin isim unsuru olarak kullanılması sözdiziminde birleşik fiilin yapısıyla da sınırlı değildir. Çekimli fiil de ‘*gibi*’, ‘*kadar*’, gibi edatlarla edat grubu kurabilir, yani çekimli fiiller de tıpkı sıfat-fiiller ve diğer isim unsuru olabilecek yapılar gibi kelime grubunda isim unsuru oluşturabilir. Aşağıdaki kullanımlarda çekimli fiillerin ve cümlelerin yükleme isim işlevli bağlandığı görülmektedir:

“Bir girdap derinliğinde *kayboluyor gibiyim.*” (Erdem Bayazıt)

Buraları *görmemiş değiliz.*

Oynamasını bilmeyen gelin, *yerim dar*, dermiş.

“*Bu yaz kitap okuyun.*” derdi.

Bütün bu yaklaşımlardan hareketle *ol-* ile yapılan birleşik fiillerde ana fiilin aldığı ve bu çalışmada ne eki olup olmadığı tartışılan ekler kip/zaman eki kaynaklıdır; ancak, buldukları yapı isimdir, yani *adlandırılmış yargıdır*, diyebiliriz. Karaağaç, bu unsuru daha kapsamlı bir adlandırmayla *cümle* olarak niteler: “*a. Adlarla yapılan karmaşık eylemler:* Bu karmaşık eylem,

olayın adı olan cümleye ad işleme yapılarak, adlara getirilen yardımcı eylemlerle yapılır: [cümle] + [ol-, bulun-]: -mış ol-, -r/-ar ol- ‘alışkanlık ve süreklilik görünüşü’; -mış bulun- ‘öncelik ve farkında olmayış görünüşü’; -r/-ar ol- ‘amaç, hedef görünüşü.’ (2013: 526). Fakat, cümlelerin kapsamı, işlevi, yapısı ve öğeleri göz önüne alındığında çekimli ana fiilden ibaret olan bu yapılara “cümle” yerine “adlandırılmış yargı” demek daha doğru olacaktır.

Ol- yardımcı fiili sadece isimlerle birleşik fiil yapar (yok ol-, kalıcı ol-, pişman ol-, kaybol- vb.). Kip/zaman ekleriyle kurulan birleşik fiillerde de kip/zaman eki almış ana fiil adlandırılmış yargı olarak birleşik fiilin isim unsurudur ve *isim(ana fiil+kip/zaman eki) + yardımcı fiil (ol-/bulun-)* yapısıyla bu kurala uymuş olur.

Sonuç

Ol-, yardımcı fiil olarak isimlerle birlikte birleşik fiiller yapar. *İsim+yardımcı fiil* yapısındaki bu birleşik fiillerin isim unsuru -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz sıfat-fiil eklerini almış ana fiil olabileceği gibi, -AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -yor, -mAktA ve -DI kip/zaman eklerini almış yargı adı da olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde *ana fiil / ol- = birleşik fiil* yapısında ana fiilin aldığı eklerin sıfat fiil eki mi kip/zaman eki mi olduğu tartışma konusu olmuştur. Aslında Türkiye Türkçesinde *ol-* ile yapılan eş yapıllı iki birleşik fiil biçimi söz konusudur. Bunlardan biri ana fiili sıfat-fiil eki almış birleşik fiil, diğeri ana fiili kip/zaman eki almış birleşik fiildir. Sıfat-fiil ekleriyle kurulan birleşik fiiller, kullanımları sık olmasa da, bu tartışmanın dışındadır. Bunların sıfat-fiil eki olduğuna dair bir tereddüt bulunmamaktadır (örneğin “*Burası bize sığınacak oldu.*”, “*sığınacak yer*”). Tartışmaya konu olan yapılar, *öncelik (-miş ol-/bulun-)*, *başlama (-r, -Ar / -mAz ol-)* ve *niyet(-AcAk ol-)* anlatan birleşik fiillerdir. Araştırmacıların bir kısmı, bu fiillerdeki ekleri sıfat-fiil eki, bir kısmı ise kip/zaman eki kabul etmiştir. Bu çalışmayla söz konusu yapıdaki eklerin kip/zaman eklerinin farklı bir işlevini yansıttığı gösterilmeye çalışıldı. Öte yandan eklerin işlevleri, şekil bilgisi ve sözdizimsel ilkeler göz önüne alındığında *ana fiil+kip/zaman eki / ol-* yapısındaki kip/zaman ekinin de *bağımsız kip/zaman eki* kullanımına sahip olmadığı görülür. Bunlar, şahıs çekimi, zaman, yargı gibi birçok açıdan ‘tam ve bağımsız bir kip anlatımı’ taşımamaktadır. Kip/zaman ekinin bulunduğu ana fiil, *adlandırılmış yargı* olup birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılmaktadır. Kısaca ana fiildeki ek, sıfat-fiil eki olmadığı gibi bağımsız bir kip/zaman eki de değildir. Çünkü kip/zaman eki almış ana fiil, tamamlanmış bir yargı olmayıp *ol-* fiiline bağlı/bağımlı bir yargıdır. *AcAk, -mİş, -r, -Ar / -mAz, -yor, -mAktA* ve *-DI* kip/zaman ekleri, eklendikleri biçimbirimle birlikte birleşik fiil bünyesinde bir çekim değil, çekim adı anlatır. Bu ekleri barındıran birleşik fiiller, isimlerle kurulan birleşik fiillerle aynı *dizimsel* yapıdadır. Bu, *isim unsuru(ana fiil+kip/zaman eki) +ol-/bulun- yardımcı fiili = birleşik fiil* şeklinde formüle edilebilir.

Kaynakça

- Aktan, Bilal (2016), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aslan, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, S. 63, s. 11-30.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bulut, Gülşah (2014), *Tarihî Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekim Yapıları)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ceritoğlu, Murat (2013), “Er- ve Bol- Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, s. 153-164.
- Delice, H. İbrahim (2007), *Türkçe Sözdizimi*, Ankara: Kitabevi.
- Delice, H. İbrahim (2008), *Sözcük Türleri*, Sivas: Asitan Yayınları.
- Delice, H. İbrahim (2009), “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan yapılar”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 703-716.

- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Ediskun, Haydar (1985), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, Ahmet B. (2014), *Kutadgu Bilig Grameri(Fiil)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009a), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009b), *Dede Korkut Kitabı II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2007), “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 83-95.
- Gabain, Annemarie Von (1979), “Eski Türkçe”, Çev. Mehmet Akalın, *Tarihî Türk Şiveleri*, No: 551, s. 31-71, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gülsevin S. (2016), “-(Y)AcAk Sıfat-Fiil Ekinin Birleşik Yapılardaki Özel Bir İşlevi Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 5/1, s. 178-188.
- Hirik, Erkan (2017), “Türkiye Türkçesinde Eşzamandalık”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED-60*, s. 203-226, Erzurum.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Leyla (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kononov, A. N. (1958), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi)*, Haz. Mustafa Kaçalın (2011), Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar III, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2010), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M. ve Aşçı U. D. (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.
- Özmen, Mehmet (2010), “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Makaleler*, s. 489-499, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Savran, Hülya (2001), “Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2001/II, S: 596, s. 140-142.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 99-104, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 17.01.2019 **Kabul Tarihi:** 04.07.2019

BİR GEÇİŞ DÖNEMİ AYDINI OLARAK ABİDİN DİNO'NUN SANAT VE EDEBİYATA BAKIŞI

The view of Abidin Dino on Art and Literature as a Transition Era luminary

Mehmet YILMAZ¹

ÖZ

1940'lardan itibaren kaleme aldığı sanat ve edebiyat yazılarıyla Abidin Dino, Türk toplumunun Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren nasıl bir değişim gösterdiğine bir sanatçı gözüyle tanıklık etmiştir. Ressamlığı ve Osmanlı Devleti içinde önemli bürokratik görevlerde bulunan Abidin Paşa'nın torunu olması onun 1930'lardan itibaren birçok yazar, şair ve ressamdan oluşan entelektüel bir çevrenin içinde yetişmesini sağlar. Özellikle Şişli'deki apartmanları birçok sanatçı, yazar ve şairin bir araya geldiği bir "Salon Edebiyatı"nın merkezine dönmüştür. Dino ailesi, her ne kadar bir burjuvazi ailesi olarak bu yıllarda öne çıksa da 20. yüzyılın önemli fikir ve sanat akımlarından etkilenen birçok entelektüelin bu salonda yer aldığı muhtelif yazarların edebiyat hatıralarından anlaşılmaktadır. Abidin Dino'nun bir ressam duyarlılığı ve gözlem gücüyle etrafındaki bu yazarlar hakkında gerçekleştirdiği tespitler edebiyat tarihine katkı sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Dino'nun sanat ve edebiyat yazıları incelenirken özellikle edebiyat tarihimize katkı niteliğinde olan bu gözlemler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abidin Dino, Salon Edebiyatı, Halkçılık, Aydın.

ABSTRACT

Abidin Dino witnesses as an artist to the change of Turkish Society since the first years of Republic with the art and literature articles he wrote up. Being an artist and grandson of Abidin Pasha who had very important bureaucratic missions provided him to be raised in a highly intellectual environment which consisted of many writers, poets and artist since 1930's. Especially their apartment building turned into a center of Literature Hall which many artist, writer and poet came together in. However Dino Family stepped forward as a bourgeoisie family in these years; it's been understood from the Literature memoirs of various writers who were influenced by 20th century's major thought and art stream were actually in that saloon. The opinions of Abidin Dino about these writers around him in artist sensitivity and observation power are really important in point of contribution to Literature History. In this work Abidin Dino's art and literature articles studied and laid emphasis on these observations which have the characteristics of contribution to our literature history.

Keywords: Abidin Dino, Lounge Literature, Populism, Intellectual.

Giriş

İki dünyanın kesiştiği bir alanda kendini bulan 19. yüzyıl Osmanlı devlet yöneticileri, Batılı değerlerle Doğulu değerleri birleştirmenin kaygısıyla her iki kültür dünyasının birikimini zihinlerinde ve sosyal hayat sahasında yaşatmanın peşine düşerler. Cezayir Bahr-i Sefidi (Akdeniz Adaları Genel Valisi) Abidin Paşa (1843-1906) bu sebeple bir yandan Hz. Mevlana'nın Mesnevi'sini şerh ederken diğer yandan Homeros'un destanlarını çözenin, anlamının çabası içindedir. Arapça/Farsça bilgisinin yanına Fransızca/Yunanca da eklenmiştir. Abidin Dino, otobiyografisinde dedesinin okuduğu kitaplar ve kütüphanesinin mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler verirken Doğu ile Batı'nın iç içe geçtiği bir alandan bahseder. (Dino, 2011: 23-27) Abidin Paşa'nın Doğu ile Batı dünyasının iç içe geçtiği kültürel bir zeminde kendini yetiştirmesi Tanzimat sonrası Osmanlı aydınının

¹Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,

e-posta: yilmazmirzamy@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7232-4480>

psikolojini anlama ve Cumhuriyet'i kuran neslin bu iki dünyayı zihninde birleştirmeye çalışan bir neslin etkisiyle yetiştirildiğini görmek bakımından vurgulanmalıdır.

Merkezefendi Dergâhı postnişini Nurettin Efendi'ye intisap eden Abidin Paşa; İstanbul'da yayınlanan *Neogolos* isimli gazetede Yunancadan tercüme ettiği aşk şiirlerini uzun süre yayınlamıştır. (Pala, 1988: 310) Ancak iki farklı dünyanın bir zihinde karşı karşıya gelmesi bazı çatışma ve çelişkileri de kaçınılmaz kılar. Kimlik buhranı, bu sebeple Tanzimat'tan itibaren en büyük meselelerimizden biri haline gelir. Değişmeliyiz ama nasıl sorusunun sağlıklı cevabını bulmak o kadar kolay olmayacaktır.

Abidin Dino, Osmanlının son döneminde hem bürokrat hem de feodal özellikler taşıyan bir ailede dünyaya gözlerini açar. İsmi Paşa dedesinden alır. Sanatkâr bir yaradılışa sahiptir. Çocukluğundan itibaren sürekli bir şeyler çizer. Ailesinin imkânları, dönemin meşhur sanatçılarıyla onu yan yana getirir. Cenevre'de, Paris'te sanat camiasının önemli simalarıyla iç içedir. 1913 yılında doğan Dino, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Avrupa'ya taşınan kalabalık akraba evinde dünyayı algılar. 1925'te her şey bittikten sonra aile tekrar İstanbul'a dönecektir. Çocukluğu Avrupa'da geçmesine rağmen Osmanlı geleneğini belli yönleriyle yaşatan Abidin Paşa ailesinin bir ferdi olması Doğu kültürünü görmesini sağlar. Köşkün bir köşesinde Tanburi Cemil Bey Türk sanat musikisi icra ederken diğer köşesinde annesi piyano ile Fransız klasiklerini çalmaya çalışır. (Dino, 2000: 59-60) Bununla birlikte hayatının ilk 12 yılında yaşadığı Avrupa'yı, içinden görerek tanıyan Dino bir geçiş dönemi aydını özellikleri gösterir. Onun 1938-1994 yılları arasında yayımlanan *Edebiyat Sanat Politika Yazıları* okunduğunda Doğu ile Batı'nın temel dinamikleri hakkında fikir sahibi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. (Dino, 2018a) Şeyh Galip'ten sıraladığı mısraların ardından Valery'le Paris'teki karşılaşmasını anlatan Abidin Dino'nun Türk edebiyatını yönlendiren önemli yazar ve şairlerle kurduğu dostluklar ve onlar hakkındaki değerlendirmeleri de edebiyat tarihimiz açısından ayrıca üzerinde durulması gereken hususlardır. Başta Nazım Hikmet ve Necip Fazıl'la kurduğu dostluk; Peyami Safa, Sait Faik, Yaşar Kemal, Orhan Veli ve Sabahattin Eyüboğlu gibi isimlerle ilgili değerlendirmeleri ve hatıraları bu yazarların hayatının belli dönemlerine ışık tutacak niteliktedir. Fakat bu çalışmada asıl üzerinde durulmak istenen mesele Doğu ile Batı'yı bir arada algılayan Abidin Dino'nun sanat ve edebiyat algısının nasıl bir gelişme gösterdiğidir. Zira bu algının serüveni Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin fotoğrafıdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardında yeni bir zihniyetle toplum inşasına yönelik Cumhuriyetçi kadro Dino'nun yazılarında ayrıntılarını vermeye çalıştığı Anadoluçuluk ve Halkçılık ilkelerinden hareketle halkın yaşantısında ve dünyaya bakışında değişiklik yapmaya çalışır.

Yerli Sanatın İmkânları: Halkı Tanımak

1940'lardan itibaren kaleme aldığı yazılarında Abidin Dino'nun dönemin devlet politikasına uygun olarak halkın sorunlarını anlayan ve anlatan bir sanat anlayışını ön plana çıkardığı görülmektedir. Sanatın bir fikir, his ve kıymet alışverişi olduğunu düşünen Dino, sanatçı ile halkın temasa geçmesi gerektiğine vurgu yapar. Ferdi his ve emeller peşinde koşan sanatçı "sütünü sadece kendisi içen inek"tir. (Dino, 2018a: 29) Sanatkâr; sosyal yapının şekillenmesine, toplumu yakından ilgilendiren sorunlara ve acılara kayıtsız kalmaz. "Toprağa yakın halk sanatının numunelerini" bir an önce ortaya çıkarmak için çalışmak, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki aydının temel kaygısıdır. (Dino, 2018a: 31) Toprağa yakınlık, sanatçının içinde var olduğu, yetişmesini sağladığı coğrafyayı tanıması, gözlemlemesi ve bütün unsurlarıyla eserine taşıması anlamında kullanılmaktadır. Köy ile şehir arasında muazzam bir kültür farklılığının olduğunu daha o yıllarda dile getiren Dino, devletin kalkınma politikasını sadece teknik meseleler için değil, sanat ve kültür sahasında da başlatması gerektiğini özellikle vurgular. *Kültür Açlığı* başlıklı yazısı bu yönüyle bir program önerisi sunmaktadır. (Dino 2018a: 42-46) Tanzimat dönemi devlet adamları ve aydınları, sadece teknik ilerlemenin toplumu kurtaracağına inanmış; bu doğrultuda Avrupa'nın taklit edilerek sorunun üstesinden gelinebileceğini zannetmiştir. Oysa mesele her şeyden önce kültür terbiyesi ve estetik algının -sanat yaşantısının- ilerletilmesi ile alakalıdır. Kültürel ilerleme, teknolojik ilerlemenin

koşuludur. Bir toplum kültür yaşantısını zenginleştirip birbiri ile olan ilişkilerini düzene koyduğunda teknik açıdan zaten bir ilerleme kaydedecektir.

İş ve Sanat başlıklı yazısı, sanatın üstlendiği misyonu kendi penceresinden sunması bakımından en önemli metinlerden biridir. Abidin Dino'nun sanatın mahiyeti ve vazifesi hakkında yaptığı tespitler, aradan geçen onca yıla rağmen bugünde geçerliliğini koruyacak nesnelliktedir. Şöyle ki, "insan elinden çıkan eşyanın bir şahsiyet sahibi olması" sanatın ilk aşamasını oluşturmaktadır. (Dino, 2018a: 52) Şahsiyet, aslında sanat eserine sanatçının var olduğu coğrafyanın kimliğini bir mühür gibi basması, kimliğinin sınırlarını o eserde belirlemesidir. Sanatın usta-çırak ilişkisi içinde bir nesilden diğerine devredilmesi "haysiyetin" korunması için elzemdir. Sanatkâr, eşya ile tabiat arasında kurduğu ilişkide gücünü, "halkın ihtiyacını ve zevkini temsil etmesinden" alır. (Dino, 2018a: 53) Burada ihtiyaç, "zanaatı", zevk ise o zanaatın "sanatsal yönünü" temsil etmektedir. (Dino, 2018a: 54)

Sanatın şuuru; ihtiyacı zevke dönüştürmesinden ileri gelir. Ayakkabıcı eserini üretirken onu giyen kişinin zevk alabileceği bir seviyeye yükselip yükselmediğini sorgulayarak işine sarılmalıdır. Oysa sanayi devrimi 19. yüzyıldan itibaren zanaatı ortadan kaldırarak insan ile eşya arasında zamanla gelişme gösteren estetik zevki de yok eder. Yaptığı işe şahsiyetini dâhil eden sanatçının yerini, her şeyin ve her yerin birbirine dönüştüğü makine benzerliği almıştır. (Dino, 2018a: 55) Modern çağın gittikçe büyüyen devam eden sorunu da budur aslında. Hangi şehre giderseniz gidin aynı alışveriş merkezini aynı düzen içinde geziyor ve seyre diyorsunuz. İnsanı insan yapan incelik, estetik algı, farklılıktaki güzelliğin inkişafı her geçen gün silinmektedir. Dino, sanatta üslubun vazgeçilmez bir ilke olması gerektiğini fakat modernizmin sanayi devrimi ile birlikte bu üslup inceliğini ortadan kaldırdığını özellikle vurgulamaktadır.

Yazarın, dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e yazdığı açık mektup, yerli/millî sanatın nasıl bir program ile uygulamaya geçirilmesi gerektiği hakkında bir ressamın görüşlerini içermektedir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, Türk sanatına kalan kültür mirasına" sahip çıkılması gerektiğini vurgulayan Dino, "Bugüne gelince, bilhassa sanat bahsinde yerli kültür mirasının ehemmiyetini herkes anlamış gibidir." (Dino, 2018a: 78) diyerek dönemin memlekete yönelen edebiyatının amacını hatırlatmaktadır. Türk sanatının temeli "tezyini küçük sanatlar"dır, bu sanat dallarına sahip çıkılmalıdır uyarısının devamını, "Türk halk sanatları can çekişmektedir, kurtarınız" temennisi izlemektedir. (Dino, 2018a: 78) Zanaat sahibi ustaların ortadan kalkması ister istemez tezyine dayalı küçük sanatların yok olmasını doğurur. 1940'larda yapılan uyarının özellikle modern eğitim sistemi içinde dikkate alınmadığı aşikârdır. Meslek liselerinin iki bin yıllık tezyine dayalı küçük sanat dallarını geliştirmesi ve bugüne aktarması gerekirken bugünün teknik gelişimi sağlayacak eleman ihtiyacını bile karşılamadığı ortadadır. Oysa usta-çırak ilişkisi özellikle meslek liseleri üzerinden atölyeler kurularak sürdürülebilirdi.

Tanzimat öncesi sanat ve kültür dünyamız ile ilgili hayranlığını dile getiren Abidin Dino, "İmparatorluk başından, Tanzimat günlerine gelinceye kadar Süleyman Çelebi, Mevlana, Yunus Emre, İbni Kemal... Sinan, Rakım ve Dede Efendi kolundaki Türk sanatkâr ve düşünürü kendi zaman ve mekânı ve öz anlayışı içinde hakiki, halis ve çelişkisiz bir âlemin şahsiyet ve kemale ermiş örneğidir." (Dino, 2018a: 98) yargısında bulunur. Burada "çelişkisiz" ifadesi oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı; geleneği içinde sınırlarını ve hususiyetlerini belirlemiş bir hayatın temsilidir. Batı dünyasının sanat, kültür ve sosyal yapısını örnek olarak kabul edip kendimizi değiştirme çabasına girişmemiz ister istemez öncesi ve sonrası arasında bir çatışma yaratmıştır. Tanzimat döneminin yönetim anlayışını "taklitlerin en sefiline düşmüş; parasız ve şaşkın bir tip" diye tanımlayan yazar, sosyolojik yapıyı "Avrupa'dan yüz sene gecikmeyle gelen ölü kalıpların yüzde yüz sömürgesi" şeklinde tanımlar. (Dino, 2018a: 98) Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na gelene kadar ki süreçte Türk aydını acziyet içinde çırpınmaktadır. Cumhuriyet neslinin Tanzimat kuşağının hatasına düşmemesi için "cemiyetle insanı kuşatıcı her türlü davayı köklü dünya görüşleri halinde" ele alması gerektiğini vurgular. Yerle gök arasındaki her türlü varlık davasını korkmadan kuşatan bu nesil, toprağına bağlı kalarak millî değerlerini yeniden canlandıracaktır. (Dino, 2018a: 100)

Klasizm, hümanizm, realizm gibi sanat akımlarını -özellikle realizmi- sanatçının insanını anlatmasına bir araç olarak yeniden yorumlamaya çalışır. Sosyal yapıyı bütün ayrıntılarıyla tanımak realist sanatçının başlıca vazifesi olmalıdır. (Dino, 2018a: 107) Bize lazım olan sanat "avamperest sanattır" diyerek dönemin Anadolu'ya/memlekete dönüş anlayışına katılır. (Dino, 2018a: 123)

Sanatçı Dostlar Etrafında

Şişli Meydanı'na oldukça yakın bir yerde, dönemin en görkemli apartmanlarından birinde Ahmet Dino; kardeşleri Abidin ve Arif Dino ile birlikte Babiâli'nin önemli edebiyat, fikir ve sanat adamlarını bir araya getirdikleri, bir "salon edebiyatı" meydana getirirler. Şişli'deki bu salon 1930'ların bohem hayatında önemli bir yere sahiptir. Başka Necip Fazıl ve Peyami Safa olmak üzere; Fikret Adil, Burhan Toprak, Sait Faik, Elif Naci, Sedat Zeki Örs, Eşref Şefik bu salonun müdavimidir. Birçok yazar edebî hatıratında bu salondan ayrıntısıyla bahseder. Abidin Dino'nun diğer kardeşlerine nazaran edebiyatçılarla daha yakın iletişim kurduğu ve onların dünyasına nüfuz etmeye çalıştığı söylenebilir. *Toplu Yazılar*'da Şişli'deki bu apartmana gidip gelen edebiyatçıların fikir ve his dünyaları, eserleri ile ilgili önemli yazılar bulunmaktadır. Sanatçı dostları hakkında kaleme aldığı metinlerden hareketle bu yazarların hususi şahsiyetleri ve özel hayatları ile ilgili edebiyat tarihine katkı niteliğinde bilgilere ulaşmak da mümkündür.

Cingöz Recai'nin ağzından Peyami Safa'ya yazılan *Açık Mektup* hem kurgusu hem de içeriği bakımından oldukça farklı bir yazıdır. Abidin Dino, yakından tanıdığı Peyami Safa'yı Cingöz Recai'nin ağzından eleştirmektedir. Cingöz Recai'yi anlatırken aslında Safa'nın kendi hayatından bahsettiğini söyleyen Dino, yazarın "hayli açık göz" bir adam olduğunu söylemektedir. (Dino, 2018a: 36) Peyami Safa ile ilgili düşüncelerini Cingöz Recai'nin ağzından şöyle anlatır:

"Uzun müddet hayatınızı kolladım. Gördüm ki ehlikeyf bir adamsınız. Rakı içiyorsunuz. Burnunuz her zevkin kokusuna alışık. Ud çaluyorsunuz. Şarkı söylüyorsunuz. Üstelik bana dair yazdıklarınızdan anlaşılıyor ki her çeşit dalavereye aklınız yatıyor. Kısıkvrak sıkıştırılınca cıva gibi sıvışmanın ehlisiniz. Her kılığa girebiliyorsunuz." (Dino, 2018a: 36)

Peyami Safa'nın özel hayatı, eğlenceye düşkünlüğü ile ilgili eleştirileri teori ile pratik-düşünce ve eylem arasındaki çelişkiyi göstermek içindir. Düşünceleri ile hayatı arasındaki çelişki Dino'ya göre Safa'nın eserlerine de yansır. Bir yazar olarak da onu beğenmediğini söylemekten çekinmeyen Dino, Safa'nın eserlerinde sürekli çelişkiye düştüğünü, bir söylediğinin diğerini tutmadığını belirtir. Onu "sunî bir âlim" olarak görür. (Dino, 2018a: 37) Aslında o, Peyami Safa ile aynı hayatın içindedir. Şişli'deki salon edebiyatının en sık ziyaretçilerinden biri Peyami Safa'dır. Safa'nın eserlerindeki metafizik vurgusu anlaşıldığı kadarıyla Dino'nun hoşuna gitmemektedir: "Bence, parlak dimağınızın kabiliyetini, o kalp para gibi gezmez fikirleri sürmek uğrunda boşu boşuna harcamaktasınız." (Dino, 2018a: 37) Burada özellikle belirtilmesi gereken Abidin Dino'nun hayatının belli bir döneminde yakın dostluk kurduğu Peyami Safa ile ilgili öznel bir değerlendirmede bulunmuş olmasıdır. Peyami Safa'nın kokain ve içkiye düşkünlüğünün ardından milli/dini değerlerin savunuculuğunu yapması ona bir çelişki gibi görünmektedir.

Halkın ruhunu tasvir eden sanatın imkânlarını, halkın anlayabileceği bir sadelik içinde sunmak gerektiğine inanan Abidin Dino, asıl sanatın "halk yaşantısının sadeliği içinde" var olduğuna inanmaktadır. (Dino, 2018a: 57-64) Sanatkârın vazifesi sadece bu sadeliği görmek ve tasvir edecek araçları kullanabilmektir. Bunu dille, resimle, heykelle... gerçekleştirebilir. Önemli olan "halkın menfaati ve eğitimidir." 1940'ların halkçı devlet yönetimine uygun olan bu bakış açısı, toplumcu gerçekçi bir çizgide Marksist estetiğin dünya görüşü ile birleştirilir. Abidin Dino'nun Hasan Âli Yücel'e hitaben yazdığı açık mektup ve yazıları bu anlayışın bir yansımasıdır. Peyami Safa'nın *Kuvvet ve Ahlak* başlıklı yazısında "fikirlerimi bir aydının değil, bir bozacının bile anlayabileceği kuru bir sadeliğe indirmeye katlandım." (Dino, 2018a: 39) cümlesi Abidin Dino'yu bu sebeple çok kızdırır ve *Şişşak Tornistan* başlıklı yazısında bir bozacının diliyle Peyami Safa'nın sanatçı kibirini alaya alır. (Dino, 2018a: 40-41) Ona göre sanatçı kendini halktan üstün görmemelidir. Sanat halk için, halkın sade yaşantısını tasvir için vardır. Bizim güzellik dediğimiz üstün değer, hayatın bizzat

içinde saklı halde bulunmaktadır. Önemli olan sanatçının farklı bir bakış açısı ile bu güzelliği yakalayabilmesi ve tasvir etmesidir. Sanatçının sahip olduğu güzelliği yakalayabilme yeteneği onu diğer insanlardan farklı kılsa da üstün kılmaz. Çünkü hepimiz var olduğumuz toplumun kuralları içinde kendimizi geliştirir ve eser üretiriz. Halkın olmadığı bir alanda eser üretiminden söz etmek de mümkün olmayacaktır. Peyami Safa, bunu idrak edemediği için kendini toplumun bütününden üstün görür.

1930'ların bohem hayatı içinde Abidin Dino'nun Necip Fazıl'la dostluğu üzerinde özellikle durulmalıdır. Necip Fazıl *Babîâli* isimli eserinde Abidin Dino ve ailesiyle yakınlığına, Şişli'deki "salon edebiyatı" günlerine geniş bir yer ayırır. (Kısakürek, 2007: 112-130) Aralarında yaklaşık on yaş fark olmasına rağmen yirmi yaşını yeni idrak etmiş olan Abidin Dino'nun dönemin bohem hayatı içinde kendisinin metafizik kaygılarını, felsefî sorgulamalarını en iyi anlayan ve yorumlayan insanlardan biri olduğunu satır aralarında hissettirir. Metafizik endişelerini anlayabildiği için Abidin Dino, bu dönemde Necip Fazıl'ın en yakın dostudur. Necip Fazıl bu durumu "O zaman yirmi yaşlarında bir genç Abidin Dino. Kendisinden yedi sekiz yaş büyük Genç Şair'in en yakın dostudur." cümlesiyle ifade eder. (Kısakürek, 2007: 117) Necip Fazıl'ın *Babîâli*'deki "insan psikolojisi"ne yakından bakıldığında, bu cümlenin aslında onun için ne kadar zor kurulacak bir cümle olduğu anlaşılacaktır. Necip Fazıl 1930'larda, yayımladığı iki önemli şiir kitabıyla edebiyat ve sanat dünyasının zirvesine yerleşmiş bir isimdir. *Babîâli*'nin genelinde, bohem hayatı içinde karşılaştığı simaları hiçbir şekilde beğenmeyen, onların idraklerinin küçüklüğünden bahseden bir insan vardır. Necip Fazıl'ın kendisi ile diğerleri arasındaki uçurumu fersah fersah anlattıktan sonra Abidin Dino'ya yakınlık duyduğunu söylemesi gerçekten şaşırtıcıdır. Buradan, yaşı küçük olmasına rağmen Abidin Dino'nun Necip Fazıl'ın zihnini meşgul eden felsefî sorgulamalarına katılabildiği, yer yer bu soruları dindirebildiği sonucuna varılabilir. Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti, zamanı durdurmanın mümkün olup olmadığı, parmaklardaki temas hissini estetik algıyı nasıl şekillendirdiği, aklın çılgınlığa dönüşmemesi için teskin edilmesinin vasıtaları... gibi meseleler üzerinde uzun uzun tartışılar.

Abidin Dino'nun *Toplu Yazıları*'nda yer alan *Senfoni* başlıklı yazısı Necip Fazıl'ı yakından tanıyan bir dostunun onun hakkındaki görüşlerini vermektedir. (Dino, 2018a: 81) Daha sonra ismi *Çile* şeklinde değiştirilecek olan bu şiir bilindiği üzere Necip Fazıl'ın dünya görüşündeki keskin değişimi anlatan eseridir. Bu şiirin hangi dünya görüşüne mensup olarak yazılırsa yazılsın yok sayılamayacak büyüklükte bir eser olduğunu Dino'nun vurgulaması, sanatı nesnel değerler içinde kalarak yorumladığını gösterir. Zira 1940'larda Necip Fazıl dünya görüşünde yaşanan değişim sebebiyle edebiyat camiası tarafından inkâr edilecek duruma gelmiştir. "Senfoni şiiri bağırılsa da, susulsa da, saklansa da, gömülse de gene mevcuttur. Bu eser etrafında yükseltelen sükût senfonisi sadece korkaklıktır." (Dino, 2018a: 81) Bir sanatçının geçmiş veya gelecekte ne düşündüğünden, hangi ideolojiye mensup olduğundan ziyade ortaya koyduğu eserin sanatsal ve estetik değerinin önemli olduğunu ve *Senfoni* şiirinin Necip Fazıl'ın şahsiyetini, görüşlerini aştığını vurgular. Bu anlayış, esere hakkını teslim etmektir. "Senfoni tek olsa bile Necip Fazıl'ın mazi ve istikbaldeki fikir günahlarını silecek çaptadır." (Dino, 2018a: 81) Bu şiirde anlatılan "ferdin krizi"dir. Modern dünyanın bireyin hayatında yarattığı kırılma, çöküntü mükemmel bir üslupla tasvir edilir. "19 ve 20. asrın fert krizini kâh bir fikir kalıbı içinde kâh bir deli gömleği içinde mükemmelen ifade ediyor." (Dino, 2018a: 83) Necip Fazıl, fikir dünyasında meydana gelen çatışma ve çelişkilerin işkencesini "bu yük, bu ağırlık, bu ezilme hissi(ni), cinnetle hiç'le burun buruna" gelecek şekilde sonuna kadar yaşamıştır. (Dino 2018a: 83) Necip Fazıl'ın yaşadığı bu fikir çilesinin hemen hemen bütün safhalarına tanıklık eden bir dostun samimi ifadeleridir sanki bu cümleler. Belki de bu sebeple onun yok sayılmasına gönlü razı olmaz.

Abidin Dino'nun Necip Fazıl'la dostluğu hayatının sadece bir dönemini kapsarken Nazım Hikmet'le yakınlığı onun ölümüne kadar devam eder. *Toplu Yazılar*'da Nazım'la kurduğu dostluğun boyutlarını gösteren birkaç yazı bulunmaktadır. Bununla birlikte Nazım'la olan dostluğunu anlattığı müstakil bir eseri vardır. Nazım Hikmet'le tanışmalarını *Nazım Üstüne* isimli eserinde şu şekilde anlatır:

“Ben on beş yaşlarında bir çocuktum. Sanırım Nazım Hikmet’le ilk kez o dönemde karşılaştım. (1928) Çiziktirdiğim şeyler on beş-on altı yaşlarında İstanbul’da ne kadar modern olunabilirse o kadar moderndi. Desenlerim Nazım Hikmet’in çok hoşuna gitti, hemen orada beni umut veren bir ressam ve illüstratör olarak ilan etti. Bunun üzerine onun bir iki kitabını resimledim.” (Dino, 2018b: 37)

Kısa bir süre sonra da aynı gazetede çalışmaya başlamışlardır. Nazım Hikmet’in ilk şiir kitabı *Sesini Kaybeden Şehir*’in desenlerini Abidin Dino çizer. (Dino, 2011: 66) Nazım Hikmet’in annesi Celile Hanım ressamdır. Çocukluğunda bu yana resimle iç içe yetişen Nazım Hikmet aslında güzel resimler de yapmaktadır. En azından resimden anlayan bir insandır. Abidin Dino ile resim sanatı üzerine çalışmaları olur. Dino *Nazım Hikmet ve Resim* başlıklı yazısında onun şiirlerinde ressam duyarlılığını nasıl kullandığını göstermeye çalışır. (Dino, 2018b: 69-73) Nazım Hikmet hapse girene kadar görüşmeye sanat, edebiyat meseleleri ile ilgili ortak bir alan oluşturmaya devam etmişlerdir. Dino, 1952’de Paris’e yerleşir. Nazım Hikmet de bu yıllardan hapisten çıkmış ve yurt dışında yaşamaya başlamıştır. 1952’den Nazım’ın ölüm tarihi olan 1963’e kadar Paris’te sık sık bir araya gelirler. (Dino, 2000: 124-137) Denilebilir ki bu süre zarfında Dinoların Paris’teki evi Nazım Hikmet’in en sık uğrak yerlerinden biridir. Bu isimler dışında Abidin Dino’nun özellikle Sait Faik Abasıyanık ve Orhan Veli üzerinde durduğu görülmektedir.

Sonuç

Tanzimat Dönemi’nin önemli devlet adamlarından Abidin Paşa’nın torunu olan Abidin Dino, sanatçı kişiliğini kullanarak kaleme aldığı yazılarında aynı zamanda bir ressamın güçlü gözlem gücünü kullanarak dönemin sanatçıları ve sanat akımları ile ilgili edebiyat tarihimize katkı sağlayacak nitelikte birçok bilgiyi okuruyla paylaşmaktadır. Gerek dostluk kurduğu edebiyatçılar hakkındaki görüşleri gerek dönemin sanat algısındaki değişimi yansıtan bakış açısı bu yazıların üzerinde durulmasını gerekli kılar. Hayata dair tavır geliştirmiş her sanatçı gibi Abidin Dino’nun da kendini ait hissettiği bir ideolojisi, dünya görüşü mevcuttur. Fakat onun eserlerine bakıldığında sanatın ve estetiğin nesnel kuralları içinde kalabilen, sanat eserine sırf estetik değer taşıdığı için hakkını vermeye çalışan bir eleştirmen yaklaşımı sergilediği görülür. Bu yazıları, üzerinden onca zaman geçmesine rağmen değerli kılan da budur.

Osmanlı dönemi Türk sanat ve edebiyatı bir zümrenin etrafında şekillenen, sarayın merkeze alındığı bir görüntü arz etmektedir. 1920’lerden itibaren bu edebiyatın belli bir zümrenin tek elinden çıkıp halkın geneline yayıldığı görülür. Artık Türk sanatçısı, Anadolu halkının günlük hayatından hareket ederek, halkın saf duygu ve düşüncelerini, hayal dünyasını yakalamanın peşindedir. Abidin Dino’nun yazılarında halk yaşantısını ön plana çıkarması ve halktan hareketle bir sanat ekolü geliştirmenin peşine düşmesi Osmanlıdan Cumhuriyet’e geçişle birlikte yaşanan değişikliği gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Dino, Abidin (2011). *Kısa Hayat Ömrüm*. İstanbul: Can Yayınları.
- Dino, Abidin (2018a). *Toplu Yazılar 1938-1994*. Turgut Çeviker (haz.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Dino, Abidin (2018b). *Nazım Üstüne*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Dino, Güzin (2000). *Gel Zaman Git Zaman Abidin Dino’lu Yıllar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2007). *Babıâli*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Pala İskender (1988). *Abidin Paşa*. İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, Cilt: 1, s. 310.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 105-122, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 17.02.2019 **Kabul Tarihi:** 15.07.2019

ÖĞRETMENLERİN ÖĞRENME ENGELİ: DÜŞMAN DIŞARIDA

Teachers' Organizational Learning Disability: The Enemy is out there in school

Ali Ünal*

Gulnar Ceferova**

ÖZ

Bu araştırmada öğretmenlerin öğrenme engellerinden olan düşman dışarıda sendromunu bireysel olarak yaşayıp yaşamadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni kullanılan araştırmanın verileri, Konya il merkezinde bulunan, farklı okul türlerinde çalışan öğretmenlerden yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilmiştir. Veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma bulgularına göre, öğretmenler sınıflarındaki öğrenci başarısızlığının sorumluluğunu aile, çevre, diğer öğretmenler, öğrenci, okulun fiziksel şartları, okul yönetimi, eğitim sistemine yüklemişlerdir. Öğretmenler öğrencilerinin başarısızlığını önleme sorumluluğunu benzer şekilde; aile, diğer öğretmenler, öğrenci, okul yönetimi, Milli Eğitim Bakanlığı gibi etmenlere yüklemektedirler. Bu bulgulardan yola çıkarak, öğretmenlerin öğrencilerinin başarısızlığı ile ilgili kendi sorumluluklarına dikkat çekmedikleri için, örgütsel öğrenme engellerinden biri olan düşman dışarıda sendromu yaşadıkları sonucuna varılmıştır. Öğretmenlerin bu sendromdan kurtulmaları için, öğretmenlere hizmet öncesinde ve hizmet içinde eğitimin niteliğini artırmada okuldaki en önemli değişkenin öğretmen olduğunun sürekli vurgulanması; öğretmenlere sürekli ve sık dönütler verilmesi önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Örgütsel öğrenme, öğrenme engeli, düşman dışarıda.

ABSTRACT

In this study, it is aimed at identifying whether teachers experience the enemy is out there syndrome which is one of the learning disabilities. The data of the study in which the phenomenology design as one of the qualitative research methods was used were collected through semi-structured interviews conducted with teachers who work in different schools in the Konya city center. The data were subject to content analysis. According to the findings of the study, the teachers considered that family, environment, other teachers, students, the physical conditions of schools, school administration and the educational system were the reasons for the failure of the students in their classes. Similarly, the teachers stated that prevention of the failure of the students can be possible through factors such as family, other teachers-students, school administration and the Ministry of Education. In the light of these findings, since the teachers did not point out their own responsibilities in terms of the failure of their students, it was concluded that they experience the enemy is out there syndrome which is one of the organizational learning disabilities. In order for the teachers to overcome this syndrome, they need to be constantly reminded that the most important variable in schools to increase the quality of education prior to and during their teaching service is teachers and it was suggested to give teachers constant and frequent feedback.

Keywords: Organizational learning, learning disability, the enemy is out there.

Giriş

Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde hemen her şey hızlı bir şekilde değişmekte, insan hayatına birçok yenilik girmektedir (Ünal,2009). İnsanların bu yeniliklerle başa çıkabilmesi, değişimlere ayak uydurabilmesi, yenilikleri keşfedip bir adım ötesine geçebilmesi için okuduğunu anlama, görsel bilgiyi yorumlama, kapsamlı yazma, üst düzey düşünme, problem çözme, yaratıcı

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, KONYA

e-posta: aliunal@erbakan.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-2967-2444>

** Dr. Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, KONYA

e-posta: gulnar.ceferova94@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-8421-7092>

düşünme, teknolojiyi kullanma vb. farklı becerilere sahip olması gerekmektedir (Kazmierczak, 2017). Bu becerileri kazandıracak temel kurum okuldur. Bu nedenle, okullar bilgi çağının becerileriyle donanmış insanları yetiştirmelidir (Çalık ve Sezgin,2005). Okullar, bu amacı gerçekleştirebilmek için değişim sürecine kendileri uyum sağlamalıdır. Bu uyumun sağlanması ise sadece öğrenme ile gerçekleşebilir (Senge,1990).

Örgütsel düzeyde gerçekleşen öğrenmeye ilişkin bazen birbirinin yerine de kullanılan, iki kavram öne çıkmaktadır (McGill, Slocum ve Lei,1992): Öğrenen örgüt ve örgütsel öğrenme. Bununla birlikte öğrenen örgüt, genel olarak örgütün yapısal özellikleri üzerine vurgu yaparken, örgütsel öğrenme kavramı öğrenme sürecine odaklanmaktadır (Joseph,1996). Senge'ye (1990) göre, öğrenen örgüt, insanların istenen sonuçları elde etmek için kapasitelerini sürekli olarak geliştirdiği, yeni ve farklı düşünme biçimlerinin geliştirildiği, insanların sürekli olarak öğrenmeyi öğrendikleri örgütlerdir. Öğrenen örgüt, kurumsal bir varlık olarak geçmişin ve şimdiki zamanın tecrübelerinden ve geleceğin beklentisinden sürekli olarak öğrenen ve bunu sürekli olarak değiştirmek ve uyum sağlamak için kullanan örgütlerdir (Voulalas ve Sharpe, 2005). Öğrenen örgütler olarak okullar ise, paylaşılan vizyon ve amaç geliştiren, bilgi toplama, analiz etme ve dağıtma süreçlerini kullanan, yeniliği ve risk almayı cesaretlendiren, çalışmalarını düzenli olarak gözden geçiren, başarılı çalışmaları takdir eden ve pekiştiren, mesleki gelişim için fırsatlar sağlayan örgütler olarak tanımlanmaktadır (Silins, Zarins ve Mulford, 2002a). Senge'ye göre (1991), bir örgütün öğrenebilmesi için; sistem düşüncesi, kişisel ustalık, zihinsel modeller, paylaşılan vizyon, takım halinde öğrenme disiplinleri ayrı ayrı değil, birlikte uygulanmalıdır. Dolayısıyla öğrenen okulu oluşturmak için bu disiplinler bütün olarak hayata geçirilmelidir.

Örgütsel öğrenme, bir örgüt içinde olan eylemleri tanımlamakta kullanılan bir kavram olup (Fiol ve Lyles, 1985; Tsang, 1997), örgütlerin süreçlerini iyileştirmesiyle ilgidir (Garvin, 1999). Argyris'e göre bu süreçler (1977), hataları belirleme ve düzeltme şeklinde çalışmaktadır. Garvin'e göre (1999), öğrenme olmazsa örgütler, sürekli olarak önceki uygulamalarını tekrar ederler. Bu nedenle Ona göre, örgütlerin süreçlerini geliştirmesi için yeni şeyler öğrenmesi gerekir. Okullarda örgütsel öğrenme, çalışanların açık ve destekleyici biçimde iletişim kurmaları ve aktif biçimde bilgiyi aramaları ile gerçekleşebilir (Silins, Mulford ve Zarins, 2002b). Okullardaki öğrenme etkinlikleri, öncelikle öğretmenlere odaklanmalıdır çünkü okullarda hizmeti yürüten en önemli unsurlar öğretmenlerdir.

En başarılı örgütler bile yeterince ve hızlı öğrenemezlerse belirli bir süre hayatta kalsalar bile varlıklarını uzun süre koruyamayabilirler. Organizasyonlarda zeki ve kararlı çalışanların çabalarına rağmen yine de engeller olabilir. Bu nedenle, örgütlerde yapılması gereken en önemli şeylerden bir tanesi öğrenmeyi durdurabilecek ve ya yavaşlatabilecek engelleri bulmak ve bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır (Brahman,1998). Argyris (1990) yönetimden kaynaklanan 7 öğrenme engeli belirlemiştir:

1. Anlayış ve güveni arttırmayı amaçlayan eylemler çoğu zaman yanlış anlama ve güvensizlik yaratır. Yöneticiler genellikle bir anlaşmaya varılacağı ve bir dizi eylemin gerçekleştirileceği inancıyla bir toplantı yaparlar. Haftalar sonra, taahhütlerin yerine getirilmediğini keşfederler. Astların katılımını sağlamak isteyen yöneticiler toplantıda astların katılım olmadığında astlarını sorgular durumunu gelebilir. Sonuçta üstler, sürece astları katmanın anlamsız olduğunu düşünerek bu toplantıları yapmaya özen göstermezler. Bu durum astların, yöneticilerin onların toplantıya katılımını tehdit edici buldukları düşüncesine kapılmalarına neden olur.

2. Zayıf kararlar için başkalarını ya da sistemi suçlamak. Önemli hatalar ortaya çıktığında, insanlar bu durumu başkalarıyla (ölü kediyi diğer adamın bahçesine atmak) ya da sistemle (kitabına, kurallara ve prosedürlere uyun davranmak) ilişkilendirme eğiliminde olurlar. İnsanlar genellikle aldatici, çıkarlarına uygun eylemler yapar, gerçeği söylemekte tereddüt eder (veya mesaj gönderir) ve kimsenin politikaları yeniden düşünmekle gerçekten ilgilenmediği konusunda ısrar ederler. Onlar,

karmaşıklığı ve tatsız gerçekleri ya da can sıkıcı ve tehdit edici duyguları, önlerse pozisyonun gerçek araştırmadan daha önemli olduğunu düşünürler.

3. Örgütsel atalet: Bir şeyi yapmanın denenmiş ve kanıtlanmış yollarının örgütsel hayatta egemen olması. Yeni ve endişelendirici fikirler, “müdür bundan hoşlanmayacak”, “politikamız değil”, “yetkim yok”, “hiç denenmedi”, “her zaman böyle yaptık”, “neden değişti” vs. gibi önerilerle engellenir.

4. Zor konularda çoğu zaman yukarıya doğru iletişimin yetersiz olması. Çalışanlar, üretim sorunları, beklentiler vs. hakkında üstlerini hayal kırıklığına uğratabacaklar dışında yukarıya doğru bilgi akışı sağlar. Yöneticiler, üst yöneticilerin (patronların) çalışanların kaygılarını duymak istemediklerini düşünürler.

5. Bütçe oyunları kötülük gerektirir. Bütçe oyunları, “kapıda dur”, “böl ve yönet”, “dikkat dağıtma”, “şamata”, “bu ücretsizdir”, “programımız paha biçilemez”, “yarın, yarın”, “nesneleri esnetmek” gibi oyunları kapsar. Örneğin yarın, yarın oyununda, bugün için bir sonuç yoksa gelecek için birkaç söz verilir.

6. İnsanlar çıkarlarına uygun olsa bile üzücü gerçeklerle karşılaştıklarında makul şekilde davranamazlar. İnsanlar, zor durumlarda, “yarın organize olup planlayacağız” (erteleme), “ne kadar çok boya satarsak, o kadar para kaybedeceğiz” (stratejik eksiklik) gibi savunmacı fikirleri savunurlar.

7. Yönetici takımı, çoğu zaman mittir. Birçok yöneticinin takım çalışması ve ekip oluşturulması üzerine vurgu yapması, bunun için binlerce saat ve milyonlarca para harcanmasına rağmen sonuçlar kuşkulu olur.

Örgütsel öğrenmenin önündeki engelleri tanımlamak ve açıklamak için teorik bir temel geliştirme çalışması yapan Schilling ve Kluge (2009), Crossan, Lane ve White (1999) tarafından oluşturulup Lawrence, Mauws, Dyck, ve Kleysen (2005) tarafından geliştirilen 4I (Intuiting-sezgi, Interpreting-yorumlama, Integrating-bütünleştirme, Institutionalizing-kurumsallaştırma) modelini kullanmıştır. 4I modeline göre, örgütsel öğrenme birey, grup ve örgütsel düzeyde gerçekleşmekte olup modele adını veren sezgi, yorumlama, bütünleştirme ve kurumsallaştırma olmak üzere 4 aşamada gerçekleşmektedir (Crossan vd.,1999). Schilling ve Kluge (2009), yaptıkları literatür taramasında, her aşamada karşılaşılabilecek öğrenme engellerini, öğrenmenin gerçekleştiği; kişisel, örgütsel ve çevresel boyutlarda tanımlamaya çalışmışlardır. Schilling ve Kluge (2009) tarafından yapılan açıklamalardan uyarlanan Tablo 1 üzerinde, hangi aşamada, hangi öğrenme boyutunda ne türlü öğrenme engelinin oluşabileceğini takip edilebilir.

Brahman (1998) örgütlerde öğrenmenin önündeki engellerin çelişkili mesajlar, kaynak yetersizliği, karışık, çelişkili misyon ya da misyonsuzluk olduğunu ifade etmiştir. Çelişkili mesajlar-örgütün ifade ettikleriyle davranışlarının uyumlu olmamasıdır. Kaynak yetersizliği- maddi sıkıntılar yaşandığında örgütte kesinti yapılacak ilk şeyin eğitim olmasıdır. Çelişkili misyon ya da misyonsuzluk, bir vizyonun olmaması ya da çelişkili olması nelerin öğrenilmesi gerektiğinin belirlenmesini zorlaşmasıdır. Kline ve Saunders (1998) ise öğrenmenin önünde mantıksal, etik ve duygusal olarak üç engel olduğunu belirtmişlerdir. Anlam veremediğimiz bir olayla karşılaştığımızda mantıksal engelle; değerlerimize göre etik olmayan bir şeyi düşünmemiz veya yapmamız istendiğinde etik engelle, içinde bulunduğumuz süreçten rahatsızlık duyduğumuzda ise duygusal engelle karşı karşıyayız demektir.

Senge'ye (1990) göre, yönetim biçimi, planlanma, insanların işlerinin tanımlanma biçimi, düşünme ve etkileşimde bulunma biçimleri temel öğrenme engellerini yaratır. Steiner'e (1998) göre ise öğrenmenin önündeki engeller, yeni (bürokrasiden öğrenen örgütlere dönüşüm) ideolojinin uygulanmasında yönetsel çabaların örgüt çalışanları tarafından kabul edilmemesi ve anlaşılması sonucunda ortaya çıkar. Örgüt üyelerinin sahip olduğu metaforların yönetim tarafından anlaşılması ve ya değerlendirilmemesi, çalışanların bireysel ve örgütün geleceğine ilişkin vizyonlarının yönetimin vizyonları ile tutarlı olmaması, güç farklılıkları ve iletişim yapılarının yeni

ideolojiyi destekleyecek şekilde değiştirilmemesi, yönetim stillerinin yönetim ideolojisindeki değişimlere göre değişmemesi, resmi ve gayri resmi normların örgütsel öğrenme ideolojisini değil, geçmiş ideolojiyi yansıtmaması engellerin ortaya çıkma nedenlerindedir (Steiner,1998). Mazutis ve Slawininski (2008), yaptığı literatür taramasında otantik iletişim tarzı, seviyeler arasında bilgi aktarımını zorlaştıran normlar, öğrenmeyi, öğrenme kültürünü teşvik etmeyen liderlik türü gibi etmenlerin öğrenmenin önündeki engeller olduğunu tespit etmiştir.

Tablo1. 4I modeline göre karşılaşılabilecek örgütsel öğrenme engelleri

Süreçler ve tanımları	Boyutlar	Öğrenme engelleri
Sezgi (Bireyin önceden edindiği tecrübesine dayalı olarak yeni bakış ve fikirler geliştirme sürecidir.)	Davranışsal- kişisel	Çalışanların önyargı ve yetersizlikleri, batıl öğrenme, sistematik başarısızlık analizi ile ilgili bilgi eksikliği, yenilikçi motivasyon eksikliği, yüksek stres, tek aşamalı problem çözme ile tanımlanan mesleki kimlik, dezavantajlardan korkma, kısıtlayıcı ve kontrol edici yönetim tarzı vs.
	Yapısal- örgütsel	Açık, ölçülebilir amaçların eksikliği, homojen iş gücüne sahip yekpare kurum kültürü, sıkı çalışma kuralları ve yönetmelik, örgütsel suçlayıcı kültür (günah keçisi) vs.
	Toplumsal- çevresel	Karmaşık, dinamik ve rekabetçi pazar ortamları; karmaşık, belirsiz, zor bilgi; alakalı ancak örtük ve sabit bilgi vs.
Yorumlama (Bireyin fikir ve görüşlerini kendine ve başkalarına kelime ve eylemler aracılığıyla açıklama sürecidir.)	Davranışsal - kişisel	Bilgiye sahip olma ve kontrol etmeyi kaybetme korkusu, yenilikçi ya da destekçilerin politik ve sosyal becerilerinin eksikliği, yenilikçinin güvenirliliğinin düşüklüğü, yenilikçi ve grup arasındaki çatışma ilişkisi, grup üyelerinin motivasyon eksikliği ve kaygısı vs.
	Yapısal- örgütsel	Örgütsel sessizlik, bilgi ve önemli örgütsel amaçlar arasında eksik ilişki, grubun başarısızlıktan kaçınma normları vs.
	Toplumsal- çevresel	Gruptaki farklı amaçlar, değerler ve gizli ajandalar, mevcut mesleki zihniyetle bağdaşmayan bilgi vs.
Bütünleştirme (Örgüt içinde bireyler ve gruplar arasında ortak anlayışların paylaşılması ve tutarlı, kolektif bir eylemin gerçekleşmesini sağlama.)	Davranışsal - kişisel	Mevcut uygulamalarda yöneticilerin kendine aşırı güven duyması, takıma zarar verme korkusu, üst yönetimin destek eksikliği, katı ve modası geçmiş temel inançlar, değerler ve üst düzey yöneticilerin varsayımları vs.
	Yapısal- örgütsel	Birimler arası rekabet, birimler arasında iletişim yetersizliği, üst yönetici devrinin düşüklüğü, uzun vadeli örgütsel başarı: yetkinlik tuzağı, etkin olmayan kaynak tahsisi, örgütte öğrenmeye yönelik değerlerin eksikliği, yeniliklerle örgütsel varsayımlar ve inançlar arasında uyum eksikliği vs.
	Toplumsal- çevresel	Örgütsel eylem ile çevresel tepki arasındaki zamanın gecikmesi: Hata tuzakları, yeniliğe karşı duran endüstriyel reçeteler vs.
Kurumsallaştırma (Ortak anlayış sistemler, yapılar, prosedürler, kurallar ve stratejilerde uygulanmakta, böylece bireysel veya grup kökenlerinden bağımsızlaşmakta ve örgütsel eyleme rehberlik etmektedir.)	Davranışsal - kişisel	Yeniliklerin gelecekteki amaçlar için algılanmaması, çalışanların inovasyonu uygulamak için bilgi eksikliği, Laissez-faire üst yönetim tarzı, öğrenmenin transferinde geçmiş çatışma deneyimleri, çalışanlara karşı düşük kabul ve güven, örgüte ya da yeniliğe karşı sinizm, çalışanların yeni fikirlere kapalılığı, fırsatçı davranış vs.
	Yapısal- örgütsel	İşyerinin sabit, değişmez şartları, Zaman ve kaynak eksikliği, tutarlı bir norm sisteminin olmaması, yönetici ve çalışanların sık değişimi, örgütsel ikiyüzlülük, örgütsel davranış ve performansı kontrol etmek için araç ve ölçüt eksikliği, tutarsız örgütsel strateji, sistemler, politikalar ve uygulamalar, inovasyonun ilk hedefleri ile değerlendirme kriterleri arasındaki tutarsızlık, vs.
	Toplumsal- çevresel	Hızlı teknolojik değişim, hızlı başarıyı vaat eden moda yönetimlerin ortaya çıkışı, dil ve ulusal kültür sorunu, örtük bilgiyi depolamanın teknik / yapısal zorlukları.

Örgütsel öğrenme engelleri üzerinde yapılan kavramsallaştırmalar öğrenme engelleriyle ilgili yapılan tanımlar temelinde Senge'nin (1990) belirlediği engellerle ilişkili görünmektedir. Senge (1990) yedi örgütsel öğrenme engeli tanımlamış olup bu engeller aşağıda açıklanmıştır.

Pozisyonum neyse ben oyum. Örgütlerde insanlar sadece kendi pozisyonlarına odaklandıklarında tüm pozisyonların etkileşimiyle ortaya çıkan sonuçlar için onların çok az sorumluluk taşırlar. Ayrıca, sonuçlar iç açıcı olmadığında sebebini belirlemek zorlaşabilir. Yapabilecek tek şey birinin işleri batırdığını varsaymaktır.

Sorumluluk üstlenme yanılması. Önceden etkin olma tepkisel olmanın saklı halidir. Gerçek önceden etkin olma bizim kendi problemlerimize nasıl katkıda bulunduğumuzu görmemizden başlar. Bu bizim duygusal durumumuzun değil, düşünce tarzımızın ürünüdür.

Olaylara takılıp kalma. İnsanların düşüncesinde kısa vadeli olaylar egemen olduğu durumlarda bir organizasyonda üretken bir öğrenme sürdürülemez. Eğer biz olaylara odaklanırsak, yapabileceğimiz en iyi şey, optimal bir şekilde tepki verebilmek için bir olay gerçekleşmeden önce onları öngörebilmektir.

Yavaş değişimlerin önemsenmemesi. Bu engel sıcak suyun içerisine koyulunca hemen çıkmaya çalışan, ama su oda sıcaklığındayken kaba koyulup yavaşça ısıtılan suyun içerisinden tepki göstermeyen kurbağanın hikayesiyle açıklanmıştır. Burada anlatılmaya çalışılan örgütlerde gerçekleşen en büyük tehditleri oluşturan kademeli süreçlerin yavaş değişimlerin fark edilememesidir.

Tecrübelerden öğrenme hayali. En güçlü öğrenme doğrudan tecrübeyle olur. Bir eylem yaparak sonucu görür sonra yeni ve farklı bir eylemi gerçekleştiririz. Ama örgütlerde çoğu zaman alınan kararlar uzun vadeli olduğu için eylemlerin sonuçları öğrenme ufkumuzun ötesinde ortaya çıkar. Bu zaman da doğrudan deneyimle öğrenme olanaksız olur. En iyi tecrübeyle öğreniriz ama çoğu zaman önemli kararlarımızın sonuçlarını doğrudan deneyimleyemeyiz.

Yönetici takım miti. Yetersizliklerle yönetici takımı en önde mücadele edecektir. Yönetici takımı, organizasyonun farklı işlevleri ve uzmanlık alanlarını temsil eden tecrübeli ve sağduyulu yöneticilerden oluşur. Bu öğrenme engeli takımdaki üyelerin kendilerini kişisel olarak sevimsiz gösterecek şeylerden kaçınmasına, herkesin takım kolektif stratejisinin arkasında olduğu izlenimi vermeye çalışarak tutarlı bir takım görüntüsünü korumalarına dikkati çeker.

Düşman dışarıda. Her birimiz hayatımızda bir şeyler yanlış gittiğinde kendimizi suçlamak yerine başka suçlu aramak eğilimindeyizdir. Bu durum bireysel olduğu kadar örgütsel düzeyde de yaşanmaktadır. Örgütlerde bir şeyler ters gittiğinde çoğu zaman akla gelen ilk soru 'Bu kimin hatasıdır?' olur. Örneğin, Muhasebede eksik veriler olduğunda bu muhasebecinin suçu, önemli bir müşterinin kaybedilmesi ise satış grubunun suçudur (Paul,1997). Örgütün pazarlama bölümü, 'satış hedeflerimize ulaşamamızın nedeni kalitemizin rekabete dayanıklı olmamasıdır' düşüncesine dayanarak imalat bölümünü suçlarken, imalat bölümü mühendisliği, mühendislik ise farklı nedenler bularak pazarlamayı suçlayabilir (Senge,1990). Birçok örgütte bu gibi hatalar ortaya çıktığında başkalarını suçlamak doğal bir refleks gibi görünmektedir. Kimlerin suçlu olduğu belirlendikten sonra söz konusu suçlularda neyin yanlış olduğu bulunmaya çalışılır. Onların neyi yanlış yaptığı bulunduğunda ise sorun algılanmış sayılır. Yani, onlar kendisi problem, onları değiştirmek ya da onlardan kurtulmak ise çözüm gibi algılanır. Fakat suçlama mevcut durumu doğru değerlendirmede çok az zamanlarda yardımcı olur, çoğu zaman ise etkili problem çözme engeller, soruna erken ve yapay bir çözüm sunarak karmaşık gerçeğin basit bir görüntüsünü oluşturur, böylece, bir sorunun asıl nedenine ulaşma şansını azaltır (Paul,1997).

Düşman dışarıda sendromu, insanların sadece kendi konularına odaklanmasından, kendi eylemlerinin konularının sınırlarının ötesine geçtiğini görememesinden kaynaklanmaktadır (Senge, 1990). Kendi hatalarımızın veya eksikliklerimizin farkında olmak ve bunları öğrenme ve

büyüme için fırsat olarak görme, gelecekte daha başarılı olmamızı sağlar. Suçlamanın olduğu yerde, açık beyinler kapanır, sorgulama sona erer ve tüm sistemi anlama isteği azalır. İnsanlar bir suçlama atmosferinde çalışırken, doğal olarak hatalarını örtmeye ve gerçek kaygılarını gizlemeye çalışırlar. Ayrıca, suçlama örgütlerde korku yaratır, güvene zarar verir. Suçlama ve onun yarattığı korku da yenilikçiliği (inovasyonu) ve yaratıcı çözümlerin üretilmesini engeller ve çalışanlar yenilikler için gerekli olan riski almaktan çekinirler (Paul,1997).

Literatür incelendiğinde örgütsel öğrenme engellerini farklı açılardan ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Steiner (1998), çalışmasında birey ve değişen grubun, organizasyonun yapısı ve yönetsel eylemlerin öğrenmenin önünde engel oluşturduğunu tespit etmiştir. Volulas ve Sharpe (2005), liderliğin okulları dönüştürmede anahtar faktör olduğu, geleneksel okul yapısı ve kültürünün, uygulama sürelerinin yetersizliğinin, çalışanların ve velilerin desteğini sağlamadaki zorlukların amaca ulaşmada engel olarak öne çıktığı sonucuna varmıştır. Schilling ve Klung (2009) ise sezgisel, yorumlama, bütünleşme ve kurumsallaştırma olmak üzere 4 bölümde öğrenme engellerini gruplamaya çalışmışlar (Tablo 1’de sunulmuştur). Türkiye’de yapılan çalışmaların bazılarında kurum kültürü (Diker, 2007; Yücel, 2007; Beşoluk, 2017), bazılarında ise kurum kültürü ve liderlik (Ayden ve Düşükcan,2002) kavramları birlikte ele alınarak öğrenme engelleri ile ilişkisi incelenmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre, olumlu, öğrenmeyi destekleyen kurum kültürü ve öğrenme kültürünü teşvik eden liderliğin engellerin önlenmesinde ve ortadan kaldırılmasında önemli etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Devlet ve özel liselerde (Töremen,1999; Çandır,2010), ilkokullarda (Çantuş,2012) örgütsel öğrenme engellerini farklı açılardan ele alan çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Töremen (1999), çalışmasında bürokrasi, zayıf iletişim, zayıf liderlik, vizyonsuzluk, katı hiyerarşi, hacim, kaynak kullanımı vs. gibi faktörlerin örgütsel öğrenmeye engel olduğunu belirtmiş, öğrenme engellerini demografik değişkenlere göre değerlendirdiğinde ise cinsiyet, kıdem ve çalışılan okul değişkenleri açısından farklılık olmadığı sonucuna varmıştır. Öğrenme engellerine ilişkin öğretmen algılarını demografik değişkenlere göre inceleyen Çantuş (2012) ise cinsiyet, branş ve hizmet süresi değişkenlerinde farklılaşma olmadığı, mezun olunan okul, mesleki kıdem ve yaş değişkenlerine göre farklılaşma olduğu sonucunu elde etmiştir.

Çandır (2010), çalışmasında literatür taramasına dayanarak öğrenme engelleri ile ilgili sadece teorik bilgiler vermiştir. Bunlar dışında, öğretmen görüşlerine göre Senge’nin belirlediği yedi öğrenme yetersizliğini ilkökul ve ortaokul bazında vignette tekniği ile inceleyen araştırma bulunmaktadır. Turhan, Karabatak ve Polat (2014), bu çalışmada da öğretmenlerin bu yetersizliklere sahip oldukları sonucu elde edilmiştir

Düşman dışarıda öğrenme engelinin mevcut olması diğer örgütlerde olduğu gibi sosyal bir örgüt olan okulların da amaçlarına ulaşmasında olumsuz sonuçlara yol açabilir. Şöyle ki, hızlı değişimlerin yaşandığı bilgi çağı ve bundan daha fazlası için bireyler yetiştiren öğretmenlerin korku duyması, güvenlerinin zarar görmesi, yenilikçi olamamaları okulun amaçlarının gerçekleştirilmesini engelleyebilir. Okullarda hayata geçirilen eylemlerde olumsuz sonuçlarla karşılaşıldığında üyelerin düşman dışarıda sendromunu yaşamaları gelecekte bu örgütlerin üstlendiği görevleri yerine getirememesine sebebiyet verebilir. Okullarda gerçekleşen öğrenme sürecinin iki önemli tarafından biri olan öğretmenlerin bu yetersizliğe sahip olması okulun çıktısı olan öğrencilerin yeterli becerileri kazanamamasına, dolayısıyla da eğitimin amaçlarını gerçekleştirilememesine neden olur ki, bu da gelecekte daha büyük toplumsal sorunlar yaşanması tehlikesini ortaya çıkarır. Bu açıdan da araştırmada öğretmenlerin düşman dışarıda sendromuna sahip olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Örgütler sadece bireyler aracılığıyla öğrendiği, bireysel öğrenme olmadan örgütsel öğrenme gerçekleşmeyeceği (Senge,1990) düşüncesinden hareketle okulları öğrenen organizasyon haline dönüştürecek kişiler olan öğretmenlerin düşman dışarıda sendromuna sahip olup olmadıkları tespit edilerek, öğretmenlerin öğrenmelerinin önüne kendilerince bir engel konulup konulmadığının belirlenmesi, varsa sorununun çözümüne katkı sağlayabilir. Öğretim sürecinin önemli bir parçası olan öğretmenlerin sahip oldukları öğrenme engellerinden biri olan düşman dışarıda sendromu

yaşayıp yaşamadıklarının belirlenmesi ayrıca, bu engele yönelik farkındalık geliştirilmesi ve engelin ortadan kaldırılması yönünde önerilerin getirilmesine de katkı sağlayabilir.

Araştırmanın amacı

Schilling ve Kluge'nin (2009) ortaya koyduğu gibi, örgütsel öğrenme bireysel, grup ve örgütsel düzeyde gerçekleşebilir. Bu çalışmada öğretmenlerin öğrenme engellerinden olan düşman dışarıda sendromunu bireysel olarak yaşayıp yaşamadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmenler sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığının sorumluluğunu kimlere ya da nelere yüklemektedirler
2. Öğretmenler sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığını önleme sorumluluğunu kimlere ya da nelere yüklemektedirler?

YÖNTEM

Araştırma modeli

Bu çalışmada öğretmenlerin bireysel olarak düşman dışarıda sendromu yaşayıp yaşamadıklarına dair görüşlerini belirlemek amacıyla nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bu desen farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Bize tamamen yabancı olmayan ancak tam anlamını kavrayamadığımız olguyu araştırmayı amaçlayan çalışmalar için fenomenoloji uygun bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek,2008). Fenomenoloji desenin tercih edilmesinin nedeni, öğretmenlerin düşman dışarıda sendromu yaşayıp yaşamadığını en iyi bilecek kişiler kendileri olmaları ve farkında oldukları bu konuda, derinlemesine ve ayrıntılı anlayışlarını ortaya çıkarma isteğidir. Öğretmenlerin öğrencilerinin başarısızlığına ilişkin yüklemeleri kendilerine mi yoksa başka faktörlere mi yüklediklerine yönelik bakış açıları tespit edilerek bireysel düzeyde düşman dışarıda sendromu yaşayıp yaşamadıklarına karar verilmeye çalışılmıştır.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Konya il merkezinde görev yapan 21 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken araştırma konusunu farklı açılardan ele alabilmek için olasılıklı olmayan amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yaklaşımı benimsenmiştir. Katılımcıların ilkökul, ortaokul, imam hatip ortaokulu, Anadolu lisesi, meslek lisesi, imam hatip lisesi, proje okulu gibi farklı okul türlerinde çalışması, cinsiyet, branş, başarı düzeyleri gibi değişkenler dikkate alınarak çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, öğretmenlerin başarı düzeyi, okul müdürleri tarafından yüksek, orta ve düşük başarılı olarak belirlenmiş, katılımcı olarak öncelikle müdürler tarafından önerilen öğretmenler seçilmiştir. Bu nedenle, cinsiyet ve branş değişkenlerinde çeşitlilik amaçlanan şekilde sağlanamamıştır. Sonuçta araştırma, her okul türünden üç katılımcı olmak üzere araştırma için uygun olduğu düşünülen, görüşmeyi gönüllü olarak kabul eden 8'i kadın 13'ü erkek öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların kıdemleri 3-30 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların demografik bilgileri tablo 2'de sunulmuştur, öğretmenlerin başarı düzeyleri okul müdürlerinin yönlendirmesiyle belirlendiğinden katılımcı kimliğinin saklı tutulması amacıyla bu değişkene dair bilgilere tabloda yer verilmemiştir. Çalışmada katılımcıların isimlerini kullanmak yerine her bir katılımcıya K1, K2.. gibi kodlar kullanılmıştır.

Tablo 2. Öğretmenlerin cinsiyet, mesleki kıdem, branş, çalıştıkları okul türü değişkenlerine göre dağılımı.

Katılımcı	Cinsiyet	Kıdem	Branş	Okul türü
K1	Erkek	22	Sınıf öğretmeni	
K2	Kadın	22	Sınıf öğretmeni	İlkokul
K3	Kadın	24	Sınıf öğretmeni	
K4	Kadın	23	Görsel sanatlar	
K5	Erkek	20	Türkçe	Ortaokul

K6	Erkek	11	Matematik	
K7	Erkek	16	Fen bilimleri	İmam Hatip
K8	Erkek	14	Türkçe	Ortaokulu
K9	Kadın	6	İngilizce	
K10	Erkek	30	Matematik	
K11	Erkek	20	İngilizce	Lise (Proje okulu)
K12	Erkek	22	Türk dili ve Edebiyatı	
K13	Kadın	22	Çocuk Gelişimi	
K14	Erkek	18	Tarih	Meslek lisesi
K15	Erkek	15	Tarih	
K16	Erkek	20	Felsefe	
K17	Erkek	24	Coğrafya	Anadolu lisesi
K18	Kadın	11	Beden Eğitimi	
K19	Kadın	3	Matematik	
K20	Kadın	21	Tarih	İmam Hatip lisesi
K21	Erkek	22	Din kültürü	

Verilerin toplanması

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlar (Merriam,2018). Görüşmede sorulacak sorular literatür incelemesine dayalı olarak ve uzman görüşleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. İkinci araştırmacı bir öğretmenle pilot uygulama gerçekleştirmiştir. Pilot uygulaması sonuçlarına uygun olarak sorular tekrar gözden geçirilmiş, değişiklik yapılmasına gerek görülmemiştir. Katılımcılara sorulan görüşme soruları aşağıdakilerdir:

- 1.Sınıfınızdaki başarısız öğrencilerin başarısızlık nedenleri nelerdir?
- 2.Öğrencilerin akademik başarılarının artırılmasında kimler ne yapmalıdır?

Bütün görüşmeler ikinci araştırmacı tarafından 2018 yılı Aralık ayı içerisinde, öğretmenlerin çalıştıkları okullarda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcılardan izin alınarak dijital ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Görüşmelerin en azı 5 dakika, en fazlası 47 dakika sürmüştür.

Verilerin çözümlenmesi

Görüşmelerin tamamlanmasından sonra katılımcı kimlikleri K1,K2...K21 şeklinde kodlanarak transkripsiyon süreci gerçekleştirilmiş, öğretmenlerin yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verdiği yanıtlar, ses dosyalarından yazıya dönüştürülmüştür. Yazılan metin, 19208 kelimedenden oluşmuştur. Veriler ikinci araştırmacı tarafından okunarak kodlanmıştır. Kodlanmış veriler üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmak amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırmada toplanmış veriler, temel kavramlar ve ilişkiler dikkate alınarak temalar ve alt temalar şeklinde bütünleştirilmiştir

İçerik analizi sürecinde ikinci araştırmacı tarafından belirlenen kodlar ve taslak temalar, birinci araştırmacı tarafından incelenmiş ve iki araştırmacı birlikte hangi temaların ortaya çıktığını tartışmışlardır. Bu süreçte fikir ayrılığı olan tema ve alt temalar yeniden incelenmiş, fikir birliği sağlanarak çalışma sorularına uygun temaların (birinci soruya ilişkin 7, ikinci soruya ilişkin 5 tema) ve alt temaların son şekli belirlenmiştir. Bu süreçte, birinci araştırmacı, araştırma bulgularının dış dünyadaki gerçekliğe uyumunu sağlamak için veri toplama hariç diğer süreçlere katılarak hem iç geçerliği hem de tutarlığı (Merriam, 2018) sağlamaya çalışmıştır. Bunun dışında katılımcıların duygu, düşünce ve betimlemeleri zengin ve yoğun bir anlatımla sunulmaya çalışılarak dış geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Okuyucuların bulguların akışını daha rahat takip etmelerini sağlamak amacıyla içerik analizi sonucu ortaya çıkan temalar ve alt temalar Tablo 3’de sunulmuştur.

Öğretmenlerin sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığının sorumluluğunu kimlere ya da nelere yüklediklerine ilişkin bulgular

Öğretmenlerin sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığının sorumluluğuna ilişkin yüklemeleri, aile, çevre, öğretmen, öğrenci, okulun fiziksel şartları, okul yönetimi, eğitim sistemi temalarında bütünleştirilmiştir.

Aile. Katılımcılara göre sınıflarındaki öğrencilerin başarısızlık nedenlerinden biri öğrencilerin aileleridir. Ailelerin çocuklarının eğitime karşı ilgisizliği başarısızlık nedenlerinden birisidir. K3 kodlu katılımcı bu durumu, “*Ailelerle fazla görüşüyoruz ama aileler de ilgisiz olunca da fazla bir şey yapamıyoruz. Sadece dersle kalıyor, okulda öğrendikleriyle kalıyorlar... üçgenin üç ayağı var ya- öğretmen, aile, öğrenci. O eksik oluyor sadece öğretmenle kalıyor. Onlar da ilgilenmiyor.*” şeklinde açıklamıştır. Ailelerin ekonomik durumları bir başka başarısızlık etkeni olarak görülmektedir. K 17 kodlu katılımcı bu durumu, “*...Maddi sıkıntısı olan velimiz çok ve ders materyali ve ekstra ders araç gereci almak konusunda sıkıntıları oluyor. Örneğin, Coğrafya dersinde atlas istiyoruz. Atlası alırken veli zorlanıyor ama bizim dersimiz de atlas olmadan yapılamıyor maalesef...*” biçiminde ifade etmiştir. Ailelerin sosyal durumları (parçalanmış aile) da öğrencinin başarısızlık nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. K7 kodlu katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*...Hem sosyoekonomik durum, artı ailelerin parçalanmış olması, yani hepsi aslında işin içine giriyor. Çünkü çocuk evinde mutlu değilse, okulda nasıl mutlu olsun? Okulda mutlu olabilmek için çocuk bu sefer farklı yollar deniyor, kendini hissettirmek için işte kimisi fazla konuşuyor, kimisi içe kapanıyor, kimisi arkadaşlarıyla konuşuyor yani farklı-farklı kendilerine arayışlar ediniyorlar. Bazen öyle çocuk bakıyorsunuz anne baba ayrı, çocuk mutsuz, aile parçalanmış olduğu için hani hayatı boş vermeye başlıyorlar, psikolojik sorunlar içine girmeye başlıyorlar.*” Bunun dışında ailelerin eğitime, okula bakışları da başarısızlık nedeni olabilmektedir. K4 kodlu katılımcı bu nedeni, “*...Ailelerin de bakış açısı mesela, o da etkilidir. Çünkü resmin genelde günah olduğuna inananlar da var. Günah olduğuna inanıp hiç resim yaptırmayanlar var*” şeklinde açıklamıştır. Sonuç olarak ailenin ilgisizliği, ekonomik durumları, sosyal etkenler (parçalanmış aile) ve ailenin eğitime, okula bakış açısı öğretmenler tarafından ailelerin öğrenci başarısını olumsuz etkileyen özellikleri olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Öğrenci başarısızlıklarının nedenlerine ilişkin öğretmen yüklemeleri

Temalar	Alt temalar
Aile veya veli	<ul style="list-style-type: none"> Sosyo-ekonomik durum İlgisizlik Sosyal etkenler (Parçalanmış aile) Okula bakış açısı
Çevre	<ul style="list-style-type: none"> Toplumsal düşünce Göç Öğrencinin arkadaş çevresi Medya, TV, İnternet vs. etkisi
Diğer Öğretmenler	<ul style="list-style-type: none"> Mesleki yetersizlik Kendini geliştirmeme
Öğrenci	<ul style="list-style-type: none"> Öğrencinin özel durumları (dikkat eksikliği, yaş, zihinsel sıkıntıları vs.) Öğrencinin sorumlulukları (tekrar yapmama, zamanında ders çalışmama vs.)
Okulun fiziki şartları	<ul style="list-style-type: none"> Ders araç gereçleri (teknolojik sıkıntılar) Sınıfların kalabalık olması Uygulama alanlarının olmaması
Yönetim desteği	<ul style="list-style-type: none"> Etkinliklerin düzenlenmesini desteklemesi, organize etmesi, değerlendirmesi
Eğitim sistemi	<ul style="list-style-type: none"> Eğitimin felsefesi Müfredat Eğitimin bireyselleştirilmemesi Performans değerlendirmesi yapacak bir yapının olmaması

- Öğrencilere etkisi (hedefsizlik, önceliklerinin sınavdan geçmek olması)

Çevre. Öğretmen görüşlerine göre öğrenci başarısızlığına sebebiyet veren etmenlerden biri çevredir. Bazı toplumsal önyargılar öğrenci başarısızlığına sebep olmaktadır. K10 kodlu katılımcı bu etkenin etkisini, “*Genelde toplumun matematik branşına olumsuz, zor bakış açısı vardır. Bu bakış açısı tabii genel, hatta atasözü olarak topluma girmiştir: “Dünyada cebir, ahirette kabir hesabı zor” demişler*” şeklinde açıklamıştır. Başarısızlığa neden olan çevresel etmenlerden birisi de göçtür. K1 kodlu katılımcı bu durumu “*son yıllarda ülkemiz Suriye’den büyük ölçüde göç aldı, onların sınıfımıza kaynaştırılması süreci var. O süreçler etkiliyor*” şeklinde ifade etmiştir. Öğrencinin başarısızlığına sebep olan bir çevresel faktör öğrencilerin onların arkadaş çevreleridir. K7 kodlu katılımcı arkadaş çevresinin öğrenci başarısına etkisini bu şekilde açıklamıştır: “*...çocuk 5,6.sınıflarda çok iyi. 7.sınıf başladığında ergenlik döneminde çocuk diyor ki, hani diğer arkadaşım geziyor tozuyor, boş veriyim. Onlar kendi aralarında şey takıyorlar, “Çok çalışıyorsun, ineksin filan”. Bir bakıyorsunuz çocuk onlara benzemeye başlıyor. Başarısızlığa neden olan bir diğer çevresel faktör de medya, televizyon, internet vs.dir. Bu faktörlerin etkisini K5 kodlu katılımcı bu durumu “...bence asıl suçlu medyadır. Yani, görsel, yazılı medya, internet medyası suçludur bence bu konuda. Haberlerle, programlarla yönlendiriliyor insanımız, çoluk- çocuklara da yansıyor”* şeklinde ifade etmiştir.

Öğrenci. Öğretmenlerin görüşlerine göre öğrencilerin başarısızlık nedenlerinden biri de onların kendileridir. Öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerinin ilgisizlik, dikkat eksikliği, zihinsel problemlerinin olması vs. gibi özel durumları onların başarısızlığına neden olmaktadır. Bu durum K3 kodlu katılımcı tarafından “*bazı öğrencilerin ilgisi olmuyor. Derse ilgisi olmuyor, dikkatli dinlemiyor, tekrarlar yapmıyorlar, ödevlerini eksik oluyor*” şeklinde açıklanırken, K9 kodlu katılımcı tarafından “*...derste dikkatin verilmemesi. Çocuktaki dikkat eksikliği de diyebiliriz. ...Farklılıkları var ama bireysel farklılıklar diye biliriz, hani bir konu birinin dikkatini çekiyor ama diğerininkini çekmeyebiliyor.*” şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin kendilerinden kaynaklanan başarısızlık nedenlerinden biri de tekrar yapmayarak, kendilerini geliştirmeyerek, planlı olarak zamanında ders çalışmayarak sorumluluklarını yerine getirmemeleridir. Bu durumu K15 kodlu katılımcı: “*Öğrencinin evde kendi kişisel kitabıyla hazırlanıp derse hazır bir halde gelmesi lazım. Ancak bu hazırlık yapılmadan okula geliniyor, çoğu zaman ders kitapları getirilmiyor. Not tutan çok az öğrenci var. Öğretmeni kuru kuru dinleyip derse gidip geliyor*” şekilde açıklarken, K20 kodlu katılımcı “*... günü gününe çalışmazlar. Yazılı gelir yazılı günü çalışırlar. Zamanında çalışmıyorlar*” şeklinde ifade etmiştir.

Öğretmenler. Öğretmenlerin bazıları öğrenci başarısızlıklarında öğretmenlerin de etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu temada öğretmen görüşleri mesleki yetersizlikler alt temasında birleştirilmiştir. Mesleki yetersizlikler içerisinde ise, öğretmenlerin kendilerini geliştirmemeleri başarısızlığa sebep olan etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu durumu K15 kodlu katılımcı...*öğretmenlerin kitap okumaması.... Kitabı zorunlu olarak okuyoruz. Öğretmenler kendisini geliştiremiyorlar*” şeklinde açıklamıştır. Başarısızlığa neden olan öğretmenlerin mesleki yetersizliklerinden biri de öğrencilerin bireysel özelliklerini göz önünde bulundurmamalarıdır. Bu durum K2 katılımcısı tarafından “*Öğretmenlerin birebir ilgilenmemesi diyelim. Bu öğrencilerle öğretmen birebir ilgilenmemesi, bence bu da bir başarısızlık nedenidir. Öğretmenin birebir ilgilenmesi sonucunda öğrencilerin başarısının arttığını gördüm ben*” şeklinde ifade edilmiştir. Öğretmenlerin formasyon eksiklerinin olması da öğrencilerin başarısızlığına etki eden bir mesleki yetersizliktir. Bu durumu K14 kodlu katılımcı “*Burada çalışan öğretmenlerde formasyon eksikliği var. Mesela buraya gelen öğretmen de hani tükenmiş öğretmenler genelde tercih ediyor...*” şeklinde açıklamıştır.

Öğretmen görüşlerine bakıldığında onların birçoğunun öğrenci başarısızlığına sebep olan öğretmen faktörünü kendilerine yönelik değil de, diğer öğretmenlere yönelik olarak ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum, K6 kodlu katılımcının “*Geçmişten kazanılması gereken bilgilerin*

kazanılmaması. Hazırbulunuşluk düzeyinin biraz düşük olması (bir önceki düzeyde öğrencilere gereken kazanımların kazandırılmamasını kastediyor)". K17 kodlu katılımcı, "...öğretmenlerin öğrencileriyle iletişim kuramaması, örnek olamaması da büyük bir başarısızlık nedenidir. Yani, aynı şekilde öğretmen sigara içerse, sigara içme derse örnek olamayız. Ben kesinlikle bu konularda dikkatli davranırım... Çünkü öğrenciler bizleri örnek alıyorlar" diyerek, kendisinin doğruyu yaptığını, diğer öğretmenlerin sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. K2 kodlu katılımcı "Başarısızlıkların nedeni olarak da biraz da kendimize yüklenelim. Öğretmenlerin birebir ilgilenmemesi diyelim.... Öğretmenin birebir ilgilenmesi sonucunda öğrencilerin başarısının arttığını gördüm ben. (Peki, siz öğrencilerinizle birebir ilgileniyor musunuz? Sorusuna karşılık)-İlgileniyorum. Özellikle problemlili, algılama güçlüğü çeken öğrencilerimi ön sıralarda oturturum her zaman... başka türlü çalışmalar yaparız" diyerek kendi üzerine düşeni yaptığını, diğerlerinin yapmadığını belirtmektedir.

Okulun fiziki şartları. Öğretmen görüşlerine göre, öğrencilerin başarısızlıklarına etki eden nedenlerden biri okulun fiziki şartlarıdır. Okulun fiziki şartları içerisinde teorik bilgilerin hayata geçirilmesi için ortamın olmaması, başarısızlığı doğuran etkenlerdendir. K13 kodlu katılımcı bu durumu, "...verdiğimiz teorik bilgilerin buna paralel bir şekilde fiziksel şartların da oluşturulup hemen uygulamaya dökülmesi lazım. Eğitim sistemimizin buna daha yatkın olması gerekiyor. Bunun yetersizliği öğrencilerin hem sıkılmasına hem de başarısızlık düzeylerinin yükselmesine neden olabiliyor" şeklinde açıklamıştır. Başarısızlığa neden olan diğer fiziksel şart ise yeterli ders araç gereçlerinin bulunmaması ve sınıfların kalabalık olmasıdır. Bu durum K4 kodlu katılımcı tarafından "...malzeme yetersizliği sıkıntı oluyor: defter, boya vs. araç gereçler. ve atölye olmaması gerçekten bir sanat eğitimi için büyük kayıp... Sınıfların kalabalık olmasıdır. Çocuklar istedikleri gibi çalışma yapamıyorlar" şeklinde ifade edilmiştir.

Okul Yönetiminin desteği. Öğretmen görüşlerine göre yönetimin bakış açısı, destek vermemesi öğrencilerin başarısızlığına neden olmaktadır. Bu durumu K4 kodlu katılımcı "idare gibi etmenler de önemli tabi. İdarenin bakış açısı da önemli- sanata ne kadar eğilimliyse o kadar..." şeklinde, K13 kodlu katılımcı ise "Etkinliklerin tasarlanmasında idarecilerin etkisi daha çoktur, muhtemelen. Yani projeden sorumlu birinin olması lazım, idarecilerin olması lazım" şeklinde ifade etmiştir.

Eğitim sistemi. Katılımcı öğretmenlerin görüşlerine göre, mevcut eğitim sisteminin yetersizlikleri de öğrencilerin başarısızlıklarına neden olmaktadır. Mevcut müfredatta eksiklikleri eğitim sisteminin sorunlarından. Bu durumu K9 kodlu katılımcı "... bazı konuların öğrenciler açısından öğrenilmesinin zor olması. Müfredattaki konuların zor olması diyebiliriz" şeklinde açıklamıştır. Derslere ayrılan zamanın yeteri kadar olmaması da eğitim sisteminin diğer bir sorunu olarak öne çıkmaktadır. K4 kodlu katılımcı bu etkeni "süremiz çok kısıtlı onu da belirtelim- haftada 40 dakika. O yüzden çocuklar tam bir şevkle çalışmaya başladıklarında zil çalınca dağılıyorlar..." gibi ifade etmiştir. Eğitim sisteminin felsefesinin olmaması, ezbere dayalı bir sistemin olması da öğrencilerin başarısız olmalarına neden olmaktadır. K14 kodlu katılımcı bu durumu "...ezberi iyi olanlar başarılı, ezberi kötü olanlara başarısız. Yani başarıyı ölçen araç ve hedeflerde... ölçmenin yöntem ve tekniklerinde bir sıkıntı var. Bir eğitimin felsefesi yok, işin temeli bu. Öncelikle bir felsefesinin oluşturulması gerekir" şeklinde açıklamıştır. Öğrenci başarısızlığına sebep olan sınava dayalı bir sistemin olması da eğitim sistemin sorunlarından. Bu durum K4 kodlu katılımcı tarafından bu şekilde ifade edilmiştir: "...bir yanlışın bile yüzlerce binlerce kişiyi öne geçirildiği sınav sisteminde öğrencilerimiz korkuyorlar, yanlış yapmaktan korkuyorlar. ...günümüzde başarılı öğrenciler kaç tane yanlış yaptı diye soruluyor. Bu da yanlış yapanın elendiği bir sisteme yöneliyor". Eğitim sisteminden kaynaklanan diğer bir sorun da öğretmenlerin performansını ölçecek, değerlendirecek bir yapının olmayışıdır. Bu durum K17 kodlu katılımcı tarafından "...Çalışmayan öğretmen söylüyor. O yani çalışan öğretmen çalışıyor, ben çalışmıyorum ama o da aynı maaşı alıyor. O zaman niye çalışayım diyor. ...çalışan öğretmeni de en azından bakışlarıyla, bazen imalarıyla boşuna çalışıyorsun, sen boşuna gayret ediyorsun diyorlar. Bu çok çok oranda motivasyon düşüklüğüne yol açıyor" şeklinde açıklanmıştır.

Öğretmenlerin sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığını önleme sorumluluğunu kimlere ya da nelere yüklediklerine ilişkin bulgular.

Okuyucuların bulguların akışını daha rahat takip etmelerini sağlamak amacıyla ortaya çıkan temalar ve alt temalar Tablo 4’de sunulmuştur.

Öğretmenlerin sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığını önleme sorumluluğuna ilişkin yüklemeleri, aile, öğretmen, öğrenci, okul yönetimi, eğitim sistemi temalarında bütünleştirilmiştir.

Aile. Katılımcıların görüşlerine göre, öğrenci başarısızlıklarının önlenmesinde sorumluluk ailelerin üzerine düşmektedir. Ailelerin çocuklarına ilgi göstermesi, onlara örnek olabilmesi gerekir. Bu durumu K17 kodlu katılımcı “...öğrenci de tabi ki veliyi örnek alıyor Yani kitap oku derken kendisi okumadığında örnek olmadığından tabi ki, öğrenci söyleneni değil yapıları örnek alıyor” şeklinde açıklamıştır. Ailelerin çocukları ile doğru bir ilişki kurarak onların hedef belirlemelerinde de yardımcı olması gerekir. Bu durum K21 kodlu katılımcı tarafından “ ...aile- çocuğun hedef belirlemesinde çocuğa yardım etmeli. Okumanın gerekliliğini, illa meslek sahibi olmak için değil, mutlaka üniversite okuması gerektiğini, olaylara insanlara daha geniş açıdan bakabilmeyi... öğretmeli, motive etmeli” şeklinde ifade edilmiştir. Çocuklarının bazı özel durumlarında velilerin durumu kabullenip uzman yardımı alması gerekir. K2 katılımcısı bu durumu “...çocuğun disleksi olabilir, ... Ben bunu aileyle görüştim. Ama 4 sene oldu aile bunu kesinlikle kabul etmedi. Göttürmeyeceğim dedi. Ailenin çocukla birebir ilgilenmesi, doktora götürmesi lazım” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca velilerin okulla, öğretmenlerle işbirliği yapması da başarının yükseltilmesinde önemli bir etkidir. K11 kodlu katılımcı bu durumu “veli işbirliğinin üst seviyeye çıkarılması başarıyı sağlayacaktır” şeklinde belirtmiştir.

Öğrenci. Öğretmen görüşlerine göre öğrenci başarısızlıklarının giderilmesinde sorumluluk öğrencilerin kendi üzerlerine düşmektedir. Öğrencilerin kendini tanıyarak hedef belirlemesi gerekmektedir. Bu durum K20 kodlu katılımcı tarafından, “ ...kendinde bitecek iş, öğrencinin kendisinde “Yapacağım, başaracağım, benim hedefim şu” bir hedef koymalı kendine, bir çalışma planı hazırlamalı kendine, ...öğretmenlerine çekinmeden sorularını yönetebilmeli, kitap okumalı, ...” şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin zorluk çektiği zamanlarda arkadaş yardımı almaları, teknolojik imkanları kullanmaları da gerekmektedir. K12 kodlu katılımcı bu durumu “Bu noktada iyi olan arkadaşları vardır mutlaka. Arkadaşlarından yardım alabilirler. Bir de EBA diye bir eğitim bilişim ağıımız var. ... bilgiye ulaşmak günümüzde zaten zor değil, bir tık ötede. Bu noktada da buralardan da yardım alabilir öğrenciler” gibi açıklamıştır. Öğrencilerin onlara sunulan imkânları kullanarak kendilerini geliştirmeleri, yetiştirmeleri de gerekir. K10 katılımcısı bu durumu “Öğrenciler de devletin kendilerine sağladığı imkanı kullanarak “Ailelerine iyi bir evlat, vatana, millete iyi bir vatandaş, değerlerimize sahip iyi bir insan” olarak yetişmeleri lazım” şeklinde ifade etmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin akademik başarının artırılmasında yapılması gerekenlere yönelik yüklemeleri.

Temalar	Alt temalar
Aile	<ul style="list-style-type: none">• Çocuklara ilgi göstermesi, örnek olma, ilişki kurarak hedef belirlemelerinde yönlendirme yapması• Gerektiğinde uzman yardımı alması• Okulla işbirliği yaparak destek sağlaması
Öğrenciler	<ul style="list-style-type: none">• Kendini tanıyarak hedef belirlemesi ve oluşturulmuş fırsatlardan yararlanarak kendisini geliştirmesi
Diğer Öğretmenler	<ul style="list-style-type: none">• Mesleki uygulamalarını geliştirmesi• Teknolojik uyum
Okul Yönetimi	<ul style="list-style-type: none">• Ders dışı etkinlikleri desteklemeleri• Etkinliklerin, projelerin tanınması, ödüllendirilmesi

Milli Eğitim Bakanlığı

- Öğrencilerin ders dışı faaliyetlere yönlendirilmesi, ortak projelerin yapılması,
- Öğrenci ilgi alanları için gereken fiziksel alanların hazırlanması
- Etkinliklerin, projelerin organize edilmesi ve değerlendirilmesi
- Okullardaki rehberlik sisteminin etkin hale getirilmesi
- Öğrenci başarılarının takip edilmesi
- Sınava dayalı sistemin değiştirilmesi
- Müfredatın kullanılabilir nitelikte olması
- Okulların yerleştirilmesi ve
- Öğretmenlerin performansına göre değerlendirilmesi

Öğretmenler. Katılımcı görüşlerine göre, öğrencilerin akademik başarısının yükseltilmesinde onlar üzerine de büyük görevler düşmektedir. Öğretmenlerin mesleki uygulamalarını geliştirmeleri gerekmektedir. Öğretmenlerin öğrencilerle birebir ilgilenmesi onların mesleki yeterlilikleri içerisinde yer alan bir etmendir. Bu durum K2 katılımcısı tarafından “...*bu çocukla öğretmenin birebir ilgilenmesi gerekiyor. Öğretmenlerin bu çocuklarla sınıf içinde, ...bazen teneffüslerde diğer arkadaşlarıyla çocuğun okuma yazma çalışması yapmasını sağlıyorum*” şeklinde açıklanmıştır. Öğretmenlerin teknolojik gelişime uygun olarak da kendilerini geliştirmeleri gerekir. K14 kodlu katılımcı bu durumu “...*bilgisayarı açamayan öğretmenler var. Yani, burada öğretmenin kendini güncellemesi lazım*” biçiminde açıklamıştır. Ayrıca, öğretmenlerin olumlu sınıf ortamını oluşturması gerekir. Bu durumu K11 kodlu katılımcı “...*öğretmenin liderlik yapacağı farklı etkinlikler, hem görsel, hem işitsel aktiviteler yapılabildiği sınıf ortamı oluşturulmalı diye düşünüyorum*” gibi ifade etmiştir. Öğretmenlerin ders dışı öğrencileri öğrenmeleri için teşvik etmesi onlarla bireysel olarak ilgilenmesi de gerekmektedir. Bu durumu K20 kodlu katılımcı, “*Öğretmen işte çocuk soru sormaya geldiğinde git gelme ben çay içiyorum, teneffüsteyim. Hiç demedim demem de. Öğretmenler de bu konuda çocukları teşvik etmeli, teneffüste gelmelisiniz, derste çekinmeden soru sormalısınız*” biçiminde açıklamıştır.

Okul yönetimi. Katılımcıların görüşlerine göre, öğrencilerin akademik başarılarının artırılmasında okul yönetimi üzerine görevler de düşmektedir. Öğrenci başarısızlığının önlenmesi için okul yönetiminin ders dışı faaliyetleri desteklemesi gerekir. Bu durumu K18 kodlu katılımcı “...*futbol oynayanlar var. Okul yönetiminin bunu- sportif faaliyetleri desteklemesi gerekiyor*” şeklinde açıklarken, K8 kodlu katılımcı, “*Okul idaresi açısından düşünenecek olursak, öğrencilerin ders dışı faaliyetlere yönlendirilmesine ağırlık verilebilir. Ortak projeler yapılabilir. Öğrencilerin takibi noktasında ders çalışma planları verilip düzenli takipleri sağlanabilir*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca gönüllü olarak düzenlenen etkinliklerin idare tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumu K13 kodlu katılımcı, “*Çok güzel bir çalışma oldu. Ama bu ne okulda bir anlam ifade etti ne de çocuklar açısından bir anlam ifade etti yani. Hani havada kaldı (gerçekleştirilmiş projenin değerlendirilmemesinden bahsediyor)*” gibi açıklamıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı. Öğretmen görüşlerine göre, öğrenci başarısızlığının önlenmesinde Milli Eğitim Bakanlığı üzerine de büyük görevler düşmektedir. Çevrede hızlı bir değişim süreci yaşandığı için öğretmenlerin üniversite hayatında öğrendikleri bilgiler bugün için yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan da öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi gerekmektedir. Bu durumu K1 kodlu katılımcı bu şekilde açıklamıştır: “...*görev sürecinde de yeni gelişmelerle ilgili, krizlerle, sıkıntılarla, ... bu mesleğin ihtiyaç duyabileceği diğer alanlarda da öğretmenlere eğitim ama profesyonel eğitim verilmelidir*”. Müfredatın yeniden gözden geçirilip gereken değişikliklerin yapılması açısından da bakanlık üzerine görev düşmektedir. Bu durum K13 kodlu katılımcı tarafından “*Milli değerlerimizin daha çok programlarla, etkinliklerle, sosyal aktivitelerle bazı derslerin içerisine yedirilerek, gerçek manada ama verilmesi gerektiğini düşünüyorum..., ...yani programın ve fiziksel şartların uygulamaya da yönelik olması gerekiyor*” şeklinde açıklanmıştır. Sınava dayalı sistemin de değiştirilmesi için de bakanlık üzerine önemli görevler düşmektedir. Bu durum K14 kodlu katılımcı tarafından “...*başarısının artırılması için tek yol var- sınav sisteminin*

değiştirilmesi gerekir. Yani bu öğrencilere o sorular sorulduğu takdirde bu öğrenciler başarısız olmaya mahkum...” biçiminde ifade edilmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin performansa göre değerlendirilmesi konusunda da bakanlık üzerine sorumluluklar düşmektedir. Bu durum K12 kodlu katılımcı tarafından, “...değerlendirme olmadı. Çalışmayan insanla, çalışan insanın değerlendirilmesinin farklı yapılması gerekir” şeklinde ifade edilirken, K17 kodlu katılımcı tarafından “Eğitim kesinlikle özelleştirilmeli, okullar belediyelere dağıtılmalı ve öğretmenlerle sözleşme yapılmalı, ... eğer gerekeni yapmazsam sözleşmem iptal edilmelidir” biçiminde açıklanmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Öğretmenlerin örgütsel öğrenme engellerinden biri olan düşman dışarıda sendromu yaşayıp yaşamadıklarını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, öğretmenlerin sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısızlığının sorumluluğunu aile, çevre, öğrenciler, diğer öğretmenler, okul yönetimi, okulun fiziksel şartlarının yetersizliği ve eğitim sistemine atfettiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, öğrenci başarısının artırılması sorumluluğunu da aile, öğrenci, diğer öğretmen, okul yönetimi ve Milli Eğitim Bakanlığına yükledikleri tespit edilmiştir. Öğretmenlerin yaptıkları bu yüklemelere dayalı olarak, öğretmenlerin öğrencilerin başarısızlığını kendileri dışındaki faktörlere yükledikleri, dolayısıyla da düşman dışarıda sendromu yaşadıkları söylenebilir.

Öğrenme engelleri ile ilgili literatür incelendiğinde, öğrenme engellerinin genel olarak örgütsel düzeyde ele alınarak çalışıldığı göze çarpmaktadır (Ayden ve Düşükcan, 2002; Beşoluk,2017; Çandır,2010; Çantuş,2012; Schilling ve Klung,2009; Smith ve Elliot, 2007; Steiner, 1998; Töremen,1999; Turhan vd., 2014; Volulas ve Sharpe, 2005). Bununla birlikte, Turhan ve diğerlerinin (2014) örgütsel öğrenme engellerini Vignette tekniğiyle inceledikleri çalışmada öğretmenlerin okulda meydana gelen başarısızlıkların sebebini aile, veli, öğrenci gibi unsurlara yükledikleri görülmektedir ki, bu da çalıştırmadan elde edilen bulgularla benzerlik teşkil etmektedir. Güçlü ve Türkoğlu'nun (2003), yönetici ve öğretmenlerin öğrenen organizasyona ilişkin algılarını araştırdıkları çalışmada ve Büte'nin (2010) müdür ve müdür yardımcılarını üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada da, çalışma grubunun sorunların kaynağının dışarıda olma eğilimine sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuç da araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Literatür incelendiğinde, öğrenci başarısızlığına ilişkin öğretmenlerin yüklemeye yaptığı alanların Türkiye’de öğrenci başarısını olumsuz etkilediğini gösteren çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin; ailevi sorunları olan öğrencilerin, ailesinden destek gören öğrencilere kıyasla daha düşük başarı düzeyine sahip olduğu (Dam, 2008), anne-baba eğitim düzeyi ve ailelerin sosyo-ekonomik durumunun (Dursun ve Dede,2004; Gelbal,2008, Savaş vd.,2010), aile uyumunun (Soner,2000), ebeveyn ilgisizliğinin (Altun,2009), ve temelinde aileden kaynaklanan sorunların (Altun ve Çakan,2008; Çelenk,2003) öğrencilerin akademik başarısına etki ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, aile faktörünün öğrencilerin akademik başarısına etki ettiğini yurtiçi ve yurtdışında yapılmış meta-analiz çalışması sonuçları da desteklemektedir (Sirin,2005; Jeynes,2007; Sarier,2016; White,1982). Öğretmenlerin başarısızlığa neden olan çevre (Özabacı ve Acat,2005), öğrenci (Dursun ve Dede,2004; Altun,2009, Savaş vd.,2010, Baş vd., 2016; Sarier,2016), öğretmen niteliği (Dursun ve Dede,2004; Altun,2009, Savaş vd.,2010, Baş vd., 2016; Sarier,2016), okulun fiziksel şartları (Dursun ve Dede, 2004; Altun,2009; Sarier,2016), yönetim şekli (Altun ve Çakan,2008), eğitim sistemi (Altun,2009; Dursun ve Dede,2004; Tuncer ve Eryılmaz, 2015, Ünal ve Sürücü, 2018) gibi alanlara olan yüklemelerini destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi, öğretmenlerin öğrenci başarısızlığına veya başarısızlığın giderilmesine ilişkin yaptıkları yüklemelerin, yüklemenin ötesinde gerçekten başarısızlık nedeni olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, eğitimin açık ve sosyal bir sistem olduğu, kapalı bir sistem olmadığı düşüncesinden hareket ederek, öğretmenlerin yüklemeler yaptığı alanların bu sisteme her zaman olumlu veya olumsuz yönde etki edeceği söylenebilir. Örneğin, toplumda her zaman sosyo-ekonomik durumları, bakış açıları farklı olan, parçalanmış aileler, sınıflarda ise bireysel

özellikleri farklılaşan öğrenciler, düşük performans gösteren öğretmenler ve yöneticiler bulunacak, eğitim sistemi belki de hiçbir zaman mükemmel olmayacaktır. Bu nedenle, okullarda söz konusu sorun alanlarından kaynaklanan sorunlar her zaman yaşanacaktır. Sorunların nedenlerinin bulunması ve kabul edilmesi, onların ortadan kaldırılması için yetersiz kalabilir. Burada önemli olan nokta okullarda bu sorunlarla karşılaşıldığında onlarla nasıl baş edileceğidir.

Düşman dışarıda sendromu, insanların sadece kendi konumlarına odaklanmasından, kendi eylemlerinin, konumlarının sınırlarının ötesine geçtiğini görememesinden kaynaklanmaktadır (Senge, 1990). İşler yolunda gitmediğinde akla gelen ilk soru “Bu kimin hatasıdır?” olur ve başkalarını suçlamak doğal bir refleks haline gelirse (Paul,1997; Senge,1990), öğretmenlerin öğrenmek, kendilerini geliştirmek için bir gerekçeleri kalmaz. Bunun dışında, çalışanların önyargı ve yetersizlikleri, batıl öğrenme, sistematik başarısızlık analizi ile ilgili bilgi eksikliği, yenilikçi motivasyon eksikliği, yüksek stres, tek aşamalı problem çözme ile tanımlanan mesleki kimlik, dezavantajlardan korkma, kısıtlayıcı ve kontrol edici yönetim tarzı da yeni fikir ve bakış açıları geliştirmenin önünde kişisel engeller olabilir (Schilling ve Kluge, 2009). Oysa, okullarda sorunlarla karşılaşınca nasıl baş edileceğini, okul çalışanlarının, öğretmenlerin öğrenmesi gerekir. Çalışanların gelecekte daha başarılı olmalarının yolu kendi hatalarının veya eksikliklerinin farkında olması ve bunları, öğrenme ve büyüme için fırsat olarak görmesinden geçmektedir (Paul,1997). Öğrenme engelleri, bireylerin veya örgütün utanç veya tehdit yaşamalarını önleyen, eylem veya politikalarıdır. Aynı zamanda, insanların potansiyel utanç veya tehdidin nedenlerini tanımlamasını ve bunlardan kurtulmasını önlerler. Örgütsel savunma rutinleri, öğrenme karşıtı, aşırı korumacı ve kendi kendini kapatan, tıkayan şeylerdir (Argyris, 1990). Dolayısıyla düşman dışarıda sendromu yaşayan öğretmenlerin, potansiyel utanç veya tehditten kurtulmak için, gelecekte kendi hatalarının veya eksikliklerinin farkında olmadan, kendi kendini kapatarak her sorunda başkalarını suçlayarak, hatalarından ders çıkarmadan, kendilerini geliştirmek için çaba harcamayacakları söylenebilir. Örgütler sadece bireyler aracılığıyla öğrendikleri, bireysel öğrenme olmadan örgütsel öğrenme gerçekleşmeyeceği için (Senge,1990) düşman dışarıda sendromu yaşayan öğretmenlerin okullarının öğrenemeyeceği de bir gerçektir.

Elde edilen bulgular, öğretmenlerin öğrencilerinin başarısızlığına ilişkin yüklemelerin büyük bölümünü aile, çevre, öğrenciler, diğer öğretmenler ve okul yönetimine yaptığını göstermektedir. Bu bulgular teorik olarak akademik iyimserlik kavramını akla getirmektedir. Okulların akademik iyimserliği, kolektif yeterlik, güven ve akademik vurgunun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerini içeren etkileşimli bir yapıdır. Bir okuldaki öğretmenlerin bir bütün olarak çabalarının öğrenciler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağı yönündeki algılar kolektif yeterlik algısı olup; inanç ya da beklenti ile ilgili olup bilişseldir. Öğrenciler ve velilere öğretmen güveni, öğrencilerin ve ebeveynlerinin iyi niyetli, güvenilir, yetkin, dürüst ve açık oldukları duygusuna dayalı, duygusal bir tepkidir. Akademik vurgu, öğrenmeye odaklanmak ve okullarda belirli davranışlar için bir baskıdır. Akademik vurgu, akademik iyimserliğin normatif ve davranışsal yönünü oluşturur. (Hoy, Tarter ve Woolfolk Hoy, 2006; Woolfolk Hoy, Hoy ve Kurz, 2008). Akademik iyimserliğin boyutları arasındaki karşılıklı ilişkiler göz önüne alınarak analiz yapıldığında şu süreçlerin çalışması beklenebilir (Wu ve Lin, 2018): Öğretmenlerin kolektif etkinliği yüksek olduğunda ve öğrenci öğrenmesinde bir fark yaratmak için gereken eylemleri organize edip uygulayabileceğine inandığında, öğrenciler için yüksek ama ulaşılabilir hedefler belirlemeye daha isteklidirler. Akademik vurgu, öğrenci öğrenmede iyileşmeye yol açtığı zaman, bu iyileşme, kolektif etkinliği güçlendirecektir. Benzer şekilde, öğretmenler öğrencilere ve velilere güvenirse, bu güven, öğretmenlerin öğrenci başarısını geliştirme çabalarının öğrencilerin ve velilerin engellenmeyeceği inancıyla rahat edeceği için kolektif etkinliği kolaylaştırır. Buna karşılık, öğretmenler kendilerini öğretmede daha yetenekli gördüklerinde, savunmasız olmaya ve ebeveynlere ve öğrencilere güvenmeye daha isteklidirler. Son olarak, öğretmenler velilere ve öğrencilere güvendiğinde, öğretmenler titiz öğretimi sürdürmek için daha güvenli hissederler. Bu, ebeveynlere ve öğrencilere öğretmen güvenini teşvik eden yüksek akademik başarı ile sonuçlanır. Araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin başarısızlığın nedeni olarak diğer öğretmenlere yüklem yapmaları, akademik

iyimserliğin kolektif yeterlik boyutunda; veli ve öğrencilere yönelik yüklem yapmaları, öğrenci ve ebeveynlere güven boyutunda sorun yaşandığını göstermektedir. Bu bulgulara dayalı olarak, öğretmenlerin öğrenciler için yüksek ama ulaşılabilir hedefler belirlemeye çok istekli olmayacakları, bu durum öğrencilerin öğrenmesini kötüleştireceği için kolektif etkinliğin zayıflayacağı; öğretmenler öğrenci ve velilerin kendisini engelleyeceği inancıyla rahat ve güvenli hissedemeyeceği ve akademik başarının düşeceği söylenebilir.

Sonuç olarak, okullardaki en önemli öge olan öğretmenlerin düşman dışarıda sendromu yaşamaları, öğrenmemelerine, akademik iyimserliğe sahip olmamalarına neden olarak öğrencilerin akademik başarılarında düşmeye neden olabilir. Bu nedenle, başarısız durumunda öğretmenlerin “suçlu kimdir?” sorusuna odaklanmak yerine, “sorunları ortadan kaldırmak için neler yapabilirim?” sorusuna odaklanmalarını sağlamak gerekir. Bunu başarmanın yolu, öğrenen örgüt disiplinine göre, zihinsel modelleri değiştirmekten geçmektedir. Zihinsel modeller, çalışanların zihninde yer etmiş olan genelleme, varsayım, sembol ve önyargılardır (Senge, 1990). Soruna neden olan zihinsel modeli değiştirmeden davranışı değiştirmek mümkün değildir. Örneğin; öğrencilerinin başarısızlığının nedenini, velilerin çocuklarına karşı ilgisizliği olarak gören bir öğretmen, daha fazla çabalamanın gereksiz olduğunu düşünür çünkü sorunun kaynağı velidir. Bu kapsamda, öğretmenlere hizmet öncesinde ve hizmet içinde eğitimin niteliğini artırmada okuldaki en önemli değişkenin öğretmen olduğu sürekli vurgulanmalı; öğretmenlere sürekli ve sık dönütler vererek öğrenci başarısına ilişkin kendisine düşen sorumlulukları yerine getirip getirmediği hatırlatılmalıdır.

Bu araştırmada ulaşılan sonuçların yanında, araştırmanın sınırlılıklarına da dikkat çekmekte yarar vardır. Öncelikle, genellenebilirlik için gerekli özen gösterilse de sonuçların, 21 kişiden oluşan çalışma grubundan toplandığına dikkat edilmelidir. Bu nedenle, elde edilen sonuçların yaygınlığının nicel yöntemlerle araştırılması konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bir başka sınırlılık, veri toplama sürecine ilişkindir. Katılımcı öğretmenlere, sınıflarında başarısız olan öğrencilerinin başarısız olmasında ve başarısızlığın giderilmesinde kendi sorumluluğunun neler olduğunu sormak yerine, dolaylı bir şekilde, bu sorumlulukların kimde olduğu sorulmuştur. Katılımcı öğretmenler, bu soru karşısında kendi sorumluluklarını düşünmemiş ya da ifade etmemiş olabilir. Bu konuda, öğretmenlerin öğrenci başarısında kendine düşen sorumlulukların olup olmadığı doğrudan sorulduğu araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Altun, S.A., & Çakan, M. (2008). Öğrencilerin sınav başarılarına etki eden faktörler: LGS/ÖSS sınavlarındaki başarılı iller örneği. *İlköğretim Online*, 7(1), 157-173.
- Altun, S.A. (2009). İlköğretim öğrencilerinin akademik başarısızlıklarına ilişkin veli, öğretmen ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(2), 567-586.
- Argyris, C. (1977). Double loop learning in organization. *Harvard Business Review*, 55(5), 115-125.
- Argyris, C. (1990). *Overcoming Organizational Defenses: Facilitating organizational learning*. Prentice Hall, New Jersey.
- Ayden, C., & Düşükcan, M. (2002). Örgütsel öğrenme kavramı ve öğrenme engellerinin giderilmesinde örgüt kültürü ve liderliğin rolü. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 121-139.
- Beşoluk, E. (2017). *Kurum kültürünün örgütsel öğrenme engelleri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brahman, B.J. (1998). *Öğrenen Bir Organizasyon yaratmak*. (Çev.Ed.: A. Tekcan). İstanbul: Rota Yayınları.
- Büte, M. (2010). Meslek Yüksekokulu yöneticilerinin kişisel ve örgütsel vizyonları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 175-193.
- Crossan, M.M., Lane, H.W., & White, R.E. (1999). An organizational learning framework: From intuition to institution. *The Academy of Management Review*, 24(3), 522-537. <https://doi.org/10.5465/amr.1999.2202135>

- Çalık, T., & Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, Bilgi toplumu ve eğitim. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 55-66.
- Çandır, R. (2010). *Lise öğretmenlerinin örgütsel öğrenme düzeyine ilişkin algıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Çantuş, T. (2012). *İlköğretim okullarında örgütsel öğrenme engelleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dam, H. (2008). Öğrencinin okul başarısında aile faktörü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14),75-99.
- Diker, İ (2007). *Öğrenen organizasyona geçiş sürecinde kurum kültürü, örgütsel engeller ve geçiş aşamaları (İstanbul Tıp Fakültesi örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Dursun, Ş., & Dede, Y. (2004). Öğrencilerin Matematikte başarısını etkileyen faktörler: matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 217-230.
- Fiol, C.M., & Lyles, M.A. (1985). Organizational Learning. *Academy of Management Review*. 10(4), ss.803-813. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4279103>
- Garvin, D. A. (1999). Öğrenen bir örgüt yaratmak. İçinde Gündüz Bulut (Çev.), *Bilgi Yönetimi*, (ss. 50-81). İstanbul: MESS, Yayını, No:293.
- Gelbal, S. (2008). Sekizinci sınıf öğrencilerinin sosyo-ekonomik özelliklerinin Türkçe başarıları üzerine etkisi. *Eğitim ve Bilim*. 33 (150), 87-100.
- Güçlü,N., & Türkoğlu, H. (2003). İloğretim okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin öğrenen organizasyona ilişkin algıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 137-161.
- Hoy, W. K., Tarter, C. J., & Woolfolk Hoy, A. (2006). Academic optimism of schools: A force for student achievement. *American Educational Research Journal*, 43, 425-446. <https://doi.org/10.3102/00028312043003425>
- Jeynes, W.H. (2007). The Relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement. A Meta-analysis. *Urban Education*, 42(1), 82-110.
- Joseph,D., & Ang, S. (1996). *Organizational learning and learning organizations: Trigger events, processes and structures*. Nanyang Technological University: Singapore.
- Kazmierczak, D. (2017). Skills and capabilities in the Knowledge Society. In E. Smyrnova – Trybulska (Ed.), *E-Learning Vol.9 Effective Development Of Teachers' Skills In The Area Of Ict And E-Learning* (pp.23-51), Katowice – Cieszyn.
- Kline, P., & Saunders, B. (1998). *Ten Steps to a Learning Organization*. Arlington, Virginia: Great Ocean Publishers.
- Lawrence, T.B., Mauws, M.K., Dyck, B., & Kleysen, R.F. (2005). The politics of organizational learning: Integrating power into the 4I framework. *Academy of Management Review*, 30, 180-191. <https://doi.org/10.5465/amr.2005.15281451>
- Mazutis, D., & Slawinski, N. (2008). Leading organizational learning through authentic dialogue. *Management Learning*. 39(4), 437-456. DOI: 10.1177/1350507608093713
- McGill, M.E., Slocum, J.W., & Lei, D. (1992). Management practices in learning organizations. *Organizational Dynamics*, 21(1), 5-17. [http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616\(92\)90082-X](http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616(92)90082-X)
- Merriam, S.B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (Çev.Ed.: S. Turan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özabacı, N., & Acat, M.B. (2005). Sosyo ekonomik çevreye göre ilköğretim öğrencilerinin başarısızlık nedenleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 145-170.
- Paul, M. (1997). Moving from blame to accountability. *The System Thinker*, 8(1), 1-6.
- Sarier, Y. (2016). Türkiye’de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: Bir Meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1-19.

- Savaş, E., Taş, S., & Duru, A. (2010). Matematikte öğrenci başarısını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 113-132.
- Schilling, J., & Kluge, A. (2009). Barriers to organizational learning: An integration of theory and research. *International Journal of Management Reviews*, 11(3), 333-360. doi: 10.1111/j.1468-2370.2008.00242.x
- Senge, P.M. (1990). *The Fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. Doubleday Currency, New York, NY
- Senge, P.M. (1991). The fifth discipline, the art and practice of the learning organization. *Performance and instruction*, 30(5). <https://doi.org/10.1002/pfi.4170300510> .
- Silins, H., Zarins, S., & Mulford, B. (2002a). What characteristics and processes define a school as a learning organization? Is this a useful concept to apply to schools? *International Education Journal*, 3 (1), 24-32.
- Silins, H. C., Mulford, W. R., & Zarins, S. (2002b). Organizational learning and school change. *Educational Administration Quarterly*, 38 (5), 613-642. <https://doi.org/10.1177/0013161X 02239641>
- Sirin, S.R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A Meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75(3), 417-453. <https://doi.org/10.3102/0034654 3075003417>
- Smith, D., & Elliott, D. (2007). Exploring the barriers to learning from crisis: Organizational learning and crisis. *Management Learning*, 38(5), 519-537. <https://doi.org/10.1177 /1350507607083205>
- Soner, O. (2000). Aile uyumu, öğrenci özgüveni, akademik başarılar arasında ilişkiler. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 249-260.
- Steiner, L. (1998). Organizational dilemmas as barriers to learning. *The Learning Organization*, 5(4), 193-201. <https://doi.org/10.1108/09696479810228577>
- Töremen, F. (1999). *Devlet liselerinde ve özel liselerde örgütsel öğrenme ve engelleri* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Tsang, E. W. (1997). Organizational learning and the learning organization: A dichotomy between descriptive and prescriptive research, *Human Relations*, 50 (1), 57-70. <https://doi.org/10.1177 /001872679705000104>
- Tunçer, Y., & Eryılmaz, A. (2002). Yoğun fizik müfredat programının lise öğrencilerinin fizik başarısına etkisini inceleme. 5. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt I (ss. 612-616). Ankara.
- Turhan, M., Karabatak, S., & Polat, M. (2014). Okulda örgütsel öğrenme engellerinin Vignette tekniği ile incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 66-83.
- Ünal, A., & Sürücü, A. (2018). PDR öğrencilerinin gözünden Türk Eğitim Sisteminin sorunları. Paper presented at IV. International Academic Research Congress, Antalya, Turkey. Erişim: <http://congress.inescongress.com/2018/INES-2018-FULLTEXT.pdf>
- Ünal, Y. (2009). Bilgi toplumunun tarihçesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 5(1), 123-144.
- Voulalas, Z.D., & Sharpe, F.G. (2005). Creating schools as learning communities: obstacles and processes. *Journal of Educational Administration*, 43(2), 187-208. <https://doi.org/10.1108/09578230510586588>
- White, K.R (1982). The Relation between socioeconomic status and academic achievement. *Psychological Bulletin*, 91(3), 461-481. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.91.3.461>
- Woolfolk Hoy, A., Hoy, W. K., & Kurz, N. (2008). Teacher's academic optimism: the development and test of a new construct. *Teaching and Teacher Education*, 24, 821-834. doi:10.1016/j.tate.2007.08.004
- Wu, J.H. & Lin, C.Y.(2018). A multilevel analysis of teacher and school academic optimism in Taiwan elementary schools. *Asia Pacific Education Review*, 19(1), 53-62. <https://doi.org/10.1007/s12564-017-9514-5>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yücel, İ. (2007). *Öğrenen örgütler ve örgüt kültürü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 123-147, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 14.06.2019 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

A STUDY ON THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL EFFECTIVENESS: INTERCULTURAL PERSPECTIVE AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF EFL LEARNERS

Kültürlerarası Etkinliğin Geliştirilmesine İlişkin Bir Çalışma: Yabancı Dil (İngilizce) Öğrenenlerin Kültürlerarası Bakış Açısı ve Akademik Başarıları

Seçil TÜMEN AKYILDIZ*

M. Nuri GÖMLEKSİZ**

Abstract

Foreign language teaching is one of the key concepts in swiftly globalized world. The recent identification of language teaching is leaning to develop intercultural communicative competence. So, international exchange opportunities may be utilized to develop intercultural communicative effectiveness, one of the components of intercultural communicative competence. Within this perspective this article use the analysis of the data from a project between Fırat University and Turkish Collaboration and Coordination Agency (TIKA) as base. The participants were the Turkish EFL (English as a foreign language) learners and the Ghanaian teacher candidates (GTC). The aim was to investigate the participants' intercultural effectiveness development and their perceptions of the usefulness of their intercultural interactions on academic achievement in this respect. Data collected from an Intercultural Effectiveness Scale (IES), and interviews were analyzed to address the research questions. Findings, taken from the quantitative and qualitative analysis, show that students developed their intercultural effectiveness levels and increased their academic achievement to some extent. Based on the results intercultural collaborations are discussed to provide intercultural scope and language learning facilities for students.

Key words: intercultural communicative competence, intercultural effectiveness, English language teaching, English as lingua franca.

Öz

Yabancı dil öğretimi hızla küreselleşen dünyanın vazgeçilmez araştırma alanlarının başında gelmektedir. Bu hızlı küreselleşme geleneksel tanımların da hızlıca değişimine neden olmaktadır. Bu nedenle yabancı dil öğretimi tanımı da -öğrencilerde kültürler arası iletişimsel yetinin kazandırılması- şekline dönüşmüştür. Kültürler arası iletişimin kazandırılması noktasında da eldeki fırsatlar değerlendirilmelidir. Bu bakış açısından yola çıkarak mevcut araştırma Türkiye'deki yabancı dil öğrencilerinin farklı bir kültürle etkileşim sonucu kültürler arası etkinliklerini artırmak ve bu etkileşimin yabancı dil öğrenimlerindeki başarıya katkısını incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin doğu kısmında bulunan bir şehir olan Elazığ'da bulunan Fırat Üniversitesi ile Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TIKA) arasındaki bir projeden faydalanılmış ve bu yolla Türkiye'ye formasyon eğitimlerini almaya gelen Gana'lı öğretmen adaylarının yabancı dil öğrencilerine kültürler arası etkililik ve akademik başarı açısından etkisi araştırılmıştır. Karma yöntem deseniyle yürütülen araştırmadan elde edilen nitel ve nicel veriler öğrencilerin kültürler arası etkinlik düzeylerinde ve akademik başarılarında bir artış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: kültürler arası iletişimsel yeti, kültürler arası etkinlik, yabancı dil öğretimi, küresel dil

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü ELAZIĞ
e-posta: stakyildiz@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4116-7344>

** Prof. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Programları ve Öğretimi Bölümü ELAZIĞ
e-posta: ngomleksiz@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-8268-0163>

Introduction

Interculturality is a concept defined as a relation based on mutual understanding and interaction among people who have different cultural backgrounds (Parekh, 2006). In other words it can be defined as tolerance of the other (Gilroy, 2004) in the context of interaction. Intercultural interactions have become an everyday reality in the swiftly globalized world (Almeida, et al., 2016; Portalla and Chen, 2010; Byram, 2006; Lustig and Koester, 2006). In recent years most people need to interact effectively with others from diverse cultural backgrounds. The reasons given by Stone (2006, p.335) for this case are the followings:

- Advent of more globalized economies, markets, and international alliances;
- Rapid development of new information and communication technologies;
- Vastly increased international mobility;
- Growing multicultural profile of most societies across the world; and
- Internationalization of educational programs and institutions.'

As a result of the accelerating globalization, internalization has become a valuable phenomenon rather than a neutral one (Gu, et al., 2010). Thus, intercultural competence is more and more necessary in our multicultural and interconnected world (Perry and Southwell, 2011). Throughout this paper, intercultural (communicative) competence will be used as 'the ability to communicate effectively in cross-cultural situations and to relate appropriately in a variety of cultural contexts' (Bennett and Bennett 2004: 149).

Arasaratnam (2009) stated that, in order to have the intercultural competence people should communicate to the people from other cultures effectively. To be competent in intercultural context one should have the competency in global language as well. English has the global status because it serves both for local and global needs as means of communication (Crystal 2003; Gnutzmann 1999; McKay, 2004) Due to the states of lingua franca (Kramsch, 1998;Crystal, 2003), linguistic capital (Li, 2012) contact language (Seidhofer, 2005), vehicular language (Mauranen, 2012) or the language of the global village, English connects people having different cultures and tongues (Patel and Jain, 2008). Corbett (2003) also stated that intercultural approach of education necessitate language improvement. It is indicated that interculturalism has equal importance in all subjects, not only in medicine and civics, but also in mathematics and language teaching (Coulby, 2006). As a result of having an international mission in education, research, business and industry (Kramsch, 1998) English language teaching has been promoted in many countries including Turkey for years (OECD 2005). English language should be taught with an entirely different perspective because of its international state. The reason of it, the learners use it to communicate with those from other cultures (McKay, 2004) in the global village. So, intercultural dimension of English should be implemented on curriculums to use it as means of communication among different cultures. As Kumaravadivelu (2007) states that intercultural learning is exclusive to language learning.

However several studies so far demonstrated that the intercultural dimension of language teaching is not still highlighted completely (Byram and Risager 1999;Sercu et al. 2005;Lázár, 2007). Byram (1997a) and Savignon (1983) also point out that language learners don't need just knowledge and skills in the grammar of language but instead they need the ability to use the language in social interactions in the context of communicative language learning in authentic circumstances and also the ability to establish relationships with people from different cultures. According to Guilherme (2002) and Byram (2008) intercultural competence is therefore one of the ultimate aims of language teaching. Benett (1997) describes the qualities of interculturally competent language learners as: (1) aiming to have proficiency in English, (2) having an understanding attitude towards different identities and cultures during interactions, (3) being aware of their own identities and how the others perceive them, (4) having relationships with the others accepting their similar and different aspects.

There are several ways to develop intercultural competence in English language. Some of them are exchange trips, mobility and study-abroad programs (Byram, 1997a, Bayram, 1997b, Belz, 2007).

Study-abroad experiences make language acquisition easier (Kinging, 2015), since they provide a more natural input than that in classroom settings (Ryan and Lafford 1992). Krzaklewska and Krupnik (2008) claim that, due to the existence of exchange programs in higher education, students have opportunities to have intercultural dialogues, which give them global identities and make them autonomous and independent learners. Vande Berg (2007) also notes that the advantages of study abroad programs are not only good grades but learners' intercultural effectiveness. Other researchers have shown that being close to people from different cultures increases self-confidence (Rathje, 2007), intercultural awareness, competence, interaction skills (Byram, 1997a) and language skills (Kealey, 1990). Interacting with people from different cultural backgrounds makes learners begin to use the words and expressions more skillfully and authentically so they become interculturally competent learners. The starting point of this study was to investigate the potential level of intercultural competence of Turkish EFL (English as a foreign language) learners and make them utilize the people from a different culture in terms of the students' intercultural effectiveness and academic success in EFL classes. The reason is that Turkey is a country whose people have limited opportunities to have interactions in English with people from different cultures. Thanks to the collaboration between Firat University and Turkish Collaboration and Coordination Agency (TIKA), Ghanaian people graduating from their universities in Ghana but not having the pedagogical formation courses to be competent teachers, came to Education Faculty of Firat State University, Elazığ to have their certificates. By this way Turkish EFL learners had the chance to interact with people from Ghana. Ghanaian teacher candidates (GTC) were not native speakers instead; they use English as their official language. Nevertheless they suited to the study in terms of their level of English. As some researchers claim that native speakers are unrealistic and unattainable for language learners (Conrick, 1999; Cook, 1999). The ultimate target of an intercultural approach to language education is not 'native speaker competence' but rather an 'intercultural communicative competence' (Byram, 1997a, Kramsch, 1998, Risager, 1998, Guilherme, 2002). Byram also states that, a native speaker especially who has not ventured out of his state is not the only authority on the target language. Particularly as for the intercultural dimension of language learning having interactions with other cultures is an important component (1997a, 2002). So people using global language professionally can be utilized to provide intercultural competence and authenticity for EFL learners as well. The present study has suggested an intercultural perspective to EFL classes GTCs both to increase the intercultural competence of students and their academic success in EFL classes accordingly. By the context of language teaching in Turkey, having intercultural competence is believed to make a significant contribution to the field.

In this article the data, obtained from the EFL students, is based on the analysis of it from Intercultural Effectiveness Scale (IES) and the final exam of the students and the semi structured interview forms. The aim is to explore the intercultural development of students, its influence on their academic achievement and whether there is a difference between traditional learning environment and experimental one in terms of intercultural effectiveness. The findings give insight into the changes of students' intercultural effectiveness level into positive and also positive relationship is identified between their intercultural effectiveness level and academic achievement.

Intercultural Competence or Intercultural Effectiveness

Intercultural communication competence and as regarded one of its dimension; intercultural effectiveness are used interchangeably in the literature, however, in order to prevent confusion both of them should be defined better. It is stated that intercultural competence is the mastery to interact efficaciously, properly and adequately with the representatives of different languages and cultures (Perry and Southwell, 2011; Fantini, 2006; Meyer, 1991) utilizing communication behaviors in a culturally varied environment. It generally has three dimensions: awareness, sensitivity and effectiveness (Chen and Starosta, 1996). Portalla and Chen make the distinction defining intercultural effectiveness as corresponding to verbal and nonverbal communication skills which let people have an effective performance in intercultural interaction. Thus intercultural effectiveness is the

behavioral side of intercultural communicative competence (2010) which is also called as 'intercultural adroitness' by Chen and Sarosta (1996).

Different scholars summarize the characteristics of intercultural effectiveness divergently. In accordance with the IES the characteristics are; message skills, interaction management, behavioral flexibility, identity management, and relationship cultivation (Chen, 1989, 2005; Martin & Hammer, 1989; Ruben, 1977; Spitzberg & Changnon, 2009).

Wiseman (2003) defines the message skills as the ability to comprehend the conveyed messages and transform them into acceptable behaviors in intercultural interactions. Rubin (1982) categorizes the components of message skills as; communication codes, oral message evaluation, basic communication skills and human relations.

Interaction management is one of the essential elements of ICC (Koester & Olebe, 1988; Martin & Hammer, 1989; Ruben, 1976). It can be defined as a whole of strategies to organize and govern the interaction from starting to the end (Ruben & Kealey, 1979). Wiemann (1977, p:199) marked components of the interaction management respectively; "(1) interruptions of the speaker are not permitted; (2) one person talks at a time; (3) speaker turns must interchange; (4) frequent and lengthy pauses should be avoided; and (5) an interactant must be perceived as devoting full attention to the encounter".

Behavioral flexibility also is considered to be an important element of intercultural effectiveness (Martin & Hammer, 1989; Ruben, 1977; Wiseman, 2003). It is because; different cultures have different expectations about which behaviors are admitted to be socially appropriate. In the framework of intercultural competence there are some universal standards one of which is to behave effectively and flexibly (Imahori & Lanigan, 1989; Spitzberg & Cupach, 1984). Behavioral flexibility is the ability to adapt one's behaviors to the changing environmental conditions (Ragozzino et al. 1999.) So, people with the ability of behavioral flexibility can adapt the new information accurately and perform properly to achieve communication goals (Chen & Starosta, 1996).

As in the previous characteristics, identity management is identified as an important element of intercultural effectiveness (Chen, 2007). According to identity management theory, how people act towards different ones reflects about their own and counterparts' social identities through verbal and non-verbal interactions (Chen, 2007; Table, 2016). In successful intercultural interactions, mutually acceptable identities are required (Cupach & Imahori, 1993).

The ability to establish interpersonal relationship is the last key element of intercultural effectiveness (Hamer et al, 1978). It can be defined as the relationship between partners to meet one another's' needs and get positive outcomes of interactions (Chen, 2007). In order to establish good relationships people collaborate with others effectively (Bochner & Kelly, 1974) as a result of the interdependent nature of interaction (Imahori and Cupach , 2005).

Developing intercultural competence and in parallel effectiveness are the essentials of educational programs. Stone (2006) noted that by developing of intercultural effectiveness students facilitate positive social interactions and productive relationships. Intercultural competence also provides opportunities for students to become global citizens. Perry and Southwell (2011) discussed intercultural training, learning it at school and visiting abroad as the main solutions for enhancing intercultural competence. Governmental institutions such as aid organizations, international corporations and universities have improved some techniques for intercultural training (Pusch, 2004) and they are demanding the development of intercultural competence (Perry and Southwell, 2011). Thus this research project helping the university students to develop an understanding the behaviors and viewpoints of other cultures and also to interrelate effectively with them using English addressed the research questions below.

Research Questions

The current focused on the effect of being together with culturally diverse people on the EFL learners' intercultural effectiveness level and their academic achievement. In this respect there are six major research questions to be responded in this research.

Research Question 1: Is there any statistically significant difference between the pre-test and post-test results of the two experimental and one control group in terms of IES total scores?

Research Question 2: Is there any statistically significant difference among the post –test results of the experimental groups and the control group in terms of IES total scores?

Research Question 3: Is there any statistically significant difference between the pre-test and post-test results of the two experimental groups and one control group in terms of the six factors of the IES?

Research Question 4: Is there a relationship between the IES totals post-test scores and academic achievement of students belongs to experimental and control groups?

Research Question 5: What are the opinions of GTC about the five weeks intercultural interaction with Turkish university students?

Research Question 6: What are the opinions of the Turkish university students about the five weeks intercultural interaction with GTC?

Research Method and Design

The research questions have been addressed through mixed method. Exploratory Sequential Mixed Methods Design was chosen within the mixed method designs, because in exploratory sequential design qualitative results help explaining the quantitative ones (Creswell, Plano Clark et al., 2003). In this research quantitative and qualitative data were collected consecutively. The quantitative data were gathered from pre and post administration of IES and final exam for the academic achievement. Pre-test post-test control group experimental designed was employed so a group of students was controlled as much as possible and the researchers concentrated only the variables that they studied, as Muijs (2004) explains in his book. The study statistically assessed the research questions whether being together with people from different cultures affected the intercultural perspective of EFL learners or not and the relationship between their IES scores and academic achievement. The qualitative data on the other hand were collected through interviews and analyzed through qualitative approach. The researchers used qualitative data obtained both from GTC and Turkish university students to interpret combined results clearly. As Cresswell, Plano Clark et al. (2003) claimed, using a combination of both approaches is believed to ensure more contribution than the use of each approach alone for a better understanding of the research questions.

The Study and the Participants

The study was carried out in the School of Foreign Languages at Firat University, Turkey, where students are instructed in English intensively before they start their education in their respective field of study. All classes in the same module receive the same curriculum and the same instruction. In the modular system, the students are placed in the classes according to the level of language proficiency and they take the same courses with the same duration. This research was implemented in the main stream group of the second module so that all the students could be in the pre-intermediate level and could communicate to the GTC well. The teacher candidates from Ghana who could not receive their teacher training certificate in their country attended the teacher training program conducted in cooperation with Firat University, Faculty of Education and a foundation, TIKA, in Firat University, Turkey. They were sent to the School of Foreign Languages to attend language classes both for observing the instructors and then giving lectures to the students there as a part of internship. Fifteen teacher candidates were from different teaching departments while only 3 of them

were graduated from English Language Teaching department. Why they were sent to the school of foreign languages was in the Faculty of Education the subjects were instructed in Turkish. So for five weeks' internship period they attended the lectures with EFL students at least ten hours per week. They had no difficulty in language education because their official language is English in Ghana and they had had intensive English language lessons since their childhood.

There were two experimental groups and one control group in this research. Groups were determined according to their proficiency exam, the previous module ending exam and the first mid-term scores in the present module. In order to identify suitability of the groups cluster analysis was conducted. The highest number was achieved through triplet assignment. So the first experimental group was consisted of 22; the second was 21 students and the control group was consisted of 22 students. The results of the Kolmogorov-Smirnov analysis obtained by the statistics clarified that the main assumption of normality was observed in the distribution of the scores. So one way ANOVA was run to investigate any difference among the three groups was statistically significant (Table 1). Considering the p value, it could be claimed that there was no significant difference among the groups ($p=.210 > .05$, $p=.242 > .05$, $p=.226 > .05$). Therefore it could be seen that the groups were comprised objectively and equivalent for the experimental procedures. (See Table1)

As for the qualitative part of the study, the researchers interviewed all the 18 GTC who were volunteers to share their opinions and 10 of the experimental group students chosen randomly.

Data Collection

Identifying the groups, prior to the study a pre-test of Intercultural Effectiveness Scale (IES) developed by Portalla and Chen (2010) was administered to determine the intercultural state of the participants as a starting point of the research. 20 item scale of which Cronbach alpha reliability coefficient is .85, contains six factors. They are Behavioral Flexibility, Interaction Relaxation, Interactant Respect, Message Skills, Identity Maintenance, and Interaction Management.

The participants of the two experimental groups attended their regular classes with GTC for at least 10 hours a week during five weeks. Throughout the period not only as students but also as teachers, Ghanaian candidates had interactions with the students. During the research the control group on the other hand continued their usual classes. All the groups were instructed according to the same curriculum. However the experimental groups were provided extra opportunities to have interactions with culturally different people in and out of the class. For two weeks' time the candidates observed the instructors and class and then they started to instruct. The GTC also followed the same curriculum as the control group. When they were lecturing the instructors observed and graded them according to their performance. At the end of the five weeks' time IES as a post test, identical to the pre-test, was administered to the students and also module ending exam was utilized to determine the effect of being together with culturally different people and communicating them in English on students' academic success.

The qualitative data were gathered by semi-structured interview forms. The researchers developed the forms making a literature review and consulting the views of the specialists. The interviews were recorded by voice recorder, transcribed and analyzed consecutively.

Data Analysis

In the analysis of data elicited through pre and posttest, Kolmogorov-Smirnov test for normality of variables, a paired sample t-test (if the scores were distributed normally) and Wilcoxon Signed Rank test (if the scores were not distributed normally) were used to detect if there was a difference from pre-test to post-test in each group individually. Revealing the post-test means for each group would give a more explicit idea about the distinction between the control group and the experimental groups. Post tests were examined through the analysis of variance (KWH) to see if the difference between these groups resulted from the treatment. Finding out the relationship between intercultural effectiveness level and language achievement of students Pearson correlation test was performed.

The Statistical Package for the Social Sciences (SPSS), Version 21, was used and then the data were organized into tables. The comparisons were made on .05 significance level.

In qualitative stage, the recorded interviews were transcribed in detail into written form by the computer software programs, which were an interpretive process (Bailey, 2008). The written data were analyzed through qualitative content analysis (Mayring, 2014). Four main stages were followed as Berg (2001) recommended. The researchers identified the meanings first, included the content, identified codes as homogenous groups and lastly drew realistic conclusions by the help of calculated frequencies.

Findings and Results

In this part of the study, the scores of the IES, the module ending exam and comparison of them were presented as tables in the context of research questions.

Research Question 1: Is there any statistically significant difference between the pre-test and post-test results of the two experimental and one control group in terms of scale total scores. (See Table2.)

When the data were analyzed it could be pointed out that there was significant difference between pre-test ($X=2.55$) and post-test ($X=2.98$) total scores of the first experimental group ($p=.000$).

As seen in Table 3 there was significant difference between the mean scores of the pre-test ($X=2.60$) and post-test ($X=2.92$) of the second experimental group ($p=.000$).

As revealed in Table 4, control group's post-test mean score results ($X=2.56$) also increased comparing to the pre-test results ($X=2.47$). But this rise was not as high as in the experimental groups. From this point, it could be inferred that experimental group students displayed a more positive progress than the control group ones. In the light of these findings it could be stated that the first research question was answered throughout these statistical procedures.

Research Question 2: Is there any significant difference among the post –test results of the experimental groups and the control group.

After finding out the differences between the pre and post test results of the three groups, homogeneity of variances was tested by Levene test to perform a variance analysis for the post-test results of the experimental and control groups.

As can be seen in Table5, the variance was not equal across groups. As a result of this homogeneity test KWH test was chosen to perform.

KWH was employed to analyze the difference of the post-test scores between the control and experimental groups. Table 6 showed the difference among the groups as the mean rank scores of the first experimental group ($X=43.64$) and the second one ($X=39.05$) were higher than the control group ($X=16.59$). A significant difference was found among groups on behalf of the experimental groups. The second research question was also proved. The findings revealed that five weeks with different cultured interlocutors had a particular impact on students' intercultural effectiveness level.

Research Question 3: Is there any statistically significant difference between the pre-test and post-test results of the two experimental groups and one control group in terms of the six factors of the scale. To find out the answer of this research question each factor was examined respectively.

Behavioral Flexibility Factor

As shown in Table 7 that there was significant difference between pre-test ($X=2.72$) and post-test ($X=2.87$) behavioral flexibility factor scores of the first experimental group ($p=.012$) . This

result could be interpreted as first experimental group students answered the questions of this factor more positively in the post-test.

Table 8 presented the results of the pre ($X=2.75$) and post ($X=2.82$) test scores of the second experimental group on the factor of behavioral flexibility ($p=.055$). Comparing the mean scores of two test an increase on behalf of the post test was observed, however it was not significant.

It could be inferred from the table above that there was no significant difference between pre-test and post-test behavioral flexibility factor scores of the traditional control group ($p=.157$) in enabling to develop flexible behaviors towards foreign counterparts.

Interaction Relaxation Factor

As shown in Table 10 a significant difference was found according to the results of the Wilcoxon Signed rank test for the first experimental group ($p=.000$). This table could be interpreted as all of the students in this group answered the post test questions belong to this factor positively comparing to the pre-test.

As regards the results of this test, a significant difference appeared between the scores of pre ($X=2.47$) and post ($X=3.13$) test results of this factor for the second experimental group ($p=.000$). It can therefore be concluded that after five weeks period, the students in the second experimental group changed their opinions positively in the way they interacted to their interlocutors easily.

The result of this test could be interpreted with a significant difference between the groups ($p=.000$). 18 students out of 22 improved their viewpoints positively and only 4 of them remained their opinions the same.

Interactant Respect Factor

As for the results of this test, a significant difference appeared between the scores of pre and post test results of this factor for the first experimental group ($p=.002$). Positive progress in terms of respect for the interactants was found; 12 out of 22 students gave more positive answers to the questions and 10 of them unchanged.

As can be seen in Table 14 a significant difference was found according to the results of the Wilcoxon Signed Rank test for the second experimental group ($p=.007$). The results could be interpreted that after the experimental period 9 students changed positively and 12 ones remained unchanged in terms of respect towards interactants.

As shown in Table 15 a slightly significant difference was found according to the results of the Wilcoxon Signed Rank test for the second experimental group ($p=.023$). The results could be interpreted that 9 students changed positively and 12 ones remained unchanged in terms of respect towards interactants.

Message Skills Factor

As regards the results of this test, a significant difference appeared between the scores of pre ($X=1.90$) and post ($X=2.09$) test results of message skills factor for the first experimental group ($p=.015$). It might be concluded that after five weeks period, the students in the first experimental group changed their minds positively in the way they receive and send messages to their culturally different counterparts. (See Table16)

A statistically significant difference wasn't found according to the results of this test ($p=.317$). As shown in the Table17 none of the students changed positively. While 20 out of 21 remained unchanged; 1 of them answered more negatively in the post-test.

A statistically significant difference wasn't found according to the results of this test ($p=.1.000$). It could be interpreted that all the students remained the same in both of the tests. (See Table18)

Identity Maintenance Factor

As shown in Table19 a significant difference was found according to the results of the Wilcoxon Signed Rank test for the first experimental group ($p=.000$). The results could be interpreted that 15 students changed positively and 7 ones remained unchanged in terms of identity maintenance factor.

As a result of this test, a statistically significant difference was found between the scores of pre ($X=2.41$) and post ($X=2.68$) test results of identity maintenance factor for the first experimental group ($p=.003$). It could be interpreted that after five weeks period, the students in the second experimental group changed their minds positively in this factor. (See Table20)

A statistically significant difference wasn't found according to the results of this test ($p=.1.000$). It could be concluded that all the students remained the same in both of the tests for identity maintenance factor of control group. (See table21)

Interaction Management Factor

A statistically significant difference was found according to the result of the test ($p=.000$). The results could be interpreted that 20 students changed positively and 2 ones remained unchanged in the way they manage their interactions between themselves and their culturally different counterparts.(See Table22)

As shown in Table23 a significant difference was found according to the results of the Wilcoxon Signed Rank test for the second experimental group ($p=.000$). The results could be interpreted that 16 students changed positively and 5 ones remained unchanged in terms of interaction management factor.

A statistically significant difference wasn't found according to the results of this test ($p=.1.000$). It could be concluded that all the students remained the same in both of the tests for interaction management factor of control group. (See table24)

Research Question 4: Is there a relationship between the IES totals post-test scores and academic achievement of students belongs to the experimental and control groups?

To explore the relationship between students' intercultural effectiveness level and the academic achievement in English language classes, Pearson correlation was calculated for all of the groups.

Figure1 illustrates that the variables could be considered strongly positive correlated with a coefficient of .772. ($p=.000 < p=0.05$) In other words when IES total scores increase the total achievement scores also move in the same direction. Intercultural effectiveness and academic achievement were significantly and positively correlated for each of the groups as well. What is more, coefficient of the first experimental group is .913, the second experimental group was .824 and the control group was .681. It could be concluded that the relationship between the variables for the experimental groups were higher and more positive whereas for the control group it was also positive although it was not so high as experimental groups.

Research Question 5: What are the opinions of GTC about the five weeks intercultural interaction with Turkish university students?

In the qualitative phase of the study the GTC were asked 3 basic questions. They were respectively, "What do you think about the intercultural interaction between you and Turkish EFL learners?, If you think there are some problems in interaction what are they and what are the reasons of them?, What should be done to have intercultural effectiveness in language teaching?". As a result of the content analysis 11 codes were obtained. Codes and their frequency values can be seen in Table25.

As seen in the Table25 all of the participants (N=18) stated that they found it easy to get on with Turkish EFL learners. A significant number of the participants (N=15) stated that they were pleased with Turkish hospitality, both the students and the instructors showed them their good intentions and hospitality in the research period. GTC (N=14) were content with the respect the Turkish EFL students paid. They generally thought this respect stemmed from having the same religion in spite of having totally different cultures. Most of the teacher candidates (N=14) asserted that the biggest problem of Turkish EFL students in interaction was their deficiency in English language. They thought the students have some interaction problems because they have limited opportunities to improve their speaking skills. GTC (N=12) had some communication problems with female students, they mentioned their dissatisfaction about female students' not greeting and speaking to them. A number of GTC (N=12) stated that language education system in school of foreign languages based on grammar teaching. They (N=11) also thought that Turkish language was spoken too much in language classrooms and it blocked students' improvement in speaking. In addition to this, GTC (N=10) stated that they observed students' improvement in communication throughout five weeks interaction. Some of the participants (N=8) talked about misunderstandings arising from cultural differences such as sticking the tongue out and some kinds of gestures. They (N=7) made recommendations about how to improve the communication skills of students, (N=7) out of class activities and (N=5) how to comfort shy students in interaction.

Research Question 6: What are the opinions of the Turkish university students about the five weeks intercultural interaction with GTC?

10 of the experimental group students were asked 2 questions: "What do you think about the intercultural interaction between you and GTC?, If you think there are some problems in interaction what are they and what are the reasons of them? As a result of the content analysis 6 codes were obtained. Codes and their frequency values can be seen in Table26.

As Table26 shows, none of the EFL learners (N=10) had problems in getting on with GTC. They (N=8) stated that they had a lot in common such as religion, free time activities, hobbies and friendship. Like GTC Turkish EFL students (N=8) thought the biggest problem for communication was their deficiency in English. They admitted that the language education system in Turkey is based on grammar and for effective interpersonal communication they need to improve their speaking and listening skills. A number of EFL students (N=7) mentioned that they had some kinds of prejudices before GTC arrived. However, they thought they overcame them after having interactions with GTC. Most of the students (N=6) remarked that after being together with GTC they want to improve their English to communicate to people from different cultural backgrounds. And half of the students (N=5) expressed their desire to study abroad after the interaction with GTC.

Conclusion and Discussion

Cultural diversity is a fact rather than a value (Kukathas, 1997) for all the countries in contemporary life. This diversity either stemming from migrations or some other reasons, as prophesied by Marshall Luchan in 1962, has changed our world to a 'global village'. Thus being different should be tolerated in terms of social and educational life. As noted by Grant and Brueck (2011), global education might be viewed as one big classroom with the contribution of global language. So, not only other aspects of social life but also educational policies should be regulated according to the intercultural reality. In this reality global language has an important role to provide communication between people from different countries and cultures.

Turkey is a country with only one official language, Turkish, however due to the changes in the world, English as a lingua franca has been promoted in language teaching, to be involved in international activities. However English language poses a challenge for Turkish students who struggle with daily communication. Hence the present study has suggested an intercultural communication perspective to EFL students both to increase the intercultural effectiveness of them and their academic success in language learning.

The quantitative findings of the study demonstrated that the EFL students being together with GTC for their in-class and out of class activities outperformed those who received only traditional curriculum activities through their instructors in terms of IES. Qualitative findings of the study as supporting the quantitative ones showed that all of the participants believed that intercultural interaction was very useful both for intercultural effectiveness and English language improvement of Turkish EFL learners. Vincenti (2001) claimed that intercultural experiences have plenty of benefits for university students. Five weeks duration may not be sufficient for developing intercultural effectiveness completely; however it contributed students' intercultural development to some extent. A similar five weeks research was conducted by Chieffo and Griffiths (2004) and they reported significantly higher gains in intercultural awareness of students comparing to the control group. They also noted that even the duration was short; the experimental group had growth in intercultural and personal awareness. Hansel and Grove (1986) also studied with students for international exchange experiences and reported that the greatest gains were alongside foreign language appreciation, ability to understand different cultures and intercultural awareness.

As advocated by so many researchers intercultural outlook should be implemented in communicative language teaching (Hymes, 1996, Savignon, 1983, 2001, Morrow and Johnson, 1979 & Littlewood, 1984; Conway et al, 2010). The reason is that, in communicative language teaching, socio-cultural competence has more significant role than grammatical and strategic competences. In socio-cultural side of language teaching the participants, what they convey and the function of the interaction have important places. Indeed, when students interact to non-native speakers of the language they pay more attention to authentic language use (Savignon, 2001). In this study creating an authentic atmosphere with GTC' involvements to the research, EFL students both improved their intercultural perspectives and English to some extent and commented accordingly. GTC also expressed that Turkish EFL students have limited chances to use English language in an authentic atmosphere, however with the five weeks interaction with GTC they began to initiate a conversation and communicate as far as they could. As Corbett (2003) indicated authenticity has been a key quality, however only as it provided reliable models of language in use. By this research project ensuring an authentic atmosphere intercultural communicative competence has been tried to attain.

When examined the difference pre and post test results in can be concluded that communicating foreign people has provided benefit not only for experimental groups' students but also control groups. Even though the difference between the pre and post test scores not as high as the experimental group's test, control group students have improved their views about intercultural relationships. That's because they had social relationship with them being together during the breaks in the corridors or canteen. They also had football matches after classes so they improved their friendship with GTC. It can be said that the students' communication in English with their culturally diverse encounters extended beyond the classroom setting. Thus being with culturally different people, the students of Firat University School of Foreign Languages also improved their "interpersonal skills, behavioral flexibility, openness to new experiences and people, empathy, respect and sense of humor" as indicated by Paige (1996, pp. 155-158) to construct an intercultural approach, as essential elements in relationship with culturally different people. Almeida et al. (2016) also demonstrated that intercultural learning is not happened only in language classrooms but also outside of it. Both of them have equal effects on interculturality. As a result of the present study it can be stated that not only being abroad but also being together at hometown with culturally different peers, contribute the development of students' intercultural vision. It also provides convenient environments for social interactions to improve their language skills. Williams (2005) found that students who studied abroad showed a greater improvement in intercultural communication skills after their semester abroad than students who stayed their own school setting. Williams also investigated changes in skills to show that study abroad programs developed students' intercultural communication skills. As Stern (1992) noted in language teaching social events should not be neglected. Because not only the features of the language but the people who use it, how they live,

what they do, think and dream also have equivalent importance. Corbett (2003) clearly stated that foreign language learners should be in a position to understand the practices and beliefs if they wish fully to comprehend the language. According to the previous statement, language is more than the transfer of information it is the organization of individual and group identities that has led to the development of an intercultural approach to language education (p. 20).

IES used for this study, has six factors. They are respectively; behavioral flexibility, interaction relaxation, interactant respect, message skills, identity maintenance, and interaction management. After examining the total scale scores each factor was assessed statistically in terms of its pre and post test results.

Statistical findings belong to the first factor revealed that only the first experimental group students increased their *behavioral flexibility* scores. Intercultural competence in language learning field is defined as the ability to behave in a flexible way when confronted representatives of different cultures (Meyer 1991). Behavioral flexibility can be achieved by the use of appropriate verbal messages, gestures and mimics in interaction (Wiemann, 1977). GTC noted that some kind of gestures and mimics were misunderstood by Turkish EFL students and female students were not flexible enough to communicate. So, some of the Turkish EFL students attain behavioral flexibility while the others do not. By the context of the present study five weeks' time may not be enough to develop such competence for all the students in experimental groups.

With respect to the *interaction relaxation* factor all the groups increased their scores. The items related to this factor in the scale refer to the openness and comfort they feel during interaction. So it can be concluded by this finding that through in class and out of class activities all the students who have interactions with culturally different peers improved their relaxation level. The qualitative data also revealed that none of the participants have difficulties in interaction because both Turkish EFL students and GTC stated that they got on well with each other easily. The acknowledgement of relaxation of interaction for all the groups connects to Chamberlain-Quinlisk's (2010) finding that language learners' self-perceptions of feeling relaxed and comfortable in social situations, of liking to participate in different social groups, and of enjoying meeting and socializing with new people are higher in multilingual educational settings. So this finding of the study demonstrated that being an intercultural learner and having an intercultural perspective makes it easier to feel as if one can socialize well among diverse groups of people.

The findings about the *Interactant respect* factor also show the increase in the scores of the groups. The experimental groups have more significant differences whereas control group has a slight one. Examining the qualitative data, GTC expressed their satisfaction in terms of respect and hospitality of the Turkish EFL students. Students also noted that they had some prejudices before GTS coming to their classes, but they overcame it and respected them belonging to a different culture. Some researchers claimed that the promotion of respect for difference should be one of the key point of intercultural dimension of education so that students can learn to interact with people of many different origins (Byram, 1997b; Shi-xu and Wilson, 2001). To develop intercultural communication competence, students should learn about their interactant's knowledge and expectations for communication, engage in self-reflection about their own cultural communication practices, and develop skills to respect them (Dai and Chen, 2015; Spitzberg & Changnon, 2009). Forsman (2010) likewise, focused on the promotion of intercultural competence in the form of awareness of diversity as well as respect for such difference within the EFL classroom with empirical results.

With respect to the *message skills* factor, while the first experimental group increased their scores the second one and the control group remained the same. Their pre-test results also were the lowest among the others. When the items related to the present factor were examined, language use utilizing verbal and non-verbal behaviors were in the forefront. So the students did not find their linguistic competence enough to communicate clearly and received the conveyed message from the culturally diverse peers. Qualitative findings also revealed that both GTC and Turkish EFL students saw English language as the biggest barrier for communication. GTC observed that grammar based

teaching is the main reason of it. They also indicated that communicative activities were not enough for students to improve themselves. In addition to this they noted that students do not have chances to use English out of the school, so they recommended some out of class activities to make a proper environment to communicate in English for students. As Paker (2012) stated, students understanding written texts but not communicating have been the outcome of Turkish language education system. It is because the system is based on grammatical instruction rather than communicating. So including intercultural communication competence to the curriculums and the system, students' communicative competence can be improved. As Kinginger (2015) stated, from the viewpoint of social interaction, study abroad experiences show the greatest benefit in comparison to classroom learning, where the emphasis is generally on grammatical competence and formal accuracy. Some research projects' findings also revealed that communication between international teaching assistants and American college students was blocked by the linguistic boundaries. In other words the international teaching assistants' deficiency in English language use caused some problems in communication. (Li et al., 2011; Yun Chiang and Fu Mi, 2008)

Identity maintenance factor refers to ability of the participants to maintain both identity of their culturally different peers and their own during the interaction (Portalla and Chen, 2010). By this study it is found that at the end of the experimental period both of the experimental groups increased their scores related to the present factor while the control group remained unchanged. As a result of the period, half of the students declared that they changed their perspectives and wanted to study abroad and explore new cultures. Identity adaptation and transformation in terms of sense of self and ways of understanding the world is one of the most significant consequence some studies. In his research Gill (2010) claimed that with new values and worldviews his participants developed their own self-identities as a result of cultural exchanges. Because interacting with people of diverse cultural backgrounds brings new discovering, senses and values, and new feelings of the self (Adler 1987; Amorim 2001; Kim 2008). According to Kim (2008) intercultural experiences transform people into intercultural personhood who immerse themselves in the wealth of another culture through their own identity. Researchers agree that after being abroad with culturally different encounters, people improve the ability to understand the others through one's own and other cultures (Kramsch, 1993; Gill, 2007, 2010).

Interaction management factor refers to the capability of the person to answer questions of the culturally diverse people and express his own ideas clearly (Portalla and Chen, 2010). In other words it is decreasing ambiguity by enhancing attributional reliance about another person (Gudykunst, 2005). As in the previous factor, two experimental groups increased their scores for interaction management whereas the control group did not. They expressed their desire to be clear in communication. So tolerance for ambiguity is not a desirable contribution of the participants to express themselves and respond to the questions effectively. It can be interpreted from the qualitative findings that the most important obstacle for managing the interaction is the English language. Students stated that if they could have spoken English better, they would have more powerful interactions and this situation made them shy and anxious. Miller and Samp (2007) also observed the same result in their research. According to their study higher tolerance for ambiguity in intercultural interactions makes the people more anxious about the communication.

When examined the relationship between intercultural effectiveness and academic success in English language classes, it is asserted that there is a high positive relationship between the two variables. It means the more students turn their opinions about intercultural affairs into positive, the more they achieve in EFL classes. It is an important fact that at the very beginning of the five weeks' period they feared to communicate to GTC due to their poor English language communication competency. As stated before, they have no opportunities to use English out of the school setting. So their initial anxious moods might be approved. However by the time they got accustomed one another and they were not afraid of making mistakes during interaction. Their adaptation also made them positive about their culturally diverse peers. The more they communicated the more they wanted to

learn about English. Thus it resulted with their achievement in module ending exam. Vande Berg (2004) headed a study on study abroad students. His findings also indicated that students being with abroad and different cultured people experienced intercultural development along with second language proficiency. As Gill (2007) presented as one of his findings in his research, English language proficiency created a challenge for Chinese students in daily communication in their intercultural environment. So the English language incompetency made them feel diffident. Gill (2010) also claimed English language competence is one of the most important impacts of intercultural experiences on interlocutors. Jon (2009) conducted a similar research on Korean students in an international summer program in Korea. He reported that according to the Korean participants' intercultural learning related to English. After gaining confidence of English the Korean students changed their minds about it. They began to think that English as a tool would help them to accomplish for further goals.

To conclude, in countries such as Turkey where the opportunities for intercultural experiences are limited, all the chances should be utilized to have intercultural competence in EFL settings. The collaboration between the Firat University and TIKA provided a favorable opportunity for EFL learners to learn about other cultures, gain intercultural competence and practice in English. As Sercu supports the idea that foreign language teaching should be dealt with in an intercultural perspective (2006). Higher education institutions should take advantages of such programs to gain interculturally competent graduates for a global environment. This study made use of the opportunity and clear the way for other researchers in the field.

There are some limitations in this study. First of all, 65 students attending the mainstream pre-intermediate level at the school of foreign languages were involved in the study (43 students were in two experimental groups and 22 students were in the control group). The number of students compelled the researchers to use nonparametric statistics. To reach more accurate results other studies including parametric tests are needed. The second one is the data collection method. In this study, both quantitative and qualitative methods were utilized to achieve objective results. As data collection tools Portalla and Chen's (2010) IES and the module ending exam as the achievement test and semi-structured interview forms were used. Similar studies can be conducted with different sample groups and different research methods. The last one, the instruction both for the experimental and control groups was designed by the researcher based on the course book. Different contents of different instructions should be examined.

References

- Adler, P. 1987. *Culture shock and the cross-cultural learning experience*. Cambridge, UK: Newbury.
- Almeida, J., Fantini, A. E., Simões, A. R. & Costa, N. (2016) Enhancing the intercultural effectiveness of exchange programmes: formal and non-formal educational interventions, *Intercultural Education*, 27:6, 517-533.
- Amorim, L. 2001. *Intercultural learning: A few awareness tips for US and European follows and host community foundations*. Presented for Community Foundation Transatlantic Fellowship (Orientation Session), June 2–4, Washington, D.C.
- Arasaratnam, L.A. (2009). The development of a new instrument of intercultural communication competence. <http://www.immi.se/intercultural/nr20/arasaratnam.htm> (accessed July 12, 2018).
- Bailey, J. (2008). First steps in qualitative data analysis: transcribing. *Family Practice*, 25 (2), 127-131.
- Belz, J.A. (2007). The development of intercultural communicative competence in telecollaborative partnerships. In *Online Intercultural Exchange: An Introduction for Foreign Language Teachers*, ed. R. O'Dowd, 127–66. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Bennett, M. J. (1997). How not to be a fluent fool: Understanding the cultural dimensions of language. In A. E. Fantini, (Vol. Ed.) & J. C. Richards (Series Ed.). (1997). *New ways in teaching culture*. New ways in TESOL series II: Innovative classroom techniques (pp. 16–21). Alexandria, VA: TESOL.

- Bennett, J.M. and M.J. Bennett. 2004. Developing intercultural sensitivity: an integrative approach to global and domestic diversity. In *Handbook of Intercultural Training* (3rd edition), ed. D. Landis, J.M. Bennett and M.J. Bennett, 147–165. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences*. Allyn and Bacon, Boston.
- Bochner, A. P., & Kelly, C. W. (1974). Interpersonal competence: Rational, philosophy, and implementation of a conceptual framework. *Speech Teacher*, 23, 279-301.
- Byram, M. (1997a). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. (1997b). *Face to Face. Learning 'Language-and-Culture' through Visits and Exchanges*. London: Centre for Information on Language Teaching and Research.
- Byram, M. (2006). "Language Teaching for Intercultural Citizenship: The European Situation." Paper presented at the NZALT conference, University of Auckland, 1–13.
- Byram, M. (2008) *From Foreign Language Education to Education for Intercultural Citizenship. Essays and reflections*. Clevedon: Multilingual Matters
- Byram, M., Gribkova, B., & Starkey, H. (2002). *Developing the intercultural dimension in language teaching: a practical introduction for teachers*. Available at: <http://www.lrc.cornell.edu/director/intercultural.pdf>
- Byram, M. & K. Risager. 1999. *Language Teachers, Politics and Cultures*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Chamberlin-Quinlisk, C. (2010) Language learner/native speaker interactions: exploring adaptability in intercultural encounters, *Intercultural Education*, 21:4,365-377.
- Chen, G. M (1989). Relationships of the dimensions of intercultural communication competence. *Communication Quarterly*, 37, 118-133.
- Chen, G. M. (2005). A model of global communication competence. *China Media Research*, 1, 13-11.
- Chen, G. M. (2007). A review of the concept of intercultural effectiveness. In M. Hinner (Ed.), *The influence of culture in the world of business* (pp. 95-116). Berlin, Germany: Peter Lang.
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (1996). Intercultural communication competence: A synthesis. *Communication Yearbook*, 19, 353-384.
- Chieffo, L., & Griffiths, L. (2004). Large-scale assessment of student attitudes after a short-term study abroad program. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 165–177.
- Conrick, M. (1999) Norm and standard as models in second language acquisition. In A. Chambers and D. Ó Baoill (eds) *Intercultural Communication and Language Learning*(pp. 175–183). Dublin: IRAAL.
- Conway, C., Richards, H., Harvey, S., & Roskvist, A. (2010). Teacher provision of opportunities for learners to develop language knowledge and cultural knowledge. *Asia Pacific Journal of Education*, 30(4), 449-462.
- Cook, V. (1999) Going beyond the native speaker in language teaching. *TESOL Quarterly* 33 (2), 185–209.
- Corbett J. (2003). "An Intercultural Approach to English Language Teaching" in *Languages For Intercultural Communication and Education 7*, edited by: Michael Byram and Alison Phipps, Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: MULTILINGUAL MATTERS.
- Coulby, D. (2006). Intercultural education: theory and practice. *Intercultural Education*, 17(3), 245-257.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V.L., Gutmann, M., & Hanson, W. (2003). Advanced mixed methods research designs. In A. Tashakkori & C. Teddlie (eds.) *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (pp. 209-240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cupach, W.R., & Imahori, T.T. (1993). Identity Management Theory Communication competence in intercultural episodes and relationships. In R. L. Wiseman, & J. Koester (Eds.), *Intercultural communication competence* (pp. 112-131). Newbury Park, CA: Sage.
- Dai, X., & Chen, G. (2015). On interculturality and intercultural communication competence. *China Media Research*, 11, 100–113.
- Davies, L. & Read, A. (2005). Globalizing citizenship education? A critique of ‘global education’ and ‘citizenship education’. *British Journal of Educational Studies*, 53(1): 66–89.
- Fantini, A. and Tirmizi, A. (2006). , Exploring and Assessing Intercultural Competence. World Learning Publications. Paper 1. http://digitalcollections.sit.edu/worldlearning_publications/1
- Forsman, L. (2010) On the changing role of English language education: promoting respect for difference in the language classroom, *Intercultural Education*, 21:6, 505-518.
- Gill, S. 2007. Overseas students’ intercultural adaptation as intercultural learning: A transformative framework. *Journal of Comparative and International Education* 37: 167–83.
- Gill, S. (2010) The homecoming: an investigation into the effect that studying overseas had on Chinese postgraduates’ life and work on their return to China, *Compare*, 40:3, 359-376
- Gilroy, P. 2004. *After empire: Melancholia or convivial culture?* Abingdon: Routledge
- Gnutzmann, C. (ed.). 1999. *Teaching and Learning English as a Global Language*. Tübingen: Stauffenburg.
- Grant, C.A. & Brueck, S. (2011). “A Global Invitation. Toward the extension of dialogue reflection and creative engagement for intercultural and multicultural education.” In *Intercultural and Multicultural Education*, edited by Carl A. Grant and Agostino Portera, 3-12. Newyork, London: Routledge
- Gu, Q., Schweisfurth, M. & Day, C. (2010) Learning and growing in a ‘foreign’ context: intercultural experiences of international students, *Compare*, 40:1,7-23.
- Gudykunst , W. B. (2005). An anxiety/uncertainty management (AUM) theory of strangers' intercultural adjustment . In W. B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication* (pp. 419 – 458). Thousand Oaks , Calif. : Sage
- Guilherme, M. (2002) *Critical Citizens for an Intercultural World: Foreign Language Education as Cultural Politics*. Clevedon: Multilingual Matters Hymes, Dell. 1996. *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality*. Bristol: Taylor and Francis.
- Hammer, M. R., Gudykunst, W. B., & Wiseman, R. L. (1978). Dimensions of intercultural effectiveness: An exploratory study. *International Journal of Intercultural Relations*, 2, 382-392.
- Hansel, B., & Grove, N. (1986, February). International student exchange programs— Are the educational benefits real? *NASSP Bulletin*, pp. 84-91.
- Hymes, D. (1996). *Ethnography, Linguistics, Narrative inequality: Toward an understanding of voice*. NewYork, NY: Taylor & Francis
- Imahori, T. T. & Cupach, W. R. (2005). Identity management theory: Facework in intercultural relationships. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication* (pp.195-210). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Imahori, T. T. & Lanigan, M. (1989). Relational model of intercultural communication competence. *International journal of Intercultural Relations*. 13, 269-286.
- Jon, J.E. (2009) ‘Interculturality’ in higher education as student intercultural learning and development: a case study in South Korea, *Intercultural Education*, 20:5.
- Kealey, D. J. (1990). *Cross-cultural effectiveness: A study of Canadian technical advisors overseas*. Canada: CIDA, Hull.
- Kim, Y.Y. (2008), *Intercultural personhood: Globalization and a way of being*. *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (4), 359-368.

- Kinginger, C. (2015). Student mobility and identity-related language learning. *Intercultural Education*, 26,1, 6-15.
- Koester, J., & Olebe, M. (1988). The behavioral assessment scale for intercultural communication effectiveness. *Journal of Intercultural Relations*, 12, 233-246.
- Kramersch, C. 1993. *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kramersch, C. (1998) *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Krzaklewska, E. & Krupnik, S. (2008). The Role of the Erasmus Programme in Enhancing Intercultural Dialogue. Presentation of the Results from the Erasmus Student Network Survey 2007. Proceedings of the 4th International Barcelona Conference on Higher Education, Vol. 6. Higher education for intercultural dialogue and multiculturalism. Barcelona: GUNI. Available online at: <http://www.guni-rmies.net>.
- Kukathas, Chandran (1997) 'Cultural Toleration', in Will Kymlicka and Ian Shapiro (eds) *Ethnicity and Group Rights, Nomos XXXIX, Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy*. New York: New York University Press.
- Kumaravadivelu, B. (2007) *Cultural Globalization and Language Education*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lázár, I. 2007. Culture-related activities in the language classroom: an inter-cultural study. In *Developing and Assessing Intercultural Communicative Competence - A Guide for Language Teachers and Teacher Trainers*, ed. I. Lázár, M. Huber-Kriegler, D. Lussier, G.S. Matei, C. Peck. Strasbourg: Council of Europe.
- Li, D. 2012. "Linguistic Hegemony or Linguistic Capital? Internationalization and English-Medium Instruction at the Chinese University of Hong Kong." In *English-Medium Instruction at Universities: Global Challenges*, edited by A. Doiz, D. Lasagabaster, and J. M. Sierra, 65–83. New York: Multilingual Matters
- Li, L., Mazer, J. P. & Ju, R. (2011). Resolving International Teaching Assistant Language Inadequacy through Dialogue: Challenges and Opportunities for Clarity and Credibility. *Intercultural Education*, 60, 4, 461-478.
- Littlewood, W. (1984). *Foreign and Second Language Learning: Language Acquisition Research and Its Implications for the Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lustig, M.W. & Koester, J. (2006). *Intercultural competence: Interpersonal communication across cultures*, 5th ed., Boston, MA: Pearson.
- Martin, J. N. & Hammer, M. R. (1989). Behavioral categories of intercultural communication competence: Everyday communicators' perceptions. *International Journal of Intercultural Relations*, 13, 303-332.
- Mauranen, A. 2012. *Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-Native Speakers*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.
- McKay, S. L. (2004). Teaching English as an International Language: The Role of Culture in Asian Contexts. *The Journal of Asia TEFL*, 1 (1), 1-22.
- Meyer, M. (1991) Developing transcultural competence: case studies of advanced foreign language learners, in: D. Buttjes & M. Byram (Eds) *Mediating languages and cultures* (Clevedon, Multilingual Matters).
- Miller, A.N. & Samp J. A. (2007). Planning Intercultural Interaction: Extending Anxiety/Uncertainty Management Theory. *Communication Research Reports*, 24, 2, 87—95.
- Morrow, K. & Johnson, K. (1979). *Communicate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muijs, D. (2004). *Doing Quantitative Research in Education with SPSS*. London: Sage Publications.
- OECD DT 2005. *OECD Turkiye Temel Egitim Politikalari Incelemesi Hakkinda Not*. [Note for Investigating Main Turkish Education Policies].

- Paige, R. M. (1996) Intercultural trainer competencies, in: D. Landis and R. S. Bhagat (Eds) Handbook of intercultural training (2nd edition) (Thousand Oaks, Sage), 148–164.
- Paker, T. (2012). Türkiye’de neden yabancı dil (İngilizce) öğretemiyoruz ve neden öğrencilerimiz iletişim kurabilecek düzeyde İngilizce öğrenemiyor? Pamukkale University Journal of Education, 32, 89-94.
- Parekh, B. 2006. Rethinking multiculturalism, Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Patel, M. F. & Jain, P. M. (2008). English language teaching : (methods, tools & techniques). India Sunrise Publishers & Distributors:
- Perry, L.B. & Southwell, L. (2011) Developing intercultural understanding and skills: models and approaches. Intercultural Education, 22:6, 453-466. DOI: 10.1080/14675986.2011.644948
- Portalla, T., & Chen, G. M. (2010). The development and validation of the intercultural effectiveness scale. Intercultural Communication Studies, 19(3): 21-37.
- Pusch, M.D. (2004). “Intercultural training in historical perspective”. In Handbook of intercultural training, 3rd ed., Edited by: Landis, D., Bennett, J.M. and Bennett, M.J. 13–36. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ragozzino, M.E., Detrick, S. Kesner, R.P. (1999). Involvement of the prelimbic-infralimbic areas of the rodent prefrontal cortex in behavioral flexibility for place and response learning. J Neurosci . 19:4585–4594.
- Rathje, S. (2007). Intercultural Competence: The Status and Future of a Controversial Concept. Language and Intercultural Communication, 7 (4), 254-266.
- Risager, K. (1998) Language teaching and the process of European integration. In M. Byram and M. Fleming (eds) Language Learning in Intercultural Perspective (pp.242–54). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruben, B. D. (1976). Assessing communication competency for intercultural adaptation. Group & Organization Studies, 1, 334-354.
- Ruben, B. D. (1977). Guidelines for cross-cultural communication effectiveness. Group & Organization Studies, 2, 470-479.
- Ruben, B. D., & Kealey, D. J. (1979). Behavioral assessment of communication competency and the prediction of cross-cultural adaptation. International Journal of Intercultural Relations, 3, 15-47.
- Rubin, R. B. (1982). Assessing speaking and listening competence at college level: The Communication Competency Assessment Instrument. Communication Education, 31, 19-32.
- Ryan, J. M. & Lafford, B. 1992. Acquisition of lexical meaning in a study abroad environment: ser and estar and the Grenada experience. Hispania 75: 714-722.
- Savignon, S. (1983). Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Savignon, S. (2001). “Communicative Language Teaching for the Twenty-First Century.” In Teaching English as a Second or Foreign Language, edited by Marianne Celce- Murcia, 13–28. Boston, MA: Heinle & Heinle.
- Seidlhofer, B. 2005). English as a lingua franca. ELT Journal, 59 (4), 339-341.
- Sercu, L. (2006). The foreign language and intercultural competence teacher: the acquisition of a new professional identity. Intercultural Education.17,1, 55-72.
- Sercu, L., E. Bandura, P. Castro, L. Davcheva, C. Laskaridou, U. Lundgren, M. Mendez García and P. Ryan. (2005). Foreign Language Teachers and Intercultural Communication: An International Investigation. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Shi-xu and Wilson, J. 2001. Will and power: Towards radical intercultural communication research and pedagogy. Language and Intercultural Communication, 1: 76–93.
- Spitzberg, B. H. & Cupach, W. R. (1989). Handbook of interpersonal competence research. New York: Springer.

- Spitzberg, B. H., & Changnon, G. (2009). Conceptualizing intercultural competence. In D. K. Deardorff (Ed.), *The Sage handbook of intercultural competence* (pp. 1–52). Los Angeles, CA: Sage.
- Stern, H.H. (1992) *Issues and Options in Language Teaching*, edited by P. Allen and B. Harley. Oxford: Oxford University Press.
- Stone, N. (2006). Conceptualising Intercultural Effectiveness for University Teaching. *Journal of Studies in International Education*, 10, 4, 334-356.
- Table, A. (2016). *Transitions in Polyamorous Identity and Intercultural Communication: An Application of Identity Management Theory*. Master Thesis. Electronic Theses and Dissertations. 4883. <http://stars.library.ucf.edu/etd/4883>
- Vande Berg, M., Balkcum, A., Scheid, M., & Whalen, B. J. (2004). The Georgetown University consortium project: A report from the halfway mark. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 101–116.
- Vande Berg, M. (2007). Intervening in the learning of U.S. students abroad. *Journal of Studies in International Education*, 11, 392–399.
- Vincenti, V. B. (2001). Exploration of the Relationship Between International Experiences and the Interdisciplinary Work of University Faculty. *Journal of Studies in International Education*, 5,1, 42-63.
- Wiemann, J. M. (1977). Explication and test of model of communication competence. *Human Communication Research*, 3, 195-213.
- Williams, T. R. (2005). Exploring the Impact of Study Abroad on Students' Intercultural Communication Skills: Adaptability and Sensitivity. *Journal of Studies in International Education* 9 (4): 356–371.
- Wiseman, R. L. (2003). Intercultural communication competence. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Cross-cultural and intercultural communication* (pp. 191-208). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yun Chiang, S. & Fu Mi, H. (2008). Reformulation as a strategy for managing 'understanding uncertainty' in office hour interactions between international teaching assistants and American college students. *Intercultural Education*, 19, 3, 269-281.

TABLES

Table 1. One Way ANOVA for the Three Groups to Control the Difference

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Significant
Proficiency	Between Groups	78,087	2	39,044	1,649	,201
	Within Groups	1468,374	62	23,683		
	Total	1546,462	64			
Module Ending Exam	Between Groups	132,490	2	66,245	1,454	,242
	Within Groups	2825,264	62	45,569		
	Total	2957,754	64			
Mid-term	Between Groups	195,110	2	97,555	1,525	,226
	Within Groups	3965,136	62	63,954		
	Total	4160,246	64			

Table 2: Paired Sample T Test for Experimental Group 1 on Total IES Scores

Experimental group 1	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	22	2.55	.236	21	-10.99	.000
Post-Test	22	2.98	.279			

*p<.05

Table 3. Paired Sample T test for Experimental Group 2 on Total IES Scores

Experimental group 2	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	21	2.60	.278	20	-9.450	.000
Post-Test	21	2.92	.303			

*p<.05

Table 4. Paired Sample T test for Control Group on Total IES Scores

Control Group	n	X	sd	df	t	Sig.
Pre-Test	22	2.47	.157	21	-6.971	.000
Post-Test	22	2.56	.149			

*p<.05

Table5: Levene test for the post-tests of the groups

Post-tests	Levene	df ¹	df ²	p
	3.576	2	62	.034

*p<.05

Table6: KWH Test for the Post-test Results of the Groups

Groups	n	Mean Rank	df	KWH	p
Exp.1	22	43.64			
Exp.2	21	39.05	2	25.796	.000
Control	22	16.59			

Table 7: Paired Sample T Test for Experimental Group 1 on Behavioral Flexibility Factor Scores

Experimental group 1	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	22	2.72	.611	21	2.751	.012
Post-Test	22	2.87	.635			

Table 8. Paired Sample T test for Experimental Group 2 on Behavioral Flexibility Factor Scores

Experimental group 2	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	21	2.75	.602	20	-2.034	.055
Post-Test	21	2.82	.642			

*p<.05

Table 9. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Behavioral Flexibility Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Behavioral Flexibility	Positive ranks	2	1.50	3.00	-1.414	.157
	Ties	20				
	Total	22				

*p<.05

Table 10. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 1 on Interaction Relaxation Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Relaxation	Positive ranks	22	11.50	253.00	-4.124	.000
	Ties	0				
	Total	22				

*p<.05

Table 11. Paired Sample T test for Experimental Group 2 on Interaction Relaxation Factor Scores

Experimental group 2	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	21	2.47	.435	20	-8.032	.000
Post-Test	21	3.13	.305			

*p<.05

Table 12. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Interaction Relaxation Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Relaxation	Positive ranks	18	9.50	171.00	-3.816	.000
	Ties	4				
	Total	22				

*p<.05

Table 13. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 1 on Interactant Respect Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interactant Respect	Positive ranks	12	6.50	78.00	-3.165	.002
	Ties	10				
	Total	22				

*p<.05

Table 14. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 2 on Interactant Respect Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interactant Respect	Positive ranks	9	5.00	45.00	-2.714	.007
	Ties	12				
	Total	21				

*p<.05

Table15. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Interactant Respect Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Relaxation	Positive ranks	6	3.50	21.00	-2.271	.023
	Ties	16				
	Total	22				

*p<.05

Table16. Paired Sample T test for Experimental Group 1 on Message Skills Factor Scores

Experimental group 1	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	22	1.90	.660	21	-2.658	.015
Post-Test	22	2.09	.721			

*p<.05

Table 17. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 2 on Message Skills Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	1	1.00	1.00		
Message Skills	Positive ranks	0	.00	.00	-1.000	.317
	Ties	20				
	Total	21				

*p<.05

Table18. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Message Skills Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Message Skills	Positive ranks	0	.00	.00	.000	1.000
	Ties	22				
	Total	22				

*p<.05

Table19. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 1 on Identity Maintenance Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Identity Maintenance	Positive ranks	15	8.00	120.00	-3.531	.000
	Ties	7				
	Total	22				

*p<.05

Table20. Paired Sample T test for Experimental Group 2 on Identity Maintenance Factor Scores

Experimental group 1	N	X	SD	DF	t	P
Pre-Test	21	2.412	.631	20	-3.442	.003
Post-Test	21	2.682	.636			

*p<.05

Table21. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Identity Maintenance Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Identity Maintenance	Positive ranks	0	.00	.00	.000	1.000
	Ties	22				
	Total	22				

*p<.05

Table22. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 1 on Interaction Management Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Management	Positive ranks	20	10.50	210.00	-4.035	.000
	Ties	2				
	Total	22				

*p<.05

Table23. Wilcoxon Signed Rank test for Experimental Group 2 on Interaction Management Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Management	Positive ranks	16	8.50	136.00	-3.568	.000
	Ties	5				
	Total	21				

*p<.05

Table24. Wilcoxon Signed Rank test for Control Group on Interaction Management Factor Scores

Factor	Pre/Post Test	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	P
	Negative ranks	0	.00	.00		
Interaction Management	Positive ranks	0	.00	.00	.000	1.000
	Ties	22				
	Total	22				

*p<.05

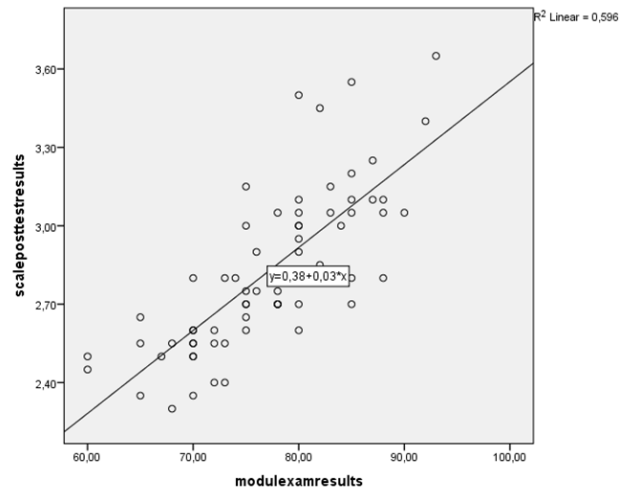
Table25. Codes Derived from the Qualitative Data of GTC

	Codes	N
1	Finding easy to get along with Turkish EFL learners	18
2	Having pleasure with Turkish hospitality	15
3	Interactants' respect towards different cultures	14
4	Language barrier	14
5	Shyness of female students	12
5	Lack of communicative activities in language classes	12
6	Using too much Turkish language in EFL classes	11
7	Observing the improvement of EFL students in terms of English in five weeks period	10
8	Misunderstandings stemming from different cultural backgrounds.	8
9	Recommendations about improving communicative abilities of EFL students	7
10	Recommendations about out of class activities	7
11	Recommendations about shy students	5

Table26. Codes Derived from the Qualitative Data of Turkish EFL Students

	Codes	N
1	Finding easy to get along with GTC	10
2	Having a lot of things in common	8
3	Language barrier	8
4	Overcoming prejudices	7
5	Being disposed to improve communication skills	6
6	Desiring to going and studying abroad	5

Figure 1. Scatterplot Graph for the Relationship between the Scale Post-test Results and Module Ending Exam Results

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 149-161, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 07.06.2018 **Kabul Tarihi:** 21.06.2019

RICHARD BACH'IN MARTI ADLI ESERİNİN ÇOCUĞA GÖRELİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ¹

Analysing Seagull Written By Richard Bach In Terms Of Suitability For Children

Şener DEMİREL²

Yelda KÖKÇÜ³

ÖZ

Çocuk edebiyatı ürünleri, çocuklara bireysel ve toplumsal konularda farkındalık kazandırıp onların duyarlı bireyler olarak yetişmeleri açısından önemlidir. Son dönem dünya edebiyatının önde gelen eserlerinden olan Martı, yazar Richard Bach tarafından kaleme alınmış olan bir martının hayatını ve martı sürüsüyle birlikte olan yaşamını anlatan uzun öykü ya da roman olarak değerlendirilebilecek bir eserdir. Eser, Martı Jonathan Livingston'un şahsında özgürlüğe kavuşmak, kişiyi sınırlayan gelenek, otorite, batıl inanış ve kurallar gibi birtakım engelleri yıkarak mükemmelliğe ulaşmak isteyenlerin çabasının hikâyesidir.

Bu araştırmada, "Martı" adlı eser; konu-tema, dil-üslup, varlık kadrosu, mekân-zaman ve resimler açısından ele alınmış ve okura aktarılacak istenen bireysel ve toplumsal iletiler tespit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda eserde; 13 bireysel, 18 bireysel-toplumsal olmak üzere toplam 31 ileti tespit edilmiştir. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada eserin hem dil ve üslubu hem olay kurgusu hem içerdiği değerler/iletiler açısından zengin olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Richard Bach, Martı, çocuğa görelilik, ileti, inceleme.

ABSTRACT

Works of children's literature are important in terms of bringing awareness of children to individual and social issues and developing them as sensitive individuals. "Martı" is among the works that can be handled in this scene. Seagull, which is a notable work for late period world literature, and maybe one of the most notable for children's literature in particular, was written by author Richard Bach. It is a fable and narrates a gull's life within and without its' flock. It is necessary to say that due to some particular messages and values conveyed through the gull called Jonathan Livingston, the book met with a great numbers of readers. To put it another way, The Seagull, Jonathan Livingston, is a symbol and a story for those who want to be free, and achieve perfection by supressing traditions, authorities, superstitions, and rules which limiting individuals. The book tries to say to child that there is no limit which he/she can do if he/she wants.

In this research, "Martı" subject-theme, language-style, being-asset, space-time and pictures, and individual and social messages that are desired to be transferred to the reader have been determined. As a result of the examination made; A total of 31 messages, 13 individual and 18 individual and community, were identified. It is possible to say that in this study where the method of document review is used, the work is quite rich in terms of both language and style, event fiction, and the values / messages it contains.

Key Words: Richard Bach, Seagull, suitability for children, message, analysis.

¹ Bu makale, 19-21 Ekim 2017 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası III. AFRO Avrasya Araştırmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuş metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir. Makale daha önce tam metin olarak yayımlanmamıştır.

² Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Elazığ, Türkiye, e-posta: sdemirel63@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0152-1081>

³ Arş. Gör. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Elazığ, Türkiye, e-posta: yekokcu@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1232-5235>

Giriş

Çocuk edebiyatı merkezinde “çocuk” olması nedeniyle tanımından özelliklerine kadar birçok noktada üzerinde özenle durulması gereken bir konudur. Oğuzkan’a (2000: 3) göre çocuk edebiyatı “Çocukluk çağında bulunan kimselerin hayal, duygu ve düşüncelerine yönelik sözlü ve yazılı bütün eserleri kapsar. Masallar, hikâyeler, romanlar, anılar, biyografik eserler, gezi yazıları, şiirler, fen ve doğa olaylarını anlatan yazılar vb. hep bu çerçeve içine girebilir. Yalçın ve Aytaş’a (2003: 18) göre ise, “Çocuk edebiyatı, edebiyatın bütün alanlarında ve söz sanatlarında bulunan niteliklerin tamamını içinde barındıran, ancak kendisine seçtiği hedef kitlenin özelliklerini yetişkinler için yazılan edebî türlere göre daha fazla göz önünde bulunduran bir alandır.” Her iki tanım da dikkat çeken nokta çocuk edebiyatının “çocuklara göre, çocukların hassasiyetlerini dikkate alan” bir edebiyat olmasıdır.

Genel olarak bir edebî metnin çocuğa göre olup olmadığını belirlemek, ana hatlarıyla bir edebî metnin incelenmesinde başvurulan yolların çoğuyla benzerlik gösterir. Yani edebî eser incelemesinin başlıca değişkenleri olan dil, üslup, konu, tema, kişiler, bakış açısı ve anlatıcı gibi unsurlar aracılığıyla edebî esere sorulan sorular ve alınan cevaplar ile söz konusu eserin çocuğa göre olup olmadığı belli bir ölçüde açıklığa kavuşturulabilir. Bununla birlikte çocuk edebiyatında okur kitlesinin öznesi çocuk olunca, edebî esere yönelik değerlendirmeler yukarıda sıralanan hususları daha dikkatli bir şekilde yerine getirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü çocuğun içinde bulunduğu fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal/ahlakî gibi çeşitli gelişim özellikleri, ona sunulacak her türlü edebî ürünün çok dikkatli bir kontrol sürecinden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Çocuğa görelik, eğitimde çok kapsamlı bir ilkedir ve bu ilke bir ölçüde diğer ilkeleri de içermektedir. Konuya edebiyat açısından bakıldığında ise çocuğa görelik ilkesinin, çocuk edebiyatı çerçevesinde kaleme alınmış eserlerin, çocuğa göre olup olmadığını belirlemeye çalışma sürecini ifade ettiği söylenebilir. Bu çerçevede çocuğa görelik, çocuğun ilgilerini, dil evrenini göz önünde tutmayı, hazırlanacak okuma metnini bunlarla örtüşmeye zorlar (Sever, 2003: 9). Çocuk edebiyatı kültürü içinde en duyarlı yaklaşımları çocuğa göre’lik ilkesinin belirlediğini belirten M.R.Şirin (1998:19), konuyla ilgili olarak “çocuklar için yapılacak edebiyatın çocuğun büyüme ve gelişme çağlarına, psikolojisine, sözcük ve kavram ilgisine, algılama dünyasına uygun bir duyarlılık anlaşılmalıdır.” der. Özdemir (1983: 28) de çocuğa görelik ile çocuğun gelişim özellikleri arasında bir ilişki kurarak “çocuğun ilgi ve beklentilerini, gereksinimlerini, dil evrenini göz önünde tutmayı, hazırlanacak okuma metnini bunlarla örtüşürmeyi zorunlu kılar.” der ve konuyu çocuksuluk ekseninde değerlendirerek çocuksuluğu çocuğa göreliğin tersine dilin acemice kullanımı olarak görür. Çocuğa görelik ile ilgili olarak kapsamlı bir tanım yapan Yurttaş (1997: 57) ise, çocuğun düşünme gücüne seslenen, onun rahatça ve tat alarak okuyup anlayabileceği dili ve anlatımı kendinde barındıran, ilgi duyabileceği konuları işleyen, onu duygu ve düşünce yönünden besleyen, kurgusu ve olay örgüsü karmaşık olmayıp onun kavrayabileceği bir düzeyde olan, dikkat dağıtıcı ayrıntılardan arındırılmış özellik ve niteliklerin bütünüdür.” diyerek bir anlamda çocuğa göreliğin ilkelerini dikkate almak gerektiğini belirtir. Dilidüzgün (2003: 41) konuyla ilgili yazısında çocuğa göreliği, çocuk kitaplarında, yazın olma özelliklerinin yanında çocuğa özgü koşulların dikkate alınması, biçiminde ifade ederken bir başka yazısında (2000: 261) ise konuya “çocuksu” ifadesi açısından yaklaşarak çocuksu metinlerde anlatımın kuru, yavan, sığ ve tekdüze olduğunu, bu tür metinlerde, dilin acemice ve özensiz bir şekilde kullanıldığını ayrıca bu metinlerin edebi değerinin olmadığını belirtir.

Çocuğa görelik üzerine yukarıda ileri sürülen görüşlere bakıldığında; söz konusu görüşlerin kendi içinde bir uyum taşıdığı; çocuğa görelik ile çocuksuluk arasında belirgin bir farkın olduğu, dolayısıyla çocuksu metinlerin çocuğa göre olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç itibariyle çocuk edebiyatına dâhil olabilecek eserlerin çocuğa göre olup olmadığını değerlendirebilmek için;

1. Çocuğun ilgi ve ihtiyacını karşılaması,
2. Çocuğun dil dünyasını dikkate alıp onu zenginleştirilmesi,
3. Çocuğa okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırması,

4. Çocukta merak duygusunu ve araştırma isteğini geliştirmesi gibi hassasiyetlerle kaleme alınmış olması gerekir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada “Martı” adlı eserin çocuğa görelilik ilkeleri bağlamında incelenmesi ve eserde yer alan iletilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına ulaşması için aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Martı adlı eserin konusu nedir?
2. Martı adlı eserin dil ve üslubu nasıldır?
3. Martı adlı eserin şahıs kadrosu hangi varlıklardan oluşmaktadır?
4. Martı adlı eserde mekân ve zaman unsurları nelerdir?
5. Martı adlı eserde yer alan resimlerin özellikleri nelerdir?
6. Martı adlı eserde yer alan iletiler nelerdir?

Bu çalışma, Amerikalı yazar Richard Bach'ın Martı adlı eserinde yer alan ana karakterlerin çocukların/bireylerin kişilik gelişimlerine, toplumsallaşma ve bireyselleşmelerine sağlayacağı katkı açısından önemlidir. Türk ve dünya edebiyatlarında bu türden eserlere Türk edebiyatından Cahit Zarifoğlu'nun Motorlu Kuş'u ve İranlı edebiyatında Samed Behrengi'nin de Küçük Kara Balık adlı eseri örnek verilebilir.

Yöntem

Nitel desende gerçekleştirilen bu çalışmada, doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini ifade etmektedir. Söz konusu analiz; dokümanlara ulaşma, orijinallik kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır. Bu çalışmada da “Martı” adlı eser çocuğa görelilik ilkeleri bakımından ele alınarak okura verdiği iletiler belirlenmiştir.

1. Martı Adlı Eserin Çocuğa Görelilik Açısından İncelenmesi

1.1. Özet

Martı adlı hikâyenin başkahramanı olan Martı Jonathan Livingston, sıra dışı bir martı olarak, sürüsündeki diğer martılardan farklı düşünen, diğer martılar gibi teknelerin arkasından yiyecek savaşı yapmayan, bütün zamanını uçmaya ayıran, bütün amacı yemek bulmak değil, uçmak olan, martı konseyinin karşı çıkmasına ve yüksek perdeden dillendirilen itirazlara aldırış etmeden bildiği yolda ilerleyen, uçuş konusundaki kararlılığı ile sürüsünden dışlanmayı bile göze alan, zamanla haklılığına inanmış genç martıları etrafında bulan ve bundan büyük bir mutluluk duyan bir martıdır.

Uzun süre sürüsünden ayrı kalan ve tek başına kayalıklarda uçuş eğitimlerini sürdüren Martı Jonathan, bitmez tükenmez denemelerinde başarısız olunca bir an için karamsarlığa kapılır ve her şeyden vaz geçerek sürüsüne dönmek ister. Süreç içinde niçin yaratıldığını sorgulayan Martı Jonathan bu kararından vazgeçer ve tekrar uçmayı öğrenme, özgür olma duygusuna kapılarak, daha içten bir arzuyla yeni uçuş denemeleri yaparak amacına ulaşır.

Artık uçmayı hem de en yüksekte uçmayı öğrenen Martı Jonathan için yapılacak tek şey sürüye dönmek ve öğrendiklerini diğer martılara, özellikle genç martılara da kazandırmaktır. İlk başlarda beklediği ilgiyi görmese de zaman içinde kararlılığından taviz vermemesi sonucunda her geçen gün yanına uçmayı öğrenmek isteyen genç martılar gelir. Bu durum Martı Jonathan için en mutlu andır ve gerçek amacına ulaştığının göstergesidir.

1.2.Konu/Tema

Bir edebî eserde “ne anlatılıyor?” sorusunun cevabını veren konu TDK Türkçe Sözlük'te, (2011: 1476) konuşmada, yazıda, eserde ele alınan, düşünce olay ya da durum.” biçiminde

tanımlanırken konuyla ilgili kimi araştırmacılar da, “çocuğu metnin anlam evrenine çeken, kitapla ilişkisini sağlayan bir öge (Sever, 2003: 110); sanatçının duygu ve düşüncelerini, tasarılarını çocuklarla paylaştığı bir araç (Sever, 2007: 47) ve “bir hikâye okuduğumuz, bir resme baktığımız, sahne ya da perdede bir oyun izlediğimiz zaman, doğrudan doğruya algıladığımız bir aksiyon.” (Özdemir, 1999:55) biçiminde tanımlar yapmışlardır.

Tema/izlek ise, TDK Türkçe Sözlük’te (2011: 1240) “Bir edebî eserde işlenen konunun anlamca ortaya koyduğu ana yönelim.” ve “Bir yazın ya da sanat yapıtının içeriğini, özünü özetleyen temel yönelim ya da düşünce.” biçiminde tanımlanmışken TÜBA, Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (2018)’nde ise şöyle tanımlanmıştır: Bir eserin yazılma nedeni, sanatçıyı eserini yazmaya sevk eden neden.

Yukarıdaki tespitler ışığında Martı adlı hikâyenin konusunu “Martı Jonathan Livingston’un diğer martılardan farklı olarak, kendini ve sıradanlığı aşma çabası içinde kendini tanıma ve kendini aşma mücadelesi” ve “Martı Jonathan Livingston’un özgürlüğe kavuşmak, kendisini sınırlayan gelenek, otorite, batıl inanış ve kurallar gibi duvarları yıkarak mükemmelliğe ulaşma yolunda önüne çıkan bütün soyut somut engelleri aşma çabası” gibi iki ayrı biçimde de ortaya koymak mümkündür. Eser konusu itibarıyla çocuğa eğer isterse hayal ettiği her şeyi, imkânsız denilebilecek şeyleri dahi başarabileceği iletisini vermektedir. Yazar bu eserinde, gerçekte kendi kaderini kendi çizmek isteyen bir insanı simgeleyen ve aynı zamanda “kendini bilme” macerasını çok zor bir süreç sonunda öğrenen Martı Jonathan Livingston’un hayatını anlatmaktadır.

Eserin temasını bir iki kelime veya cümle ile açıklamak zor olsa gerek. Çünkü eser boyunca işlenen ve okurlara verilmek istenen birçok ileti tarafından beslenen bir tema söz konusudur. Bununla birlikte azim ve sabırla çalışsan, bu dünyaya niçin geldiğinin, niçin yaratıldığının farkında olan mutlaka amacına ulaşır.” biçiminde bir ifade eserin teması olarak düşünülebilir.

1.3. Dil ve Üslup

Bir metnin edebî bir nitelik taşıyıp taşımadığının en temel göstergesi hiç kuşkusuz o metinde kullanılan dilin niteliğidir. Sanatçının kullandığı dil ve dile bağlı olarak şekillenen üslup, çocuklara seslenen bir edebiyatta daha dikkatli bir biçimde işlenmiş olmalıdır... Edebiyatın çocuk için her şeyden önce dil olduğu gerçeği göz önünde bulundurulacak olursa eğer, çocuk edebiyatı ürünlerinde dil ve buna bağlı olarak üslubun/anlatımın çocuğa göre olması gerekmektedir (Demirel, 2011: 54).

Orijinali İngilizce olan Martı adlı eser, çeviri olması nedeniyle yazar kadar çeviricinin de dil ve üslubundan izler taşımaktadır. Bu nedenle eserin dil ve üslubundan bahsederken aynı zamanda çeviricinin konuya olan hâkimiyeti ölçüsünde onun da dil ve üslubunu dikkate almak gerekir. Konuya örnek olması açısından çeviricinin eserin dil ve üslubuna olan etkisi/katkısının çok net bir biçimde gözler önüne serildiği bir araştırmada (Demir-Demirel, 2011) Martı adlı eserin ilk cümleleri çeviriciler tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Sulara gömülürken bir ses duydu içinde; bastırılması olanaksız, yabancı ve garip bir ses: Benim yazgım buymuş, kurtuluş yok. Ben bir martıyım ve doğa yaratılıştan sınırlandırmış beni. Uçmanın tüm inceliklerini öğrenmem gerekseydi, beyin yerine uçuş haritalarım olurdu. Hızlı uçmak için yaratılsaydım, bir şahininki gibi kısa kanatlarım olurdu. Balık yerine de fare yerdim. Babam haklıydı. Bu aptallığa bir son vermeliyim. Yuvama dönmeli sürüme karışmalıyım. Zavallı ve sınırlandırılmış bir martı olduğumu kabul etmeliyim artık” (Çev. Nuran Akgören: 18-19).⁴

“Dibe doğru yavaş yavaş batarken içinde derinlerden gelen, yabancı bir ses işitti: Hiçbir çıkış yolu yok. Ben bir martıyım ve doğamla sınırlıyım. Eğer uçuş hakkında daha çok şey öğrenmem gerekseydi, beyin yerine uçuş haritalarım olurdu. Daha hızlı uçabilmem içinse bir şahininki gibi kısa kanatlarım olmalıydı ve ben balıkla değil fareyle beslenmeliydim. Babam haklı. Tüm bu

⁴ Richard Bach (1992), (Çev. Nuran Akgören), Martı, SAY Yayınları, İstanbul.

saçmalıkları unutmalyım. Sürüme geri dönmeli, neysem o olmalı, sınırları belli zavallı bir martı olarak kalmalyım” (Çev. Kader Ay Demireğen: 19)⁵

Eserin dil ve üslubu ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğerkonu da anlatmaya dayalı metinlerdeki anlatım/üslup çeşitliliğidir. Bu açıdan bakıldığı zaman Martı adlı eserde tasviri, tahkiyevi ve açıklayıcı gibi birbirinden değişik anlatım biçimlerinin varlığı dikkat çeker. Yukarıda söylenenler çerçevesinde tasviri anlatımla ilgili olarak eserin daha ilk satırlarında karşımıza çıkan “Durgun denizin minik dalgacıkları üzerinde, güneşin altın gibi ışıldadığı pırl pırl bir sabahı (s.11) biçimindeki ifadeler; tahkiyevi/öyküleyici anlatıma ise yine aynı sayfadaki “Sahilden bir mil uzaklıkta, denizi kucaklarcasına ilerleyen bir balıkçı teknesi, martılara kahvaltı zamanının geldiğini haber veriyordu. Binlerce martı, bir lokma yiyecek için mücadeleye girişmişti bile. İşte zor bir gün daha başlıyordu...” (s.11) biçimindeki sözler örnek verilebilir.

1.4.Varlık/Şahıs Kadrosu

Anlatma esasına dayalı masal, fabl, hikâye, roman ve tiyatro gibi eserlerde anlatılan olayların merkezinde bulunanlar, o eserin kişi veya varlık kadrosu oluşturur. Bazı eserlerin varlık kadrosunu insanlar oluştururken, bazılarını da, örneğin masal, fabl gibi türlerde insan dışındaki varlıklar (hayvan, bitki, nesne vb.) oluşturmaktadır. Bu arada insan dışındaki varlıkların insanlara özgü özelliklerle donatılmış olarak ortaya konuldukları ve daha çok bir ders verme amacıyla eserde yer aldıklarını belirtmek gerekir. Özellikle çocuklara yönelik eserlerde bu tür ikili durumlarla sık sık karşılaşmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığı zaman eserin varlık kadrosunu hayvanlar/kuşlar oluşturmaktadır, diyebiliriz.

Jonathon Livingston: Martı Jonathan, sürüsündeki diğerkartılardan farklı olarak dünyaya gelme amacının farkına varmış, bu farkındalık uğruna sürüsünden dışlanmayı göze almış ve karşısına çıkan zorlukları azmi ve kararlılığıyla yenmeyi başarmış bir martı olarak karşımıza çıkar. O sürüsündeki diğerkartılar gibi bütün gün yiyecek peşinden koşmayı yaratılışının amacına aykırı görür. Onun için yaratılmış olmanın daha yüce anlamları vardır.

Martı Jonathan için uçmak ama en iyi bir biçimde ve en yüksekte uçmak bir martı için en kutsal görevdir. Bu nedenle o bu uğurda saatler, günler ve aylar süren uçuş denemeleri yapar. Bıkmadan usanmadan gerçekleştirdiği bu uçuşlar sonunda amacına ulaşan Martı Jonathan hız ve yükseklik konusunda en üst seviyeye ulaşmıştır. Martı Jonathan bu özelliği ile sürüsündeki birçok martı için rol-model olmuş ve birçok martı kendisi gibi sürüden ayrılarak onu takip etmiştir.

Sullivanian: Martı Jonathan gibi sürüden dışlanmış bir martı olan Sullivanian, dostluğa çok önem veren ve uçmayı Jon kadar iyi bilen ve seven bir martıdır. Süreç içinde Martı Jonathan'ın en yakın arkadaşlarından biri olmuştur.

Michele: O da martı Jon ile birlikte mücadele eden bir martıdır; ancak mücadelesinde Jon gibi başarılı olamaz ve sonunda ölür.

Stephan: Stephan, ilk önceleri martı Michele âşık olmuş; fakat zaman içinde o da kendini Jonathan'ın uçuş serüvenine kaptırmış, onun gibi uçmayı öğrenmeye çalışmıştır.

Fletcher: Fletcher uçmanın bir yerden bir yere gitmek anlamında olmadığını savunan bir martıdır. Bunu sivrisineklerin bile yaptığını düşünür. Bu yüzden Jonathan'ın öğrencisi olur.

Kirk Maynard: Martı Jonathan'ın en başarılı öğrencileri olan bu martı Martı Jonathan gibi düşünmekte ve bu doğrultuda mücadele etmektedirler.

Chiang: Martı Jonathan'ın kendisi gibi düşünen arkadaşlarından biri olan Chiang, esasında arkadaştan çok bir öğretmendir. Çünkü o, yaşı itibarıyla ölümün kıyısına gelmiş olmasına rağmen,

⁵ Richard Bach (2009), (Çev. Kader Ay Demireğen), Martı Jonathan Livingston, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

uçma konusunda hiçbir engelden yılmayan ve bildiklerini başta Jon olmak üzere diğer martılara öğretmekten büyük bir zevk duyan kişilikle karşımıza çıkmaktadır.

Martı Jonathan'ın anne ve babası: Martı Jonathan'ın ebevyni çocukları Martı Jonathan'ın üzerine titreyen, onun iyiliğini isteyen, onların geleceği için mevcut durumun devamından yana olan, çocuklarının sürüye itaat etmesini ve liderlerinin sözünden dışarı çıkmaması gerektiğini öğütleyen sıradan bir ailedir. Jonathan'ın kendini sorgulaması, yaratılışın ve var olmanın temel gayesinin basit bir yeme-içme olmadığını dile getirmesi onlar için şaşırtıcı gelişmelerdir.

Örneğin eserin bir yerinde annesi martı Jon'a şunları söyler:

"Neden Jon, söylesene neden?" diye inleyerek sordu annesi. "Diğerleri gibi olmak bu kadar mı zor? Alçaktan uçmak pelikanların ve albatrosların işi, bunu onlara bırakmalısın. Hem niçin avlanmıyorsun oğlum? Artık bir kemik bir tüy kaldın."(s.17)

Aynı sayfada babası da onun asıl yapması gerekenin balık avlamayı öğrenmek olduğunu belirterek şunları söyler:

Yumuşak bir ses tonuyla, "Buraya bak Jonathan," dedi babası. "Kış gelmek üzere. Balıkçı tekneleri giderek azalacak, balıklar da artık suyun üzerinde değil, derinlerde yüzecek. Eğer bir şey öğrenmek istiyorsan, nasıl yiyecek bulacağını öğren. Bu uçma çaban gerçekten çok hoş ama uçmanın karın doyurmadığını sen de biliyorsun. Şunu hiç aklından çıkarma; senin uçma nedenin yiyecek bulabilmek!"(s.17)

Yukarıda sıralanan varlık kadrosu içinde en ön planda olan kişi, bir başka ifadeyle eserin başkahramanı hiç kuşkusuz Martı Jon'dur. Olayların tamamı Jonathan'ın kişiliği etrafında şekillenmiş, Jonathan'ın ailesi ve arkadaşları ise ikinci planda kalmışlardır. Olayların tamamına yakınının Martı Jonathan'ın etrafında şekillenmesi aynı zamanda onu tematik bir güç hâline getirmiştir. Söz konusu bu tematik güç karşısında karşı güç olarak ise martı sürüsünün lideri durumunda olan, bir başka ifadeyle yeniliğe, değişime ve gelişime karşı direnen, geleneği ve mevcut durumu koruyan, değişme ve gelişmeden rahatsız olan martılar yer almaktadır. Tematik güç olan Martı Jonathan'ın kararlı, azimli ve sabırlı duruşu varlık kadrosunun büyük kısmının zaman içinde Martı Jonathan'ın yanında yer almasına neden olacak ve yeni yetişen martılar için martı Jon bir sembol hâline gelecektir.

1.5. Mekân ve Zaman

Eserde olayların geçtiği yerlere ait kesin ifadeler yer almamaktadır. Bununla birlikte deniz kıyısı, kayalıklar, liman, gökyüzü ve cennet gibi yerler eserdeki mekânları oluşturur. Martı Jonathan'ın sürgüne gönderilmesi sonucunda vaktini sarp kayalıklarda geçirmesi; liman ve deniz kıyısı gibi mekânlarda martıların yemek araması, bütün martıların, özellikle de Jonathan'ın uçma denemelerini yapması gökyüzünde gerçekleşir. Cennet ise, Jonathan'ın kendi farkına varması, kendini bilmesi sonucunda ulaştığı sonucu ifade eder. Cennet somut bir mekândan çok, bir hissetme, kendi içinde var etme biçiminde kabul edilmiştir.

Martı adlı eserde zaman belirsizdir. Olayların hangi tarihte geçtiğine dair bir ipucu bulunmamaktadır. Bununla birlikte ön plana çıkan zaman olarak, Martı Jonathan'ın uçma denemelerini yaptığı gece ve gündüzü söylemek mümkündür. Martı Jonathan'ın sürüden kovulma anı, tek başına geçirdiği zaman dilimi, uçuş denemelerini yapma süresi vb. belirsizlik eserin zamanı ile belirsizliklerden sadece birkaçıdır.

1.6. Resimler

Çocuklara yönelik eserlere bulunması gereken özelliklerden biri de resimlerdir. Özellikle konuyla bütünlük arz eden, konuya açıklık getirin resimlerin varlığı çocuk için daha ilgi çekici olabilmektedir. Martı adlı eserde özellikle martıların uçuş anlarını gösteren çok sayıda resim/fotoğraf bulunmaktadır. 91 sayfadan meydana gelen eserin içinde 27 martı resmi/fotoğrafı bulunmaktadır. Tamamı siyah-beyaz olan bu resim/fotoğraflarda martının çoğunlukla gökyüzünde

uçuş anlarına örnekler ve bir-iki de sahilde, kayalıklarda bulunduğu anlar yer almaktadır. Orijinal metindeki resim/fotoğrafların durumu net olarak bilinmediği için, çalışmaya esas alınan kitaptaki resim/fotoğrafların, başka yayınevlerine ait kitaptaki resimlere göre daha kaliteli olduğunu, martıların daha net bir biçimde göründüklerini belirtmek gerekir. Bununla birlikte karşılıklı sayfalarda yer alan metin-resim ilişkisinin çok anlamlı olmadığı da söylenebilir. Yani metinde anlatılanlar ile kullanılan görseller arasında çok net bir ilişki bulunmadığını söylemek mümkündür.

1.7. İletiler

İleti, bir edebî eserin veya herhangi bir yazının anlatmak istediği, dile getirmek istediği şeydir. Bir başka ifadeyle ileti, şair/yazarın eserini kaleme alma amacını dile getirir. “İleti” terimini TDK Türkçe Sözlük, “mesaj” maddesinde “Yazı veya sözle anlatılması amaçlanan duygu ve düşünce” olarak tanımlamıştır (TDK Türkçe Sözlük, 2009: 1583). İletiyi “Yazarın okurla paylaşmak istediği asıl düşünce” olarak tanımlayan Sever, konunun bir başka boyutuna temas ederek şöyle der: İleti, öğretici metinlerle yazınsal metinlerde farklı anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle her iki metnin iletileri aktarış biçimleri bakımından birbirinden farklılıklar göstermektedir (Sever, 2003: 131-132).

Sever'in (2003: 131-132) bu düşüncesinden hareketle çocuk edebiyatı ürünlerinde işlenecek iletilerin niteliği kadar dikkate alınması gereken bir başka husus da söz konusu iletilerin nasıl aktarılacağı meselesidir. Çünkü yazar/şair tarafından çok iyi bir biçimde düşünülmüş iletiler, kimi zaman okur/çocuk tarafından yeteri derecede algılanamamakta, ortaya o edebî ürünün “çocuğa göreliliği” ile ilgili ciddi soru işaretleri çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Martı adlı eserin çok sayıda iletiyi içerdiğini, yazarın söz konusu iletileri aktarmak için martıyı bir sembol olarak kullandığını ve tespit edilen iletilerin de örtük bir biçimde dile getirildiğini söylemek mümkündür.

Bu bölümde “Martı” adlı eserde tespit edilen iletiler, kaynak gösterilerek ortaya konularak iletiler ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserde yer alan iletiler, bireysel ve bireysel-toplumsal olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmıştır. Söz konusu iletiler, genel olarak örtük bir biçimde okura sunulmuştur. İletilerin türü ve iletilerin kullanım sıklıklarına ait tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo1. İletilerin kullanım sıklığı

İleti Türü	Kullanım Sıklığı
Bireysel ileti	13
Bireysel-toplumsal ileti	18
Toplam	31

Tablo 1'e bakıldığında bireysel ve bireysel-toplumsal iletilerin sayılarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Bu da aslında yazarın eserini benzer iletiler etrafında kaleme aldığını göstermektedir. Eserde tespit edilen iletilerin çoğunun bireysel yönleri olmakla beraber daha geniş kitlelere ulaşmak adına bireysel-toplumsal yönünün de olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda, önce eserde okura ileti veren iletileri içeren cümleler tespit edilmiş daha sonra da söz konusu cümleler üzerinden ne tür iletilerin aktarılmaya çalışıldığı belirlenmiştir.

1. Martı Jonathan Livingston için önemli olan yemek değil, uçmaktı (s.12). (Bireysel ileti)

Yazar burada benzerler içinde farklı olanı vurgulamak, farklı olana dikkatleri çekmek istemiştir. Hikâyenin başkahramanı olan Martı Jonathan Livingston, kendisi dışındakiler için hayat sadece ve sadece yemek iken, o yaşamakta olduğu hayatı bu kadar basite indirgemeyerek ve yaratılmış olmanın daha başka önemli anlamları olduğunu farkına varma çabası içine girmektedir.

2. Çoğu martı sırf yiyecek bulmak, sahilden ayrılmayı tekrar-geri dönebilmek için uçar. Bunun dışında bir şey öğrenmek için uğraşmazlar, öğrenmek istedikleri bir şey yoktur. Onlar için uçmanın tek anlamı, karınlarını doyurabilmektir. Oysa Martı Jonathan Livingston için önemli olan yemek değil uçmaktı. Martı Jonathan, uçmayı büyük bir tutkuyla seviyordu. (s.11-12). (Bireysel-toplumsal ileti)

Eserde okura iletilmeye çalışılan önemli iletilerden birini oluşturan bu cümleler bizlere hayatın sadece ve sadece karın doyurmaktan ibaret olmadığını, bunun dışında daha önemli ve erdemli çabaların bizleri beklediğini anlatmaktadır.

3. *Bir kemik bir tüy kalmak umurumda bile değil anne. Ben sadece havada ne yapıp ne yapamayacağımı öğrenmek istiyorum, anlıyor musun, hepsi bu. Sadece öğrenmek istiyorum.* (Bireysel ileti).

Martı Jonathan'ın dile getirdiği bu cümleler, aslında insanın yaratılış gayesini sorgulaması gerektiğine dikkate çekmektedir.

4. *Bu uçma çaban gerçekten çok hoş ama uçmanın karın doyurmayacağını sen de biliyorsun. Şunu hiç aklından çıkarma; senin uçma nedenin yiyecek bulabilmektir.* (s.13) (Bireysel ileti).

Bu cümlelere iki farklı açıdan bakıp değerlendirmek mümkündür. Birincisi materyalist açıdır ve bu bakış açısına göre insanın dünyaya gelme nedenlerinin başında yiyip içmek gelmektedir. Bu tamamen beden/nefsin ihtiyacını karşılamak içindir. İkinci neden ise yiyip içmenin daha ötesinde daha yüce değerler için yaratılmış olma düşüncesidir. Eğer insan sadece yiyip içmekle hayatı yaşamaya çalışırsa hayvanlardan hiçbir farkı kalmayacaktır. Oysaki insan olmanın, yaratılmanın tek gayesi bu kadar basit bir biçimde ifade edilemez.

5. *Onca zamanı boşu boşuna geçireceğime, uçmayı öğrenebilirdim. Öğrenecek ne çok şey var!*(s.13) (Bireysel ileti).

Sadece balık avlayarak hayatını devam ettirmenin anlamsızlığına inanan Martı, yaratılıştan gelen en önemli özelliğın uçmak olduğuna inandığı için daha iyi bir biçimde uçmayı öğrenmek istemektedir. İnsanoğlu da bu dünyaya karnını doyurmak gibi basit bir amaç için değil, bunun ötesinde daha ulvî değerler için geldiğinin bilincinde olarak hayatını sürdürmelidir.

6. *Onuncu saniyede doksan mil hıza ulaştı. Böylece Jonathan, martular arasında bir dünya hız rekoru kırmış oluyordu* (s.18) (Bireysel ileti).

Burada bir kişinin azimli bir biçimde çalışması sonucunda emeklerinin sonucunu alacağı vurgulanmak istenmiştir. Çünkü Martı Jon bitip tükenmez bilmeyen çabalarının sonucunda bir martının asla ulaşamayacağı hız sınırını rahatlıkla geçerek, sahip olduğu yeteneklerin gün ışığına çıkmasını sağlamıştır.

7. *Sürüme geri dönmeli, neysem o olmalı, sınırları belli zavallı bir martı olarak kalmalıyım.* (s.19) (Bireysel ileti)

Yazar, martı Jonathan'a söylediği bu sözlerde insanların hedefe ulaşmada bazen ümitsizliğe kapılıp geri dönüşler yapabileceğine dikkat çekmek istemiştir. (Bireysel bir ileti ve aynı zamanda örtük bir ileti).

8. *Bir an bile ölümü ya da başarısızlığı düşünmeden, kanatlarını vücuduna iyice yapıştırdı* (s.22). (Bireysel ileti).

Kişi, başarıya ulaşmak için cesur bir şekilde var gücüyle yaptığı işe asılması gerekir. Yazara göre bunu yaparken olumsuz şartlar düşünülmemeli ve sadece yapılan işe odaklanılmalıdır.

9. *Yaşamak için ne çok neden var!* (s.25). (Bireysel ileti)

Bazen içinde bulunulan şartlar, kişiyi karamsarlığa, ümitsizliğe ve çaresizliğe düşürebilir ve böylesi durumlarda yaşamının gayesi göz ardı edilir. Bu geçici durumların etkisinde kalmadan hayatın neler hazırladığını görmek için hayata dört elle sarılmak gerekir. (Bireysel ve toplumsal ileti)

10. *Cehaletimizi kırabiliriz, becerilerimizi, yeteneklerimiz ve zekâmızı kullanarak kendimizi bulabiliriz, kendimiz olabiliriz. En önemlisi özgür olabiliriz!* (s.25). (Bireysel ve toplumsal ileti).

“Bütün kötülüklerin kaynağı cehalettir.” düsturunun farklı bir biçiminin dile getirildiği bu cümlede yazar, kendini bilmenin özgürlüğün ön koşulu olduğunu anlatır. Cehaleti yenmek, sahip olduğumuz yeteneklerin farkına varmak ve aklımızı kullanarak kendimizi bilmek olarak düşünebiliriz. İnsan üzerindeki cehalet kisvesinden öncelikle aklı, aklı ile ortaya çıkardığı ilim-irfan ve bunu hayatının her anına yansıtması ile kurtulabilir.

11. *Yaşamın gerçek anlamını arayan, bulmaya çalışan bir martıdan daha sorumluluk sahibi biri olabilir mi? Bin yıldır yaptığımız tek şey balık peşinde koşmak. Artık yaşamak için bir*

nedenimiz olmalı; öğrenmek, keşfetmek, özgür olmak gibi. Bana bir şans verin, öğrendiklerimi size göstereyim (s.33). (Bireysel ve toplumsal ileti).

Eser boyunca vurgulanan en önemli iletilerin başında “insanoğlunun, niçin yaratılmış olduğunu anlamaya çalışması, karın doyurmaktan başka yapması gereken daha önemli işlerinin olduğunu kavraması ve bu doğrultuda öğrenmeye, yeni yeni şeyleri keşfetmeye çalışması” gelmektedir. Martı Jonathan'ın bunu idrak etmesi, bu uğurda canından vazgeçecek noktaya gelinceye kadar çabalaması ve yeni yeni uçuş teknikleri öğrenmesi hem bireysel hem de toplumsal bir ileti olarak dikkate alınması gerekir.

12. *Martı Jonathan uçmayı(özgür olmayı) öğrenmişti ve bunun için ödediği bedel onu hiç üzmüyordu* (s.34). (Bireysel ve toplumsal ileti)

Özgürlük, insanoğlu için en önemli değerlerin başında gelmektedir. Bu değer uğrunda tarih içinde sayısız insanın öldüğü ise bir gerçektir. Eğer sonuçta özgürlük gibi hazineye kavuşulacaksa, ister bireysel olsun ister toplumsal olsun bu uğurda her türlü bedelin ödenmesi mümkündür.

13. *Martı Jonathan bezginliğin, korkunun ve öfkenin bir martının ömrünü kısalttığını, bunları zihninden uzaklaştırdığında ise hoş ve uzun bir bir yaşam sürebileceğini de fark etmişti.* (s.34) (Bireysel ve toplumsal ileti).

Yazar korku ve öfkenin insan ömrünü kısalttığına dikkat çekerek uzun yaşamın sırrını keşfedercesine öfke, korku ve bezginlik gibi duygulardan uzak durulması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Çünkü bu duygular insan psikolojisini ciddi anlamda zayıflatır, kişiyi hem iç hem de dış dünyasında çaresiz bir hâle getirebilir. Tıpkı insan vücudunu içten içe kemiren ölümcül bir hastalık gibi.

14. *Dünyadaki çabamın yarısını göstererek hızımı iki katına çıkarabilir, dünyadakinden iki kat daha başarılı olabilirim.* (s.53). (Bireysel ve toplumsal ileti).

Bu cümlede yazar, kişinin kendi bireysel yeteneklerinin farkına varması hâlinde yapabileceklerini bilip başarılı olma ihtimalini artırabileceği üzerinde durmaktadır.

15. *Tabii ki diğer dünyayı bir öncesinde öğrendiklerimizle kurarız. Fakat hiçbir şey öğrenilmemişse, sonraki yaşam öncesinin aynısı olacaktır.* (s.56). (Bireysel ve toplumsal ileti)

Eğitimin temel ilkelerinin başında bilinenden bilinmeyene ve transfer edebilme ilkeleri gelir. Bu ilkeler bize, öğrendiğimiz bilgilerin üzerine yeni yeni bilgileri koyarak, bunları biriktirerek, yavaş yavaş ve aşama aşama ilerleyebileceğimizi ifade eder. Yenilenmek, değişmek ve gelişmek için ise yeni ve taze bilgiye ihtiyaç vardır. Eğer yeni bir şey öğrenememişsek yerimizde sayıp dururuz, dahası başkaları yeni öğrendikleriyle ilerlediği zaman bizler geri kalmış oluruz. Bu nedenle öğrenmeye ve öğrendiklerimizle geleceğimizi daha iyi bir biçimde inşa etmeye çalışmalı, buna açık olmalıyız.

16. *Cennet bir yer, bir mekân değildir, bir zaman dilimi değildir. Cennet öğrenmektir, mükemmelliktir. En iyi hıza ulaştığın an cennete de ulaşmış olacaksın Jonathan.* (s.57) (Bireysel ileti)

Dinî bir terim olan cennet, gerçek anlamı dışında birçok anlamda kullanılmaktadır. Martı Chiang'ın Martı Jon'a bildiklerini öğretirken kullanmış olduğu bu cümleler bize cennetin ne olduğunu anlatıyor. Cennet öğrenmek ve mükemmelliktir. Bilmediklerin öğrenerek mükemmele, en uygun noktaya ulaşmak kişi için cennet olsa gerek.

17. *Ve bu saatte bin mil, bir milyon mil hızla ya da ışık hızıyla uçmak anlamına gelmiyor. Çünkü rakamlar sınırları belirler; iyinin mükemmelin sınırları yoktur. Mükemmel hıza ulaşmak oğlum, orada olmak demektir* (s.57). (Bireysel ileti)

Yukarıdaki satırlarda “öğrenmek mükemmelliktir” diyen Chiang, bu konuda bir adım daha ileri giderek mükemmelliğin sınırı olmadığını belirtir. Gerçekten neye ve kime göre mükemmel? Bunun sınırı kim neye göre belirleyecek? Bu durumda kişi kendi sınırını kendisi çizecek, sürekli bir öğrenme telaşı içinde olarak mükemmeli kovalayacaktır. Rakamlara takılıp kalmak,

düşüncelerimizi rakamların tutsağı hâline getirmek, bizi asıl amacımızdan alı koyar, bize ayak bağı olur. Her durumda mükemmeli hedeflemek ve bunun için çabalamak gerekir.

18. *Mükemmelliği küçümseyen martılar yavaştır, hiçbir yere gidemezler. Mükemele ulaşmak için uçanlar hızlıdır ve her yere gidebilirler.* (s.60). (Bireysel ileti)

Bir önceki iletilerde mükemmelliği yücelten sözlerden sonra mükemmelliği küçümsemenin zararları dile getirilmiştir. Mükemmelliği küçümseyenler yavaştır ve bir yerlere gidemezler. Yaratılmanın ana gayelerinden biri olan kişinin kendisini bilmesi ve insan-ı kâmil olma hususunda çaba göstermesi, onun ilerlemesinin, yükselmesinin işaretidir. Ancak bu gayeden uzak olanlar, bir başka ifadeyle mükemmelliğe inanmayanlar oldukları yerde kalacak, hatta buldukları yerden daha aşağıya gideceklerdir. Bir başka ifadeyle hedeflerimizi yüksek tutmak gerektiğini belirtir. Çünkü insanoğlu hedeflerini ne kadar yüksekte tutarsa o derece ileriye gitmiş olur. Büyük hedefler için büyük düşünmek ve büyük adımlar atmak gerekir.

19. *Eğer ne yaptığını iyi biliyorsan her zaman başarısın. Başarmak için ne yaptığını bilmek gerek* (s.61) (Bireysel ileti)

Kişinin başarıya ulaşması uğraştığı şeyi ne kadar iyi yaptığına bağlıdır. Tesadüf eseri bir başarının gelemeyeceğine göre, burada önemli olan şey, yapılan işi en iyi bir biçimde ve bilerek, farkında olarak yapmaktır.

20. *En yüksekte uçan martı en uzağı görendir* (s.63). (Bireysel ve toplumsal ileti)

Gerçekten ne kadar yükseğe çıkılırsa görüş mesafesi o kadar uzak ve geniş olur. Burada örtük bir biçimde anlatılmak istenilen ileti, kişi hedeflerini ne kadar yüksek tutarsa, o hedefe ulaşma hususunda o derece çaba gösterecek ve belli bir ölçüde de olsa başarıya ulaşacaktır.

21. *Jonathan, dedi, "Sevgiyi sakın ihmal etme."* (s.63) (Bireysel ve toplumsal ileti)

Martı Chiang'ın Jon'a söylediği bu son sözler gerçekte bizlere tüm insanlığa söylenmiş sözlerdir. Her şeyin sevgi üzerine kurulmuş olduğu bu dünyada, ihmal edilmemesi gereken, ancak yazık ki en çok ihmal edilen şeydir sevgi. Bütün düşmanlıkların, bütün çatışmaların, bütün haksızlıkların vs. arkasında hepimiz tarafından ihmal edilmiş olan sevgi gelmektedir.

22. *Dostluğumuz zaman ve mekânla sınırlıysa, zamanı ve mekânı aştığımız an, kardeşliğimizin bitmesi gerekir* (s.64). (Bireysel ve toplumsal ileti)

Dost, yerine göre canımızı, malımızı bile feda etmekten çekinmeyeceğimiz kişidir. Böyle bir kişi ile aramıza kilometreler de girse yıllar da girse yine de dostluk devam eder. Yazar bu cümlesinde dostluğun zaman ve mekânla kısıtlanamayacağını, eğer kişiler arasında zaman ve mekân kalkarsa, dostluğun da bitmesi gerekeceğini belirtir. Çünkü gerçek dostluklar zaman ve mekândan bağımsız bir biçimde olmalıdır.

23. *Martı Fletcher Lynd, süründeki martıları affedip bu işi iyice öğrendikten sonra geri dönmek ve onların öğrenmelerine yardımcı olmak için de uçmayı ister misin?* (s.66). (Bireysel ve toplumsal ileti)

Affetmek ve başkalarına yardım etmek, bir yönüyle bireysel bir yönüyle de toplumsal boyutu olan davranışlardır. Kendimize yapılan bir kötülüğü affedebilme erdemini gösterme ve dahası o kötülüğü yapanlara yardım etmek, onlara bir şeyler öğretmek, çok kolay davranışlar değildir. Çünkü kişinin nefisini kontrol altına alması, onun zoruna giden bir eylemi gerçekleştirmesi, gerçek anlamda insanı insan yapan erdemlerden biridir.

24. *Düşüncelerinizin zincirlerinden kurtulun, bedenlerinizin zincirlerini kırın.*(s.77) (Bireysel ve toplumsal ileti)

Martı adlı eserde işlenen en önemli iletilerden biri de bu olsa gerek. İleti hem bireysel hem de toplumsal bir ileti taşımaktadır. Sürekli olarak gelişen ve değişen insanoğlunun yıllar içinde aynı düşüncelere bağlı kalması zaman içinde sadece düşüncelerimizi değil bedenlerimizi de zincire vurmuş gibi olmaktadır. Bu nedenle öncelikle bizi özgür düşünmekten alıkoyan bir anlamda bizi

belli davranış kalıplarına mahkûm eden düşüncelerden kurtulmamız gerekir. Düşünceler özgürleştiğçe bedenler de özgürleşecek ve ortaya çıkacak uyum ile daha sağlıklı düşünebileceğiz.

25. *Oldukça basit şeylerden söz ediyordu Jonathan; uçmak bir martının en doğal hakkı, özgürlük onun doğasında var ve bu özgürlüğü engelleyecek ne varsa; gelenekler, batıl inançlar ya da herhangi bir şekildeki sınırlamalar, tümü bir kenara bırakılmalıdır. En doğru yasa bizi özgürlüğe götürecektir.* (s.83) (Bireysel ve toplumsal ileti)

Özgürlüğün önemine ve vazgeçilmezliğine vurgu yapılan bu satırlarda martı Jon'un şahsında özgürlüğün önündeki bütün engellerin ortadan kaldırılması gerektiğinin altı çizilmektedir. Gerçekten içinde yaşadığımız toplum hayatı bizlere özgür düşünme ve hareket etme hususunda birtakım engeller çıkarmaktadır. Çeşitli gelenek ve görenekler, batıl inanışlar, hurafeler, ayıplamalar vb. engeller karşısında takındığımız "öğrenilmiş çaresizlik" davranışı ilerlememiz önündeki en büyük engellerden biri olsa gerek.

26. *Sınırlarımızı sırayla ve büyük bir sabırla aşmaya çalışmalıyız.* Fletcher (s.86). (Bireysel ve toplumsal ileti).

Burada sabrın önemine vurgu yapan yazar, bir amaca ulaşmak için atılması gereken adımların sırasıyla ve düzenli bir biçimde olması gerekir demektedir.

27. *Gerçek martuları, onların her birinin içindeki güzellikleri görmeye çalışmalı, bunu onların da görmesine yardımcı olmalısın* (s.91). (Bireysel ve toplumsal ileti).

Her şeyi ve herkesi dış görünüşü ile yargılamak kolaydır. Önemli olan karşımızdaki kişinin içindeki güzelliği görebilmek, empati yapabilmektir.

28. *Anlayarak bakmaya, bildiklerinin ötesine geçmeye çalış.* (s.92) (Bireysel ileti)

Yazar bu cümlede anlamının, gerçek anlamda anlamının ancak bildiklerimizin ötesine geçerek, önyargılarımızın dışına çıkarak gerçekleştirebileceğini vurgulamaktadır.

29. *Bazen gördüklerimizin ötesinde başka şeyler de olabilmektedir. İnsanları veya durumları sadece gördüklerimiz noktasından değerlendirmek yerine görünenin arkasını anlamaya çalışmak daha sağlıklı değerlendirme yapmamızı sağlayabilir.* (Bireysel ve toplumsal ileti)

İnsanları veya olayları sadece ve sadece görünüşleri veya bizlere görünen yanları itibariyle değerlendirmek, bundan yola çıkarak onlar hakkında bir karar vermek toplum hayatı içinde en çok karşılaştığımız ve çoğu kez bizlerin de hataya düştüğü bir davranıştır. Bu gibi durumlarda serinkanlı düşünmek görünenin arkasında bizlerin göremediği veya tahmin edemeyeceği şeylerin olabileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerin sağlıklı işlemesi açısından olması gereken budur, bu olmalıdır. Yoksa çok büyük yanlışlara, kırgınlıklara ve hatta çatışmalara sebebiyet vermiş oluruz.

30. *Bir kanat ucunuzdan diğerine kadar tüm bedeniniz, düşündüklerinizden başka bir şey değil. düşüncelerinizin zincirlerinden kurtulun, bedenlerinizin zincirlerini kırın.. ..istediğimiz yere gitmekte, istediğimiz yerde bulunmakta özgürüz.* (Bireysel ve toplumsal ileti.)

İnsanı insan yapan en önemli özelliklerin başında düşünme yetisi gelir. Bir başka ifadeyle sahip olduğumuz düşünce bizi biz yapar; tıpkı bedenimiz gibi bizim dışı açılan kapımız olur. Bununla birlikte bazı durumlarda ya kendi düşüncelerimizin ya da başkalarının düşüncelerinin tutsağı olabiliyoruz. Bu tutsaklıktan, zincirden kurtulmanın en önemli yolu öncelikle kişinin düşüncesini esir alan zincirleri kırması, özgür ve bağımsız düşünebilme iradesini ortaya koyabilmesidir. Bu yapıldığı takdirde beden de düşünceye ayak uyduracak ve o da özgürleşecektir. Çünkü bedenimiz düşüncenin/ağlın kontrolünde, istediği yöne doğru hareket etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan olarak yaratılışımızın temel gayesi nedir? Niçin yaratıldık? Bizleri diğer canlılardan ayıran temel noktalar nelerdir? Bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar gerçekte Martı adlı eserin varoluş amacını da ortaya koymaktadır. Martı Jonathan, başta çocuklar olmak üzere bütün insanlara/ insanlığa rol model olacak kişilikle donatılmış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte insanoğlunun ruhunun derinliklerinde martı Jonathan gibi bir hayatı yaşama isteği bulunsa da tıpkı eserde olduğu gibi çevre baskısı, gelenek ve görenekler, geçim derdi vb. nedenlerle bunu göze alamayıp sıradanlaşan bir hayatı yaşamak durumunda kalmaktadır.

Yapılan inceleme sonucunda eserde 30 ileti tespit edilmiştir. 12'si bireysel, 18'i ise bireysel-toplumsal nitelikli olan bu iletiler aracılığıyla yazar, çocukların kişisel ve sosyal yönden gelişmelerini olumlu yönde etkileyecek birtakım iletiler vermektedir. Başarılı olmak için azimli ve sabırlı olmayı öğütleyen yazar, umudun başarının anahtarı olduğuna vurgu yapmaktadır. Yazar hurafe ve ritüellerin topluma nasıl yerleştiğini, zihnimizi kullanmakta ne kadar cimri olduğumuzu ve kendimizi nasıl sınırlandırdığımızı Martı Jonathan sembolü üzerinden dolaylı bir yolla aktarmaktadır. Genel olarak bakıldığında, Martı Jonathan üzerinden okurlara şu iletiler verilmektedir:

1. Hayallere ve ideallere gem vurmamak gerekir. Sıradanlıktan kurtulmanın yolu düşüncelerimize, hayallerimize ve ideallerimize zincir vurmaktan sürekli olarak mükemmelliğin peşinden koşmak gerekir. Çünkü yaratılışın asıl gayesi budur.

2. Her insan doğuştan birçok beceriye sahip olarak dünyaya gelir; önemli olanın kişinin sahip olduğu bu becerilerin farkına varması ve bunları geliştirmesidir.

3. Hedeflerimize ulaşmak için yapmamız gereken tek şey onu istemek ve bu hedef doğrultusunda çalışmaktır. Kişi ne istediğini bilirse ve bu uğurda çalışırsa başaramayacağı hiçbir şey yoktur.

4. Kişi inandıkları uğrunda azim ve sabırla çalışırsa sahip olduğu becerileri doğru yerde ve doğru kişilerin rehberliğinde bir gün mutlaka ortaya koyacaktır.

5. Kişi bazı durumlarda içinde yaşadığı toplumdan farklı düşünebilir. Önemli olan farklı düşünmeyi hayata geçirmek, bunun arkasında durabilmektir.

6. Kişi bazı durumlarda gelenek ve göreneklerin, ritüellerin, inançların vb. dogmaların çerçevesinde bir hayatı yaşamak zorunda kalabilir. Toplumdan dışlanmamak adına benimsemediği bir hayatı yaşamak zorunda kalabilir. Bu durumda kişi eğer istediğine ulaşmak istiyorsa kendine yeni bir yol çizmeli ve başarılı olmak için azimle çalışmalıdır.

7. Öğrendiklerimizi başkalarına öğretmek en önemli sorumluluklarımızdandır. Bu sorumluluktan kaçmak yerine sevgiyle ve büyük bir istekle bunu başkalarına aktarabilirsek, insan olmanın gereklerinden birini, paylaşmayı yerine getirmiş oluruz.

Sonuç itibarıyla Martı, birbirinden farklı ve bir o kadar da zengin iletilerle yüklü, her cümlesi özenle seçilmiş ve esasında sembolik bir değeri temsil eden bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar Richard Bach, Martı Jonathan aracılığıyla çocuklara ve yetişkinlere özellikle kişisel gelişim bağlamında çok sayıda ileti iletmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında öğretmenlere ve ebeveynlere birtakım önerilerde bulunulabilir:

✓ Öğretmenler, çocuk edebiyatının seçkin örneklerini sınıf ortamına taşıyarak öğrencilerde farkındalık yaratmalıdır. "Martı", okullarda öğretmenler tarafından ilgili konu-tema çerçevesinde kullanılacak çocuğa göre özellikler taşıyan bir materyaldir. Söz konusu eser aracılığıyla insani değerleri önemseyen, azimli, çalışmayı alışkanlık hâline getirmiş, zor durumlarda dahi ümitsizliğe düşmeyen, öğrenmeyi ve yenilenmeyi kendine görev edinmiş, bireysel yeteneklerinin farkında ve yaşamın amacını sorgulayan öğrenciler yetiştirilmesi hedeflenebilir.

✓ Ebeveynler de çocuk edebiyatı ürünleri konusunda bilinçlendirilerek çocukları, gelişim dönemlerine uygun çocuk edebiyatı ürünleri ile okul döneminden önce tanıştırmalıdır.

✓ Öğretmenler ve ebeveynler tarafından çocukların okudukları kitaplar çocuğa görelik ilkeleri de göz önünde bulundurularak kontrol edilmeli, çocukların niteliksiz ürünlerle tanışmalarının önüne geçilmelidir.

Kaynakça

- Bach R. (2009). *Martı Jonathan Livingston* (Çev. Kader Ay Demireğen). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Bach, R. (1992). *Martı* (Çev. Nuran Akgoren). İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, S. ve Demirel Ş. (2009). Richard Bach'ın "Martı Jonathan Livingston" Adlı Anlatısının Türkçe Çevirilerinin Eşdeğerlik Bağlamında Değerlendirilmesi, Üzerine Bir Deneme, *Dil Dergisi*, Sayı: 144, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara.
- Demirel, Ş. (2011). *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Dilidüzgün, S. (2000). Çocuk Kitaplarında Yazınsal Nitelik. *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi. 20-21 Ocak 2000.
- Dilidüzgün, S. (2003). *İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Oğuzkan, A.F. (2000). *Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı*. Ankara. Anı Yayınları.
- Özdemir, E. (1983). Anadili Olarak Türkçe Öğretimi. *Türk Dili Dergisi Dil Öğretimi Özel Sayısı*. S.379-380.
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve Edebiyat*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Sever, S. (2007). Çocuk Edebiyatı Öğretimi Nasıl Olmalıdır? *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, Gelişmeler-Sorunlar, Çözüm Önerileri* (04-06 Ekim 2006). Sempozyum Kitabı, s.41-56. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sever, S. (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Şirin, M. R. (1988). *Geçmiş Zaman Şarkıları*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: <http://www.tubaterim.gov.tr/>:2018
- Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yalçın, A. ve Aytas, G. (2003). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurttaş, H. (1997). Çocuk ve Kitap. Didem Güneri Öztaşbaşı (Edt.). *Ana Dili Eğitimi ve Çocuk Kitapları Sempozyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tömer Dil Eğitim Merkezi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 163-179, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 04.04.2019 Kabul Tarihi: 29.05.2019

ORTAÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETİM PROGRAMLARININ ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME BOYUTUNDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

The Investigation of Measurement-Evaluation Dimension of the High School Mathematics Curriculum in Terms of Teacher Opinions

Tuncay TUNCEL¹

İbrahim Yaşar KAZU²

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim matematik dersi öğretim programının ölçme-değerlendirme boyutuna ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesidir. Betimsel ve tarama modelinde yürütülen bu araştırmanın verileri anket formu ile elde edilmiştir. Araştırmanın evreni, 2013-2014 eğitim öğretim yılında Elâzığ, Trabzon, Hatay ve Kars il merkezlerinde görev yapan 750 matematik öğretmenini kapsamaktadır. Örneklem ise bu evrenden ulaşılabilen 159 matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırma verileri, betimsel istatistiksel tekniklerden aritmetik ortalama ve standart sapma, bağımsız gruplar “t” testi, tek yönlü varyans analizi (Anova), Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis-H testleri ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda matematik öğretmenlerinin, ortaöğretim matematik dersi öğretim programı ölçme-değerlendirme ögesini benimsemede kararsız kaldıkları anlaşılmıştır. Bu programı benimsemedeki kararsızlık, 16-20 yıl mesleki deneyime sahip olan öğretmenlerde daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca aynı öğretmenler, matematik dersinde ölçme-değerlendirme yaparken, “*her öğrenci matematiği öğrenir*” şeklindeki program ilkesini dikkate aldıklarını, ölçme aracı hazırlarken, sınavdan önce test planı hazırladıklarını ve sınav sorularını hazırlarken meslektaşlarının görüşlerini aldıkları belirtmişlerdir. Araştırmada sonuç olarak; öğretmenlerin, uyguladıkları mevcut programın ölçme ve değerlendirme ögesinin öngördüğü bazı çağdaş ilkeleri benimsemelerine rağmen değerlendirme amacı ile ölçme aracı hazırlama gibi bazı konularda hala geleneksel bir tutum içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu çelişkili tavırların genel olarak ölçme ve değerlendirmeye yönelik çağdaş gelişme ve uygulamalarla ilgili konulardaki bilgi yetersizliğine bağlanabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim matematik öğretim programı, Matematikte ölçme ve değerlendirme, Matematik öğretimi, Program değerlendirme, Matematik öğretmenlerinin görüşleri.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate measurement and evaluation aspect of high school mathematics curriculum (9th-12th grade) based on teacher's opinion. The data for this study, which were carried out descriptive and scanning model, obtained through fivefold Likert questionnaire, which is one of the quantitative data collection techniques. The universe of the study comprises 750 high school mathematics teachers who work in Elazig, Trabzon, Hatay and Kars during 2013-2014 education year. The sample is made of 159 high school mathematics teachers from that universe. The data were analyzed through descriptive statistical techniques such as arithmetic mean, Standard Deviation Technique, Independent Group's ‘t’- test, One Way Variance Analysis (ANOVA), Mann Whitney U Test and KWH test. At the end of the research, in consideration of quantitative data analysis, it is understood that participant mathematic teachers are indecisive about adopting measurement and evaluation of high school mathematics curriculum. This indecisiveness is higher among teachers who have 16-20 years' experience. Furthermore, these same teachers expressed that while assessing and evaluating the mathematics, they pay attention to the principle of curriculum as “each student learns mathematics”, prepare test plan before the examination while preparing measurement tool pay

* Bu makale yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma başka bir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Çalışma ve İş Kurumu, Elazığ İl Müdürlüğü

e-posta: tuncay.tuncel@iskur.gov.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2566-4623>

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

e-posta: iykazu@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2566-4623>

attention their colleagues' opinion while preparing exam questions. In brief, it can be evaluated that although these teachers adopt some kind of modern aspect of current curriculum, they still have traditional point of view in purpose of measurement and preparing measurement tool. It is concluded that this contradiction is because of lack of necessary knowledge about new developments on measurement and evaluation.

Keywords: High school mathematics curriculum, measurement and evaluation in mathematics, teaching mathematics, Curriculum evaluation, Opinions of math teachers.

1. GİRİŞ

Matematik, tarihin her döneminde olduğu gibi, bugün de hala hayatımızdaki önemli yerini korumakta, gelişimini her yönde devam ettirmektedir. Matematik, insan yeteneklerinin ortaya çıkarılmasında, yönlendirilmesinde, sistemli ve mantıklı bir düşünce alışkanlığının kazandırılmasında amaç; insanın tüm etkinliklerinde kullanılan bir araçtır. Toplum hayatında ise matematik; bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişme ve kalkınmanın sağlanmasında anahtar bir role sahiptir. Bundan dolayı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de matematik öğretimi büyük önem taşımakta ve ilk, orta ve lise öğretim programları içerisindeki temel derslerden birisi olarak yer almaktadır. Matematik gerek bireyin gelişimi ve gerekse toplumun ilerlemesi bakımından kritik öneme sahip bir disiplindir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile matematik arasındaki doğrusal ilişki göz önüne alındığında, bu önem daha iyi anlaşılmaktadır. Albert Einstein’a göre “*Matematiğin bütün bilimlerin üstünde özel bir saygınlığının olması, yasalarının tartışılmaz oluşundandır. Oysa diğer bilimlerdeki yasalar bir ölçüde tartışmaya açıktır.*” (Çelik ve Özdemir, 2011). Matematiği birey ve toplum hayatında bu denli önemli kılan, *matematiğin bireyin algı ve düşünce ufkunu genişleterek, özellikle zihinsel gelişimine ve sorun çözme kapasitesine büyük katkı sağlamasındandır.*

Matematiğin önemi, toplumun tüm kesimleri tarafından tartışmasız kabul görmektedir. O kadar ki çoğu zaman matematikteki başarı, öğrencilerin akademik başarısının en önemli göstergesi sayılmaktadır. Bunun sebebi, matematiğin bireye sağladığı düşünme ve zihinsel gelişim, yeni ufuklar açma ve yorum getirmeyi öğretme yanında diğer alanlardaki problemlerin çözümünde, günlük hayatla ilgili problemlerin aşılmasında ve matematik dışında bilim, sanat vb. alanlarda da kullanılmasıdır. Bu nedenle matematik eğitimi gerek bireysel ve gerekse toplumsal gelişim için kritik öneme sahiptir. Bu öneminden ötürü, okullarda matematik öğretimine geniş zaman ayrılmaktadır. Çünkü matematik olmadan bilim ve teknolojiden, sosyo-ekonomik kalkınmadan, nitelikli ürün ve hizmetten söz etmek yanıltıcıdır. Bu bakımdan bir ülkenin kalkınmasında, matematik öğretimi önemli bir yer tutmaktadır (Demir ve Çetin, 2012). Çünkü matematiği anlayan ve matematik yapabilen bireyler, geleceği şekillendirmede daha fazla seçeneğe sahip olabilmektedir. Bu durum, matematik ve matematik öğretiminin önemini bir kat daha artırmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar matematiğin öğrencilerin gerçek hayatına daha fazla hitap etmesine, bir takım soyut kavramların ve becerilerin öğretilmesinden ziyade gerçek hayatın modellenmesini temel alan problem çözme süreci olarak algılanmasına neden olmuştur (Demir ve Çetin, 2012; Akkaya ve Memnun, 2012).

1.1. Öğrenme Zorluğu-Tutum ve Başarı İlişkisi

Bireysel ve toplumsal yaşam için önemi vurgulanan ve herkese öğretilmesinin gerekli olduğu benimsenen matematik, soyut yapısı nedeniyle pek çok öğrenci tarafından öğrenilmesi zor bir ders olarak algılanmaktadır. Bu durum, öğrencilerin matematik dersine yönelik olumsuz tutum geliştirmelerine ve buna bağlı olarak başarılarının düşmesine neden olmaktadır (Kurbanoglu ve Takunyacı, 2012). Kültürel olarak da nesilden nesile aktararak yaşatılan “*matematik zor bir derstir*” algısı, matematik öğretiminin önündeki önemli engellerden biridir. Özellikle lise öğretim kademesinde bu durum daha da önemlidir. Çünkü matematik öğretimindeki eksiklikler, bir taraftan bireyin algı ve düşünme kapasitesini sınırlamakta, diğer taraftan yükseköğretimin kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

1.2. Matematik Eğitimi ve Öğretimi

Matematik eğitimi, bireylere, fiziksel dünyayı ve sosyal etkileşimleri anlamaya yardımcı olacak geniş bir bilgi ve beceri donanımı sağlar. Bireylere, çeşitli deneyimlerini analiz edebilecekleri, tahminde bulunacakları ve problem çözebilecekleri bir dil ve sistematik kazandırır. Ayrıca yaratıcı düşünmeyi kolaylaştırarak estetik gelişimi sağlar. Bunun yanı sıra, çeşitli matematiksel durumların incelendiği ortamlar oluşturularak bireylerin akıl yürütme becerilerinin gelişmesini hızlandırır.

Matematik öğretimi her ülkede olduğu gibi ülkemizde de ilköğretimden yükseköğretime kadar en önemli dersler arasında yer almaktadır. Yenilmez ve Sölpük (2014), matematiğin ilköğretimde öğretilmesinin önemini, temel becerilerin bu dönemde kazanılması ve zihinsel gelişimlerin en hızlı bu dönemde olması ile açıklamaktadır. Nitekim bireylerin bir kısmının ilköğretimden sonra hayata atıldığı düşünülürse, ilköğretim düzeyinde kazandırılan becerilerin önemi ortaya çıkar. Matematiğin önemi, yalnızca örgün eğitim programlarında ne kadar yer aldığı ile değil, asıl bilim ve teknolojinin damgasını vurduğu çağımızda, günlük yaşamımızı etkinlikle sürdürebilmemiz açısından onusuz olunamamasında yatmaktadır. Bundan başka, bilgi toplumlarında eğitimlerin çok ciddi bir biçimde yer tuttuğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bir ülkenin kalkınmasında, bir bilgi toplumunun oluşturulmasında, ülkenin geleceği açısından matematik öğretimi de önemli bir yer tutmaktadır (Yenilmez, 2010).

Matematik eğitimi alanında oldukça belirgin değişiklikler ve birtakım yenilikler olmuştur. Örneğin matematik öğretimine kapsam olarak bakıldığında, daha önceleri işlem yapma, hesap yapabilme becerileri ön plandayken günümüzde problem çözme, akıl yürütme, tahminde bulunma, desen arama gibi beceriler büyük önem kazanmıştır (Yağcı ve Arseven, 2010). Bunun sonucunda matematik eğitimi, kamuoyunda matematik eğitimcilerinin yoğun çaba ve uğraşısına neden olduğu, yeni görüşlerin ve birtakım önerilerin araştırmacıları çeşitli araştırma ve proje etkinliklerine yönlendirdiği; ayrıca gelişmelerin başta öğrenciler ve öğretmenler olmak üzere anne-baba, işgören ve işveren gibi toplumda çeşitli kitleleri etkileyeceği gözlemlenmektedir. Matematik eğitimindeki değişikliklere Türkiye bağlamında bakıldığında, MEB tarafından 2004 yılında gerçekleştirilen eğitim programları reformu dikkat çekmektedir. Gelişen ve hızla değişen dünyamızda matematik eğitimindeki gelişmelerle birlikte, 2005 yılında ülkemizde ilköğretim ve ortaöğretim matematik öğretim programı geliştirilerek, öğretmen merkezli sistemden öğrenci merkezli sisteme, geleneksel yaklaşım yerine araştırma ve keşfetme merkezli yapılandırmacı yaklaşıma geçilmiştir (Çakıroğlu, Güven ve Akalın, 2008). Bu yaklaşımla matematik eğitiminde, öğrencilerin önceki yaşantılarından kazanımlarını kullanarak matematiksel ifadeleri anlamlandırabilmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin soyut ifadeleri kavrayabilmeleri, ileri bir eğitim alabilmeleri için gerekli matematiksel bilgi ve becerileri kazanabilmeleri, problem çözme stratejilerini geliştirebilmeleri de beklenmektedir. Bu yaklaşımla, öğrencilerin matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmeleri ve özgüven duymaları, zihinden işlem yapma becerilerini geliştirmeleri, dikkatli, sabırlı ve sorumlu olma özelliklerinin geliştirilmesi, model kurabilmeleri ve modelleri sözel ve matematiksel ifadelerle ilişkilendirebilmeleri amaçlanmıştır (MEB, 2018). Bu doğrultuda, geleneksel düz anlatım yöntemiyle yapılan öğretimden uzaklaşılarak, işlenecek konuya özgü bir veya birden fazla öğretim yöntemleri kullanılarak öğretmen merkezli öğretimden öğrenci merkezli öğretime geçilmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye’de matematik öğretiminde; bilgisayar destekli öğretim, oluşturmacı öğrenme, işbirlikçi öğrenme, probleme dayalı öğrenme, drama ve oyunlarla öğrenme, kavram haritaları ile öğrenme, görselleştirme yoluyla öğrenme, tam öğrenme modeli, problem çözme yöntemi gibi alternatif öğrenme yöntemleri ve teknikleri ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır (Yalçınkaya ve Özkan, 2012).

Matematik eğitiminde köklü yeniliklerden biri de daha çok kişinin daha çok matematik bilgisi ve temel beceriler edinmesi bağlamında bireylerin “matematik okur-yazarlığı” yetisidir (Ersoy, 2005). Nitekim Altun, Aydın, Akkaya ve Uzel (2012), Türkiye’nin matematik alanında, PISA’da beklenen başarıyı yakalayamamasında sorunu, matematiksel okuryazarlık ile ilgili görmekteyiz.

Matematik okuryazarlığı becerisine sahip bireylerin oranı yüksek olan ülkelerin refah seviyelerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla matematik eğitiminde üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da matematik okur-yazarlığı olmalıdır.

1.3. *Matematik Programı/Ölçme ve Değerlendirme İlişkisi*

Ortaöğretim Matematik Dersi Öğretim Programı (OMDÖP) geliştirme sürecinde en önemli değişikliğin programın ölçme ve değerlendirme bileşeninde gerçekleştirildiği söylenebilir. OMDÖP ölçme ve değerlendirme vizyonu, “ölçme ve değerlendirme yapılırken dönem ortası ve sonunda uygulanan, sadece bilgiyi ve sonucu ölçen bir yaklaşımdan ziyade bir süreci ölçen, öğrenmenin bir parçası olarak düşünülen, bilgiyi ölçerken beceriyi de ölçebilen tekniklerin yoğun kullanılmasını gerektiren bir yaklaşım” olarak ifade edilmiştir (MEB, 2018). Öğretim programlarının ölçme ve değerlendirme ögesi, uygulanan programa, aksaklık ve eksikliklere yönelik bilgi vererek, önlem alınmasını sağlar. Dahası, uygulanan programın yenilenmesine yönelik verileri temin eder. OMDÖP ölçme-değerlendirme boyutu hakkında bilgi almada, programın uygulayıcısı olan öğretmenler anahtar konumdadırlar. Bu bakımdan amacı, OMDÖP ölçme-değerlendirme boyutunu öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirmek olan bu araştırmanın alanyazına katkı sağlaması beklenebilir.

1.4. *Ortaöğretim Matematik Dersi Öğretim Programı Yaklaşımı*

OMDÖP yaklaşımı; programın doğası, dayanakları ile temel varsayım ve kabulleri hakkında çok önemli ipuçları vermektedir. Programın doğasına uygun olarak uygulanabilmesinde, öğretmenlerin bu yaklaşımı anlamaları kritik öneme sahiptir. OMDÖP, bu bağlamda ele alındığında, “Geleneksel işlemsel ve bilgi odaklı matematik öğretimi yerine matematiksel kavramların sınıf ortamında tartışmalar sonucunda yapılandırıldığı kavramsal bir yaklaşımı esas almaktadır.” ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifade, programın uygulanması sürecinde “Nasıl ve ne şekilde?” sorularının cevabı niteliğinde olan eğitim durumu ögesinin kılavuzu gibi değerlendirilebilir. Buna göre, OMDÖP’nin uygulanmasında öğretim süreci, bilgiyi doğrudan aktarma yerine tartışma-etkileşme esaslı olarak düzenlenmelidir. OMDÖP yaklaşımında belirtilen “Benimsenen kavramsal yaklaşımla; öğrencilerin somut deneyimlerinden, sezgilerinden matematiksel anlamları oluşturmalarına ve soyutlama yapabilmelerine yardımcı olma amaçlanmıştır.” ifadesi dikkat çekicidir. Buradaki somut deneyimler, alışıl gelmiş öğrenme biçimini ifade ederken, öğretim sürecinde sezgilere atıfta bulunulması yeni bir yaklaşımdır. Çünkü geleneksel yaklaşımda, öğrencilerin bilgiye salt akıl yoluyla ulaşabilecekleri varsayılmaktadır. OMDÖP’nin öğrenmede deneyim yanında sezgiye de vurgu yapması, yapılandırmacı yaklaşım ve dolayısıyla da postmodernizme referans sayılabilir. Çünkü postmodernizmin pedagoji anlayışı yapılandırmacılıktır (Aydın, 2006). Nitekim aynı cümlede geçen “matematiksel anlamları oluşturma...” ve “Bu program, öğrencilerin matematik sürecinde aktif katılımcı olmasını esas almaktadır.” ifadeleri de bu yorumu destekler niteliktedir. Çünkü geleneksel eğitim yaklaşımında öğrenenlerden bilgileri aynen almaları istenirken, yapılandırmacı yaklaşımda sürece aktif katılan öğrenenlerden kendi anlamlarını oluşturmaları beklenmektedir (Fer ve Cırık, 2007). Sonuç olarak OMDÖP’nin, öğrenmede deneyim ve sezgiye birlikte atıfta bulunulması, öğretim sürecine daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu noktada öğretmenlerden beklenen, öğretim sürecini bu vizyon ve yaklaşıma uygun olarak düzenlemeleri, öğretim yöntem ve tekniklerini buna paralel olarak işe koşmalarıdır.

OMDÖP kazanımlar, içerik, etkinlikler ile ölçme ve değerlendirme öğelerinden oluşmaktadır. Bu öğelerin hepsi önemli olmakla birlikte, ölçme ve değerlendirme ögesi, bir anlamda programın “Ne kadar?” sorusunun cevabı olduğundan özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu sorunun cevabı, diğer öğelerin uygulamadaki etkililiğinin bir göstergesi olup olası aksaklıklar hakkında bilgi vericidir. OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesi, programın bütün olarak uygulamadaki etkililiği ile program geliştirmeye veri sağlama bakımından da en önemli öğedir. Bu bakımdan OMDÖP’nin uygulamadaki etkililiğini belirlemede, ölçme ve değerlendirme ögesine odaklanmak doğru bir tercihtir. Kaldı ki araştırmalar (Gözütok, 2006; Çepni ve Ayvacı, 2007; Baştürk ve Dönmez, 2011),

gerek ilköğretimde ve gerekse ortaöğretimde öğretim programlarına yönelik olarak öğretmenlerin en fazla programın ölçme ve değerlendirme ögesi ile ilgili sorun yaşadıkları ve eğitim ihtiyacı içinde oldukları yönündedir.

Genel olarak ölçme ve değerlendirme amaçları bakımından; yerleştirmeye, tanı koymaya, biçimlendirmeye ve değer biçmeye yönelik olarak yapılmaktadır. Ancak geleneksel ölçme-değerlendirme yaklaşımlarında daha çok değer biçmeye yönelik ölçme-değerlendirme uygulamaları gerçekleştirilmektedir (Baki ve Birgin, 2004). Bu durum da öğrencinin bireysel ve grup olarak süreç içindeki gelişiminin ve performansının etkili değerlendirilememesine neden olmaktadır. Üstelik bu değerlendirme yaklaşımında öğrencinin niçin başarısız olduğu, niçin yanlış yaptığı, ne kadar ilerleme kaydettiği fazla önem taşımamaktadır. Geleneksel ölçme-değerlendirmenin, olgusal bilgiler dışındaki öğrenme ürünlerini ile öğrenenlerin üst düzey zihinsel becerileri yoklamada yetersiz görülmeye başlanması da gündeme, çağdaş olarak nitelenen öğrenci merkezli, sonuçla birlikte süreci de değerlendiren ve üst düzey düşünme becerilerini de ölçebilen tamamlayıcı ölçme-değerlendirme yaklaşımını getirmiştir (Orhan, 2007). Oysa öğrenci merkezli ölçme-değerlendirme yaklaşımlarında ölçme-değerlendirme, öğrenme sürecinin ayrılmaz ve birbirini destekleyen temel ögesi olarak ele alınmaktadır. Üstelik bu anlayışta öğrenciye yargılayıcı ve öğrenmesine ket vurucu geri dönüt vermek yerine; onun eksiklerini ve hatalarını açıklayıcı, izlemesi gereken adımlar konusunda yapıcı ve öğrenmesini motive edici geri dönüt vermek esastır. Bu nedenle öğrenci merkezli eğitim anlayışında, tanı koymaya ve biçimlendirmeye yönelik ölçme-değerlendirmenin yapılması önem kazanmıştır (Birgin ve Baki, 2012). Araştırmalar, biçimlendirmeye yönelik yapılan ölçme-değerlendirmenin öğrencilerin başarısını olumlu yönde etkilediğini, standart testlere göre okul başarısını daha çok artırdığını, öğrencilerin öğrenmesini teşvik ettiğini, güvenini kazanmasını sağladığını ve öğretmene öğrencilerini daha iyi tanıma imkânı verdiğini vurgulamaktadır. Biçimlendirici ölçme-değerlendirme, öğrencilerin sadece öğrenme düzeyi hakkında karar verilmesini değil, bunun yanında öğretime yön vererek öğretim ile ölçme-değerlendirme faaliyetlerinin birbiriyle kaynaşmasını sağlamaktadır (Birgin ve Baki, 2012).

OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesi, uygulamada doğru işletilebilirse, programın etkililiği hakkında önemli bilgiler verebilir ve matematik öğretiminin etkililiğini artırabilir. Yapılandırmacılığın günümüz matematik eğitim sisteminin anlam kazanması açısından büyük öneme sahip olduğunu, etkili bir matematik eğitiminin gerçekleştirilebilmesi için öğrenci temelli olarak uygulanan bu yaklaşımın amacına ulaşmasının ancak bu yaklaşımın ve uygulamalarının bilincinde olan eğitimcilerle mümkün olabilmektedir.

Bu araştırmanın genel amacı, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelemektir. Araştırmada bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- OMDÖP ölçme-değerlendirme boyutuna ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?
- OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesine yönelik matematik öğretmenlerinin görüşleri;
 - Cinsiyet, mesleki kıdem, mezuniyet durumu ve öğretim durumu değişkenlerine göre değişmekte midir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracı, verilerin toplanması, analizi ve kullanılacak istatistiksel işlemler üzerinde durulmuştur.

2.1. Araştırma Modeli

Amacı, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini, matematik öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak incelemek olan bu araştırma, anlık tarama modelinde yürütülmüştür. Anlık tarama

araştırmaları, belli bir zamanda mevcut durumun var olduğu şekliyle betimlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2016).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Elâzığ, Hatay, Kars ve Trabzon il merkezlerindeki liselerde görev yapan 750 matematik öğretmenini kapsamaktadır. Araştırma örneklemini ise, evreni temsil niteliğine sahip olan Elâzığ, Hatay, Kars ve Trabzon illerinde 2013-2014 eğitim-öğretim yılında görev yapan ve anketi cevaplamayı kabul eden toplam 159 matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini teşkil eden öğretmenlerin çeşitli değişkenlere göre dağılımı Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Öğretmenlerin Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler		N	%	Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	54	34.0	Mezuniyet Durumu	Fen-Edebiyat Fak.	64	40.3
	Erkek	105	66.0		Eğitim Fak.	80	50.3
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	23	14.5		Fen Fakültesi	15	9.4
	6-10 Yıl	27	17.0	Öğrenim Durumu	Lisans	119	74.8
	11-15 Yıl	50	31.4		Y. Lisans	40	25.2
	16-20 Yıl	29	18.2		Doktora	-	-
	21 Yıl ve üstü	30	18.9	Toplam		159	100.0
Toplam		159	100.0				

Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri incelendiğinde; araştırmaya katılan erkek öğretmenlerin sayısı 105 (%66) ve kadın öğretmenlerin sayısı ise 54 (%34)’dür. Kıdem değişkenine göre 1-5 yıl kıdemi olan öğretmen sayısı 23 (%14.5), 6-10 yıl 27 kişi (%17.0), 11-15 yıl 50 kişi (%31.4), 16-20 yıl 29 (%18.2) ve 21 yıl ve üstü 30 (%18.9)’dur. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunu 80 kişi (%50.3) Eğitim ve 64 kişi (%40.3) Fen-Edebiyat Fakültesi mezunları oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi değişkenine göre lisans mezunu öğretmenlerinin sayısı 119 (%74.8) iken lisansüstü mezunların sayısı 44 (%25.2) kişidir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen “OMDÖP Ölçme-Değerlendirme Boyutuna Yönelik Öğretmen Görüşleri Anketi” ile toplanmıştır. Anket formu dördü kişisel bilgiler ve 43’ü OMDÖP ölçme ve değerlendirme boyutuna yönelik görüşler olmak üzere toplam 47 maddelik taslak anket formu pilot uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Taslak anketteki maddelerin yapı geçerliğini sağlamak üzere bu form, Malatya ilindeki liselerde görev yapan 60 öğretmene uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda toplanan veriler, SPSS for Windows 21 programı yardımıyla faktör analizine tabi tutularak işlemeyen ve binişik yük alan on madde anketten çıkarılmıştır. Böylece dördü kişisel ve 37’si de OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesine yönelik öğretmen görüşleri olmak üzere, iki bölüm ve toplam 41 maddeden oluşan tek boyutlu ankete son şekli verilmiştir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha= 0,893 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin likert tipindeki maddeleri birden beşe doğru şu şekilde derecelendirilmiştir: (Ölçüt aralığı 4,21-5,00) “Tamamen katılıyorum”; (3,41-4,20) “Katılıyorum”; (2,61-3,40) “Kararsızım”; (1,81-2,60) “Katılmıyorum” ve (1,00-1,80) “Hiç katılmıyorum” şeklindedir. SPSS for Windows 21 programı kullanılarak verilerin analizi sonucunda elde edilen öğretmen görüşleri, değişkenler dikkate alınmadan aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar çözümlenerek yorumlanmıştır. Veri toplama araçlarının yapı geçerliğini sağlamak için araştırmacı tarafından faktör analizi yapılmıştır (KMO= 0,837; Barlett Testi= 5621,587). Faktör analizi, aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya toplayarak ölçmeyi az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel tekniktir (Büyüköztürk, 2016). Değişkenler dikkate alınarak analizinde ise öncelikle maddelere homojenlik testi uygulanmış; homojen maddeler, ikili karşılaştırmalarda bağımsız gruplar “t” testi; çoklu karşılaştırmalarda ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Gruplar arası anlamlı

bağımsız gruplar “t” testi, farklılığın belirlendiği durumlarda Scheffe veya LSD testi kullanılmıştır. Homojen olmayan maddeler ise ikili karşılaştırmalarda Mann Whitney U testi (MWU); çoklu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis H testi (KWH) ile analiz edilerek yorumlanmıştır. Uygulanan testlerin anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır. Bu çalışmada sadece öğretmen görüşleri arasında değişkenlere göre anlamlı farklılık bulunan maddeler yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, OMDÖP Ölçme-Değerlendirme Boyutuna Yönelik Öğretmen Görüşleri Anketinde yer alan maddeleri benimseme dereceleri tablolar halinde sunulmuştur. Bulgular, araştırmanın genel amacı ile alt amaçlar doğrultusunda boyutlandırılarak sıralanmıştır.

3.1. Öğretmenlerin OMDÖP Ölçme-Değerlendirme Boyutuna İlişkin Bulgular

Öğretmenlerinin, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesine yönelik algılarının maddelere göre dağılımı Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Öğretmenlerin OMDÖP Ölçme-Değerlendirme Ögesine Yönelik Algıları

Madde No	Görüşler	\bar{X}	SS
5. OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini benimsiyorum		3,23	1,16
6. OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesi uygulanamaz		3,08	1,18
7. Değerlendirmede OMDÖP ölçme-değerlendirme boyutunu dikkate alırım		3,94	0,98
8. OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini aynen uygulayırım		2,79	1,30
9. OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesi uygulanabilir		3,34	1,11
10. OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini beğeniyorum		3,29	1,14
13. Değerlendirme yaparken, “her öğrenci matematiği öğrenir” ilkesini dikkate alırım		3,67	1,07

Tablo 2’ e göre öğretmenler, mevcut OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini benimsiyorum ($\bar{x}_5=3.23$), programın ölçme-değerlendirme ögesi uygulanamaz ($\bar{x}_6=3.08$), programın ölçme-değerlendirme ögesi uygulanabilir ($\bar{x}_9=3.34$) ve programın ölçme-değerlendirme ögesini beğeniyorum ($\bar{x}_{10}=3.29$) maddelerinde “kararsız” kalmışlardır. Araştırmaya katılan öğretmenler, matematik dersinde değerlendirmeyi, OMDÖP’nda yer alan “her öğrenci matematiği öğrenir” şeklindeki epistemolojik varsayımını dikkate aldıkları ($\bar{x}_{13}=3.67$) ve değerlendirmeyi OMDÖP’na göre yaptıkları ($\bar{x}_7=3.94$) anlaşılmaktadır. “OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini aynen uygulayırım” maddesinde ise kararsız kalmışlardır ($\bar{x}_8=2.79$).

Öğretmen görüşleri arasında cinsiyet ve öğrenim durumu değişkenlerine göre anlamlı fark bulunamamıştır. 5. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında kıdem değişkenine göre anlamlı fark vardır [($F_{4-154}=4.121$; $p=0,003$)]. Parametrik olan bu madde için yapılan Scheffe testine göre “OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini benimsiyorum” görüşünü, 6-10 yıl kıdeme sahip matematik öğretmenleri ($\bar{x}_2=3.78$), 16-20 yıl kıdeme sahip olanlara göre ($\bar{x}_6=3.23$) daha fazla benimsemişlerdir.

Öğretmen görüşleri arasında mezuniyet değişkenine göre anlamlı fark vardır. Parametrik olan bu maddeler için yapılan Scheffe testi 5. maddedeki “OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini benimsiyorum” görüşünü, Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenleri ($\bar{x}_2=3.51$), Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre ($\bar{x}_1=2.90$) daha fazla benimsemişlerdir. Benzer şekilde 6. madde için yapılan Scheffe testi “OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesi uygulanamaz” görüşünü, Fen Fakültesi mezunu matematik öğretmenleri ($\bar{x}_3=3.87$), Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre ($\bar{x}_1=2.89$) daha fazla benimsemişlerdir.

3.2. Öğretmenlerin Değerlendirme Amacına Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini uygularken, yaptıkları değerlendirmenin amacına yönelik görüşlerinin dağılımı, Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: Öğretmenlerin Değerlendirme Amacına Yönelik Görüşleri

Madde No	Görüşler	\bar{X}	SS
11.	Öğrencinin bilgi düzeyini ölçmektir	4.37	0.70
12.	Öğrencinin zihinsel beceri düzeyini ölçmektir	3.38	0.83
14.	Öğrencilerin kazanımlara ulaşma düzeyini saptamaktır	3.95	0.97
15.	Öğretimin etkinliğini belirlemektir	3.86	0.97
16.	Öğrencilerin güçlü ve geliştirmeye açık yanlarını anlamaktır	3.90	0.94
17.	Programının zayıf ve güçlü yanlarını ortaya çıkarmaktır	3.51	1.15
22.	Öğrencilerin süreçteki ilerlemelerini izlemektir	3.49	1.07
40.	Öğrencilerin duyuşsal gelişimlerini izlemektir	3.67	1.04

Lise matematik öğretmenlerinin, matematik dersinde öğrencinin bilgisini ($\bar{x}_{11}=4.37$), zihinsel becerilerini ($\bar{x}_{12}=3.38$) ve duyuşsal özelliklerini ölçmek ($\bar{x}_{40}=3.67$) amacıyla değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenler, bu dersi alan öğrencilerin program kazanımlarına ulaşma düzeyini ($\bar{x}_{14}=3.95$) ve öğretim etkinliğini belirlemek ($\bar{x}_{15}=3.86$) amacıyla değerlendirme yapmaktadırlar. Tablo 3’de yer alan maddelerin benimsenme derecelerinden yola çıkarak araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin, öğrencilerin, güçlü ve zayıf yönlerini ($\bar{x}_{16}=3.90$) ve gelişimlerini izlemek ($\bar{x}_{22}=3.49$) amacıyla ölçme-değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır.

40. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark vardır [(MWU₄₀=2147.500; p=0,008)]. Bu fark, “Değerlendirme amacım, öğrencilerimin duyuşsal gelişimlerini izlemektir” görüşünü, kadın öğretmenlerin (MR₁=92.73), erkeklere göre (MR₂=73.45) daha fazla benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

40. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında mezuniyet değişkenine göre de anlamlı fark vardır [(F₂₋₁₅₆=2.952; p=0,045)]. Parametrik olan bu madde için yapılan LSD testine göre “Değerlendirme amacım, öğrencilerimin duyuşsal gelişimlerini izlemektir” görüşünü, Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenleri ($\bar{x}_2=4.13$), Fen Fakültesi mezunlarına göre ($\bar{x}_3=3.73$) daha fazla benimsemişlerdir.

Tablo 3’de yer alan 22. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında kıdem değişkenine göre anlamlı fark vardır [(F₄₋₁₅₄=3.155; p=0,016)]. Parametrik olan bu madde için yapılan LSD testine göre “Değerlendirme amacım, öğrencilerin süreçteki ilerlemelerini izlemektir” görüşünü, 6-10 yıl kıdeme sahip matematik öğretmenleri ($\bar{x}_2=3.85$), 16-20 yıl kıdeme sahip olanlara göre ($\bar{x}_4=3.03$), daha fazla benimsemişlerdir. Tablo 3’de yer alan 11. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında kıdem değişkenine göre anlamlı fark vardır [(KWH=5.368; p=0,022)]. Non-Parametrik olan bu madde için yapılan MWU testine (MWU=1254.500; p=0.042) göre “Değerlendirme amacım, öğrencinin bilgi düzeyini ölçmektir” görüşünü, 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler (MR₅=60.02), 1-5 yıl kıdemlilere göre (MR₁=47.07) daha fazla benimsemişlerdir.

3.3. Öğretmenlerin Ölçme Aracı Hazırlamaya Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini uygulama aşamasında, ölçme aracı geliştirmeye yönelik maddelere ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4: Öğretmenlerin Ölçme Aracı Hazırlamaya Yönelik Görüşleri

Madde No.	Görüşler	\bar{X}	SS
18.	Sınavdan önce mutlaka bir test planı hazırlarım	3.74	1.07
19.	Sınav sorularını ders kitabına göre hazırlarım	3.84	1.13
20.	Sınav sorularını hazırlarken öğrencilerimin görüşlerini de alırım	3.18	1.12
21.	Sınav sorularını hazırlarken meslektaşlarımla görüşlerini de alırım.	4.16	0.83

Tablo 4’e göre, lise matematik öğretmenleri, “Sınavdan önce mutlaka bir test planı hazırlarım” ($\bar{x}_{18}=3.74$), “Sınav sorularını ders kitabına göre hazırlarım” ($\bar{x}_{19}=3.84$) ve “Sınav sorularını

hazırlarken meslektaşlarının görüşlerini de alırım” ($\bar{x}_{21}=4.16$) maddelerini “katılıyorum” derecesi ile benimsemişler ancak “Sınav sorularını hazırlarken öğrencilerimin görüşlerini de alırım” maddesinde “kararsız” ($\bar{x}_{20}=3.18$) kalmışlardır.

18. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark vardır [(MWU₁₈=2599.000; p=0,043)]. Bu fark, “Sınavdan önce mutlaka bir test planı hazırlarım” görüşünü, erkek öğretmenlerin (MR₂=82.25) kadınlara göre (MR₁=75.63) daha fazla benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Öğretmen görüşleri arasında öğrenim durumu değişkenine göre 19. maddede anlamlı fark vardır [(t₁₅₇=2.420; p=0,017)]. Buna göre, “Sınav sorularını ders kitabına göre hazırlarım” görüşünü, lisans mezunu matematik öğretmenleri ($\bar{x}_1=3.97$), lisansüstü mezunu olanlara göre ($\bar{x}_2=3.47$) daha fazla benimsemişlerdir.

18. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında kıdem değişkenine göre anlamlı fark vardır [(KWH=7.356; p=0,042)]. Non-parametrik olan bu madde için yapılan MWU testi bu farkın 1-5 yıl ile 21 yıl ve üzeri arasında olduğunu göstermiştir (MWU=225.000; p=0.024). Buna göre, “Sınavdan önce mutlaka test planı hazırlarım” görüşünü, 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenler (MR₅=31.00) 1-5 Yıl kıdemlilere göre (MR₁=21.78) daha fazla benimsenmişlerdir.

19. Maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında mezuniyet değişkenine göre anlamlı fark vardır [(F₁₋₁₅₇=5.855; p=0,017)]. Parametrik olan bu madde için yapılan Scheffe testi bu farkın Fen-Edebiyat Fakültesi ile Eğitim Fakültesi arasında olduğunu göstermiştir. Buna göre “Sınav sorularını ders kitabına uygun olarak hazırlarım” maddesini Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenleri ($\bar{x}_2=4.05$), Fen-Edebiyat mezunlarına göre ($\bar{x}_1=3.59$) daha fazla benimsenmişlerdir.

3.4. Öğretmenlerin Sınav Sorusu Şekline İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin, sınıflarda OMDÖP’ni uygularken, ölçme aracı geliştirme aşamasında sordukları sınav sorularına yönelik maddelere ilişkin görüşlerinin dağılımı, Tablo 5’de görülmektedir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Sınav Sorusuna Yönelik Görüşleri

Madde No.	Görüşler	\bar{X}	SS
23.	Sınavda, problem çözme yollarını öğrenciye doğrudan vermem; bunun yerine, öğrencilerin kendi çözüm yollarını oluşturacakları sorular sorarım	3.68	1.01
24.	Sınavda, kavramlar arasındaki ilişkilere yönelik sorular da sorarım	3.94	0.94
25.	Sınavda sözel veya yazılı ifadeleri, somut, resim, grafik ve cebirsel yöntemleri modelleme soruları da sorarım	3.74	0.99
26.	Sınavda gerçek hayat problemlerinin matematiksel modellenmesine yönelik sorular da sorarım	3.68	0.97
27.	Sınavda, problemlerin çözüm sürecini açıklayabilme ve çözümleri doğrulayabilmeye yönelik sorular da sorarım	3.96	0.87
28.	Sınavda öğrencilerin akıl yürütme becerisini yoklayacak sorular da sorarım	3.98	0.97
29.	Sınavda öğrencilerin matematiksel iletişim becerisini yoklayacak sorular da sorarım	3.62	1.10
36.	Sınavda, yüksek seviyede düşünmeye dayalı sorular da sorarım	3.40	1.21

Tablo 5’e göre matematik öğretmenlerinin, sınav sorularını, sırayla “akıl yürütmeye yönelik” ($\bar{x}_{27}=3.96$ ve $\bar{x}_{28}=3.98$), “kavramlar arası ilişkilere yönelik” ($\bar{x}_{24}=3.94$), “iletişime yönelik” ($\bar{x}_{25}=3.74$ ve $\bar{x}_{29}=3.62$), “gerçek hayat problemlerini modellemeye yönelik” ($\bar{x}_{26}=3.68$) ve “kendi çözüm yollarını bulmaya yönelik” ($\bar{x}_{23}=3.68$) olarak hazırladıkları anlaşılmaktadır. Öğretmenler, “Sınavda, yüksek seviyede düşünmeye dayalı sorular da sorarım” maddesinde ise “kararsız” ($\bar{x}_{36}=3.40$) kalmışlardır.

Tablo 5’de yer alan maddelere yönelik öğretmen görüşleri arasında, öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı fark yoktur. Cinsiyet değişkenine göre ise 24. maddeye yönelik anlamlı fark vardır [(t₁₅₇=1.596; p=0,041)]. Buna göre “Sınavda, kavramlar arasındaki ilişkilere yönelik sorular da sorarım” görüşünü, erkek öğretmenlerin ($\bar{x}_2=3.68$) kadınlara göre daha fazla ($\bar{x}_1=3.68$) benimsediği belirlenmiştir. Kıdem değişkenine göre öğretmen görüşleri arasında 25. maddeye yönelik anlamlı fark vardır [(F₄₋₁₅₄=2.759; p=0,030)]. Buna göre “Sınavda, sözel veya yazılı ifadeleri, somut, resim, grafik ve cebirsel yöntemleri modelleme soruları da sorarım” görüşünü, 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenler ($\bar{x}_2=4.19$) 16-20 yıl kıdemlilere göre ($\bar{x}_4=3.36$) daha fazla

benimsemişlerdir. Mezuniyet değişkenine göre 36. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında anlamlı fark vardır [(F₂₋₁₅₆=3.490; p=0,033)]. Yapılan Scheffe testine göre “*Sınavda, yüksek seviyede düşünmeye dayalı sorular da sorarım*” görüşünü, Eğitim Fakültesi mezunu öğretmenler Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre daha fazla benimsemişlerdir.

3.5. Öğretmenlerin Değerlendirme Şekline İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin, OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini uygularken yaptıkları değerlendirme şekline yönelik maddelere ilişkin görüşlerinin dağılımı Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6: Öğretmenlerin Değerlendirme Şekline Yönelik Görüşleri

Madde No	Görüşler	\bar{X}	SS
30.	Öğrencinin matematiğe yönelik tutumlarını da göz önünde tutarım	3.95	1.05
31.	Öğrencinin matematikte öz güven ve öz düzenlemeye sahip olma derecesini de göz önünde tutarım.	3.97	0.95
32.	Öğrencinin sosyal beceri gelişimini de göz önünde tutarım	3.69	1.01
33.	Öğrencinin estetik becerileri gelişimini de göz önünde tutarım	3.44	1.03
34.	Öğrencinin ortaya koyduğu ürünü de göz önünde tutarım	3.99	0.90
41.	Öğrencilerin günlük çalışmalarını da değerlendiririm	3.99	0.96
37.	Sınavdan sonra cevap anahtarını ilan ederim	4.22	1.05
38.	Hazırladığım cevap anahtarını gerekirse sınıfa göre değiştiririm	2.91	1.49

Tablo 6’ya göre araştırmaya katılan lise matematik öğretmenleri, değerlendirme yaparken öğrencilerin; günlük çalışmaları ($\bar{X}_{41}=3.99$), öz güven ve öz düzenleme özelliği ($\bar{X}_{31}=3.97$), matematiğe yönelik tutumları ($\bar{X}_{30}=3.95$), sosyal becerilerinin gelişim düzeyi ($\bar{X}_{32}=3.69$) ve estetik becerilerinin gelişim düzeyini ($\bar{X}_{33}=3.44$) dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan matematik öğretmenleri “*Sınavdan sonra cevap anahtarını ilan ederim*” maddesini “*Tamamen katılıyorum*” ($\bar{X}_{37}=4.22$) derecesi ile benimsemişlerdir. “*Hazırladığım cevap anahtarını gerekirse sınıfa göre değiştiririm*” maddesinde ise “*kararsız*” kalmışlardır ($\bar{X}_{38}=2.91$). Öğretmen görüşleri arasında cinsiyet değişkenine göre 34. maddede anlamlı fark vardır [(t₁₅₇=2.514; p=0,013)]. Buna göre “*Değerlendirme yaparken, öğrencinin ortaya koyduğu ürünü de göz önünde tutarım*” görüşünü, kadın öğretmenlerin ($\bar{X}_1=4.24$) erkeklerle göre daha fazla ($\bar{X}_2=3.86$) benimsediği belirlenmiştir. Öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı fark yoktur. Kıdem değişkenine göre öğretmen görüşleri arasında 38. maddeye yönelik anlamlı fark vardır [(F₄₋₁₅₄=2.131; p=0,038)]. Yapılan Scheffe testine göre “*Hazırladığım cevap anahtarını gerekirse sınıfa göre değiştiririm*” maddesini, 6-10 yıl kıdeme sahip öğretmenler ($\bar{X}_2=3.63$) 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanlara göre ($\bar{X}_5=2.73$) daha fazla benimsemişlerdir. Mezuniyet değişkenine göre 32. maddeye yönelik öğretmen görüşleri arasında anlamlı fark vardır [(F₂₋₁₅₆=3.221; p=0,043)]. Yapılan Scheffe testine göre “*Değerlendirmede öğrencinin sosyal beceri gelişimini de göz önünde tutarım*” maddesini, Fen Fakültesi mezunu öğretmenler ($\bar{X}_3=4.13$) Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre ($\bar{X}_1=3.48$) daha fazla benimsemişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya katılan matematik öğretmenleri, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini benimseme konusunda *kararsız* kalmışlardır. İlgili araştırmalar (Uşun ve Karagöz, 2009; Aksu, 2008) ve alanyazında yer alan bilgilere dayalı olarak öğretmenlerin bu kararsızlıklarının, programın ölçme ve değerlendirme ögesine yönelik olumsuz tutumdan ziyade, programın ölçme ve değerlendirme ögesi konusundaki bilgi eksikliğine dayalı olduğu belirlenmiştir. Nitekim aynı öğretmenlerin, ilgili maddeleri benimseme derecelerinden hareketle, matematik dersinde ölçme-değerlendirme yaparken alanyazında tam öğrenme olarak adlandırılan “*her öğrenci matematiği öğrenir*” şeklindeki program ilkesini dikkate aldıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin sözü geçen çağdaş program ilkelerini dikkate aldıkları halde, bu programın ölçme-değerlendirme ögesine yönelik *kararsız* tutum sergilemeleri, öğretmenlerin bu kararsızlıklarının OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesi konusundaki bilgi eksikliğine dayalı olduğu şeklindeki değerlendirmeyi güçlendirmektedir. Çünkü programlar hakkındaki bilgi eksikliğinin, bu programları uygulamakla yükümlü öğretmenlerde kuşkuya yol açtığı bilinmektedir (Çiftçi, Akgün ve Deniz, 2013; Aktaş ve

Aktaş, 2011). Nitekim öğretmenlerin gerek OMDÖP ve gerekse bu programın ölçme-değerlendirme ögesi konusunda yeterince bilgilendirilmedikleri bilinmektedir. Öğretmenlerin uygulamakla yükümlü oldukları OMDÖP ve bu programın ölçme-değerlendirme ögesi konusunda bilgi sahibi olmalarında kendi sorumlulukları bulunmaktadır. Ancak bu konuda temel sorumluluk yine de MEB'e düşmektedir.

Araştırmada, orta kademeye sahip matematik öğretmenlerinin OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesine yönelik daha olumlu tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, eğitimde son yıllarda sıklıkla dillendirilen yapılandırmacılık ve tam öğrenme gibi yeni felsefe ve ilkelerin orta kademeye sahip genç öğretmenler tarafından daha iyi anlaşıldığı tespit edilmiştir. Kıdemli öğretmenlerin, matematik öğretiminde değişim olarak nitelenebilecek olan OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesine yönelik mesafeli tutumda olmaları veya değişime şüpheyle yaklaşmaları ile ilgili olabilir. Bu noktada, sözü geçen programın ölçme-değerlendirme ögesinin etkili ve verimli bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere MEB, tüm matematik öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme ögesine dayanak teşkil eden felsefe, kuram, ilke ve stratejileri benimsemeleri için çaba göstermelidir.

Diğer bir sonuç da Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenlerinin, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre daha fazla beğenmiş olmalarıdır. Aslında beklenen bu sonuç, programın dayandığı felsefe, kuram, ilke ve stratejilerin, Eğitim Fakültesi mezunu öğretmenler tarafından daha iyi bilinmesi ve dolayısıyla da bu konuda daha yüksek öz güven duymalarına bağlı olabilir. Nitekim mezun olunan kurum ile öz güven arasında ilişki (Küçükylmaz ve Duban, 2006) olduğu bilinmektedir. Bu noktada yapılması gereken, Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına öğretmenlik kazandıran formasyon eğitimi programlarına, adı geçen eğitimle ilgili yeni felsefe, kuram, ilke ve stratejilere daha fazla yer vermek olmalıdır.

4.1. Öğretmenlerin Değerlendirme Amacına Yönelik Sonuçlar

Araştırmada, lise matematik öğretmenlerinin değerlendirme amacına yönelik olarak geleneksel tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da matematik öğretmenleri, sınav sorularını geleneksel değerlendirme anlayışına paralel olarak, daha çok bilgiyi ölçmeye yönelik hazırlamaktadırlar. Buna göre yapılandırmacı yaklaşıma dayalı OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesinin, sınıflarda öğretmenler tarafından davranışçı bir anlayışla uygulanmaya devam ettikleri söylenebilir. Bu durum, OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesinin uygulamadaki başarısına gölge düşürme potansiyeli taşımaktadır. Çünkü matematik öğretiminin amacına ulaşabilmesinde ölçme ve değerlendirme çok önemlidir. Nitekim geleneksel matematik eğitiminin çağımızın değişen ihtiyaçlarına yanıt verememektedir (Artut ve Bal, 2005). Oysaki yapılandırmacı yaklaşıma dayalı ölçme-değerlendirme ögesinin uygulanmasında öğretmenlerden beklenen, öğrenenlerin bilgisi kadar zihinsel becerilerini de değerlendirmektir. Bu uygulama, öğrenenlerin bilgiyi ezberlemekten ziyade, yeni durumlarda kullanmasına imkân vermesi bakımından kritik öneme sahiptir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, zihinsel becerilerden daha çok bilgi ölçmeye odaklanması, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesinin doğasına uygun olarak uygulanması önünde önemli bir engel olarak görülebilir. Öğretmenler, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini doğasına uygun olarak uygulayabilmek için öncelikle kendilerini bilginin doğası hususunda epistemolojik konularda yetiştirmenin yollarını aramalıdır. Bu noktada öğretmenler, "*Nasıl daha iyi olabilirim?*" sorusunu rehber edinebilirler. Öğretmenlerin epistemoloji konusundaki bilgi eksikliklerini giderme noktasında okul yönetimi ve MEB, daha fazla çaba göstermelidir. Bu çabalar, öğretmenlere kaynak sağlama ve bilgilendirme etkinlikleri düzenleme şeklinde olabilir. Öğretmenlere yönelik düzenlenecek bilgilendirme etkinliklerinde, otantik, alternatif, tamamlayıcı ve bütünlendirici vb. isimlerle anılan yeni ölçme-değerlendirme yaklaşımı konusunda yetiştirilmeleri fayda sağlayabilir.

4.2. Öğretmenlerin Ölçme Aracı Hazırlamaya Yönelik Sonuçlar

Araştırmaya katılan matematik öğretmenleri, ölçme aracı hazırlarken, sınavdan önce mutlaka bir test planı hazırlamaktadırlar. Buradan hareketle, araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesini sınav planı hazırlama boyutunda doğru uyguladıkları sonucu

çıkarılabilir. Çünkü gerek alanyazında yer alan bilgiler ve gerekse ilgili araştırmalar, sağlıklı bir değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının önemine vurgu yapmaktadır. Geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı hazırlama sürecinde ise test planı hazırlamak kritik öneme sahip bir aşamadır (Temel, 2010; Turgut ve Baykul, 2012; Baykul, 2009). Araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin değerlendirme sürecinde sınav planı hazırladıklarının belirlenmesi, OMDÖP'nin ölçme-değerlendirme ögesinin, bu boyutuyla doğasına paralel şekilde uygulandığını göstermektedir. Ancak aynı öğretmenlerin, değerlendirme sürecinde sınav sorularını ders kitabını referans alarak hazırladıkları anlaşılmıştır. Bu, sağlıklı bir ölçme-değerlendirmenin önkoşulu olan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı hazırlama bakımından önemli bir sorundur. Bu sorun, aynı zamanda OMDÖP'nin temel dayanaklarından olan yapılandırmacı yaklaşıma da uygun değildir. Öğretmenlerinin sınav sorularını ders kitabına göre hazırlamaları, öğrencileri ezbere sevk etmesi yanında, sınavın güvenilirliğine de gölge düşürücü potansiyele sahiptir. Öğretmenlerin bu tercihlerinden, ölçme-değerlendirme amacıyla soru hazırlamada hala geleneksel anlayışın etkisinde oldukları sonucu çıkarılabilir. Çünkü yapılandırmacı anlayışta sınav soruları hazırlanırken öncelikle öğretim programının kazanımları esas alınır. Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına göre tasarlanan programlarda değerlendirme, kitapta yer alan bilgileri ezberleyerek tekrarlama yerine bireyin bilgiyi yapılandırması süreciyle bu süreç içinde ortaya çıkan temel becerilerin tespitine yöneliktir (Akınar, 2014; Karadüz, 2009). Buradan hareketle, araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin değerlendirme amacıyla soru hazırlamada, yapılandırmacı yaklaşımın değerlendirme boyutunu tam olarak anlamadıkları veya bu yaklaşımı benimsemedikleri sonucuna varılabilir.

Öğretmenlerin, değerlendirme için ölçme aracı hazırlamaya yönelik görüşleri değişkenler açısından ele alındığında ulaşılan sonuçlar şu şekildedir: Araştırmaya katılan erkek matematik öğretmenleri, sağlıklı bir ölçme-değerlendirme yapabilmek için çok önemli olan test planı yapma konusunda kadınlara göre daha duyarlıdır. Araştırmada ulaşılan diğer bir sonuç da sınavdan önce test planı hazırlama konusunda kıdemli öğretmenlerin daha duyarlı olduklarıdır. Kıdemli öğretmenlerin bu konudaki duyarlılıkları, yapılandırmacı yaklaşımı daha fazla benimsediklerinden ziyade deneyim yoluyla öğrenmeye bağlı olabilir.

Değerlendirme sürecinde ders kitabını referans alarak soru hazırlama uygulaması; lisans mezunu matematik öğretmenlerinde lisansüstü mezunlara göre; Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenlerinde ise Fen-Edebiyat mezunlarına göre daha yaygındır. Araştırmada ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç da matematik öğretmenlerinin, sınav sorularını hazırlarken meslektaşlarının da görüşlerini aldıklarının belirlenmiş olmasıdır. Bu durum, özellikle kapsam ve görünüş geçerliği yüksek sınav aracı hazırlama bakımından önemlidir.

4.3. Öğretmenlerin Sınav Sorusuna Yönelik Sonuçlar

OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesinin geliştirmeyi hedeflediği temel beceriler; problem çözme, ilişkilendirme, iletişim kurma, matematiksel model kurabilme ve akıl yürütme şeklinde sıralanmıştır. Bu noktada öğretmenlerden beklenen, öğretimi buna göre sürdürüp sınav sorularını da bu temel becerileri yoklayacak şekilde hazırlamalarıdır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin sınav sorularını sırayla; akıl yürütmeye, kavramlar arası ilişkilere, iletişime, gerçek hayat problemlerini modellemeye ve kendi çözüm yollarını bulmaya yönelik olarak hazırladıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, araştırmaya katılan matematik öğretmenlerinin OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesinin geliştirmeyi hedeflediği temel becerileri benimseyerek uyguladıkları sonucu çıkarılabilir. Ancak "*Sınavda, yüksek seviyede düşünmeye dayalı sorular da sorarım*" maddesinde öğretmenler, *kararsız* kalmışlardır. Öğretmenlerin bu konudaki kararsızlıklarından şu sonuca varılabilir: Araştırmaya katılan matematik öğretmenleri, öğretim sürecinde uygulamakla yükümlü oldukları OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini inisiyatif almadan uygulamaktadırlar. Öğretmenler, OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini örnek alarak soruları kendi inisiyatifleri ile hazırlamaktan kaçınmaktadırlar. Bunun olası nedenleri olarak inisiyatif almaktan imtina ederek kolaycılığa kaçmaları veya özgün soru hazırlamada yetersiz kalmaları sıralanabilir. Öğretmenlerin, OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini aynen taklit etmek yerine bu örnekten hareketle ve belirtilen temel beceriler çerçevesinde sınıfa uygun sınav soruları hazırlamaları gerekir. Çünkü Yapılandırmacı

eğitim anlayışla birlikte öğretim sürecinde yaşanan değişim, eğitim etkinliklerinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçme değerlendirme yaklaşımlarında da görülmektedir (Gelbal ve Kelecioğlu, 2007; Şad ve Göktaş, 2013). Aksi halde öğretmenler, geleneksel eğitim anlayışının öğretmenlere biçtiği salt programı sınıflarda uygulayan noter veya operatörlere dönüşürler. Bu durumda öğretmenin kapasite ve deneyimini kullanmasına imkân kalmaz. Nitekim araştırmada taranan alanyazında OMDÖP'nin öğretmenler tarafından en az anlaşılan öğesinin, ölçme-değerlendirme olduğu hatırlanacak olursa bu eğitimin önemi daha iyi anlaşılır. Kaldı ki başarıyı değerlendirme, temel öğretim becerileri arasında sayılmaktadır. Bu konuda öğretmenlerin kendileri de harekete geçerek, sözü geçen konulardaki eksikliklerini telafi etmenin yollarını aramalıdır. Ölçme ve değerlendirmeye yönelik bu arayış, öğrenmeyi geliştirmek ve öğretim etkinliklerinin niteliklerini artırma bakımından önemlidir (Berberoğlu, 2010). Lise matematik öğretmenlerinin değerlendirme becerilerini geliştirmek üzere, il bazında birer ölçme-değerlendirme uzmanı istihdam edilmesi de tartışılabilir.

Araştırmada, OMDÖP ölçme ve değerlendirme öğesine yönelik öğretmen görüşlerinin değişkenlere göre farklılaşması konusunda yapılan analizlerden şu sonuçlara ulaşılmıştır: Araştırmaya katılan erkek matematik öğretmenleri, kadınlara göre sınavlarda kavramlar arasındaki ilişkilere yönelik soruları daha fazla sormaktadırlar. Buradan erkek matematik öğretmenlerinin, matematik dersinde kavramlara ve kavramlar arası ilişkiler konularını kadınlardan daha fazla önemli gördükleri sonucu çıkarılabilir. Bu çıkarımdan hareketle; erkek matematik öğretmenlerinin, öğrencilerinin matematikte öğrendiklerini yaşadıkları çevre ve diğer disiplinlerle ilişkilendirmelerini kadın öğretmenlerden daha önemli gördükleri değerlendirilmesi yapılabilir.

Kıdem değişkenine göre araştırmada ulaşılan diğer bir sonuç da 6-10 yıllık orta kıdeme sahip matematik öğretmenlerinin sınavlarda sözel veya yazılı ifadeleri, somut, resim, grafik ve cebirsel yöntemleri modelleme sorularını, 16-20 yıl kıdemlilere göre daha fazla sorduklarıdır. OMDÖP ölçme ve değerlendirme öğesinde iletişim becerisi olarak adlandırılan bu beceri, öğrencilerin matematikte bir problemi çözenin ve temsil etmenin birden fazla yolu olduğunun farkına varması anlamında kullanılmıştır. Sözü geçen bu beceri, sadece matematik dersinde değil yaşamda karşılaşılan sorunları aşmak için de önemli bir özelliktir. Bu noktada, orta kıdeme sahip matematik öğretmenlerinin, öğrencileri gerçek yaşama hazırlamada, kıdemli öğretmenlere göre daha duyarlı oldukları sonucuna varılabilir.

Öğretmenlerin değerlendirme yaparken üst düzey düşünmeye dayalı sorular sormaya ilişkin görüşlerinin, mezuniyet değişkenine göre farklılaştığı belirlenmiştir. Bu farklılık, Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenlerinin sınavlarda düşünmeye dayalı soru sorma konusunda, Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre daha duyarlı olduklarını göstermiştir. Buradan hareketle, Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenlerinin bilgi konusunda, Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarına göre daha bilgili oldukları sonucu çıkarılabilir. Eğitim Fakültesi mezunu matematik öğretmenlerinin bilgi konusundaki bu duyarlılıkları, lisans düzeyinde aldıkları eğitim derslerine bağlı olabilir.

4.4. Öğretmenlerin Değerlendirmeye Yönelik Sonuçlar

Matematik öğretmenlerinin, değerlendirme yaparken öğrencilerin akademik başarılarının yanında öğrencilerin günlük çalışmalarını da dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda değerlendirme yaparken öğrencilerin öz güven ve öz düzenleme özelliklerini, matematiğe yönelik tutumlarını, sosyal becerilerinin gelişim düzeyleri ve estetik becerilerinin gelişim düzeylerini de dikkate almaktadırlar. Buna göre matematik öğretmenleri, öğrencilerin matematik dersinde bütün boyutlarıyla ve daha dengeli bir şekilde gelişmesinin önemine sahip oldukları sonucuna varılabilir. Öğretmenlerin bu vakfiyeleri, öğrencileri çok boyutlu geliştirmeyi amaçlayan OMDÖP'nin (MEB, 2011) uygulamadaki etkililiği bakımından çok önemlidir. Çünkü matematikte öğrenme, sınıftaki uyarıcıların içselleştirmesiyle mümkündür. İçselleştirmenin ise fiziksel ve duyuşsal yönleri de vardır. Bu noktada, araştırmaya katılan öğretmenlerden; kadınların, değerlendirme yaparken öğrencinin ortaya koyduğu ürünü erkeklere göre daha fazla göz önünde bulundurdıkları belirlenmiştir.

Araştırmada ayrıca, değerlendirme yaparken Fen Fakültesi mezunu öğretmenlerin, öğrencilerin sosyal yönden gelişimini Fen-Edebiyat Fakültesi mezunlarından daha fazla dikkate aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bütün bunlardan, araştırmaya katılan öğretmenlerin değerlendirme yaparken öğrencilerin zihinsel becerileri yanında, ilgili programda önerilen bireysel ve sosyal özelliklerini de dikkate aldıkları sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç, öğrencilerin sadece zihinsel ve entelektüel bakımdan değil duygusal, sosyal ve estetik gibi yönlerden de gelişebilmeleri bakımından umut vericidir. Çünkü bireyin eğitimle dengeli bir şekilde yetiştirilmesinde zihinsel gelişim kadar duygusal, bedensel ve ruhsal gelişimi de önemlidir.

Değerlendirme etkinliklerine yönelik olarak ulaşılan diğer bir sonuç da öğretmenlerin sınavdan sonra hazırladıkları cevap anahtarını ilan etmeleridir. Bu sonuç öğretmenlerin, OMDÖP’nda belirtilen “*öğrenmeyi esas alan değerlendirme*” ilkesini benimsedikleri ve bunu uyguladıkları şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanmış OMDÖP’nda, öğretim ve ölçme birbirinden ayrı iki süreç gibi düşünülse de aslında birbirini besler ve destekler. Öğretim ve ölçme birbirinin aynasıdır ve öğretim ölçümü, ölçüm de öğretimi yönlendirir (Karadüz, 2009). Öğretmenlerin, sınavdan sonra hazırladıkları cevap anahtarını ilan etmeleri, öğrencilerin bu aşamada da öğrenmeye devam etmelerine olanak sağlar. Bu sayede öğrenciler, programın kazanımlarına ulaşma konusundaki ihtiyaçlarını bizzat kendileri görerek buna ulaşmaya gayret edebilirler. Bu durumda, programın çağdaş ölçme ve değerlendirme ilkelerinden olan öğrenciye ilerlemesi hakkında bilgi verme görevini de ifa etmesi sağlanmış olur. Ancak, öğretmenlerin hazırladıkları cevap anahtarını ilan etmede sakınca görmedikleri halde bu cevap anahtarını gerektiğinde sınıfa göre değiştirme görüşünde *kararsız* kaldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme sürecinde cevap anahtarı hazırlama aşamasında, geleneksel bir tutuma sahip oldukları sonucuna varılabilir. Öğretmenlerin, cevap anahtarını gerektiğinde sınıfa göre değiştirme konusundaki kararsızlıkları, 21 yıl ve üzeri kıdeme sahip matematik öğretmenlerinde daha fazladır. Bu noktadan hareketle değerlendirme sürecinde kıdemli öğretmenlerin, orta kıdemdeki öğretmenlere göre daha fazla geleneksel tutuma sahip oldukları sonucu çıkarılabilir. Öğretmenlerin bu konudaki kararsızlıkları, bir anlamda geleneksel bir tavır olarak görülebilir. Çünkü öğretim sürecinin tüm aşamalarını öğrenenlere göre düzenlemeyi amaçlayan çağdaş anlayışın aksine geleneksel anlayışta öğretim ve değerlendirme, esasta öğretmen veya ders kitabına göre sürdürülür. Bunun doğal bir yansıması olarak öğrenci, sürecin pasif bir alıcısı olarak kabul edilir. Bu kabul bir anlamda bireyin eğitimi konusunda tüm kararların onun adına yetişkinler tarafından verilmesidir. Oysaki OMDÖP’nın dayandığı yapılandırmacı eğitim anlayışında öğrenci, kendi öğrenmesinde sorumlu bir kişi olup öğretim ve değerlendirme süreçlerinin aktif katılımcısıdır.

Öğretmenlerin, değerlendirme sürecinde bazı boyutlar itibarıyla OMDÖP’nın öngördüğü çağdaş ilke ve stratejileri benimseyip uygularken; bazı boyutlarda hala geleneksel bir tutum içerisinde oldukları sonucuna varılabilir. Bu durum öğretmenlerin OMDÖP’nın dayandığı çağdaş felsefe, kuram, ilke ve stratejileri topyekün olarak anlayıp benimsemekten ziyade bazı boyutlarını benimseyip uyguladıkları biçiminde de değerlendirilebilir. Ancak öğretmenlerin, OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesine yönelik *kısmen* benimseme ve uygulama pozisyonları, büyük umutlarla uygulamaya konulan ve büyük beklentiler yüklenen programın uygulamadaki başarısına gölge düşürme potansiyeli taşımaktadır. Matematik dersinin, bireyin zihinsel ve entelektüel olduğu kadar bütünsel gelişimi bakımından kritik öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’nin OMDÖP’nın uygulamadaki başarısı konusunda risk alması mantıklı görülemez. Bunun için başta MEB, İl Milli Eğitim Müdürlükleri, ilgili sendikalar, okul yönetimi ve öğretmenlerin kendilerine önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluğun gereği olarak öğretmenlerin bizzat kendileri, OMDÖP’nın doğasını anlamaya gayret ederek bu programı uygulamada üzerine düşen rollerini anlama çabası içerisine girmelidir.

4.5. Öneriler

OMDÖP ölçme ve değerlendirme ögesini, matematik dersi öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırmada ulaşılan sonuçlardan hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Bir öğretim programının uygulamadaki başarısında öğretmenlerin ilgili programı benimseme derecesi, programa yönelik olumlu tutum ve algıya sahip olmaları kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesine yönelik olarak ortaöğretim matematik öğretmenlerinin olumlu tutuma sahip olabilmelerini sağlamak üzere MEB gerekli adımları atarak bunu sağlayacak etkinlikler düzenlenmelidir.
- Ortaöğretim matematik öğretmenlerinin OMDÖP ile programın ölçme-değerlendirme ögesinin doğasını anlama konusundaki ilgi ve duyarlılıklarını artırmak için MEB öncülüğünde, sadece öğretmenlerin katılacağı veya öğretmenlerle akademisyenleri buluşturacak periyodik sempozyum ve konferanslar düzenlenmelidir.
- Eğitim Fakülteleri ile Pedagojik Formasyon Eğitim Programlarında okutulan ölçme ve değerlendirme dersleri, içerik olarak yeni gelişmeleri de kapsayacak şekilde güncellenmelidir. Ayrıca teorik olarak okutulan bu derse uygulama boyutu da eklenerek öğretmen adaylarının ölçme-değerlendirme becerilerinin uygulamalı olarak pekiştirilmesi sağlanabilir.
- Öğretmenlerin öğretim sürecinde başarıyı değerlendirmedeki eksikliklerinin bir nedeni de program okur-yazarlığı becerisine gerektiği oranda sahip olmamalarıdır. Bu nedenle gerek Eğitim Fakülteleri ve gerekse Pedagojik Formasyon Eğitim Programlarında bu beceriyi kazandıracak dersler veya ders içerikleri eklenmelidir.
- OMDÖP ölçme-değerlendirme ögesinin uygulamadaki başarısı sadece matematik öğretmenlerinin sorumluluğuna verilemez. Programın doğasına paralel olarak uygulanabilmesinde, gerekli yönetsel ve fiziki imkânları oluşturmak ve hatta bu konuda öğretmenleri teşvik etmede okul yöneticilerine büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. MEB, okul yöneticilerini OMDÖP'nin başarılı bir şekilde uygulanması konusunda harekete geçirecek yollar aramalıdır.
- Öğretmenlerin OMDÖP'nin doğası ile öngörülerine uygun ölçme-değerlendirme yapabilmeleri amacıyla il bazında her lisede görevli matematik öğretmenlerinin temsil edileceği ihtisas komisyonları oluşturulabilir. Başkanlığını üniversiteden ölçme-değerlendirme veya program uzmanı bir öğretim üyesinin yapacağı bu komisyon tarafından hazırlanan sınavların daha fonksiyonel olması sağlanabilir.
- Eğitim Bilimleri Enstitülerinin ilgili Anabilim Dalları, ortaöğretim matematik öğretmenlerine ölçme ve değerlendirme konularında lisansüstü çalışmalar yapmak için ek kontenjan ayırma yolları aramalıdır.
- Öğretmenlerin OMDÖP'na yönelik olumlu tutum geliştirebilmeleri amacıyla MEB, sözü geçen program ve bu programın öğelerine yönelik gerçekleştireceği değişim çalışmaları konusunda öğretmenleri bilgilendirmeli ve mümkün olduğunca bu değişim çalışmalarına onları da katmanın yollarını aramalıdır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, B. (2014). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Data Yayınları
- Aksu, H. H. (2008). Öğretmenlerin yeni ilköğretim matematik programına ilişkin görüşleri. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 82-94.
- Aktaş, D. Y. ve Aktaş, M. C. (2011). 8. Sınıf öğrencilerinin özel dörtgenleri tanıma ve aralarındaki hiyerarşik sınıflamayı anlama durumları. *10. Matematik Sempozyumu*, 21-23 Eylül 2011, İstanbul.
- Altun, M., Aydın, N., Akkaya, R. ve Uzel, D. (2012). PISA perspektifinden ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin matematik başarı düzeyinin tahlili. Erişim adresi: <http://doktora2012.files.wordpress.com/2012/10/zpisa-kuyeb.doc>.
- Artut, D. P. ve Bal, P. (2005). İlköğretim matematik öğretmenliği lisans programının öğrenciler açısından değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 81-90.
- Aydın, H. (2006). Eleştirel aklın ışığında post-modernizm, temel dayanakları ve eğitim felsefesi. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1).

- Baki, A. ve Birgin, O. (2004). Alternatif değerlendirme aracı olarak bilgisayar destekli bireysel gelişim dosyası uygulamasından yansımalar: Bir özel durum çalışması. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3 (3), 79-98.
- Baştürk, S. ve Dönmez, G. (2011). Matematik öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgilerinin ölçme ve değerlendirme bilgisi bileşeni bağlamında incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 17-37.
- Baykul, Y. (2009). *İlköğretimde matematik öğretimi*. Ankara: Pegem. Yayınları
- Berberoğlu, G. (2010). Ölçme ve değerlendirmenin uyulamaya yansıyan boyutları. Cito eğitim. *Kuram ve Uygulama Dergisi*, 10-14.
- Birgin, O. ve Baki, A. (2012). Sınıf öğretmenlerinin ölçme-değerlendirme yapma amaçlarının yeni matematik öğretimi programı kapsamında incelenmesi. *Bu çalışma, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı'nda yapılan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.*
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (22.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çakıroğlu, Ü., Güven, B. ve Akkan, Y. (2008). Matematik öğretmenlerinin matematik eğitiminde bilgisayar kullanımına yönelik inançlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 38-52.
- Çelik, A. ve Özdemir, M. F. (2011). Ortaöğretimde kompleks sayılarla ilgili kavram yanlışlarının belirlenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 203-229.
- Çepni, S. ve Ayvacı, H. Ş. (2007). Fen ve teknoloji eğitiminde alternatif (performans) değerlendirme yaklaşımları (Ed. S. Çepni) içinde Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çiftçi, B. Z., Akgün, L. ve Deniz, D. (2013). Dokuzuncu sınıf matematik öğretim programı ile ilgili uygulamada karşılaşılan sorunlara yönelik öğretmen görüşleri ve çözüm önerileri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 3 (1), 1-21.
- Çoruhlu, T. Ş., Nas, S. E. ve Çepni, S. (2009). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin alternatif ölçme değerlendirme tekniklerini kullanmada karşılaştıkları problemler: trabzon örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI (1) , 122-141.
- Demir, G. C. ve Çetin, Ş. (2012). Matematik öğretimi tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 59-65.
- Ersoy, Y. (2005). Progressive attempts on renovating mathematics education-I: Technology assisted mathematics teaching. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(2), 51-63.
- Fer, S. ve Cırık, İ. (2007). *Yapılandırmacı öğrenme-kuramdan uygulamaya*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Gelbal, S. ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33,135-145.
- Gözütok, F. D. (2006). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Karadüz, A. (2009). Türkçe öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme uygulamalarının “yapılandırmacı öğrenme” kavramı bağlamında eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XXII* (1), 189-210.
- Kurbanoglu, N. İ. ve Takunyacı, M. (2012). Lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik kaygı, tutum ve öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 110-130.
- Küçükylmaz, A. ve Duban, N. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının artırılabilmesi için alınacak önlemlere ilişkin görüşleri. *Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2),1-23.
- MEB (2011). *Lise Matematik dersi (9-12. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- MEB (2018). *Ortaöğretim (9,10, 11 ve 12. sınıflar) matematik dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Orhan, T. A. (2007). Fen eğitiminde alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin ilköğretim öğretmen adayı, öğretmen ve öğrenci boyutu dikkate alınarak incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öncü, H. (2009). Ölçme ve değerlendirmede yeni bir yaklaşım: Portfolyo değerlendirme. *TSA / Yıl: 13, S: 1, Nisan 2009*, 104-129.
- Şad, S.N. ve Göktaş, Ö. (2013). Öğretim elemanlarının geleneksel ve çağdaş ölçme değerlendirme yaklaşımlarının incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 14 (2),79–105.
- Temel, A. (2010). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2012). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları (4. Baskı).
- Uşun, S. ve Karagöz, E. (2009). İlköğretim II. Kademe Matematik Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22.
- Yağcı, E. ve Arseven, A. (2010). Gerçekçi Matematik Öğretimi Yaklaşımı. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*. 11-13 November, 2010 Antalya-Turkey. 265-268.
- Yalçınkaya, Y. ve Özkan, H. H. (2012). 2000-2011 yılları arasında eğitim fakülteleri dergilerinde yayımlanan matematik öğretimi alternatif yöntemleri ile ilgili makalelerin içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (16), 31-45.
- Yenilmez, K. (2010). Öğretmen Adaylarının Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik İnançları, 9. Matematik Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 455-460, 20-22 Ekim 2010, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
- Yenilmez, K. ve Sölpük, N. (2014). Matematik dersi öğretim programı ile ilgili tezlerin incelenmesi (2004-2013). *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-42.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 181-190, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 25.03.2019 **Kabul Tarihi:** 09.08.2019

GELENEKSEL EL SANATLARIMIZDAN ELAZIĞ "PALU ÇAKMASI" NIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

A Study on Sustainability of The Elazığ "Palu Çakması" One of Our Traditional Handcraft

H. Nurgül BEĞİÇ¹

Ceren ÖZ²

ÖZ

Toplumsal yaşamda barınma, giyinme ve süslenme işlevlerini üstlenen, üretimi özel ustalık gerektiren ve talep görmesi nedeniyle sürdürülen faaliyetler geleneksel el sanatları içinde değerlendirilir. Türk kültüründe Anadolu topraklarında sürdürülen geleneksel birçok el sanatımız bulunmaktadır. Bu el sanatlarından birisi olan çakma "tel kırma"; toplumsal yaşamdaki süsleme unsuru olarak tarihsel süreçte var olmuştur.

Elazığ ilinin Palu ilçesi oldukça köklü bir kültürel geçmişe sahiptir. Palu ilçesinde "Palu çakması" diye tabir edilen ve yörede kadınlar tarafından yapılan, madeni tellerin tekstil ürünleri üzerine özel iğne yardımıyla işlenmesi ile oluşturulan geleneksel el sanatlarındandır.

Bu çalışma ile; Elazığ ili Palu ilçesinde kadınlar tarafından çakma tekniği ile yapılan işlemlerin bilinirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; geleneksel palu çakması tekniği ile yeni üretim arayışları incelenmiştir. Geleneksel bir kültür ürünü olan palu çakmasının yeni kullanım alanlarında kullanılırken; moda tasarımının evrensel gücü ile farklı kültürlerde de tanınması sağlanacaktır. Yöre halkının ekonomilerine katkı yapması anlamında öneriler sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Geleneksel, çakma, tel kırma, Elazığ, Palu.

ABSTRACT

The activities that are carried out in the social life, which take on the functions of dressing, dressing and adornment, which require special mastery of production and are demanded, are considered in the traditional handicrafts. We have many traditional handicrafts in Anatolia which are maintained in Turkish culture. One of these handicrafts, the striking "wire breaking", has existed in the historical process as an ornamental element in social life.

The Palu district of Elazığ province has a very long culturel history. In the town of Palu, the so-called "Palu çakması" ("Palu çakması") is a traditional handicraft made by women in the region, which is made by processing special needle help on metal textile products.

With this study, it is aimed to increase the awareness of the processes performed by the technique of flicking by women in the Palu county of Elazığ province. In accordance with this purpose; a new production search has been analysed with the traditional palu dawn technique. While it is used in new uses of palu flaking, a traditional culture product; the universal power of fashion design will be recognized in different cultures. It was aimed to present suggestions meaning local people to contribute to the economy.

Keywords: Traditional, knitting, wire breaking, Elazığ, Palu.

¹ Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, Çankırı,
e-posta: begicnurgul@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5727-7516>

² Öğr.,Gör.,Çankırı Karatekin Üniversitesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, Çankırı,
e-posta: cerenozdemir353@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6345-4040>

1. GİRİŞ

İnsanların tarih boyunca her zaman yaşamı kolaylaştıracak araç gereçlerin arayışı içerisinde olmuşlardır. Bunun için kolay kullanılabilir, pratik, taşınabilir ve işlerini daha rahat yapabilecekleri aletlerin yapımı ve bunların geliştirilmesi için çaba göstermişlerdir. Geliştirilen aletlerin, bilgi ve beceriler ile birleştirildiğinde, özellikle estetik kaygıların ön plana çıktığı bazı ürünlerin yapımında büyük kolaylık sağladığı söylenebilir. Uzun vadede bu çalışmalar toplumların kültür birikimlerini yansıtan, geleneksel el sanatlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

El sanatları; bireylerin bilgi ve becerisine dayanan özellikle doğal hammaddelerin kullanıldığı elle ve basit araçlarla yapılan ve toplum kültürünü, gelenek ve göreneklerini taşıyan ayrıca üretimini yapan bireylerin duygu, düşünce ve becerisini yansıtan, gelir getirici üretime yönelik ürünlerdir (Onuk, Akpınarlı, 2005, s. 27).

Kültürel zenginliklerimizden birisi olan el sanatları, yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasında önemlidir. Kültür bir toplumun yarattığı tüm değerler bütünüdür. Bu tariften hareketle kültürün çok farklı alanlarla ilişkisi bulunmaktadır. Bu konu çok kere sosyoloji, edebiyat, siyaset, psikoloji, sanat tarihi, tarih ve folklor gibi disiplinler tarafından değerlendirilmiştir. Kültürün, dolayısıyla kültürel miras ya da belleğin ekonomi ve endüstri ile bağlantısı üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu eksiklik, kültürle ilgili yerleşik ve “gelenekselleşmiş” değerlendirmelerin yönünü de ortaya koymaktadır (Özdemir, 2009, s.73).

Toplumun ihtiyaçlarını karşılayan birçok meslek dalı ürettiği değerlerle bir taraftan kültürel zenginliklere diğer taraftan da ekonomiye katkı yaparlar. Gelenek kültürünün en fazla katma değer üreten kültürel ekonomik alanlarından birisi el sanatlarıdır. Geleneksel yöntemler ve teknik bilgilere dayanılarak deri, cam, maden, ağaç ve bez gibi hammaddelerin elde işlenerek ortaya çıkarılan ürünler gelenek toplumunun temel gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Dericilik, demircilik, bakırcılık, taş işlemeciliği, at arabacılığı, semercilik, urgancılık, keçecilik, ağaç oymacılığı, sobacılık, çömlekçilik gibi geleneksel bilgi ve deneyim temelli müstakil gelenekler bulunmaktadır. Oluşturulan mesleki bilgi ve deneyim belleği usta-çırak ilişkisi temeline dayanan geleneksel eğitim sistemi ile geçmişten geleceğe geliştirilerek aktarılmaktadır (Özdemir,2018, s.15).

İnsanların en temel gereksinimlerinden biride örtünme içgüdüsünden doğan giyinme ihtiyacıdır. Tarihsel sürece bakıldığında örtünmenin öncelikle olumsuz iklim koşullarına karşı koyma ihtiyacından kaynaklandığı görülmektedir. Toplu halde yaşamaya başlayan insanlar zaman içerisinde yaptıkları işe, buldukları konuma, yaşam ve inanç tarzlarına uygun giyim kuşam kültürlerini oluşturmuşlardır. Diğer taraftan kıyafetlerinde yaşamsal işlevleri dışında estetik kaygılar ve dikkat çekme isteklerini de yansıtmışlardır. Böylece farklı tarz ve anlayışları giyim yoluyla ifade etmişlerdir. Ticaretin ve ulaşımın gelişmesi ile çok çeşitli kumaş türlerinin neredeyse her coğrafyaya ulaşabilmesini sağlanmış, geliştirilen el aletlerinin yardımıyla kumaş elde etme, giysi hazırlama ve süsleme teknikleri geliştirilmiştir.

Orta Asya kültürünü Anadolu'ya taşıyan Türklerin, göç ederken ve yerleştikleri Anadolu'da birçok kültürle karşılaştıkları ve bu kültürlerden etkilendikleri bir gerçektir. Türkler; kendi kültürlerini tüm özellikleri ile yaşatmaya çalışırken, karşılaştıkları diğer kültürlerin etkilerini de el sanatlarına yansıtmayı başarmışlardır. Günümüzde Anadolu'da çok değişik kültürlerin kaynaşmasını el sanatlarında görmek mümkündür. Özellikle dokuma, giysi ve süsleme sanatında bunu durum fazlası ile hissedilmektedir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun; "Bizim memleketimiz nakış bakımından eşine az rastlanan bir zenginlik gösterir. Nakış kundaktan mezar taşına kadar bizimle (Eliri, 2009, s.260)." sözlerinde olduğu gibi nakış, süsleme gibi el sanatları Türk kültüründe doğumdan ölüme kadar insanların hayatında bulunmaktadır. Doğarken süslenen beşiklerden, işlenen mendillerden başlayarak gerek gündelik hayatta gerekse özel günlerde kullanılarak nesilden nesile aktarılmışlardır.

Değişen yaşam biçimleri nedeniyle pek çok el sanatları ya değişime uğrayarak sürdürülmüş bunu başaramayanlar ise zaman içerisinde yok olmuştur. Fakat böylesine kültürel bir zenginliğe

sahip olunan topraklarda; bu kültürel zenginlikler kullanım alanları dışına taşırılarak yeni ve modern yorumlamalar ile; nesiller boyunca aktarılmaya devam edebilir. Küreselleşen moda endüstrisinde de Türk dokunuşları ile tasarlanan ve sunulan tasarımlar Türk moda tasarım sektörünün Dünya pazarlarına markalaşması için fırsat sağlayacaktır.

Ayrıca el sanatlarının yeni üretimler kazandırarak işlevsel anlamda kullanılması ile yöresel anlamda kalkınma ve istihdam olanakları da artacaktır. Tüketim toplumunun her eşyayı kısa sürede kullanıp yeni ürünlere yöneldiği çağda; insanlar yalnızca manevi yönlerine dokunduklarını hissettikleri eşyaları tüketmeye karşı ön yargılı davranmaktadırlar. Köklerimizden gelen ve manevi yönden bizi besleyen değerlerden olan el sanatları; bu sayede işlevsel olarak sunulduklarında tercih edilme sebebi olacaklardır.

Aynı zamanda el sanatını dar gelirli grupların işsizlik sorunu çerçevesinde ele almamalı, konuyu ulusal kalıtın küresele sunulması, kültürün turizmle ilişkilendirmesi yaklaşımıyla planlanmalıdır. El sanatları, bu yaklaşım çerçevesinde yorumlanarak, yeniden biçimlendirilerek ve uygulamalı müzelerde doğal ortamlar yaratılarak üretilmelidir (Oğuz, 2013, s.55).

Bu çalışmada el sanatları örneklerinden olan Elazığ ili Palu ilçesinde yapılan ve geleneksel el sanatlarımızdan biri olan ve örneklem olarak seçilen Palu çakmasının teknik, işlevsel ve yüzey görünüm v.b. özellikleri bilimsel kaynaklarla desteklenerek incelenmiştir. Bu bağlamda ele alınan bilimsel ve görsel materyaller, kitap, dergi, tez, gazete gibi bilimsel ve görsel kaynakların yanı sıra moda ve aksesuar tasarımcılarının kişisel arşivleri, internet arşivleri ve karşılıklı görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Görüşme tekniği ile elde edilen bilgiler literatür taramasındaki bilgiler ile desteklenerek sunulmuştur.

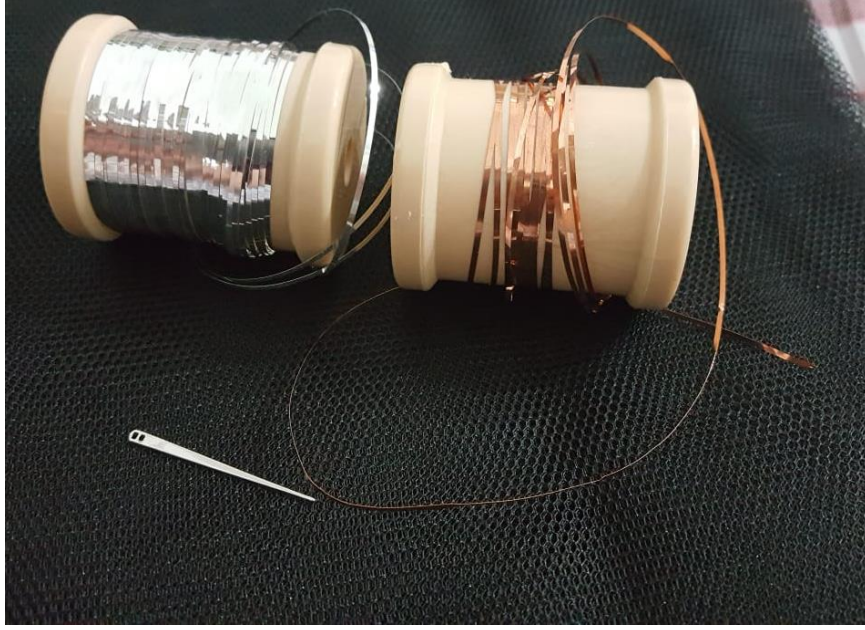
2. PALU ÇAKMASI

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Asya, Avrupa ve Afrika gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Türkler işlemecilik dalında da o çevredeki toplumlarla karşılıklı etkileşim alanına girmişler, bu sanat dalının kişilik çizgisini koruyarak ona değişiklikler ve yenilikler ekleyerek sürdürmüşlerdir (Barışta, 1999, s.2). Bundan dolayı; Anadolu ve çevresinde gelişen, serpilmiş Türk işlemleri köklü bir geçmişin ürünüdür. Türklerin Anadolu'ya güçlü bir tekstil sanatı ile geldikleri bilinmektedir (Barışta, 1999, s. 6).

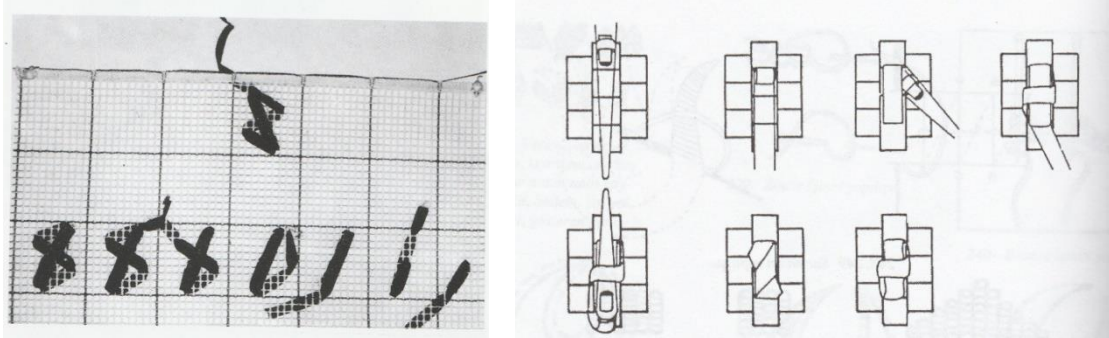
Türk işleme sanatının örneklerinden biri olan tel kırma da köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel el sanatlarımızdandır. Yapıldığı yörelere ve yapılış tekniğindeki ufak değişikliklere göre farklı isimler ile anılmaktadır. Genellikle tel kırma diye bilinse de; Bartın işi, şamaka işi, çakma gibi isimler ile de bu işleme tekniği Anadolu'da yapılmaktadır.

Değişik bir işleme çeşidi olan tel kırma işi yapılırken, tel makas kullanılmadan katlanarak koparıldığı için bu adı almıştır. Bartın işi olarak da adlandırılan bu işlemenin, Bartın'da 18. yüzyıldan beri yapıldığı, gelişip yayıldığı, yazılı kaynaklarda yer almaktadır (Korkusuz'dan aktaran Yetim, 2014, s. 3).

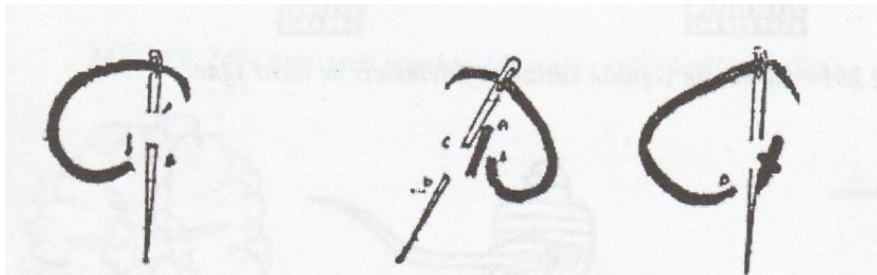
Tel kırma; yassı, metal tel biçiminde, değişik kratta, gümüşle kaplanmış, iplik ve tek gözlü yassı bir iğne kullanılarak yapılan bir tür diagonal çarpı şeklinde işlenmektedir. Dokumanın iplikleri sayılarak yapılan bu iğnede tersi diagonal, 'Z' formu veren diagonal bir 'çarpı' oluşturulur ve tel, kısa ve uzun kolların birleştiği noktadan katlanarak kırılır (koparılır). Bu iğnenin metal iplik kırılmadan sürekli, işlenen bir türü daha vardır. Tel kırma iğnesi de yuvarlak dikiş, nakış iğnelerinden farklı yassı ve iri gözlü bir nakış iğnesidir (Barışta, 1999, s. 229-230).

Resim 1: Tel Kırma İğnesi ve Tel İplik Örneği (Fatma Başgün Özdemir, 2018 Begiç Arsivi)

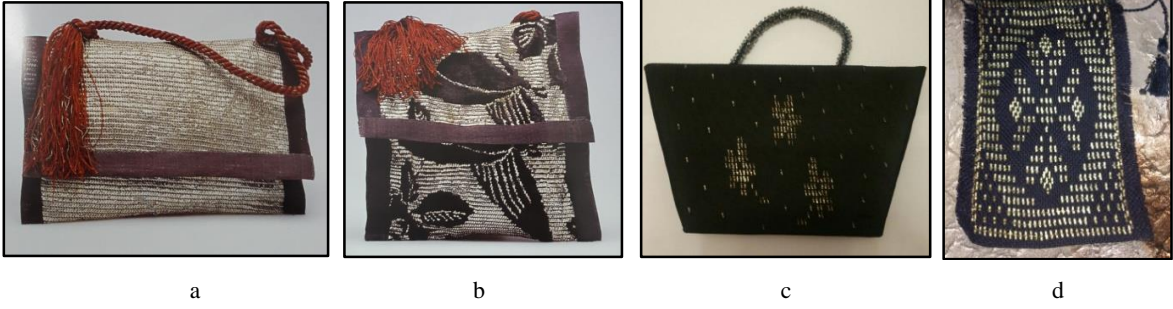

Resim 2: Tel Kırma Şablonu (Barışta, 1999, s. 229-230) ve İğnesinin Yapılışı, ters ve yüzen görünümü (Barışta, 2001, s. 142)

Resim 3: Bartın Tel İşinin Yapılış Biçimi (Barışta, 2001, s. 142)

Tel kırma işi, teknik açıdan incelendiğinde işleme tekniği “+” (artı) şeklinde işlendiği gibi “X” (çarpy) şeklinde de uygulanabilir. Bu işleme tekniği desene göre sıralanarak motifler oluşturulmaktadır (Karaçorlu & Yetim, 2016, s. 1119).

Resim 4: Tel Kırmadan Yapılan Çeşitli Tasarımlar, a: Çanta (Gönül Paksoy Arşivi), b: Çanta (Gönül Paksoy Arşivi) c: Çanta (Begiç Arşivi), d: Kese: (Begiç Arşivi).

Elazığ ili Palu ilçe merkezi ve çevresinde geçmişten günümüze aktararak gelen geleneksel el sanatlarından biri "çakma"dır. Çakma temelde tel kırma ile aynı olmakla birlikte bazı küçük değişiklikler bulunmaktadır. Tel kırma ve Palu Çakması'nın arasında farkların en belirginini; tel kırmanın büyük kırılmalardan oluşurken çakmanın daha küçük kırılmalardan oluşması ve tel kırmaya göre daha düzgün bir yüzey görünümüne sahip olmasıdır (Fatma Başgün Özdemir, Kişisel Görüşme, 27.07.2018).

Kasnakta işlenen Palu çakması; işlenmesi sırasında kullanılan malzemeler kasnak, kasnak bezi, çakma iğnesi ve telidir.

Resim 5: Palu'da yapılan çakma örnekleri (Fatma Başgün Özdemir, 2018 (Begiç Arşivi))

Palu çakması yapılırken sırası ile; öncelikle iğnenin sivri ucu aşağı doğru tutulur, teli üst delikten geçirilir (iğne iki deliklidir). İkinci deliğe kadar kıvrılır, telin diğer ucu alt delikten geçirilir ve üst delikten çıkartılır. Son olarak da tel tırnakla iğnenin üzerine yerleştirilir. İpliği sayılabilen, seyrek dokunmuş ve sert olmayan kumaşlar tercih edilir. Örneğin; tülbent, mermerşahi, şifon, jorjet, keten, ipek ve naylon tüller gibi. Keten tül de sağlamlık ve işlemeye uygunluğu yönünden tercih edilir. Tel kırma işleminde kullanılan tel, madenseldir ve görünüşü ve genişliği gelin teline benzemektedir. Tırnakların arasında hafif sağa, sola bükme ile kırılır. Tel kırma işleminde kullanılan iğne de yassı ve kısadır. Baş kısmı geniş olup uca doğru inceler. 2,5-3 cm. boyunda tül deliklerin içerisinde geçebilecek genişliktedir. İğnenin geniş tarafında ve enine doğru iki uzun delik vardır. Tel bunların içerisinden geçer. İğne; altın, gümüş ve pirinç gibi madenlerden yapılır (<https://egitim.tarim.gov.tr/elazig/Link/3/Sanat-Dallari>).

Resim 6. Çakma örnekleri (Fatma Başgun Özdemir, 2018 (Begiç Arsivi))

Palu çakması yapılırken; kumaşın en ve boy ipliklerinin aynı olması, tül deliklerinin muntazam olması, tül deliklerinin fazla sık olmaması, tel kırma iğnesinin iki yanının keskin olması, kumaşın kasnak bezi kullanılarak gerilmesi, telin iğneye kısa geçirilmesi, telin kıvrıldığı zaman tırnakla değil, parmaklar arasında düzeltilmesi, işleme esnasında her kıvrılan telin kumaşa tırnakla yerleştirilmesi, işleme esnasında telin avuç içerisinde değil daima dışında ve düz olarak tutulması, biten işlemin üzerine kararması için kızgın ütü basılması dikkat edilmesi gereken hususlardır (<https://egitim.tarim.gov.tr/elazig/Link/3/Sanat-Dallari>).

Tel kırma işinin Palu'da eski hanımlardan Bayram Ağanın gelini Nurdane Hanım tarafından yapılarak günümüze kadar geldiği söylenmektedir. Palu çakması, tüm işlemler içinde gümüş ışıltısıyla kendini hemen fark ettirir. Ele alındığında hiçbir iplikten beklenmeyen bir ağırlık hissedilir. Gümüş ya da altın tellidir. Günümüzde bakır tel de kullanılmaya başlanmıştır (<https://egitim.tarim.gov.tr/elazig/Link/3/Sanat-Dallari>).

Resim 7: Palu'da yapılan çakma örnekleri (Fatma Başgun Özdemir, 2018 (Begiç Arsivi))

Elazığ İl kültür müdürlüğünde el sanatları uzmanı olan Nuray Sanaç ; "Elazığ'da el sanatları çok gelişmiştir ve çok eskiye dayanmaktadır. Elazığ'daki el sanatlarından biri de; Harput yöresinde tel kırma, Palu ilçesinde de Çakma adı altında tanınan aynı işleme türüdür. Çakma özel iğnesi ile yapılır. Telve iğnesi denilen iğneyi; geçmişte özel olarak Elazığ'daki kuyumcular yaparlarmış. Teller de İstanbul'dan gelirmiş. Çakma; Harput civarında marhame denilen yani el silmede kullanılan örtünün iki kenarına işlenirmiş. Bu işleme aslında kız evinden erkek evine giden şerbetliğin ağzına bağlanan kızın damada hediye olarak işlediği bir örtüymüş. Fakat Palu yöresinde bu işleme daha çok örtünme amaçlı başörtüsü, yazma, mevlüt örtülerine işlenerek, daha fazla kullanılmış. İşleme; başörtülerinde yazmaların desenine göre desen içine işlenilmekteymiş. Çakmanın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Nuray Sanaç'ın Palu'lu yaşlılardan dinlediği bir hikayeye göre; Bartın'dan bir genç askerlik yapmak için Palu'ya gelmiş. O sıralarda Palu'daki genç kızlar, gelinler, hanımlar süslenmeye meraklı ve tel kırma işleyen kişilerden oluşmaktaymış. Bartın'lı genç çakma işleyen Palu'lu bir kızla tanışmış,

Geleneksel El Sanatlarımızdan Elazığ "Palu Çakması"nın....

askerliği bitince kız bu çocukla kaçıp Bartın'a gitmiş. Bartın'da nakış işlemeye devam etmiş. İşlemelerin güzelliğini gören Bartın halkı arasında bu nakış türü yayılmış. Tek tek işlenirken tel çıtır çıtır kırıldığı için çakma adını aldığı da söylenir (Nuray Sanaç Bulanıklı Kişisel Görüşme, 22.07.2018).

Resim 8: Palu'da yapılan çakma örnekleri (Fatma Başgun Özdemir, 2018 Begiç Arşivi)

Gelişen ve değişen yaşam şartlarının etkisi ile birlikte çağlar boyunca nesilden nesile aktarılarak gelen Palu çakmasının da diğer el sanatları gibi günümüzde genç kuşaklara aktarımında sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sebeple şehirde Palu çakmasının devamlılığının sağlanması amacıyla çeşitli kurslar açılmakta ve çakma yapımı öğretilmektedir. Kurslarda genellikle; vitrin takımı, çanta, şal, başörtüsü, gece çantası, yatak örtüsü gibi eşyalar demor, şifon tül ve petek dokulu tüle yapılmaktadır.

2018 yılında Palu Belediyesi çakma öğretimi için kurs açmıştır. Kursu 30 öğrenci tamamlamıştır. Çakma öğrenimi için yörede yoğun bir ilgi görülmekte ve genellikle çakma tekniğini ayakkabı çanta ve mevlüt örtülerine işleme yapmak üzere talebi görülmektedir (Fatma Başgun Özdemir, Kişisel Görüşme, 21.7.2018).

Resim 9: Çakma tekniğinin uygulanışı (Begiç arşivi) 2018

3. PALU ÇAKMASI İLE YENİ ÜRETİM ARAYIŞLARI

Geleneksel bir işleme tekniği olan Palu çakması; yeni üretim arayışları doğrultusunda giyilebilir tasarım ürünleri üzerinde kullanılabilir. Bu durumda Palu çakmasının modanın küreselleşen gücü sayesinde tanınması da sağlanabilir.

Çağımızda her ne kadar yeniliklerin ön plana geçtiği ve sürekli yenilenmenin var olduğu düşünülse de; sanat ve moda gibi sektörlerin kültürden beslenme özelliklerini kaybetmedikleri söylenebilir. Zengin bir kültürel yapıya sahip olan Türk giysilerine ait süslemelerinin, dikiş ve nakış tekniklerinin de çağdaş anlayışla moda dünyasında yer aldığı örnekler mevcuttur.

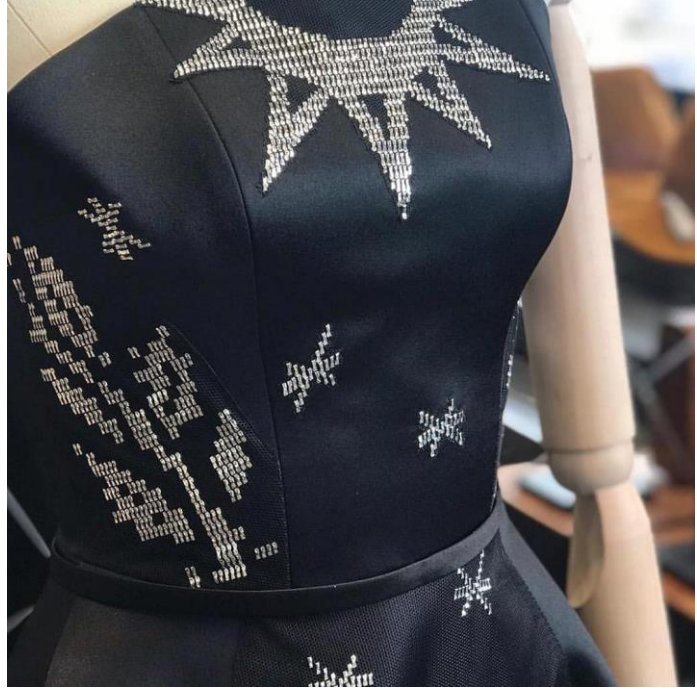
Günümüzde tel kırma adı altında tasarımlarında bu işleme tekniğine yer veren Türk moda tasarımcılardan bir tanesi Zeynep Tosun'dur. Tel kırma işlemelerini kullanarak hazırladığı kıyafetleri dünyaca ünlü yıldızlar tarafından giyilmiş, Türk işleme tekniği yurtdışında tercih edilir duruma gelmiştir.

Resim 10: Zeynep Tosun SS18 Haute Couture Koleksiyonundan Tel Kırmalı Örnek (www.zeyneptosun.com)

Resim 11: Zeynep Tosun FW16 Pret-a-Porter Koleksiyonundan Tel Kırmalı Örnekler (www.zeyneptosun.com)

Resim 12: Zeynep Tosun Tel Kırmalı Tasarımlar (2018) (www.zeyneptosun.com)

İstanbul Moda Akademisi de, Türk tasarımcıların uluslararası boyuttaki moda ismi “Dice Kayek” işbirliği ile ülkemizde eski önemini zaman içinde yitirerek unutulmaya yüz tutmuş, geleneksel el sanatlarının yaşatılması ve yeniden canlandırılması amacıyla “Türk El Sanatları Koleksiyon Projesi” gerçekleştirmiştir. Bu proje kapsamında, Anadolu el sanatlarını araştıran öğrenciler, tel kırmamanın içinde bulunduğu tasarımlar hazırlayarak "İzler" adını verdikleri bir sergide sunmuşlardır. Tasarımlar arasında yer alan 9.000 adet tel kırmadan oluşan kafes ceket, 5.200 metre tel ile hazırlanmış, toplamda 6.510 metre tel kullanılmıştır (http://ima-destek.com/sites/default/files/izler_sergisi.pdf).

Bu çalışmaların yanı sıra kendi öz kültürel benliğimizden beslenme algısı son yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Bu sayede Palu çakmasının özellikle üniversitelerin moda ve tekstil tasarımı bölümlerinde tanıtılması giyim ve kuşam, aksesuar, iç mekân donatıları için yeni ürün tasarım çalışmalarında kullanılması el sanatlarımızın sürdürülebilmesi adına önemli gelişmelerdir.

SONUÇ

Anadolu el sanatları, zaman içerisinde yaşam biçiminin değişmesi, giyim kuşam alanındaki değişimler, sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, makinelerde seri olarak üretilen alternatif tekstil çeşitliliğinin sonucu talebin giderek azalması, yeni gelen kuşakta el sanatlarının yapılış şekillerinin bilinmemesi nedeni ile yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Türkiye hammadde ve iş gücü bakımından; birçok moda pazarına girmiş ülkeden avantajlı durumdadır. Bu noktada sahip olunan hammadde ve iş gücünü doğru kullanmak için Türkiye'nin küresel moda pazarında kendi markaları ile rekabet etmesi gereklidir. Türk markaları Anadolu'daki eşsiz kültürel birikimi modern tarzlar ile harmanlayarak sunduklarında Dünya moda pazarında farklılıklarını ortaya koymuş olacaklardır. Bu bakımdan kendi kültürel değerlerimiz hem yaşatılacak, hem de tanıtımı yapılarak Dünya'da Türk el sanatları adına farkındalık kazandırılacaktır. Son zamanlarda bazı modacıların yaptıkları tasarımlarda geleneksel el sanatlarımızdan beslendikleri ve yaptıkları tasarımlarda moda dünyasında seslerini duyurduklarını görülmektedir. Geleneksel el sanatlarımız içerisinde var olan Palu çakmasının yörede çeyizlik olarak üretilerek sandıklarda gün

yüzüne çıkmadan saklanmaktadır. Bu bağlamda bu sanatın tanıtılması ve sürdürülebilirliği için atölyeler kurulmalıdır. Geleneksel çakma desenleri kayıt altına alınmalı ve tasarımlarda kullanılmalıdır. Palu çakmasıyla ev ve giysi donatılarında yeni tasarımlarda kullanılma moda sektöründe kültürün kullanımı ile sürekliliğe zemin hazırlayabilir.

Palu çakmasının tanıtımının yapılarak özellikle yerelden küresele geçilerek günümüz beklentilerine cevap verecek şekilde moda tasarımcıları tarafından kullanılmasının sağlanması kültürel bir değerimizin yaşatılması ve işlevsellik kazandırılarak üretimler yapılmasına vesile olacaktır. Ayrıca talebin artmasına bağlı olarak bölgede Palu çakması üretiminin yeniden canlanmasına neden olacaktır. Bu sayede bölgede istihdam olanakları artabilir ve bölgenin tanıtımı bu şekilde sağlanabilir. Aynı zamanda nesiller arası kültür aktarımı, kültürel kaynaşma, turizm gibi faaliyetlerde yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Barışta, Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeciliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barışta, Ö. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojilerinden Örnekler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eliri, İ. (2009). Ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Eserlerinde Yer Alan Anadolu Kültürü ve Geleneksel Halk Motifleri. A. Aytaç (Ed.), II. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi ve Sanat Etkinlikleri bildiriler kitabı içinde (s.257-261). Konya: Selçuklu Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karaçorlu, H., Yetim, F. (2016). Amasra Müzesinde Bulunan Tel Kıрма (Bartın İşi) ve Hesap İşi İşlemeler Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1118-1130.
- Onuk, T., Akpınarlı, F. (2005). Cumhuriyet'ten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal, Kültürel, Eğitim ve Ekonomi İlişkileri Bakımlarından Bugünkü Durumu ve Geleceği. Ş. Ercebeci (Ed.), V. Türk Kültürü Kongresi Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği/El Sanatları(XIII) bildiriler kitabı içinde (s.27-60). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Paksoy, G. (2003). *Koleksiyondan Kreasyona*. İstanbul: Promat Matbaacılık.
- Yetim, F. (2014). Beypazarı İlçesinde Tel Kıрма İşlemeli Hamam Beyazı Tülbentler. *Akademik Bakış Dergisi*, 393 (357), 1-8.
- Özdemir, N (2018). Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18 (1), 1-28.
- Özdemir, N. (2009). Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi. *Milli folklor*, 21(84),73-86.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- <https://egitim.tarim.gov.tr/elazig/Link/3/Sanat-Dallari> (Erişim tarihi: 10.07.2018)
- <https://zeyneptosun.com/> (Erişim tarihi: 11.07.2018)
- http://ima-destek.com/sites/default/files/izler_sergisi.pdf (Erişim tarihi: 11.07.2018)

KAYNAK KİŞİLER

- Nuray Sanaç Bulanıklı (04.06.1961) Kişisel görüşme. 22.07.2018.
- Fatma Başgün Özdemir (01.01.1966) Palu Çakması Usta Öğretici, kişisel görüşme. 21.07.2018.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 191-201, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 07.05.2019 **Kabul Tarihi:** 28.05.2019

“GÖRSEL KİMLİK” VE “MARKA TASARIMI” KAVRAMLARINA İLİŞKİN GRAFİK TASARIM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN METAFORİK ALGILARI

Metaphoric perceptions of graphic design students on “Visual identity” and “Brand design” concepts

Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU¹

Kainat ÖZPOLAT²

ÖZ

Bu çalışma, görsel kimlik ve marka tasarımı kavramlarının grafik tasarımcı olmaya hazırlanan öğrencilerin algılamasında metaforlar üretmesini incelemektedir. Bu sorunu ele almak için, görsel kimlik ve marka tasarımı kavramları üzerine bir araştırma çalışması yapılmıştır. Bunun yanında öğrencilerin görsel kimlik ve marka tasarımına ilişkin ürettikleri metaforlar, kategorize edilerek incelenmiştir.

Görsel kimlik, bir kurumu temsil etmede tanınırlık ve akılda kalıcılık sağlayan görsel unsurların tümüdür. Kurum kimliğini gösteren ve iletişimi sağlayan görsel kimliktir. Görsel kimlik kavramı kurum kimliği hedeflerine uygun olarak görülebilen yapıların, planlanmış bir şekilde kurumun menfaatlerine uygun olarak oluşturulmasını kapsar.

Marka tasarımı, kurumların ürün ve hizmetlerini rekabet ortamında diğerlerinden ayırt edilecek şekilde sembol, simge, isim ve terimlerin tümünü kapsar. Markalar kurumun hedef kitlesi ile arasındaki iletişimi sağlayan bir araçtır.

Bu çalışmada Fırat Üniversitesi Grafik Bölümü 2. sınıf öğrencilerinden “Görsel kimlik gibidir, çünkü;” ve “Marka tasarımı..... gibidir, çünkü;.....” ibarelerini tamamlamaları istenmiştir. Araştırma nitel bir çalışma olup verilerin çözümlenmesi içerik analizi yapılarak gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar literatür dikkate alınarak tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Görsel kimlik, marka tasarımı, metafor, algılama, müşteri ilişkisi, grafik tasarımcı adayı.

ABSTRACT

This study examines the concepts of visual identity and brand design to produce metaphors in the perception of students who are prepared to be graphic designers. In order to address this problem, an in-depth research study was made on the concepts of visual identity and brand design. Besides, metaphors produced by students about visual identity and brand design are categorized and analyzed.

Visual identity is the visual elements that provide recognition and memorability in representing an institution. Visual identity that shows the identity of the company and provides communication. The concept of visual identity involves the creation of structures that can be seen in accordance with the corporate identity objectives in a planned manner in accordance with the interests of the organization.

Brand design encompasses all of the symbols, symbols, names and terms of the products and services of institutions so that they can be distinguished from others in a competitive environment. Brands are a tool that provides communication between the organization and its target audience.

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, ERZURUM

e-posta: fhasiloglu@atauni.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9702-1366>

² Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Teknik Bilimler M.Y.O. Grafik Programı, ELAZIĞ

e-posta: kozpolat@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1377-5262>

In this study, Visual identity to the students of the Department of Graphics of Fırat University is similar to m; and Brand design is like lam because The research is a qualitative study and the analysis of the data has been done by conducting content analysis. The results were discussed and recommendations were made in the light of the literature.

Key words: Visual identity, brand design, metaphor, perception, customer relationship, graphic designer candidate.

1. GİRİŞ

Görsel kimlik, hedef kitlenin seçimleri üzerinde etkili olan ve zihinlerde yer edinen, ayırt edilmeyi sağlayan önemli faktörlerden biridir. Marka tasarımı belirli bir isim ya da firmanın görsel unsurlarla iletişim sağlamak için sembol, imge ve simgelerle hedef kitle üzerinde çağrışım yapmayı hedefler. Görsel kimliğin temelinde estetik bir kaygı ve algılamayı kolaylaştıran planlı bir birliktelik yatar. Görsel kimlik ve marka tasarımı kavramlarına ilişkin grafik tasarım öğrencilerinin metaforik algılarını incelediğimiz araştırmada; görsel kimlik ve marka tasarımı kavramları incelenmiş, bu incelemenin ardından grafik tasarım öğrencilerinin bu iki kavrama yönelik ürettikleri metaforlara yer verilmiştir.

Metaforlar yaşamımızda kullanılan bazı benzetme durumlarının kullanılarak bir kavramın başka bir kavrama benzetilmesi ile açıklanan ve bir şeyin yerine başka bir şeyi koyarak yorumlamamızı sağlar (Erol, Özdemir, Turhan, Boydak Ozan ve Polat, 2017: 350). Temelde metafor kavramı bir kavram, olgu veya olayın başka bir kavram, olgu veya olaya benzetilerek açıklanmasıdır. Metafor bir kavramın açıklanmasında o kavramı başka bir kavrama göre anlamak ve tanımlamaktır (Saban, 2008: 460). Bu açıdan bakıldığında bir olgunun başka bir olgu ile açıklanması da diyebiliriz.

2. GÖRSEL KİMLİK

Görme, algılamamanın ilk basamağıdır. Objelerin üzerine düşen ışığın yansımasıyla gözün fiziki yapısı sonucunda, gözün küresi içinde görüntü oluşur. Görme sürecinde benzerlikler olmasına rağmen anlamlandırma kişilerde farklı frekanslarda olur (Uçar, 2004: 59). Görsel kimlik varlığını simgeler ve tipografi ile ifade eder. Bu bağlamda görsel kimlik, görsel görüntülerle birlikte, kurumsal davranış ve kurumsal iletişim biçimi de kurumun kim olduğu ile ilgili bilgi veren ve imajla etkileşen bileşenlerdir. Ancak kurumsal kimlik, görsel göstergelerle somutlaşır (Dündar, 2013: 94). Bir kurum ya da işletmenin görsel kimliği, çok kapsamlı bir planlama gerektirir. Görsel kimlik tasarımında hedef kitlenin yanı sıra kurumun çalışanları, yatırımcı ve ortaklarını bilgilendirir. Görsel kimlik planlamasında; antetli kağıt, zarf, kartvizit, dosya, fatura gibi ticari kağıtlara basın ilanlarına, ambalaj tasarımlarına, mimari ve taşıyıcı araçlara, iş önlüklerine zorunlu görsel standartlar getirmek amaçlanır (Becer, 1997: 199).

Kurum kimliği

Kurum kimliği kavramı bireysel kimlikten farklı bir bakış açısıyla kolektif kimlik biçiminde kuruluşun organizasyonunun kimliğini ifade eder. Bu kimlik kuruluşta çalışanların davranışından görünüme kadar bütün unsurları içerisinde barındırır (Okay, 2000: 38). Bir işletmenin içeride ve dışarıda kurum kimliğine ihtiyaç duymasının nedenleri, içeride işletmenin çalışanlarıyla duygusal bir bağ kurulmasını, dışarıda ise diğer kurumlardan ayrılmasını sağlayan en önemli faktördür.

Kurumsal Kimliğin Unsurları

Kurumsal imaj: Kurumun hedef kitle üzerinde bıraktığı etkidir.

Kurum kültürü: Kurum çalışanlarından davranışlarından başlayarak görünümüne kadar olan bütün değer yargılarını kapsar.

Kurumsal iletişim: Kurumun hedef kitlesi ile olan iletişim biçimidir.

Görsel Kimliğin Kurum İmajına Etkisi

İmaj, bir kurumun kendileri ile ilgili olarak başka insanlar üzerinde bırakmak istedikleri veya bıraktıkları izlenim olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle imaj, bireyler/kurumların farklı yönlerinin diğerleri tarafından algılanması sonucunda benimsenen görüşlerin toplamıdır. Ancak imaj, bir kez sahip olunan ve ömür boyu sahip olunan bir kavram değildir. Dolayısıyla imaj kavramı bireylerin zihinlerinde yavaş yavaş oluşan imgelerin bütünü olarak görülmelidir (Sungur, 2012: 56).

Kurum imajı; hedef kitle üzerinde bıraktığı görsel ve sözcüksel algılamaların tümü olduğu için bütünlük içinde olmalıdır. Kurumun hedef kitlesine vermiş olduğu resimdir. Kurum imajı karşılıklı etkileşimle verilen bilgi ve deneyim sonucunda oluşur.

Görsel kimliğin sağladığı önemli kavramlardan biri kurum imajıdır. Görsel olarak kurum imajında etkili olan logo ve simgeler, sloganlar, renk ve tipografidir.

Logo ve simgeler: Grafik tasarımı öğelerinden oluşan kurumun işlevleri ile doğru orantılı oluşan hizmet ya da ürünün özelliklerini ön plana çıkaran ve yansıtan grafik tasarım ürünüdür.

Birlikte iş yapabilmenin, anlaşabilmenin aracıdır iletişim ve iletişim sadece sözcüklerle gerçekleşmez (Özmen, Akuzum, Zincirli, & Selcuk, 2016). Logo ve simgelerde iletişim araçlarındandır. Logo ve simgeler kurumun imzası ve kimliğidir. Temsil ettiği kurum hakkında ipuçları verir. Anlattığı dilsel ve görsel simgelerle bir iletişim şeklidir (Dündar, 2013 :96).

Logo ve simge iki ya da daha fazla tipografik karakterin bir araya gelerek okunacak biçimde ürün, kuruluş ya da hizmeti tanıtan simgelerdir (Becer, 1997:195).

Sloganlar: Kurumu hedef kitle üzerinde bıraktığı etkiyi artırmaya yönelik oluşturduğu sözler dizisidir. Kurumla bütünsellik gösteren sloganlardır.

Etkili bir reklam sloganı geliştirdiğinizde, işinizin neyle ilgili olduğunu ve sloganınızı markanızın önemli bir parçası haline getirir. Unutulmaz ve akılda kalıcı bir sloganın olması için gereken nedenlerden bazıları şunlardır:

Markanın Teşviki ve Tanınması: Marka adı, logosu ve sloganı ile birlikte, marka kimliğinin üç temel bileşenidir. Böylece akılda kalıcı bir slogan olması, markanızın pazarda tanınmasını sağlamanıza yardımcı olacaktır.

Müşterilerle İlişki Kurma: Sloganlar, her zaman bir işletme ile ilişkili müşterileri arasındaki boşluğu sağlıklı bir ilişki için doldurma köprüsü olarak değerlendirilir. Markaları sloganlarıyla kişiselleştirmek insanların sırayla markalara karşı olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlayan işletmeleri hatırlamalarına yardımcı olur.

Farklılaşma: Benzersiz bir reklam sloganına sahip olmak, sizi diğerlerinden farklı kılar. Markanız, insanların akıllarında benzersiz bir kimlik yaratır. Markanızı sloganla tanımlayabilirler.

Ürününüzü İstenir Yapma: Bir slogan, ürünün ne olduğu, niteliklerinin neler olduğu hakkında çok şey söyler. Kısacası, insanların ürünüze bakma şeklidir. Dolayısıyla bir slogana sahip olmak, ürününüzü piyasada arzu edilir kılmamanın yeni yoludur. (<https://www.adcheetah.com/blog/why-advertising-slogans-are-important-in-marketing/>).

Renk: Renk, görsel kimlik tasarımında önemli bir husustur. Renklerin insanların duygusal durumu üzerinde önemli bir etkisi vardır. Renk fiziksel bir oluşumdur ve ışık ile birlikte oluşur. Tasarımın önemli bir ögesi olduğu gibi, aynı zamanda sembolik bir değeri de vardır (Uçar, 2004: 45). Renk görsel kimliği uyguladığımız basılı materyallere zenginlik, güzellik, heyecan ve kişilik katabilir. Renklerin anlatım dili sözlerle anlatılmayacak kadar etkilidir. Bundan dolayı renkleri ilettikleri mesajları göz ardı etmeksizin doğru kullanmalıyız. Sıcak ve soğuk renklerin insan üzerindeki etkileri günlük yaşamımızda sıkça karşılaştığımız ve bizi yönlendiren olgulardır. Ateş ve güneşi-kırmızı, sarı ve turuncu sıcak renklerdir. Ağacın gölgesi ve suyun sakinliği mavi, menekşe rengi ve yeşil soğuk renklerdir (Ketenci-Bilgili, 2006: 197).

Bir markanın renk seçimi hem kişiliğini hem de sunduğu ürün ve / veya hizmetlerin kalitesini güçlendiren temel bir unsurdur. Bazı markalar o kadar ikoniktir ki, logoları eşlik etmeden sadece tek bir pantone renginden ayırt etmek mümkündür. Bariz bir örnekle başlayalım: fast-food devi McDonald's. Logosu dünyada en çok tanınan markalardan biri ve çarpıcı kırmızı zemini markalarına hâkim. Bu imza kırmızı, tabelalarında, restoranlarının duvarlarında ve hatta Ronald McDonald'da bile görülür (<https://econsultancy.com/how-brands-use-colour-psychology-to-reinforce-their-identities/>).

Şekil 1: Mc Donalds logosu (<http://febtasarim.com/h-mc-donalds-logo-hikayesi-1.html>)

Nuffield Health markasının karakteristik yeşili aynı zamanda dünyadaki eczanelerle de eş anlamlıdır. Artan sayıda hastane ve spor salonuyla, Nuffield Health'in neden canlı bir yeşili seçtikleri anlaşılabilir. Gölgenin doygunluğu, canlılığı, enerjiyi ve gücü iletir.

Şekil 2: "Nuffield Health" logosu (https://en.wikipedia.org/wiki/Nuffield_Health)

Tutarlılık, bir markanın uyumlu bir sese sahip olmasını sağlamak için çok önemlidir. İki ila dört renkten oluşan küçük bir palet seçerek ve bunları pazarlama kanalları boyunca kullanarak, markalar tüketicinin gözünde kimliklerini ve hatırlanabilirliklerini güçlendirir.

Apple markaları ve pazarlamaları söz konusu olduğunda geliştiğine yönelik bir anlam çıkıyor. Soldaki 1977 logosuna ve sağdaki günümüz logosuna bir göz atalım.

Şekil 3: "Apple" logosu (<https://medium.com/t%C3%BCrkiye/apple-logosu-f92bf2342be7>)

Şimdi iki logoyu iki farklı markayı temsil ediyormuş gibi düşünelim: En şık teknolojinin modern bir tasarıma kusursuz bir şekilde yerleştirilmiş olduğu bir dizüstü bilgisayar satın almak istiyorsunuz. Bu beklentileri karşılamak için hangi markaya daha fazla güvenirsiniz?

Parlak ana renklerin aksine, gri genellikle duygusal ve nötrdür ve toplu pazarlama için mükemmeldir. Gelişmiş ve köklü bir teknoloji şirketi için gri mükemmel bir seçim olabilir: anlaşılmaz, zamansız ve ürünlerin üretildiği malzemeleri yansıtır. Belki de bu, sektör genelinde pazarlama kampanyalarında gri tonlamanın neden bu kadar sık kullanıldığını açıklar (<https://econsultancy.com/how-brands-use-colour-psychology-to-reinforce-their-identities/>).

Tipografi: Avrupa’da yayılan Rönesans hareketi, hümanist bir felsefe anlayışının gelişmesine, klasik edebiyatın yeniden incelenmesine ve şekillenmesine ortam sağlamıştır. Bu dönemde baskı teknolojisinde çığır açan gelişmeler yaşanmış ve 1450’ de Mainz’li Johann Gensfleisch Zum Gutenberg bir kitabın tipografi tekniğiyle basılabilesini sağlayan sistemi bulmuştur. Gutenberg bu buluşunda Çin’de tahta kalıplara rölyef olarak oyulan ve “Xylotypography” adı verilen baskı tekniğinden esinlenmiştir (Becer, 1997: 92). Yazı ve tipografinin gelişimi, basım tekniklerinin gelişimiyle farklı bir ivme kazanmıştır. Günümüzde grafik tasarımı eğitimi veren kurumlar iyi bir tipografi eğitimi vermek ve bu alanda yetkin olmalarını sağlamak zorundadırlar. Tipografinin kıymetli bir sanat olması, düşünceyi giydiren öğeyi tipografinin maddesel güzelliği ile yazının sistemi içinde biçimlendirdiğinden gelir (Uçar, 2004: 108-109).

Tipografinin ana obje olarak kullanıldığı görsel kimliklerin de varlığı düşünülünce tipografi vazgeçilmezdir.

Tipografi neden gereklidir?

Hedef kitlenin dikkatini çeker: Doğru kullanıldığında, tipografi belirli bir ruh halini veya hissi aktarabilir. Hedef kitlenin hangi mesajı göndermeye ve ilgilenmeye çalıştığını anlaması gerekir. Uygun yazı tipine sahip olmak, kurumunuzun görsel kimlik olarak hafızalarda yer almasını ve daima canlı kalmasını mümkün kılar.

Tanımaya yaratır ve oluşturur: Hedef kitlenin, kurumun markasını herhangi bir yerde veya zamanda tanımamasını isterseniz iyi bir tipografi ile göstermelisiniz. Tipografi kurumu işaretler ve izleyicide tekrar tekrar zamanla tanımlayıp akılda kalıcılığını sağlar (<https://bigfishpresentations.com/2013/01/09/5-reasons-why-typography-is-powerful/>).

3. MARKA TASARIMI

Tasarım: Günümüzde oldukça sık kullanılan fakat içeriği konusunda her alanda farklı karşılığa sahip etkileyici bir sözcüktür. Tasarım eylemi oluşturulacak eylemin tüm hatlarını içinde barındıran bir olgudur. Elizabeth Adams Hurwitz “Tasarım, gerekli olanın araştırılmasıdır.” demektedir (Becer, 1997: 32). Tasarım belirli bir amacı olan mal ya da hizmetin hedef kitlenin ilgisini çekecek biçimde oluşturulması sürecidir. Marka tasarımının tasarlanma sürecinde grafik tasarımcıların rolü büyüktür. Grafik tasarımın görsel bir iletişim sanatı olduğu düşünüldüğünde bu kaçınılmazdır. Grafik tasarımcı görüntüyü ve yazıyı ilkeli bir şekilde bir araya getirerek kompozisyonunu oluşturur. Grafik tasarımcının görsel iletişimi sağlaması ve mesajı iletmesi biçimsel olarak yalın, anlaşılabilir ve çarpıcı olmalıdır.

İlk kurumsal kimlik tasarımlarını tasarladıkları markaya kendi üsluplarını katan tasarımcılar gerçekleştirmişlerdir. 1936 yılında Giovanni Pintori, bir İtalyan daktilo firması olan Olivetti’nin reklam bölümünde göreve başladığında Olivetti’nin grafik görüntüsüne kendi kişisel damgasını vurmuştur (Bektaş, 1992: 162). Bu durumdan da anlaşılacağı üzere grafik tasarımcının marka tasarımındaki rolü küçümsenemeyecek kadar fazladır.

Tasarım süreci:

Kavramsal ve görsel öğelerin belirli bir düzen içerisinde bir araya gelmeleri ve hiçbir öğenin birbirine yabancı, uyumsuz olmadığı bütünlük içinde oluşturduğu yapıya kompozisyon denir (Ketenci- Bilgili, 2006: 279). Yaratıcı sürecin bir kuramı ya da formülü yoktur. Yeniden üretme ya da taklit etmede geçmişteki uygulamalar örnek alınabilir fakat bu günümüz tasarımlarına öncülük edemez. Yaratıcı sürecin bu tanımsızlığına karşın tasarım süreci üzerine birçok şey söylenebilir (Becer, 1997: 40). Ketenci – Bilgili ve Becer’e göre tasarım süreci; “Problemin Tanımı, Bilgi Toplama, Yaratıcılık ve Buluş, Çözüm Bulma ve Uygulama” dan oluşur (Ketenci- Bilgili, 2006: 280; Becer, 1997: 39).

Problemin tanımı:

Tasarım probleminin çözümünde en önemli aşama problemi tanımlamaktır. Hedef kitle kimdir? Hedef kitleye hangi tasarım yolu ile ulaşacaksınız? Bütün bunların bir tanımlaması olmalıdır.

Neye ulaşmak istiyorsunuz? Mesajınız kimi hedefliyor? İleteceğiniz mesaj ne olacaktır? Mesajınızı nasıl iletacaksınız? Bir tasarımcı, problemin tanımlanması aşamasında bu ve buna benzer birçok soruya cevap bulmak zorundadır (Ketenci- Bilgili, 2006: 281; Becer, 1997: 41). Problem tanımlanırken alışılmış düşünce sistemlerinin dışına çıkıp her şeyi sorgulamak gerekmektedir. Marka kimliği, bir kurum hakkında kısa sürede bilgi aktarmanın çok önemli bir yoludur. Marka ile ilk etkileşim, kimlikle başlar. İlk izlenimin boşa gitmediğinden emin olmak için problem tanımını iyi yapmak gerekir. Başarılı bir marka tasarım süreci, kurumdaki herkesin kendi üzerine düşen katkıyı yapacağı nihai bir strateji yaratır.

Marka Tasarım süreciniz için ilk ilke: Marka Logosu en büyük, en başarılı markaların her zaman akılda kalıcı olan logoları vardır ve insanlar bu logoları gördüklerinde hemen markayı düşünürler. Büyük markalar, marka imajlarına uyan ve aynı zamanda harika görünen bir logosuyla tanınıyorlar (<https://www.conversionadvantage.com/blog/branding-design-process/>).

Bilgi toplama:

Yapılacak tasarımda problemi tanımlamaya yönelik olabildiğince çok fazla bilgi toplanmalıdır. Bir tasarım faaliyeti içinde olmanın en önemli koşulu araştırma yapmak ve sağlıklı bilgiler toplamaktır. Bazı durumlarda tasarımcı problem durumuna yönelik işverenden doyurucu bilgiler alırsa başka bilgi kaynaklarına gerek kalmayabilir. Böyle olsa bile araştırmayı derinlemesine yapmak tasarımcının elini her zaman güçlendirir. Tasarım aşamasında yaratıcılığı ve yeni boyutlar kazandırması bakımından bilgi toplama işi titizlikle yapılmalıdır (Becer, 1997: 42).

Yaratıcılık ve buluş

Yaratıcılıkla ilgili en yaygın kullanılan yöntemler; dikey ve kapsamlı düşünme, beyin fırtınası, kuluçka dönemi, not alma, sentez ve görsel incelemedir (Ketenci- Bilgili, 2006: 280; Becer, 1997: 51). Tasarımcının bir bakış açısına sahip olabilmesi konu hakkında ne düşündüğü ve bir disiplin çerçevesinde kendini ne kadar geliştirdiği ile ilgilidir.

Yaratıcılığın disiplin boyutu; ürünün avantaj olabilecek özelliklerini bulma, estetik ve düşünsel tasarım yapma, rehber olmada yönetmek ve toplumsal bilinci geliştirmenin yanında insanlığa karşı sorumlu olma disiplinlerine sahip olmalıdır (Becer, 1997: 47).

Çözüm bulma ve uygulama

Çözüm bulma problemin ortaya konulması ve detayları ile tüm durumların araştırmasına yönelik çalışmaları içerir (Becer, 1997: 54). Tasarım sürecinin son aşaması çözüm bulma ve uygulamadır. Yani artık tasarımcı boş olan bir sayfayı doldurmaya başlar ve probleme yönelik çözümünü sunar ve uygular.

Çalışmanın amacı ve problem durumu

Grafik tasarım meslek eğitiminde, mesleki kavramların betimlenmesinde belli bir grup öğrencinin metaforlarının kavramsal açıklanmasıdır.

Grafik tasarım öğrencilerinin kavramsal olarak mesleki deneyimlerini yeryüzünde ne ile özdeşleştirdiğine ilişkin bir araştırmadır.

Grafik tasarımcı olmaya hazırlanan öğrencilerin aldıkları eğitimde karşılaştıkları kavramları metaforlarla algılamaları ve bir metaforla ilgili yaptıkları açıklamalar, durumları daha net ifade etmelerine olanak sağlayabilir.

Tasarımcı adaylarının mesleki kavramlarına ilişkin algılamalarını metafor kullanarak daha iyi ortaya koyabilecekleri düşünülmektedir. Bu araştırma ile grafik tasarım öğrencilerinin “görsel

kimlik” ve “marka tasarımı” ile ilgili edindikleri algılarını ürettikleri metaforlar ile belirlemek amaçlanmıştır.

4. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim, bireylerin günlük hayatlarında oluşan olguların sorgulandığı, olgu ya da kavramla kastedilen mananın analiz edildiği nitel bir araştırma desenidir (Valentine, Kopcha, ve Vagle, 2018). Bu araştırma deseninde bireylerin bir olguya yönelik yaşantıları, algıları ve yüklediği anlamları ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır. Bu desen farkında olunan fakat derinlemesine bilgi sahibi olunmak istenen konularda kullanılması tercih edilen bir araştırma desenidir (Cooper, Fleisher & Cotton, 2012). Bu araştırma kapsamında da grafik tasarım 2. sınıf öğrencilerinin “görsel kimlik” ve “marka tasarımı” kavramlarına ilişkin zihinlerindeki metaforların belirlenmesi amacıyla olgubilim deseni kullanılmıştır.

Çalışma Grubu:

Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu tasarım bölümü grafik bölümünde eğitim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılmış 28 (17 kız ve 11 erkek) 2. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmaya katılacak öğrenciler, uygun örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Bu yöntemin tercih edilme nedeni ise, pratiklik ve ekonomiklik açısından avantaj sağlamasıdır (Monette, Sullivan ve Dejong, 1990). Araştırmaya katılan öğrencilere, araştırma etiğinin sağlanması adına Ö1, Ö2, Ö3... Ö28 şeklinde kodlar verilmiştir.

Veri Toplama Araçları:

Görsel kimlik ve marka tasarım literatür toplama yöntemi ile açıklanmıştır. Çalışmaya katılan grafik bölümü ikinci sınıf öğrencilerinin görsel kimlik ve marka tasarımı ile ilgili algılarını metafor yardımıyla belirlemek için iki aşamadan oluşan bir form hazırlanmıştır. İlk olarak görsel kimlik ve marka tasarımı ile ilgili tek tek metafor oluşturmaları, ikinci aşamada ise metaforu üretmelerine neden olan düşüncelerini açıklamaları istenmiştir.

Verilerin Analizi:

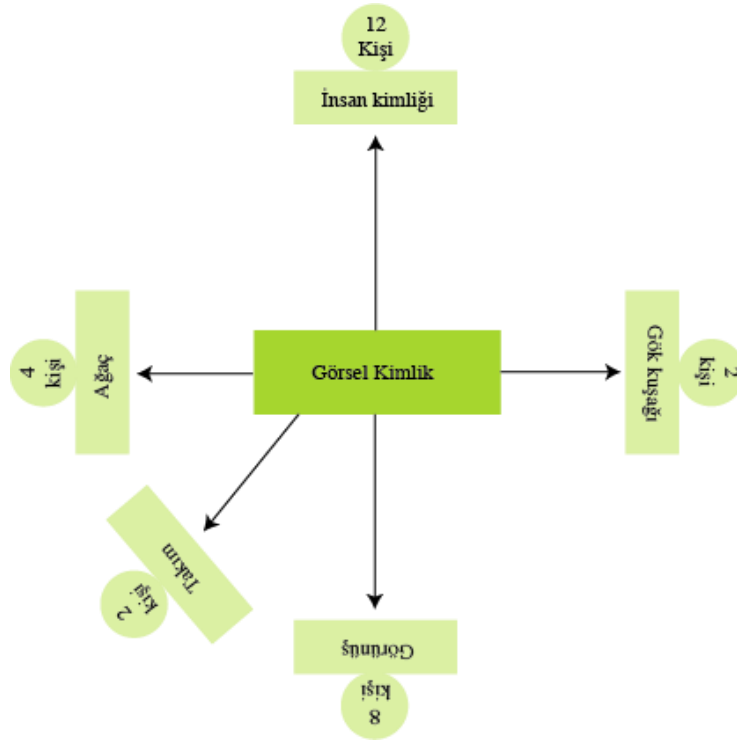
Bu araştırmada elde edilen nitel veriler içerik analiz yöntemi kullanılarak betimlenmiştir. Bazı bilim insanları, tüm nitel veri analizlerinin içerik analizi olduğunu bunun nedeni olarak ise, tüm nitel veri analizlerinde üzerinde çalışılan, o verinin içeriği olduğunu belirtmişlerdir (Merriam, 2013). İçerik analizi, metin veya metinlerin içindeki sözcüklerin, kavramların veya cümlelerin varlıklarını belirlemek ve onları sayıya dökmek için kullanılır (Kızıltepe, 2017). İçerik analizinde ilk aşamada birbirine yakın olan nitel veriler belirli tema ve kategoriler şeklinde düzenlenir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Katılımcıların metaforlarından alıntılar yapılarak ürettikleri metaforların desteklenmesi sağlanmıştır. Verilerin gruplandırılmasında “Görsel kimlik” için G1, G2, G3...G28 kodu verilirken marka tasarımı için M1, M2, M3... M28 ve bu gruplar incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizleri aşamasında, araştırmacı dışında bir öğretim üyesi ile içerik analiz verileri ayrı ayrı kodlanmış ve aralarındaki tutarlılık, [Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) x 100] formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Kodlamaları yapanlar arasındaki uyum ise .92 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Görsel kimlik algısı

Grafik tasarım eğitimi alan öğrencilerin görsel kimlik ile ilgili algılarını belirlemek için yapılan veri formunda ürettikleri metaforlar ve destekleyici açıklamalar 5 kategoriye ayrılmıştır.

Şekil 4: Görsel kimlik kavramına ilişkin bulguların şematik gösterimi

Bu kategoriye ilişkin örnek katılımcı görüşleri şöyledir:

G1: Görsel kimlik insan kimliği gibidir çünkü özgündür.

İnsan kimliği kategorisinde görsel kimliğin özgünlüğü vurgulanmaktadır. Bu durum, insan kimliği gibi görsel kimliğin de kendine has özellikleri olması gerektiği göstermektedir.

G11: Görsel kimlik ağaç gibidir çünkü ayırt edilebilirdir.

Ağaç kategorisinde görsel kimliğin köklü bir gelişime sahip olmak istiyorsa ağaç gibi olmalıdır. Birçok kimlik arasında kendine ait özellikleri ile ayırt edilebilir olarak değerlendirilmektedir.

G6: Görsel kimlik gök kuşağı gibidir çünkü özelliklidir.

Gök kuşağı kategorisinde görsel kimliğin farklılıkları ile kendine özgü özellikler taşıması gerektiği vurgulanmıştır.

G14: Görsel kimlik takım gibidir çünkü bütündür.

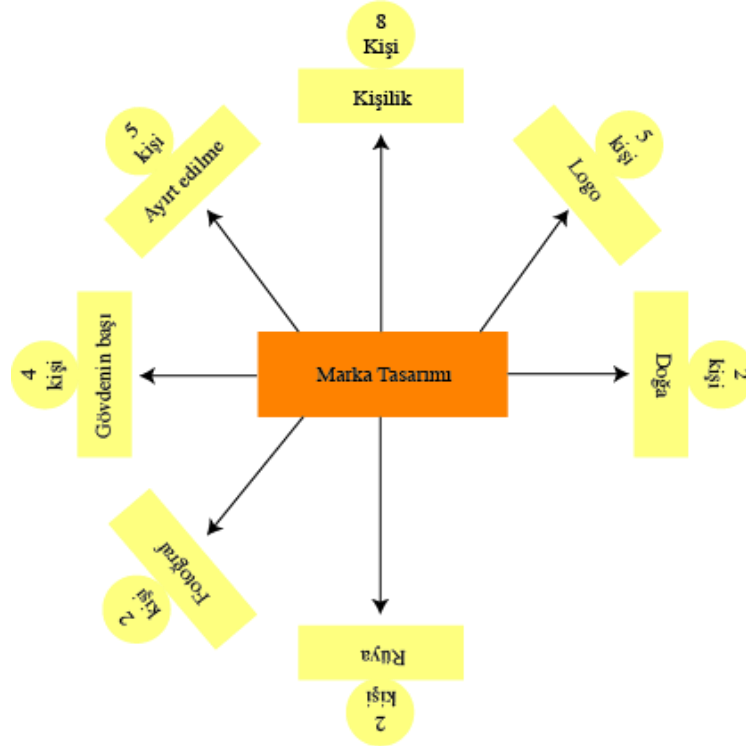
Takım kategorisinde görsel kimliğin tüm parçaları ile bütünlük içerisinde olması gerektiği değerlendirilmiştir.

G26: Görsel kimlik görünüş gibidir çünkü kalıcıdır.

Görünüş kategorisinde görsel kimliğin insanların zihninde kalıcı olması için tutarlı bir görünüme sahip olması gerektiği söylenmiştir.

Marka tasarımı algısı

Grafik tasarımı eğitimi alan öğrencilerin marka tasarımı ile ilgili algılarını belirlemek için yapılan veri formunda ürettikleri metaforlar ve destekleyici açıklamalar 7 kategoriye ayrılmıştır.

Şekil 5: Marka tasarımı kavramına ilişkin bulguların şematik gösterimi

Bu kategoriye ilişkin örnek katılımcı görüşleri şöyledir:

M27: Marka tasarımı kişilik gibidir çünkü özelliklidir.

Kişilik kategorisinde marka tasarımının kendine özgünlüğü ve özellikleri açıklanmaktadır.

M7: Marka tasarımı ayırt edilme gibidir çünkü kurumsaldır.

Ayırt edilme kategorisinde marka tasarımının kurumun diğerleriyle ayrılması vurgulanmıştır. Bu bakımdan marka tasarımında önemli faktörlerden biri ayırt edilmedir.

M2: Marka tasarımı gövdenin başı gibidir çünkü beyindir.

Gövdenin başı kategorisinde marka tasarımının tanınmada her şeyden daha önemli olduğu ve beyin konumunda olduğu açıklanmıştır.

M19: Marka tasarımı fotoğraf gibidir çünkü simgedir.

Fotoğraf kategorisinde marka tasarımının simgeselliği belirtilmiştir.

M9: Marka tasarımı rüya gibidir çünkü akılda kalıcıdır.

Rüya kategorisinde marka tasarımının akılda kalması için bilinçaltında yer edinmesi gerektiği anlatılmıştır.

M5: Marka tasarımı doğa gibidir çünkü farklıdır.

Doğa kategorisinde marka tasarımının doğadaki gibi her şeyin birbirinden farklı olmasının ahengi vurgulanmıştır.

M18: Marka tasarımı logo gibidir çünkü simgedir.

Logo kategorisinde marka tasarımının simge olarak temsil edilmesi açıklanmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada grafik tasarımcı yetiştirmekte olan grafik bölümü öğrencilerinin, görsel kimlik ve marka tasarımı kavramlarına ilişkin algılarını metaforlar yardımıyla belirlemek amaçlanmış ve grafik tasarım meslek eğitimi alanlarıyla aynı eğitimi almalarına rağmen grafik bölümü öğrencilerinin belirlenen kavram için farklı metaforlar geliştirdikleri görülmüştür. Bu çalışmada 28 grafik tasarımcı adayının, iki kavramla ilgili ürettikleri metaforları açıklamak için değerlendirme istenmiştir. Grafik tasarım ile ilgili mesleki kavramların niteliğine ilişkin algıların görsel kimlik ve marka tasarımı kavramlarının açıklanmasında önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Katılımcılar genel anlamıyla kavramları açıklamada olumlu görüşler bildirmişlerdir. Grafik tasarım eğitimi alan öğrencilerin kendi bilinç dünyasında kavramları görsel bir dille anlattıkları görülmüştür. Farklı ve benzer kavramlar üretmeleri, adayların aldıkları eğitimin kendilerinde bıraktığı izlenimlerin aynı olmamasından kaynaklandığı kanısını oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında ortak bir görsel dil ortaya çıkmıştır.

Görsel kimliği; insan kimliği, ağaç, takım, gök kuşağı ve görünüş kategorisinde betimleyen öğrenciler, değerlendirmelerinde kavramları destekleyici açıklamalar yapmışlardır.

Marka tasarımı; kişilik, ayırt edilme, gövdenin başı, fotoğraf, rüya, doğa ve logo olarak betimleyen katılımcılar, ürettikleri metaforlar farklı gibi dursa da temel olarak aynı noktada birleşmişlerdir.

Çalışmanın bulgularına göre, grafik tasarım eğitimi alan öğrencilerin kavramsal düşünmeye teşvik edilmesi gerekmektedir. Her alanda olduğu gibi grafik tasarımı eğitimi alanların da mesleklerine yönelik kavramsal okumalar yapmalarının gerekliliği çıkarılabilecek en önemli sonuçtur.

Bu çalışmada Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Grafik Tasarımı 2. sınıf öğrencilerinin metafor üretmeleri istenerek görüşleri alınmıştır. Sonraki araştırmada grafik tasarım lisans öğrencileri ile ön lisans öğrencilerinin kavramsal olarak mesleki bir kavrama yönelik ürettikleri metaforların karşılaştırmaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

- BECER, Emre. (1997) İletişim ve Grafik Tasarım. Dost Kitabevi, Ankara.
- BEKTAŞ, Dilek. (1992) Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; KILIÇ ÇAKMAK, Ebru; AKGÜN, Özcan Erkan; KARADENİZ, Şirin; DEMİREL, Funda. (2018) Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pagem Akademi, Ankara.
- COOPER, R., FLEISHER, A., & COTTON, F. A. (2012). Building connections: An interpretative phenomenological analysis of qualitative research students' learning experiences. The Qualitative Report, 17(17), 1-16.
- DÜNDAR, Ferah Nur. (2013) Görsel Kimliğin Kurum İmajına Etkileri. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi,
- EROL, Yusuf Celal; ÖZDEMİR, Tuncay Yavuz; TURHAN, Muhammed; BOYDAK ÖZAN, Mukadder; POLAT, Hakan. (2017) Pedagojik Formasyon Eğitimi Almakta Olan Öğretmen Adaylarının Pedagojik Formasyona İlişkin Metaforik Algıları. Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi,
- KETENCİ, Hasan Fehmi; BİLGİLİ, Can. (2006) Yongaların 1000 Yıllık Gizemli Dansı Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı. Beta Yayınları, Ankara.
- KIZILTEPE, Z. (2017). *İçerik analizi*. F. N. SEGGIE ve Y. BAYYURT (Eds.), Nitel araştırma: yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları.(s. 253–266) içinde. Anı Yayıncılık, Ankara.

- MERRIAM, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. : Selahattin Turan, Çev. Ed.: Selahattin Turan). Nobel yayın dağıtım, Ankara.
- MİLES, M, B., & HUBERMAN, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- MONETTE, D.R., SULLIVAN, T.J., & DE JONG, C.R. (1990). *Applied social research*. New York: Harcourt Broce Jovanovich, Inc.
- OKAY, Ayla. (2000) Kurum Kimliği. Mediacat kitapları, Ankara.
- ÖZMEN, Fatma., AKUZUM, Cemal., ZİNCİRLİ, Muhammed., & SELÇUK, Gülenaz. (2016). The Communication Barriers between Teachers and Parents in Primary Schools. *Eurasian Journal of Educational Research*, 66, 27-46.
- SABAN, Ahmet. (2008) Okula İlişkin Metaforlar. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,
- SUNGUR, Suat. (2012) Türkiye’de En Çok Tercih Edilen Vakıf Üniversitelerinin Görsel Kimlik Tasarımlarının Analiz. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*,
- UÇAR, Teyfik Fikret. (2004) Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş, İstanbul.
- VALENTINE, K. D., Kopcha, J. T., & Vagle, M. D. (2018). Phenomenological Methodologies in the Field of Educational Communications and Technology. *Association for Educational Communications & Technology*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11528-018-0317-2>.
- YILDIRIM, Ali; ŞİMŞEK, Hasan. (2013) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <https://www.adcheetah.com/blog/why-advertising-slogans-are-important-in-marketing/>
- <http://febtasarim.com/h-mc-donalds-logo-hikayesi-1.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Nuffield_Health
- <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/apple-logosu-f92bf2342be7>
- <https://econsultancy.com/how-brands-use-colour-psychology-to-reinforce-their-identities/>
- <https://bigfishpresentations.com/2013/01/09/5-reasons-why-typography-is-powerful/>
- <https://www.conversionadvantage.com/blog/branding-design-process/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 203-210, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 21.03.2019 **Kabul Tarihi:** 16.08.2019

X VE Y KUŞAĞI ÇALIŞANLARININ MOTİVASYON ARAÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Comparison of Instruments of Motivation for X and Y Generations Workers

Ender TUNÇER HELVACIOĞLU¹

Sevcan FIRIN²

Öz

Ekonomik, sosyal ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, niteliklerde, beklentilerde ve kuşak anlayışında değişime neden olmuştur. Kuşaklar konusunda tam bir görüş birliği olmamakla birlikte 1960-1980 arası doğanlar X, 1980-2000 arasında doğanlar Y kuşağı olarak nitelendirilmektedir. 1980'lerden önce X kuşağı çalışanlarına rastlanırken bugün X ve Y kuşağına bir arada rastlanmaya başlanmıştır. Kuşakları bir arada tutabilmek ve çatışmalarını engelleyebilmek için farklı strateji ve politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bugün X ve Y kuşağı çalışanlarına en çok hangi sektörde rastlandığı; X ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyon araçları tartışılmaktadır. Çalışmada X ve Y kuşağı motivasyon araçları karşılaştırılmıştır. Afyonkarahisar'daki hastanelerde yapılan çalışmada veriler Mottaz'ın (1985) iş motivasyon ölçeği ile toplanmıştır. X ve Y kuşaklarının içsel ve dışsal motivasyon araçlarının farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan bu araştırma sonucuna göre, hastane çalışanlarının içsel motivasyon araçlarını önemseme eğilimi dışsal motivasyon araçlarını önemseme eğilimlerine kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: X kuşağı, Y kuşağı, Motivasyon

ABSTRACT

The developments in economic, social, and technological areas have caused to change the qualities, expectations, and understanding of generation. Generally, people born between 1960-1980 are characterized as X generation, and between 1980-2000 as Y generation. While employees of X generation were encountered before 1980s, X and Y generations start to be seen together today. Various strategies and policies have begun to be implemented for holding the generations together and preventing their conflict. The matters of debate are in which sector the employees of X and Y generations are encountered especially nowadays and which instruments motive the employees of these generations. In the current study, instruments of motivation for X and Y generations were compared. The study was conducted in the hospitals in Afyonkarahisar and work motivation scale developed by Mottaz (1985) was used to collect data. It was concluded that instruments of intrinsic and extrinsic motivations differed for these generations. In addition, according to the results of this study, it can be said that the tendency of the hospital employees to care about the intrinsic motivation instruments is higher than the tendency to care for the extrinsic motivation instruments.

Key Words: X Generation, Y Generation, Motivation

1.GİRİŞ

“Yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını taşıyan, dolayısıyla birbirine benzer sorumluluklarla yükümlü olmuş kişiler topluluğu” kuşak olarak tanımlanmaktadır Türk Dil Kurumu,

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, AFYONKARAHİSAR
e-posta: endertuncer@aku.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3715-2131>

² Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Altıntaş Meslek Yüksekokulu, Altıntaş-KÜTAHYA
e-posta: sevcan.firin@dpu.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8914-100X>

[TDK], 2016). Literatür incelendiğinde motivasyon, kariyer, iş tatmini gibi konularda kuşakların birbirinden farklı özellikler ve beklentiler göstermesi kuşaklarla ilgili çalışmaların çeşitlenmesine neden olmuştur. Kuşakların farklı açılardan karşılaştırılmasına yönelik çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmada da kuşak kavramı, kuşak türleri, motivasyon kavramı anlatılmış, X ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyon araçları arasında fark olup olmadığı anket yöntemi ile araştırılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda X ve Y kuşağının içsel ve dışsal motivasyon araçlarına önem düzeyi arasında herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Kuşak

Dünyada gelişen olaylar ve değişiklikler ile ortaya çıkan farklı zaman dilimlerine kuşak denilmektedir. Kuşak terimi çeşitli bilimlerde, aynı yaştan bir grup insanı ifade eden multidisipliner bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Berkup, 2014: 219). Yaşa bağlı farklılıklar; bireylerin karakterlerinin oluştuğu dönemlerde yaşanan teknoloji alanındaki ve sosyal alandaki değişimler, toplumsal hayatı etkileyen savaş, ekonomik buhranlar, siyasi olaylar gibi etkenlere bağlı olabilir. Bu bağlamda aynı dönemde doğup büyümüş, yaşça birbirine yakın insanların benzer düşünce ve davranışlar içinde olacağı söylenebilir. Bu durum sosyolojik olarak kuşak kavramını ortaya çıkarmaktadır (Ölçüm ve Polat, 2016: 362). Bu doğrultuda kuşaklar gelenekçiler, bebek kuşağı, X kuşağı ve Y (milenyum) kuşağı olarak sınıflandırılmaktadır (Walton, 2011: 2).

2.1.1. Gelenekçiler

Bu kuşağı 1900-1945 yılları arasında doğanlar oluşturmaktadır. Bu kuşaktakilerin kişiliklerinin şekillenmesinde ve karakteristik özelliklerinin oturmasında benzer sosyo-kültürel, politik ve ekonomik olaylar büyük rol oynamaktadır (Berkup, 2014: 219).

2.1.2. Bebek kuşağı

Bebek kuşağı 1946 ve 1964 yılları arasında doğanların oluşturduğu jenerasyon olarak ifade edilmektedir. Şu anki yaşları sayesinde bebek kuşağı çalışanları genç çalışanlara ve şirketlere sunacak pek çok deneyim ve bilgiye sahip olmaktadır. Johnson ve Johnson' a (2010) göre, bebek kuşağı çalışanları emekli olmaya başladıkça, firmaların dikkatli olmaları ve engin deneyimleri ile pek çok şey sunan bu çalışanların yerine geçecek çalışanları hazırlamaları gerekmektedir çünkü bu firmalar için şaşırtıcı bir şekilde zor olabilir. Bebek kuşağı toplantı ve takım çalışmasını seven, geri bildirimini takdir etmeyen ve unvan ve dışa yönelik ödülleri önemli gören takım oyuncularını olarak tanımlanmaktadır (Vuokko, 2016: 4-5). Bebek kuşağı vatansever, sadakatli, nazik (kibar), muhafazakar ve kuruma inancı tam ve ayrıca değerleri dürüstlük, kendi isimlerini yapma, siyasal doğruluk ve toplumsal katılımı içermektedir (Walton, 2011:2-3). Bebek kuşağı süresince her yıl dört milyonun üzerinde doğan bebekle, bebek kuşağı şimdiye kadarki en büyük jenerasyondur. Bu jenerasyon 2008 yılı itibarı iş gücünün %40'ını oluşturmakta iken ilerleyen yıllarda, bebek kuşağı daha da hızlı emekli olmaya başladığı için bu sayının azalacağı ifade edilmektedir. Bebek kuşağı değişim periyodunda, yeni gelişen ekonomi ve 2. Dünya savaşından zafer kazanmış ebeveynleriyle büyümüşlerdir. Bu jenerasyon sorumluluk ve çok çalışmanın değerini vurgulayan ebeveynler tarafından yetiştirilmiştir. Onlar ayrıca vatandaşlık hakkı ile birlikte cinsiyet eşitliğinin daha önemli hale geldiği ve kadın hareketlerinin meydana geldiği bir zamanda yetişmişlerdir. Bunlardan dolayı bebek kuşağı vatansever olarak da tanımlanmaktadır (Walton, 2011: 2-3).

2.1.3. X Kuşağı

X kuşağı, teknolojik gelişmelere açılan ilk “kapı anahtarı” olarak görüldü ve bu nedenle de teknolojik gelişmelerden çok etkilendi. Finansal olarak da ekonomik ve sosyal şüphecilik sebebiyle olan geniş çaplı iş kaybı ve enflasyon artışı yaşadılar. O dönemde yaşanan bu olaylar kişilerin ayırt edici özelliklerini karakterize etmiş ve merkezi otoriteye karşı güven konusunda sıkıntı yaşamışlardır (Oblinger ve vd.,2005: 67). Çalkantılı bir dünyanın belirsizlikleriyle mücadele etmek zorunda kalan X kuşağı, bu yüzden “kayıp kuşak” olarak da adlandırılmaktadır. Yaşadıkları gelecek kaygısı; bu

kuşağı çok çalışmaya, kariyer yapmaya ve daha çok para kazanmaya odaklanmıştır (Altuntuğ, 2012: 205-206). X kuşağı geleneklere ve yeni nesil teknolojiye sadık kalan eski nesiller arasında bir geçiş nesli olarak düşünülmektedir. Gelecek için endişelilerdir. Sabırsızdırlar ve onlar için kıdem önemli değildir. Sıranın kendilerine gelmesini beklemezler, iyi iş yaptıklarında fark edilmek ve ödüllendirilmek isterler. Onları mutlu etmek kolay değildir her şeyden şikâyetçi olurlar 1960 ve 1980 yılları arası doğanları kapsayan x kuşağı, şüpheli, bağımsız, çalışkan, özgüveni yüksek, ilk yaşlarında sorumluluk alabilen, değişime açık olan kişiler olarak nitelendirilmektedir (Reilly, 2012: 3, Torun ve Çetin, 2015: 139, Berkup, 2014: 221).

2.1.4.Y Kuşağı

1980 ile 2000 yılları arasında doğan ve diğerlerine göre daha neşeli olan Y kuşağı, gelecekle ilgili daha optimistlik ve merkezi otoriteye karşı daha güvenlidir. Toplulukçu ve grup çalışmasına önem veren kişilerdir. Kendilerini ifade etmeyi seven bağımsız Y'ler işlerine kendilerini çok fazla verdiklerinden saygıyı hak ettiklerine inanmaktadırlar (Torun ve Çetin, 2015: 139).

Tablo 1: Kuşakların Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

	Gelenekçiler (1900-1945)	Bebek Kuşağı (1946-1964)	X kuşağı (1965-1979)	Y kuşağı (1980-1994)
1-Temel değerler	Otoritenin saygınlığı, disiplin	İyimser, bağlılık	Şüpheli, eğlenceli, formaliteye uymayan	Gerçekçi, güvenli, aşırı eğlenceli, sosyal
2-Aile	Geleneksel	Parçalanmış	Anne ve babaları çalışan	Birleşmiş aileler
3-Eğitim	İstek-hayal	Doğuştan kazanılan hak	Ulaşılmaması uzak	Masraflı
4-Para ile ilgilenme	Nakden ve peşin ödeme	Şimdi satın al sonra öde	Temkinli, ihtiyatlı, para biriktiren,	Kazandığını harcama
5-İş etiği ve ahlak	Sıkı çalışma, otoritenin saygınlığı	İşkolik	Vazifenin ve kendine güvenin elemine edilmesi, yapılandırmak, yönetmek ve kuşku	Sıradakine yönelme, birden fazla görevi üstlenme, azimli, girişimci ruhuna sahip, hoşgörülü, amaç odaklı
6-İş	Yükümlülük-zorunluluk	Heyecan verici, riskli	Zorlu iş, sözleşmeli	Yerine getirmek
7-Etkileşim	Bireysel	Takım oyuncusu	Girişimci	Katılımcı
8-İletişim	Resmi-şekilsel	Şahsen, kendi	Direk	E-posta, sesli posta
9-İdeal liderlik	Otoriter lider	Emreden lider	Düzenleyici lider	Yetki veren, iş birlikçi lider
10-İş ve aile hayatı	Bu iki zıt kutup birleşmez	Denge yok, iş yaşamı baskın	Dengede	Dengede

Kaynak: Jiri, 2016: 108-109.

2.2. Motivasyon

Sevinç (2015:944) çalışma hayatında en önemli değerini insan olduğunu belirtmekte ve insan değerini verimli ve etkili kullanmak çalışmanın başarıya ulaşmasında önemli bir adım olarak görmektedir. İnsanın verimli çalıştırmak ise onu en iyi şekilde motive etmekle mümkün olmaktadır. Motivasyon kavramı örgütsel açıdan, örgüt üyelerinin çalışmaya başlamalarını, çalışmalarını sürdürmelerini ve görevlerini istekle yerine getirmelerini sağlayan güçlerin veya mekanizmaların tümü anlamını taşımakta iken bireysel açıdan ise motivasyon, kişinin kendi gereksinimlerinin

doyurulmasından, bireyin kendini gerçekleştirmesine kadar birçok evreleri kapsamaktadır (İncir, 1984:2-3). Araştırmalar, insanların gerçekleştirme çabasında gördükleri özel amaçların, çoğu kez daha temelli bir başka amaca erişebilmek için kullanılan bir araç olduğunu göstermişlerdir (Baykal, 1978: 8). Yapılan tanımlardan yola çıkılarak motivasyon kavramının üç ortak paydası olduğu görülmektedir. İnsan davranışını zamanla harekete geçirmek, kanalize etmek ve bu davranışı sürdürmek olarak açıklanabilir (Steers vd., 2004: 379). Motivasyon, insan davranışını yönlendiren bir süreç olduğundan, iyi değerlendirildiğinde ve doğru kullanıldığında kuruluş için yararlı sonuçlar sağlamaktadır (İncir,1984: 3). Motivasyon konusunda, çeşitli teoriler ve modeller bulunmaktadır. Bazı modeller, kişilerin ihtiyaçlarının bir ifadesi olan güdülere, dolayısıyla kişinin içinde olan faktörlere ağırlık verirken, bazıları ise teşviklere yani kişinin dışında olan kişiye dışarıdan verilen faktörlere ağırlık vermektedir. İçsel faktörlere ağırlık veren teoriler Kapsam Teorileri, dışsal faktörlere ağırlık veren teoriler ise Süreç Teorileri olarak adlandırılmıştır (Koçel, 2010: 621-622). Motivasyonu artırmaya yönelik araçlar olarak ekonomik, psikolojik-sosyal, örgütsel ve yönetsel veya içsel ve dışsal şeklinde sınıflandırılabilir (Kerse, 2016: 4). Bu çalışmada mevcut teorilerden hareketle içsel ve dışsal motivasyon ayrımı dikkate alınarak iki grupta incelenmiştir. İçsel motivasyon araçları doğrudan işi yapmakla ilgili unsurları içermektedir (Mottaz, 1985: 366). Bireyin kendi isteği ile hareket edip çalışması ve bireyin içsel ihtiyaçlara karşı geliştirdiği tepkilerdir. Yeterli olma isteği, anlama ihtiyacı, merak, bilme ihtiyacı, gelişme arzusunun yanında kişilerde başarı duygusu oluşması ya da kişisel misyonun gerçekleştirilmesi içsel motivasyona örnek gösterilebilir (Akbaba, 2006: 344-345, Tuna ve Türk, 2006:620). Dışsal motivasyon, etkinliğin kendisi ile ilgili değildir. Dıştan güdülenmede sadece ne kazanılacağına dikkat edilir. Dışsal güdü dışardan gelen ödül, ceza, baskı, rica gibi etkilerle ortaya çıkar (Akbaba,2006:344-345). Dışsal motivasyon araçları Mottaz'a (1985)'e göre iki boyut içermektedir. Birinci boyut sosyal motivasyon araçları ile ilgiliyken, ikinci boyut örgütsel araçlarla ilgilidir. Sosyal motivasyon boyutu, kişiler arası ilişki, yardımseverlik, destek gibi faktörlere dayanmaktadır. Dışsal motivasyon araçlarının örgütsel boyutu ise iş performansını artırmak için örgüt tarafından sağlanan olanaklarla ilgilidir. Çalışma ortamındaki kaynakların yeterliliği, ücret eşitliği, yükselme fırsatı, ek yararlar ve iş güvencesi gibi somut faktörleri içerir. Bu faktörler aynı zamanda enstrümantal motivasyon araçları olarak da ifade edilmektedir (Mottaz,1985:366, Dündar vd.,2007:5).

3.ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ

Bu çalışmanın amacı sağlık sektöründe çalışan X kuşağı ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyon araçlarını karşılaştırmaktır. 1960-1980 ve 1981-2000 yılları arasında doğan işgörenlerin içsel ve dışsal motivasyon araçlarını önemseme düzeyi arasında farklılık gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıda hipotezler ileri sürülmüştür.

H1: X ve Y kuşağı çalışanları içsel motivasyon aracını önemseme düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H2: X ve Y kuşağı çalışanları dışsal motivasyon aracını önemseme düzeyine göre farklılık göstermektedir.

4.ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma sağlık sektörlerinde hizmet veren özel hastanelerde çalışan iş görenlerle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırma Afyon il merkezinde yer alan özel sağlık kuruluşlarındaki doktor, hemşire, diğer sağlık personeli olmak üzere 700 çalışana anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, toplam 295 kişi üzerinde anket uygulanmış olup, eksik, hatalı vb. nedenlerle anketler çıkarılarak bu anketlerden geri dönen 45 tanesi değerlendirmeye alınmamıştır. Araştırmanın evrenini oluşturan çalışanlardan 0,05 hata payıyla tahmin yapabilmek için uygun örneklem 250 kişi olarak belirlenmiştir (Lorcu,2015:18).

5.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın anketinde 6 tane demografik, 30 tane de motivasyona ilişkin likert tipi sorular yer almaktadır. Motivasyon ile ilgili sorularında sık kullanılan ve güvenilirliği yüksek olan 5'li likert tipi

ölçekten yararlanılmıştır. Yapılan çalışmada veriler Mottaz'ın (1985) iş motivasyon ölçeği ile toplanmıştır. Motivasyonla ilgili ankette ilk dokuz soru içsel motivasyon boyutunu, diğer on beş soru dış motivasyon boyutunu kapsamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan motivasyon araçlarına ilişkin ölçeğin Cronbach alfa değeri 0.80 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa değeri 0 ile 1 arasında değişen bir sayısal değer olup bu değer 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu kabul edilir. Bu değer ölçeğin güvenilir düzeye sahip olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2013:554-555).

6. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 22.0 istatistik programı kullanılmış olup, araştırmaya katılanların 162'si (%64,8) kadın, 88'i (%35,2) erkektir. 115'i (1960-1980) X kuşağı, 135 i ise (1981-2000) Y kuşağıdır. Bunlardan 77 adet doktor, 79 adet hemşire ve 94 adet diğer sağlık çalışanları soru formunu cevaplamıştır.

X ve Y kuşağı çalışanlarının, içsel ve dışsal motivasyon araçlarına göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla normallik testi uygulanmış olup parametrik olmayan bağımsız iki örneklem testi ve parametrik olan bağımsız iki örnek t testi uygulanmıştır. Tablo 3'ten de görülebileceği gibi x ve y kuşağı içsel ve dışsal motivasyon araçlarını önemseme düzeyi arasında farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgu H1 ve H2 hipotezini desteklememektedir.

X ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyon araçlarının karşılaştırılması amacıyla örneklem grubuna yöneltilen ifadelere ait farklılaşma analizine ait sonuçları Tablo 2'de görebiliriz.

Tablo 2: X ve Y Kuşağının İçsel Motivasyon Araçlarının Karşılaştırılması

		n	Ort.	s	p
İçsel Motivasyon	1960-1980 X Kuşağı	115	4,1246	1,01485	,553
	1981-2000 Y Kuşağı	135	4,1638	,84181	
Dışsal Motivasyon	1960-1980 X Kuşağı	115	3,5345	,73126	,468
	1981-2000 Y Kuşağı	135	3,4435	,67705	

Tablo 3'te katılımcıların içsel ve motivasyon araçlarına ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre karşılaştırılmasına yönelik t testi sonuçları sunulmuştur. Tablo 3'teki sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, çalışanların hem içsel motivasyon araçlarına ilişkin görüşleri ($p>0,05$) hem de dışsal motivasyon araçlarına ilişkin görüşleri ($p>0,05$) cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılması (t Testi Sonuçları)

		n	Ort.	ss	t	p
İçsel Motivasyon	Kadın	162	4,0665	,94642	-1,849	,340
	Erkek	88	4,2917	,86679	-1,898	
Dışsal Motivasyon	Kadın	162	3,4148	,71347	-2,169	,618
	Erkek	88	3,6152	,66657	-2,214	

7.SONUÇ

Modern iş hayatında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmesi ve başarı kazanabilmesi için en önemli kaynak insandır. İnsanın öneminin artması ile birlikte örgütlerin yönetiminde avantaj kazanabilmesinde insan gücünün motivasyonu önemi artmaktadır. Bu doğrultuda işletmelerin günümüz iş hayatını şekillendiren X ve Y kuşağını tanıması ve isteklerini takip etmesi örgütlerin daha etkin yönetilmesinde önem arz etmektedir. İşletmeler, farklı kuşakların uyum içinde çalışması, motive edilmesi ve elde tutulması için iş görenlerin motivasyonu üzerinde daha etkili olan motivasyon araçlarına odaklanarak daha yüksek bireysel ve örgütsel performans düzeyi ile rekabet üstünlüğü elde edebilirler. Motivasyon konusuyla ilgili yapılan araştırmalarda çalışanları motive eden araçların neler olduğu ile ilgili yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu çalışmada işletmelerde çalışanların motivasyonunda etkili olan araçların içsel ve dışsal olarak sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. İşi yapanın işi yaparken hissettiği başarı, gösterdiği performans, işe katılım düzeyi ve aldığı sorumluluk kişinin içsel motive edici araçlar sayılırken; ödül almak veya cezadan, baskıdan kaçınmak gibi dışarıdan gelen uyarıcılara karşı geliştirilen tepkiler ise dışsal motive edici araçlar olarak sınıflandırabiliriz. Bu çalışmanın amacı hastanede çalışan X ve Y kuşağının motivasyon araçları arasında farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır.

Yapılan analizler sonucunda X ve Y kuşağının içsel ve dışsal motivasyon araçlarına önem düzeyi arasında herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. X ve Y kuşağı çalışanlarının içsel motivasyon araçlarına verilen önemin dışsal motivasyon araçlarına kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında x ve y kuşağı arasında motivasyon araçlarını önemseme düzeyleri arasındaki farklılığın olmaması uluslararası yazındaki Singh ve Gupta (2015) Hindistan'da faaliyet gösteren 13 farklı işletmede çalışanlar üzerine yaptığı araştırmada kuşaklar arası motivasyon araçlarına farklılık tespit etmemiştir. Nelson (2012) Brezilya'da bulunan kamu kurumundaki hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında da X ve Y Kuşağının duygusal bağlılık düzeylerinde farklılık olmadığına ulaşmıştır. Ulusal yazındaki Acar'ın (2014) Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarında çalışanlar üzerine yaptığı araştırmasında motivasyon faktörlerinin x ve y kuşağına göre farklılık göstermediği bulgusuna ulaşmıştır. Kerse (2016) kamu çalışanları üzerine yaptığı çalışmasında bu çalışmayı destekler nitelikte çalışanların içsel motivasyon araçların dışsal motivasyon araçlara kıyasla daha yüksek öneme sahip olduğunu tespit etmiştir. Dündar'ın vd.,(2007) çalışmasında da, termal otel işletme çalışanların içsel motivasyon araçlarının çalışanların motivasyonunda daha etkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yapılan t-testi sonucunda da kadın ve erkeklerin motivasyon araçlarına ilişkin görüşlerinde farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Saraçel vd., (2016) çalışmasında da TÜİK tarafından açıklanan 2011 nüfus sayımındaki verilere dayanarak sadece Y kuşağı çalışanlar üzerinde yaptığı araştırmasında motivasyon araçlarının cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ortaya çıkan X ve Y kuşağı çalışanların motivasyon araçları arasındaki farklılıkların olmaması literatür paralelinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla literatür taraması sonucunda, motivasyon araçlarını karşılaştıran az sayıda çalışma olması ve bu araştırmanın sağlık sektöründe hem doktor, hem hemşire ve hem de diğer hastane personeline de uygulanmış olması literatüre katkısı açısından önem arz etmektedir.

Bu kapsamda hem özel hem de kamu işletmeleri için x ve y kuşağı çalışanlarına uygun motivasyon araçlarına ilişkin düzenlemelerin önemi göze çarpmaktadır. Çalışanların kendi yeteneklerini rahatça ortaya koyması, işletme içindeki iletişimin olumlu hissetmesi, takdir edilmesi, yaratıcılık ve yenilik kapsamında kendilerini bağımsız hissetmesi dışsal motive edici araçlara kıyasla daha uzun süreli bir etki yaratabilir. Hastanelere, X ve Y kuşağı çalışanlarının motivasyonu üzerinde etkili olabileceği düşünülen dışsal motivasyon araçlarından daha etkin yararlanmaları önerilebilir. Çalışanların performansına bağlı olarak yapılan prim gibi ek ödemelerin verilmesi, terfi ve kariyer imkânlarının artması, ödenecek sabit ücretin yanı sıra, başarıya bağlı olarak yapılacak ek ödemeler motivasyonu olumlu yönde etkileyebilir ve kişinin gerçekte ilgisinin olmadığı bir şeye ilgisinin olmasına ve katılımına da teşvik edeceği söylenebilir. Bu kapsamda hastanede çalışan x ve y kuşağının dışsal motivasyonuna olumlu bir etki yaratacağını söyleyebiliriz. Yöneticilerin çalışanların ihtiyaçlarını izleyerek motivasyon araçlarında değişikliğe gitmeleri gereken durumlar

olabilmektedir. Ayrıca yöneticilere, bu değişikliklerin takibi yapılması ve çalışanların motivasyonuna katkı sağlayacağı düşünülen kurum içi iletişimin de önemi dikkate alınarak çalışanları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları gerektiği önerilebilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, A.B. (2014), "Do Intrinsic and Extrinsic Motivation Factors Differ for Generation X and Generation Y?". *International Journal of Business and Social Science*, 5 (5), pp.12-20.
- AKBABA, S. (2006), "Eğitimde Motivasyon", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı,13, ss.343-361.
- ALTUNTUĞ, N., (2012), "Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1),
- ISSN: 1309 -8039, ss. 203 212.
- BARBUTO, J. E. ve Scholl, R. W. (1998), "Motivation Sources Inventory: Development and Validation of New Scales to Measure an Integrative Taxonomy of Motivation", *Psychological Reports*, Vol.82, pp.1011 1022.
- BARFORD, I. N., & HESTER, P. T. (2011), "Analysis of Generation Y Workforce Motivation Using Multiattribute Utility Theory", *Defense Acquisition Research Journal*, pp. 64- 82.
- BAYKAL, B. (1978), "*Motivasyon Kavramına Genel Bir Bakı*"ş, İstanbul: İ.Ü. Yayın No: 2524, İ.Ü. İktisat Fakültesi, Yayın No:428, İşletme Yönetimi ve Muhasebe Enstitüsü Yayın No:1,Divan Matbaacılık, ss. 139.
- BEHRSTOCK-SHERRATT, E. VE COGGSHALL, J. (2010), "Realizing The Promise Of Generation Y", *Educational Leadership*. 67(8), : pp.28-34.
- BERKUP, BAYSAL, S. (2014), "Working With Generations X And Y In Generation Z Period: Management Of Different Generations In Business Life", *Mediterranean Journal of Social Sciences*,5(19), pp.218-229.
- BEYHAN A. A.,(2014), "Do Intrinsic And Extrinsic Motivations Factors Differ For Generation X And Generation Y?", *International Journal of Business and Social Science*, No.5, ss.12-20.
- DÜNDAR, S.,ÖZUTKU, H. VE TAŞPINAR, F. (2007), "İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, ss.105-119.
- İNCİR, G.(1984), "*Çalışanların Motivasyonuna Genel Bir Bakış*", Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:313,Ankara.
- JIRÍ, B. (2016), "The Employees Of Baby Boomers Generation, Generation X, Generation Y And Generation Z In Selected Czech Corporations As Conceivers Of Development And Competitiveness In Their Corporation". *Journal of Competitiveness*, 8(4), pp.105-123.
- JORGENSEN, B.(2003), "Baby Boomers, Generation X and Generation Y?: Policy Implications For Defence Forces In The Modern Era; Foresight: The Journal of Futures Studies, Strategic Thinking and Policy"; 5(4), *Social Science Module* pp. 41-49.
- KELEŞ, N. H. (2011), "Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Organizasyon ve Yönetim BilimleriDergisi*. 3(2),ss.129-139.
- KERSE, G. (2006), "Motivasyon Araçlarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Kamu Kurumlarındaki X Ve Y Kuşağı Karşılaştırması", *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 4(1), ss.1-23.
- KIAN, TAN S, FAUZIAH, WANAND YUSOFF W, (2012), "Generation X and Y and Their Work Motivation, Proceedings International Conference of Technology Management", *Business and Entrepreneurship*, Malaysia, pp.396-407.
- KOÇEL, T. (2010), "*İşletme yöneticiliği*". İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş.

- LOWER, J. (2008), "Brace Yourself Here Comes Generation Y", *Critical Care Nurse*, 28(5), pp. 80-84.
- KOÇ, M., ÖZTÜRK, L., ve YILDIRIM, A. (2016), "X ve Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma". *Press Academia Procedia*, Global Business Research Congress (GBRC), 2, ss.69-78.
- LORCU, F. (2015), "Örneklerle Veri Analizi SPSS uygulamalı". Ankara;Detay "Yayıncılık.
- MCCRINDLE, M. VE WOLFINGER, E. (2010), "Generations Defined, Ethos", 18(1), pp.8-13.
- MOTTAZ J. C. (1985), "The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction", *The Sociological Quarterly*, Vol: 26, No: 3, pp.365-385.
- NELSON, S.A. (2012), "Affective Commitment of Generational Cohorts of Brazilian Nurses", *International Journal of Manpower*, 33(7), pp.804-821.
- OBLINGER, D., OBLINGER, J. L., & LIPPINCOTT, J. K. (2005), "Educating The Net Generation. Boulder, Colo.:Educause". Retrieved from <http://digitalcommons.brockport.edu/bookshelf/272>. 26.11.2015.
- ÖLÇÜM, D VE POLAT, S. (2016), "Öğretmen İmajının Kuşaklar Bazında Değerlendirilmesi", *Journal of Teacher Education and Educators*, 5(3), ss.361-397.
- ÖZDAMAR, K. (2013), "Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi I", Nisan Kitabevi, Eskişehir.
- REILL, Y, P.(2012), "Understanding And Teaching Generation Y", *English Teaching Forum*, Number,1, ss.1-11.
- SARAÇEL, N., TAŞSEVEN, Ö., KAYNAK, E. (2016), "Türkiye'de Çalışan Y Kuşağında İş Tatmini Motivasyon İlişkisi", *Social Sciences Research Journal*, 5(1), ss.50-79.
- SEVİNÇ, H. (2015), "Kamu Çalışanlarının Motivasyonunda Kullanılan Araçlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), ss.944-964.
- SINGH, A. VE GUPTA, B. (2015), "Job Involvement, Organizational Commitment, Professional Commitment, and Team Commitment: A Study of Generational Diversity Benchmarking", *An International Journal*, 22(6), pp.1192-1211.
- STEERS, M. RICHARD, MOWDAY, T. RICHARD ve SHAPIRO, L. DEBRA(2004), "The Future of Work Motivation Theory" *Academy of Management Review*, 29(3), pp.379-387.
- TORUN, Y VE ÇETİN, C. (2015), "Örgütsel Sinizmin Kuşaklar Bazında Değerlendirilmesi: Kuşaklara Göre Örgütsel Sinizmin Hedefinde Ne Var?", *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2), ss: 137-146.
- TULGAN, B. (2001), *Managing Generation X, How to Bring Out the Best in Young Talent*, N.Y.
- TUNA, M VE TÜRK, M. S., (2006), "Kamu ve Özel Sektör Matbaa İşletmelerinde Çalışanların İçsel Motivasyon Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.16, 619-632.
- TÜRK DİL KURUMU. (2016), Büyük Türkçe Sözlük. TDK Web Sitesi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime_&
- VUOKKO, E. (2016), "Understanding Motivational Factors in Business Environment: Difference Between Baby Boomers, Generation X, and Y", *Helsinki Metropolia University of Applied Sciences Bachelor of Business Administration European Management Thesis*, pp.1-44.
- YİĞİT, Z. (2010), "X ve Y Kuşaklarının Örgütsel Tutumlar Açısından İncelenmesi ve Bir Örnek Olay". *Yüksek Lisans Tezi*. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- WALTON, SAM, M. (2011), "The Effects of Generational Differences on Workplace Motivation". An Honors Thesis in partial fulfillment of the requirements for the degree Bachelor of Science in Business Administration in Business Management, University of Arkansas. pp. 2-20.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 211-231, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 18.03.2019 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

TÜRKİYE’NİN TARIM ARAZİLERİ POLİTİKASI: *BİR KAMU POLİTİKASI SÜREÇ ANALİZİ*

Turkey’s Farmlands’ Policy: A Public Policy Process Analysis

Haydar ALBAYRAK¹

ÖZ

Çalışmada öncelikli olarak kamu politikası ve kamu politikası analizi kavramları üzerinde durulduktan sonra başlıca politika analizi yöntemleri kısaca açıklanmaktadır. Daha sonra kamu politikası analiz yöntemlerinden Süreç Yönetimi Yaklaşımı çerçevesinde Türkiye’nin tarım arazileri politikası analiz edilmektedir. Yapılan analizde ilk önce politika önerilerinin ortaya çıkmasına neden olan ihtiyaçlar, ihtiyaçları gidermek için benimsenen politikalar incelenmekte, ardından bu politikaların uygulanma şekilleri ve uygulamalardan elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir. Çalışma neticesinde Türkiye’deki tarım arazileri politikası belirleme sürecinin ihtiyaç temelli olmadığı, politikaların uzun vadeli rasyonel hedeflere göre değil gütübirlik beklentilere göre belirlendiği, aynı konuda birbirleriyle çelişen farklı politikalar benimsendiği, belirlenen politikaların uzun süreli uygulanmadığı ve bu nedenle de beklenen başarının bir türlü elde edilemediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’nin Tarım Arazileri Politikası, Kamu Politikası, Kamu Politikası Analizi, Süreç Yönetimi Yaklaşımı, Kamu Politikası Süreç Analizi.

ABSTRACT

In this study, after focusing on public policy and public policy analysis, the main policy analysis methods are briefly explained. Later, Process Management Approach, which is one of public policy analysis methods, are used Turkey’s farmlands’ policy are analyzed. In the analysis, firstly, the needs that have led to the emergence of policy recommendations and the policies adopted to address them are examined, and then the way these policies are implemented and the results are obtained from them are assessed. At the end of the study, it is concluded that the process of determining Farmland’s policy is not based on the needs in Turkey, the policy choice is based on the expectations of the day rather than the long-term rational targets, different policies are conflicting with each other on the same issues, the specified policies could not be implemented for a long time and therefore, the desired success could not be achieved.

Key Words: Turkey’s Farmlands’ Policy, Public Policy, Analysis of Public Policy, Process Management Approach, Public Policy Process Analysis.

Giriş

Kamu politikası analizi, kamu yönetimi, siyaset bilimi, sosyoloji ve kamu hukuku gibi bilim dallarıyla ilişkili çok disiplinli bir çalışma alanıdır. Kamu politikası analizinin ayrı bir disiplin olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Çoğunluk, kamu politikası analizini, disiplinler arası bir çalışma alanı olarak kabul etse de, ABD gibi bazı ülkelerde ayrı bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Disiplinler arası bir çalışma alanı da olsa, ayrı bir disiplin olarak da kabul edilse şu bir gerçek ki, kamu politikası analizi, insanların aldığı kamu hizmetlerine yönelik politikaların

¹ Dr. Malatya Turgut Özal Üniversitesi.

e-posta: haydaralbayrak@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-8041-4339>

oluşturulması, geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesinde önemli katkı yapmış, sorunların saptanması ve çözüm üretilmesini kolaylaştırmıştır. Bu gerçeklikten hareketle Türkiye'nin tarım arazileri politikasının, kamu politikası analizi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesinin doğru ve güvenilir veriler elde etmek açısından uygun olacağı düşünüldüğü bu çalışma yapılmıştır. Kamu politikası analiz yöntemlerinden 'Süreç Yönetimi Yaklaşımı'nın kullanıldığı çalışmada öncelikle kamu politikası kavramı ve analiz yöntemleri üzerinde durulmakta, ardından Türkiye'de bugüne kadar uygulanan tarım politikaları ve elde edilen sonuçlar süreç analizi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1. Kamu Politikası Analizi

Kamu otoriteleri tarafından oluşturulan ve uygulanan kamu politikalarının devletle yaşıt olduğu söylenebilir. Ancak kamu politikalarının ön plana çıkışı, devletin rolündeki değişimle birlikte kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi ve sayısının artmasıyla olmuştur. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren akademik camianın kamu politikası analizine olan ilgisi daha da yoğunlaşmış; tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çok sayıda bilim insanı kamu politikaları üzerinde çalışmaya başlamışlardır (Demirhan, 2016: 46). Her toplumda kamu politikası olmasına rağmen, kamu politikası analizinin her toplumda olduğu söylenemez. ABD ve Hollanda gibi ülkelerde kamu politikası analizi, siyaset bilimi ve kamu yönetiminden farklı bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de ise, devlet-sivil toplum ayrışması, siyasal kültür, yasal çerçeve, seçim sonuçları ve siyasi partilerin performansları gibi siyaset bilimi alanındaki çalışmalarda kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasıyla ilgili kısmi analizlere yer verilmesine rağmen kamu politikaları analizi ayrı bir disiplin olarak benimsenmemiştir. Bu disipline en yakından ilişkili sayılabilecek kamu yönetimi alanında ise ağırlık olarak örgüt, personel sistemi, idari yapılanma gibi konular çalışılmış, kamu politikaları analizi hiçbir zaman odak noktası olmamıştır (Akdoğan, 2015: 79-80).

1.1. Kamu Politikası Nedir?

Kamu politikası, 'kamu' ve 'politika' kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuş bir kavramdır. "Kamu" kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK, 2018) "halk hizmeti gören devlet organlarının tümü" ve "bir ülkedeki halkın bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kamu kelimesi hem devlet, hem de halka ilişkin yönleri bulunan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu kelimesi, aynı zamanda 'aleni ve görülebilir olma' anlamında da kullanılmaktadır (Eryılmaz, 2015: 10). Kamu sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı olan "public" ise, Longman İngilizce sözlüğünde "halkın geneli, halka ait, genel, devlet, bilinen, gizli olmayan, aleni ve halka açık yer" anlamlarına gelmektedir (Longman, 2005: 1322-1323). Kamu politikası kavramını oluşturan ikinci kelime olan 'politika' ise; Türkçe kökenli olmamakla birlikte günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkçede politika kelimesi, İngilizcedeki "Politics" ve "Policy" kelimelerine karşılık olarak kullanılmaktadır. Ancak bu iki İngilizce kelime birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Şöyle ki; 'Politics' geniş anlamıyla politika ya da siyaseti anlatmak için kullanılırken; 'Policy', "güdülen siyaset/politika" anlamına gelmektedir. Bu nedenle "eğitim politikası", "tarım politikası" gibi kavramlar için "policy" sözcüğü tercih edilmelidir (Ergun, 2004: 303). Bu nedenle çalışmada, kamu politikası terimini açıklarken Ergun'un önerdiği gibi policy kelimesinin karşılığı olan politika kelimesi tercih edilmektedir.

Kamu politikasının kavramsal anlamı üzerinde, genel bir uzlaşa bulunmamaktadır. Akademik alanda en çok kullanılan tanım, Dye (1987: 1) tarafından yapılan "devletin yapmayı ya da yapmamayı seçtiği her şey" tanımıdır. Bu tanım, kamu politikası kavramını oldukça geniş olarak ele almakta ve yasal devlet otoritesi kullanılarak kamu kurumları veya kamu görevlileri tarafından herhangi bir konuda yapılan veya bilinçli bir tercih olarak yapılmayan her türlü işlem ve eylemi kamu politikası kapsamında değerlendirmektedir. Bazı yazarlarsa kamu politikası kavramını daha dar anlamıyla kullanmakta ve rutin personel atamaları ya da ehliyet verilmesi gibi işlemler sırasında devlet memurlarının kullandıkları takdir yetkisini kamu politikası kavramı içerisine dâhil etmemektedir. Kamu politikalarının en önemli özelliği, özel sektörün kamu politikalarının oluşumun sürecine değişik vesilelerle etki edebileceği kabul edilmekle birlikte, kamu politikalarının yalnızca devletin

yetkili organları ve görevlileri tarafından oluşturulabilmesidir. Kaynağını yasalardan alan kamu politikalarını, özel sektör politikalarından ayıran temel nokta, kamu politikalarının bütün vatandaşları kapsaması ve bu politikaları uyulmaması halinde para cezası ve hapis cezası gibi çeşitli yaptırımların uygulanmasının söz konusu olmasıdır (Akdoğan, 2015: 77-78).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bir kamu politikasından bahsedebilmek için devletlerin müdahale etme niyetini taşıması veya müdahale kararını almış olması tek başına yeterli olmamakta, aynı zamanda müdahaleyi gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. Kamu politikaları, yasalar, düzenleyici işlemler, hükümet politikaları, finansman öncelikleri ve kamu kurumlarının dayatmaları çerçevesinde politika oluşturma süreci boyunca törpülenerek son şeklini alır. Bireyler ve gruplar, çıkar gruplarının harekete geçirilmesi yoluyla kamu politikasını şekillendirmeye çalışırlar. Politika oluşturma süreci, ele alınacak sorunun tanımı, oluşturulacak politika ile ulaşılması planlanan hedefler, sorunu ele almak ve hedeflere ulaşmak için kullanılacak politika araçları gibi çeşitli kilit unsurları içermektedir (Cochran & Malone, 2014: 3). Her kamu politikası, bir problemle başlar ve bu problemi çözmeyi amaçlar. Ancak toplumun farklı kesimlerince hissedilen, algılanan ve deneyimlenen problemlerin hepsine yönelik kamu politikaları geliştirilmez. Kamu politikası oluşturulmasının ilk koşulu, bu problemin gündeme alınmasıdır. Gündeme alındıktan sonra, problemin nasıl çözüleceğine ilişkin seçenekler oluşturularak seçeneklerden biri ya da birkaçı tercih edilir. Bu karar çerçevesinde kamu politikaları uygulanır, uygulamalar izlenir ve değerlendirilir (Akdoğan, 2015: 78-79). Kamu politikası oluşturma, yalnızca hükümetlerin teknik bir işlevi gibi görülse de, sosyo-politik yapı ve diğer çevresel faktörlerin etkisi olmadan bir kamu politikası oluşturulamaz. Özel veya resmi olmayan gruplar da bu süreçte önemli rol oynarlar (Osman, 2014: 37-38). Bu nedenle belirlenen politikada, birçok farklı kesimin görüşlerini yer aldığı söylenebilir.

1.2. Kamu Politikası Çalışmalarında Kullanılan Kavramlar

Kamu politikası çalışmalarında çok sayıda kavram kullanılmaktadır. Bu kavramların politika oluşturma sürecindeki önemini anlamadan kamu politikalarının değerlendirilmesi eksik kalacaktır. Kamu politikası çalışmalarında kullanılan kavramlar şunlardır (Çevik & Demirci, 2011: 24-25):

Talepler: Resmi ya da özel aktörlerden gelen bir eylemde bulunulması ya da bulunulmamasına yönelik her türlü istek ve beklentilerdir (Ergun, 2004: 304). Emeklilere bayramlarda ikramiye verilmesi talebi buna örnek olarak gösterilebilir.

Aktörler: Kamu politikası oluşturulması sürecine doğrudan veya dolaylı katkısı olan seçmenler, baskı grupları, bürokratlar, siyasi partiler, hükümet ve parlamento aktörler olarak adlandırılmaktadır. Resmi, sivil ve uluslararası aktörler şeklinde bir ayırım yapılabilir (Çevik & Demirci, 2011: 24).

Kararlar: Kamu politikası oluşturulması ve uygulanması ile ilgili olarak kamu görevlileri tarafından kamu politikası faaliyetlerine yön vermek ve içeriğini düzenlemek için verilen kararlardır. Örneğin; yasama organının yasa çıkarması, yürütme organının düzenleyici işlemler yapması ve mahkeme içtihatları (Ergun, 2004: 304).

Söylemler: Kamu politikasıyla ilgili olarak hükümetlerin ve ilgili kamu kurumlarının resmi görüş ve açıklamalarıdır (Ergun, 2004: 304).

Çıktılar: Kamu politikalarının uygulanması sonucunda ortaya çıkan somut ve açık verilerdir. Uygulanan eğitim politikası neticesinde okur-yazarlık oranının artması, uygulanan ekonomik politikalar sonucunda kişi başına düşen milli gelirin artması bu kapsamda değerlendirilebilir (Çevik & Demirci, 2011: 25).

Sonuçlar: Kamu politikası çıktılarının problemleri çözme derecesi ile uzun vadede toplum ve çevre üzerinde oluşturdukları etkileri ifade etmektedir. Bu etkiler beklenen veya beklenmeyen etkiler olabilir. Çıktıların ölçülmesi kolayken sonuçların ölçümü nispeten daha zordur. Örneğin kaç kişiye ne kadar yardım yapılmış (çıktı) sorusunun cevabını bulmak kolaydır, ancak bu yardımların getirisi ya da sonuçlarının değerlendirilmesi (sonuç) daha zordur. Bu tür sorulara verilen cevaplar, politikaların değerlendirilmesi ya da elde edilen sonuçlar olarak adlandırılabilir (Çevik & Demirci, 2001: 25; Ergun, 2004: 304).

1.3. Kamu Politikası Analizi Nedir?

Günümüzdeki kamusal sorunlar, önceki dönemlere göre çok daha karmaşık, birbiriyle ilişkili ve küreseldir. Bu nedenle problemlerin çözülmesi ve yaratıcı çözüm önerilerini içeren stratejilerin belirlenmesi için titiz bir politika analizi yapılması zorunludur (Cochran & Malone, 2014: 2). Kamu politikası kavramında olduğu gibi ‘kamu politikası analizi’ kavramını da tanımlamak kolay değildir. Yapılacak her tanımda eksik kalan bir yön bulunmaktadır. Bu zorluğa rağmen çok sayıda yazar tarafından tanım yapılmıştır. Örneğin; Delleon ve Vogenbeck, geniş anlamıyla “kamu politikası analizi, kamu politikası sürecinin nasıl oluştuğunu anlamaktır” (DeLeon & Vogenbeck, 2007: 3; Aktaran Demirhan, 2016: 61) olarak açıklamaktadır. Diğer bir yazar olan Dye, kamu politikası analizini, kamu politikalarını parçalara ayırmak, parçalar aralarındaki ilişkilere bakmak ve süreci en detaylı ayrıntısına kadar çözümlenmek olarak tanımlamaktadır (Dye, 2002; Aktaran Çevik ve Demirci, 2011, 33). Usta (2013: 83) ise, politika analizinin, “oluşturulan politikalarla kimlerin neler kazanacağı ve daha da önemlisi, bu kazanımların nasıl bir fark yaratacağı ile ilgilendiğini” belirtmektedir. Bu anlamda kamu politikaları analizinin, devlet müdahalesini nedenlerini ve sonuçlarını araştıran yeni bir disiplin olduğu söylenebilir.

Kamu politikası analizi başlıca iki yaklaşım çerçevesinde yapılmaktadır. Birincisi, ulaşılmak istenen amaçları merkeze alan ve amaç yüklü bir eylem olarak gördüğü kamu politikalarını işlevsel yönünü ön plana çıkararak anlayıştır. Bu yaklaşımda kamu politikaları rasyonel kararların alındığı bir süreç temelinde inceleme konusu yapılır. İkinci yaklaşımda ise kamu politikaları içeriği açısından incelenir. Burada politikanın içeriğini belirleyen kurum, ideolojik yapı, değer sistemi ve aktörlerin karar alma süreçlerinin dinamik yapısına eklenir. İlk yaklaşımda kamu politikası karar alıcılar için etkin bir vasıtanın geliştirme gayesine dayanırken, ikincisinde kamu politikasının hangi süreç ve aktörlerin ürünü olduğu üzerinde durmaktadır (Demirhan, 2016: 63). Kamu politikası analizi hangi yaklaşıma göre yapılırsa yapılsın gerçekçi sonuçlar elde edilmesi için nesnel ölçütlere göre yapılması, bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerin kullanılması gereklidir. Ancak, bilimsel araştırma yöntemleri kullanılsa dahi bazı durumlarda sorun yaşanabilmektedir. Politika analizinde karşılaşılabilecek bu tür sorunların minimum düzeye düşürülmesi, kamu politikası oluşturma sürecini bir bütün halinde tüm aşamaları ile değil, daha sınırlı olarak örneğin bir ya da iki aşamasının ele alınması sağlanabilir (Gül, 2015: 26). Böylece daha doğru ve nesnel değerlendirmenin yapılması mümkün olacaktır.

1.4. Kamu Politikası Analiz Yöntemleri

Kamu politikaları bir anda olup biten bir etkinlik değil; pek çok aşama ile birden fazla karar ve faaliyetin birbirini takip ettiği karmaşık bir süreç olduğu için kamu politikalarının analizini kolaylaştırmak için çeşitli model/yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Kullanılan tüm model/yaklaşımlara çalışmada yer verilmesi, çalışmanın boyutlarını aşacağı için öne çıkan birkaç yöntem üzerinde durulmaktadır.

1.4.1. Politik Sistem Yaklaşımı

Easton (1965) tarafından gelişmekte olan ülkelerin politika oluşturma sürecini açıklamak için geliştirilmiştir. Bu model, politika oluşturma sürecini, çevreden gelen taleplere cevap veren bir sistem olarak görmektedir. Bu sistem, bir toplumda, toplum üzerinde bağlayıcı olan otoriter kararları (ya da değerlerin tahsisini) yapan tanımlanabilir ve birbiriyle bağlantılı kurum ve faaliyetlerden meydana gelmektedir. Ayrıca yazar, çevrenin, özellikle baskı grupları, tüketici grupları ve çıkar gruplarının, karar süreçlerine/siyasi sisteme talepte bulunarak ve destek sağlayarak girdi sağladığını düşünmektedir. Bu çevresel girdilerse politik sistemden çıktılara veya politikalara dönüştürülmektedir (Osman, 2014: 39).

1.4.2. Kurumsal Yaklaşım

Kurumsal model, hükümet gibi nihai karar verme yetkisine sahip otoritelerin belirlediği politikalara odaklanır. Bu model, anayasal hükümleri, yargı kararlarını ve ortak hukuk

yükümlülüklerini önemsemektedir. Belirlenen politikaların, devlet kurumları tarafından benimsenmeden ve yürürlüğe konulmadan kamu politikası haline gelemeyeceği iddia edilmektedir. Bir politika resmi olarak kabul edildikten sonra hükümet kurumları aracılığıyla uygulanarak meşru hale getirilir. Bu açıdan hükümet kurumları son derece önemlidir. Hükümet politikaları, vatandaşlara karşılıklı yasal haklar ve görevler sağlayarak tüm topluma yayılır. Son olarak, hükümetlerin, kurallara uymayanlar üzerinde yasal zorlayıcı güç kullanma tekelleri bulunmaktadır (Cochran & Malone, 2014: 4-5).

1.4.3. Ussal (Rasyonel) Yaklaşım

Bu modelde karar vericiler, her politika seçeneğinin sonuçlarını, her bir politika tercihinin diğer seçenekler üzerindeki etkilerini, yapılacak tercihlerin maliyeti/yarar değerlendirmesini göz önünde bulundurarak en rasyonel politika tercihinde bulunurlar. Ayrıca bu modelde bilgi akışının sağlıklı bir şekilde işlediği, geri bildirimlerin güvenilirliğinin ve toplumsal değişkenlerin politika tercihi üzerindeki ağırlığının güvence altına alındığı bir bürokratik devlet yapısının gerekliliği kabul edilmektedir (Ergun, 2004: 314).

1.4.4. Eklemeli (Artımlı) Yaklaşım

Ussal modele tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Çevik, 1998: 109). Bu model, kamu politikası kararlarının alınma sürecine odaklanmaktadır ve politika yapıcılarının çok fazla seçeneğe sahip olmadığı varsayımından hareket etmektedir. Var olan sınırlı sayıdaki seçenek de tutucu bir eğilim göstermekte olup mevcut durumu bütünüyle değiştirecek nitelikte değildir. Bu modeli destekleyenler, mevcut politikaların belirli bir meşruiyete sahip olduğunu, bu nedenle sonuçlarının tahmin edilmesi zor olan yeni ya da farklı politikaların benimsenmesi ve uygulanması yerine mevcut politikaların sürdürülmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Özetle, mevcut programların üzerinde küçük değişiklikler yapmak, tamamen yeni politikalar benimsemekten daha basit ve daha az riskli olarak görülmektedir. Model, eski politikaların olumsuz yönlerini giderme konusunda inisiyatif alamadığı ve özgün politikalar geliştiremediği için eleştirilmektedir. Bazıları ise büyük değişikliklerin daha küçük adımlarla yapılmasının, değişiklikleri daha kabul edilebilir kılmak için gerekli olduğunu savunmaktadır. Örneğin, asgari ücretin birden bire önemli miktarda artırılması yerine, birkaç yıl içinde küçük küçük artırılması (Cochran & Malone, 2014: 5-6).

1.4.5. Stratejik Planlama Yaklaşımı

Bu model, eklemeli model ve ussal modelin birleşiminden oluşan karma bir yaklaşımdır.. Böylece bu iki modelin en güçlü yanlarının bir araya getirilmesi, zayıflık ve eksikliklerinin giderilmesi amaçlanmaktadır. Stratejik planlama ile birlikte planlamacıların (kurmay elemanlar ve birimler) plan hazırlama konusundaki tekeli kırılmış ve örgütün en tepedeki yöneticisinden başlayarak, orta düzeye kadar olan üst yönetiminin planlama sürecine katılımı sağlanmıştır. Bu yönüyle stratejik planlama, ekonomik ve ussal çözüm önerilerini, siyasal değerleri ve katılanların psikolojisini örgütte bir araya getirmektedir (Ergun, 2004: 315).

1.4.6. Grup Teorisi Yaklaşımı

Çoğulculuk olarak da adlandırılan bu model, kamu politikalarını, çıkar grupları arasındaki mücadelenin bir tezahürü olarak görmektedir. Herhangi bir zamandaki kamu politikası, grup mücadeleleri neticesinde ulaşılan dengeyi temsil eder. Siyasi partilerse çıkar gruplarının koalisyonları olarak görülmektedir. Çoğulcular, politika oluşturma sürecinde neredeyse mükemmel bir rekabet ortamının olduğu söylemektedir. Çoğulculuğu eleştirenler ise, farklı grupların farklı kaynaklara sahip olduklarını, bu nedenle adil bir rekabet ortamının oluşmadığını iddia etmektedir. İşverenleri ve zengin kesimi temsil eden çıkar gruplarının çok iyi organize olmaları ve finanse edilmeleri, yoksul veya göçmen grupları temsil eden çıkar gruplarının ise daha az finansman kaynağına sahip olmaları ve daha zayıf örgütlenmeleri çoğulcuların iddiasını çürütmektedir. Teorinin bazı eleştirmenleri ise, modelin kamu görevlilerinin kamu politikası yapımında oynadığı rolü göz ardı ettiğini iddia etmektedir. Örneğin, devlet başkanlarının hangi politikaların gündeme getirileceği

konusunda etkisi oldukça fazladır. Ayrıca, politika belirleme sürecinde her zaman için tüm çıkar grupları temsil edilememekte ve bazı durumlarda birkaç grubun bir politika alanı üzerindeki etkisi tekelleştirebilmektedir. Bu model, diğer modellerde yer alan politika yapımının bazı yönlerini göz ardı ettiği için önemli ölçüde destek kaybına uğramıştır (Cochran & Malone, 2014: 7).

1.4.7. Elit Yaklaşım

Elit model, kamu politikalarının iktidar seçkinlerinin tercihlerini ve değerlerini yansıttığını düşünmektedir. Model, toplumun iktidar sahibi elitler ve elit olmayanlar arasında bölünmüş olduğunu iddia eder. Yoksulların sayısının elitlerden fazla olduğundan demokrasinin yoksullar için iyi olduğu farz edilse de; bu model, bunun böyle olmadığını savunmaktadır. Çünkü yoksulların seçimlerde birleşip kendilerine karşı tehlike yaratmasından endişe duyan elitler, özel mülkiyeti koruma ve devleti sınırlandırma gibi çeşitli tedbirler almışlardır. Ayrıca daha yüksek gelir, eğitim ve statüye sahip olan elitler, statükoyu korumak için paralarını ve organizasyonlarını etkin bir biçimde kullanmaktadırlar. Bu nedenle hükümet yetkilileri, daha çok elitler tarafından önerilen politikaları benimseme ve uygulama eğilimindedir. Bu modelde, yetersiz bilgilendirilmiş olan kitlelerin görüşleri, “kitle iletişim araçlarını” kontrolünü elinde bulunduran elitler tarafından manipüle edilir. Böylece, elitler, geniş kitlelerin politika kararları üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olurlar (Cochran & Malone, 2014: 7-9). Bu veriler elit modelin gücünü kanıtlamaktadır.

1.4.8. Ağ Yönetimi Yaklaşımı

Ağ yönetimi yaklaşımı, politika oluşturma sürecinde etkili olan bireyleri ve grupları dikkate almaktadır. Bu yaklaşım, devletin tek başına politik güç olduğu geleneksel yönetim anlayışını değil, devlet dışı aktörlerin de katılımını sağlayan bir yönetim anlayışını savunur (Usta, 2013: 88). Üçgen modeli (bürokratlar, politikacılar, uzmanlar) olarak da adlandırılan bu yaklaşım, kamu politikalarının belirlenmesinde etkisi olan gruplar arasındaki etkileşimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Gruplar, şahıslardan, kamu kurumlarından, özel şirketlerden ve hatta devletlerden oluşabilir. Yeni bir kamu politikası üretmek için bir araya gelen bir grubun üyeleri, hedeflenen sonuçların elde edilmesini sağlayacak kaynaklara tek başlarına sahip olmadığından grubun diğer üyeleriyle işbirliği yapmak zorundadır. Grupların yapısı hiyerarşik zincir içinde değil, daha katılımcı ve daha yatay bir yönetsel anlayış içinde gelişir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kamu kurumlarının bu gruplara önderlik ya da yöneticilik yapmaları beklenmemektedir. Alışılmış devlet erkenden farklı bir politika belirleme sürecinin benimsendiği ve modern toplumların demokratik yaşam tarzının yansımalarının görüldüğü bu yaklaşımda, tabandan gelen isteklerin kamu politikalarına dönüştürülmesi amaçlanmaktadır (Şahin & Yıldız, 2013: 159-160).

1.4.9. Referans Modeli ve Bilişsel Yönetim Yaklaşımı

Tüm dünyanın paylaştığı ve kabul ettiği Referans Modeli ve Bilişsel Yönetim Yaklaşımı, içerisinde işçisinden köylüsüne, emeklisinden çalışanına, sivil toplum kuruluşlarından çıkar gruplarına kadar varan geniş bir kamuoyu kitlesinin bir probleme yönelik bakış açısını ve yorumunu araştırır ve sorgular. Toplumsal sorunların çözümüne yönelik olarak tespit etmiş olduğu referans noktaları çerçevesinde kamu politikalarını değerlendirir (Usta, 2013: 92).

1.4.10. Süreç Yönetimi Yaklaşımı

Süreç yönetimi yaklaşımı, bir kamu politikasının gündeme getirilmesinden uygulanmasına kadar ki her aşamasını sistematik olarak inceleyerek kamu politikası analizini gerçekleştirmektedir. Bir politikanın gündeme gelmesinden sorunun çözümüne ilişkin alternatif politika seçeneklerinin belirlenmesine, onların fayda-maliyet analizlerinin yapılmasına, sorunu çözecek alternatif politika seçeneklerinden birinin seçilmesine, benimsenen politikanın kimleri nasıl etkilediğine, her aşamadaki faaliyetlere ve aktörlere, elde edilen sonuçlara kadar ki bütün aşamaları incelenir ve değerlendirilir. Bu yaklaşımda, bir program ya da politikanın nasıl geliştirildiği ve uygulandığı, kimlerin bu süreçlerde ne ölçüde rol aldığı ve uygulama sonuçlarının ne olduğu sorularına yanıt

bulmak amacıyla tüm aşamalara ilişkin veri toplanması gereklidir. Ancak, sağlıklı, geçerli, güvenilir, tutarlı ve karşılaştırılabilir veri elde etmek oldukça güçtür (Gül, 2015: 25-26).

Hiyerarşik bir yapıya sahip olan bu yaklaşım, politika oluşturma sırasındaki karmaşık süreci basitleştirerek, mantık çerçevesinde ortaya koymaktadır ve bütün kamu politikalarına uygulanabilir (Usta, 2013: 88). Uygulamada çok belirgin bir ayırım olmamasına rağmen kamu politikalarını aşamalara ayırarak inceleme, konuyu daha anlaşılır hale getirmekte ve daha gerçekçi bir analiz yapılabilmektedir. Böylece mikro ölçekte birçok detay birlikte takip edilmekte, ilgili resmi ve gayri resmi aktörlerin faaliyet alanları net bir şekilde ortaya konulmaktadır (Çevik, 2010: 109). Politika süreci analizinde incelenen belli başlı aşamalar ve her aşamada yanıt aranan temel sorular şunlardır (Dye, 1987: 24; Aktaran Gül, 2015: 26) & (Sabatier, 1999; Aktaran Kaptı, 2010: 80):

Sorun ve İhtiyaçların Saptanması (Kamu Politikasının Gündeme Gelişi): Karşılaşılan problemin ne olduğu, nerede ortaya çıktığı, kimlerin ya da nelerin bu probleminden etkilendiği, bu problemin ortaya çıkmasına neden olan etkenlerin neler olduğu ve bu etkenlerin uygulanacak politikalardan nasıl etkilenebileceği tespit edilir.

Politika Önerilerinin Biçimlendirilmesi (Kamu Politikalarının Formüle Edilişi): Tespit edilen problemin çözümü için gerekli tedbirlerin alınıp alınmayacağı, yani bu konuda herhangi bir politika belirlenip belirlenmeyeceğine karar verilir.

Politikanın Kabul Edilmesi (Kanunlaştırılması): Mevcut problemin tüm boyutlarını kapsayan politika seçenekleri tespit edilerek geliştirilen alternatif politikalara ilişkin en uygun değerlendirme kriterlerinin belirlendiği, her bir politika seçeneğinin maliyetinin hesaplandığı, politikaların muhtemel etkileri ile sosyal ve ekonomik olarak uygulanabilirliğinin tartışıldığı ve belirlenen ölçütler çerçevesinde alternatif politika seçeneklerinin değerlendirildiği ve hangi seçeneğin uygulanacağına karar verildiği aşamadır.

Politikaların Uygulanması: Seçilen politikanın uygulanma aşamasıdır.

Politikaların İzlenmesi ve Değerlendirilmesi: Politikaların, çıktılarının ve hedef gruplar üzerindeki beklendik ve beklenmedik etkilerinin izlendiği, veri temelli olarak analizinin yapıldığı aşamadır. Elde edilen sonuçlara göre gerekli görüldüğünde politikalarda değişiklik ve iyileştirme önerileri ortaya konabilir. Değerlendirme aşaması, son derece önemli olup siyaset bilimci Nachmas, kamu politikalarının değerlendirilmesinin, etkililik, verimlilik, uygunluk, iç tutarlılık ve dış tutarlılık şeklinde sıralanan beş ölçüt üzerinden yapılmasını tavsiye etmektedir (Usta, 2014: 15).

Kamu politikası analizi için kullanılan yaklaşımlar incelendiğinde, her model ya da yaklaşımın siyasal sistemin değişik yönlerini farklı açılardan ele aldığı görülmektedir. Bu modellerin hiçbirisi belli bir kamu politikasının analizi için formüle edilmemiş olup analizler farklı formül ve yöntemler kullanılarak yapılabilir. Her ülkenin sosyoekonomik koşullar, siyasal kültür, siyasal sistem ve çevre gibi kendine özgü özelliklere sahip olduğu gerçeği göz önüne alınmadan yapılacak analizler, hatalı sonuçların elde edilmesine neden olabilir. Bu nedenle gelişmiş ülkelere göre geliştirilen ve yukarıda özetlenen yaklaşımların, gelişmekte olan ülkelere bu ülkelerin kendine özgü durumları dikkate alınmaksızın bire bir uygulanması doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü bunlar gelişmekte olan ülkelerin koşullarını açıklamaya uygun düşmeyebilir. Yapılması gereken şey, her ülkenin kendine özgü koşulları çerçevesinde bir analiz modeli oluşturulmaya çalışılmasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki, Anderson'un da söylediği gibi " herhangi bir ülkede herhangi bir politika analizi için kullanılacak büyük ve kapsamlı bir modelin geliştirilmesi mümkün değildir" (Anderson, 1990: 26; Aktaran Çevik, 1998: 111-112). Bu gerçeklikten hareketle hangi yaklaşım kullanılırsa kullanılсын elde edilecek sonuçlarda eksiklerin ve hataların olabileceği unutulmamalıdır.

2. Türkiye'nin Tarım Arazileri Politikasının Süreç Yönetimi Yaklaşımı ile Analizi

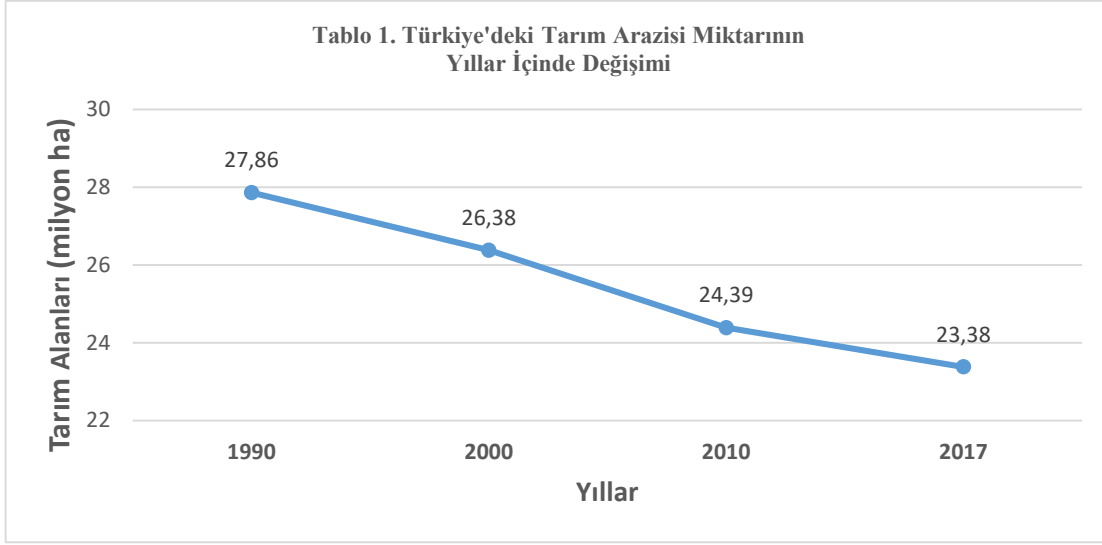
Toprakla ilgili sorunlar ve toprak-insan ilişkileri, tarihin ilk devirlerinden beri insanları ve devletleri meşgul eden önemli konulardandır. Gün geçtikçe ve dünya nüfusu arttıkça bu konular önemini artırmakta, sorunların insanlar lehine çözülmesi için ek çaba ve uğraşlara hız verilmektedir.

Geçmişte büyük devletlerin kurulmasına ve yıkılmasına sebep olan toprak sorunu, günümüzde de tam anlamıyla çözümlenememiştir. Devletler, toprak sorununu çözmek ve toprak-insan ilişkilerini yeniden düzenlemek için çeşitli politikalar benimsemektedirler. Sunulan hizmetlerin halkın gereksinimlerine verdiği cevap oranında kamu politikaları başarılı veya başarısız kabul edilebilir. Kamu politikalarındaki başarısızlıkların nedenini açıklayan teorilerin neredeyse tamamı ekonomik gerekçelere dayanmaktadır. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ekonomik temelli bu teoriler yeterince açıklayıcı değildir. Çünkü bir ülkenin siyasal yapısı, yönetim anlayışı ve diğer etkiler başarısızlığa veya başarıya götürmede önemli rol oynarlar. Başarısızlıklarının nedenini ortaya çıkarmada teoriler yararlı olmakla birlikte, her ülkenin durumunun farklı olduğu düşünüldüğünde, teoriler, ülke özelinde başarısızlığın nedenini açıklamaya yetmeyebilir.

Bu çerçevede Türk kamu yönetimindeki genel başarısızlık eğiliminin, Türk yönetim yapısı ve anlayışı ile Türk siyasal hayat yapısı göz önüne alınmadan, sadece ekonomik yaklaşımla açıklanamayacağı düşünülmektedir (Çevik & Demirci, 2008: 89). Türkiye'nin tarım arazisi politikaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tarım arazileri politikasının başarı düzeyini değerlendirmede, özellikle Türkiye gibi kendi has dinamikleri olan bir ülkede analiz modelleri tek başına yeterli olmasa da, bu analiz yöntemleri aracılığıyla oldukça önemli veriler elde edileceği muhakkaktır. Bu çerçevede yapacağımız analizde, 'Süreç Yönetimi Yaklaşımı' kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın Cumhuriyet dönemi tarım arazisi politikalarının analizinde özellikle tarihsel süreçteki değişimleri görmek açısından daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Yaklaşık 100 yıllık bir süreçteki politikaların değerlendirildiği çalışmada, ihtiyaçların ortaya çıkışı, politikaların tespiti, uygulanması ve sonuçlarının görülmesi aşamaları çoğu zaman çakıştığı için süreç analizi yaklaşımında öngörülen bazı aşamalar birleştirilerek beş olan aşama sayısı üçe düşürülmüş ve değerlendirme üç aşama üzerinde yapılmıştır.

2.1. Tarım Arazilerine İlişkin Kamu Politikalarının Gündeme Gelişi ve Önerilerin Biçimlendirilmesi

Dünya kara alanları 13,1 milyar hektar olup bunun 1,4 milyar hektarı işlenebilen alanlardan oluşmaktadır. İşlenebilen alanların dünyanın toplam kara alanı içindeki payı % 12 civarındadır (TÇV, 1997, 27). Yaklaşık 78 milyon hektarlık yüzölçümü ile dünyanın toprak açısından büyük ülkeleri arasında yer alan Türkiye'de ise bu oran % 31 olup, Türkiye tarım arazisi bakımından zengin ülkeler grubuna girmektedir (Anonim, 2014d, 6). Türkiye'de kullanılan tarım arazisi miktarı, nüfus artışına ve tarımdaki makineleşmeye bağlı olarak yıllar içinde artış göstermiştir. 1928 yılında 6,6 milyon hektarlık arazide tarımsal üretim yapılırken, bu miktar 1950 yılında 25,3 milyon hektara, 1980'li yılların sonunda ise 28 milyon hektara yükselmiştir. Bununla birlikte, tarım arazisi alanı 1990'lı yılların başından itibaren daralmaya başlamıştır. 1990-2017 yılları arasında, yani sadece 27 yıl gibi çok kısa bir sürede ülkedeki verimli tarım arazisi miktarının yaklaşık 4,5 milyon hektar azaldığı, diğer bir deyişle tarım arazilerinin % 16'sının yok olduğu göz önüne alındığında tehlikenin büyüklüğü daha kolay anlaşılabilir (Tablo 1). Söz konusu azalışın birçok nedeni bulunmaktadır. Başlıca nedenler; tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının artması, küçük ölçekli ve parçalı arazi yapısına sahip işletmelerin fazlalığı, hatalı tarımsal faaliyetler ve arazi kullanımı sonucu karşılaşılan toprak yapısının bozulması ve verimsiz hale gelmesidir (Anonim, 2014: 7).

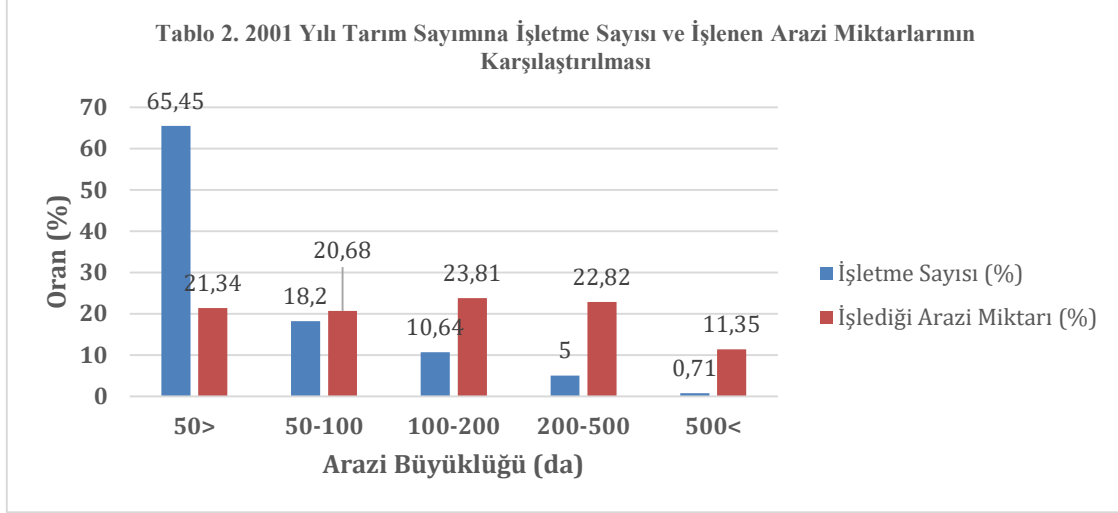

Kaynak: GTHB, 2014 & TÜİK, 2018.

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanıma tahsis edilmesi, tarım arazilerinin azalmasına neden olan en önemli faktörlerden birisidir. Tarım-dışı kullanımın verimli tarım arazilerinin bulunduğu sahalarda yoğunlaşması, konunun önemini daha da artırmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının en yaygın görüldüğü alanlar sırasıyla sanayi, konut-kentleşme, turizm, madencilik ve ulaştırma şeklinde sıralanmaktadır. Ülkedeki verimli tarım arazilerinin organize sanayi bölgesi ya da rezidansa dönüştürülmesi, meyve bahçelerinin yazlık olarak kullanılması, çevre yollarının verimli arazilerden geçmesi ve kıyı kesimlerinde turizme yönelik yapılaşması nedeniyle verimli tarım arazilerini yoğun tahribata uğradığı görülmektedir (Kırımhan, 1997: 35). Özellikle köyden kente kontrolsüz göç, kentlerin hızla tarım arazileri aleyhine genişlemesine ve çarpık kentleşmeye neden olmaktadır (Tanilli, 2009: 121). Alternatif alanlar varken işlenebilir tarım arazilerin sanayi, konut, turizm, madencilik ve ulaştırma gibi tarım dışı faaliyetleri için kullanımının savurganlık olduğunu düşünülmektedir. Çünkü bu tarz kullanım, tarım arazilerinin niteliklerinin bozulmasına ve geri dönüşümü mümkün olmayacak şekilde elden çıkmasına neden olmaktadır. Sanayi ülkesi olmaya çalışan ülkemizde tarım ikinci plana atılmış olsa da, şunu unutmamak gerekir ki ekonomik kriz zamanlarında tarım can simididir. Nitekim ABD, Kanada, Avustralya, Fransa, Almanya, İtalya ve Hollanda gibi birçok gelişmiş ülke, sanayinin yanında tarımda da dünyada söz sahibidir. Türkiye'nin de böyle olması gereklidir (Ünal, 2014). Aksi takdirde Türkiye birçok tarımsal üründe artan yurtiçi talebinin karşılamak için ithalat yapmak zorunda kalacak, diğer bir deyişle gıda gibi son derece stratejik bir konuda diğer ülkelere bağımlı hale gelecektir. Ki günümüzde samandan kuru soğan kadar pek çok üründe ithalat yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle tarım arazilerinin amaç dışı kullanımını sonlandırmak için gerekli hukuki düzenlemeler bir an önce yapılmalıdır.

Tarım arazilerinin yok olmasının ikinci nedeni, işletmelerin küçük ölçekli ve arazilerin parçalı oluşudur. 2016 yılı Tarımsal İşletme Yapı Araştırmasına göre; tarımsal işletme arazileri ortalama 5.9 parçadan oluşmaktadır. Ortalama parça büyüklüğü ise 12.9 dekadır. (TÜİK, 2016). Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın yapmış olduğu hesaplamalara göre; tarım arazilerinin küçük, parçalı ve dağınık yapısından kaynaklanan toplam ekonomik kayıp 17 milyar lirayı bulmaktadır (Ünal, 2014). İşletmelerin küçük ölçekli ve parçalı oluşunun yanı sıra işletmelerin sahip oldukları arazi büyüklüğü bakımından da dengesiz bir dağılım söz konusudur. 2001 GTS verilerine göre işletmelerin % 65,5'i beş hektarın altında arazi varlığına sahipken, sadece % 0,7'lik kısmı 50 hektar üzerinde arazi varlığına sahiptir (Tablo 2). Türk tarımına optimal büyüklükte tarım işletmeleri hakim olmadıkça, etkili ve verimli bir tarım politikasının uygulanması mümkün değildir. Tarım arazilerindeki parçalanmayı engellemek, verimli üretim yapan ve ekonomik olarak yeterli büyüklükteki tarımsal işletmelerin oluşmasını sağlamak ve tarım arazilerindeki azalmayı engellemekte arazi toplulaştırması oldukça etkilidir (Kafaoğlu, 2002, 63). Ayrıca uzun vadede doğal

kaynakların korunması için çevreye duyarlı tarımsal teknolojilerin kullanıldığı bir tarımsal yapı kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu yaklaşıma göre, tarımsal üretim ile çevre ve sosyoekonomik boyutlar dengelenmeli; bir yandan tarımsal verimlilik korunurken ve arttırılmaya çalışılırken, diğer yandan çevreye verilen zararın azaltılması ve ayrıca tarımla uğraşanların refah düzeyinin iyileştirilmesi amaçlanmalıdır. Çünkü kaynaklar sınırsız değildir ve ekolojik denge bozularak üretimde sürekliliğin sağlanması mümkün değildir (Turhan, 2005: 14).

Kaynak: TÜİK, 2012, 176.

Tarım arazilerindeki azalmanın üçüncü nedeni ise, hatalı tarımsal faaliyetler ve arazi kullanımı sonucu karşılaşılan toprak yapısının bozulması ve verimsiz hale gelmesidir. Erozyon, kimyasal gübre, pestisit ve aşırı su kullanımı ile yanlış yetiştirme tekniklerinin uygulanması, sanayi ve evsel atıklar nedeniyle tarım topraklarının kirlenmesi ve kullanılamaz hale gelmesi gibi birçok etkene bağlı olarak ekilebilir tarım arazisi miktarı azalmaktadır (TÇV, 1997, 28). 1950'li yıllarda başlayan makineleşmenin ardından gelen yoğun gübre ve kimyasal kullanımı nedeniyle tarım topraklarının yapısı süratle bozulmaya başlamıştır. Aşırı kimyasal gübre kullanımı toprağın asiditesini artırır ve bitkilerde beslenme dengesizliklerine neden olur. Bu dengesizlikler de bitkisel hastalıkların artmasına dolayısıyla daha fazla miktarda pestisit kullanımına ve toprağın daha çok kirlenmesine yol açar (Altieri, 2002, 148-149). Böylece birbirini tetikleyen zincirleme bir etkileşim oluşmakta ve kirlilik her geçen gün katlanarak artmaktadır. Pestisitlerin tarım arazileri üzerindeki diğer bir olumsuz etkisi ise, kullanılan pestisitlerin önemli bir bölümünün en uygun koşullarda bile hava, toprak ve suya belli oranlarda karışmasıdır. Doğrudan hedef alınmayan ortamlara karışan ilaçların kalıntıları insanların da dâhil olduğu pek çok canlı grubu üzerinde olumsuz etkisi bulunmakta ve çeşitli hastalıklara neden olmaktadır (TÇV, 1997: 29).

Tarım arazilerinin azalmasında uygun olmayan yetiştirme tekniklerinin ve erozyonun da önemli rolü bulunmaktadır. Bir türlü vazgeçilemeyen anız yakma, kara nadas uygulaması, meyilli alanların tarıma açılarak sürülmesi ile yanlış sürüm tekniklerinin oluşturduğu erozyon riskleri ve toprağın organik maddece fakirleşmesi bu etkiler arasında sayılabilir. Bu etkilerden en önemlisi toprağın organik maddece fakirleşmesi, yani toprağın çoraklaşmasıdır. Köy Hizmetleri Toprak Gübre Araştırma Enstitülerinin Türkiye genelinde yaptıkları toprak analizi sonuçlarına göre tarım topraklarının % 87'sinde organik madde oranı % 0,87'ye düşmüştür. Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik yapısındaki değişim, verimliliği düşürmekte ve toprakları kullanılamaz hale getirmektedir (TÇV, 1997: 29-30). Erozyonun da tarım arazileri üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır. Erozyonun en önemli nedeni, uygun olmayan tarımsal uygulamalardır. Türkiye'nin arazi varlığımızın yaklaşık % 85'ine karşılık gelen 57 milyon hektarlık alan erozyon tehdidi ile karşı karşıyadır. Buna karşın 1960'lı yıllardan günümüze kadar ki süreçte erozyona maruz kalan alanların sadece % 8'inde erozyon kontrolüne yönelik çalışmalar tamamlanabilmiştir. Erozyonla mücadele hızı bu şekilde devam ettiği takdirde erozyon tehdidi altındaki arazilerin tamamı ancak 525 yılda

koruma altına alınabilecektir. Ülkemizdeki toprak erozyonunun ciddiyetini gösteren diğer bir gösterge ise, yıllık ortalama toprak kaybımızdır. Bu miktar, 770 milyon ton/yıl düzeyinde olup, dünya genelindeki 24 milyar ton/yıllık erozyona bağlı toprak kaybının 1/33'ü Türkiye'de gerçekleşmektedir (Anonim, 2014: 14). Bu değerler, Türkiye'deki erozyonun şiddetini ve buna karşı ciddi bir çaba gösterilmediğini açıkça göstermektedir. Ayrıca bilinçsiz ve tekniğine uygun olmayan sulama da tarım arazilerinin yok olmasına neden olmaktadır. Gereğinden fazla sulama suyu kullanımı, bir yandan topraktaki besin ve iz elementleri yıkayarak toprak verimliliğini azaltırken, diğer yandan taban suyu yükselterek topraktaki tuz oranı artırmaktadır (DPT, 1998). Bunun en bariz örneği Harran Ovası'dır. Harran Ovasında aşırı sulama nedeniyle topraklarda tuz oranı artmış ve verimlilik azalmaya başlamıştır (GTHB, 2018: 3). Yukarıda izah etmeye çalıştığımız pek çok nedene bağlı olarak tarım arazilerinin hızla azalması, bu alanları korumaya yönelik politika geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluğa bağlı olarak çeşitli dönemlerde tarım arazilerindeki azalmayı engellemek için politikalar oluşturulmuş ve uygulanmıştır.

2.2. Politikanın Kabul Edilmesi (Kanunlaştırılması) ve Uygulanması

Türkiye'de toprak sorununun çözümüne ilişkin çalışmalara, dünya devletlerine kıyasla daha geç bir tarih olan 1920'li yıllardan itibaren başlanmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik ve sosyal hayat yeniden düzenlenirken toprak sorunlarının çözümlenmesi ve Osmanlı arazi düzeni artıklarının tasfiyesi için çok az şey yapılabildiği görülmüştür. O yıllarda ekilebilir toprakların sadece 1/6'sı işlendiği için tarımsal toprağın çok olduğu ve herkese yetebileceği düşünülerek tarım arazilerine yönelik ciddi çalışmalar yapılmamıştır (Özdemir, 1978: 3-4). Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalardan ilki, dışarıdan gelen göçmenlere, İskân Kanununa dayanarak küçümsenmeyecek miktarda toprak dağıtımını yapılmasıdır. Ardından toprak reformuyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1924 Bütçe Kanunundaki Devlete ait arazilerin hükümetçe takdir edilecek bedel karşılığında topraksız köylülere satılmasını mümkün kılan özel hüküm, 1929 yılında çıkarılan ve doğudan göç ettirilen büyük arazi sahiplerine ait arazilerin topraksız köylülere, göçebe ve göçmenlere dağıtılmasına ilişkin kanun, 1934 tarihli İskân Kanununun göçmenlerden çiftçi olanların toprak sahibi yapılmalarını öngören hükmü le hazine ve vakıf topraklarının topraksızlara satılabileceğine ilişkin kanuni yetki bu düzenlemeler arasında sayılabilir (Aktan, 1980: 40). Ayrıca 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması ve çiftçilere toprak mülkiyeti hakkı veren Medeni Kanunun 1926 yılında kabulü, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki diğer önemli düzenlemelerdir (Yavuz, 2005: 46).

1930'lu yıllarda bütün dünyayı etki altına alan ekonomik bunalımın yoksul Türk köylüsünün yaşam koşullarını daha da zorlaştırması, Toprak Reformunu gündeme getirmiştir. Toprak reformunun resmi olarak ilk dile getirilişi, 1934 yılında İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanan bir kanun tasarısı üzerine olmuş, fakat kanun yasalaşmamıştır (İnce, 2006: 63). Atatürk'ün 1937 yılında TBMM'yi açış konuşmasında söylediği; *“Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep suretle, bölünemez bir mahiyet almasıdır.”* sözleri üzerine toprak reformunun önü açılmıştır. Ancak o yıllarda iktidara yakın olan herkes toprak reformunu savunur görünmekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı bahane edilerek yasanın çıkarılması engellenmiştir (Özdemir, 1978: 3-4). Ancak bu yıllarda küçük çaplı ve geçici nitelikte de olsa çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, ileriki yıllarda uygulanması muhtemel bir toprak reformunun uygulanmasını kolaylaştırmak için 1937 yılında 1924 Anayasası'nın 74. maddesinde değişiklik yapılarak çiftçiyi topraklandırma amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda, kamulaştırma bedelinin peşin ve rayiç bedel üzerinden yapılması zorunluluğu kaldırılmıştır (Aktan, 1980: 41).

1945 yılına gelindiğinde ise, Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanarak Meclise sunulan “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı” şiddetli itiraz ve tartışmalarla karşılaşmıştır (Aktan, 1980: 41). Yasanın görüşülmesi, büyük toprak sahiplerinin ve onların Meclisteki temsilcilerinin, yasanın çıkmaması için yaptıkları baskılar nedeniyle iki defa ertelenmiştir. Birçok kimsenin tenkit ve tepkisi ile karşılaşan hükümet tasarısı, köklü değişikliklere maruz kalmıştır (İnce, 2006: 68). Sonuçta, tasarı 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”

adı ile yasalaşmıştır. Toprağı olmayan ya da az miktarda toprağı olan çiftçilere ailelerinin geçimini sağlayacak miktarda toprak verilmesini amaçlayan Kanun, bunu gerçekleştirmek için 5 bin dekarın fazla tarım arazisi bulunanların topraklarının kamulaştırılmasını öngörüyordu. Bu hükümleri ilımlı bir toprak reformu niteliğı taşıyan Kanun, gerçek nitelikleri ile kamuoyuna tam olarak anlatılamadı; hatta ondan en çok faydalanacak olan topraksız çiftçiler bile onu iyice tanıyamadı ve benimseyemedi (Aktan, 1980: 42). 1947 yılından itibaren çekimsiz bir şekilde uygulamaya konulan Kanunla daha çok devlete ait olup da fazla verimli bulunmayan araziler çiftçilere dağıtıldı. Özel mülklerin kamulaştırılması yoluna ancak sahipleri gönüllü olarak başvurduğu hallerde ve nadiren gidildi (Ergene, 1972: 11). Ayrıca çok sayıda topraksız çiftçiyi reformdan faydalandırmak ve memnun etmek için, aile işletmesi kurmaya yetmeyecek kadar küçük araziler verildi. Böylece mevcutlara ek olarak yeni az topraklı çiftçiler yaratıldı. Bu duruma ilaveten kredi ve yardımlara ilişkin hükümler de uygulanamadığından, toprak verilenlerin arazilerini verimli olarak kullanmaları ve yerleşmeleri de sağlanamadı. Eksik ve yetersiz olan bu uygulamalar bile sürekli bir şekilde devam ettiremedi (Aktan, 1980: 42-43). Buna bir de siyasi bakış açısının değişmesi ve uygulamadaki yanlışlar eklenince Kanun hedefine ulaşmadan uygulamadan kaldırılmıştır (İnce, 2006: 63).

Tüm bu eksikliklere ve olumsuzluklara rağmen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile 1970 yılı sonuna kadar dağıtılan arazi miktarı 22 milyon dönümdür. Bundan faydalanan aile sayısı ise, yaklaşık 450 bindir. Bu arazilerin 789 bin dönümü kamulaştırma ile elde edilen topraklardır. Kamulaştırma daha çok vakıf ve mahalli idare arazilerinde yapılmış, özel mülkten kamulaştırmalar 208 bin dönüm, yani dağıtılan arazi toplamının % 1'i düzeyinde kalmıştır. Toprak dağıtımı sırasında 27 milyon dönümlük mera da köylere orta malı olarak tahsis edilmiş (Aktan, 1980: 43) ve çok sayıda Reform Köyü de kurulmuştur (Berzeg, 1972: 144-145). Ancak 1973 yılına kadar yaklaşık 28 yıl yürürlükte kalan bu Kanun kapsamında yapılan Türkiye'nin ilk toprak reformu denemesi başarılı olamamıştır. Diğer bir deyişle ülkenin toprak mülkiyeti yapısında istenilen değişme ve iyileşme sağlanamamış; topraksız ve az topraklı çiftçi sayısı azaltılamamış; çiftçilerin refah seviyeleri yükseltilememiş; tarım arazilerindeki parçalanma ve ufulanmanın önüne geçilememiş; kısacası toprak sorunu çözümlenememiştir (Aktan, 1980: 43).

Toprak reformu, 1960 ihtilalinden yaklaşık iki ay sonra tekrar gündeme gelmiş ve Milli Birlik Komitesi, Tarım Bakanlığını bu konuda çalışması için görevlendirmiştir. 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde, Milli Birlik Komitesinin toprak reformunu destekleyecek hükümlerin Anayasada yer alması konusundaki talebine rağmen, Kurucu Meclis'te yapılan sert tartışmaların ardından Anayasanın 38. maddesi toprak reformunu engelleyici tarzda çıkarılmıştır (Özdemir, 1978: 6). 1960-1969 yılları arasında "Toprak Reformu", 1969-1971 yılları arasında "Tarım Reformu" olarak adlandırılan sekiz kanun tasarısı ve bir kanun teklifi hazırlanmış, bunlardan sadece iki tanesi Meclis gündemine gelebilmiş, fakat hiçbirisi yasalaşamamıştır (Planck ve Ayyıldız, 1976: 56). Yeterli siyasi desteğı alamadığı için yavaşlayan çalışmalar, 1971 Askeri Muhtırası sonrasında tekrar hız kazanmıştır (Aktan, 1980: 43). 1971-1980 dönemindeki toprak reformu çalışmalarını, önceki çalışmalardan daha ciddi ve gerçekçi bulan Aktan (1980: 82-83), hükümetlerin de desteğıyle önemli işler yapıldığını, konunun halka anlatılabildiğini, bu sayede daha önce reforma karşı olan pek çok kişinin toprak reformunu desteklediğini ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan kanun tasarısı, 1973 yılında, 1757 sayılı "Toprak ve Tarım Reformu Kanunu" ismiyle yasalaşmıştır. Azami toprak büyüklüğünün, sulu arazilerde 150-400 dekar, kuru arazilerde 300-1600 dekar aralığında olmasını öngören söz konusu Kanun, reform bölgeleri dışında kalan alanlar için de hükümler içermekteydi. Ayrıca Kanun, kooperatifçilik okulları ile toprak reformuna özel mahkemelerinin kurulmasını ilişkin hükümler de içeriyordu. Kanuna dayanarak çiftçilerin birlikte hareket etmesini sağlamak amacıyla Toprak Reformu Kooperatifleri kurulmuş ve bu kooperatiflerin finansal kaynak ihtiyacını karşılamak için "Toprak ve Tarım Reformu Fonu" oluşturulmuştur. Ancak Kanun, yasalaştıktan kısa bir süre sonra, 19 Temmuz 1973 tarihinde, şekil yönünden Anayasaya aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Çok kısa bir süre yürürlükte kalan Kanun, sadece Urfa ilinde uygulanmıştır. Urfa genelinde 1975 yılına kadar 500 bin dekar arazi kamulaştırılmasına karşın, çiftçilere dağıtım işlemleri çok uzun sürdüğü için sadece 161 aileye 31

bin dekar arazi verilebilmiştir (Özdemir, 1978: 8-22).

1980 Askeri Darbesinin ardından yürürlüğe giren 1982 Anayasasınının 35. maddesinde, mülkiyet ve miras haklarının ancak kamu yararına yasayla sınırlanabileceği, mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Toprak sahipliğine ilişkin 44. maddesinde ise, Devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla yitirilmesini önlemek, topraksız olan ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli önlemleri alması öngörülmektedir. Aynı maddede, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre “toprağın genişliğini” saptayabilme yetkisi devlete tanınmaktadır. Ayrıca topraksız olan ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanmasının üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve öbür yeraltı ve yerüstü servetlerin azalması sonucunu doğurmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Dağıtılan toprakların bölünemeyeceği, miras ile ilgili yasal gereklilikler dışında başkalarına devredilemeyeceği, dağıtılan çiftçiler ile mirasçılarca işletilebileceği, bu koşulların gerçekleşmemesi durumunda bu toprakların Devletçe geri alınacağı ilgili maddede belirtilmektedir. Bu Anayasa döneminde 1 Aralık 1984 tarihli 3083 sayılı “Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu” çıkarılmıştır. 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununun arkasında sorunlar bırakarak yürürlükten kalkmasından yaklaşık altı yıl sonra çıkarılan bu Kanun, toprağın verimli şekilde işletilmesi için çiftçilerin topraklandırılmalarını, desteklenmelerini ve eğitilmelerini amaçlıyordu (RG, 1984: md.1). 3083 sayılı Kanunun uygulanmasını kolaylaştırmak için 5 Mart 1985 tarihinde, “Tarım Reformu Genel Müdürlüğü” kurulmuştur (RG, 1985). Ancak Kanun, sadece devletçe sulamaya açılan alanlarda geçerli olması nedeniyle sınırlı düzeyde uygulama alanı bulabilmiştir (Yavuz, 2005: 47).

3083 sayılı Kanun da bir önceki toprak reformu kanunu gibi ülkenin her yanında değil, bölgesel düzeyde uygulanmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile Şanlıurfa İli 16 Haziran 1986 tarihinde, yeniden uygulama alanı olarak ilan edilmiştir. 16 Eylül 1989 ile 27 Aralık 1992 tarihleri arasında Aksaray, Ankara, Aydın, Edirne, Iğdır, İçel, Konya ve Yozgat illeri de uygulama alanları olarak ilan edilmişlerdir. Uygulama alanlarından yalnız Şanlıurfa ilinin tamamı ile Ankara ve Yozgat'ta birer köy için dağıtım normu belirlenmiştir. Uygulama alanlarının ilanından sonra dağıtım normunun, yani verilecek toprak büyüklüğünün, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenip Resmi Gazetede yayınlanması yasa hükmü olduğu halde, birkaç yer dışında bu hükmün gereği yerine getirilmemiştir. Bu yasaya dayanılarak yayınlanan Uygulama Yönetmeliği de, çağdaş ve tutarlı bir tarımsal yapı oluşturmak için bazı olumlu hükümler içermekle birlikte yeterli olmamıştır (DPT, 2000: 22). Yasaya göre kamulaştırılan alanların parasının peşin ödenmesi gerektiği için çok geniş alanlarda toprak reformu yapılması mümkün olmamıştır. Ayrıca yasayla daha önce kamulaştırılan arazilerin eski sahiplerine iadesine imkân tanınmış, bu çerçevede kamulaştırılan yaklaşık 1,7 milyon dekar arazinin 1,46 milyon dekarı eski sahiplerine iade edilmiştir (Önal, 2007, 246).

Türkiye’de toprak reformu çalışmalarına paralel olarak, ‘arazi toplulaştırması’ çalışmaları da yapılmıştır. Ülkemizde arazi toplulaştırması, ilk olarak 1961 yılında, 7457 Sayılı Kanunun 2/j maddesi ile Medeni Kanunun 678. maddesine dayanarak Konya’nın Çumra İlçesinde mülga TOPRAKSU Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Toplulaştırma yapmak için gerekli mevzuatın ve yetişmiş teknik elemanın yeterli olmaması nedeniyle çalışmalara 1962 yılında ara verilmiş ve ardından çalışmalara yeniden başlanmıştır. Oluşan ihtiyaç üzerine 1966 yılında ilk “Arazi Toplulaştırma Tüzüğü” çıkarılmıştır. Ardından DPT ile BM Gıda ve Tarım Teşkilatının (FAO) müştereken yürüttükleri proje kapsamında Antalya Bölgesinde arazi toplulaştırması yapılmıştır. Ardından 1973 yılında 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu yürürlüğe girince, reform bölgesi ilan edilen yerler dışında da toplulaştırma yapılabilmesi için bu kanuna bir madde eklenmiş ve toplulaştırma çalışmaları 1978 yılına kadar bu çerçevede sürdürülmüştür. 1978 yılında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve yerine de yeni bir düzenleme yapılmamıştır. Bu nedenle Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından tarım reformu bölgeleri dışında yapılan toplulaştırma çalışmaları, yürürlükteki tek düzenleme olan 7457 sayılı Kanun’un 2/j maddesine ile Medeni Kanun’un 678. maddesine dayanılarak 1978 yılında çıkarılan 7/1 8231 sayılı ‘Arazi Toplulaştırma Tüzüğü’ne göre devam ettirilmiştir. Köy Hizmetleri Genel

Müdürlüğünün 2005 yılında kaldırılmasıyla birlikte söz konusu tüzük çerçevesinde yapılan toplulaştırma çalışmaları da sona ermiştir (TKB, 2011: 4-5).

Günümüzde arazi toplulaştırma konusunda, iki yasal düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemelerden ilki 22 Kasım 1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'dur. Bu kanun kapsamında Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından reform alanı ilan edilen sahalarda toplulaştırmalar yapılmaktadır. Toplulaştırma konusunda bir diğer düzenleme ise, 5578 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'dur. Kanunla özel ürün arazileri için belirlenen bölünebilir en küçük parsel büyüklüğü 2 hektara çıkarılmış, ayrıca Tarım ve Orman Bakanlığının yanı sıra, diğer bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler ve çiftçi örgütleri de toplulaştırma yapma yetkisi verilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı dışındaki diğer kurum ve kuruluşların toplulaştırma yapabilmeleri için hazırladıkları toplulaştırma projelerini Tarım ve Orman Bakanlığına onaylatmaları gerekmektedir (RG, 2007: md. 2-4). Söz konusu iki mevzuat arasında kimi konularda çelişen hükümlerin olması, arazi toplulaştırma çalışmalarının ülke genelinde tek bir esas dâhilinde, etkin ve eşitlik ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bugünkü uygulamalara bakıldığında tarım parsellerinin bölünmesini engellemek için gerçekleştirilen bu düzenlemelere karşılık, yasa hükmü gereğince bölünemediği için birlikte kullanıma özgülünen arazilerin bir kısmının, sahipleri tarafından hisseleri oranında parçalanarak işlendiği görülmektedir (Anonim, 2014: 21-22). Bu durum, tapu kayıtlarında tek parsel olarak görünen arazilerin, reelde parçalı bir yapıya sahip olması gibi bir duruma neden olmakta ve yasanın çıkarılma gayesiyle çelişmektedir.

Tarım arazilerinin parçalanmasını önlemek amacıyla 2001 yılında çıkarılan Kanunla 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun miras hukukuna ilişkin hükümleri, yeterli tarımsal varlığa sahip olmayan tarımsal işletmelerin paylaşırma dışında bırakılması konusu düzenlenmiş ve arazilerin parçalı oluşu sorununun daha da ağırlaşması önlenmeye çalışılmıştır. Kanunun 659-668. maddeleri arasında yapılan özel düzenlemeyle tarımsal işletmelerin miras yoluyla parçalanmasını önleyici tedbirlere yer verilmiştir. Söz konusu maddelerle yapılan özel düzenlemeye göre, tarım işletmelerine ait araziler, belirli şartların varlığı halinde bir bütün olarak mirasçılardan birine veya birkaçına devredilmekte, bütün varislere eşit olarak paylaşılmamaktadır (Anonim, 2014: 21). Ancak, tarım arazilerinin parçalanmasını önlemek amacıyla getirilen bu düzenleme, varislerin arazi mülkiyetini bırakma konusundaki isteksizlikleri nedeniyle etkin olarak uygulanamamaktadır (Gün & Eraktan, 2005: 1200). Bu konudaki diğer bir düzenleme ise, Türk Medeni Kanunu'nun 659. maddesine dayanılarak çıkartılan *Tarım İşletmelerinin Yeterli Tarımsal Varlığa Sahip Olup Olmadığının Tespitine Dair Yönetmelik*'tir (RG, 2003). Söz konusu Yönetmelik ile mutlak tarım arazileri ve özel ürün arazilerinin 1 hektardan, dikili tarım arazilerinin 0,5 hektardan, örtü-altı tarımı yapılan arazilerin 0,3 hektardan ve marjinal tarım arazilerinin ise 2 hektardan daha küçük parsel oluşturacak şekilde bölünemeyeceği hükme bağlanmıştır (Anonim, 2014: 21). Tarım arazileri konusundaki mevcut düzenlemelerden en önemlisi 3 Temmuz 2005 tarihinde çıkarılan 5403 sayılı *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunudur*. Günümüzde arazi kullanımı konusundaki temel mevzuat bu kanundur. Tarım dışı arazi kullanımı dâhil tüm arazilerin kullanımı ve korunmasına ilişkin hususlara Kanunda yer verilmiştir. Tarım arazileri konusundaki mevzuat boşluğunu doldurması açısından oldukça önemli olan bu Kanunla aynı zamanda CARGILL şirketi de içinde olmak üzere, 11.10.2004 tarihinden önce tarım arazilerini izin almaksızın amaç dışı kullananlara, metrekare başına 5 YTL ödemeleri koşuluyla af getirilmiştir. Yasayla getirilen affa ilaveten 5 Temmuz 2005 tarihinde, CARGILL'in kullandığı arazi, 2005/8944 Sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Özel Endüstri Bölgesi ilan edilmiş ve bu kararla CARGILL, ödemesi gereken cüzi miktardaki cezadan da kurtulmuştur (Anonim, 2006: 16). Yasa getirmiş olduğu af düzenlemesi nedeniyle çok eleştiri almıştır.

Tarım arazilerini ilgilendiren bir başka yasal düzenleme ise, 2012 yılı Aralık ayında yürürlüğe giren 6360 sayılı '13 İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'dur. Kanun ile yaklaşık 16.500 köyün tüzel kişiliği kaldırılmış (Adıgüzel, 2012: 160) ve daha önce köy tüzel kişiliklerinin uhdesinde olan bu köylere ait tarım

toprakları, kıyı alanları ve meralarla ilgili karar alma yetkisi, Büyükşehir Belediyelerine devredilmiştir. Bu yetki devri, Büyükşehir belediyelerinin hazırladığı plan ve projeler uyarınca ya ilgili prosedür izlenerek, başka bir deyişle 'kılıfına uydurularak' tarım-dışı amaçlarla kullanıma açılacağı ya da Büyükşehir Belediyeleri ile ilgili kurullar arasında ihtilafli hale geleceği konusunda çeşitli kaygılara yol açmaktadır (Yetkin, 2015). Ayrıca tarım arazileri ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili çok sayıda mevzuatın varlığı durumu daha da karışık ve çözülmez bir hale getirmektedir. Söz konusu mevzuat aşağıda sıralanmıştır:

- 442 sayılı Köy Kanunu,
- 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu,
- 3202 sayılı Köye Yönelik Hizmetler Hakkında Kanun,
- 3213 sayılı Maden Kanunu,
- 3402 sayılı Kadastro Kanunu,
- 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabancılarının Aşılması Hakkında Kanun,
- 4342 sayılı Mera Kanunu,
- 5488 sayılı Tarım Kanunu,
- 655 sayılı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK,
- 24 Temmuz 2009 tarih ve 27298 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2009/15154 Karar Sayılı Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Arazi Toplulaştırmasına İlişkin Tüzük, olarak sıralanabilir.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md. 97-126.
- Tarım ve Orman Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md. 410-440.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md. 474-502.

2.3. Politikaların İzlenmesi ve Değerlendirilmesi

1945, 1973 ve 1984 yıllarında yoğun tartışmalar neticesinde çıkarılan toprak reformuna ilişkin kanunlar, ülke genelinde uygulanamamış; oldukça dar bir alanda kısmen uygulanabilmiştir. Bu nedenle günümüzde tarımsal yapıdaki problemler hala devam etmektedir. 2005 yılında Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu çıkarılarak problemlere çözüm üretmek istenmişse de amaçlanan netice sonuç elde edilememiştir. 2001-2010 yılları arasındaki tarım dışı kullanıma izin verilen tarım arazisi miktarını, 2005 yılında çıkarılan Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununu milat kabul ederek kanun öncesi ve sonrası dönem olarak iki bölüm halinde incelemek, söz konusu kanunun beklenen faydayı sağlayıp sağlamadığının tespiti açısından yararlı olacaktır. 2001-2005 yılları arasında tarım dışı kullanıma izin verilen arazi miktarı, 424 bin hektarı doğrudan tarım dışı kullanıma tahsis edilen ve 13 bin 908 hektarı 'irtifak hakkı' olmak üzere toplam 438 bin 902 hektardır. 2005-2010 yılları arasında ise, 402 bin 13 hektar doğrudan tarım dışı kullanıma tahsis edilen ve 82 bin 417 hektar irtifak hakkı olarak toplam 484 bin 430 hektar arazinin tarım dışı amaçlarla kullanıma izin verilmiştir. Sayısal verilere bakarak Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun yürürlüğe girmesinin, tarım dışı arazi kullanımını azaltmadığı, aksine artırdığı söylenebilir. Ancak 2005-2010 döneminde bir önceki beş yıllık döneme göre bir artış olsa da, bu beş yıllık dönemin son yılı olan 2009-2010 yılları arasında tarım dışı kullanıma açılan arazi miktarında önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki beş yıllık dönemdeki artışın, yasal düzenleme öncesinde fiili olarak tarım dışı amaçlarla kullanılan ama yasal olarak tarım arazisi statüsünde gözüken arazilerin, düzenleme sonrasında tarım arazisi olmaktan çıkarılıp fiili işgalin yasal zemine oturtulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda tarım dışı kullanıma açılan arazi miktarı azalmaya başlamıştır (Yetkin, 2015). Bu veriler, yasal düzenlemelerin az da olsa beklenen faydayı sağladığını göstermekte olsa da, Türkiye'deki tarım arazisi miktarı hala hızla azalmaktadır ve bu soruna kesin bir çözüm

bulunamamıştır.

Tarım topraklarının amaç dışı kullanımının tamamen engellenememesinin nedeni, yasal düzenlemelerde istisnalara yer verilmesi ve uygulamada bu istisnaların aşırı genişletilmesi nedeniyle arazilerin tarım dışı kullanımına devam edilmesidir. Tarım topraklarının amaç dışı kullanımını düzenleyen 5403 Sayılı Kanununun 13. maddesi mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazilerinin tarımsal üretim dışındaki kullanımını yasaklamaktadır. Ancak, doğal afet sonrasında geçici yerleşim yeri ihtiyacı, petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri, ilgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri ile diğer plân ve yatırımlar gerekçe gösterilerek “alternatif alan bulunmaması ve Toprak Koruma Kurulu'nun uygun görmesi şartıyla” tarım dışı kullanıma açılabilir. Yasa ile arazilerin tarım dışı kullanımı sınırlanmış olmakla birlikte getirilen bu istisna, uygulamada neredeyse genel kural haline getirilerek arazilerin tarım dışı kullanımının önü açılmaktadır. Çünkü uygulamada Toprak Koruma Kurullarının çok da ince eleyip sık dokumadıkları ve taleplerin çoğunluğunu kabul ettikleri görülmektedir. Bu durum, çıkarılan yasa ile arazilerin korunmadığı, hatta usulsüz amaç dışı arazi kullanımlarını yasal zemine oturtan bir rol üstlendiği iddialarına da neden olmaktadır. Toprak koruma kurullarının daha etkin çalışmalarının sağlanması ve üstlendikleri misyona ilişkin şüphelerin ortadan kaldırılması için, 5403 sayılı Kanunun ‘Toprak Koruma Kurulu’ başlıklı 5. maddesinde yapılacak bir değişiklikle bu kurullardaki sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin sayılarının artırılmasının yerinde bir karar olacağı düşünülmektedir (Anonim, 2014: 46). Çünkü STK temsilcileri, arazilerin tarım dışı kullanımı konusunda daha ketum davranmakta ve izin verme konusunda daha çok direnç göstermektedirler.

Yapılması gereken diğer bir düzenleme ise, tarım arazileri ve meraların korunması hakkındaki mevzuat ile imar mevzuatı arasındaki çelişkilerin giderilerek tarım arazilerinin ve meraların yapılaşmaya açılmasının önlenmesidir. Bu amaçla 3194 sayılı İmar Kanununa 648 sayılı KHK ile eklenen ek 4. maddenin 4342 sayılı Kanunla uyumlu hale getirilmesi ve 3194 sayılı İmar Kanununun 27. maddesinin yeniden düzenlenmesi uygun olacaktır. Verimli tarım arazilerini korumak için üretim potansiyeli yüksek olan, ancak erozyon, kirlenme, amaç dışı veya yanlış kullanımlar nedeniyle toprak kaybı ve arazi bozulmalarına maruz kalan ovalarda 5403 sayılı Kanunun 14. maddesine göre ova koruma alanları ilan edilmelidir. Yatırım projelerinin hazırlanmasında, kent gelişim alanları ve sanayi alanlarının tespitinde tarım arazilerinin korunmasına özen gösterilmelidir. Ayrıca Sulama sistemlerinde iletim/dağıtım, yönetim/organizasyon sorunlarının çözülmesi, sulama oranı ve randımanının yükseltilmesi, topraklardaki sulamadan kaynaklanan tuzluluk/alkalilik sorunları giderilmesi açısından önemli çalışma alanları arasındadır (Günaydın, 2006: 14). Nitekim Harran Ovasında toplam 41 bin hektar arazide tuzlulaşma problemi bulunmaktadır. Bu alanın 20 bin hektarında drenaj çalışmaları başlamış, kalan 21 bin hektarında ise proje çalışmalarına devam edilmektedir (GTHB, 2018: 3). Çalışmalar olumlu olmakla birlikte yavaş ilerlemektedir. Zararın daha da büyümeden önlenmesi için çalışmalara hız verilmesi yerinde olacaktır.

Türkiye’de toplulaştırılması planlanan ve toplamda 14 milyon hektarlık bir alanı kapsayan 22 milyon aşırı bölünmüş parsel olduğu hesaplanmıştır (Yetkin, 2015). Ancak toplulaştırma faaliyetleri oldukça ağır işlemekte olup ilk toplulaştırma çalışmalarının başladığı 1961 yılı ile 2002 yılları arasındaki yaklaşık 40 yıllık süre içinde yalnızca 450 bin hektar arazi toplulaştırılabilmiştir. 2003-2014 yılları arasında ise yaklaşık 4 milyon 500 bin hektar arazide toplulaştırma yapılmıştır (GTHB, 2018: 2). Son yıllardaki toplulaştırma faaliyetlerinin hız kazanmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu alanda diğer alanlarda yaşananların tersine olumlu bir süreç yaşanmaktadır. Ancak toplulaştırma faaliyetleri daha hızlı yapılmalı ve kısa sürede sonuçlandırılmalıdır. Çünkü her geçen gün arazi kaybımız artmaktadır. Toplulaştırma sürecinin daha hızlı yürütülebilmesi için 639 sayılı KHK ile 5403 sayılı Kanun ve mevcut ilgili tüzükte gerekli değişikliklerin yapılmasının ve medeni kanunun gözden geçirilmesinin büyük önemi vardır (Yetkin, 2015). GTHB’nin mirasa ilişkin mevzuat değişikliği hazırlık çalışmaları sırasında yaptırmış olduğu anket çalışmasında; arazi sahiplerinin miras konusundaki yaklaşımlarının tarım arazilerinin bırakılacağı varis kendileri olması şartıyla olumlu olduğu tespit edilmiştir. Çiftçilerin bu yaklaşımı nedeniyle Medeni Kanunu’nda tarım işletmelerinin aile ortaklığı şeklinde işletilmesine, farklı

işletmelerin şirket veya kooperatif çatısı altında bir araya gelmelerine olanak sağlayacak gerekli yasal düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır (Anonim, 2014: 48). Diğer taraftan, tarım arazilerinin alım-satım işlerini düzenleyecek bir mekanizmanın oluşturulması yapısal sorunların giderilmesine önemli katkı sağlayacaktır. Bunun için gerekli yasal düzenlemeler geciktirilmeden yapılmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet dönemi tarım arazileri politikalarının süreç yönetimi modeli ile analiz edildiği çalışmada, öncelikli olarak politika analizi modellerinin sistematik bir analize imkân sağladığı, bu özelliğiyle de neden sonuç ilişkisine dayanan güvenilir değerlendirmelerin yapılmasını kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Çalışmada olduğu gibi uzun bir süreci kapsayan iç içe geçmiş çeşitli politikaların incelendiği çalışmalarda, politikaların arkasında yatan gerekçelerin tespiti, uygulamada elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ve politikalar arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması açısından Süreç Yönetimi Modelinin önemli avantaj sağladığı görülmüştür.

Türkiye'nin tarım arazisi politikasına ilişkin olarak ise şu sonuçlara varılmıştır: Öncelikle politikaların uzun soluklu ve istikrarlı olarak uygulanmadığı, gerek hazırlık ve gerekse uygulama aşamalarında mevcut sorunların ve toplumsal ihtiyaçların göz ardı edilerek siyasi kaygılar ve günlük beklentilerin ön plana çıktığı kanaatine varılmıştır. Bu yaklaşım nedeniyle ihtiyaca cevap verecek kendi içinde tutarlı ve uzun süreli politikalar üretilmediği, aynı amaca hizmet için benimsenen politikalar arasında çelişkiler olduğu, belirlenen kısmen de olsa iyi politikaların ya yapılan değişikliklerle içi boşaltıldığı ya da uygulama aşamasında çekimser kalınarak politikanın amacını gerçekleştirmekten uzak kaldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak 90 yılı aşkın bir sürede adeta zikzaklar çizen tarım arazisi politikalarından beklenen sonuç elde edilememiş ve tarım arazilerinin hızla yok olmasına engel olunamamıştır.

Günümüz Türkiye'sindeki tarım arazilerinin mevcut halinden sadece politika yapıcılarının sorumlu tutmak çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Her ne kadar politika yapıcılar, eksik ya da yanlış politikaların benimsenmesinde birinci dereceden sorumlu olsalar da, en az onlar kadar sorumlu iki grubun daha olduğu düşünülmektedir. Bu gruplardan ilki politikaları uygulayanlar, yani bürokrasidir. Bu grup, politikaların uygulanmasında yeterince cesur davranmamış, hatta bazen politikanın amacının tam tersi uygulamalar içerisine girmiştir. Woodrow Wilson'un da belirttiği gibi yasaları uygulamak yasaları yapmaktan daha zordur (Ergun, 2004: 8-9). Bu nedenle yasaların etkili olarak uygulanmasını sağlamak için nitelikli ve toprağın öneminin bilincinde olan personel istihdamının sağlanması oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin tarım arazileri politikasını yönetecek bağımsız bir uzman bir kurumsal yapının oluşturulması da gerekmektedir.

İkinci grup ise, belki de gerçekçi, nesnel, çözüm odaklı ve tutarlı politikaların oluşturulamamasının ve nispi olarak oluşturulanların da uygulanamamasının en önemli nedeni olan gruptur. Kamuoyunun oluşturduğu bu grup, tarım arazilerinin korunması konusunda etkin rol almayan, bu konuda herhangi bir talepte bulunmayan, hatta bazen kendi aleyhine taleplerde bulunabilen ve uygulama aşamasında da mevcut yasaların uygulanmamasına tepki göstermeyen hatta bazen yasaların etrafında dolaşılmasını talep eden kitleyi temsil etmektedir. Vatandaşların böyle bir tavır belirlemesinin muhtemel nedeni, tarım arazilerinin önemi hakkında yeterli ve doğru bilgiye sahip olmamasıdır. Son yıllarda sayıları artsa da doğru ve yeterli bilgiye sahip olan gruplar küçüktür ve seslerini duyurmada ve kamuoyu çoğunluğunu arkalarına almada sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu tür problemlerin aşılması için kamuoyu duyarlılığını artıracak bilgilendirme çalışmaları yapılmalı ve insanları bu konudaki bilinç düzeyi artırılmalıdır. Çünkü tecrübeler göstermiştir ki kamuoyu desteği olmadan etkin, etkili, sonuç odaklı, kendi içinde tutarlı, bilimsel gerçeklerle uyumlu politikalar tespit edilememekte, edilse bile uygulanamamaktadır. Bu nedenle kamuoyu doğru bilgilendirilmeli, siyasi ve kısa süreli çıkarlar uğruna tarım arazilerimiz feda edilmemelidir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ş. (2012). 6360 Sayılı Yasa'nın Türkiye'nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, (13-14), 153-176.
- Akdoğan, A. A. (2015), Türkiye'de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri, F. Kartal (Ed.). *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları, 75-98.
- Aktan, R. (1980). Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(3), 37-83.
- Altieri, M. A. (2002). Agroecology: The Science of Natural Resource Management for Poor Farmers in Marginal Environments. *Agriculture Ecosystems & Environment*, 93(1-3), s. 1-24.
- Anderson, J. E. (1990). *Public Policy Making*. London: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Anonim (2006). CARGILL Uğruna Anayasa Çiğneniyor. *Tarım ve Mühendislik Dergisi*, (78-79), 16-20.
- Anonim (2014). Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Raporu. *Onuncu Kalkınma Planı Tarım Özel İhtisas Komisyonu*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Berzeg, Kazım (1972). *Türk Tarımı ve Toprak Reformu*. Ankara: Şark Matbaası.
- Cochran, C. L. & Malone, E.F. (2014). *Public Policy: Perspectives and Choices*. CO: Lynne Rienner Publishers.
- Çevik H. H. & Demirci, S. (2008). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Analiz, Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çevik, H. H. (1998). Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(2), 103-113.
- Çevik, H. H. (2010). *Kamu Yönetimi: Kavramlar-Sorunlar-Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çevik, H. H. & Demirci, S. (2011). Kamu Politikası: Aktörler ve Modeller, Bekir Parlak (Ed.), *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 17-59.
- Çevik, H. H. & Demirci, S. (2012), *Kamu Politikası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- DeLeon, P. & Vogenbeck, D. M. (2007). The Policy Sciences at the Crossroads. F. Fischer, G. Miller & M. Sidney (Ed.). *Handbook of Public Policy Analysis-Theory, Politics, and Methods*. New York: CRC Press, 3-15.
- Demirhan, Yılmaz (2016). Kamu Politikaları: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve. S. Aslan & Y. Demirhan (Ed.). *Türk Siyasi Hayatında Ak Parti Dönemi*. Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım, 45-70.
- DPT (2000). Tarımsal Politikalar ve Yapısal düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dye, T.R. (1987), *Understanding Public Policy*, (Sixth Edition) Prentice Hall Inc. , London, Englang.
- Easton, D. (1965) *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, Inc.
- Ergene, A. (1972). Zirai Kalkınmamız ve Toprak Reformu. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-13.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi: Kuram Siyasa Uygulama*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2015), *Kamu Yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- GTHB (2018). Arazi Toplaştırma Çalışmaları. *Tarım Arazileri Düzenleme Verileri (Temmuz 2018)*. Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/TRGM.pdf> (11.09.2018).
- Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Gün, S & Eraktan, S. (2005). Tarımsal Mülkiyet Rejimi ve Vergilendirme. *Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi Bildiri Kitabı*, 2, 1197-1207.
- Günaydın, G. (2006). Bağımsız Türkiye İçin Bağımsız Tarım Modeli. *Tarım ve Mühendislik*, (78-79), 10-15.

- İnce, E. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, 59-78.
- Kafaoğlu, A. B. (2002). *Tarım: Bolluk İçinde Yoksulluk*. Yayın No: 337. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaptı, Alican (2013). Kamu Politika Süreci. *Kamu Politika Süreci: Teorik Perspektifler, Modeller ve Analiz Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 17-23.
- Kapucu, N. & Kösecik, M. (2002). Transferability of Administrative Reforms: New Public Management as an Example. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(1), 135-154.
- Kayıkçı, S. (2005). Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: 1980 Sonrası Türkiye'de Tütün Politikası. *Mülkiye Dergisi*, 29(247), 43-70.
- Kırımhan, S. (1997). Sürdürülebilir Tarım ve Uygulamaları. *Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre (9-10 Ekim 1997)*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, 35-46.
- Longman (2005). *Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Osman, F. A. (2014). *Public Policy Making: Theories and Their Implacations in Developing Countries*. <https://www.researchgate.net/publication/253836498> (14.07.2918).
- Önal, N. E. (2012). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Özdemir, N. (1978). Türkiye'de Toprak Reformunun Geçmişi ve Toprak Reformu Kooperatifleri. *Kooperatifçilik Dergisi*, (39), 3-24.
- Planck, U. & Ayyıldız, T. (1976). *Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulaması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- RG (1984). 3083 Sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu. *Resmi Gazete (01.12.1984 tarih ve 14599 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (1985). 3155 sayılı Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, *Resmi Gazete (05.03.1985 tarih ve 18685 tarihli)*, Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (2003). Tarım İşletmelerinin Yeterli Tarımsal Varlığa Sahip Olup Olmadığının Tespitine Dair Yönetmelik. *Resmi Gazete (26.01.2003 tarih ve 25005 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (2005). 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu. *Resmi Gazete (03 Temmuz 2005 tarih ve 25880 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (2007). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. *Resmi Gazete (9 Şubat 2007 tarih ve 26429 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (2012). 6302 sayılı Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun. *Resmi Gazete (18 Mayıs 2012 tarih ve 28296 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- RG (2014). 6537 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun. *Resmi Gazete (15 Mayıs 2014 tarih ve 29001 sayılı)*. Ankara: Başbakanlık Yayınları.
- Sabatier, A. P. (2007). The Need for Better Theories. P. A. Sabatier (Ed.). *Theories of the Policy Process*. University of California: Westview Press. <https://cursodeposgrado.files.wordpress.com/2011/08/librosabatier.pdf> (14.06.2015)
- Şahin, B. ve Yıldız, S. (2013). Kamu Politikasında Politik Ağlar. A. Kaptı (Ed.), *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler, Modeller ve Analiz Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 159-172.
- Tanilli, S. (2009). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?* İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- TÇV (1997). *Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre (9-10 Ekim 1997)*. Yayın No: 122. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- TDK (2018). *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu İnternet Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b3dc0189f6903.79480223 (05.07.2018).
- TKB (2011). *Arazi Toplulaştırma Çalışmaları*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları.

- http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,arazi_toplulastirmasi.html (15.05.2011).
- Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1), 13-24.
- TÜİK (2016). Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016. *Konularına Göre İstatistikler*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1003 (05.09.2018).
- TÜİK (2018). Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016. *Haber Bülteni (19 Nisan 2018)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24869> (14.08.2018).
- TÜİK (2018). *Temel İstatistikler: Tarım*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (14.08.2018).
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.
- Usta, A. (2014). Yeni Kamu Yönetiminde Politikaların Değerlendirilmesi: Tipolojiler, Boyutlar ve Ölçütler. *Sayıştay Dergisi*, (94), 5-27.
- Ünal, U. (2014). 20 Yılda 3 Milyon Hektar Tarım Arazisi Yok Oldu. *Zaman Gazetesi (29 Haziran 2014 tarihli)*.
- Yetkin, İ. (2015). *Türkiye’de Tarım Arazileri Daralıyor*. Ankara: Türkiye Ziraatçılar Derneği. <http://www.ziraatcilerderneği.org.tr/index.php/tr/Ana-Sayfa/Haber-Oku/> (19.01.2015)

Extended Summary

Introduction

Public policy analysis is a multidisciplinary field of study related to the branches of science such as public administration, political science, sociology and public law. Almost everyone agrees that public policy analysis makes an important contribution to the creation, development, implementation and evaluation of public policies, and facilitates the identification and resolution of problems. In this study discussed Turkey's farmland's policy, it is primarily focused on the concept of public policy and analysis methods, then Turkey's farmland policy and results are evaluated using a process analysis approach.

Method

In this study, qualitative research approaches are used. Data search was conducted by using local and foreign literature survey. Quantitative data were obtained mainly from Turkey Statistical Institute with Agriculture and Forestry Ministry sources. The data were analyzed using historical and descriptive analysis techniques and document analysis methods. The results of the study are included in the study by using indirect and quantitative research methods.

Public Policy Analysis

In this section, which includes the concepts of public policy and policy analysis, the questions “What is public policy?” and “What is Public Policy Analysis?” are answered. Then, the concepts used in public policy studies and public policy analysis methods were emphasized. In the study, the concept of public policy is dealt with as broadly as it is in the definition of “Everything that the state has chosen to do or not to do”; the analysis of public policy is dealt with from an analytical point of view as “dividing public policies into pieces, looking at the relations between them and analyzing the process in detail”. However, due to the limitations of the study, not all of them could be mentioned, only 10 important methods were included in the study. The methods in the study are as follows: “Political System Approach”, “Institutional Approach”, “Rational Approach”, “Additive (Incremental) Approach”, “Strategic Planning Approach”, “Group Theory Approach”, “Elite Approach”, “Network Governance Approach”, “Reference Model and Cognitive Management Approach”, “Process Management Approach”. Turkey's agricultural policy using Process Management Approach of these methods were analyzed. The reason for such a preference is that the Republican Period, a period of time covering a period of approximately 100 years, will be analyzed

the policy of agricultural lands. This chapter also describes the concepts of “Demands, Actors, Decisions, Discourses and Outputs” that used in public policy studies.

The Analysis of Turkey's Farmlands' Policy with Process Management Approach

Within the framework of Process Management Approach, three-stage analysis was performed. In the first step that entitled Formatting Suggestions and Agenda Arrival of Public Policy, is referenced to changes in the amount of agricultural land in Turkey, impact of this change on agricultural production, why public policy recommendations on agricultural lands come to the agenda and discussions on recommendations. While the reasons for the agenda of the policies are explained both the reasons for the emergence of such a need and the approaches of the law makers and others are discussed.

In the second stage named "Adoption and Implementation of Policies", that are given the discussions on the proposals, the changes are made in the proposals, the reasons of the changes, the content of the legal regulation, what is done in the implementation of the law, the approaches of the parties in the implementation of the law, the problems and obstacles encountered in the application, the level of application of the law. In the third phase named "Policy Monitoring and Evaluation", that is focused on how the law is applied, the results are achieved and how much the results serve the purpose of the law, whether the implementation meets the expectations and the satisfaction level of the parties.

Conclusion

In the study, which is analyzed with the Process Management Approach of the Republican Period farmland policies, it has been determined that the policy analysis models allow systematic analysis and with this feature, it facilitates the reliable evaluations based on cause and effect relationship. In studies, that investigating a variety of intertwined policies covering a long period as our study, it has been observed that the Process Management Model has a significant advantage in terms of identifying the rationale behind the policies, evaluating the results obtained in practice and revealing the linkages between the policies.

With regard to Turkey's agricultural land policy it has reached the following conclusions: First of all, it has been concluded policies can not be implemented as long-term and stable, the political concerns and daily expectations come to the forefront by ignoring existing problems and social needs in both preparation and implementation stages. Due to this approach, it has been determined that long-term policies cannot be produced in order to meet the need, contradictions have arisen between the policies adopted for the same purpose, good policies are evacuated with the changes made or they are abstained from implementing the purpose of the policy in practice. As a result, the expected results of the agricultural land policies could not be achieved and the agricultural lands could not be prevented to disappear rapidly.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 233-245, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 17.11.2018 **Kabul Tarihi:** 27.06.2019

ÖRGÜTSEL KALİTE GÖSTERGESİ OLARAK ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Employee Satisfaction as an Organizational Quality Indicator: A Scale Development Work

Hüseyin ŞİMŞEK¹ Fatih Ferhat ÇETİNKAYA² Cahit AYTEKİN³

ÖZ

Günümüzde organizasyonlar başarıyı yakalamak ve rekabet avantajı sağlayabilmek için çalışan memnuniyeti ve kaliteye önem vermektedir. Çalışan memnuniyetinin olması örgütsel performansın artmasına ve örgütün gelişimine neden olmaktadır. Özellikle çok sayıda rakibin olduğu sektörlerde sürdürülebilir rekabet avantajı yakalamanın bir yolu da çalışanların problemlerini çözüp onlara ilişkin iyileştirme çalışmaları yapmaktır. Bu hem organizasyon başarısı hem de kaliteyi yakalamak açısından önem arz eder. Bu çalışmada bir kalite göstergesi olarak çalışan memnuniyeti ölçeği geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ahi Evran Üniversitesi'nde görev yapan 342 akademik ve 244 idari personelinden toplam 586 çalışan katılmıştır. Ölçek maddelerinin yazımına başlanmadan araştırmacılar tarafından literatür taraması yapılarak diğer memnuniyet ölçekleri incelenmiştir. Ölçek geliştirme amacıyla yapılan çalışmada açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinin ardından her bir boyut için Cronbach Alfa değerleri hesaplanarak güvenilirlik analizleri yapılmış, ölçeğin bütününe ve ölçeği oluşturan alt faktörlerin Cronbach Alpha katsayılarının oldukça iyi düzeylerde olduğu tespit edilmiştir. AFA ve DFA sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, çalışan memnuniyet ölçeğinin, üniversitelerdeki akademik ve idari personelin memnuniyet düzeyini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geliştirilen ölçeğin literatüre önemli katkı sağlaması ve kalite arayışındaki yükseköğretim kurumları tarafından kullanılan ve referans gösterilen bir ölçek olarak kendine yer bulması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Memnuniyeti, Kalite, Örgütsel Kalite, Örgütsel Performans, Çalışan Memnuniyeti Ölçeği

ABSTRACT

In today's world, organizations attach great importance to employee satisfaction and quality in order to be successful and to provide competitive advantage. Employee satisfaction leads to increased organizational performance and organizational development. Particularly in sectors with a large number of competitors, one way of achieving sustainable competitive advantage is to solve the problems of the employees and carry out improvement studies related to them. This situation is important both in terms of organizational success and quality. In this study, an employee satisfaction scale was developed as a quality indicator. In the spring semester of the 2016-2017 academic year, 586 employees, 342 of which were academic and 244 were administrative, participated in Ahi Evran University. Literature search was done before the writing of the scales was started. Other satisfaction scales were examined in this literature review. Explanatory and confirmatory factor analyzes were carried out in the study for scale development. After the exploratory factor analysis, Cronbach's Alpha values were calculated for each dimension so that reliability analyzes were performed. The Cronbach Alpha indices of the whole scale and subscales indicate that the scale is highly reliable. When the results of exploratory and confirmatory factor analysis are evaluated together, it is concluded that the employee satisfaction scale is a valid and reliable scale to measure the satisfaction level of academic and administrative personnel in

¹ Doç.Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, KIRŞEHİR, e-posta: husimsek@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7455-3706>

² Dr.Öğr.Üy., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, KIRŞEHİR, e-posta: ffcetinkaya@ahievran.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2263-0479>

³ Dr.Öğr.Üy., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, KIRŞEHİR, e-posta: caytekin1@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4746-223X>

universities. It is hoped that the developed scale will take its place as a referral scale used by the higher education institutions seeking quality and contributing significantly to the literature.

Keywords: Employee Satisfaction, Quality, Organizational Quality, Organizational Performance, Employee Satisfaction Scale

GİRİŞ

Organizasyonların işleyişinde ve başarısında birçok faktör rol oynamaktadır. Örgütler, rekabet ortamı içerisinde kendilerine avantaj sağlamayabilmek amacıyla kalite süreçlerine yönelmektedirler. Kalite, yapılan işlerin düzenli ve belirli bir sistematığe bağlı olarak yürütülmesi, sürekli iyileştirme ve geliştirme şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak örgütlerde kalite sürecinin devamı büyük ölçüde örgütün temel bileşeni olan çalışanların rolüne bağlıdır. Zira çalışanların örgüte vereceği katkı örgütü benimseme ve memnuniyet düzeyleriyle ilişkilidir. Çalışan memnuniyeti, organizasyonun başarısı ve gelişmesinin başlıca unsurlarındandır. Bu yüzden uygun çalışma koşulları ve düzenli işleyen örgütsel yapı çalışan memnuniyeti açısından önemlidir.

Memnuniyet duygusu, hayatın her alanında olduğu gibi çalışma hayatı üzerinde de büyük önem arz etmektedir. İş memnuniyeti bireylerin çalıştıkları örgütler hakkında sahip oldukları düşünceler, inançlar ve duyguların tümüdür (Özdemir, 2003, s. 160). Çalışma hayatının geçirdiği evrim, işverenleri çalışanların memnuniyetini önemsemeleri konusunda etkilemiştir. Bunun nedeni ise işletmelerdeki rekabet avantajının, maddi faktörlerden ziyade maddi olmayan faktörlere bağımlı olduğunun anlaşılmasıdır (Şahin, Bacak, & Güler, 2015). Bu nedenle çalışan memnuniyeti, profesyonel örgütlerde giderek daha fazla önem kazanmıştır. Memnuniyet ölçümü sayesinde çalışanları anlamak, performanslarını belirlemek ve çalışma koşulları hakkında bilgi sahibi olmak hedeflenmektedir.

Çalışan memnuniyeti; çalışanların yapmış oldukları işle ilgili deneyimleri neticesinde ortaya çıkan ve yaptığı işle ilgili hissettiği olumlu ve duygusal durumu ifade eder. Çalışanların memnuniyet düzeyi, organizasyonun başarısı açısından da oldukça önemlidir. Alanyazında iş doyumunu ve iş tatmini olarak da ele alınan memnuniyet, bireyin iş hayatında hissettiği olumlu ya da olumsuz duygular (Işık, 2014, s. 35) şeklinde ifade edilmiştir. Başka bir tanımda ise çalışan memnuniyeti, çalışanların yapmış oldukları işe karşı motivasyonları olarak belirtilmiştir (Huang ve Lui, 2013, s. 232). Özet olarak memnuniyet, çalışanların yapmış oldukları iş ve işin özelliklerine karşı sergilediği tutumların toplamıdır. Tutumlar ise hissedilen duygu ve düşünceler neticesinde meydana gelir ve doğrudan davranışlara yansır (Yenler, 2017, s. 4).

Örgütsel bir davranış biçimi olan memnuniyet, alanyazında “iş tatmini” ve “iş doyumunu” kavramlarıyla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Memnuniyet 1920’li yıllara kadar iş tatmini ile eş değer görülmuş, çoğu zaman insani boyutu göz ardı edilmiştir. Üretim ve karın ön planda olduğu bu dönemde işletme sahipleri ve yöneticiler; uzmanlaşma, teknoloji, ürün yapısı ve üretim şekilleri gibi maddi varlıklara yatırım yapmayı tercih etmişlerdir (aktaran Şahin, Bacak, & Güler, 2015). Çalışan memnuniyeti olgusu ancak 1920’lerden sonra bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Hoppock’un 1935 yılında literatüre kazandırdığı çalışan memnuniyeti olgusu, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında işletmeler tarafından geliştirilen anket ve psiko-sosyal testlerle birlikte daha profesyonel bir kimlik kazanmıştır (Şahin, Bacak, & Güler, 2015). Böylece iş tatmini ile çalışan memnuniyeti arasındaki farklılık belirginleşmiştir. Zira iş tatmini, makro bir perspektiften yola çıkmakta ve işletmenin maddi ve manevi varlıklarının tamamına gönderme yapmakta iken, çalışan memnuniyeti ağırlıklı olarak işletme içerisinde çalışanların memnuniyetlerine ilişkin ortamın hazırlanması ve bu doğrultuda imkânların geliştirilmesine yönelik bir yapıyı kapsamaktadır (Kuzey, 2013-2014, s. 77). Locke’a göre çalışan memnuniyeti, bireyin iş deneyimi süreci sonucunda yaşadığı duygusal sonuçtur (Telman ve Ünsal, 2004, ss. 12-13). Bir diğer tanıma göre çalışan memnuniyeti, işyerinde çalışan bireylerin duygusal olarak değerlendirilmesidir (Kim, Leong, & Lee, 2005, s. 174).

Becker ve Kearkes'e göre ise çalışan memnuniyeti, çalışan bireylerin yaptıkları işlere yönelik konsantrasyonunu arttıran bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Huang ve Lui, 2013, s. 232). Bu tanıma göre çalışan memnuniyetinin sağlanması sonucu, çalışanların yaptıkları işlere olan bağlılıkları artacak ve genel olarak daha verimli bir çalışma ortamı oluşacaktır.

Çalışan memnuniyetini, bireylerin işleri hakkında taşıdıkları pozitif düşünceler olarak tanımlayan Heskett, bu durumun işletme ile çalışanın beklenti ve isteklerinin kesişmesi sonucu gerçekleşebileceğini savunmuştur (Sageer, Rafat, & Agarwal, 2012, s. 32).

1. Çalışan Memnuniyetinin Önemi

İşletme başarısı örgütler açısından önemsenen bir konudur. Ancak işletme başarısı büyük ölçüde çalışanlara ve çalışanların memnuniyet düzeyine bağlıdır. Memnuniyet ücret, kariyer, performans, verimlilik, görevde yükselme gibi faktörlerden etkilenmektedir. Yönetim açısından çalışanların memnuniyetini ve iş doyumunu artırmada etkili olan faktörlerin bilinmesi önemlidir (Yenler, 2017, s. 4).

İnsan kaynakları yönetim sürecinde çalışanların tutumları, organizasyonun doğrudan etkilenmesi nedeniyle, son derece önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Çalışan memnuniyetinin yüksek olması, örgütsel başarının temel koşullarından biridir. Zira memnuniyet, çalışanların verimliliğini ve performansını artırarak işletmenin başarısına olumlu katkı yapmaktadır. Çalışanların mesleki gelişiminde de etkili olan memnuniyet, sağlıklı kurum kültürünün oluşmasında ve örgütsel bağlılığın artmasında oldukça işlevseldir (Akpınar, 2011, s. 3651). Zira memnuniyet düzeyi yüksek olan çalışanların işe devam ve bağlılığı olumlu etkilemekte ve çalışan performansında artışa yol açmaktadır. Buna karşın memnuniyetin düşük olması durumlarda performans düşüklüğü, işe devamsızlık, verimsizlik gibi olumsuz durumlar yaşanabilmektedir.

Bir işyerinde çalışan memnuniyetinin az olması durumunda işletme performansı doğrudan etkilenmektedir (Yee, Yeung, & Edwin Cheng, 2010). Bu nedenle çalışanların memnuniyeti hizmet kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışan memnuniyeti, işletme kalitesi için önemli bir göstergedir. Hizmet sektöründe, kaliteyi sağlamak ve kurumdaki karlılığı artırmanın yolu, çalışanların memnuniyetini sağlamaktan geçer. Bu yüzden yöneticiler kaliteli hizmet yoluyla müşteri memnuniyetini sağlamak isterler. Ancak müşteri memnuniyeti büyük ölçüde sunulan hizmetle ve hizmet sunan çalışanla doğrudan ilişkilidir. Memnuniyet bir tür iş doyumunu göstergesidir. İş doyumunu ise örgütsel bağlılık ve örgüte sadakati olumlu yönde etkilemektedir (Esmailpour ve Ranjbar, 2017, s. 93). Çalışanların sadakati, hizmet kalitesini artırmada ve kurumun başarısında oldukça işlevseldir. Araştırmalar iş doyumunun, iç ve dış faktörlerden etkilenen çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermiştir. Bu etkenler; değerler ve kişisel ilkeler, örgüt iklimi ve işin niteliği gibi faktörlerdir (Belias vd., 2015). Çalışanların örgütsel bağlılıklarının, iş doyumlarının ve örgütsel sadakatlerinin müşterilere daha iyi ve kaliteli hizmet sunmayı artırıp artırmadığını bilmek isterler (Esmailpour ve Ranjbar, 2017, s. 83).

Çalışan memnuniyeti ve bağlılığı şirketlerin performansını arttırdığı gibi, şirketler tarafından çalışanların yaşam kalitesini arttırmaya yönelik adımların atılmasına da hizmet etmektedir. Böylece memnuniyet ve çalışma koşullarının iyileşmesi bir döngü olarak birbirini desteklemektedir. Ayrıca çalışan memnuniyetinin işe bağlılıkla birlikte iş performansının artması, devamsızlık oranlarının ve işten ayrılma niyetlerinin azalması anlamına gelmektedir. Ancak farklı ülkelerde yapılan memnuniyet ve bağlılık araştırmalarının ortak sonuçları; çalışanların sadece %20 ila %30'unun işlerine bağlı olduğunu göstermiştir. Öte yandan çalışan bağlılığı açısından devlet sektörü ön plana çıkmakta, cinsiyet açısından kadınlar işlerine daha fazla bağlılık göstermektedirler (Gallup, 2002).

1.1. Çalışan Memnuniyetini Etkileyen Faktörler

Çalışan memnuniyeti kavramının uzun süre gündemde kalmasında bazı kuramların etkisi olmuştur. Bunlardan en önemlisi Herzberg tarafından 1959'da ortaya atılan *İki Etken Kuramı*dır. Herzberg, çalışanlarla yaptığı görüşmeler sonunda, işçilerin çalıştıkları işlerde kendilerini kötü

hissetmelerine neden olan *içsel* ve *dışsal* faktörler olduğunu belirlemiştir. Buna göre içsel faktörleri örgütsel ve bireysel olarak değerlendirirken; dışsal faktörler ise çevresel etkiler şeklinde ifade edilmiştir (Robbins ve Judge, 2013, s. 83). Başka bir sınıflamaya görede memnuniyeti etkileyen faktörler üç ayrı kategoride ele alınmıştır. Bunlar; *İçsel* Faktörler, *Dışsal* Faktörler ve *Bireysel* Faktörler'dir (Şahin, Bacak, & Güler, 2015). Bir başka ayrıma gör de çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler *kişisel* ve *örgütsel* olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Kişisel faktörler; kişilik, beklenti, yaş, eğitim, cinsiyet ve gelir gibi değişkenlerden oluşurken (Sageer, Rafat, & Agarwal, 2012), örgütsel faktörler ise; ücret, ödüllendirme, takdir, çalışma ortamı, fiziksel koşullar, yönetici davranışları, terfi durumu, kurumsal iletişim, örgüt kültürü, motivasyon ve iş güvencesi gibi (Yenler, 2017, s. 7) değişkenlerden oluşmaktadır.

Çalışanların memnuniyetini etkileyen faktörlere ilişkin tanımlamalara bakıldığında bireysel ihtiyaçların ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak işletmelerin çalışan memnuniyetini sağlamak için sadece ekonomik ihtiyaçlarını karşılama yeterli olmadığı, aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır (Sabuncuoğlu, 2005, ss. 19–20). Bununla birlikte iş seçimi, işin kendisi, yeri, türü, gerektirdiği bilgi düzeyi, amacı, fiziki şartlar, ücret, çalışanlar arası ilişkiler, güvenlik vb. etkenler de memnuniyeti etkileyen önemli değişkenler olarak sayılmaktadır. Öte yandan örgütsel değişkenleri veya organizasyonel faktörleri örgütlemek ve yönetmek suretiyle çalışan memnuniyeti artırılabilir. Çalışanın mesleği, görev kimliği, görevinin önemi ve geribildirim gibi pozitif davranışsal öğeler de çalışanların memnuniyeti üzerinde olumlu katkıda yapmaktadır (Sageer, Rafat, & Agarwal, 2012, s. 34).

1.2. Çalışan Memnuniyeti İle Performans İlişkisi

Çalışan memnuniyetinin en önemli yansıması çalışan performansında görülür. Çalışan performansının belirlenmesi için performans değerlendirme yaklaşımı kullanılır. Performans değerlendirme, insan kaynakları yönetimi açısından oldukça önemlidir. Performans değerlendirme sistemi, çalışanların kendilerini gözden geçirmesinde de etkili bir motivasyon kaynağıdır. Performans değerlendirme, örgüt çalışanlarının etkinlik ve yeterliliklerine ilişkin önemli bilgiler vermesinin yanında bu alanlara yönelik tedbirler alınmasında da önemli bir veri sağlar. Ancak etkinlik ve başarı seviyesini ölçmek zor ve karmaşık bir süreçtir. Zorluğun birinci gerekçesi, değerlendirme sisteminin bireye yönelik olmasıdır. Diğer bir zorluk ise performans veya başarı kavramlarının nesnel olmayışıdır.

Performans değerlendirme sisteminin işlerliği bu sistemin şeffaflığına ve ölçütlerin nesnelliğine bağlıdır. Bir başka ifade ile adil olmasıdır. Adil ve şeffaf bir performans değerlendirme sistemi, kurum çalışanlarının memnuniyetini artıracak gibi, çalışanlardan gizlenen ve nesnel ölçütleri bulunmayan performans değerlendirme sistemi, çalışanlar arasında kuşkuya ve memnuniyetsizliğe yol açabilmektedir (Çakmak, 2005, ss 7-8).

Çalışan memnuniyeti ve bağlılığına yönelik araştırmalar dünyanın çeşitli ülkelerinde uzun zamandan beri yapılmaktadır. Ancak son yıllarda kurumların çalışan memnuniyetine daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Bugün pek çok kurum çalışanlarının bağlılık ve motivasyon düzeyini ölçmek için çeşitli araştırma şirketlerine başvurmakta ve farklı memnuniyet ölçekleri kullanmaktadır. Alanyazına bakıldığında çalışan memnuniyetinin ölçülmesine yönelik çeşitli çalışmalar olduğu görülmektedir. Çalışan memnuniyeti ölçekleri sayesinde memnuniyeti olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörler tespit edilmekte, organizasyonun başarısı için kararlar alınabilmektedir. Ancak bu çalışmaların genellikle bir işletme yönetimi perspektifiyle yürütüldüğü dikkat çekicidir. Memnuniyetle ilgili temel parametreler aynı olmakla birlikte, yükseköğretim kurumlarında çalışanların memnuniyetinin ölçülmesinin daha özel bir konu olduğu ileri sürülebilir. Türkiye'de de yükseköğretim kurumlarında çalışan memnuniyetinin ölçülmesi amacıyla birbirinden farklı anketler ve ölçekler kullanılmaktadır. Ancak bu anketlerin ve ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri çoğu defa yapılmamaktadır. Kurumsal gelişim açısından önemli olmakla birlikte, elde edilen sonuçların güvenilirliği ayrı bir tartışma konusudur.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni ve Örneklem

Bu çalışma, Ahi Evran Üniversitesinin eğitim-öğretim, araştırma, sosyal kültürel faaliyetler ve sunduğu diğer hizmetlerin kalitesinin artırılması sürecinde yürüttüğü çalışmalara veri sağlamak amacıyla hazırlanan bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Çalışma tarama deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ahi Evran Üniversitesi'nde görev yapan 342 akademik ve 244 idari personelinden toplam 586 çalışan katılmıştır.

2.2. Ölçek Geliştirme Sürecinin Adımları

“Çalışan Memnuniyeti Ölçeği” geliştirilmesi sürecinde Kamu Yönetimi, İşletme, Eğitim Bilimi ve Hukuk alanlarındaki uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul, ölçek maddelerinin oluşturulması, taslak ölçeğin uygulanması, elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması sürecinde birlikte çalışmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde; ölçülecek niteliklerin belirlenmesi, madde yazımı, madde havuzunun oluşturulması, maddelerin gözden geçirilmesi, deneme formunun oluşturulması, pilot uygulamanın yapılması ve elde edilen verilerin analizi adımları takip edilmiştir. Ölçek maddelerinin yazımına başlanmadan araştırmacılar tarafından literatür taraması yapılarak diğer memnuniyet ölçekleri incelenmiştir. Daha sonra üniversitenin kalite güvencesi yönetmeliğinde yer alan kalite göstergeleri esas alınarak yeni bir memnuniyet ölçeğinin hazırlanmasına karar verilmiştir.

Ölçek geliştirme sürecinde araştırmacılar tarafından ölçeğin amacı ve kapsamına karar verilmiş, daha sonra ölçekte yer alması gereken boyutlar üzerinde tartışma yürütülmüştür. Tartışmalar sonucunda ölçekte *çalışma ortamından memnuniyet, aidiyet, iletişim, yenilik ve kalite, bireysel ve mesleki gelişim ve sosyal kültürel imkanlar* boyutlarının yer alması konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Ölçekte yer alacak boyutlar belirlendikten sonra araştırmacılar tarafından bu boyutlara ilişkin olarak maddeler önerilmiş ve ilgili boyut altına yazılarak bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda yer alan cümleler daha sonra tek tek ele alınarak incelenmiş, benzer maddeler birleştirilmiş ve ilgisiz olduğu düşünülen maddeler çıkartılarak taslak ölçek oluşturulmuştur. Daha sonra taslak ölçekteki her bir madde anlam ve dil bilgisi açısından incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Taslak ölçekte, çalışma ortamından memnuniyetle ilgili 10, aidiyetle ilgili 4, iletişimle ilgili 6, yenilik ve kalite ile ilgili 8, bireysel ve mesleki gelişimle ilgili 6 ve sosyal kültürel imkanlar boyutuyla ilgili 6 olmak üzere toplam 40 madde yer almıştır. Maddelerin ölçülmesinde “hiç katılmıyorum” ile “tamamen katılıyorum” aralığında 5’li Likert tipinde bir skala kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Taslak ölçek, elektronik formata dönüştürülerek katılımcıların çevrimiçi olarak doldurabilecekleri hale getirilmiştir. Çevrimiçi form, tüm çalışanlara e-posta, yoluyla iletilmiştir. Çalışmaya katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olup, çalışanlar taslak ölçeği doldurma konusunda zorunlu tutulmamıştır. Hazırlanan formda ölçek maddeleri dışında görev yapılan birim, cinsiyet ve kıdem gibi demografik özelliklere yönelik sorulara yer verilmiş olup, katılımcının kimliğini belli edecek herhangi bir bilgi istenmemiştir.

Elde edilen ham veriler SPSS programına aktarılmış ve öncelikli olarak eksik veri analizi, aykırı değer analizi, normallik ve doğrusallık analizleri yapılarak, veri temizleme işlemi yapılmıştır. Mevcut veri setinde eksik veri sayısının yüzde birin altında olması nedeniyle eksik verilerin yerine madde düzeyinde ortalama değer atanmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2007). Veri temizleme işleminin ardından ölçeğin yapı geçerliliğini kontrol etmek amacıyla madde ve faktör analizleri yapılmıştır. Ölçek geliştirme amacıyla yapılan çalışmada açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinin ardından her bir boyut için Cronbach Alfa değerleri hesaplanarak güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde ölçeğe ilişkin açımlayıcı faktör analizleri yapılarak tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

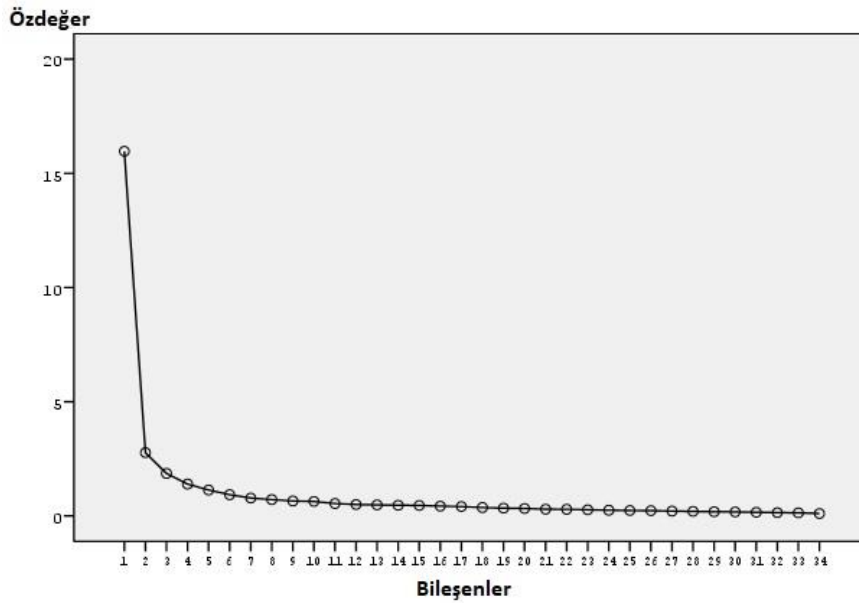
Açımlayıcı Faktör Analizi

Çalışan memnuniyet ölçeği geliştirmek amacıyla, 342'si akademik ve 244'ü idari personel olmak üzere toplam 586 üniversite çalışanından veri toplanmıştır. Elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını incelemek amacıyla öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi yapılmış (Büyüköztürk, 2010), sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Ölçüsü		,958
X ²		16061,626
Bartlett Küresellik Testi	df	561
	p	,000

Tablo 1 incelendiğinde, KMO değerinin 1'e yakın olduğu görülmektedir. KMO değerinin faktör analizi yapılması için uygun olduğu anlaşılmaktadır (Pallant, 2005). Bartlett testi sonuçlarının da istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=16061$, $p < 0,001$). KMO ve Bartlett testi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, verilerin çok değişkenli normal bir dağılıma sahip olduğu söylenebilir (Şencan, 2005). Ölçeğin faktör analizi için uygun olduğu belirlendikten sonra, kaç faktörden oluştuğunun belirlenmesi için ölçek özdeğer çizgi (ScreePlot) grafiğine bakılmıştır.

Şekil 1. Ölçeğin Özdeğer Çizgi (ScreePlot) Grafiği

Yukarıda verilen özdeğer çizgi (ScreePlot) grafiği incelendiğinde, özdeğeri 1'den büyük olan beş bileşenin bulunduğu görülmektedir. Grafikte ayrıca beş dik kırılma olduğu görülmekte, ölçeğin beş faktörden oluştuğuna ilişkin varsayımı güçlendirmektedir. Bu faktörlerin özdeğerleri ve her faktörün açıkladığı varyans yüzdeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Çalışan Memnuniyet Ölçeğine İlişkin Özdeğer ve Açıklanan Varyans Yüzdesi Sonuçları

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdesi (%)
Faktör1	15,966	46,959
Faktör2	2,769	8,145
Faktör3	1,858	5,466
Faktör4	1,394	4,100
Faktör 5	1,133	3,333
Toplam		68,003

Çalışan Memnuniyet Ölçeğine ilişkin özdeğer ve açıklanan varyans yüzdesi sonuçları incelendiğinde, birinci faktörün özdeğerinin 15,966, ikinci faktörün özdeğerinin 2,769, üçüncü faktörün özdeğerinin 1,858, dördüncü faktörün özdeğerinin 1,394 ve beşinci faktörün özdeğerinin 1,133 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre özdeğeri 1 den büyük madde gruplarının birer faktör olarak alınmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca bu beş faktörün birlikte ölçek varyansının toplam %68.003'ünü açıkladığı görülmektedir. Faktörlerin açıkladığı varyanslar ve özdeğer çizgi grafiği birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin baş faktörlü bir yapı içerdiği görülmektedir.

Tablo 3: Çalışan Memnuniyet Ölçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Adı	Mad. No	Yeni Mad. No	Döndürülmüş Bileşenler Faktör Yük Değerleri					Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon
			Fak1	Fak2	Fak3	Fak4	Fak5	
Çalışma Ortamından Memnuniyet	Co3		,816	,195	,086	,089	,098	,624
	Co6		,791	,160	,193	,072	,270	,687
	Co5		,780	,127	,160	,053	,331	,661
	Co1		,748	,195	,278	,093	,136	,691
	Co2		,685	,163	,405	,161	,180	,741
	II		,628	,193	,413	,164	,269	,633
	CO4		,623	,358	,171	,221	-,095	,764
	Co8		,599	,314	,312	,261	,179	,719
	I2		,532	,360	,301	,262	,202	,495
	Co10		,483	,270	,379	,288	,174	,755
Yenilik Değişim ve Kalite	Co7		,422	,300	-,056	,348	,095	,749
	Y7		,238	,760	,268	,229	,004	,682
	Y5		,175	,745	,186	,104	,322	,643
	Y8		,310	,744	,230	,184	,085	,703
	Y6		,199	,737	,188	,131	,250	,646
	Y4		,349	,651	,294	,277	,080	,752
	Y1		,239	,644	,315	,135	,316	,701
	Y2		,250	,611	,380	,194	,305	,746
Mesleki ve Bireysel Gelişim	G6		,337	,209	,754	,212	,075	,719
	G5		,322	,213	,736	,203	,109	,712
	G4		,175	,361	,685	,230	,136	,696
	G1		,388	,309	,678	,240	,110	,786
	G3		,078	,348	,550	,210	,220	,587
Sosyal ve Kültürel İmkânlar	G2		,340	,362	,546	,324	,089	,752
	S3		,074	,101	,130	,823	,064	,464
	S5		,164	,101	,264	,777	,041	,479
	S1		,103	,032	,208	,758	,022	,485
	S4		,161	,154	,353	,730	,080	,629
	S2		,125	,269	-,044	,714	,115	,572
Aidiyet	S6		,097	,185	,141	,609	,089	,458
	A3		,172	,221	,052	,097	,779	,672
	A2		,521	,175	,117	,053	,644	,607
	A1		,322	,312	,277	,165	,609	,462

A4	,411	,268	,391	,158	,573	,742
	Fak1	Fak2	Fak3	Fak4	Fak5	
Açıklanan Varyans (%)	46,959	8,145	5,466	4,100	3,333	
Toplam	68,003					

Tablo 3'te açıklayıcı faktör analizi kapsamında döndürülmüş bileşenler analizi (varimax component analysis) ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına (corrected item total correlation) ilişkin sonuçlar görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde, döndürülmüş faktör yük değerlerinin, her faktör için oldukça yüksek olduğu ve bu haliyle ölçekte binişik yük olmadığı görülmektedir. Ayrıca her faktörde toplanan maddelerin kavramsal olarak da uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Taslak ölçekte 11. ve 12. madde olarak kodlanan ve madde yazım aşamasında iletişim boyutunda değerlendirilen iki maddenin beş faktörlü yapı içerisinde çalışma ortamından memnuniyet faktörü altında değerlendirilebileceğine karar verilmiştir. Madde toplam korelasyonu sütunundaki değerler incelendiğinde, en düşük korelasyonunun 0.458 ile Sosyal ve Kültürel İmkânlar faktörü içinde yer alan 6. maddede olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları incelendiğinde, madde toplam korelasyon değerlerinin minimum kriter olan 0.20'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Çalışan Memnuniyet Ölçeğinin ve Faktörlerinin Cronbach Alpha Katsayıları

	Faktör 1 Çalışma Ortamından Memnuniyet	Faktör 2 Yenilik Değişim ve Kalite	Faktör 3 Mesleki ve Bireysel Gelişim	Faktör 4 Sosyal ve Kültürel İmkânlar	Faktör 5 Aidiyet	Toplam
Cronbach Alpha Katsayısı	,933	,929	,910	,875	,855	,963
Madde Sayısı	11	7	6	6	4	34

Çalışan Memnuniyet Ölçeğinin ve faktörlerinin Cronbach Alpha katsayıları incelendiğinde, ölçeğin bütünüünün 0.963 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu görülmektedir. Çalışma Ortamından Memnuniyet faktörünün 0.933, Yenilik Değişim ve Kalite faktörünün 0.929, Mesleki ve Bireysel Gelişim faktörünün 0.910, Sosyal ve Kültürel İmkânlar faktörünün 0.875 ve Aidiyet faktörünün 0.855 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Böylece ölçeğin bütünüünün ve ölçeği oluşturan alt faktörlerin Cronbach Alpha katsayılarının oldukça iyi düzeylerde olduğu görülmektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Beş faktörden oluşan 34 maddelik ölçek üzerinde Amos 25 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA'dan elde edilen uyum indeksleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: DFA'dan elde edilen uyum indeksleri

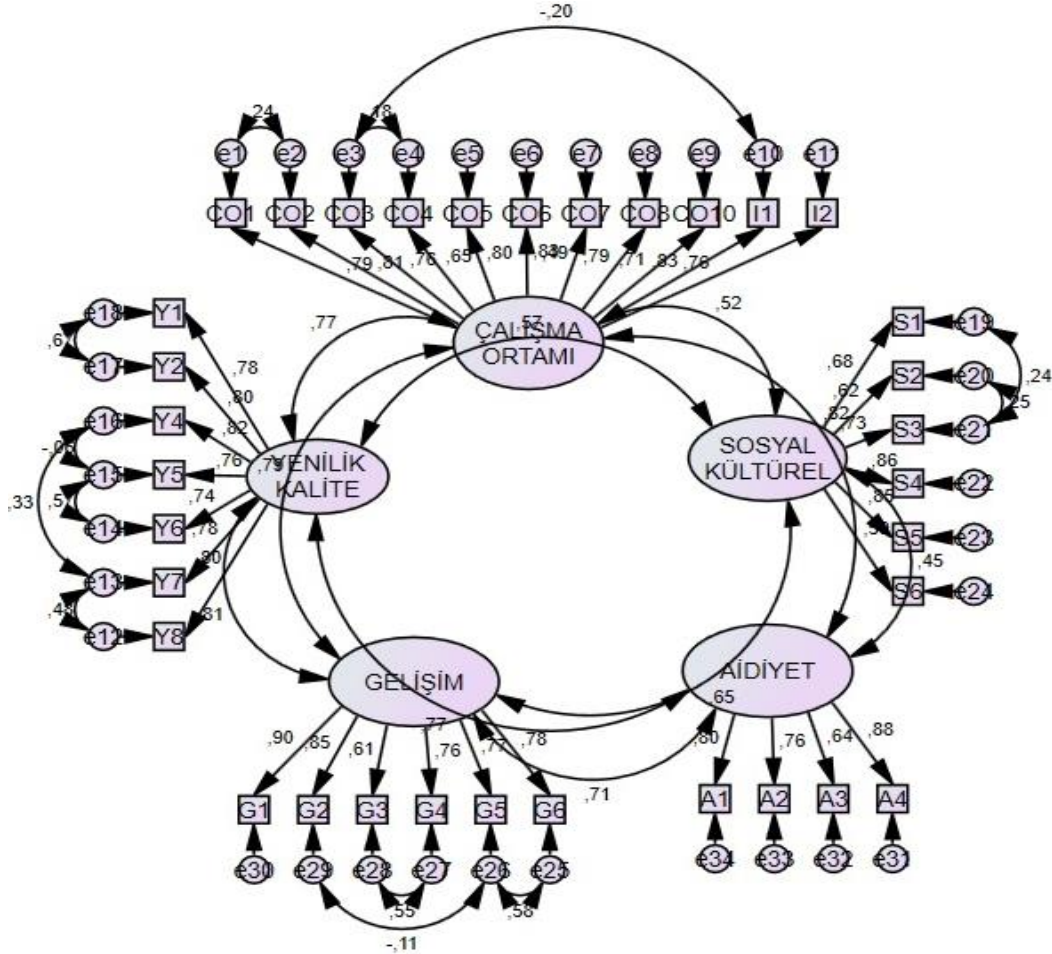
İncelenen Uyum İndeksleri	İyi Uyum Kriteri	Kabul Edilebilir Uyum Kriteri	DFA'dan Elde Edilen Uyum İndeksleri
C2/DF ¹	$0 \leq c2 / df \leq 2$	$2 \leq c2 / df \leq 5$	3.285
pvalue			
RMSEA ²	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.062
SRMR ²	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.062
AGFI ³	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0.805
GFI ⁴	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.835
CFI ⁴	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0.927
NFI ⁴	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.899
NNFI(TLI) ⁴	$0.95 \leq NNFI(TLI) \leq 1.00$	$0.90 \leq NNFI(TLI) \leq 0.95$	0.919

RFI ⁴	$0.90 \leq RFI \leq 1.00$	$0.85 \leq RFI \leq 0.90$	0.888
PGFI ⁵	$0.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$	0.707
PNFI ⁶	$0.95 \leq PGFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PGFI \leq 0.95$	0.808

¹(Munro, 2005), ²(Browne ve Cudeck, 1993), ³(Schemmelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003), ⁴(Baumgartner ve Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler ve Bonett, 1980; Marsh, Hau, Artelt, Baumert & Peschar, 2006), ⁵(Meyers, Gamst,&Guarino, 2006), ⁶(Hu ve Bentler, 1999)

DFA'dan elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, C2/DF değerinin 5'den küçük olduğu görülmektedir. Munro (2005), bu değer 2 den küçük olması gerektiğini, ancak 3 ila 5 arasında olması durumunun da kabul edilebilir bir değer olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Browne ve Cudeck, (1993)'ün yaklaşımları temel alındığında, RMSEA ve SRMR değerlerinin de kabul edilebilir aralıklarda olduğu görülmektedir. DFA analizinde CFI, NFI, NNFI (TLI), RFI, PGFI ve PNFI değerlerinin de kabul edilebilir sınırlarda olduğu tespit edilmiştir.

Tabloda 5'te görüldüğü üzere, AGFI ve GFI uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlara yaklaştığı, ancak istenen seviyede olmadığı görülmektedir. Ölçek geliştirme amaçlı birçok çalışmada GFI değerinin istenilen seviyede olmadığı ve bu durumda incelenen yapısının diğer uyum indeksleri ile bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Çapık, 2014; İlhan ve Çetin, 2014). Çalışmaların bir kısmında da araştırmacıların GFI ve AGFI indekslerini rapor etmeye gerek görmedikleri ifade edilmektedir. Bu itibarla, doğrulayıcı faktör analizlerinde hangi uyum indekslerinin rapor edilmesi gerektiğine yönelik olarak araştırmacılar arasında görüş birliğinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Munro (2005) da bu uyum indekslerinden hangilerinin standart kabul edileceği konusunda bir uzlaşının olmadığı belirtilmektedir.

Şekil 2. DFA uygulanan beş faktörlü ölçek yapısı regresyon değerleri

AMOS programında üretilen ölçek diyagramına bakıldığında, elde edilen regresyon katsayılarının anlamlı olduğu ve modelin doğrulandığı anlaşılmaktadır. Model incelendiğinde, e3-e4, e3-e10, e17-e18, e14-e15, e15-e16, e13-e16, e12-e13, e26-e29, e27-e28, e19-e21 ve e20-e21 arasında 11 adet modifikasyon amaçlı korelasyon kurulduğu görülmektedir. Örneklemin madde sayısının yaklaşık 15 katı büyüklükte olduğu, DFA yapılan ölçek maddesinin 34 olduğu göz önüne alındığında, modifikasyon yapılan yol sayılarının makul bir seviyede olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yapılan modifikasyonların faktörlerinin kendi içlerinde olduğundan kavramsal açıdan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bir eğitim kurumu olarak Üniversitelerin kalitesi, çalışanlarının kurumsal aidiyeti ve kurumdan duyduğu memnuniyetle de yakından ilişkilidir. 2015 yılında Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından çıkarılan Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği, üniversitelere belirli kalite standartlarına ulaşma yükümlülüğü getirmiştir. Bu kapsamda çalışanların memnuniyet düzeyi bir kalite göstergesi olarak kabul edilmektedir (Aktan, 2007). Zira çalışan memnuniyetinin yüksek olması, iyi işleyen bir kurumsal yapıya işaret ettiği gibi aidiyet duygusunun, çalışma barışının, iletişimin güçlü olduğuna da işaret etmektedir. Kurum çalışanlarının memnuniyeti, kurumsal gelişim açısından önemli bir gösterge olduğu kadar nitelikli personel için de önemli bir tercih kriteridir. Hali hazırda Türkiye’de Üniversiteler tarafından gerek öğrenci gerekse çalışanlarına yönelik çeşitli memnuniyet araştırmaları yapılmaktadır. Alan yazına bakıldığında da birbirinden farklı memnuniyet anketleri kullanıldığı görülmektedir. Ancak araştırma grubu tarafından literatür taraması yoluyla elde edilen anket ve ölçeklerin incelenmesi sonucunda, bazı zayıflıklar içerdiği ve yükseköğretim kurumlarındaki çalışanların memnuniyetini sağlıklı biçimde ölçecek nitelikte olmadığı değerlendirilmiştir. Oysa sonuçları bakımından önemli görülen memnuniyetin ölçülmesinde daha güvenilir araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. İşte bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yürütülen bu çalışma, Üniversitelerde çalışan memnuniyetini ölçmede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir memnuniyet ölçeği geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda yürütülen çalışma neticesinde, aşağıda analiz sonuçları ve genel özellikleri belirtilen bir çalışan memnuniyet ölçeği geliştirilmiştir.

Başlangıçta altı faktörlü olarak düşünülen ve 40 maddeden oluşan taslak ölçek için öncelikle açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 6 maddeden oluşan ve *iletişim* boyutu olarak nitelendirilen faktörün düşünüldüğü gibi ölçekte ayrı bir boyut oluşturmadığı, maddelerin bir kısmının binişik bir kısmının ise çalışma ortamı boyutunda yer aldığı görülmüştür. Bu sonuçların ortaya çıkmasında ölçeğin uygulandığı grubun akademik ve idari personelden oluşması ve grubun bu boyuta ilişkin yaklaşımlarındaki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Esasen bu tür ölçek geliştirme çalışmalarında maddelerin düşünülen farklı boyutlara dağılımları olağan bir durumdur.

Açımlayıcı faktör analizi bulgularından elde edilen Cronbach Alpha katsayılarının incelenmesi sonucunda ölçeğin beş faktörlü ve 34 maddeden oluşan bir yapı içerdiği, ölçeğin bütünüünün 0.963 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu görülmüştür. Boyutlar açısından bakıldığında ise Çalışma Ortamından Memnuniyet boyutunun 0.933, Yenilik Değişim ve Kalite boyutunun 0.929, Mesleki ve Bireysel Gelişim boyutunun 0.910, Sosyal ve Kültürel İmkânlar boyutunun 0.875 ve Aidiyet boyutunun 0.855 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Böylece ölçeğin bütünüünün ve ölçeği oluşturan alt faktörlerin Cronbach Alpha katsayılarının oldukça iyi düzeylerde olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi kapsamında döndürülmüş bileşenler analizi (varimax component analysis) ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına (corrected item total correlation) ilişkin sonuçlara açısından da faktör yük değerlerinin, her faktör için oldukça yüksek olduğu ve bu haliyle ölçekte binişik yük olmadığı görülmüştür. Ayrıca her faktörde toplanan maddelerin kavramsal olarak da uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Madde toplam korelasyonu açısından bakıldığında ise en düşük

korelasyonunun 0.458 ile Sosyal ve Kültürel İmkânlar faktörü içinde yer alan 6. maddede olduğu ancak minimum değer olan 0.20'nin üzerinde olduğu anlaşılmıştır.

İkinci aşamada ise ölçeğin uyumlu bir model oluşturup oluşturmadığı incelenmiş, bu amaçla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum değerlerinin genellikle kabul edilebilir aralıklarda olduğu gözlenmiştir. Öte yandan AFA ve DFA sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, çalışan memnuniyet ölçeğinin, üniversitelerdeki akademik ve idari personelin memnuniyet düzeyini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, gerek açımlayıcı faktör analizi gerekse doğrulayıcı faktör analizi bulguları, bu çalışmanın üniversitelerde akademik ve idari personelin memnuniyet düzeylerini ölçmede kullanılabilecek nitelikte olduğunu göstermiştir. Bu özelliği nedeniyle, çalışan memnuniyeti amacıyla kullanılmakta olan anketlerinde gözlemlenen zayıflıkları giderecek niteliktedir. Geliştirilen ölçeğin literatüre önemli katkı sağlaması ve kalite arayışındaki yükseköğretim kurumları tarafından kullanılan ve referans gösterilen bir ölçek olarak kendine yer bulması umulmaktadır.

Kaynakça

- Akpınar, R. (2011). Kamu Yönetimi Taşra Teşkilatlarında Çalışan Memnuniyetlerinin İnsan Kaynakları Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Örneği. *Journal of Yasar University*, 2011 24(6) 3648-3665.
- Aktan, C. (2007). *Geleceğe Uzanmanın Yolu Stratejik Yönetim*. Erişim Tarihi: 18.09.08. www.canaktan.org.tr.
- Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996). Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Belias, D., Koustelios, A., Vairaktarakis, G. ve Sdrolias, L. (2015). Organizational Culture and Job Satisfaction of Greek Banking Institutions. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 175: 314-323.
- Bentler, P.M. (1980). Multivariate Analysis With Latent Variables: Causal Modeling. *Annual Review of Psychology*, 31, 419-456.
- Bentler, P.M. ve Bonett, D.G. (1980). Significance Test and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588-606.
- Browne, M.W. ve Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. In: Bollen, K.A., & Long, J.S. (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136-162). Beverly Hills, CA: Sage
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Pegem Akademi Yayınları: Ankara.
- Çakmak, A. F. (2005). *Performans Değerleme Sistemi Etkinliğinin Değerleyici Ve Değerlenen Bakışı Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı [Use of Confirmatory Factor Analysis in Validity and Reliability Studies]. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 17(3), 196-205.
- Esmailpour, M. ve Ranjbar, M. (2017). Investigating the Impact of Commitment, Satisfaction, and Loyalty of Employees on Providing High-Quality Service to Customer. *Romanian Economic and Business Review – Vol. 12, number 1*.
- Fındıkçı, İ. (2009). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Alfa Basım: İstanbul.
- Gallup Organization, (2002). Workplacepoll. *Internal Research Document*, July.
- Hu, L. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huang, G. ve Hong-wei L. (2013). Measuring Satisfaction of Two Level Employees in a Representative Chinese Steel Plant: A Structure Equation Modeling Approach. *The 19th International Conference on*

- Industrial Engineering and Engineering Management*, (Ed. Ershi Qi, Jiang Shen, Runliang Dou), New York, 2013, ss. 231-238.
- Işık, G.Ü. (2014). *Sağlık Hizmetlerinde Kalite ve Çalışan Memnuniyeti (Diyarbakır Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Kim, W. G., Leong, J. K. ve Lee, Y. K. (2005). Effect of Service Orientation on Job Satisfaction, Organizational Commitment and İntention of Leaving in a Casual Dining Chain Restaurant. *Hospitality Management*, 24, 171-193.
- Kuzey, C. (2013-2014). Bilgi Çalışanlarının Çalışma Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 59, Kasım 2013- Ocak 2014, ss. 73-96.
- Marsh, H.W., Hau, K.T., Artelt, C., Baumert, J. ve Peschar, J.L. (2006). OECD's Brief Self-Report Measure of Educational Psychology's Most Useful Affective Constructs: Cross-Cultural, Psychometric Comparisons Across 25 Countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360.
- Meyers, L. S., Gamst, G. ve Guarino, A. J. (2006). *Applied Multivariate Research: Design and Interpretation*. London: Sage.
- Munro, B.H. (2005). *Statistical Methods For Health Care Research*. Lippincott Williams &Wilkins: Philadelphia.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve Etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, ss. 151-168.
- Pallant, J. (2005). *Spss Survival Manual a Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS for Windows (12th ed.)*. Crows Nest, NSW: Allen & Unwin.
- Robbins, S.P. ve Judge T. A. (2013). *Örgütsel Davranış, (Çev. Edt.)*. İnci Erdem, Nobel Yay.: Ankara.
- Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı*. Alfa Aktüel Yayınları: İstanbul.
- Sageer, A., Rafat, S. ve Agarwal P. (2012). Identification of Variables Affecting Employee Satisfaction and Their İmpact on the Organization. *Journal of Business and Management (IOSR-JBM) Vol. 5, Issue 1. pp 32-39*.
- Schermelleh-Engel, K. ve Moosbrugger, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Şahin L., Bacak, B. ve Güler, M. (2015). Çalışan Memnuniyetinin Sağlanmasında Temel Dinamikler: Dışsal Faktörlerin Çalışanların Memnuniyet Algıları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Alan Araştırması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(2), 28-44.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlik*. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Pearson Education. Inc. Allynand Bacon.
- Telman, N. ve Ünsal, P. (2004). *Çalışan Memnuniyeti*. Epsilon Yayınevi: İstanbul.
- Yee, R. W. Y., Yeung, A. C. L., & Edwin Cheng, T. C. (2010). An Empirical Study of Employee Loyalty, Service Quality and Firm Performance in the Service İndustry. *International Journal of Production Economics*, 124(1), 109-120. doi:10.1016/j.ijpe.2009.10.015
- Yenler, Y. (2017). *Belediyelerde Çalışan Memnuniyeti: Gebze Belediyesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova

EK

ÇALIŞAN MEMNUNİYET ÖLÇEĞİ

ÇALIŞMA ORTAMINDAN MEMNUNİYET	CO1	Yaptığım görev ile ilgili bireysel karar verebilmem için imkân tanınmaktadır.
	CO2	Çalışanlar arasında fırsat eşitliği sağlanmaktadır.
	CO3	Birimdeki çalışanlar arasında uyum ve iş birliği bulunmaktadır.
	CO4	Farklı birimler arasında uyum ve iş birliği bulunmaktadır.
	CO5	Çalıştığım birimde huzurlu bir ortam bulunmaktadır.
	CO6	Çalıştığım birim yöneticileri çalışanların motivasyonlarını artırıcı yaklaşım sergilemektedir.
	CO7	Çalışma ortamının fiziksel imkânları yeterlidir.
	CO8	Üniversitemizde çalışanların uyum / oryantasyonlarına önem verilmektedir.
	CO10	Çalışanların talep / işlemleri zamanında sonuçlandırılmaktadır.
	I1	Yöneticiler ve çalışanlar arasında sağlıklı bir iletişim bulunmaktadır.
	I2	Üniversitemizde çalışanlar arasında sağlıklı bir iletişim bulunmaktadır.
	AİDİYET	A1
A2		Bulduğum birimde çalışmaktan mutluyum.
A3		Kurumum için fedakârlıkta bulunurum.
A4		Ahi Evran Üniversitesinde çalışmayı başkalarına tavsiye ederim.
YENİLİK, DEĞİŞİM VE KALİTE	Y1	Üniversitemizde yenilik ve gelişimi sağlamaya yönelik bir politika izlenmektedir.
	Y2	Üniversitemizde yenilik ve gelişmeler takip edilmektedir.
	Y4	Üniversitemizdeki yenilik ve değişimler çalışanlar tarafından benimsenmektedir.
	Y5	Üniversitemizde kalite çalışmaları yürütülmektedir
	Y6	Üniversitemiz çalışanları kalite çalışmaları konusunda bilgilendirilmektedir.
	Y7	Üniversitemizdeki kalite faaliyetleri, çalışanlar tarafından benimsenmektedir.
	Y8	Üniversitemiz çalışanları kalite süreçlerine katkı sağlamaktadır.
	BİREYSEL VE MESLEKİ GELİŞİM	G1
G2		Çalışanların bireysel / mesleki gelişimlerini sağlamaya yönelik eğitim hizmetleri sunulmaktadır.
G3		Akademik personelin bilimsel etkinliklere katılımı desteklenmektedir.
G4		Bilimsel etkinlikleri destekleme konusunda adaletli davranılmaktadır.
G5		Çalışanların unvan değişimi / görevde yükselmelerine imkân tanınmaktadır.
G6		Çalışanların atama ve yükselmelerinde liyakat esas alınmaktadır.
SOSYAL VE KÜLTÜREL İMKANLAR	S1	Üniversitemizde çalışanların günlük ihtiyaçlarına yönelik hizmetler (banka, kırtasiye, kafeterya, kuaför vb.) bulunmaktadır.
	S2	Üniversitemizin sunduğu yemekhane hizmetleri yeterlidir.
	S3	Üniversitemizde bulunan kantinlerin hizmetleri yeterlidir.
	S4	Üniversitemizde çalışanlara yönelik kültürel ve sanatsal etkinlikler düzenlenmektedir.
	S5	Üniversitemizde çalışanların kullanacağı sosyal ve sportif tesisler yeterlidir.
	S6	Üniversitemiz kampüslerinde sunulan güvenlik hizmetleri yeterlidir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 247-258, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 04.03.2019 **Kabul Tarihi:** 30.04.2019

CARRY TRADE YATIRIMLARI VE TEMEL BELİRLEYİCİLERİ ARASINDAKİ ROLLİNG WINDOW NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Rolling Window Causality Relationship Between Carry Trade Investments and its Basic Determinants: The Case of Turkey

Mehmet TEMİZ²

ÖZ

Düşük faiz oranına sahip ülkeden borç alarak, faiz oranlarının yüksek olduğu ülkelerde ödünç vermek suretiyle getiri elde etmek şeklinde tanımlanan carry trade yatırım stratejisi, son yıllarda oldukça önem kazanmıştır. Düşük kur oynaklığında, ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarından kazanç elde etmeye dayanan carry trade yatırımları; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönelik kısa vadeli sermaye hareketlerinin önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, carry trade yatırımlarının temel belirleyicileri olan döviz kuru ve faiz oranı farklılıkları ile olan ilişkinin oluşma sıklığı ve uzunluğunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye için 2005:09 ve 2018:08 döneminde ABD doları bazında gerçekleşen carry trade işlem hacmi ve belirleyicileri arasındaki nedensellik ilişkisi rolling window test yöntemiyle incelenmiştir. Rolling window test sonuçlarına göre; nominal döviz kuru ve faiz oranı farklılıklarından carry trade işlem hacmine doğru güçlü nedensellik ilişkileri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Carry trade, faiz oranı farklılıkları, döviz kuru, nedensellik.

ABSTRACT

Carry trade investment strategy, which defined as borrowing from countries with low interest rates and lending in countries where interest rates are high, has gained quite high importance in recent years. Carry trade, which focuses on making profit from the interest rate differentials between countries in low exchange rate volatility; constitute a significant portion of short-term capital movements to developing countries such as Turkey. In this context, it is important to determine the frequency of occurrence and length of the relationship between the carry trade investments and its basic determinants. In this study, causal relationship between carry trade volume realized on US dollar basis in Turkey and its determinants examined for the period from 2005:M09 to 2018:M08 by the rolling window test approach. According to rolling window test results; there are strong causal relationships from nominal exchange rate and interest rate differences to carry trade volume.

Keywords: Carry trade, interest rate differentials, exchange rate, causality.

1. Giriş

Faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin teorik altyapısını oluşturan faiz oranı paritesine göre; iki farklı ülke para birimi ve bunlara ait faiz oranları arasında bir denge söz konusudur. Kapsanmış ve kapsanmamış faiz oranı parite (covered, uncovered interest rate parity; CIP, UIP) koşullarına göre; iki farklı ülke para biriminden yüksek faiz getirisine sahip olanı, işlem

¹ Bu çalışma Mehmet Temiz'in Carry Trade Yatırım Stratejisi ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği adlı Doktora tezinden türetilmiş ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü,

e-posta: mtemiz@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4741-9680>

maliyetlerinin ihmal edildiği durumda, faiz oranı farklılıklarından elde edilecek kazancı telafi edecek kadar değer kaybedecektir (Kim, 2015: 1076). Bu durumda uluslararası piyasada para birimlerini değiştirmek suretiyle yatırım yapmak kârlı bir strateji olmayacaktır. Ancak, söz konusu parite koşullarının geçerliliğini test eden çalışmaların önemli bir bölümü, her iki pariteden de sapmaların olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan carry trade yatırım stratejisi de; kapsanmamış faiz oranı parite koşulunun uygulamada başarısız olması durumunda kârlı bir strateji haline gelmektedir.

Carry trade, genel anlamda iki ülke arasındaki faiz oranı farklarından faydalanarak kazanç elde etmeyi amaçlayan bir yatırım stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu stratejide; fon temin edilen para birimi olarak adlandırılan düşük faiz oranına sahip ülke para biriminden borçlanılarak, hedef para birimi olarak tanımlanan yüksek faiz getirisine sahip para birimine yatırım yapılmaktadır. Yatırım süresi sonuna gelindiğinde yatırımcı; faiz getirisi elde ettiği fonları borçlandığı para birimine çevirerek anaparayı ve ödemekle yükümlü olduğu faiz tutarını geri ödemektedir. Sonuç olarak, döviz kuru oynaklığının düşük olduğu ve işlem maliyetlerinin ihmal edildiği durumda; iki ülke arasındaki faiz oranları farkı ile anaparanın çarpımı kadar getiri elde etmektedir.

Sunduğu kaldıraç imkânı sayesinde yüksek miktarlarda kâr potansiyeline sahip olan carry trade yatırımları, son dönemlerde oldukça cazip hale gelmiştir. Ancak söz konusu yatırımların, piyasa koşullarının olumsuzlaşması durumunda sergileyecekleri performans da oldukça önemlidir. Carry trade aktivitesi, bu gibi durumlarda yatırımcılarını büyük zararlara uğratabilmektedir. Artan finansal serbestleşme olgusunun sonucunda, uluslararası sermaye hareketleri oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştır. Uygulanan serbestleşme politikaları; sermaye hareketlerini, büyümesini dış kaynaklarla finanse eden gelişmekte olan ülkelere doğru yöneltmiştir. Sermaye hareketlerinin kısıtlanmadığı uluslararası piyasalarda, carry trade yatırımları yoluyla gerçekleşen sermaye girişleri kadar sermaye çıkışları da rahat ve hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, carry trade yatırımları kapsamında gerçekleşen kısa vadeli sermaye akımlarını belirleyen unsurlar hakkında bilgi sahibi olunması; ortaya çıkması muhtemel olumsuz koşullar karşısında gerekli ve doğru önlemlerin alınabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma ile, Türkiye’de ABD doları üzerinden gerçekleşen carry trade yatırımları üzerinde temel belirleyici konumundaki; nominal döviz kuru ve faiz oranı farklılıkları ile carry trade işlem hacmi arasındaki nedensel ilişki mercek altına alınacaktır.

2. Carry Trade Yatırımlarının Teorik Altyapısı

Etkin market hipotezine göre, gelecek için gerekli bütün potansiyel bilgi piyasa fiyatında yansıtıldığı için bir yatırımcının spekülasyon sayesinde piyasada fazla kazanç elde etmesi mümkün olmamaktadır. Rasyonel beklenti ve riske duyarlılık varsayımları altında kurulan etkin market hipotezinin geçerli olması durumunda; yatırımcının bir para birimini elde tutarak edineceği getiri, diğer para biriminde değerlendirmediği için katlanacağı fırsat maliyeti tarafından telafi edilmektedir (Taylor,1995: 14). Bu varsayımdan yola çıkarak kapsanmamış faiz oranı paritesi (uncovered interest rate parity-UIP); döviz kurunda meydana gelmesi muhtemel bir değişimin, ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarına birebir eşit olacağını ifade etmektedir (Bleaney ve Laxton, 2003; Kirikos, 2003; Ferreira, 2009). Söz konusu parite koşulunun gerçekleşmesi, tam sermaye hareketliliği ve yerli ve yabancı para birimleri arasında tam ikame edilebilirlik temel varsayımlarına bağlıdır (Ames vd. 2017: 163).

Kapsanmamış faiz oranı paritesi, faiz oranı farklılıklarını dengelemek için yüksek faiz oranına sahip ülkelerin para birimlerinin düşük faiz oranına sahip para birimleri karşısında değer kaybedeceğini öngörürken, bunun aksine yüksek faiz oranlı para birimleri değer kazanma eğilimindedir (Flood ve Rose, 2002). Ancak uygulamada teoremin aksine döviz kurları ile faiz oranları arasındaki bu ilişki sıklıkla ihlal edilmektedir. Yüksek faiz oranına sahip para birimleri düşük faiz oranlı para birimleri karşısında ya değer kazanmakta ya da faiz oranları farkını

dengeleyecek düzeyde değer kaybetmemektedir (Jurek, 2014: 326). İşte bu doğrultuda carry trade yatırım stratejisi kapsamamış faiz oranı parite koşulunun uygulamada ihlal edilmesine dayalı bir stratejidir. Carry trade yatırımlarından kazanç elde edebilmek için yatırım yapılan para biriminin fon temin edilen para birimi karşısında; değer kazanması ya da faiz oranı farklılıklarından daha düşük miktarda değer kaybetmesi gerekmektedir (Moosa ve Halteh, 2012).

Literatürde carry trade kavramıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Hochradl ve Wegner (2010), “carry trade”i, bir yatırımcının düşük getirili bir para cinsinden borçlanarak elde ettiği sermayeyi yüksek getirili bir para birimi üzerinden uzun vadeli pozisyonda değerlendirdiği ve döviz kurunun faiz farklılıklarından kaynaklanan kazancı dengeleyecek şekilde değişmeyeceğini öngören bir strateji olarak tanımlamaktadır. IMF (2008) carry trade’i beklenen faiz getirisinin ödünç alınan fonların maliyetini aşması şartıyla, borçlanılan fonlarla gerçekleştirilen kaldıraçlı bir işlem olarak tanımlamaktadır. Frankel (2007), daha geniş bir tanımla carry trade’i daha düşük faiz getirili varlıklardan yükselen piyasalardaki borçlanma kağıtları, hisse senetleri, gayrimenkul, emtia gibi varlıklardan herhangi birine geçiş yapmayı içeren yatırım stratejisi olarak tanımlamaktadır.

Carry trade yatırım süreci temel aşamalarıyla şöyle özetlenebilir: Yatırımcı ilk olarak düşük faiz oranlı para birimi üzerinden belirli bir miktar borçlanmaktadır. Daha sonra düşük maliyetle elde ettiği bu fonları, işlem maliyetlerinin önemsenmediği varsayımı altında, yüksek faiz getirisi elde edeceği para birimine çevirmektedir. Yatırımcı hedef para birimi (target currency) cinsinden yatırımını, spot veya vadeli piyasadaki varlıklarda değerlendirerek kazanç elde etmektedir. Son olarak, yatırım süresi sonunda faiz getirisi elde ettiği fonları borçlandığı para birimine çevirerek anaparayı ve ödemekle yükümlü olduğu faiz tutarını geri ödemektedir. Döviz kurlarında yatırım yaptığı para biriminin aleyhinde herhangi bir değişimin meydana gelmediği durumda yatırımcı, basit faiz üzerinden düşündüğümüzde iki ülke arasındaki faiz oranları farkı ile anaparasının çarpımı kadar getiri elde etmektedir. Yüksek faiz oranına sahip para biriminin düşük faiz oranlı para birimi karşısında değer kazanması şeklinde oluşacak bir kur hareketliliğinde ise, carry trade yatırımcısı faiz oranı farklılığından elde ettiği getirin yanı sıra döviz kurundaki değişimden de kâr elde edecektir.

3. Carry Trade; Faiz Oranı Farklılıkları ve Döviz Kuru İlişkisi

Carry trade yatırım stratejisinin temel tanımında özellikle faiz oranları arasındaki farklılıklar ve döviz kurunda oluşabilecek hareketlere vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda carry trade yatırımlarının temel belirleyicileri olan; faiz oranı farklılıkları ve döviz kurlarındaki değişimlerle olan ilişkisini incelemek önem arz etmektedir.

Cavallo (2006)’ya göre carry trade yatırımlarından kazanç elde edilmesi iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. İki ülke arasındaki döviz kurunun sabit olduğu ilk durumda, carry trade yatırımdan elde edilecek getiri fon temin edilen para birimi ile hedef ülke para birimi arasındaki faiz oranı farkıyla orantılıdır. İkinci durumda yani döviz kurlarının arz ve talep koşulları doğrultusunda değişmesi varsayımı altında; hedef para biriminin değer kazanması carry trade yatırımlarını kazançlı hale getirecektir. Ancak tersi durumun gerçekleşmesi durumunda faiz oranı farkı sayesinde elde edilen kazançlar telafi edilecek ve hatta negatif getiriyle karşı karşıya kalılabilecektir. Gagnon ve Chabound (2007) ise döviz kurunda oluşabilecek değişimlere göre; standart (canonical) ve türev (derivative) carry trade stratejilerinden bahsetmektedir. Standart carry trade yatırımcının, düşük faizli para biriminden borçlanarak elde ettiği fonları yüksek faiz oranı üzerinden değerlendirmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan türev carry trade olarak adlandırılan ikinci stratejide ise yatırımcılar; vadeli işlem (future veya forward) kontratları ile alım satım yaparak kaldıraçlı pozisyonlar elde etmektedirler.

Hedef para birimi lehine olan faiz oranı farklılığı, carry trade yatırımının kârlılığı için gerekli koşulu oluşturmaktadır. Döviz kurlarında bir değişim olmaması durumunda carry trade yatırımının karlı hale gelmesi için, yatırımın gerçekleştirildiği faiz oranının fon temin edilen faiz oranından fazla olması yeterlidir. Döviz kurlarında bir hareketlilik olması durumunda ise carry trade

yatırımının kârlılığı oluşabilecek üç farklı senaryo açısından incelenmelidir. Yatırım yapılan para biriminin fon sağlanan para birimi karşısında değer kazanması şeklinde oluşacak senaryoda carry trade yatırımcısının kârlılığı artarak devam edecektir. Çünkü yatırımcı borcunu ödeyeceği zaman elinde güçlü para birimi olacaktır. Fon temin edilen para biriminin değer kazanması ya da hedef para biriminde oluşabilecek değer kaybı durumunda iki farklı senaryo ile karşılaşmaktadır. Bu farkın faiz oranı farklılığını karşılayan düzeyde olmaması şeklinde oluşacak senaryoda carry trade yatırımdan elde edilecek getiri bir miktar azalacak ancak pozitif düzeyde kalmaya devam edecektir. Hedef para birimindeki değer kaybının faiz oranı farklılığından fazla olması durumunda ise carry trade yatırımları kazançsız hale gelecek ve hatta zarara yol açacaktır (Olmo ve Pilbeam, 2009).

Carry trade işlemleri yüksek oranda kaldıraçlı işlemler olduğundan, elde edilen kazançlar döviz kurlarındaki hareketlere karşı oldukça hassastır. Her ne kadar kaldıraç sayesinde yüksek oranlarda kâr elde etmek mümkün olsa da, hedef para biriminde meydana gelecek sert ve hızlı değer kayıpları veya fon temin edilen para biriminin değer kazanması durumunda carry trade yatırımcıları büyük kayıplara uğrayabilmektedir (Galati vd. 2007: 27-28). Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaları kontrol altına alabilme becerisi, bir yandan yatırımın kârlılığını artırırken aynı zamanda riskini de azaltmaktadır (Moosa ve Halteh, 2012). Dolayısıyla, carry trade aktiviteleri yüksek faiz oranı farklılıkları ve orta ya da düşük düzeyde döviz kuru oynaklığı durumlarında kârlı hale gelmektedir. (Christiansen vd. 2011; Clarida vd. 2009).

4. Ampirik Analiz

Bu bölümde ilk olarak çalışma konusuyla benzer nitelikteki çalışmaların literatür özetine yer verilmiştir. Takip eden alt bölümlerde çalışmada kullanılan veri seti ve elde edilen bulgular yer almaktadır.

4.1. Literatür Özeti

Carry trade yatırımları ile belirleyicileri arasındaki nedensel ilişkileri inceleyen çalışmaların ilki Nishigaki (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yen-carry trade ile ABD ve Japonya'daki ilgili finansal değişkenler arasındaki ilişkiyi Yapısal Vektör Otoregresyon Modeli (Structural Vector Autoregression Model, SVAR) yardımıyla inceleyen çalışmanın sonuçları; faiz oranı farklılıklarının carry trade işlemleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Ayrıca, Spekülatif yen-carry trade işlemlerinin döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve carry trade işlem hacminde meydana gelecek bir gevşemenin ABD dolarının Japon yeni karşısında değer kaybetmesini sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Mutafoğlu (2011), Nishigaki'nin aylık veriler kullanarak yaptığı analizi, aynı zaman periyodu ve metodla, haftalık veriler kullanarak gerçekleştirmiştir. Analiz sonucunda Nishigaki'nin elde ettiği sonuçların sağlam olmadığı kanısına varmıştır. Yen-carry trade hareketlerine yön veren faktörün Japon yeninin ABD doları karşısındaki dalgalanmaları olduğunu tespit etmiştir. Granger nedensellik test sonuçlarının da doğruladığı üzere, Japon yeninin ABD doları karşısında değer kaybetmesi durumunda yen-carry yatırımlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Czech, ve Waszkowski (2012), SVAR modeli yardımıyla, yen-carry trade hareketlerinin Japonya ve ABD'ye ait finansal değişkenlerle ilişkisini incelemişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçları; carry trade hareketleri üzerinde etkisi olan tek değişkenin JPY/USD döviz kuru olduğunu göstermiştir. Mutafoğlu (2011)'nin ulaştığı sonuca benzer şekilde, Japon yeninde meydana gelecek olası bir değer kaybının carry trade yatırımlarında artışa yol açacağı belirtilmiştir.

Bhansali (2007), Ocak 1992- Ekim 2007 tarihleri arasındaki verileri kullanarak carry trade yatırımlarında kullanılan temel para birimleri için, carry trade ile döviz kuru oynaklığı düzeyi arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen kanıtlar döviz kuru oynaklığı ile carry trade yatırımları arasındaki pozitif ilişkiyi doğrulamıştır. Clarida vd. (2009), düşük getirili para birimlerinden borçlanıp yüksek getiriye sahip ülkelerde yatırım yapmak açısından incelediği ve Bhansali (2007)'nin sonuçlarının sağlam sonuçlar olup olmadığını test ettiği çalışmasında,

Bhansali (2007)'yi doğrular şekilde döviz kuru oynaklığının carry trade getirilerinin esas belirleyicisi olduğunu tespit etmiştir. Hoffmann (2012), 1999-2009 yılları için Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini incelediği çalışmada, Clarida vd. (2009)'nin görüşlerini destekleyen sonuçlar elde etmiştir. Carry trade literatüründeki temel belirleyicileri test ettiği çalışmasında Hoffmann (2012), önceki çalışmalardan farklı olarak ani yükseliş ve düşüş dönemlerini birbirinden ayırarak analiz etmiştir. Yatırım yapılan ekonomiler için ani yükseliş dönemlerinde, carry trade getirileri ile faiz oranı farklılıkları ve döviz kuru oynaklığı arasında güçlü amprik bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun tersine, finansal çalkantı dönemlerinde carry trade getirilerinin risk düzeyinde ve belirsizliğindeki artış sonucunda hedef para birimlerinde oluşan değer kayıplarının carry trade getirilerini negatife çevirdiği görülmüştür.

Uluslararası literatürün yanında Türkiye'de gerçekleşen çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan, Öner Badurlar (2009) çalışmasında; dalgalı kur rejimi altında 2001-2007 yılları arasında Türkiye'de carry trade işlem hacmi ile belirleyicileri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, ABD ve Türkiye arasındaki faiz oranı farklılıklarının ve döviz kuru belirsizliğinin carry trade işlem hacmi üzerindeki etkisini görmek amacıyla sınır testi yöntemi ile eşbütünlük analizi gerçekleştirilmiştir. Analizin sonucunda, döviz kuru belirsizliğinin carry trade işlem hacmi üzerinde kısa ve uzun dönemde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, carry trade işlem hacmi ile faiz oranı farklılıkları arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı, kısa dönemde ise bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna varılmıştır.

Gacener Atış ve Erer (2016) çalışmalarında; Türkiye ekonomisinde 2002-2016 yılları arasında gerçekleşen carry trade işlemlerinin döviz kuru ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini düşük ve yüksek oynaklık dönemlerini baz alarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda; hem yüksek hem de düşük oynaklık dönemlerinde carry trade yatırımlarında meydana gelen bir şokun Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesine neden olduğu, şokun etkisinin yüksek oynaklık dönemlerinde düşük oynaklık dönemine kıyasla daha büyük olduğu gözlenmiştir.

4.2. Veri Seti

Carry trade yatırımları ve belirleyicilerinin nedensel ilişkisi açısından analiz edildiği bu çalışmada 2005:M9 ve 2018:M8 arası dönem için aylık bazlı veriler kullanılmıştır. Çalışmada carry trade işlem hacmini temsilen; Türkiye için gerçekleştirilen çalışmalardan olan Aydın ve Us (2007), Öner Badurlar (2009) ve Sakarya ve Ateş (2016)'e benzer şekilde Türkiye'de yerleşik olmayanların gerçekleştirdikleri tahvil ve bono alımları verisi kullanılmıştır.

Carry trade işlem hacmini (CT) temsil eden yurtdışı yerleşiklerin net DİBS (Devlet İç Borçlanma Senetleri) ve Özel Sektör Tahvil ve Bono Stoku verisi T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) elde edilmiştir. Amerikan doları ve Türk lirası arasındaki nominal döviz kuru (NEER) verisi T.C. Merkez Bankası EVDS'ten temin edilmiştir. Faiz oranı farklılıkları (INTDIF), Türkiye ve ABD için 2 yıl vadeli tahvil getirilerini gösteren faiz oranları üzerinden hesaplanmıştır. INTDIF serisini elde etmek için kullanılan her iki ülke faiz oranları verisi, Bloomberg veritabanından temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin uyumu açısından carry trade işlem hacmi (CT) değişkeninin doğal logaritması alınarak analizde kullanılmıştır.

4.3. Bulgular

4.3.1. ADF(1981) ve PP(1988) Doğrusal Birim Kök Test Sonuçları

Analize devam edebilmek için serilerin durağan olması ön koşul niteliğindedir. Bu nedenle öncelikle değişkenlerin durağanlık (birim kök içerip içermediği) durumu tespit edilecek ve durağanlık sağlanana kadar farkları alınmaya devam edilecektir. Bu kapsamda yapısal kırılmaları dikkate almayan, ADF (1981) ve PP (1988) doğrusal birim kök testleri uygulanmıştır. Her iki teste ilişkin sonuçlar Tablo-1'de bir arada yer almaktadır.

Tablo 1. ADF(1981) ve PP(1988) Doğrusal Birim Kök Test Sonuçları

Düzey	Değişkenler	ADF		PP		
		ADF	PP	ADF	PP	
Düzey	Sabit	CT	-1.058 (0.731)	-1.486 (0.538)	-9.066 (0.00)***	-9.223 (0.00)***
		NEER	1.751 (0.999)	2.107 (0.999)	-7.773 (0.00)***	-7.902 (0.00)***
		INTDIF	-1.137 (0.700)	-1.489 (0.536)	-10.595 (0.00)***	-10.536 (0.00)***
	Sabit+Trend	CT	0.052 (0.996)	-0.467 (0.984)	-9.373 (0.00)***	-9.428 (0.00)***
		NEER	-0.793 (0.963)	-0.482 (0.983)	-8.131 (0.00)***	-8.005 (0.00)***
		INTDIF	-0.638 (0.975)	-1.047 (0.933)	-10.643 (0.00)***	-10.582 (0.00)***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ADF testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte 1 %, 5 % ve 10 % değerleri için sırasıyla 3.485, -2.885, -2.579 ve sabit + trend için 1 %, 5 % ve 10 % olasılık değerleri için sırasıyla -3.483, -2.884, -2.579. PP testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte 1 %, 5 % ve 10 % değerleri için sırasıyla 3.485, -2.885, -2.579 ve sabit + trend için 1 %, 5 % ve 10 % olasılık değerleri için sırasıyla -4.033, -3.446 ve -3.148.

Dickey Fuller (1981) ve Phillips Perron (1988) birim kök testi sonuçlarına sabit ve sabit+trendli modellerde değişkenler düzey değerinde $[I(0)]$ durağan değildir. Ancak seriler birinci farkları alındıktan sonra $[I(1)]$ her iki modelde de birim kök sorunundan arınarak durağan hale gelmektedir. Analizin bundan sonraki aşamalarında oluşturulacak modelde, serilerin birinci fark değerleri kullanılmıştır.

4.3.2. Bai-Perron (2003) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme İlişkisinin Belirlenmesine Yönelik Test

Bai-Perron (2003a) serilerdeki yapısal kırılmaların sayısını ve oluştuğu tarihleri tanımlayan bir metod geliştirmiştir. Kırılma tarihlerini tespit ederken Bai-Perron (2003a)'e göre en iyi sonuçları veren ardışık (sequential $SupF_T(l+1|l)$) test yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak %5 kritik değer için seride kırılma olmadığını öngören boş hipotez reddedilmiş ve en az bir kırılma olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilmiştir. Daha sonra seride bir adet kırılmanın olduğunu öngören boş hipotez karşısında seride iki kırılma olduğunu gösteren alternatif hipotez test edilmiş ve boş hipotez tekrar reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Son olarak iki adet kırılmanın olduğu boş hipotez üç kırılmayı öngören alternatif hipotez karşısında test edilmiş ve boş hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 2. Bai-Perron (2003) Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme İlişkisinin Belirlenmesine Yönelik Test Sonuçları

Hipotez	F İstatistiği	%5 Kritik Değer	Kırılma Tarihi
H ₀ : Kırılma Yok H ₁ : Bir Adet Kırılma Var	27.843	21.87	Temmuz 2010
H ₀ : Bir Adet Kırılma Var H ₁ : İki Adet Kırılma Var	26.492	24.17	Temmuz 2010 Şubat 2014
H ₀ : İki Adet Kırılma Var H ₁ : Üç Adet Kırılma Var	23.768	25.13	-

Not: Trim değeri 0.15 alınmış ve maksimum kırılma sayısı beş olarak düşünülmüştür. %5 anlam seviyesinde kritik değerler Bai-Perron (2003b) de yer almaktadır.

Tablo-2’de görüldüğü üzere, 156 gözlemin yer aldığı veri seti için Bai-Perron yapısal kırılma testi iki adet kırılma tarihi tespit etmiştir. Temmuz 2010 ve Şubat 2014 olmak üzere iki adet kırılma tarihi mevcuttur. 2005:09-2018:08 arasını kapsayan analiz dönemi, bu iki kırılma ile birlikte üç ayrı döneme ayrılmaktadır.

4.3.3. Balcılar vd. (2010) Tarafından Geliştirilen Rolling Window Nedensellik Test Sonuçları

Rolling window nedensellik testine göre bir değişkenin diğer değişkenin Granger nedeni olmadığını öne süren boş hipotez; birinci değişkenin bilgi setinde yer almasının ikinci değişkenin tahminini etkilememesi olarak tanımlanmaktadır. Balcılar vd. (2010), değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi incelemek için kalıntı bazlı bootstrap tekniği (residual based bootstrap technique, RB) ile düzeltilmiş olabilirlik oranı (likelihood ratio, LR) testlerini kullanmıştır.

Bootstraplu LR Granger nedensellik testini oluştururken iki değişkenli VAR (p) aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur (Balcılar vd., 2010: 1400).

$$y_t = \Phi_0 + \Phi_1 y_{t-1} + \dots + \Phi_p y_{t-p} + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

(1) nolu denklemde $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}) \square iid(0, \sigma^2)$ hata terimlerini, Σ tekil olmayan kovaryans matrisini ve p gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunluğunu belirlemede Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır (Aye vd. 2014: 623). VAR (p) matris formatında gösterildiğinde:

$$\begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \phi_{10} \\ \phi_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \phi_{11}(L) & \phi_{12}(L) \\ \phi_{21}(L) & \phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (2)$$

$\phi_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \phi_{ij,k} L^k$, $j = 1, 2$ ve $L^k x_t = x_{t-k}$ şeklinde ifade edilen L gecikme operatörünü ifade eder. Testin boş hipotezi; $\phi_{12,i} = 0$, ($i = 1, 2, \dots, p$) olduğunda y_{2t} , y_{1t} ’nin Granger nedeni değildir şeklindedir (Balcılar vd., 2010: 1400).

$$H_0 : \phi_{12,1} = \phi_{12,2} = \dots = \phi_{12,p} = 0 \quad (3)$$

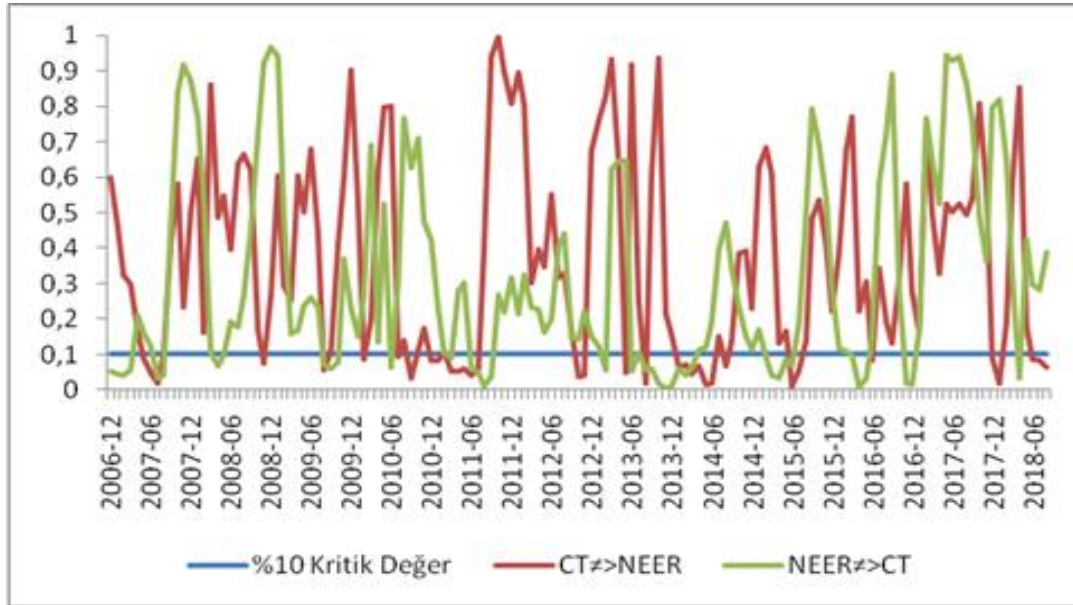
Testin kritik değerleri ilk olarak Efron (1979)’un oluşturduğu ve sonrasında Toda ve Yamamoto (1995) tarafından eşbütünleşik ve eşbütünleşik olmayan değişkenler için kullanılabilen bootstraplu nedensellik testi ile oluşturulmaktadır. Bununla birlikte Granger nedensellik testleri VAR modeline ait parametrelerin zamanla değişmediğini öne sürmektedir. Ancak bu durum özellikle yapısal değişimlerin meydana gelmesiyle ihlal edilmektedir. Bu sorunu çözmek için zamanla değişen (rolling windows) bootstrap tahmini kullanılabilir. Balcılar vd. (2010)’nin geliştirdiği rolling window testi $t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, \tau$ ($\tau = l, l + 1, \dots, T$) biçiminde alt örneklemelere ayırmak suretiyle zamanla değişim gösteren nedensellik ilişkisini incelemeyi mümkün kılmıştır (Aye vd. 2014: 624).

Balcılar vd. (2010) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testi nedensellik ilişkisinin farklı zaman periyotlarındaki değişimini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nedensellik ilişkisi üzerine kurulan boş hipotez; değişkenler arasında Granger nedensellik olmadığını öngörmektedir. Test sonuçlarına göre, boş hipotezinin reddedilerek alternatif hipotezin kabul edilmesi için Bootstrap-p değerinin %10 kritik değerinin altında olması gerekmektedir. Bu kapsamda, bağımlı değişken olan carry trade işlem hacmi ile her bir bağımsız değişken arasındaki

karşılıklı nedensellik ilişkilerinin tespiti açısından rolling window nedensellik testi sonuçları değerlendirilecektir. Şekil-1 ve Şekil-2’de serilerin birbirleri üzerindeki etkileri grafiksel anlatımla sunulmaktadır. Grafiklerin dikey ekseninde bootstrap olasılık değerleri yer alırken, yatay ekseninde analiz dönemindeki gözlem tarihleri sıralanmaktadır.

Şekil-1 analiz dönemi itibariyle carry trade işlem hacmi ile nominal döviz kuru değişkenleri arasındaki farklı zaman periyotlarındaki nedensellik ilişkilerini tespit etmek amacıyla hesaplanan rolling window testi bootstrap-p değerlerini göstermektedir. Burada her iki değişken için kurulan boş hipotezler; “carry trade işlem hacmi nominal döviz kurunun Granger nedeni değildir” ve diğer taraftan “nominal döviz kuru carry trade işlem hacminin Granger nedeni değildir” şeklindedir. Bootstrap-p değerlerinin %10 kritik değerinin altında olduğu durumlarda boş hipotez reddedilerek değişkenler arasında Granger nedensellik olduğu sonucuna varılmaktadır.

Şekil 1 Carry Trade İşlem Hacmi ve Nominal Döviz Kuru Arasındaki Rolling Window Nedensellik Sonuçları

Yüzde on anlamlılık düzeyinin altındaki bootstrap-p değerleri için Granger nedenselliğinin olmadığını öngören boş hipotezinin reddedildiği durumlarda; Nominal döviz kurundan (NEER), carry trade işlem hacmine (CT) doğru nedensellik ilişkilerinin görüldüğü tarihler aşağıda gösterilmektedir.

Nominal döviz kurundan carry trade işlem hacmine; 2006 Aralık-2007 Mart ayları arasında 4 ay süreyle, 2007 yılı Temmuz-Ağustos ve 2008 yılı Nisan-Mayıs aylarında, 2009 yılı Ağustos-Ekim arası dönemde ve 2010 yılı Haziran ayında nedensellik bulunmaktadır. 2011 yılı Haziran-Eylül arasında görülen nedenselliğin ardından 1 yıldan fazla süren zamanda nedensellik tespit edilmemiştir. 2013 yılı için Şubat ayı ve Ağustos-Aralık ayları arasında 2014 yılı Ocak, Şubat ve Mart aylarında nedensellik ilişkisi mevcuttur. 2013 yılının ikinci yarısında ve 2014 yılının ilk çeyreğinde küresel piyasalarda para politikalarına ilişkin oluşan belirsizlikler, finansal piyasaların sergilediği kötü gidişatın önemli belirleyicisi olmuştur. Dolar/ TL döviz kurunda Türk lirası açısından görülen değer kayıpları ile birlikte Türkiye’ye yönelik sermaye akımlarında ciddi oranda gerileme meydana gelmiştir. Öyle ki; 2013 yılı Nisan ayı sonunda 70 milyar ABD doları seviyesindeki carry trade işlem hacmi göstergesi, 2014 yılı Mart ayı sonuna gelindiğinde 46 milyar ABD doları seviyesine inmiştir. 2015 yılı Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran ayları ve 2016 yılı Mart, Nisan, Mayıs, Kasım ve Aralık aylarında da nedensellik görülmektedir. 2017 yılı boyunca

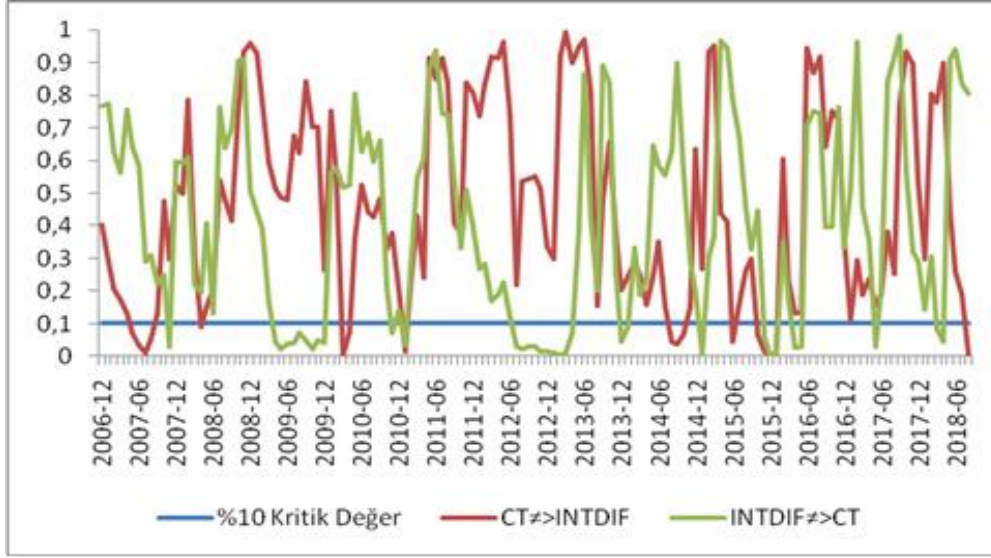
nominal döviz kurundan carry trade işlem hacmine doğru ortaya çıkmayan nedensellik ilişkisi son olarak 2018 Nisan ayı itibariyle gözlemlenmiştir.

Değişkenler arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin görüldüğü tarihlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, kriz dönemleri öncesinde ve sonrasında nedensellik ilişkisinde yoğunlaşma görülmektedir. Çift yönlü nedensellik ilişkisi ilk olarak 2007 yılı Temmuz ayında görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, eşikaltı (subprime) ipotekli konut finansman piyasalarına sahip olmamaları nedeniyle ABD’de oluşan dalgalanmalardan sınırlı şekilde etkilenmişlerdir. 2007 yılının üçüncü çeyreği itibariyle doğrudan yatırımlardaki artışlar ve yurtdışındaki belirsizlik ortamındaki azalış yurtdışı yerleşiklerin Türk lirası cinsinden yatırımlarını arttırmalarını sağlamıştır. Bu gelişmeler Türk lirasının diğer para birimleri karşısında güçlenmesinde etkin rol oynamıştır. Küresel krizin etkilerinin giderek azaldığı 2009 yılı üçüncü çeyreği Türk lirasında oynaklığın oldukça düşük seyrettiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde ABD ve diğer gelişmiş ülkelerdeki faiz oranlarındaki hızlı düşüşler sonucunda bu ülkelere doğru sermaye akımlarında artış görülmüştür. Bu artış neticesinde Türkiye’nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülke para birimleri değer kazanmıştır. Kurlarda görülen düşük oynaklık carry trade işlemlerini de olumlu yönde etkilemiştir. 2009 yılı Ağustos ayı karşılıklı nedensellik ilişkisinin görüldüğü bir diğer tarih olarak dikkat çekmektedir. 2011 yılı Haziran ve Temmuz ayları çift yönlü nedenselliğin görüldüğü diğer tarihlerdir. Avrupa ülkelerinde borç sorunlarının derinleşmeye başladığı bu dönemde artan belirsizlikler ve risk iştahındaki azalışla birlikte Türkiye’den sermaye çıkışları gerçekleşmiştir. Türk lirası özellikle Temmuz ayında gelişmekte olan ülke para birimlerine oranla ABD doları karşısında yüksek oranda değer kaybetmiştir. Ayrıca kur oynaklığı da söz konusu dönemde artış göstermiştir.

Çift yönlü nedenselliğin görüldüğü bir diğer tarih olan 2013 yılı Ağustos ayında ise, Fed’in varlık alımları ile ilgili kararlarını yürürlüğe koymaması ve Suriye ile ilgili politik risklerin oluşması nedeniyle ülke risk primlerinde artışlar görülmüştür. Risk primindeki artışla birlikte gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışları gerçekleşmiş ve dolayısıyla döviz kurunda dalgalanmalar meydana gelmiştir. 2013 yılı Mayıs ayından itibaren küresel piyasalarda oluşan belirsizliklerin etkileri 2014 yılının ilk çeyreği süresince de devam etmiştir. Bu süreçte döviz kurlarında ciddi dalgalanmalar gözlenmiştir. 24 Ocak 2014 tarihli TCMB’nin PPK (Para Politikası Kurulu) toplantısında güçlü ve önden yüklemeli parasal sıkılaştırmaya gitmesiyle birlikte Türk lirası bu dönemde diğer gelişmekte olan ülke para birimlerine göre daha iyi bir performans sergilemiştir. Bu süreçte değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin görüldüğü 2014 yılı Ocak, Şubat ve Mart ayları gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımlarında oynaklığın yüksek olduğu tarihlerdir. Son olarak 2015 yılı Haziran ayında değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu dönemde küresel risk iştahındaki kısmi artış sermaye akımları üzerinde az da olsa olumlu etki oluşturmuştur. Haziran ayında seçimlerin sonuçlanması ile oluşan olumlu tablonun etkisiyle Türk lirası ABD doları karşısında diğer gelişmekte olan ülke para birimlerine göre pozitif ayrılmıştır.

Şekil-2 analiz dönemi içerisinde carry trade işlem hacmi ile faiz oranı farklılıkları değişkenleri arasındaki farklı zaman periyotları itibariyle nedensellik ilişkilerini tespit etmek için hesaplanan rolling window testi bootstrap-p değerlerini göstermektedir. Burada her iki seri için kurulacak boş hipotezler; “carry trade işlem hacmi faiz oranı farklılıklarının Granger nedeni değildir” ve aynı şekilde “faiz oranı farklılıkları carry trade işlem hacminin Granger nedeni değildir” şeklinde olmaktadır.

Şekil 2 Carry Trade İşlem Hacmi ve Faiz Oranı Farklılıkları Arasındaki Rolling Window Nedensellik Sonuçları

Yüzde on anlamlılık düzeyinin altındaki bootstrap-p değerleri için Granger nedenselliğinin olmadığını öngören boş hipotezinin reddedildiği durumlarda; faiz oranı farklılıklarından (INTDIF), carry trade işlem hacmine (CT) doğru nedensellik ilişkilerinin görüldüğü tarihler aşağıda gösterilmektedir. Analiz döneminin ilk yıllarında sadece 2007 yılı Kasım ayında görülen nedensellik ilişkisi 2009 yılına gelindiğinde Nisan-Aralık arasını içeren 9 aylık dönem boyunca devam etmiştir. Söz konusu dönem Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının küresel krizin olumsuz etkilerini bertaraf etmek için başta faiz indirimleri olmak üzere bir dizi tedbirler aldığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Politika faizlerindeki indirimler bütün vadelerde piyasa faizleri üzerinde azalış yönünde baskı oluşturmuştur. Faizlerin oldukça düşük seviyelerde seyrettiği bu dönemde sermaye girişlerinde ve dolayısıyla carry trade işlemlerinde dalgalı bir seyir görülmüştür. 2010 Kasım ve 2011 Ocak aylarında görülen birer aylık zayıf nedensellik ilişkisinin sonrasında 2012 yılının ikinci yarısını ve 2013 yılının ilk dört ayını içeren 10 aylık süre boyunca güçlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. Söz konusu uzun süreli nedensellik ilişkilerinin oluşmasında, küresel finansal kriz ve Euro Bölgesi borç krizleri sonrası oluşan küresel likidite artışlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Bu süreçte faiz oranı farklılıkları çok yüksek düzeylerde seyretmesine de küresel likidite miktarındaki artış ile yurtdışı yerleşiklerin Türkiye'deki tahvil alımları artış göstermiştir. Sonraki yıllarda etki süreleri kısalan nedensel ilişki; 2013 yılı Aralık ayı, 2014 yılı Ocak ayı, 2015 yılı Kasım ve Aralık ayları, 2016 yılı Ocak, Nisan ve Mayıs ayları, 2017 Mayıs ayı ve son olarak 2018 yılı Mart ve Nisan aylarında ortaya çıkmıştır. Gerek nedensellik ilişkisi gözlemlerinin sayısı gerekse bu sürelerin uzunluğu dikkate alındığında, faiz oranı farklılıklarından carry trade işlem hacmine doğru güçlü Granger nedensellik olduğu sonucuna varılmaktadır.

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin çift yönlü gerçekleştiği tarihler olarak; 2011 yılı Ocak ayı, 2015 yılı Kasım ve Aralık ayları ve 2016 yılı Ocak ayı dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Doğrusal zaman serileri aracılığıyla carry trade yatırımları ile belirleyicileri arasındaki nedensel ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada; Türkiye ve ABD için 2005:M9-2018M8 tarihlerini içeren aylık veriler kullanılmıştır. Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF, Augmented Dickey Fuller, 1981) ve Phillips Perron (PP, 1988) birim kök testleri yardımıyla serilerin durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Serilerin birinci farklarının alınması sonrasında, birim kök sorunu giderilmiş ve analize devam edilmiştir. Durağanlık sorununun giderilmesi sonrasında, Bai-Perron (2003) Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde değişkenler arasındaki

farklı tarihler itibariyle oluşan nedensellik ilişkilerini tespit etmek üzere Balcılar vd. (2010) tarafından geliştirilen rolling window nedensellik testi uygulanmıştır.

Rolling window test sonuçlarına göre; nominal döviz kuru ve faiz oranı farklılıklarından carry trade işlem hacmine doğru güçlü bir nedensel ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar nominal döviz kuru ve faiz oranı farklılıklarının; carry trade yatırımlarının güçlü belirleyicileri olduklarını göstermektedir.

Döviz kurları ve faiz oranlarındaki ani değişimler sonucunda carry trade yatırımları kapsamında gerçekleşen kısa vadeli sermaye hareketlerinde görülebilecek dalgalanmalar; Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için sorun oluşturabilmektedir. Bu gibi durumlarda oluşabilecek olumsuzlukları gidermek adına; ülkeye yönelen sermayenin yapısını düzenlemeye yönelik Tobin vergisi benzeri uygulamalar gerçekleştirilebilir. Döviz işlemleri üzerinden alınacak söz konusu vergi ile kısa vadeli sermaye hareketlerini kısıtlayıp uzun vadeli yatırımlar teşvik edilebilir. Bunun yanında, Merkez Bankası kısa vadeli faiz oranlarında yapacağı düzenlemeler ile yatırımları uzun vadeye yönlendirebilir. Kısa vadeli sermaye akımlarının oluşturduğu makroekonomik riskleri azaltıcı yönde uygulanabilecek bir diğer tedbir ise döviz rezerv miktarlarını artırmak olabilir. Uygulanacak politikalar ile spekülasyon sermaye hareketlerinin makroekonomik göstergeler üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkilerin önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

- Ames, M., Bagnarosa, G., Peters, G. W. (2017), "Violations of uncovered interest rate parity and international exchange rate dependences". *Journal of International Money and Finance*, 73, ss. 162-187.
- Aydın, Faruk M., Us, Vuslat. (2007), "Carry Trade: Gelişmeler ve Riskler", *TİSK Akademi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, ss.175-185.
- Aye, G. C., Balcılar, M., Dunne, J. P., Gupta, R., Van Eyden, R. (2014), "Military Expenditure, Economic Growth and Structural Instability: A Case Study of South Africa". *Defence and Peace Economics*, 25(6), ss. 619-633.
- Bai, J., Perron, P. (2003a), "Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models", *Journal of Applied Econometrics*, 2003(a)/18, ss. 1-22.
- Bai, J., Perron, P. (2003b), "Critical Values for Multiple Structural Change Tests", *Econometrics Journal*, 6, ss. 72-78.
- Balcılar, M., Özdemir, Z.A., Arslanturk Y., (2010) "Economic Growth and Energy Consumption Causal Nexus Viewed Through a Bootstrap Rolling Window." *Energy Economics*, 32(6) ss. 1398-1410.
- Bhansali, V. (2007), "Volatility and the Carry Trade", *Journal of Fixed Income*, 17 (3), ss. 72-84.
- Bleaney, M., Laxton, D. (2003), "Real Interest Rates and Real Exchange Rates: Evidence From Indexed Bonds". *The Manchester School*, 71(1), ss. 65-77.
- Cavallo, M. (2006), "Interest Rates, Carry Trades and, Exchange Rate Movements". *FRBSF Economic Letters*, 31, ss. 1-3.
- Christiansen, C., Rinaldo, A., Söderlind, P. (2011), "The Time-Varying Systematic Risk of Carry Trade Strategies", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 46, ss. 1107-1125.
- Clarida, R., Davis, J., Pedersen, N. (2009), "Currency Carry Trade Regimes: Beyond The Fama Regression," *Journal of Int. Money and Finance*, 28(8), ss. 1375-1389.
- Czech, K., Washkovski, A. (2012), "Financial Determinants of Carry Trade Activity", *Oeconomia*, 11(4), ss. 15-22.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica*, 49, ss. 1057-1072.
- Efron, B. (1979), "Bootstrap Methods: Another Look at the Jackknife." *Annals of Statistics*, 7, ss. 1-26.

- Ferreira, A.L. (2009), "Is it risk? An Automated Approach to Explain The Ex-Ante UIP Deviations of Brazil". *Cuadernos de Economia*, 46, ss. 51-66.
- Flood, R., Rose, A. (2002), "Uncovered Interest Parity In Crisis", *IMF Staff Papers*, 49(2), ss. 252-266.
- Frankel, J. (2007), "Getting Carried Away: How the Carry Trade and Its Potential Unwinding Can Explain Movements in International Financial Markets", *The Milken Institute Review*.
- Gacener Atış, A., Erer, D., (2016) "Türkiye Ekonomisinin Carry Trade Odaklı Büyüme Trendi: 2002-2016 Dönemi Analizi" *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, Bildiri Kitabı*, ss. 488-501.
- Gagnon, J.E., Chaboud, A.P. (2007) "What Can the Data Tell Us About Carry Trades in Japanese Yen?" *Board of Governors of The Federal Reserve System, International Finance Discussion Papers*. Eylül, (899).
- Galati, G., Heath, A., McGuire, P. (2007), "Evidence of carry trade activity." *BIS Quarterly Review*, ss. 27-41.
- Hochradl, M., Wagner, C. (2010), "Trading the Forward Bias: Are There Limits to Speculation?", *Journal of International Money and Finance*, 29, ss. 423-441.
- Hoffmann, A., (2012), "Determinants of Carry Trades In Central and Eastern Europe", *Applied Financial Economics*, 22(18), ss. 1479-1490.
- International Monetary Fund, (2008), "Financial Stress and Deleveraging, Macrofinancial Implications and Policy" *World Economic and Financial Surveys-Global Financial Stability Report*, October 2008.
- Jurek, J. W. (2014), "Crash-Neutral Currency Carry Trades". *Journal of Financial Economics*, 2014/113(3), ss. 325-347.
- Kim, S-J. (2015), "Australian Dollar Carry Trades: Time Varying Probabilities and Determinants", *International Review of Financial Analysis*, 40, ss. 64-75.
- Kirikos, D.G. (2002), "Discrete Policy Interventions And Rational Forecast Errors in Foreign Exchange Markets: The Uncovered Interest Parity Hypothesis Revisited". *International Journal of Finance and Economics*, ss. 327-338.
- MacKinnon, J. G. (1996), 'Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests', *Journal of Applied Econometrics*, 11, ss. 601-618.
- Moosa, I., Halteh, P. (2012), "The Profitability of Carry Trade Relative to a Forecasting-Based Strategy", *Journal of International Economics*, 65, ss. 605-621.
- Mutafoglu, T.H. (2011), "A Note on Carry Trade and the Related Financial Variables", *International Journal of Economics and Finance*, 3(3), ss. 91-96.
- Nishigaki, H. (2007) "Relationship between the Yen Carry Trade and the Related Financial Variables", *Economics Bulletin*, 13(2) ss. 1-7.
- Olmo, J., Pilbeam, K. (2009), "The Profitability of Carry Trades". *Annals of Finance*, 5(2), ss. 231-241.
- Öner Badurlar, İ. (2009), "Türkiye'de Carry Trade Yatırım Stratejisi ve Belirleyicileri Arasındaki İlişki: 2001-2007", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) ss. 53-74.
- Phillips, P. C. (1988), Perron, P., "Testing For A Unit Root In Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2), ss. 335-346.
- Sakarya, B., Ateş, F. (2016), "Carry Trade (Ara Kazanç) Strateji ve Belirleyicileri Üzerine Bir Çalışma", *Second International Conference on Applied Economics and Finance, Conference Full Paper Proceedings Book*, ss. 25-34.
- Taylor, M. P. (1995), "The Economics of Exchange Rates," *Journal of Economic Literature*, 33, ss. 13-47.
- Toda, H. Y., and T. Yamamoto. (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes." *Journal of Econometrics*, 66 ss. 225-250.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 259-276, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 18.04.2019 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

DEVLET EYLEMİ OLARAK KAMU POLİTİKALARI: AVRUPA BİRLİĞİNE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN EĞİTİM POLİTİKASI

Public Policies as State Action: Turkey's Education Policy in the European Union Harmonization Process

Murat AYGEN¹

ÖZ

Bu çalışmada Avrupa Birliği’ne aday ülke konumunda olan Türkiye’nin eğitim politikasının birlik ülkelerinin politikaları ile uyumlu hale getirmek için başta yaşam boyu eğitim olmak üzere yaptığı uygulamalar incelenecektir.

20.yüzyılda ortaya çıkan, Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren ilgi görmeye başlayan ve kamu yönetiminin temel unsurlarından olan kamu politikaları, 1980’lerden itibaren kamu yönetimindeki geleneksel yönetim anlayışının yerini yeni kamu yönetiminin alması ile birlikte yaşanan değişim sürecinden etkilenmiştir. Türk kamu kesimi içinde, eğitim hem istihdam yaratma gücü hem de ilgili olduğu kesimler bakımından diğer sektörlerden geniş ve uzun süreli etkisi olan bir hizmet alanıdır. Türkiye’nin eğitim politikaları ve bu politikalar doğrultusunda uygulanan eğitim sistemin günümüz gereksinimlerine yanıt vermede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle toplumsal dinamizmin sürdürülmesi giderek zorlaşmaktadır. Türkiye’nin ulusal eğitim politikasındaki eğitime erişimin belli kesimlerin için halen daha sorun olması, mesleki eğitim konusunda yaşanan sorunlar, eğitimin vermiş olduğu yeteneklerin günümüz gereksinimleri karşısında yetersiz kalması, eğitim için yeteri kadar kamusal kaynakların ayrılması, eğitim hakkı ve sosyal devlet anlayışının bir kenara bırakılarak özelleştirme yoluna gidilmesi vb. nedenlerden dolayı nitelikli insan gücünün yetiştirilememesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye’nin eğitim politikalarında son yirmi yıldır devam eden bir dönüşüm yaşanmaktadır. Türkiye’nin eğitim politikasındaki sorunlar nedeniyle ilk dönüşümler 1990’lı yıllarda Dünya Bankası’nın talepleri doğrultusunda oluşurken, 2000’li yıllardan itibaren dönüşümün temel ekseninde Avrupa Birliği olmuştur.

Çalışmanın amacı Türkiye’nin ulusal eğitim politikasını ve sorunlarını ortaya koyarak, Avrupa Birliği üyelik sürecinde politikadaki değişimleri açıklamak ve küresel eğitim standartlarına ulaşmak için yapılması gerekenleri açıklamaktır.

Çalışmada, Türkiye’nin eğitim politikasındaki sorunları ortaya koyarak, Avrupa Birliği’ne uyum sürecindeki değişimleri ile küresel eğitim standartları için yapılması gerekenleri birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Politikası, Eğitim, Eğitim Politikaları, Avrupa Birliği, Yaşam Boyu Eğitim*

ABSTRACT

These applications work in his lifetime, particularly in education to make it compatible with European Union policy of unity candidate countries are in the position of Turkey's education policies were examined.

Emerg ed in the 20th century, it began to attract interest since the 2000s, and public policies that are the basic elements of public administration in Turkey, public administration from the 1980s that has influenced the transformation process in conjunction replaces the traditional management approach with the import of new public management. Within the Turkish public sector, education is a service area that has a wide and long-lasting impact on other sectors in terms of both the power to create employment and the segments to which it

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ELAZIĞ, e-posta: maygen@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4021-9675>

relates. Turkey's education policies and shows that this policy is applied in the direction of the education system to respond to today's needs in inadequate. For this reason, maintaining our social dynamism is becoming increasingly difficult. Turkey to be still more problems for certain groups access to education in the national education policy, the problems experienced in vocational training, the inadequacy of the present-day requirements of the abilities he has given to education, the separation of public resources enough for training, customization, leaving aside the right to education and social state going to the road etc. because of the reasons that qualified human power can not be raised. Turkey's education policies in the last twenty years there has been a transformation in progress. Due to the problems in Turkey's education policies that formed the initial conversion at the request of the World Bank in the 1990s, since the 2000s has been the European Union's fundamental axis transformation.

The aim of the study by putting forward the national education policy and issues Turkey is to explain the changes in the policies of the European Union membership process and describe what should be done to achieve the global standards of education.

The study, by putting forward the problems in Turkey's education policies, the European Union needs to be done to adapt to changes in processes with global education standards are dealt with together.

Key Words: *Public Policy, Education, Education Policies, European Union, Lifelong Education*

1.GİRİŞ

20 yüzyıldan itibaren dünya genelinde yaşanan bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerle birlikte toplumların ihtiyaç duyduğu gereksinimler farklılaşmış ve bu gereksinimlerinin karşılanması amacıyla sürekli olarak kendisini yenilemek zorunda olan, yeni bilgiler edinmeye amaçlayan yaşam tarzının hedeflendiği bir toplum biçimi ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan küreselleşme sürecinde, Avrupa Birliği ön plana çıkan ulusüstü bir kurum olarak nitelendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında öncelikle ekonomik alanda birlikteliğin sağlanması amacıyla kurulan Avrupa Birliği, günümüzde sosyal, kültürel, siyasi ve eğitim boyutlarını da kapsayan çok yönlü bir birlik haline gelmiştir.

Bireyin en temel haklarından biri olan eğitim, insanı sosyalleştirme, yetenekleri yönünde rehberlik etme ve onu geliştirme fonksiyonlarını üstlenmektedir. AB'nin ilk kuruluş dönemlerinde, sadece çalışanların eğitimine vurgu yapılmış, ancak zamanla eğitimde işbirliğinin oluşturulması için ülkelerin ulusal eğitim politikalarıyla AB uygulamalarının uyumlaştırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. AB eğitim politikaları, son 25 yıl içerisinde **yaşam boyu eğitim ve mesleki eğitim** üzerinde yoğunlaşmıştır. AB, ekonomi, siyasi, kültürel alanlarda olduğu gibi eğitimde de küresel standartlara ulaşmayı hedefleyerek, bu hedeflerini Lizbon Stratejileri ile somutlaştırmıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik girişimleri 1960'lı yıllardan itibaren başlamış, 2000'li yıllarda hız kazanarak 3 Ekim 2005 yılında tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik sürecinde toplumsal sistemlerini Avrupa Birliği normlarına uygun hale getirilmesi amacıyla öncelikle eğitim sistemindeki niteliğin ve kalitenin artırılması yönünde iyileştirme çalışmalarının yapılmaya başlandığı görülmektedir. 1992 yılında yapılan Maastricht Anlaşması ile kurulan Avrupa Birliği'nin temel amacı, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda ülkeler arasında ortaklıkların kurulması ile halkın yaşam standartlarının yükseltilmesidir. 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi ile Türkiye'nin Avrupa Birliği uyumu için eğitim alanında çeşitli iyileştirmelerin gerçekleştirilebilme amacıyla girişimlerin yapıldığı belirtilmiştir. Türkiye'nin AB'ne üyelik süreci içerisinde, AB üye olan diğer ülkeler gibi eğitim politikalarının küresel standartlara ulaşması için, birlik tarafından benimsenen ilkeleri uygulama yoluna gitmiştir. 2007 yılında hazırlanan **Lizbon Stratejisi** doğrultusunda eğitim politikalarını oluşturmaya başlayarak, klasik eğitim modelinden sıyrılıp modern eğitim modeline geçiş yapmıştır. AB ile müzakere kapsamında birçok proje hayata geçirilmesine rağmen AB'nin ulus devlet anlayışı ile çelişen beklentileri, altyapıdan kaynaklanan sorunlar, mali ve fiziksel yetersizlikler gibi birçok sorun yer almaktadır.

2. KAMU POLİTİKASI VE ÖZELLİKLERİ

Politika sözcüğü genel olarak iki farklı şekilde ifade edilmektedir. İlk olarak İngilizce 'deki "Politics" sözcüğünün karşılığı olan "politika" siyaset yapma anlamını taşımaktadır. İkinci olarak İngilizce 'deki "Policy" sözcüğünün karşılığı olan "politika" belli amaçlar doğrultusunda izlenen yol, yöntem, program olarak tanımlanmaktadır (Çevik,2003:141-142). Son tanımlamadan yola çıkarak politika kavramının en somut örnekleri olarak enerji politikası eğitim politikası sağlık politikası, vb. verilebilmektedir. Kamu politikasının, kamu yönetimi literatüründe birden fazla tanımı bulunmakta olup farklı araştırmacılar farklı bakış açılarıyla tanımlamalar ortaya koymuştur. Bu nedenle kamu politikası kavramını tek bir tanımla ortaya koymak mümkün değildir.

Kamu politikası ilk kez 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde kavramsallaştırmaya başlanmış ve toplumsal ihtiyaçların daha etkili, daha dinamik bir biçimde karşılayan kamu hizmetini sağlanması amacıyla yönetim tarafından desteklendiği görülmüştür. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ki tanımlanmasında yola çıkarak kamu politikalarının ülkedeki değişen süreçlerinden etkilenecek gerçekleştirilen devlet eylemleri olarak ifade edilmektedir (Belyaeva, 2012: 126). Akdoğan (2011: 75), kamu politikasını, devlet otoritesinin egemen olduğu herhangi bir alanda yetki sahibi kamu görevlisi veya kamu kurumu tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak tanımlamaktadır. Böyle bir tanım doğrultusunda bakanlar kurulu kararı ile yürürlüğe konulan ve ülkenin tüm vatandaşlarını etkileyen küçük bir vergi indirimi gibi bir eylem veya herhangi bir köydeki ihtiyar heyeti ve muhtarın birlikte aldığı kararlar doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylemler kamu politikası olarak görülmektedir. Dye (1982: 2), kamu politikasını , " kamu yönetimlerinin ya da hükümetlerinin yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri şeyler" olarak tanımlamaktadır. Dye, kamu politikasını sadece kamu yönetimi tarafından icra edilen faaliyetler eylemler ile sınırlandırmamakta, aynı zamanda idarenin yapamadığı veya yapmak istemediği eylemlerinde kamu politikası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla kamu politikasının herhangi bir toplumsal sorun karşısında çözüm olarak sunulan bir faaliyet veya eylemsiz kalma olarak değerlendirmek mümkündür.

Anderson (1994: 6-8) kamu politikasının özelliklerini şöyle sıralamıştır:

1. Kamu politikaları, toplumsal sorunlara yönelik olarak gerçekleştirilen çözüm eylemleridir. Kamu politikasından her zaman çözüm almazsa bile belirli eylemlere yönelik olarak üretilen ve belli sonuçlar üretebilme amacı doğrultusunda hazırlanmaktadır.

2. Kamu politikasının oluşum sürecinde vatandaşların, baskı ve çıkar gruplarının temsilcilerinin, kamu görevlilerinin, kamu kuruluşları hem de kamu görevlileri karşısında politika talebinde bulunmaları sonucu kamu yönetimi tarafından verilen eylem veya eylemsizlik kararları olarak nitelendirilmektedir

3. Kamu politikalarına verilen cevaplar hem olumlu hem olumsuz olabilmektedir. Yani kamu yönetimi toplumsal sorun karşısında çözüm için eylemler üretirken o sorun karşısında zaman zaman eylemsizlik olabilmektedir.

4. Toplumsal sorunların çözümüne yönelik olarak üretilen kamu politikaları kapsamında gerçekleştirilen eylemler yasaya dayandırılmaktadır. Böylece yaptırım gücü taşınması sebebiyle bağlayıcı nitelik göstermektedir.

Kamu politikası, kamu yönetimi tarafından alınan tüm kararları içeren bir kavram olarak nitelendirilirken, uluslararası politika, sağlık politikası, eğitim politikası, ekonomi politikası, sosyal politika gibi kavramlar kamu politikasının birer alt dalı olarak ifade edilmektedir. Günümüz dünyasında artık neredeyse her alanda kamu politikalarının bir türlü ile etkileşim içerisinde olmakta ve onlar tarafından yönetilen bir dünyada yaşamak durumundayız.

Kamu politikalarını, bir toplumun geleceğine yön verici nitelikteki eylemler olarak değerlendirmek mümkündür. Kamu politikasının tanımından yola çıkarak oluşum sürecinde devlet dışında farklı aktörlerin de yer aldığı söylenebilir. Toplum yaşamında bu denli büyük bir etkiye sahip olan kamu politikalarının oluşum sürecinde ve toplum hayatını etkileyen kararların alınmasında, devlet tüzel kişiliği içerisinde yer alan aktörler olarak yasama, yürütme, yargı ve

bürokratlar yazarlar tarafından **resmi aktörler** olarak değerlendirilmekte, siyasi partiler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, vatandaşlar, medya, baskı ve çıkar grupları, düşünce kuruluşları gibi aktörler ise **gayriresmi aktörler** olarak ifade edilmektedir (Yıldız ve Sobacı, 2013: 19). Gayriresmi aktörler içerisinde nitelendirilen, hükümetler arası veya hükümet dışı, tek veya çok taraflı olan birleşik veya küresel nitelikte olan uluslararası kuruluşlar, ilgili oldukları alanlara göre yönetim tarafından üretilen kamu politikalarına etkilemektedir. Uluslararası arenada *Avrupa Birliği*, *Dünya bankası*, *Uluslararası Para Fonu*, *Dünya Ticaret Örgütü*, *Dünya Sağlık Örgütü* ve *Greenpeace* gibi uluslararası örgütler hem de küresel kamu politikalarının oluşturulmasında etkili olan aktörlerdir. Son yıllarda ekonomik açıdan kriz içerisinde olan ülkelere para yardımında bulunan IMF (Uluslararası Para fonu) ile Dünya Bankası ülkelerin ekonomilerine doğrudan etki ederek, ülkelere çözüm ekonomik önlemleri veya finansal icraatları ülke yönetimlerini bildirerek, önerilerin uygulanması amacıyla öngörülen yasal düzenlemelerin çıkarılması ve uygulanması yönünde taleplerde bulunmaktadır (Yıldız,2011:6).

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren başlayan Avrupa Birliğine üyelik süreci boyunca gerçekleştirilen müzakereler doğrultusunda sosyal, ekonomik, kültürel, sağlık, enerji ve eğitim politikası gibi alanlarda çalışma yapıldığı ve bu çalışmalar kapsamında yürütülen politikaların kalitesinin değiştiği görülmektedir. Bu nedenle, Avrupa Birliği Türkiye için uluslararası kuruluş niteliğinde olan ve kamu politikasını yönlendiren aktörlerin verilebilecek en iyi örnekler arasında sayılmaktadır.

3.KAMU POLİTİKASI ÖRNEĞİ: EĞİTİM POLİTİKASI

Eğitim, bireyin kendi yaşantıları aracılığı ile davranışlarında değişikliğin yaşandığı süreçtir (Tyler, 1988: 11). Fidan (1985: 4), eğitimi, insanların belli amaçlar doğrultusunda yetiştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Demirel ve Kaya (2002:5) ise, eğitimi tanımlarken, bireyin içinde yaşadığı toplumda uygulama değeri taşıyan, yetenek, yöneliş ve davranış örüntülerini edindiği süreç olarak ifade etmektedir.

Eğitim çok yönlü bir girişim özelliği taşımasından dolayı eğitim örgütleri çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle farklı grupların gereksinimlerini karşılayan politikaların üretilmesi gerekmektedir. Eğitim en önemli özelliği, üzerinde durduğu temel unsurun, ham maddesinin toplumdan gelen ve yine topluma giden insan oluşudur. Dolayısıyla eğitimde birey boyutu her zaman kurum boyutundan daha büyük bir önem taşımaktadır (Bursalıoğlu,1987: 96-100).

Eğitim politikası, eğitim örgütleri veya kurumları tarafından, alınan kararlara ve uygulanan eylemlere yön verici nitelikteki ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca eğitim politikası, eğitim ile ilgili olan işlerin yürütülmesi amacıyla alınan kararları ifade etmektedir (Bursalıoğlu,1987: 45). Eğitim politikası, kısaca en temel politikalardan uygulanabilir politikaların kadar olan birçok etkinliği kapsamaktadır. Eğitim politikalarının oluşumunda yer alan aktörler arasında, iletişimin sürekliliği oldukça önemlidir. Bu iletişim sürecinde, politika kapsamında kararların alınmasından uygulanma aşamasına kadar tüm aktörleri kapsmalıdır. Aksi durumda, politika uygulayıcılarının ikna edilememesi durumunda sistemsel açıdan sıkıntılar yaşanacaktır. Eğitim sisteminin vazgeçilmez unsurları arasında bilimsellik, açıklık, şeffaflık, tutarlılık ve süreklilik ilkeleri doğrultusunda politikaların hazırlanması gerekmektedir. Eğitim politikaları hazırlanırken, uzmanlar tarafından amaç çözümlenmeleri yapılmalıdır. Türkiye'de MEB, uzun yıllardan beri devam eden merkeziyetçi geleneğini devam ettirmektedir. Her şeyi kendisi tarafından yapılması gerektiğini savunan MEB, personellerinin yönetim sorumluluğunu üstlenecek yetenekte olmamaları, uzman kadro eksikliğinin fazla olması nedeniyle istikrarlı politikalar üretememektedir (OECD,1990:63).

Eğitim politikalarının oluşturulması sürecinde, eğitim kurumları bu süreçte yere alan tek aktör değildir. Hem toplumsal ve ekonomik hem de politik bir girişim olarak nitelendirilen eğitim, çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda yön almaktadır. Günümüzde, istikrarlı- sürekliliği olan bir eğitim politikasının olmadığı konusunda fikir birliği mevcuttur. Bu durum, bazen değişen hükümetler, bazen de aynı hükümet döneminde farklı eğitim bakanlarının farklı eğitim politikalarının

izlenmesiyle ifade edilmektedir. Bazı yazarlar ise, ülkemizde iyi bir eğitim politikasının bulunduğunu, ancak bu politikaların uygulanma biçiminde sıkıntı olduğunu ifade etmektedir.

4. AB OLUŞUMU VE TÜRKİYE’NİN ÜYELİK SÜRECİ

Avrupa Birliği’nin kurulmasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın bir enkaz alanına dönüşmesi nedeniyle ülkelerin yeni bir ekonomik ve siyasi bir model arayışı içerisinde olmaları etkili olmuştur (Gültekin ve Alagün, 2006: 145-170). Öncelikle Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nun kurulması ile Avrupa’da kalıcı barışın sağlanması amacıyla bir araya gelen ülkeler ortak ekonomik ve politik çıkarlar doğrultusunda hareket etmiştir (Europa,2010).1951 yılında başta Belçika, Federal Almanya Cumhuriyeti, İtalya, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg’un bir araya gelmesiyle oluşturulan siyasi ve ekonomik bir birlik olarak nitelendirilen *Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)* ve *Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)* kurulmuştur. 1967 yılında ise Brüksel Antlaşması’nın imzalanmasıyla *Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi topluluğu “Avrupa Topluluğu”* çatısı altında birleşmiştir. 1973 yılında; Danimarka, İrlanda, Birleşik Krallık, 1981 yılında Yunanistan ve 1986 yılında ise Portekiz ve İspanya bu topluluğa katılan ülkeler olmuştur. Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılması ile birlikte Avrupa Konseyi tarafından **“Avrupa Birliği Anlaşması (Maastricht Anlaşması)** imzalanarak, 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Temel amacı, ortak bir pazarın oluşturulması, Avrupa Birliğine üye olan ülkeler arasında toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi, ülkelerdeki hak ve özgürlükleri koruma ve pekiştirme olan bu anlaşma ile gelecekteki Avrupa’nın oluşturulması için temeller atılmıştır.1995 yılında; Birliğe, Avusturya Finlandiya ve İsveç, 2004 yılında; Kıbrıs Rum Kesimi, Polonya, Malta, Slovakya, Slovenya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Çek Cumhuriyeti, 2007 yılında; Roma ve Bulgaristan katılımıyla Avrupa Birliği giderek genişlemiştir.(Şadioğlu,2013:6).

1993 yılında *Kopenhag Zirvesi*’nin düzenlenmesiyle Avrupa Birliği’nin genişlemesi hızla devam etmiştir.1997 yılında düzenlenen *Lüksemburg Zirvesi* ile Avrupa Birliği’nin genişlemesine yönelik olarak sınırlı bir yaklaşım ortaya koyulmuştur. İlk dönemlerde Avrupa Birliği’ne muhafazakâr düşüncenin hâkim olması nedeniyle Birlik genişlemesinin temelde coğrafi, kültürel ve dinsel sınırlar doğrultusunda olmuştur. Böylece dışlayıcı bir tutum sergilenmiştir. 1999 yılında *Helsinki Zirvesi* ile dışlayıcı tutumdan sıyrılarak, Avrupa Birliği’nin sınırlarının coğrafi, kültürel, dinsel unsurlardan arındırılmaya başlandığı, tüm dünyayı kapsayacak şekilde ekonomik ve siyasi değerleri esas alan bir yaklaşımın sergilendiği görülmektedir (Şadioğlu,2013: 7).

25 Mart 1957 yılında *Roma Antlaşması’nın* imzalanmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuş ve Türkiye 1959 yılında bu topluluğun bir parçası olmuştur. 12 Eylül 1963’de *Ankara Antlaşması’nın* imzalanmasıyla Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklığa başlamıştır. Türkiye’deki 1980 yılında yaşanan darbe sonrasında Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ilişkiler gerilemeye başlamıştır. 1983 yılında seçimlerin yenilenmesi ile beraber Avrupa birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden hız kazanmıştır. 14 Ekim 1987 yılında Türkiye Avrupa Birliği’ne tam üyelik için başvuruda bulunmuş, 1996 yılına gelindiğinde ise Türkiye Gümrük birliğine girmeye başarı bilmiştir (Şadioğlu,2013:8).

10-11 Aralık 1999’da yapılan Helsinki Zirvesi Türkiye ve AB ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmaktadır. Helsinki Zirvesi ile Türkiye AB için resmi adaylık statüsü kazanmış, diğer aday ülkelerle eşit şart ve kriterler doğrultusunda değerlendirilmeye başlanmıştır. 2004 yılında yapılan Brüksel Zirvesi ile Türkiye’nin Kopenhag Zirvesi’nde belirlenen siyasi kriterleri taşıdığı kabul edilmiştir. 20 Ekim 2005 yılından itibaren ise, Türkiye’nin katılım müzakereleri başlamış ve hemen ardından **“ Bilim ve Araştırma Faslı”**na yönelik olarak toplantı düzenlenerek tarama süreci başlatılmıştır.

5.AB EĞİTİM BOYUTU

Avrupa Birliği eğitim politikaları, “*eğitim alanında İşbirliği ve uyum sağlanmasına yönelik olarak Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu gibi kurumlar tarafından alınan kararlara dayanan temel yönelimler*” tanımlanmaktadır (Sağlam vd, 2011:91). Avrupa Birliği eğitim politikaları, temel eğitimden yaşam boyu öğrenmeye kadar gerçekleştirilen tüm işbirliği alanlarında ulusal ve yerel düzeyde eğitim ile ilgili bütün kişi ve kurumları kapsayan, çok yönlü politikalar olarak nitelendirilmektedir. Avrupa Birliği, üye ülkelere arasında eğitim politikaları konusunda herhangi bir yaptırım uygulamamakla birlikte, üye ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarını dikkate alarak eğitim sistemlerini kurmaları konusunda serbestlik tanımakta ve herhangi bir model uygulanmak zorunluluğu içerisinde bırakmamaktadır. Avrupa Birliği üye ülkeler arasında tek bir eğitim sistemi oluşturmaktan ziyade üye ülkelerin eğitim sistemlerini uyumlaştırma hedefi doğrultusunda hareket etmektedir. Avrupa Birliği öncülüğünde hazırlanan eğitim politikalarının temel hedefleri şunlardır (Sağlam vd,2011:91).

1. *Avrupa Birliği iyi ülkeler arasındaki karşılıklı anlayış özendirmek ve yurttaşlarına Avrupalılık bilinci kazandırmak*
2. *Öğrenci ve öğretmenlere eğitimin tüm alanlarında etkin bir şekilde katılımını sağlamak*
3. *Eğitim sistemlerinden yararlanarak ulusal bölgesel yerel eğitimcilerin birlikteliğini, iletişimini ve işbirliği özendirmek*
4. *Avrupa ölçeğinde çok dilli ve çok kültürlü ortak bir yaşam alanı ve bu yaşam alanında ortak değerleri ve Avrupa vatandaşlığı bilincine sahip olan bireylerin yetiştirilmesini sağlamak*

Avrupa Birliğine üye olan ülkeler arasında eğitim politikalarının yönlendirilmesi, eğitim sistemindeki kalitenin artırılması ve bilimsel çalışmaların daha yoğun bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için 27 Avrupa Birliği ülkeleri tarafından 2007 yılında hazırlanan, 2009 yılında ise uygulamaya konulan **Lizbon Antlaşması** ile eğitim ve öğretim alanında çok ciddi kararların alındığı görülmektedir ve bu kararlar şunlardır: “*Eğitim ve öğretimin etkinliğinin artırılması, eğitim öğretim hayatında her bireyin eğitim materyallerine ulaşımın sağlanması, eğitim ve öğretim sistemi bütün dünyaya açılmasının sağlanması, eğitimcilerin ve öğrencileri günümüz koşullarına ve ileri seviye tekniklerinde hakim bir şekilde yetiştirilmesi, bilişim teknolojisine herkesin ulaşımın sağlanması, matematik fen bilimleri ve teknoloji alanında gelişimin sürekliliğinin sağlanması, finans ve insan kaynakları alanında verileri ve kaynakların etkin olarak kullanılması, eğitim ve bilim alanında Avrupa Birliği ülkeleri ortak hareket etmesi ve bilimsel araştırma ile bireylerin çalışmalarına eşlik etmesini sağlama, girişimcilik ruhunu sağlanması, yabancı dil eğitiminin sağlanması ve bu eğitimin gelişimine olanak verilmesi, yaşam boyu eğiticimin her bireye sağlanmış olması, eğitim alanında ülkeler ortak hareketlerinin sağlanması ve bu etkinliğin artırılması*” (Şadioğlu, 2013: 4-5).

Avrupa Birliği Anlaşmasınının 149. ve 150. maddeleri doğrultusunda Avrupa Birliğine üye ülkeler arasında işbirliğinin sağlanması ve buna yönelik uyumlaştırma programlarının bulunduğu görülmektedir. 1995 yılında uygulamaya konulan *Sokrates Programı* ile bu çalışmaların birçoğu hayat bulmuştur. Sokrates Programı kapsamında 8 eylem programı belirlenmiş ve ülkeler bu eylem planları doğrultusunda eğitim sistemlerine yönelik düzenlemeleri yapmıştır. Bu eylem programları şunlardır: Yükseköğrenim için “*Erasmus programı*”, örgün eğitim için “*Comenius Programı*” yaygın eğitim için “*Grundtvig Programı*”, Avrupa dilleri eğitimi için “*Lingua Programı*”, açık ve uzaktan eğitim için “*Minevra Programı*”, eğitim sistemleri ve politikaların izlenmesi ve bu alanlarda yeniliklerin uygulanması için “*Observation ve Innovation Programı*”, diğer Avrupa programları ile ortak hareket edilmesi ve eylemlere katılımın sağlanması için “*Joint Actions Programı*”, diğer eylem alanında yer almayan destek önlemlerinin hayata geçirilmesi için “*Accompanying Programı*” (Şadioğlu, 2013: 8).

Eğitim hayatının ilk basamağını oluşturan ilköğretim aşamasında, öğrencilere kazandırılacak olan bilgi ve beceriler diğer eğitim ve öğretim hayatlarında kazandırılacak bilgi ve beceriler için temel niteliği taşımaktadır Bu nedenle bu aşamada alınacak eğitimin nitelikli ve kaliteli olabilmesi

için Avrupa Birliği, bu alanda yürütülen çalışmalara öncelik verildiği görülmektedir (Şahin ve Sever, 65-85). Avrupa Birliği ortaöğretim aşamasında, ortak bir mesleki eğitim politikası, eğitim aşamasında en az iki yabancı dil öğretilmesi ve zorunlu eğitimin süresinin uzatılmasına önem vermektedir (Atabay, 2006: 131-132).

Avrupa Birliği etkisinde hazırlanan eğitim politikalarında, Avrupa Birliği'nin üye ülkeler arasındaki işbirliğini sağlayıcı bir görev üstlendiği ve gerekirse ülkelerdeki eğitim faaliyetlerini destekleyerek kalitenin ve niteliğin artırılması amacıyla gerekli çalışmaların yapılması katkıda bulunması gerektiği ve ülkelerin mesleki eğitim politikalarının uygulanmasına denetlemekle yükümlü kılındığı ifade edilmiştir. 1993 yılında Brüksel Zirvesi'nde dünyadaki işsizlik oranının giderek arttığı, ABD ve Japonya karşısında rekabet edebilirlik seviyesinin azaldığı vurgulanmıştır. Bu kapsamda “*Beyaz Kitap*” adı altında bir strateji metni hazırlanmıştır ve bu metinde mesleki eğitimin birliğe üye ülkeler ve adaylık sürecinde bulunan ülkeler tarafından ön planda tutulması gerektiği belirtilmiştir. Mesleki eğitim kapsamında özellikle Avrupa Birliği tarafından öngörülen “*Leonardo Da Vinci Programı*” ve “*Gençlik Programları*” doğrultusunda ülkelerin uygulamalara yönelmeleri gerektiği belirtilmiştir (Sağlam, 2011: 96).

Avrupa Birliği, eğitim sisteminin diğer aşamalarında olduğu gibi yükseköğretim aşamasında da üye ve aday durumunda olan ülkeler için gerekli yasal değişikliklerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda atılan ilk adımlardan biri 1998 yılında kabul edilen “*Sorbonn Deklarasyonu*”dur. Bu bildirge ile uluslararası öğrenci, öğretmenler ve akademisyenler açısından ulusal ve uluslararası hareketliliğin ve işbirliklerinin artırılması, yabancı dil ve bilgi teknoloji olanaklarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Yükseköğretim kurumlarında hem lisans hem de lisansüstü eğitim programlarının bu bildirge doğrultusunda geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Eurdice, 2010a).

Sobornn Deklarasyonu'nun amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik olarak 1999 yılında Avrupa'da 31 ülkenin eğitim bakanları bir araya gelerek *Bologna Deklarasyon* imzalanmıştır, sonrasında ilan edilen sonuç bildirgesi ile Bologna süreci 2010 yılına kadar *Avrupa Yüksek Öğrenim Alanı (AYA, European Higher Area)* oluşturmayı hedefleyen bir reform hareketliliğini desteklemektedir. AYA'nın temel hedefleri arasında ülkelerin eğitim sistemlerini tek bir yükseköğretim sistemi çatısı altında toplamak, ülkeler arasındaki eğitim sistemlerinin çeşitliliğini muhafaza ederek bir denge kurmak ve işbirliği yapabilir hale getirebilecek reformların yapılmasına teşvik edici adımlar atılmasını sağlamaktır (YÖK, 2010). Bologna sürecinin temel hedefleri arasında, kolay “*anlaşılır ve birbirine de karışık karşılaştırılabilir Yükseköğretim diploma veya dereceleri oluşturmak, Yükseköğretim lisans ve yüksek lisans olmak üzere iki aşamalı eğitim sistemine geçmek, Avrupa Kredi transfer sistemi uygulamak (ECTS), öğrencilerin ve öğretim görevlilerin hareketliliğini sağlamak ve yaygınlaştırma, yükseköğretimde kalite güvence sistemleri oluşturmak*” sayılmaktadır (Eurdice, 2010a). Bologna deklarasyonunun yayınlanmasından sonra 2001'de bunu süreci daha net bir şekilde izlemek ve gelecek açısından önerileri ortaya koyulması amacıyla 2001'de Prag'da toplanan 32 ülkenin yükseköğretimden sorumlu bakanlar Bologna sürecine ek olarak bazı hedefler ortaya koymuştur. Bu hedefler arasında hem öğrencilerin hem de yükseköğretim kurumlarının sürece aktif bir şekilde katılımının sağlanması, AYA'nın daha cazip hale getirilmesi ve yaşam boyu öğrenim alışkanlığını dünya genelinde yaygınlaştırılması sayılmaktadır. 2003 yılında Berlin'de toplanan 33 ülkenin Yükseköğretim bakanları ise Bologna sürecine ek olarak *Avrupa araştırma alanı (ERA)* ile AYA arasında gerekli işbirliğini sağlamak ve doktora çalışmalarını desteklenmesi hedefleri ortaya koyulmuştur. 2005 yılında Norveç'in Bergen kentinde düzenlenen *Avrupa Eğitim Bakanları Konferansı*'nda ise 2007 yılına kadar Avrupa Birliğine üye ve aday olan ülkelerin belirlenen hedefler doğrultusunda yaptıkları uygulamaları tespit etmek amacıyla bir değerlendirme raporunun hazırlanmasına karar verilmiştir. 2009'da ise *Leuven Deklarasyonu* hazırlanmış, bu bildirge kapsamında 2009 - 2020 yılları arası *Avrupa Yükseköğretim Öncelikleri* 'nin tespit edilmesi, Avrupa ülkelerinden yükseköğretime eşit erişimin imkânının sağlanması, ülkeler arasında yaşam boyu öğrenme programlarının yaygınlaştırılması, öğrenci merkezli öğrenime ağırlık verilmesi, eğitimde araştırma çalışmalarının hızla sürdürülmesi, lisans,

yüksek lisans ve doktora programlarının hareketlilik ve şeffaflık ilkeleri doğrultusunda oluşturulması hedeflenmiştir (Sağlam, 2011: 97-99).

Avrupa Birliği son yıllarda dünya genelinde tek dil olarak egemenliğini sürdüren İngilizce 'nin bu egemenliğini reddetmiş ve çok kültürlü Avrupa yurttaşlarını yetiştirilmesi için gerekli çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği yabancı dil eğitimi politikası kapsamında özellikle tek dil egemenliğinin son bulması için Avrupa yurttaşlarına, zorunlu olarak tabi oldukları eğitim süresi içerisinde kendi alanının dışında en az iki farklı dil öğrenimi için gerekli çalışmaların yapılmasını önermiştir. Özellikle Avrupa Birliği'nin yükseköğretim programlarına dahil ettiği *Sokrates Programı* dışında *Erasmus ve Lingua programlarını* üye ülkelerin eğitim sistemlerine dahil etmesini önermiştir. Yabancı dil alanında Avrupa Birliği tarafından yürütülen bir diğer Proje ise *CC-WISE (Cross Cultural Walk In the Streets Of Europe)*'dir. Bu proje kapsamında ise kültürlerarası ve disiplinler arası uygulanabilecek nitelikte olan eğitim modeli oluşturmak ve dünya genelinde yaymak, klasik eğitimin sisteminden modern eğitim teknolojilerine erişim imkânı arttırmak, bir toplumdaki vatandaşların eleştirel düşünmesine sağlayacak şekilde eğitim verilmesi ve toplumu şekillendiren karar verme süreçlerine katılımının artırılması hedeflenmektedir (Sağlam, 2005: 99).

Yükseköğretim programları kapsamında Avrupa Birliği tarafından gerçekleştirilen eğitim politikalarının somut örneklerinden bir tanesi olan *ECTS*, Avrupa Konseyi tarafından uygulamaya konulan kredi sistemi ile öğrencilerin yurt dışında aldıkları ve başarılı oldukları derslerin, bir yükseköğretim kurumundan diğerine transfer edilmesine olanak tanıyan bir sistemdir. Bologna Dekorasyonunda ifade edilen bir diğer nokta ise Avrupa Birliği öğretmenler için, eğitim sisteminde gerekli akreditasyonun sağlanmasıdır. Avrupa Birliği'nde serbest dolaşım için öğretmenlerin birtakım ortak niteliklere sahip olması, farklı kültürel ve coğrafya ortamlarda görev yapabilmeye imkânlarına sahip olmalarını sağlayacak hareketlilik olanaklarının oluşturulması gerektiği belirtilmektedir. Öğretmenlerin mesleki alanlarda daha da yetkin bir hale gelebilmeleri için Avrupa Birliği kapsamında ilgili oldukları alanlarda gerekli eğitimleri alabilmeleri ve sürekli mesleki gelişimlerine katkıda bulunabilmeleri için kaliteli bir hizmet öncesi eğitimin verilmesi zorunluluğu üzerinde durulmuştur (Sağlam, 2005: 99).

Yaşam Boyu Öğrenme 1971 yılında Avrupa Konseyi tarafından, 1972 yılında UNESCO tarafından oluşturulan metinler aracılığıyla gündeme getirilen bir kavramdır (Gönlü, 2009: 339-352). Avrupa Birliği Komisyonu *Yaşam Boyu Öğrenme* ile ilgili birçok çalışma yapmıştır, 2000 yılında Avrupa Birliği Konseyi tarafından hazırlanan kabul edilen Yaşam Boyu Öğrenme ile Avrupa Birliği bireylerine öğrenme olanağı, onların insanı gelişimini destekleyen, toplumsal bütünleşmesine katkıda bulunacak, aktif vatandaşlık ön plana çıkaran ve bireylerin hem beceri hem de kapasitelerinin gelişimini olumlu yönde geliştirecek olan istihdamı olanaklarını artırmayı hedeflemektedir.

6.AB UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE EĞİTİM POLİTİKALARI

1995 yılında Avrupa Kimliği oluşturma, eğitimde fırsat eşitliği sağlama ve eğitimin yaşam boyu devam etmesi Avrupa Birliği eğitim politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Leonardo Da Vinci mesleki eğitime, Sokrates ise eğitimin her alanına yönelik olarak oluşturulan en önemli projelerdir. 1995- 1999 yılları arasında bu projelerin kapıları Türkiye'ye açık değildi. AB'nin doğuya doğru genişleme stratejisi ile birlikte 2000-2006 yılları arasında Türkiye'de bu projelere katılma hakkına kavuşmuştur. (Çakır,2010:130)

Avrupa Birliği tarafından her yıl Türkiye için hazırlanan yıllık ilerleme raporlarında, *Socrates Leonardo Da Vinci ve Gençlik Programları* doğrultusunda, Avrupa Birliği tarafından oluşturulan eğitim politikalarının izlenmesi açısından Türkiye'de bir *ajansının* kurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliğine üye olan ve birliğe aday durumda olan devletler arasında gerek işbirliğini geliştirmek gerekse uygulanan genel eğitim için *Sokrates Programı*, mesleki eğitim alanında *Leonardo Da Vinci* ve diğer eğitim alanları için *Gençlik Programlarına* Türkiye'nin aktif bir şekilde katılımının sağlanarak, Türkiye'deki eğitim kalitesi ve niteliğini yükseltilmesi hedeflenmiştir. Avrupa Komisyonu Eğitim ve Kültür Başkanlığı tarafından hazırlanan 2010 yılı Türkiye İlerleme

Raporu'nda, Türkiye'nin eğitim sisteminde okullaşma oranı giderek arttığı ve Lizbon Stratejisi'nde belirlenen amaçlara yönelik uygulamaların başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Europa, 2010a).

Avrupa Birliği, Lizbon Stratejisi'nde bilgi teknolojileri kapsamında Türkiye'de okulların bilimsel ve teknolojik araçlar ile donatılması gerektiği belirtilmiş, bu kapsamda pilot il olarak seçilen alanlarda İlköğretim ve ortaöğretim okullarına bilgisayar laboratuvarları kurularak, öğretmenlere gerekli eğitim verilmiş ve yazılımlar sağlanmıştır (Sağlam, 2011: 96).

MEB tarafında uyum sürecinde gerçekleştirilen projeler şunlardır (Çakır,2010:134-136):

1. *Eğitimde Fatih Projesi*: Eğitimin her aşamasında yer alan öğrencilerin, en iyi eğitimi alması, en kaliteli eğitim içeriklerini edinebilmesi amacıyla oluşturulan Fatih Projesi, teknolojinin eğitim sektöründe en yoğun kullanıldığı en büyük ve şuna kadar geline süreçte oluşturulan en kapsamlı projedir. Bu proje ile dersliklerde internet donanımının sağlanması, derslere ait e-içeriklerin sağlanması, öğretmenlerin bilgi teknolojilerine entegrasyonunu sağlayarak bütün öğretmen ve öğrencilere e-kitapların verilmesi, tablet bilgisayarların dağıtılması ile eğitimde teknoloji kullanımını arttırarak eğitimin niteliğinde küresel standartlara ulaşılacak hedeflenmektedir. (<http://fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/>)

2. *Okuyan Üreten Türkiye Projesi*: 2011 yılından itibaren MEB'in koordinasyonluğu altında başlatılan bu proje ile AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de hem okullaşma oranının hem de okulla devam süresinin artmasını sağlama hedeflenmektedir. Bu proje ile daha öncekilerden farklı olarak daha yeni ve geniş bir aşamaya geçilmiştir. KEP-I (Kız Çocuklarının Eğitimi Birinci Fazı) ile okullaşma oranının artmasını, KEP-II ile de özellikle kız çocuklarının okula devam süresinin artmasını hedeflenmektedir. Bu proje kapsamında okullarda kaydı bulunan fakat çeşitli nedenlerden ötürü okula devam edemeyen öğrencilerin okula devamını sağlamak için, öncelikle aileler, öğretmenler, yerel yöneticiler arasında işbirliğini sağlama amaçlanmaktadır. (<http://kizlarinegitimi.meb.gov.tr/>)

3. *Eğitim Bilişim Ağı (EBA)* : eğitimin geleceğe açılan kapısı olarak nitelendirilen bu proje, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün her birey için ücretsiz olarak kullanım sunduğu, çevrimiçi bir sosyal eğitim platformu olarak değerlendirilmektedir. Bu proje kapsamında, bir araya gelen öğrenciler paylaşım ve öğrenme amacıyla Türkiye'nin dört bir yanındaki akranları ile bir araya gelerek ekip çalışması yapma fırsatını yakalamaktadır. Proje kapsamında yer alan e-içerikler, sözel, görsel, sayısal, işitsel olarak farklı şekillerde öğrencilere sunulmaktadır. Yani proje ile öğretmen merkezli eğitim sisteminden öğrenci merkezli bir sisteme geçiş sağlanmaktadır. Yani artık ezberci sistemden uzaklaşılarak, nitelikli kaynakları değerlendirerek araştıran, yorumlayan ve bilgiyi üretebilen bir öğrenci modeli oluşturulmaktadır. Bu proje sadece öğrenci stilini değiştirmekle kalmaz aynı zamanda, öğretmenlerin de ortak bir paydada buluşmasını sağlayarak mesleki gelişimlerinin artmasına katkıda bulunmaktadır. (<http://www.eba.gov.tr/hakkimizda>)

4. *Pictes Projesi*: Bu proje ile “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu Projesi” ve MEB ile AB Türkiye Delegasyonu arasında imzalanmış olan “ Türkiye'deki Mülteciler İçin Mali Yardım Programı” kapsamında yapılan sözleşme ile Suriyeli çocukların Türk Eğitim Sistemine uyumlarının sağlanması için MEB faaliyetlerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, Suriyeli öğrencilerin eğitime erişim imkânlarının arttırılması, öğrencilere sunulan eğitimde kalitesinin arttırılması ve son olarak hem eğitim kurumlarının hem de eğitimcilerin operasyonel kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. (<https://pictes.meb.gov.tr/izleme/>)

5. *Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Projesi (ETCEP)*: Bu proje ile hem eğitim sisteminde iyileştirmelerin sağlanması hem de okullardaki kız ve erkek öğrenciler arasında toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini yerleştirme amaçlanmaktadır. Böylece eğitim sisteminde, eşitliğe ve toplumsal cinsiyete karşı duyarlı bir yaklaşım ortaya koyulmaktadır. Bu proje hem AB hem Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortak olarak finanse edilerek, eğitim sektöründe yer alan akademik ve idari personelin toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılık kazandırmayı hedeflenmektedir. (<http://etcep.meb.gov.tr/etcep-nedir-detayi-14408466961216>)

6. *MEB ve AB işbirliğinde Okul Öncesi Eğitimi Güçlendirme Projesi*: MEB tarafından, UNICEF'in de 2010'da destek vermesi ile başlatılan bu proje ile MEB kurumları, yerel yönetimler, STK'lar ve kamu kurumlarındaki kapasitenin güçlendirilmesi, toplum temelli olarak oluşturulan modellerin ve ortaklıkların artırılması amacıyla, niteliksiz-dezavantajlı çocuklar ve aileleri için hem gündüz bakım evlerinin hem de okul öncesi eğitimin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. (<https://www.acev.org/meb-ve-ab-isbirliginde-okul-oncesi-egitimi-guclendirme-projesi/>)

7. *Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP)* ile ortaöğretim kurumlarında gerçekleştirilen mesleki-teknik eğitim sisteminin geliştirmesi ve yaşam boyu öğrenme ilkelerinin yerleştirilmesi amaçlanmaktadır.

8. *Temel Eğitime Destek Projesi (TEDP)*'in ilk aşaması, eğitimin kalitesinin artırılması, eğitime erişim olanaklarının iyileştirilmesi, hem kız çocukları hem de kadınlar için yaygın ve örgün öğretimin ülke genelinde yaygınlaştırılması amacıyla hazırlanmıştır.

9. *Temel Eğitime Destek Projesi (TEDP)*'in ikinci aşaması ile eğitim kalitesinin küresel standartlara ulaştırılması ve eğitimin tüm dünyaya yayma amaçlanmıştır.

10. *Mesleki ve Teknik Eğitimin Modernizasyonu Projesi (MTEM)* ile hem çağdaş hem de etkin bir öğretmen eğitimi sisteminin yerleştirilmesi, geliştirilmesi kapasitenin artırılması amacıyla, meslek yüksekokulları, mesleki ve teknik eğitim fakülteleri, mesleki ve teknik eğitim vakıfları, kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliklerinin kurulmasını teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

11. *Hayat Boyu Öğrenme Projesi* ile hayat boyu öğrenme ilkelerine uygun olarak, farklı yaş grubu ve eğitim düzeyine sahip olan insanları –özellikle kadınları- gelişen teknolojiye ve bunun sonucu olarak işgücü taleplerine cevap verebilecek şekilde yetiştirilmesini sağlama, nitelikli eğitime erişim seviyesini yükseltme amaçlanmıştır.

12. *Eğitim Çerçevesi Projesi* ile eğitimin kalite seviyesini küresel standartlara ulaştırma amacıyla Temel Eğitim Programının hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik olarak ilköğretim okullarında bilişim –teknoloji sınıfları kurulmuştur.

13. AB tarafından IPA 2006 (Instrument Of Pre- Accession Assistance –Katılım Öncesi Mali Yardım) Programı ile finanse edilen, *İnsan Kaynaklarının Mesleki Eğitim Yoluyla Geliştirilmesi Projesi (İKMEP)* ile nitelikli işgücünün üst seviyelere çıkarılması, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde küçük ve orta ölçekli olan işletmelerin gelişimini sağlama, rekabet edebilirliği teşvik etme amaçlanmaktadır. (<http://projeler.meb.gov.tr>)

14. *Milli Eğitim Bakanlığının Güçlendirilmesi Projesi (MEBGEP)* IPA 2006 kapsamında finanse edilmektedir. Bu proje ile eğitim sektöründe kurumsal idari etkinliklerin ve verimliliğin artırılması, MEB'in yürütme sisteminin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Lizbon hedeflerine yönelik olarak; Ulaştırma Bakanlığı tarafından, bilgi teknolojilerine yönelik olarak çeşitli projeler ortaya koyulmuştur. (www.ubak.gov.tr) .Temel eğitimin niteliğinin artırılması için bilgi teknolojilerinin eğitim kapsamında yer alması gerekmektedir. Okullarda bilgi teknoloji sınıfları kurulmuştur. MEB ve Ulaştırma Bakanlığı'nın işbirliği içerisinde Kamu İnternet Erişim Merkezleri için gerekli olan Halk Eğitim Merkezleri, Mesleki Eğitim Merkezi ve kütüphanelerde söz konusu bilişim teknolojileri kurulmaya başlanmıştır. İnternet altyapısı bakımından sıkıntılı okullara VSAT teknolojisi ile destek sağlanmıştır.Lizbon Stratejisi kapsamında yapılan yeniliklerden biri de okullarda Ulaştırma Bakanlığı'nın öncülüğünde Bilişim Teknolojileri Destekli Fen Laboratuvarları'nın kuruludur. Bu proje ile ülke genelinde fen bilimlerine olan eğilimin artırılması hedeflenmiştir. Yabancı dil eğitiminin artırılması Lizbon Stratejisi kapsamında yer alan bir diğer hedefdir. İngilizce eğitimi zorunlu olmamakla birlikte, öğrencilerin büyük bir kısmı İngilizce öğrenmeyi tercih etmektedir. Oysaki AB üye ülkelerde eğitim anadil dışında iki farklı yabancı dil ile gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de yabancı dil eğitimi yalnızca, zorunlu eğitim sürecince verilmektedir (Çakır, 2010: 121).

11 Mart 2005 tarihli Yükseköğretim Kurulu kararı ile oluşturulan 2005-2006 öğretim yılı sonundan itibaren Türkiye'deki bütün Yükseköğretim kurumlarında ECTS sistemi uygulanması zorunlu bir sistem haline getirilmiştir. Bologna Deklarasyonu ile beraber ECTS, diploma ve dereceleri daha iyi anlaşılır hale getirilmesini sağlarken, aynı zamanda diploma eki, yükseköğretimde

kalite güvencesinin sağlanması öğrenci ve akademisyenlerin hareketlilik imkânlarının artırılması konularında da gerekli çalışmalar yapılmıştır. 2005 -2006 yılından itibaren diploma eki ile ilgili uygulamalara geçilmeye başlanmıştır. 2009 yılında hazırlanan Avrupa Birliği İlerleme Raporuna göre Türkiye'de, Bologna süreci ile birlikte, eğitim açısından kalite ve güvence sistemlerinin üst düzeye çıkarılması, yükseköğretime girme olanaklarının artırılması, 1998 yılından itibaren Mesleki ve Teknik Lise mezunlarına yönelik olarak uygulanan üniversiteye giriş ve yerleştirme sınavlarında katsayı sisteminin kaldırılması, önerilmiştir. Türkiye'de de akreditasyon amaçlı olarak öğretmen yetiştirmeye yönelik olarak milli bir komite kurulmuş, Öncelikle eğitim fakültelerinin akreditasyonun sağlanması için 1998-2002 yılları arasında pilot çalışmalar yapılmıştır (Sağlam, 2005: 99).

Avrupa Birliği Yaşam Boyu Öğrenme politikaları kapsamında Türkiye'de de yaşam boyu öğrenme anlayışı yerleştirilmeye çalışılmaktadır ve böylece yetişkin eğitiminde verilen önem giderek artmaktadır. Socrates programı kapsamına dâhil edilen yetişkin öğrenmesi bir başka ifadeyle *Grandving Programı* Türkiye'deki üniversiteler tarafından uygulamaya konulan projeler arasındadır. Üniversiteler tarafından Yaşam Boyu Öğrenme programına büyük bir önem verilmekte, *Sürekli Eğitim Merkezi, Yaşam Boyu Öğrenme Merkezi, Akademik Gelişim Birimleri, Kişisel Gelişim Birimleri* gibi farklı isimlerle sınırlandırılan merkezler aracılığıyla kurumlar hem kendi çalışanlarına hem de toplumun diğer kesiminde kalan kişileri yaşam boyu öğrenme programı kapsamında eğitmektedir.2009 Bologna süreci değerlendirme raporu incelendiği zaman Türkiye'de yaşam boyu öğrenmenin Yükseköğretim kurumları tarafından belirlenen 5 temel Hedef içerisinde (YÖK, 2011).

Türkiye Eğitim sisteminin 2009 yılı hedefleri kapsamında yer alan Avrupa Birliği uyum programı kapsamında *Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi* hazırlanmış ve bu eylem planı ile birlikte 2010- 2014 *MEB Stratejik Planı* Türkiye'nin geleceğine yön verecek belgeler olarak uygulamaya konulmuştur (Sağlam, 2011: 100).

7.TÜRKİYE'NİN EĞİTİM SİSTEMİNİN SORUNLARI

Çocuğun kişilik özelliklerini çok büyük bir bölümü okul öncesi ve ilköğretim çağında gelişim göstermektedir. Dolayısıyla çocukların anne babaların olan bağımlılıklarının azaltılması ve sonraki eğitim aşamalarının temellerinin bu aşamada atılması açısından okul öncesi ve ilköğretim zihinsel ve toplumsal yönden çocuğun gelişiminin sağlandığı önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Okul öncesi eğitim çocuğun ana dilinin geliştirildiği ve oyun yolu ile toplumsallaştırmaya başladığı dönemlerdir. Bu nedenle okul öncesi eğitim oldukça önem taşımaktadır (Gedikoğlu, 2005: 71).

Avrupa Birliği 1951 'den beri eğitim üzerinde durmuştur. İlk başlarda ekonomik bir birliktelik olarak görülen Avrupa topluluğu daha sonraki yıllarda eğitim ve kültür gibi konularda da ortak projeler geliştirmeye başlamıştır. Avrupa Birliği, 1990'lı yıllardan sonra komisyon kararlarıyla ve projeler yoluyla eğitime önem vermiş ve üye ülkelerden bu kararları hayata geçirmelerini tavsiye etmiştir. AB, eğitim konusunda ülkelerin eğitim programlarına direkt olarak müdahale etmemekle birlikte eğitime bir standart getirerek ideal bir eğitim ve öğretim sistemi oluşturmanın önünü açmaktadır(Çelebi, 2007: 61). Avrupa Birliği'nce (AB) hazırlanan ve birliğin amaçlarına hizmet edecek alanlarda üye ve aday ülkeler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla bazı etkinlikler oluşturulmuştur. Bu etkinlikler AB üye ve aday ülkeleri ile antlaşmalarına taraf diğer ülkelerin eğitimlerini geliştirmeyi ve standart düzeye ulaştırmayı hedef alan programlarıdır(Yılmaz,2019). Dolayısıyla Türkiye de, Avrupa Birliğine üyelik sürecinde ilk olarak 1997 yılından itibaren 8 yıllık eğitimin zorunlu hale getirilmesi, üye ülkeler arasındaki açığın kapatılması amacıyla atılan ilk adım olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde ise 4+4+4 sisteminin uygulanması ile birlikte 12 yıllık eğitim süreci birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle öğretmenler nezdinde bu uygulama sıcak kabul görmemekle birlikte çokça eleştirilmiştir. Elpaçan (2014) tarafından yapılan bir araştırmaya göre yaklaşık öğretmenlerin 1/3 bu uygulamanın ideolojik sebeplerle gerçekleştiğini dolayısıyla daha iyi bir eğitim sistemine hizmet etmediğini düşünüyor. Yine öğretmenlerin yaklaşık yarısının 4+4+4 eğitim sistemine karşı olumsuz bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin

nüfus artış hızının dünyanın birçok ülkesine göre daha hızlı olması bu konudaki yaşanan sıkıntıların da başka bir yönünü oluşturmaktadır. Farklı uzmanlar, çağdaş ve modern dünyanın yaşam koşullarının sunduğu gereksinimleri karşılayabilmek için nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi adına 4+4+ 4 sistemi gerekli görmektedir. Fakat bu konuda yapılan alt yapı çalışmalarının yetersiz olması birçok sıkıntının yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. (Şadioğlu, 2013: 13). Bunun yanı sıra öğretmen aday

Türk eğitim sistemindeki ilköğretim aşamasında yaşanan sıkıntıların en önemli göstergeleri öğretmenlerin niteliğinin düşük ve sayısının yetersiz olması, derslik sayısının hem az olması hem de dersliklerin gerçek ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olmaması, bina ve tesis eksikliklerinin bulunması, araç gereç ve laboratuvar ortamlarının yetersiz olmasıdır (Gedikoğlu, 2005: 72). Yapılan çalışmalar da ortaya koymuştur ki AB eğitim sistemi açısından Türkiye'nin farklılıklar taşıdığı ve kendi sistemini yeniden kontrol etmesi gerekmektedir(Maden,2004). Öğretmenin toplumsal ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında en önemli öge olarak görüldüğü Avrupa Birliği ülkelerinde, daha nitelikli bir öğretmen eğitiminin gerçekleştirilmesi için, son 20-30 yılda öğretmen eğitiminde oldukça kapsamlı yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda AB ülkelerinin yapmış olduğu reformlar ve uyguladıkları öğretmen eğitim sistemlerinin incelenmesi ve ülkemizle karşılaştırılması gereklilik arz etmektedir(Sağlam ve Kürüm, 2005; Özer ve Alkan, 2017).

Ortaöğretimde temel amaç bireylerin yeteneklerin ortaya çıkarma, bunların geliştirilmesi ve mesleki eğitim seçiminde bireylere yol gösterici eğitimlerin verilmesidir. Fakat günümüzde ise hedefler istenildiği şekilde gerçekleştirilememektedir. Türkiye'de mesleki eğitime yönelik olarak verilen eğitimlerin başta imam hatip liseleri olmak üzere ticaret liseleri ve meslek liseleri tarafından verilmiş olması, bu liselerde bulunan materyallerin ve eğitim teknolojisinin yetersiz olması özellikle klasik yöntemlerle eğitim verme birçok soruna temel olmaktadır. Türkiye'de hem genel liseler hem de mesleki liseler öğrencilerin, aslında üniversite hazırlıklarını yapıldığı, dershaneye ek olarak gerekli çalışmaların yapıldığı mekânlar olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla üniversiteye giriş sistemi değişmediği sürece liselerin temel görevlerini yerine getiremeyeceği çok açık ve nettir (Şadioğlu, 2013: 14). Teknik, sosyal ve ekonomik alanlardaki sorunlarımızın çözümünde büyük gereksinim duyulan üretken ve çalışkan aynı zamanda nitelikli elemanların yetiştirilmesi için Meslek Yüksekokullarına, gelişen teknolojiler ve bilimin hızlı bir değişim içersinde olduğu küreselleşen dünya gerçeğini gözönünde bulundurarak, mesleki ve teknik eğitimin vazgeçilmez bir olgu olduğu kabulüyle gereken önem verilmelidir(Haner ve Akarsu,2018).

21 yüzyılın girildiğinde Türkiye'nin dünyanın birçok gelişmiş ülkesinden eğitim açısından geride kaldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum yükseköğretim açısından değerlendirmeye alındığı zaman en önemli nedenin, aslında istenilen kalitede eğitimin yükseköğretim kurumları tarafından sağlanamaması olduğu ifade edilebilmektedir. Eğer bir ülkenin dünya ülkeleri arasında önemli bir konum elde edebilme gibi bir amacı var ise yükseköğretim kurumlarının kalitesinin dünya ülkeleri arasındaki standartlara ulaşması gerekmektedir. Yükseköğretim kurumlarında görülen genel sıkıntılara bakıldığında, bireylerin toplum tarafından mali açıdan yeterince desteklememesi, birilerinin mesleki hayatlarına yönelik olarak hedefledikleri programlara yerleşmemesi nedeniyle iş kaygısı sonucu hiç istemedikleri alanlarda eğitim programlarına katılmak zorunda kalması, yaşanan sıkıntıların temelinde yer almaktadır (Gedikoğlu, 2005: 73).

Yükseköğretim aşaması ülkelerin hem kalkınması hem de gelişmesi için gerekli olan bilginin üretildiği hem de nitelikli insan kaynaklarının yetiştirildiği, çeşitli toplumsal ve ekonomik gelişmelerin değerlendirildiği, bilgi birikiminin genç nesillere aktarıldığı, çağdaş bilginin insanlığa kazandırıldığı ve bunların muhafaza edildiği, toplumsal refahın artmasına katkı sağlayan ve toplumsal değişim ilk olarak yaşandığı kurumlardır. Avrupa Birliği uyum süreci içinde yükseköğretim kurumlarının diğer eğitim kurumlarına nazaran daha fazla görevler üstlendiği ve sistem açısından en kolay uyumu sağlandığı mekânlar olarak değerlendirilmiştir.

Gedikoğlu (2005:74), Yükseköğrenim kademesinin yaşanan sıkıntılar şeklinde sıralanmıştır:

1. Yükseköğretim kurumlarında gerekli sayıda ve yeterli nitelikte öğretim elemanlarının bulunmaması
2. Modern eğitim standartları için gerekli olan altyapı sağlanmaması,
3. Devlet üniversitesi ve vakıf üniversitelerinin toplam sayısının 175'e ulaşmış olması, ancak bu üniversitelerde kitle halde eğitim öğretim yapılarak, eğitimin kalitesine önem verilmemesi
4. Üniversitelerin üstün nitelikli insanların yetiştirilmesine olanak sağlayan kütüphane ve laboratuvar ortamları açısından yetersiz olması. (Ancak 2005 yılından itibaren TÜBİTAK tarafından bilimsel araştırmaları kullanılmak üzere ciddi miktarda kaynak sağlanması sevindiricidir.)
5. 2017-2018 eğitim öğretim yılı için 2.332.421 kişinin sınava girmesi, ancak sınavlarda istenilen başarı oranlarına ulaşamaması nedeniyle binlerce kontenjanı boş kalması
6. Hem Avrupa Birliği ülkeleri arasında hem de gelişmiş ülkeler açısından vazgeçilmez birer değer olarak görülen akademik özgürlük ve kurumsal özerklik kavramlarının Türkiye'deki üniversitelerde tam olarak yerleşmemesi

2017-2018 eğitim dönemindeki eğitim politikaları incelendiği zaman genel olarak, eğitim sistemindeki sıkıntılar şu şekilde özetlenebilmektedir: (2017-2018 Eğitim yılı sonunda eğitimin Durumu/ Eğitimsen)

1. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitimde dinsel değiştirmeyi temel alan politikaları daha ön plana çıkarılmıştır.
2. Eğitimde bilim ve pedagojik düşmanı olarak algılanan politikalar ve uygulamalar ve yaptırımlar büyük bir artış göstermiştir.
3. Eğitimin ilk aşaması olarak nitelendirilen okul öncesi eğitimde pedagojik açıdan sakıncalı olarak değerlendirilen dinsel eğitimin ağırlık kazanması ve Sıbyan mekteplerinin sayısının artması.
4. Milli Eğitim Bakanlığı'nın başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere dini vakıf ve dernekler ile olan protokollerinin sayısının artması
5. 2017-2018 eğitim öğretim yılının dönem başından itibaren yeni müfredatın uygulamaya konulması, ancak bu müfredatın herhangi bir bilimsel değerlendirme ve pilot uygulama yapılmadan uygulanması
6. Eğitim sisteminin başından beri yapboz tahtası olarak nitelendirilen sınav sisteminin, öğrenci ve veliler tarafından tam olarak algılanmaması nedeniyle kafa karışıklığına yol açması
7. Yükseköğretim kapsamında, üniversitelere siyasi baskı yoluyla müdahale edilmesi ve üniversitelerin bölünmesine yönelik kararların alınması
8. İlköğretim aşamasında eğitimin niteliksiz eğitim hizmetinin sunulması, eğitimin özelleştirilmesi ve kalabalık sınıfların oluşturulması
9. İlköğretim ve ortaöğretim aşamasında öğrencilerin barınmak zorunda kaldıkları yerlerde taciz ve istismar oranlarının artması
10. Taşınmalı eğitim sisteminin tam olarak yerleştirilmemesi nedeniyle sıkıntı yaşanması
11. Altyapısı yetersiz olan okul sayısının artması
12. Okullarda öğretmenlere ve eğitimcilerle yönelik şiddet olaylarının artması
13. Öğretmen strateji belgesi doğrultusunda öğretmenlerin mesleki gelişimine yönelik olarak piyasacı müdahalelere giderek artması

2017-2018 eğitim öğretim yılı diğer dönemlere göre, eğitim sistemine ticarileştirme ve dinselleştirme işlemlerinin daha yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olmuştur. Siyasi iktidarların özellikle eğitim alanında büyük ölçüde kendi siyasi çıkarları doğru da politikalar oluşturmaları ve değişiklikler yapması, öğrenciler, öğretmenler ve velileri başta olmak üzere büyük eğitim emekçilerini ciddi sıkıntılar içerisinde sokmuştur. Son 15 yıl içerisinde 6 kez sınav sisteminin değişmesi ile beraber Milli Eğitim Bakanlığı'nın istikrarlı eğitimi politikaları ve çözüme dayalı politikalar oluşturamadığı görülmektedir.

Sınav sisteminde yaşanan değişiklikler eğitim politikasının etki alanı içerisinde yer alan öğrenciler veliler ve öğretmenler açısından ciddi sorunlar yaratmıştır. AK Parti hükümetinin 16 yıllık iktidarlık süresi içerisinde eğitim politikaları her zaman yetersiz kalmış ve bu yetersizliği

gidermek yerine sistem değişikliğine gidilerek çözüm yolları aranmıştır. Son eğitim döneminde TEOG yerine getirilen ortaöğretime geçiş sistemi ile öğrenci ve veliler açısından büyük sıkıntılar doğurmuş, eğitim uzmanları tarafından yeni sistem üzerinde yöneltilen uyarı ve İtirazlar yok sayılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı sınavın kaldırılacağına yönelik açıklamalarda bulunurken bir süre sonra çeşitli açıklamalar yaparak yeni bir sınav sisteminde ortaya koyması ile eğitim politikalarını ne kadar tutarsız olduğu görülmektedir

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan 2 Haziran 2018’de sınava giren 1.200.000 öğrencinin yalnızca %10 yani 126.536 öğrencinin nitelikli olarak değerlendirilen 1367 okula yerleştiği, ancak bu okulların yarısından fazlasını İmam Hatip Lisesi, Meslek lisesinden oluştuğu görülmektedir. 2017-2018 eğitim öğretim döneminde kamusal eğitim takviye edilirken bir yandan da özel öğretim kamu kaynaklarıyla desteklenmeye devam etmiştir. Okul öncesi eğitimden üniversiteye kadar olan eğitimin her aşamasında öğrenci başına yapılan yıllık harcama 10.759 ‘dır. Türkiye, İlkokuldan üniversiteye kadar öğrenci başına yapılan yıllık harcama ise ortalama olarak 4259 dolarlık bir harcama ile Meksika (3073 dolar) ile birlikte öğrenci başına yapılan harcamaların en düşük olduğu iki ülkeden biri olmuştur. OECD tarafından hazırlanan raporda bir Avrupa’da ortaokul öğrencisi için gerçekleştirilen yıllık eğitim harcaması Türkiye’de gerçekleştirilen eğitim harcamasının yaklaşık 3 buçuk katına denk gelmektedir. 2017-2018 eğitim ve öğretim yılı için açıklanmayan örgün eğitim istatistikleri devlete ait olan ortaokul sayısının 4+4+4 sistemini uygulamaya başladıktan sonra azaldığı, ancak okul öncesi eğitim veren kurumların sayısının arttığını göstermektedir. Hem AK Parti’nin hem de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gösterilen üstün çabalarla, 2017-2018 eğitim öğretim yılında özel öğretim ayıran tüm zamanlara nazaran en büyük orana sahip olmuş, okul öncesi özel eğitimin payı %16,5, ilkokulda özel öğretim payı%4,7, ortaokulda özel öğretim payı ise %5,8 ve ortaöğretimde özel öğretim payı %12,2 ‘ye ulaşmıştır (OECD Bir Bakışta Eğitim).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan faaliyet raporuna göre ise kamusal eğitim ile ilgili büyük ölçüde artışa ulaşamazken özel öğretim payının artırılması ile hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmektedir. Özel öğretim payının artması sonucunda 2017-2018 öğretim yılı içerisinde özel İlkokullarda okuyan öğrenci sayısının 4+4+4 sistemi ile birlikte ilkokulda öğrenci sayısı %162 artış gerçekleştirerek 271.321, özel ortaokul öğrenci sayısı ise %96 bir artışla 321.313 ve özel liselerde ise%249 artış ile 547.445 öğrenciye ulaşılmıştır. Dolayısıyla özel öğretim de AK Parti iktidarı döneminde tüm zamanların rekoru kırılmaya başlanmıştır (MEB İdare Faaliyet Raporu).

2017-2018 eğitim öğretim döneminde İmam Hatip okullarına yönelik olarak gerçekleştirilen ayrımcı uygulamalar hızlı bir şekilde devam etmiştir. Eğitim sistemi artık dini kurallara ve referanslara göre yeniden bir şekil almaya başlarken 4+4+4 uygulaması ile birlikte dini eğitim kurumları olarak bilinen İmam Hatip ortaokullarının yaygınlaşması tartışması yeniden gündeme gelmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı devlet okulları tüm ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ödenek ayırmayarak, gerekli ihtiyaçların karşılanması için velilerden destek beklerken, imam hatip okulları için söz konusu ihtiyaçların karşılanması amacıyla büyük bir pay ayırmaktadır. Devlet okulları karşısında özel okullara her fırsatta ayrıcalığı sürdürürken, aynı ayrıcalığı imam hatip okulları içerisinde devam ettirmekte, bu okulların fiziki ve teknik alt yapı bakımından en donanımlı okullar olması için gayret göstermektedir (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu Eğitimden). Bunun yanı sıra eğitimde yapılacak yeni düzenlemeler ile, reformlar, başta siyasi partiler olmak üzere, eğitimciler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, medya vb. tüm toplum kesimleri tarafından yeterince tartışıldıktan sonra olabildiğince geniş bir mutabakat ile yapılmalıdır. İlkokula başlama yaşı konusunda sınıf öğretmenlerinin görüşleri dikkate alınmalıdır(Kılıç, 2014,S.20).

2017-2018 eğitim öğretim yılı içerisinde Açık Öğretim Lisesi’ne kayıt yapan öğrenci sayısı 6 kat artmıştır. Eğitim sistemimizin temel sorunlarından bir tanesi de öğrencilerin çeşitli sebeplerden dolayı örgün eğitim dışında tutulmasıdır. Örgün öğretim dışında tutulan öğrenci sayısı, 2017-2018 yılında da devam etmiş, 2003-2004 eğitim öğretim yılındaki Açık Öğretim Lisesi sayısı yalnızca

267.235 iken, 2017-2018 yılında yaklaşık 6 kat bir artış ile 1.554.938 olmuştur (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu Eğitimsen).

İlk kez 1989- 1990 yılları arasında Türkiye'de uygulamayı koyulan taşınmalı eğitim ile sadece 2 ilde 305 okul öğrencisi yakın okullarda eğitim almaya başlamıştır. 2017-2018 eğitim öğretim yılında ise 91. 262 özel öğretim öğrencisi, 757.714 ilkökul öğrencisi ve ortaokul öğrencisi, 472.262 ortaöğretim öğrencisi olmak üzere toplamda 1. 312.328 öğrenci taşınmalı eğitimle yakın okullarda eğitim alma imkânına sahip olmuştur. Böylece artan bu rakamlar kapsamında 1700 köy okulu kapanmıştır. Her ne kadar öğrencilerin aileleriyle birlikte ikamet ettikleri yerleşim alanlarından uzak okullara götürülmesi ve orada yemek gibi benzer ihtiyaçlarının karşılanması cazip olarak değerlendirilmiş olsa da taşınmalı eğitim sistemi genellikle, uzun yollar kat etmek durumunda kalan öğrencilerin yorgun bir şekilde dönmesi, yollarda meydana gelebilecek trafik kaza riskinin olması ve bu öğrencilerin eğitim gördüğü okullardaki sınıflarda öğrenci mevcudunun giderek artması nedeniyle bütün cazibesini yitirmeye başlamıştır (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu /Eğitimsen). Yapılan araştırmalara göre de taşınmalı eğitim çocuklarda bir takım davranış sorunları ve duygusal problemler meydana getirdiği görülmüştür. Öğrencilerin en fazla sorun yaşadığı konular arkadaş ilişkilerinde görülmüştür. Öğrenciler tartışma, küsme ve alay etme gibi davranışları sonrasında sorunlar yaşamış ve rehberlik servisinden yardım almışlardır. İletişim problemleri yaşayan öğrencilerin genellikle içe kapanık ve utangaç oldukları görülmüştür(Sezer, Çırak ve Yıldırım, 2018).

2017-2018 eğitim öğretim yılında yine eğitimde performans ve angarya çalışmaları görülmüştür. Bir yandan eğitimde ve yükseköğretimde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen en yüksek dayatmalar yaşanırken, diğer yandan ise eğitimde performans değerlendirme sistemlerinin adı altında, esnek güvencesiz ve angarya iş oluşturma amacıyla hareket edilmiştir. Kamusal hizmet olan nitelendirilen eğitimin oldukça hızlı bir şekilde özelleştirme süreci içerisinde gidildiği ve ticari bir nitelik kazanmaya başladığı görülmektedir. Özellikle öğretmenlik mesleği siyasi iktidarlar tarafından ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açık bir hedef olarak görülmekte eğitim artık rekabet, verimlilik, kalite gibi özel sektöre ait temel unsurlarla yeniden tanımlanmaya başlamaktadır (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu /Eğitimsen).

Öğretmenlik mesleği açısından değerlendirildiğinde ise eğitim süreçleri, bu öğretmenlerin atanma sorunları, çalışma koşulları, iş güvencesi gibi birçok alanda yaşanan kaygılar ve yetersiz maaş durumu öğretmenleri daha da itibarsız bir hale getirmeye başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uygulamaya koymak istenen performans sistemi ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın asıl niyetin üzüm yemek değil bağcıyı dövmek olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Sözleşmeli öğretmenlik uygulamalarının giderek artması, ücretli öğretmen uygulamasının yaygınlaşması ve siyasi iktidarın müdahaleleri doğrultusunda sürekli geliştirilen bir eğitim sistemi giderek normalleştirilmeye çalışılmaktadır. Anayasada ifade edilmesine rağmen birçok sektörde ve kamu kurumlarına görüldüğü gibi eğitim sektöründe de angarya çalışmaların giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından pilot iller oluşturularak İlkokullarda yetiştirme programı kapsamında gerçekleştirilen resen görevlendirmeler, çeşitli kurslar, projeler ve protokol etkinliklerine bağlı çalışmalara katılım zorunlu hale getirilmiş, ev ziyaretleri, öğrenciler için eğitim koçluğu, birden fazla nöbet tutmak zorunda bırakılma, öğrenci servislerinin kontrolü ve öğrenci nezaret edilmesi gibi doğrudan öğretmenlik mesleği kapsamı içerisinde yer almayan işlevler çok sayıda angarya iş olarak nitelendirilmektedir ve bu durum öğretmenler asıl işlevlerini yerine getirmelerini engellemektedir (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu Eğitimsen). Geleceğin eğitimi, bilişim ve kitle iletişim teknolojilerine dayalı, formatlanmış katı kurallardan arınmış, öğretmenin danışmanlık rolünü öne çıkaran bir görünüm sunmaktadır. Türkiye'nin bu görünümün dışında kalmaması için, çağdaş öğretim teknolojilerinin hızla sisteme uyarlanarak, yaygınlaştırılması sağlanmalıdır(Uluğ, 1998).

Eğitimde güvencesiz istihdam ve ataması yapılmayan öğretmen sorunu bu dönemde de giderek yaygın bir hale gelmektedir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında öğretmen atamalarında

mülakat sisteminin belirlenmiş olması ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın bundan sonraki dönemlerden itibaren istihdama sözleşmeli olarak yapılacağına açıklamasıyla beraber, öğretmen atamalarının ve istihdamının bunu çok açık ve net bir şekilde güvensizleştirmeye çalışıldığına bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Öğretmenlerin etnik kimliği, mezhebi, inancı veya iktidara yönelik olarak sahip oldukları muhalif görüşler sebebiyle sözlü sınav ve güvenlik soruşturmaları aşamalarından doğurgan eğlenmeleri, öğretmenlerin hükümet memuru olmasının önündeki en büyük engel olarak değerlendirilmektedir. Siyasi iktidar tarafından uzun süredir kamu istihdamında benimsenmiş olan sözleşmeli istihdam uygulamaları, uzun süredir kamu güvenlik soruşturması adı altında gerçekleştirilen siyasi fişlemeler, özellikle farklı kimlik ve mezheplere yönelik olarak benimsenen ayrıcalıklı tutumların devam ettirilmesi halinde yapan öğretmen atamalarının değil de iktidara sadakate yapıldığını somut göstergeleri olarak değerlendirmektedir. Ücretle çalışan öğretmen sayısı, 2017 verilerine göre 81 ilde toplam 63.829, olmakta bu öğretmenlerin 27.409'u eğitim fakültesi mezunu iken, 27.936 'sı lise mezunu, 8.484 ise ön lisans mezunudur. Ataması yapılmayan yaklaşık yarım milyona ulaşan eğitim fakültesi öğretmen mezunu var iken 2017 yılında farklı alanlardan örneğin, hayvan yetiştiriciliği, bağcılık, ziraat ve benzeri bölümlerden mezun olan kişiler öğretmen olarak atanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre öğretmen açığının 109.000 olduğu ve ataması yapılmayan öğretmen sayısının 484000'dir. Eğitimde bu kadar büyük bir oranda açık bulunmasına rağmen KPDS'ye giren her 100 öğretmenden ortalama 17 öğretmen ataması yapılırken geriye kalan 83 öğretmenden işsiz olan ve tekrar sınava çalışmak zorunda kalan kesimi oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu ise beraberinde intiharla ve iş cinayetleri ile hayatını kaybeden öğretmen gerçekleri haline gelen, aynı zamanda ataması yapılmayan öğretmenlerin sermaye tarafından çok ucuz işgücü olarak kullanılmasını somut göstergesi olmuştur (2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu Eğitimsen).

8.SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde AB eğitimi bir girdi çıktı süreci olarak değerlendirmektedir. AB'nin eğitim sürecinden temel beklentisi, çıktı, hizmet ve mal üretimini gerçekleştirecek olan bireylerin, üretim süreçlerine donanımlı bir şekilde katılmaları, kendilerini geliştirmeleri ve yeniliklere ayak uydurmalarıdır. Bu durum AB, siyasi ve ekonomik alanda dünyada lider sayılabilecek bir örgüt olmakla birlikte, dünya ekonomileriyle rekabet edebilme gücünü sürekli olarak artırma hedefiyle, hareket ettiği için eğitim sektörüne ayrı bir önem vermektedir. Eğitim kavramı AB tarafından ilk dönemlerde yalnızca hizmet içi eğitim boyutuyla değerlendirilirken, 1980'li yıllardan itibaren yeni boyutlar dikkate alınmaya başlanarak buna yönelik programlar oluşturulmuştur. 1999 Maastricht Anlaşması ile daha önce oluşturulan programlar Sokrates ve Leonardo da Vinci programları altında toplanmıştır. 2009 yılında yürürlüğe konulan Lizbon Stratejisi ile Avrupa Birliği artık, yüksek bilgi ve teknoloji ile hareket eden bir organizasyon haline gelmiş, kaliteli eğitim hedefleri için artık kırmızıçizgiler oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin 2005 yılından itibaren başlayan tam üyelik süreci ve sonrasında AB eğitim politikalarına uyumlu bir şekilde belirlenen hedefler ve uygulamalar için hazırlanan ilerleme raporlarında olumlu göstergeler ağırlıktadır. Ab müzakere sürecinde eğitim konusunda Türkiye'nin yeni söylemlere ve bakış açlarına yöneldiğini söylemek mümkündür.

Günümüzde Türkiye'de uygulanmakta olan eğitim sistemi merkezîyetçi eğilim altında, olduğu rekabetçi ve sınav merkezli eğitim politikaları doğrultusunda sorun yumağı haline geldiği görülmektedir. Okul öncesi eğitimden yükseköğretim aşamasına kadar olan eğitimin her aşamasında eğitimin temel işlevinin yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de eğitim politikaları açısından oldukça kapsamlı bir şekilde tasarlanan reformlar gerekli görülmektedir. Eğitimde reformlar yapılırken, halkın eğitime olan talebinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. AB belli bir vizyona sahip olan, bütünleşme projesi olarak değerlendirilebilir. Böyle bir vizyon içinde yer almak isteyen Türkiye'nin bir takım adımlar atma zorunluluğu bulunmaktadır. Türkiye'de eğitim sisteminin, okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar olan tüm eğitim aşamalarının gerçek sistem niteliğine kavuşturulması gerekmektedir. AB giriş sürecinde, iktisadi dönüşümün yıkıcı bir etki yaratacağı göz önünde bulundurularak işsizlik

oranların artacağı, bunun için de orta yaş işsizliğin ilerlemesini durdurmak için özellikle mesleki eğitime ağırlık verilmesi gerekmektedir. Sokrates, Grundving, Comenius, Lingua ve Minevra gibi programlardan işbirliğini ve eğitimin kalitesini arttırmak amacıyla yararlanılmalıdır.

İçinde bulunduğumuz eğitim döneminde, eğitimdeki eksiklikler ve yetersizlikler göz önünde bulundurulduğunda, eğitim sisteminin çok ciddi sıkıntılar içinde olduğu görülmektedir. Hem bu sorunların aşılması hem AB eğitim politikaları doğrultusunda hareket edilebilmesi için Türki eğitim sisteminin her aşamasında kalitenin oluşturulması ve bu amaçla yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de eğitim sektöründe, öncelikle ulusal eğitim politikaları ve bu politikaların kaynağını oluşturan eğitim felsefesi yeniden ele alınmalıdır. Modern, küresel standartlara uygun, mevcut sorunlara çözüm olabilecek nitelikte politikalar oluşturulmalıdır. Eğitim politikaları oluşturulurken, parti –üstü bir anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. Yani eğitim politikaları siyasetten uzak olmalıdır. Eğitim sisteminin temel amacı, esnek ve hoşgörülü olan, insan haklarına saygılı, demokrasiyi temel alan, evrensel nitelikte kültürü benimseyen insanın yetiştirilmesi olmalıdır.

Eğitim alanında önemli gelişmelerin sağlanabilmesi için, her aşamada kaliteye odaklanarak, ezber sisteminden sıyrılarak etkili ve kalıcı bir öğrenme için, probleme dayalı öğrenme, işlevsel nitelikte olan çağdaş öğrenme ve son olarak öğretme uygulamalarına yer verilmelidir. Yükseköğretim kurumları tarafından yapılan sınav sistemi gözden geçirilerek, yaşam boyu öğrenme alışkanlığını kazanmış, topluma ve etik değerlere karşı saygıyı ön planda tutan, bireyler yetiştirmeyi amaçlamalıdır. Başarılı olan öğrencilerin, üniversiteye sınavsız bir şekilde girişi sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Âdem, M.,(1986) "Milli Politikası Nasıl ve Kimlerce Oluşturulmaktadır?" Eğitim ve Bilim, Sayı: 62,Ankara: TED, s. 4-6
- Akdoğan, A. A. (2011). "Türkiye’de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri". iç. F. Kartal. Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları. TODAİE: 75-99.
- Anderson, J. E. (1994). Public Policymaking – An Introduction, Houghton Mifflin Company, Boston, s. 5
- Belyaeva, N. (2012). "Analysts: 'Consultants' or 'Independent Policy Actors'", Politicka Misao, 48(5):125-140
- Bursalıoğlu, Z. (1987) . Okul Yönetim inde Yeni Yapı ve Davranış. Yedinci bası. AÜ. EBF Yayım, s. 100
- Çakır, E. (2010), Avrupa Birliği’nin Eğitim Politikası Ve Tam Üyelik Müzakereleri Çerçevesinde Türkiye’nin Uyum, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, Kocaeli.
- Çelebi, N. (2007). Avrupa Birliği Eğitim Programlarının Tarihçesi ve Türkiye’nin Uyum Süreci, Avrupa Araştırmaları Dergisi, C:15/2, s.59-89.
- Çevik, H.H. (2003). “Modern Devlette Kamu Politikası Oluşturma: Kavramlar, Aktörler, Karar Verme, Kamu Politikası Süreci ve Türkiye Analizi”, Asım Balcı (ed.) Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar (içinde), Seçkin Yayınları, Ankara, s.141-142.
- Dye, T (1981) Understanding Public Policy. Fourth ed.Prentice Hall: Englewood Cliffs, NJ.
- Demirel, Ö. ve Kaya, Z. (2002), Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Pegama Yayıncılık.
- Elpaçan, C.(2014). İlkokul ve Ortaokul Öğretmen ve Yöneticilerinin 4+4+4 Eğitim Sistemine İlişkin Görüşleri (Siirt İli Örneği), Ekev Akademi Dergisi, Y.18/s:58, s.505-522.
- EUROPA, (2010) . The history of the European Union. Web: http://europa.eu/abouteu/eu_history/index_en.htm. 18 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır
- Eurydice, (2010a). Focus on higher education in Europe 2010: The impact of the Bologna process.Web: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents /thematic_reports/122EN.pdf. 18 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.
- Fidan N., Okulda Öğrenme ve Öğretme, Ankara: Alkim yay., 1985, s. 4

- Gedikoğlu T. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2005, ss. 66-80.
- Günlü, R. (2009). Yetişkinlerde Meslek Eğitimi. A. Yıldız ve M. Uysal. (Derleyenler): Yetişkin Eğitimi (s. 339-352). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gültekin, M. Ve Anagün, Ş.S. (2006). Avrupa Birliği'nin eğitimde kaliteyi belirleyici alan göstergeleri açısından Türk eğitim sisteminin durumu. Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 145-170
- Kılıç, D. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin 4+4+4 Eğitim Sistemi Hakkındaki Tutumlarının İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.18 (3): S.11-21
- Haner, B., ve Akarsu, V. (2018). Meslek Yüksekokullarında Mesleki Eğitim Sorunları Ve Çözüm Önerileri, Ankara Üniversitesi, Mesleki Bilimler Dergisi.
- Maden, S. S. (2014). Türkiye'deki Öğretmen Eğitiminin Almanya'nın Kuzey Ren Vestfalya Eyaletindeki ve Kimi Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Öğretmen Yetiştirme Süreçleri İle Karşılaştırılması Trakya Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C.16/1,S. 67-86.
- OECD Raporu, 1990. s, 63.
- Özer, B. ve Alkan, S. (2017). AB ve Türkiye Öğretmen Yetiştirme Programlarının Karşılaştırılması ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, C.1/1, S.62-995.
- Sağlam ,M., Özudoğru,F.ve Çıray F.(2011), "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri",Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Aralık 2011, Cilt:VIII, Sayı:I, 87 109 <http://efdergi.yyu.edu.tr>
- Sağlam, M. ve Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Öğretmen Eğitiminde Yapısal Düzenlemeler ve öğretmen adaylarının Seçimi. TC Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Sezer, Ö., Çırak, Y. Ve Yıldırım, O. (2018). Yatılı ve Taşınabilir Eğitim Veren Bir Okuldaki Öğrenci Sorunları ve Sunulan Okul Psikolojik Danışmanlık Hizmetleri, Okul Psikolojik Danışmanlığı Derg, C. 1(1), S.1-30
- Şadioğlu, N.Ç. Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Türk Eğitim Ve Kültür Sisteminin Literatür Açısından Değerlendirilmesi, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:37, Temmuz – Ağustos 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S.1-20
- Şahin, Ç. ve Sever, R. (2005). Hayat Bilgisi dersi genel amaçlarının Avrupa Birliği eğitim politikalarına uyum düzeyi. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 65-85.
- Tyler, R. W., Eğitimde Program Geliştirme, çev. Selahattin Ertürk, İstanbul: Yelken Tepe Yayınları, 1988, s. 11. 2, <http://www.ubak.gov.tr/>, 15/09/2018
- Uluğ, F. (1998). Eğitim Sisteminde Değişime, Yapısal Uyum Sorunları, Eğitim Yönetimi. C.14, S. 153-166
- Yıldız, M., Sobacı, M. Z. (2013). "Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi", iç. Yıldız, M. (ed) ve Sobacı, M. z. (ed). Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama. Ankara: Adres Yayınları: 16-42
- Yıldız, M. (2011). "Kamu Politikası", Türkiye Bilimler Akademisi Açık Ders Malzemeleri, Erişim Tarihi: 29.10.2013, <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=66>
- Yılmaz, E. (2019). Özel Eğitim Okullarına Avrupa Birliği Projelerinin Katkısının Yönetici ve Öğretmen Görüşleriyle Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C:52/1, s.29-50.
- YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) Web: <http://bologna.yok.gov.tr/index.php>. (2011) Erişim Tarihi: 15/08/2018
- 2017-2018 Eğitim –Öğretim Yılı Sonunda Eğitimin Durumu Raporu, Eğitim Sen,7 Haziran 2018 Ankara, <http://egitimsen.org.tr/2017-2018-egitim-ogretim-yili-sonunda-egitimin-durumu-raporunu-acikladik/> Erişim Tarihi: 15/08/2018
- Türkiye-Ülke Notları-Bir Bakışta Eğitim 2017: OECD Göstergeleri, Erişim Tarihi: 15/08/2018, <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EAG2017CN-Turkey-Turkish.pdf> erişim tarihi: 15/08/2018
- MEB, (2017). İDARE FAALİYET RAPORU, [tps://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_02/28093718_Faaliyet_Raporu_yayYn_280220_18_1707.pdf](https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_02/28093718_Faaliyet_Raporu_yayYn_280220_18_1707.pdf) erişim tarihi: 15/08/2018

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 277-288, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 30.01.2019 **Kabul Tarihi:** 29.06.2019

KURUMSALLAŞMA ALGISININ ÜRETİM KARŞITI DAVRANIŞLARA ETKİSİ: ELAZIĞ ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

The Impact of Perception of Institutionalization on Counterproductive Behaviors: A Case Study of Elazığ Organized Industrial Zone

Mustafa Fedai ÇAVUŞ¹

Emirhan YETİŞ²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı kurumsallaşma algısının üretim karşıtı davranışlara etkisinin elde edilen veriler aracılığıyla analiz edilmesidir. Bu nedenle, Elazığ Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet göstermekte olan işletmelerde çalışanlardan anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Araştırmada işletmelerin kurumsallaşma düzeylerini değerlendirmeleri için Apaydın'ın (2008), Şanal'ın (2011) ve Tavşancı'nın (2009) çalışmalarından yararlanılarak oluşturulan "kurumsallık düzeyi belirleme ölçeği" ve Spector vd. tarafından 2006 yılında 33 madde olarak geliştirilen ve sonrasında 2010 yılında 10 ifadeli kısa formu oluşturulan "üretkenlik karşıtı davranışlar ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda; kurumsallaşma algısının üretim karşıtı davranışlar üzerindeki etkisinin beklenen düzeyde olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Üretim Karşıtı Davranışlar, Organize Sanayi Bölgesi

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze levels of the impact of institutionalization perception on counterproductive behaviors variables. Therefore, data were collected from the employees working in Elazığ Organized Industrial Zone by using survey method. In order to evaluate the level of institutionalization of enterprises in the research, the "level of institutionalism determination scale" which is formed by using the works of Apaydın (2008), Şanal (2011) and Rabbitan (2009) and Spector et al. the "counterproductive behavior scale" which was developed by 33 items in 2006 and then created a 10-word short form in 2010 was used. Statistical methods were applied to the data collected. As a result of the analyses, the impact of the perception of institutionalization on counterproductive behaviors has been shown was not expected to be at the expected level.

Keywords: Institutionalization, Counterproductive Behaviors, Organized Industrial Zone

GİRİŞ

Küreselleşme ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerle birlikte, rekabetin her geçen gün arttığı iş dünyasında, işletmelerin farklarını ortaya çıkararak diğer işletmelere karşı rekabet avantajı yaratmaları oldukça önemli hale gelmiştir. Artan rekabet işletmelerin sürekliliğini tehdit eden bir unsurdur. Rekabette üstün konumu yakalamak ve sürekliliğini sağlamak isteyen işletmeler her geçen gün farklı yöntemlerle hayatta kalmanın yolunu aramaktadırlar. Kurucusunun ömrü ile sınırlı olan işletmelerin küresel arenada hayatta kalabilmesi için kurumsallaşması en önemli gereklerdendir. Kurumsallaşma ile işlerin profesyonelleşmesi ve standartlara bağlanması sağlanır. Kurumsallaşma

¹ Prof.Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, OSMANİYE,
e-posta: mfcavus@osmaniye.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2515-5805>
² Öğr.Gör., Fırat Üniversitesi Kovancılar MYO, ELAZIĞ,
e-posta: eyetis@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-9507-8358>

ile amaçlanan, kurucu ya da işletmeyi sıfırdan alıp belli bir düzeye ulaştıran kişinin yokluğunda da sürekliliği sağlamak ve nesilden nesile aktarılmasını gerçekleştirmektir. Bilgin'e (2007) göre, kurumsallaşma düzeyi yüksek olan örgütler çevresel koşullara uyum sağladıktan sonra yapılarını sabitleyerek kurumda belirlenmiş misyon, vizyon, amaç, kural ve değerler ile çevrelerini etkilemeye başlayacaklardır. Kurumsallaşma ise, genel olarak işletmenin dış çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan uyumlu ve kontrollü faaliyetler sistematığı ve bu sistematığın sonucunda meydana gelen kuralların ve prosedürlerin hayata geçirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Rowan, 1997, s. 343).

2000'li yıllardan bu yana işletmelerde olumlu davranışların yanı sıra olumsuz davranışların da öneminin fark edilmesi üzerine "üretkenlik karşıtı davranışlar" öne çıkmaya başlamıştır (Ödemiş, 2011: 128). Üretkenlik karşıtı davranışlar; önemli örgüt kurallarını kasıtlı bir davranış yoluyla çiğneyerek örgütün kendisine ve/veya çalışanlarına zarar vermek olarak tanımlanmaktadır (Robinson ve Bennett, 2000: 351). Üretkenlik karşıtı davranışları; örgütsel kısıtlılıklar, kişilik özellikleri, adaletsizlik algısı, iş tatminsizliği, örgütte mutsuz olma, stres, sıkılma vb. gibi doğuran pek çok neden vardır. Yapılan tanım dikkate alındığında; işletmelerin temel amaçlarından olan verimlilik, kârlılık ve süreklilik için bu tarz davranışların belirlenmesinin ve önlenmesinin gerekliliği inkâr edilemez. Bu davranışların giderilmesi işletmelerin devamlılığı, verimliliği, karlılığı ve rekabet edebilirlikleri açısından hayati öneme sahiptir. Buradan yola çıkılarak yapılan bu çalışmanın amacı, rekabet edebilirliğin en önemli teminatı olan kurumsallaşmanın üretim karşıtı davranışlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda ilk olarak değişkenler arasındaki ilişkinin kuramsal altyapısı konusuna ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Söz konusu etkinin olup olmadığı Elazığ ilinde organize sanayi bölgesinde yer alan işletmelerde çalışan personellere uygulanan anket sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesi suretiyle incelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kurumsallaşma

Globalleşen dünyada ve yeniliklerin devamlı olarak arttığı günümüzde, işletmelerin kurumsallaşmalarının önemi göz ardı edilemez biçimde ortaya çıkmaktadır. Kurumsallaşma, tipik bir olaylar düzenini ve aralarındaki ilişkileri içeren karmaşık bir süreçtir (Lawrence, Winn, Jennings, 2001: 626). Berger ve Luckmann'a (1967) göre, kurumsallaşma, çalışanın ve eylemin karşılıklı standardize edilmesini ortaya koyar; yani, kurumsallaşma ile birlikte faaliyetler daha sonra toplumsal rollerin bir parçası olarak belirlenmiş aktörler tarafından gerçekleştirilen uygulamalarla özgün bir hal alır. Ayrıca kurumsallaşma, işletmelerin içinde buldukları çevre ile olan uyumları ve bu uyumun zamanla örgüte sağlamış olduğu pozitif etki şeklinde tanımlanmaktadır (Selznick, 1996: 271). Bir işletmenin kurumsallaşması, çevresinin kabulü ve işletmenin devamlılığı anlamına gelmektedir. Yani, kurumsallaşma sürdürülebilir başarı ve rekabet için iyi yönetim sistemlerinin firmalar tarafından uygulanmasıdır (Beşkonaklı ve Solaroğlu, 2013: 34). Kısaca kurumsallaşma, işletmelerin kişilerden bağımsız, varlığını devam ettirebilmesi ve kamuoyuna mal olmasıdır.

Kurumsallaşma sürecinin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Paksoy vd. 2009: 105):

-Kurumsallaşma, süreçlerin değişime tabi tutulması ve yapılandırılmasıdır.

-Kurumsallaşma, işletmelerin değişen çevre şartlarında buldukları konumu ve gelecekteki durumlarını görebilecekleri bir alt yapıya kavuşmalarını sağlayabilir.

-Kurumsallaşma ile birlikte işletmeler büyük bir değişim sürecine girecekleri için, bu süreç uzun bir zaman alır ve sabır gerektirir.

Kurumsallaşma beş unsurdan oluşur. Bunlar; formalleşme, profesyonellik, saydamlık, kültürel güç (örgüt kültürü oluşturma) ve tutarlılıktır. Bu beş boyut yardımıyla işletmeler yapılması gerekenleri bir düzen dâhilinde yapacaklar ve yöneticilerin eksikliklerini göreceklerdir (Meşe, 2005).

Tablo 1. Kurumsallaşmanın boyutları

BOYUTLAR	TANIMI	TEMEL İŞLEVLERİ
Formalleşme	<ul style="list-style-type: none">• Yazılı prosedürlerin varlığı• İşlerin prosedürlere göre yapılması,• Görev, sorumluluk ve iş tanımlarının olması	<ul style="list-style-type: none">• İstikrar kazandırmakta,• Kontrolü sağlamakta,• Koordinasyonu sağlamakta
Profesyonellik	<ul style="list-style-type: none">• Profesyonel yöneticilerin istihdamı,• Profesyonel ve mesleki örgütlere üyelik,• Profesyonellerin otonom olması,• Profesyonellerin mesleki normlara bağlılığı	<ul style="list-style-type: none">• Uyum sağlamayı kolaylaştırmakta,• Güvenirlilik kazandırmakta,• Örgüt kapasitesini artırmakta
Saydamlık	<ul style="list-style-type: none">• Eylemlerin çevresel kurumların normlarına uygun olarak kaydedilmesi,• Saydamlık eylemlerin ilgili sektörel ve mesleki kurumlarca onaylanması,• Sosyal sorumluluk.	<ul style="list-style-type: none">• Meşruluk kazandırmakta,• Güvenirlilik kazandırmakta.
Kültürel güç	<ul style="list-style-type: none">• Etik kuralların, normların ve değerlerin kabullenilme düzeyi,• Etik kuralların, normların ve değerlerin yaygın olması	<ul style="list-style-type: none">• Kontrolü kolaylaştırmakta,• Koordinasyonu kolaylaştırmakta.
Tutarlılık	<ul style="list-style-type: none">• Verilen sözün tutulması,• Misyon, strateji ve eylemler arasındaki uyum,• Aynı sektördeki benzer işi yapan işletmelere benzeme,• Benzer durumlarda benzer tepkileri verme	<ul style="list-style-type: none">• Güvenirlilik kazandırmakta,• Meşruluk kazandırmakta.

Kaynak: Fahri APAYDIN, Örgütlerde Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, 2007, s.47

1.1. Formalleşme

Formalleşme, örgüt eylemlerinin kurallar, standartlar ve sistematik prosedürlerle belirlenerek örgüt içindeki değişik fonksiyonların koordinasyonunu sağlayacak şekilde örgüt yapılarının dizayn edilmesi ve yönetsel fonksiyonların kim tarafından ve nasıl yürütüleceğinin belirlenmesi ve bunların yazılı hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Wallece 1995: 230). Formalleşmeyi gerçekleştiren yapılar daha uzun süre varlıklarını sürdürmektedirler. Bunun nedeni ise işletmenin dengeli bir tutum sergilemesi ve çevresiyle uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Formalleşmenin işletmelerin kurumsallaşmasında önemli bir yer edinmesi, işletmenin eylemlerinin bireysellikten çıkartılarak belirli kurallara bağlanmasıyla açıklanmaktadır. Böylelikle çalışanlar, neyi nasıl yapacaklarını bilerek işletmenin istikrar kazanmasında önemli bir rol oynarlar (Apaydın, 2008: 123).

1.2. Profesyonelleşme

Profesyonelleşme, işletme içerisindeki iş ve işlemlerin o konuda uzman kişiler tarafından yerine getirilmesi, görev, yetki ve sorumluluk dengesinin uzmanlık esasına göre belirlenmesi anlayışına dayanmaktadır (Karavardar, 2011:162). Profesyonelleşmenin, kurumsallaşmanın bir boyutu olarak nitelendirilmesinin temel nedeni profesyonellerin sahip olduğu bilginin işletmenin devamlılığının sağlanmasında önemli bir rolünün olmasıdır. Profesyonelleri bünyesinde barındıran işletmeler, bunların sahip olduğu bilgi birikimi sayesinde hem kendi gelişimlerini sağlamaya çalışırlar hem de çevredeki gelişmeleri yakından takip ederler. Bu durum işletmelerin rekabetçi özelliklerini artırıp devamlılığını sağlarken, profesyonel yönetici istihdamı işletmelerin bilgi ve tecrübelerinin artmasına ve onların uyum içinde çalışmalarına katkı yapacaktır (Karacaoğlu ve Sözbilen, 2013: 43).

1.3. Saydamlık

Kurumsallaşmanın önemli unsurlarından biri olan hesap verebilirlik, işletmelerin meşruluk kazanmak için çeşitli kurumların baskıları sonucunda eylemleri ile ilgili doğru, tam ve önyargısız

bilgiyi topluma ve ilgili kişilere akışını sağlayarak topluma açık hale gelmesi ve eylemlerinden kaynaklanan sonuçların sorumluluğunu üstlenmeleridir (Waddock, 2004: 313). İşletmelerin firma ile ilgili bilgilerini önyargısız, tam ve doğru tutarak, meşruluğu kolaylaştırmak için paydaşlarına ve firma içindeki ilgili çalışanlarına sunması gerekmektedir. Bu durum, firmaya ve yöneticilere olan güveni arttırıp, firma içindeki güven ve duygusal bağlılığın da üst seviyelere çıkmasına neden olurken firmaların kurumsallaşmasını da sağlamaktadır (Apaydın, 2007: 73-74).

1.4. Kültürel Güç

Kültürel güç, işletmenin kültürünü oluşturan değerlerin, inanışların ve temel etik kuralların kabullenilme düzeyi ve işletmede çalışanlarca yaygın olarak paylaşılmasıdır. Çalışanların katılımını arttıran, dayanışmayı pekiştiren ve doğru karar vermeyi sağlayan kültürel güç, işletme performansını arttırdığı gibi işletmenin kurumsallaşma düzeyini de yükseltmektedir (Yılmaz vd. 2005: 1341). Kurumsal kültürün güçlü bir şekilde uygulandığı firmalarda, çalışanlar en zor konularda dahi kendi içlerinde fikir birliğine varabilirler. Ortak hedefler doğrultusunda, firmanın temel değerleri ile çalışanların kişisel değerleri birbiri ile uyum içindedir. Bu nedenle kurum kültürünün güçlü olduğu firmalarda, çalışanların hem firmaya hem de yöneticilere güveni yüksek düzeyde olur (Köse, Tetik ve Ercan, 2001: 222-240).

1.5. Tutarlılık

Tutarlılık; “işletmelerin verdiği sözü tutması; misyonu, stratejisi, eylemleri arasındaki uyum; aynı sektördeki benzer işletmelere benzeme ve benzer durumlarda benzer tepkileri verme” olarak tanımlanmaktadır (Apaydın 2008: 125). İşletmelerin kurumsallaşabilmeleri için tutarlı eylemler sergilemeleri ve kararlar almaları gerekmektedir. İşletmenin güvenilir, tahmin edilebilir ve adil olması onun tutarlı olduğu anlamına gelmektedir. İşletmenin hedefleri ile çalışanlar arasında tutarlılık olmaması, işletmeye olan güvenin azalmasına ve çatışmalar yaşanmasına sebep olurken, bu durumda işletmelerin etkinliğinin ve verimliliğinin istenilen düzeyde olması beklenemez (Wallace, 1995:232).

2. Üretim Karşıtı Davranışlar

Üretim karşıtı iş davranışları, sosyologlar, psikologlar, ekonomistler ile yönetim ve organizasyon alanında görev yapanların ilgi duyduğu çok disiplinli bir çalışma alanıdır (Marcus ve Schuler, 2004: 649). Bu yüzden konuyu farklı bakış açıları ile ele alan araştırmacıların üretim karşıtı iş davranışlarını farklı kuramsal temellere dayandırdığı görülmektedir. Üretim karşıtı iş davranışları, direkt örgütü ve örgütün paydaşlarını hedef alan, isteyerek yapılan ve zarar verme niyetinin açıkça gösterildiği ya da gizli bir şekilde yapıldığı davranışlar olarak ifade edilmektedir (Spector ve Fox, 2002: 4).

Konuya yönelik yapılan literatür incelemesinde üretim karşıtı iş davranışlar ile ilgili en çok kullanılan boyutlandırmanın Spector ve arkadaşları (2006) tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. Bu boyutlandırma, üretkenlik karşıtı iş davranışlarını kötüye kullanma (abuse), üretimden sapma (production deviance), sabotaj (sabotage), hırsızlık (theft) ve geri çekilme (withdrawal) olmak üzere 5 boyutta ele almaktadır. Kötüye kullanma alt boyutu iş arkadaşlarına zarar vermeye yönelik aşağılama, küçümseme, yok sayma, korkutma, tehdit etme gibi psikolojik ve fiziksel olarak zarar verici hareketlerden meydana gelmektedir. Üretimden sapma alt boyutu çalışanın sorumluluğunda olan işleri bilerek ve isteyerek arzulandığı gibi yerine getirmeme, eksik veya yanlış yapma, düşük performans ortaya koyma, bilerek olarak başarısız olma isteği, işi ağırından alma ve iş talimatlarını dikkate almama gibi davranışları kapsamaktadır. Sabotaj alt boyutu bilinçli olarak örgüt üyelerine veya örgüte ait mal ve eşyaları kötüye kullanmayı ifade ederken, hırsızlık ise bu eşyaları çalmaya yönelik girişimleri ifade etmektedir. Geri çekilme alt boyutu ise işe zamanında gelmeme ve işi erken bırakma veya çalışırken verilen molaları gereğinden fazla uzatma gibi davranışları içermektedir.

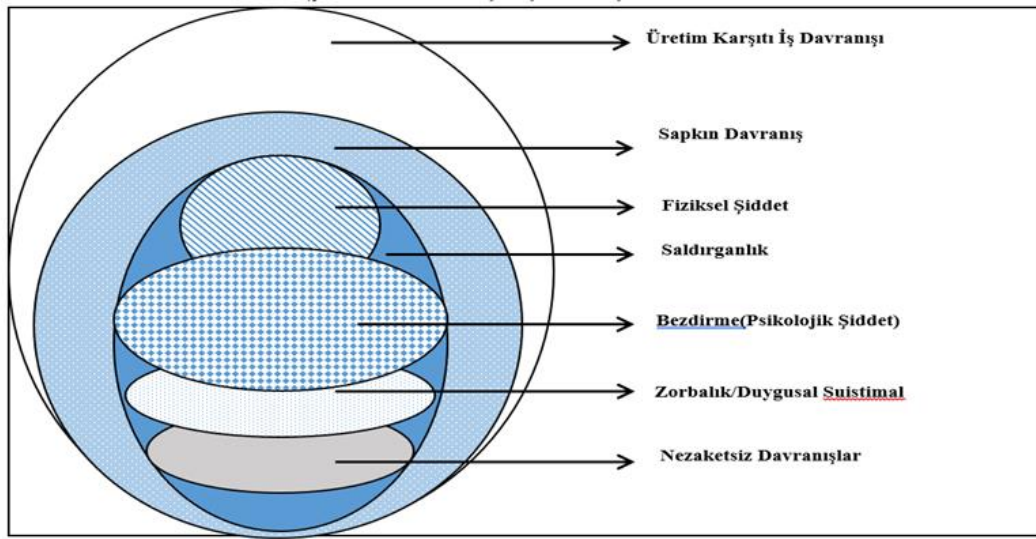
Üretim karşıtı iş davranışlarını konu edinen çalışmaların, davranışın örgüte ve bireye karşı yapılmış olmasına, davranışın şiddet düzeyine, kaynağına ve örgütsel normları ihlal derecesine göre farklılaştığı belirtilmektedir (O'Boyle vd., 2011: 41). Bu davranışlar ya örgüte ya da örgüt çalışanına yönelik olabilmektedir (Spector, 1978: 821). İşyerinde izinsiz bir şekilde kasadan para alınması

direkt örgüte yönelik bir davranış sayılırken, iş arkadaşının fikrinin sahiplenilmesi ise bireye yönelik bir davranış olarak belirtilmektedir.

Çalışan ile örgüt arasındaki uyumun performans üzerinde pozitif etki yaparak örgütün hedeflerine ulaşmasına yardım etmesi birçok araştırma ile ortaya konulmuştur (Zhu ve Chen, 2005). Aksi halde çalışan ile örgüt arasındaki uyumun düşük olması, çalışanların örgütün beklentilerine zıt yönde hareket etmelerine neden olabilecektir. Yapılan araştırmalar sonucunda, çalışan ile örgüt arasındaki uyumsuzluğun veya uyumun düşük olmasının üretkenlik karşıtı iş davranışına neden olacağı görülmektedir (Liu ve Xu, 2012; Polatçı vd., 2014). Bu araştırmada da benzer bir şekilde kurumsallaşma düzeyi ile üretkenlik karşıtı iş davranışı arasında negatif bir etkileşimin olduğu öngörülmüştür ve araştırmanın hipotezi şöyle tasarlanmıştır:

H₁: Kurumsallaşma algısı çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

Şekil 1. Üretim Karşıtı İş Davranışları Türleri

Kaynak: (Pearson vd., 2005: 191).

Şekil 1'de belirtilen her bir davranış türü, üretim karşıtı iş davranışları içerisinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle, üretkenlik karşıtı iş davranışı, örgüte ve örgüt üyelerine yönelik zararlı davranışlardan oluşmakta ayrıca şekilde belirtilen diğer bütün istenmeyen davranış türlerini kapsamaktadır. Sapkın (olağan dışı) davranış, saldırganlık ve nezaketsizlik davranışlarını kapsayan, örgütsel davranış biçimini ihlal eden bir tür üretkenlik karşıtı iş davranışıdır. Saldırganlık, fiziksel şiddet, bezdirme, duygusal suiistimal ve zorbalık davranışlarını içermekte ve nezaketsiz davranışların bir bölümünü kapsamaktadır. Fiziksel şiddet, aşırı şiddet unsurlarını bünyesinde barındıran ve fiziksel saldırıya yönelik davranışlardan meydana gelmektedir. Bezdirme, orta ile yüksek şiddet arası, fiziksel ya da fiziksel olmayan ve süreklilik gösteren saldırgan davranışlardan oluşurken, zorbalık/duygusal suiistimal ise düşük ile orta şiddet arası, fiziksel olmayan bunun yanında süreklilik gösteren saldırgan davranışlardan oluşmaktadır. Nezaketsiz davranışlar, düşük şiddet içeren, bilinçsizce tesadüfi gerçekleşen ya da doğrudan zarar verme niyeti ile yapılan saldırgan davranışlardan oluşmaktadır. Nezaketsiz davranışların saldırganlık bölümü içerisinde kalan kısmı, zarar verme niyetiyle yapılan ancak, hiç kimse (azmettirici, hedef, gözlemciler ve diğer bireyler) tarafından zarar verme niyetinin tam olarak anlaşılmadığı davranışlardan meydana gelmektedir. Nezaketsiz davranışların saldırganlık bölümü dışında kalan kısmı ise zarar verme niyetiyle gerçekleştirilmeyen, ancak habersiz ya da kazara ortaya çıkan bilinçsiz davranışlardan oluşmaktadır (Pearson vd., 2005: 190-191).

3. YÖNTEM

Kurumsallaşma algısının üretim karşıtı davranışlara etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu araştırmada, ilk olarak örneklem ve araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra araştırma örnekleminde elde edilen verilerle, araştırma modeline ilişkin analizler yapılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ve regresyon katsayılarının belirlenmesi ile hipotezler test edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular mevcut literatür ile karşılaştırılarak yönetici ve uygulayıcılara önerilerde bulunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Bu çalışma işletmelerin kurumsallaşma algılarının ve düzeylerinin, üretim karşıtı davranışlar üzerindeki etkisini belirlemeye odaklanmıştır.

Bu çalışmanın amacı kurumsallaşma algısının üretim karşıtı davranışlara etkisinin elde edilen veriler aracılığıyla analiz edilmesidir.

İşletmelerin verimliliğinin artmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında kurumsallaşma algısı oldukça önemli bir etkidir. Kurumsallaşma ile birlikte işletmeler, işlerini standartlaşan kalıplarda ve profesyonel bir şekilde gerçekleştirme imkânı bulacaklardır. Böylelikle firmaların sürekliliği, başarısı ya da ömrü bir kişiye bağımlı hale gelmeyecektir. Kurumsallaşan işletmeler, meşrulaşmakta ve diğer işletmelerin güvenini kazanarak onlarla sağlıklı ve uzun süreli ilişkiler gerçekleştirebilmektedirler.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın ana kütesini Elazığ Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermekte olan kurumsal firmaların çalışanları oluşturmaktadır. Elazığ Organize Sanayi Bölgesinde 2019 yılı itibarıyla toplam 104 firma faaliyette bulunmaktadır. Bu firmalarda da toplam 4928 kişi istihdam edilmektedir. Kolayda örnekleme yöntemi ile bu çalışanlardan 148 tane anket toplanmış olup, hatalı veya eksik doldurulmuş olan anketlerin elenmesinden sonra 112 anket analize tabi tutulmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları

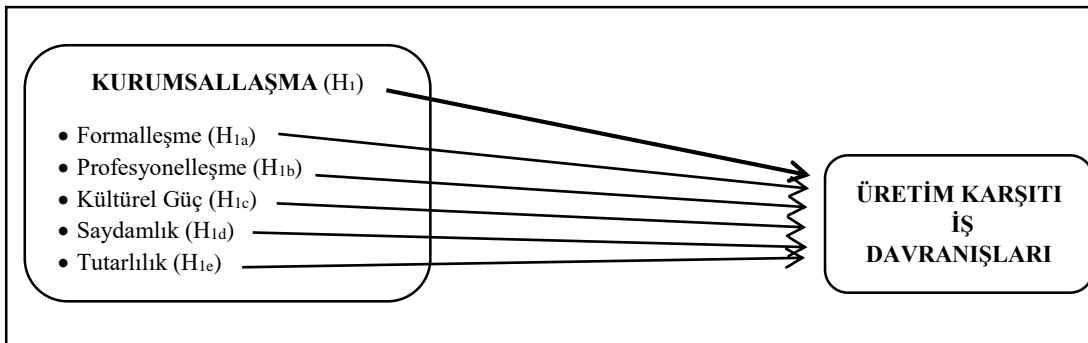
Araştırmada kullanılan soru formu kurumsallaşma algısı ve üretkenlik karşıtı iş davranışı ölçekleri ile katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamında 5'li Likert derecelemesinden yararlanılmıştır.

***Kurumsallaşma Algısı Ölçeği:** Kurumsallaşma düzeyini ölçmek için 5 boyut ve toplamda 31 önermeden oluşan ölçekler kullanılmıştır. Bunlar; formalleşme (Wallace, 1995/5 önerme), profesyonelleşme (Apaydın, 2008/8 önerme), kültürel güç (Tavşancı, 2009/6 önerme), saydamlık (Apaydın, 2008/5 önerme) ve tutarlılık (Apaydın, 2008/7 önerme) boyutlarından oluşmaktadır.

***Üretim Karşıtı İş Davranışları Ölçeği:** Üretim karşıtı davranışları ölçmek için Spector vd. (2006) tarafından, 33 madde olarak geliştirilen ve sonrasında 2010 yılında 10 önermelik kısa formu oluşturulan ölçek kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 2. Araştırmanın modeli

Araştırmanın modeline dayanarak aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H₁: Kurumsallaşma algısı çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{1a}: Formalleşme boyutu çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{1b}: Profesyonelleşme boyutu çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{1c}: Kültürel güç boyutu çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{1d}: Saydamlık boyutu çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{1e}: Tutarlılık boyutu çalışanların üretim karşıtı davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

4. BULGULAR

4.1. Frekans Analizi

Yapılan frekans analizi sonucu 112 adet katılımcının %62,5'inin (70 kişi) erkek, %37,5'inin (40 kişi) kadın olduğu görülmüştür. Katılımcıların %43,8'i (49 kişi) 26-30 yaş aralığı ile en büyük payı oluşturmaktadır. Katılımcıların %64,3'ü (72 kişi) evli, %37,5'i (40 kişi) bekâr çalışanlardan oluşurken, bu çalışanların %48,2'si (54 kişi) lisans düzeyinde eğitimlidir. İşletmelerin ana faaliyet konularına göre bir değerlendirme yapıldığında en büyük oranın %22,3 (25 kişi) ile gıda üretimi yapan meslek grubuna ait olduğu görülmektedir. Katılımcıların %34,8'i (39 kişi) büro çalışanı en büyük payı oluşturmaktadır. İşletmelerin sektördeki hizmet yılına göre bir değerlendirme yapıldığında %45,5 (51 kişi) oran ile 11-15 yıl en büyük paya sahip iken, ortalama çalışan sayısına göre yapılan değerlendirmede %38,4'lik (43 kişi) oran ile 51-100 kişi arası en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Son olarak çalışanların işletmedeki görev süreleri değerlendirildiğinde %48,2 (54 kişi) oran ile 2-5 yıl arası en yüksek paya sahiptir.

Tablo 2. Demografik Analiz Sonuçları

Cinsiyet	Sayı	%	Eğitim Düzeyi	Sayı	%
Kadın	42	37,5	İlköğretim/Ortaokul	9	8
Erkek	70	62,5	Lise	20	17,9
Toplam	112	100	Ön lisans	22	19,6
Yaş	Sayı	%	Lisans	54	48,2
25 ve altı	11	9,8	Lisans Üstü	7	6,3
26-30	49	43,8	Toplam	112	100
31-35	35	31,3	Faaliyet Konusu	Sayı	%
36-40	14	12,5	Tekstil	14	12,5
41 ve üzeri	3	2,7	Gıda	25	22,3
Toplam	112	100	Makine	17	15,2
Medeni durum	Sayı	%	Mobilya	11	9,8
Evli	72	64,3	Mermer	10	8,9
Bekâr	40	35,7	İnşaat	13	11,6
Toplam	112	100	Diğer	22	19,6
İşletme Hizmet yılı	Sayı	%	Toplam	112	100

1-5	10	8,8		Statü	Sayı	%
6-10	1	1		İşçi	30	26,8
11-15	51	45,5		Büro çalışanı	39	34,8
15 yıl ve üzeri	50	44,6		Alt Düzey Yönetici	27	24,1
<i>Toplam</i>	112	100		Orta Düzey Yönetici	11	9,8
Çalışan Sayısı	Sayı	%		Üst Düzey Yönetici	5	4,5
1-10	4	3,6		<i>Toplam</i>	112	100
11-50	34	30,4		Çalışanın Hizmet Yılı	Sayı	%
51-100	43	38,4		1 yıl ve altı	14	12,5
101 ve üzeri	31	27,7		2-5	54	48,2
<i>Toplam</i>	112	100		6-10	39	34,8
				10 yıl ve üzeri	5	4,5
				<i>Toplam</i>	112	100

4.2. Güvenilirlik Analizi

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler		Cronbach's Alpha
Üretim Karşıtı Davranışlar		0.913
Kurumsallaşma		0.962
Kurumsallaşmanın Alt Boyutları	1- Formalleşme	0.865
	2- Profesyonelleşme	0.888
	3- Kültürel Güç	0.851
	4- Saydamlık	0.808
	5- Tutarlılık	0.903

Kurumsallaşma ölçeği ve üretkenlik karşıtı iş davranışları ölçeğine ait iç tutarlılıkları değerlendirmek amacıyla Cronbach alfa değerlerine bakılmıştır. Wallace (1995) tarafından geliştirilen ve Apaydın (2008); Tavşancı (2009); Şanal (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan 31 maddelik “Kurumsallaşma Ölçeği” genel güvenilirliği Yağcı (2014: 127) tarafından 0,984 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değeri çalışmamız için hesaplanmış ve Alpha=0,962 olarak bulunmuştur. Spector ve Fox tarafından 33 soru olarak geliştirilen ve Ödemiş (2011: 97) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları Ölçeği” genel güvenilirliği Ödemiş tarafından 0,918 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değeri bizim çalışmamız için ayrıca hesaplanmış ve Alpha=0,913 olarak bulunmuştur. Bu alfa değerleri ölçeklere ait içsel tutarlılıkların çok güvenilir düzeyde var olduğunu göstermektedir.

4.3. Regresyon Analizi

Kurumsallaşmanın alt boyutlarının üretim karşıtı davranışları etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve Tablo 5’de belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Üretim Karşıtı Davranışlar				
		Beta	t	Sign.	Tolerance	VIF
Kurumsallaşma	Formalleşme	0,079	0,743	0,459	0,423	2,362
	Profesyonelleşme	-0,396	-1,977	0,051	0,216	4,639
	Kültürel Güç	0,035	0,204	0,839	0,273	3,665
	Saydamlık	-0,462	-2,984	0,004	0,307	3,262
	Tutarlılık	0,300	1,796	0,075	0,212	4,718
R ²		0,188				
Düzeltilmiş R ²		0,150				
F		4,906				
Sign.		,000				

Tablo 4'te görüldüğü gibi oluşturulan çoklu regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0.188 olarak bulunmuştur. Yani üretim karşıtı davranışları, kurumsallaşmayı oluşturan beş değişken % 18,8 (R²=0.188) oranda açıklayabilmektedir. Modelde yer alan değişkenlerden saydamlık üretim karşıtı davranışları etkilemekte ($\beta = -0.462$; $P < 0.05$) formalleşme, profesyonelleşme, kültürel güç ve tutarlılık ise üretim karşıtı davranışları etkilememektedir ($\beta = 0.079$; $P > 0.05$; $\beta = -0.396$; $P > 0.05$; $\beta = 0.035$; $P > 0.05$; $\beta = 0.300$; $P > 0.05$). Yukarıda yer alan sonuçlar bağlamında kurumsallaşmanın alt boyutlarından olan saydamlığın üretim karşıtı davranışlar üzerinde negatif yönde etkili olduğunu öngören H_{1d} hipotezi kabul edilmiştir. Yine kurumsallaşmanın alt boyutlarından olan formalleşme, profesyonelleşme, kültürel güç ve tutarlılık değişkenlerinin üretim karşıtı davranışlar üzerinde negatif yönde etkili olduğunu öngören H_{1a}, H_{1b}, H_{1c} ve H_{1e} hipotezleri reddedilmiştir.

5.TARTIŞMA VE SONUÇ

Kurumsallaşma işletme sürekliliğinin sağlanmasında ve verimliliğin artmasında oldukça önemli bir etkidir. İşlerin standartlaşan kalıplarla profesyonel olarak gerçekleştirilmesi, kişilerden bağımsız bir başarıyı kaçınılmaz hale getirecektir. Bu sayede firmaların devamlılığı, başarısı ya da ömrü sadece bir kişi ile bağımlı kalmayacaktır. Kurumsallaşan işletmeler, meşrulaşmakta ve diğer işletmelerin güvenini kazanarak onlarla sağlıklı ve uzun süreli ilişkiler gerçekleştirebilmektedirler.

Literatürde aynı konuda bir çalışmaya rastlanılmaması ile üretim karşıtı davranışlarla beraber en çok kullanılan kavramlardan biri olan örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalarda anlamlı negatif bir ilişki olduğu görülmüştür (Ariani, 2012; Hu, Hung ve Ching, 2015; Nikkah-Farkhani, Hoshyar ve Bagherieh-Mashhadi, 2017). Benzer konulu çalışmalarda, demokratik yönetim tarzının iş görenlerin üretkenlik karşıtı davranışlarını negatif yönde etkilediği görülmektedir (Kanten ve Ülker, 2014). Çatışma yönetimi algısı ile üretkenlik iş davranışları arasındaki ilişkinin (Çavuş vd., 2016) incelendiği çalışmada çatışma yönetiminin alt boyutlarından uzlaşma ile üretkenlik karşıtı davranışlar arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bir diğer çalışmada ise iş-yaşam kalitesinin üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerinde anlamlı ve negatif yönlü etkisi olduğu ortaya konulmuştur (İplik vd., 2017). Banks, Whepley, Oh ve Shin (2012), örgütü ve bireyleri hedef alan üretkenlik karşıtı iş davranışlarının, bireysel örgütsel bağlılıklar tarafından yönetildiğini belirtmiştir. Onların araştırması, duygusal tükenmenin, duygusal emek ile üretkenlik karşıtı iş davranışları arasındaki bağlantıyı çalışan bağlılığındaki bir düşüşle tanımlayan, üretim karşıtı iş davranışlarının bir öncüsü olduğunu göstermiştir. Bu da sosyal strese dayalı üretkenlik karşıtı iş davranışlarına duygusal merkezli model için Burk-Lee ve Spector' un (2006) partikül desteği tarafından daha fazla desteklenmiştir. Bir diğer çalışmada ise firmalardaki kurumsallaşma düzeyinin rekabet gücüne etkisi araştırılmıştır. Analizler sonucunda kurumsallaşma düzeyi ile rekabet gücü arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir etki görülmüştür (Tavşancı, 2009). Bir başka çalışmada da kurumsallaşmanın örgütsel ve finansal

performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapılan analizler neticesinde kurumsallaşma algısının örgütsel ve finansal performansı etkilediği, dolayısıyla da işletmelere rekabet avantajı sağladığını ortaya koymuştur (Apaydın, 2007).

Bu çalışma işletmelerin kurumsallaşma algılarının ve düzeylerinin, üretim karşıtı davranışlar üzerindeki etkisini belirlemeye odaklanmıştır. Bu amaç etrafında nicel yöntemlerle elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, üretim ve hizmet sektöründe çalışanların kurumsallaşma algılarının (formalleşme ort. (4,30), profesyonelleşme ort.(4,34), kültürel güç ort. (4,19), saydamlık ort.(4,26), tutarlılık ort. (4,30)) yüksek, üretim karşıtı iş davranışlarının (üretim karşıtı davranışlar ort.(1,43)) düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda kurumsallaşmanın alt boyutlarından olan saydamlığın üretim karşıtı davranışlar üzerinde negatif yönde etkili olduğunu öngören H_{1d} hipotezi kabul edilmiştir. Yine kurumsallaşmanın alt boyutlarından olan formalleşme, profesyonelleşme, kültürel güç ve tutarlılık değişkenlerinin üretim karşıtı davranışlar üzerinde negatif yönde etkili olduğunu öngören H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} ve H_{1e} hipotezleri reddedilmiştir. Bu nedenle araştırmada beklenen düzeyde etkiye ulaşılamamıştır.

Yapılan bu araştırmada bazı sonuçların literatüre uygun çıkmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ise örneklem olarak seçilen bölgedeki işletmelerde yönetimsel anlamda sorunların olmasıdır. Ayrıca örneklemin dar bir çerçevede kısıtlı kalması ve daha çok aynı sektörde çalışan işletmelerin olması etkilemiştir.

Bu çalışmada, kurumsallaşma konusuna yönelmemizi sağlayan etken, kurumsallaşma çalışmalarına firmaların ve araştırmacıların zamanla daha fazla ilgi göstermeye başlamasıdır. Buna rağmen, ülkemizde kurumsallaşma ile üretim karşıtı davranışlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların sayısının halen beklenen düzeye ulaşılmadığı görülmektedir. Bu yüzden, kurumsallaşma düzeyini ölçen ve kurumsallaşma düzeyi ile bağımlı değişken arasında (üretim karşıtı davranışlar) ilişkiyi açıklayacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Diğer taraftan yapılan bu çalışmanın kurumsallaşma algısı ve üretim karşıtı davranışlar kavramını ilk olarak bir arada incelemesi sebebiyle hem bilime hem de uygulamaya yönelik yapılacak yeni çalışmalara katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. İlerde yapılacak çalışmalara farklı değişkenler eklenebilir, araştırmacılar çalışmalarını farklı veri toplama ve başka bir örnekleme yöntemleri ile zenginleştirebilirler.

Kaynakça

- Ak, G. (2010). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmanın İşletme Başarısına Olan Etkileri: Aydın İlinde Faaliyet Gösteren Aile İşletmeleri Örneği. Doktora Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ariani, D. W. (2012). Leader-member exchanges as a mediator of the effect of job satisfaction on affective organizational commitment: An empirical test. *International Journal of Management*, 29(1), 46-56.
- Apaydın, F. (2007). Örgütlerde Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri, Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, s.47.
- Apaydın, F. (2008). Kurumsallaşmanın Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Performansına Etkileri, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7): 121-145.
- Banks, G.C., Whelpley, C.E., Oh, I., & Shin, K. (2012). How are emotionally exhausted employees harmful? *International Journal of Stress Management*, 19(3), 198-216.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (1967). The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. New York: Anchor Books.
- Beşkonaklı, E., Solaroğlu, İ. (2013). “Yolumuz Uzun, Değişim Gelişim Kurumsallaşma ve Kurumsal Kültür Üzerine”, *Türk Nöroşirürji Derneği Bülteni*, (33-38), İstanbul
- Bilgin, N. (2007). Aile Şirketleri Kurumsallaşma Eğilimleri: Ankara Kobi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Boselie, P., Paauwe, J. ve Richardson, R. (2003). Human Resource Manegement, Institutionalization and Organizational Performance: A Comparison of Hospitals, Hotels and Local Government, *The International Journal of Human Resource Management*, 14 (8), 1407-1429.
- Burk-Lee, V. ve Spector, P.E. (2006). The social stressors-counterproductive work behavior link: Are conflicts with supervisors and coworkers the same? *Journal of Occupational Health Psychology*, 11(2), 145-156.
- Çavuş, M. F., Develi, A., Güğercin, S., Akbulut, M. (2016). Çatışma Yönetimi Algısı ve Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları, 4. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı, 306-311.
- Hu, Y.-L., Hung, C.-H., & Ching, G. S. (2015). Examining the counterproductive work behaviors within Taiwan academic setting: A pilot study. *Higher Education Evaluation and Development*, 9(1), 63-82.
- Kanten, P. ve Ülker, F. (2014). “Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 16-40.
- Karacaoğlu, K. ve Sözbilen, G. (2013). “Kurumsallaşmanın Konaklama İşletmelerinin Kurumsal Girişimcilik Düzeyleri Üzerine Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Uygulama”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 41-56.
- Karavardar, G. (2011). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma, Yetki Devri ve Belirsizliğe Tolerans, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 159-162
- Karpuzoğlu, E. (2004). “Aile Şirketlerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma”, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, Kongre Kitabı, 2. Baskı, Editör: Tamer Koçel, (42-53), İstanbul
- Köse S., Tetik S. ve Ercan C. (2001). Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 7(1), 219-242
- Lawrence, T. B., Winn, M. I., & Jennings, P. D. (2001). The temporal dynamics of institutionalization. *Academy of Management Review*, 26, 624-644
- Liu, Z. ve Xu M. (2012), “Preliminary Exploring the Influence of Person-Organization Fit on Counterproductive Work Behavior”. *International Business and Management*. (4-2), 133- 139.
- Marcus, B. ve Schuler, H. (2004). “Antecedents of counterproductive behavior at work: a general perspective”, *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 647-660.
- Meşe, B. (2005), Aile Şirketlerinin Kurumsallaşması, Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meyer, J. ve Rowan, B. (1997). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*. 83(2), 340-363.
- Nikkah-Farkhani, Z., Hoshyar, V., & Bagherieh-Mashhadi, A. (2017). The impact of person-organization fit and organizational commitment on counterproductive work behavior: An empirical study on health sector. 13. International Conference On Knowledge, Economy and Management Proceedings, Baku, Azerbaijan.
- O’Boyle, E. H., FORSYTH, D. R., O’Boyle, A. S. (2011). “Bad apples or bad barrels: An examination of group-and organizational level effects in the study of counterproductive work behavior”, *Group and Organization Management*, 36(1), 39-69.
- Ödemiş, S. N. (2011). “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Üzerine Etkileri: Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 128-129.
- Özler, D. E., Özler, H. ve Gümüştekin, G. E. (2007). Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişim Evreleri ve Kurumsallaşma, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 17: 437-450.
- Paksoy, H. M., Soysal, A. ve Özçalıcı M. (2009). Yeni kurulan üniversitelerde kurumsallaşma süreci: Kilis 7 Aralık Üniversitesi’nde bir araştırma. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 101-115.
- Pearson, C.M., L.M. Andersson, C.L. Porath (2005) “Workplace Incivility”, in S. Fox, P.E. Spector (ed), Counterproductive Work Behavior: Investigations of Actors and Targets, 177-200, Washington, DC: American Psychological Association.

- Polatçı, S., Özçalık, F., Cindioğlu, M., 2014) Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Kişi-Örgüt Uyumunun Etkileri, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3), ss. 1-12, Niğde
- Robinson, S. L. ve Bennet, R. J. (2000), "Development of a Measure of Workplace Deviance" *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360
- Selznick, P. (1996). "İstitutionalism 'Old' and 'New'", *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 270-277.
- Spector, P. E. (1978). "Organizational frustration: A model and review of the literature", *Personnel Psychology*, 31, 815-829.
- Spector, P. E. ve Fox, S. (2002). "An emotion-centered model of voluntary work behavior: Some parallels between counterproductive work behavior (CWB) and organizational citizenship behavior", *Human Resources Management Review*, 12, 269-292.
- Spector, P. E. (2006). Method variance in organizational research: Truth or urban legend? *Organizational Research Methods*, 9, 221-232.
- Şanal, M. (2011). "Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Kurumsal Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma" Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tavşancı, S. (2009). Firmalardaki Kurumsallaşma Düzeyinin Rekabet Gücüne Etkisi Üzerine Bir Araştırma Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, H.T. (2011). "Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmama", Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya
- Waddock, S. (2004), Creating Corporate Accountability: Foundational Principles to Make Corporate Citizenship Real, *Journal of Business Ethics*, 50(4), 313-327.
- Wallece, J. E. (1995). Organizational and Professional Commitment in Professional and Nonprofessional Organizations *Administrative Science Quarterly*, 40(2), 228-255.
- Yağcı, E. (2014). Konaklama İşletmelerinde Kurumsallaşmanın İş Yaşam Dengesi Aracılığıyla Tükenmişlik Düzeyine Etkisi: Beş Yıldızlı Otel Genel Müdürleri Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yılmaz C., Alpkan L., Ergün E. (2005). "Cultural Determinants of Consumer- and Learning-Oriented Value System and Their Joint Effects on Firm Performance", *Journal of Business Research*. 58, 1340-1352.
- Zhu, Q. ve Chen, W. (2005), "Measuring Index and Models with Employee-Organization Value Fit", *China Industrial Economy*, (5), 88-95.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 289-302, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 07.03.2019 **Kabul Tarihi:** 15.07.2019

GENÇLERDE AİDİYET DÜZEYİNİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: FIRAT ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

*The Effect Of Family Belonging Level On The Academic Achievement In Young People:
Firat University Faculty Of Economics And Administrative Sciences Case*

Ömer Şükrü YUSUFOĞLU¹

Gökçe CEREV²

ÖZ

Gençler sosyalleşmeye ilk olarak aile kurumu içinde başlarlar. Gençlerin davranış, sosyalleşme ve çevre ile etkileşiminin gelişmesinde aile önemli bir yere sahiptir. Aile ile gençlerin kurmuş olduğu iletişim akademik başarı düzeylerine de etki eden önemli bir faktördür. Bu çalışmada gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Çalışmanın evren boyutunu Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak nicel metotlar tercih edilmiş, veri toplama aracı olarak anket tekniği ve likert ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada örneklem grubuna anket soruları ile birlikte Mavili, Kesen ve Daşbaşı tarafından geliştirilen “Aile Aidiyet Ölçeği” uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21.0 programına yüklenmiş verilere Betimleyici testler, T Testi, Tek Yönlü Anova Testi, Tukey Testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet düzeyleri arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda aile aidiyet düzeyi yüksek olan gençlerde akademik başarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç, Üniversite, Aile, Aidiyet, Akademik Başarı

ABSTRACT

The youth begins to socialize first in the family institution. The family has an important place in the development of the youth's behaviour, socialization and interaction with the environment. The communication between young people and their families is an important factor affecting their academic achievement levels. In this study, the relationship between the academic achievement of the young people and their level of belonging to the family were investigated.

The universe of the study consists of students studying in Faculty of Economics and Administrative Sciences of Firat University. In the study, quantitative methods were preferred as data collection method, survey technic and likert scale was used as data collection tool. In the study, together with survey questions, the ‘Family Belonging Scale’, which was developed by Mavili, Kesen and Daşbaşı was applied to the sample group. The data were loaded to SPSS 21.0 software package, and descriptive tests, t test, one-way ANOVA test and Tukey test were applied to the data. According to the data obtained, it was determined that there was a relationship between the academic achievements of young people and their family belonging levels. As a result of the study, it was determined that academic achievement was high in young people with high family belonging levels.

Keywords: The young person, University, Family, Belonging, Academic Achievement

¹ Dr. Öğ. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

e-posta: osyusufoglu@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-3173-7251>

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,

e-posta: gcerev@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9908-343X>

GİRİŞ

Bir toplumun geleceğini ve en önemli beşerî sermayesini gençler oluşturmaktadır. Toplumların iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmelerinde gençlere önemli roller düşmektedir. Gençler değişen ve gelişen dünyamızda toplumların ilerleyebilmesi için birer fırsattır. Bu fırsatı olumlu bir şekilde değerlendirebilmek ve toplumsal katkıyı en üst düzeye çıkarabilmek için gençlere yönelik yapılması gereken önemli eylemlerden biriside eğitimidir. Eğitim gençlerin piyasa şartları ile uyum içinde olmasını sağlayarak verimli ve kaliteli üretim ile hizmet sunmalarının yolunu açar. Kısaca eğitilmiş bireylerin toplumlarına sağlayacakları katkının beklenti düzeyi yüksektir.

Eğitimde elde edilen kazanımların ölçülmesinin bir yolu da akademik başarı düzeyidir. Akademik başarı düzeyi yüksek olan bireyler genel olarak çalışkan ve bilgili olarak tanımlanır. Bu bireylerin akademik seviye düzeyleri yükseldikçe buldukları topluma sundukları toplam katkı düzeyi de artmakta ve daha fazla fayda sağlamaktadır. Akademik başarı düzeyini ortaya koyan bir sonuç da genel ağırlıklı not ortalamasıdır. Bireylerin almış oldukları eğitimler sonucunda elde ettikleri not düzeyi onların eğitimlerden elde ettikleri kazanım seviyesinin ölçülmesinin bir yöntemidir. Akademik başarıya etki eden faktörlerden biriside ailenin genel durumudur. Aile ile genç arasında ortaya çıkan bağ ve ilişki durumu gençlerin akademik hayattaki başarılarına etki eden önemli etkenlerden birisidir (Bean ve diğ., 2003:524).

Bu çalışmada aidiyet duygusu genelinde gençlerin aile aidiyet duygusu düzeyleri ve akademik başarılarındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde literatür çalışması ile aidiyet ve aile aidiyet kavramları açıklanmış, ikinci bölümde aile aidiyetinin önemi ve etkileri ortaya konulmuş çalışmanın üçüncü ve son bölümünde aile aidiyetinin gençlerin akademik başarısına yönelik etkileri yapılan alan araştırması verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Aidiyet Kavramı

Ait olma duygusu insanın dünyaya gözlerini açması ile başlayan ve yaşamın ilerleyen evrelerin farklı şekilde biçimlenen bir duygudur. Aidiyet kelimesinin sözlük anlamı ‘‘ilişkin’’, ‘‘ilgi’’ olarak ifade edilmektedir (www.tdk.gov.tr). Aidiyet; kelime anlamının da ortaya koyduğu gibi bireyin kendisini bir konuya, yere, topluluğa, varlığa ilişkilendirmesi ve ilgi duyması olarak tanımlanabilmektedir.

Aidiyet duygusu insanoğlu var oluşu ile ortaya çıkan ve insanlığın kendisi ile özdeşleşen bir duygudur. İlkel toplumlardan günümüzde ki gelişmiş toplumlara kadar insanın aidiyet duygusu içinde bulunma ihtiyacı hep var olmuştur. İlkel toplumlarda yerleşik düzenin ortaya çıkabilmesi, barınma ihtiyacının giderilmesi, savunma ve güvende bulunabilme için grup üyesi ve bu gruba ait olma olarak ortaya çıkan aidiyet (Levett ve diğ., 2007:212), insanoğlu geliştikçe farklı boyutlar ile şekillenmeye başlamıştır. Bu gelişme içerisinde insanoğlunun ihtiyaçları aidiyet duygusunun biçimlenmesine yön vermiştir. İnsanı ihtiyaçlarını hiyerarşik bir yapıda açıklayan Maslow aidiyet duygusuna ve ihtiyacına da önem vermiştir. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi literatürde kabul görmüş ve birçok çalışmada kullanılmış teoridir. Maslow’un ihtiyaçlar teorisinde insanın önemli ihtiyaçlarından birisi de özellikle ergenlik başlangıcı ile ortaya çıkan kimlik ve statüye bağlılık, aidiyet ve benlik duyma ihtiyacı gelmektedir (Kuşat, 2003:49).

Maslow insan ihtiyaçları içinde aidiyet duygusunu açıklarken bireyin kabul edilme, değer görme ve kendini önemli hissetme duygusunun karşılanarak tatmin edilmesini öne çıkarmıştır. Aidiyet bu çerçevede değerlendirildiğinde bir etkileşim süreci olarak değerlendirilebilmektedir. Aidiyet bir gurubun parçası olma ve grup içinde değer bulma olarak ifade edilebilmektedir (Levett ve diğ. 2007:211). İnsan bir gruba kendini ait hissederse ve o grup içinde değer bulursa özellikle sevgi ve saygınlık görme ihtiyaçlarını giderdiği gibi güven içinde hareket etme duygusunu da tatmin edebilmektedir (Aytaç, 2000:65).

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramitti

Kaynak: Maslow's Hierarchy of Needs, McLeod, S. A. (2007)

Maslow insan ihtiyaçlarını hiyerarşik bir yapıda açıklarken temel ihtiyaçların giderilmeden bir üst basamağa geçilemeyeceğini vurgulamaktadır. Maslow'un yaklaşımında aidiyet fiziksel ve güvenlik ihtiyaçlarından sonra gelmekte ve sevgi ihtiyacı ile bir bütünlük kurmaktadır (Suzanne ve Stephen, 2003:317-318). Maslowun ihtiyaçlar hiyerarşinde ifade ettiği gibi insan için aidiyet duygusu bir ihtiyaç ve gerekliliktir. Aidiyet insanın kendisini gerçekleştirebilmesi için önemli bir duygudur ve göz ardı edilemez (Robert ve Richard, 2006:1121). Tüm bu yaklaşımlar genelinde aidiyet duygusunun insanın başka bir değere (insan, grup, yer, eşya vb.) bağlı olması olarak ifade edilebilir (Poston, 2009:348-349).

Aidiyet duygusu yaşamın her dönemi için vazgeçilmez bir unsurdur. Birey doğumundan itibaren bağlanma ve güven duyguları geliştirir. Bebeklik, çocukluk ve ergenlik yılları hep aidiyet duygularını pekiştirme çabalarıyla geçirilir. Yetişkinlikte de bu durum devam eder. Erikson'a göre genç yetişkinler (18-30 yaş) kendini yakın ilişkilere adamaya, bu ilişkilerin güçlü yanlarını bulmaya hazırdır. Bireyin karşılıklı güven oluşturmada ve aidiyet duygusundaki başarısızlığı yabancılaşmaya ve yalıtılmışlığa neden olur (Tarhan&Kılıç: 2016: 104-105).

2. Aile Aidiyetinin Önemi

Aile yapısal olarak kendi içinde farklı ve özel dinamiklere sahip bir kurumdur. Kişinin ailesine karşı hissetmiş olduğu aidiyet duygusunun düzeyi önemlidir. Aidiyet düzeyi yüksek olan kişilerin aile ile kuracakları bağ ve iletişim daha kuvvetli bir hale gelirken aynı zamanda üstlenebilecekleri sorumluluk düzeyi artmakta, diğer aile bireyleri ile yardımlaşma düzeyi yükselmekte, grup içindeki süreçlere dahil olma olasılığı artmaktadır (Stamper ve diğ., 2007:314).

Aile insan neslinin devamını sağlayan biyolojik fonksiyona ve öneme sahiptir. Ancak ailenin özelliği yalnızca bununla sınırlı değildir. Aile aynı zamanda psikolojik bir tatmin ortamıdır. Bireylerin yalnızlığı önemli ölçüde aile ortamıyla giderilir ve bu şekilde aile maddi-moral savunmayı sağlayan birlik haline gelir (Aydın, 2011: 38). Aile ortamı içerisindeki samimi ve yoğun duygular aile üyeleri arasındaki bağlılığı ve biz duygusunu güçlendirerek üyelerin psikolojik doyuma ulaşmasını sağlamaktadır (Aksoy, 2016: 69).

Ailenin bir diğer önemli fonksiyonu eğitici ve öğretici olmasıdır. Bireyler sosyalleşme yolunda ilk eğitimi ailelerinden alırlar. Toplumsal yaşamın istikrar ve devamlılığı için gereken değerler ve kurallar, aile yaşamı içinde öğrenilir. Bireyler nasıl ki toplumsal yaşamda birtakım roller ve sorumluluklara sahiplerse, aile bireyleri de aile içinde birtakım rollere ve sorumluluklara sahiptirler (Çağan, 2013: 83). Bu rol ve sorumluluklar her ne kadar aidiyet duygusundan doğsa da, aynı zamanda bunlara sahip olmak da aidiyet duygusunu önemli ölçüde pekiştirmektedir.

Nazlı'ya göre sağlıklı ailelerde roller açık, belirgin ve birbirini tamamlar. Bu nedenle eğer ailede bir üye geçici olarak rolünü yerine getiremezse diğer üyeler onun rolünü üstlenirler (Nazlı, 2016:

26). Burada aidiyet duygusunun güçlü bir etkisi söz konusudur. Aidiyet duygusu aile için sosyal katılımın bir parçasıdır ve ailenin bireyleri aidiyet duygusunu karşılayabilmek için diğer bireyler ile iletişim yaşamaktadır (Hill, 2006:211). Aile aidiyet duygusu kişiden kişiye değişiklik göstermekte ve diğer aile bireyleri ile kurmuş oldukları iletişim bu duyguyu geliştirmekte ve bireyin niteliklerini etkilemektedir (Mellor ve diğ., 2008:215). Yavuzer'e göre büyüme aşamalarında başarılı olan çocuklar iyi aile ilişkileri içinde yetişmiş olan bireylerdir. Aile içindeki başarılı ilişkiler mutlu, arkadaşça, bunalımdan uzak, başarılı ve yapıcı bireylerin oluşumunu sağlarken tersi durumda, yani başarısız ilişkiler ve sevgi yoksunluğu gösteren ailelerin çocukları davranış ve uyum bozukluğu yaşarlar (Yavuzer, 2017: 137).

Kişilerde aidiyet duygusunun yüksek olması kendilerine ve gruplarına olan saygı düzeyinin yükselmesine ve akademik başarılarının artmasını sağlamaktadır (Osterman, 2000:324). Aidiyet duygusu düşük olan kişilerde ise güvensizlik ve başarısızlık hissi artmakta, umutsuzluk, kaygı ve stres duyguları kapsamlı bir şekilde gelmektedir (Duru, 2007:87).

Aile aidiyet duygusunun önemi çoğu zaman bu duygunun olmadığı durumlarda daha iyi anlaşılmaktadır. Aidiyet duygusunun yetersiz olduğu durumlarda sapma ve suç davranışlarının görülme olasılığı artmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu ailenin sosyo-kültürel düzeyinin suçluluğu arttırdığı ve araştırmaların çoğuna göre dağılmış aile içindeki etkileşim ile suç arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Temel ve Aksoy, 2016: 162). Buna örnek olarak Kızmaz'ın Elazığ Cezaevinde yaptığı araştırmaya göre suçluların %68'i aile ortamında çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunlar arasında ebeveynlerin ilgisizliği, sert disiplin koşulları, kavga ve şiddet vakaları ve ekonomik güçlükler bulunmaktadır (Kızmaz, 2006: 122).

Madde bağımlılığı vakalarında da aile aidiyet duygusunun pek bulunmadığı görülmektedir. Ögel'e göre madde kullanan gençlerin aileleri genellikle ihmal eden, yeterli kontrol sevgi ve destek sağlamayan, sorunlar karşısında aciz kalan bir yapıya sahiptir. Aile içinde gencin özdeşim kuracağı bir bireyin olmaması önemli sorunlar yaratabilmektedir (Ögel, 2018: 44).

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplumun temelini oluşturan aile yapısal olarak önemli bir yere sahiptir. Güçlü aile yapısı ile aileyi oluşturan bireylerin kazanımları artmakta ve daha iyi bir konuma gelmektedir. Gençler ailelerin en önemli varlıklarının başında gelmektedir. Ailelerin gelecek planları içinde önemli bir yere sahip olan gençler aynı zamanda toplumların geleceğini oluşturacaklarından toplumlar açısından da önemlidir. Güçlü bir aile yapısına sahip olan gençler daha hızlı bir şekilde ve kalıcı olarak başarıya ulaşmakta, başarılı bir gençle birlikte hem aile hem de toplum kazanmaktadır.

Aile aidiyeti kişinin ailesi ile olan bağın duygusal bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda genç bireyin ailesi ile kuracağı kuvvetli bağlar kendini ait hissetme, bütünleşme ve bağlı olma duygularını artırmaktadır. Bu duyguların artması ile gençlerin kendilerini güvende hissetme duygusu ve öz güvenleri artmakta bu durum akademik başarılarına da olumlu yansıya bilmektedir.

Bu çalışmanın amacı gençlerin aile aidiyet düzeylerinin akademik başarılarına etkisini araştırmaktır. Çalışmada gençlerin aile aidiyet düzeyi "Kendilik Aidiyeti" ve "Aile Aidiyeti" alt boyutlarında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Gençlerin aile aidiyet duygularının yüksek olması ve bu duygunun akademik başarılarını artırması gelecekleri ve kariyerleri açısından önemlidir. Gençler güçlü aile bağları ile daha başarılı olabilirler. Aile içindeki olumlu bağlar ve bu bağların gençlere yansıması onların iş hayatında daha başarılı, verimli ve üretken olmasını sağlayabilmektedir. Gençlerin akademik başarılarını artırarak işgücü piyasalarına daha nitelikli bireylerin giriş yapması sağlanmakta, bu durum ile vasıflı bir genç işgücü ile hem gençlerin kendisi hem aileleri hem de ülke ekonomisi önemli kazanımlar elde etmektedir.

Bu çalışmanın temel soruları;

- Gençlerin kendilik aidiyet düzeyi nedir?
- Gençlerin aile aidiyet düzeyi nedir?
- Gençlerin demografik özellikleri ile aile aidiyet düzeyleri arasındaki ilişki nedir?

- Gençlerin aile aidiyet düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki nedir?

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu iki ana bölümden meydana gelmektedir. Anketin ilk bölümünde gençlerin demografik özelliklerini ve akademik başarılarını tespit etmeye yönelik dokuz adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümünde ise gençlerin aile aidiyet düzeylerini araştırmaya yönelik on yedi adet soru bulunmaktadır.

Çalışmada alan araştırması yapılan örneklem boyutundan aile aidiyet verilerinin toplanabilmesi geçerliliği ve güvenilirliği önceden test edilmiş ve Mavili, Kesen, Daşbaşı tarafından geliştirilen "Aile Aidiyet Ölçeği" (Mavili, Kesen ve Daşbaşı, 2014) kullanılmıştır. Anket yanıtları için beşli likert ölçek kullanılmıştır. Kullanılan Likert ölçek; "Tamamen Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Tamamen Katılmıyorum" cevaplarından oluşmaktadır. Anket toplam 17 sorudan oluşmaktadır. Anketin 12 sorusu "Kendilik Aidiyet Alt Boyutunu", 5 sorusu "Aile Aidiyet Alt Boyutunu", 17 sorunun geneli "Aile Aidiyeti Toplam Puanını" ölçmektedir.

5. Araştırmanın Sınırları ve Güvenilirliği

Gençlerde aile aidiyet düzeyinin akademik başarıya etkisinin araştırıldığı çalışmanın sınırlılıkları şu şekildedir;

- Araştırmada gençlerin aile aidiyet düzeylerinin ölçülmesinde kullanılan verilerin analizi kullanılan ölçek ile sınırlıdır.
- Katılımcıların ölçeğe vermiş olduğu yanıtlar doğru ve geçerli kabul edilmiştir.
- Araştırmanın temel konusu olan aile aidiyeti katılımcıların algılarına göre değişebileceği için değişik düzeylerde gözlenebilmekte, bu gözlem konunun subjektif bir yaklaşım olduğunun unutulmaması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.
- Araştırma alan çalışması bakımından zaman ve maddi zorluklar nedeni ile Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile sınırlıdır.

Tablo-1 Güvenilirlik Test Sonuçları

Anket	Bölüm	Cronbach's Alfa Değeri
Aile Aidiyet Ölçeği	Kendilik Aidiyeti Alt Boyutu	0,889
	Aile Aidiyeti Alt Boyutu	0,855
	Toplam Aile Aidiyeti Boyutu	0,833

Araştırmada kullanılan "Aile Aidiyet" ölçeği kendilik aidiyet, aile aidiyet ve toplam aile aidiyeti olmak üzere üç bölümde SPSS 21.0 programında Cronbach's Alfa güvenilirlik testi uygulanmıştır. Aile aidiyet ölçeği uyarlanırken yapı geçerliliği kontrol edildiği için tekrar yapı geçerliliği kontrolüne gerek duyulmamıştır. Yapılan güvenilirlik testleri 0,5 anlamlılık düzeyi üzerinde gerçekleştiği için uygulama sonuçlarının güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Uygulanan Cronbach's Alfa güvenilirlik testinin sonuçları Tablo-1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

6. Araştırmanın Evren ve Örneklem Boyutu

Araştırmanın evrenini Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde eğitim gören ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşmaktadır. Araştırmanın evren boyutunu eğitime devam eden fakülteye kayıtlı³ 1859 öğrenci oluşturmaktadır. Anket karışık seçim metodu uygulanarak ayırım gözetmeksizin ulaşılabilen tüm öğrencilere uygulanmıştır.

³ Evren büyüklüğü biliniyorsa örnek büyüklüğün hesaplamasında $n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q$ formülü kullanılır (Baş, 2008:87)

Araştırma evrenini temsil eden örneklem boyutunu ise 473 öğrenci oluşturmaktadır. Evren boyutuna göre örneklem boyutu %98 güven seviyesinde %4,621 hata oranı ile kabul edilebilir bir seviyededir. Tablo 2’de evren ve örneklem boyutu ayrıntılı olarak verilmiştir (Yıldırım ve diğ., 2012).

Tablo-2 Araştırmanın Evren ve Örneklem Boyutu

Evren Boyutu	Sayı
İşletme Bölümü	614
İktisat Bölümü	460
Kamu Yönetimi Bölümü	508
Çalışma Ekonomisi Bölümü	137
Sosyal Hizmet Bölümü	140
Evren Boyutu Toplamı	1859
Örneklem Boyutu	473

7. Araştırma Verilerinin Analizi Ve Bulguları

Araştırma sonucu elde edilen veriler SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) 21.0 veri analiz programında değerlendirilmiştir.

7.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmanın değerlendirilmesinde ilk olarak katılımcıların demografik özellikleri incelenmiştir. Katılımcıların demografik yapıları Tablo-3’de ayrıntılı olarak verilmiştir. Katılımcıların %48,4’ü (229 kişi) erkek, %51,6’sı kadın (244 kişi) katılımcıdır. Anket modellemesinde seçilen örneklem kütle rastgele metot ile yapıldığı için verilerin bu şekilde ortaya çıkması normal bir durumdur. Verilere göre katılımcıların cinsiyet dağılımı dengelidir.

Tablo-3 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Yapı		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	229	48,4
	Kadın	244	51,6
Yaş	16-18	2	0,4
	19-21	297	62,8
	22-24	122	25,8
	25-27	45	9,5
	28 +	7	1,5
Kardeş Sayısı	Yok	9	1,9
	1	74	15,6
	2	131	27,7
	3	113	23,9
	4+	146	30,9
Aile Yapısı	Çekirdek	391	82,7
	Geniş	82	17,3
Aile Gelir Düzeyi	1000 ve Altı	21	4,4
	1001-1500	104	22,0
	1501-2500	130	27,5

	2501-3500	93	19,7
	3501-4500	76	16,1
	4501 ve üstü	49	10,4
Aile Durumu Genel	Evli	432	91,3
	Boşanmış	27	5,7
	Anne veya Baba Vefat Etmiş	13	2,7
	Yanıt yok	1	0,2
Yaşadığınız Yer	Köy	37	7,8
	Kasaba	46	9,7
	Şehir Merkezi	322	68,2
	Büyükşehir	65	13,7
Bölümünüz	İşletme	125	26,4
	İktisat	84	17,8
	Kamu Yönetimi	83	17,5
	Çalışma Ekonomisi	76	16,1
	Sosyal Hizmet	105	22,2
Not Ortalaması Ağırlıklı Genel	1,5 ve aşağı	2	0,4
	1,51-2,00	44	9,3
	2,01-2,49	101	21,4
	2,50-2,99	191	40,4
	3,00-3,49	84	17,8
	3,50-4,00	51	10,8

Tablo 3 verilerine göre katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde; %0,4'ünü oluşturan 2 kişi 16-18 yaş aralığında, %62,8'ni oluşturan 297 kişi 19-21 yaş aralığında, %25,8'ni oluşturan 122 kişi 22-24 yaş aralığında, %9,5'ni oluşturan 45 kişi 25-27 yaş aralığında ve %1,5'ni oluşturan 7 kişi ise 28 ve üstü yaşta olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu 19-21 yaş aralığında bulunmaktadır.

Katılımcıların kardeş sayıları Tablo 3 verilerine göre incelendiğinde %1,9'nu oluşturan 9 kişinin kardeşi yok, %15,6'sını oluşturan 74 kişinin 1 kardeşi var, %27,7'sini oluşturan 131 kişinin iki kardeşi, %23,9'nu oluşturan 113 kişinin üç kardeşi ve %30,9'nu oluşturan 146 kişinin 4 ve daha fazla kardeşi olduğu tespit edilmiştir. Verilere göre katılımcıların büyük çoğunluğunun birden fazla kardeşi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Katılımcıların %82,7'si (391 kişi) çekirdek aile yapısına sahip olduklarını belirtirken, %17,3'ü (82 kişi) geniş aile kapsamında olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların aile gelir düzeyi incelendiğinde 1000 TL ve altı gelire sahip katılımcıların %4,4 (21 kişi) olduğu, 1001-1500 TL arası gelire sahip katılımcıların %22,0 (104 kişi), 1501-2500 TL arası gelire sahip olan katılımcıların %27,5 (130 kişi) olduğu, 2501-3500 TL arası gelire sahip katılımcıların %19,7 (93 kişi) olduğu, 3501-4500 TL arası gelire sahip katılımcıların %16,1 (76 kişi) olduğu, 4501 TL ve üstü gelire sahip katılımcının %10,4 (49 kişi) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu orta-alt gelir grubunda bulunmaktadır. Katılımcıların ailelerinin genel durumuna bakıldığında verilere göre %91,3'nün (432 kişi) anne babası sağ ve evli, %5,7'si (27 kişi) anne baba boşanmış, %2,7 'si (13 kişi) anne veya baba vefat etmiş durumdadır. Katılımcıları %7,8'i (37 kişi) köyde, %9,7'si (46 kişi) kasabada, %68,2'si (322 kişi) şehir merkezinde, %13,7'si (65 kişi) büyükşehirde yaşamaktadır.

Katılımcıların %26,4 'ü (125 kişi) İşletme bölümünde, %17,8'i (84 kişi) İktisat bölümünde, %17,5'i (83 kişi) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde, %16,1'i (76 kişi) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde, %22,2'si (105 kişi) Sosyal Hizmet bölümünde eğitime devam etmektedir. Katılımcıların akademik başarı durumları ağırlıklı genel not ortalaması üzerinden araştırılmış elde edilen verilere göre katılımcıların %0,4'ü (2 kişi) 1,5 ve daha aşağı ortalamaya, %9,3'ü (44 kişi) 1,51-2,00 arası ortalamaya, %21,4 (101 kişi) 2,01-2,49 arası ortalamaya, %40,4'ü (191 kişi) 2,50-2,99 arası ortalamaya, %17,8'i (84 kişi) 3,00-3,49 arası ortalamaya, %10,8' (51 kişi) 3,50-4,00 arası ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

7.2. Katılımcıların Toplam Aile Aidiyet ve Alt Boyut Aidiyet Düzeyleri

Alan çalışmasına katılan gençlerin aidiyet düzeyleri ilk olarak kendilik aidiyeti, aile aidiyeti ve toplam aile aidiyet boyutları altında incelenmiştir. Tablo-4'de katılımcıların aile aidiyet toplam ve altı boyut düzeyleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo-4 Gençlerde Aile Aidiyet Düzeyi ve Alt Boyutları

Aile Aidiyet Alt Boyut Düzeyleri		n	Me an	Ss
Kendilik Aidiyeti Alt Boyutu	Aileme güçlü bir şekilde bağlılık hissediyorum.	473	3,75	0,446
	Ailemin önemli bir parçasıyım	473	3,78	0,258
	Ailemin beni desteklediğini hissediyorum	473	3,70	0,326
	Ailemde kendimi değerli hissediyorum.	473	3,93	0,564
	Ailemin bana güvendiğini hiç hissetmedim	473	2,64	0,684
	İhtiyaç içinde ve hasta olduğumda ailem hemen destek olur.	473	3,84	0,738
	Ailemle birlikte zaman geçirebiliyoruz	473	3,72	0,824
	Kendimi evimde ve ailemle birlikte mutlu hissetmiyorum.	473	2,46	0,753
	Sevgi ve hoşgörü ailemin önemli bir parçasıdır.	473	3,70	0,612
	Ailem bana özen gösterir	473	3,79	0,594
	Ben de aileme özen gösteririm.	473	4,18	0,521
	Bir daha dünyaya gelsem aynı ailede doğmak isterdim.	473	3,69	0,633
	Genel Kendilik Aidiyeti Alt Boyutu	473	3,59	0,579
Aile Aidiyeti Alt Boyutu	Ailemde hayır deme hakkımız hep korunur	473	3,40	1,028
	Ailemdeki birçok kişi benim için bazı zevklerinden vazgeçmez.	473	2,87	0,814
	Ailemin bana saygı gösterdiğini hep görmüşümdür.	473	3,64	0,756
	Ailemde kararları birlikte almayız.	473	2,99	0,635
	Ailemde eleştiri hakkımız özenle korunur.	473	3,57	0,678
	Genel Aile Aidiyet Alt Boyutu	473	3,29	0,782
Genel Toplam Aile Aidiyeti	473	3,44	0,680	

Gençlerin genel toplam aile aidiyetinin ankete vermiş oldukları yanıtların ölçek ortalaması üzerinden değerlendirildiğinde 3.44 ortalama ile orta-üst seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu durum genel olarak gençlerin ortalamanın üstünde bir aile aidiyeti duygusuna sahip olduğunu

göstermektedir. Toplam aile aidiyetinin alt boyutları incelendiğinde kendilik aidiyet boyutunun 3,59, aile aidiyet boyutunun 3.29 ortalamaya sahip olduğu verisi elde edilmiştir. Bu durumda gençlerin kendilik aidiyet duygusu aile aidiyet duygusundan daha yüksek bir düzey bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsan her ne kadar sosyal bir varlık olsa da rasyonel insan yaklaşımı ile önce akılcı ve benmerkezci bir anlayış sergilemektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde gençlerinde kendilerini ailelerinde daha fazla ön plana çıkarması normal bir yaklaşım olarak görülebilir.

Gençlerin toplam aile aidiyet düzeylerinin alt boyutlarında kendilik aidiyet düzeyi irdelendiğinde; 2,46 ile en düşük aidiyetin “kendimi evimde ve ailemde mutlu hissetmiyorum” sorusunda meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum gençlerin aile ve ev ortamında orta derecede mutlu oldukları durumunu ortaya çıkarmaktadır. Kendilik aidiyet alt boyutunda en yüksek aidiyetin “Ben de aileme özen gösteririm” sorusunda 4,18’lik ortalama ile elde edildiği gözlenmiştir. Aslında kendilik aidiyet duygusunun verileri genel olarak değerlendirildiğinde gençlerin ailelerine karşı sergiledikleri bağlılık duygusu, özen gösterme duygusu, ailesinin içinde kendini önemli hissetme duygusu ortalamanın üzerinde bir görünüm sergilerken, ailesi ile kurmuş olduğu güven bağı ile ev ve aile ortamında yaşadığı mutluluk duygusu ortalamanın bir miktar aşağısında bir görünüm sergilemiştir. Bu durum değerlendirilirken günümüz şartlarında değişen ve gelişen sosyal yaşamın etkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Gençler sadece aile ortamı içinde mutlu olmamakta aynı zamanda sosyal çevre ile etkileşim içinde bulunarak dışarıya karşı iletişime geçme eğiliminde bulunurlar. Aileler ise değişen şartlar ile çocuklarından daha çok dış ortama karşı duydukları güven algı düzeylerinin düşük olması nedeni ile bu eksikliği çocuklarına yansıtmaktadır.

Gençlerin toplam aile aidiyet düzeylerinin alt boyutlarında aile aidiyet düzeyi irdelendiğinde; en düşük aidiyet 2,87 ortalama ile “ailemde birçok kişi benim için bazı zevklerinden vazgeçer” sorusunda elde edilmiştir. Bu durum aslında kişilerin kendilik aidiyet boyutunun yüksek olmasının aile içi ilişkilere yansımalarıdır. Aile aidiyet boyutunda en yüksek aidiyet ise 3,64 ortalama ile “ailemin bana saygı gösterdiğini hep görmüşümdür” sorusunda elde edilmiştir. Aidiyet duygusunun yüksek olmasının temel etkenlerinin başında aile içinde saygı ve hoşgörünün olması katılımcı bir aile yapısının şekillenmesi bulunmaktadır. Aile içinde saygının yüksek olması aile bireylerinin birbiri ile etkili iletişim yapabilmelerini sağlamaktadır.

7.3. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Toplam Aile Aidiyet Düzeylerine Etkisi

Gençlerin demografik özelliklerinin toplam aile aidiyet düzeylerine etkisi çalışmanın bu bölümünde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Tablo-5 Gençlerde Cinsiyete Göre Aile Aidiyet Düzeyi

Cinsiyet	N	Mean	Ss
Kadın	229	3,77	0,655
Erkek	244	3,26	0,676

Gençlerin cinsiyet demografik özelliğinin toplam aile aidiyet düzeyine etkisi üzerine yapılan analizlerin verileri tablo 5’de ayrıntılı olarak verilmiştir. Gençlerin cinsiyet özelliklerinin toplam aidiyet düzeyine etkisi için verilere öncelikle Bağımsız T Testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde değişkenlerden 0,03 Sig. değeri elde edilmiştir. Katılımcılarda kadın gençlerin toplam aile aidiyet düzeyi ortalaması 3,77 düzeyde elde edilirken, erkek gençlerin ortalama toplam aile aidiyet düzeyleri 3,26 düzeyinde elde edilmiştir. Kadın katılımcıların ortama toplam aile aidiyet duyguları erkek katılımcılara göre 0,51 ortalama düzey ile biraz fazla düzeydedir.

Tablo-6 Gençlerin Yaş Durumuna Göre Aile Aidiyet Düzeyleri

Yaş	N	Mean	Ss
16-18	2	3,70	0,249
19-21	297	3,51	0,771

22-24	122	3,63	0,499
25-27	45	3,20	0,753
28 +	7	3,10	0,422

Gençlerin yaşa göre toplam aile aidiyet düzeyleri ile ilgili verilerin analizi Tablo-6'da verilmiştir. Gençlerin aile aidiyet düzeylerinin yaş durumları ile ilişkisini ölçmek için verilere ilk olarak Tek Yönlü Anova testi uygulanmış ve $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde 0,04 Sig düzeyi elde edilmiştir. Gençlerin aile aidiyet düzeyleri arasındaki farklılığın hangi grupla arasında olduğunu tespit edebilmek için verilere Tukey testi uygulanmış ve gruplar arasındaki farklılıklar tespit edilmiştir. Verilerin analize göre 16-18 yaş arası gençlerde, 28 ve yukarı yaştaki gençlere göre daha fazla aile aidiyet duygusu bulunmaktadır. Aile aidiyet duygusu en fazla 3,70 ortalama ile 16-18 yaş grubunda bulunurken, en düşük düzeyde 28 ve yüksek gruptaki gençlerde 3,10 ortalama ile gerçekleşmiştir. Bu durum gençlerin yaş durumunun artıkça aile aidiyet duygusu düzeyleri azaldığını göstermektedir.

Tablo-7 Gençlerin Kardeş Sayısına Göre Aile Aidiyet Düzeyleri

Kardeş Sayısı	N	Mean	Ss
Yok	9	3,29	0,474
1	74	3,61	0,470
2	131	3,30	0,740
3	113	3,57	0,636
4+	146	3,59	0,818

Gençlerin aile aidiyet düzeyine kardeş sayısının etkisi ile ilgili verilerin analizi Tablo-7'de verilmiştir. Gençlerin kardeş sayısı ile aile aidiyet düzeyi arasındaki ilişkiyi ölçmek için verilere öncelikle Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde değişkenlerden 0,03 Sig elde edilmiştir. Elde edilen verilerden gruplar arası farklılığı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda kardeşi olmayan gençlerin aile aidiyet düzeyi 3,29 ortalama ile en düşük düzeyde çıkarken, bir kardeşi olan gençlerin aidiyet düzeyi 3,61 ile en yüksek düzeyde çıkmıştır. Tablo verileri genel olarak incelendiğinde kardeşi olmayan gençler ile bir veya daha fazla kardeşe sahip gençler arasında aile aidiyet düzeyi arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Gençlerin aile içinde kardeşlerinin bulunması ailelerine karşı duydukları aidiyet duygusunu artırmaktadır.

Tablo-8 Gençlerin Aile Gelir Durumuna Göre Aile Aidiyet Düzeyleri

Gelir	N	Mean	Ss
1000 tl ve altı	21	4,19	0,541
1001-1500 tl	104	3,41	0,782
1501-2500	130	3,39	0,751
2501-3500	93	3,49	0,504
3501-4500	76	3,57	0,714
4501 tl ve üstü	49	3,63	0,692

Gençlerin aile gelir durumuna göre aile aidiyet düzeyleri verileri Tablo 8'de verilmiştir. Aile gelir durumu ile aile aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi ölçmek için verilere ilk olarak Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde değişkenlerden 0,02 Sig elde edilmiştir. Gruplar arası farklılığı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Elde Edilen sonuca göre 1000 TL ve altı gelir seviyesine sahip ailelere sahip gençlerin aile aidiyet duygusu 4,19 ortalama ile en yüksek düzeyde çıkarken, gelir seviyesi 1501-2500 TL arası orta gelir durumundaki ailelere sahip gençlerde aile aidiyet duygusu 3,39 ortalama ile en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Gençlerin aile gelir durumu düşük olması ailelerine karşı duydukları aidiyet duygusunu artırmaktadır. Gençlerin

aile gelir durumu orta düzeyde olduğunda aidiyet duygusu düşmekte gelir seviyesi yükseldikçe aidiyet duygusu tekrar artmaktadır. Gelir durumu ile aile aidiyet duygusu genel olarak yorumlanırsa gelir durumu düşük ve yüksek olan gençlerin orta gelirli gençlere göre daha yüksek seviyede aidiyet duygusu yaşadığı söylenebilir.

Tablo-9 Gençlerin Aile Genel Durumuna Göre Aile Aidiyet Düzeyleri

Aile Durumu	N	Mean	Ss
Evli	432	3,52	0,702
Boşanmış	27	2,97	0,541
Anne veya Baba Vefat Etmiş	13	3,90	0,634
Yanıt yok	1	--	--

Gençlerin aile genel durumuna göre aile aidiyet düzeyleri verileri Tablo 9’da verilmiştir. Aile genel durumu ile aile aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi ölçmek için verilere ilk olarak Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde değişkenlerden 0,04 Sig elde edilmiştir. Gruplar arası farklılığı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Verilerden elde edilen sonuçlara göre aile aidiyet duygusu en yüksek olan gençler 3,90 ortalama ile anne veya babası vefat etmiş gençler olmuştur. Aile aidiyet duygusu 2,97 ortalama ile aile genel durumuna göre en düşük seviyede boşanmış aile yapısına sahip gençlerde ortaya çıkmıştır. Bu durum aile yapısında meydana gelen bozulmaların gençlerin aidiyet duygusunu etkilediğini göstermektedir. Aile bireylerinin ayrılması durumunda aidiyet duygusu düşerken, ebeveynlerden birinin hayatını kaybetmesi sonucunda aidiyet duygusu artmaktadır.

Tablo-10 Gençlerin Yaşadıkları Yere Göre Aile Aidiyet Düzeyleri

Yaşanılan Yer	N	Mean	Ss
Köy	37	3,66	0,663
Kasaba	46	3,57	0,506
Şehir Merkezi	322	3,46	0,683
Büyük Şehir	68	3,24	0,769

Gençlerin yaşadıkları yere göre aile aidiyet düzeyleri verileri Tablo 10’da verilmiştir. Aile genel durumu ile aile aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi ölçmek için verilere Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde değişkenlerden 0,02 Sig elde edilmiştir. Gruplar arası farklılığı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Verilerden elde edilen sonuçlara göre aile aidiyet duygusu en yüksek olan gençler 3,66 ortalama ile köyde yaşayan gençler olmuştur. Aile aidiyet duygusu yerleşim yerinin büyüklüğü artıkça azalmakta ve büyükşehirlerde 3,24 ortalama ile en düşük seviyeye ulaşmaktadır. Yerleşim yerinin yapısının büyüklüğü aile aidiyet duygusunu etkilemekte yaşanan yerin büyüklüğü artıkça aile aidiyet duygusu azalmaktadır.

Gençlerin demografik özellikleri ile aile aidiyet duygusu düzeyleri arasındaki ilişki genel olarak yorumlanırsa kişisel özelliklerin (cinsiyet, yaş), aile yapısının (gelir durumu, yapısı, birey sayısı), mekânsal etkenlerin (yaşanılan yer; köy, kasaba...) aile aidiyet duygusu düzeyini etkilemektedir. Belirtilen özelliklerin ortaya çıkardığı farklılıklar aile ile gençlerin aralarında kurdukları aidiyet duygusunun düzeyini değiştirmektedir.

7.4. Katılımcıların Akademik Başarı Düzeyleri ile Aile Aidiyet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Aile gençlerde sosyalleşmenin başladığı ilk yapıdır. Aile yapısı gereği sadece gençlerin gelişimini yönlendirmekle kalmaz aynı zamanda davranışlarının da şekillenmesini sağlar. Düzenli ve dengeli bir aile yapısının olması gençlerin şahsiyet sahibi olmasını, özgür ve topluma yararlı bir birey olmasını, üretime olumlu yönde katılmasını sağlayarak toplumsal kazancı da artırır (Şafak ve Erkal, 1999:64).

Gençlerin akademik başarılarına etki eden önemli bir faktörde aileleri ile kurdukları bağıdır. Aileler gençlerin öğrenim hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Aileler gençlerin eğitim hayatlarının şekillenmesini sağladığı gibi başarılı bir eğitim almasına da etki etmektedir (Erdoğan ve Demirkasımoğlu, 2010:402). Bu yaklaşımla aile gençlerin akademik başarılarının ayrılmaz parçasıdır ve genç ile aile arasındaki aidiyet duygusu da bu başarının önemli bir faktörüdür (Akkök, 2004:258; Christenson ve diğ., 1992:178-180).

Tablo-11 Gençlerin Akademik Başarıları ile Aile Aidiyet Alt Boyutlarının İlişkisi

Alt Boyut Düzey	AGNO	N	Mean	Ss
Kendilik Aidiyeti Alt Boyutu	1,5 ve Altı	2	2,62	0,595
	1,51-2,00	44	3,24	0,551
	2,01-2,49	101	3,50	0,622
	2,50-2,99	191	3,55	0,872
	3,00-3,49	84	3,96	0,477
	3,50-4,00	51	3,85	0,887
Aile Aidiyet Alt Boyutu	1,5 ve Altı	2	2,60	0,565
	1,51-2,00	44	2,96	0,768
	2,01-2,49	101	3,46	0,591
	2,50-2,99	191	3,49	0,582
	3,00-3,49	84	3,69	0,658
	3,50-4,00	51	3,58	0,662

AGNO (Ağırlıklı Genel Not Ortalaması)

Gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet alt boyutlarının ilişki düzeyleri Tablo 11’de verilmiştir. Gençlerin akademik başarılarında başarı kriteri olarak ağırlıklı genel not ortalamaları değerlendirilmiş ve elde ettikleri not ortalaması başarı kriteri olarak değerlendirme değişkeni olarak kullanılmıştır. Akademik başarı düzeyi ile aile aidiyet düzeyleri arasındaki ilişki incelenirken ilk olarak kendilik aidiyet alt boyutu değerlendirilmiştir. Gençlerin akademik başarı düzeyleri ile kendilik aidiyet alt boyutu arasındaki ilişkiyi incelemek için verilere önce Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde 0,03 Sig. düzeyi elde edilmiş, grup değişkenleri arasındaki farkı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Kendilik aidiyet alt boyutu verileri değerlendirildiğinde ağırlıklı genel not ortalaması 1,5 ve altı en düşük seviyede olan gençlerin kendilik aidiyet düzeyleri 2,62 ortalama ile en düşük seviyede gerçekleşmiş, not ortalaması arttıkça kendilik aidiyet düzeyi artış göstermiştir. Kendilik aidiyet düzeyi en yüksek 3,96 ortalama ile 3,00-3,49 not ortalamasına sahip gençlerde tespit edilmiştir. Bu durum not ortalaması arttıkça kendilik aidiyet düzeyinin arttığını göstermektedir.

Gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet alt boyutu arasındaki ilişkiyi incelemek için verilere öncelikli olarak Tek Yönlü Anova testi uygulanmış $p < 0,05$ kabul edilebilir düzeyinde 0,02 Sig düzeyi elde edilmiş grup değişkenleri arasındaki farkı tespit etmek için verilere Tukey testi uygulanmıştır. Gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet duygusu arasındaki ilişki en düşük düzeyde 2,60 ortalama ile 1,5 ve altı ortalamaya sahip gençlerde elde edilmiş, not ortalaması arttıkça aile aidiyet düzeyleri artmaktadır. Gençlerde en yüksek aile aidiyet düzeyi 3,69 ortalama ile 3,00-3,49 ortalamaya sahip gençlerde tespit edilmiştir. Gençlerin not ortalaması arttıkça aile aidiyet düzeyleri artmaktadır.

Verilerin değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgular doğrultusunda gençlerin akademik başarıları ile aile aidiyet düzeyi arasında doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Aile aidiyet düzeyi yüksek olan gençlerde akademik başarı oranı artmaktadır.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Aile aidiyeti bireyciliğin arttığı ve yabancılaşmanın yayıldığı modern dünyada her zamankinden daha fazla önem kazanmaktadır. Bireyler bir yandan kendilerine ait özgün biri olmak isterken, diğer yandan manevi dünyalarını aydınlatacak, zor zamanlarında kendilerine destek olacak, çeşitli konularda istişare edebilecek ve gerçek manada sevgi ihtiyaçlarını karşılayacak ailelerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Yapılan çalışmada gençlerin çoğunun ebeveynlerinin sağ ve evli oldukları, aileleriyle birlikte fazlaca zaman geçirebildikleri, ailelerinin kendilerine saygı gösterdikleri ve kendilerinin de ailelerine özen gösterdikleri bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca kırsal yaşamda aile aidiyet duygusunun kentsel yaşama göre daha yüksek olduğu, ölümle birlikte aile parçalanması yaşayan gençlerin, boşanmaya nazaran ailelerine daha fazla bağlı oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmada kendilik aidiyeti konusu da dikkat çekmektedir. Gençler her ne kadar ailelerine bağlı olsalar da kendilerini rahat ifade edebildikleri sosyal ortamlarda daha mutlu olduklarını, yaş ilerledikçe aile aidiyetinin düştüğü, bulguları elde edilmiştir. Ayrıca kendilik aidiyeti aile aidiyetinden daha yüksek bir orana sahiptir.

Araştırmanın ana problemi olan aile aidiyeti ve başarı durumu arasındaki ilişki ele alındığında, başarı durumunu gösteren not ortalaması arttıkça, aile aidiyeti artmaktadır. Aynı zamanda başarılı gençlerin kendilik aidiyetleri de oldukça yüksektir.

Araştırma sonucuna göre gençlerin aidiyet duygusu yükseldikçe başarı oranlarının artması dikkate alındığında, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde üçüncü basamakta yer alan "ait olma ve sevgi" ihtiyacının ne kadar önemli olduğu ve ailedeki sıcak ve samimi ortamın birey sosyal ve psikolojik yaşamı açısından vazgeçilemez olduğu anlaşılmaktadır.

9. Kaynakça

- Akkök, F. (2004) "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımı", Editör: Kuzgun Y., İlköğretimde Rehberlik, S 257-259, Nobel Yayın Dağıtım
- Aksoy, P. (2016) "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", Editör: Baran G. Aile Yaşam Dinamiği, Ankara: Pelikan Yayıncılık
- Aydın, M. (2011), Kurumlar Sosyolojisi, Ankara: Kadim Yayınları
- Aytaç, S. (2000), İnsanı Anlama Çabası / Psikolojiye Giriş, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Baş T. (2008). Anket. 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi
- Bean, R.A., Bush, K. R., Mckenry, P.C., Wilson, S.M. (2003) "The Impact of parental, support, behavioral control, and psychological control on the academic achievement and self-esteem of African- American and European American Adolescents", Journal of Adolescent Research, 18(5), 523-541.
- Christenson, S.L., Rounds, T., Gorney, D., (1992) "Family Factors and Student Achievement: An Avenue to Increase Students Success", School Psychology Quarterly, 7-3, s 178-206
- Çağan, K. (2013), "Ailenin İşlevleri" *Aile Sosyolojisi* (Der. K. Canatan & E.Yıldırım), İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, s.83-94
- Duru, E. (2007) "Sosyal Bağlılık Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması" Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı:26, 85-94.
- Erdoğan Ç., Demirkasımoğlu N. (2010) "Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımına İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Cilt 16 Sayı 3 S 399-431

- Hill, L. H. (2006) "Sense of Belonging as Connectedness, American Indian Worldview and Mental Health. Archives of Psychiatric Nursing" 20 (5), 210–216.
- Kızmaz, Z. (2006), Cezaevi Müdavimleri, Ankara: Orion Yayınevi
- Kuşat, A., (2003), "Bir Değerler Sistemi Olarak 'Kimlik' Duygusu ve Atatürk", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:15, Erciyes, s. 45-61.
- Levett J T., Lathlean, J., Maguire, J., Mcmillan, M., (2007), "Belongingness: A Critique of The Concept and Implications for Nursing Education", Nurse Education Today, Elsevier Ltd.,Vol. 27, s. 210-218.
- Mavili A., Kesen F. N., Daşbaş S. (2014) "Aile Aidiyet Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, Temmuz-Aralık, Sayı : 33 Sayfa : 29-45
- McLeod S. A. (2007) "Maslow's Hierarchy of Needs", Highgate Counselling Centre, <http://highgatecounselling.org.uk/members/.pdf>
- Mellor, D., Stokes, M., Firth, L., Hayashi, Y., Cummins, R. (2008) "Need for Belonging, Relationship Satisfaction, Loneliness and Life Satisfaction". Personality and Individual Differences, 45 (3), 213–218.
- Nazlı, S. (2016) Aile Danışmanlığı, 12. Baskı Ankara: Anı Yayıncılık
- Osterman, F. K. (2000) "Students' Need for Belonging in The School Community", Review of Educational Research, 70 (3), 323-367.
- Ögel, K. (2018) Bağımlılık ve Tedavisi Temel Kitabı, 2. Baskı, İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık
- Poston B. (2009) "Maslow's Hierarchy of Needs", Association of Surgical Technologists, <http://www.ast.org/pdf/308.pdf>, August
- Robert J. Z., and Richard R. (2006) "Maslow's Hierarchy Of Needs: A Framework For Achieving Human Potential In Hospice", Volume 9, Number 5,1120-1127
- Suzanne G. B. and Stephen P. D. (2003) "Understanding And Motivating Health Care Employees: Integrating Maslow's Hierarchy Of Needs, Training And Technology", Journal of Nursing Management, Accepted for publication: 13 February, , V: 11, p: 315-320.
- Stamper, C. L., Masterson, S. S., Knapp, J. (2007) "A Typology of Organizational Membership: Understanding Different Membership Relationships Through the Lens of Social Exchange", Journal Of Organizational Behavior, 5 (3), 303-328.
- Şafak S., Erkal, S. (1999) "Çevre Eğitimi ve Aile", Eğitim ve Bilim Dergisi, C. 23, S.122, s. 63-66.
- Tarhan S., Kılıç Ş. (2016) "Genel Gelişim Teorileri" Editör: Bacanlı H. Işık Ş. Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi S 85-135 İstanbul: Açılım Kitap
- Temel F., Aksoy A. B. (2016) Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım, 4. Basım İstanbul: Nobel Akademi Yayıncılık
- Yıldırım E., Coşkun R., Altunışık R. (2012). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.7. Baskı. Ankara, Seçkin Yayınevi
- Yavuzer, H. (2017) Çocuk Psikolojisi, 40. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts-arama=kelime, (Erişim Tarihi: 11.01.2019)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 303-315, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 14.03.2019 **Kabul Tarihi:** 10.06.2019

YEŞİL DAVRANIŞLARA KARŞI TUTUMUN ZİYARET NİYETİNE ETKİSİNDE YEŞİL İMAJIN DÜZENLEYİCİLİK ROLÜ: YEŞİL OTELLER ÖRNEĞİ¹

The Moderation Effect of Green Image between Attitude towards Green Behavior and Revisit Intention: Green Hotels Sample

Sinan ÇAVUŞOĞLU²

Yakup DURMAZ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, yeşil otelleri ziyaret eden otel müşterilerinin yeşil davranışlara karşı tutumunun tekrar ziyaret niyeti üzerindeki etkisini ve yeşil imajın düzenleyicilik rolünün belirlenmesidir. Araştırmanın örneklemini yeşil otelleri ziyaret eden 390 otel müşterisi oluşturmuştur. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Ankette yeşil davranışlara karşı tutum, tekrar ziyaret etme niyeti ve yeşil imaj değişkenlerini ölçmeye yönelik ifadeler ve demografik özelliklere ilişkin sorulara yer verilmiştir. Toplanan veriler SPSS ve AMOS programlarıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın modelini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli oluşturulmuş ve analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde olumlu yönde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Düzenleyicilik tespiti için SPSS Process Macro istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etme niyetine etkisinde yeşil imajın düzenleyici rolü olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil davranışlara karşı tutum, Tekrar ziyaret etme niyeti, Yeşil imaj, Yeşil otel

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the effect of the attitudes of hotel customers towards green behaviors on the intention to revisit and the regulatory role of green image. The sample of the study consisted of 390 hotel customers visiting green hotels. In this study, questionnaire technique was used as data collection tool. The questionnaire included questions about attitudes towards green behavior, intention to revisit, and expressions and demographic characteristics to measure green image variables. The collected data were analyzed with SPSS and AMOS program. In order to test the model of the study, structural equation model was developed and the analysis was performed. According to the findings, attitude towards green behaviors had a significant positive effect on the intention to revisit ($p < 0.05$). SPSS Process Macro statistical program was used for determination of regulatoryity. According to the results, it was concluded that green image does not have a regulatory role in the effect of attitude towards green behaviors on the intention to revisit

Keywords: Attitude towards green behaviors, revisit intention, green image, green hotel

1. Giriş

Son yıllarda insanlar, çevre sorunlarının ve felaketlerinin ciddiyetini kabul ederek daha çevreci bir tutum takınmaya başlamıştır. Tutum, alan yazında birçok yazar tarafından farklı şekillerde incelenen bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkonaç (2001) tutumu, harekete hazır

¹ Bu çalışma Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yürütülmekte olan doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Bingöl,
e-posta: sinankys42@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-9365-8677>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Gaziantep,
e-posta: yakup.durmaz@hku.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0332-4185>

olma olarak ifade etmektedir. Uzun ve Sağlam (2006) ise tutumu, bir objeye karşı olan duygu, düşünce ve davranışlar olarak tanımlamakta ve bu duygu, düşünce ve davranışların birbirleri ile ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Homer ve Kahle (1988) oluşturmuş olduğu değer-tutum-davranış modelinde değerın davranışları hem doğrudan hem de dolaylı olarak tutum aracılığıyla etkilediğini belirlemişlerdir. Bu bakımdan tutum, değer ve davranışlarla ilişkili bir kavram olarak ifade edilebilir.

Genel anlamda beklenti-değer modelleri olarak adlandırılan teoremler, tutum kavramı ile teorik bir bağlantı sağladığı için önemli görünmektedir. Buna ek olarak, bu modeller, tüketicilerin bir ürüne yönelik tatminlerini (ve dolayısıyla bu ürünün satın alınmasının), ürünün hangi işlevleri yerine getirdiği ve hangi ihtiyaçlara cevap verebildiğini gösteren önemli göstergelerdir (Kalafatis vd., 1999: 443). Literatürde beklenti-değer modelleri, Fishbein (1967)'in tüketici beklenti-değer davranış modelinden, düşünülmüş eylem teorisine (Ajzen ve Fishbein, 1980), planlanmış davranış teorisinden (Ajzen, 1985) genişletilmiş planlanmış davranış teorisi modeline doğru ilerlemiştir (Han ve Kim, 2010). Düşünülmüş Eylem Teorisi (DET) ve Planlanmış Davranış Teorisi (PDT), bir davranışın en iyi öngörücüsünün davranışsal niyet olduğunu varsaymaktadır.

PDT, Han ve Kim (2010) tarafından genişletilmiş; hizmet kalitesi, tutum, imaj ve geçmiş ziyaret sıklığı değişkenleri, satın alma öncesinden sonrasına kadar uzanan karar verme sürecinde önemli yapılar olarak düşünülmüştür. Hazırlanan çalışma modelinde; hizmet kalitesi, tutum, müşteri tatmini, genel imaj ve geçmiş davranış ile orijinal PDT modeli, tekrar ziyaret etme niyetini daha iyi tahmin etmek için birleştirilmiştir.

Geçmişte yapılan çalışmalarda DET ve PDT dikkate alınarak birçok çevre yanlısı model oluşturulmuştur (Kollmuss ve Agyeman, 2002; Fietkau ve Kessel, 1981; Hines vd., 1986). Fietkau ve Kessel (1981)'in oluşturduğu çevre yanlısı davranış (Pro-Environmental Behavior) modeli, Hines vd. (1986)'nin oluşturduğu çevreye sorumlu davranış modeli (Model of Responsible Environmental Behavior) ve Kollmuss ve Agyeman (2002) oluşturduğu çevre yanlısı modellerde, davranışın niyet ve tutumdan etkilendiği tespit edilmiştir.

Çevresel kaygılar ve farkındalık tüketicide büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu bakımdan çevre dostu işyerlerine yönelik olumlu davranışlar büyük oranda artış göstermiştir (Han ve Kim, 2010: 559). Kement (2015: 48) çevre dostu davranışı, çevrenin yararına veya çevreye olumlu yönde etki edebilecek davranışların, doğrudan veya dolaylı bir şekilde bireysel ya da grup olarak sergilenmesi olarak tanımlamaktadır. İnsanların çevreyi korumaya yönelik tutumları, çevresel problemlerin artması sonucu oluşmuştur. Kalafatis vd., (1999) insanların, ekolojik sorunların ciddiyetini kabul ederek daha çevreci bir hale geldiğini, bu durumun insanların günlük yaşamlarında çevre dostu davranışlarda bulunmasını sağlayacağını belirtmiştir.

Yeşil davranışlara karşı tutum; insanlarda çevre bilincinin artması ve çevresel sorunların ciddiyeti sonucunda oluşmaktadır (Laroche vd., 2001). Farklı pazarlardaki tüketiciler satın alma davranışlarını çevre dostu ürünler lehine değiştirmiş ve işletmeler bu çevresel ihtiyaçlara cevap vererek bu eğilime olumlu tepki göstermiştir (Baydaş ve Bayat, 2016). Mayer vd. (2012: 2) insanların farklı sektörlerden yapmış oldukları satın almalarında; davranışlarının çevresel kaygılardan etkilenecek değişebileceğini belirtmişlerdir. Örneğin, otellerin yeşil görüntüleri daha fazla turist çekebilir. Han vd. (2009: 521) yeşil davranışları önemseyen bir işletmenin bilgilerini, çeşitli medya ve reklamlarla arttırdığında, yeşil tutuma sahip müşterilerin bu işletmeye karşı pozitif imaj algısına sahip olabileceğini belirtmiştir. Han vd. (2009)'ne göre çevre bilinci önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Olumlu çevresel tutuma sahip olan bireyler, çevreci uygulamaları takip eden işletmelerden bir ürün satın almak için özel çaba sarf etmeye istekli olduklarını belirtmektedir. Çevre dostu satın alma davranışları oluşturan bireyler, çevreci işletmelerin imajlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Müşterilerin bir işletme hakkında hafızalarında oluşturduğu algıları imaj olarak tanımlanmaktadır. Yeşil imaj ise "tüketicilerin işletmelere ilişkin çevresel sorumluluklar ve kaygılarla ilgili hafızalarında oluşturdukları algılamalar dizisidir (Wang vd. 2018). Chen (2010)'e göre yeşil imaj, "tüketicinin zihninde çevresel sorumluluk ve çevresel kaygılar ile bağlantılı bir

marka algı kümesidir”. Chen ayrıca yeşil imajı, müşterinin zihinsel algıları olarak ifade etmektedir. Turizm endüstrisi, doğal kaynakları tüketen ve büyük ölçüde katı atıklar üreten bir hizmet sektörüdür. “Yeşillenme” süreci “turizm-çevre” ilişkisine odaklanarak ortaya çıkmıştır. Turizm endüstrisinin önemli bir sektörü olan oteller 24 saat açıktır ve yılda 365 gün çalışmaktadır. Yaygın olarak artan enerji fiyatları ve atıkların bertarafı için otellerin çok miktarda doğal kaynak tükettikleri ve ürettikleri şeyler için pahalı faturalar ödedikleri bilinmektedir. Bu nedenle, otel işletmelerinin finansal maliyetleri azaltmak ve verimliliklerini arttırmak için çevre dostu uygulamalar geliştirmeleri önemlidir. İnsanlar günlük yaşamlarında çevre dostu davranışlara daha fazla bağlı olma eğilimindedir. Müşterilerin çevre dostu davranışları arttıkça talepleri de değişmektedir. Bu durum ise müşterileri, işletmeler için arzulanan pazarlama hedefleri haline getirmiştir (Zhao, 2011: 23).

Yeşil imaj tüketicide, çevreye duyarlı ve sorumlu bir marka olgusunu çağrıştırmaktadır. Çevre bilinci ve var olan çevreci hükümet politikaları, markaya bir sorumluluk yüklediğinden, işletmeler, yeşil marka olarak temsil edilen bir imaj oluşturmaya çalışmaktadır (Jain ve Kaur, 2004). İşletmeler bu imajı güçlendirmek amacıyla kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili bazı etkinlikler tasarlamaktadırlar. Planlanmış davranış teorisine göre, bireyin inançları gerçek davranışlara yol açmaktadır. Bu bakımdan, bir tüketici yeşil bir markaya güvendiği takdirde, o markayı satın almaya devam edecek ya da işletmeyi tekrar ziyaret edecektir (Bukhari vd., 2017: 1624).

Tekrar ziyaret etme niyeti, kişinin mevcut durumu ve olası koşulları göz önünde bulundurarak, aynı işletmeden tekrar satın alma kararı vermesi şeklinde tanımlanabilir. İşletmeler için, tüketicileri elde tutma ve tekrar ziyaret etmelerini sağlama stratejisi, kurumun kârlılığının anahtarıdır (Noyan ve Simsek, 2012: 921). Davranışsal niyet, tüketicilerin tekrar ziyaret etme olasılığını açıklamaktadır (Fishbein 1980). Zeithaml vd. (1996), işletmenin etkililiğini ve kalitesini, tüketicilerin elde tutulmasına bağlı olmasıyla açıklamışlardır. Ziyaretçilerin davranışsal niyetleri, tutma ya da çekme stratejisi olarak görülebilir. İşletmeyi ziyaret eden tüketicilerden herhangi bir geri dönüş olmadığı takdirde, yeni tüketiciler elde edilmeye çalışılacaktır. Yeni tüketicilerin ilgisini çekmek, genellikle yüksek maliyetli ve daha fazla paraya mal olan tanıtım ve reklamlarla mümkün olacaktır (Lee, 2006: 61). Daha cazip ve daha uygun maliyetli bir pazar bölümünü temsil ettiği için tekrar ziyaret, çoğu işletmelerde olduğu gibi turizm sektöründe de oldukça önemlidir. Tekrarlanan ziyaretler, yalnızca istikrarlı bir turizm geliri kaynağını temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda, arkadaş, akraba ve diğer potansiyel gezgin ağlarını hedefe bağlayan bilgi kanalıdır (Lau ve McKercher, 2004).

Tekrar ziyaret etme niyeti kavramını daha iyi anlamak için, tüketim öncesi durum ile satın alma sonrası durum arasındaki farkı açıklamak gerekir (Kim ve Lough, 2007: 16). Patterson ve Spreng (1997)’e göre, tüketim öncesi bir durumda, müşterilerin marka imajı, fiyat, mağaza adı ve pazar iletişimi gibi dışsal faktörlerden etkilenme olasılığı daha yüksektir. Buna karşılık, satın alma sonrası durumlarda ise, tüketiciler artık tüketim deneyimine sahiptir ve bu dışsal faktörlerin etkisi altında bir satın alma kararı alma olasılıkları daha azdır. Daha spesifik olmak gerekirse, satın alma sonrası tüketiciler, kendi tatmin/tatminsizlik değerlendirmeleri temelinde bir satın alma kararı vereceklerdir (Oliver, 1997: 17).

Turistlerin bir varış yerini ziyaret etme konusundaki karar alma süreçleri, araştırmacılar ve işletme yöneticileri için odak noktası olmuştur. Ziyaretçilerin kararlarını etkileyen, tetikleyen temel faktörler ve bu karmaşık sürecin belirleyicileri hakkında birçok çalışma yapılmıştır (Howard ve Sheth, 1969; Moutinho, 1987; Middleton, 1988; Woodside ve King, 2001; Mill ve Morrisson, 2002; Hu, 2003). Seyahat bilgileri, hedef seçimleri, algılar ve faydalar gibi araştırma alanları, turistlerin bir varış yerini ziyaret etme kararlarını nasıl ve neden aldıklarına odaklanmıştır. Sonuç olarak, turistlerin tekrar ziyaret niyetinde bulunma kararları, turizmde temel araştırma odağı haline gelmiştir. Yeni odak, uzun vadeli gelirin sürdürülebilir hale gelmesidir (Hu, 2003: 52).

Birçok otel işletmesi yeni müşteriler kazanmak ve bu müşterilerin tekrar ziyaretlerini sağlamak amacıyla çevre dostu faaliyetlerde bulunurlar. Bu işletmeler ayrıca yeşil bir imaj geliştirmek için çevreci örgütlere üye olurlar (Munshi ve Kurian, 2005). Bu kapsamda yapılan çevre sertifikasyonlarının, otellerin genel imajını geliştirebileceği belirtilmiştir (Chan, 2009). Turizm,

genellikle ev sahibi ülke için istihdam ve döviz geliri gibi önemli fırsatlar sağlamada “bacasız sanayi” (yani düşük çevresel bir etkiye sahip olan) niteliği görmektedir. Bir turistin belirli bir ülkede veya bölgede geçirdiği süre uzadıkça, yerel ekonomiye sağladığı mali faydalar artmaktadır. Turizm, yerel şirketler için ekonomik faydalar yaratsa da, yine de doğal çevre üzerinde önemli bir etkisinin olduğu yadsınmaz. Bu etkiler, daha fazla su, enerji ve hammadde tüketiminin yanı sıra artan sera gazı emisyonları (örneğin, karbondioksit) ve atıkların azaltılması gibi çevresel sorunları göstermektedir. Kirlilik, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, dünya çapındaki küresel ısınma gibi çevre sorunları ile ilgili sürekli artan endişeler nedeniyle tüketiciler, çevreye olan ilgilerini yansıtmakta ve satın alma alışkanlıklarını değiştirerek yeşil tüketiciliğe yönelmektedir (Nimse vd., 2007).

Yeşil tüketici, çevreye duyarlı üretim ve hizmetlere yönelimi ifade etmektedir (Akenji, 2014). Yaşanan değişimler, çeşitli iş sektörlerinde satın alma yöntemlerini, günlük operasyonları, çevresel odaklı karar verme de dâhil, üretim süreçlerini değiştirmiştir (D'souza ve Taghian, 2005). Konaklama endüstrisi bu durumun en iyi örneklerden birisidir. Oteller, çevre sorunları, kaynak tüketimi sorunları, etik ve toplumsal kaygı ve karlılık arasındaki dengeyi korumak gibi nedenlerden dolayı son yıllarda daha fazla endişe duymaktadır (Hsieh, 2012). Bu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda konaklama endüstrisinin çevresel sorumluluklarını artık göz ardı edemeyeceği bilinen bir gerçektir. Konaklama endüstrisi, önemli miktarda yenilenemeyen kaynak (enerji, su gibi) ve ürün tüketmektedir (Chan vd., 2017). Sonuç olarak “yeşil otel”lerin geliştirilmesi, turizm sektöründe son zamanlardaki en önemli yeniliklerden biri haline gelmiştir. Yeşil oteller, çevreye karşı oluşturmuş olduğu duyarlılık, su ve enerji tüketimini minimize eden ürünleri kullanmayı tercih etmesi bakımından sıradan otellerden ayırt edilebilmektedir (Wu ve Teng, 2011: 7579).

Yeşil otel, çevre üzerindeki zararlı etkileri azaltmaya yönelik çeşitli stratejiler ve uygulamalar sağlayan çevre dostu bir konaklama tesisidir (GHA, 2018). Yeşil Oteller Derneği (2018), yeşil otelleri, su ve enerji tasarrufu sağlayan, katı atıkları azaltan ve aynı zamanda doğanın korunmasına yardımcı olmak için paradan tasarruf eden programları geliştirmeye istekli olan çevre dostu özellikler olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle, yeşil oteller, bir işletmenin faaliyetlerinden kaynaklanan zararlı çevresel etkilerin azaltılması, ortadan kaldırılması ve tercihen engellenmesi amacıyla başlattığı prosedürleri, uygulamaları ve girişimleri ifade eden çevre yönetimini ifade etmektedir (Cooper, 1998). Dünya üzerinde eko-etiketleme çalışmalarının artması ve Avrupa Birliğinin yapmış olduğu çevre düzenlemeleri ile birlikte Türkiye’de de bu konu için düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de yer alan konaklama işletmelerinin mevcut sınıflandırmaları ve standartları düzenlenmiş, Avrupa Birliği standartlarına uygun bir tebliğ düzenlenmiştir. “Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 no’lu Tebliğ”, Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Tebliğin amacı, sürdürülebilir turizm kapsamında, çevrenin korunması, çevre bilincinin geliştirilmesi, turistik tesislerin çevreye olan katkılarının teşvik edilmesi ve özendirilmesi, çevreye duyarlı konaklama tesislerinin sınıflandırılması ve belgelendirilmesine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir (Kımacı vd., 2011: 105). Tebliğ ekinde bulunan sınıflandırma formu, konaklama işletmelerinin talebi üzerine, formun uygulama esaslarında belirlenen temel kriterlere sahip olan konaklama tesislerine uygulanmaktadır. Gönüllülük esasına dayanan yeşil yıldız etiketi, oluşturulmuş olan asgari puanların yerine getirilmesi şartına bağlanmıştır. Tebliğe göre, asgari puanlar işletmelerin türüne ve sınıflarına göre düzenlenmektedir. Belirlenen ve kriterlere uygun hareket eden tesisler, asgari puanları aştıkları durumlarda, simgesi yıldız olan konaklama tesislerinin plaketerinde sınıflarını gösteren yıldızlar yeşil renkli düzenlenmektedir. Ayrıca plaket üzerinde “Çevreye Duyarlı Tesis” ibaresi yer almaktadır (Kültür ve Turizm bakanlığı, 2019).

Bu çalışmanın amacı, yeşil otelleri ziyaret eden otel müşterilerinin yeşil davranışlara karşı tutumunun tekrar ziyaret niyetine etkisinde yeşil imajın düzenleyicilik rolünün belirlenmesidir. Alan yazındaki birçok çalışmanın genel itibarıyla tutum ve tekrar ziyaret üzerine gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise yeşil davranışlara karşı tutum ve tekrar ziyaret niyeti arasında yeşil imaj değişkeninin düzenleyicilik rolü dikkate alınarak literatüre yeni bir çalışma kazandırılması planlanmıştır.

2. Değişkenler Arasındaki İlişkiler ve Hipotezler

2.1. Yeşil Davranışlara Karşı Tutum ve Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Arasındaki İlişki

Literatürde tutum ve niyet arasındaki ilişkileri inceleyen en önemli modellemeler “Düşünülmüş Eylem Teorisi”, “Planlanmış Davranış Eylem Teorisi” ve “Genişletilmiş Planlanmış Davranış Teorisi”dir (Ajzen ve Madden, 1986; Hrubes vd., 2001; Han ve Kim, 2010). Teoriler genel itibariyle bir davranışın en iyi öngörücüsünün davranışsal niyet olduğunu ve bu durumun tutumlarla belirlendiğini açıklamaktadır. Gerçekleştirilen teoriler dikkate alınarak birçok çevre dostu davranış modeli oluşturulmuştur (Kollmuss ve Agyeman, 2002; Fietkau ve Kessel, 1981; Hines vd., 1986). Oluşturulan “Çevre Yanlısı Model” (Kollmuss ve Agyeman, 2002) ve “Ekolojik Davranış Modeli”nde (Fietkau ve Kessel, 1981) ekolojik bilgilerin, ekolojik tutumlarla birlikte çevre yanlısı bir davranış oluşturduğu yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Hines vd. (1986) ise yapmış oldukları çalışmada, Fishbein ve Ajzen (1980)’in geliştirdiği Düşünülmüş Eylem Teorisi (DET) modelini temel alarak “Çevreye Sorumlu Davranış Modeli”ni oluşturmuşlardır. Oluşturulan modelde, çevre yanlısı davranışın doğrudan niyet ve durumsal faktörlerden (ekonomik kısıtlar, sosyal baskı ve fırsatlar) etkilendiği belirlenmiştir.

Stern (2000) geliştirmiş olduğu modelde, sosyal yapıların (örneğin, ulusal yasalar, piyasa ve teşvik yapıları), bireylerin değerlerinin gelişimini (örneğin, egosentrik, özgecilik veya ekosentrik değerler) şekillendirdiği ve bu durumun inanç sistemlerinin ve dünya görüşlerinin gelişimini yönlendirdiğini tespit etmiştir. Çalışmada, inanç sistemleri ve dünya görüşlerinin, belirli çevresel sorunlarla ilgili yeni tutum ve inançların oluşturulduğu genel bir bilgi tabanını temsil ettiği ifade edilmiştir (örneğin, yeşil ürünlerin geri dönüştürülmesi ve satın alınması ile ilgili tutumlar). Stern, bu tutum ve inançların, davranışsal niyetleri etkileyeceğini ve bunun da ekolojik davranışları etkileyeceğini çalışmasında belirtmiştir. Yapılan araştırmalara göre müşterilerin günlük yaşamlarında yeşil davranışlara yönelik tutumları, çevre dostu satın alımlarının belirlenmesinde önemli bir faktördür (Kalafatis vd., 1999; Laroche vd., 2001; Manaktola ve Jauhari, 2007).

Manaktola ve Jauhari (2007), tüketicilerin yeşil uygulamalar üzerindeki tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmalarında, konaklama endüstrisindeki yeşil uygulamalara karşı olumlu bir tutumun, bu tür uygulamaları benimseyen bir otelde kalmayı tercih etmede olumlu bir davranışa yol açacağını tespit etmişlerdir. Çalışma, konaklama sektöründe tüketici davranışları ile yeşil uygulamalara yönelik davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Trivedi vd. (2018) yapmış oldukları çalışmalarında çevre dostu tüketici davranışı ile çevrenin korunmasını destekleyen çeşitli faaliyet ve programlara aktif katılım arasında güçlü bir pozitif bağlantı olduğu tespitine varmışlardır. Ayrıca yapılan analizler sonucunda yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etme niyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. Benzer bir çalışmada ise Mostafa (2007) yeşil tutum ve yeşil tüketici satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Chan ve Lau (2001), Çinli tüketicilerin çevre dostu ürünler satın alma tutumları ve davranışsal niyetleri arasında anlamlı bir ilişki gösterdiklerini çalışmalarında tespit etmişlerdir. Chan (2001) bir başka çalışmada tüketicilerin çevreye karşı tutumları ve yeşil satın alma niyetleri arasında da pozitif bir ilişki bulmuştur. Verma ve Chandra (2018) ise Hintli tüketicilerin çevre konusundaki tutumlarını, yeşil otel ziyareti niyetinin en önemli belirleyicisi olarak tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Singh ve Verma (2017), Hintli tüketicilerin çevresel tutumlarının, organik gıda ürünü satın alma niyetine önemli ölçüde olumlu etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Ryan (2014) çalışmasında yeşil satın alma davranışlarına karşı tutumun, yeşil satın alma davranışı niyeti üzerinde güçlü bir ilişkisinin olduğunu belirtmiştir. Ryan ayrıca çevre dostu ürünlere ilişkin tüketici inançlarının, yeşil ürünlerle ilgili karar alma süreçlerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Yeşil davranışlara karşı tutum ile tekrar ziyaret etme niyeti ilişkisine yönelik alan yazında yer alan çalışmalar ışığında şu hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Yeşil davranışlara karşı tutum, tekrar ziyaret etme niyetini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkiler.

2.2. Düzenleyicilik Etkisi

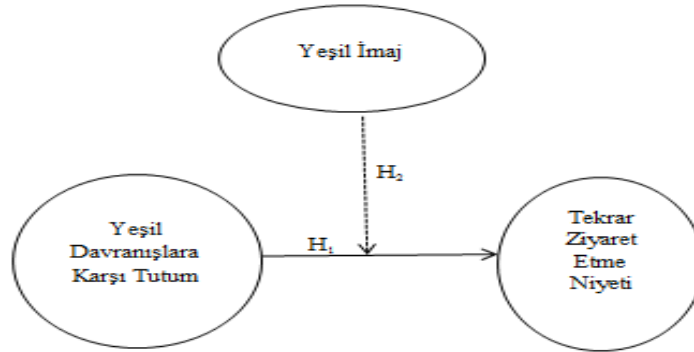
Yeşil imajın, yeşil davranışlara karşı tutum ve tekrar ziyaret etme niyeti ile ilişkili olduğu yapılan çalışmalarda belirlenmiştir (Keller, 1993; Chen, 2010; Jeong vd., 2014; Han vd., 2009; Wang vd., 2018). Fakat alan yazında yeşil imajın her iki değişken arasında düzenleyicilik etkisine rastlanılamamıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde çalışmaların genel imaj, destinasyon imajı gibi daha genel bir imaj değişkeni belirlenerek gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu imaj değişkenleri çalışmalarda yeşil davranışlara karşı tutum ve tekrar ziyaret niyeti değişkenleri arasında aracılık rolü üstlenmiştir. Han vd. (2009) otel müşterilerinin yeşil davranışlar, genel imaj, tekrar ziyaret etme niyeti, tavsiye etme niyeti ve daha fazla ödemeye istekli olma konusundaki tutumları arasındaki ilişkileri çalışmalarında incelemiştir. Han vd. yeşil davranışlara karşı tutumun, imajı ve imajında tekrar ziyaret etme niyeti, tavsiye etme niyeti ve daha fazla ödeme istekliliğini pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmada ayrıca imajın, yeşil davranışlara karşı tutum ile tekrar ziyaret etme niyeti arasında aracılık ettiği belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada Karaçar (2016: 93) rekreatif etkinliklere katılanların çevre tutumlarının ve destinasyon imajının tekrar ziyaret etme niyetine etkisini araştırmak amacıyla Ilgaz Dağı Milli Park'ına gelen 508 ziyaretçiyle yapmış olduğu çalışmada, destinasyon imajının, çevre tutumu ile tekrar ziyaret niyeti arasında tam aracılık etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu kapsamda yazında yer alan çalışmalar ışığında şu hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Yeşil imajın, yeşil tutum ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide olumlu yönde düzenleyici etkisi vardır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Yeşil davranışlara karşı tutum ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide yeşil imajın düzenleyicilik rolünün araştırıldığı bu çalışmada öncelikle örneklem ve ölçeklerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Elde edilen veriler Şekil-1'de sunulan araştırma model önerisi doğrultusunda analiz edilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Model Önerisi

Araştırma model önerisine göre yeşil davranışlara karşı tutum ile tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide yeşil imajın düzenleyicilik rolünün etkisinin var olup olmadığı test edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özelliklere ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde yeşil davranışlara karşı tutum ile ilgili 5 soru bulunmaktadır. Üçüncü bölümde yeşil imaj ile ilgili 4 soru yer almaktadır. Son bölümde ise tekrar ziyaret niyetini içeren 3 soru yer almaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de faaliyet gösteren yeşil otelleri ziyaret eden turistler oluşturmaktadır. Türkiye'de yer alan yeşil otelleri ziyaret eden turistlerin sayısı ile ilgili literatürde herhangi bir veriye rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın evren sayısı tam olarak

bilinmemektedir. Çalışma kapsamında araştırma evreninin çok geniş olması, bütün evrene ulaşılmasını imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle gerek maliyet gerekse zaman açısından evreni temsil edebilecek bir örneklemin alınması yolu tercih edilmiştir. Söz konusu araştırma da olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden ‘kolayda örnekleme’ yöntemi uygulanmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile % 95 güvenilirlik düzeyinde 395 müşteriye ulaşılmış, 390 anket veri analiz için uygun bulunmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Geçerlilik Güvenirlik Analizleri

Araştırmada yer alan ölçeklerin geçerliliği Keşfedici Faktör Analizi (KFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile incelenmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 301). KFA ve DFA için verilerin normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Normal dağılım için, -3 ve +3 arasındaki çarpıklık ve basıklık değerleri, kabul edilebilir olarak tanımlanmaktadır (Shao, 2002).

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach alfa katsayısı ile ölçülmüştür. Cronbach alfa değeri 0,60-0,80 arasında ise anket güvenilirlidir; 0,80-1,00 arasında ise anketin güvenilirliği oldukça yüksektir (Kalaycı, 2005).

3.3.1. Yeşil Davranışlara Karşı Tutum Ölçeği

McCarty ve Shrum (1994) ve Laroche vd. (2001) tarafından kullanılan yeşil davranışlara karşı tutum ölçeği, Han vd. (2009) tarafından uyarlandığı şekliyle kullanılmıştır (4 soru). Çalışmada yeşil davranışlara karşı tutum ölçeği Cronbach alfa katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur. Bulunan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 3 arasındadır. Veriler normal dağılım göstermektedir.

Yeşil davranışlara karşı tutum ölçeği KMO testi sonunda KMO değeri 0,807 olarak tespit edilmiş olup faktör analizi için örnekleme büyüklüğü yeterlidir. Bartlett’s Küresellik Testi sonucunda ki-kare değeri 1063,796, serbestlik derecesi değeri (sd) 6 ve p değeri $<0,0001$ bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir ve faktör analizine uygundur.

KFA sonucunda tek faktör elde edilmiştir. Ölçeğin faktör yükleri 0,846 ile 0,918 arasında değer aldığı, açıklanan toplam varyansının % 77,696 olduğu görülmüştür.

3.3.2. Yeşil İmaj Ölçeği

İkinci bölümde Cretu ve Brodie (2007) tarafından kullanılan yeşil imaj ölçeği Wang vd. (2018) tarafından geliştirildiği şekliyle kullanılmıştır (4 soru). Ölçeğe ait Cronbach alfa katsayısı 0,88 olarak bulunmuştur. Bu değerler ışığında ölçek yeterli güvenilirliğe sahip bulunmuştur. Bulunan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 3 arasındadır. Veriler normal dağılım göstermektedir.

KMO testi sonunda KMO değeri 0,807 olarak tespit edilmiş olup faktör analizi için örnekleme büyüklüğü yeterlidir. Bartlett’s Küresellik Testi sonucunda ki-kare değeri 862,928, serbestlik derecesi değeri (sd) 6 ve p değeri $<0,0001$ bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir ve faktör analizine uygundur. KFA sonucunda tek faktör elde edilmiştir. Bu sonuçlar Wang vd. (2018) tarafından geliştirilen tek boyutlu yapıyı desteklemektedir. Ölçeğin faktör yüklerinin 0,849 ile 0,890 arasında değer aldığı, oluşan faktörün açıklanan toplam varyansının % 74,294 olduğu görülmüştür.

3.3.3. Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Ölçeği

Tekrar ziyaret etme niyetini içeren 3 soruluk ölçek Han vd. (2009) tarafından geliştirilip literatüre kazandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0,89 olarak bulunmuştur. Bulunan değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri ± 3 arasındadır. Veriler normal dağılım göstermektedir.

Tekrar ziyaret etme niyeti Ölçeği KMO testi sonunda KMO değeri 0,744 olarak tespit edilmiş olup faktör analizi için örnekleme büyüklüğü yeterlidir. Bartlett’s Küresellik Testi sonucunda ki-kare değeri 685,015, serbestlik derecesi değeri (sd) 3 ve p değeri $<0,0001$ bulunmuş olup veriler çok değişkenli normal dağılımdan gelmektedir ve faktör analizine uygundur.

KFA sonucunda tek faktör elde edilmiştir. Ölçeğin faktör yükleri 0,897 ile 0,922 arasında değer aldığı, açıklanan toplam varyansın % 82,316 olduğu görülmüştür.

Yapılan KFA den sonra AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İlgili ölçme modeli önceden oluşturulmuş bir model aracılığıyla gözlenen değişkenler yardımı ile gizil değişken oluşturmayı hedeflemektedir (Anderson ve Gerbing, 1988). Araştırmada yeşil davranışlara karşı tutum, yeşil imaj ve tekrar ziyaret etme niyeti ölçeği ile oluşturulan model test edilmektedir. Böylelikle soru formunda ki ifadelerin ölçülmek istenen değişkenleri ne derece açıkladığı belirlenmektedir. Yapılan analizler sonucunda uyum iyiliği değerleri aşağıdaki gibi bulunmuştur:

Tablo 1: Model Uyum İndeksleri

	χ^2	sd	χ^2/sd	GFI	CFI	TLI	RMSEA
Kriter			≤ 5	$\geq 0,85$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$
	75,350	39	1,932	0,96	0,98	0,98	0,049

Oluşturulan modelin uyum indeksleri incelendiğinde: Ki-kare istatistiğinin serbestlik derecelerine oranı (χ^2/sd) 1,932; yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) 0,049; Tucker-Lewis indeksi (TLI) değeri 0,98 ve karşılaştırmalı uyum indeks (CFI) değeri ise 0,98 olarak bulunmuştur. Bu kapsamda modelin iyi uyum gösterdiği belirlenmiştir. Değişkenlerin KFA ve DFA sonucunda ölçeğin geçerliliği için yeterli kanıt toplanmıştır.

4. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Bulgular

Araştırmanın temel hipotezleri doğrultusunda kavramsal ilişkiler elde edilen veriler çerçevesinde irdelenmiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması amacıyla korelasyon analizi yapılmış, analiz sonuçları Tablo-2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3
1. Y.D.K.Tutum	1		
2. Yeşil İmaj	,100*	1	
3. TZEN	,310**	,304**	1

*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001

Tablo-2’de sunulduğu üzere korelasyon katsayıları dikkate alındığında değişkenler arasında genel olarak anlamlı ilişkilerin bulunduğu görülmektedir. Bağımsız değişken yeşil davranışlara karşı tutum ile yeşil imaj ve tekrar ziyaret niyeti arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

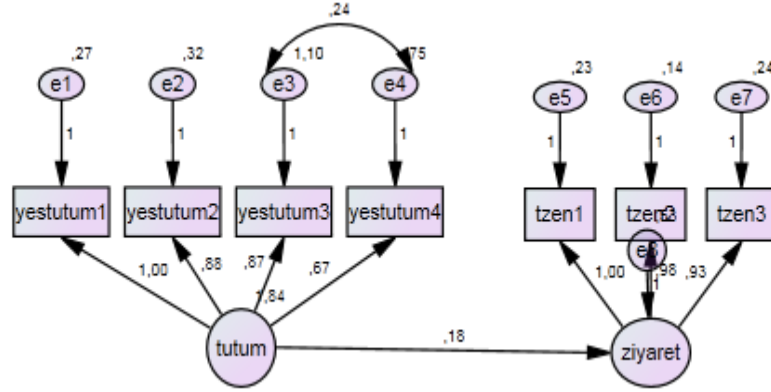
Hipotezlerin test edilebilmesi için yol analizi yapılmıştır ve ölçülmesi hedeflenen “ H_1 ” hipotezi test edilmiştir.

Tablo 3: Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	P
H_1 Yeşil Tutum \rightarrow Tekrar Z. Etme	,183	,031	5,935	,000

Yol analizi sonuçlarına göre, model kabul edilebilir uyum sergilemektedir (Ki-kare: 19,097; d.f. 12; p<0.001; RMSEA: 0.039; NFI: 0.98; CFI: 0,99; IFI: 0,99; TLI: 0,99). Buna göre, yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etme niyetine ait değerleri 0.05 anlamlılık düzeyinin altındadır.

Tablo 4: Yol Analiz Modeli

Araştırma hipotezleri kapsamında yapılan yol analizi sonuçları incelendiğinde yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etmeye etkisi olduğu görülmektedir. Bu kapsamda yeşil davranışlara karşı tutum ile tekrar ziyaret etme arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Tekrar ziyaret etme ile yeşil davranışlara karşı tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Dolayısıyla araştırma kapsamında oluşturulmuş “ H_1 : Yeşil davranışlara karşı tutum, tekrar ziyaret etme niyetini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkiler” hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma model önerisinde yer alan H_2 hipotezinde yeşil imajın yeşil tutum ile tekrar ziyaret etme niyeti, arasındaki düzenleyicilik etkisi incelenmektedir. Analiz için Hayes (2013) tarafından geliştirilen Process Macro istatistik programı kullanılmıştır. Düzenleyici etki ölçümü için Process Macro istatistik programında Model 1 seçilmiştir. Düzenleyici etki ölçümünde X (YT) bağımsız değişkeni, Y (TZEN) bağımlı değişkeni ve W (Yİ) ise düzenleyici değişkeni ifade etmektedir. Düzenleyici etkinin belirlenmesi için düşük (BootLLCI) ve yüksek (BootULCI) güvenilirlik aralıklarının arasında 0 olmaması dikkate alınmaktadır (Hayes, 2013).

Tablo 5: Düzenleyici Etki

Hipotezler	Aşamalar	β	SH	F	t	p	R ²	LLCI	ULCI
H_2	YT»TZEN	,106	,14		,729	,466		-,5089	,3942
	Yİ»TZEN	,201	,14	26,68	1,440	,150	,17	-,0736	,4771
	Yİ*YT	,018	,03		,515	,606		-,0517	,0884

YT: Yeşil tutum, Yİ: Yeşil imaj, TZEN: Tekrar ziyaret etme niyeti, $p < 0,05$

Hipotezlerin test edilmesinde düzenleyici etki değerleri incelenmiştir. H_2 hipotezi incelendiğinde bağımsız değişken (X yeşil tutum) düzenleyici değişken (W yeşil imaj) ve bağımsız değişken (Y tekrar ziyaret niyeti) şeklinde analizde yer almaktadır. Düzenleyici etki sonuçları incelendiğinde düzenleyici değişkenin (W yeşil imaj) düşük ve yüksek güven aralıkları içinde olmadığı (LLCI= -,0517 ULCI= ,0884) ve bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında düzenleyici bir etkiye sahip olmadığı ($\beta = 0,018$; $p = ,606$) tespit edilmiştir. Yeşil imajın, yeşil tutum ile tekrar ziyaret niyeti arasında düşük, orta ve yüksek aralıklarda düzenleyici bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Bu doğrultuda H_2 hipotezi kabul edilmemiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışma yeşil davranışlara karşı tutumun ziyaret etme niyetine etkisinde yeşil imajın düzenleyici rolü etkisini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye’de yeşil otelleri ziyaret eden müşteriler üzerine yapılan çalışmada yapısal model, yeşil davranışlara karşı tutum ile tekrar ziyaret niyeti ilişkisinin yanı sıra yeşil imajın düzenleyicilik etkini araştırmak için önerildi. Genel olarak, ölçüm sonuçlarımız güvenilirlik ve geçerlilik açısından kabul edilebilir niteliktedir. Korelasyon ve yol analizi teknikleri ile bu sonuçlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları hipotezlerden sadece “ H_1 : Yeşil davranışlara karşı tutum, tekrar ziyaret etme niyetini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkiler” hipotezinin desteklendiğini göstermiştir.

Yapılan korelasyon ve yol analizi sonuçları, tüketicilerin yeşil davranışlara karşı tutumlarının tekrar ziyaret etme niyetine pozitif katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Bu anlamda H₁ hipotezinin desteklendiği görülmüştür. Çalışmamızda elde edilen sonuçlar alan yazını destekler niteliktedir. Uluslararası alan yazında tutum ve niyet ilişkisini inceleyen birçok yazar (Ajzen ve Madden, 1986; Hrubes vd., 2001; Han ve Kim, 2010; Stern, 2000; Kollmuss ve Agyeman, 2002; Fietkau ve Kessel, 1981; Hines vd., 1986), davranışın en iyi öngörücüsünün davranışsal niyet olduğunu ve niyetinde tutumla belirlendiğini açıklamışlardır. Yeşil uygulamalar üzerine yapılan çalışmalarda (Trivedi vd., 2018; Mostafa, 2007; Chan ve Lau, 2001; Chan, 2001; Verma ve Chandra, 2018; Singh ve Verma, 2017; Ryan, 2014; Kalafatis vd., 1999; Laroche vd., 2001) ise yeşil davranışlara karşı tutumun tekrar ziyaret etme niyetine etkisinde önemli bir rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bulunan sonuçları destekler nitelikte bir başka çalışmada ise Manaktola ve Jauhari (2007) konaklama endüstrisindeki yeşil uygulamalara karşı olumlu bir tutumun, bu tür uygulamaları benimseyen bir otelde kalmayı tercih etmede olumlu bir davranışa yol açacağını belirlemişlerdir. Çalışma, otelcilik sektöründe tüketici davranışları ile yeşil uygulamalara yönelik davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Yeşil davranışlara karşı tutum ile ziyaret niyeti arasındaki ilişkide yeşil imajın düzenleyicilik rolünün incelendiği H₂ hipotezi yapılan analizler sonucunda kabul edilmemiştir. Alan yazında bir çok çalışmada yeşil imajın, yeşil davranışlara karşı tutum ve tekrar ziyaret etme niyeti ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Keller, 1993; Chen, 2010; Jeong vd., 2014; Han vd., 2009; Wang vd., 2018). Bu anlamda çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlar ile literatür arasında paralellik bulunmamaktadır. Fakat alan yazında yeşil imajın her iki değişken arasında düzenleyicilik rolü ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Değişkenler, çalışmalarda, genel olarak kendi aralarındaki ilişkileri (Keller, 1993; Chen, 2010; Jeong vd., 2014) ve yeşil imajın aracılık rolüne (Han vd., 2009; Karaçar, 2016) odaklanmıştır. Yeşil davranışlara karşı tutum sergileyen otel müşterilerinin tekrar ziyaret etme niyetlerinde yeşil imajın herhangi bir düzenleyicilik etkisinin olmadığı görülmektedir. Davranışsal niyetlerin tutumlarla belirleniyor olması, yeşil imaj etkisinin herhangi bir şekilde müşterilerin ziyaretlerinde düzenleyici etkiye neden olmadığı sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Yeşil tutuma sahip kişilerin doğrudan tekrar ziyarette bulunabileceği düşünülebilir.

Yeşil otelleri ziyaret eden otel müşterilerinin yeşil davranışlara karşı tutumunun tekrar ziyaret niyetine etkisinde yeşil imajın düzenleyicilik rolünün incelendiği bu çalışma, yeşil otellerle sınırlandırılmıştır. Çalışma çevreci uygulamalara sahip olan birçok işletmede gerçekleştirilebilir. Ayrıca yeşil davranışlara karşı tutumun davranışsal niyetin diğer boyutları olan tavsiye etme ve daha fazla ödemeye razı olma niyetleri arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurularak model genişletilebilir. Bu kapsamda yeşil imajın aracılık ve düzenleyicilik etkisine tekrar bakılabilir.

Kaynakça

- Ajzen I. & Madden, T. J. (1986). Prediction of Goal-Directed Behavior: Attitudes, Intentions and Perceived Behavioral Control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 453-474.
- Ajzen, I. (1985). *From Intentions To Actions: A Theory of Planned Behavior*. In Action control (pp. 11-39). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitude and Predicting Social Behavior*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Akenji, L. (2014). Consumer Scapegoatism and Limits to Green Consumerism. *Journal of Cleaner Production*, 63, 13-23.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.
- Arkonuç, S. A. (2001). *Sosyal Psikoloji*. (Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Baydaş, A. & Bayat, M. (2016). *Kırsal Kalkınma Perspektifinden Sektörel Pazarlama*, Kriter Yayınları, İstanbul.

- Bukhari, A., Rana, R. A., & Bhatti, U. T. (2017). Factors Influencing Consumer's Green Product Purchase Decision by Mediation of Green Brand Image. *International Journal of Research*, 4(7), 1620-1632.
- Chan, E. S., Hon, A. H., Okumus, F. & Chan, W. (2017). An Empirical Study of Environmental Practices and Employee Ecological Behavior in the Hotel Industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 41(5), 585-608.
- Chan, R. (2001). Determinants of Chinese Consumers' Green Purchase Behaviour, *Psychology and Marketing*, 18(4), 389-413.
- Chan, R. & Lau, L. (2001). Explaining Green Purchasing Behavior: A Cross-Cultural Study On American and Chinese Consumers. *Journal of International Consumer Marketing*, 14 (2/3), 9-40.
- Chan, W. W. (2009). Environmental Measures for Hotels' Environmental Management Systems: ISO 14001. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(5), 542-560.
- Chen, Y. S. (2010). The Drivers of Green Brand Equity: Green Brand Image, Green Satisfaction, and Green Trust. *Journal of Business Ethics*, 93(2), 307-319.
- Cooper, I. (1998). *Emerging Issues in Environmental Management*. In Facility Management: Theory and Practice (pp. 111-119). London: Spon Press.
- Cretu, A. E., & Brodie, R. J. (2007). The Influence of Brand Image and Company Reputation Where Manufacturers Market to Small Firms: A Customer Value Perspective. *Industrial Marketing Management*, 36(2), 230-240.
- D'souza, C., & Taghian, M. (2005). Green Advertising Effects on Attitude and Choice of Advertising Themes. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 17(3), 51-66.
- Fietkau, H. J. & Kessel, H. (1981). *Umweltlernen: Veraenderungsmoeglichkeiten des Umweltbewusstseins*. Modell-Erfahrungen (Koenigstein, Hain).
- Fishbein, M. (1980). *A Theory of Reasoned Action: Some Applications and Implications*. In Nebraska Symposium on Motivation, H.E. Howe and M.M. Page, eds., 65-116. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Fishbein, M. (ed.) (1967). *Readings in Attitude Theory and Measurement*. New York: Wiley.
- Green Hotels Association (GHA) (2018). *What Are Green Hotels?* <http://www.greenhotels.com/> (Erişim Tarihi: 26.10.2018).
- Han, H. & Kim, Y. (2010). An Investigation of Green Hotel Customers' Decision Formation: Developeping an Extended Model of The Theory of Planned Behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 659-668.
- Han, H., Hsu, L. T. J., & Lee, J. S. (2009). Empirical Investigation of the Roles of Attitudes Toward Green Behaviors, Overall Image, Gender, and Age in Hotel Customers' Eco-Friendly Decision-Making Process. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 519-528.
- Hayes, A. F. (2013). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. New York, NY: The Guilford Press.
- Hines, J. M., Hungerford, H. R. & Tomera, A. N. (1986/87). Analysis and Synthesis of Research on Responsible Environmental Behavior: A Meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, 18(2), 1-8.
- Homer, P. M., & Kahle, L. R. (1988). A Structural Equation Test of the Value-Attitude Behavior Hierarchy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 638-646.
- Howard, J. A. ve Sheth, J. N. (1969). *The Theory of Buyer Behavior*, New York: John Wiley & Sons.
- Hrubes, D., Ajzen, I., & Daigle, J. (2001). Predicting Hunting Intentions and Behavior: An Application of the Theory of Planned Behavior. *Leisure Sciences*, 23(3), 165-178.
- Hsieh, Y. C. (2012). Hotel Companies' Environmental Policies and Practices: A Content Analysis of Their Web Pages. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(1), 97-121.
- Hu, B. (2003). *The Impact of Destination Involvement on Travelers' Revisit Intentions*. In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Purdue University.
- Jain, S. K., & Kaur, G. (2004). Green Marketing: An Indian Perspective. *Decision* (0304-0941), 31(2). 168-209.

- Jeong, E., Jang, S. S., Day, J., & Ha, S. (2014). The Impact of Eco-Friendly Practices on Green Image and Customer Attitudes: An Investigation in a Café Setting. *International Journal of Hospitality Management*, 41, 10-20.
- Kalafatis, S.P. Pollard, M. East, R. & Tsogas, M.H. (1999). Green Marketing and Ajzen's Theory of Planned Behavior: A Cross-market Examination. *Journal of Consumer Marketing*, 16 (5), 441-460.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. İstanbul: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaçar, E. (2016). *Rekreatif Faaliyetlerde Çevreye Yönelik Tutumların ve Destinasyon İmajının Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Ilgaz Dağı Milli Parkı Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Rekreatyon Anabilim Dalı, Ankara.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *The Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
- Kement, Ü. (2015). *Doğaya Yönelik Gerçekleştirilen Rekreatif Etkinliklerde Tüketicilerin Çevre Dostu Rekreatyon Davranışlarının İncelenmesi: Kamping Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kınacı, B., Pehlivan, N. A., & Seyhan, G. (2011). *Turizm ve Çevre (Çevre Koruma)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kim, H. D., & Lough, N. (2007). An Investigation into Relationships among Constructs of Service Quality, Customer Satisfaction, and Repurchase Intention in Korean Private Golf Courses. *The ICHPER-SD Journal of Research in Health, Physical Education, Recreation, Sport & Dance*, 2(1), 14-22.
- Kollmuss, A. & Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?. *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260.
- Laroche, M. Bergeron, J. & Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting Consumers Who are Willing to Pay More for Environmentally Friendly Products. *Journal of Consumer Marketing*, 18 (6), 503-520.
- Lau, A. L., & McKercher, B. (2004). Exploration Versus Acquisition: A Comparison of First-Time and Repeat Visitors. *Journal of Travel Research*, 42(3), 279-285.
- Lee, S. Y. (2006). *A Conceptual Model of The Roles of Price, Quality, and Intermediary Constructs in Determining Behavioral Intention to Visit a Festival*, Unpublished Doctoral Dissertation, Texas: A&M University.
- Manaktola, K., & Jauhari, V. (2007). Exploring Consumer Attitude and Behaviour Towards Green Practices in the Lodging Industry in India. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19(5), 364-377.
- Mayer, R., Ryley, T., & Gillingwater, D. (2012). Passenger Perceptions of the Green Image Associated with Airlines. *Journal of Transport Geography*, 22, 179-186
- McCarty, J.A., & Shrum, L.J. (1994). The Recycling of Solid Wastes: Personal Values, Value Orientations, and Attitudes about Recycling as Antecedents of Recycling Behavior. *Journal of Business Research*, 30 (1), 53-62.
- Middleton, V. T. C. (1988). *Marketing in Travel and Tourism*. Oxford, U.K.: Heinemann.
- Mill, R. C., & Morrison, A. M. (2002). *The Tourism System* (4rd ed.). Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Mintel (2010). *Mintel Reports*, Intel Group Ltd, UK. http://oxygen.mintel.com/sinatra/oxygen/search_results/show&/display/id=479948. (Erişim Tarihi: 15.01.2019)
- Mostafa, M. (2007). Gender Differences in Egyptian Consumers' Green Purchase Behavior: The Effects of Environmental Knowledge, Concern and Attitude. *International Journal of Consumer Studies*, 31, 220-229.
- Moutinho, L. (1987). Consumer Behavior in Tourism. *European Journal of Marketing*, 21 (10), 1-44.
- Munshi, D., & Kurian, P. (2005). Imperializing Spin Cycles: A Postcolonial Look at Public Relations, Greenwashing, and the Separation of Publics. *Public Relations Review*, 31(4), 513-520.
- Nimse, P., Vijayan, A., Kumar, A., & Varadarajan, C. (2007). A Review of Green Product Databases. *Environmental Progress*, 26(2), 131-137.

- Noyan, F., & Simsek, G. G. (2012). A Partial Least Squares Path Model of Repurchase Intention of Supermarket Customers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 921-926.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*. New York: McGraw-Hill.
- Patterson, P. G., & Spreng, R. A. (1997). Modeling the Relationship between Perceived Value, Satisfaction, and Repurchase Intentions in a Business to Business, Services Context: An Empirical Examination. *International Journal of Service Industry Management*, 8(5), 414-434.
- Ryan, T. A. (2014). *The Role of Beliefs in Purchase Decisions: A Look at Green Purchase Behavior and Altruism*. In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Minnesota, United States.
- Shao, A. T. (2002). *Marketing Research. An Aid to Decision Making*. Cincinnati.
- Singh, A., & Verma, P. (2017). Factors Influencing Indian Consumers' Actual Behaviour towards Organic Food Products. *Journal of Cleaner Production*, 167, 473-483.
- Stern, P. C. (2000). New Environmental Theories: Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2019). *Yeşil Yıldız Simgesi*, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html>, (Erişim tarihi: 26.01.2019).
- Trivedi, R. H., Patel, J. D., & Acharya, N. (2018). Causality Analysis of Media Influence on Environmental Attitude, Intention and Behaviors Leading to Green Purchasing. *Journal of cleaner production*, 196, 11-22.
- Uzun, N., & Sağlam, N. (2005). Sosyo-Ekonomik Durumun Çevre Bilinci ve Çevre Akademik Başarısı Üzerine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29), 194-202.
- Verma, V. K., & Chandra, B. (2018). An Application of Theory of Planned Behavior to Predict Young Indian Consumers' Green Hotel Visit Intention. *Journal of Cleaner Production*, 172, 1152-1162.
- Wang, J., Wang, S., Xue, H., Wang, Y. & Li, J. (2018). Green Image and Consumers' Word of Mouth Intention in the Green Hotel Industry: The Moderating Effect of Millennials. *Journal of Cleaner Production*, 181, 426-436.
- Woodside, A. G., & King, R. L. (2001). An Updated Model of Travel and Tourism Purchase-Consumption Systems. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 10 (1), 3-27.
- Wu, K. & Teng, Y. (2011). Applying The Extended Theory of Planned Behavior to Predict the Intention of Visiting a Green Hotel. *African Journal of Business Management*, 5(17), 7579-7587.
- Zeithaml, V.A., L.L. Berry, & A. Parasuraman (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60(April), 31-46.
- Zhao, C. (2011). *An Analysis of Hotels' Green Activities and its Influence on Hotels' Projected Image Using A Mixed Methodology*. Unpublished Doctoral Dissertation, Purdue University.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 317-325, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 01.05.2019 **Kabul Tarihi:** 19.08.2019

PETROL VE DOĞALGAZ FİYATLARINDAKİ PERİYODİK DALGALANMALAR

Periodic Fluctuations in Oil and Natural Gas Prices

Yılmaz AKDİ¹

Mesut BALİBEY²

Aliye KAYIŞ³

ÖZ

Dünya enerji piyasalarında önemli yeri olan doğalgaz ve petrol fiyatları, sürdürülebilir ekonomi politikaları oluşturulması açısından oldukça önemli olan temel girdilerdendir. Bu iki girdi fiyatları döngüsel olarak irdelendiğinde elde edilebilecek herhangi bir periyodikliğin, oluşturulacak ekonomik politikalar ve akademik çalışmalar açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Ülkelerin sanayi gelişmişlik düzeyleri açısından da önemli göstergelerden olan bu iki girdi fiyatlarının birbirleri arasındaki etki ve ilişkilerde araştırılmıştır. Bu çalışmada, 2004:01-2018:12 dönemi aylık ortalama brent petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki periyodik bileşenler araştırılmıştır. Çalışmadaki veriler uluslararası piyasalarda oluşan günlük(gece 00:00 itibarı ile gün sonu kapanış değerleri) fiyatlar derlenerek aylık ortalamalar elde edilmiştir. Veriler Matriksdata veri sağlayıcı şirketinden veri terminali aboneliği alınmak suretiyle elde edilmiştir. Çalışmanın durağanlığı standart birim kök testlerinin yanında, periodogramlara dayalı birim kök testi ile de sınanmış ve her iki serinin de durağan olmadığı gözlenmiştir. Her iki seri de durağan olmadığı için periyodik bileşenlerin tespiti açısından birinci dereceden fark serileri kullanılmıştır. Doğalgaz fiyatlarında herhangi bir periyodik bileşen gözlenmezken, brent petrol fiyatlarında 36 ay(üç yıl), 60 ay(beş yıl), 45ay ve 90 aylık periyodlar gözlenmiştir. Her iki seri de birinci dereceden bütünleşik olmasına rağmen iki seri arasında uzun dönemli durağan bir ilişkili (kointegre) gözlenmemiştir. Bunun farklı nedenleri olabileceği gibi bu iki serinin farklı periyodik yapıları sahip olduğu da söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Periodogram, Durağanlık, Döngü, Doğalgaz Fiyatları, Petrol Fiyatları

ABSTRACT

Natural gas and oil prices, which have an important place in the world energy markets, are among the fundamental inputs that are very important in terms of establishing sustainable economic policies. When these two input prices are analyzed cyclically, it is thought that any periodicity will be important in terms of economic policies and academic studies. These two input prices, which are important indicators of the industrial development levels of the countries, were investigated in the interactions and relations between each other. In this study, the periodic components of the monthly average gross oil and natural gas prices of the period 2004: 01-2018: 12 were investigated. The data in the study were compiled on the basis of monthly averages by compiling the prices in the international markets (end of day closing values as of 00:00). Data were obtained

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü.

e-posta: akdi@ankara.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0188-0970>

² Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi İ.İ.B. Fakültesi İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı.

e-posta: mbaibey@munzur.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-3449-2897>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü.

e-posta: aatay@thk.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0812-6575>

from Matriksdata data provider company by using a data terminal subscription. In addition to the standard unit root tests, the unit was tested with unit root tests based on periodograms and both series were not stable. Since both series are not stationary, first-order difference series are used for the determination of periodic components. While no periodic component was observed in natural gas prices, the prices of the crude oil prices were 36 months (three years), 60 months (five years), 45 months and 90 months. Although both series were integrated in the first degree, there was no long-term stable correlation between the two series. It can be said that these two series have different periodic structures.

Keywords: Periodogram, Stationarity, Cycle, Natural gas prices, Oil prices

1. Giriş

Bütün dünya ekonomilerini doğrudan etkileyen en önemli girdilerden biri petrol fiyatlarıdır. Bu durum hem petrol ve doğalgaz üreten hem de tüketen ülkelerin ekonomilerini doğrudan etkilemektedir. Bazı ülke ekonomilerinin (özellikle orta doğu ülkeleri), neredeyse tamamı petrol ve doğalgaz üretimine dayanmaktadır. Dünyada endüstriyellemenin hızla arttığı yüzyılda giderek artan enerji ihtiyacı, bu süreçlerin doğal sonuçlarındandır. Bu kapsamda en önemli kaynaklardan olan petrol ve doğalgaz enerji sektöründe gittikçe önem kazanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında talebin arttığı enerji kaynakları olarak dünya piyasalarında yerini koruduğu açıktır. Bu artış ise yeterli arzın sağlanmasında problemler yaratarak fiyat artışlarına veya dalgalanmalarına sebep olmuştur. Ülkemizde dünya piyasalarına benzer şekilde sanayileşmenin artmasına paralel olarak talep gün geçtikçe artmaktadır. Çilbant ve Alma (2016) Türkiye’ de ekonomik büyüme ve doğalgaz tüketimi arasındaki ilişkinin analizini 1998-2015 yılları arasındaki verileri inceleyerek uzun dönem bir ilişkinin olduğunu elde etmiştir. Yılcı (2017) petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2016 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak incelemiş ve uzun dönemli bir ilişki olmadığını elde etmiştir. Manzoor ve Seiflou (2011), ham petrol, doğalgaz ve petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını fakat kısa dönemde bu ilişkiden söz edilemediğini vurgulamıştır. Doğalgaz fiyatları piyasa fiyatlarıyla güçlü eş-bütünleşmeye sahip ve doğalgaz fiyatları enerji piyasaları ile uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir (Jong ve Schneider, 2009). Ayrıca Doğalgaz fiyatları ile ham petrol arasındaki ilişkiyi ve uzun dönem denge fiyat ilişkisinden kısa dönemde ayrılmaya neden olan faktörlerin araştırılmasıyla doğalgaz ve ham petrol fiyatları arasındaki bağlantının dolaylı olduğu ve doğalgaz ile artık akaryakıt arasındaki sınırdaki rekabet ederek hareket ettiğini kanıtlanmıştır (Hartley vd., 2019). Ekonomik büyümeyle ve piyasalarla bu denli yakın ilişkilerde olan enerji kaynaklarının fiyatlarında bulunabilecek herhangi bir periyodikliğin elde edilmesi oldukça önemli bir kaynak olması tahmin edilmektedir. Son yıllarda ülkemizde alternatif enerji kaynaklarının artması (rüzgar, güneş enerjisi gibi) her ne kadarda enerji piyasalarında bir rahatlatma sağlamış olsa da fosil yakıtlarına olan talebi azaltamamış ve enerji ihtiyacını karşılayamamıştır. Ülkedeki ham petrol taleplerinin %3 ve doğalgazın ise %8’lere yakın bir kısmının ülke kaynaklarından karşılandığı düşünülürse, ilerleyen yıllarda dünyada ve ülkemizde bu enerji kaynaklarının en çok tüketilen kaynaklar arasında olabilmesi beklenmektedir(EIA, 2005; DPT, 2001;Onur, 2005). Bu çerçeveden bakıldığında petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki periyodikliğin belirlenmesi yatırımcılar ve politika yapıcıları açısından oldukça önemli olacaktır.

Dünya piyasalarında gittikçe artan fosil yakıt talepleri karşısında arz fiyatlarındaki yükselişler dikkatleri bu iki enerji kaynağına çekmiş ve birbirlerinin fiyatları üzerinde olan muhtemel etkilerde önemsenmeye başlamıştır.

Teknolojik gelişmeler ışığında geleceğe yönelik tahminlerin dikkate alınması durumunda gelecek 50 yıl içerisinde fosil kaynakların kullanımının artması ve enerji materyallerinin sergileyecekleri herhangi bir periyodikliğin elde edilmesi, enerji piyasalarında ve enerji politikalarının oluşturulması açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda British Petrol’ un 2005 raporlarına göre dünya toplam enerji üretiminin yüzde 8’ lık payı fosil yakıtlar, yüzde 8’ i yenilenebilir enerji kaynakları ve yüzde 6’ sıda nükleer enerji tarafından karşılandığı

raporlanmıştır(EIA, 2005). Bu raporlarda önemli derecede bir orana sahip fosil yakıtlardan olan petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki periyodiklikler elde edilmesi oldukça önemli olacaktır.

2. Metodoloji

Periodogramlar genellikle, veride bulunan gizli periyodikliklerin araştırılmasında kullanılır. Bununla birlikte, Akdi ve Dickey (1998) periodogramların serinin birim köklü olup olmadığını sınamak için bir yöntem önermektedirler. Eğer, seride muhtemel periyodikliklerin bulunduğu varsayılırsa, verilere,

$$Y_t = \mu + \alpha \cos(w_k t) + \beta \sin(w_k t) + e_t, t = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

şeklinde bir model göz önüne alınabilir. Bu modele göre μ , α , ve β parametrelerinin en küçük kareler tahmin edicileri sırası ile, $\hat{\mu}$, a_k ve b_k olup,

$$\hat{\mu} = \bar{Y}_n = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n Y_t, \quad a_k = \frac{2}{n} \sum_{t=1}^n (Y_t - \bar{Y}_n) \cos(w_k t) \quad \text{ve} \quad b_k = \frac{2}{n} \sum_{t=1}^n (Y_t - \bar{Y}_n) \sin(w_k t) \quad (2)$$

dir. Hesaplanan a_k ve b_k değerlerine Fourier katsayıları denir. Yine trigonometrik fonksiyonların özelliklerinden

$$\sum_{t=1}^n \cos(w_k t) = \sum_{t=1}^n \sin(w_k t) = 0 \quad (3)$$

olup Fourier sıklıkları ortalamaya göre değişmezdir (invariant). Bu Fourier katsayıları yardımı ile zaman serisinin w_k sıklığındaki periodogramı (periodogram ordinate),

$$I_n(w_k) = \frac{n}{2} (a_k^2 + b_k^2) \quad (4)$$

şeklinde hesaplanır.

Eğer $f(w_k)$ durağan zaman serisinin spectral yoğunluk fonksiyonu ise,

$$I_n(w_k) / f(w_k) \xrightarrow{D} \chi_2^2, \quad n \rightarrow \infty \quad (5)$$

dir (Fuller 1996, Brockwell ve Davis 1987, Wei 2006). Ayrıca, $\lim_{n \rightarrow \infty} E(\hat{f}_n(w_k)) = f(w_k)$ olup, durağanlık varsayımı altında, $k \neq l$ için $Cov(I_n(w_k), I_n(w_l)) = 0$ dir.

Eğer seri durağan değilse,

$$T_n(w_1) = \frac{2(1 - \cos(w_1))}{\hat{\sigma}_n^2} I_n(w_1) \xrightarrow{D} Z_1^2 + 3Z_2^2, \quad n \rightarrow \infty \quad (6)$$

dir. Burada Z_1 ve Z_2 standart normal dağılımlı rasgele değişkenler olup $T_n(w_1)$ istatistiğinin dağılımı örneklem hacmine bağlı değildir. Ayrıca, Fourier sıklıkları ortalamaya göre değişmez olduğundan, test istatistiğinin dağılımı da ortalamaya göre değişmezdir. Buna göre, $T_n(w_1)$

istatistiğinin dağılımı serinin durağan ve durağan olmayan seriler için elde edildiğinden, bu test istatistiği serinin durağanlığının testi için kullanılabilir. Eğer test istatistiğinin hesaplanan değeri $t_n(w_1)$ kritik değerden küçük ($t_n(w_1) < t_n(\alpha)$) ise serinin birim köklü olduğu yokluk hipotezi ret edilir ve serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Akdi ve Dickey, 1998). Test istatistiğinin kritik değerleri ilgili çalışmada verilmiştir.

Periodogramlar veride muhtemel periyodikliklerin araştırılmasında (H_0 hipotezinin testi) da kullanılmaktadır. Bunun için Model (1) de verilen harmonik regresyonda $H_0 : \alpha = \beta = 0$ yokluk hipotezi ret edilirse seride periyodik bileşen vardır. Bu hipotezin testi için standart F testi kullanılabilir gibi görünmesine rağmen, w_k sıklıkları bilinmediği için F testinin kullanılması anlamlı değildir (Wei, 2006, pp 292-293). Durağan herhangi bir zaman serisi için her bir k sıklığındaki $I_n(w_k)$ periodogram değerleri hesaplanır. $I_n(w_{(1)})$ en büyük periodogram değerini m de $n/2$ nin tam kısmı ($m = [n/2]$) olmak üzere,

$$V = I_n(w_{(1)}) \left[\sum_{k=1}^m I_n(w_k) \right]^{-1} \quad (7)$$

istatistiğini tanımlayalım. Herhangi bir periyodik bileşen yoksa ($H_0 : \alpha = \beta = 0$ altında) V istatistiği için

$$P(V > c_\alpha) = \alpha \cong m(1 - c_\alpha)^{m-1} \quad (8)$$

dir (Wei, 2006, page 294-295). Buradan, seçilen herhangi bir α anlam düzeyi için c_α kritik değeri de

$$c_\alpha = 1 - (\alpha / m)^{1/(m-1)} \quad (9)$$

olarak hesaplanır. Eğer $V > c_\alpha$ ise $H_0 : \alpha = \beta = 0$ hipotezi ret edilir ve seride periyodik bileşen olduğu sonucuna varılır). Bununla birlikte, seride başka periyodiklikler de bulunabilir. Yine, $I_n(w_{(1)})$ en büyük periyodiklik değeri, $I_n(w_{(2)})$ ikinci en büyük periyodiklik değeri, $I_n(w_{(s)})$ de s .nci en büyük periyodiklik değeri göstermek üzere,

$$V_i = I_n(w_{(i)}) \left[\sum_{k=1}^m I_n(w_k) - \sum_{k=1}^{i-1} I_n(w_{(k)}) \right]^{-1} \quad (10)$$

olmak üzere, $V_i > c_\alpha$ ise seride i .nci harmonikte periyodik bileşen vardır.

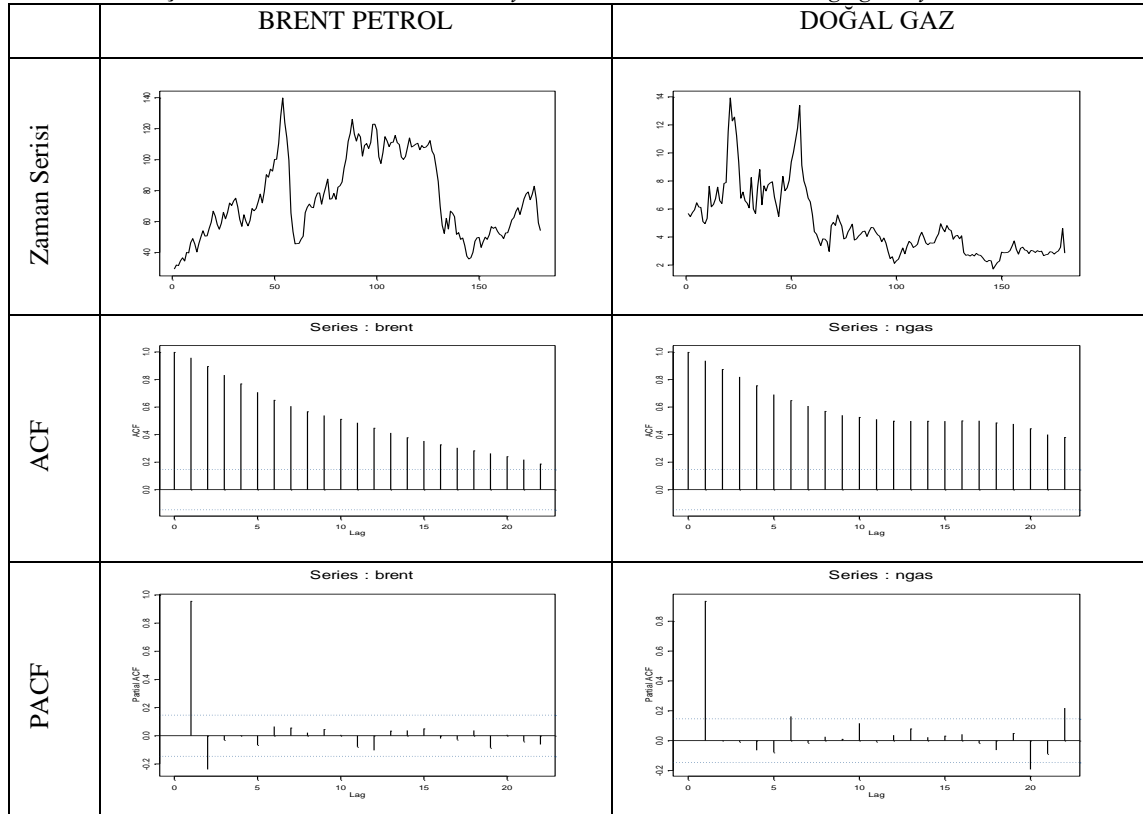
3. Bulgular

Çalışmada, 2004:01-2018:12 dönemi aylık ortalama petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki periyodik bileşenler elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, uluslararası piyasalarda oluşan günlük (gece 00:00 itibarı ile gün sonu kapanış değerleri) fiyatlar derlenerek aylık ortalamalar elde edilmiştir. Her iki seriye ait zaman serisi grafikleri Şekil 1. de verilmiştir. Her iki serinin de otokorelasyonlarındaki azalmanın hızı göz önüne alındığında durağan olmadığı söylenebilir. Serilerin durağanlığı için

standart birim kök testleri uygulanmış ve durağan olmadığı gözlenmiştir (Tablo 1). Brent petrol serisi %10 anlam düzeyinde durağan olduğu ancak %5 de durağan değildir. Brent petrol ve doğalgaz serileri için, $\hat{\tau}_\mu$ değerleri sırası ile -2.593790 ve -2.312087 olarak hesaplanmıştır. Serilerin birinci derece farkları ise durağandır.

Oysa periodogramlara dayalı test için her iki seri de durağan değildir. Brent petrol ve doğalgaz serileri için $T_n(w_1)$ istatistiğinin değerleri sırası ile 1.91061 ve 0.97348 olarak hesaplanmıştır (Tablo 2). Her iki seri için de, $t_n(w_1) > 0.178$ olup serilerin her ikisi de durağan değildir. Burada, $T_n(w_1)$ istatistiğinin kritik değeri %5 için 0.178 ve %10 için 0.348 dir. Ayrıca, her iki serinin de birinci derece farkları durağandır.

Şekil 1. 2004:01-2018:12 Dönemi aylık ortalama Brent Petrol ve Doğalgaz Fiyatları

Tablo 1. Brent Petrol ve Doğalgaz Serilerinin Durağanlığı (ADF Test Sonuçları)

BRENT PETROL		
Null Hypothesis: BRENT has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.593790	0.0961
Test critical values:	1% level	-3.467205
	5% level	-2.877636
	10% level	-2.575430
DOĞALGAZ		
Null Hypothesis: NGAS has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=13)		

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.312087	0.1693
Test critical values:		
1% level	-3.466994	
5% level	-2.877544	
10% level	-2.575381	

Tablo 2. Periodogram Tabanlı Birim Kök test Sonuçları

Seri	$I_n(w_1)$	$\hat{\sigma}_n^2$	$T_n(w_1)$
BRENT	62189.40	39.65658	1.91061
NGAS	566.446	0.708925	0.97348

Periodogram tabanlı test yönteminde, standart birim kök testlerinin aksine, test istatistiğinin kritik değerleri örneklem hacmine bağlı değildir. Ayrıca, serinin varyansı haricinde herhangi bir parametre tahminine ihtiyaç duyulmaz. Bunlar da, yöntemin uygulanabilirliği açısından önemli bir avantaj olarak görülebilir. $T_n(w_1)$ istatistiğinin değerinin hesaplanabilmesi için farklı zaman serisi modelleri göz önüne alınmış en küçük AIC istatistiğinin değeri uygun model olarak seçilmiştir. Sonuçlar Tablo 3. de verilmiştir. Brent petrol serisi için AR(2), doğalgaz serisi için ise AR(1) modelinin uygun olduğu gözlenmiştir. Bu iki model dikkate alınarak varyans değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3. Brent Petrol ve Doğalgaz serileri için AIC istatistiklerinin değerleri

BRENT PETROL								
p	1	2	3	4	6	12	(12,13)	(1,12,13)
AIC	1193.51	1176.24	1178.23	1180.15	1201.18	1186.58	1647.73	1197.30
DOĞALGAZ								
p	1	2	3	4	6	12	(12,13)	(1,12,13)
AIC	540.89	452.76	454.72	456.03	453.22	461.64	777.89	451.77

Bilindiği gibi, periodogramlar durağan bir serideki gizli periyodikliklerin tespitinde de kullanılmaktadır. Yukarıda, hem brent petrol serisinin hem de doğalgaz serisinin birinci dereceden bütünleşik olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle, birinci derece fark serilerinde muhtemel periyodiklikler araştırılmıştır. En büyük beş periodogram değeri ile bunlara karşılık gelen periyodlar ve V_i istatistiklerinin değerleri Tablo 5. de verilmiştir. Diğer taraftan serinin periyodik bileşen içermediği varsayımı altında Eşitlik (9) da verilen değerler farklı anlam düzeyleri için hesaplanmış ve kritik değerler Tablo 4. de verilmiştir. Bu tablo değerleri incelendiğinde, doğalgaz serisinde (birinci derece fark) herhangi bir periyodik bileşen gözlenmemiştir ($V_i < c_\alpha, i = 1, 2, 3, 4, 5$).

Tablo 4. V_i istatistiğinin kritik değerleri

α	0.01	0.02	0.03	0.04	0.05
c_α	0.0972	0.0902	0.0860	0.0831	0.0808
α	0.06	0.07	0.08	0.09	0.10
c_α	0.0789	0.0773	0.0759	0.0747	0.0736

Diğer taraftan, brent petrol serisinde farklı periyodlar gözlenmiştir. Burada hesaplanan V_i değerleri kritik değerden büyüktür ($V_i > c_\alpha, i = 1, 2, 3, 4, 5$). Başka bir ifade ile, birinci derece fark serisinde 179, 89.5, 59.667, 44.75 ve 35.8 aylık periyodlar anlamlıdır. Ancak buradaki 179 aylık periyod verinin tamamına karşılık geldiği için bunu bir periyod olarak değerlendirmek doğru değildir. Ayrıca, yuvarlatmalar dikkate alındığında, birinci derece fark serisi için 90, 60, 45 ve 36

aylık periyodlar anlamlıdır. Yani brent petrol verilerinde 3 yıllık (36 ay), 5 yıllık (60 ay), yaklaşık 4 yıllık (45 ay) ve 7.5 yıllık (90 ay) periyodlar anlamlıdır.

Tablo 5: Birinci Fark Serilerinin Periyodları için hesaplanan istatistik Değerler

i	D(BRENT PETROL)			D(DOĞALGAZ)		
	$I_n(w_{(i)})$	Periyod	V_i	$I_n(w_{(i)})$	Periyod	V_i
1	290585.2	179.00	0.6080	381.266	5.5940	0.0486
2	72668.8	89.50	0.3879	380.726	11.933	0.0511
3	32313.8	59.667	0.2818	370.911	17.900	0.0524
4	18189.6	44.750	0.2208	323.322	9.944	0.0482
5	11652.1	35.8000	0.1816	315.326	10.529	0.0494
Toplam	477930			7835.023		

4. Eş-bütünleşme:

Durağan olmayan herhangi iki zaman serisi için durağan herhangi bir lineer birleşimin bulunması durumunda bu iki seri eş-bütünleşiktir (kointegrasyonlu). Durağan olmayan herhangi iki seri X_t ve Y_t olsun. Bu durumda, U_t durağan olmayan (birim köklü) seriyi, S_t de durağan bir zaman serisini göstermek üzere, durağan olmayan X_t ve Y_t zaman serileri her zaman durağan olmayan U_t serisi ile durağan S_t serilerinin lineer birleşimi olarak yazılabilir (Akdi, 2014). Yani

$$X_t = a_{11}U_t + a_{12}S_t \text{ ve } Y_t = a_{21}U_t + a_{22}S_t \quad (11)$$

dir. Her iki seri de durağan olmayan U_t serisinin bir fonksiyonu olduğundan her iki seri de durağan değildir ancak

$Y_t - (a_{21}/a_{11})X_t = (a_{21}U_t + a_{22}S_t) - (a_{21}/a_{11})(a_{11}U_t + a_{12}S_t) = (a_{22} - a_{21}a_{12}/a_{11})S_t$ olduğundan, $Y_t - (a_{21}/a_{11})X_t$ fark serisi durağandır. Yani, $\tilde{W}_t = (X_t, Y_t)'$ iki boyutlu zaman serisi durağan olmamasına rağmen, $\tilde{\beta} = (-a_{21}/a_{11}, 1)'$ olmak üzere $Z_t = \tilde{\beta}'\tilde{W}_t$ durağandır. Bu nedenle, serilerin eş-bütünleşik olup olmadığını sınamak için Z_t serisinin durağanlığını sınamak yeterlidir. Diğer taraftan, Z_t serisi Y_t nin X_t üzerine regresyonundan elde edilen artıklar serisine benzemektedir. Bu nedenle, Y_t nin X_t üzerine regresyonundan elde edilen artıklar serisi durağan ise iki seri eş-bütünleşiktir. Bununla birlikte

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (12)$$

regresyon modeli göz önüne alındığında β_1 parametresinin $\hat{\beta}_{1,n}$ en küçük kareler tahmin edicisi (a_{21}/a_{11}) oranı için tutarlı (Akdi, 2014) olup $\tilde{\beta} = (-a_{21}/a_{11}, 1)'$ eş-bütünleşme vektörünün tahmini $\hat{\tilde{\beta}}_n = (-\hat{\beta}_{1,n}, 1)'$ dir. Literatürde, durağan olmayan serilerin eş-bütünleşik olup olmamasına ilişkin oldukça çok çalışma bulunmasına rağmen yukarıda açıklanan ve Engle-Granger yöntemi olarak bilinen metot ile Johansen (1988) tarafından önerilen yöntemler öne çıkmaktadır. Bu iki yönteme ilişkin program çıktıları Tablo 6a ve 6b. de verilmiştir.

Tablo 6a. Eş-bütünleşme Analiz sonuçları (Johansen)

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**

None	0.056090	14.40436	15.49471	0.0725
At most 1 *	0.024287	4.302628	3.841466	0.0380
Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level * denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.056090	10.10174	14.26460	0.2053
At most 1 *	0.024287	4.302628	3.841466	0.0380
Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level * denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				

Tablo 6b. Eş-bütünleşme Analiz sonuçları (Engle-Granger)

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 01/15/19 Time: 13:46			
Sample: 2004M01 2018M12			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
BRENT does not Granger Cause			
NGAS	178	0.37803	0.6858
NGAS does not Granger Cause BRENT		0.39959	0.6712

Tablo 1 de verilen ADF birim kök test sonuçları ve Tablo 2 deki periodogram tabanlı birim kök test sonuçları incelendiğinde, petrol ve doğalgaz serileri aynı dereceden bütünleşik serilerdir. Ancak bu iki seri farklı periyodik özelliklere sahiptir (Tablo 5). Bu nedenle, iki seri arasındaki muhtemel eş-bütünleşmenin araştırılması için periodogram tabanlı eş-bütünleşme testinin uygulanması anlamlı değildir. Bu nedenle, eş-bütünleşme analizleri için Johansen ve Engle-Granger yöntemi tercih edilmiş ve serilerin eş-bütünleşik olmadığı gözlenmiştir (Tablo 6). Petrol ve doğalgaz fiyatları farklı periyodik özelliklere sahip olduğundan iki seri ortak hareket etmemektedir. Bu nedenle, iki seri arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin olması beklenemez. Bu sonuçlar, Yılancı (2017) ile Manzoor ve Seiflou (2011) tarafından elde edilen sonuçlar ile tutarlıdır. Petrol ve doğalgaz fiyatları enerji piyasasını etkileyen önemli değişkenlerden ikisi olmakla birlikte genellikle bunların ortak hareket ettiği ve bunlar arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olması beklenir. Oysa serilerin farklı periyodik bileşenleri beklenen bu ilişkiyi etkilediği düşünülmektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada 2004:01-2018:12 dönemi aylık ortalama brent petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki (Dolar cinsinden) periyodik bileşenler elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadaki veriler uluslararası piyasalarda oluşan günlük (gece 00:00 itibarı ile gün sonu kapanış değerleri) fiyatlar derlenerek aylık ortalamalar elde edilmiştir. Veriler Matriksdata veri sağlayıcı şirketinden veri terminali aboneliği alınmak suretiyle elde edilmiştir. Çalışmanın analiz aşamasında brent petrol ve doğalgaz serilerinin durağanlığı test edilmiş ve durağan olmadığı gözlenmiştir. Serilerdeki gizli periyodikliklerin tespiti için serilerin birinci dereceden farkları kullanılmıştır.

Yukarıda, hem brent petrol serisinin hem de doğalgaz serisinin birinci dereceden bütünleşik olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle, birinci derece fark serilerinde muhtemel periyodiklikler araştırılmıştır. Sonuç olarak, doğalgaz serisinde (birinci derece fark) herhangi bir periyodik bileşen gözlenemezken ($V_i < c_\alpha, i = 1, 2, 3, 4, 5$) brent petrol serisinde farklı periyodlar gözlenmiştir ($V_i > c_\alpha, i = 1, 2, 3, 4, 5$). Başka bir ifade ile, birinci derece fark serisinde 179, 89.5, 59.667, 44.75 ve 35.8 aylık periyodlar anlamlıdır. Ancak buradaki 179 aylık periyod verinin tamamına karşılık geldiği için bunu bir periyod olarak değerlendirmek doğru değildir. Ayrıca, yuvarlatmalar dikkate alındığında, birinci derece fark serisi için 90, 60, 45 ve 36 aylık periyodlar anlamlıdır. Yani brent petrol verilerinde 3 yıllık (36 ay), 5 yıllık (60 ay), yaklaşık 4 yıllık (45 ay) ve 7.5 yıllık (90 ay) periyodlar anlamlıdır. Bununla birlikte, serilerin eş-bütünleşik olmadığı gözlenmiştir. Her iki seri de aynı dereceden bütünleşik olmasına rağmen, doğalgaz serileri herhangi bir periyodiklik göstermezken, brent petrol serilerinde periyodik dalgalanmalar gözlenmektedir. Bu durum ise iki serinin eş-bütünleşme ilişkisinin gözlenememesine neden olduğu düşünülmektedir.

Bu kapsamda brent petrol fiyatlarının bulunan periyodlarda benzer döngüler gösterebileceği ve bu bilgiler ışığında tahminler yapılabileceği söylenebilir. Doğalgaz fiyatları konusunda ise daha özel analizler yapılarak çalışmanın sürdürülebileceği söylenebilir.

Kaynaklar:

- Akdi, Y. and D.A. Dickey (1998), "Periodograms of unit root time series: Distributions and tests", *Communications in Statistics : Theory and Methods*, 27(1), 69-87.
- Akdi, Y. (2014), "Zaman Serileri Analizi: Birim kökler ve Kointegrasyon", Gazi Kitabevi, Ankara
- Brockwell, P.J. and R.A. Davis (1987), "Time Series: Theory and Methods." Springer Science & Business Media.
- BP, (2005). Statistical review of world energy June 2005, <http://www.bp.com>.
- Çılbant, C , Alma, D . "Türkiye’de Doğal Gaz Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi 1 (2016): 1-11
- De Jong, C., & Schneider, S. (2009), " Cointegration between gas and power spot prices." *The Journal of Energy Markets*, 2(3), 27.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987), "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 55, 251–276.
- EIA, (2005), International energy outlook July 2005, <http://www.eia.doe.gov>.
- Fuller, WA. (1996), " Introduction to Statistical Time Series. Second edition", Willey, USA.
- Granger, C.W. (1988), "Some Recent Developments in a Concept of Causality", *Journal of Econometrics*, 39, 199– 211.
- Hartley, P. R., Medlock III, K. B., & Rosthal, J. E. (2008), "The relationship of natural gas to oil prices. " *The Energy Journal*, 47-65.
- Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegrating Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 12, 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models", *Econometrica*, 55, 1151-1180.
- Manzoor, D., & Seiflou, S. (2011), "Are Crude Oil, Gas And Coal Prices Co integrated?." *Iranian Economic Review*, 15(28), 29-51.
- Onur, M. (2005), "Petrol ve Doğal Gazın Dünyada, Türkiye’de Durumu ve İTÜ’deki çalışmalar."
- Wei, W.W.S. (2006), *Time Series Analysis, Univariate and Multivariate Methods*. Second edition, Pearson Education, USA
- Yılancı, V. (2017), "Petrol Fiyatları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı. " *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (27), 51-67.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 327-344, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 14.02.2019 **Kabul Tarihi:** 29.06.2019

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN SOSYAL MEDYA KULLANIMLARI: 2017 ANAYASA REFERANDUMUNDA YOUTUBE KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME ¹

Social Media Uses Of Political Parties In Turkey: An Investigation on Youtube Use of 2017 Constitutional Referendum

Emrah ARĞIN²

ÖZ

Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeler siyasetin yapısında da değişiklikler meydana getirmiştir. Siyasetçilerin yüz yüze iletişimden ziyade günümüzde sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte kitle iletişim araçlarını kullanmaya başlaması bu araçların siyasetçiler için stratejik bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Sosyal medya Türkiye’de siyasetçiler tarafından yardımcı ve tamamlayıcı bir araç olarak sıklıkla kullanılmaktadır ve bundan sonra da kullanılmaya devam edecektir. 2017 Anayasa referandumu sürecinde de sosyal medya araçları siyasi partiler tarafından aktif bir şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışmada, mecliste grubu bulunan AK PARTİ, CHP, MHP ve HDP'nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu süresince sosyal medya kullanımları ve paylaşımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. 1 Şubat-16 Haziran 2017 tarihleri arasında incelenen dört partinin resmi Youtube sayfaları ve paylaşımları içerik çözümleme yöntemi ile değerlendirilmiştir. Siyasi partilerin Youtube paylaşımları müzik kullanımı, kullanılan görüntü türü gibi teknik özellikler ve çekicilik türleri açısından karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi yönetimi ile elde edilen bulgulara göre, siyasi partilerin Youtube’u, propaganda ve kamuoyunu bilgilendirme amacıyla sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Siyasi Partiler, Referandum, Youtube.

ABSTRACT

Developments in new communication technologies have also changed the structure of politics. The fact that politicians have started to use mass media together with the widespread use of social media rather than face-to-face communication has enabled these tools to have a strategic importance for politicians. Social media is frequently used by politicians in Turkey as an auxiliary and complementary tool and will continue to be used thereafter. In the 2017 constitutional referendum process, social media tools were actively used by political parties.

In this study, the use and sharing of social media of the AK PARTY, CHP, MHP and HDP which have a group in the parliament during the 16 April 2017 Constitution Referendum is analyzed. The official Youtube pages and shares of the four parties examined between 1 February and 16 June 2017 were evaluated with content analysis method. Youtube shares were evaluated by comparing the usage of music, the type of image used, and the types of charm. According to the findings of content analysis management, it was determined that political parties frequently used YouTube to inform propaganda and public opinion.

Keywords: Political Parties, Referendum, Youtube.

¹Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana bilim Dalı’nda 2018 yılında tamamlanan “Algı Yönetimi ve Sosyal Medya: 2017 Anayasa Referandumunu Üzerinden Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinin bir bölümünün yeniden gözden geçirilmesi ve geliştirilmesiyle hazırlanmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

² Arş. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü ELAZIĞ,
e-posta: eargin@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-3619-8034>

1. Giriş

İnternetin yaygınlaşması ve bir kitle iletişim aracı hâline gelmesiyle bu mecraların yeni kullanım alanları doğmuştur. Bunlardan biri de sosyal medya veya sosyal ağlar olarak adlandırılan ve kişisel paylaşımına dayalı web ortamlarıdır (Karabulut, 2012: 2).

Sosyal medya kullanımının yaygın olmadığı dönemlerde siyasi partiler özellikle seçim zamanlarında seçmenlere geleneksel kitle iletişim araçlarını kullanarak ulaşmışlardır. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerindeki gelişime paralel olarak yaygınlaşan sosyal medya, siyasi partiler tarafından özellikle 2007 yılından itibaren daha etkin kullanılmaya başlanmıştır. Siyasal iletişim ve propaganda dönemlerinde geleneksel iletişim çalışmalarının yanında sosyal medya kullanımına da günümüzde yeterince önem vermek gerekmektedir. Özellikle ülkemizdeki genç nüfusun genel nüfusa göre oranı düşünüldüğünde genç kitleye ulaşmak için en önemli araç, sosyal medya araçlarıdır. Bu bağlamda siyasi partiler seçim kampanyalarına gerekli araştırmaları yapıp sosyal medya araçlarını da seçim kampanyalarına dahil etmektedir.

AK Parti AR-GE Başkanlığı tarafından yapılan ve 2017 Anayasa Referandum sürecini de içine alan Ocak 2017- Haziran 2017 tarihlerini arasındaki Sosyal Medya araştırmasına göre Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2017 haziran ayı itibari ile Facebook'ta 8 milyon 979 bin takipçi sayısı ile tek başına bütün siyasi parti liderlerinin toplamından daha fazla takipçi sayısına sahiptir. Diğer siyasi parti liderlerine baktığımızda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı 2 milyon 208 bin takipçiyle HDP Eş Genel Başkanı Selâhattin Demirtaş, 2 milyon 33 bin takipçiyle CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 366 bin takipçiyle dönemin Başbakanı Binali Yıldırım ve 180 bin takipçiyle MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin izlediği tespit edilmiştir (Türkiye Gazetesi: 24.12.2017). Bu verilerden yola çıkarak siyasi parti liderlerinin sosyal medya araçlarını aktif olarak kullandıkları ve milyonlarca takipçisine bu medyalar aracılığıyla ulaştığı söylenebilir. Bu anlamda sosyal medya araçları siyasi parti ve liderler için en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline gelmiştir.

2017 Anayasa Referandumu sürecine baktığımızda da Sosyal medya siyasi partiler tarafından en çok kullanılan kitle iletişim araçlarından biri olmuştur. Araştırmaya konu olan 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu döneminde örneklem olarak belirlenen AK PARTİ, CHP, MHP ve HDP'nin referandum öncesinde sosyal medyada seçmene nasıl ulaştıkları ve ne tür paylaşımlarda bulduklarına dair karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. İçerik çözümlemesi kullanılan araştırmada belirlenen kategoriler ışığında siyasi partilerin sosyal medya paylaşımları özelinde Youtube paylaşımları değerlendirilmiştir.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Siyasi partiler, seçimlerde başarılı olabilmek ve seçmenleri etkilemek için kullandıkları yöntemleri sürekli güncelleyip çağın şartlarına uymak zorundadırlar. Günümüzde seçmenlerin tercihlerini etkilemek için en çok kullanılan mecra internet olmaktadır. Siyasal katılım sürecinde aile, okul ve kahvehane gibi sosyal çevrenin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Ancak son yıllarda dünyada ve Türkiye'de medya, özellikle sosyal medya ve bunların yönlendirici bir unsur olarak etkisi belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Yaşanan olaylarda ve hareketlerde haber alma ve katılım işlevini sosyal medya görmektedir. Bu nedenle sosyal medya, insanların algılarını, fikirlerini ve olaylar karşındaki tutumlarını etkilemektedir. Siyasi partilerde seçmenlere ulaşabilmek için sosyal medya araçlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Yarı doğrudan demokrasi uygulamalarından biri olan referandum Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde yedinci defa gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda referandum Türkiye'de çok sık gerçekleşmemiş bir yarı doğrudan demokratik uygulamadır. Türkiye'deki referandumlar, bir seçim olarak değerlendirilmese de, seçmenler referandumda bir siyasal tercihte bulunmaktadırlar. Özellikle ülkemizde, referandum süreci siyasi partilerin kampanyaları ile bir siyasal seçim

atmosferinde yürütülmektedir. Bu çerçevede siyasal davranış, referandum süreçlerinde üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Ancak, buna rağmen referandumlarda siyasal davranışa ilişkin çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Referandumda sosyal medya araçlarından faydalanılması Türkiye’de ilk defa uygulanmıştır.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırma ile sosyal medyanın siyasi partiler tarafından yapısal özellikleri noktasında kullanımının ve söylem biçimlerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. 16 Nisan 2017 Referandumuna katılan dört partinin (AK PARTİ, CHP, MHP, HDP) ve parti liderlerinin referandum propaganda sürecindeki sosyal medya paylaşımları içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Aynı zamanda siyasi partilerin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde sosyal medya kullanımının ve bunların partilere göre dağılımının tespit edilmesi araştırmanın amaçları arasındadır. Bu bağlamda altı araştırma sorusu bulunmaktadır. Bunlar:

1. 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin Youtube hesaplarındaki paylaşım sayısı nasıldır?
2. AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde Youtube’da pozitif ve negatif reklam türlerinin kullanım oranı nasıldır?
3. AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında hangi konulara ağırlık vermişlerdir?
4. AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında en çok hangi çekicilik türüne yer vermişlerdir?
5. AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında hangi tür görüntülere yer vermişlerdir?
6. AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında duygusal çekicilik türüne hangi oranda yer vermişlerdir?

Bu araştırmanın bir temel varsayımı ve buna bağlı dört alt varsayımı bulunmaktadır. Araştırma, “16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu süresince Youtube, siyasi partiler tarafından, aktif bir şekilde kullanılmıştır.” ana varsayımına dayanmaktadır. Bu araştırma için dört alt varsayım belirlenmiştir:

1. Siyasi partilerin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu süresince Youtube kullanım yoğunluğu ile referandumda elde edilen oy oranları arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.
2. Siyasi partilerin Youtube paylaşımları ile referandum tercihleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
3. Siyasi partilerin Anayasa Referandumunun içeriğine ilişkin seçmeni bilgilendirmek amacıyla yaptıkları paylaşımlar ile referandum tercihleri arasında doğrudan bir ilişki vardır.
4. Referandum sürecinin baş aktörleri olan AK PARTİ ve CHP’nin Youtube paylaşımlarının niceliği ile diğer siyasi partilerin paylaşımlarının niceliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2.3. Kodlama Cetveli

Siyasi partilerin, sosyal medya kullanımı ve seçmene ulaşma şekilleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu sayede sosyal medyayı daha etkin kullanan siyasal parti nicel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Cheng ve Schweitzer’in (1996) “Cultural Values Reflected in Chinese and U.S. Television Commercials” skalası gözden geçirilmiş ve Balcı’nın “Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı” adlı doktora tezinde kullandığı skaladan faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Fidan’ın “Teknoloji ve Siyasal İletişim: Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı”, Balcı ve Bekiroğlu’nun “İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri’nde AK Parti TV Reklamları Üzerine Bir Araştırma” çalışmaları da irdelenmiş ve kullanılan çeşitli ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu araştırmanın içerik analizi kategorileri yukarıdaki çalışmalarda yer alan bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Kodlama cetvelinde siyasal reklam mesaj türleri analiz edilirken siyasal iletişim literatürüne uygun ikili bir kategori kullanılmıştır. Siyasal iletişim literatürü incelendiğinde; siyasal reklam türlerine yönelik negatif ve pozitif reklam olmak üzere ikili bir ayrıma gidildiği tespit edilmiştir.

Siyasal kampanyalarda siyasal partileri öven pozitif siyasal reklamların yanında, doğrudan siyasal partiye gönderme yapan, o partinin eylemlerini kötüleyen negatif siyasal reklamlardan da sıkça yararlanılmaktadır. Bu durum tamamen iktidar ya da muhalefet partilerinin siyasal kampanya stratejileri ile ilgilidir. Bir muhalefet partisi kampanya sürecinde hiçbir şekilde negatif bir reklama yönelmeden doğrudan kendi vaatlerini anlatan pozitif siyasal reklamlar kullanabileceği gibi iktidar partisi ülkeye ya da kendi iktidarına yönelik birtakım olumsuz girişimleri negatif bir siyasal reklam içeriğinde kullanılabilir (Doğan, 2017: 43). Bu doğrultuda yapılan siyasal kampanyalar, sadece seçmen tercihlerini değiştirmeyeceği gibi aynı zamanda seçmenleri oy vermeye ve kampanya içinde aktif olmaya da güdüler (Aydemir, 2013:137).

Pozitif reklamlar cetvelinde, ikili bir sınıflandırmaya yer verilmiştir. Bunlar rasyonel çekicilik ve duygusal çekiciliktir. Negatif reklam türlerinde ise doğrudan saldırı, doğrudan karşılaştırma ve imalı karşılaştırma ayrımına gidilmiştir. Bunlar (Balcı ve Bekiroğlu, 2012: 280-282):

Doğrudan Saldırı: Hedef adayın karakterine, güdülerine, yakın çevresine, partisine ve faaliyetlerine reklam verenin özellikleriyle hiç mukayeseye girmeden doğrudan saldırılan reklamlardır.

Bu siyasal reklam türü az eğitilmiş insanları inançlarından, kanaatlerinden ya da görüşlerinden döndürmek; insanlarda var olan kanaatin pekiştirilmesini sağlamak gibi amaçlar açısından önemlidir (Doğan, 2017: 43). Bu türdeki reklam filmleri, genellikle kampanyanın son aşamasında yayınlaması düşünülen ve rakibin önerilerinin olumsuz yönlerini ortaya çıkarmaya çalışan reklamlardır (Devran, 2004: 291).

Doğrudan Karşılaştırma: Özellikle parti ya da adaylardan birini diğeriyle karşılaştırarak; rakibin güçsüzlüğü ve ya yetersizliğine vurgu yapan reklamlardır. Bu tür reklamlar, reklamı yayınlanan parti ve ya aday rakibiyle karşılaştırırken farklı ve üstün nitelikleri göstermeye çalışmaktadır.

İmalı Karşılaştırma: İma yoluyla rakibe saldıran reklam türüdür. Doğrudan saldırı ve doğrudan karşılaştırma reklamlarından farklı olarak burada, çıkarımda bulunma yaklaşımı kullanıldığından, rakip parti veya adayın kim olduğu ve nasıl eleştirildiğini bulmak seçmene kalmaktadır.

İmalı olarak taraflar arasında karşılaştırma yapmayı strateji edinen reklamlar, kendi önerilerinin başarılı yönlerine yer vermektedir. Ancak bu mesajlarda karşı taraftan söz edilmez. Seçmen kendince karşılaştırma yapma durumunda bırakılmaktadır (Devran, 2004: 151).

Rasyonel Çekicilik: Rasyonel çekicilik kişilerin çıkarlarıyla ilgilidir. İkna edici mesaj sunanlar seçimdeki tercihin belirli faydalar getireceğini iddia etmektedirler. Rasyonel çekiciliğin anahtar unsurunu kanıt gösterme oluşturmaktadır. Kamusal veya özel kişilerin tanıklılıkları, devlet istatistikleri ve diğer verisel beyanlarla mesajlarda sunulan konular ya da iddialar desteklenmektedir.

Duygusal Çekicilik: Mesajlarda duygusal unsurların kullanım amacı, sevgi anlayışına dayalı olarak konu ya da kişi ile hedef kitle arasında bir bağ kurmaktır.

Çalışmada yer verilen duygusal çekicilik kategorileri ise Cheng ve Schweitzer'in çalışmalarında kullandıkları geleneksel ve modern değerlerden oluşmaktadır. Araştırmacılar bu değerleri şu şekilde açıklamaktadırlar (Cheng ve Schweitzer, 1996: 29-30):

• **Aile:** Bu değer üzerindeki vurgu aile hayatı ve aile üyeleri üzerinedir. Aile görüntüsü üzerindeki reklam vurguları, evlenmek, kardeşlerin varlığı, akrabalık, evde bulunmak ve tercihin aile için iyi olduğunu ileten öneriler biçiminde olabilmektedir.

- **Akıl:** Bu değer bilgi, eğitim, akıl, uzmanlık ya da deneyime vurgu yapmaktadır.
- **Çalışma Hayatı:** Bireyin emeği ve becerileri kutsal değerler olarak görülmektedir.
- **Gelenek:** Geçmişin ve geleneklerin deneyimi göz önünde bulundurulmaktadır. Tarihsel olan ve zamanla onurlandırılan destansı özellikler vurgulanmaktadır.
- **Grup birliği:** Bu değer, bireyin tipik olarak referans grubundaki diğerleri ile ilişkisinin önemini vurgulamaktadır. Bireyler grubun ayrılmaz gerekli öğeleri olarak kabul edilmektedir.
- **Güvenlik:** Tercihin güvenilir özelliği vurgulanmaktadır.
- **Modernlik:** Bu değer reklamda yeni, çağdaş, güncel ve zamanın ötesinde olanı vurgulamaktadır.
- **Nezaket:** Reklamda kibar, içten, terbiyeli bir dil kullanılarak, tüketiciye yönelik kibar ve dostça bir yaklaşım sergilenmektedir.
- **Rahatlık:** Bu değer, ürünü kullanmanın sağladığı konforu ya da gevşemeyi yansıtmaktadır.
- **Refah:** Bu değer ferah, varlıklı ve zengin olmanın yolunun belirli bir ürünü yada hizmeti kullanmaktan geçtiğini, bu ürün ya da hizmetin kişiyi refahakavuşturacağını ifade etmektedir.
- **Vatanseverlik:** Ürünün kullanımında ya da ürünün özelliğinde, bireyin ulusuna olan bağlılığı ve ulus sevgisi yansıtılmaktadır.
- **Yaslılara Saygı:** Reklamda yaslı insanlara yer verilerek onlara duyulan saygı gösterilmekte ve onların öğütleri, önerileri, düşünceleri sorulmaktadır.

Kodlama cetveli oluşturulurken video reklamları için siyasal reklamcılıkta ele alınan konular kategorisinde ise 29 çeşit konu başlığına yer verilmiştir. Bunlar; barış, cemaat, cumhurbaşkanlığı sistemi, çiftçiler, demokrasi, dini ve milli söylemler, eğitim, ekonomi, eleştiri, etnik kimlik, farklı din ve mezhep söylemi, gençlere sesleniş, güvenlik, işçiler, kadın, milli bütünlük, özgürlük, sağlık, seçmene övgü, seçmene soru, sosyal güvenlik, sosyal haklar, şehitler, tarım, terör örgütü, teşekkür, ulaşım ve vaat başlıklı konular ele alınmıştır.

2.3. Kodlama Cetvelini Sınama ve Güvenirlilik

Güvenirlilik, sağlam bir dayanak oluşturma veya tutarlılık anlamında kullanılmakta olup; aynı şeyin aynı veya benzer şartlar altında tekrar edildiğini ya da aynı sonuçları verdiği anlamına gelmektedir (Fidan, 2016: 259). İçerik çözümlemesinde güvenirlilik kodlama sistemine bağlıdır. Güvenirliliğin sağlanabilmesi için kodlayıcıların ve kodlama kategorilerinin güvenilir olması gerekmektedir. Farklı kodlayıcıların aynı metni aynı şekilde kodlamalarını veya aynı kodlayıcıların aynı metni farklı zamanlarda aynı şekilde kodlamasını gerektirmektedir (Bilgin, 2006: 13). Bu şekildeki bir çalışma hata yapma olasılığını en aza indirmektedir.

Bu çalışmada kategori sistemleri; siyasal iletişim alanında yetişmiş uzmana ulaşma güçlüğü ve profesyonel bir kodlayıcı yetiştirmenin getireceği zaman ve parasal maliyetin yüksek olması gibi nedenlerde sosyal medya araçlarında yapılan paylaşımlar ikinci bir kodlayıcı tarafından kodlanamamıştır. Bu nedenlerle güvenirliliğin sağlanması amacıyla farklı zamanlarda araştırmacı tarafından iki kez kodlama yapılmış³ ve elde edilen bulgular birbiriyle büyük ölçüde (% 98) uyumlu bulunmuştur.

³ Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı adlı doktora tezinde Balcı (2006) da aynı yöntemi uygulamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.; Balcı, 2006: 258). Siyasal İletişim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı: 2015 Genel Seçimleri Dönemi Web Sayfaları ve Sosyal Medya Kullanımları adlı doktora tezinde Fidan (2015) da aynı yöntemi uygulamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.; Fidan, 2015).

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. 16 Nisan 2017Anayasa Referandumu Sürecinde Partilerin Youtube Paylaşımları

Partilerin 16 Nisan 2017Anayasa Referandumu sürecindeki Youtube'dan yapılan video paylaşımlarının incelendiği bu bölümde AK PARTİ, CHP ve HDP'nin reklam içerikli paylaşımları değerlendirilmiştir.

3.1.1. Siyasi partilerin Anayasa Referandumu Sürecinde Sosyal Medya Kullanımlarının Değerlendirilmesi

Tablo 1: Siyasi Partilerin Youtube Takipçi Sayıları

Partiler	Youtube Takipçi Sayısı	%
Adalet ve Kalkınma Partisi	34.557	30.2
Cumhuriyet Halk Partisi	13.303	11.7
Milliyetçi Hareket Partisi	30.064	26.3
Halkların Demokratik Partisi	36.475	31,8
TOPLAM	114.399	100

Örneklemler olarak belirlenen siyasi partilerin ve yine belirlenen süreç içerisinde sosyal medyada bulunan onaylanmış sayfalarının takipçi sayılarına baktığımızda, Tablo 1'e göre HDP'nin 36.475 takipçisi olup, diğer bütün siyasi partilerden daha çok (% 31.8) takipçi sayısına sahiptir. HDP'yi sırasıyla 34.557 (% 30.2) takipçi sayısı ile AK PARTİ, 30.064 (% 26.3) takipçi sayısı ile MHP, 13.303 (% 11.7) takipçi sayısı ile CHP'nin izlediği tespit edilmiştir. Tablo 1'den yola çıkarak referandum sürecinde "Evet" kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP'nin takipçi sayısının toplam oranı % 56.5'ken, "Hayır" kampanyası yürüten CHP ve HDP'nin takipçi sayısının toplam oranı % 43.5 olarak tespit edilmiştir. Referandum sürecinde "Evet" kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP'nin toplam takipçi sayısının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

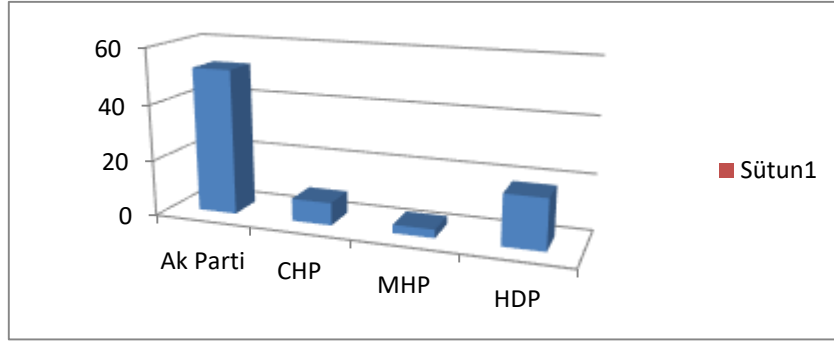
Sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarla partiler basın açıklamalarına, mitinglere, ziyaretlere, vaatlere ve canlı yayınlar aracılığıyla seçmenlere ulaşım sağlamaktadırlar. Geleneksel medya aracılığıyla seçmenlere seslenen ancak kimi zamanlarda bu mecralarda yeterince yer ve zaman bulamayan siyasi partiler, sosyal medya aracılığıyla zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın vatandaşlara hızlı bir şekilde ulaşabilmektedirler.

3.1.2. 16 Nisan 2017Anayasa Referandumu Sürecinde Partilerin Sosyal Medya Paylaşımları

Siyasi partilerin Youtube hesaplarındaki paylaşımları nicelik bakımından değerlendirilerek bu hesaplardan referandum sürecindeki, propaganda ve halkla ilişkiler çalışmalarının başladığı tarihten itibaren referandum tarihi olan 16 Nisan 2017'ya kadar yapılan paylaşımlar detaylı olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmamızın; birinci sorusu "16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP'nin Youtube hesaplarındaki paylaşım sayısı nasıldır?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 2'de partilerin Youtube paylaşım sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşım Sayıları

Tablo 2’de Siyasi partilerin referandum sürecinde Youtube’den yaptığı paylaşımlar gösterilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde örneklem olarak belirlenen siyasi partilerin ve yine belirlenen süreç içerisinde referandumla ilgili paylaşımlarına baktığımızda AK PARTİ 52 Youtube paylaşım ile tek başına diğer bütün siyasi partilerden daha çok (% 64.2) paylaşım yapmıştır. AK PARTİ’yi sırasıyla 18 (% 22.3) paylaşımıyla HDP, 8 (% 9.8) paylaşımıyla CHP, 3 (% 3.7) paylaşımıyla MHP’nin izlediği tespit edilmiştir. Böylece referandum sürecinde siyasi partilerin sosyal medyada AK PARTİ ve HDP’nin ileti paylaşma açısından (toplam 70 paylaşım) Youtube’u daha aktif kullandıkları sonucuna ulaşılırken; MHP ve HDP’nin daha az kullandıkları (toplam 11 paylaşım) sonucuna ulaşılmıştır.

Partilerin Youtube paylaşımları incelenirken sadece referandumla ilgili yapılan reklam ve tanıtım içerikli paylaşımlar dikkate alınmıştır. Siyasi partiler Youtube kanalındaki paylaşımlarda parti ile ilgili olarak her türlü, meclis konuşmasına, miting ve benzeri görüntülere yer vermektedir. Bu tür paylaşımlar araştırmamızın dışında tutulmuştur. Siyasi partilerin Youtube’daki referandumla ilgili reklam ve tanıtım içerikli video paylaşımlarını sadece Youtube’da değil diğer birçok sosyal medya aracında da aynı paylaşımları yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bu tür video içerikli paylaşımların bir kısmı özellikle AK PARTİ’nin paylaşımları, televizyon reklamlarında da yer almıştır. AK PARTİ Youtube’da paylaştığı bu reklamları referandum için oluşturdu sitede (<http://www.kararimizevet.com>: 12.11.2017) yüksek çözünürlük oranına sahip paylaşımında bulunmuş ve kampanya yürütücüleri için bu reklamları indirip kullanma imkânı sağlamıştır.

Siyasi partilerin Youtube paylaşım sayılarına göre “Siyasi partilerin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumunu süresince Youtube kullanım yoğunluğu ile referandumda elde edilen oy oranları arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.” varsayımı kısmen doğrulanmıştır. Analize göre “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ’nin sosyal medya kullanım yoğunluğu, “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP’nin sosyal medya kullanım yoğunluğundan daha fazladır. Yine Tablo 2’ye göre “Referandum sürecinin baş aktörleri olan AK PARTİ ve CHP’nin Youtube paylaşımlarının niceliği ile diğer siyasi partilerin paylaşımlarının niceliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.” varsayımı kısmen doğrulanmıştır. “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve “Hayır” kampanyası yürüten CHP’nin paylaşımlarının toplam sayısı MHP ve HDP’nin paylaşımlarının sayısından fazladır. Siyasi partilerin referandum sürecindeki Youtube paylaşımları aşağıda daha detaylı ele alınmıştır.

3.2.3. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Görüntü Türü

Araştırmanın; beşinci sorusu “AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumunu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında hangi tür görüntülere yer vermişlerdir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 3’de partilerin Youtube paylaşımlarında kullanılan görüntü türü gösterilmiştir.

Tablo 3:Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Kullanılan Görüntü Türünün Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı

		Kullanılan Görüntü Türü			TOPLAM
		Dış Mekân	İç Mekân	Her İkisi de	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	24 % 52,2	22 % 47,8	-	46 % 61,4
	CHP	5 % 62,5	3 % 37,5	-	8 % 10,6
	MHP	1 % 33,3	1 % 33,3	1 % 33,3	3 % 4
	HDP	11 % 61,2	4 % 22,2	3 % 16,7	18 % 24
TOPLAM		41 % 54,9	30 % 40	4 % 5,4	75 % 100

Paylaşılan video reklamlarında kullanılan görüntü türünü incelediğimizde Tablo 3'e göre toplam 75 paylaşım içerisinde ki 41 (% 54.9) paylaşımın içeriğinde dış mekân görüntüsü kullanılmıştır. 30 (% 40) paylaşımında iç mekân görüntüsü kullanılmış aynı zamanda 4 (% 5,4) paylaşım da dış mekân ile iç mekân görüntüsü birlikte kullanılmıştır. Araştırmamıza konu olan dört partide video reklamları genel olarak incelendiğinde AK PARTİ % 52.2, CHP % 62.5 ve HDP % 61.2 oranında dış mekân görüntüleriyle paylaşım yapmışlardır. MHP referandum içerikli üç paylaşımı da farklı mekân görüntüleri kullanılmıştır.

3.2.4. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Müzik Kullanımı

Tablo 4:Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Müzik Kullanımının Sayısal ve Yüzdelik Dağılımı

		Müzik Kullanımı		TOPLAM
		Var	Yok	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	15 % 32,6	31 % 67,4	46 % 61,4
	CHP	4 % 50	4 % 50	8 % 10,6
	MHP	3 % 100	-	3 % 4
	HDP	14 % 77,8	4 % 22,2	18 % 24
TOPLAM		36 % 48	39 % 52	75 % 100

Siyasi partilerin video reklamlarındaki müzik kullanımına genel olarak baktığımızda Tablo 4'e göre, yakın sonuçlar çıkmaktadır. Siyasi partilerin Youtube'daki 36 paylaşımında (% 48) müzik kullanıldığı ve 39 paylaşımında ise (% 52) müzik kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Partiler özelinde baktığımızda ise AK PARTİ paylaşımlarında daha çok müzik kullanmamayı (31 paylaşım %67,4) tercih etmiştir. CHP ise toplam 8 paylaşımının yarısında müzik kullanıp yarısında ise kullanmamıştır. MHP yaptığı 3 paylaşımın tamamında müzik kullanmayı tercih etmiştir. HDP Youtube paylaşımlarında büyük oranda (14 paylaşım %77,8) AK PARTİ, CHP ve MHP'den farklı olarak müzik kullanmayı tercih etmiştir.

3.2.5. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Lider Görüntüsünün Kullanımı

Tablo 5: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarındaki Lider Görüntüsü Kullanımının Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımı

		Lider Görüntüsü Kullanımı		TOPLAM
		Var	Yok	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	2 % 4,3	44 % 95,7	46 % 61,4
	CHP	1 % 12,5	7 % 87,5	8 % 10,6
	MHP	3 % 100	-	3 % 4
	HDP	2 % 11,1	16 % 88,9	18 % 24
TOPLAM		8 % 10,7	67 % 89,3	75 % 100

Tablo 5’de görüldüğü gibi incelenen 2017 Anayasa Referandumu dönemi içerisinde partilerin Youtube paylaşımlarındaki reklamlarında lider görüntüsüne çok az yer vermişlerdir. Sadece MHP diğer partilerden farklı olarak yaptığı 3 paylaşımında da lider görüntüsünü kullanmıştır. Oransal olarak baktığımızda AK PARTİ paylaşımlarının % 95,7’inde, CHP % 87,5’inde HDP ise % 88,9’unda lider görüntüsünü kullanmamıştır. Siyasi partilerin Youtube paylaşımlarında daha çok halkın görüntüsü kullanılmış ve Tablo 7’de görüleceği gibi genellikle halkın görüntüsüyle birlikte halkın ve sunucunun sesine başvurulmuştur. Lider görüntüsü olan Youtube paylaşımları incelendiğinde daha çok parti toplantıları ve parti mitingleri içeriğine sahip paylaşımlarda kullanılmıştır.

3.2.6. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Slogan ve Amblem Kullanımı

Tablo 6: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Slogan ve Amblem Kullanımının Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımı

		Slogan ve Amblem Kullanımı				TOPLAM
		Slogan ve Amblem Var	Slogan ve Amblem Yok	Sadece Slogan Var	Sadece Amblem Var	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	45 % 97,8	-	1 % 2,2	-	46 % 61,4
	CHP	7 % 87,5	1 % 12,5	-	-	8 % 10,6
	MHP	3 % 100	-	-	-	3 % 4
	HDP	3 % 16,7	6 % 33,3	8 % 44,4	1 % 5,6	18 % 24
TOPLAM		58 % 77,2	7 % 9,4	9 % 12	1 % 1,4	75 % 100

Tablo 6’ya göre, incelenen AK PARTİ’nin paylaştığı 46 reklamın 45’inde % (97,8) slogan ve amblem birlikte kullanılmıştır. CHP’nin paylaştığı reklamlarda AK PARTİ’nin reklamlarına benzer olarak 8 reklamın 7’sinde (87,5) slogan ve amblem birlikte kullanılmıştır. AK PARTİ ve CHP’nin Youtube paylaşımlarında parti logosu ve slogan kullanımının yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum parti kimliğinin video reklamlarında ön plana çıkarıldığı şekilde yorumlanabilmektedir. HDP ise paylaşımlarında AK PARTİ ve CHP’nin paylaşımlarından farklı olarak %44,4’ünde sadece slogan kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. MHP ise yaptığı üç paylaşımında da slogan ve amblemi birlikte kullanmıştır.

Siyasi partilerin Youtube paylaşımlarındaki dağılıma genel olarak baktığımızda ise % 77,2 yani 58 paylaşımda slogan ve amblem birlikte kullanılmıştır. Sadece parti logosunun kullanıldığı paylaşımları CHP, AK PARTİ ve MHP hiç kullanmazken HDP bir defa kullanmıştır.

3.2.7. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Baskın Olan Sesin İncelemesi

Tablo 7: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Baskın Olan Sesin Sayısal ve Yüzdeler Dağılımı

		Baskın Olan Ses				TOPLAM
		Lider Sesi	Sunucunun Sesi	Halkın Sesi	Halk ve Sunucunun Sesi	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	-	22 % 47,8	11 % 23,9	13 % 28,3	46 % 61,4
	CHP	-	3 % 33,3	3 % 33,3	2 % 22,2	8 % 10,6
	MHP	-	3 % 100	-	-	3 % 4
	HDP	-	8 % 44,4	9 % 50	1 % 5,6	18 % 24
TOPLAM		-	36 % 48	23 % 30,6	16 % 21,4	75 % 100

Tablo 7'ye göre, partilerin Youtube paylaşımlarındaki baskın olan sesi incelediğimizde AK PARTİ % 47,8 oranında sunucunun sesinin, CHP % 33,3'lük oranda sunucunun sesini ve yine aynı oranda halkın sesini sesinin, HDP ise % 44,4 oranında sunucunun sesinin baskın olduğu reklamları paylaşmışlardır. MHP ise yaptığı üç paylaşımında sadece sunucunun sesini kullanmıştır. Siyasi partiler referandum sürecindeki yaptıkları video reklamlarında genellikle halkın sesini ve sunucunun sesini ayrı olarak kullanmışlardır. Halk ve sunucu sesinin birlikte kullanıldığı reklamlar daha az orandadır. Aynı zamanda siyasi partilerin Youtube paylaşımlarında lider sesi ve görüntüsünü çok nadir kullandığı, genellikle halkın görüntüsüyle halkın sesinin kullandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 7'ye göre siyasi partilerin Youtube reklamlarındaki baskın olan sesin genel olarak sunucunun sesi olduğu (36 paylaşım % 48) görülmektedir. Bu durumun nedeni, Anayasa maddelerinde yapılan değişikliklerin neler olacağı konusundaki videoların değiştirilen Anayasa maddeleriyle ilgili bilgilendirici ve iç mekânda çekilmiş videoların oluşturmasıdır. Bu video reklamları sunucu tarafından seslendirilmesi ile oluşturulmuş video reklamlarıdır.

3.2.8. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Video İçeriğinin Türü

Araştırmanın; ikinci sorusu “AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP'nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde Youtube'da pozitif ve negatif reklam türlerinin kullanım oranı nasıldır?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 8'de partilerin Youtube paylaşımlarında ki kullanılan reklam türü gösterilmiştir.

Tablo 8: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Video İçeriğinin Türünün Sayısal ve Yüzdeler Dağılımı

		Video İçeriğinin Türü		TOPLAM
		Pozitif Reklam	Negatif Reklam	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	46 % 100	-	46 % 61,4
	CHP	1 % 12,5	7 % 87,5	8 % 10,6
	MHP	3 % 100	-	3 % 4

	HDP	7 % 33,3	11 % 66,7	18 % 24
TOPLAM		57 % 76	18 % 24	75 % 100

Tablo 8’e göre, analiz edilen 75 reklam içerisinde, en fazla paylaşımda bulunan reklam türü 57 (% 76) paylaşım ile pozitif reklam türünde yapılmıştır. Partilere göre baktığımızda AK PARTİ bütün paylaşımlarını pozitif reklam türünde yapmıştır. Aynı şekilde MHP’de bütün paylaşımlarını pozitif reklam türünde yapmıştır. CHP ve HDP daha çok negatif reklam türünde paylaşımda bulunmuşlardır. CHP 8 video reklamının 7’sini (% 87,5) negatif reklam türünde yapmıştır. HDP ise paylaştığı video reklamlarının yaklaşık üçte ikisini yine negatif reklam türünde yapmıştır. Genel olarak reklam türlerine baktığımızda “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP pozitif reklam türünde paylaşımlarda bulunmuş, “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP ise negatif reklam türündeki paylaşımlarda bulunmuştur.

3.2.9. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Pozitif Reklam Türü Kullanımı

Araştırmanın; dördüncü sorusu “AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında en çok hangi çekicilik türüne yer vermişlerdir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 9’da partilerin Youtube paylaşımlarında ki çekicilik türleri gösterilmiştir.

Tablo 9: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Pozitif Reklam Türü Kullanımının Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımı

		Pozitif Reklam Türü		TOPLAM
		Rasyonel Çekicilik	Duygusal Çekicilik	
Siyasi Partiler	AK PARTİ	26 % 56,5	20 % 43,5	46 % 80,6
	CHP	-	1 % 100	1 % 1,8
	MHP	-	3 % 100	3 % 5,3
	HDP	1 % 16,7	6 % 83,3	7 % 12,3
TOPLAM		27 % 47,4	30 % 52,6	57 % 100

Tablo 9’u incelediğimizde siyasi partilerin 2017 Anayasa Referandumu sürecinde yaptıkları paylaşımların pozitif reklam türünde toplam 57 paylaşımda bulunmuşlardır. Bu 57 paylaşımın çekicilik türlerine göre dağılımına baktığımızda 27 paylaşımda rasyonel çekicilik türü kullanılmış ve 30 paylaşımda ise duygusal çekicilik türü kullanılmıştır.

AK PARTİ paylaşımlarında rasyonel çekicilik türünü 26 paylaşım ile daha fazla kullanmış, duygusal çekicilik türünde ise 20 paylaşımda bulunmuştur. MHP yaptığı üç paylaşımda duygusal çekicilik türünü kullanmıştır. CHP sadece bir paylaşım ile pozitif reklam türünde paylaşım yapmış ve o paylaşımı da duygusal çekicilik türünü kullanmıştır. HDP duygusal çekicilik türünü 6 paylaşımda (%83,3) daha sık kullanmıştır. HDP 1 paylaşımında ise rasyonel çekicilik türünü kullanmıştır. HDP pozitif reklam türlerine toplam 7 (% 12,3) paylaşım ile CHP’den sıklıkla başvurduğu tespit edilmiştir.

3.2.10. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Negatif Reklam Türü Kullanımı

Tablo 10: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Negatif Reklam Türü Kullanımının Sayısal ve Yüzdelerik Dağılımı

		Negatif Reklam Türü			TOPLAM
		Doğrudan Saldırı Reklamları	Doğrudan Karşılaştırma Reklamları	İmalı Karşılaştırma Reklamları	

Siyasi Partiler	AK PARTİ	-	-	-	-
	CHP	4 % 57,1	1 % 14,3	2 % 28,6	7 % 100
	MHP	-	-	-	-
	HDP	11 % 100	-	-	11 % 100
TOPLAM		15 % 84	1 % 5	2 % 11	18 % 100

Negatif siyasal reklamlarda amaç seçmen ile rakip aday arasındaki gerçek yada potansiyel olabilecek güveni sarsmaktır. Tablo 10 incelendiğinde Devran'ın (2004) ifade ettiği gibi fazla bütçeye sahip olmayan kampanya çalışmalarında CHP ve HDP doğrudan saldırı türünü yaygın olarak kullanmışlardır. AK PARTİ ve MHP negatif reklam türünde paylaşımda bulunmamıştır. AK PARTİ ve MHP video reklamlarının tamamında, Tablo 8'de görüleceği gibi, pozitif reklam türünü kullanmıştır.

CHP paylaşımında bulunduğu 8 video reklamın 7'si (% 87,5) negatif reklam türündedir. HDP 18 video reklamının 11'i negatif reklam türündedir. CHP negatif reklam türlerinde doğrudan saldırı, doğrudan karşılaştırma ve imalı karşılaştırma yapılan paylaşımlarda bulunmuştur. HDP ise negatif reklam türündeki paylaşımlarının hepsi doğrudan saldırı içeriğine sahiptir. Negatif reklam türlerine genel olarak bakıldığında CHP ve HDP siyasi % 84 oranında doğrudan saldırı reklam konulu paylaşımlarda bulunmuşlardır.

3.2.11. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında Duygusal Çekicilik Türü Kullanımı

Araştırmanın; altıncı sorusu "AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP'nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında duygusal çekicilik türüne hangi oranda yer vermişlerdir?" şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 11'de partilerin Youtube paylaşımlarında duygusal çekicilik türünün kullanılması incelenmiştir.

Tablo 11: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarında ki Duygusal Çekicilik Türü Kullanımının Sayısal ve Yüzdelerle Dağılımı

		Siyasi Partiler				TOPLAM
		AK PARTİ	CHP	MHP	HDP	
Duygusal Çekicilik Türü	Aile	7 % 17,1	1 % 50	-	1 % 12,5	9 % 16,4
	Akıl	-	-	-	-	-
	Çalışma Hayatı	1 % 2,4	-	-	1 % 12,5	2 % 3,6
	Gelenek	1 % 50	-	-	1 % 12,5	2 % 3,6
	Grup Birliği	4 % 9,8	1 % 50	-	1 % 12,5	6 % 11
	Güvenlik	8 % 19,5	-	1 % 25	1 % 12,5	10 % 18,2
	Modernlik	1 % 2,4	-	-	-	1 % 1,8
	Nezaket	-	-	-	1 % 12,5	1 % 1,8
	Rahatlık	1 % 2,4	-	-	-	1 % 1,8
	Refah	3 % 7,3	-	-	2 % 25	5 % 9,1
	Vatanseverlik	14 % 34,1	-	3 % 75	-	17 % 30,9
	Yaşlılara Saygı	1 % 2,4	-	-	-	1 % 1,8
	Toplam		41 % 74,5	2 % 3,6	4 % 7,3	8 % 14,6

Siyasi partilerin 2017 Anayasa Referandumu sürecinde paylaştıkları video reklamlarını incelediğimizde içerik analizi yöntemine göre pozitif reklam başlığı altında rasyonel ve duygusal çekicilik alt kategorileri oluşturulmuştur. Bu kategoriye göre ayrıştırılan reklamlar Tablo 11’deki duygusal çekicilik türünün alt konularıyla ilgili toplamda 55 paylaşımda bulunulmuştur.

Duygusal çekicilik türündeki konulara en çok AK PARTİ 41 (% 74,5) paylaşımda bulunmuştur. AK PARTİ’yi sırasıyla 8 (% 14,6) paylaşım HDP, 4 (% 7,3) paylaşım MHP ve 2 (% 3,6) paylaşım CHP takip etmektedir. AK PARTİ duygusal çekicilik türünde “Hayır” kampanyası yürüten HDP ve CHP’nin toplamının dört katından daha fazla çekicilik türlerine başvurmuştur. “Evet” kampanyası yürüten MHP ise sadece 4 paylaşım duygusal çekicilik türüne başvurmuştur.

CHP duygusal çekicilik türündeki 2 paylaşımında “Aile” ve “Grup Birliği” konularına vurguda bulunmuştur. HDP incelendiğinde; “Aile”, “Çalışma Hayatı”, “Gelenek”, “Grup Birliği”, “Güvenlik” ve “Nezakat” çekicilik türlerinden birer kez vurguda bulunmuş “Refah”la ilgili ise iki defa vurguda bulunmuştur. MHP duygusal çekicilik türünde ki “Vatanseverlik” konusunda 3 paylaşımında bulunmuş ve “Güvenlik” konusunda sadece bir paylaşımında bulunmuştur. HDP duygusal çekicilik türlerinde ki paylaşımlarında CHP ve MHP’ye göre daha geniş bir konu dağılımına sahiptir.

Duygusal çekicilik türünde 20 video paylaşımı yapan AK PARTİ bu reklamlarda kategorilere belirlenen türlerin birçoğuna vurguda bulunduğu tespit edilmiştir. AK PARTİ daha çok “Vatanseverlik” çekicilik türünü kullanmıştır. 15-16 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında yapılan referandumda halkın gösterdiği vatanseverlikle darbeciler karşısındaki başarısı sıklıkla övülmüş ve aynı zamanda anayasada değiştirilen maddelerin darbelere son vermesi için bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. AK PARTİ’nin en çok kullandığı “Vatanseverlik” çekicilik türünde “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP’ye hiçbir paylaşımında bulunmamıştır. AK PARTİ’nin sıklıkla kullandığı diğer çekicilik türü de “Güvenlik” olmuştur. “Güvenlik” çekicilik türüne HDP ve MHP birer kez değinirken CHP hiç değinmemiştir. MHP paylaşımlarında AK PARTİ gibi “Vatanseverlik” çekicilik türünü daha çok kullanmıştır.

Genel olarak baktığımızda duygusal çekicilik türünde “Aile” ve “Grup Birliği” konusuna MHP dışındaki her parti vurguda bulunmuştur. “Nezakat” konusuna ise sadece HDP bir kez vurguda bulunmuştur. “Akıl” konusunda ise hiçbir parti vurguda bulunmamıştır. “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ, “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP den daha çok paylaşımında bulunduğu gibi duygusal çekicilik türünde iki partinin konu dağılımından daha geniş bir konu dağılımına sahiptir. “Evet” kampanyası yürüten MHP ise AK PARTİ’den farklı olarak daha az video reklamı paylaşmış ve bu video reklamlarında sadece iki çekicilik türüne başvurmuştur. Bu verilerden yola çıkarak AK PARTİ’nin video reklamları “Evet” kampanyası yürüten MHP ve “Hayır” kampanyası yürüten CHP ile HDP’den, daha çok konuya değindiği ve bu konuları sıklıkla tekrarladığı söylenebilir.

3.2.12. Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarının Konulara Göre Dağılımı

Araştırmanın; üçüncü sorusu “AK PARTİ, MHP, CHP ve HDP’nin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde kullandıkları Youtube reklamlarında hangi konulara ağırlık vermişlerdir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu sorunun cevabını öğrenebilmek için Tablo 12’de partilerin Youtube paylaşımlarının konulara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 12: Siyasi Partilerin Youtube Paylaşımlarının Konulara Göre Dağılımı

	Siyasi Partiler				TOPLAM
	AK PARTİ	CHP	MHP	HDP	
Cumhurbaşkanlığı Sistemi	37 % 29,4	5 % 62,5	-	12 % 40	54 % 32,2
Çocuklara Önem	3 % 2,4	2 % 25	-	3 % 10	8 % 4,8

Demokrasi	12 % 9,5	-	-	5 % 16,7	17 % 10,1
Denetim	6 % 4,8	-	-	-	6 % 3,6
Dini ve Milli Söylem	2 % 1,6	-	-	-	2 % 1,2
Ekonomi	10 % 7,9	-	-	1 % 3,3	11 % 6,5
Gençlere Sesleniş	5 % 4	-	-	1 % 3,3	6 % 3,6
Gelecek İçin	2 % 1,6	1 % 12,5	-	2 % 6,7	5 % 3
İşçiler	5 % 4	-	-	-	5 % 3
Milli Bütünlük	9 % 7,1	-	2 % 50	-	11 % 6,5
Sağlık	3 % 2,4	-	-	1 % 3,3	4 % 2,4
Siyasi İstikrar	7 % 5,6	-	-	-	7 % 4,2
Sosyal Haklar	5 % 4	-	-	5 % 16,7	10 % 6
Şehitler	2 % 1,6	-	-	-	2 % 1,2
Terör Örgütü	9 % 7,1	-	2 % 50	-	11 % 6,5
Yargı Sistemi	9 % 7,1	-	-	-	9 % 5,4
TOPLAM	126 % 75	8 % 4,8	4 % 2,4	30 % 17,8	168 % 100

Tablo 12 incelendiğinde, kodlama cetveli oluşturulurken belirlenen konulara AK PARTİ 126 (% 75) defa vurgu ile en fazla ve sık bir şekilde konulara değinen parti konumundadır. Aynı zamanda AK PARTİ cumhurbaşkanlığı sistemi konusunda, Youtube paylaşımlarında en çok vurguda bulunan parti konumundadır. AK PARTİ cumhurbaşkanlığı sisteminden sonra sırasıyla demokrasi, ekonomi, terör örgütü ve yargı sistemiyle ilgili paylaşımlarda bulunmuştur. Etnik kimlik ve barış konularıyla ilgili AK PARTİ'nin Youtube paylaşımlarında herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Tablo 12'deki verilere göre Youtube'de en fazla konuya değinen ve en fazla paylaşım sayısına sahip olan parti AK PARTİ'dir. AK PARTİ'yi sırasıyla 30 (% 17,8) paylaşım ile HDP, 8 (% 4,8) paylaşım ile CHP ve 4 (% 2,4) paylaşım ile MHP takip etmiştir. 2017 Anayasa Referandumu sürecinde "Evet" kampanyası yürüten AK PARTİ Youtube'de en çok paylaşımı yaparken MHP en az paylaşımına sahiptir.

CHP'nin Youtube paylaşımları incelendiğinde en çok Cumhurbaşkanlığı sistemi konusunda paylaşımların yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. CHP'nin diğer paylaşım konuları ise sırasıyla çocuklara önem ve gelecek için yapılan paylaşımlardır. CHP paylaşımlarında AK PARTİ gibi birçok konu yerine yapılacak olan değişiklikteki yeni hükümet sistemi hakkında video içeriklerinde bilgi verip eleştiride bulunmuştur.

HDP'nin Youtube paylaşımları incelendiğinde HDP, CHP den farklı olarak daha geniş bir konu yelpazesine sahiptir. HDP'nin, paylaşımlarında diğer partiler gibi, en çok cumhurbaşkanlığı sistemi konusunda paylaşımların yapıldığı tespit edilmiştir. HDP Youtube paylaşımlarında sosyal haklar konusunda diğer partilerden farklı olarak daha fazla önem vermiştir. Sosyal haklar konusunda paylaşımlarında AK PARTİ % 4 oranında yer verirken HDP % 16,7 oranında yer vermiştir. CHP ise sosyal haklar konusunda hiçbir paylaşımında bulunmamıştır.

MHP'nin Youtube paylaşımları ise MHP sadece iki konuda paylaşım yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. MHP "Terör Örgütü" ve "Milli Bütünlük" konularına değinirken diğer konulara hiç değinmemiştir. 2017 Anayasa Referandumu sürecinde AK PARTİ ile "Evet" kampanyası yürüten MHP, AK PARTİ'den farklı olarak daha az Youtube paylaşımları yapmıştır. Aynı zamanda MHP bu paylaşımlarda AK PARTİ'ye göre çok az konudan bahsetmiştir.

Genel olarak Tablo 12'yi incelediğimizde MHP haricindeki üç partide cumhurbaşkanlığı sistemi, çocuklara önem ve gelecek ile ilgili konularda vurguda bulunmuştur. Çocuk vurgusu, incelenen reklamlarda sık sık kullanılmış halkın sesinsin baskın olduğu reklamlarda çocuk görüntüleri ve konuşmaları sıklıkla gösterilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı sitemi ile ilgili yaptığı paylaşımlarda AK PARTİ ile CHP benzerlik göstermektedir. AK PARTİ % 29,9, CHP %62,5, HDP % 40, oranında yeni cumhurbaşkanlığı sisteminden bahsetmişlerdir.

AK PARTİ ve MHP 2017 Anayasa Referandumda “Evet” kampanyası yürütürken CHP ve HDP ise “Hayır” kampanyası yürütmüştür. Bu anlamda cumhurbaşkanlığı sitemi üzerinde yapılan paylaşımların niteliği de farklılık göstermektedir. AK PARTİ yeni cumhurbaşkanlığı sisteminin gerekliliğini savunurken CHP ve HDP ise yeni sistemin sakıncalarını anlatmaya çalışmıştır.

Çocuklara önem ve gelecek için konulu paylaşımlarda MHP dışında üç partide paylaşım yapmıştır. Genel olarak baktığımızda partilerin Youtube paylaşımları konusu cumhurbaşkanlığı sistemi üzerinden şekillenirken, demokrasi vurgusu en çok değinilen ikinci konu durumundadır. Demokrasi konusuna AK PARTİ ve HDP vurgu yaparken, CHP ve MHP hiç değinmemiştir. Siyasi partiler Youtube paylaşımlarında barış, eğitim, etnik kimlik, konularında ise hiçbir paylaşım yapmadığı tespit edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yeni iletişim teknolojileri sayesinde kitlelere ulaşım kolaylaşmış ve hedef kitleleri yönlendirmek için belli stratejiler geliştirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kitleri yönlendirme çabası hangi isimle adlandırılmış olursa olsun, hedef kitleye uygulanan bilgileri manipüle ederek kitleleri önceden belirlenmiş hedefler doğrultusuna yönlendirme çabası her zaman olmuştur ve olacaktır. Enformasyon etkisinde bırakılan kitleler bu sayede istenilen şekilde tutum ve davranış değişikliğine başlayacaktır.

Günümüzde, internet kullanıcıları sosyal medyayı benimsediği gözlenmektedir. Buna uygun olarak, kullanıcılar birbirleriyle etkileşimde bulunduğu gibi, siyasi partiler, liderler ve markalar da etkileşime açık olmaya zorlanmaktadır. Belirtildiği gibi, sosyal ağlar kullanarak iletişim kurmanın siyasi partilere ve liderlere sağladığı avantajların başında karşılıklı etkileşim gelmektedir. Böylece partiler ulaşılabilir olmakta ve siyasi kimliklerini istedikleri şekilde yansıtabilmektedirler.

Sosyal medya araçlarının gücünün keşfedilmesiyle siyasi partiler seçim kampanyalarında, geleneksel iletişim araçlarıyla birlikte bu mecraları da etkin olarak kullanmaya başlamışlardır. Özellikle Arap Baharı gibi toplumsal olaylarda sosyal medyanın örgütlenme gücünü fark eden siyasi partiler, bu araçlardan faydalanmaya daha çok önem göstermişlerdir. Siyasi partiler seçim kampanyalarını hazırlarken medya planlaması sürecine sosyal medyayı da dâhil etmektedirler. Siyasal iletişim çalışmalarındaki önemi anlaşılan bu mecralar zaman içerisinde daha etkin bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir.

Türkiye’nin sosyal medya kullanımında Dünya’da üçüncü, Avrupa’da ise birinci sırada olduğunu düşündüğümüzde, 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde sosyal medya kullanımının bu kadar ön planda olması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, siyasi seçim kampanyalarında son zamanlarda sıklıkla tercih edilen sosyal medya araçlarının kullanımı ele alınmıştır. Bu doğrultuda 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu döneminde, siyasi partilerin sosyal medya hesaplarından Youtube paylaşımları incelenmiştir. Çalışmada oluşturulan varsayımlar ve araştırma soruları örnekleme yer alan partilerin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecinde sosyal medyada yayınladıkları paylaşımlar üzerinde test edilip cevaplanmaya çalışılmıştır. Belirlenen araştırma soruları cevaplanarak sosyal medyanın kullanım amaçları ortaya konulmuştur. 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu sürecindeki siyasi partilerin sosyal medya kullanım farklılıkları ve paylaşım konularının neler olduğu ile kullanım amaçları tespit edilmiştir.

İçerik çözümleme yöntemi ile elde edilen verilere göre siyasi partiler sosyal medya hesaplarını aktif halde kullanmaktadırlar. Dolayısıyla siyasi partilerin tüzel kişilik olarak oluşturdukları sosyal medya hesaplarında yapılan paylaşımlarla, hem seçmenleri bilgilendirmek hem de oy verme kararını etkilemek amacıyla bu tür mecraları kullandıklarını söylemek doğru olacaktır.

Siyasi partilerin 16 Nisan 2017 Anayasa Referandum dönemindeki Youtube paylaşımları değerlendirildiğinde partilerin referandum propagandalarını içeren videolara ve reklamlara sıklıkla yer verdiği görülmüştür. Bu videoların yapıldığı paylaşımlarda diğer sosyal ağlardan da erişim sağlayan linklere yer verilmiştir. Bu sayede siyasi partilerin bir sosyal medya aracını takip eden kullanıcı, partilerin diğer sosyal medya mecralarına yönlendirilmektedir. Siyasi partilerin, Youtube paylaşımlarında reklam içerikli paylaşımlarla birlikte sıklıkla parti toplantıları, miting alanlarındaki seçmene seslenişleri de aktarılmıştır. Aynı zamanda siyasi partiler referandum sürecinde miting gibi organizasyonlarında Youtube kanallarında canlı yayın yaparak geniş bir seçmen kitlesine anında ulaşmaya çalışmıştır.

Siyasi partilerin sosyal medya kullanımına genel olarak baktığımızda “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP’nin takipçi sayısı, “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP’nin takipçi sayısından fazladır. Aynı şekilde 2017 Anayasa Referandum sürecinde “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ diğer siyasi partilerin toplamından daha çok paylaşımda bulunmuştur.

Siyasi partilerin referandum sürecindeki paylaşımlarını konularına göre incelediğimizde “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP Youtube paylaşımlarında “Milli Bütünlük” ve “Terör” ile ilgili paylaşımlara sıklıkla yer vermişlerdir. Referandum sürecinde “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP ise daha çok “Eleştiri” fonksiyonuna sahip paylaşımlarda bulunmuş ve yeni getirilecek sistemin olumsuz yanlarından bahsetmişlerdir. Referandum süreci öncesinde Türkiye’de meydana gelen terör saldırıları ve gerçekleşen darbe girişimi en önemli toplumsal olaylardır. Bu dönemde toplumda milli değerler ön plana çıkmış ve “Evet” kampanyası yürüten siyasi partiler de milli değerlere yönelik paylaşımlara sıklıkla yer vermişlerdir. Bu anlamda “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP hedef kitlenin, yani seçmenlerin milli değerleriyle uyumluluk gösteren paylaşımları daha çok yapmıştır.

Cheng ve Schweitzer’in (1996) “Cultural Values Reflected in Chinese and U.S. Television Commercials” çalışmasında kullandığı duygusal çekicilik ölçeği incelenmiş ve bu çalışmada kullanılmıştır. Bu ölçekte ki Aile, Akıl, Çalışma Hayatı, Gelenek, Grup birliği, Güvenlik, Modernlik, Nezaket, Rahatlık, Refah, Vatansızlık, Yaşlılara Saygı konuları siyasi partilerin sosyal medya araçlarındaki paylaşımlarında içerik analizi yöntemine göre incelenmiştir. Elde edilen verilere göre “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP’nin duygusal çekicilik türündeki konularda sıklıkla paylaşımda bulunduğu gözlemlenmiştir.

Aynı zamanda siyasi partiler Youtube paylaşımlarında içerik analizi ölçeği olarak kullanılan rasyonel ve duygusal çekicilik türlerine göre (Tablo 9) AK PARTİ paylaştığı yirmi reklamda MHP ise paylaştığı üç reklamın tamamında duygusal çekicilik türünü kullanmıştır. “Hayır” kampanyası yürüten HDP altı video reklamında, CHP ise bir video reklamında duygusal çekicilik türüne göre paylaşım yapmıştır. Elde edilen verilere göre “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP’nin Facebook ve Youtube paylaşımlarında duygusal çekicilik türünde paylaşımları sıklıkla kullandığı gözlemlenmiştir. “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP ise paylaşımlarında rakamsal ve oransal olarak duygusal çekicilik türüne daha az yer vermişlerdir.

Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının hızla yaygınlaşması, ardından 90’lı yıllarla beraber bilgisayarın kişisel kullanım için evlere girmesi ve günümüzde sosyal medyanın etkileşimi artırmasıyla ürün ve hizmetlerin, hatta fikirlerin inanılmaz bir hızla kopyalanabilir hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum belli değerler ve belli standartlar oluşturup farklılıkların zaman içerisinde yavaşça ortadan kalkmasına zemin hazırlamaktadır. Farklılıkların ortadan kalkması özel sektör faaliyetlerinden kamu sektörü faaliyetlerine hatta siyasetçilerin seçim propagandalarından, icraatlarına kadar yansımıştır. Bu noktada firmalar ve siyasetçiler rekabet edebilmek için farklılıklar ortaya koyarak bireyler üzerindeki algılarını etkilemeye çalışmaktadır. 2017 Anayasa Referandum sürecinde de “Evet” kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP yeni ve farklı yönetim sisteminden bahsederken “Hayır” kampanyası yürüten CHP ve HDP farklılık ve özgünlük getirmektense sadece mevcut yönetim şeklinin devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlamda “Evet”

kampanyası yürüten AK PARTİ ve MHP referandum sürecinde siyasal iletişimin, farklılaşmaları yönetebilmek ilkesiyle uyumlu bir kampanya yürütmüşlerdir.

Ticari reklamcılık alanından esinlenerek geliştirilen ve siyasal reklamcılıkta da kullanılan bir reklam türü olan rasyonel çekicilik, kişilerin elde edeceği kazancı temel almaktadır. Bu tür reklamlarda ikna edici mesajlar sunulur ve partinin ya da adayın belirli faydalar sağlayacağı iddia edilir. Rasyonel çekiciliğin anahtar unsurunu kanıt gösterme oluşturmaktadır. AK PARTİ Youtube paylaşımlarında rasyonel çekicilik türünü 26 paylaşım ile en çok kullanan partidir. HDP sadece bir paylaşımında rasyonel çekicilik türünde paylaşım yapmıştır. CHP ve MHP ise rasyonel çekicilik türünde hiçbir paylaşımında bulunmamıştır. Bu anlamda duygusal çekicilik türünü en çok kullanan AK PARTİ olduğu gibi rasyonel çekicilik türünü de yine en çok kullanan parti AK PARTİ olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aydemir, E., (2013), **Siyasal İletişimi Yeniden Okumak: Seçim Kampanyalarında Postmodern Bir Yaklaşım**, Üçdal, İstanbul.
- Balcı, Ş. ve O., Bekiroğlu, (2012), **İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri’nde AK Parti TV Reklamları Üzerine Bir Araştırma**, Özlem Güllüoğlu, (Ed.), İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri: Görsel Metin Çözümleme içinde, (1. baskı), Ütopya Yayınları, 268-323, Ankara.
- Balcı, Ş.,(2006), **Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı, Konya.
- Bilgin, N., (2006), **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar**, (2. baskı), Siyasal Kitapevi, Ankara
- Cheng, H. ve J. C., Schweitzer, (1996), **“Cultural Values Reflected in Chinese AND U. S. Television Commercials”**, Journal of Advertising Research, 36, (1), ss. 27-45.
- Devran, Y., (2004), **Mesaj, Strateji ve Taktikler: Siyasal Kampanya Yönetimi**, (2. baskı), Odak İletişim, İstanbul.
- Doğan, A., (2017), **Türkiye’de Siyasal İletişim ve Siyasal Davranış**, (1. baskı), Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, Ankara.
- Fidan, Z., (2015), **Teknoloji ve Siyasal İletişim: Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı, Konya.
- Fidan, Z., (2016), **Teknoloji ve Siyasal İletişim: Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı**, (1. baskı), Sebat Ofset Matbaacılık, Konya.
- Karabulut, A.,(2012), **Ortaöğretim Öğrencilerinin İnternet Tüketimlerindeki Görsel Tasarım Algılarının İletişimsel Rolüne İlişkin Görüşleri: Elazığ İli Örneği**: (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ.
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Halk Oylaması Kılavuzu, İletişim Stratejisi, <<http://www.kararimizevet.com/iletisimstratejisi>>12.11.2017.
- Türkiye Gazetesi, **Sosyal Medyadaki Bütün Kulvarlarda AK Parti Birinci**, <<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/485232.aspx>>24.12.2017.

Ek 1: Youtube İçerik Çözümlemesi Kodlama Cetveli Örneği

İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ KODLAMA CETVELİ

1. PARTİLER

1. Adalet ve Kalkınma Partisi	2. Cumhuriyet Halk Partisi
3. Milliyetçi Hareket Partisi	4. Halkların Demokratik Partisi

2. PAYLAŞILAN İÇERİKTE KULLANILAN GÖRÜNTÜ TÜRÜ

1. Dış mekân	2. İç Mekan
3. Her İkisi de	

3. PAYLAŞILAN İÇERİKTE MÜZİK KULLANIMI

1. Var	2. Yok

4. PAYLAŞILAN İÇERİKTE LİDER GÖRÜNTÜSÜ KULLANIMI

1. Var	2. Yok

5. PAYLAŞILAN İÇERİKTE SLOGAN ve AMBLEM KULLANIMI

1. Slogan ve Amblem Var	2. Slogan ve Amblem Yok
3. Sadece Slogan Var	4. Sadece Amblem Var

6. PAYLAŞILAN İÇERİKTE BASKIN OLAN SES

1. Lider Sesi	2. Sunucunun Sesi
3. Halkın Sesi	3. Halkın Sesi ve Sunucunun Sesi

7. PAYLAŞILAN VIDEO İÇERİĞİNİN TÜRÜ

1. Pozitif Reklam	2. Negatif Reklam.

8. PAYLAŞILAN İÇERİKTE POZİTİF REKLAM TÜRÜ

1. Rasyonel Çekicilik	2. Duygusal Çekicilik

9. PAYLAŞILAN İÇERİKTE DUYGUSAL ÇEKİCİLİK

1. Aile	2. Akıl	3. Çalışma Hayatı
4. Gelenek	5. Grup birliği	6. Güvenlik
7. Modernlik	8. Nezaket.	9. Rahatlık
10. Refah	11. Vatanseverlik	12. Yaşlılara Saygı

10. PAYLAŞILAN İÇERİKTE NEGATİF REKLAM TÜRLERİ

1. Doğrudan Saldırı Reklamı	2. Doğrudan Karşılaştırma Reklamı
3. İmalî Karşılaştırma Reklamı	

11. PAYLAŞILAN İÇERİKTE ÖN PLANA ÇIKARILAN KONU

1. Barış	2. Cumhurbaşkanlığı sistemi	3. Çocuklara Önem
4. Demokrasi	5. Denetim	6. Dini Milli Söyle
7. Eğitim	8. Ekonomi	9. Etnik Kimlik
10. Gençlere sesleniş	11. Hükümet Sistemi	12. İşçiler
13. Milli bütünlük	14. Sağlık	15. Siyasi İstikrar
16. Sosyal haklar	17. Şehitler	18. Terör örgütü
19. Yargı Sistemi.		

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 345-359, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 30.04.2019 **Kabul Tarihi:** 23.05.2019

SOSYAL MEDYA YA DA ANLIK İLETİŞİMİN SOSYOLOJİSİ

Sociology of Social Media or Instant Communication

Metin GÜLTEKİN*

ÖZ

Bu çalışma, sosyal medya araçlarının sağladığı karşılıklılık ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sosyal medya modern iletişim araçlarının en son versiyonudur. Öteki iletişim araçları, kitle iletişim aracı olarak bilinmektedir. Kitle iletişim araçları bir merkezden çok geniş toplumsal hedeflere (kitleye) doğru enformasyon yaymaktadır. Modern toplum da yapısı gereği belli siyasal, ekonomik, kültürel iktidar odaklarına dayalı güç merkezli bir toplumdur. Oysa sosyal medya karşılıklı ve anlık iletişim olanağı sunan farklı bir işleyiş düzenine sahiptir. Dolayısıyla kendine özgü ilişki biçimleri yaratarak modern tek yönlü ilişki kalıplarını bozacaktır. Sosyal medya veya anlık iletişim, kendi işleyiş doğasından beklendiği üzere ağ tabanlı bir sosyal sistem ve ben-odaklı bir birey tipi üretecektir. Bu, şeffaf bir ileti toplumdur. Yeni sistemde toplumun tarihsel, felsefi, siyasal, kurumsal ve kültürel derinlikleri çökecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya/Anlık İletişim, Karşılıklılık, Ağ Yapısı, Şeffaf Benlikler

ABSTRACT

This study aims to analyze the reciprocity relationship provided by social media tools. Social media is the latest version of modern communication tools. Other communication tools are known as mass media. Mass media disseminate information from one center to a much broader social objective (mass). Modern society is also a power-centered society based on certain political, economic and cultural power. Whereas, social media has a different functioning plane that provides mutual and instant communication opportunities. Thus, it will disrupt the modern one-way relationship patterns by creating unique forms of relationship. Social media or instant communication will produce a network-based social system and a self-oriented individual type as expected from the logic of its own operation. This is a transparent message society. In the new system, the historical, philosophical, political, institutional and cultural depths of society will collapse.

KeyWords: Social Media/Instant Communication, Reciprocity, Network Structure, Transparent Selves

Giriş

Modern; Latince “modo” ve “modernus” kelimelerinden türetilen bir kavramdır ve “şu an”, “hemen şimdi” anlamlarına gelmektedir. Modern olmak “geçmiş”e karşı bir tepkiydi. Modern toplum bu bakımdan kendisini “zaman” kavramı üzerine konumlandırmıştır. Değişen, ilerleyen, yeniye yönelen (Vattimo,2012:9); mekâna değil, zamana odaklı bir toplum. Doğa üzerinden edindiği bilgi aracılığıyla zamanı büzerek ve mekândan bağımsızlaşarak ileriye atılan, doğayı ve kendisini dönüştüren bir toplum. Bu müdahaleyi gerekli kılan aklın bizzat kendisiydi: Kendisini zaman ve mekânın üstünde konumlandıran rasyonel ve özgürleşimci insan algısı. Toplumsal anlamda modernlik, kendisini döngüsel/istikrarlı tarih/toplum anlayışı karşısında, insan/birey odaklı aklın egemenliğinde, sürekli yenilenen ve ilerleyen bir anlamla yüklemiştir. Gerçekliğe seyirci kalan, onu olduğu gibi bırakan bir yaklaşımla değil, zaman ve mekân üzerinde müdahaleci bir tavırla kendi egemen zamanını yaratan bir yönelim içine girilmiştir. Modernite kendisini *şu anda* konumlanmıştı; ancak pratikte akıl kendisini “toplumsal olanın düzeni” biçiminde olgusal/çevrimsel gerçekliğin

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ELAZIĞ.

e-posta: mgultekin@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1686-3073>

realitesiyle bağlamıştır. O artık kendisini bir idealin, rasyonel bir toplum oluşturma idealinin erekselliği içine yerleştirmiştir. Akıl şimdiden sonra kendisini bir sosyoloji, toplumsal düzenin sosyolojisi olarak konumlandırmıştır. Aklın, düşüncenin ve onun ürünleri olan teknolojinin, ekonominin, politikanın ve kültürün rasyonelleştirilmesinin güzergâhı olarak modern toplum *şu anı* hep geleceğe ertelemiş ve kendisini “düzen ve ilerleme” teleolojisi içine aktarmıştır. Modernite, *şu an’a* odaklanırken paradoksal olarak sonu *gelmez bir zaman* akıntısına yakalanmıştır. Modernliğin serüveni bu ilerlemeci yeni düzlemde seyreder.

Kendi ürünleri aracılığıyla yol alan modern toplum, diğer yandan kendi sonuçlarının sorunları ve riskleriyle de karşı karşıya kalmıştır. (Toplum ve) doğa bilgisiyle rafine ettiği doğadan uzaklaşan modern süreç, istemeyerek parçalamış olduğu bir zaman kavramı içine çekilmiştir. Modern toplum kendisini kendi yarattığı sistem (demir kafes) içine hapsedmiştir. Parçalanmış bir doğa ve parçalanmış/belirsizleşmiş bir zaman algısı içerisinde toplum ve birey gerçekliği de birbirinden ayrılmıştır. Öznesiz kalan toplumsal sistem, boşluğu soyut bir iktidarın oluşum koşulları altında tamamlanan bir yeniden üretim düzenine dönüşmüştür. Baudrillard’ın ifadesiyle, o artık artan bir ivmeyle için için patlayan bir toplumsal sistemdir (1998:104). Modernlik devingenliğini, değişimini, hızını buradan, bu büyük kapatılmadan (Foucault) almaktadır. Bu koşullar altında ontolojik olarak bir tarihsel düzlem (zaman oku) içinde yol alındığını ve zamanın *şu an’a* odaklandığını söyleyebilmek pek kolay görülmemektedir. Sadece kendi ürünlerinin itici gücü ile devinim gösteren ve sürekli hızlanan bir modern tarih görüyoruz. İnsanı zaman ve doğa karşısında merkezileştiren eğilim, bu eğilimin ürünlerinin merkezileşmesinin önünü açmış ve insanı kendi ürünlerinin (devlet, ekonomi, teknoloji, kültür...) tutsağı haline getirmiştir.

Sosyal medya, bu çalışmadaki nitelendirilmesiyle *anlık iletişim*, sosyolojik anlamda karşılıklılığı mümkün kılan bir alan yaratmıştır. Modern toplumun başından itibaren ilişkilerin tek yönlü olarak yapılandığı bir toplumsal düzen biçimi olduğu göz önüne alınırsa, bu değişim, devrimsel bir dönüşümdür. Modernite tek yönlü karakterini alternatifi olduğu, karşılıklılık ilişkilerinin egemen olduğu geleneksel düzeni yikarak gerçekleştirmişti. O artık iktidarın, bürokrasinin, üretimin, tüketimin ve kültürün (sonra anlaşıldı ki aklın da) tek yönlü olarak yapılandığı bir toplumsal sistemdi. Modern toplumun temel problemi bu yapıda yatmaktadır. Modern sosyal teori (kendisi de onun bir parçası olarak) bu problemi çözme uğraşısı içinde olmuştur. Yeni sosyal ve teknolojik değişimler, bir yandan yeni toplumsal/teorik görünümeler doğurmuş, bir yandan da tek yönlülük ana problemi sorun olarak hep varlığını korumuştur. Oysa –hem karşılıklılığa hem de aynı anda gerçekleştirilebilmeye imkân verdiği için bu şekilde nitelendirdiğimiz- anlık iletişimin gelişimi ve yaygınlaşması, sağladığı karşılıklılık koşulları dolayısıyla adeta tüm eski teorik bakış açılarını anlamsızlaştırmış ve yerinden etmiştir. *Şu anda* karşılıklılığa dayalı bir iletişim platformu ortaya çıkmıştır. Bu gelişme bir yandan modernliğe içkin gizli ana problemi aşmak için bir imkân sağlarken diğer yandan da ne ölçüde yeni ve ne ölçüde yeterli bir sosyal ilişkiler düzlemi sağlayıp sağlayamayacağı hususunda yeni bir teorik sorunsal başlatmıştır.

Bu çalışmanın tezi, içine girdiğimiz anlık iletişimin, bireysel benliğin merkezine doğru odaklanan modern gelişmelerden bağımsız olmadığı ve fakat onunla niteliksel bir biçimde ayrılan ve özellikle anlık iletişimin karşılıklılık prensibinin yepyeni bir sosyolojik zemini ifade ettiği yönündedir. Bu konuda bir sonuç alabilmemiz için anlık iletişimin tarihsel konumuna ve oradan da onun doğasına yönelik bir analize odaklanmak kaçınılmaz olacaktır.

Elbette ki sosyal medya ya da anlık iletişim süreçlerinin içeriği, bütünüyle, bu çalışmada üzerinde yoğunlaştığımız biçimiyle sınırlı değildir ve içinde bulunduğumuz toplumsal sistem de sadece anlık iletişim düzeninin doğrudan yapılandığı süreçlerden ibaret değildir. Ancak çok açık olarak anlaşılmaktadır ki, yeni bir ilişki biçimi ile karşı karşıyayız. Ve her yapılanmış baskın ilişki biçimi, kendine özgü bir mantık içinde işler ve öteki süreçler üzerinde dönüştürücü bir etki yapar. Bu çalışma ağırlıklı olarak bu etki biçimini, anlık iletişimin kendine özgü mantıksal işleyişi bakımından ele alacaktır.

Modern Toplum ve Modern İletişim

Aklın yapılandığı modern toplum birey kavramı üzerinde merkezileşmiştir. Özgür birey modern toplumun en temel hedefidir. Özgür birey, her türlü dogmatik fikirlerden uzaklaşmış, toplumsal bağların baskısından bağımsızlaşmış, aristokratik iktidar süreçlerine karşı güçlenmiş bireydir. Özgür birey yine ancak özgür bir toplumda var olabilir. Bireyin toplumda özgürleşebilmesi, bağımsız bir varlık haline dönüşmesi bir bilincin yanında bir yandan da toplumda onu güçlendirecek mekanizmaların ve araçların yaygınlaşması ile mümkündür. Gelgelelim bu araçların yaygınlaşması, öte yandan bireyler üzerindeki dışsal süreçlerin güçlenmesine ve egemen hale gelmesine kapı açmaktadır. Teknoloji toplumu, bürokratik toplum, kapitalist toplum, hatta tüketim toplumu dediğimiz olgular bu gerçeğe işaret etmektedir.

Bunun göstergelerinden birini de, bir enformasyon üretim aracı olarak matbaanın ve öteki kitle iletişim araçlarının etkisinde görmekteyiz. Matbaa modern toplumun oluşumunda önemli bir etkiye sahip olmuştur (Thompson,2008:86). Özgür bireyin oluşumunda, modern temelli bir kamusalılığın yapılanışında matbaa temel bir etkiye sahip olmuştur. Fakat matbaa öte yandan da bilginin tekelleşmesinde, merkezi iktidarın güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Devamında basın yayın faaliyetlerinin yaygınlaşması, ardından telgraf, telefon, radyo ve nihayet televizyon gibi yeni elektronik kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, yine aynı anda toplumun ve siyasal alanın demokratikleşmesinde, bireyin güçlenmesinde ve bilginin ve iktidarın merkezileşmesinde, kapitalist ekonominin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Günümüzde kitle iletişimi teorilerinden söz edildiğinde ilk akla gelen onların devlet, kapital, kültür gibi merkezi güç odaklarına doğrudan ya da dolaylı katkısı bağlamında yapılan yorumlama biçimlerinin yaygınlığıdır (Özçetin,2018, Yaylagül,2008, Mutlu,2005).Bu tek kutupluluk elbette ki, toplumsal ve iletişimsel karşılıklılık açısından sorunsaldır. Böyle bir toplumda toplumun kendisinin, kaynaklarının ve bu kaynaklardan yararlanan bireylerin ne ölçüde *gerçek ilişkilere* muhatap olduğu sorgulamaya açıktır.

Modern toplum da bir evrim süreci içerisinde dönüşerek ilerlemiştir. İlk olarak, baştaki siyasal örgütlenmeler, sanayi devriminin ilk etkileri ve iki kutuplu (sınıflı) ekonomik temelli kapitalist ilişkiler, Dahrendorf'un özel olarak vurguladığı üzere, zamanla sermayenin alt sınıflara yayılmasıyla dönüşüme uğramış; oluşan orta sınıfların yaygınlaşmasıyla, hizmet sektörlerinin ve uzmanlık alanlarının öne çıkması, kapitalist mülkiyetle yönetimin ayrışmasına yol açmış, dolayısıyla klasik modern toplum sektörel genişleme altında önemli yapısal dönüşümler yaşamıştır (Poloma,1993). Sonra, ürün bolluğunun artışı ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve daha sofistike hale gelmesi modern bireye zaman içinde daha fazla alan açmıştır. Bunun sonucunda, çalışma disiplininin, katı siyasal ve bürokratik örgütlenmelerin ve ideolojilerin yerini bireyin ve bireysel tercihlerin öne çıktığı, özellikle tüketici tercihlerinden kaynaklanan kültür odaklı dönüşümler almıştır. Tüketici eğilimlerinin merkezileşmesi, çoğu kişi tarafından düzen fikri yerine kültür, akıl yerine arzu temeline dayalı yepyeni bir döneme, modern sonrası postmodern bir döneme (Featherstone,1996)geçiş işareti olarak görülmüştür.

Böylece sistem odaklı meta anlatılar çağı sona ermiş, minimal düzeydeki ilişkiler sisteme egemen olmuştur (Lyotard,1990). Bu süreci belirleyen iki ana unsur, ürün bolluğunun yeni insan ilişkilerinde temel teşkil etmesi ve özellikle kitle iletişim araçlarının bu ilişkileri kültürel olarak yeniden üretmesi olmuştur (Vattimo,2012:9). Kısaca endüstri ve endüstrinin ürettiği ürünler ve kitle iletişim araçları ve onun ürettiği enformatik ürünlerden oluşan *araç/imağ yoğun* bir düzen ortaya çıkmıştır.

Tüketim kültürü, kültürel özelliğini, yabancılaşmış bir emeğin sonucu olarak üretilen ürünlerin fetişist doğasının (Gültekin,2006.268)ve kitle iletişim araçları yoluyla ürünlere özgü üretilen imajların kesişimini (Baudrillard,1997.146-147) ifade eder. Tüketim kültüründe bireylerin kendi tercihleri belirleyicidir. Ayrıca tüketim kültürü satın alma süreci bakımından ekonomik temelli bir toplum, ürünlerin kullanım amaçları bakımından iletişim temelli bir toplumdur. Bu açıdan her

tüketim nesnesi imaj değerleriyle yüklü bir gerçekliktir ve imaj değerleri bakımından kullanımı onu sosyal bir varlığa (Woodward,2016)dönüştürmüştür. Bu noktada bir ürünün nesnel tüketimi ile iletişim sistemlerinden yayılan iletinin/mesajların tüketimi arasında bir eşzamanlılık kendini gösterir.

Modern toplum varlığını sürdürmek için üretilen ürünlerin tüketimine ihtiyaç duymaktadır. Kitle iletişim araçları ise, ürün bolluğunun yaşandığı koşullarda tüketilen nesnelere imaj değerlerinin yükseltilmesi adına yoğun bir baskı oluşturmaktadır. Enformasyon üretiminin nesne üretimine kıyasla kolaylığı ve bolluğu, doğal olarak imgenin nesne karşısında aşırı artışına neden olacaktır. Kitle iletişiminin merkezi ideolojik doğası gereği, toplumsallığın aktörleri olan bireyler açısından fonksiyonel bir anlamı bulunmamaktadır. Aksine, Sennett'in ifade ettiği gibi, kitle iletişim araçları "insanların bilgi birikimlerini olağanüstü arttırırken, karşılıklı fiili bağ kurmayı gereksizleştir" (1996:352) mekte, dolayısıyla insanlar üzerinde disfonksiyonel bir etki yapmaktadır. Kitle iletişim araçlarından yansıyan enformasyonun fonksiyonel etkisi daha çok insanların muhatap olduğu nesnelere ya da nesnelleştirdiği şeyler üzerinedir. Enformasyon bolluğu nesnelere kopya/simülakr değerlerini çoğaltarak toplumsal sistem üzerinde baskı oluşturmaktadır. Baudrillard bu durumu "(kitle) iletişim araçları toplumsallaşmayı sağlamaya yönelik araçlar değil, toplumsalın kitleler içinde için için kaynamasını sağlayan araçlardır" (1998:104) diye ifade etmiştir. Böylece gerçeklik yerine gerçekliğin imajına dayalı simülasyon değeri sisteme hakim olmaktadır. Bu durumda Vattimo'ya göre, artık "bizler için gerçeklik, daha çok birbirleriyle rekabet halindeki ve 'merkezi' bir eşgüdümü olmayan kitle iletişim araçları tarafından dolaşıma sokulan bir imgeler, yorumlar ve yeniden inşalar çokluğunun kesişmesinin... sonucu" (2012:15) olarak yeniden üretilendir. Bu biçimde kapalı modern sistemde yoğunlaşma giderek artmaktadır ve yoğunlaşma daha çok, enformasyon/ileti süreçlerinin baskısı altında artmaktadır. Adeta süreç, kapalı sistemin, iletişim kanalları üzerinden ileti baskısı aracılığıyla delinmesini gerektirecek koşullara hazırlanmaktadır. Vattimo'ya kulak verecek olursak; "Gelgelelim, enformasyon 'pazarı'nın işleyiş mantığının, bu pazarın sürekli yayılmasını gerektirdiği ve dolayısıyla hangi yoldan olursa olsun 'her şeyin' bir iletişim nesnesi haline gelmesini talep ettiği gerçeği gün gibi ortadadır" (2012:14). Her şeyin pür iletişim nesnesi haline gelme talebini, yeni bir iletişim modeli olan sosyal medyanın sağladığı anlık iletişim süreçleri, üstlenmeye aday görünmektedir.

Anlık İletişimin Mantığı

Kitle iletişim araçlarının gelişimi sürecinde internetin ortaya çıkması çok büyük bir etki oluşturmuştur. Dünya ölçeğinde iletişimin, çok kısa zamanda yazılı, sesli ve görüntülü olarak yapılabilmesi (web 1.0) çok büyük bir gelişme olarak karşımıza çıkar. Ancak daha önemlisi, yine web tabanlı olarak çalışan sosyal medyanın (web 2.0) ortaya çıkışıdır. Sosyal medya, şimdiye kadarki bütün modern iletişim sistemlerinden farklı olarak aynı anda ve karşılıklı iletişim olanağı sunan katılımcı ve paylaşımcı bir iletişim sistemi olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu *karşılıklı* ifadesi sosyal medyayı kendine özgü kılan, fakat sadece bu değil, bütün modern *asimetrik* toplumsal parametreleri adeta yerle bir eden ve dönüştüren bir temel yaratmaktadır. Çok kısa zamanda sosyal medya hızlı bir biçimde gelişmiş ve sosyal teorinin büyük bir dikkatini üzerine çekmiştir ki bu da kaçınılmazdır. Zira artık sosyal medyanın toplumsal rolü hesaba katılmadan hiçbir teorik bakış mümkün olmayacaktır.

Fakat sosyal medya "sosyal" midir? Değilse nedir? Sosyal medya, *sosyal* değil, *bireyseldir*. Adı geçen *sosyal* sanıldığı gibi *sosyal* değil, bir *ağ* (Lovink,2017:39) demektir. Sadece eski bir kavram üzerinden yeni bir gerçeklik olarak *ağa* gönderme yapılmaktadır. Oradaki *sosyal*, *bireyler arasındaki ağ* demek ya da bireylerin *ağ* üzerinde olması, *ağa* bağlı olması demek. *Ağ ilişkilerinin* kesiştiği bir yer/noktada bulunmak demek. *İleti* akışının var ettiği bir *ağda*, diğerleriyle ileti *alışverişinin* gerçekleştirdiği bir yerde bulunmak demek. Ağ biçiminde yapılmış ileti alışverişinin *o anı*; *o an* da *ağ* içinde hızla akan *iletinin* zaman ve mekândan bağımsız konumu demek. Burada birey, ileti akışı süreci içinde, alıcı ve gönderici biçiminde sürecin *mekâmı* olarak somutlaşan bir *terminal-aktördür*. Bu bağlamda klasik anlamda bir birey, toplum ya da toplumsal ilişkiler bulunmamaktadır. Hızlı aktarım sürecinde birey, bir aktör olarak, ancak kendi benlik dünyasına ilişkin potansiyelleri açığa vuran bir kişidir. Hızlı akış, sürecin bir parçası olma eğilimindeki bireyin, öz-benliğinin

kullanımını/açığa vurumunu gerektirir. Çünkü değişim değeri, dolaşım ve akış karşısında artık tek bir *kullanım değeri* kalmıştır: o da insanın kendi gizli öz dünyası, yani *benliğidir*. *Ağ düzeni* toplumsal referanslara ihtiyaç duymaz. Benliği açığa vurma eylemi artık kişi için aktör olmanın/var olmanın bir gereğidir. Benliği açığa vurma eylemi ya da bu biçimde iletişimde, bağ kurmada, paylaşımında bulunma eğilimi, artık bir göndergeye ya da göstergeler sistemine dayalı olmayacaktır. Dolayısıyla o, döngüsel sitemin ihtiyaç duyduğu *ileti* ya da *iletiler sisteminin* bir parçası olma biçiminde kendini açığa vuracaktır. Burası semiyolojinin bittiği yerdir. Yeni sistem, üretim ya da tüketim süreçleriyle değil, *akış halindeki iletilerle* çalışacak ve sadece *iletilerin akışına* ihtiyaç duyacaktır. Şimdi bunları biraz açalım.

Sosyal medya, uzaklığı ortadan kaldırmasıyla mekân, süreyi ortadan kaldırmasıyla da zaman kavramını ortadan kaldıran (yutan),uzaktaki insanların *aynı anda* dolayısıyla *karşılıklı* iletişim imkânı sunan teknik bir platformdur. Doğal iletişimden en büyük farkı gerçek kişilerin yüz yüze iletişim kuramamasıdır. Yüz yüze iletişim, iletişimsel bir varlık olan kişiler arasında gerçekleşmektedir ve onların oluşturduğu bir sistematik olarak toplumsal gerçekliğin bütünleşik verilerinden beslenmektedir. Bu anlamda (sosyal) iletişim, bireyleri birbirine bağlayan, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve toplumsalı güçlendiren bir yönelim içinde işler. Yüz yüze iletişim, karşılıklı duyguları, deneyimleri, sembolleri, ortak yaşam koşullarını, ahlaki yüzleşmeleri ve daha önemlisi toplumsal kolektif ortaklaşalık algıları gibi bir seferde (belki hiç) ifade edilemeyecek kompleks gerçeklikleri içinde barındıran bir süreçtir. Sosyal iletişim, bireyin iç (benlik) dünyası, ötekilerle kurduğu iletişimsel dünyası ve toplumun kolektif (sembolik ve maddi) birikimi arasında (ağı içinde) gerçekleşir. Sosyal medya, birden çok kişi arasında aynı anda iletişim kurulmasını sağlayan bir sistem olsa da saydığımız boyutlar bakımından sosyal yönü yetersiz bir iletişim sürecidir. Bu bakımdan sosyal medyanın sosyal yönünden çok, pek çok kişiyle *aynı anda* ve *karşılıklı* gerçekleşebilme özelliği daha ağırlıklı bir vurgu olarak öne çıkmaktadır. Bu yüzden “sosyal medya” ifadesini “anlık iletişim (sistemleri)”¹ biçiminde kavramsallaştırmak daha doğru bir nitelendirme olacaktır.

Anlık iletişim, sosyal olma yönü düşük, ancak hızı ve geniş bir ağ olma yönüyle güçlü ve nihayetinde araç dolayımı bir iletişim sistemidir. Kitle iletişimi de çok hızlı ancak öteki modern yapılarda olduğu gibi, tek yönlü bir işleyiş doğasına sahiptir. Bu açıdan kaçınılmaz olarak ideolojik ve yönlendirici etkilere sahiptir. Ama yine de, iletişimin, *karşılıklı* iletişim mantığına yaslanan sistematigiinden mahrum olsa da, ideolojik de olsa bir *toplumsallığa* gönderide bulunmaktadır. Anlık iletişim, modern kitle iletişim sistemlerinin kronik sorunu olan tek yönlülüğü aşmayı başarabilmiş, karşılıklılık koşullarını sağlayan bir sistemdir. Fakat modern toplumun ve kitle iletişim düzeninin yapılandığı bir toplumsal ilişkiler yapısı üzerine yerleşmiştir. O kitle iletişiminin çözdüğü serbest haldeki bireyleri yeni bir mekanizma olarak yukarıdan birbirine bağlamıştır. Kendisi de bireylerin ve toplumun kolektif koşullarından büyük oranda yalıtılmış, *saf* bir iletişim akışı düzenine sahip olduğu için bireyler arasında sağladığı *karşılıklılık* derinliği olan bir toplumsallık biçiminde değil, *ağ* biçiminde yapılanmıştır. Buna karşılık kitle iletişim araçlarında olduğu gibi çok hızlı iletişim sağlayabilmektedir.

Anlık iletişim köklerini bir toplumsal kaynaktan almadığı gibi bir toplumsal bütünleşmeye yönelimli de değildir. Kitle iletişimi bir toplumsal kolektiviteden değil bir iktidar biçiminden gücünü alır ve bireyler arası toplumsal bağları zayıflatarak, onları bir kitle olarak iktidarla kaynaştırır. Kitle iletişimi sürecinde de birbirinden ayrışan bireyler, iletişim araçlarının ve genel sistemin olanaklarından yararlanırken aynı anda kendi gizil güçlerini, taleplerini arzularını, kimliklerini, benliklerini açığa vururlar. Sosyal medya ne bir kolektiviteden beslenir ne de yeni bir toplumsallığa yönelir. O ağ biçiminde örgütlenmiştir. Dijital teknik altyapıya sahip bir araçtır. Dünya ölçeğinde yaygınlık gösterir. Kişiler arasına gerçekleşir. Kişilerin katılımıyla beslenir. Karşılıklılık mantığıyla işler. Anlık olarak gerçekleşir. Böylece kitle iletişim araçlarının katalizörlüğü altındaki postmodern toplumun nesnelere gönderide bulunan talep, arzu, kimlik gibi kavramlarını da işlevsiz ve anlamsız

¹ “Instagram” isminin ilk heceleri de İngilizce *instant* (anında) sözcüğünü ifade eder.

hale getirir. Geriye birey için, dış dünyaya dönük hiçbir göndergesi olmayan, kendi gizil gücü olan benlik süreçlerini kullanmaktan başka bir seçenek bırakmaz. Bu, mutlak bir şeffaflaşma durumudur. Ancak gelgelelim birey anlık iletişim sürecinde içsel dinamiklerini özgürce kullanmaktan çok, bir girdap etkisi yaratan dışsal ileti akış süreçlerinin baskısı altında eylemede bulunur.

Anlık iletişim sistemi, bir ağ üzerinde işleyen, kişilerin ağı bir yerinde ona eklemledikleri, büyük oranda anonim paydaşları arasında anlık olarak mesaj paylaşımı yaptıkları bir iletişim düzenidir. O, yukarıda vurgulanan kendine özgü özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde yeni bir ilişkiler biçimi olarak, yeni bir toplumsal ilişkiler sisteminin kurucusu olacak potansiyelleri içinde taşımaktadır. McLuhan'ın *araç mesajdır* prensibi, anlık iletişim sistemleri üzerine uygulandığında onun bu *kendine özgü* özelliğünün, belirleyeceği kendine özgü bir ilişkiler yapısı üzerinden, öteki toplumsal süreçleri de dönüştürerek yeni bir toplumsal sistem yaratacağını kestirebilmek mümkündür. Ağ temelli bu yapısal alan, öncelikle içinde belirli reel ilişkileri ve bir merkeziliği barındıran yönetim, üretim ya da tüketim gibi sınıfsal değil, potansiyel olarak bütün insanları ayrımsız dahil eden, birbirine bağlayan ve üstelik insanların iletişim kurma doğal ihtiyaçlarından beslenen, dolayısıyla yaygınlaşma eğilimi yüksek bir düzlemdir.

Funk, kendisinin dijital teknoloji ve elektronik medya dediği anlık iletişim araçlarının ben-odaklı ilişkiler sisteminin oluşumundaki rolünü şu maddelerle özetlemiştir (2007:44-46). Benlik açısından anlık iletişim sistemleri sayesinde;

- 1) *Mekânın ve zamanın sınırları silinmekte ve onlardan bağımsız hareket edilebilmektedir.*
- 2) *Gerçeklik yeniden, başka türlü ve daha iyi ve istenildiği bir biçimde yaratılabilmektedir.*
- 3) *Kendisini başkalarına (toplumsallığa) bağımlı olmaktan kurtarmakta ve sadece kendi istediği kişilerle bağlantı kurmasını sağlamaktadır.*
- 4) *İnsan toplumsal belirlenmişlikten ve zorunluluklardan kurtulabilmekte kendi kararları doğrultusunda kendini gerçekleştirebilmektedir.*
- 5) *Herkes sabit bireysel belirlenmişlikten kurtulmuş olarak kendi benlik dünyasını üretebilmektedir.*

Böyle bir toplumda anlık iletişim nedir? Nasıl bir iletişimdir? Bireyler burada ne tür bir iletişim kuruyorlar? Hangi motivasyonlarla iletişim kuruyorlar ve iletişimin hedefi nedir? Sosyal medya diye nitelendirilen süreç her şeyden önce *anlık iletişimdir*. Anlık iletişim, bireyleri sürekli kendilerini ifade ettikleri, sürekli dolaşıma açtıkları, sürekli "açtıkları" bir süreçte işler. "Böylece insan çevreyle olan ilişkisini kendine özgü üzerine kurmaz ve kimlik yaşantısında kendine özgü ne arar ne de hisseder. Artık burada önemli olan özgürce üretilmiş bir dünyanın *arzu*, erişim ve öz yaşantı açısından da *arz* edilmiş bir yaşantı dünyasının kullanımıdır" (Funk,2007:64). Arza karşı arz... Mutlak karşılıklılık ve anlık katılım... "Çevre" bu süreçte kişinin kendisiyle beraber sürekli yeniden tanımlanır, şeffaflştırılır. Benlik derinliklerini yitirmiş, sürekli çevreye/akışa odaklı, onun parçası olma hedefini amaç edinmiş bir *iletiye* dönüşmüştür.

Anlık iletişim, iletişim mi yoksa bir devinim midir? Anlık iletişim bir ağ biçiminde yapılanmıştır. Ağ sürekli iletilerin devindiği bir sitemdir; aynı şekilde iletilerin sürekli devindiği bir yapı ancak bir ağ sistemi olabilir. İletiler merkezi üretim ve denetim alanından çıktığı gibi, onun olanak sağladığı ya da yapılandırdığı süreçte bireyler de toplumsal denetim ve bağ sisteminden koparak iletişimin ağ sisteminin bir parçası olarak bütünleşmişlerdir. Bireyi karakterize eden en temel özellik artık akış halindeki ileti sistemine katılımdır. Bu noktada Virilio'nun ifadesiyle "hiçbir şey gerçekleşmemekte, her şey geçmektedir" (2003:20). Artık sinyallere karşı tepki vardır. Üretim araçlarının devingenliği nasıl üretim yapmaya zorluyorsa, iletişim araçlarının devingenliği iletişime katılmaya zorluyor. Bu iletişim yapma/kurma değil, iletişime/şölene katılmadır. Nesne tüketiminden veri paylaşımına... Böylece modern toplumun sistemden özneye, öznedenden kendisini tümüyle kattığı bir sistemde, kendisini açma yoluyla merkezileşen benliğe doğru kişinin tekil varlığına yönelen yolculuğu doruğuna ulaşmış olur. İnsan ağ sisteminin bir unsuruna dönüşmüştür. Dijital teknoloji ve elektronik medyanın belirlediği postmodern ben-odaklı insanın psikanalizini yaptığı eserinde Funk şu ifadelerle yer verir: böyle bir sistemde kendisini çevreleyen "sınırlarından kurtulmuş bağımsız bir

özne anlamında bir özne olma yetisinin ve yaşantısının yokluğu pek çok yazar açısından postmodern benlik yaşantısının önemli bir göstergesidir. Hans-Joachim Busch postmodern özne yaşantısını ele alan pek çok yazarın görüşünü “Nicedir özne değil, çok sayıda ağın iç içe geçtiği bir terminaliz” ifadesiyle özetlemiştir. Elisabeth List de postmodern öznelerin ayırıcı özelliğini göstermek için “Terminal bedenler” kavramını kullanmıştır.”(Funk,2007:59)

İletişim mi, devinim mi sorusuna yeniden dönecek olursak, anlık iletişim toplumunda iletişimin bir devinim haline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Her şeyin *o ana* sıkıştığı yerde zaman da yok olmuştur, toplumsal uzam da. Dolayısıyla iletişim ve bilinen anlamıyla birey de... Şu bir gerçektir ki; süreç içindeki tüm her şey, *o anda* düğümlenmiştir ve her şey ağırlıklı olarak *o anda* gerçekleşmektedir. *O an*, tüm toplumsal bağlamı çözmüştür, içine almıştır ve yeniden üretmektedir. Hiçbir yapıya, yapısal bağlama tekabül etmeyen bir alan yaratmıştır. Her şeyin *o an* yok olduğu ve var olduğu dinamik bir bağlam. Bu alanda birey, somut ötekinin olmadığı bir dünyada koşulları tümüyle kendi yaratıcılığıyla var ettiği bir dünyanın kahramanıdır. Ve orada kendinden taleplerle kendi hayallerinin herhangi bir sınırla sınırlandırılmadığı mutlak bütünleşmenin gerçekleştiği *an* yaşar. *O an* sadece akışa dönüşmüş yeni bir sosyal gerçeklik olarak *iletiyi* ifade eder. Modern tarih boyunca deforme edilen sürecin ardından *İletiyi iletişim yapan içerik* artık bütünüyle çökmüştür. İletişim sadece ileti paylaşımı değildir. “Debord da “topluluk” ile “iletişim” kelimeleri arasındaki bağı vurgular”: Ona göre “iletişim mesaj iletimi değil, bir bakıma paylaşma ethosudur” (Crary,2015:117). Anlık iletişim bireyleri, araçları ve olguları yutarak sistemi bütünüyle akışa ve *veriye* dönüştürmüştür. Bireylerin her an yarattığı ve yaratıldığı bir süreç. Orada Durkheimvari anlamda sosyal olgular erimiştir. Sistem artık bir enerji alanı, bir devinim alanı olarak yapılanmıştır.

Sosyal medya, bireyleri sürekli kendilerini ifade ettikleri, sürekli kamuya, “açtıkları” bir süreçte işler. Bireyler sosyal medyaya sosyal oldukları için ve sosyalleşmek istedikleri için katılırlar. Ancak karşılarında kendilerinin sosyalleşecekleri bir toplum bulamazlar. Onlar toplum diye kendilerini anonim bir boşluğa bırakırlar. Anlık iletişim sistemleri bir ağ yapısı üzerinde fiili olmayan eylemler alanı (mesaj dolaşımı) tesis etmiştir. Ağ yapıları bu sistemin bir odağı bulunmamaktadır, ancak birey sistemin üretim kaynağıdır. Onlar sadece doğal eğilimleri gereği iletişim sürecine girer ve mevcut platforma can verir, çalıştırır. Modernlik toplumsallıktan yalıtılmış bireye odaklıydı. Akabinde gelen anlık iletişimdeki toplumsal bağlamdan kopmuş iletişimin karşılıklılık teması, bu yüzden kaçınılmaz olarak bireyin benliği üzerine merkezleşmiştir. Bu karşılıklılık toplumsal bir düzlemde dağılamaz. “Bilmen ve bilinmen gerek” (Niedzviecki,2010:11) buyruğunca yapılanmamış bir sistemde atom-bireylerde kolonize olur.

İleti üreten ve paylaşan birey anlık iletişim sürecinde kendi antropolojik gerçekliğinin en arı ve en aktif fakat ütöpik noktasına savrulmuştur. O, iletişim kuran insan doğasıdır. Bu birey, toplumsal normlar gibi, ahlaki bağıntılılıklar gibi, üretim süreçleri gibi ve statü tabakalaşması gibi tüm kısıtlayıcı unsurlardan bağımsız, salt iletişim kuran bireydir. Birey anlık iletişim süreçlerinde sadece iletişimde bulunma kendi öz doğasıyla baş başadır ve olabildiğince özgürdür.

Bu bakımdan tam sınırsız bir sürece, yine birey tarafından talep edilen sınırsız iletişim eğilimleri ile karşılık verilmektedir. Burada birey açısından en az meşakkatli, fakat en ilginç gelen kazanımlar söz konusudur. O yüzden yine birey için “siber dünya” “*in*”dir, çünkü yaratılan dünya reel gerçeklikten daha gerçek ve daha hoştur” (Funk,2007:34). İnsan eğilimlerinin bu yöne yönelmesinin bu bakımdan özel bir anlamını bulunmaktadır. Birey sürece katılmak isteyecek, paylaşmak isteyecek ve kendisini bu biçimde ifade edebiliyor olacaktır. Onun kendisini ifade etme isteği, kendi benliğinde var olan geniş potansiyellerden, onları açığa vurma arzusundan kaynaklanır. “Burada önemli olan, kişinin kendisinin belirlediği bir tarzdaki ben-odaklı bir dünya üretiminden keyif almasıdır.” (Funk,2007:51).Ancak “ilginçtir, benliğin... kendine gömülmesi benliğin gereksinimlerinin tatminini engeller” (Sennett,1996:22) ve paylaşım düzenine daha çok bağlanma isteği bakımından onu kıskırtır. Kişiyi daha çok dış dünyaya yönlendirir ve kendinden uzaklaştırır. Bu durum, anlık iletişim düzleminin benlik dünyasında yarattığı kendine özgü diyalektiği ifade eder. Funk’un işaret ettiği üzere, “Postmodern ben-odaklı karakter.., benlik ve kimlik yaşantısını daha çok, kendisi olma

ve kendine özgülüğün göstergelerinden gitgide uzaklaşarak kurmaktadır. Yaşantıları deyim yerindeyse gökten zembille inmektedir, saf bir kendini yaratmadır veya Edith Frank-Rieser'in eleştirel ifadesiyle "kronik bir kendini icat" sürecidir" (2007:59).

Anlık İletişimin Sosyolojisi

Akışkan Modernite isimli eserinde Bauman (2017), "anlık hayat" kavramından hatta Anındalık Çağı'ndan söz eder. Buna göre yeni bir çağa girmiş bulunmaktayız ve bu çağı karakterize eden şey, *an*'a odaklılıktır. Artık hızlı akış teknolojilerinin yarattığı bir kültür olarak *şu an*'ın dünyasında yaşıyoruz. Bauman bu kavramsallaştırmasını örneklendirirken Richard Sennett'in dünya liderlerinin Davos'ta gerçekleştirdiği toplantılara dair gözlemlerinden yola çıkar. Sennett burada Rockefeller ve Bill Gates'in ekonomik stratejilerine dikkat çeker. Buna göre Rockefeller, petrol kuyularına, binalara, makinelere veya demiryollarına uzun süre sahip olmak isterken; Gates, değişik zamanlarda tek bir işle uğraşarak bir felçli gibi yaşamak yerine, bir olasılıklar ağı içinde konumlanmayı tercih ettiğini ifade etmişti. Gates, kendi ürettikleri de dahil hiçbir şeye bağlanmamaya veya kendini uzun süreliğine hiçbir şeye adamamaya özen gösteriyordu (2017:186-187). Gates'i bu tutuma götüren şey, her an yenilenen ve ya yenilenmesi gereken dijital teknoloji üretimiyle meşgul olmasıydı. Dijital teknolojilerin dinamik doğası, çevrimsel mantık gereği üretim yakasında olduğu gibi kullanım yakasında da benzer zaman ve mekan algısını kaçınılmaz kılacaktır. Hız ve akış muhatapları için değişken/oynak bir dünya algısına yaratır.

Günümüzde zaman, saatler, dakikalar, hatta saniyeler olarak bile ölçülüyor. Artık mikrosaniyeler zamanımızı belirlemektedir. Ancak zamanımızı belirleyen şey salt hız değildir. Evet, hız bizi en kısa zamanda yapılabilir şeylere, *neredeyse şu an*'a yaklaştırır. Oysa zamanımızı belirleyen şey hız değil, karşılıklıdır. Ancak 'karşılıklı' muhataplarımızla kesişmiş *aynı an* olarak bizi tam olarak reel bir *şu an*'a taşıyabilir. *Şu an*'ı mümkün kılan, aynı zamanda da karşılıklılığı mümkün kılan sosyal medya ya da anlık iletişim teknolojileridir. Bauman'ın Anındalık Çağı diye isimlendirdiği şey, bu bakımdan tam olarak yüksek düzeyli dijital teknolojiye dayalı anlık iletişim sistemlerinin yaygınlaştığı günümüz dünyasını ifade eder.

Fiziki ve fiili olmayan (mekândan ve deneyimden bağımsız) bir *şu an*, mekânı, mülkiyeti ve sahip olmayı ve de politik olmayı da içermeyen, kendi beynimize ve benliğimize gönderide bulunan, kendimizi medyatize ettiğimiz, ifşa ettiğimiz, şeffaf varlıklar olarak bizleri üretir. Uzaklığı yakınlaştırarak yakın çevresel bağları organik yakınlıktan çıkaran, böylece biz ve tüm ötekiler arasında eşit mesafe yaratan anlık iletişim, sosyal sistemi bütünüyle merkezlesmiştir. Birey ve anonim çevresinden oluşan yeni bir sosyal düzen yaratmıştır. İlişkiler burada birey ve anonim çevresi arasında gerçekleşmektedir. Ama bu durumda bireyin eylemleri gerçekte kendi benliği üzerinde icra olmaktadır. Ancak benlik de yine zorunlu olarak bir *ağ* düzeni içinde, kişinin kendi benliğini ifade edebileceği bir akış düzeni içinde ifadesini bulacaktır. *Tekno-o an*, benlik üzerinde yoğunlaşmaktadır ya da başka bir deyişle tekno-sistemin *anlık* yapısı ile sosyal sistemin *ben-odaklı* yapısı bütünleşmektedir. Böylece karşımıza yeni bir yapı olarak *tekno-sosyal* (Lovink,2017) yapı çıkmaktadır.

Hızlı tekno-akış düzeni, kendinden yavaş olanları içine çeker, başka bir ifadeyle, öbürlerini kendi temposunda hızlandırır, kendi'leştirir. Bunu bütün teknoloji tarihinde görmekteyiz. Connerton'a kulak verecek olursak; karşılıklı anlık iletişim sürecini mümkün kılan "bilgisayar kullanımı, zamanı hızlandırarak bireyleri bir hiper-şimdiki-zamana... çeker. ...Şimdiki zaman geçmişteki nedenlerden bağımsız, sınırları dar bir zaman aralığı olarak tecrübe edilmeye başlanır. ... Kültürel bellek silinir. ... Unutkanlığın başlaması ile anı arzulamak birlikte yol alır. ... İnsanlar hep bir şeyleri kaçırdıkları hissine kapılarak anı arzularlar" (2011:92). Bauman'a göre, "anındalık düşüncesinin ortaya çıkışı, insan kültürü ve etiğini daha önce ayak basılmamış, hayat gailisiyle başa çıkma alışkanlıklarımızın pek çoğunun kullanım değerini ve anlamını yitirdiği bilinmeyen topraklara sürüklemiştir" (2017:192). İşte bu yeni Anındalık Çağı'dır.

Anındalık fikri, sürekli o anda gerçekleşen eylemleri ifade eder. O geçmiş ve gelecekle olan bağımlı koparmıştır. Her şey her an biter ve yeniden başlar. Bu, yepyeni bir ilişkiler alanıdır. “Anındalık çağında “akılcı tercih²”, *tatmin peşinde koşmak, ama sonuçlarına katlanmaktan kaçınmak* (Bauman,2017:192), *anı yaşamaktır*. Süreklilik düşüncesi, bütünsellik anlayışı ve etik bağlılık fikri çözülmüştür. Her şey o anda gerçekleşmektedir. Sitem, zaman içerisinde kendisini tüketen bir kum saatine dönüşmüştür. Dinamik olan her şey *in*, statik olan her şey *out* durumundadır. Zamana dayalı modern süreçler ve yeniden üretim mantığı bitmiştir. Mantıksal işleyiş, kendini ögüten bir sistem görüntüsü vermektedir.

Anlık edindiğimiz bilgilerle artık bütünsel ilişkiler kuramıyoruz, gerçek zaman mekân yok olmuş, onun yerini salt *iletişim* almıştır. Mekânın ve deneyimin olmadığı noktada (anlık) zaman, tüm öteki gerçeklikleri emen, indirgeyen bir karadelik olarak işlev görür. Burada gerçekleşen karşılıklılık, karşılıklı eylem, gerçekte sadece *aynı anda* gerçekleşen; aynı tarihsel ve toplumsal koşullardan mahrum soyut, *indirgenici* bir karşılıklılık biçimidir.³ O yüzden sırf anlık olması yönüyle bile zamansal ve toplumsal uzam karşısında yıkıcıdır. Oysa üretken karşılıklılık tüm realiteleriyle birlikte var olan ve gerçekleştikçe tüm toplumsal sürece katkı sağlayan bir karşılıklılıktır. İlginç bir biçimde hem geleneksel simgesel değiş-tokuş toplumlari hem de anlık iletişim toplumlari karşılıklılık ilişkilerine ve paylaşım esasına dayalıdır. Ancak anlık iletişim süreçleri her şeyi bağlamından kopararak ileti görünümü altında soyutlamış/metalaştırmıştır. Burada sadece ileti alışverişi/karşılıklılığı Connerton, “hediye takasında işlev gören kodlama biçimi, bir çeşit kültürel anımsamaya neden olurken, meta değişiminde işlev gören kodlama biçimi ise bir çeşit kültürel unutkanlık meydana getirir” (2011:59) sözüyle iki toplum arasındaki karşıtlığı dile getirir. Hediye paylaşımı, aynı anda hem toplumun simgesel düzeninden beslenir hem bu düzeni yeniden üretir hem de bireysel ilişkileri aktif hale getirir. Duygusal ve toplumsal iletişimin koptuğu koşullarda üretilen metanın paylaşımı ise, doğal ilişkileri tersine çevirici bir etki yaptığı için kopma süreci üzerinde daha da pekiştirici bir etki yaratır. Belleğin sürekliliği ile toplumsalın sürekliliği arasındaki koordinasyonu yıkar. Jakoby’ye göre de “toplumsal bellek yitimi bir şeyleşme tipidir, daha doğrusu şeyleşmenin başlıca biçimidir. (Horkheimer ve Adorno’nun ifadesiyle) “Bütün şeyleşme bir unutmadır”” (1996:29)

Anlık iletişim sistemlerinde gerçekleşen paylaşım bir meta paylaşımıdır. Meta, soyut ilişkilerin ürünleridir. Meta, kendisini üretenler ve tüketenler arasındaki asimetrik ilişkiye dayanır. Yine meta, paylaşanlar arası ilişkileri yapılandırmaz, onu indirger. Anlık iletişim düzleminde oluşan iletiler de bir meta olarak bireylerin karşılıklı ilişkilerinden bağımsız yabancılaşmış bir düzlemde üretilmiştir. O yüzden *meta olarak ileti* karşılıklı ilişkileri indirgeme eğilimine sahiptir. Marksın meta’sı da yabancılaşmış emeğin somutlaşmış biçimiydi. Ve tüm toplumsal ilişkileri adeta kendi bağlamında mayalamaktaydı (1986). Marks’ın meta’sını fabrika üretmekteydi. İleti olarak yeni metayı, her şeyi *o an’a/iletiye* indirgeyen anlık iletişim araçları üretmektedir. Meta süreci gerçekliğin doğasının bozulma sürecidir. Biz yaşarken karşılaştığımız gerçekliğin bozulması süreci, belleğimizin sürekliliğini devre dışı bırakır ve bizi akışa mahkûm eder.

Simgesel değer paylaşımı biçimi, anlık iletişim teknolojileri sayesinde “meta paylaşımına” dönüşmüştür. Yepyeni bir paylaşım çağında yaşamaktayız. “Sürekli ve sadece paylaşım” çağı... Lovik’in aşağıdaki ifadelerinde içinde bulunduğumuz paylaşım kültürünün yapısı hakkında önemli ipuçları görmekteyiz. Ona göre, “kamu, kullanıcı dolu bir veritabanına dönüşmüştür” (2017:46). Hızlı bir paylaşım süreci işlemektedir. Bu kapsamda bilginin niteliğinin anlaşılması gittikçe zorlaşmaktadır. Zaten nitelik arayışı, bir kayıtsızlık duygusuyla beraber yitip gitmektedir. Görüşler kimin umurunda? Sonuçta hepsi sadece veridir. Bu durumun katılma, hatırlama ve unutmayla da hiçbir ilgisi yoktur artık. Bizler sadece, halen canlı olduğumuzu gösteren açık sinyaller iletiyoruz

² Daha doğrusu zorunlu tercih (mg.)

³ İktidar, sermaye, teknoloji, vs. gibi modern indirgeyici faktörler, özne-nesne karşıtlığı içinde gerçekleşiyordu. Oysa anlık iletişim süreçlerinde indirgenme hayatın merkezinde, kendisi tarafından gerçekleşmektedir. Akışa direnen her şey ögütülmektedir.

(2017:46-48). “Facebook, Google ve onların kolonlarından ibaret yazılım kafesleri içinde hapsolmuş kullanıcılar, toplumsal yaşamlarını bilgi “paylaşımına indirgemeye teşvik ediliyor. Kendini medyalılaştıran vatandaş, kendi varlık durumunu sürekli olarak özelliksiz, hissiz “arkadaş” grubuna yayınıyor” (2017:52). “Bir zamanlar belli haklara sahip “ vatandaşlar” ya da “bir sınıfın üyeleri” olarak tanımlanan tarihsel özneler aracı öznelere, ... dönüştü” (2017:38). “Hardt ve Negri’nin kullandığı toplumsal kavramı versiyonunda “bizler böcekler gibi sürüler oluştururuz” ve “yatay olarak iletişime geçen, merkezi olmayan tekillikler çokluğu” olarak hareket ederiz”(2017:41).

Metalaşmış paylaşım çağında, özgün paylaşım kavramının yapılandırmış olduğu kültür, bütünüyle anlamını yitirmiştir. Geçmiş ve gelecek arasındaki algının ortadan kalktığı *o anda* düğümlenen paylaşım, artık tüm sistemin özüdür. Aynı zamanda sistemin kalbi paylaşım üzerinde çarpar. Ve paylaşım, sadece paylaşanların var olmak için paylaşma ediminde buldukları *paylaşım* dayanan içeriksiz bir iletidir. İletinin içeriksiz devindiği bir yapıda kültürden söz edilemez. İleti gücünü *akış*dan alır. Varlığını akışa borçludur. Akışın ve akış kanalları olarak ağ yapısı olmaksızın ileti var olamaz. İçeriğin olmadığı ileti paylaşım sürecinde bireyin rolü, kendi iletişim gereksiniminin/arzusunun bir gereği olarak kendi benliğinden yola çıkmak ve kendini medyatize etmek olmaktadır. Hermida’nın verdiği bilgilere göre, “Rytgers üniversitesindeki araştırmacılar 350’den fazla Twitter kullanıcısının profillerine baktığında, çoğu insanın kendileri ya da kendi görüşleri hakkında konuştuğunu gördü. “Bengilendiriciler (meformers)⁴” Twitter kullanıcılarının yüzde 80’ine denk geliyordu” (2017:42). Poster, iletişim kuramcısı Howard Rheinholt’ın şu ifadelerine yer veriyor: “Sizi temin ederim ki ben ve diğer binlerce bilgisayar kullanıcısı aradığımız ve bulduğumuz şeyin sadece bilgi olmadığını, sayısız insanla yürütülen ilişkilere anlık erişim olduğunu biliyoruz” (2018:122). Anlaşıldığı üzere kendinden bahsetme ya da iletişim sürecinde yer alma arzusu yeni paylaşım kültürünün özünü oluşturuyor. Anlık iletişimde bulunurken, kendi kimliğimizi ve etkileşimde bulduğumuz kimliklerini süreç içinde basit kodlara indirgiyoruz. Bunu yaparken benliğimizin derinliklerini, mahrem alanlarını açmaktan, kodaçımına uğratmaktan haz alıyoruz. Rheinholt, “Kimliklerimizi ekranda kelimeler haline getirdik ve şifreledik, diğerlerinin kimliklerini ise kodladık ve açtık”. İnsanlar yine aynı süreçte “ilişkilerini zedeleyen fazla sosyal yükler olmaksızın yabancılarla iletişim kurmaktadır. Cinsiyet, yaş, etnik köken ve sosyal statü ile ilgili görsel ipuçları olmaksızın, başka türlü kaçınılacak muhabbetler açılmaktadır” (2018:144) demektedir.

Bu biçim bireysellik daha çok bir bireysellik yanılması gibi görünmektedir. Anlık iletişim özgürlük ve bireysellik yönünde bütün taleplerimize karşılık verir bir sezgi uyandırmaktadır. Oysa, bilgi obezitesi haline geldiğimiz “bir toplumda neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki uzlaşma ortadan kalktığı anda ortaya çıkan her türlü tuhaf bilgi parçası “bilgi” olarak açıkça önemli hale gelebilir”(Lovink,2017:64). Bizim farkında olmadığımız bir şekilde “tık tuzakları” ile belirli bir kategoriye yönelik merak uyandırılabilir. Ayrıca bunlar tam olarak haber ya da bilgi olmamalarına rağmen, haber siteleri ve sosyal medya arasında şeklen ve teknik açıdan yayılırken haber gibi gösterilebilirler (Lovink,2017:18). Sonuçta anlık iletişim süreçleri aracılığıyla tüm dikkatinin yönlendirildiği bir birey geçeceği ile karşılaşırız. Bu ona büyük bir özgüven ve özgürlük hissi sağlamaktadır. Pettman’ın yaklaşımıyla dışa doğru yansıyan bir narsizm. “Hala narsistiz, fakat gözbebeklerimizin girdaplarından ağa doğru yansıyan dışbükey bir narsizm bu. (kablolarla dağılmış bir kendiliğin onaylanması için boşluğa selfie’ler gönderen “dışsal-öznelere” dönüşüyoruz artık.) Bu akıl yürütmeye göre, ağı benimseme deneyimlerimiz yeni bir türe işaret ediyor: ... Bu da toplumsal olanı barındırmayan bir toplum anlamına gelir” (2017:20).

Bireyin içinde bulunduğu anlık iletişim dünyasının sınırlayıcıları bulunmamaktadır. Birey bu sisteme özgürce katılabilmektedir. İsteyerek katılmaktadır. Kendi benliğinin mahremiyetini, Baudelaire’in modern kahramanı olan flaneuru misali (2004), kendi yeni anlık iletişim toplumunun normlarına uygun sadık bir ferdi olma isteği olarak, büyük bir arzu ile ağ kamusuna açmaktadır. Eskiden mahrem olarak başkalarının görmesine/bilmesine kapatılan özel alan, anlık iletişim çağında,

⁴ Enformasyon kavramından türetilen enformer’den esinlenilmiş bir kavram.

bütün çaba onu görünür hale getirilmek için sarf edilmektedir. Anlık iletişimin bireyler üzerindeki en cazip etkisi, sistemin bireylerin merkezileştirmesine olanak tanınması gibi görünmektedir. Niedzwiecki'nin *Dikizleme Günlüğü*, Hermida'nın *Herkes söyle*, Pettman'ın *Sonsuz Dikkat Dağınıklığı*, Crary'nin *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu* gibi eserleri, anlık iletişim araçlarının birey üzerindeki bu merkezileşen rolünü ele almaktadırlar.

Anlık iletişim araçları varken biz karşı kutuptaki başka insanlara hep ihtiyaç duyacağız. Ancak o insanlar bir oyundaki insanlardan farksız olacaktır. Çoklu temaslar, çok boyutlu ilişkiler, kişilikler, benlik sunumları birbirine karışacaktır. Her şeyin bütünselliğini yitirdiği bir yerde insan da bütünselliğini yitirecektir. Dağılmış mutlak bir ağ yapısı üzerinde gerçek ilişkiler yok olacaktır.

Anlık iletişim süreçlerinde bireyin baskın edimi olan paylaşım, bireyin kendini ifşasına odaklıdır. O politik, ekonomik, kültürel içerikleri kısaca toplumsallığı vekâleten taşır. Onu üretmez ve onu uzun süreli pekiştirmez. Ancak doğası gereği onu indirger. Nasıl ki kitle iletişim araçları kitlelerin *aydınlatılması* yerine, tüketim kültürünün ve popüler kültürün yaygınlaştırılmasına yoğunlaşmışsa, onun gibi anlık iletişim araçlarının da dünya toplumlarının daha iyi bir paydada birleşme çabalarına, hatta iş alanlarında daha iyi bir yönetim gerçekleştirme amaçlarına odaklanmasını bekleyemeyiz. Yine bireysel benliğe dönük alanlara doğru geri çekilen bir yönelim göstereceğini varsayabiliriz. Çünkü o bir toplumsallıktan kaynaklanmaz ve bir toplumsal bilinçlenme üretmez. O toplumsal bağlamdan azade olduğu için, öncelikle ve sadece bireyin alanını özgürleştirmektedir. Süreç benliği teşhir eder ve sürekli (yeniden) teşhir eder. Öteki bireylerle arasındaki benlik odaklı ve toplum odaklı mesafeyi anlamsızlaştıracak ölçüde ilişkileri de şeffaflaştırır. Han, anlık iletişim sitemlerinin etkilerini ele aldığı *Şeffalık Toplumu* isimli eserinde bunu bir problem olarak algılayarak, “insanlar mesafelerini koruyabildikleri ölçüde toplumsallaşırlar” der ve ekler: “narsizm insanın *kendisiyle* mesafe *teklifsizliğinin*, yani kendisine mesafenin yokluğunun ifadesidir” (2017:55). Han'a göre, “teşhircilik toplumu pornografik bir toplumdur. Her şey dışa çevrilmiş, ifşa edilmiş, çıplaklaştırılmış, soyulmuş, ortaya serilmiş durumdadır” (2017:27-28). Bireyin öznel dünyası dışa çevrilmiş, kişiliği doyuran ve aslında ötekilerle özgün iletişim kurmasını sağlayan içe yönelimli eğilimini yitirmiştir. Tıpkı kitlesel iletişim sistemlerinin kişisel eylemlerin toplumun merkezine/bütünleştirilmesine dönük yönelimini tersine çevrilmiş olması gibi. Anlık iletişim modern süreçlerin toplumun dünyasında oynadığı rolü, bireyin iç dünyasında gerçekleştirmektedir. Yine Han'a kulak verirse, toplumsalın tükendiği koşullar altında, “kamusal alanın ortadan kaybolması, içine mahrem ve özel meselelerin döküldüğü bir boşluk yaratır. Kamusal alanın yerini kişinin yayımlanması alır. Böylece de kamusal alan bir teşhir mekânı haline gelir.”(2017:54). Fakat bu şeffaflaşma sürecine olumlu bakılamaz mı?

Kimileri bu şeffaflaşma sürecini olumlu bulurlar. Onlara göre bu koşullar, var olan tüm toplumsal bağları ortadan kaldırmak suretiyle bireyin ve toplumun aradığı özgürleşme fırsatını yakalamak açısından bulunmaz fırsatlar yaratmıştır. Onlar, klasik baskıcı toplumun, bilinmesinde sakınca olmayanın, bilinmesini engellemek biçiminde örtük bir baskı oluşturmaya çalıştığını iddia ederler. Buna göre klasik toplumun savunucuları, mahrem olanın, özel olanın, benliğe özgü olanın ve başkaları tarafından bilinmemesi gerektiği düşünülenin bilinmesi halinde toplumun kaosa sürükleneceğinin düşünüldüğünü savlarlar. Oysa kendilerine göre böyle bir tutucu yaklaşım, bireyin özgürlüğünü kısıtlamakta, böylece toplum, bireyin denetimine, sömürsüne ve toplumsal olarak baskı altına alınmasına açık hale getirilmektedir. Sosyal medya veya anlık iletişim sistemlerinin toplumdan bağımsız bir ağ tabanlı ilişkiler sistemini yapılandırmasıyla, toplumsal baskıdan bağımsız, özgür bir birey için koşullar yarattığını söylerler. Böylece sosyolojinin toplumun dağılmasına dayalı korkusundan kaynaklanan dar sınırları da aşmış olur.

Jarvis, *E-Sosyal Toplum* adlı kitabında anlık iletişim araçlarının yapılandığı ilişki biçimlerini *halka açıklık* olarak nitelendirmektedir. Jarvis, anlık iletişim sistemleri hakkında, “onun bizim rahatsızlık verme aracımız olduğunu, eski bağlantıları kıran ve doğalarımızı yeniden keşfetmemiz için bizi serbest bırakan bir katalizör olduğunu kastediyorum” (2012:20) diyerek onun dönüştürücü ve de özgürlükçü yönüne vurgu yapmaktadır. Ona göre bu süreçler bizi doğalarımızla

buluşturacaktır. Adeta *uygarlığın doğurduğu hoşnutsuzlukları* aşmamıza olanak sağlayacaktır. Jarvis, anlık iletişim sitelerinin meydan okuyucu bir etki yaptığını, Durkheim'ın baskıcı sosyal olgularını aşmamızı sağlayacak bir fırsat sağlayacağını söyler gibidir. Jarvis, Facebook'un kurucusu Zuckerberg'in "misyonumuz dünyayı daha açık ve daha bağlantılı bir hale getirmek" (2012:29) tir, sözüne aftla, soysal medyanın açık toplum yaratma amacına vurgu yapmaktadır. Ona göre anlık medya, totaliter idarelere karşı, kitlerle devrimci bir ruh ve kolektif bir başkaldırı şansı da yaratacaktır. Bunu Facebook ve Twitter gibi soysal medya araçlarının Arap Baharı adı verilen devrimci süreçlerin ortaya çıkmasındaki ve başarısındaki rolü üzerinden kanıtlamaya çalışmıştır (2012:22). Arap Baharı ve öteki başkaldırı hareketlerinin başarısı tartışılır olmakla beraber, o yıllardan sonra anlık iletişim sistemlerinin bu ölçüde bir etki yaratmamış olduğunun gözlemlenmesi de dikkat çekicidir. Lovink'in tepitine göre, "son zamanlarda, aktif, kendini bilen kullanıcıdan uysal, cahil hizmetçi niteliği taşıyan özneye doğru kültürel bir kayma görüyoruz"(2017:19). Bu etkiyi Weber'in soysal değişimi açıklarken kullandığı "karizma ve rutinleşme" kuramı bağlamında açıklamak sanırım mümkün olacaktır. Soysal medya kullanıcıları giderek uyarılan ilk heyecanlarını yitirerek kendi sessiz dünyalarına çekilmiş görünmektedirler.

Sosyal Medya yazarı Fuchs, anlık iletişim sistemlerinin özgülleştirici etkisi ile ilgili olarak, "2011 yılı protestolar, devrimler ve siyasal değişimler yılıydı" diye ifade ederek tartışmasına başlıyor ve Arap Baharı analizinde Morozov'un "soysal medya devrimlere yol açmaz" görüşünden yola çıkıyordu (2016:8). Morozov'a göre, Facebook'ta ancak "işaretleme, tıklama, yükleme, beğenme, arkadaş olma "pasif eylemcilik" siyasal ve toplumsal etkisi sıfır olan çevrimiçi iyi-hissetme eylemciliği olur. Bu, 'pasif eylemci' kampanyalarına katılanlara, Facebook grubuna katılmaktan başka çaba gerektirmeden, dünyaya anlamlı bir etkide bulunmaları yanılmasını verir (Fuchs,2016:9-10). Arap Baharı'nın herhangi bir dönüştürücü etkide bulunmadan sönümlenmesi bu yaklaşımı desteklemektedir. Aynı yıllar kuzey Amerika, Yunanistan, İspanya, Birleşik Krallık gibi ülkelerde İşgal Et hareketleri ortaya çıkmıştı ve onlarda da soysal medyanın büyük bir rolü olmuştu. Fuchs'a göre konuyla ilgili yapılan anketlerde "soysal medyanın geniş kesimlere ulaşma ve kendilerini polisten korumaya olanak sağladığını" söylerken bir kısmı da ticari soysal medya kullanmanın riskleri hakkında "soysal medyanın paylaşımları denetlediğini, bilgilerin polisle paylaşıldığını, içerik sansürüne ve silmelere gidildiğini" ve "önemli bir kısmının Facebook'ta protesto çağrısında bulunduğunu, ancak "gerçek hayatta" meydana çıkmadıklarını belirtmişlerdir (Fuchs,2016:9-10). Anlaşılan o ki anlık iletişim süreçlerinin egemenleri bir çıkar ilişkisi içinde hareket etmektedirler ve bu süreçlere katılan bireyler arasında gerçekçi soysal bağlar kurulamamaktadır.

Jarvis ve onun gibi düşünenlerin yaklaşımlarına geri dönecek olursak; elbette toplumsallık, mahremiyeti ve baskıyı da içinde barındırır. Ancak sosyolojik mantık gereği toplumsal baskı ya da değer ve normlar, birey için yol gösterici bir fonksiyon da üstlenebilir. Zira soysal süreçler tıpkı iletişim gibi çift yönlü olma özelliğine sahiptirler. Bunun toplumda iyi dengelenmiş olması önemlidir. Ancak toplumda dışsal/araçsal baskı varsa, bunun toplum tarafından tolere edilme şansı da bulunmamaktadır. Bu durumda aşılmaz kronik bir iktidar süreci ile karşı karşıya kalmış olunur. Aşağıda anlık iletişim sistemlerinin yarattığı ilişki sistemlerinin yapılandığı, şimdiye kadar açıkça değinmediğimiz, *iktidar* olgusu değerlendirilecektir.

Modernliğin tarihini göz önüne aldığımızda görülmektedir ki, iktidar konusu tarih ilerledikçe gözden düşmekte, buna karşılık öznenin önemi artmaktadır. Fakat bu gelişmenin yapısal anlamı nedir? Gerçekten iktidarın gücü geri mi çekilmektedir, yoksa kültürel kodlar tarafından perdelenmekte midir? Genel anlamda söyleyecek olursak iktidar sadece gözden, soysal alandan daha fazla uzaklaşmakta, ancak daha sofistike yöntemlerle kendi etkin varlığını sürdürmektedir. Sözelimi Foucault'un da iktidar analizinde yoğun bir biçimde kullandığı J, Bentham'a ait panoptikon metaforunu göz önüne aldığımızda görmekteyiz ki, iktidar daha şeffaf araçlar kullanarak daha etkili bir denetim süreci içinde kendini gizlemektedir. Tüketici süreçler de, özneye tanınan geniş imkânlar karşısında, öznenin kültürel görünümüyle eylemleri altında iktidarı beslemiştir. Modern/postmodern

tarih insan ilişkilerinin ve iletişimlerinin toplumsala katkının değil iktidara katkının toplumsal tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat anlık iletişim ve onun düzeni nedir?

Anlık iletişim düzeni şimdiye kadar çoğunlukla vurgulandığı üzere özgür/sınırsız iletişim alanının, sürece bireysel katılımın ve dahası karşılıklılık esasının egemen olduğu bir ilişkiler düzeni olarak görünmektedir. Bireyler iletişim düzenine katılmada hiçbir kısıtlamaya ve denetime maruz bırakılmamaktadırlar. Öte yandan sistem içinde bireylerin belirleyici eylemleri olarak iletişim, beşeri açıdan da üretim kısıtlamalarına (meta üretimi gibi) bağlı olmayan, insanın hareket kabiliyeti en geniş doğasına tekabül etmektedir. Bu durumda anlık iletişim dünyasının iktidardan muaf bir dünya gibi görüldüğü söylenebilir. Ama gerçekten öyle mi?

İktidar tam da özgürleşme sürecinin yanı başında konumlanabilir. Birey kendi özgürlüğünü kullanırken, iktidarın garantisine sığınmış vaziyette onu yeniden üreten bir konumda yer alabilir. Veya kendini ifade ederken özgürlüğünü iktidarın kullanımına açmış olabilir. Örneğin “Google’da yapılan bir dizi kelime aramasından ya da alışveriş alışkanlıklarındaki bazı değişimlerden yola çıkılarak bir kadının hamile olduğu varsayılabilir artık” (Pettman,2017:16). Bu hem o bireyin bir otorite tarafından tanınması anlamına gelir hem de kişinin egemen pazarın bir müşterisi olarak konumlandırılmasına imkân sağlayabilir. Üstelik çok kolay ve denetim gerektirmeyecek bir stratejiyle gerçekleştirilmiş olur. Geçmişte gözetime dayalı bir biçimde gerçekleştirilen iktidar, şimdi bireyin katılımı aracılığıyla, bir oto-gözetim sürecinde gerçekleştirilmiş olur. Böylece biz iktidarı görmemiş oluruz. İktidar da disiplinci bir metot izlemek zorunda kalmamış olur. Anlık iletişim düzeninin iktidarı böyle bir iktidardır: şeffaf birey/toplum, gizli iktidar...

Öncelikle anlık iletişim sistemleri ekonomik bir altyapıya sahiptir ve sürecin yönlendiricileri açısından kâr güdüsü belirleyicidir. Onlar üyeleriyle doğrudan para karşılığı çalışmamaktadırlar. Öteki ticari organizasyonlarla giriştikleri enformasyona dayalı pazarlama üzerinden kâr sağlarlar. Yani ortada kapitalist bir ilişkiler düzeni söz konusudur. Fakat üyeleri bu açıdan da özgürdürler. O platformlara para karşılığı girmezler ve orada özgürce hareket edebilirler. Ancak o platformlara (siyasi ve) ekonomik katkı sağlarlar. Örneğin Facebook kullanıcısı, Facebook’tayken yaratıcıdır, fakat otomatik olarak kurum için içerik sağlar. Bu yaratıcılık, Facebook için gelir toplamaya yönlendirilmiştir” (Netchitailova,2018:8). Sosyal ağ mensupları kurum için masraf olmak şöyle dursun onların daha fazla katılımları üzerinden kâr sağlarlar.

Başka teknik sistemlerin olduğu gibi, özellikle anlık iletişim sistemlerinin bizler için sağladığı yararların da bizim için bir maliyeti olmaktadır. Sherry Turkle’in tanımladığı gibi onlar bizleri “baş başa ve yalnız” halde bırakırlar (Pettman,2017:26). Uzaktaki insanlarla “başbaşalık”, iletişimsellik imkânı sağlarken, doyurucu olmayan bir iletişim sürecinde “yalnız” bırakırlar. Bu paradoksal bir bağımlılık sürecidir. Bu süreç aynı zamanda Lacancı anlamda sosyal ilişkinin olmadığı bir bağlamda (Pettman,2017:26) daha yoğun bir biçimde iktidara bağlı olma anlamına gelir. Öte yandan araçlar bizi canlı sosyal bağlara göre daha özgür hareket etmeye sevkederler ve eylemde bulunmak üzere kıskırtırlar. Ancak yine araçlar “bizim için hayati bağlantıyı kurmazlar. Bu noktada Pfaller, Zizek ve van Oenen’in ortaya koyduğu gibi bir “edilgenlik” durumuna”(Lovink,2017:44) geçmiş oluruz. Anlık iletişim sistemleri de sonuçta bir araçtır ve bunun için araç dolayımıyla etkileşimde bulunmak zorunda kalırız. O yüzden bu sistemler öteki doğal ve teknik süreçleri devre dışı bırakarak, kendilerine ve onları mülkiyetinde bulunduranlara karşı yapısal bir bağımlılığı koşullandırır. Yine teknik iletişim mekanizmaları yoğun ileti üretimine ve akışına imkân verdikleri için, kitleler üzerinde bilgi enflasyonuna ve yön kaybına neden olabilirler. Böylece içe kapanan ve yönlendirmeye daha açık bireylerin üretimine katkı sağlamış olurlar.

Daha somut olarak sosyal medya ağlarının mevcut siyasi ve ekonomik iktidar yapılarıyla koltuk temasından söz edilebilir. “Wall Street, Silikon Vadisi ve Washington DC rekabet etmek yerine birbirine yaklaşırken, kusursuz alegorisi ve algoritmasıyla gücün kendisi bir kara kutu haline gelmekte” (Lovink,2017:17) dir. Örneğin Zeynep Tüfekçi’nin “Ferguson’da 2014’teki protestolara dair analizi, Facebook’un algoritmik filtrelemesinin politik sebep-sonuçlarla güçlü şekilde bağlantılı ilişkisini, kriz anlarında internet tarafsızlığı kurallarının mümkün olmayışını ve Twitter’da neyin

“gündem” olup olmadığı konusundaki tuhaf, anlaşılmasız mantığı açıkça ortaya koyar” (Lovink,2017:17).

Son olarak, sürecin yöneticilerinin sahip olma imkânı buldukları devasa bir bilgi gövdesi (büyük veri!) bulunmaktadır. Sitemin özgürlükçü yapısı, bireylerin kendilerine ait tüm özelliklerini paylaştıkları bir zemin sunmaktadır. 2018 istatistiklerinde dünyada sosyal medya kullanımının 3.48 milyarla nüfusun %45’ini oluşturduğu (<https://dijilopedi.com/2019-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>) göz önüne alındığında, büyük verinin ne anlama geldiği tahayyül edilebilir. Şirketlerin bu verileri çeşitli ekonomik ve siyasi kuruluşlarla kâr amaçlı paylaşma ya da o bilgi aracılığıyla takipçileri hatta toplum üzerinde gizli gözetim ve denetim kurma olasılıkları bulunmaktadır (Weller vd.,2016:251). “Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya ortamlarının kullanım amaçlarından biri de her zaman gözetim olmuştur” (Göker,2016:972). Tüm verilerin ve kişilerarası ilişki biçimlerinin çok farklı amaçlarla kullanıldığı düşünüldüğünde devasa bir denetim ve iktidar gücünün temin edileceği kuşkusuzdur. Web 2.0’dan sonra yerini, geleceği düşünülen web 3.0’ın -birbiri ile konuşan veritabanları sayesinde, bizim neyi sevip neyi sevmediğimizi anlayan ve buna göre içerik üreten (<http://www.volkaninanc.com/web-3-0-nedir/>) bir web dünyasının- alacağı doğrusa, bizlerden temin edilen veriler boşa harcanmamakta ve ileride de harcanmayacaktır. O durumda daha somut ve fonksiyonel bir denetim ve gözetimin, yani iktidarın karşımıza çıkacağı ortadadır.

Sonuç

Modern asimetrik ilişki yapılarını dönüştürerek kendine özgü karşılıklılık modeli yerleştiren anlık iletişim süreçleri, modern ve postmodern ilişki yapılarını ve toplum perspektifini yıkararak yeni bir toplumsal yapılaşma sürecine ortaya çıkarmıştır. Anlık iletişim süreçleri bireyin modern anlamda toplumsaldan kopuş sürecini pekiştirirken, modern toplumun güzergâhında yer almıştır. Buna karşılık anlık karşılıklı ilişkilere yer verme kapasitesi bakımından, karşılıklılık ilkesi gereği, modern güzergâhtan çıkmıştır. Bu özelliği gereği geleneksel topluma yaklaşan anlık iletişim düzeni, toplumsal simgeler ve erekler düzeninden yalıtılmış olması bakımından da ondan ayrılmaktadır. Bir ağ biçiminde yapılanmış olması nedeniyle her iki toplum biçiminden de farklılaşmaktadır.

Anlık iletişim düzeninin kendine özgü en temel özelliği, bir ağ biçiminde yapılanmış olmasıdır. Bir ağ sistematiğine dönüşmesinin en önemli nedeni modern süreçler tarafından da içeriği boşaltılmış toplumsal dayanışma süreçlerinden mahrum olması ve karşılıklılığa tanıdığı teknik imkân nedeniyle bireyselleşmiş toplumu yukarıdan bağlamasıdır. Sonuçta anlık iletişim araç dolayımı bir iletişim biçimi olduğu için toplumsallığın tümünde değil mekândan ve deneyimden bağımsız dar alanlarında işlev gösterebilmektedir. Yine araçsal özelliği nedeniyle toplumsallığın öteki alanlarını kısırlaştırmaktadır ve insanları zorunlu olarak kendi yüzeysel düzleminde bağlantı kurmaya zorlamaktadır.

Bu yapısal özellikler, insanlara bireyselliklerini kendi benliklerinde gerçekleştirmeye zorlamaktadır. Bu koşullar altındaki iletişim, aslında karşılıklılığa dayanmayan, hızla akan ileti akışına katılma ya da uyarıcı ileti sinyallerine karşılık veren yapılaşmış tepkisel bir süreç olarak ortaya çıkar. Oysa gerçek anlamda iletişim karşılıklı katılım sürecidir. Anlık iletişim *aynı anda karşılıklı* gerçekleşen ancak, eşgüdümlü gerçekleşmeyen bir süreç olarak karşımıza çıkar.

Benliğin iğfal edildiği koşullar altında gerçekleşen iletişimin *sağlıklı* bir iletişim, özgür bir girişim olduğunu söylemek güçtür. Bu tezat, anlık iletişim süreçlerinin siyasal ya da ekonomik içerikli iktidar bağlantılarının ötesinde, yapısal anlamda da iktidar ilişkilerini içinde barındıran koşullara dayalı olarak işlediğine işaret etmektedir. Gelgelelim bu yapı içindeki iktidar biçiminin, disipline edici değil, bireyin olabildiğince özgürleşmiş hatalı bilincinden beslenen bir iktidar biçimi olduğu anlaşılmalıdır.

Kaynakça

- Agger, B. (2011). *Sanal Benlik*, Çev. Volkan Hacıoğlu, İstanbul: Babil Yayınları.
- Baudelaire, C. (2004). *Modern Hayatın Ressamı*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (1998). *Simulakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Connerton, P. (2011). *Modernite Nasıl Unutturur*, Çev. Kübra Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Funk, R. (2007). *Ben ve Biz –Postmodern İnsanın Psikanalizi*, Çev. Çağlar Tanyeli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göker, G. (2016). “Bir Gözetim Aracı Olarak Periscope” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 969-992.
- Gültekin, M. (2006). “Marx’ın Meta Çözümlemesinden Tüketim Teorisine”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, Sayı:8, s. 261-271
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık Toplumu*, Çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hermida, A. (2017). *Herkes Söyle –Sosyal Medyada Neden Paylaşımında Bulunuruz-*, Çev. Ahmet A. Sabancı, İstanbul: Kafka Yayınları.
- Liotard, J. F. (1994). *Postmodern Durum*, Çev. Ahmet Çiğdem, Konya: Vadi Yayınları.
- Marx, K. (1986). *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgili, İstanbul: Sol Yayınları.
- Mutlu, E. (2005). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Netchitailova, E. (2018) “Flenaur, Aylak ve Empatik İşçi”, Çev.Filiz Aydoğan, *Yeni Medya Kuramları*, Ed. Filiz Aydoğan, İstanbul: Der Yayınları.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, Çev. Gökçe Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pettman, D. (2017). *Sosuz Dikkat Dağınıklığı*, Çev. Yunus Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Poster, M. (2018): “Postmodern Gerçeklikler”, Çev.Filiz Aydoğan, *Yeni Medya Kuramları*, Ed. Filiz Aydoğan, İstanbul: Der Yayınları.
- Russell Jakoby, R. (1996). *Belleğini Yitiren Toplum*, Çev. Hakan Atalay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite*, Çev. Serdar Öztürk, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Vattimo, G. (2012). *Şeffaf Toplum*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsay, İstanbul: Say Yayınları.
- Virillio, P. (2003). *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.
- Weller, K. vd. (2016). *Twitter ve Toplum*, Çev. Emre Erbatur, İstanbul: Kafka Yayınları.
- Woodward, I. (2016). *Maddi Kültürü Anlamak*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yaylagül, L. (2008). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.

e-kaynaklar:

- <https://dijilopedi.com/2019-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, erişim: 20.05.2019
- <http://www.volkaninanc.com/web-3-0-nedir/>, erişim: 01.05.2019.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 361-368, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 20.05.2019 **Kabul Tarihi:** 21.06.2019

NEO-LİBERALİZM, ESNEKLİK VE GÜVENCESİZLİK

Neo-Liberalism, Flexibility and Precariousness

Süleyman İLHAN*

ÖZ

Güvencesizlik, kapsam ve derinlik itibarıyla bütün dünyada hızlı bir yükseliş trendindedir. Sosyo-ekonomik hayata neo-liberalizmin hakim kılınması ve devletin iktisadi etkinlikler alanından büyük ölçüde çekilmesi, iş/çalışma hayatının esneklik temelinde yapılandırılması, özel sermayenin küresel ölçekte akışkanlık kazanması, sosyal refah devleti uygulamalarının minimuma indirilmesi vb. faktörlerin etkisiyle güvencesizlik küresel bir olgu/sorun haline gelmiştir. Bu çalışmada güvencesizliğin temel özelliklerine ve kimi sonuçlarına odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, Esneklik, Güvencesizlik

ABSTRACT

Precariousness, in terms of scope and depth is in a rapid upward trend throughout the world. The dominance of neo-liberalism in the socio-economic life and the withdrawal of the state from the field of economic activities, the structuring of the work/working life on the basis of flexibility, the flow of private capital on a global scale, the minimization of social welfare state practices and so on. With the influence of these factors, precarity has become a global phenomenon/problem. This study focuses on the basic characteristics of precariousness and some consequences.

Key words: Neo-liberalism, Flexibility, Precariousness

GİRİŞ

Güvencesiz çalışma, farklı düzey ve özellikleriyle bütün zamanlarda ve bütün toplumlarda var olmuştur. Öyle ki refah devleti uygulamalarının ileri düzeyde olduğu Fordist dönemde bile güvencesizliğin belli ölçülerde geçerli olduğu bilinmektedir. Ancak, güvencesizliğin dünyada önemli bir gündem maddesi haline gelmesi, 1980'li yıllara rastlamaktadır. Bilindiği üzere, 1980'li yıllar endüstriyel kapitalizmin köklü bir revizyona gittiği ve yeniden yapılandığı bir periyottur. Kapitalizmi yeniden yapılanmaya zorlayan temel etken ise, II.Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin sonuna kadar yürürlükte kalmış olan Keynesyen sosyo-iktisadi modelin/refah kapitalizminin derin krizidir.

Söz konusu krizin kısmi onarımlarla atlatılamaması radikal bir sistemsel yeniden yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Tam da bu noktada savunucularınca çok daha müreffeh bir toplumun inşasının olmazsa olmazı olarak sunulmuş olan neo-liberal politikalar hayata geçirilmiştir. Bir başka deyişle, refah devleti uygulamalarının yerine neo-liberal uygulamalar ikame edilmiştir. Neo-liberal politikaların hayata geçirilmesi ve kararlı biçimde sürdürülmesiyle devletin yapısı ve işlevleri yeniden tanımlanmış ve ekonomik faaliyetler alanı, büyük ölçüde, devletten bağımsız bir varlık alanına dönüştürülmüştür.

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
e-posta: silhan@firat.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6549-3462>

Böylece iktisadi faaliyetler ve sosyal hizmetler alanları özel sektöre/sermayeye açılmış ve bu alanlar neo-liberalizmin normlarına uygun biçimde yeniden kurgulanmıştır. Bir başka ifadeyle, köklü bir sistemsel yeniden yapılanma yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, öncelikle iş/çalışma hayatı bütün boyutlarıyla esneklik üzerine inşa edilmiştir. Çalışma hayatını dönüştüren bu radikal adım/esnekliğin gelişi, Burrows'un (2013: 384-385) da vurguladığı gibi, güvencesiz çalışmanın yükselişindeki merkezi faktör olmuştur.

Bugün güvencesizlik küresel ölçekte hızla yaygınlaşıp derinleşmektedir. Güvencesizliğin şiddeti bütün dünyada giderek artmakta, güvencesizliğe içeren toplum kesimleri de çoğalıp çeşitlenmektedir. İleri endüstriyel ülkelerde bile geniş insan kitleleri dramatik biçimde güvencesizliğe sürüklenmektedir.

Bu çalışmada neo-liberalizmin iş/çalışma hayatını esneklik üzerine inşa ederek sebebiyet verdiği güvencesizliğe ve onun kimi toplumsal yansımalarına odaklanılmaktadır.

NEO-LİBERALİZM, ESNEKLİK VE GÜVENCESİZLİĞİN YÜKSELİŞİ

Neo-liberalizm, sosyo-ekonomik hayatı, özellikle 1980'lerle birlikte etkisine almaya başlamıştır. Bu döneme, piyasanın devlete öncelenmeye ve devletin sosyo-ekonomik hayattan uzaklaştırılmaya başlanması damgasını vurmuştur. Bu dönemde sınırlı fonksiyonlara sahip, alabildiğine zayıf bir devlet anlayışı topluma umut olarak sunulmuş, egemen söylem ve temel politika haline getirilmiştir. Bu bağlamda devlet büyük ölçüde sosyo-iktisadi hayatın dışında tutulmuş, sosyal devlet uygulamaları sonlandırılma noktasına getirilmiş ve sosyal politikaların devlet eliyle finansmanı durdurulmuştur. Ancak öncelikle vurgulanmalıdır ki, neo-liberalizmin, topluma pompaladığı zayıf devlet mitine/söylemine rağmen aslında devlet harcamalarındaki azalma sadece toplumun refahına yönelik alanlarda yaşanmıştır. Buna karşılık, gelişmiş ülkelerde açıkça görüleceği üzere, askeriye, yasamanın ve iş çevrelerinin çıkarlarına hizmet eden fonların artışına bağlı olarak toplam devlet bütçeleri artmaya devam etmiştir. Aksi iddialara rağmen, neo-liberal devlet, şirketlerin ve finans çevrelerinin çıkarları doğrultusunda ve onlarla yakın işbirliği içinde kullandığı güçlü plânlama ve icra yetkileri üstlenmiştir. Dolayısıyla piyasayı yegâne mercii olarak sunan söylemlerdeki karar verici piyasa nosyonu, sermayenin her şeye müdahil ve belirleyici kimliğini örtmeye dönüktür. Gerçekte, örneğin hangi yazılımın geliştirileceğini, hangi barajın yapılacağını, bir evi kimin satın alacağını vb. konularda bile sermaye, belirleyici role sahiptir (Hardt ve Negri, 2012: 94-95).

Denilebilir ki, neo-liberal devlet, sermayenin küresel hareketini ve hızla kâra ulaşmasını en çok kolaylaştıran devlet biçimidir. Neo-liberal devletin asli görevi, kapitalist gelişimi daha çok küresel sermayenin çıkarları doğrultusunda düzenlemektir (Hardt ve Negri, 2011: 296). Neo-liberal devletin bu hususiyeti onu sermaye için varoluşsal kılmaktadır. Nitekim sermaye, kendini koruyup geliştirmek için sosyo-ekonomik hayatı bütünüyle kendi mantığına göre düzenleme ihtiyacı doğrultusunda bu devleti en etkili enstrüman olarak kullanmıştır.

Sosyal devlet yerine neo-liberal devletin ikamesi, dolayısıyla sosyal devletin özellikle emeğe yönelik koruyucu düzenlemelerinin ilgası, sermayenin radikal politikalar yoluyla sosyo-iktisadi sistemi dönüştürmesini kolaylaştırmıştır. Bilindiği üzere, neo-liberalizm, sistemi iş/çalışma hayatı üzerinden dönüştürme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, öncelikli olarak, attığı en kapsamlı ve etkili adım çalışma hayatını esnek örgütlenme temelinde yeniden kurgulamak olmuştur. Çalışma hayatının esneklik temelinde dönüştürülmesindeki ana saik ise, hiç kuşkusuz, esnekliğin sermaye için taşıdığı fonksiyonel değerdir. Şirketlerin, istihdam yapısını çabucak değiştirip iş bölümünü de aynı şekilde değişen koşullara uyumlu hale getirebilmelerine imkân tanınması, esneklikle gelen geçici çalışma biçimlerinin maliyet avantajının bulunması, bu kapsamda; ücretlerin düşük olması, tecrübenin gerektirdiği ücretlerden kaçınmanın mümkün olması ve çalışanlar için şirket üzerinden sağlanan hakları almanın giderek zorlaşması, aynı zamanda riskin de az olması, örneğin, birisini geçici olarak işe almanın her ne sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın, daha sonra pişman olunacak bir taahhütten de kaçınma anlamına gelmesi, işverenin sağlık ya da emeklilik sigortası primlerini ödemekten

kaçınabilmesi, özellikle kısa vadeli sözleşmelerle işçilerin görevden göreve kolaylıkla hareket ettirilebilmeleri, sözleşmelerin firmanın değişen etkinliklerine uyacak şekilde değiştirilebilmeleri, firmanın personelden sıyrılıp kurtularak ya da personel ekleyerek, hızla daralıp genişleyebilmesi vs. (Bkz.Standing, 2014: 61; Sennett, 2009: 40) esnekliği sermaye için adeta varoluşsal kılmaktadır.

Tam da bu nedenle esnekliğin/geçiciliğin, küresel ölçekte özellikle hukuksal bir temele ve güvenceye de kavuşturularak kurumsallaştırılması yoluna gidilmiştir. Bu adımlarla çalışma hayatı bildik, sabit/istikrarlı hususiyetini kaybetmiş ve kısa vadeli, geçici istihdam ilişkilerinin hâkimiyetine girmiştir. Bugün istihdam ilişkileri bütün dünyada, çok büyük ölçüde, kısa vadeli sözleşmeler üzerinden işletilmektedir. Artık şirketler, özellikle taşeron şirketler, çalışanlarını istedikleri zaman kolaylıkla işten çıkarabilecekleri sözleşmeleri tercih etmektedirler. Böylece emekliliğe kadar istihdam garantisi/uzun vadeli iş sözleşmeleri günümüz için geçerliliğini giderek kaybetmektedir. 1980 öncesiyile kıyaslandığında, geçici istihdamın bugün dramatik seviyede tecrübe edilmekte olduğu gözlemlenmektedir. Castel'in (Akt. Bora, 2012: 22-23) belirttiği gibi, sosyal refah devleti uygulamalarının yürürlükte olduğu 1970'lerin ortalarında, Avrupa ülkelerinde ücretli çalışanların yaklaşık %80'i süresiz iş sözleşmesine tabi idi. Bugünse, iş sözleşmelerinin üçte ikiden fazlası süreli ve geçicidir.

Sermaye, geçiciliği çalışma hayatına daha da yaygınlaştırmaya kararlılıkla devam etmektedir. Bugün gelişmiş ülkelerde bile düzenli çalışanların sayısı azalırken sözleşmeli statüde çalışanların sayısı artmaktadır. Örneğin, ABD'deki firmaların dörtte biri düzenli çalışanlarını sözleşmeli çalışan olarak sınıflandırmaktadır. Almanya'da milyonlarca işçi geçici kategorisine dahil olurken, İngiltere'de geçici sözleşmeyle istihdam edilen herkesin güvencesiz konumu güçlendirilmiştir. Benzer durum Japonya için de geçerlidir (Standing, 2017: 81; 2014: 62-66).

Geçici sözleşmeli istihdam biçimi çalışanların, özellikle, istediği zaman işine son vermeyi kolaylaştırdığı için sermayenin başat uygulaması olmaya devam etmektedir. İş yerini değiştirmelerde ve işten ayrılmalardaki/çıkarılmalardaki yüksek artış trendi bu uygulamanın başarısına işaret etmektedir. Örneğin, OECD ülkelerindeki çalışanların üçte biri, her yıl şu ya da bu nedenden dolayı iş yerlerinden ayrılmakta, ABD'de ise, çalışanların % 45'i her yıl işten ayrılmaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, işini kaybeden geçici çalışanların oranı astronomik düzeylere ulaşabilmektedir. OECD'nin bildirdiğine göre, İspanya'da yaşanan finansal krizden sonra kaybedilen işlerin % 85'i geçici statülüdür. Buna karşılık, tam zamanlı çalışanların işten çıkarılmaları, sermaye açısından masraflı olduğu için bunların işlerine son verilememiştir (Standing, 2014: 68, 66).

"Devlet kontrolü"nü, genelde ekonomi, özelde çalışma hayatı üzerinde zayıflamış olması, sermayenin keyfi uygulamalarını ziyadesiyle kolaylaştırmaktadır. Neo-liberalizmin küreselleşmesiyle ulus devletin ciddi güç kaybına uğraması ise, sermayenin keyfiliklerinin bütün dünyaya hızla yayılmasına yol açmaktadır. Bir başka deyişle, neo-liberalizm ekonomik küreselleşmenin hegemonik stratejisi haline gelmiştir. Bunun başlıca nedenleri arasında OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi öncü uluslararası ekonomik kurumlardan güçlü bir destek görmesi ve gelişmiş ülkelerde hakim bir pozisyona kavuşması yer almaktadır. Bu bağlamda, çoğu ülkede, öncelikle, kapsamlı neo-liberal siyasa uyumlulaştırma çalışmaları yapılmış (Jessop, 2005: 283), böylelikle başta finansal sermaye olmak üzere, özel sermayenin devletten/yerel hukuktan bağımsızlaşması ve devletler üstü/ötesi bir statüye kavuşması mümkün kılınmıştır.

Yerel/ulusal hukukun bağlayıcılığından kurtulması sermayeye, küresel alanda yüksek bir mobilite imkânı kazandırmıştır. Artık emeğin bol ve ucuz olduğu, belli ölçüde alt yapı imkânlarına sahip, vergilerin çoğunlukla düşük olduğu ya da vergiden muaf tutulduğu çevre ülkelere de rahatça erişebilmekte ve hatırı sayılır oranda işini oralara kaydırabilmektedir. Standing'in (2017: 58) vurguladığı gibi, örneğin, ABD'nin önde gelen firmaları, daha fazla sayıda işini yurt dışına kaydırmaktadır. Değeri itibarıyla ABD'nin en büyük şirketi olan Apple'ın 2012'de ABD içindeki çalışanlarının sayısı 43.000 idi. Ülke dışında ise doğrudan iş sağladığı kişi sayısı 20.000 iken çoğunluğu Asya'da olmak üzere, şirketin dışarıda yaptırdığı imalat işlerinde çalışanların sayısı

700.000'e ulaşmıştır. Yine, CAC-40 borsası endekslerinde yer alan Fransız şirketleri, Fransa'daki istihdamını yüzde dört oranında azaltırken, dünya üzerindeki istihdamını yüzde beş oranında arttırmıştır. Aynı dönemde Japonya'nın ise, imalatının beşte biri ülke dışında gerçekleşmekteydi.

Hızlı ve yaygın coğrafi hareketlilik, sermayeye, emek karşısında egemen bir pozisyon kazandırmakta, küresel olan fakat mekânsal hareketliliği kısıtlı işgücünü tahakküm altına alma imkân vermektedir. Devletin sosyal güvenlik hizmetlerinden çekilmesinin ve teknolojinin iş yapısında oluşturduğu değişimlerin de bu sürece eşlik etmesiyle büyük emek kesimlerinin işsiz kalması, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü mutlaklaştırmaktadır. Böylelikle, bireyleştirilmiş ve görece güçsüzleş(tiril)miş çalışanlar, kısa vadeli sözleşmelerin kişiye özel bir şekilde sunulduğu bir emek piyasasına mecbur kılınmaktadır (Harvey, 2015: 177, 178).

Çalışanların sermayeye mecburiyetlerinin önemli bir nedeni de neo-liberal sistemin, üretken ve müreffeh bir toplum inşa edeceği yolundaki iddialı ve ısrarlı söylemine rağmen, istihdam hacmini büyüt(e)memesidir. Sistemin emekten maksimum seviyede yararlanmaya dönük düzenlemeleri bu açıdan önemlidir. Ancak bir başka önemli etken de çalışma hayatına teknolojinin girmesidir. Özellikle mikro-elektronik ve otomasyonun etkin kullanımı çalışan sayısını dramatik ölçüde azaltmaktadır. Rifkin'e (Akt. Bora, 2012; 13-14) göre, işsizliği yapısallaştıran temel etken, ekonominin artık istihdam yaratmadan, tersine istihdamı azaltarak büyümesidir. Büyümenin temel dinamiğinin teknolojik gelişme olduğu koşullarda, "üretkenlik artışı=istihdam artışı" denklemi geçerli olmaktan çıkmaktadır. Bir araştırmaya göre, ABD'deki en büyük 100 işletmenin, aynı miktarda üretim için ihtiyaç duydukları işçi sayısı üç yıl öncesine göre %10 oranında düşmüştür, üstelik, bu eğilim artarak hızlanmaktadır.

Batı dışı ülkelerde ise, tablo çok daha olumsuzdur. Örneğin, otomatizasyon ve bilgisayarlaşmanın yanı sıra, nakliye/ulaşım imkânlarının gelişmesi düşük istihdamlı yeni üretim teknolojilerinin, eski tabirle, "Üçüncü Dünya"ya aktarılmasını mümkün kılmakta; böylece vasıflı veya vasıfsız ucuz işgücüyle ayakta kalmaya çalışan o ülkelerde istihdam artışı hayli sınırlı kalmaktadır (Akt. Bora, 2012; 13-14).

İşsizliğin ileri düzeyde arttığı koşullarda ise, emek, sermayenin her türlü sömürsüne açık hale gelmektedir. Neo-liberal kapitalizm ikliminde hepsi de sömürü ortak paydasında toplanabilecek yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkması, bunların giderek artması ve çeşitlenmesi, yeni ve komplike sömürü stratejilerinin hayata geçirilmesi emeği güçten düşürerek sermaye karşısında tamamen çaresizleştirmektedir. Bugün piyasada artarak yaygınlaşan; part-time çalışma, çağrı üzerine çalışma, evden çalışma, bedavaya çalıştırılan stajyerler, sıfır-saat sözleşmesi ile işe alınıp emek ve gelirden mahrum bırakılanlar, sürekli olarak yıllarca koşullu işlerde çalışanlar, tek bir işverene bağlı şekilde çalışan bağımsız yükleniciler, gündelikçi görünümündeki bağımlı yükleniciler, birbirinden izole şekilde internet temelli çalışanların oluşturduğu çevrimiçi-işler vb. (Standing, 2017: 81) emeğin çaresizliğe sürüklenmesinde rol oynayan temel etkenler olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan, başta sendikalar olmak üzere, emeği koruyucu örgütlerin/yapıların güçten düşürülmesi ve emeğe dönük hukuksal güvencelerin neredeyse tamamen ortadan kaldırılması ve "yedek işsizler havuzu"nun sermaye için sürekli, ucuz ve her an ulaşılabilir bir istihdam seçeneği oluşturması gibi faktörlerin özgül şartlarda bir araya gelmesiyle de sermayenin emek üzerindeki keyfi uygulamaları artarak devam etmektedir. Böylesi uygulamalarla emek, kaçınılmaz biçimde güvencesizlik sarmalına maruz kalmaktadır.

GÜVENCESİZLİK VE TOPLUMSAL SONUÇLARI

Güvencesiz çalışma son yıllarda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan kapitalist ülkelerde hızla artmış, çalışan kesimin çoğunu kapsamına almış, günümüz çalışma dünyasının adeta tanımlayıcı hususiyeti haline gelmiştir. Öyle ki, ILO tarafından 90 ülkede gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçlarına göre, işçilerin yaklaşık % 73'ü güvencesiz koşullarda çalışmaktadır (Oğuz, 2012: 229).

İleri endüstriyel ülkelerde bile, özellikle sosyal devlet uygulamalarının minimuma çekilmiş olmasıyla güvencesizlik derinleşmekte, çalışanlar, çok yönlü bir güvencesizlik/dezavantajlılık sarmalına hapsedilmektedirler. Güvencesizliğe sürüklenen toplum kesimleri her gün artıp çeşitlenmektedir. Güvencesizler nicel bakımdan olduğu kadar, nitel özellikleri itibarıyla da çeşitlenmektedirler. Artık bütün toplumsal katmanlardan eğitim düzeyi, meslek vs. bakımlardan farklı özelliklere sahip insanlar güvencesizliğe maruz kalmakta ve dikkate değer sayısal artışlarıyla olduğu gibi, hayatı tecrübe etmelerindeki benzerliklerle de görünürleşmektedirler. Dahası, Standing'ın (2012: 595-598) vurguladığı gibi, bu kesimlere gençler, kadınlar, yaşlılar, yardıma muhtaçlar, kriminalize edilenler (başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere, bütün dünyada hızlı artışlarıyla dikkati çekmektedirler), göçmenler gibi farklı kategorilerden de insanlar katılmaktadır. Böylelikle güvencesizlik giderek daha fazla kronikleşmekte ve toplumsal düzlemde kapladığı alan genişlemektedir.

Güvencesiz çalışanların deneyimlemekte oldukları sorunlar çeşitlilik göstermektedir. Hızla ve sıklıkla yaşanan iş kaybı, iş ve işyerini sıklıkla değiştirme mecburiyeti, işini kaybetme riski/korkusu, işverenden herhangi bir hak talebinde bulunamama, işverenin dayatmalarına mecburiyet, yoksulluk, başta boşanmalar olmak üzere çeşitli ailevi sorunlar, iş/istihdam kökenli psiko-somatik rahatsızlıklar, artan intihar vakaları vb. çevre ülkelerin yanı sıra, gelişmiş ülkelerde de nitelikli emek de dahil olmak üzere, güvencesiz çalışanların maruz kaldıkları sorunlar yelpazesinden bir kısmı olarak sıralanabilir. Bu sorunlar giderek kitlesel düzeyde tecrübe edilmekte, toplumun üst katmanlarını da etki sahasına alan bir yaralanabilirlik/kırılma durumu sebebiyet vermektedir. Nitekim, Lorey'in (2016: 63-66) de ifadesiyle, "kitlesel yaralanabilirlik" geri dönmüştür ve yaralanabilirlik/"kırılma", artık yalnızca toplumsal olarak bir zayıflık ya da "alt sınıf" olgusu değil, "daha üst" kesimleri de içeren geniş bir kapsama ve niteliğe kavuşmuştur.

Kırılma durumunun topluma yayılmasında, temel haklardan mahrumiyet önemli bir yere sahiptir. Nitekim, güvencesiz çalışanlar temel haklardan ve sosyal koruma imkânlarından bile mahrumiyetleriyle dikkati çekmektedirler. Ücretli izinler, sağlık izni, doğum izni, ölüm izni gibi sosyal haklara sahip değiller. Yasal olarak sağlanmış hak temelli devlet yardımları da keyfiyete ve güvencesizliğe terk edilmiştir. Kamu hizmetleri ve tesislerinden ve güçlü aile ve yerel destek bağlarından oluşan sosyal faydadan da mahrum (Standing, 2017: 28) haldedirler.

Güvencesizlik, güvencesizliğe maruz kalanların, hayatlarını, iş üzerinde kontrolleri olmasa da iş endeksli tecrübe etmelerine yol açmaktadır. Örneğin, nerede iş bulurlarsa oraya gitmeye, taşınmaya zorlandıkları için sürekli konar-göçer bir yaşam tarzına mecbur kalmakta ve konar-göçerliğin türlü olumsuzluklarını tecrübe etmektedirler. Söz gelimi, dezavantajlılıklarını giderecek veya yatıştırarak uzun soluklu sosyal ilişkiler kurma imkânlarını kaybetmeleri ve sosyal destek ağlarından uzak düşmeleri, sürekli konar-göçerliğin en görünür sonuçlarından. İşsizlik riski nedeniyle her işi kabul etmek zorunda kalmaları ise, bir yandan emeklerini değersizleştirirken bir yandan da kişiliklerini/karakterlerini parçalamakta, bozmaktadır. Yaşadıkları çok yönlü belirsizlik, statü kaybına neden olmakta, toplum nezdinde sosyal konumlarını muğlaklaştırmakta, kendilerine yönelik toplumsal tepkiyi belirsizleştirmektedir. Böylece, güvencesizliği deneyimlemekte olanların, genel olarak algıları olumsuzlaşmakta ve çaresizliğe hapsedilmektedirler (Bkz. Oğuz, 2012: 231-232; Çakır, 2007: 120-123).

Güvencesizliğin çevre ülkelerdeki tecrübe edilişi ise, çok daha ölümcül boyutlardadır. Güvencesizlik, bu ülkelerde başta çalışma uzamlarında olmak üzere, toplumsal bağlamı da yansıtan oldukça vahim manzaralara sebebiyet vermektedir. Artun'a (2014: 25) göre, söz konusu manzaraların çarpıcı bir örneği, genellikle giyimle uğraşan "terhane"lerdir. Terhane işçilerinin kazancı, en temel ihtiyaçlarının gerektirdiği gelirin % 50 ila % 25'inin altındadır (yılda ortalama 200 dolar). Dahası, dünyada yüz milyonlarca çocuk terhanelerde çalışmakta ve bu örtülü sefalet yuvalarında her yıl binlercesi ölmektedir. Bu ülkelerdeki yetişkin işçi ölümleri de had safhadadır. Özellikle iş emniyetinin fazlaca dikkate alınmaması çok sayıda ölümlü iş kazalarına neden olmaktadır. Yanı sıra, sıkça yaşanan iş kazaları nedeniyle kalıcı engellilik halleri ortaya

çıkabilmektedir. Sağlıksız şartlarda uzun süreli mesai, yetersiz ve kötü beslenme, buna karşılık “ağır iş”lerde çalışmaya mecbur kalabilme çalışanlar için hayati ayrıca zorlaştırmaktadır.

Neo-liberalizmin, ekonominin çeşitli sektörlerini alabildiğine daraltmış olması ve emeği dramatik seviyede ucuzlaştırması gibi bildik icraatlarının yanı sıra, başta tarım olmak üzere, yerel “geçimlik ekonomiler”i neredeyse yok etmesi de bu ülkelerde insanları, büyük çoğunlukla, ucuz emek kapsamında güvencesiz çalışana dönüştürmektedir. Böylelikle güvencesizliğin kapsamı genişlerken, yol açtığı toplumsal tahribat da artmaktadır. Söz gelimi, düşük seviyedeki kazancın temel ihtiyaçları bile karşılamaktan çok uzak olmasının getirdiği mahrumiyet, iş kazaları nedeniyle ortaya çıkan ciddi yaralanmalar, engellilik ve ölüm durumları aile içi huzursuzluklara, şiddete ve aile parçalanmalarının artmasına neden olmaktadır.

Öte yandan, küreselleşme, yeni bir hukuksal zeminde, ekonomileri birbirlerine entegre ederek güvencesizliği yaygınlaştırmasının yanı sıra, varıl-yoksul makasının maximum seviyede açılmasına yol açarak dünya nüfusunun büyük bölümü için şartları daha da zorlaştırmaktadır. Öyle ki, Oxfam raporuna göre, dünyada en zengin 85 kişiye ait servet, dünya nüfusunun yarısının, yani yaklaşık 3,5 milyar insanın toplam gelirinden fazladır. Bu aşırı yoksullaşmanın başta gelen nedeni, daha önce yerel, ulusal endüstriler tarafından üretilen birçok ürünün üretiminin işgücünün en ucuz, çalışma koşullarının da en denetimsiz olduğu yabancı ülkelere sürülmesidir. Bu ülkeler daha ziyade önceki kolonilerdir; küreselleşme öncesi sınıflandırmaların terimleriyle, Üçüncü Dünyaya ait “az gelişmiş” çevre ülkeleridir (Artun, 2014: 25).

Güvencesizlik; özellikle, ücretlerin ihtiyaçları gideremeyecek kadar çok düşük seviyelere çekilmesi, kayıt dışı ekonominin teşvik görmesi, kitlesel işsizliğin artması vs. etkileriyle yoksulluğun da önemli bir nedenidir. Bugün güvencesizlik gibi, yoksulluk da küresel bir soruna dönüşmüştür. Neo-liberal kapitalizm (den dolayı) finans piyasaları, ekonomileri ve toplumları sürekli olarak yoksulların koşullarını daha da kötüleştirecek biçimde hakimiyet altına alma kapasitesine ulaşmıştır (Hardt ve Negri, 2012: 57). “Ağır yoksulluk” şartlarındaki insanların sayısında, 2009 ve 2011 yılları arasında yüzde beşlik bir artış yaşanmış ve sayıları yaklaşık olarak kırk iki milyona ulaşmıştır. 2000’lerin başındaki çöküşün ardından Avrupa Birliği’nde, yoksulluk riski altında yaşayanların sayısı 2011 yılında yüz yirmi milyona yükselmiştir. Toplam nüfusun dörtte birine tekabül eden bu oran, sonradan ancak sosyal transferler sayesinde bir ölçüde geriletebilmiştir. Geleceğe dair öngörüler ise iyimserlikten uzaktır. Örneğin, Birleşik Krallıkta yoksulluktan muzdarip çocukların sayısı 2011 yılında 2,3 milyon iken bu rakamın, 2020 yılına kadar 3,4 milyona çıkabileceği öngörülmektedir. Buna göre, her dört çocuktan birinin yoksulluktan etkileneceği söylenebilir (Standing, 2017: 65-66).

Öte yandan, neo-liberal küreselleşmeyle gelen metalaşmayla da her şey bir metaya indirgenmekte ve piyasa güçlerine tabi kılınmaktadır. Artık metalaşma; aile, eğitim sistemi, şirketler, emek kurumları, toplumsal koruma politikaları, işsizlik, engellilik, mesleki gruplar, siyaset vs. hayatın her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Bu noktada fiyatı, arz ve talep belirlerken, direnme kapasitesi yani yeterli bir öznellik söz konusu değildir. Çalışanların, başta düşük ücretlilik ve iğreti istihdam üzerinden yoksullaştırılmaları olmak üzere, çok yönlü biçimde disipline edilerek kontrol altına alınmalarıyla politik eylem kapasiteleri/direniş kapasiteleri yok edilmektedir (Standing, 2014: 52; Weeks, 2014: 21).

Politik eylem kapasitesinin yok edilmesinde, sistem tarafından çalışanların benliklerini, özsaygılarını hedef alan çok daha kıyıcı stratejiler de devreye sokulmaktadır. Bunlardan biri de çalışanı/bireyi değersizlik hissine sürüklemektir. Yeni kapitalizmde sanayi kapitalizminin aksine, güvencesiz çalışan mutlak bir değersizlik hissiyle karşı karşıyadır. Birey, özellikle sistemin başarı kistaslarına uymadığını düşündüğü veya uyamamaktan korktuğu anlarda derin bir yetersizlik ve değersizlik hissiyle karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle birey, yalnızca çalışma hayatında ve süresinde değil, hayatının her alanında sürekli geliştirilmesi ve iyi yönleri öne çıkarılarak (hatta şişirilerek) pazarlanması gereken bir ürün seviyesine indirgenmektedir. Böylelikle aslında hayatın kendisi, iş piyasasına sunulacak bir özgeçmişe dönüşmektedir (Vatansever, 2014: 60). Dolayısıyla

Hardt ve Negri'nin (2012: 40) de vurguladıkları gibi, Toplumsal, ekonomik ve politik hayattaki neo-liberal başkalaşımın ürettiği özneleri sadece iktidarsızlaştırıp yoksullaştırmakla kalmamaktadır. Günümüz proleteryanının maruz kaldığı yoksullaşma aslında, Marx ve Engels'in kuramsallaştırdıkları gibi sadece ücretlerin azalması, bireysel ve kolektif yaşamın maddi kaynaklarının tükenmesi değil, aynı zamanda (ve giderek daha fazla) insani kapasite ve özellikle de politik eylem kapasitesinden giderek uzaklaşma anlamına da gelmektedir.

SONUÇ

Güvencesiz çalışma, son yıllarda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görmezden gelinemeyecek ölçüde artmıştır. Öyle ki, bugün tüm dünyada emeğin ezici çoğunluğu güvencesizliği türlü sonuçlarıyla tecrübe etmektedir. İş/çalışma dünyasının, bütün boyutlarıyla esnek örgütlenme temelinde kurgulanması ve sosyal devletin yerine büyük ölçüde neo-liberal devletin ikame edilmesi güvencesizliğin yükselişinde kilit rol oynamıştır. Geçici sözleşmeli istihdam biçiminin, işveren açısından taşıdığı çok yönlü avantajlar nedeniyle teşvik edilmesi ve devletin iktisadi faaliyetler alanından büyük ölçüde çekilmesiyle emeğe dönük koruyucu hukuksal düzenlemelerin alabildiğine zayıflatılması güvencesizliğin yaygınlaşma trendinin devamına sebebiyet vermektedir. Yanı sıra, neo-liberal küreselleşme de sermaye lehine işleyen bir hukuksal zeminde ekonomileri birbirlerine entegre ederek güvencesizliği bütün dünyada daha da derinleştirip yaygınlaştırmakta ve şiddetini arttırmaktadır.

Güvencesizlik, bugün, hem kapsam hem derinlik itibariyle hızlı bir yükseliş trendindedir. Güvencesizliğe maruz kalan toplum kesimleri de artıp çeşitlenmektedir. Bütün toplumsal katmanlardan, başta sosyo-demografik özellikleri bakımından olmak üzere, farklı hususiyetlere sahip çok sayıda insan güvencesizlik ortak paydasına dahil olmakta ve güvencesizliğin olumsuz sonuçlarını deneyimlemeye mecbur kalmaktadır. Güvencesiz çalışanların, pek çok temel haktan ve sosyal koruma imkânlarından büyük ölçüde mahrum olmaları, özellikle çalışma dışı yaşamlarına da olumsuz yansımalarıyla dikkati çekmektedir.

Güvencesizlik; özellikle emeğin ucuzlaştırılmasına, enformel ekonominin teşvik görmesine ve işsizliğin artmasına olan güçlü etkileriyle yoksulluğun da önemli bir nedenidir. Neo-liberal kapitalizme içkin finans piyasaları üzerinden, güvencesizliği tecrübe etmekte olanların koşulları sürekli olarak daha da kötüleştirilmekte, mağdurların sisteme direnme imkânları/politik eylem kapasiteleri dumura uğratılmaktadır. Çalışanlar, özellikle düşük ücretlilik ve iğreti istihdam üzerinden yoksullaştırılarak disipline edilip, kontrol altına alınmakta ve öznellikleri yok edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ARTUN, Ali (2014), **Sanat Emeği: Kültür İşçileri ve Prekarite**, İstanbul: İletişim Yay.
- BORA, Tanıl (2012), "Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış", **Boşuna mı Okuduk?: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği** (Ed: Tanıl Bora vd.), İstanbul: İletişim Yay.
- BURROWS, Scott (2013), "Precarious Work, Neo-Liberalism and Young People's Experiences of Employment in the Illawarra Region", **The Economic and Labour Relations Review**, Vol: 24/3, pp.380-396.
- ÇAKIR, Özlem (2007), "İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği", *Çalışma ve Toplum*, S:1, ss. 117-140.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio (2011), **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi** (Çev: Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio (2012), **Duyuru** (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- HARVEY, David (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi** (Çev: Aylin Onacak), İstanbul: Sel Yay.
- JESSOP, Bob (2005), **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet** (Der: B. Yazar, A. Özkazanç), İstanbul: İletişim Yay.
- LOREY, Isabell (2016), **Kırılğanların Yönetimi** (Çev: Nurhayat Köklü), İstanbul: Otonom Yay.

- OĞUZ, Şebnem (2012), “Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu: Proleterya mı, Prekarya mı?”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak** (Edit: Özay Göztepe), Ankara: NotaBene Yay. ss.229-250.
- SENNETT, Richard (2009), **Yeni Kapitalizmin Kültürü** (Çev: Aylin Onacak), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- STANDING, Guy (2012), “**The Precariat: From Denizens to Citizens?**”, **Polity, Vol: 44, No: 4, pp. 588-608.**
- STANDING, Guy (2014), **Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf** (Çev: Ergin Bulut), İstanbul: İletişim Yay.
- STANDING, Guy (2017), **Prekarya Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa** (Çev: S. Çınar ve S. Demiralp), İstanbul: İletişim Yay.
- VATANSEVER, Ashı (2014), “**İntihar Süsü Verilmiş Cinayet: Prekaryanın İntiharı**”, Birikim, İstanbul: Birikim Yay.
- WEEKS, Kathi (2014), **Çalışma Sorunu, Feminizm, Marxizm, Çalışma Karşıtı Politika ve Çalışma Sonrası Tahayyüller** (Çev: Tamer TOSUN), İstanbul: Ayrıntı Yay.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 369-383, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 09.07.2019 **Kabul Tarihi:** 15.07.2019

II. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ SELÇUKLU-BİZANS İLİŞKİLERİ (MİRYOKEFALON SAVAŞI'NA KADAR)

Seljuk-Byzantine Relations of II. Kılıç Arslan Period (Until The Battle of Miryokephalon)

Fatma İNCE¹

ÖZ

Kılıç Arslan iç ve dış bütün politikalarını Anadolu'nun Türkleşmesi üzerine kurmuştur. Bunun için de iç ve dış politikasını uygularken siyasi atmosferi analiz etmiş ve buna uygun kararlar almıştır. Şayet devletin geleceğini tehlikeye düşürebilecek şartlarla karşı karşıya kalmışsa daha yumuşak daha esnek bir politika ile içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmaya çalışmış, rahatladıktan sonra da gerçek niyetleri doğrultusunda faaliyetlerine devam ettirmiştir. Kılıç Arslan'ı içeride uğraştıran en önemli meseleler; kardeşleri Devlet ve Şahinşah'ın isyanları, Danişmendliler'in Selçuklular'a karşı uygulamış olduğu olumsuz politikalar ve Nureddin Mahmud b. Zengi'nin de Danişmendliler ile işbirliği yapmasıdır. Dolayısıyla II. Kılıç Arslan tahta geçtiğinde aslında devlet Bizans'a karşı da zor durumda olmasına rağmen öncelikle iç huzuru sağlama çabaları ile uğraşmıştır. Bunun için de bizzat kendisi İstanbul'a giderek Danişmendliler ile de ittifak içerisinde olan Bizans Devleti ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma sonrasında önce kardeşi Şahinşah'ı ortadan kaldırmış, arkasından da Danişmendliler'i kontrol altına alarak Nureddin Mahmud b. Zengi ile de bir anlaşma yapmıştır. İç huzuru sağladıktan sonra asıl hedefi Bizans'a dönen II. Kılıç Arslan, Miryokefalón Zaferi ile Bizans'ın Anadolu'yu yeniden ele geçirme hayallerini sona erdirmiştir. Bu çalışmada II. Kılıç Arslan'ın Miryokefalón Savaşına kadar Bizans'a karşı uygulamış olduğu dış politika izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, II. Kılıç Arslan, Miryokefalón, Bizans.

ABSTRACT

Kılıç Arslan built all his domestic and foreign policies on the Turkification of Anatolia. For this purpose, while analyzing domestic and foreign policy, he analyzed the political atmosphere and made decisions accordingly. If he was confronted with conditions that could jeopardize the future of the state, he tried to get rid of his negative situation with a softer and more flexible policy and continued his activities in line with his real intentions. Kılıç Arslan's most important issues in the struggle; the rebellions of his brothers Devlet and Şahinşah, the negative policies of Danishmend's against the Seljuks and Nureddin Mahmud b. Zengi also cooperates with Danishmend's. Therefore, when II. Kılıç Arslan ascended the throne, although the state was in a difficult situation against Byzantium, it firstly dealt with the efforts to ensure inner peace. For this, he himself went to Istanbul and made an agreement with the Byzantine State which was in alliance with the Danishmend's. After this agreement, he first eliminated his brother Şahinşah, and then took Danishmend's under control and he also made a deal with Nureddin Mahmud b. Zengi. After providing peace of mind, the main goal of the II. Kılıç Arslan ended the Miryokefalón victory and Byzantine dreams of recapturing Anatolia. In this study, the foreign policy of II. Kılıç Arslan against Byzantium until the Miryokefalón War will be tried to be explained.

Keywords: Turkey Seljuk Empire, II. Kılıç Arslan, Miryokefalón, Byzantine.

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'ni değerlendirirken, onu sadece bir hanedan olarak değerlendirmek doğru olmaz. Türkiye Selçuklu Devleti bölgede hâkimiyetini kurduktan sonra Türkmenler'in bu coğrafyayı yurt edinmelerini sağlamış, yeni yerleşim merkezleri kurmuş, şehir ve kasabaları imar ederek, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesini sağlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi için gösterdiği bu muazzam çaba daha sonraki süreçte üç kıtada hâkimiyet kuracak olan Osmanlı Devleti'nin de temellerini atmıştır (Köprülü, 2006: 74-61, Yinanç, 1944: 8-18).

¹Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/MALATYA.
e-posta: fatma.ince@inonu.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/05539645320>

Burada, Türkleri Anadolu'ya gelmeye zorlayan sebepler de izaha muhtaçtır. Bilindiği gibi Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nın kazanılmasının hemen akabinde Selçuklular Horosan ve İran'da devlet teşkilatlarını kurmuşlardır. Ancak bu bölgelere Orta Asya'dan sürekli olarak göç gelmesi Türk boylarına yeni bir yurt bulma zorunluluğunu oluşturdu. Selçuklu sultanları bu durum karşısında mecburen gözlerini batıya çevirmek zorunda kaldılar. Bu dönemde Bizans'ın durumu da Anadolu'nun Türkler tarafından yurt edinilmesine müsaitti. Çünkü Bizans'ın özellikle Doğu Anadolu'da uygulamış olduğu yanlış siyasi, sosyal, iktisadi, askeri politikalar, bu bölgede yaşayan Ermeni, Süryani vb... unsurları Türkler'i tercih etme noktasına getirmişti (Turan, 1973: 50-53, Çay, 1987: 7-8).

Bizans Devleti, bu dönemde uygulamış olduğu hatalı politikalar nedeniyle, bünyesinde bulunan etnik unsurları kendisine karşı küstürmüştür. Bunun sonucu olarak da kendi yanında, dışarıdan gelecek müdahalelere karşı koyacak milli ve etnik bir güç bırakmamıştır. Böyle bir ortamda sürekli ve yoğun Türk akınları sonucunda Bizans ve Büyük Selçuklu Devleti arasında bir savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Sultan Alparslan ile Romanos Diogenes arasında 26 Ağustos 1071 Cuma günü meydana gelen Malazgirt Meydan Muharebesi Alparslan'ın zaferi ile neticelenmiş ve Anadolu'nun Türk yurdu olmasının temelleri de böylece atılmıştır (Alptekin, 1992: 209-210, Demirkent, 2005: 4-5, Koca, 1997: 2).

Bu zafer, Doğu Anadolu'nun yeni gelen Türkmen gruplarının toplanma sahası olmasını sağlamıştır. Bu zaferin hemen akabinde Alparslan tarafından görevlendirilen Türk fatihleri Anadolu'nun fethi sürecini başlatmışlardır. Kutalmışoğulları da bu sistematik fetih sürecinin bir sonucu olarak Anadolu'ya girmişlerdir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah idaresinde Anadolu'ya gelen Türkmenler, 1075-1085 yılları arasında gerçekleştirmiş oldukları fetih hareketleri neticesinde Ege ve Marmara kıyılarına kadar ulaşmışlardır (Çay, 1987: 11-12).

Kutalmışoğulları tarafından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti sayesinde, bu bölgeye gelen kalabalık Türk kitleleri Anadolu'nun etnik yapısını da Türkler lehine çevirmiştir. Süleyman Şah, devletini kurduktan sonra yıllarca Bizans'ın zulmüne maruz kalmış olan topraksız köylülere Türk göçebe ananesine göre toprak dağıtmıştır. Bu şekilde köylüler hem toprağa hem de hürriyetlerine kavuşmuşlardır (Koca, 2003: 33-35, Turan 2005a: 75, Sevim, 2000: 117, Gordlevski, 1988: 40).

Süleyman Şah, devletini kurduktan kısa bir süre sonra İstanbul Boğazı'na kadar ilerlemiş ve akıncı birlikleri ile sürekli olarak Bizans'ı sıkıştırmıştır. Bizans'ı akıncılarıyla zor durumda bırakan sadece Türkiye Selçuklu Devleti değildi. Aynı dönemlerde Bizans Devleti batıdan da İtalya tarafından sıkıştırılmaktaydı. Bundan dolayı Bizans İmparatoru Alexios, ülkesini ve tahtını korumak için Süleyman Şah ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu Türkiye Selçuklu Devleti'nin milletlerarası ilk anlaşmasıydı. Dragos Çayı Anlaşması ismi ile anılan bu anlaşma aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans Devleti tarafından hukuken tanınışının da ilk belgesiydi. Bu anlaşma sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları Marmara kıyılarına kadar dayanmıştır (Turan, 1973: 95-96).

Süleyman Şah'ın bundan sonraki seferleri ise öncelikle 1082-1083 yıllarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Kilikya Ermeni Prensligi üzerine olmuştur. Bu sefer sonrasında Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba fethedilmiştir. 1085 senesinde ise Antakya fethedilmiştir. Ancak ne yazık ki Süleyman Şah'ın Antakya'nın fethinden sonraki siyasi politikaları bu kadar başarılı devam etmemiş, hatta uyguladığı yanlış politikalar dolayısıyla kendi sonunu da hazırlamıştır. Süleyman Şah, Antakya'nın fethinden sonra Kuzey Suriye'de genişleme siyaseti gütmeye başlamıştır. Bu siyaset tercihi ise Büyük Selçuklu Devleti'nin vasalları ile bir mücadele süreci başlatmıştır. Süleyman Şah, öncelikle Musul-Halep hakimi Şerefüddeve ile mücadele etmiş ve onu bertaraf etmeyi başarmıştır. Hemen arkasından da Büyük Selçuklu Devleti'nin Şam Meliki Tutuş ile bir mücadeleye girişmiş ve mücadeleyi kaybederek, savaş meydanında hayatını kaybetmiştir (Mahmud, 1977: 144-145, Turan, 2005b: 56).

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Kuzey Suriye seferine çıkmıştır. Bu seferin amacı vasalları arasında Kuzey Suriye hakimiyeti dolayısıyla ortaya çıkan mücadeleyi ortadan kaldırmaktır. Melikşah, bu sefer esnasında Antakya'ya da geldi. Antakya'da, Süleyman Şah'ın veziri Tahiroğlu Hasan'ın yanında bulunan Süleyman Şah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan da tutsak alınarak, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi İsfahan'a götürülmüştür. Bundan sonra Melikşah, Anadolu'da meydana gelen otorite boşluğunu ortadan kaldırmak amacıyla komutanları Bozan ve Porsuk'u Anadolu'ya göndermiş ve Bizans ile yeni anlaşmalar yapmıştır (Turan, 2005a: 103-105, Koca, 1997: 5).

Süleyman Şah, Antakya seferine çıkarken, kendi yerine vekil olarak Ebû'l Kasım'ı bırakmıştır. Ebû'l Kasım, Süleyman Şah'ın ölümünden hemen sonra idareyi ele almıştır. Ebû'l Kasım muhtemelen Süleyman Şah'ın akrabalarındandı. Ebû'l Kasım, bir yandan Bizans'ın saldırılarına karşı koymaya çalışırken diğer yandan da Porsuk komutasındaki orduya karşı varlığını korumaya çalışmıştır. O, Porsuk'un üç ay İznik'i kuşatmasına kararlı bir şekilde direnip, onu geri püskürtmeyi başarmıştır. Porsuk'un bu başarısızlığı üzerine Melikşah bu defa da Urfa Valisi Bozan'ı İznik üzerine göndermiştir. Bu durum karşısında Ebû'l Kasım İsfahan'a Melikşah'ın yanına gitmiş ve ondan Anadolu'nun kendisine verilmesini istemiştir. Ancak buradan da istediği neticeyi elde edememiştir. Dönüş yolunda da Bozan tarafından yakalanarak yayının kirişi ile boğularak öldürülmüştür. Ebû'l Gazi'nin ölümünden sonra devlet yönetimini bir müddet için, Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan Anadolu'ya gelinceye kadar, Ebû'l Kasım'ın kardeşi Ebû'l Gazi üstlenmiştir (Öngül, 2007: 16-19).

Kılıç Arslan, İznik önlerine geldiğinde, İznik bir süreden beri Bizans'ın kuşatması altında bulunuyordu. Kılıç Arslan kardeşi Kulan Arslan ile birlikte İznik'e gelmiştir ve yanlarında bulunan kalabalık Türkmen kitleleri İznik şehrini ve kalesini savunan Türklerin rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Kılıç Arslan, Bizans'ı İznik önlerinde püskürtmeyi başarmıştır. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra İzmir ve çevresinde Çaka Bey tarafından bir beylik kurulmuştur. Türk denizciliğinin atası olarak kabul edilen Çaka Bey, Türk tarihinde ilk defa bir tersane inşa etmiş ve kendisine ait güçlü bir donanma meydana getirmiştir. Bu donanma sayesinde de Adalar Denizi sahillerinde fetihler yapmış, deniz kültürüne uzak olan Türkler bu sayede İzmir ve civarında ve Adalar Denizi'nde ilk Türk yerleşimini sağlamıştır. Ancak Kılıç Arslan'ın yaptığı aşağıda sıralanan stratejik hatalar bu kazanımları zayıflatmıştır (Koca, 1997: 5).

Ancak Çaka Bey sayesinde köklü bir deniz kültürüne sahip Bizans karşısında onunla yarışabilecek bir seviyeye yükselmiştir. Bu da bize Çaka Bey'in teşkilatçı özelliğini göstermektedir. Çaka Bey'in asıl amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Aslında bu amacını gerçekleştirebilmek için uyguladığı politikaları değerlendirdiğimizde onun öngörüsünün ne kadar kuvvetli olduğuna şahit oluruz. Nitekim, Çaka Bey, İstanbul'u alabilmek için, Balkanlar'daki Peçenekleri kullanmaya çalışmış, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a kızını vererek akrabalık bağı kurmuş, Rumeli'ye asker çıkararak Bizans'ı karadan da sıkıştırmak için çok ciddi adımlar atmıştır. Onun yapmak istediği şey, 360 yıl sonra başka bir Türk hükümdarı tarafından gerçekleştirilecektir. Bizans, Çaka Bey tehdidini bertaraf edemeyeceğini anlayınca Türk'ü Türk'e kırdırma politikasını uygulayarak Çaka Bey ile Kılıç Arslan'ın arasını bozmuş ve Çaka Bey, Kılıç Arslan tarafından öldürülmüştür (Anna Komnena, 1996: 232-233, Parlak, 1979: 18, Kafesoğlu, 1984: 55, Cahen, 1992: 29, Kafalı, 1997: 3-4, Merçil, 1993: 103, Arı, 2013: 36, Anzerlioğlu, 2002: 218, Baykara, 1974: 72, Ülker, 2002: 288, Kurat, 1966: 27, Zachariadou, 1989: 212, Tezel, 1973: 26, Ionnes Zanos, 1999: 257, Alptekin, 1986: 221, Alptekin, 1987: 478, Mirmiroğlu, 1956: 10-11, İlgüzel, 1993: 187, Koca, 2016: 70).

Eğer Çaka Bey, damadı Kılıç Arslan tarafından öldürülmeseydi ve Kılıç Arslan onu öldürmek yerine onunla ittifak yapsaydı, Bizans bu ikili tarafından fethedilebilir ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderi de bambaşka olurdu. Ayrıca Çaka Bey, Haçlı Seferleri esnasında hayatta olsaydı, Haçlılar Anadolu'ya asla bu kadar rahat giremezlerdi.

Kılıç Arslan bununla da yetinmemiş,. Batıyı dış politika hedefleri arasından çıkarmıştır. Bizans ile bir anlaşma yaparak, kardeşi Kulan Arslan'ı İznik'te bırakarak 1095 yılı sonlarında Malatya

seferine çıkmıştır. Kılıç Arslan'ın Malatya seferine çıkmaktaki amacı doğuya giden yolları açma çabasıydı. Ancak tam bu esnada haçlı seferleri de başlamış bulunmaktaydı. Haçlı seferleri 1096 ve 1291 yılları arasındaki yaklaşık 200 yıllık süreyi kapsamaktadır. Türklerin Anadolu'da hızla ilerlemeleri ve Bizans'ın Türklerin eline geçme ihtimalinin belirmesi üzerine başta Bizans olmak üzere bütün Avrupa devletleri Türklere karşı bir araya gelmişlerdir (Demirkent, 2002: 651, Göktaş, 1996: 83-84, Fulcherius Carnotensis, 2009: 45-46, Kotan, 1974: 22-23, Usta, 2008: 39, Erer, 2002: 38, Urfalı Mateos, 2000: 111-112, Anna Kommena, 1996: 302-303, Abdulkasım, 1996: 75, Holt, 2003: 19, Muhammed b. Ali Azimi, 2006: 36, Baştav, 1999: 61, Öztuna, 1978: 88, I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005: 10-11, Maalouf, 1998: 41, Er, 2006: 87)

I.Haçlı Seferi sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Başkent İznik de yukarıda ifade edildiği gibi haçlıların eline geçmiştir. Bunun üzerine Kılıç Arslan Konya'yı başkent yapmıştır. Kılıç Arslan, haçlı tehlikesinin geçmesinden sonra Bizans ile tekrar bir anlaşma yaparak, yönünü yeniden doğuya çevirmiştir. Önce Elbistan ve Maraş'ı ele geçirmiştir. Arkasından da 1105 yılında, Gümüştekin Ahmet Gazi'nin ölümü üzerine Danişmendli topraklarına girerek, Malatya'yı kuşatmıştır. Malatya, 1105/1106 yılında anlaşma yolu ile Kılıç Arslan tarafından fethedilmiştir. Ancak Kılıç Arslan'ın uygulamış olduğu doğuya doğru genişleme siyaseti onun da babası Süleyman Şah gibi, 1107 yılında daha önce karşılaşmış yendiği Çavlı, Tutuş'un oğlu Halep Meliki Rıdvan ve Artuk Bey'in oğlu Mardin Emiri İl Gazi'nin kuvvetlerinden oluşan ordu ile yaptığı savaşta yenilmesine ve hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. (Gregory Abû'l Farac, 1999: 345).

Kılıç Arslan'ın Şahin Şah, Mesud, Arap ve Tuğrul Arslan adlı dört oğlu vardı. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra 3 sene boş kalan Türkiye Selçuklu tahtına 1110 tarihinde Konya'da Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şahin Şah oturdu. Şahin Şah tahta geçer geçmez, ilk olarak kardeşleri Mesud ve Arap'ı tutuklatarak, hapsedirdi. Ancak Mesud ve Arap daha sonraki süreçte bir yolunu bularak kaçmayı başarmışlardır. Mesud, Danişmendliler'in yanına sığınmıştır. Arap ise Ankara'ya gelip, burada yerleşmiştir. Şahin Şah, Türkiye Selçuklu Devleti otoritesini kısa zamanda yeniden kurmuştur ancak kardeşi Mesud ile girdiği taht kavgasını kaybederek, tarih sahnesinden çekilmiştir. (Koca, 2003: 98-99).

Sultan Mesud'un tahta oturmasında kayınpederi Danişmendli hükümdarı Emir Gazi'nin desteği çok önemli bir yere sahiptir. Sultan Mesud'un tahta geçmesinden 2 yıl sonra II. İonnes, 1119 senesinde Denizli üzerine bir sefere çıktı ve burayı kolayca ele geçirdi. İonnes bu seferden 2 sene sonra 1121 senesinde bu defa da Batı Anadolu üzerine bir sefer düzenledi. İonnes'in bu seferdeki ilk hedefi Uluborlu idi. Uluborlu'yı ele geçiren İonnes ileri harekatına devam ederek, Antalya civarındaki pek çok şehir ve kaleyi de ele geçirdi. Şayet Balkanlar, Makedonya ve Trakya'da Peçenekler'in akınları Bizans Devletini sıkıştırmasaydı İonnes daha bir çok yeri ele geçirebilirdi. Selçuklular, Bizans'ın düzenlemiş olduğu bu akınlar dolayısıyla Batı Anadolu'daki son dayanak ve direniş noktalarını da kaybetmişler ve bundan dolayı da İç Anadolu savunmasız bir duruma düşmüştür. (Koca, 2003: 109).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin toprak kayıpları sadece Bizans'a karşı da değildir. Türkiye Selçuklular'ı Danişmandliler'e karşı da toprak kaybetmişlerdir. Malatya'da Sultan Mesud'un kardeşlerinden Tuğrul Arslan bulunmaktaydı. Aslında Mesud, tahta çıktıktan hemen sonra kardeşleri Tuğrul Arslan ve Arap'ı da kontrol altına almak istemiş ancak devletin o andaki durumu buna müsait olmadığından dolayı herhangi bir müdahalede bulunamamıştır. Danişmendli Emir Gazi, Tuğrul Arslan'ın elinde olan Malatya'yı almak üzere şehri kuşattı. Mesud bu durumda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Çünkü Mesud, Selçuklular'ın toprak kaybetmesine rağmen küçük kardeşi Tuğrul Arslan'dan kurtulmuş olacaktı. Malatya 1124 yılında Danişmendliler'in eline geçmiştir. (Koca, 2003: 111).

Sultan Mesud, Emir Gazi'nin ölümüne kadar Danişmendliler'e bağımlı yaşamış, Emir Gazi'nin ölümünden sonra ise Danişmendliler'in vesayetinden kurtularak, bağımsız hareket edebilmiştir. 1143 senesinde Danişmendliler, kendi aralarında yaşanan taht mücadeleleri dolayısıyla Sivas, Kayseri ve Malatya olmak üzere üçe bölünmüşlerdir. Danişmendli Muhammed'in ölümünden sonra yerine

Zunnûn geçti. Fakat Sivas'a yerleşen Nizameddin Yağıbasan yeğeninini hükümdarlığını tanımadı. Amcasından korkan Zunnûn bir fırsatını bularak Kayseri'ye gelip yerleşti ve burada hükümdarlığını ilan etti. Bu sırada Melik Muhammed'in kardeşi Aynu'd Devle de Malatya'ya el koydu. (Koca, 2003: 111-112, Alptekin, 1992: 238-239).

Danişmendliler'in bu durumundan yararlanan Mesud, Anadolu'daki güçler dengesini ve siyasi oluşumları bizzat kendisi belirlemeye başlamıştır. Mesud, Danişmendliler arasındaki bu mücadelede Yağıbasan'ı desteklemiş, Sivas ve Kayseri'yi de Zunnûn'a bırakmıştır. Sultan Mesud, Danişmendliler arasındaki bu ihtilaflardan yararlanarak Elbistan'ı almış ve buraya veliahdı Kılıç Arslan'ı tayin etmiştir. (Cahen, 1992:109).

1144 senesi Selçuklular'ın bir taraftan Bizans'ın diğer taraftan da Haçlılar'ın hücumlarına maruz kaldıkları bir dönemdir. Bilindiği üzere I. Haçlı Seferi sonrasında Urfa bölgesinde Boudouin de Boulogne tarafından Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur. Bu kontluk 1144 senesinde Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Bu kontluğun ele geçirilmesi İslam dünyasında büyük bir sevinç uyandırırken, batı dünyasında ise hem üzüntü hem de korkuya neden olmuştur. Çünkü Batı Urfa'dan sonra sırada Antakya ve Kudüs Haçlı devletlerinin olduğunu biliyorlardı. Bunun için de I. Haçlı Seferinin sonuçlarını korumak için yeni bir sefer yapmaya ihtiyaç duymuşlardır. (Altan, 2003: 10).

Batı dünyası, doğuya düzenlenecek olan yeni haçlı seferi hazırlıkları ile meşgulken Bizans İmparatoru Manuel Komnenos bütün gücü ile Anadolu işleri ile meşguldü. Çünkü, imparatorluğun Anadolu'daki sınırları uzun yıllardan beri –Aleksios'un devrinden beri- sürekli Türk akınlarına maruz kalmakta ve sınır bölgesindeki topraklar yavaş yavaş da olsa kaybedilmekteydi. Türk akınları kuzeydoğuda Bithyria eyaletine, İznik-Eskişehir arasındaki Malagina bölgesine, güneyde ise özellikle Menderes Ovası'na Ege kıyılarına kadar uzanmaktaydı. Bu yüzden de Manuel, tahta çıkınca ilk iş olarak Türklerin bu akınlarına mani olmak ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla burada yeni kaleler ve yeni müstahkem mevkiiler inşa ettirmişti. (Altan, 2003: 40-41).

Manuel, devletin doğu sınırlarını savunmak üzere harekete geçerek Bithyria bölgesine birlikler sevk ettiyse de Türk akınlarının önünü kesmeye muvaffak olamamıştı. Nitekim, 1146 yılında Sultan Mesud, imparatorluğun Suriye ve Kilikya ile bağlantısını sağlayan ve Isauria eyaletinde bulunan sınır kalesi Prakona'yı ele geçirmişti. Ayrıca İmparator yeniden Türklere karşı Bithynria bölgesinde mücadeleye giriştiği sırada büyük bir Selçuklu birliği Orta Anadolu'nun batısındaki Thrakesion Thema'sına yani Menderes Ovası'na denize kadar uzanan büyük ve tahripkâr bir akın düzenlemişti. Böylece 1146 yılında Küçük Menderes ve Sakarya Vadilerine, İznik yakınlarına kadar bir türlü arkası kesilmeyen Türk akınları Bizans için gündün güne daha da tehlikeli olmaya başlayınca İmparator Manuel, Sultan Mesud'un gücünü kırmak için doğrudan doğruya Konya üzerine yürümeye karar vermişti. (Altan, 2003: 41-42).

İmparator Manuel 1146 tarihinde Konya önlerinde karargâhını kurmuştur. Sultan Mesud, Türk savaş taktiğini uygulayarak önce Bizans ordusunu yıpratmıştır. Bu esnada haçlı orduları da Alman ve Fransız krallarının öncülüğünde Anadolu'ya doğru harekete geçmişlerdi. Sultan Mesud, ilk olarak Alman Haçlı ordusunu Eskişehir'de bozguna uğrattı arkasından da Fransız Haçlı ordusunu yıpratarak, büyük bir kuvvet olmaktan çıkardı. Sultan Mesud böylece hem İslam ülkelerini, hem Anadolu'yu hem de Ortadoğu'yu büyük bir tehlikeden kurtarmış oldu. Bu seferin en önemli sonucu batılıların artık Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabullenmiş olmalarıdır. Nitekim batılılar kaynaklarında bu sefer sonrasında Anadolu'yu Türkiye ismi ile nitelendirmeye başlamışlardır. (Kafesoğlu, 1966: 380, Roux, 2007: 227, Çay, 1987: 16, Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, 2000: 301, 303-304, Turan, 2005b: 63).

Sultan Mesud bir taraftan Haçlılar ile bu mücadeleleri devam ettirirken diğer taraftan da Anadolu'da birliği sağlama çalışmalarını devam ettirmiştir. 1152 senesinde Malatya Danişmendli Meliki Aynu'd Devle ölmüş ve yerine oğlu Zulkarneyn geçmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durum karşısında Sivas Danişmendli Meliki Yağıbasan, yeğeni Zulkarneyn ile Sultan Mesud'a karşı ittifak

yaptılar. Bunun üzerine Sultan Mesud ilk olarak Yağıbasan üzerine yürüdü. Yağıbasan, Sultan Mesud'un ordusunun büyüklüğünü görünce, Sultan Mesud'a itaatini arz ederek, geri adım atmıştır. Danişmendliler'in Kayseri kolu Selçuklular'ın hakimiyeti altına girmiştir. Sultan Mesud bunun hemen arkasından da Malatya Meliki Zulkarneyn üzerine yürümüştür. Zulkarneyn, kuşatmaya dayanamayarak, Mesud'a itaatini arz etti. Böylece Malatya da Selçuklular'ın hakimiyeti altına girmiş ve Sultan Mesud Anadolu'nun en güçlü sultanı haline gelmiştir. (Turan, 2005b: 215).

II. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ MİRYOKEFALON SAVAŞI'NA KADAR SELÇUKLU-BİZANS İLİŞKİLERİ

II. Kılıç Arslan Anadolu'da Türk hakimiyetini perçinleyen Selçuklu hükümdarlarından birisidir. Tahta geçtiğinde 40 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. II. Kılıç Arslan ile alakalı ilk bilgilere Selçuklular'ın Danişmendli Melik Muhammed'in ölümünden sonra Anadolu'da giriştikleri mücadeleler sırasında rastlamaktayız. Danişmendli Melik Muhammed'in 1143 tarihinde ölümünden sonra Sultan Mesud, Orta Anadolu'da Selçuklu hakimiyetini tesis etmiştir. Sultan Mesud, Danişmendliler'in kendi aralarındaki ihtilaflardan faydalanarak Anadolu'nun en güçlü hükümdarı haline gelmiştir. (Turan, 1955: 688-699).

Sultan Mesud 1144 tarihinde Elbistan bölgesini Haçlılar'ın elinden almış ve bu bölgeyi veliahtı II. Kılıç Arslan'ın idaresine vermiştir. Kılıç Arslan, Elbistan bölgesinin idaresini aldıktan sonra haçlı devletlerine karşı bir mücadele süreci başlatmıştır. Bundan dolayı da II. Kılıç Arslan Göksun ve Maraş bölgesine sürekli akınlar düzenlemiştir. 1146 yılında Bizans Devleti'nin saldırıları, 1147 yılında ise II. Haçlı Seferinin başlaması doğudaki seferlerin bir süre durmasına neden olmuş ancak bu tehlikelerin bertaraf edilmesinden sonra Sultan Mesud ve II. Kılıç Arslan bölgedeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. İlk olarak 1149 tarihinde Maraş Haçlılar'dan alınmış 1150-1151 senesinde ise Sultan Mesud ve II. Kılıç Arslan, Göksun, Behisni, Ra'ban ve Ayıntâb'ı ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen bütün bu bölgeler, Sultan Mesud tarafından II. Kılıç Arslan'a verilmiştir. (Sevim-Yücel, 1989: 130).

1155 tarihinde hastalanan Sultan Mesud bundan dolayı bu tarihte ülkesinin geleceği ile alakalı önemli kararlar almıştır. Devleti üç oğlu arasında taksim eden Sultan Mesud bu taksimde II. Kılıç Arslan'ı da veliahtı olarak ilan etmiştir. Sultan Mesud'un amacı ileride oğulları arasında doğabilecek her türlü anlaşmazlığı engellemektir. Ancak durum umduğu gibi olmadı. II. Kılıç Arslan babasının ölümünün hemen ardından devletin başına geçti. Ancak Kılıç Arslan veliaht ilan edilmiş olmasına rağmen tahta geçer geçmez kardeşlerinin muhalefeti ile karşılaştı. Sultan II. Kılıç Arslan'ın ilk olarak uğraşmak zorunda kaldığı kardeşi Dolat idi. Dolat bertaraf edildikten sonra bu defa da küçük kardeşi Şahinşah'ın taht iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Şahinşah, Danişmendli Yağıbasan tarafından da desteklenmekteydi. (Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, 2001: II, 17, Erdem, 2002: 397).

Yağıbasan, siyaseti de askerliği de çok iyi bilen birisiydi. Bu yüzden Kılıç Arslan için ciddi bir tehlike teşkil etmekteydi. Sultan Yağıbasan üzerine iki defa sefere çıkmış ancak her ikisinde de zamanın din alimleri araya girerek savaşı önlemişlerdir. Yağıbasan, daha sonraki süreçte Nureddin Mahmud b. Zengi ile de ittifak yapmış ve Kılıç Arslan'ı hayli uğraştırmıştır. Bu durumdan en fazla yararlanan ise Bizans Devleti olmuştur. Bizans İmparatoru Manuel, Danişmendli Zunnûn ile Selçuklular aleyhine bir ittifak yapmıştır. Bu esnada Selçuklu topraklarından geçen bir Bizans birliği Türkmenler'in saldırısına uğramıştır ve 20.000'e yakın kayıp vermişlerdir. Bu durum üzerine Manuel, Selçuklular üzerine bir sefere çıkmaya karar vermiştir. Bu sefer hazırlıklarında Manuel, Danişmendli Zunnûn ve Yağıbasan ile Suriye'deki Franklar'dan da yardım istemiştir. (Güngör, 1984: 97).

Kılıç Arslan ise durumu iyice mütalaa ettikten sonra Bizans İmparatoru ile bir anlaşma yapmaya karar vermiştir. Aslında Kılıç Arslan, Bizans'tan önce Danişmendliler ile anlaşma yapmak istedi. Ancak Yağıbasan bunu kabul etmediği gibi bir de II. Kılıç Arslan'ın evleneceği kızı gelin alayından kaçırarak, yeğeni Zunnûn ile evlendirmiştir. Bu bardağı taşıran son damla oldu. Bu olay üzerine II. Kılıç Arslan, Yağıbasan'ın üzerine yürümüş ancak Bizans'ın Yağıbasan'a yardımı üzerine geri

çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun için Sultan Kılıç Arslan olayı kökten halletmek için Bizans ile anlaşmaya karar verdi. II. Kılıç Arslan, bu anlaşma için İstanbul'a gitmiş ve burada üç ay kalmıştır. II. Kılıç Arslan'ın amacı kendi aleyhine oluşturulan ittifakı dağıtmaktır. Bizans İmparatoru'nun II. Kılıç Arslan'ı İstanbul'da kabul etmesinin amacı sahip olduğu gücü ve ihtişamı göstermek istemesidir.²

Bizans başkentine gelen Kılıç Arslan burada büyük bir merasimle karşılanmıştır. Dönemin vakanüvistlerinden Kinnamos'un kaydına göre, İmparator Manuel, Kılıç Arslan'ı çok ihtişamlı ve yüksek bir tahtın üzerinde karşılamış ve onu da yüksek tahtın yanında çok mütevazı ve alçak bir tabureye oturtmuştur. Ancak, Niketas'ın eserinde böyle bir kayda rastlanmamaktadır. Manuel ayrıca Kılıç Arslan'a bir tören yapmak istemiş ancak tam bu esnada şiddetli bir deprem meydana gelmiş, bundan dolayı da bu merasim yapılamamıştır. Rivayete göre meydana gelen bu deprem Bizanslılar tarafından İstanbul Patriği Lukas Khrysoberges'in, dinsiz adamların kutsanmış eşya ve süslerin aralarından geçmemeleri gerektiğini söylemesine rağmen Manuel'in bu töreni düzenlemeye kalkması üzerine Tanrı tarafından bu saygısızlığa engel olmak için gönderilen bir musibet olarak değerlendirilmektedir. (Demirkent, 2000, 145-154, Downy, 1955: 600).

Uzun bir müzakere sonucunda iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştır. Niketas Khoniates'te bu görüşme ve anlaşma ile alakalı geniş bilgiler yer almaktadır. Niketas'a göre, iki taraf arasında uzun süren bir müzakere süreci gerçekleşmiş ve bunun sonucunda bir anlaşma yapılmasına karar verilmiştir. Niketas, bu anlaşma maddelerinden eserinde şu şekilde bahsetmektedir: "II. Kılıç Arslan, ömrü boyunca imparatora düşman olanlara düşman olacaktı. Aksine imparatorun gözdesi olanlar ile dost olacaktı. Ele geçireceği şehirlerden daha büyük ve daha önemli olanlarını imparatora verecekti. Düşmanların hiçbirisi ile imparator izin vermedikçe anlaşma yapmayacaktı. İstek karşısında bir müttefik olarak, Romalıların yanında savaşacaktı ve mücadele ister doğuda ister batıda olsun bütün ordusu ile gelecekti. Kendi hakimiyeti altında bulunan fakat hırsızlıkla geçinen ve genellikle Turkoman denilenleri, Romalıların topraklarına zarar verdikleri takdirde cezasız bırakmayacaktı."³

Bu anlaşma ile II. Kılıç Arslan, Bizans Devleti'ne birçok tavizler vermiş ama bunun mukabilinde de Manuel Komnenos'u yaptığı ittifaktan ayırmayı başarmıştır. Anlaşma sonrasında iki hükümdar birbirlerine değerli hediyeler vermişler ve II. Kılıç Arslan İstanbul'dan ayrılmıştır. II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya dönüşünde de Konstantin Gabras komutasında bir Bizans kuvveti de Sultana yardım amacıyla Anadolu'ya sevk edilmiştir (1162). (Turan, 2005a: 228, Lilie, 2005: 201).

² Kılıç Arslan'ın İstanbul'a gidişi dönemin Bizans kaynaklarında ayrıntılı ancak oldukça da abartılı bir şekilde anlatılmaktadır. Birçok Bizanslı yazar Kılıç Arslan'ın İstanbul'u ziyaretini İmparator'a tabi bir hükümdarın davranışı olarak yorumlamaktadır. Bu yazarların ifadelerine baktığımızda hem bir gurur hem de zaman zaman kibirlenme duygusunun hakim olduğunu görürüz. Örneğin Kinnamos eserinde Kılıç Arslan'ın İstanbul'u ziyareti esnasında yapılan karşılama töreninden ve sonrasında verilen ziyafetlerden bahsederken, şu ifadeleri kullanmaktadır; "Böyle gösterişli ve olağanüstü bir şeyi, bildiğim kadarıyla, daha önce Romalılar, asla görmemiş, yaşamamışlardı." Kinnamos sizlerine devamla; "Şayet onca toprağa sahip bulunan ve onca kabilenin efendisi olan bir adam bir hizmetkar kılığında Romalıların İmparatoru'nun sarayına gelirse, muhteşem sıfatını taşıyanlar içinde kim daha üstündür?" diyerek, aslında cevabı içerisinde olan alaycı bir soru ile Kılıç Arslan'ı aşağılamaktadır. Devrin bir diğer tarihçisi olan Niketas ise olaya biraz daha objektif yaklaşmıştır: "Manuel onu dostça ve şanına layık bir surette kabul etti. İmparator onun burada bulunışundan nasıl sevinç duyuyordusa, Sultan da, hiçbir isteğini karşılıksız bırakmayan bir konukseverlikten memnun kalmıştı. Çünkü Manuel, Sultan'ın burada bulunuşunun ve en ihtişama düşkün bir barbarı bile etkileyebilecek olan misafirperverliğinin, kendisinin doğudaki durumunu oldukça iyileştireceği ve bundan başka kişisel hükümdarlık ününü de yükselteceği gibi aldatıcı bir ümide kapılmıştı." Ayrıntılı bilgi için bkz: John Kinnamos, Deeds of John and Manuel Comnenus, İngilizce Çev. Charles M. Brand, New York: Columbia University Press 1976; Türkçe Çev. Işın Demirkent, İonnes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, Choniates Nicetas, City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates, Translated by: Harry J. Magoulias, Detroit 1984, Türkçe Çev. Fikret İşıltan, Historia (İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri), Ankara 1995, Türkçe Çev. Işın Demirkent, Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul 2004; Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195), İstanbul 2006).

³ Bazı kaynaklarda Sultan II. Kılıç Arslan'ın bu anlaşmanın sadece "İstek karşısında bir müttefik olarak, Romalıların yanında savaşacaktı ve mücadele ister doğuda ister batıda olsun bütün ordusu ile gelecekti." maddesini kabul etmediğini geriye kalan bütün maddelerini kabul ettiğini ifade etmektedir. Ferdinand Chalandon, Jean II Comnene (1118-1143) et Manuel I Comnene (1143-1180), II, Paris 1912, s.502.

II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'da kaldığı süre kaynaklarda farklı zikredilmektedir. Mesela Niketas Khoniates, II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'da kalma süresinden bahsederken sadece uzun tabirini kullanırken, Süryani Mihael seksen gün, Abû'l-Farac ise sekiz gün kaldığını belirtmiştir. Bu anlaşma sonrasında II. Kılıç Arslan, doğu seferlerine ağırlık verirken, Bizans Devleti ise Balkanlardaki asayiş durumu ile alakadar olmuştur. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 399).

Yağıbasan, Kılıç Arslan İstanbul'da iken damadı olan Harput Meliki Artuklu Kara Arslan'ın Diyarbakır kuşatması sırasında Harput ve Çemişgezek Bölgelerini ele geçirmiş, Kızan ve Karsan taraflarını 1163 yılında yağmalamış, bölge halkından bir kısmını da tutsak ederek Kemah'a sürmüştür. Kılıç Arslan İstanbul'dan döner dönmez müttefikleri olan Artuklu Kara Arslan, Mardin Emiri Necmeddin Alpı ile Erzen ve Bitlis Emiri Fahreddin Devletşah ile Danişmendliler'e karşı birleşmiştir. Sultan II. Kılıç Arslan ve müttefikleri ilk olarak Malatya'yı ele geçirmişlerdir. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 399).

Bunun hemen arkasından da Danişmendliler'in merkezi Sivas'a doğru ilerlemişler, Yağıbasan bu müttefiklerin karşısında duramayacağını anlayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sivas böylelikle kolayca ele geçirilmiştir. Yağıbasan hem damadı hem de Türkiye Selçuklu Devleti taht iddiacısı olan Şahinşah'ın yanına Çankırı'ya gitmiş ancak buraya varduktan kısa bir müddet sonra 4 Ağustos 1164 tarihinde hayatını kaybetmiştir. II. Kılıç Arslan böylece saltanatının ilk yıllarından itibaren kendisini çok ciddi anlamda uğraştıran ve zor durumda bırakan Yağıbasan tehlikesini bertaraf etmiştir. Kılıç Arslan'ın Sivas'tan çekilmesinden sonra, Yağıbasan'ın yerine Danişmendli meliklerinden İsmail geçmiştir. Melik İsmail, Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim'in oğluydu ve bu sıralarda henüz altı yaşında bulunmaktaydı. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 399).

Kılıç Arslan bundan sonra Zunnûn üzerine yürüyerek Kayseri ve Zamantı'yı ele geçirmiş arkasından da Şahinşah'ın elinden Ankara ve Kayseri'yi almıştır. Bu durum karşısında Şahinşah ve Zunnûn Nureddin Mahmud b. Zengi'ye sığınmışlardır. Aynı dönemde Danişmendli melikleri arasında da bir mücadele başlamıştı. 1171 yılında Danişmendli Feridun kardeşi Muhammed'i Malatya hakimliğinden düşürünce o da Sultan Kılıç Arslan'a sığınmış ve onu Malatya seferine teşvik etmiştir. Feridun ise Kılıç Arslan karşısında tutunamayacağını anlayınca Atabey Nureddin Mahmud b. Zengi'den yardım istemiştir. Kılıç Arslan, kendisine sığınan Muhammed'e Ereğli bölgesini vermiştir. Nureddin ise Malatya'nın Kılıç Arslan'ın eline düşmesinden endişe etmiştir. Çünkü Malatya'nın Kılıç Arslan'ın eline geçmesi demek Fırat boylarının da tehlikeye düşmesi anlamına gelmekteydi. Ancak Kılıç Arslan da Nureddin Mahmud b. Zengi ile karşı karşıya gelmek istememekteydi. Bunun için de Malatya muhasarasını kaldıran Kılıç Arslan, o bölgeden 12.000 kişiyi de sürgün ederek Kayseri'ye döndü. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 399).

Atabey Nureddin Mahmud b. Zengi, Kılıç Arslan'ın Anadolu'da artan gücünden rahatsızlık duymaktaydı. Bunun için de Kılıç Arslan'a karşı yeniden bir ittifak oluşturmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengi eski müttefikleriyle birlikte Sivas'a bir ordu göndermiştir. Aynı zamanda da II. Kılıç Arslan'a elçiler göndererek ondan bir takım taleplerde bulunmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengi, Danişmendli Zunnûn'un topraklarının iade edilmesini, Şahinşah'ın tutsak bulunan çocuklarının serbest bırakılmasını ve Malatya'dan göç ettirilen ahalinin yeniden eski topraklarına iade edilmesini istiyordu. (Turan, 2005a: 203).

Ancak II. Kılıç Arslan toprak isteği taleplerini kabul etmedi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud b. Zengi Maraş, Göksun ve Behisni'yi ele geçirdikten sonra Sivas üzerine yürümüştür. Ancak iki taraf arasında herhangi bir çatışma yaşanmadan barış yapılmıştır. İki tarafı bu barışa zorlayan şey haçlı ordularının Nureddin'in topraklarına saldırmasıdır. Bu durum karşısında Nureddin Mahmud b. Zengi ve Sultan II. Kılıç Arslan arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Nureddin Mahmud b. Zengi ele geçirmiş olduğu bölgeleri geri vermiş, buna karşılık II. Kılıç Arslan ise Zunnûn'un Sivas'taki hakimiyetini tanımayı ve Nureddin'in emirlerinden Fahreddin Abdülmesih'in de Zunnûn'u korumak amacıyla 3000 kişilik bir kuvvetle Sivas'ta kalmasını kabul etmiştir. (Setton, 1966: 519).

Bu anlaşma sonrası iki Türk hükümdarı da geri çekildiler. II. Kılıç Arslan'ın en büyük hedefi Selçuklular'ın kontrolü altında Türk birliğini sağlamaktı. Ama Nureddin Mahmud b. Zengi faktörüne rağmen bunu gerçekleştirebilmek o kadar da kolay değildi. Bundan dolayı II. Kılıç Arslan bu fikrini bir süreliğine de olsa ertelemek zorunda kalmıştır. Ancak Nureddin Mahmud b. Zengi 1174 senesinde Mısır meselesi ile ilgilenirken vefat edince⁴ II. Kılıç Arslan'ın önündeki en büyük engel de kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

Kılıç Arslan karşısına çıkan bu fırsatı hemen değerlendirerek Niksar, Sivas, Komana, Tokat ve diğer Danişmendli şehirlerini teker teker ele geçirmiş ve Danişmendli Beyliği'ne son vermiştir. Son Danişmendli meliki Zunnûn ve Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah'ın Kılıç Arslan'a karşı koymaları mümkün değildi. Bundan dolayı Zunnûn ve Şahinşah son çare olarak Bizans'a sığınmışlardır. Daha önceden II. Kılıç Arslan'a sığınan Danişmendli meliklerinden Muhammed'e II. Kılıç Arslan tarafından Konya Ereğlisi verilmişti. Ancak Muhammed, daha sonraki süreçte Nureddin Mahmud b. Zengi'ye esir düşmüştü. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin ölümünden sonra bir fırsatını bulup kaçan Muhammed Malatya bölgesindeki papazların da yardımı ile Malatya Beyliği'ni kardeşi Feridûn'u öldürerek ele geçirmişti (1175). Kılıç Arslan, 1177 yılında Malatya'yı da Muhammed'in elinden alarak, Selçuklu topraklarına katmıştır. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 418, Kerimüddin Mahmud Aksarayî, 2000: 23).

MYRIOKEFALON SAVAŞI

Bilindiği gibi 1162 tarihinde II. Kılıç Arslan ve Manuel Komnenos arasında bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmanın hemen akabinde Manuel Macaristan'daki hakimiyet mücadelesi ile meşgul olurken, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ise Selçuklu hakimiyeti altında bir Anadolu birliği kurma çabası içerisine girmiştir. Bizans kaynaklarına göre Kılıç Arslan ülkesine döndükten sonra bu anlaşmanın birçok maddesine uymamıştır. Ancak buna rağmen Manuel'in Macaristan seferleri sırasında Selçuklu ordusunun da bu seferlerde önemli bir yere sahip olduklarını biliyoruz. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 418, Kerimüddin Mahmud Aksarayî, 2000: 23).

⁴ Nureddin, Mısır'a gidip orayı Selahaddin'in elinden almak istiyordu çünkü onun kendi bölgesindeki Haçlılar ile cihad hususunda gevşek davranışını görüyordu. Aslında Nureddin onun kendinden ve kendisi ile buluşmaktan korktuğu için böyle hareket ettiğini biliyordu. Selahaddin de Nureddin'e karşı Haçlılar'dan yararlanmak niyeti ile onların o güzergâhta bulunmalarını tercih ediyordu. Nureddin bu maksatla Musul el-Cezire ve Diyarbakır'a haber gönderip askerleri sefere çağırırdı. Gayesi Suriye ve Musul hakimi olan yeğeni Seyfeddin Gazi'yi o bölgede bırakmak ve kendisi de askerleri ile Mısır'a hareket etmekte. Bu haberi duyan Melik Selahaddin şiddetli bir korkuya kapıldı. Bu senenin Ramazan Bayramı geldiğinde Melik Nureddin kible tarafındaki Ahdar Meydanı'na gitti. Orada bayram namazını kıldırdı. O gün günlerden pazardı. Şimal Meydanı'ndaki Ahdar tarafında ordugâh kurdu. O gün mükellef bir sofraya kurdu ve sofradaki her şeyin yenilmesini emretti. Aynı gün oğlu İsmail'i sünnet ettirdi. Bu amaçla şehri süsletti. Hem bayram hem de sünnet düğünü için her tarafa müjdelere uçuruldu. Sonra kendisi pazar günü adet üzere küre oynamaya gitti. Huyu olmamasına rağmen o gün emirlerinden birine çok öfkelenildi. Öfkeli halde hemen kaleye döndü. Rahatsız oldu. Mizacı bozuldu. Kendi canı ve sancısı ile uğraştı. Vücudunun duyu organları bozuldu. Tabiatı değişti. Bir hafta halkın karşısına çıkmadı. Halksa onun oğlunun sünnet düğünü sebebi ile yapılan eğlenceler ve oyunlarla meşguldü. Oysa diğer taraftan kendisi canının derdine düşmüştü. Bu sevinç yerini hüzne bıraktı. Mizah yerini ciddiyete terk etti. Melik Nureddin nefes alamaz hale geldi. Konuşamıyordu. Boğaz ağrısının gereği buydu. İbnü'l Esir, Nureddin Mahmud'un hastalık sürecini şu şekilde anlatmaktadır: *"et- Tabibu'r-Rahbi adı ile tanınan ve uzman hekimlerden olup Nureddin'i tedavi eden bir tabip bana şunları anlattı: "Nureddin, ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka tabipleri çağırdu. Dimaşk Kalesi'nde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde kilitlemişti. Ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbadet için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa yakalanmış ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip o vaziyette görünce hastalığın ağırlaşınca kadar seni hiç beklemeden buradan alıp geniş ve aydınlık bir yere götürmemiz gerekir, dedim. Bu hastalık hakkında bilgisi vardı. Hemen tedaviye başladık. Kan aldırmasını tavsiye ettik, bunun üzerine bize, altmış yaşındaki bir adam kan aldırılmaz dedi ve kabul etmedi. Biz de başka tedavi usulleri uyguladık, fakat ilaç hayretmedi. Hastalık ilerledi ve öldü." Allah rahmet eylesin."* Nureddin Mahmud 11 Şevval 569'da (15 Mayıs 1174) tarihinde bu hastalık dolayısıyla vefat etti. Cenaze namazı Dimaşk'ın kale Camii'nde kılındı. Sonra Havvasın Kapısı ile Hiyemiyyin Kapısı arasındaki yol üzerinde Hanefiler için yaptırmış olduğu medresenin avlusundaki türbeye nakledildi. Mezarı orada bulunup ziyaret edilmektedir. Oraya boğaz hastalığı yüzünden vefat etmiş olduğundan Şehid Nureddin'in mezarı denilmektedir. İbn El Esir, İslam Tarihi el Kâmil Fi't Tarih Tercümesi, C. IX, Çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağırakça, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987, 398-399, İbn Kesir, Büyük İslam Tarihi, C.XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s.503,

Bu anlaşma 10 yıl süreyle yürürlükte kaldı. Elbette ki II. Kılıç Arslan'ın bu anlaşmanın bütün maddelerini harfiyen yerine getirdiğini söylemek doğru olmaz. Kaldı ki zorluklar karşısında mecburen imzalanan anlaşmalar da Bizans Devleti de anlaşma maddelerine riayet etmemiştir. Mesela Romanos Diogenes ve Alparslan arasında imzalanan anlaşma hükümleri yerine getirilmemiştir. Bunun yanı sıra Myriokephalon Savaşı sonrasında da Bizans Devleti Selçuklu Devleti ile yapılan anlaşmaya tam olarak riayet etmemiştir. (Gregory Abû'l Farac, 1987: 418, Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, 2000: 23).

Bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki süreçte özellikle II. Kılıç Arslan Anadolu Türk birliğini kendi devletinin çatısı altında birleştirmeyi başardıktan sonra bu anlaşmanın yüklediği ağır sorumluluklardan kurtulmak istemiş, bunun için kendisine bağlı olan Türkmenler'i sürekli olarak Bizans arazisine akınlar yapmaları konusunda telkin etmiş aynı zamanda da Bizans'ın rakibi olan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa gibi isimlerle Manuel'e karşı iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak bir taraftan da Bizans'a karşı yine de ihtiyatı elden bırakmamış ve İmparatora gönderdiği elçiler vasıtasıyla aralarındaki dostluğa verdiği önemi göstermeye çalışmıştır. (Chalandon, 1912: II, 465).

Selçuklu-Bizans münasebetlerinin bozulmasının asıl nedeni Eskişehir-Kütahya bölgesinde bulunan ve merkezi otoriteye tam anlamıyla bağlı olmayan Türkmen topluluklarının Bizans arazisine sık sık akınlar düzenlemesiydi. Bizans Devleti ise bu akınları engelleyemiyordu. Dolayısıyla bu akınlardan bıkan bölgenin yerli halkı, özellikle Selçuklulardaki hoşgörüyü de gördükten sonra Selçuklu sultanına sığınıyorlardı. Bizans Devleti ise Selçukluları bu akınların durdurulması için hiçbir adım atmamakla suçluyordu. Manuel, Türkmen akınlarının durdurulması için Konstantinos Gabras isimli bir elçisini II. Kılıç Arslan'a göndermiş ancak bundan da bir netice elde edilememiştir. (Chalandon, 1912: II, 501).

Son olarak, Türkmenlerin Sandıklı Ovası'nı işgal etmesi Bizans için bardağı taşıran son nokta oldu. İmparator Manuel, bu saldırıları durdurmak amacıyla ordusu ile Alaşehir'e kadar ilerlemiş ancak II. Kılıç Arslan henüz kesin sonuçlu bir savaşa girmek istemediği için beylerinden Süleyman'ı İmparatora elçi olarak göndererek, Türkmenler'in bu saldırılarından sorumlu olmadığını ve aradaki anlaşmanın devam ettirilmesini istemiştir. İmparator, Sultanın elçisi karşısında ikna olmuştur. Onun ikna olmasının en büyük sebebi Türkmenler'i cezalandırmak için giriştiği harekâta Sultan'ın herhangi bir müdahalede bulunmamasıdır. Ancak yine de İmparator, II. Kılıç Arslan'dan Türkmenler için gereken önlemleri almasını ve 1162 yılında yaptıkları anlaşmaya uygun davranmasını istemiştir. (Altan, 2002: 630).

Bütün bu durumlar iki taraf arasındaki barış durumunun daha fazla devam etmeyeceğini gösteriyordu. Bizans İmparatoru Manuel, Alaşehir'den İstanbul'a döndükten hemen sonra Türkmenler Bizans topraklarına akınlarına devam etmişlerdir. Denizli ve etrafını yağmalayan bu Türkmenler, Kırkağaç, Edremit ve Bergama'ya kadar da ilerlemişlerdir. Türkmenler'in bütün bu akınlarında II. Kılıç Arslan onları hiç savunmamıştır buna rağmen Manuel yine de bu durumdan II. Kılıç Arslan'ı sorumlu tutmuştur. (Chalandon, 1912: II, 501).

Bu arada Manuel 1174 yılı sonunda, 1162 yılındaki anlaşmanın da maddelerinden biri olan Bizans'a verileceği vaad edilen şehirlerin teslim alınması için hazırlıklara başlamıştır. Bunu haber alan Kılıç Arslan, İmparatora bir elçilik heyeti göndererek, Bizans'a verilmesi vaad edilen bu şehirlerin henüz ele geçirilemediğini bundan dolayı da bu şehirlerin alınması ve Bizans'a teslim edilmesi için Bizans tarafından bir kuvvet gönderilmesini istemiştir. İmparator Manuel, Aleksios Petraliphas komutasında 6000 kişiden fazla bir kuvvet şehirleri almak üzere Anadolu'ya gönderilmiştir. Ancak Kılıç Arslan diğer taraftan da bu şehirlerle de irtibata geçerek, bu şehirleri Bizans Devleti'ne karşı koruyacağını bildirmiştir. Bu şehirler böylece gönüllü olarak Selçuklulara teslim olmayı kabul etmişlerdir. Bu durum karşısında hiçbirsey elde edemeyen Bizans kuvvetleri İstanbul'a geri dönmüşlerdir. (Chalandon, 1912: II, 502).

Bunun üzerine Bizans İmparatoru Manuel, Basile Tzikandelos ve Mikhail Angelos isimli iki komutanını Türkmenler üzerine göndermiş ve bu komutanlar vasıtasıyla Türkmenler'in ele geçirmiş

oldukları bölgelerden geri çekilmeleri sağlamıştır. Aynı zamanda bu komutanlar Edremit, Kırkağaç ve Bergama bölgelerini tekrar ele geçirerek, Türkmenler'in saldırısına uğrayan Denizli'yi de tahkim etmiştir. Bunun hemen arkasından da İmparator, Bizans garnizonları arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla Dorylaion mevkiini de tahkim etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında endişelenen II. Kılıç Arslan, Manuel'e bir elçilik heyeti göndererek, aralarındaki anlaşmaya aykırı olan bu davranışın sebebini sormuştur. Manuel ise II. Kılıç Arslan'dan Danişmendli Zunnûn ve kardeşi Şahinşah'a ait olan toprakların iade edilmesini istemiştir. Bunu II. Kılıç Arslan'ın kabul etmesi mümkün değildi. Savaş artık kaçınılmazdı. Bunun için Sultan bir taraftan bu olası savaşa hazırlanırken diğer taraftan da Dorylaion mevkiinin tahkiminin gecikmesi için Türkmenler'e Bizans kuvvetlerine sürekli baskınlarda bulunmaları emrini vermiştir.(Chalandon, 1912: II, 501).

İmparatorun yanında bulunan, II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah'ın Amasya'daki taraftarlarının yardım istemesi üzerine Manuel Şahinşah'ın yanına Mihhail Gabras komutasında bir ordu vererek onları Amasya'ya göndermiştir. Ancak önce Şahinşah'ın kuvvetleri Selçuklu kuvvetleri karşısında yenilmişlerdir. Gabras ise Amasya önlerine geldiğinde Selçuklu birliklerinin de burada olduğunu görünce bir türlü harekete geçememiştir. Böylece şehir Selçuklular'ın elinde kalmıştır. Bunun hemen arkasından Manuel Thomos isimli bir emirini Kılıç Arslan'a göndererek, ondan şehrin teslimini talep etmiş ancak II. Kılıç Arslan bunu kabul etmemiştir. (Cahen, 1966: 147).

İmparator Manuel Dorylaion mevkiinin inşaatını tamamladıktan hemen sonra bu kez de ordunun geçeceği güzergahta bulunan bir başka önemli mevkiyi Homa'yı yeniden inşa edip, içine de bir garnizon yerleştirmiştir. İmparatorun almış olduğu bütün bu önlemlerin oldukça işe yaradığı görülmektedir. Çünkü alınan bu önlemler sayesinde daha önceden buradan göç eden Bizans ahalisi buraya geri dönmüştür. (Chalandon, 1912: II, 504).

Sultan II. Kılıç Arslan ve İmparator Manuel arasında karşılıklı suçlamalar devam etmekteydi. Nitekim İmparator Sultanı Türkmen akınlarını durdurmamaktan ve kendisine teslim edilmesi gereken şehirleri teslim etmemesinden dolayı suçlarken Sultan da İmparatoru bazı bölgeleri tahkim ettirmesinden dolayı 1161 yılında yapılan anlaşmaya aykırı hareket etmekle suçlamaktaydı. Neticede Manuel, 1176 tarihinde yeğeni Vatatzes'i Papflagonia bölgesine göndermiştir. Vatatzes'in yanında Danişmendli Zunnûn da bulunmaktaydı. Kendisi de Vatatzes'in ardından Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenen törenin ardından büyük bir ordu ile İstanbul'dan ayrılmıştır. (Chalandon, 1912: II, 504).

Manuel'in ordusunun içerisinde Frank, Peçenek, Macar ve Sırp kuvvetleri bulunmaktaydı. 1176 yılında harekete geçen bu ordu 100 yıl önce Diogenes'in Malazgirt'e getirdiği ordu kadar büyüktü. Anadolu Selçuklu Devleti var olmak ya da yok olmakla karşı karşıya bulunmaktaydı. Kılıç Arslan mümkün olan en doğru kararı vermek zorundaydı. Ve sonunda Sultan, meydan savaşı için uygun ortam ortaya çıkıncaya kadar bir yıpratma savaşına girmeye karar vermiştir. (Chalandon, 1912: II, 504).

Kılıç Arslan, Türkmenler ile bir müzakere yaptıktan sonra onları beşer-onar bin kişilik süvari kolları halinde düşmanın yürüyüş güzergahına saldırtmıştır. Bu birlikler, Bizanslılar'a karşı vur-kaç taktiği ile savaşmışlar ve Bizans ordusunda çok ciddi bir tahribat yaratmışlardır. Kılıç Arslan'ın asıl hedefi bu kadar büyük bir düşman birliği ile düz bir bölgede karşı karşıya kalmamak, onları mümkün olduğunca dağlık bölgelere çekebilmektir. Kılıç Arslan bu hedefinde başarılı da olmuştur. İmparator, Türkmenler'in saldırılarından o kadar bunalmıştır ki Denizli'den çıktıktan sonra Miryakefalon bölgesinde Hayran Gölü ile Kumdanlı arasındaki geçide girmek zorunda kalmıştır. Kılıç Arslan ise önce düşmanın geçidi geçip iki tarafı sarp yamaçlı vadiye girmesini beklemiş, düşman bu vadiye girer girmez de geçidin başını tutarak, her yandan hücum emri vermiştir. (Güngör, 1984: 97).

Her yandan üzerlerine ok yağın Bizanslılar kaçıp sığınacak bir yer bulmakta dahi güçlük çekmişlerdir. Türk süvari ve piyade birlikleri ise vadiye girip, dağılan düşmanı kılıçtan geçirmeye başlamışlardır. Ancak tam bu esnada, Türkmenler, Bizanslılar'a ait savaş ağırlıklarını görmüşlerdir ve bunları yağmalamaya girişmişlerdir. Bu durum, Bizans ordusunun da imhasının gecikmesine sebebiyet verdi. İmparator, bu durum karşısında II. Kılıç Arslan'a haber göndererek, barış istedi.

Kılıç Arslan ise bu esnada ayaklarındaki şiddetli ağrılardan muzdaripti ve bundan dolayı da savaş meydanındaki durumu tam olarak tahlil edememişti. Ayrıca Türkmenler'in itaatsiz davranışları da canını sıkıyordu. Bundan dolayı da İmparator'un barış teklifini kabul etti. (Güngör, 1984: 98).

İki taraf arasında yapılan müzakereler sonrasında İmparator tarafından Gümüşsu/Homa ve Eskişehir kalelerinin yıkılması ve Bizans Devleti, Selçuklu Devleti'ne yüklü miktarda savaş tazminatı ödeyecekti. (Turan, 2005a: 234). Manuel'e anlaşmanın imzalanmasından sonra İstanbul'a dönmesi için yanına 3 refakatçi verildi ancak anlaşmanın yapılmasından memnun olmayan Türkmenler yol boyunca Manuel'e saldırılarını devam ettirdiler. Aslında bu konuda haklı tarafları da vardı. Çünkü meydana kazanılan zaferden istenilen siyasi neticeler ne yazık ki elde edilememişti.

Anlaşma sonrasında Manuel anlaşmanın şartlarından bir kısmını yerine de getirmemiştir. Sultana yüklü meblağda bir altın göndermiş, Sublaion şehri surlarını yıkmış ancak Eskişehir mevkiini yıkmamıştır. Sultan II. Kılıç Arslan elçiler vasıtasıyla Manuel'e anlaşma maddelerini hatırlatmasına rağmen o zor şartlar altında imzaladığı bir anlaşmayı umursamayacağını ifade etmiştir. Bundan dolayı da Selçuklu kuvvetleri ileri hareketlerine devam etmiş ancak bu kez Manuel'in kendisi harekete geçmeyerek, yeğeni İonnes Vatatzes'i Selçuklu birlikleri üzerine göndermiş ve mücadelesini bu şekilde devam ettirmiştir. (Turan, 2005a: 234).

SONUÇ

II. Kılıç Arslan tarafından uygulanan iç ve dış siyasi politika Anadolu'nun Türkleşmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Süleyman Şah ve I. Kılıç Arslan tarafından uygulanan politikalardan ne yazık ki olumlu bir netice elde edilememiştir. Çünkü bu iki hükümdar da henüz devlet sağlam temeller üzerine oturtulmadan doğuya doğru genişleme siyaseti gütmüşlerdir. Bu durum Süleyman Şah ve I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermiştir. Sultan Mesud ve II. Kılıç Arslan ise yapılan bu hatalardan ders çıkarmışlar ve daha ihtiyatlı politikalar takip etmişlerdir.

II. Kılıç Arslan öncelikle iç siyasetini sağlamlaştırmış ve Anadolu'da Türk birliğini sağlamıştır. Bunun için de ilk olarak, bu amacının önünde engel olarak gördüğü kardeşi Şahinşah'ı ve Danişmendliler Beyliğini ortadan kaldırmıştır. Yine Anadolu topraklarında yaşayan Ermeniler de Anadolu siyasi birliğinin gerçekleştirilmesi açısından kontrol altına alınmıştır. Süryaniler ise, Selçuklular'ın hoşgörüsünü görerek, kendiliklerinden Selçuklular'ın hakimiyetleri altına girmişlerdir. II. Kılıç Arslan, Anadolu Türk birliğini gerçekleştirmek için dış politikasında bazı tavizler de vermek zorunda kalmıştır. Nitekim, Selçuklu Devleti'ne karşı Bizans'ın başını çektiği ittifakı 1162 tarihinde İstanbul'a giderek, etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Bu sayede hem Bizans'tan gelecek tehlikeleri önlemiş hem de Anadolu Türk birliğinin sağlanması için önemli bir adım atılmıştır.

İçeride kendisini hızla toparlayan II. Kılıç Arslan, Bizans'a karşı yeniden harekete geçmiştir. Bizans, Selçuklular açısından hâlâ büyük bir tehlikedir. Kılıç Arslan 1176 tarihinde Bizans İmparatorluğu'na karşı Türk tarihinin en büyük vatan savunmasını yapmıştır. Bizans Devleti, Miryokefalon Savaşı'nda almış olduğu mağlubiyet sonrası Anadolu'yu tekrar ele geçirme hayallerinden vaz geçmek zorunda kalmıştır..

KAYNAKÇA

Abdulkasım, Kasım; "Beytü'l Makdis Bölgesi"nde Eyyubiler'in Haçlılara Karşı Mücadelesi", *USES*, 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır 1996, s.75-86.

Ahmed B. Lütfullah Münecimbaşı; **Camiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

Ahmed bin Mahmud, **Selçuk-Name II**, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1977.

Alptekin, Coşkun; "İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği)", **Tarihte Türk Devletleri**, C.II, Ankara 1987, s.476-480.

- Alptekin, Coşkun; "Türkiye Selçukluları", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s.209-406.
- Altan, Ebru; "Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı'nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Ankara 2002, s.630-634.
- Altan, Ebru; **II. Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK, Ankara 2003.
- Anna Komnena, **Alexiad**, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1996.
- Anzerlioğlu, Yonca; "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.218-230.
- Arı, Kemal; "Emir Çaka: Çaka Bey ve İlk Deniz Feneri", **İzmir Kent Ansiklopedisi**, C.I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2013, s.36-48.
- Baştav, Şerif; "Bizans ve Haçlı Seferleri" **UHSS**, (23-25 Haziran 1997), TTK, Ankara 1999, s.60-61.
- Baykara, Tuncer; **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974.
- Cahen, "Une Famille Byzantine au Service des Seldjuquides D'Asie Mineure", **Polycronion Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag**, Heidelberg 1966, s.145-149.
- Cahen, Claude; **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yıldız, TTK, Ankara 1992.
- Chalandon, Ferdinand; **Jean II Comnene (1118-1143) et Manuel I Comnene (1143-1180)**, II, Paris 1912.
- Choniates Nicetas, **City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates**, Translated by: Harry J. Magoulias, Detroit 1984, Türkçe Çev. Fikret İşıltan, **Historia (İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Ankara 1995, Türkçe Çev. Işın Demirkent, **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)**, İstanbul 2004; **Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)**, İstanbul 2006).
- Çay, Abdulhaluk; **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Çay, M. Abdulhaluk; **Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalos) Zaferi**, İstanbul 1984.
- Demirkent, Işın; "Türk Yaşam ve Kültürünün Bizans'a Etkilerinden Birkaç Örnek", **Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, Bildiriler**, İstanbul 2000, s.145-154.
- Demirkent, Işın; **Bizans Tarihi Yazıları**, Dünya Kitapları, İstanbul 2005.
- Downy, G.; "Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1453", **Speculum**, 30 (1955), s.596-600.
- Er, İbrahim Halil; **Cennet Doğu'da Bir Yerdedir, Haçlı Seferleri'nin Değişen Yüzü**, Elips Kitap, Ankara 2006.
- Erdem, İlhan; "Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C.VI, s.383-424.
- Erer, Raşid; **Türlere Karşı Haçlı Seferleri**, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2002.
- Fulcherius Carnotensis, **Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi**, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Gordlevski, V.; **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.
- Göktaş, Lütfullah; "Katolik Kilisesinin Ekümenik Konsil Metinlerinde Haçlı Seferleri", **USES**, 23-24, Kasım 1996, Diyarbakır 1996, s. 83-84.
- Gregory Abû'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğruol, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Güngör, Erol; **Tarihte Türkler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1984.
- Holt, P.M.; **Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıl'dan 1517'ye Yakın Doğu**, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- Ive II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi**, Notlar: H.A.R. Gibb, Çev. Vedii İlmen, Yaba yayınları, İstanbul 2005.

- Ionnes Zanos, **Epitome Historian**, Yay. Iordones Gregoriades, Atina 1999, s.257,
- İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l Ala'ıye (Selçuk Name I)**, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbn El Esir, **İslam Tarihi el Kâmil Fi't Tarih Tercümesi**, C. IX- X, Çev. Abdülkerim Özyayın, Ahmet Ağırakça, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.
- İbn Kesir, **Büyük İslam Tarihi**, C.XII-XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
- İlgüzel, Müçteha; "Çaka Bey", **İ.A.**, C.VIII, İSAM, İstanbul 1993, s.186-188.
- Kafalı, Mustafa; **Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi**, Berikan Yayınları, Ankara 1997.
- Kafesoğlu, İbrahim; "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?" **Tarih Dergisi**, İstanbul 1984, s.55-60.
- Kafesoğlu, İbrahim; "Selçuklular", **İslam Ansiklopedisi**, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.353-373.
- Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsayeretü'l-Ahyâr**, Türkçeye Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Kinnamus, John; **Deeds of John and Manuel Comnenus**, İngilizce Çev. Charles M. Brand, New York: Columbia University Press 1976; Türkçe Çev. Işın Demirkent, **Ionnes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Koca, Salim; **Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Koca, Salim; **Türkiye Selçuklu Tarihi (Malazgirt'ten Miryakefelon'a)**, Berikan Yayınları, Ankara 2016.
- Koca, Salim; **Türkiye Selçukluları Tarihi**, C.II, Karam Yayınları, Çorum 2003.
- Kotan, Necati; **Türk ve İslâm Âlemine Karşı Haçlı Seferleri**, Kemal Matbaası, Adana 1974.
- Köprülü, Mehmet Fuad; "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları Umumi Bir Bakış", **Tarih Araştırmaları I**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.74-161,
- Kurat, Akdes Nimet; **Çaka Bey**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.
- Lilie, Ralph-Johannes; "XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri", Çev. Yusuf Ayönü, **Tarih incelemeleri Dergisi**, XX, (1), Temmuz 2005, s.197-209.
- Maalouf, Amin; **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, Telos Yayınları, İstanbul 1998.
- Merçil, Erdoğan; **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 1993.
- Mirmiroğlu, V.L.; İstanbul'un Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s.10-11-19.
- Muhammed b. Ali Azimi, **Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430-538= 1038/39-1143/44)**, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.
- Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, C.II, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978.
- Parlak, *Türkmen*; **Ege Denizinde İlk Türk Derya Beyleri**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1979.
- Roux, Jean Paul; **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Setton, M.K.; "Nureddin'in Faaliyeti", Türkçe Çev. K.Y. Koprıman, **TAD**, C.IV, S.6-7, Ankara 1966, s.505-520
- Sevim, Ali; **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Sevim, Ali; Yaşar Yücel; **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Tezel, Hayati; **Anadolu Türklerinin Deniz Tarihi**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1973.
- Turan, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005a.

- Turan, Osman; “Kılıç Arslan II. İzz Al-Din”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s.688-703.
- Turan, Osman; **Selçuklular ve İslamiyet**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005b.
- Turan, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- Turan, Osman; **Türkler Anadolu’da**, Hareket Yayınları, İstanbul 1973.
- Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor’un Zeyli**, Çev. Hrant. D. Andresyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Usta, Aydın; **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- Ülker, Necmi; “Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Örneği”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.288-235.
- Yinanç, Mükrimin Halil; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.
- Zachariadou, E.; “Holy War in the Aegeon During the Fourteenth Century”, **Mediterranean Historica Review**, Vol.I, London 1989, s.212-220.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 385-408, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 25.03.2019 **Kabul Tarihi:** 30.06.2019

OSMANLI DEVLETİ'NİN YERALTI SAVAŐCILARI: LAĞIMCILAR

Underground Warriors Of The Ottoman State: Sappers

Filiz YILDIRIM*

ÖZ

Osmanlı Devleti, tarihi boyunca çıkmış olduğu seferlerde, çeşitli savaş taktikleri uygulamıştır. Baskın, hilal vs. gibi stratejilerle parlak başarılarla imza atan devlet, ihtiyaç halinde farklı yollara da başvurmuştur ki bunun en bariz örneği yeraltındaki tünel çalıőmalarıdır. Adına *lağım* denilen bu strateji sanatı örneği ile özellikle alınması güç kalelerin fethi mümkün olmuştur. Eğitilmiş ve disiplinli lağımcıların, günlerce toprak altında inşa ettikleri yolların bitiş noktasında, lağım hazinelerine tam bir tedbir ve nizam üzere yerleőtirdikleri mayınlar, toprak üstünde eş zamanlı yapılan muharebeleri büyük oranda desteklemiőtir. Ağır koşullar altında büyük sorumluluklara sahip lağımcı askerler, hedefe ulaşmak uğruna bazen kazdııkları tünellere cansız bedenlerini de bırakmıőlardır.

Bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin bilhassa Balkan coğrafyasında ve Osmanlı Avrupası'nda gerçekleştirdiği lağım muharebeleri üzerinde, genel bir bakış açıısıyla durulmuştur. Bunun yanında lađımcıbaőı ve lağımcılar (dirlikli ve maaőlı) hakkında verilen bilgilerden sonra, lağım muharebelerinin alet ve mühimmatları ile daha ziyade Balkanlar'dan temin edilen iş gücü kaynağına dikkat çekilmiştir. Öte yandan devletin bütün kurumlarıyla bozulmaya başladığı 18. yüzyılda, lağımcıların müdahil olduğu bazı askeri ve sosyal problemler örnekleleriyle açıklanmıőtir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Lağımcı Ocağı, Lağımcılar, Lağım Muharebeleri, Balkanlar

ABSTRACT

The Ottoman State implemented various fighting strategies in its campaigns throughout its history. The state, which gained brilliant successes with strategies such as surprise and pincer movements etc., also adopted different ways when the need arose. Underground tunneling is the most apparent example of this. With this example of the art of strategy, which is called sap, the conquering of castles that were especially difficult became possible. The mines that were placed in sap deposits at the endpoint of the tunnels, which were built underground for days by the trained and disciplined sappers with the utmost precaution and order, greatly supported the concurrent battles fought above the ground. Sapper soldiers, who had significant responsibilities under harsh conditions, sometimes left their own dead bodies in the tunnels they dug for the sake of achieving their aims.

In this study, the sapper wars of the Ottoman State, particularly those fought in the Balkan region and the Europe of the Ottoman reign, were emphasized with a general point of view. Furthermore, following the information presented about the head of the sappers and sappers (with wage and salary), the attention was drawn to the source of the workforce obtained from the Balkans with the equipment and ammunition of sapper wars. On the other hand, in the 18th century when the state started to collapse with all its institutions, several martial and social problems where the sappers were involved were explained with their examples.

Keywords: The Ottoman State, Sapper Organization, Sappers, Sapper Wars, the Balkans

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ
e-posta: fyildirim@firat.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0002-0002-6626-8531>

Giriş

Sözlük anlamı yer altındaki üstü örtülü hendek¹ olan *lağım*; Osmanlı ıstılahında tabya ve kaleleri ele geçirmek için, yer altında açılan tünellere barut yerleştirmek suretiyle, kale bedenlerinde gedikler açmak ve düşman ordugâhına zarar vermek amacıyla kullanılan bir tabirdir². Bu işi yapan askeri sınıfa *lağımçı* denilmektedir. Lağımçılar; kale muhasara ve muhafazasında, düşman mevkillerine en yakın ve en uygun mahallin tespitini yapıp, ilgili yere doğru dehlizler yani yer altından yollar kazarak, bölgenin infilak edilmesini sağlarlardı³.

İnfilak edilmesi amaçlanan bölgeye doğru tünel açma işine *lağım bağlama*, buraya barut koyarak ateşlemeye ise *lağım atma* denilmektedir⁴.

Yeraltından hedefe gidilirken, çeşitli kollara doğru kazı çalışmaları yapılırdı. Bu kolları birbirine bağlayan büyük salona *divanhane* adı verilmektedir. Divanhaneden sağa ve sola doğru açılan lağım, *dirsek*; dirsekleri takiben barutu yerleştirmek için açılan çukurlar ise *hazine*⁵ ya da *furnel*⁶ olarak tabir edilmektedir.

Tarih boyunca kale kuşatmalarında sıkça kullanıldığı anlaşılan bu yöntem, Osmanlılar dışındaki diğer bazı Türk-İslam devletlerinin⁷ yanında, başka medeniyetlerde de rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin selefi Selçuklu Devleti'nde, lağım ve kuşatma tahkimatları gibi istihkâm teknikleri kullanılmıştır. Öte taraftan çağdaş devletlerarasında, askeri bilgi ve deneyim akışının doğal bir sonucu olarak, Bizans bilgi birikiminden de istifade edilerek lağımçılık yöntemleri kullanılmış ve zamanla geliştirilmiştir⁸.

Osmanlı Devleti'ndeki bu askeri teşkilatın müstakil bir ocak olarak ne zaman teşekkül ettiğine dair net bir bilgiye tesadüf edilmese de Çelebi Mehmed zamanından itibaren, lağım tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir. Lağımçı Ocağı'nın da kesin olmamakla beraber İstanbul'un fethini takiben, Fatih Sultan Mehmed zamanında kurulduğu düşünülmektedir⁹.

Lağımçılar ve Özellikleri

Osmanlı'daki lağımçılık, mühendislik yolunda ilerlemeyi sağlayan önemli bir meslek idi¹⁰. Lağımçı Ocağı'na mensup her bir nefer lağımçının, hendese ve mimari sanatlarda ilim sahibi olması şarttı¹¹. Lağım fennini öğrenmeden, lağımçı olunamazdı. Zira bir nevi askeri mühendis olan lağımçılar, kale kuşatmalarındaki *lağım muharebelerinde* savaşın seyrini değiştirecek kadar önemli görevler üstlenirdi¹².

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 958.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2004, s. 347.

³ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 6, 63.

⁴ Abdülkadir Özcan, "Lağımçı Ocağı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, s. 49.

⁵ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, İstanbul, 1249 (1833), s. 2-3.

⁶ Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (Türkçe'ye Çeviren: M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkanıharbiye Matbaası, Ankara, 1934, s. 169.

⁷ A. Özcan, "Lağımçı Ocağı", s. 49.

⁸ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 18.

⁹ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, s. 348; A. Özcan, "Lağımçı Ocağı", s. 49.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara, 1988, s. 131..

¹¹ M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, s. 348.

¹² Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 6, 63.

Lağımçıların, toprağın yapısı ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Öyle ki yeraltı geçitleri kazılırken, toprağın kumlu olup olmadığının göz önünde bulundurulması şarttır. Zira kum oranının fazla olduğu topraklar, siper kazmaya uygun değildir¹³.

Lağımın açılmaya başlandığı yerden, barutun yerleştirileceği hazineye kadar olan mesafe; kangal ipler¹⁴, *veted* denilen kazıklar ya da demir mihlar yardımıyla ölçülürdü¹⁵. Mahir ve cesur bir lağımçı tarafından kangal ipin ucuna bir taş bağlanarak ip, infilak edilecek duvar dibine kadar fırlatılır ve ipin orada sabit kalması sağlanırdı. Lağımçı, bu işi ya ayakta ya da karn üstü toprağa uzanmış bir vaziyette yapmaktaydı. Barutların yerleştirileceği noktaya atılan ip taşın yardımıyla gerilirken, fazla olan kısmı kesilirdi. Böylece mesafenin ölçüsü alınmış olurdu. İpin gerisinde ve istikameti üzerinde, mesafeye bağlı olarak üç ayrı nokta tayin edilir ve hattın çıkışına doğru kazma işlemi gerçekleştirilirdi¹⁶. Mesafenin harita üzerindeki ölçüsü *plançete* aletiyle; yine bu mesafenin yükseklik ve alçaklığı *irtifa* denilen cisimle belirlenmekteydi¹⁷.

Bu işlemden sonra, bir mayın için gerekli olan barut miktarının tespiti yapılırdı. Bu miktar, toprağın kalınlığına ve ağırlığına göre değişkenlik arz ederdi. Mayını yerleştirmek ve ateşlemek de ustalık ve dikkat gerektiriyordu. Mayın en yakın yere uzunluğu dikkate alınarak yerleştirilir ve lağımçılar, çevik hareketlerle geri çekilirdi. Patlayan mayının etkisiyle istihkâm yapıları, mekanizmalar tahrip olur, surlarda gedikler açılırdı¹⁸. Bu lağım faaliyetlerinin savaşlardaki faydası büyüktür. Zira muhasara vakitlerinde düşman güçleri toplu halde karşı saldırıya geçer geçmez lağım atılırdı. Patlayan barutlar, karşı tarafın askeri gücünü ve siperlerini büyük oranda yok ettiğinden, tabya ya da kalelerin alınması kolaylaşır¹⁹.

Resim 1: Lağımçı²⁰

Lağımçıların, savaş meydanlarındaki maharetleri gördükleri teorik ve pratik derslerin bir sonucudur. Nazari bilgileri pratikte destekleyen bu askeri sınıf, ordu seferde olmadığı zamanlarda, çeşitli talim ve denemeler yapmaktaydı. Hatta zaman zaman padişahın da huzurunda talimlerde bulunurlardı. Nitekim 1734 yılında İstanbul lağımçılarından 20 amele, Sadabad adlı mahalde, lağım-ı hafriyat hizmetini Sultan I. Mahmud'un huzurunda eda etmişlerdir²¹. Lağımçıların, aralıksız yaptıkları idmanlar onları çok kuvvetli, çevik, sıhhatli yaptığı gibi, mücadele ve hareketi gerektiren işlere karşı gayet kabiliyetli bir hale getirmektedir.

Onların temel görevi düşman surları ve tahkimatının altına uzanan tüneller kazmak, buralara mayınlar yerleştirmek ve bu mayınları önceden kararlaştırılan bir zamanda patlatmaktır. Kale bedenlerinde gedikler açarak, askere geçit hazırlayan bu personel, karşı lağımçılık görevini de

¹³ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 512.

¹⁴ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 6, 63.

¹⁵ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 9; G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İhitiatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 168.

¹⁶ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 6, 63.

¹⁷ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 10.

¹⁸ G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 511.

¹⁹ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 3.

²⁰ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, (Birinci cilt, 19 numaralı resim). Eserde, resimler için ayrılmış kısımlara sayfa numarası verilmediğinden, ilgili yerlerdeki referansların resim numaraları ile verilmesi uygun görülmüştür.

²¹ BOA, C. AS. 1025/44932, 29 Ca. 1147 (27 Ekim 1734).

üstlenirdi. İlaveten sahra istihkâm görevleri olarak ifade edilen mevzi kazmak, silah mevzii ile tabyası hazırlamak ve diğer toprak tahkimatlarının inşası da onlara bırakılmıştır. Personelin yetersiz olması durumunda, madencilerle desteklenen lağımıcılar, seferlerin en önemli mühimmatlarından olan toprak için toprak tabyalar da hazırlardı²².

Doğrudan muharebe ile ilgili olmasa da Osmanlı yönetimi, lağımıcıları sivil inşaat ve bayındırlık faaliyetlerinde de kullanmıştır. Lağımıcıların teknik bilgileri yol, köprü ve su kanalları gibi inşaat faaliyetlerinde, orta seviyede usta ve ekip başı görevleriyle faydalı olmuştur²³.

Dirlikli Lağımıcılar

Kale kuşatmalarının en önemli askeri birliği olan lağımıcıları iki grupta incelemek mümkündür. Birincisi, Cebecibaşı'nın komutasında Cebeci Ocağı'na mensup olan ücretli askeri birliktir. Bunların maaşları buldukları bölgelerin haslarından, mukataa ve nüzul bedellerinden karşılanırdı. İkinci ve büyük çoğunluk ise Lağımıcıbaşı'nın emrinde, tasarruflarına bırakılan tımar ve zeametlerle geçimlerini sağlardı. Ulufeli lağımıcılar, terfi ettiklerinde kendilerine zengin tımarlar tahsis edilirdi. Bunların yanında gönüllü lağımıcıların da sefere iştirak ettiği görülmüştür²⁴.

Barış zamanlarında, geçim vasıtaları olan dirlikler ile meşgul olan lağımıcılar, vefat ettiklerinde yürürlükte olan kanun gereği dirlikleri hariçten birine verilmezdi. Eğer vefat eden lağımıcının bir çocuğu var ise dirliğin tasarrufu tamamen ona bırakılırdı. Ancak çocuk sayısı birden fazla ise dirlik, çocuklar arasında bölüşülürdü. Mesela Yanya Livası Çernokoşa Nahiyesi Lazışte Karyesi'ndeki 6.000 akçelik tımar, Lağımıcı Mehmed'in ölümü üzerine *mütefennin vukuflu* oğulları Hüseyin ve Hamza'ya *ber-vech-i iştirâk* verilmiştir²⁵.

Kendilerine tımar tevcih edilen lağımıcılar, çocuk sahibi olmadan vefat ettiklerinde mevcut tımarlar, yine aynı işi yapanların tasarruflarına bırakılmıştır. Örneğin Çirmen'e bağlı Pusadlı Karyesi'nde 3.000 akçelik tımarı işleten lağım bağlayıcı Mehmed, *bilâ-veled* vefat ettiğinden lağımıcı mülazımlarından fenninde mahir olan Ahmed'e, tımarı tevcih edilmiştir²⁶. Öte yandan Tırhala Sancağı'na bağlı Alasonya Kazası karyelerinden Dıyasoka'da 22.383 akçelik zeametın tasarrufu Lağımıcı Arslan'ın ölümüyle, Muhammed adlı şahsa bırakılmıştır²⁷.

Henüz hayatta iken çeşitli sebeplerden dolayı, dirliklerinden feragat eden lağımıcıların olduğu da görülmektedir. Mesela Paşa Sancağı, Florina Nahiyesi Presniçe Karyesi'nde bulunan 7.200 akçelik tımar Lağımıcı Ömer'in oğlu Lağımıcı Salih tarafından işletilmekteydi. Salih'in vefatı ile mahlûl kalan tımara, Ali oğlu Ahmed Ağa sunduğu bir arzuhal ile talip olmuştur. Bunun üzerine sefer zamanlarında, orduya iştirak etmek koşuluyla, söz konusu tımar kendisine tevcih edildi. Ancak kısa bir süre sonra, yaşlılığından dolayı tımarı işlemeye muktedir olmadığını belirten Ali oğlu Ahmed Ağa, *tımar-ı mezkûrda kat'a alaka ve medhalim kalmamıştır* diyerek, kendi rızasıyla tımarını Resul oğlu Ahmed'e vermiştir²⁸. Bu şekilde, ihtiyaç duyulan lağımıcılar hazırda bekletilirken, mevcut toprakların boş kalması da önlenmiş olurdu.

²² M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 93-94.

²³ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 95; 1765 yılında Baruthâne-i Âmire'de çıkan büyük yangından sonra, zarar gören binayı tamir için harççı, marangoz, hamal, duvarcı, dülger vs gibi çalışanların yanında 24 lağımıcı da görev almıştır. Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 35; Saraçhane Köprüsü su kemerlerinin temizliği lağımıcılar tarafından yapılmıştır. BOA, AE. SMST. II. 32/3187, 29 Z. 1109 (8 Temmuz 1698).

²⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 131; G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 207; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 63.

²⁵ BOA, AE. SMST. III. 69/5128, 29 Z. 1179 (8 Haziran 1766).

²⁶ BOA, A. NŞT. d. 1351, s. 206, 12 Ş. 1138 (15 Nisan 1726).

²⁷ BOA, A. NŞT. d. 1351, s. 66, 12 Ş. 1138 (25 Aralık 1713).

²⁸ BOA, AE. SMST. III. 2/119, 29 Z. 1183 (25 Nisan 1770).

Lağımçı Ocağı kanunnamesine göre; vefat eden lağımçıların oğlu ya da oğulları, tımarı işleyemeyecek kadar küçük iseler; büyüyüp lağım fenni tahsilini tamamladıktan sonra tımar tasarrufunda bulunabileceklerdi²⁹.

Lağımçı Ocağı, 17. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya yüz tutunca, adeta iş bilmez insanların geçim kaynağı haline geldi. Hal böyle olunca 18. yüzyıldaki çeşitli ıslahat girişimlerinden bu ocak da nasibini aldı³⁰. Devlet, lağımçı personeli hususunda aşağıda da belirteceğimiz üzere, batı eyaletlerinden istifade yoluna gitti. Paşa, Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiye, Avlonya, Ohri, Alacahisar, Selanik, Prizrin, Semendire gibi Rumeli Eyaleti sancakları ile Niğbolu, Çirmen, Kırk Kilise gibi Özi Eyaleti sancaklarına bağlı bazı nahiyelerde, dirlikli lağımçılar olarak kayıtları bulunan, işlerinde mahir 193 lağımçının görevlerine devam etmelerine dair 12 Haziran 1733 yılında Başdefterdar Ali'ye bir emir gönderilerek; yeni bir emre kadar, hariçten lağımçı adı altında hiç kimsenin bu zümreye dâhil edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır³¹.

Lağımçıbaşı

Tımar ve zeamet sahibi olan lağımçıların en büyük amirine, *Lağımçıbaşı* denilmekteydi. Lağımçı Ocağı teşkilatının en büyük unvanına haiz olan bu görevlinin emrinde; *lağımçılar kethüdası* ve *lağımçılar çavuşu* denilen büyük memurlar ve *alemdar* gibi küçük vazifelere sahip ocak erkânı bulunurdu³².

Lağımçıbaşı, başına kırmızı kadifeden kalpak takardı. *Nimten* denilen kollu yelek, şalvar ve kırmızı yemeni ayakkabı giyerdi³³. Dirlik sahibi lağımçılar gibi, Lağımçıbaşı da seferlere at ile katılırdı³⁴.

Buldukları makam gereği, kendilerine yüksek zeamet tevcih edilirdi. Mesela 18. yüzyılın ilk çeyreğinde 24.500 akçeye mutasarrıf Lağımçıbaşı Mustafa, aynı zamanda Niş Kalesi'ni güçlendirmek için ihtiyaç duyulan mimarlık görevine de atanmıştır³⁵.

Lağımçıbaşı, sefer vakti yaklaştığında, merkezden gönderilen emir gereği belirlenen mahallerden istenilen sayıda dirlikli ya da ulufeli lağımçı neferlerini tedarik etmekle mükellefti³⁶. Kale muhasaralarında lağım için uygun mahallin tespiti, lağım bağlama ve lağım atma faaliyetlerinin en hızlı ve en doğru şekilde yapılmasından sorumlu yegâne isimdi.

Bu görevlerinin yanında, barış zamanlarında dirlikli lağımçıların amirliğini üstlenirdi. Mahlûl kalan dirliklere yapılan tevcihler, Lağımçıbaşı'nın arzı ile gerçekleştirilirdi. Mesela Çirmen Sancağı'na tabi Akçakızanlık Kazası karyelerinden Saruhanlu ve Küçük'te, 20.000 akçe zeameti

²⁹ BOA, *HAT*. 1454/26, 27 Ra. 1208 (2 Kasım 1793).

³⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 131.

³¹ BOA, *AE. SMHM. I. 162/12248*, s. 1-5, 29 Zilhicce 1145 (12 Haziran 1733). Adı geçen eyaletlerin 18. yüzyıldaki mevcut durumu için bkz. Orhan Kılıç, "18. Yüzyılda Rumeli Eyaleti'ne Yapılan Vali Atamalarının Sistematiik Olarak İncelenmesi", *Archivum Ottomanicum*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016, s. 213- 234; Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 23, Serander Yayınevi, Trabzon, 2017, s. 29-82.

³² Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 63.

³³ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 63.

³⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, c. 1, Kitap 2, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s. 475.

³⁵ BOA, *İE. TCT. 23/2478*, 20 Ra. 1133 (19 Ocak 1721).

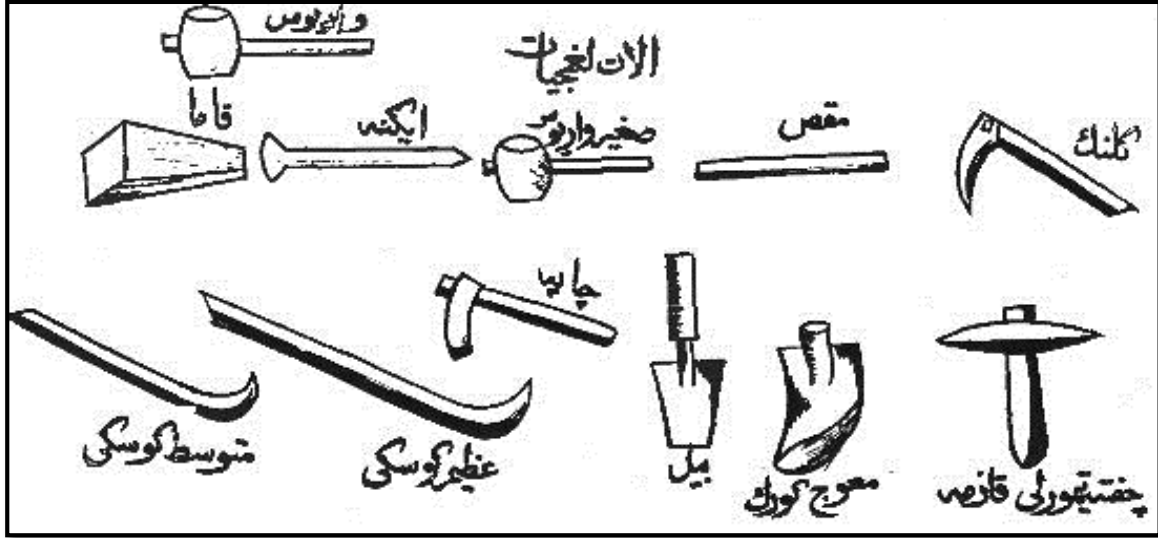
³⁶ BOA, *A. DVNS. MHM. d. 101*, 16/49, Evâsıt-ı C. 1102 (12-21 Mart 1691); 7 Temmuz 1596 tarihli kayda göre; Mimarbaşı Davud, 100 nefer lağımçıyla birlikte 10 hassa mimar, 3 hassa su yolcu, 87 bağa ve neccaran, 10 bıçakçı ve 40 demirciye bağbuğ tayin edilmiştir. BOA, *A. DVNS. MHM. d. 74*, 10/25, 11 Za. 1004 (7 Temmuz 1596); Aralıklarla devam eden Osmanlı-Rus harbinin 1770 yılında, Rumeli'nin sağ, orta ve sol kollarında bulunan kadı, naib, mütesellim ve zabıtların, tımarlı ya da zeametli olan lağımçıların tespitini yapmaları ve mevcut lağımçıların Lağımçıbaşı Hacı Mustafa'nın denetiminde ordu-yu hümayuna katılmalarının sağlanması hususunda ivedilikle çalışmaları emredilmiştir. BOA, *A. DVNS. MHM. d. 168*, 129/494, Evâsıt-ı L. 1183 (28 Ocak - 6 Şubat 1770).

işleten Lağımçı Mustafa'nın ölümü ile dirliği oğlu İbrahim'e lağımçılık üzere, Lağımçıbaşı Mahmud'un arzıyla verilmiştir³⁷.

Osmanlı Devleti, daha sefer başlamadan bütün askeri personelinin iâşesini, düzenli ve büyük bir organize ile temin ederdi. Orduda ekmek, peksimet, zahire vs. gibi gıda maddelerinin yanında, protein değeri hayli yüksek et (guşt) de tüketilmekteydi. 17. yüzyılın son çeyreğinde Lağımçıbaşı'ya verilen günlük et miktarı 2 vukiyye yani 800 dirhem idi³⁸.

Lağım Alet ve Mühimmatı

Kale kuşatmalarındaki lağım muharebeleri, Osmanlı savaş stratejisinin en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Bu muharebeleri gerçekleştirecek insan gücünün yanında, lağım bağlamak ve lağım atmak için gerekli olan alet ve mühimmatın tedarik edilmesi elzemdir. Bu aletler; küçük ve orta boy kamalar, iğne/mil, makas, taş kıran külünkler, büyük ve orta boy küsküler, çapa, bel, eğri kürek, orta ve küçük varyoslar, çifte timurlu kazma³⁹, sivri kazma, çeşitli aletlerin sapları, kazılan toprağı taşımak için sorgun dalından yapılmış sepet⁴⁰ ya da iple çekilmek üzere hazırlanmış hasırlar⁴¹, kangal ip⁴², veted⁴³, karşı lağım çalışmalarını tespit etmek için davul ve hava tahliyesini yapmak amacıyla tulumba ile çeşitli çalışmalarda kullanılmak üzere temin edilen kereste, teneke, el arabası, torba, muşamba, bez, reçine, bıçak, hortum, çember, çiriş denilen macun⁴⁴ vs. gibi araç ve gereçlerden oluşmaktadır.

Resim 2: Lağımçı Aletleri⁴⁵

³⁷ BOA, A. NŞT. d. 1351, s. 228, 25 C. 1142 (15 Ocak 1730).

³⁸ Padişahın bizzat katıldığı 1697 seferinde, ordu kuvvetlerinden olan lağımçıların ağası Mustafa Ağa'ya günlük 2 vukiyye et verilmiştir. BOA, AE. SMST. II. 22/2172, 25 Za. 1108 (15 Haziran 1697). Vukiyye; okka adlı eski ağırlık ölçüsünün diğer ismi olup, 400 dirhemden ibaretti. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 404.

³⁹ Sébastien Le Prestre de Vauban, *Fenn-i Lağım*, (Osmanlı Türkçesi'ne Çeviren: Konstantin İpsilanti), Dârut-Tıbbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, 1208 (1793), s. 6. Fransız General'in bu kıymetli eserinde bazı sayfalara numara verilmemiştir. Bu sebeple, sonraki bazı referanslarda sayfalar numaralı olarak görülmektedir.

⁴⁰ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, (Çeviri: Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 336, 39 numaralı dipnot.

⁴¹ G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 168.

⁴² Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 63.

⁴³ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 9-10.

⁴⁴ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. 6, 8.

⁴⁵ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, Evvelki Resim.

Bunun yanında lağımçıların yollarını aydınlatmaları için meşale, fener ve yel mumlarına ihtiyaçları varken⁴⁶, gidecekleri güzergâhı belirlemek için de bir pusula gerekmektedir. Yer tespitinde kullanılan bu cihazın ortasında, yön ya da rakamlara işaret eden demirden yapılmış hareketli ince bir ibre vardır. İbrenin bir ucu çiçekli ve menevişli (dalgalı) idi. Bu uç, daima kuzey bölgesini işaret etmektedir. Kuzeyin karşı tarafı güney kesimidir. Saat gibi sağa doğru hareket eden ibre, kuzey ve güney kısmının tam orta noktasına geldiğinde doğuyu, karşı tarafı da batıyı göstermektedir. 360 derecelik bu pusula yardımıyla, yeraltından yön tespiti yapılırken; bir yandan da kâğıt üzerinde haritalar çizilirdi⁴⁷. Mesafenin harita üzerindeki ölçüsü de *plançete* aletiyle belirlenirdi. Yine bu mesafenin yükseklik ve alçaklığı *irtifa* ' aletiyle ölçülürdü⁴⁸.

Kale muhasaralarında, lağımçıları adı geçen bu malzemelerle kalenin temelini varana kadar yer altından lağım kazarlardı. Bu lağımın başlangıcından hedef noktaya kadar düz bir şekilde ilerleyip ilerlemediğini de *şakul* denilen alet yardımıyla tespit ederlerdi⁴⁹. Özellikle çok sayıda kazmacının istihdam edilmesi gereken bu çalışmada⁵⁰, kale duvarlarının diplerine açılan çukurlar siyah barut ile doldurulur ve güherçile ile kükürt bileşiminden oluşturulmuş bir madde olan fitiller ateşlenirdi. Böylece duvar havaya uçar ve kalenin fethi kolaylaşmış olurdu⁵¹.

Açılan lağımın havaya uçuracak siyah barut ve barutu ateşlemede kullanılan lağım çubuğu ya da maytap son derece mühimdir⁵². Barutun muhafazası da önem arz etmektedir. Özellikle rutubetten korunması icap eden barut için, lağımın uygun bir mahallinde birbirine bitleştirilmek suretiyle tahtalardan müteşekkil bir sandık imal edilirdi. Bu sandığın, rutubete karşı dayanıklı olması için kalafatlama⁵³ yapılırdı. Kalafattan sonra, hazırlanan sandığın içi yeterli miktarda barut ile doldurulur ve sandık su geçirmeyen bir muşamba ile her tarafından sarılırdı. Bu muşambanın, sandığı içine alabilecek kadar büyük olması gerekmektedir. Lağım hazinesine bırakılan sandığın çevresi, altı ve üstü belirlenmiş ölçülerdeki kerestelerle⁵⁴ kapatıldıktan sonra, en üst kısmı yün ya da toprak dolu torbalar ile döşenirdi. Hazinenin bilhassa ön kısmına dayanıklı ve kalın tahtalarla bir set çekilirdi. Orta hazineden diğer hazinelere doğru zincirleme bir reaksiyonun gerçekleştirilmesi için oluşturulan düzenek, divanhanenin kapısına ve oradan da lağımın ağzına kadar getirilirdi. Geri çekilen lağımçılar, düzeneğin ucunu bir maytap ile bağlayıp, ateşleme zamanını beklerdi. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus; lağım hazinesine taşların karışmamış olmasıydı. Islak ya da hafif rutubetli zemindeki taşların, ısıdıktan sonra patlama ihtimali yüksekti. Doğru zamanda patlatılması gereken mühimmatın, vaktinden önce alevlenmesi bütün tertibatı bozabileceği gibi, lağımçıları kazdıkları kuyulara gömebilirdi⁵⁵.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine – Kavala – Selânik – Tırhala – Atina – Mora – Navarin – Girit Adası – Hanya – Kandiye – Elbasan – Ohri – Tekirdağı*, Kitap 8, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 477-478.

⁴⁷ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 5-6.

⁴⁸ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 9-10.

⁴⁹ G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 168.

⁵⁰ N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 336.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, c. 1, Kitap 2, s. 475.

⁵² N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 336, 39 numaralı dipnot, 340.

⁵³ Kalafat; içeriğinde siyah bir madde bulunan ziftin yanında reçine, katran, üstüğü ve yosun malzemelerinin bileşiminden meydana gelmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Filiz Yıldırım, *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2016, s. 178-184.

⁵⁴ Bu keresteler kullanım amacına ve şekillerine göre taban, baba, lamba, destek ve boyunduruk şeklinde isimlendirilirlerdi. Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 4.

⁵⁵ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 8, 17-18; S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. 6. sayfadan sonraki numarasız sayfa, 8.

Resim 3: Lağım hazinesine yerleştirilmek üzere hazırlanmış sandık⁵⁶

Herhangi bir sebepten sandığın yapılamaması durumunda, barutlar toprak dolu torbalara yerleştirilir ve kolay alevlenip, şiddetini arttırmaya için lağım hazinesi kuru ot ve samanla desteklenirdi⁵⁷.

Lağım mahallinin ve açılan hazinelerin su ile nemden tamamen arınması gerekmektedir. Kazı işlemi yapılan divanhane, dirsek ya da tabanlarda su görülürse, adı geçen yerlerin bir kenarı oluk gibi kazılarak suyun çıkması sağlanırdı. Kazı sırasında suyun tavanda görülmesi durumunda, kösele ya da ziftli muşamba yardımıyla tavan kapatılır ve yine hazırlanan bir oluğa doğru suyun akışı verilerek suretiyle, çalışmalara devam edilirdi. Şayet su hazineden çıkarsa ve barutun hemen patlatılması gerekiyorsa, lağımın tabanında bir kuyu kazılır ve suyun o kuyuya dolması sağlanarak, gerekli önlemler alınırdı⁵⁸.

Osmanlı Devleti'nin hem meydan hem de lağım muharebelerindeki başarısında, barutun ön sıralarda belki de ilk etken olarak gösterilmesi abartılı olmasa gerek. Öyle ki Yemişçi Hasan Paşa'nın telhislerinin birinde "barut olmaksızın, seferler başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur" ifadesi, bunu destekler mahiyettedir⁵⁹. Ordu seferde olmadığı zamanlarda, çeşitli talim ve denemeler için de barut kullanılmaktaydı. Bu nedenle yalnızca savaşta değil, barış zamanlarında da gerek talimler için gerekse humbarahane, tophane, lağımçı vs. gibi kurumların korunması amacıyla baruta çokça ihtiyaç duyulurdu⁶⁰ ve bu durum barut tüketimini arttırdı. Osmanlı sınırları içinde, barutun en önemli bileşeni olan güherçilenin bol bulunduğu İstanbul, Kahire, Bağdat, Halep, Yemen, Karaman, Selanik, Çanakkale, Belgrat, Budin ve Temeşvar barut karhânelerinin kurulduğu en önemli yerlerdendir⁶¹. Adı geçen bu imalathanelerle birlikte irili ufaklı faaliyet gösteren daha birçok karhane sayesinde, 18. yüzyılın başlarına kadar yerel talep karşılanmış ve ana seferler esnasında, savaş alanlarına yüzlerce ton barut nakledilmiştir⁶². Osmanlı Macaristan'ı, yoğun oranda güherçile kaynaklarının bulunduğu bölgede yer aldığından, batıya yapılan seferlerde Osmanlılar, son derece avantajlı bir konumdaydı⁶³. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki mali ve askeri idaresinin merkezi olan Budin'den, Macaristan'daki

⁵⁶ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. Evvelki Resim, Şekl-i Rabi'.

⁵⁷ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. 6. sayfadan sonraki numarasız sayfa.

⁵⁸ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 8.

⁵⁹ Gábor Ágoston, "Sultanın Ordusu İçin Barut: 16. ve 17. Yüzyılların Macaristan Seferlerinde Osmanlı Ordusuna Yapılan Barut Sevkiyatı Hakkında Yeni Kaynaklar", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 205.

⁶⁰ Z. Gölen, *Baruthâne-i Âmire*, s. 260.

⁶¹ G. Ágoston, "Sultanın Ordusu İçin Barut: ..." s. 205-206

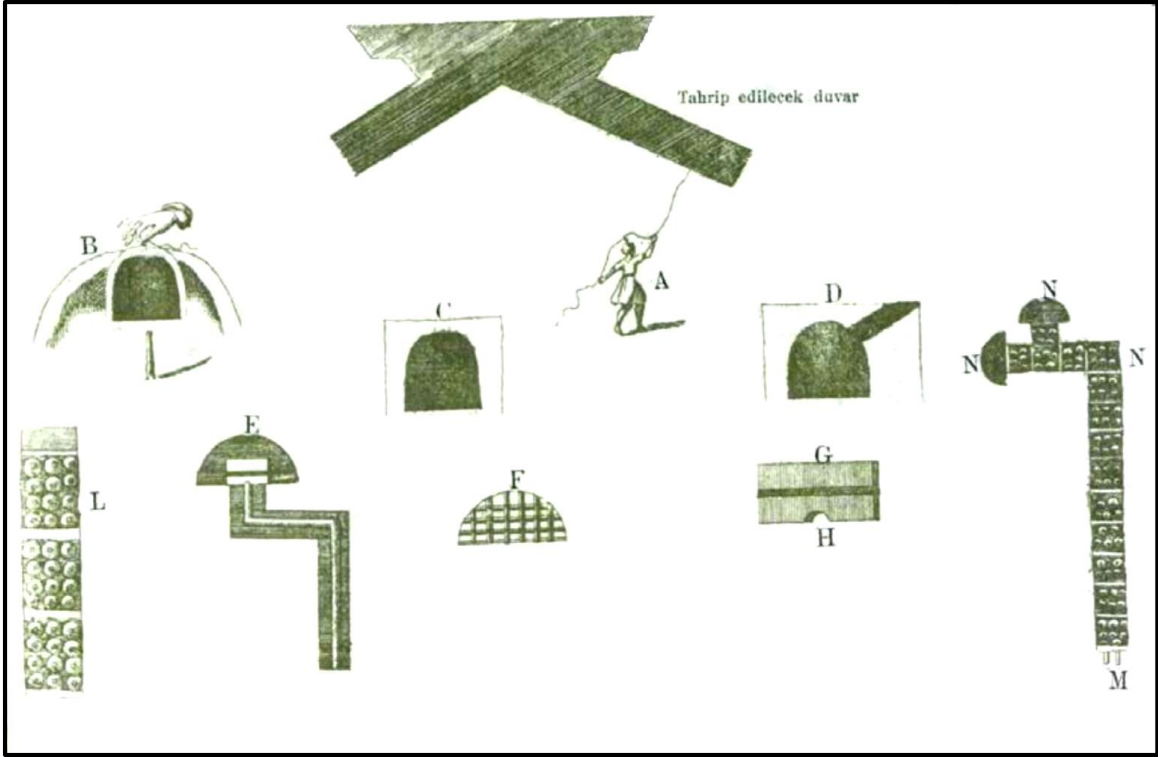
⁶² Gábor Ágoston, "Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve "Askeri Devrim" ", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67.

⁶³ G. Ágoston, "Sultanın Ordusu İçin Barut: ..." s. 208.

Osmanlı kalelerine gerekli barut ve mühimmat sağlanırdı⁶⁴. Avrupa cephesinde gittikçe artan seviyedeki barut ihtiyacı, aynı zamanda Selanik baruthanesi tarafından da karşılanmaktaydı⁶⁵.

Zaruret halinde bu gereksinim hemen karşılanamayacağından, genellikle seferlerden bir yıl kadar önce tedariki yapılırdı. Osmanlı'nın batıdaki serhat bölgeleri olan Macaristan ve Avusturya cepheleri asıl ihtiyacın duyulduğu yerlerdi. Dolayısıyla bu yerlerde lağımçıların konuşlandırılması isabetli bir yaklaşım idi⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin sefer masrafları için çeşitli gelir kaynakları tahsis edilirdi. Bu kaynakların yetersiz kalması durumunda, hazine-i amireye başvurulurdu. Nitekim sefer lağımçılarının alet ve mühimmatları için de bazı sancaklardaki gelirler belirlenmişti. Mesela 1698 yılında sefere iştirak eden lağımçıların kullanacakları mühimmatın ücreti, Filibe ve Tatar Bazarı'ndaki sürsat bedeli akçesinden karşılanmıştır⁶⁷.

Resim 4: Lağım aşamalarını gösteren resim⁶⁸

⁶⁴ Gábor Ágoston, "16. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 222.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 233-251.

⁶⁶ M. Uyar- E.J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 93.

⁶⁷ BOA, AE. SMST. II. 49/4860, 29 Z. 1109 (8 Temmuz 1698).

⁶⁸ A: Lağımçı, ipe bağlı taşı tahrip edilmesi amaçlanan duvara atmaktadır.

B: Lağımçı tapası: Nişangâh gibi oyuklu ve yarık olarak yapılan kurşunlu alettir.

C: Galeri denilen lağım mahallidir.

D: Eğri açılmış ve galeriye hava vermek için yapılmış burğu deliğidir.

E: Furnel denilen barut hazinesidir.

F: Ahşap hazine denilen ızgaradır.

G: Hazinenin ağzını kapamak için oluk denilen iki ağaç kütüğüdür.

H: Alt kütükte olan oluk olup, fitil ismi verilen güherçile ve kükürtlü mum olup, galerinin uzunluğunca yapılmıştır.

L: Galerinin toprak ve torbalarla imledilen bir kısmıdır.

M: Güherçileli mum fitile ateş verilen mahaldir.

İş/İnsan Gücü Kaynağı

Peki, Osmanlı Devleti lağımçı personelini nasıl temin etmekteydi?

Lağımçı Ocağı, Osmanlı askeri sınıfı içinde henüz yeni bir oluşum iken, yetişmiş personeli azdı. Dolayısıyla Balkan madenlerinin işlenmesine yardımcı olmaları ve kalelerde hizmet görmeleri için, civar köylerden eski zanaatkar ve ameleleri istihdam eden devlet, muhasaralarda bunların bilgisinden çokça istifade etti. Sultan II. Mehmed'in farkına vardığı üzere, 1453'te Konstantinopolis duvarlarının altında lağım kazmak için elinde yeterli talimli işgücü bulunmamaktaydı. Bu sebeple Sırbistan'daki Novoberde'den profesyonel madenciler getirtmeye muhtaç olmuştu⁶⁹.

Ocaktaki personelin yetersiz kalması halinde, çıkarılan emirlerle hariçten takviyeler sağlanırdı. Mesela Kanuni Sultan Süleyman, Zigetvar Seferi'ne çıkarken Novoberde, Kratova, Srebreniçe, Vulçitrın, Blasençe ve Zaplana kadılarına gönderdiği hüküm ile adı geçen kazalardan orduya lağımçı ve hendek kazıcı⁷⁰ gönderilmesi talebinde bulunmuştu⁷¹.

Yapılan bu ve benzeri takviyeler, ocağın kalifiye elemanlarla donatılmasına ve zamanla genişlemesine zemin hazırladı. Osmanlı ordusunda gitgide ilerleyen bir faaliyet halini alan lağımçılık, bilhassa kale muhasaralarında seferlerin vazgeçilmez unsuru haline geldi.

Yukarıda değindiğimiz üzere dirlikli lağımçıların yanında, orduda ücret karşılığı çalışanlar da vardı. Sefer zamanlarında, ücretlerini ödemek koşuluyla, mesleğinde mahir lağımçıları orduya dâhil edilirdi⁷². Örneğin 1593 Avusturya seferine İstanbul ve Galata'dan 25⁷³, 1596 Eğri Seferi'nde 500⁷⁴, 1672 Kamanıçe Seferi için İstanbul, Kayseri, Erzurum, Üsküp ve Samakov'dan toplamda 580⁷⁵, 1692 seferi için de İstanbul'dan 50 lağımçı tedarik edilmişti⁷⁶.

Düzenlenecek seferlerden önce, ocağa kabul edilen müslim ve gayr-ı müslim tebaa⁷⁷ içerisinde, tünel açmadaki tecrübe ve yeteneklerinden dolayı Rum, Ermeni ve Bosna Hristiyanlarının yoğunlukta olduğu görülmektedir⁷⁸. Bilhassa Ermeni ustaların lağım konusundaki hünerlerine en iyi

N N N: Lağımın şekli.

G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 169, Resim: Şekil – 11.

⁶⁹ Gábor Ágoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu ve Avrupa Askeri Teknolojisi", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 126.

⁷⁰ *Ur yarar* da denilen bu görevliler, Lağımçı Ocağı'na bağlı olup kalelere ve icap eden diğer yerlere hendek kazmak ve siper yapmakla vazifelidiler. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Kurtuba Kitap Yayınları, Ankara, 2015, s. 257.

⁷¹ BOA, A. DVNS. MHM. d. 5, 648/1820, 19 Za. 973 (7 Haziran 1566).

⁷² G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 207.

⁷³ İstanbul Kadısı'na ve Mimarbaşı Davud'a gönderilen hükümde; 1593 yılında vuku bulan Avusturya Seferi için 40 lağımçıya ihtiyaç duyulduğu; bunlardan mesleğinde yetenekli ve iyi olanlarından 25 tanesinin İstanbul ve Galata'dan seçilmek suretiyle sefere gönderilmeleri emredilmektedir. BOA, A. DVNS. MHM. d. 72, 123/239, 26 C. 1002 (19 Mart 1594).

⁷⁴ Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, c. I, (Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 115.

⁷⁵ G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 207.

⁷⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 132.

⁷⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s. 6, 63.

⁷⁸ G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 95. Osmanlı Devleti'nin gerek lağımçı ve humbaracı ocaklarında gerekse diğer bazı teknolojik alanlarında istihdam ettiği isimlerin yabancı olması Arthur Goldschmidt (Concise History of the Middle East), Bernard Lewis (Muslim Discovery of Europe), Victor Davis Hanson (Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power) gibi bazı oryantalistlerce eleştiri konusu olmuştur. Adı geçen tarihçiler; Osmanlı Devleti'nin batı askeri üstünlüğüne yetişememesinin sebeplerinden birini, Müslümanların batı teknolojisi karşısındaki zayıflığına ve varolan teknolojiyi mükemmelleştirme konusundaki farazi kabiliyetsizliklerine bağlamışlardır. İlaveten devletin teknolojik gelişmeleri yavaş da olsa takip edip, bunları kullanma kabiliyetine sahipken, bilim konusunda yabancılara bağımlı kalmasının anlaşılabilir olduğunu ortak kanaatle ifade etmişlerdir. Ne var ki gözden kaçırılan (ya da üzerinde durulmayan) bir husus var ki o da; Osmanlı Devleti'nin çok sayıda milleti barındıran geniş bir coğrafyaya sahip olmasının getirmiş olduğu avantajlardır. Devletin jeopolitik durumu, devasa arazisi, nüfusu, zengin ekonomik kaynakları elbette bir kültürel melezleme ve bir teknoloji diyalogu ortaya çıkarmıştır. Gerek egemenliğindeki coğrafya üzerinde gerekse diğer coğrafyalarda, ileri

örneklerden biri Kandiye kuşatmasıdır⁷⁹. Kalenin altında yollar açılırken, karşı lağım çalışmaları neticesinde döşenmiş bir mayınlı tuzağa tesadüf edilmiştir. Mayının patlatılması durumunda, Osmanlı lağımçıların da zarar göreceği ihtimalinden dolayı kimse imha etme cesaretini gösteremezken; bir Ermeni lağımçı yakın mesafeden verdiği ateşle lağımı infilak etmeyi başarmıştır. Bu cesaretinden dolayı Serdar-ı Ekrem Köprülüzade Ahmed Paşa tarafından elli altın ile mükâfatlandırılmıştır⁸⁰. Öyle ki bu ustalar muhasara ve karşı muhasara harekâtında emsali olan Avrupalı istihkâm birliklerinden üstünlerdi⁸¹. Özellikle “Lağım atmada mahir” olan İstanbullu Ermeni lağımçılar, Habsburglar’dan daha tecrübeli, daha gayretli ve son derece verimli çalışmaktaydılar. Bu verimliliğin en önemli sebebi, Habsburg ordusundaki lağımçıların aksine bu Osmanlı-Ermeni lağımçıların “oturur konumda çalışmalarından” kaynaklanmaktaydı. Bu vaziyet, aynı işi Avrupalı meslektaşlarına nispetle yarı yarıya daha az zaman ve çaba sarf ederek yapmalarını mümkün kılıyordu⁸².

Öte taraftan, lağımçı istihdamı konusunda Osmanlı Devleti'nin daha organize çalıştığı dikkate şayandır. 1737-39 Osmanlı-Avusturya savaşlarında, savaşın ihtiyaçlarına göre her iki ordu da kendi askeri birliklerini oluşturmuşlardır. Avusturya, kale muhasarası için dört bölüklü bir lağımçı kıtası istihdam etmiştir. 1739 sefer yılı başında, orduda 54 neferden oluşan bir lağımçı bölüğü mevcuttu⁸³. Belgrad Kalesi'nin muhafazasına yönelik en önemli boyutu oluşturan *karşı lağım açma* faaliyeti için, yaklaşık yüz maden ocağından işinin ehli 50 işçi görevlendirilmiştir. Bu işçilerin yeraltında yol açma, kayaların ve duvarların havaya uçurulması hususunda bilgi sahibi olmalarına ihtimam gösterilmiştir⁸⁴. Ancak savaş devam ederken Avusturya ordusundaki lağımçı sayısının yetersizliği gözlerden kaçmamıştır⁸⁵. Bunun yanında savaşın doğal bir süreci olarak, lağımçılar arasında günden güne hastalıkların artması ve bunun sonucunda bazılarının ölmesi, Belgrad'da yeterli lağımçının olmayışı⁸⁶, istenilen lağımçıların temininin fazla külfetli ve zahmetli olması; Avusturya'yı Banat'ın dağlık kesimlerinde bulunan şehirlere yöneltti. Toplamda 1.500 mayıncı ve maden işçisine ihtiyaç varken 264 mayıncı temin edilebilmişlerdir ki bu sayı oldukça yetersizdir⁸⁷.

teknolojiyi temsil ettiği düşünülen askeri teknisyen ve zanaatkarların, devlet bünyesinde çalıştırılması gayet tabiidir ve bu girişim yalnızca Osmanlı Devleti'ne mahsus değildir. Geniş bilgi için bkz. Gábor Ágoston, “İnsicamsız Tarih Yazımı ve İslami Askeri Teknoloji: Avrupa Askeri Devrimi Tartışmaları ve Osmanlılar”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 40; Gábor Ágoston, ““En Kuvvetli” İmparatorluk: Osmanlı Esnekliği ve Askeri Kudret”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-29.

⁷⁹ Marsilli, Türkler'in lağım yapmayı, uzun süren Kandiye muhasarasında memleketin her yerinde bulunan bir takım mühendis ile ustalardan ve bazı Ermeni taşçılarından öğrendiğini ifade etmektedir. Kandiye kuşatmasında lağım bağlama ve lağım atmada büyük hünerler sergileyen Osmanlı lağımçıları arasında, özellikle Ermeni ustalarının bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Kuruluş politikası itibarıyla, geniş coğrafyalara sahip olup kültürel bir melezenme yaşayan devletin, “Osmanlı Ermenileri” ya da “Osmanlı Rumları”ndan istifade etmesi gayet doğaldır. Ancak Kandiye'den önceki kale muhasaraları incelendiğinde, bu faaliyetin yeni olmadığı ve yalnızca gayr-ı müslim tebaanın bulunmadığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Öyle ki lağımçıların müstakim bir ocak olarak teşkilatlanmadan önceki varlıkları, mevcut bilgilere göre 14. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Hatta kültürel mirasın devralındığı Selçuklular'da dahi kullanılan bir yöntemdir. Fransız General Sébastien Le Prestre de Vauban, Kandiye kuşatmasında bulunduğu sırada, Osmanlı lağımçıların çalışmalarını büyük bir dikkatle takip etmiş ve ülkesine döndüğünde askeri alanda istifade edilmesi amacıyla bir eser yazmıştır. Büyük ihtimalle Marsilli'nin bu açıklamaları, Vauban'ın Kandiye günlerinin etkisiyle yapılmıştır. Bkz.: G. Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, s. 168.

⁸⁰ Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1111 / 1660-1703)*, c. I, (Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 104.

⁸¹ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 94.

⁸² Gábor Ágoston, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Sanayisi ve Barut Teknolojisi”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 175.

⁸³ Bu lağımçı birliğinde 1 albay, 1 yüzbaşı, 1 teğmen, 1 başçavuş, 1 lağımçıbaşı, 4 alt rütbeli askeri görevliler, 16 eski lağımçılar, 29 yeni lağımçılar olmak üzere toplamda 54 kişiden oluşmaktadır. Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2008, s. 96, 352.

⁸⁴ H. Karagöz, *Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 229.

⁸⁵ H. Karagöz, *Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 278.

⁸⁶ H. Karagöz, *Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 280.

⁸⁷ H. Karagöz, *Belgrad'ın Geri Alınması*, s. 281.

Osmanlı Devleti, lağımçı personelini yer yer Anadolu'dan temin etse de, genel olarak Balkan şehirlerine yönelmiştir. Mesela Sultan IV. Murad, Bağdat'a yapacağı sefer hazırlıklarında ihtiyaç duyduğu lağımçıları Vulçitrın ve Delvine sancaklarından temin etmiştir. Vulçitrın Sancağı'ndaki mukataat karyelerinden temin edilecek 100'er nefer lağımçının her birine 10'ar bin akçe ücret verilmek üzere sefer-i hümayuna katılmaları sağlanmıştır⁸⁸. Öte yandan Delvine Sancağı beyinden ve Argiri Kasrı kadısından da 10 nefer lağımçı tedarik edilmesi için emirler gönderilmiştir. Bu lağımçılar, sefer olduğu yıllarda sefere katılmakla, sefer olmadığı senelerde ise kendileri için belirlenen miktardaki vergiyi devlete ödemekle mükelleftirler⁸⁹. Ayrıca 1669 Kandiye kuşatmasında bulunmak üzere sadece Selanik taraflarından 1.000, Tırhala'dan 500⁹⁰, Silistre, Niğbolu, İstanbul ve Kayseri'den çok sayıda lağımçı çağrılmıştır⁹¹.

Görevde olan lağımçıların hastalanmaları ya da ölmeleri halinde, vakit kaybetmeden yeni mahir lağımçılar ile yerleri doldurulurdu. Paşa, Selanik ve Üsküp sancaklarındaki karyelerden tespiti yapılan lağımçılar, ilgili görev yerlerine aktarılırken⁹², Osmanlı Devleti'nin yine batı topraklarına yönelmesi dikkatten kaçmamıştır.

Askeri ve Sosyal Problemler

Kale kuşatmalarının adeta göz bebeği olan lağımçıların, çeşitli askeri ve sosyal problemlere karıştıkları da olmuştur. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla yavaş yavaş bozulmaya yüz tuttuğu 18. yüzyılda, birtakım sorunlarla karşılaşmak mümkündür.

Öyle ki adeta yarı zamanlı çalışan dirlikli lağımçı birliklerinin, zaman zaman görevlerini ifa etmek istemedikleri görülmektedir. Nitekim 1770 yılında, Bender Kalesi muhafazasında görevlendirilen bazı lağımçılar, memleketlerinde tasarruflarına bırakılan tımar toprağı ile meşgul olduklarını, bu sebeple muhafaza hizmetinde bulunamayacaklarını bildirmişlerdir. Ancak bu talep, diğer lağımçılara sirayet edeceği endişesiyle reddedilmiş ve Lağımçıbaşı Mustafa'ya gönderilen bir emirle, kısa süre içinde lağımçıların Bender ve Özi kalelerine gönderilmeleri, gitmek istemeyenlerin tımarlarının ellerinden alınarak, başka mülazımlara verilmesi hususuna dikkat çekilmiştir⁹³. Lağımçıların dirlik tasarrufunda bulunmaları, başlangıçta uygun bir karar olarak görülse de, ocağın taktik ve teknik kapasitesini sınırlandırdığı gibi etkin işleyen bir emir-komuta zincirini kırdığını ifade etmek gerekir⁹⁴.

Görevde ihmalkârlığı önlemeye yönelik 25 Mayıs 1794 tarihli hatt-ı hümayunda; Lağımçı Ocağı'na mensup olanların barış zamanlarında kışlarında, sefer zamanlarında da kendilerine belirlenen mahallerde, bir nefer eksik olmamak kaydıyla bulunmaları şart koşulmuştur. Toplam nefer sayısının 1/3'ünün, üç yılda bir izin kullanmaları ve memleketlerine giderek topraklarını işletmelerine yönelik kararlar alınmıştır⁹⁵. Fakat ocağın önde gelenlerinin şifahen, mevcudun yarısının izin kullanmalarını talep etmeleri üzerine⁹⁶, bu istek olumlu karşılanmıştır⁹⁷.

Bazı durumlarda, ordudaki lağımçıların firar ettikleri de olmuştur. 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus harplerinin devam ettiği 1769 yılında, ordu kışlağında olması gereken 6 nefer tımarlı lağımçı, izin almadan memleketlerine dönmüşlerdir. Kışlağında olmadıkları fark edilen lağımçıların, buldukları yerlerden bir an önce orduya dâhil olmaları için emir çıkartılmıştır⁹⁸.

⁸⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d. 88, Hüküm No: 282, 13 L. 1047 (28 Şubat 1638).

⁸⁹ BOA, A. DVNS. MHM. d. 88, Hüküm No: 285, 13 L. 1047 (28 Şubat 1638).

⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. I, s. 123, 125.

⁹¹ A. Özcan, "Lağımçı Ocağı", s. 49.

⁹² BOA, A. DVNS. MHM. d. 168, Hüküm No: 1069, Evâil-i Ş. 1184 (20-29 Kasım 1770).

⁹³ BOA, A. DVNS. MHM. d. 168, 202/803, Evâil-i S. 1184 (27 Mayıs – 5 Haziran 1770).

⁹⁴ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 93-94.

⁹⁵ BOA, HAT. 225/12534 B, 24 L. 1208 (25 Mayıs 1794).

⁹⁶ BOA, HAT. 225/12534 A, 24 L. 1208 (25 Mayıs 1794).

⁹⁷ BOA, HAT. 225/12534, 24 L. 1208 (25 Mayıs 1794).

⁹⁸ Zağra-i Atik, Akçakızanlık, Uzuncaabad Hasköy, Çirmen ve Keşan kazalarının kadı ve naiblerine yazılan hükümde; Zağra-i Eskihisar Nahiyesi Karacadağ Karyesi'nde 5.740 akçe tımara mutasarrıf Lağımçı Salih, Çirmen Sancağı

18. yüzyılın son çeyreğinde, ayan olmak iddiasıyla halka çeşitli eziyetler çektiren lağımçıların varlığına da rastlanmaktadır. Kerpe Kazası'nda ayan olmak isteyen Lağımçı Mustafa ve tımar işleten Ahmed, üç yüzden fazla Arnavut eşkiyasının halka eziyet etmelerine göz yumarak, devlete karşı adeta ihanet içerisine girmişlerdir ve adı geçen isimler Kerpe'den uzaklaştırılarak cezalandırılmışlardır⁹⁹.

Lağımçıların toplanması ya da devlete ödeyecekleri vergiler hususunda da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Avlonya Sancağı'na tabi Argirikası Kazası Kesturan Karyesi'ndeki zımmi ahali, cizyeleriyle birlikte devlete, yıllık 12.800 akçe vergi ödemektedirler. Sefer vuku bulduğunda, bu ahali tekâlif-i örfiyye, tekâlif-i şakka ve avarız-ı divaniye adı altındaki tüm vergilerden muaf olmaları mukabilinde, karyede mevcut bulunan 24 lağımçının 5'ini sefere göndermektedirler. Ancak ellerindeki berat-ı alişana rağmen Kesturan ahali, aynı bölgedeki Nağalpolos Karyesi zimmileri tarafından zahire, poklon vs gibi vergiler talep edilmek suretiyle taciz edilmişlerdir. Her iki karye ahali arasında yaşanan bu haksız çekişme, Kesturan zimmilerinin merkeze gönderdiği arzuhal ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Arzuhalde; sefer zamanında hem lağımçıların alınması, hem de muaf olmaları icap eden vergilerin talep edilmesinin bir zulüm olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine eski şartların geçerli olduğuna dair yeni bir hüküm çıkarılmış ve problem sona ermiştir¹⁰⁰.

Lağım Muharebeleri

Osmanlı ordusunun önemli bir kolunu oluşturan lağımçıların kale kuşatmalarındaki ilk işleri, kalenin konumuna göre lağım kazılacak en uygun mahalli belirlemektir. Daha sonra surları çepeçevre saran siperler kazılır ve lağım işine başlanırdı. Yerin altında, oturur vaziyette, köstebek ya da sıçanyolu olarak da adlandırılan tüneller kazılırken, bazen yerin birkaç kat altına kadar inildiği de olurdu. Yeraltındaki toprağın durumuna göre birbirlerine bağlı yolları çatal çatal bölerek en sağlam ve en kestirme yolları tercih eden lağımçılar, kalenin bedenlerine kadar giderlerdi. Kaleye varılan yerde, surların altına miktarına uygun siyah barutlar yerleştirilirdi. Bu arada kendirden imal edilmiş bir bez yardımıyla, tulumba hortumuna benzer bir kese dikilirdi. Bu kesenin uzunluğu, orta hazineden lağımın dış kapısına kadardır. Bu kesenin içine yer yer barut serpiştirilir ve nemden etkilenmemesi için ahşaptan bir oluk içine bırakılırdı. Uygun zamanda, fitilleri ateşlenen bu lağımlar, burçların büyüklüğüne ve dayanıklılığına göre büyük, orta ya da küçük püskürtme ve direkli lağımlar şeklinde isimlendirilirdi¹⁰¹.

İki türlü lağım vardır: Bir hazineli ve iki, üç, dört, beş, altı vs. hazineli lağımlardır. Tek hazineli lağım, dar bir alanla sınırlıyken; iki ve daha fazla hazineli lağımlar, geniş alanları infilak etme amacını gütmek üzere yapılmıştır. Hazine sayısı fazla olan lağımlarda, patlamanın aynı anda gerçekleştirilmesi için her hazine arasındaki mesafenin eşit olması gerekmektedir. Ateş ilk olarak orta hazineye verilir ki buraya *ateş noktası* denilmektedir. Ateş noktasından, diğer hazinelere yayılan kıvılcımın eş zamanlı ateşlenmesi planlı, hesaplı ve dikkatli bir çalışma ile gerçekleştirilmekteydi¹⁰².

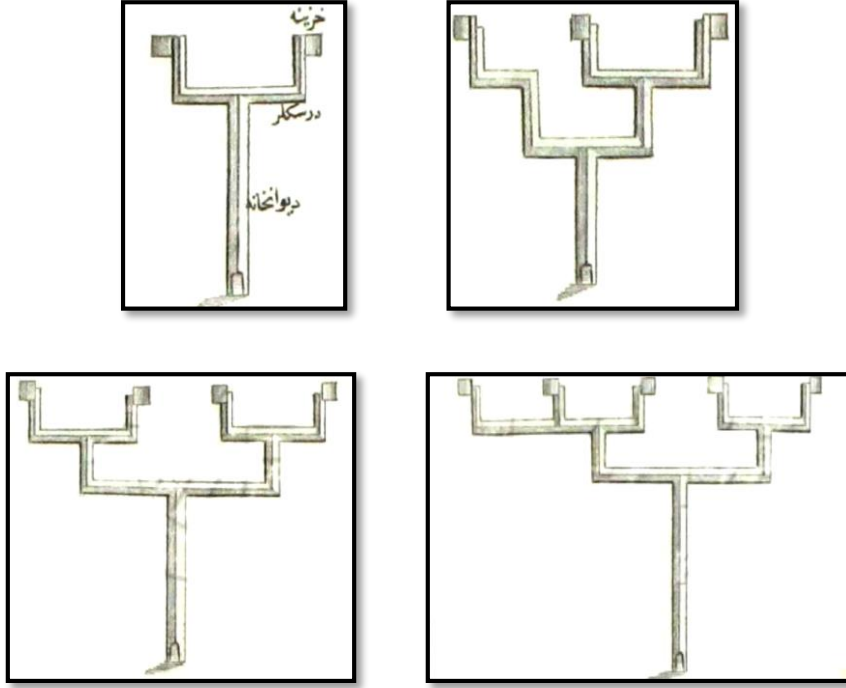
Akçakızanlık Nahiyesi Okçular-ı Büzürk Karyesi'nde 3.000 akçe tımar ile Lağımçı İbrahim veled-i Lağımçı Osman, Akçakızanlık Nahiyesi Zarlıklı Karyesi'nde 6.800 akçeyle Lağımçı Mahmud veled-i Lağımçı Ali, Hasköy Nahiyesi Doncu Karyesi'ndeki tımarı 7.780 akçe olan Lağımçı Hüseyin veled-i Lağımçı Mustafa, Çirmen Sancağı ve nahiyesinde İnceli Karyesi 3.500 akçe tımara mutasarrıf Lağımçı Hamza veled-i Lağımçı Ali ve Niş Kazası Keşan Nahiyesi Abdalca Karyesi'nde 3.573 akçe tımarı tasarrufunda bulunduran Lağımçı Osman veled-i lağım bağlayıcı İbrahim'in derhal kışlağa dönmeleri emredilmiştir. BOA, A. DVNS. MHM. d. 168, 75/276, Evâ'il-i Ş. 1183 (30 Kasım-9 Aralık 1769).

⁹⁹ BOA, A. DVNS. MHM. d. 170, Hüküm No: 170, Evâsıt-ı Z. 1187 (23 Şubat- 4 Mart 1774).

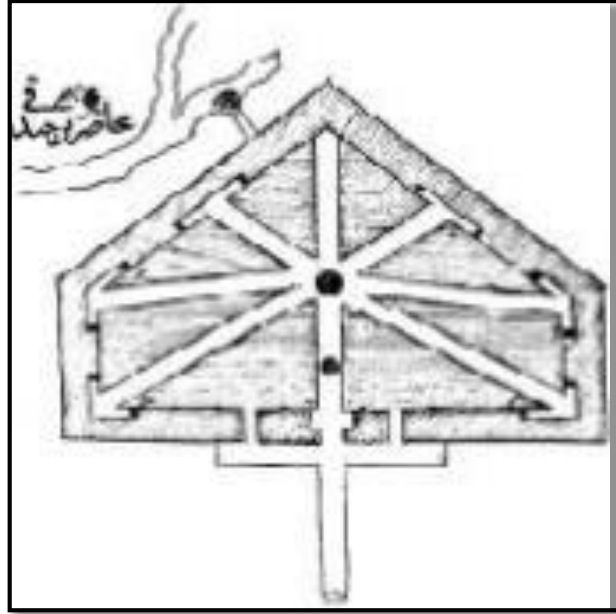
¹⁰⁰ BOA, AE. SMST. II. 87/9410, 3 Ra. 1115 (17 Temmuz 1703).

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Günüümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Kitap 8, c. 2, s. 477-478; Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 4; G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 207; M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 95; Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. I, s. 105.

¹⁰² Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 18-19.

Resim 5: Lağım çeşitleri¹⁰³

Resim 6: Divanhaneden, hazinelere doğru açılan yollar¹⁰⁴

Patlama gerçekleştiğinde, deprem hissi uyandıran şiddetli bir yer sarsıntısı meydana gelirdi. Yükselen yoğun dumanlar, çıkan gürültülü ses çevreye ciddi bir korku salardı¹⁰⁵. Yeryüzünde bu faaliyetler sürerken, eşzamanlı olarak kale bedenleri de toprakla dövülürdü¹⁰⁶. Osmanlı top ateşi ve lağımculuk faaliyetleri, genellikle en sağlam kalelerde bile gedik açılmasına yol açmış ve bu durum

¹⁰³ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımci Manevrası*, s. 33.

¹⁰⁴ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. 11. sayfadan sonra Sekizinci Resim.

¹⁰⁵ Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi*, s. 815.

¹⁰⁶ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 95.

kalelerin teslimindeki süreyi kısalttığı gibi, personelin lağım atmadaki ustalıklarından dolayı, savaşın seyrini Osmanlı lehine çevirmekteydi¹⁰⁷.

Osmanlı Devleti'nin kale kuşatmaları tetkik edildiğinde, başarıya ulaştıran ana etken olarak lağım dikkat çekmektedir. Macar savunma sisteminin en önemli unsuru olan Belgrad'a, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521 yılındaki seferi, Osmanlı topçu ve lağımıcılarının yoğun çabaları sayesinde başarıya ulaşmıştır¹⁰⁸.

1594 Yanık, 1595 Tırgovişte, 1596 Eğri, 1602 İstolni Belgrad¹⁰⁹ ve 1664 Yenikale'nin fethinde, lağımıcılar önemli rol oynamışlardır¹¹⁰.

1660 yılındaki Varat Kalesi kuşatmasında, kalenin bedenlerine ulaşmaya çalışan lağımıcılar, günler süren bir tünel çalışmasından sonra, 70 kantar barut ile kalenin duvarını havaya uçurmayı başardılar. Ancak düşman bir yandan kalenin yıkılan yerlerine petrol, katran, kül ve barut atışlarında bulunarak Osmanlı askerini püskürtürken¹¹¹, diğer yandan kale bedenlerindeki gedikleri, toprak dolu fiçiler ve bazı eşyalar ile kapatmaya çalışmıştır. Çok geçmeden Osmanlı ordusunun balyemez topları ve lağımaları, düşman savunmasını çökertti ve kale Osmanlı mülkü haline geldi¹¹².

Benzer çalışma 1663 yılındaki Novigrad Kalesi'nin alınmasında da uygulanmıştır. Büyük ve sağlam olan bu kaleye üç koldan atılan lağımalar, kapatılamaz gediklere sebep olunca, kalenin fethi gerçekleştirilmiş oldu¹¹³.

Uyvar Kalesi'nin fethinde en büyük payın lağımıcılara ait olduğunu belirtmek gerekir. Zira sağlamlığıyla bilinen bu kale, bir ay boyunca muhasara altında tutuldu ancak top atışlarına rağmen, düşman tabyasında bir gedik dahi açılmadı. Kale çok yüksekti ve planı altı köşeli idi. Bu köşelerin her birinde de toprak tabyalar mevcuttu. Lağımıcılar, ilk iş olarak mevcut tabyaların altını oydu ve tabyaları direkler üzerine aldılar. Akabinde kuru otları petrol yağı ile tutuşturarak, toprak tabyaların çökmesini sağladılar. Böylece kalede bir gedik açılmış oldu. Düşman müdafaasına rağmen, kalın ve güçlü kale duvarlarının çoğu çökertildi ve kısa sürede Uyvar Kalesi fethedildi¹¹⁴. Kaniye Kalesi'nin alınması da benzer yöntemlerle gerçekleştirilmiştir¹¹⁵.

1738 yılında Yeni Orşova olarak da bilinen Adakale, Osmanlılar tarafından kuşatılırken, Osmanlı lağımıcıları savunmaların altını oydular ve bu şekilde Tuna'nın su yüzeyi düşmüş oldu. Kurak yaz mevsiminin de etkisiyle, kuşatmacıların kaleye olan erişimleri daha da kolaylaşmış olurken, kalenin teslimi de hızlandı¹¹⁶.

Lağımaların kazılması ve mayınların ateşlenmesi, her şeyden önce teknik beceri gerektiriyordu ve son derece tehlikeli bir işti. Osmanlı lağımıcıları tünelleri kazarken, *karşı lağım çalışmaları* da paralel ilerlemekteydi. Her iki taraf da mayın döşemekte, ateşlemekte ve birbirlerinin ilerleyişini

¹⁰⁷ Gábor Ágoston, "Savaş Kazandıran Silahlar: Konstantiniye Kuşatmasından (1453) Mohaç Muharebesi'ne (1526) Osmanlı Ateşli Silahlarının Belirleyiciliği", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88, 99-100.

¹⁰⁸ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 134.

¹⁰⁹ Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi* c. I, s. 44, 81, 151, 334; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. II, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 152, 194.

¹¹⁰ Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. I, s. 50.

¹¹¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkırman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Kitap 5, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 563-564.

¹¹² G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 490.

¹¹³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib – Vidin – Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar - Kaniye*, Kitap 6, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 511.

¹¹⁴ Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. I, s. 34-35; G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 495.

¹¹⁵ Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 289.

¹¹⁶ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011, s. 124-125.

lağım çalışmalarını bozmak suretiyle engellemekteydiler¹¹⁷. Bu faaliyetin ilk büyük örneklerinden sayılabilecek olan İstanbul kuşatmasında, Sultan II. Mehmed'in ordusunun kullanmış olduğu topraklar, surları yıpratırsa da istenilen oranda gedikler açamıyordu. Bu durum, lağımçıların, tüneller kazarak surlara kadar gelmelerini zorunlu kılmıştı. Duvarların altına uzanan beş yol açmayı başarsalar da tahrip malzemesi taşınıp, surlar yeraltından patlamalarla imha edilmeye fırsat bulunamadan, savunmacıların karşı-lağım harekâtı sonucu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı¹¹⁸.

Fethinden itibaren Osmanlı Devleti'nin elinden ilk kez 1595 yılında çıkan Estergon Kalesi de, düşman ordusunun lağım atışlarına maruz kalmıştı. Osmanlı lağımçıları her ne kadar köstebek yolları açarak karşı harekâta bulunsalar da Estergon'un Tuna'ya bakan büyük kulesinin dış duvarı atılan lağımlarla havaya uçurulmuştu¹¹⁹.

Osmanlı Devleti için bir hezimetle sonuçlanan İkinci Viyana muhasarasında, lağımçı operasyonları yine ön plandaydı. Lağımçıları, Viyana savunma sistemi hakkında edinilen istihbarat, keşif ve gözetleme sonuçlarına göre yavaş ve emin bir şekilde ağırlık merkezi olarak kalenin Burg burcunda karar kıldılar. Bu hedefe göre ana çevreleme mevzileri, paralel mevziler, sıçan yolu denilen zikzak siperleri, silah mevzileri ve toprak tabyalar kazılmaya başlandı. Bir müddet sonra Burg burcuna, rahat bir şekilde asker ve işçi kaydırabildiler. Osmanlı ordusunun asıl taarruz silahı olarak lağım faaliyetlerini seçip uygulamaya koymasıyla; zaman içinde müdafiler de lağımçılık ve karşı lağımçılık faaliyetlerini deneme-yanılma yöntemiyle öğrendiler ve Osmanlı'ya karşı başarılı bir şekilde uyguladılar. Osmanlı lağımçıları, sabırla genel muhasara planına uygun şekilde Burg burcuna doğru siper ve tünellerini kazdılar. Araziyi ve civar yerleşim yerlerini ustaca kullanan ve hayata geçiren Osmanlı lağımçıları, günler sonra iç savunma sistemine girmeyi başarmış olsalar da asıl hedeflenen, savunmada ciddi bir gediğin açılmasıydı. Fakat Osmanlı ordusundaki genel zafiyet, muhasaranın başarısına mani oldu¹²⁰.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, karşı lağım çalışmaları lağımçıların önemli görevleri arasındadır. Belirlenen hedefler doğrultusunda, kazılan hendeklerin hepsinin havaya uçurulma olasılığı zayıf olsa da genel itibarıyla çoğunda başarı elde edilmektedir. Karşı lağım çalışmalarındaki dikkat ve uyanık bir gözetleme ile bazı hendeklerin etkisiz hale getirildiğini söylemek mümkündür¹²¹.

Bütün bunlara dayanarak, her büyük ve önemli kalede, mutlak bir lağımçı birliğinin hazır bulundurulması gerektiğini söyleyebiliriz. Tuna ve Sava nehirlerinin bulunduğu noktada yükselen bir tepede bulunan Belgrad Kalesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı konumundaydı. Bu nedenle, diğer bütün Osmanlı kale ve palankalarında olduğu gibi Osmanlı Belgradı'nda da cephane, zahire, koruyucu askerlerinin her an hazır bulunması elzemdi. Sultan II. Mustafa Han, 1697'deki Zenta Cengi'nden sonra payitahta doğru yürürken, Belgrad'da dokuz gün boyunca dinlenmiştir. Bu sırada kalenin askeri gücünü pekiştirmek için yeniçeri, cebeci, topçu ve humbaracıların yanında lağımçı birliklerinin de varlığına dikkat çekmiştir¹²².

Sefer esnasında, taraflar herhangi bir lağım hilesi olup olmadığını anlamak için şu yola başvuruurlardı. Her şeyden önce kale içinde, tünellerin kazılabileceği duvar dipleri tespit edilirdi. Bu tespitten sonra, kale duvarlarının üzerine ya içi su dolu leğenler ya da davullar konulurdu. Davulların üzerlerine darı ya da buğday taneleri serpiştirilirdi. Şayet kale temelleri kazılıp, lağım açılmışsa

¹¹⁷ G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 510.

¹¹⁸ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 62.

¹¹⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. II, s. 180; Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 89.

¹²⁰ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 185-187.

¹²¹ N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 340.

¹²² Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, c. I Fasikül III, (Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 304.

leğenlerin içerisindeki su ya da davulların üzerindeki darı ve buğdaylar yerin titreşiminden hareket ederdi. Böylece tehlikenin yakın olduğu anlaşılırdı¹²³ ve hemen karşı lağım çalışmaları başlardı.

Bu yöntemin yanında lağımçılar bazen de kulaklarını yere dayayıp, karşı tarafın aynı işi uygulayıp uygulamadıklarını dinlerlerdi. Fakat çoğu zaman her iki taraf da aynı işi yaptıklarından, biri diğerinin bir ayak mesafesi kadar üstünde olurdu. Kazı çalışmalarının duyulabileceği kadar birbirine yaklaşan taraflardan en öndeki lağımçılar, ellerindeki kazmaları bırakarak toprağı bıçak ya da kamalarla kazmaya devam ederlerdi. Ancak gerek toprağın yanıtıcı yapısı gerekse bir tarafın önceden döşemiş olduğu mayınla daha erken karşılaşma durumu, ön saflardaki lağımçıların kaybını kaçınılmaz kılıyordu¹²⁴.

Usta bir ekiple hızlıca toprak kazılıp, düşmanın yolu kesilmeye çalışılırken, yeraltındaki lağımçıları buldukları yerlere gömmek için bazen zehirli kokular da kullanılırdı. Öyle ki uzun süren Kandiye kuşatmasında, kaleye ulaşmaya çalışan Osmanlı lağımçılarının bir kısmı, Evliya Çelebi'nin deyişiyle *kadınların hırızması, eşek beyni ve sidiği ateşe verilip*, yeraltına bırakılmıştır. Böylece etrafa keskin bir koku yayılmıştır. Temiz hava alma şansı olmayan lağımçılar, buldukları yerde şehit olmuşlardır. Bunun yanında tütünün yeraltında yaydığı zehirli havanın da ölüme sebebiyet verdiği görülmüştür¹²⁵.

Savaşlardaki lağım hilesini öğrenmenin bir diğer yolu da, önemli ve öncelikli faktörlerden olan savaş istihbaratıdır. Nitekim yine Kandiye Kalesi'nin alınması esnasında, Osmanlı ordusunun yanında yer alan bazı Rumlar, havaya mendil ya da kara şapka atarak "lağım var" mesajını iletirlerdi. Böylece tehlikeli bölgeden uzaklaşan Osmanlı lağımçıları, olası bir felaketten kurtuldukları gibi, karşı tarafın barut mahzenlerini de öğrenmiş olurlardı¹²⁶.

Osmanlı lağımçıları ihtiyaca binaen yeni yeni teknikler geliştirmişlerdir. Son derece tehlikeli olan bu karanlık ölüm çukurlarında, onlarca bazen yüzlerce çalışan hayatını kaybetmekteydi. Tehlikeyi ve zayıyatı önlemek ya da en aza indirmek adına, *kubur* tabir edilen bir yöntem uygulanmaktadır. Bu yöntemin öncelikli amacı, lağım alanını nemden muhafaza etmektir. Bunun için lağım ağzından kale bedenlerine kadar, yaklaşık on kişinin yan yana rahat yürüyebilecekleri bir hendek açılmaktadır. Hendeğin etrafına iri kazıklar çakılıp, bunların üzeri uzun sivri kazıklarla döşenmekteydi. Bu kazıkların üstüne toprak dolu torbalar bırakılırken, tavan kısmı ot yığınlarıyla kamufle edilirdi. Kale duvarına gidiş-gelişleri kolaylaştırmak için, bu hendeğin zemini kalın top kundağı tahtaları, meşe ya da çam direkleri ile örtülmekteydi. Bu kerestelerin kalın ve yassı olmasına özellikle özen gösterilmekteydi. Kalın tahtaların bulunmaması durumunda, mevcut olanlar üst üste verilmek suretiyle iki kat döşenirdi. Birbirine geçirilerek döşenen tahtaların aralıkları, toprağın durumuna göre belirlenirdi ki bazen tamamen birleştirilirken, bazen de ufak boşluklarla döşenirdi. Tüm bu işlemlerden sonra büyük bir sokağı andıran, kubur gibi korumalı bir yol meydana gelirdi. Neticede kaleden gelebilecek taş, tüfek, top, kumbara vs. gibi her türlü tehlikeden arınan çalışanlar, barutların yerleştirileceği lağım merkezlerine hızlıca ulaşırlardı. Varat ve Uyvar kalelerinin fethinde, ustalıklı uygulanan kubur savaş sanatının yadsınamaz bir payı vardır¹²⁷.

¹²³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Kitap 5, c. 1, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 265; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. I, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 150.

¹²⁴ G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 510-511.

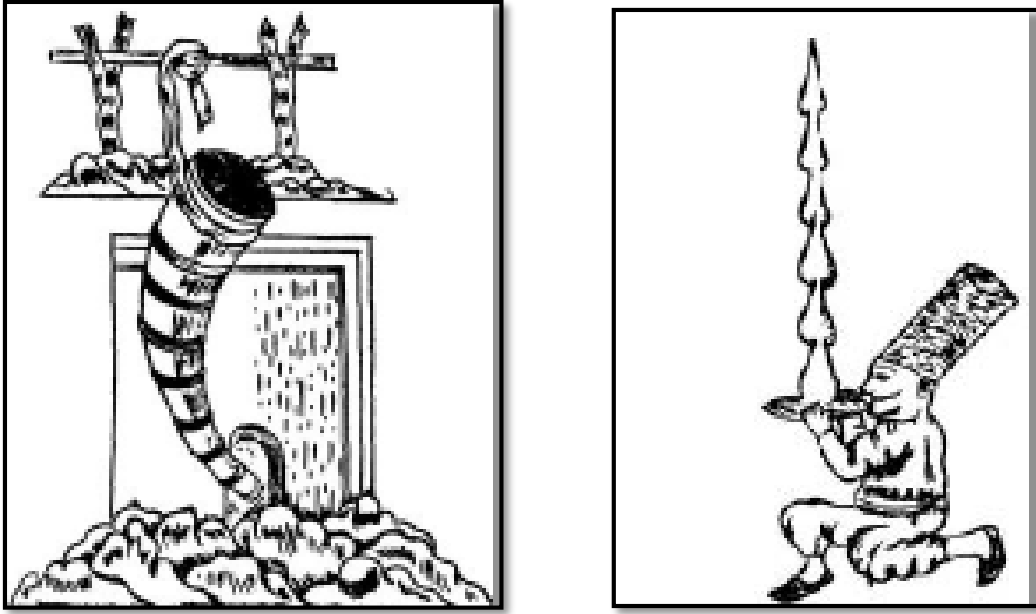
¹²⁵ Öyle ki bu kuşatmada 8.009 lağımçı şehit olmuştur. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Kitap 8, c. 2, s. 455. Kandiye kuşatmasının son dokuz ayında kalenin altı adeta bir labirent gibi oyulmuş ve bin iki yüz lağım atılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. I, s. 102-143.

¹²⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Kitap 8, c. 2, s. 526.

¹²⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Kitap 6, c. 2, s. 427; S. P. Vauban, *Fenni-i Lağım*, s. 6; Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 17; G. Ü. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, s. 493-494.

Lağım faaliyetleri, tabur cenklerinin başarıya ulaşmasında da yegâne etkindir. Kale cenklerinden daha zorlu geçen tabur cenklerinde, mahallin güçlü bir savunmaya sahip olması, toprağın kazılmasını zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla yeraltından açılan yollarla, karşı saldırıya geçilirdi¹²⁸.

Yeraltında çalışan lağımçıların hayatta kalmalarını sağlayan oksijenin sağlanması için de çeşitli çareler düşünülmüştür. Uygulamaya konulan üç farklı yoldan ilkinde, birbirine geçer vidalı burgular ile bir baca açılırdı. İkincisinde, divanhane denilen büyük salonun kapısına bir direk dikilerek yelken açılırdı. Yelkenin ucu boru şekline dönüştürülüp, hava almayan mahalle kadar uzatılırdı. Bir diğer yol ise; divanhane kapısının üst tarafında bir küçük kapı açılıp, bu kapının içine ateş dolusu bir mangal bırakılırdı. Küçük kapının mangal hizasından, divanhaneye boru geçecek kadar bir yer açılırdı. Daha sonra birbirine geçirilerek uzatılan borular, divanhane kapısından oksijenin olmadığı mahalle ulaştırılırdı. Mangaldaki ateş bir görevli tarafından durmaksızın körükletilir ve bu şekilde tebdil-i hava gerçekleştirilirdi¹²⁹. Lağım bağlama birden fazla güzergâhta devam ediyorsa, yani divanhane sağına, sola ve ileriye doğru ayrılan yollarda eş zamanlı çalışmalar yapılıyor ise aşağıda dokuzuncu resimde görüldüğü üzere, tulumbanın ilgili yerlerinden hava girişi sağlanarak, lağımın kollarına dâhil edilmektedir¹³⁰.

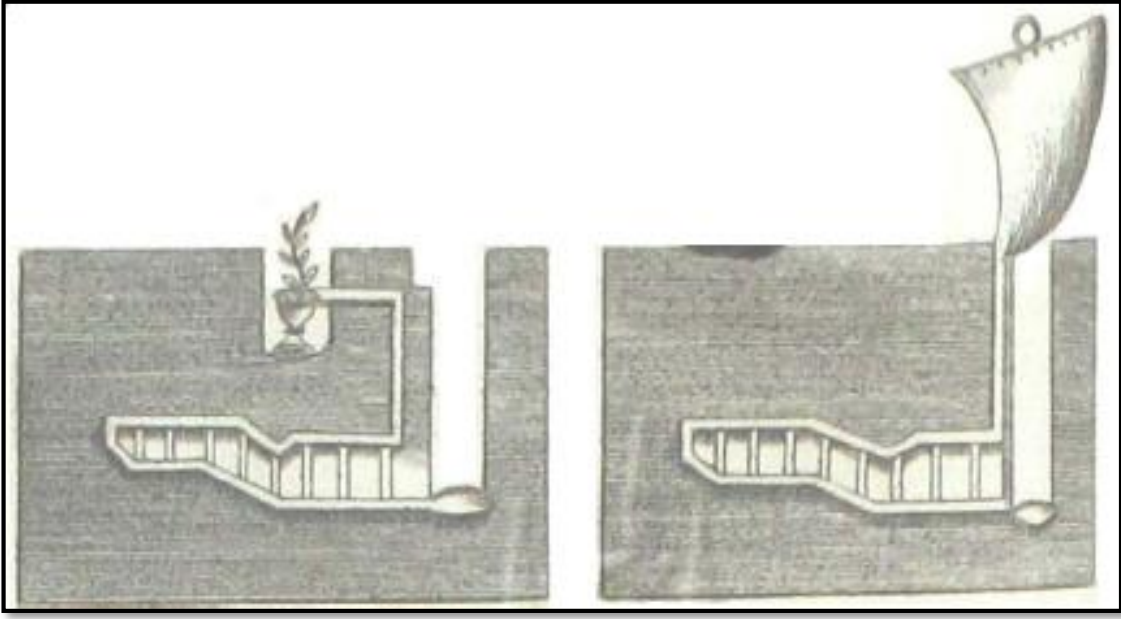
Resim 7: Lağımlara hava girişini sağlayan bezden mamul borular¹³¹

¹²⁸ Tabur, büyük ve derin kazılan hendekler için kullanılan tabirdir. Bu derin hendeklerde yapılan savaşa da *tabur cengi* denilmektedir. Mesela, Estergon Kalesi'nin karşısındaki Ciğerdelen Ovası'nda bulunan ve bir tarafı da Tuna Nehri'ne bakan *Süleyman Han Taburu*; duvarları olmayan, toprağı iç içe yığılmış son derece büyük bir hendektir. Bu taburun, kara tarafında sadece iki kapı yeri mevcuttur. Kapıların olduğu yerde, topraktan yığma tabya yerleri var ki kapıları gizleyip tabyaları korur. Bu tabur hendekleri ve toprak yığınları eğri büğrü, köşe köşe olup her köşede tabur hendeklerini koruyacak neredeyse dağ gibi yüksek tabya yerleri vardır. Kuşatma sırasında bu yüksek tabyalara düşmanı püskürtecek toplar konulurdu. Böylesine korunaklı bir taburu elde etmenin tek yolu da yeraltında lağım kazmakla mümkündür. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib – Vidin – Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar - Kanije*, Kitap 6, c. 1, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 378-379.

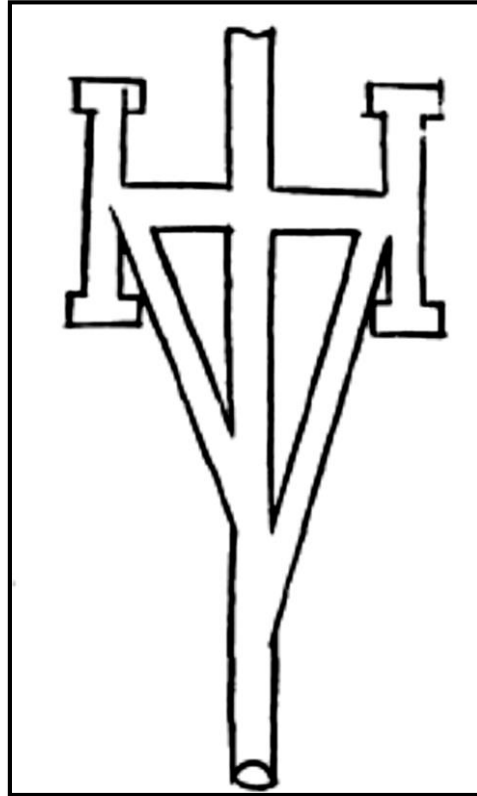
¹²⁹ Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 14

¹³⁰ VAUBAN, *Fenn-i Lağım*, s. 10

¹³¹ VAUBAN, *Fenn-i Lağım*, s. 10

Resim 8: Lağımda hava tebdili¹³²

Resim 9: Divanhaneden hazinelere doğru hava akımı¹³³

¹³² Şeyhzade Mehmed Esad, *Lağımçı Manevrası*, s. 14.

¹³³ S. P. Vauban, *Fenn-i Lağım*, s. 10, Üçüncü Resim, Şekl-i Salis.

Devletin diğer kurumlarında olduğu gibi Lağımçı Ocağı da zamanla etkinliğini yitirdi. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bozulmaya başlayan bu askeri teşkilatın ıslahı için 18. yüzyılın ortalarından itibaren birtakım tedbirlere başvurulsa da bu, yeterli olamamıştır. Bu sebeple Sultan III. Selim dönemindeki Nizam-ı Cedid reformları ile Lağımçı Ocağı yeniden gündeme gelmiştir. Öyle ki hem Anadolu’da hem de Rumeli’de pek çok kişinin lağımçılık adı altında geçim kaynağı olarak tımar işlettikleri, buna karşın savaflara iştirak etmedikleri tespit edilmiştir. Bu durumun önüne geçmek amacıyla, birtakım askeri layihalar hazırlanmış; çeşitli görüşler öne sürülerek, ıslah çalışmalarına girilmiştir. Mevcut layihalarda; öncelikle devlet genelinde tımar işleten bütün lağımçıların tespit edilerek, İstanbul’a getirilmelerine ve gerekli eğitimlerden geçirilmelerine karar verilmiştir. Emre itaat etmeyenlerin dirliklerine el konularak, bu dirliklerden sağlanan gelirlerin askeri harcamalara ayrılacağı vurgulanmıştır. Lağımçıların, müstakil bir ocak olmaktan çıkıp Humbaracı Ocağı’na bağlanması, lağım ehli olmayanların bir sınava tabi tutularak başarısız olanların dirliklerinin alınması, ocak mevcudunun 500 ile sınırlı tutulması ve ulufeli guruba dâhil edilmeleri gerektiği yönünde görüşler beyan edilmiş ve uygulamaya çalışılmıştır¹³⁴. Ayrıca lağımçıların iki guruba ayrılmalarına karar verilmiştir: Lağım bağlayan ve köprü, tabya, kale yapan lağımçılarla¹³⁵ Osmanlı tarihinde ilk kez sahra istihkâm faaliyetleri ile mimarlık-inşaat mühendisliği faaliyetleri kesin olarak birbirinden ayrılmış oldu¹³⁶. Ancak askerin düzen ve disiplin kabul etmeyeceği yönündeki genel kanaat neticesinde, II. Mahmud zamanında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla yeniden teşkilatlanan lağımçılar, zamanla yerlerini modern istihkâm sınıflarına bıraktılar¹³⁷ ve özellikle I. Dünya Savaşı’nda önemli faaliyetlerde bulundular¹³⁸.

Sonuç

15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar, askeri teşkilat içerisinde önemli görevler üstlenen lağımçılar, Osmanlı Devleti’nin yeraltı savaflarıydı. Yeraltından yollar açarak, fitil ve barutla kale bedenlerini yıkan bu savaflar, büyük bir ciddiyet, sadakat ve itaatle hayatlarını hiçe sayarak görevlerini ifa etmişlerdir.

Lağım çalışmaları, A’dan Z’ye dikkatli bir hesap ile gerçekleştirilmekteydi. Faaliyetin yürütüleceği mahallin geometrik ölçüleri alındıktan sonra, kapı açılarak lağım bağlanırdı. Dış dünya ile bütün irtibatın sağlandığı lağım kapısının ebatları önemliydi. Personel giriş-çıkışını zorlanmadan yapabileceği, alet ve mühimmatların kolayca taşınabileceği boyutta olması gerekmektedir. Bütün bunlardan belki daha da önemlisi, olası bir tehlikede çalışanların tüneli hızlıca terk ederken lağım ağzında yığılmalarını önlemek idi.

Yeraltında pusula ile yollarını bulan lağımçılar, çalışmalarını haritalara işler; kazdıkları yerlerin yükseklik ve alçaklığını hesaba katarak, kale duvarlarına doğru ilerlerlerdi. Barutun nemden etkilendiği gerçeğini göz ardı etmeden, sulu ve nemli yerlerde gerekli bütün önlemleri alacak şekilde tam teşekküllü olarak tünellere inerlerdi.

Lağımçıların oksijen ihtiyacı, devrine göre ileri bir teknoloji ile giderilmekteydi. Lağımın ağzından içeriye doğru uzatılan tulumba denilen geniş borular vasıtasıyla, hava devir daimi gerçekleşirdi. Yol uzadıkça, borulara ilaveler yapılır; temiz ve taze oksijen yardımıyla çalışmalara devam edilirdi.

Lağımçı personelinin daha ziyade batı eyaletlerinden istihdam edilmesi, yüksek ihtimalle buralarda madencilerin yoğunlukta olmasından kaynaklanmaktadır. Balkanlar’da özellikle de Bosna, Sırbistan, Makedonya ve Bulgaristan’da maden rezervleri çeşitli ve bol miktarda bulunurdu. Devlet

¹³⁴ Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 65, 109, 149.

¹³⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, s. 131.

¹³⁶ M. Uyar- E. J. Erickson; *Osmanlı Askerî Tarihi*, s. 95.

¹³⁷ A. Özcan, “Lağımçı Ocağı”, s. 50.

¹³⁸ İlgili kaynaklar için bkz.: Murat Karataş, “Çanakkale Muharebelerinde Lağım Muharebeleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 6-7, Çanakkale, Bahar-Güz 2008, s. 43-60; Hasan Mert, “Çanakkale’de Ölüm”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVI, S. 1, Ankara, Temmuz 2011, s. 151-172.

kontrolündeki bu zengin bölgeler, bir takım hukuki düzenlemeler ile ocak şeklinde işletilmiştir. İşçi ve teknik personel istihdamı, öncelikle adı geçen yerlerdeki bölgelerden sağlanmış ancak, yeterli olmadığı durumlarda devlet sınırları içerisindeki farklı yerlere başvurulmuştur. Batı eyaletlerinde yetişmiş ve bu görevi irsen varislerine bırakmak koşuluyla devamlılık arz eden bu personelin mevcudundan, lağımçılık çalışmalarında istifade edilmiştir.

Osmanlı lağımçıları diğer askeri guruplar gibi, sefer zamanı orduya iştirak etmekteydiler. Ancak barış zamanlarında, geçimlerini sağlamak adına kendilerine tahsis edilen dirlikler ile meşgul olurlardı. Buna karşılık, devlete belirlenen oranda vergi vermekle mükelleftiler. Tabii ilerleyen zamanlarda gerek toprağı boş bırakma, gerekse devlete ödemesi gereken meblağ konusunda çeşitli sıkıntılar baş göstermiştir. Hatta daha da ileri gidilerek, sefere katılmama ya da savaş mahallinden firar hadiseleri vuku bulmuştur. Bütün bu sorunları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için yapılan müdahaleler, devletin genelinde yaşanan sorunlardan dolayı tatmin edici bir başarıya ulaşamamıştır. Buna rağmen lağımçılar, Osmanlı Devleti'nin son anlarına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde son derece başarılı bir şekilde uygulanan bu savaş sanatı, Kandiye kuşatması ile zirve yapmıştır. Öyle ki kuşatma sırasında Kandiye'de bulunan Fransız General Vauban, ülkesine döndüğünde gözlemlerini kaleme almış ve bu Türk istihkâm tekniğinin zamanla Avrupa'da yayılmasını sağlamıştır. Ancak Avrupalı çağdaşlarına göre Osmanlı lağımçılarının – Ermeni, Rum, Bosnalı, Türk- muharebelerdeki başarılarıyla örnek teşkil ettiklerini söylemek mümkündür.

Kuşatma savaşlarının en büyük maharetlerinden olsa da, başarıya ulaştıran etkenin tek başına lağım olmadığını belirtmek gerekmektedir. Topçu-lağımçı koordinasyonu, ciddi bir muharebe planı, önderlik, sayısal üstünlük, daha iyi ikmal ve iaişe, yardımcı kuvvetler, sağlam istihbarat, düşmanın taktik hatalarından istifade ve ileri askeri teknolojiyi kullanma becerisi gibi askeri faktörler bir bütün olarak düşünölmelidir.

Kaynakça

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi) (BOA)

a- Cevdet Tasnifi (C.)

aa- Askeriye (AS.)

Dosya No/Gömlek No: 1025/44932

b- Ali Emiri Tasnifi (AE.)

ba- Mahmud I (SMHM. I.)

Dosya No/Gömlek No: 162/12248

bb- Mustafa II (SMST. II.)

Dosya No/Gömlek No: 22/2172, 32/3187, 49/4860, 87/9410

bc- Mustafa III (SMST. III.)

Dosya No/Gömlek No: 2/119, 69/5128

c- İbnü'l-Emin Tasnifi (İE.)

ca- Tevcihat (TCT.)

Dosya No/Gömlek No: 23/2478

d- Hatt-ı Hümayun (HAT.)

Dosya No/Gömlek No: 1454/26, 225/12534, 225/12534 A, 225/12534 B

e- Bab-1 Asafi Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri (A. NŞT. d.)

No: 1351

f- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Defterleri (A. DVNS. MHM. d.)

No: 5, 72, 74, 88, 101, 168, 170

II. KAYNAK ESERLER

ABDÜLKADİR (KADRİ) EFENDİ, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, c. I- II, (Yayına Hazırlayan: Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, c. I-II, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ – ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1111 / 1660-1703)*, c. I, (Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretnâme*, c. I Fasikül III, (Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

ŞEYHZADE MEHMED ESAD, *Lağımçı Manevrası*, İstanbul, 1249 (1833).

SÉBASTIEN LE PRESTRE DE VAUBAN, *Fenn-i Lağım*, (Osmanlı Türkçesi'ne Çeviren: Konstantin İpsilanti), Dârut-Tıbbâ'ati'l-Âmire, İstanbul, 1208 (1793).

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

ÁGOSTON, Gábor; “‘En Kuvvetli’ İmparatorluk: Osmanlı Esnekliği ve Askeri Kudret”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-29.

_____ ; “Savaş Kazandıran Silahlar: Konstantiniye Kuşatmasından (1453) Mohaç Muharebesi'ne (1526) Osmanlı Ateşli Silahlarının Belirleyiciliği”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 85-100.

_____ ; “15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu ve Avrupa Askeri Teknolojisi”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 115-146.

_____ ; “16. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 221-232.

_____ ; “Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılama: Osmanlılar ve ‘Askeri Devrim’ ”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 45-84.

_____ ; “İnsicamsız Tarih Yazımı ve İslami Askeri Teknoloji: Avrupa Askeri Devrimi Tartışmaları ve Osmanlılar”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 31-44.

_____ ; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 233-251.

_____ ; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Sanayisi ve Barut Teknolojisi”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 169-188.

- _____ ; “Sultanın Ordusu İçin Barut: 16. ve 17. Yüzyılların Macaristan Seferlerinde Osmanlı Ordusuna Yapılan Barut Sevkiyatı Hakkında Yeni Kaynaklar”, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar Ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 203-220.
- AKSAN, Virginia H.; *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011.
- AYBET, Gülgün Üçel; *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Kitap 5, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman – Belgrad – Gelibolu – Manastır – Özü – Saraybosna – Slovenya – Tokat - Üsküp*, Kitap 5, c. 1, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümölcine – Kavala – Selânik – Tırhala – Atina – Mora – Navarin – Girit Adası – Hanya – Kandiye – Elbasan – Ohri – Tekirdağı*, Kitap 8, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, c. 1, Kitap 2, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib – Vidin – Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar – Kanije*, Kitap 6, c. 2, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe – İştib – Vidin – Peçoy – Budin – Üstürgon (Estergon) – Ciğerdelen – Macaristan – Öziçe – Taşlıca – Dobra – Venedik – Mostar – Kanije*, Kitap 6, c. 1, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÖLEN, Zafer; *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- KARAGÖZ, Hakan; *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2008.
- KARATAŞ, Murat; “Çanakkale Muharebelerinde Lağım Muharebeleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 6-7, Çanakkale, Bahar-Güz 2008, s. 43-60.
- KILIÇ, Orhan; “18. Yüzyılda Rumili Eyaleti'ne Yapılan Vali Atamalarının Sistematik Olarak İncelenmesi”, *Archivum Ottomanicum*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016, s. 213- 234.
- KILIÇ, Orhan; “Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 23, Serander Yayınevi, Trabzon, 2017, s. 29-82.
- MARSİLLİ, Graf; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (Türkçe'ye Çeviren: M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 1934.
- MERT, Hasan; “Çanakkale'de Ölüm”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVI, S. 1, Ankara, Temmuz 2011, s. 151-172.
- ÖĞRETEN, Ahmet; *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “Lağımçı Ocağı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, s. 49-50.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2004.
- SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarih Lüğatı*, Kurtuba Kitap Yayınları, Ankara, 2015.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğan, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

UYAR, Mesut -Edward J. Erickson; *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Üçüncü Baskı, Ankara, 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011.

VATİN, Nicolas; *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, (Çeviri: Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

YILDIRIM, Filiz; *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2016.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 409-423, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 15.01.2019 **Kabul Tarihi:** 26.05.2019

KİLİS GÜNLÜK HALK GAZETESİ'NDE HATAY MESELESİNİN ELE ALINIŞI

How Kilis Daily Public Newspaper Dealt With The Issue Of Hatay

Meral KUZGUN¹

ÖZ

Suriye'nin Fransız Mandası altına alınacağı 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile belirlenmiştir. Anadolu'da Milli Mücadele devam ettiğinden Suriye'nin kuzey sınırları tam olarak tespit edilememiş, bu sınırlar 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenerek Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesi ile de teyit edilmiştir. Böylelikle Ankara Antlaşması'nın yedinci maddesi geçerli olmak kaydıyla Sancak, Fransız mandası altına girmiştir. Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vermesi üzerine Hatay'ın anavatan katılması ve Misak-ı Milli sınırlarına dahil edilmesi Türk Dış Politikasının en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hatay Sorunu, İskenderun Sancağı, Suriye, Fransa, Kilis Günlük Halk Gazetesi

ABSTRACT

Syria was determined to be mandated by France with the San Remo Convention in April 25, 1920. As the National Struggle continued in Anatolia, the northern borders of Syria could not be set accurately. These borders could be set upon the Ankara Convention of October 20, 1921 and were confirmed in clause three of the Treaty of Lausanne. Therefore, the District was initially mandated by France, provided that clause seven of the Ankara Convention remained in effect. After France recognized the independence of Syria in 1936, the incorporation of Hatay into the motherland and its inclusion within the borders of National Pact were two of the most critical agenda items in the Turkish Foreign Policy.

Keywords: Issue of Hatay, Iskenderun District, Syria, France, Kilis Daily Public Newspaper

GİRİŞ

Kilis Günlük Halk Gazetesinde Hatay meselesi ele aldığımız 1937-1939 yılları Hatay'ın anavatan katılmasını içeren son 2 yılı kapsamaktadır. Söz konusu gazete yayın hayatına 1921 yılında başlamıştır. Temel amacının yurda ve ulusa hizmet etmek olduğunu belirten gazetenin² (Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1938: 1) elimizdeki nüshaları 1925-1940 yıllarını kapsamaktadır. Ancak söz konusu yıl aralığının çok geniş olması nedeniyle yukarıda değinilen yıl aralıklarında "Hatay Meselesi" ele alınmakla birlikte gazetenin 1 Kanuni Sani (Ocak) 1341/1925 tarihli nüshasında gazetenin üçüncü yılına girdiği belirtilmiş olup, imtiyaz sahipleri Mahmud Ragıp ve Abdullah Samet (Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 1925:1) olarak belirtilmiştir. Kilis Günlük Halk Gazetesinin Hatay meselesi kapsamında incelediğimiz 1937-1939 yıllarındaki süreçte sahibi Ragıp Yazman olarak görünmektedir. (KGHG,1938:1)

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, KİLİS,

e-posta: meralkuzgun@kilis.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-1314-0128>

² Kilis Günlük Halk Gazetesi bundan sonraki atıflarda KGHG şeklinde verilmiştir.

Hatay Meselesi, Türkiye’de ki dönemin ulusal gazetelerinde yer almakla birlikte bu kapsamda çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Ancak yerel anlamda gölgede kalmış olan Kilis Günlük Halk Gazetesi’nin söz konusu meseleye nasıl baktığı ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışma ile bilim alanındaki bu boşluğun doldurulmasına hizmet etmeyi ummaktayız.

1.Tarihsel Arka Plan

Osmanlı Devleti, Suriye topraklarını Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 Mercidabık Savaşıyla ele geçirmiş ve yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliği bu topraklarda devam etmiştir. 1535 yılında Fransa’ya verilen ticari imtiyazların diğer Batılı ülkelere verilmesi bu bölgede Batı etkisinin artmasına yol açmıştır. II. Abdülhamit döneminde (1906) Şam’ı Medine’ye bağlayan Hicaz demiryolu yapımı Osmanlı Devleti açısından bölgenin önemini ortaya koymuştur. (Arı,2008:104-106). Zira II. Abdülhamit,1897 yılında Yunan savaşında, Trakya demiryollarının sağladığı olanakları görmüş ve bu nedenle devletin uzak vilayetlerini daha etkin ve iyi denetleyebilmek için Bağdat Demiryoluna önem vermiştir. (Uluğbay,2008:56)

Fransa’nın 20. yüzyılın başlarında Suriye’ye ilgisinin ekonomik gerekçeleri bulunmaktaydı. Her şeyden önce Fransa, Suriye’yi ucuz tarımsal ürün kaynağı olarak gördüğünden Suriye ihracatının yaklaşık üçte biri buraya akmıştır. Fransa, Suriye ham ipeğinin üretimini ve satılmasını kontrol emekle birlikte Suriye tütününü Fransız sermayesinin baskın olduğu rejeye bağlanmıştır. Ekonomik hakimiyetini bölgede sağlamaya çalışan Fransa, Suriye’deki Arap milliyetçilerini kendi menfaati çerçevesinde desteklemiş ve Şam’daki Fransız konsolosluğu birçok Arap milliyetçisi ile temasa geçmiştir. Osmanlı Devleti’ni parçalamak amacıyla Arap milliyetçiliğini destekleyen Fransa hükümeti, Suriye’deki Fransız okullarının her türlü bilimsel, kültürel ve eğitim masraflarını karşılamıştır. Böylelikle Fransa, Suriye’de Osmanlı Devletine karşı Arap milliyetçiliği destekleme yoluna gitmiştir. (Lutskiy,2011:301-313)

20. yüzyılın başlarında uyanmakta olan Arap milliyetçiliğinin³ vurguladığı temel noktalar; Arapların hak ve imtiyazlarının olduğu ancak Türklerin bunu önemsemediği şeklindeydi. Birinci Dünya Savaşı başladığında Arap ayaklanmasının başını Haşimi sülalesinden Şerif Hüseyin bin Ali ve oğulları üstlenmiştir. Mekke Emiri’nin İngiltere ile anlaşmasında gerekçe olarak İttihat Terakki’nin Türkleştirme siyaseti ya da Cemal Paşa’nın Suriye’deki sert idaresi⁴ gösterilmiştir(Kılınçkaya,2004:58ve 87).

³ Birinci Dünya Harbi’ne yedek subay olarak katılan ve 4. Ordu komutanı Cemal Paşa’nın emir subayı olarak, Kudüs’te ve Suriye’de bulunan Falih Rıfkı Atay Zeytindağı isimli eserinde Arap milliyetçiliği meselesinin kökeninde Türk düşmanlığının yattığını belirtmektedir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yay., s. 46.

⁴ Suriye cephesi, I. Kanal Harekatı olarak geçmekte olup, Birinci dünya Savaşı’nın ilk devresinde Suriye’de 4. Ordu Komutanı olarak bulunan Cemal Paşa’nın emrinde oldukça önemli kuvvetler vardı. Ancak Çanakkale muharebeleri patlayıp bu sırada Doğu ve Irak cephesine de yardımlar yapılmak zorunda kalınca 4. Ordudan çekilen kuvvetler nedeniyle bu ordu zayıfladı. Hicaz kıtasında Mekke ve Medine gibi kutsal sayılan şehirler ve bölgelerdeki hareket da Cemal Paşa’ya bağlıydı. Hicaz’a peygamber soyundan geldikleri kabul edilen Şerif ve ailesi hakimdi. Hac makamları Hicazdayken Hicaz Osmanlı Devleti’ne vergi ve asker vermezdi. Ama her yıl İstanbul’dan önemli miktarda altın çekerd. Şerif Hüseyin ve ailesinin bir kısmı İstanbul’da Ayan (Senato) üyesi olmalarına rağmen Ayan’a uğramadan maaşlarını alırlardı. Şerif Hüseyin ve ailesinin Boğaziçi’nde yalıları, köşkleri bulunmaktaydı. Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Devleti’ne hizmet etmek yerine İngilizlerle işbirliği yaptılar. İngilizlerden de büyük paralar ve silahlar elde ettiler. Mekke’deki Türk askerleri Araplar tarafından, hastanedeki yaralı ve hastalara varıncaya kadar öldürüldü. Medine’de Fahri Paşa Komutasındaki küçük kuvvet, Peygamber kabrini korumak için destansı bir savunma vermişti. Suriye cephesinde yükselen Arap Milliyetçiliğinin kökenleri 1908 ihtilalinden öncesine dayanır. İngilizlerin peşinden giden Hicaz şerifi ve ailesinin kurduğu devlet, kısa bir süre sonra başka bir Arap ailesi tarafından devrilmiştir. Kutsal bölge ve şehirlerde Haşimi Sülalesi Krallığının yerini, vehâbi Suut ailesi almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Kadar Enver Paşa (1914-1922)*, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987, s. 259-267; Bahriye Nazırı ve 2. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Kurmay Başkanı olarak Albay von Frankenberg’i istemiş ve 1924 yılının sonuna doğru büyük bir maiyetle Şam’a doğru yola çıkmıştır. 1915 Eylülünde Şam’daki 8. Kolordu’ya gönderilen Albay Baron von Kress de Cemal Paşa’nın emrindeydi. Limon von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yay., 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 65 ; Cemal Paşa’nın Arap milliyetçilerine yönelik tutumuna ilişkin olarak baskı uyguladığı doğru olmakla birlikte bu kapsamda Arap entelektüellerini ve subaylarına yönelik Fransız Konsolosluğunda arama yaptırmış, Arap ulusal hareketinin birçok seçkin üyesini suçlayacak belgeler ele geçirmiştir. Bir dizi gazetenin kapatıldığı, Arap ulusal derneklerinin üyelerini

Arap isyanı için böyle bir bahaneye sığınılmakla birlikte 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle Orta doğu haritasına şekil verilen haritada maviye boyanmış kısım, Fransız yönetimine bırakılarak doğrudan Suriye'nin sahil bölgesi olan Hatay, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut ve Sur gibi kıyı şehirleriyken (Umar, 2004:218), Kilikya'nın tamamını ve son dolaylı olarak da Halep, Hama, Humus ve Şam'ı içine alan Arap Devleti'ni kapsamasına karşılık, Filistin'in Suriye'nin bir parçası olduğu fikrinden vazgeçilmiştir. Antlaşma haritasında yer alan kırmızı boyalı kısım doğrudan İngiltere'nin yönetimine bırakılan İran Körfezi'nin üst kısmından başlayarak Bağdat'ın kuzeyine uzanan topraklardan meydana gelmiştir. İngiltere'nin payına düşen Akka ve Hayfa limanları, öngörülen demiryolunun yapımıyla, Mezopotamya'yı Akdeniz'e bağlamış olacaktır. Bu şekilde Hindistan yolunun güvenliği sağlanırken muhtemel bir tehdit olan Rusya ile arasına Fransa'yı alarak, Rusya'nın güney siyasetinin önü kesilebilecekti. Antlaşmaya son halini vermek için Rusya ile temasa geçilmiş ve neticede Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon Rusya'ya verilmiştir.(Şahin, 2015:255)

2.Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Hatay İle İlgili Gelişmeler

Suriye'nin Fransız Mandası altına alınacağı 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile belirlenmiştir. Anadolu'da Milli Mücadele devam ettiğinden Suriye'nin kuzey sınırları tam olarak tespit edilememiş, bu sınırlar Ankara Antlaşması ile belirlenerek Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesi ile de teyit edilmiştir. Böylelikle Ankara Antlaşması'nın yedinci maddesi geçerli olmak kaydıyla Sancak, Fransız mandası altına girmiştir. Suriye üzerindeki Fransız Mandası, Milletler Cemiyeti Meclisince 23 Eylül 1923'te kabul edilmiştir. Böylelikle Fransa 1921 Ankara Antlaşması gereğince Suriye içinde Sancak bölgesi için muhtar bir idare kurmuş oldu. (Gönlübol vd, 1996:127)

Sakarya zaferi sonrasında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ile Franklin Bouillon arasında imza edilen Ankara Antlaşması; Adana bölgesinin boşaltılması, Çukurova ve Suriye arasındaki sınırın Türkler lehine düzeltilmesi, İskenderun'da Türk milletinin menfaatini koruyan özel bir rejim uygulanması esaslarına bağlanmıştır. Buna karşılık, Fransızlar Bağdat demiryolunun bazı kesimleri üzerinde (10. Madde) istedikleri imtiyazları elde etmişlerdir. Böylelikle güneyde Antep ve Adana bölgeleri kurtarılmış olup, Fransa gibi bir Avrupa devletinin Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi resmen tanıması açısından önemli bir anlaşma olmuştur (Hatipoğlu, 2001,121-122). Bu arada, Fransa manda yönetimi Suriye ve Lübnan'ı; Halep, Şam, Lübnan Devleti ve Lazkiye Alevi Devleti isimleri altında parçalara ayırmakla birlikte İskenderun Müstakil Sancağı kurulmuştur.1921 yılında bölgedeki Fransız Yüksek Komiserinin bir kararnamesi ile İskenderun Sancağı, Halep Devletine bağlanmış zamanla söz konusu sancak Şam yönetiminin kontrolüne girmiştir (Öymen, 2007:394)

1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay sonra kurulması gereken Karma Komisyon ancak Eylül 1925 yılında kurulabilmiştir. Türkiye ve Fransa arasında Suriye sınırı ile ilgili müzakereler neticesinde18 Şubat 1926 tarihinde taraflar arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşma, Türkiye Suriye sınırını belirlemekle birlikte Türk Fransız ilişkilerini de yeniden düzenlemiştir. Bu antlaşma önce parafe edilmiş ve sonrasında imzalanmıştır. Bunun sebebi, İngiltere'yi Musul konusunda San Remo Konferansı'nda destekleyen Fransa, Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunun çözülmesini beklemiş olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim, Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin nihai kararını Türkiye kabul ettikten sonra Fransa, Türkiye ile Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesini 30 Mayıs 1926 imzalamıştır. Buna göre Türk-Fransız komisyonu kurularak Cizre ve Nusaybin sınırının tespitine başlanmış ve çıkan sorunlar, Haziran 1929'da her iki tarafı memnun edecek şekilde çözümlenmiştir (Eyicil, 2005:402)

Bu sırada,1926 yılından Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri, çıkarttığı bir kararname ile İskenderun Sancağını doğrudan kendisine bağlamıştı. Böylelikle bu yönetimin meclisi, anayasası ve seçilmiş bir hükümeti olacaktı. Yapılan seçimlere birkaç kişinin dışında Türkler adaylığını

kitlesel olarak tutuklanıp, 1915-1916 yıllarında birçok Arap, ulusal mahkemeye çıkartılmıştır. Tüm bunların sebebi Arap milliyetçilik hareketi içinde olanların Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan İngiltere ve Fransa ile işbirliği içinde olmalarından kaynaklanmıştır. Bkz. Borisoviç Lutskiy, *a. g. e.*, s. 342.

koymadığı gibi Türklerin % 95'i seçimlere katılmamıştır. Sonuçta Fransız yönetimi altında "İskenderun Sancağı" kuruldu. Hükümet başkanlığına Fransa'nın bu bölgedeki Genel Valisi durumundaki Durieux seçilmiştir Fransızların amacı; Türkleri bir oyunun içine çekerek bölmektir ancak Türkler bu oyunun içinde yer almamışlardır. Yerel Meclise seçilenlerin çoğunluğu Arapların etkisindeydi. Bir süre sonra Suriye Devlet Başkanı Ahmet Nami'nin çabalarıyla söz konusu Meclis, Şam'ın etki alanına girmiş ve 1928 yılında Şam Mebuslar Meclisi, Kurucu meclis sıfatıyla Suriye Anayasayla birlikte İskenderun'un statüsü ile ilgili bir belge hazırlamıştır. 1930 yılında da Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu bu belgeleri kabul etmiştir (Öymen, 2007: 395-396)

1936 yılına kadar geçen sürede İskenderun Sancağındaki Türklerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye katılmak istediklerini belirtmekteydi. Fransızlar ise bu tarz yaklaşım ve taleplere sert tepki göstermiştir. 1936 yılında Fransa ve Suriye arasında yapılan antlaşma ile Suriye'ye bağımsızlık verilmesi ve mandanın ortadan kaldırılması gündeme gelmiştir. Ancak, bu antlaşmada İskenderun Sancağına tanınan önceki haklardan bahsedilmiştir. Dolayısıyla Fransa, İskenderun Sancağı üzerindeki haklarını da Suriye'ye devretmiş ve bu durum Türk hükümetinin tepkisine yol açmıştır. Türkiye, Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a verilen bağımsızlık hakkının İskenderun Sancağına da verilmesi istemiştir (Umar, 2004: 505). Fransa, Türkiye'nin talebini Ankara Antlaşması'nda öngörülmediği için geri çevirmiştir. Bu esnada Atatürk, Antakya ve İskenderun çevresinin Hatay olarak belirlenmesini, İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin isminin "Hatay Hakimiyet Cemiyeti" olarak değiştirilmesini emretmiştir. Kilis, Mersin, Hassa ve Dört Yol'da bu cemiyetin şubelerinin açılması için görevlendirmelerde bulunmuştur. (Balcı, 2018: 252)

Yaşan bu gerginlikler üzerine Fransa'nın Hatay meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürme çabalarını Türkiye'nin de kabul etmesi üzerine, Milletler Cemiyeti Hatay meselesini 1936 Aralık ayında incelemeye almıştır. Milletler Cemiyeti Konseyi, 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında meseleyi görüşmüş ve İsveçli temsilci Sandler'i raportör tayin etmiştir. Sandler raporunda üç kişilik bir gözlemci heyetin Hatay'a gönderilmesi istemiş, 31 Aralık 1936 tarihinde Hollanda, İsveç ve İsviçreli üç kişilik heyet, Hatay'da görevine başlamıştır (Şahin, 2008, 609). Milletler Cemiyeti Konseyi 27 Ocak 1937'de (Sandler raporu olarak) Hatay için yeni bir statü kabul etmiştir. Bu statüye göre; İskenderun Sancağı iç işlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile yönetilen ayrı bir varlık" olacaktı. Statünün ve anayasanın uygulanması Milletler Cemiyeti'nin denetim ve gözetiminde yürütülecekti. Sancağın, ülke bütünlüğünü, yapılacak bir antlaşma ile Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınacaktı (Eyicil, 2005: 414). Bunun yanı sıra belirlenen statüde Sancağın resmi dili Türkçe olacak, ordusu bulundurulmayacaktı (Şahin, 2008: 610).

Milletler Cemiyeti Konseyince 27 Ocak 1937 yılından kabul edilen yeni statü tüm Anadolu'da sevinçle karşılanmıştır. Ankara Ulus meydanında ve İstanbul Beyazıt meydanında büyük bir miting düzenlenmiş, Mustafa Kemal Atatürk'e, Başbakan İsmet İnönü'ye, Mareşal Fevzi Çakmak'a, Dışişlerine ve CHP Genel Sekreterliğine teşekkür ve tebrik telgrafları çekilmiştir (Ulus, 1937: 1 ve 6).

3. Hatay Sorunu ve Kilis Günlük Halk Gazetesi'ne 1937 Yılı İçindeki Yansımaları

3.1. Hatay Halkına Yönelik Suriye'nin Tutumu

Hatay meselesi 1937 yılına kadar birçok aşamadan geçmekle birlikte Fransız elçisi B. Ponsot; Türkiye, Fransa ve Suriye arasında imzalanacak üç taraflı anlaşma hakkında Türk hükümetine bir nota vermiştir (KGHG, 1937: 1). Bu sürecin akabinde Türk Başbakanı Londra'ya gitmeden önce Paris'e uğramıştır. Burada yapılan görüşmelerde Hatay meselesi, Türkiye-Suriye sınırı ve Hataylı Türklerle Suriyelilerin münasebetleri hakkında Fransız diplomatlarına ve Fransız Cumhurbaşkanıya ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu münasebetler devam ederken Hatay'da Türklere yönelik işkenceler söz konusu olmakla birlikte, Suriye'de Türk düşmanlığına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Türk taraftarı propaganda faaliyetlerini yürütenler Suriye yönetimince tutuklanmış ve Halep'te çıkan "E'ehali" gazetesi de kapatılmıştır (KGHG, 1937: 1).

Suriye'deki Türk düşmanlığının kaynağı Fransızların mandası durumunda olan bu topraklarında yürütülen eğitim öğretim programlarında da aramak gerekir. Suriye'deki okullarda tarih kitaplarında Türk düşmanlığı aşılarmaktaydı(Akşin,1999:305).Tüm bunların yanı sıra Hatay'ın konumu ile ilgili görüşmeler devam ederken Türk Dış İşleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Konseyi müzakerelerine katılmak için Cenevre'ye gittiğinde Suriye Başvekili Cemil Merdum de Türkiye'nin aleyhinde Cenevre'de girişimlerde bulunmuştur(KGHG,1937:3).

Milletler Cemiyeti Meclisi'nin aldığı karar gereğince Sancak için bir statü ve anayasanın hazırlanması için bir " Uzmanlar Komitesi" oluşturulmuş ve bu komite 25 Şubat 1937⁵ tarihinde kurulmuştur. Sancak'a gönderilen gözlemci heyetle çalışmalara başlayan komite, Türkiye ve Fransa tarafından sunulan tasarılar ışığında 15 Mayıs'ta statü, anayasa ve Sancak'ın sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlama aşamasına girişmiştir. Bu kapsamda 1937 yılının Mayıs ayı içinde Hatay anayasası ve statüsü, Uzmanlar Komitesince bitirilmiş geriye ise lisan meselesi, Türkiye Suriye arasında tayin edilecek bitaraf mıntika işlemi kalmıştır ki konsey, bu meselelerin 28 Mayıs'a kadar netleşeceğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye-Suriye ve Fransa arasında yapılacak üç taraflı anlaşma için Fransa'nın Ankara büyükelçisi ile Suriye Fevkalade Komiseri Paris'e ve Cenevre'ye gitmişlerdir. Bu görüşmeler sonunda Sancak üzerinde birçok noktalarda anlaşmaya varılmış ve Türkiye Fransa arasında Cenevre'de 29 Mayıs 1937 tarihinde Sancak'ın milli bütünlüğünü teminat altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırı belirleyen bir anlaşma yapılmıştır. (Gönlübol vd, 1996:130-131).

Bu durumla ilgili olarak Hatay anayasası ve statüsüne ait son kararlar da Milletler Cemiyetince tayin edilen Uzmanlar Komitesinin 28 Mayıs 1937 tarihli toplantısında Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Bu netice Suriyeler tarafından hoş karşılanmamıştır(KGHG,1937:1).Milletler Cemiyeti Komitenin hazırladığı raporlar doğrultusunda Hatay'ın bağımsızlığını onanmıştır. Türkiye ve Fransa arasında imzalanan anlaşmaya göre; Sancağın resmi dili Türkçe olmakla beraber ikinci dil Arapça olacaktır. Bu antlaşma çerçevesinde İskenderun ve Antakya sancaklarının bütünlüğü garanti edilerek sınırlar tespit edilmiştir (Turan, 2017:299).

Hatay ilinde sevinçle karşılanan bu gelişmelerin taçlandırılması amacıyla 18 Hazirana bırakılan milli bayrama Suriye Vatani Partisi'ne mensup memurların Türklere karşı silahlı saldırılarda bulunmaları gölge düşürmüştür. Nitekim Fransızlar bölgede askeri idare tatbikatına mecbur kalmış, söz konusu saldırılar neticesinde ölen ve yaralanan Türk vatandaşları olmuştur (KGHG,1937:1). Bu gelişmelerin yanı sıra bundan sonraki her yılın 1 Haziranında Hatay'da milli bayram yapılacağı Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde belirtilmiştir(KGHG, 1937:1).

Kırıkhan'da Kilci Ömer adında bir Türk'ün öldürüldüğünden bahseden gazete, Vatani Parti'sinin emri altında olan Şam Meclisi'nin, Sancağın Araplara ait olduğu fikrini savunduğunu belirtmiştir. (KGHG,1937:3)

Türkiye, Hatay meselesi kapsamında sadece Hatay ili içindeki Suriyelilerin taşkınlıklarıyla mücadele etmemiş aynı zamanda Suriye Hükümeti'nin de olumsuz ve işleri zora sokan yaklaşımlarıyla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin " *Cenuptaki Aşar Meselesi*" başlığında Suriye Hükümeti'nin 1921 Ankara Antlaşması ve 1929 Protokol hükümlerine muhalif olarak sınır boyundaki Türk mahsullerinden ağır vergiler almaya başladığı haberine yer vermiştir. Haberin ayrıntısında 1921 Ankara Antlaşması'nın 13. Maddesi gereğince Türkiye-Suriye sınırının iki tarafında oturan ahalinin her türlü tekalifini (vergisini) ikamet ettiği ülke hükümetine ödemesi kabul edilmiştir. Buna göre bu antlaşma hükmüne birkaç sene riayet edildiği ancak tanzim edilen 1929 tarihli protokolde Ankara Antlaşması'nın 13.cü maddesince söz konusu alan 5 ve 12 km'lik saha şeklinde belirlenmiş olup, Suriye Hükümeti'nin bundan yararlanarak arazi vergisi adıyla Türk emlakinden aşar almaya başladığı ifade edilmiştir (KGHG,1937:1)

⁵ Bu tarihte Hatay anayasası için Cenevre'de başlayacak görüşmelere giden delegelerden Baş delege Dış İşleri Genel Sekreteri Numan Rifat Menemencioğlu, Hukuk Profesörü Ethem Mekuku ve Ali Fuad, Adliye Vekaleti Hukuk İşleri Genel Müdürü Şinasi Zihni, Dış İşleri Bakanlığından Abdullah Zeki, Tarık Emin, Şemsettin Arif bey gibi isimler yer almıştır. Bkz. Ulus, 21 Şubat 1937, s.1

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin 21.06.1937 tarihli ve “ *Hatay Hadiselerinden Sonra Suriyelilerin Bilmeleri Lazım Olan İki Hakikat*” başlıklı yazı Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin kaleminden nakledilmiştir. Buna göre; Hatay'da yaşanan taşkınlıkların Fransız müstemele memurlarının gözü önünde yaşandığı, İskenderun-Antakya meselesinin Milletler Cemiyetinde halledildiği, bunun neticesinde Fransız-Türk dostluğunun ve müstakbel Suriye sınırlarını temin eden muahedeler yapıldığı belirtilmiştir. Türk tarafının Suriye ile ilgili tutumu açıklan haberde Suriye'nin Fransa'nın mandası altındaki sömürsüne karşı olup, Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin; Suriye'nin kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi gerektiğini savunan bir ülke olduğunu ve Türklere karşı yapılanların kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Bu nedenle Suriye'nin daha akılcı davranması gerektiği dile getirilerek, Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu Hatay ve havalisinin tam bir emniyet içinde olmadığından bu yaşatılanların karşılığının mutlaka olacağı belirtilmiştir. Gazete, Hatay halkının yaşadığı tüm olumsuzluklardan Fransa'yı mesul tutulmuştur. (KGHG,1937:1-2). Mezkur gazetenin “*Hatay'da*” başlıklı yazısında Hatay'daki Vatani fesatçıların, Alevi Türkler aleyhinde tecavüze başladıkları ve Hatay halkevinin müstemelekeçiler tarafından basıldığı, Antakya hükümet konağında öldürülen Türk gençlerinin olduğu, şehrin Halep'ten gelen askerlerle kontrol altına alındığı belirtilmiştir (KGHG, 1937:1)

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin manşetlerine yansıyan ve Türkiye Suriye arasında sorun teşkil edebilecek konulardan biri de Türk vatandaşlarının güneyde kalan emlakları meselesidir. Gazetenin belirttiğine göre; güneydeki emlake ait birer beyanname gönderilmesi noktasında bir ilan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılmış, (Ekim ve Kasım 1929) bunun üzerine her Türk oradaki alakasını bir taahhütlü mektup ile Dışişleri Birinci Daire Genel Direktörlüğüne bildirmiştir. Gazete haberinde belirtildiğine göre 1932 yılında Türkiye ile Fransa arasında emlak ihtilafı yapılmış, 1937 yılında da teşekkül ettirilen komisyonundan Türk murahhasının alaka sahiplerine göndermiş olduğu 5 soruluk evrakın cevabının Türk vatandaşlarınca cevaplandırılması istenmiştir.⁶

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin 05.07. 1937 tarihli ve “*Türkiye-Suriye Hudud Komisyonu İşlerini Bitirdi*” başlıklı haberinde komisyonun işlerini bitirdiğinden, zabıtlar parafe edildikten sonra komisyondaki Fransız delegelerinin Toros ekspresiyle Halep'e gittikleri belirtilmiştir. Haberin devamında Fransız heyeti başkanı B. Filip David'in komisyonun mesaisi hakkında verdiği beyanatında her iki tarafın sunmuş olduğu tekliflerin karşılıklı menfaatlere uygun bir şekilde kabul edildiğini, Hatay meselesinin halledilmesinden ve Cenevre Anlaşmasından sonra kuvvetlenen Türk Fransız dostluğunun sarsılmadan devam edeceğine yer verilmiştir(KGHG,1937: 1).

Türkiye'yi Hatay'da temsil edecek olan İskenderun konsolosluğuna Paris Konsolosu B. Firuz Kesim atanmıştır (KGHG,1937:2). Bu sırada 31 Ağustosta İskenderiye'den yeni vazifesine gelen Hatay Fransız Delegeşi Roger Gagreau verdiği beyanatında uluslararası antlaşma ile halledilmiş Sancak'ın geleceğinin, Milletler Cemiyeti nezaretine bağlandığını ifade ederek 1939'da Suriye'deki Fransız mandasının nihayetine kadar fevkalade komiser mümessili olarak Sancak'taki yeni görevine devam edeceğini belirtmiştir. Sözlerine devam eden Gagreau, arazinin zenginliği, transit ticaretin ve özellikle İskenderun Türk limanının çevre iktisadi hayatına büyük katkısı bulunduğunu belirtmiştir (KGHG,1937:3).

Kilis Günlük Halk Gazetesinin 06.09. 1937 tarihli ve “*Bilinmesi Lazım Gelen Hakikat Antakya Sancağının adı Hataydır*” başlıklı Cumhuriyet gazetesinden nakledilen yazıda Fransız yazar ve mebusların Antakya-İskenderun havalisinin Araplığını ve Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde neşriyat faaliyetlerinin yürütüldüğüne değinilmiştir. Yazının devamında söz konusu toprakların tarihini, Arap, Bizans ve Roma tarihine bağlayarak ve Türklerin birkaç asır buralarda hüküm sürdüğü iddia edenlerin Türklerin hakimiyetinin Hititlere kadar uzandığı bildiklerini, Roma ve Bizans medeniyetinin Anadolu'da hazır ve parlak bir medeniyet üzerine oturduklarını ve bu

⁶İlgili sorular 1- Emlak sahibinin kim olduğu, 2- Emlakin halihazırda kimin elinde bulunduğu, 3-Tasarruf vesaii nelerden ibaretse adı birer örneği, 4-Zaptedilmiş mülk varsa ve aynen iadesi kabil değilse değerinin ne olduğu, 5- Mülk sahibinin komisyondan bir dileği olup olmadığı bkz. Kilis Günlük Halk Gazetesi, 29.07.1937, s. 1.

medeniyetin Orta Asya'dan gelen uluslarca getirildiği belirtilmiştir. Yazının devamında bugün Maraş ilinin Hititler dönemindeki adının Marase sonraları ise Maraş olduğu, Hitit Devleti'nin İskenderun ve Halep çevresindeki hakimiyetin olduğu, bugün Hatay denilen Antakya-İskenderun Sancağının Araplıkla ve Suriye denilen yer adıyla ilgisi bulunmadığı belirtilmiştir. Fransız kaynaklarına değinilerek ele alınan haberde; Akdeniz, Lübnan ve Fırat arasındaki mıntıkanın muhtelif Hitit prenslikleriyle dolu ve buradaki Hitit medeniyetinin kuvvetli etkisi olduğuna değinilmiştir. Bunun yanı sıra Akdeniz mıntıkasındaki devletlerden biri ve idari merkezi Kargamış olan, kendilerine de “ Hati ya da Hata” denilen bir devletten bahsedilmiştir. Tüm tarihi gerçekler ışığında Antakya-İskenderun bölgesinin adı Hatay'dır denilmektedir (KGHG,1937:1-3).

Hatay'a gelen mektupların üzerinde adres olarak kullanılan Hatay ifadesi İskenderun Posta İdaresince geri çevrilmekte ve halk bu durumdan rahatsız olmuştur. Bunun yanı sıra delege Garo, Türk düşmanlarından oluşan bir grup tarafından “İttihad-ı Anasır Cemiyeti” oluşturulmuştur. Nüfus hakimini azledilmesi ve yerine başka birinin gelmemesi nedeniyle halkın nüfus işleri de aksamaktadır. Hatay'da Fransızlar tarafından Adliye teşkilatındaki mahkemeyi sevk ve idare edecek kişilerin Türk düşmanı olduğu Kilis Günlük Halk Gazetesinde ifade edilen haberler arasındadır (KGHG,1937:2)

Sancaktaki yeni rejim hükümlerine göre Hatay'da Türkçenin resmi dil olarak kullanılması sıkıntılar yaratmıştır. İttihad-ı Anasır Cemiyet'in Antakya'daki toplantısına Türkler ve Ermeniler katılmamıştır. Katılanlar arasında Cemiyetin kurucu olmak isteyen Belediye reisi İbrahim Civelek, İskenderun Belediye reisi Nikola Filipi, azadan İlyas Raad, Elliva gazetesi sahibi Edvard Nun Efendi bulunmaktadır. Hatay'da Ermenilerin tarafız kalma yönünde bir tutum içinde oldukları, Hatay'ın durumunu netleştirmek için dünyanın her yerinden Hataylıların oylarını kullanmak üzere yola çıktıkları ve Hatay'da kültür işlerinin son derece bozuk olduğu söz konusu gazetede belirtilmiştir (KGHG, 1938:1)

3.2.Suriye Yönetimin Türkiye'ye Karşı Tutum Değişikliğine Götmesi

Hatay meselesine yönelik olarak Türkiye lehine gelişen hadiselerden sonra Suriye Başbakanı Cemil Merdum'un basına verdiği beyanatlarında önceki saldırgan ifadelerini terk ettiğini görüyoruz. Cemil Merdum, 1937 Temmuzunda Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Numan Memencioğlu ile görüşmüştür. Ülkesine döndükten sonra Suriye gazetelerine verdiği demecinde; Milletler Cemiyeti'nin verdiği kararların dürüst tatbikatının iki memleket arasındaki geçici anlaşmazlıkları ortadan kaldıracığına, Suriye'de bu gelişmeleri anlamakta güçlük çeken kesimlere bunların anlatılması gerektiğine, Türkiye'nin müstakil ve müreffeh bir Suriye görmeyi arzu etmekten mutlu olduğuna, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara sadakatinden emin oldukları için Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlarını uygulayacaklarını, Hatay'da yeni idare şeklinin 5 ay sonra başlanacağını, Fransa'nın Suriye'deki mandaterliğinin devam ettireceği 2 yıl içinde Milletler Cemiyeti'nin kararlarının ilk devrinde tatbik başlama vazifesinin kendilerinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Cemil Merdum verdiği demecin devamında Milletler Cemiyeti siyasetinde aralarında tam bir işbirliği halinde olan Türkiye ve Fransa'nın Hatay'daki çalışma birliğinin iki devletin dostluğunu kuvvetlendireceğine değinmiştir. (KGHG,1937:1)

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin bildirdiğine göre Suriye basınında bir süreden beri Türkiye aleyhine yayınların durduğu ve Suriye Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmek arzusunda oldukları belirtilmektedir. Bu kapsamda Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yakında Şam'ı ziyaret edeceği ve iki ülke arasında bir dostluk antlaşması yapılabileceği belirtilmiştir (KGHG,1937:1).

Suriye Başbakanı Cemil Merdum, Paris ziyareti sonrasında Ankara'ya gelmiş ve hükümet erkânı ile görüşmüştür. (KGHG,1937:1).Ankara'da bulunan Cemil Merdum, Atatürk ile görüşmüş, bu görüşmede Atatürk, Suriye halkını muhabbetle selamladıklarını, Türkiye'nin Suriye'yi müstakil ve mutlu görmekten memnun olacaklarını ifade etmişlerdir. Cemil Merdum, bu sırada Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile defalarca görüşme imkanı bulmuştur. İkili görüşmelerde iki ülke sorunları samimi bir atmosfer içinde konuşulmuştur. Cemil Merdum ülkesine dönmeden önce gazetecilere vermiş olduğu beyanatında; Ankara'daki karşılaşmadan ve

misafirperverlikten çok memnun olduğunu, iki ülke arasındaki müşkül sorunların iki kardeş ülkeye yakışır şekilde halledildiğini, Türk basının kendisi ile ilgili olumlu yayınlarını da memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir(KGHG, 1937:1)

3.3.Hatay Seçimlerindeki Süreç

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin “ *Hatay Heyeti Geldi*” başlıklı yazısında; Milletler Cemiyeti adına Hatay'daki seçim faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla Avrupa'dan yola çıkan 5 kişilik heyetin önce İstanbul'a daha sonrasında Ankara'ya en sonunda da Hatay'a uğradığı belirtilmiştir. Heyetin, İngiltere'den Reid'in başkanlığında İsviçreli Secreten, Norveçli Riner, Hollanda'dan Vandemanderer, Belçika'dan Sovgravchten'dan oluştuğu ve başlıca amacının Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu talimat doğrultusunda seçimleri tarafsız izleyerek, seçimlere gölge düşürecek herhangi bir durumun önüne geçmek olduğu belirtilmiştir (KGHG, 1937:1).

Seçimlere katılabilmek için Hatay kökenli Türk vatandaşlarının, bölgeye doğru dünyanın farklı yerlerinden yola çıktıkları ve 6.000 soydaşın gelmek üzere pasaport işlemleriyle meşgul oldukları Kilis Günlük Halk Gazetesinin “ *Hatayda*” başlıklı ve 06.01.1938 tarihli basımında belirtilmiştir. Hatay'da bulunan heyet, söz konusu görevini tamamlamış olmasına rağmen(KGHG,1937:1) aynı gazetenin bir başka basımlı haberinde Hatay'da Fransız müstemlekecilerinin nüfus işlerinde Türklerin kayıtlarında müşkülâtlar çıkardıkları, Arap olanlara ise kolaylıklar gösterildiği belirtilmektedir. (KGHG,1938:4)

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin belirttiğine göre Milletler Cemiyeti Konseyinin 26 Ocak 1938 tarihinde yaptığı toplantıya katılmak için Cenevre'ye giden Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras, burada Hatay'daki seçim meselelerine dair Türkiye'nin hassasiyetini dile getirmiştir (KGHG,1938:1).

Hatay'daki seçimlere yönelik Türkiye'nin endişelerini Fransız Dışişleri Bakanı M. Delbos'a ifade eden Tefik Rüşdü Aras'a İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden de katılmıştır. Prensipite bir anlaşmaya varılarak Türkiye'yi tatmin edecek bir sürecin başlatılmasına karar verilmiştir. Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi'nin “ *Hatay Davamız Son Geçidi Üzerine*” başlıklı yazısı Kilis Günlük Halk Gazetesinin ilk sayfasına taşınmıştır. Hatay Seçimleri hakkında Yunus Nadi “...*Biz Hatay'ı Türkiye'ye ilhak etmiyoruz. ..Hatay için istediğimiz şey idari bir istiklalden ibarettir. Ne hacet, Fransa'nın teklifi ile kendisine müracaat ettiğimiz Milletler Cemiyeti, Franklin Bouillon muahedesinin milli ve kültürel esası bakımından Hatay'a verilecek hususi idare ibaresini işte böyle bizim dediğimiz şekil ve surette tefsir etti ve onun yüksek hakemliğiyle mesele bir daha böyle hal olunmuş bulundu. ...Milletler Cemiyeti'nin bu tefsir ve tasrihinden sonra dahi Fransa'nın Hatay'daki memurları marifetiyle vaziyeti karıştırabilmek umutları peşinde giriştiği bir takım fazla ve füzuli gayretlerdir. Bu gayretler, Milletler Cemiyeti'nin Hatay seçimlerine hazırlık için oraya gönderdiği heyeti şaşırtmış ve onun hazırlayacağı seçim talimatnamesinde(yönergesinde) Cemiyet kararlarına zıt yanlışlıklara sevk etmiştir. Bu hali Milletler Cemiyeti nezdinde protesto ettik. Mesele içtima halinde bulunan Konsey tarafından tetkik edilecektir ve edilmektedir” (KGHG, 1938:1-2).*

Hatay seçimine yönelik oluşturulan tarafsız komisyonun Fransız müstemlekecilerinden aldıkları fikirlerle düzenlenmiş olan nizamnameye karşı Türkiye'nin ileri sürdüğü tedbir ve çekince şartları ve yapılan protesto, Fransız, İngiliz Dışişlerince ve Milletler Cemiyeti Komisyonunca haklı görülerek bunun tadili için çalışmalar başlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kilis Günlük Halk Gazetesi, komisyonun tadil edeceği nizamnamenin tekrar yanlış yürütmeye çalışanlar olduğu takdirde karşılarında Atatürk'ün çelik iradesini göreceklarını, Türkiye'nin onayı alınmadan Hatay'da hiçbir şey yapılamayacağına değinmiştir(KGHG,1938:1).

Hatay seçimlerine yönelik olarak Türkiye'nin çekincelerini ve itirazlarını dile getirmek için Cenevre'ye Milletler Cemiyeti Konseyine Ocak ayında giden Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras, Türkiye'ye Şubat ayının başında dönmüştür. İskenderun limanında kurulacak serbest Türk

gümrük mıntıkası hususunda incelemeler yapmış olan heyetin raporunu inceledikten sonra Ankara'ya gitmiştir (KGHG,1938:1).

Cenevre'den “*Lö Tan*” gazetesinden haberini aktaran Kilis Günlük Halk Gazetesi; Hatay Seçim Kanununa ön şeklini verecek olan komitenin 14 Mart 1938 tarihinde toplanıp kararları ittifakla alacağı, kanunun Fransa tarafından ilan edilmek üzere Cenevre Konseyine bildirileceği, Fransayı Dö Tessian ile Lakrat'ın temsil edecekleri ifade edilmiştir(KGHG,1938:1).Hatay seçim nizamnamesini yapmak üzere, Cenevre'ye giden Hariciye Umumi Katibi Numan Menemencioglu'nun riyasetindeki heyet de Türkiye'ye dönmüştür (KGHG, 1938:2).

Kilis Günlük Halk Gazetesi, Hatay Seçim Yönetmeliği ile ilgili haberi “*Hatay Nizamnamesi*” başlığıyla okurlarına taşımıştır. Haberde Milletler Cemiyeti Sekreterliğinin neşrettiği bir tebliğde; İskenderun ve Antakya Sancak'ında ilk seçim nizamnamesini tetkike memur Milletler Cemiyeti Konseyi Komitesi'nin işlerini bitirdiği, 31 Ocak'ta Konsey tarafından kabul edilen karar gereğince ittifakla kabul olunan nizamnamenin, Fransız hükümetine bildirileceği, söz konusu seçimin 30 Haziranda başlayıp 15 Temmuz'a kadar tamamlanacağına tespit edildiği, seçimi izlemek ve kontrol etmek üzere Seçim komisyonunun Hatay'a gitmek için hazırlıklara başladıkları aktarılmıştır. (KGHG,1938:3).

Türkiye'nin hassasiyetini dikkate alan Milletler Cemiyeti, 31 Ocak 1938 tarihinde seçim yönetmeliğinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar vermiş ve Seçim Konseyi, 7 Mart 1938 tarihinde söz konusu düzenlemeleri tamamlamıştır. Bu gelişmelerin akabinde Hatay'da 1938 Nisanında yapılması gereken seçimler, ancak 3 Mayıs 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonunun gözetiminde başlamıştır (Atabey,2015:197).

Kilis Günlük Halk Gazetesi yayınladığı haberinde seçim komisyonunun Hatay'a 15 Nisan'da varmasının ümit edildiği ve seçim mahkemesinin de komisyonla aynı zamanda işe başlayıp seçim neticelerinin ilanından bir ay sonra görevini tamamlamasının beklenildiği ifade edilmiştir. Mart ayı içinde seçime az bir zaman kalmışken Hatay'da halka karşı tahrikler başlamıştır. Antakya'da birçok köy sebepsiz olarak basılmış, evlerde bir şey çıkmayınca erkeklere işkenceler edilip kadın ve çocuklar dövülmüştür. Şaki Koca namında birisi, İskenderun'un Haciler köyünden 110 kişiyi Fransa'nın menfaati için bölgede çalışan “İttihadi Vatani Partisi”ne getirmiştir. Haberin detaylarında buraya getirilen köylülerin akıbetinin belli olmadığı, Ermenileri söz konusu ayrılıkçı partiye dahil etmeye çalıştıkları, bölgedeki polis ve jandarmanın halka kötü davrandığı yer almaktadır. Bunun yanı sıra nisanda yapılacak seçimde Suriye lehinde çalışanlara para dağıtılmak amacıyla para toplama vazifesinin Nüfus memurlarından oluşan bir grupça düzenlendiği, bu grubun bütün memurların maaşlarından %3 kesilmesine karar verildiği belirtilmiştir (KGHG, 1938:1).

Gazetenin vermiş olduğu bir başka haberde Arsuz'da İttihadi Vatani kulübünün açılışında yapılan törene doktor Alber, Moses Derkalosyan, Hasan Cebbare⁷, Şahin Cebbare isimindeki şahısların katıldıkları, burada söylenen nutuklarda “*Bize Türkiye mi yoksa Fransa'yı mı istiyorsunuz diye bir sual sorulursa hepimiz Fransa'yı isteriz. Çünkü Fransa Suriye'nin halifesidir*” dediklerini burada alınan karara göre; silah zoruyla da olsa Arsuz halkının İttihadi Vatani kulübüne kaydedilmesine ve kendilerine yardımcı olmaları amacıyla Jandarma kumandanı ile Nahiye müdürüne talimat verildiğinin ifade edildiği belirtilmiştir(KGHG, 1938: 1).

Makalemizin başlarında bahsetmiş olduğumuz delege Garo isimindeki zat, Türk düşmanlarından oluşan bir grup tarafından “İttihad-ı Anasır Cemiyeti” oluşturduğundan bahsetmiştik. Kilis Günlük Halk Gazetesinin aktardığı bilgiye göre bu kişinin Paris'e gideceği ve Hatay'a bir daha dönmeyeceği belirtilirken, Bayır, Bucak nahiyeleri ile Cerablus halkının anavatana ilhak etme arzusunda oldukları, bu mıntıkaldaki Türk halka, Türkiye ve Hatay'da hatta Suriye'de çıkan Türkçe gazetelerin okutturulmadığı, Arapça gazetelere zorla kaydedtirildikleri, abone bedellerinin de Nahiye müdürleri ve Jandarma kumandanları marifetiyle tahsil edildiğine değinilmiştir (KGHG,1938:1).

⁷ Hatay'da Maliye Müdürü olarak görev yapmıştır. Bkz. Kilis Günlük Halk Gazetesi, 16.05. 1938., s. 1.

Hatay'da Mayıs ayı içinde birçok rahatsız eden hadise yaşanmıştır. Söz konusu gazetenin belirttiğine göre Hatay'da iki Arap'ın meçhul halde öldürülmesi sonucu müstemlekeçiler bu durum karşısında saldırgan tutumlarını devam ettirmişlerdir. Delege Garo ismindeki zat ile bir çok Usbacı⁸ eşkiya tarafından Reyhanlı'daki halkevi basılarak buradaki Türkler tutuklanmışlardır. Gazetede belirtildiğine göre Milletler Cemiyeti Kontrol heyetinin seçim sırasında yaşanan bu olaylara ilgisiz kalıp, Türklere yapılanlarına seyirci olması ciddi eleştirel almasına yol açmıştır. Belirtildiğine göre; Müstemlekeçilerin 60.000 Ermeni'yi silahlandığı ve Paris gazetelerinin Türkleri Ermeniler üzerinden tehdide başladığı ifade edilmiştir (KGHG,1938:1).

Bu yaşanan olaylar Ankara'da da fazlasıyla ses bulmuş 27 Mayıs 1938 tarihinde mecliste yapılan 1938 mali yılına ait bütçe görüşmelerinde söz alan birçok milletvekili Hatay meselesine değinerek Fransızların göz yumdukları olaylara karşı tutumları şiddetle eleştirilirken, görüşmelere Ermeni ve kadın milletvekilleri de iştirak etmişlerdir. Meclis konuşmalarında Ermenilerin gözlerini açmaları gerektiği, Fransızların oyunlarına gelmemeleri konusunda uyarılar yapılırken Milli Mücadelede çalışan Türk Kadının Hatay hukukunu muhafaza ve müdafaaya da hazır bulunduğu temin edilmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, meclisteki konuşmasında Hatay davasının geçirdiği süreçleri izah ettikten sonra Fransız Dışişleri Bakanının göndermiş olduğu bir telgrafa değinerek Hatay'da seçim talimatnamesine riayet edilmesi için gerekenlerin kati suretle yapılacağını bildirildiğini ifade etmiştir(KGHG,1938: 1).

Hatay'da bulunan delege Garo ismindeki zatın, Türklere yönelik şiddet eylemelerini desteklemesinden sonra kendisinin askeri kumandanlığını yapmış olan Yüzbaşı Gero ismindeki zatla birlikte istifaya mecbur bırakılmışlardır. Hatay meselesi hakkında Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz ile Fransa Dışişleri Bakanı B. Bonne arasında haziran ayı içerisinde devam etmekte olan müzakereler olumlu geçmiştir. Diplomasi sahasındaki olumlu gelişmeler Hatay'da kendini göstermeye başlamıştır. Bölgede mülki ve askeri idareyi eline almış olan Binbaşı Collet (Kole), gazetecilere vermiş olduğu beyanatında asayışı bozanlara hangi cemaatten olursa olsun müsaade edilmeyeceği ve herkesin oyunu serbestçe kullanmasının temin edileceğini dile getirmiştir(KGHG,1938:1).

4.Atatürk'ün Rahatsızlığı Süresince Hatay Sorunu ve Adana-Mersin Gezilerinin Yankıları

Hatay seçimini kontrol edecek olan heyet Hatay'a gelmiş, bölgede yaşanan sıkıntılar nedeniyle seçim, Mayıs'a ertelenmiştir. (KGHG,1938:1).Bölgede çeşitli sıkıntılara maruz kalan Türkler, başta Atatürk'e ve Milletler Cemiyeti'ne birer telgraf çekerek Hatay'da seçim için güvenli bir ortamın kalmadığını, muhaliflerin hükümetle birlikte kendilerine karşı saldırgan tutumlar içinde olduklarını ve bu yaşananların önüne geçilmesini istemişlerdir. Milletler Cemiyeti Komisyon Genel Sekreteri, Türklerin yaşanan tüm şiddet ve olumsuzluklara rağmen göstermiş oldukları soğukkanlılık ve sükûna hayran olduğunu bundan dolayı Türklerin tebrike şayan bulduklarını söylemiştir(KGHG,1938:1-2).

Bir yandan Hatay'da Türk vatandaşların sandık başına gitmesine engel olmak için içerde müstemleke memurlar, Araplar, Fransa ve Fransa'dan menfaati olan her kim varsa ciddi gayretler içine girmişlerdir. Bunun yanı sıra Atatürk'ün devlet meseleleriyle meşgul olmayacak kadar hasta olduğu haberi duyurularak Hatay halkının maneviyatını kırılarak seçimlerin Türkler aleyhine neticelenmesi amaçlanmıştır. Atatürk, Hatay meselesinden elini çekmediğini ve sağlıklı olduğunu göstermek amacıyla 19 Mayıs 1938 tarihinde Ankara'dan hareketle ertesi gün Mersin'de olmuştur. Mersin'de halkın sevgisi ve coşkusuyla karşılanmıştır (KGHG,1938:1).

Kilis Günlük Halk Gazetesinin belirtmiş olduğu yurt gezileriyle ilgili haberde; Atatürk'ün sağlık durumu ile yabancı ve yerli basında çıkan haberlere üzülen Hatay halkı namına bir heyetin,

⁸ Hatay'da Türklere yönelik şiddet ve fesat hareketlerini organize eden bir çete olup başkanları Mahud Zeki Ersuzi'dir. Bkz. Kilis Günlük Halk Gazetesi, 30.06. 1938, s.1 ve aynı gazete, 04.08.1938, s.1.

Cumhuriyet Halk Partisi başkanı Abdülgani Ağanın riyasetinde Mersine giderek, Atatürk'ün huzuruna çıkmak istedikleri ancak hükümet yetkililerinin seçimin devam ettiği bu hassas dönemde herkesin görevinin başında olması gerektiğinin belirtildiği ve ziyaret maksatlarının Atatürk'e iletildiği ifade edilmiştir. Mersin'den Adana'ya gelmiş olan Atatürk'ün huzurunda piyade ve topçu kıtalarının muazzam resmi geçit töreni yaptırılarak Türkiye'nin kararlığı gösterilmiştir. Bu yurt gezilerinden sonra Atatürk, 26 Mayıs 1938 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve aynı gün İstanbul'a geçmiştir (KGHG,1938:1).

Hatay mevzusu ile ilgili olarak Askeri anlaşmalarını Fransa Şark Orduları Kumandanı Orgeneral Hotzingernin başkanlığındaki askeri heyet ile Antakya'ya müzakerelere katılmak üzere Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığında Hariciye Vekaleti Birinci Daire Reisi Cevad Açıkalın, Genel Kurmay Harekat Şubesi Müdürü Albay Feyzi Mengüç ve Hareket Şubesinden Yüzbaşı Nurettin Alpkartan'dan oluşan Türk askeri heyeti 16 Haziran 1938 tarihinde hususi bir trenle Ankara'dan İskenderun'a hareket etmişlerdir(KGHG,1938:1)

İki askeri heyet arasında yapılan görüşmeler müspet sonuçlar vermiş, Hatay asayiş ve inzibatın temini için iki ülke arasında 3 Temmuz 1938 tarihinde askeri iş birliği esasını içeren bir antlaşma kabul edilmiştir. Söz konusu askeri antlaşma ve 32 maddelik ek protokole göre, Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla her iki devletin Hatay'a 2500'er kişilik askeri kuvvet göndermesi kabul edilmiştir. Bu esaslar içinde Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri 4 Temmuz 1938 tarihinde Hatay'a girmiştir (Atabey,2015:197).

Öte yandan, önce Paris'te başlayıp Ankara'da devam eden görüşmeler sonunda da, 4 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında bir "Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, taraflar, birbirleri aleyhine olan hiçbir politik veya ekonomik antlaşmaya ve birbirlerine yönelen herhangi bir kombinezona katılmayacaklar ve taraflardan biri, bir veya birkaç devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğeri saldırganlara hiçbir şekilde yardım etmeyecektir (Armaoğlu, 2007:350-351).Diğer yandan, yirmi yıllık esareti sona erdiren ve Hatay'a giren Türk askerleri, halkın "Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türkiye, Yaşasın Hatay" nidaları eşliğinde büyük bir sevinçle karşılanmıştı. (KGHG, 1938:1)

Hatay içinde Türklere karşı yapılan haksızlıklar nedeniyle Atatürk'ün güney illerine bir yurt gezisi düzenlemeyi arzu etmiştir. Bu gezilerinin amacı Hatay'ın sahipsiz olmadığı mesajını vermek olmuştur. Bu gelişmelerin ardından 20 Haziran 1938 tarihinde İstanbul'da Atatürk'ün huzurunda yapılan toplantıya Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile Numan Menemencioğlu'nun da iştirak ettikleri bir vekiller heyeti katılmıştır. Bu toplantıda alınacak tedbirle kararlaştırıldığı gibi Hatay'da Milletler Cemiyeti adına bulunan kontrol heyetinin tutumları ve Türklere yapılanlardan dolayı yaşananlar Milletler Cemiyeti nezdinde protesto edilmiştir (KGHG,1938:1). Milletler Cemiyeti nezdinde yapılan protesto hemen karşılık bulmuş, Milletler Cemiyeti Umumi Katipliği, Hatay'a gönderilen komisyonun görevi tam anlamıyla yerine getiremediğine kanaat ederek komisyonun çalışmalarını sonlandırmaları talimatını verdiklerini belirtmiştir. Haziran ayı içerisinde Hatay'ın statüsünün tanzimi, Hatay sınırının tespiti ve asayişin temini için Türk-Fransız erkânıharbiyeleri ile Paris'te Fransız Dışişleri Bakanı ile Türkiye Büyükelçisi arasında ayrıca müzakerelerin de anlaşma yoluna girdiği Kilis Günlük Halk Gazetesinde belirtilmektedir (KGHG,1938:1)

5.Hatay Devleti'nin Kurulması ve Kilis Günlük Halk Gazetesi'nin Konuya Yaklaşımı

Türk-Fransız askeri ve siyasi antlaşmaların imzalanmasından sonra iki hükümet, Hatay'da seçimlerin Türk-Fransız otoritelerin ortak denetiminde tamamlanması ve işbirliğine devam edilmesi konusunda anlaşmışlardır. Bunun üzerine Türkiye, seçim işlerini Fransız Yüksek Komiserinin Hatay'daki temsilcisi Yarbay Collet ile birlikte yürütmek üzere Cevat Açıkalın'ı olağanüstü temsilci olarak tayin etmiştir. Bu kapsamda Cevat Açıkalın, 15 Temmuz 1938'de Fransız temsilcisi ile resmi temaslara başlamıştır. Bu arada seçim komisyonu, 22 Temmuz 1938 tarihinde Hatay'da

çalışmalarına yeniden başlamış, 24 Ağustos 1938’de Türk-Fransız ordularının garantisi altında Hatay’da yapılan milletvekili seçimlerinde Türkler, 40 milletvekilliğinden 22’ni kazanmışlardır. Bu seçimlerin ardında Meclis 2 Eylül 1938 günü ilk toplantısını gerçekleştirmiş (Atabey, 2015:198) ve bağımsız devlet için Hatay Cumhuriyeti adı kabul edilmiştir. Yeni devletin resmi dili Türkçe ve Arapça olduğu halde, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir (Armaoğlu,2007:351)

Halk, Meclis binasının önünde toplanarak sevinç gösterilerinde bulunmuştur. Meclis salonunda Türkiye’nin olağanüstü temsilcisi Cevat Açıkalın, askeri mümessili Şükrü Kanatlı, Fransız delegesi Collet, vali Abdurrahman Melek ve konsoloslar bulunmaktaydı. Meclis en yaşlı aza olan Mehmed Adalı’nın bir nutku ile açılmış ardından Meclis başkanı seçilmiştir. İttifak ile söz konusu başkanlığa Halk Partisi Başkanı Abdülğani Türkmen, Birinci Başkan Vekilliğine Vedi Münür Karabey, İkinci Başkan Vekilliğine Alevi mebuslardan Zeynelabidin Maruf, Riyaset Divani Katipliklerine de Bekir Sıtkı Kut ve Dr. Veli Bilgin seçilmişlerdir. Meclis Başkanlığına seçilen Abdülğani Türkmen konuşmasında Türkiye’ye ve Atatürk’e bağlılıklarını bildirdikten sonra Meclis, ittifakla devletin adını “Hatay” olarak tespit etmiştir. Hatay Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen getirilirken Başbakanlığa da Dr. Abdurrahman Melek getirilmiştir. Meclis açılış töreninde Alevi, Ermeni, Rum ve Ortodox cemaat temsilcileri de katılmıştır. Atatürk, Hatay Meclisi’nin açıldığını haber alır almaz Ankara’da bulunan Başbakan Celal Bayar’a da bir telgraf çekerek kendisini kutlamıştır. Tayfur Sökmen’in Hatay Cumhurbaşkanı olduğu Türkiye, Fransa, Suriye ve Lübnan Cumhurbaşkanlarına bildirilmiştir(KGHG,1938:1)

2 Eylül 1938 Cuma günü saat 14:30’da açılan Meclis’te kabine cumhurbaşkanı seçiminden oluşturulmuştur(KGHG,1938:1).Halk Partisi, Hataylılara hitaben bir beyanname neşretmiştir. Halk Partisi’nin programları arasında Hatay hakkındaki uluslararası taahhütlerin temin etmek, kanun karşısında imtiyaz tanımamak, cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, kültürel milliyetçilik, inkılapçılık ilkelerinin devlet dairelerinde hakim kılmak, Hatay’da iç güvenliği tesis etmenin yanında komşu ülkelerle barış içinde yaşamak, Köylü, çiftçi ve esnafı destekleyerek, Hatay’ın tabii servetlerini meydana çıkarmak ve işletmek, yol ve liman inşaatlarını temin etmek, şehirdeki sağlık sorunlarıyla ilgilenerek hastane dispanserler açmak, zirai kalkınmayı sağlamak, eğitim konusunda eksiklikleri tamamlamak, Hatay’ı cazip bir şehir haline getirmek olarak sıralayabiliriz (KGHG,1938:1).Tüm bunların yanı sıra meclisin açıldığı 2 Eylül tarihinin Hatay’da her sene milli bayram olarak kutlanması da kararlaştırılmıştır (KGHG,1938:1)

6 Eylül 1938 tarihinde Hatay Cumhuriyeti’nin ilk kabinesi Meclis’ten güven oyu olarak görevine başlamıştır. Aynı gün Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Hatay Anayasası da kabul edilmiş, devletin resmi adı da “ Hatay Devleti” biçiminde değiştirilmiştir. Türk İstiklal Marşı ve Hatay bayrağı benimsenmiştir (Gürkaynak,2008:184)

Hatay’daki bu son gelişmeler üzerine Kilis Günlük Halk Gazetesinin 10 Ekim 1938 tarihli sayısı “ Sancak’ın Ölümü” başlığı ile süreci değerlendirmiştir. Gazete, İngiltere’de çıkan Truth mecmuasından aldığı bilgilere yer vererek; Ekim’in ilk haftası Suriye Parlamentosunun da onayıyla Anadolu’nun köşesinde şimdiye kadar İskenderun Sancağı olarak adı geçen küçük toprak cumhur reisi, milli meclisi ve bayrağıyla muhtar bir cumhuriyet olmuştur diyerek, Hayat Cumhuriyeti’nin Suriye’ye yalnız gümrük ve dış münasebetler bakımından bağlı kalacağını belirtmiştir. Gazetenin devamında nüfusun büyük bir ekseriyetin Türk olduğu ve İskelesi olan İskenderun Türk hinterlandı için çok büyük önemi olan Hatay’ın doğumunun Türk diplomasinin bir zaferi ve bu yeni doğan devletin, Türkiye’nin nüfusu altında olacağına anayasasından ve isimden dolayı belli olduğu ifade edilmiştir. Gazetede en ilginç gelebilecek bilgi Hatay adı ile ilgili yapılan açıklamadır. Buna göre “ Hatay “dominyon” manasına gelen Türkçe bir kelimedir. Eğer bir an için etimoloji sahasına girecek olursak bu kelimenin Türklerle Macarlar arasındaki akrabalığı gösteren çok enteresan bir ciheti olduğunu da görürüz. Çünkü Macarcada aynı manayı ifade eden kelime “Hatalom” ve hatta manada pek ufak bir farkla “Hataly”dir” şeklindedir (KGHG,1938:1).

Hatay mebusları içerisinde Antakyadan Abdülgani Türkmen, Dr. Vedi Bilgin, Samih Azmi, Suphi Berekat, Vedi Münir Karabey, Arif Hikmet Celal, İzzet Zekeriya, Bekir Sami Kunt, Ali Mısırlı, Nuri Aydın, Mehmed Adalı, Mehmed Kamil gibi isimler yer alırken Alevi ve Rum cemaatinden Mehmed Said Tubeyli, Hasan Ali Daut, Süleyman Tuhani, Mehmed Köse Diyop, Zeynel Abidin Cilli, Selim Mahmud, Salih Güzel, İsa Kazancıyan ve Agob Dautyan gibi isimler yer almıştır (KGHG,1938:1)

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde ölümü üzerine Hatay halkı da tüm Türk milleti gibi büyük bir matem yaşamıştır. Hatay Millet Meclisinin toplantısında Hatay devlet reisi olarak konuşan Tayfur Sökmen, yaşamış oldukları bu acıyı ancak Atatürk'ün en son eseri olan Hatay davasına ve prensiplerini devam ettirerek yatıştırabileceklerini ifade etmiştir. Konuşmasında Hatay devletinin Atatürk'ün dehası ve çabasıyla nasıl kurulduğunu belirterek şunları ifade etmiştir “ *Anayurdun kurtuluş hareketleriyle işbirliği yapmak ve bir program dahilinde çalışmak üzere Gaziantep'e gitmiş olan Hataylılar Gaziantep'in Sam Köyünden 1920 (1336) senesinin Nisanında Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine çektikleri telgrafla, Atatürk o zaman Antep Mıntika Kumandanı bulunan Recep Bey'i (Ki halen askeri temyiz mahkeme azasıdır) verdikleri cevapta Hatay'ın Misak-ı Milliye dahil bulunduğunu, azami fedakarlık yapılmasını ve Maraş'ta yeni teşkil edilen 2. Kolordu ile münasebet tesis edilmesi lüzumunu bildirmek suretiyle Hatay'ın kurtuluş temelini atmıştı....Hatay'ın kurtulması için Sam Köyü telgrafhanesinde atılan bu temel,onun çelik iradesinin bir tezahürü olarak 2 Eylül 1938 tarihinde şu Meclisi Alinin küşadı ile binayı istiklal tekemmül ederek dava fiilen halledilmiştir” Tayfur Sökmenden sonra söz olan Antakya mebusu ve reis vekili Vedi Karabay da “ *Öksüzdük, O bize baba oldu. Bizi karanlıktan ışığa ve esaretten hürriyete o kavuşturdu. Hatay'ı kurtarmadan ölürsem gözüm açık gider demişti.....kurtardığı Hatay'ın kurtuluş bayramını gördü”* demiştir (KGHG,1938:1-3)*

Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Şükrü Saraçoğlu ise Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Dışişleri Bakanı olmuştur. İnönü'nün en büyük hedefi Sovyetler Birliğiyle sağlanan antantı bozmadan, İngiltere ve Fransa ile bir savunma ittifakı kurmaktır. Balkanların ancak Sovyetler Birliği ile Akdeniz'de ise İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapılarak savunulabileceğine inanmaktadır. Ancak 1936 Haziran'ında Montrux görüşmelerinde başlayan karşılıklı güvenlik paktı girişimleri sonuç vermemiştir. Bu arada İngiltere, Almanya ve İtalya ile savaşmak yerine müzakere yolunu tercih etmiştir(Hale,2003:58-59).Almanya'da ise Hitler, Fransa ve İngiltere'nin tahakkümünde yaşamamak istemediklerini, kendilerini ilgilendiren mevzularda Almanya'ya sorulmadan alınacak kararın savaşla sonuçlanacağı tehditlerini savururken (KGHG,1939:2) İtalya 1939 yılının Nisan'ında Arnavutluk'u işgal etmiştir (KGHG,1939:1)

Bu sırada Londra'da Türk Büyükelçisi olan Tevfik Rüştü Aras, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında İngiltere'nin de destekleyeceği saldırmazlık paktı teklif ettiğinde İngiltere ve Fransa'nın tutumunda önceleri bir değişiklik olmamıştır. Polonya ve Romanya, Almanya'ya karşı bir işbirliği yapmak istememiştir. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine İngiltere 12 Nisan1939'da Türkiye'ye karşılıklı yardım antlaşmasını teklif etmiştir (Hale, 2003: 59).Nitekim İngiltere, 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile Karşılıklı Yardım Deklarasyonu imzalamış, Fransa ise böyle bir anlaşmanın Hatay sorununun tam olarak çözülmesine bağlı olduğunu bildiğinden tavrını değiştirmiştir. Ana vatana katılma kararı alarak Hatay Devleti'ne son vermiş bu gelişmelerin akabinde Fransa ile Türkiye arasında Ankara'da 23 Haziran 1939'da⁹ Türkiye ile Suriye arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözülmesine ilişkin antlaşma imzalanmıştır. Buna göre; Fransa, 23 Temmuz 1939 tarihine kadar Hatay topraklarını boşaltacak ve Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecektir. Hatay Meclisi de 23 Haziran 1939 tarihinde aldığı kararla oy birliği ile ana vatana

⁹ Söz konusu antlaşma Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransız Büyükelçisi Masigli, Paris'te de Fransız Dışişleri Bakanı Bonne ve Türk Büyükelçisi Suad Davaz arasında imzalanmıştır. Antlaşmalardan birisi Hatay'la, diğeri Doğu Akdeniz'in güvenliği ile ilgili olmak üzere iki kısmı ihtiva etmiştir. İkinci kısım 12 Mayıs 1939 tarihinde yayınlanan Türk-İngiliz antlaşmasına benzemektedir. Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26.06. 1939, s. 1.

katılma kararı almış ve Hatay Devleti'ne son verilmiştir. TBMM, 7 Temmuz 1939'da Hatay'ın ana vatana katılmasını ve Hatay ilinin kurulması hakkındaki kanunu kabul etmiştir. (Eyicil, 2005: 419)

6.Sonuç

Emperyalist devletlerce, 20. Yüzyılın başında çok milletli devletlerin parçalanması süreci başlatılmış ve Osmanlı Devleti de bundan en olumsuz şekilde etkilenmiştir. İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşması yapılmış ve Hatay, Fransa'nın kontrolüne girmiştir. 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı, Suriye sınırlarında bırakılarak bölgeye özel bir statü verilmiştir. Söz konusu antlaşma Lozan Antlaşması çerçevesinde onaylanmıştır. Misak- Milli sınırları dışında kalan ve Fransa'nın güdümünde Suriye topraklarında bulunan, halkının ekseriyetle Türk nüfusundan meydana geldiği Hatay bölgesi, 1936 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli ve hassas meselesi olmuştur. Fransa devleti, Hatay'ı Türkiye'ye bırakmamak için bölgede Türk nüfus üzerinde yıldırma politikasına girmiştir. 1937 ve 1939 yıllarında Müslüman Türk ahalie karşı ikinci sınıf muamele yapılarak adam kaçırma, öldürme, tecavüz, mala zarar verme gibi hadiseler Kilis Günlük Halk Gazetesinde de yer bulmuş, micro düzeyde Kilis halkı; makro düzeyde tüm Türkiye bu hadiseleri esefle kınamıştır.

Hatay meselesi, sadece Türkiye ve Fransa devleti arasında bir mesele olmayıp, günümüze kadar sirayet edecek gelişmelerin de başlangıcıdır. Hatay'ın Suriye toprakları dahilinde kalmasını isteyen Suriye yönetimi, Hatay'daki ayrıcalıklı yapıyı desteklemiş, Fransa ile birlikte Arap halkı üzerinde Suriye neşriyatı üzerinden bir algı yönetimi içine girmiştir.

Türk halkının yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen, sağlığını göz ardı ederek Hatay meselesine tüm gücüyle eğilen Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dönemin Türk Dışişlerinin bir başarısı olarak Misak-ı Milli sınırlarına dahil edilen Hatay, Türk tarihine mal olmuş bir süreçtir.

KAYNAKLAR

I-Gazeteler

Kilis Yevmi Halk Gazetesi, 1 Kanuni Sani 1925, Sayı: 251.

Kilis Günlük Halk Gazetesi,

20.01.1938, 07.11.1938, 06.05.1937, 13.05.1937, 03.06.1937, 19.05.1937, 31.05.1937, 14.06.1937, 17.06.1937, 10.06.1937, 21.06.1937, 16.08.1937, 29.07.1937, 05.07.1937, 30.08.1937, 09.09.1937, 06.09.1937, 27.12.1937, 10.01.1938, 08.07.1937, 12.08.1937, 23.12.1937, 04.11.1937, 18.11.1937, 24.01.1938, 27.01.1938, 31.01.1938, 03.02.1938, 17.02.1938, 10.03.1938, 28.03.1938, 24.03.1938, 31.03.1938, 16.05.1938, 04.03.1938, 11.04.1938, 30.06.1938, 04.08.1938, 30.05.1938, 02.06.1938, 13.06.1938, 02.05.1938, 16.05.1938, 26.05.1938, 30.05.1938, 16.06.1938, 23.06.1938, 27.06.1938, 30.06.1938, 08.09.1938, 29.08.1938, 05.09.1938, 29.08.1938, 10.10.1938, 25.08.1938, 28.11.1938, 03.04.1939, 10.04. 1939, 26.06. 1939.

Ulus, 1 Şubat 1937; Ulus, 21 Şubat 1937.

II- Kitap ve Makaleler

Akşin, Abdülhat (1999). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi. Ankara: TTK Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2007). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. İstanbul: Alkım Yayınları.

Arı, Tayyar (2008). Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, 4. Baskı, Bursa: Mkm Yayınları

Atabey, Figen (2015). " Hatay'ın Anavatan'a Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Temmuz, ss. 192-209.

Atay, Falih Rıfki (2004). Zeytindağı. İstanbul: Pozitif Yayınları

Aydemir, Şevket Süreyya (1987). Makedonya'dan Orta Asya'ya Kadar Enver Paşa (1914-1922), Cilt: 3. İstanbul: Remzi Kitabevi,

- Balcı, Meral (2018). “ Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt:13, S: 30, Temmuz, s 247- 265.
- Eyicil, Ahmet (2005). *Siyasi Tarih 1789-1939*. 2. Basım, Ankara: Gün Yayınları
- Gönlübol, Mehmet, Sarar, Cem Vd. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945)*. 9. Baskı. Ankara: Siyasal Kitapevi
- Gürkaynak, Muharrem (2008).“Fransa İle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*. Editör: Haydar Çakmak. Ankara: Platin Yayınları
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası (1774-2000)*. Çev:Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları
- Hatipoğlu, Süleyman (2001).*Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri,1915-1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Kılınçkaya, M. Derviş(2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Lutskiy, Borisoviç (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. Çev: Turan Keskin. İstanbul: Yordam Kitap
- Öymen, Onur (2007). *Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*.6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Sanders, Limon Von (2017). *Türkiye’de Beş Yıl*. Çev: Eşref Bengi Özbilen. 5. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Şahin, Burhan (2008). “ Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 16, No:2, Ekim, ss. 607-614.
- Şahin, İsmail, Şahin, Cemile (2015) “ Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 38, Autumn II , ss. 242-262
- Uluğbay, Hikmet(2008). *İmparatorluk’tan Cumhuriyete Petropolitik*. Ankara: De Ki Yayınları
- Umar, Ömer Osman (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Turan, Esin Tüylü (2017). “ Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine göre Hatay Sorunu ve Hatay’ın Anavatana Bağlanması”, *VAKANÜS*, Mart, Yıl: 2, No: 1, ss. 284-312.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 425-430, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 03.04.2019 **Kabul Tarihi:** 24.05.2019

HARPUT'UN ELAZIĞ'A NAKLİ

Transportation of Harput to Elazığ

Murat ÇELİKDEMİR*

ÖZ

Harput, tarihi M.Ö. 4.binlere kadar uzanan kadim bir şehir olup Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Dağlık ve müstahkem bir mevkiye kurulan bu şehir, 19.Yüzyıl ortalarından itibaren ovaya taşınmaya başlamıştır. Dönemin yöneticileri şehri Harput yerine Mezra denilen bu bölgeden idare etmeğe başlamışlardır. Mezra, şehir idare merkezi olunca burada öncelikle resmi ve idari binalar, daha sonra ise şehrin ve kamunun ihtiyacına göre yeni binalar inşa edilmiştir. Harput'tan yeni şehre nakil ve göç faaliyetleri, 1834 tarihinde Vali Mehmet Reşit Paşa döneminde başlamıştır. Daha sonraki süreçteyse bu göç hızlanmış ve Harput'taki meskûn nüfusun tamamına yakını Mezra'ya göçüp yerleşmiştir. Yeni kurulan bu şehir 1867 Tarihinde Sultan Abdülaziz'e atfen Mamuretülaziz adını almıştır. Bu çalışma ile Harput'un o dönemdeki adı ile Mezra'ya (Mamuretülaziz'e), bugünkü adıyla Elazığ'a nakli anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Harput, Mamuretulaziz, Elazığ.

ABSTRACT

Harput, which is an ancient city and of which history dates back to 4000 BC, was dominated by Ottoman State during the period of Selim I. Being established in a mountainous and fortified area this city started to be relocated to lowland beginning from the mid 19th century. Governors of the period began to govern the city from this area called "Mezra" instead of Harput. Since Mezra became the city headquarter, initially official and administrative buildings and then new buildings according to the needs of city and public were constructed. Activities of transfer and relocation from Harput to new city began during the period of Viceroy Mehmet Resit Pasha in 1834. Afterwards this migration sped up and almost all of the inhabitants within Harput settled in Mezra. This new established city was given the name "Mamuretulaziz" referring to Sultan Abdulaziz in 1867. In this study, removal from Harput to Mezra (Mamuretulaziz) or with its current name Elazig is to be explained.

Key words: Harput, Mamuretulaziz, Elazig.

Giriş:

Harput, Osmanlı hâkimiyetine 1516 tarihinde, Yavuz Selim döneminde girmiş ve sancak statüsünde, Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu özelliğini Eylül 1845 tarihine kadar devam ettiren Harput, bu tarihte Diyarbekir'den ayrılarak önce ayrı bir mutasarrıflık olarak yönetilmiş, bu tarihten kısa bir süre sonra da 1846 Nisanında Eyalet haline getirilmiştir. Harput, Eyalet statüsünde 1867 yılına kadar idare edilmiştir.¹ Ocak 1867'de Mamuretülaziz adını alan şehir, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Diyarbekir vilayetine bağlı bir sancak halinde teşkilatlandırılmıştır. 1871'de gene

* Dr. Öğr. Üyesi Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: celikdemir@gantep.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-7556-1043>

¹ Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Ceren Ofset, Elazığ 1999, s.12,13,29,30.

Diyarbakir vilayetinden ayrılarak müstakil bir sancak, 1877’de ise vilayet yapılmıştır.² 1921 tarihine kadar vilayetin bu idari yapısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1921’de Türkiye’nin mülki teşkilatındaki düzenlemeyle sancaklar vilayetlere dönüştürülünce, Dersim ve Malatya sancakları Mamuretülaziz vilayetinden ayrılmış; Mamuretülaziz vilayetinin eski merkez sancağı da El-Aziz Vilayeti yapılmıştır.³ Mamuretülaziz adı, 1937 yılının Kasım ayında bakanlar kurulu kararı ile “azık diyarı” anlamında “Elazık” olarak değiştirilmiş; aynı yılın 10 Aralıkta ise başka bir kararla “Elazığ” olarak kabul edilmiştir.⁴ Bu arada Harput, 1981 yılına kadar Elazığ vilayetine bağlı bir bucak merkezi olup, Milli Güvenlik Konseyinin 11 Aralık 1980 tarihinde resmi gazetede yayınlanan kararıyla 3 Şubat 1981 tarihinde belediye sınırlarına dâhil edilmiştir.⁵

I. Şehir İdare Merkezinin Harput’tan Mezra’ya (Bugünkü Elazığ’a) Nakli:

Harput’un Elazığ’a nakli faaliyetleri, yani Mezra adı verilen ovaya taşınması süreci 1834 tarihinden itibaren başlar. Bu tarihte, Diyarbakir valiliği ve Maden-i Hümayun Eminliği’ne atanan Mehmet Reşit Paşa, eyalet merkezi Diyarbakir olmasına rağmen Harput’ta oturmayı tercih etmiştir. Ancak Mehmet Reşit Paşa, ikâmetgâh yeri olarak Harput şehir merkezini değil, o dönemde Ağavat Mezrası olarak bilinen bölgeyi seçmiştir. Önceleri Ağavat Mezrası, daha sonraları ise sadece Mezra olarak adlandırılacak olan bu bölge, Elazığ şehrinin oluşmaya başladığı yerdir. Mamuretülaziz Vilayeti Salnameleri’nin değişik baskılarında adı geçen Mezra’nın evvela ağalara merkez olduğu için “Ağavat Mezrası” olarak isimlendirildiği kaydolunmuştur. Valinin ve diğer şehir yöneticilerinin Mezra’da ikametiyle beraber devlet daireleri de burada hizmet vermeğe başlamıştır. Bu tarihlerde Harput, 4.Ordu merkezi yapılıncaya gerekli olan kışlalar da Harput şehir merkezi yerine Hüseyin Karyesinde (Bugün Ulukent bölgesi) inşa edilmiştir. Böyle olunca da Mezra’nın her geçen gün önemi artmış ve Harput ahalisi de tedrici olarak buraya taşınmıştır.⁶ 4.Ordu Merkezi önce Erzurum’a sonrasında da Erzincan’a nakledilince Hüseyin(Ulukent)’teki bu kışlalar boş ve atıl bir hale gelmişse de daha sonraki tarihlerde tamir edilmiş ve genişletilerek tekrar kullanılmıştır.⁷

Mehmet Reşit Paşa’nın 1836 Kasımında vefatıyla onun yerine Diyarbakir Valisi ve Maden-i Hümayun Emni olarak Hafız Mehmet Paşa tayin edilmiştir. Hafız Mehmet Paşa da selefi gibi Diyarbakir yerine Harput’ta oturmayı tercih etmiş ve 1836 Aralık ayında şehre gelerek görevine başlamıştır. Yeni vali de selefi gibi Harput şehir merkezi yerine Ağavat Mezrasındaki Reşit Paşa’nın oturduğu konağa yerleşmiştir. Ayrıca bu binayı Çötelizadelerden satın alarak hükümet Konağı haline getirmiş ve idari görevini buradan yürütmüştür. Bu durum yerleşim birimi olarak Mezra’nın cazibesini daha da artırmış ve Harput ahalisinin göçünü hızlandırmıştır.⁸ Tanzimattan sonraki idari düzenlemeler neticesinde oluşturulan Diyarbakir Müşirliği ve Maden-i Hümayun Eminliği görevine getirilen idareciler de genellikle Diyarbakir yerine Harput’ta oturmayı tercih etmişlerdir. Sadullah Paşa (Temmuz 1839 - Haziran 1840), Zekeriyya Paşa (Ağustos 1840 – Kasım 1841), Vecihi Paşa (Kasım 1841 – Ağustos 1843) Harput’ta oturmayı tercih eden paşalardandır.

Vecihi Paşadan sonra Diyarbakir Müşiri ve Maden-i Hümayun Emni olarak İsmail Paşa tayin edilmiştir. İsmail Paşa, Mehmet Reşit Paşa’nın başlattığı geleneği devam ettirmiş Harput’a gelerek Mezradaki Hükümet Konağında idari görevini yürütmüştür. İsmail Paşa, Vali Mehmet Reşit Paşa

² Ahmet Halaçoğlu, “Elazığ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.10, İstanbul 1994, s.552.

³ Halaçoğlu, **agm**, s.552; Besim Darkot, “El’aziz”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.4, Eskişehir 1997, s.222.

⁴ Metin Tuncel, “Bugünkü Elazığ”, **DİA**, C.10, İstanbul 1994, s.553

⁵ Mehmet Ali Ünal, “Harput”, **DİA**, C.16, İstanbul 1997, s.235.

⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Ma’muratü’l-Aziz**, Ma’muretü’l-Aziz Matba’ası, Def’a:4, sene-i hicri:1301, s.102,103; Def’a:2, sene-i hicri: 1302, s.102,103; Vilâyet Matba’ası, Def’a:4, sene-i hicri: 1305, s.69,70; Vilâyet Matba’ası, Def’a:7, sene-i hicri:1310, s.55,56; Vilâyet Matba’ası, Def’a:8, sene-i hicri: 1312, s.202,203; İshak Sunguroğlu, **Harput Yollarında**, Birinci Cilt (C.1-2), İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s.230; Aksın, **age**, s.51,52; Ahmet Aksın; “Harput’un Mezra’ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı”, **Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler**, C.1, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma merkezi Yayınları, Elazığ, 2013, s.102; Darkot, “El’aziz”, **age**, s.222.

⁷ **Mamuretü’l-Aziz Vilayet Salnameleri**, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, **age**, s.53; Darkot, **agm**, s.222.

⁸ **Mamuretü’l-Aziz Vilayet Salnameleri**, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, **age**, s.54.

döneminde 1834 tarihinden beri kullanılan mevcut Hükümet Konağının tamiri ve genişletilmesi için merkezden izin istemiştir.

Elazığ'ın ilk Hükümet Konağı Mezra adlı bölgede Çötelizade İshak Paşa'nın konağı olup bu konağı Mehmet Reşit Paşa, 1834 tarihinde Çötelizadelerden kiralamıştır. Vali Hafız Mehmet Paşa döneminde ise (1836 – 1838) bu bina, Çötelizadelerden satın alınarak kamulaştırılmıştır. Bu tarihlerde valilik maiyetinde çalışan devlet memurlarına mevcut konak yeterli gelmediğinden bunlar mecburen Mezradaki ve çevre köylerdeki evlerde ikamet ediyorlardı. İşte bu gerekçelerle 1844 tarihinde merkezin izin ve desteği ile Vali İsmail Paşa tarafından Hükümet Konağı tamir ettirilip genişletilmiştir.

1834 Tarihinden itibaren Harputluların yerleşmeğe başladığı Mezra adı verilen bölge 1844 tarihine gelindiğinde 20-30 haneyi bulmuştur.⁹ Hükümet Konağından sonra hastane, kışla ve postane gibi resmi kamu binalarının inşasıyla bu göç artarak devam etmiştir.¹⁰

İsmail Paşa'nın valiliğinin son dönemlerinde Harput'un da içinde yer aldığı Diyarbekir Eyaletinde Mart 1845'ten itibaren Tanzimat uygulanmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın uygulanışının üçüncü ayında İsmail Paşa'nın yerine Vali İzzet Paşa tayin edilmiştir (Mayıs 1845). Bu dönemde Harput Sancağı ile Maden-i Hümayun kazaları, Diyarbekir'den ayrılarak mutasarrıflık haline getirilmiştir.¹¹ Harput Mutasarrıflığına da 1845 Eylülünde Ömer Faiz Paşa tayin edilmiştir. Ömer Faiz Paşa bu görevini 1846 Martına kadar devam ettirmiştir.¹² Nisan 1846 tarihinde, Harput'un eyalet statüsüne kavuştuğu ve Yakup Paşa'nın da Harput Eyaletine vali olarak atandığı anlaşılmaktadır.¹³ Bu dönemde Harput'ta çok sık yönetici değişikliği olmuştur. Mesala Yakup Paşa Nisan 1846 – Mayıs 1846 onun yerine atanan Hüsrev Paşa ise Haziran 1846 – Eylül 1846 tarihlerinde birkaç ay süre ile Harput'a yönetici olmuşlardır. Mezradaki Harput Hükümet Konağı, 1855 Ekiminde Harput Eyalet Valiliğine atanan Arif Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.¹⁴ Bu bina Cemal Paşa'nın valiliği döneminde (Nisan 1857 - Ekim 1858), 26 Zilkade 1274 Perşembe (8 Temmuz 1858) günü yanmıştır. Bu yangında hükümet konağının büyük bir kısmı yanmış, resmi evrak ve defterler, zaptiye koğuşları, zabitan ve nüfus nazırı odaları ve hapishane kurtarılmıştır.¹⁵

Şehir idare merkezinin Harput'tan Mezra'ya (bugünkü Elazığ'a) naklinden sonra, buraya Harput ahalisi göçmeye başlamış ve 1844'lü tarihlerde 20-30 hane olan yeni şehrin nüfusu giderek artmıştır. İncelenen 1883-1884 m. (1301 h.) tarihli Mamuretülaziz Salnâmesinde, şehirde 4 cami, Müslim ve gayr-i Müslimlere ait olmak üzere 6 mektep, 4 kilise, 4 hamam, 250 dükkân, 3 han, 10 misafirhane, 1 zahire ambarı, 15 kahvehane, 1 kıraathane, 1 kazino, 19 mağaza, 1 debbağhane (dabakhane), 2 mensucat fabrikası, 10 fırın ve 555 ev (hane) olduğu kayıtlıdır.¹⁶ 1907-1908 m. (1325 h.) tarihli salnamede ise Mamuretülaziz'in İcâdiye, Mustafa Paşa, Aşağı Mahalle, Ak Pınar ve Çarşı isimli beş mahalleden oluştuğu belirtilmektedir. Yani bu beş mahalle bugünkü Elazığ'ın ilk mahalleleridir. Gene bu salnameye göre Mamuretülaziz'de 1 hükümet konağı, 1 askeri kışla, hastanesiyle beraber kumandanlık ve redif daireleri, 1 mülki idâdî, 1 askeri mektep, 10 erkek ve 2 kız ibtidâiyyesi, 1 matbaa idaresi, 1 telgrafhane, 1 belediye dairesi, minareli 6 camii ve mescit, 1 medrese, 2 hastahane, 1 zahire ambarı, 3 eczahane, 12 han, 2 otel, 2 kıraathane, 30 kadar kahvehane, 782 dükkân ve mağaza, 14 fırın, 5 hamam, ipek kumaş dokumaya mahsus mükemmel bir kumaş fabrikası, 5 bezirhane, 5 kilise, 1 gazhane, 2 debbağhane(dabakhane), 1335 hane (ev) vardır. Mamuretülaziz'in merkez nüfusu kadın ve erkek olarak toplam 85.548'dir. (verilen rakamlar toplandığında 85.476'dır). Bu nüfusun

⁹ Aksın, *age*, s.55,56.

¹⁰ **Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri**, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, *age*, s.56.

¹¹ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara 1991, s.193; Aksın, *age*, s.57.

¹² **Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri**, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, *age*, s.58,59.

¹³ **Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri**, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, *age*, s.60.

¹⁴ Aksın, *age*, s.71.

¹⁵ Sunguroğlu, *age*, s.233; Aksın, *age*, s.71.

¹⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-Aziz**, Ma'muretü'l-Aziz Matba'ası, Def'a:4, sene-i hicri:1301, s.103.

55.759 kişisi İslam olarak verilmişken gayrimüslimler 21 Rum, 24.246 Hristiyan, 1062 katolik, 3689 protestan, 360 Latin, 300 Süryani, 6 Keldani Katoligi, 33 Ecnebi şeklinde tasnif edilerek verilmiştir.¹⁷

II- Şehre Mamuretülaziz İsminin Verilmesi ve Şehirleşme Sürecinde Yaşanan Bazı Problemler:

Harput şehrinin Mezra adı verilen ovaya yani bugünkü Elazığ'a naklindeki en ciddi hareketlilik, 1865 Ağustosunda Harput Eyalet valisi tayin edilen Ahmet İzzet Paşa döneminde görülmüştür. Ahmet İzzet Paşa şehre büyük hizmetlerde bulunmuş, bir cami, birçok çeşme ve yol yaptırmıştır. Elazığ'da Bağdat yolu (Gazi caddesi) üzerinde h.1282(m.1865-66) tarihinde yaptırdığı cami bugün Elazığ'ın en güzel camilerinden olup İzzet Paşa Camii olarak bilinmektedir. Bu caminin dış kapısındaki kitabe ise Harputlu Rahmi tarafından yazılmıştır.¹⁸ Elazığ'ın şehir kimliğini kazanması da bu dönemde olmuştur. Harput'a 4 km. uzaklıkta Mezra olarak adlandırılan bu bölgeye yukarı şehirden(Harput'tan) ilk göçler 1834'ten itibaren başlamıştır. 1844'lerde 20-30 hanelik bir köy görünümünden 1867 tarihine gelindiğinde şehir hüviyetine kavuşmuştur. Bu durum, Ahmet İzzet Paşa döneminde Harput Eyalet meclisinden alınan ve Osmanlı hükümeti tarafından da onaylanan bir kararla tescil edilmiştir. Bu karara göre Mezra denilen bölgede kurulup gelişen bu yeni şehrin ismi Sultan Abdülaziz'e atfen Mamuretülaziz olmuştur (Şubat 1867).¹⁹

Harput'un hemen yanı başında kurulup kısa sürede gelişen bu yeni şehre yeni bir isim verilmesine dair Harput Eyaletinden devlet merkezine gönderilen Ocak 1867 tarihli yazı, Harput'un Elazığ'a nakil gerekçelerini de izah etmektedir. Bu yazıda özetle:

Harput valilerinin idari faaliyetlerini Mezradaki Hükümet Konağından yürüttükleri, Hükümet konağının tamir edilerek genişletildiği, bunun karşısına çok güzel bir cami ve çeşme yapıldığı, diğer resmi kamu binalarının da burada inşasıyla halkın da bu bölgeye ilgi göstererek ikamet ettiği ve buranın artık şehrin idare merkezi olduğu anlatılmıştır. Yazının devamında bu yeni şehrin Mezra ismiyle anıldığı ve şehrin adının bundan böyle Mamuretülaziz olarak adlandırılması teklif edilmiştir.²⁰

Harput Eyaleti valisi Ahmet İzzet Paşa mühürlü²¹ ve 16 Ocak 1867 (10 Ramazan 1283) tarihli bir arizada²² Harput Eyaleti isminin Mamuretülaziz ismine dönüştürülmesi ile ilgili daha önce yapılan müracaatlar hatırlatılarak bunun gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu isim değişikliği ile şehrin adeta zafer kazanmış alaylara verilen sancak misali onure edileceği ve bu değişikliğin şehre yeni bir şevk ve enerji kazandıracağı ifade edilmiştir. Bu isim değişikliğinin bir an önce gerçekleştirilmesi için bir kıta emr-i 'âlî veya emirname talep edilmiştir. Bu yazıya istinaden sadrazamlık müsteşarlığınca yazılmış olan müsveddede de talebin uygun görülerek bir an evvel icrası istenmiştir. Bu müsvedde yazının başlığı da " Taraf-ı 'âlî-i cenâb-ı müsteşârîden Mamuretülaziz Eyaleti Valiliğine" şeklinde şehrin yeni ismiyle yazılmıştır.²³ Şubat 1867 tarihli cevabi yazıyla da bu teklifler kabul edilerek Mamuretülaziz adı tescil edilmiştir. Böylelikle Harput'un Elazığ'a naklinin çok önemli bir aşaması tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra Harput'ta kalan diğer ahalinin göç faaliyetleri daha da hızlanmıştır. Harput'un Elazığ'a naklinden sonraki göç süreci cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

¹⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-Aziz*, Vilayet Matba'ası, Def'a:9, sene-i hicri:1325, s.146,147.

¹⁸ Sunguroğlu, *age*, s.235.

¹⁹ *Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri*, aynı yıl ve sayfalar; Aksın, *age*, s.72.

²⁰ BOA, İ.DH, 558/38901-2; Aksın, *age*, s.72,73.

²¹ Mühür: Ahmet İzzet; mührün hemen üzerinde yazı ile: Vali-i Eyalet-i Harput.(BOA, A.MKT. MHM., D.No:374, Vesika No:57).

²² Ariza: Küçükten büyüğe takdim etme, muhtıra anlamlarına gelir.Çoğu zaman arzuhal ile eş anlamlı olarak kullanılsa da Osmanlı Diplomatğinde, ayrı bir belge türü olarak farklı bir yapıya sahiptir.Bu belgelerde ya bir olay hakkında bilgi verilir, ya tevcih edilen bir memuriyetten dolayı teşekkür edilir veyahut da çok sık olmasa da bu belgedeki gibi bir talepte bulunulurdu. (Mübahat S. Kütükoğlu; Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s.321,323.).

²³ BOA, A.MKT. MHM., D.No:374, Vesika No:57.

Şehir idare merkezinin Harput'tan Mezraa denilen bölgeye(bugünkü Elazığ'a) taşınması, Mezraa'nın bir şehir hüviyeti kazanması ve bu yeni şehre Mamuratülaziz isminin verilmesinden sonraki süreçte, Harput ahalisi ile idari bakımdan bazı problemler de yaşanmıştır. Şehir idare merkezi olan Mamuratülaziz ile Harput kasabasında ayrı ayrı birer belediye meclisi oluşturulması için Harput ahalisi tarafından birkaç kez dilekçe verilmiş ancak, belediye gelirlerinin iki ayrı daire masraflarını karşılayamayacağı gerekçesi ile bu talepler reddedilmiştir. Bunun üzerine Harput kasabası ahalisi, Mamuratülaziz'de tek bir belediye meclisi oluşturulmasını kabul etmiş, ancak meclisin oluşumuyla ilgili yeni bir talepte bulunmuşlardır. Kasaba halkı, belediye meclisi üye ve seçmenlerinin sadece Harput ve Mamuratülaziz şehir merkezlerinde ikamet edenlerden oluşmasını istemişlerdir. Bu duruma ise doğal olarak belediye meclisi seçimlerinden tasfiye edilmeye çalışılan köylüler itiraz etmiştir. Köylüler, arazi ve mülklerinin önemli bir kısmının Harput'un hemen yakınında ve civarında bulunduğunu belirterek, kendilerinin de Belediye Meclisi'nin oluşumunda söz sahibi olmaları gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca köylüler, kazaların ileride meclis idaresiyle birlikte yönetileceğine dair planlardan haberdar olduklarını ve şayet bu plan uygulanacak olursa, meclis idare azalarının seçimlerinde, halkın çoğunluğunun tercihinin esas alınacağını söylemişlerdir. Bundan dolayı belediye meclis azaları, bir dereceye kadar, memleketin vekilleri demek olduğunda bizler, belediye meclis azası seçme seçilme hakkından mahrum kalmak istemiyoruz; demişlerdir. Bu köylülere mensubu oldukları köylerin bazılarının Harput şehir merkezine uzak olduğu, buralarda nahiyeler kurulacağı ve nahiye belediyeleri için de ayrı bir düzenleme yapılacağı belirtilmiş ve köylüler ikna edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Belediye Meclis Azası Seçimlerine, Harput kasabasının hemen yanı başında ve onun bir mahallesi gibi olan Hüseyinik (Bugünkü Ulukent) ve Saray Köyleri ile Mamuratülaziz'in yanı başındaki Kesrik (Bugünkü Kızılay) ve İğiki (Bugünkü Aksaray) köylerinin dâhil edileceği bilgisi de verilmiştir. Bu açıklamalar üzerine köylüler ikna olmuşsa da Harput kasabasından bazı kimseler, bu köylerin (Hüseyinik, Saray, Kesrik, İğiki), seçimlere dâhil edilmesine karşı çıkmışlardır. Bu kişilere, muhalefetlerinde ısrarcı olmaları halinde bunun yapılacak hizmetleri aksatacağı, köylülerle kasabalılar arasında da bir husumete ve nefrete yol açacağı söylenmiştir. Ancak kendilerine heyetçe yapılan bütün nasihat ve tavsiyelere rağmen bunlardan özellikle birkaç kişi, ısrarlarını devam ettirmiş ve bu husustaki talimatın da açık olmadığını iddia etmişlerdir. Harput kasabasından bu şahısların bir türlü fikirlerinden vazgeçirilip ikna edilememesi üzerine 6 Mayıs 1878 (4 Cemaziyelevvel 1295) Tarihli bir mazbata²⁴ yazılarak Şûrâ-yı Devlet'e danışılmıştır.²⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında (1916-17), Ermeni nüfusun önemli bir kısmının başka bölgelere sevk ve iskânı, geriye kalanların da Müslüman ahalisiyle beraber Elazığ'a göçmesiyle Harput, harabe bir şehir halini almıştır.²⁶ Harput'un Elazığ'a naklinde Harput'un coğrafi ve fiziki şartlarıyla dönemin siyasi şartları da etkili olmuştur. Dağlık bir bölgede kurulan Harput'un yolları kışın kar yüzünden kapanmakta ve çetin kış koşulları yakacak ve besin maddelerinin naklini de zorlaştırmaktaydı.²⁷ Ayrıca ilk çağlardan itibaren savunmaya elverişli ve hayli yüksek bir yerde kurulan Harput'un XIX. Yüzyıldan itibaren bu stratejik önemini kaybetmesi de Harput'un Elazığ'a naklinde önemli bir gerekçedir.²⁸

Sonuç:

Harput, Doğu Anadolu'nun stratejik bir bölgesinde kurulmuş, Osmanlı öncesinde birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş ve tarihi milattan önce dört binlere kadar uzanan köklü bir şehirdir. Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine alınan şehir, XIX. Yüzyılın ilk

²⁴ Mazbata: Bir hüküm, bir hususun tasdiki, bir madde hakkında danışma, bir durumu anlatma veya teşekkür gibi çeşitli maksatlarla kaleme alınan resmi yazılardır. Tanzimat sonrası döneme ait olan Şûrâ-yı Devlet Mazbataları ise genellikle bir hüküm veya karar ihtiva ederlerdi. Yani bu resmi belgeler, ya bir kanun ve nizamın teyidi veya yorumu mahiyetindeydi. (Mübahat S. Kütükoğlu; Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s.324,330.).

²⁵ BOA; ŞD, Dosya No: 1455, Gömlek No:34.

²⁶ Halaçoğlu, age, s.552; Besim Darkot, "Harput", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.5/1, Eskişehir 1997, s.298.

²⁷ Darkot, "Harput", s.298.

²⁸ Halaçoğlu, age, s.551.

çeyreğinden sonra, hemen yanı başındaki Mezra denilen ovaya taşınmaya başlamıştır. Bu bölge, o dönemde ayan ve eşraftan bazı ağaların tasarrufunda olduğu için Ağavat Mezrası veya kısaca Mezra olarak isimlendirilmiştir.

Harput Sancağı'nın bağlı olduğu Diyarbekir Eyaleti valileri, aynı zamanda “Maden-i Hümâyûn Emîni” olarak Keban ve Ergani Madenlerinin idaresini de üstlenmişlerdir. Diyarbekir valiliğine atanan idareciler, idare merkezi Diyarbekir olmasına rağmen, genellikle Harput'ta oturmayı tercih etmişlerdi. Bu valilerden Reşit Paşa, Harput'ta bir evde birkaç ay ikamet ettikten sonra, Mezra'da (Bugünkü Elazığ) bulunan eşraftan Çötelizadelere ait bir konağa yerleşerek burasını şehir idare merkezi yapmıştır. Şehir idare merkezinin naklinden sonra, Harput ahalisi de buraya göçmeğe başlamıştır. Harput'tan Mezra'ya göç eden hane sayısı, 1844'lü tarihlerde 20-30 hane iken, 1883-1884 Tarihlerinde 555 hane, 1907-1908 Tarihlerinde ise 1335 hane olmuştur. Mezra denilen bu bölgede hükümet konağı, askeri kışla ve hastane, fabrika, camiler, kiliseler, mektepler, dükkânlar vs. inşa edilmiş ve bu imar ve iskân faaliyetleriyle burası tam bir şehir hüviyeti kazanmıştır. Hatta bu imar faaliyetlerinin birçoğu Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleştiği için onun ismine atfen bu yeni şehre, “Abdülaziz'in imâr ettiği şehir” manasında “Mamüretülaziz” ismi verilmiştir. Bu isim, 1937 kasımında bakanlar kurulu kararı ile “azık diyarı” anlamında “Elazık” olarak değiştirilmiş; aynı yılın aralık ayında başka bir kararla “Elazığ” olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâdeler Dahiliyye (İ.DH), 558- 38901/1,2,3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet Evrakı (Ş.D), Dosya No: 1455, Gömlek No:34.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM.), Dosya No:374, Vesika No:57.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-Aziz, Ma'muretü'l-Aziz Matba'ası, Def'a:4, sene-i hicri:1301; Vilâyet Matba'ası, Def'a:2, sene-i hicri: 1302; Vilâyet Matba'ası, Def'a:4, sene-i hicri: 1305; Vilâyet Matba'ası, Def'a:7, sene-i hicri:1310; Vilâyet Matba'ası, Def'a:8, sene-i hicri: 1312.

Salnâme-i Vilâyet-i Ma'muratü'l-Aziz, Vilayet Matba'ası, Def'a:9, sene-i hicri:1325.

2. Tetkik Eserler:

Aksın, Ahmet; **19.Yüzyılda Harput**, Ceren Ofset, Elazığ 1999.

Aksın, Ahmet; “Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı”, **Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu**, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler C.1, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma merkezi Yayınları, Elazığ, 2013.

Çadırcı, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara 1991.

Darkot, Besim; “*El'aziz*”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.4, Eskişehir 1997-

Darkot, Besim; “*Harput*”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.5/1, Eskişehir 1997.

Halaçoğlu, Ahmet; “*Elazığ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S.; **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1994.

Sunguroğlu, İshak; **Harput Yollarında**, Birinci Cilt (C.1-2), İşaret Yayınları, İstanbul 2013.

Tuncel, Metin; “*Bugünkü Elazığ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul 1994.

Ünal, Mehmet Ali; “*Harput*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul 1997.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 431-448, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 09.05.2019 Kabul Tarihi: 28.05.2019

ROMA HEYKELLERİNİN AKİBETİ DEPREM Mİ – DİNÎ ÖFKE VE NEFRET Mİ?

An Earthquake or Religious Rage and Hatred?

Şükran YAŞAR*

ÖZ

Özellikle başta Anadolu, Suriye ve Mısır olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin müzelerinde bulunan Roma imparator-imparatoriçe, tanrı ve tanrıçalarının heykellerinin parçalanmış ve tahribata uğramış halleri, bilim dünyasının dikkatini çekmekte ve kafalarda soru işaretleri oluşturmaktadır. Bazı Batılı teolog-tarihçi ve arkeologların bu tahribatı Müslümanlarla ilişkilendirme imâları, yerli ve Müslüman bilim adamlarının ise deprem ihtimalini ileri sürmeleri, bu soru işaretlerini gidermede yetersiz kalmaktadır.

Bu heykel tahribatlarının nedenleri olarak taraflarca ileri sürülen iki zayıf ihtimalin de, bilimsel verilere dayanmadığı ve gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Bu çalışmamızda Kilise kaynaklarını esas alarak, modern ciddi araştırmalarla karşılaştırarak, bu konuda şu neticeye vardık: Yaklaşık iki buçuk asır süren Pagan Roma ile Hristiyanlığın mücadele süreci önce mahallî kovuşturmalar, ferdi cezalandırmalar ile başlamış, sonra zulüm ve katliamlarla devam etmiş, nihayet Büyük Konstantinos ile sona ermiştir! I.Theodosios döneminde, Hristiyanlık Devletin Resmi Dini olmuş, paganizm yasaklanmıştır. Yaklaşık iki buçuk asırlık öfke ve nefret, I.Theodosios'un paganizm aleyhindeki fermanlarıyla, radikal keşişler önderliğinde halkın pagan mabetlerine saldırmasıyla ve tüm heykellerin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hristiyanlar, paganizm, Traianus, Septimus Severus, Decius, Diocletianos, Konstantinos I, Theodosios I., Heykel, Katliamlar

ABSTRACT

Roman imprator-emperor, god and goddess statues, fragmented and destructed statues especially located in the museums of Middle Eastern and North African countries such as Anatolia, Syria and Egypt, attract the attention of the scientific world and create question marks in the minds. Some Western theologian-historians and archaeologists associate this destruction with Muslims, domestic and Muslim scientists suggest the possibility of an earthquake, but they are insufficient to address these questions marks.

It is obvious that the two weaknesses suggested by the parties as the causes of these sculptures destructions are not based on scientific data and do not reflect the truth. On the basis of church resources, comparing with serious modern researches, we have concluded that: The struggle of Christianity with Pagan Rome, which lasted for about two and a half centuries, started with local prosecutions, individual punishments, then continued with persecution and massacres, and finally ended with Constantine the Great! Christianity was the official religion of the state, and paganism was prohibited in the period of Theodosius. Approximately two and a half centuries of anger and hatred resulted with the edicts of I.Theodosius against paganism, attack on the pagan temples by peoples under the leadership of the radical monks and fragmentation of all statues.

Key words: Christians, Paganism, Traianus, Septimus Severus, Decius, Diocletianos, Constantinos I., Theodosios I., statues, massacres

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD.

e-posta: sukranyasar@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-8943-4160>

Bu çalışmamda Süryanca ve Arapça kaynakların kullanımında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet Çelik'e çok teşekkür ederim.

1. Hristiyanlığın Devlet ile Karşılığı

Tarihe baktığımız zaman, Roma'nın en büyük ve en uzun yaşayan imparatorlukların başında geldiğini görürüz. Eski dünya tabir edilen üç kıtada yerleşik, Akdeniz'i bir göl haline getiren bu imparatorluk bir resmî devlet dinine sahip olsa da, çeşitli din, dil ve kültürlerle sahip halkları da bağrında barındırıyordu. Devletin çıkar ve bekasına zarar vermediği müddetçe de, farklı din ve inanışlara toleranslı davranıyordu.¹

İsa – Mesih'in Kudüs ve civarındaki faaliyetlerini de Yahudilik içinde bir hizbin faaliyeti olarak değerlendiriyordu. Pavlos'un Hristiyan olmasıyla beraber Antakya'da putperestlerle ilişki kurması ve İsa – Mesih'in misyonunu Yahudilikten kopararak, Hristiyanlık adı altında yeni bir dine dönüştürmesi neticesinde, imparatorluk coğrafyası yeni bir inançla tanışmış oluyordu.² Paganist dünya hayal dahi edemediği yardımlaşmayı, şefkati ve ebedî bir dünya anlayışını Hristiyanlıkta bulmuştu. Kısa bir zaman diliminde Hristiyanlık başta Suriye, Anadolu, Mısır olmak üzere Kuzey Afrika ve Balkanlarda sesini duyurmuştu.³ Bu hızlı yayılış elbet de devletin dikkatini çekti ve yeni din bir süre sonra devletle karşı karşıya geldi. Bu kaçınılmazdı.

Konuyu fazla uzatmamak için Hristiyanlığın devletle karşılaşma sürecini müsamaha döneminden adım adım mahalli kovuşturmalara, oradan da toplu katliamlara nasıl geldiğini özetlemeye çalışalım:

Roma siyasal sisteminin, devletin çıkarlarıyla çatışmadıkça, devletin bekasıyla ilgili menfi bir tutum oluşturmadıkça, devletin resmî dininin dışındaki din ve inançlarına müsamaha davrandığını söylemiştik. Bu müsamaha, özellikle Yahudiliğe karşı kendini daha fazla hissettiriyordu. Bunun nedeni, Yahudiliğin millî karakterli oluşu ve putperestlerin bu dine kabul edilmeyişi idi. Hristiyanlık da Yahudiliğin içinde bir mezhep gibi algılandığından dolayı, o da bu uygulamadan faydalanıyordu.⁴

I. yüzyılda durum bu iken, II. yüzyılın başından itibaren Hristiyanlarla Devlet ilişkilerinin önce gerginleşmesi, arkasından soruşturmalara, takibatlara ve en nihayetinde katliamlara dönüşen sürecin sebep/sebepleri nelerdi?

Bu soruya cevap bulabilmek için yapılan bilimsel araştırmalarda “... Hristiyanların Roma imparatorluk kültürü için kurban kesmediklerinden... Roma resmî dininin tanrılarına tazimden kaçındıklarından, hatta zaman zaman onları aşağıladıklarından, hakaretler ettiklerinden... Resmî dinin mensuplarının eğlence ve kutlamalarına katılmadıklarından... Resmî bayramlarda evlerini süslemediklerinden...” gibi sebepler ileri sürülmektedir.⁵

Bu ve benzer iddialar, pek de tatmin edici şeyler değildir. Zira aynı şeyleri, hatta daha fazlasını Yahudiler de yapmadıkları halde, devlet onlara herhangi bir yasal uygulama dayatmamıştı.

I. yüzyılla ilgili genel anlamda şu söylenebilir: Bu dönemde Hristiyanlar kitle katliamlarına maruz kalmamışlarsa da, ferdi olarak bazı takibatlara uğrayanlar olmuş, Hristiyanlık Roma merkezinde de şehitler vermiştir. Nitekim Pagan tarihçi Tacitus Roma şehrinde Nero döneminde Hristiyanlara baskı yapıldığını, bazılarının çeşitli cezalara çarptırıldığını, kimilerinin de katledildiğinden bahsetmektedir. Tacitus eserinde bu olaylara dair şu şekilde malumat vermektedir:

“Netice itibariyle (Roma'yı yaktığı muhteşimindeki) söylentilerden kurtulmayı amaçlayan (imparator) Nero, iğrençlikleri yüzünden halkın nefret ettiği ve “Hristiyanlar” diye tanımladığı bir

¹ Cyrill Bailly, *The State Religion of Roma at the Time of Christ*, London and Glasgow-1929, s. 20 vd; Franz Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York-1956, s. 35 vd.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlos: Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara-2004; Mahmud Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Ankara-2015.

³ Charles Harold Dodd, *The History of Christianity from the Death of St Paul to the Reign of Constantine (The History of the Christianity in Light of Modern Knowledge, A Collective Work)*, London and Glasgow-1929, s. 426 vd.

⁴ R. H. Barrow, *Romalılar* (Çev: E. Gürol), İstanbul-1965, s. 161 vd. ; K. Bihlmeyer-H. Tuchle, *Birinci ve Dördüncü Yüzyıllarda Hristiyanlık*, (Çev: A. Göral), İstanbul-1972, s. 41.

⁵ W. M. Ramsay, *The Church in the Roman Empire, Before A.D.170*, Michigan – 1954, s. 346 vd.

taifeyi gözüne kestirerek suçladı ve onlar üzerinde en ağır işkencelere girişti. Bunların isimlerini aldıkları “Christus” (Mesih), (imparator) Tiberis’un saltanatı devrinde procuratorlarımızdan birisi olan Pontius Pilatus’un hükmüyle şiddetli şekilde cezalandırılmıştı. Böylece bu zararlı hurafe o an için kontrol altına alınmış; fakat sonrasında sadece bu kötülüğün menşei teşkil eden Yahudiyede değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki iğrenç ve utanç verici şeylerin yaşama olanağı bulup şöhret kazandıkları Roma’da bile yeniden patlak vermişti. Bu yüzden ilk etapta suçlananların hepsi tutuklandı. Sonra, onların verdikleri bilgiye dayanılarak şehri kundaklama suçundan değilde insanlığa karşı nefretleri yüzünden muazzam bir kalabalık hüküm giydi. Bunlar her nevi aşağılanmaya maruz kalarak öldüler. Hayvanların derilerine sarılmış şekilde köpekler tarafından parçalanarak öldürüldüler, haçlara mihlandılar, alevlerle yüzleştiler. Öyle ki, bu yapılanlar gün batımından sonra geceyi aydınlatmıştı. (Tacitus, Annals XV. 44, s. 305)⁶

Tacitus’un yazdıklarına benzer bazı iddialar, Kilise kaynaklarında da yer almaktadır. Ancak Nero döneminde Hristiyanların imparatorluğun muhtelif coğrafyalarında kitlesel katliamlara maruz kaldığı hususunda herhangi bir iddiada bulunmazlar. Sadece bazı yerlerde ses getiren bazı ferdi olayları kaydederler. Örneğin Nero’nun Antakya Piskoposu Efudyos’u öldürtmesi iddiası, Doğu Hristiyanları arasında büyük yankılar uyandırmıştır.⁷

Hristiyanlığın gelişme sürecine baktığımızda, I. yüzyılda devletin müsamahasından faydalanan Hristiyanlıkla, II. yüzyıldaki Hristiyanlık farklılaşmıştı. Bu yeni Hristiyanlık, Yahudiliğin bütün izlerini bünyesinden çıkarıp atmış, tüm dünyaya yayılacağını ilan ederek, Yahudiliğin milli çizgilerini aşmış, evrensel bir din haline gelmişti. Üstüne üstlük bütün dinleri yok edeceğini müjdelirken, müntesipleri de devletin otoritesini değil, Mesih’in hâkimiyetini seslendiriyorlardı.⁸Dünyanın sonunun yakın olduğunu, Mesih’in ansızın geleceğini, O’na inananların dışında herkesin mahvolacağını dillendirmeleri toplumsal huzuru bozduğu gibi, bu propagandalar devlet bürokrasisinde, özellikle de ordu birliklerinde, askerler arasında kendini hissettiriyordu.⁹

Nero’dan sonra gelen Vaspasiyen ve Titus dönemlerinde Kilise kaynaklarında Hristiyanların ciddi bir baskı ve zulüme maruz kaldıkları hususunda kayda değer herhangi bir bilgi yoktur. Başta Anadolu’nun batısı (Ege Bölgesi) olmak üzere İmparator Domitien (M.S.81- 96) döneminde bazı mahalli ve ferdi kovuşturma ve cezalandırmalardan bahsedilirse de, bunlar Kilise’de fazla bir yankı uyandırmamıştır.¹⁰

2. İmparator Traianus ve Hristiyanlıkla Sistemli Mücadele Döneminin Başlaması

Kilise kaynaklarına göre Hristiyanlara karşı sistemli bir devlet politikası ile baskı, zulüm ve katliamlar Traianus döneminde başlamıştır. Onun bu konuda ortaya koyduğu prensipler, kendisinden sonra gelen imparatorlar tarafından Büyük Konstantinos dönemine kadar Hristiyanlara karşı resmî mücadelenin genel kuralları olmuştur.¹¹

Süryani kaynaklarından Mor Mihoyel Rabo’ya göre Traianus Doğu Seferi sırasında Edessa (Urfa)’ya da uğrar ve ilk kitlesel katliamlarını burada yapar.¹²W.Cureton’un yayınladığı *Ancient Syriac Documents*¹³ adlı Süryani belgelerinde, İmparator’un buraya gelmediği, ancak bir ferman

⁶ Nakleden Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, Ankara – 2017, s.130

⁷ Yakup III, *Tarihü’l - Kenisetü’s - Süryaniyyetü’l - Antakiyye*, Beyrut, 1953, C.I, s. 99; İshak Saka, *Es – Süryan: İman ve Hadara*, Halep, 1983, C. I, s.29

⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul- 1983, s. 229.

⁹ Barrow, *Romalılar*, s.162 vd.

¹⁰ Bu konuda Kilise kaynaklarından geniş bilgi için bkz. Mor İgnatios Afram I, *Dürer en – Nefise fi Muhtasar Tarihi’l – Kenise*, Homs – 1940, s.147 vd. ; Yakup II, *Tarihü’l – Kenise*, C.I, s.100 vd. Ayrıca şu tetkik eserlerden karşılaştırmız: Dodd, *History of Christianity*, London – 1913, s.109 – 110; Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New – York – Tarihsiz, s.462

¹¹ Dodd, s.469

¹² Bkz. Mor Mihoyel Rabo, *Kthobo dı – Makesbonus Zebne*, Paris – 1899, s.105 ; Yakup III, C.I, s. 114

¹³*Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries*, (Ed.W.Cureton) London – 1864, s.41 vd.

gönderdiğinden bahsedilir. Bu kayıtlara göre, ilk olay 15. Traianus yılı, 8 Abgar yılı ve 416. Selevkos (MS. 104) yılında vuku bulmuştur. Rivayete göre Urfa'daki putperestlerin başkahini olan Şarbil, her yıl kutlanan 8 Nisan'daki Büyük Pagan Festivali sırasında Urfa episkoposu Bar Samyo, Papaz Tridiath ve Diyakoz Schaloula'nın telkinleriyle Hristiyan olmuştur. Aynı yıl imparator Traianus şehre bir ferman göndererek, *"Tanrılara kesilen adakların arttırılması için önlemler alınmasını, bu törenlere katılmayı reddedenlerin işkenceye tâbi tutulmalarını ve öldürülmelerini"* emreder. Bu fermanın yürürlüğe konduğu sene, Urfa'da paganist şenlikler yapılmaktadır. Hristiyanlar tüm imparatorluk coğrafyasında takibat altındadırlar. Şarbil'in ihtida olayı Urfa'da görkemli bir şekilde pagan şenliklerinin dini töreninde vuku bulunca, şehirde büyük bir heyecan yaratır. Şehrin sakinleri bu olaydan öylesine etkilenirler ki, büyük çoğunluğu vaftiz olarak Hristiyanlığa girer. Hadiseler yönetimi ciddi endişelere sevk eder. Hristiyanlığın önünü kesmek ve halka gözdağı vermek için Şarbil idama mahkûm edilir. Başta testere ile kesilerek öldürülür (2 Eylül). Buna mani olmak isteyen Şarbil'in kız kardeşi Babaî de orada katledilir. Hadiseye sebep olan şehrin piskoposu Bar Samyo ise tutuklanır. Ayaklarına demir taraklar takılır, kırbaçlanır ve çeşitli işkencelere maruz kalır. Daha sonra vali Lysanis'in huzuruna çıkarılır. Valinin önünde tekrar işkenceye başlanacağı sırada, İmparator'un babası Alusis'ten gelen mektupla, Bar Samyo serbest bırakıldığı gibi, vali de görevinden alınır.¹⁴

Süryani kaynakları Traianus'un Doğu Seferi sırasında 11.000 kişiyi katlettiği, ordu içerisinde Hristiyan olduklarından şüphe ettiği tüm askerleri Kafkasya steplerine sürdüğünden bahsetmektedir.¹⁵

Traianus'un bu kitlesel katliamlarında daha çok yankı yapan icraatlarından biri Kudüs Episkoposu Şam'un'u haça gerdirmesi,¹⁶ diğeri ise Antakya ve civarında giriştiği kitle katliamlarından sonra Başpiskopos Mor İgnatius Nurani'yi zincirlere vurarak, vahşi hayvanlara paraçalatmak için Roma'ya götürmesiydi. Kilise kaynakları Suriye ve Anadolu Hristiyanları nezdinde çok büyük bir itibara sahip olan Antakya Episkoposu'nun yol güzergâhı üzerindeki eyaletlerden geçirilirken, bölge halklarının çok büyük tepkiler gösterdiğini kaydederler.¹⁷

Kilise kaynaklarında imparator Traianus özetle böyle anlatılmaktadır. Doğu Hristiyanlarınca, büyük bir lanetle anılmaktadır.

Kilisenin bakış açısını burada noktalayalım ve Traianus'un Hristiyanlara karşı tutumu ile ilgili elimizdeki yegâne belgeyi de aktararak, sonuç analizini yapalım.

Traianus döneminde Bithyna (İzmit) Bölgesinde Legatus Augustus (bölge valiliği) görevini yürüten Pline le Jeun'e imparatora bir mektup yazarak, Hristiyanlara karşı nasıl bir yöntem takip etmesi gerektiği hususunda fikrini sorar.

Önce mektubun metnini verelim:

"Efendim, mütereddit kaldığım tüm hususlarda size danışmak âdetimdir. Zira tereddüdime sizden daha iyi kim kılavuz olabilir veya cehaletimi aydınlayabilir? Bugüne kadar Hristiyanların yargılanmasına (ilişkin davalara) katılmadım. Bu yüzden, cezalandırma veya tahkikat açısından ne gibi suçlamaların teamül oluşturduğunu veya davanın nasıl sürdüğünü bilmiyorum. Yaş bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeli mi, yoksa çok genç olanlarla yaşlılar arasında cezalandırma yapılırken bir fark yok mu? Pişmanlık noktasında özür kabul edilmeli mi, yoksa bir adam bir zamanlar Hristiyan idiyse artık onun lehine yapılacak bir şey yok mu? Dahası, başka bir suçlama

¹⁴ Mehmet Çelik – Şinasi Gündüz – Şükran Yaşar, Şehrin Dini Yapısı, Edessa'dan Urfaya, Ankara – 2007, C. I, s. 416; Geniş bilgi için ayrıca krş. J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, Oxford, at the Clarendon Press, London – 1970, s.82 ; Rubens Duval, Histoire d'Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire, Amsterdam (Reimpression): Philo Press 1975, s. 129

¹⁵ S. Aziz Atiya, A History of Eastern Christianity, London-1968, s. 174. Bu katliamlar konusunda detaylı bilgi için kaynakçada kullanılan ve Süryani Kilise Babaları tarafından kaleme alınan Kilise Tarihlerine bakılabilir.

¹⁶ Yakup III, C. 1, s. 115; Mor İgnatius, s. 165 vd. ; Bar Obroyo, Abu'l-Farac Tarihi (Çev: Ö. R. Doğrul), Ankara-1945, C. I, s. 125 vd.

¹⁷ Mor Mihael Rabo, s. 106 vd. ; Abu'l-Farac, C. I, s. 126 vd; Ayrıca krş. Mrs. Jameson, Sacred and Legendary Art, London-1879, C. II, s. 693 vd.

yoksa veya isimleriyle özdeş başka bir suçları olmaksızın sadece Hristiyan ismini taşımak cezalandırma için yeterli mi? İşte, bu konularda büyük kararsızlık içindeyim.

Bu bağlamda, Hristiyan oldukları gerekçesiyle bana ihbar edilenler hakkında şöyle bir yöntem uyguladım: Hristiyan olup olmadıklarını sorguladım. Hristiyan olduğunu itiraf edenleri ikinci ve üçüncü kez yeniden sorgulayarak onları cezalandırma ile tehdit ettim. İnatçılık yapıp direnenlerin infazını emrettim; inançlarının doğası ne olursa olsun, dik kafalılığın ve boyun eğmeyen inatçılığın cezalandırmaya layık olduğuna hiç şüphem yoktu. Aynı illete tutulmuş başkaları da vardı. Ancak bunlar Roma vatandaşı oldukları için onların Roma'ya götürülmeleri için bir emir imzaladım.

Sonrasında, genellikle olduğu gibi suçlamalar yayıldı. Zira kovuşturmalar sürüyordu ve münferit birkaç olay meydana gelmişti. Öyle ki, pek çok kimsenin ismini (Hristiyan oldukları iddiasıyla) zikreden anonim bir belge (libellus) ortaya çıktı. Hali hazırda veya geçmişte Hristiyan olduklarını inkâr edenleri, tarafımda dikte edilen sözlerle tanrılara yalvarmaları ve sizin resminize tütsü ve şarapla tapmaları koşuluyla -ki bu resmi tanrıların heykelleriyle beraber bu amaçla getirtmişim-ve dahası Mesih'i lanetlemeleri şartıyla salıvermeyi doğru buldum. Çünkü rivayete göre gerçekten Hristiyan olanlar bunların hiçbirisini yapmazlarmış.

Muhbirin geçmişte Hristiyan olup şimdi bunu inkâr ettiğini bildirdiği diğerleri geçmişte durumun böyle olduğunu, ancak şimdi bunun değiştiğini; kimisi üç yıl önce, kimisi beş yıl önce, bazıları yıllar önce, bazıları ise yirmibeş yıl önce Hristiyanlıktan vazgeçtiklerini öne sürdüler. Nitekim bunların tümü sizin resminize ve tanrıların heykellerine taparak Mesih'i lanetlediler.

Bununla beraber, bunlar, belirli bir günde şafak sökmeden evvel bir araya gelmelerini, Mesih'e bir tanrı gibi ilahiler terennüm etmelerini, suç işlemek, sahtekârlık, hürsüzlük ve zina yapmamak, güvenilirliklerini zarara uğratmamak ve emanetleri sahiplerine iade etmek gibi konularda kendi aralarında and içmelerini, hatalarının ve yanlışlarının özeti ve esası olarak belirttiler. Bunun akabinde ayrılmak ve sıradan ve masum bir yiyeceğin parçası olarak yeniden bir araya gelmek âdetleriymiş. Sizin yönergeleriniz uyarınca yayımladığım fermanın sonrasında bunu bile bıraktıklarını onayladılar. Zira politik faaliyetleri yasaklamıştım. Bu bağlamda, diakon (diyakoz) dedikleri iki kadın köleye işkence ederek bu hususu soruşturmaya özellikle ihtiyaç hissettim. Ancak (Hristiyanlık denilen bu inanç sistemi içinde) batıl bir aşırıktan başka bir şey göremedim.

Bu yüzden kovuşturmayı erteleyerek bir an önce size danıştım. Çünkü özellikle (Hristiyanların çokluğuna yönelik) sayı sebebiyle konunun size danışılması gerektiğine kanat getirdim. (Aralarında) her yaş, rütbe ve cinsiyetten insan mevcut ve bunlar tehlike ile karşı karşıya olacaklar. Zira bu batıl inancın kötü etkileri sadece şehirlere değil, aynı zamanda köylere ve çiftliklere de sıçramaktadır.

Ancak yine de bence bunu kontrol altına almak ve tedavi etmek mümkündür. Neredeyse bomboş olan tapınakların kalabalıklaşmaya başladığı, çoktandır ihmal edilen yerleşik dinî ritüellerin kaldığı yerden ihya edildiği ve her yönden kurbanlık hayvanların gelmekte olduğu çok açıktır. Böylece, tövbe etme fırsatı tanınması halinde ne denli büyük bir kitlenin düzeltilebileceğini hayal etmek kolaydır.”¹⁸

Şimdi de Traianus'un cevabına bakalım:

“ Sevgili Plinius, Hristiyan oldukları için kınanan kimselerin durumlarını/davalarını ayrı bir bağlamda değerlendirmek suretiyle uygun bir prosedür uyguladın. Zira standart oluşturacağı beklentisiyle genel nitelikli herhangi bir kural /yasa koymak pek mümkün değil. Hristiyanlar aranmayacaklar: İhbar edilirlerse ve suçlu oldukları kanıtlanırsa ancak bu takdirde cezalandırılacaklar. Fakat Hristiyan olduğunu inkâr eden ve bunu tanrılarımıza ibadet ederek kanıtlayanlar, geçmişlerine ilişkin şüphe barındırsalar bile tövbe etmek yoluyla bağışlanma elde edeceklerdir. Bununla beraber, anonim belgelere dayanan suçlamaların herhangi bir kovuşturma için gerekçe sayılması mümkün olamaz. Çünkü böyle bir uygulama bir taraftan tehlikeli tür bir örnektir, bir yandan da çağımızın ruhuyla uyuşmamaktadır.”¹⁹

¹⁸ Duygu, s. 133-134.

¹⁹ Duygu, s. 134

Konumuzla ilgili ve birçok Kilise Babası tarafından kaleme alınan kitaplarda da yer almış, atıflarda bulunulmuş iki tarihi belgeyi gördük!..

Kilise kaynaklarının iddialarıyla taban tabana zıt ifadelerin yer aldığı bu iki belge ile Kilisede oluşturulmuş algıyı artık karşılıklı analiz edebiliriz.

Gerek Vali Plinius'un detaylı mektubu ve gerekse Traianus'un kısa ve öz mektubu açık bir şekilde şu gerçeği ortaya koymaktadır:

Evet, Hristiyanlardan rahatsızlık duyulmaktadır. Ancak, henüz ülke çapında tüm Hristiyanlar için bir kovuşturma, toplama, hukuki işlem yapma, çeşitli şekillerde cezalandırma yoktur. Plinius'un mektubundan da anlaşılacağı üzere, valilik yaptığı bugünkü Kocaeli coğrafyasında bir kısım Hristiyanı tutuklatmış, sorgulatmış ve cezalandırmıştır.

Ayrıca gerek Plinius'un ve gerekse imparatorun mektuplarından şu da açık bir şekilde anlaşılmaktadır: Devlet Hristiyanlardan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Yerel yöneticiler kendi inisiyatifleriyle bazı kovuşturmalar, soruşturmalar yapmaktadırlar. Ancak, Devlet'in Hristiyanlıkla ve bu yeni dinin müntesipleriyle mücadele için henüz sistemli ve hukukî bir plan, belirgin bir politikası ve projesi yoktur.

Nitekim Traianus cevabî mektubunda bunu “... herhangi bir kural/yasa koymak mümkün değil!” ifadeleriyle çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Hristiyanlarla nasıl mücadele edileceğinin kırmızıçizgilerini de belirlemiş; “... Hristiyanlar aranmayacaklar: İhbar edilir ve suçlu oldukları kanıtlanırsa ancak bu takdirde cezalandırılacaklar. Hristiyan olduğunu reddeden ve bunu tanrılarımıza ibadet ederek kanıtlayanlar, geçmişlerine ilişkin şüphe barındırsalar bile tövbe yoluyla bağışlanma elde edeceklerdir. Bununla beraber, anonim belgelere dayanan suçlamaların herhangi bir kovuşturma için gerekçe sayılması mümkün olamaz. Çünkü böyle bir uygulama bir taraftan tehlikeli bir örnektir, bir yandan da çağımızla uyumsuzdur!”²⁰

İmparator'un mektubundaki ifadeler son derece açık ve nettir. Hiçbir yoruma müsait değildir, imâ ile herhangi bir şey kapı aralamamaktadır.

Evet, Hristiyanlıkla mücadele edilecek;

a. İhbar edilenler veya Hristiyanlığı gizlemeyenler soruşturulabilecek, cezalandırılabilir. Ancak dinlerinden dönerlerse, serbest bırakılacaklar.

b. Genel suçlamalarla kimse kovuşturulmayacak.

Evet, net olan budur! Ve imparatorlukta Traianus dönemi de dâhil Hristiyanlıkla mücadele için herhangi bir yasal düzenleme olmamıştır. Traianus da böyle bir yasaya sıcak bakmamıştır. Durum bu kadar net iken, Kilise kaynaklarında yer alan iddiaları nasıl değerlendirmek gerekir sorusunu da burada açıklığa kavuşturalım:

Dinler Tarihine baktığımız zaman şu gerçekle karşılaşırız: Hemen hemen her din, verdiği şehitlerin kutsal kanlarıyla beslenerek, gelişerek yayılır. Sıradan, çok basit bir şekilde vuku bulan bir olay, daha sonraki nesillere dinî duygularla beslenen hayal gücünün katkılarıyla olağanüstü bir menkıbeye dönüşerek aktarılır. Bu menkıbe, zamanla Kilise'de itikadî bir dogma haline dönüşür ve her yıl dönümünde kiliselerde ayinlerle kutlanmaya başlanır. O, artık bir menkıbe değil, Kilise'nin ritüelleri arasında yer alan bir dogmadır. Tartışılmaz, sıradan bir olay olarak algılanamaz.

Hadiseye bu çerçeveden bakarsak, yukarıda Süryani Kilise kaynaklarında yer alan ve Traianus'un “Deccal, olarak anılmasında önemli bir yer tutan Mor Şarbil, Babaî ve Mor Barsamyo menkıbelerinde, her şeyden önce kronolojik hatalar görürüz. Bu menkıbeler doğru bile olsa, Traianus dönemi (98-117) nde geçmesi mümkün değildir muhtemelen Decius (250-251) dönemindeki hadiselerdir. Zira Edessa bu zaman diliminde henüz Roma imparatorluğunun bir parçası değil, aksine

²⁰ Meraklıları için her iki mektubun da metni için bkz. William Stearns Davis, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From the Sources II*, Rome and the West, USA – 1913, s.220-222.

bağımsız bir krallıktır. Traianus buraya Miladî 114 yılının sonbaharı sonunda gelmiş, Kral Abgar VII (109-116) tarafından görkemli törenlerle karşılanmıştır. Abgar, İmparator'a değerli hediyeler takdim eder ve bağlılığını bildirir.²¹ İmparator da bu tazim ve ağırlamadan memnuniyet duyarak Edessa'dan ayrılır.²²

Cureton'un Süryani kaynaklarından aktırdığı bu menkıbeler, Decius (250-251) dönemindeki zulüm dalgasının yansımalarına uygun düşse de,²³ olayın gerçekliğini kabul etmek oldukça zordur.²⁴

Peki, Mor Mihoyel'in iddia ettiği kitle katliamlarını (11.000 kişi) nasıl izah etmek gerekir, sorusuna gelince;

Evet, Traianus Doğu'da sayı abartılı ve farklı olsa da, böyle bir katliam yapmıştır. Ancak bu katliam "Hristiyanlara karşı, dinî hassasiyetle yapılmış bir katliam" değildir.

Traianus Edessa'dan ayrıldıktan sonra, Antakya'ya gelir ve kışı burada geçirir. 115 yılı ilkbaharında Dicle üzerinden Ctesiphon'a gelir ve burayı zapt eder.²⁵ Böylece Kuzey Mezopotamya bir Roma eyaleti haline gelir. Tarihler 116 yılını gösterirken, Traianus Basra Körfezi civarındadır. Kuzey Mezopotamya'da çıkan isyan haberi kendine ulaşır. Edessa Kralı Abgar VII de saf değiştirerek, Persliler'in yanında isyana katılır. Nusaybin'deki Roma garnizonu kılıçtan geçirilir. Lucius Quietus ve Maximius komutasındaki Roma ordusu Nusaybini kurtardıktan sonra Edessa'ya girer. İntikam duygusuyla Abgar VII. bu ihaneti hayatıyla öder, şehirde de büyük bir katliam yaşanır.²⁶

3. Traianus Sonrası Devlet-Kilise İlişkileri

Kilise kaynaklarına göre, Büyük Konstantinos dönemine kadar, devletin Hristiyanlara karşı takip ettiği politika, Traianus'un koyduğu prensipler çerçevesinde devam etmiştir. Onun prensipleri devletin Hristiyanlara karşı yürüttüğü mücadelenin genel kuralları olmuştur.²⁷ Bu mücadele kimi imparator zamanında hafifleyerek, kimisi zamanında da şiddetlenerek devam etmiştir. Örneğin imparator Hadrianus dönemi (117-138) ile ardılı Antoninus Pius dönemi (138-161) Hristiyanlar açısından, Traianus dönemine göre daha sakin ve huzurlu geçmiştir. Ancak bu, Hristiyanlara karşı hiçbir hareket yapılmamıştır anlamına gelmemelidir. Sadece Traianus dönemine göre kitlesel kovuşturmalar, kitlesel katliamlar yapılmamıştır denebilir. Yoksa bu iki imparator döneminde de Hristiyanlar toplumsal anlamda gözlemlenmiş, yer yer kovuşturmalar da yapılmış, çeşitli cezalandırmalar da vuku bulmuştur.²⁸

Örneğin imparator Hadrianus döneminde Miladi 127 yılında Antakya Piskoposu Iron'un katledilmesi tüm Suriye ve Doğu'da çok büyük bir infiale sebep olmuştur.²⁹ İmparator Antoninus döneminde ise İzmir Piskoposu olan ve Doğu Hristiyan camiasında çok büyük bir şöhrete sahip olan Polycarpe'nin 11 ruhani ile beraber işkencelerle katli, bugün dahi Doğu Kiliselerinde anılmaktadır.³⁰

Antoninus'dan sonra imparatorluk tahtına oturan Marcus Aurelius dönemi (161 – 180) Kilise kaynaklarına göre ikinci Traianus döneminin özelliklerini taşımaktadır. Bu süreçte Hristiyanlar genel olarak büyük bir zulüm dönemine maruz kaldılar.³¹ Traianus ve Hadrianus dönemlerinde büyük

²¹ Bkz.H.J.W.Drijvers, *Cults and Beliefs at Edessa*, Leiden-1980, s.13 ; S.Ross, *Roman Edessa, Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*, London-NewYork (Tarihsiz), s.34 ; Fergus Miller, *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London-1993, s.102

²² J.B.Segal, *Edessa: The Blessed City*, Oxford, at the Clarendon Press, London-1970, s.13 vd.

²³ Bkz.Çelik, Gündüz, Yaşar; "Şehrin Dinî Yapısı" *Edessa'dan Urfa'ya*, C.I, s.421

²⁴ Bu konudaki yorumlar için bkz.Çelik, Gündüz, Yaşar, "Şehrin Dinî Yapısı" *Edessa'dan Urfa'ya*, C.I, s.422 vd.

²⁵ Oktay Akşit, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul-1985, C.I, s.188

²⁶ Rubens Duval, *Histoire d'Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire*, Amsterdam, Philo Press, 1975, s.54

²⁷ Dood, s. 469

²⁸ İsidoros, Heridetü'n – *Nefise fi Tarihi'l – Kenise, Efranciye – 1922*, C.I, s.136 vd. ; Krş. Atiya, s.174; Ramsay, s.320 vd.

²⁹ III. Yakup, C.I, s.115

³⁰ K. Bihlmeyer – H.Tuchle, s.49

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Eusebios, *Historia Ecclesiastica (Nicene and Post – Nicene Fathers)* Seri II, C. I. V. 1., s.1- 63

zaferlere imza atmış Roma ordularının artık sınırlarda mağlup olmaları, açlık ve kıtlığın ülkede hissedilir derecede günden güne halkı açlığa ve yoksulluğa mahkûm etmesi, başta veba olmak üzere salgın hastalıkların tüm ülkeyi kasıp kavurması ve kitlesel ölümlere sebebiyet vermesi... gibi afetler halk arasında “*bu felaketlere Hristiyanların sebep olduğu inancı*” nı güçlendirmişti. Bu algı, İmparatorun çeşitli önlemler almasına sebep oldu. Toplumsal huzuru bozacak özellikle dinî kışkırtmalara sebebiyet verecek asillerden olanları sürgün, avamdan olanları ölümle cezalandıracağını bir fermanla ilan etti.³² Bu süreçte Doğu’da Laodikya Piskoposu Sagaris, Bergama Piskoposu Carpuz, ruhanilerden Paphus ve Nebluslu Yuftions olmak üzere çok sayıda ruhani hayatlarını kaybettiler.³³ Batı’da ise Galya ve Lion başta olmak üzere, birçok yerde Hristiyanlar önemli ve ağır kovuşturmalara maruz kaldılar.³⁴ Kuzey Afrika’da ise, özellikle Kartaca bölgesinde ciddi katliamlar yaşandı.³⁵

Marcus Aurelius’tan sonra Roma tahtına oturan Commodus dönemi (180 – 192) nde Hristiyanlar rahat bir nefes aldılar. Kovuşturmalar azaldı, hemen hemen hiçbir katliam yaşanmadı. Ancak bu dönem sanki fırtına öncesi sessizliğe benziyordu. Nitekim korkulan oldu. 193 yılında tahtı devralan Septimus Severus seleflerinden daha radikal kararlara imza attı:

- a. 201 yılında sünneti,
- b. 202 yılında da Hristiyanlığı yasakladı.³⁶

Kilisece “*Deccal*” sıfatıyla anılan Septimus Severus’dan önce Hristiyanlık zaman zaman çeşitli mücadeleler içerisinde var ölüm - kalım savaşı verse de, yasalar çerçevesinde illegal bir yapı haline getirilmemişti. Devletin ve toplumun çıkarlarına zarar verdiği düşüncesiyle, kendisiyle belirli bir nokta üzerinden mücadele ediliyordu. Devletin çizdiği çizgiye getirildiğinde de rahat bırakılıyordu.

İmparator Septimus Severus, Hristiyanlığı yasaklayarak, onu yer altına itmiş oluyordu.

4. Hristiyanların Kitlesel Katliamlara Maruz Kaldığı Dönem

Kilise, Septimus Severus döneminde büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Ancak bu süreç çok da uzun sürmedi. İmparator Gordianus III (238 – 244) ile O’nu takip eden Philippus döneminde (244 – 249) bir bahar havası yaşandı, yeraltına çekilen Kilise adeta küllerinden yeniden doğdu, halk nezdindeki itibarını yeniden kazandı. Özellikle fakir – fukaraya yardımları, barbarların eline düşen esirlerin fidyelerini ödeyerek, onları özgürlüklerine kavuşturması... gibi faaliyetleri, Kilisenin itibarını pagan toplumunda da yükselttiği gibi müntesiplerinin sayısını da gün geçtikçe artırıyordu.³⁷

Philippus’un kısa süren imparatorluk dönemi sona erince, tahta Decius geçti. Decius, Hristiyanlar için karabulutların gökyüzünü sardığı, felaketlerin peş peşe geleceğinin habercisiydi, adeta. Decius 250 yılında, Hristiyanlığın kökünü kazıyan bir ferman yayınladı. Bu fermanla Roma topraklarında yaşayan istisnasız herkesin, Roma’nın Resmi Devlet Dini’ne uymasını³⁸Roma tanrılarına kurban sunmasını bir fermanla mecburi hale getirdi.³⁹ Bu ferman maalesef kayıptır. Bölük – pörçük fragmanlardaki ifadeleri bir araya getiren Potter, olay ve icraatlara bakarak, kısa ve muhtemel bir ferman metni (anlam açısından) aktarmaktadır: “*İmparatorlukta yaşayan tüm insanlardan, o muhitte görev yapan magistratusun huzurunda ve belirli bir günde imparatorluğun*

³² Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987, s.49.

³³ K. Bihlmeyer – H. Touchle, s.50

³⁴ Bogdan Burliga, “ The Emperor’s Old Clothes: Marcus Aurelius’ Attitude Towards the Christians Again” *Studia Elblaskie* 12, 2011, s. 152 vd.

³⁵ Brend D. Shaw, *Sacred Violence: Africian Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge Univ. Press – 2011, s. 589.

³⁶ İsidoros, C.I. s.144 vd. ; Ebu’l – Farac, C.I., s.129 ; Krş. Barrow, s.165

³⁷ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası* (Çev. T.Kaçar), İst – 2016, s. 78

³⁸ A.H.M.Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, London – 1948, s.43 vd.

³⁹ Üstelik bu kurbanlar Magistratus’un (Bu dini töreni uygulatmakla ve Libellus adlı belgeyi düzenlemekle görevli üst düzey yönetici) gözetiminde takdim edilecek, kurban takdim eden kişi bu törene tüm aile efradıyla birlikte katılacak, kurbanı kesilirken Hristiyansa İsa-Mesih’i inkâr edecek, buna karşılık Roma tanrılarını tanıdığını ve bundan sonra onları tazim edeceğini yüksek sesle dillendirecekti.

bekai için kurban takdim etmeleri istenmektedir. Kurbanı sunanlar emre itaat ettiklerine dair bir belge (libellus) alacaklar. Bu belge, kurbanı sunanların geleneksel tanrılara sadakatini ve kurban yiyeceğini ve içeceğini tükettiklerini kanıtlayacak, aynı zamanda kurbanı denetleyen memurların isimlerini içerecektir.”⁴⁰

Bu kurban icrası ve Hristiyanlıktan vazgeçerek, Devletin Resmî Dinine intisab etme törenine ışık tutacak bir resmî belge Mısır’da ele geçti. Bu irtidat töreni hakkında bir kanaat oluşturması açısından bu belgedeki metni aktarmakta fayda mülâhaza ediyorum:

“ Daima tanrılara adakta bulundum; şimdi sizlerin (yani resmî memurların) huzurunda ve (imparatorun) fermanının şartlarına uygun olarak adakta bulunuyorum... ve vesikayı imzalamanızı rica ediyorum... Ben (memur), onu adakta bulunurken gördüm, imzama attım.”⁴¹

Kurban takdimi ve Roma tanrılarını yüceltmekten kaçınanların, işkenceden ölüme kadar her türlü ceza ile karşılaşacakları fermanında belirtiliyordu.⁴²

Bu işlemi Magistratus’un huzurunda eksiksiz yerine getiren kişiye Libellus adı verilen bir resmî belge veriliyordu. Bu belge kişinin Roma Resmî Devlet Dini’ne müntesib olduğunu belirliyordu.⁴³ Yapılan kontrollerde bu belgeye sahip olmayanlar derhal tutuklanıyor, tutuklu gerekli kurban törenini icra ederek, bu belgeye hak kazandıktan sonra serbest bırakılıyordu. Belge almamakta ısrara edenler ise çeşitli işkenceler sonucu, ölüme varan cezalarla çarptırılıyordu.⁴⁴

Roma’nın paganist kamuoyunun da bu sert tedbirlerin alınmasındaki etkisini gözardı etmemek gerekir. Sınırlardaki askerî mağlubiyetlere kılıf arayan komutanlar, veba salgınının yaptığı tahribatlar, hep tanrılarının gazabı ile meşrulaştırılıyor, günah keçisi olarak da Hristiyanlar işaret ediliyordu.⁴⁵

Decius, hem halkı yatıştırarak iç huzuru temin etmek, hem de siyasî ve askeri istikrarı sağlamak için bu fermanla devlet gücünü öylesine sıkı tatbik etti ki, Hristiyanlar tarihte ilk defa görülen bir biçimde, kitleler halinde paganizme döndüler. Putperestliğe dönen kitleler arasında piskoposlara varıncaya kadar her rütbeden ruhaniler bulunuyordu.⁴⁶

Normal vatandaşların bu baskı ve zulümler karşısında, can ve mal endişesiyle din değiştirmeleri, putperestliğe dönüş yapmaları, anlaşılabilir birşeydi. Ancak ruhanilerin ve özellikle de piskopos mertebesindeki din adamlarının az da olsa bir kısmının inançlarında direnmeleri ve ölümü göze almalarına karşılık, çoğunluğun bunu göze alamaması, bu insanları bir arayışa sevketti. Sonunda bir yol buldular. Bazı devlet görevlilerinin zaaflarını tespit ettiler ve rüşvetle Libellus denen belgeye sahip olmayı başardılar. Böylece hem inançlarını muhafaza ettiler, hem de takibatlardan kurtulmuş oldular.⁴⁷ Bu uygulamada can veren veya kurtulan önemli Kilise Babalarından birkaç ismi örnek olarak zikretmek gerekirse, Antakya Episkoposu Babula, Kudüs Episkoposu Alexandre zindan hücrelerinde ölüp giderken, İzmir’de ise Pionius başta olmak üzere bazı ruhaniler ibret için meydanda yakıldılar. Hayatlarını kurtaran meşhur Kilise Babaları’ndan bazıları ise şunlardır: Origen, Kartacalı Cyprien, İskenderiyeli Dionysius, Keyseriyeli Gregory... Bu Kilise Babaları’nın hayatlarını nasıl kurtardıkları (Libellus alıp – almadıkları) hususunda Kilise kaynaklarında şimdiye kadar herhangi bir kayda rastlanmadı.⁴⁸

⁴⁰Duygu, s.144 ; David S. Potter, *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*, London – New York 2004, s. 241

⁴¹ Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I, s. 50.

⁴² Eusebius, s.1 vd. ; Ayrıca krş. Dodd, s.375 vd.; Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din – Devlet İlişkileri I*, İzmir – 1999, s.11

⁴³ James E. Wood, *Church and State in Historical Perspective: A Critical Assesment and Annotated Bibliography*, London – 2005, s.24 vd.

⁴⁴ Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi I*, s.50

⁴⁵ Simon Corcoran “Before Constantine”, *The Cambridge Companion to Age of Constantine*, Cambridge Univ.Press – 2006, s.36 vd.

⁴⁶ Abu’l – Farac, C.I, s.130

⁴⁷ Barrow, Romalılar, s.166 ; Dodd, s.476

⁴⁸ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.51

Kısa, ama oldukça sert olan bu zulüm dönemi Decius'un Gotlar'la yaptığı savaşta hayatını kaybetmesiyle nihayet buldu: M.S.251.⁴⁹

Decius'tan sonra tahta geçen ve kısa bir süre tahtta kalan Gallus (251 – 253) dönemi sakin geçti. Decius dönemindeki takibat ve kovuşturmalar durduruldu.⁵⁰ 253 yılında tahta geçen Valerianus'un da ilk yılları sükûnet içinde geçti. Ancak 257 yılından itibaren Hristiyanlar yeniden takibata uğradılar. İmparator biri 257, diğeri 258 yılında olmak üzere art arda senatoya iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda bürokraside, özellikle de üst makamlarda bulunan Hristiyanların tanrılara kurban sunmalarının teminini, bundan imtina edenlerin görevlerine son verilmesini, mallarının müsadere edilmesini, direnenlerin de infaz edilmesini emreder.⁵¹ Valerianus'un bu fermanları Hristiyan bürokratlar arasında sıkıntıya sebep olsa da, uzun süre uygulanamadı. Valerianus 260 yılındaki Perslerle savaşında Şapur'a esir düştü. Yerine Roma tahtına geçen oğlu Gallienus, babasının Hristiyanlara karşı yayınladığı fermanların uygulanmasının durdurduğu gibi, Hristiyanlığı yasal din olarak tanıdı.⁵²

Hristiyanlık, bu tarihten itibaren yaklaşık 35 yıl rahat bir nefes aldı. Bu uygun ortam Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırdı. Ülkenin birçok yöresinde yeni kiliseler inşa ediliyor, Hristiyan ruhbanlar faaliyetlerini özgürce yürütüyorlardı.⁵³

Ta ki, Diocletianos ile karşılaşınca kadar!

Diocletianos 284 yılında Roma tahtına oturduğunda, Hristiyanlık artık ülkenin her tarafında, kendine zemin bulmuş, toplumun her sınıfında insanlar arasında kabul görmüştü. Diocletianos, İmparatorluğun başkentini Nikomedyaya (İzmit)'ya taşıdığı anda, Hristiyanlığın Avrupa'dan daha çok ve güçlü şekilde Doğu'da kök saldığına şahid olmuştu.⁵⁴ Artık şehir merkezlerinde bile yeni kiliseler inşa ediliyor, başta saray olmak üzere, devlet kademelerinde de Hristiyan bürokratların varlığı hissediliyordu. Hatta imparatorun eşi imparatoriçe Prisca ve kızı Valerian'ın dahi bu yeni dinden etkilenip Hristiyan olduğu söyleniyordu.⁵⁵

284 yılından 303 yılına kadar, Hristiyanlık doğduğu günden bu yana, bu kadar huzurlu bir ortam görmemişti.

Ne olduysa, oldu... İmparator'un bu müsamahalı tutumu 303 yılında değişti. Bu tarihte başlayan zulmün gerçek nedenleri yeteri derecede açıklıkla ortaya konulamamasına rağmen, zayıf bir iddia da olsa Bythinie Valisi Hierocles'in, imparatoru ve Doğu'yu yöneten damadı Galeriusu imparatorluğun geleceği açısından Hristiyanlığın yok edilmesi hususunda ikna ettiği şeklindeki rivayettir.⁵⁶

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: 303'den önce Hristiyanlıkla mücadele eden imparatorlar, bizzat dinin kendisine karşı değillerdi, dinin müntesipleri ve liderleriyle mücadele ediyorlardı. Bunun da sebebi, bu yeni dinin ruhanî liderlerinin ve müntesiblerinin faaliyetlerinden pagan toplumun rahatsızlık duyması, toplumsal huzurun bozulması ve devletin çıkarlarının zarar görmesi... gibi nedenlere dayanıyorlardı. Diocletianus'un ilkini 303 yılının Şubat ayında yayınladığı fermanında, devlet Hristiyanlığı din olarak karşısına alıyordu.

Paganizmle – Hristiyanlık arasındaki ölüm – kalım savaşı olarak nitelenen bu dönemde imparator bir yıl içinde arka arkaya dört ferman yayınladı. 23 Şubat 303 yılında yayınlanan ilk tamimde kiliselerin yıkılmasını ve kutsal kitapların imha edilmesi emrediliyordu. Tüm Hristiyanlar

⁴⁹ Çelik, *Bizans İmparatorluğunda Din...*, s. 11

⁵⁰ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 51

⁵¹ Eusebius, VII. 10, 1- 9 ; Ayrıca krş. William H. C. Frend, "Martyrdom and Political Oppression" *The Early Christian World*, London&New York – 2000, s. 830; Chris Scerre, *Chronicle of the Roman Emperors ; The Reign – By – Reign Record of the Rulers of Imperial*, Roma, London – 1995, s.171

⁵² Eusebius, VII. 12 1-2.

⁵³ Bkz. R.Rose Holloway, *Constantine and Rome*, Yale Univ. Press – 2004, s.12 vd.

⁵⁴ Charles Madson Odahl, *Constantine and Christian Empire*, London&New-York, 2004, s.37

⁵⁵ K.Bihlmeyer – H.Tuchle, s.57

⁵⁶ Jacob Burckhardt, *The Age of Constantine the Great* London – 1949, s.246 vd.

vatandaşlık haklarını kaybettiler.⁵⁷ Başkent in en büyük kilisesi yıkılırken şehirde yangın çıktı. Bu yangından Hristiyanlar sorumlu tutuldu.⁵⁸ Başta şehrin piskoposu Anthime olmak üzere ileri gelen ruhanilerin katledilmesiyle, şehirde isyan çıktı ve askeri birlikler bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırdılar.⁵⁹

Nikomedy a'daki isyan Anadolu'ya da sıçradı. Hristiyan olan askerlerin tekrar eski dinlerine dönmeleri için başvurul an işkenceler ordudaki huzursuzluğu da arttırdı. Dönemin Sivas valisi Likyanus, ordudaki Hristiyan askerleri putperestliğ e zorlarken, tüm askerlere örnek olsun diye, tanrılara kurban kesmeyi reddeden 40 Hristiyan askeri bir kış gecesi çırılçıplak göle attır mış ve donmalarına sebep olmuştur.⁶⁰

Asırlardan beri Süryani Kilisesinde anma günü düzenlenen “40 Şehid Günü”, bu acı hatıranın mahsulüdür. ⁶¹ Bu 40 şehidin hatırasına, Doğu Hristiyanlığı coğrafyasının her köşesinde bu isimle anılan bir kilise mevcuttur. Ülkemizde de Mardin merkezde “40 Şehidler Kilisesi” adıyla anılan kilise, dünyanın dört bir tarafından gelen Hristiyanlarca ziyaret edilmektedir.

İmparatorun ikinci tamiminde ise tüm ruhanilerin tutuklanmaları ve Devletin Resmî Dinî'nin tanrılarına kurban takdim etmeleri emrediliyordu.⁶² 304 yılında ise bir adım daha atılarak tüm Hristiyanların dinlerini terk ederek, Roma tanrılarına kurban takdim etmeleri mecburiyeti getirildi. Bu fermanla tüm doğuda ayaklanmalar başgösterdi. Başta Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır coğrafyası olmak üzere tüm Doğu'da oluk gibi kan aktı, ayaklanmalar çok acımasızca bastırıldı.⁶³ Bu ayaklanmalarda Antakya Ebraşiyesi'ndeki tüm ruhbanlar hayatlarını kaybettiler.⁶⁴

Konuyu uzatmamak ve genel bir fikir vermesi açısından bu katliamların ne kadar korkunç olduğunu göstermek için Lactantius'un şu satırlarıyla bu bahsi bitirmek istiyorum:

“Rahipler ve papazlar tutuklandılar. Herhangi bir suç veya itiraf olmaksızın bütün aile fertleriyle beraber infaz edilmek üzere alıkonuldular. Her cinsten ve yaştan insan ateşe atıldı. Bir seferde bir kişi değil, (Hristiyanlar) gruplar halinde bağlanarak topluca yakıldılar. Köleler boyunlarına bağlanmış büyük taşlarla denize fırlatıldılar.

Zulüm diğer vatandaşlar için de hiddetinden bir şey yitirmiyordu. Magistratus çeşitli tapınaklara konuşlandı; herkes kurban kesmeye zorlandı. Hapishaneler dolup taşmıştı. Saat başı yeni bir işkence metodu icat ediliyordu. Adalet ve hukuk kazara bir Hristiyan için hizmet vermesin diye, mahkemelere bile sunaklar kuruldu. Ta ki, davalar görülmeden önce yargıçların huzurunda insanlardan (pagan gelenekleri uyarınca) kurban takdim etmeleri istensin...”⁶⁵

Şayet, Hristiyanlık Büyük Konstantinos'la karşılaşmasaydı ve bu zulüm dönemi biraz daha devam etseydi, Hristiyanlık belki de en az bir yüzyıl daha belini doğrultamayacaktı.

5. Büyük Konstantinos, Hristiyanlıkla Barışma ve Devletin Kilise İle Entegrasyonu

Özellikle Doğu Kilise tarihlerinde Büyük Konstantinos, bir Aziz gibi kabul edilir. Kilise tarihlerinde “Mucizevî Haç Olayı”⁶⁶ ile anlatılan “eğer Tanrı Konstantinos'u göndermeseydi,

⁵⁷ Eusebius, Hrist. Eccl. VIII, 2. 4. ; C.M.Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, s.57

⁵⁸ Eusebius, Hrist. Eccl. VIII/2.

⁵⁹ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, C.I. s.52

⁶⁰ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.52

⁶¹ Filiksinos Yuhanna Dölebani, İstanbul – 1964, C.III, s.16 vd.

⁶² K. Bihlmeyer – H. Tuchle, s.58

⁶³ Mor İğnatios Afram I., s.338-46

⁶⁴ Bu ruhbanların farklı farklı listeleri çeşitli Süryani ve Kopt kilise tarihlerinde yer almaktadır. Makalenin sayfa hacmi artmasın diye buraya almadık. Meraklılar, örneğin III. Yakubun Kilise Tarihinin C.I.175-76. sayfalarına, Mor Afram I.'in Kilise Tarihinin 338-366 sayfalarına, İsidoros'un Kilise Tarihinin C.I, 407-417 sayfalarına bakabilirler.

⁶⁵ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, ANF, C.VII, s.15'den nakleden Zafer Duygu, Hristiyanlık ve İmparatorluk, s. 167

⁶⁶ Abu'l – Farac, C.I, s.133 vd.

Diocletianos dönemi biraz daha uzasaydı, Doğu’da Hristiyanlık diye bir din kalmayacaktı” algısı⁶⁷ günümüzde de hâlâ itikadî bir kutsal dogma olarak kabul görmektedir.

O’nun Milano Fermanı’ndan⁶⁸ itibaren Hristiyanlara kol kanat gemesi, Diocletianos döneminde tahrip edilen kiliselerin restorasyonuna, yenilerinin inşasına yardımcı olması, özellikle Decius ve Diocletianos dönemi başta olmak üzere Kilise’ye ait olan, devletçe el konulan gayr-ı menkullerin geri iade edilmesi, devlet memuriyetleri ellerinden alınanların tekrar görevlerine iade edilmeleri, ruhanilerin zorunlu devlet hizmetlerinden muaf tutulması...vs. icraatlarıyla⁶⁹ Konstantinos geniş halk kitlelerinin gönlünde taht kurmuştu.

Hristiyan tebaa ile Devlet’in barışmasını her alanda attığı adımlarla başaran Büyük Konstantinos, bu toplumsal huzur, sükûn ve birlikteliği sağladıktan sonra, Hristiyanlık tarihi için en önemli kurumsal yapılanmasına karar verdi.

Yaklaşık iki asırdır devletle bekâ mücadelesi veren Hristiyanlık, imparatorluğun geniş coğrafyasında bölük pörçük bir yapıdaydı. Hristiyanlar arasında ne dinî konularda, ne de Kilise hiyerarşisi açısından bir düzen vardı. Her coğrafyadaki Kilise/Cemaat farklı bir İncil’e ve farklı bir kurumsal/ruhani hiyerarşiye sahipti.

Konstantin 325 yılında bu işe de el attı. Hristiyanlık tarihinin ilk Ekümenik Konsilini topladı, Hristiyan coğrafyasını üç Ekümenik Patrikhane altında (Roma, Antakya, İskenderiye), devletin siyasî organizasyonuna uygun bir şekilde düzenledi.⁷⁰

Dinî ve itikadî alanda da birliği sağlamak için ortak bir Amentü⁷¹ ve müşterek kabul gören dört İncili (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) kanonik, diğer İncilleri apokrif ilan ettirdi.⁷²

Bu kurumsal düzenlemelerden sonra da Kilise’ye malî, siyasî ve hukukî imtiyazlar bahşetti.⁷³

Kısaca devlet, yaklaşık iki asırdır devam eden “düşmanlığı” “ittifak” ile değiştirdi.

Hristiyanlık devletin henüz resmî dini olarak kabul görmese de, imparator hala Pontifex Maximus ünvanını kullanıyor olsa da,⁷⁴ Kilise artık devletin yasal, itibarlı ve en güçlü kurumuydu.

Büyük Konstantinos ve oğullarından sonra tahta geçen Julianos (Iulianos) döneminde putperestliği güçlendirme teşebbüsleri yaşandıysa da,⁷⁵ bu çabalar Hristiyanlığa zarar veremedi.⁷⁶ Julianos’dan sonra tahta geçen Iovianos (363-364), Valentinianos (364-375) Valens (364-378) ve Gratianos (375-379) dönemlerinde ise Devletin Hristiyanlık politikası, Büyük Konstantinos’un çizdiği çizgiler dâhilinde seyretti.

⁶⁷ Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından...*, s. 13 vd.

⁶⁸ Alexandre Alexandrovich Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev: A. Müfit Mansel), Ankara, 1943, s. 62 ; Moses Hadas, *A History of Rome from It's Origins to 529 AD as told by the Roman Historians*, New York (Doubleday Anchor Books), Tarihsiz, s. 185 vd.

⁶⁹ Edward Gibbon, “History of Christianity All that Relates to the Progress of the Christian Religion”, *The History of the Fecline and Fall the Roman Empire I*, New York-1978, s. 663.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Charles Joseph Hefele, *A History of the Christian Councils, from the Original Documets, to the Close of the Council Nicea AD. 325*, Edinburgh-1871, C. I, s. 242 vd.

⁷¹ Bkz. *Documentes of the Christian Church*, Selected and Edited by Henry Betterson, 2. Baskı, Oxford University Press-1963, s. 25; A-E. Burn, “Creeds”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hasting and John A. Selbie, Edinburgh-1911, C. IV, s. 329.

⁷² Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 89 vd.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından...*, s. 16 vd.

⁷⁴ Vasiliev, s.58 ; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Çev: Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 43.

⁷⁵ Mehmet Çelik-Şükran Yaşar, “İmparator Julianus ve Paganizmi Yeniden Diriltme Teşebbüsü”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2008, ss. 140-144.

⁷⁶ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California – 1997, s.72

6.Theodosios I. ve Hristiyanlığın Devletin Resmî Dini Oluşu

I.Theodosios 379 yılında tahta çıktığında, Kilise artık devletin en güçlü kurumu idi, resmî devlet dini ise artık can çekişiyordu. Özellikle Anadolu, Suriye ve Mısır'da devletin resmî pagan mabetleri boşalmış, her şehirde kiliseler son derece canlı bir şekilde dolup taşıyordu.

Kısaca, Hristiyanlık artık şehirlerde etkin ve hâkim bir din haline gelmişti. Yeni imparatora düşen ise, sadece bunu yasallaştırmaktı. Nitekim Theodosios henüz Selanik'de⁷⁷Gotlarla savaşırken burada neşrettiği fermanla Hristiyanlığı devletin resmî dini haline getireceğinin işaretlerini açık bir şekilde vermişti:

“İmparator Gratianos, Valentinianos ve Theodosios'tan Constantinopolis Halkına!

Merhamet ve ölçümüze tabi olan tüm milletlerden her bir bireyin Tanrı'ya adanmış havari Petros tarafından Romalılara emanet bırakılan, bozulmamış bir inanç geleneği tarafından muhafaza edilen veşimdi Papa Damasus ile havarisel kutsallığa sahip bir adam olan Aleksandreia Piskoposu Petros tarafından savunulan dini benimsemesi bizlerin isteğidir. Havarisel öğretiyeye ve İncil doktrinine uygun olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'taki yegâne tanrısallığa, bunların eşit yücelik taşıdıklarına ve Kutsal Teslis'e iman edelim. Sadece sözü geçen bu kabulü benimseyenlere “Hristiyan” unvanını taşıyabilme izni vermekteyiz. Diğerlerine gelince, bunlar aptallıkları içinde azmış kimseler olduklarından, sapkınların yüz kızartıcı adı ile yaftalanacaklardır ve dinî amaçlı toplanma yerleri kilise adını taşımayacaktır. Böyleleri ilk planda ilahî gazaba uğrayacaklar, ikinci olarak Tanrı'nın iradesiyle bu işi üstlenme kararı alan bizlerin yönetimi altında cezalandırılmaya maruz kalacaklardır.” (Codex Theodosianus XVI, 1.2.)⁷⁸

Theodosios'un Hristiyanlıkla ilgili bu ilk fermanı dikkatlice okunduğunda bile, O'nun inanmış bir mümin olduğu ve Hristiyanlıkla ilgili yol haritasının siyasî nedenlerden çok, dinî inanç ve hassasiyetini gösterdiği açıkça anlaşılır. Nitekim iktidarı boyunca Hristiyanlıkla ilgili neşrettiği 60 civarındaki ferman/tamimlerden anlaşılabilir,⁷⁹ O'nun bu konuya sadece devletin çıkarları için siyasal açıdan ele almadığı, İznik İtikadnamesini esas alan bir Ortodox dini anlayışı tüm ülke coğrafyasında hâkim kılmak isteğinde olduğu açıkça fark edilir.

İmparator Theodosios, devletin resmî dini olan paganizmi kökten yok etmeden önce İznik Konsili (325) nden sonra başta Aryanizm olmak üzere ülke coğrafyasını allak – bullak eden farklı dinî akımları, teolojik tartışmaları⁸⁰ yok ederek dinî anlayışı tevhit edecek bir Ortodox çizgiyi hâkim kılmak istiyordu. Ayrıca İmparatorlukta dinî yetkiyi başkent dışında üç patrikhaneye paylaştıran İznik Konsili düzenlemesinin, merkezi otoriteyi dinî kurumlar üzerinde etkisiz hale getirdiğini görüyordu. Bu nedenle 381 yılında Başkentte bir Ekümenik Konsil toplayarak, Roma'nın muhalefetine rağmen Antakya ve İskenderiye patriklerine baskı uygulayarak İstanbul Piskoposluğunu Patriklik statüsüne kavuşturdu.⁸¹Artık, Hristiyanlık fiilen devletin resmi dini idi ve Başkent de patriklik statüsüne kavuşmuştu, denilebilir. Theodosios iki yıl sonra yeni bir adım attı: Farklı itikadî akımların liderlerini Ortodox çizgiye zorladı, direnen grupların kiliselerine el koyarak, bu tür cemaatlere çok ağır bir baskı uyguladı, adeta nefes almalarına imkân bırakmadı.⁸² Bu sapkınların şehirlere girmeleri, toplantı düzenlemeleri yasaklandı ve tüm vatandaşlık haklarından mahrum edildiler.⁸³

Theodosios, Hristiyanlık hakkında düşünce ve planlarını başarıyla tamamlamıştı. Artık sıra Paganizm'in tüm izlerini imparatorluk coğrafyasından silmeye gelmişti.

⁷⁷ Treadgold, s. 72

⁷⁸ Duygu, s. 287-88

⁷⁹ Duygu, s. 283

⁸⁰ Bkz. Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 96 vd.

⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325 – 1453)* İzmir – 2000 adlı çalışmasına bakınız.

⁸² R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, Nort Carolina Press – 2006, s.233 vd.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.110 vd.

6. Paganizmin Cenaze Töreni

Sürecin parke taşları şöyle döşenmişti:

Theodosios, Hristiyanlıkla ilgili düşüncelerini hayata geçirmeden, paganizm hakkındaki projelerini hayata geçirmeyi düşünmüyordu. Zira böyle bir düşünce stratejik açıdan hatalı olurdu. 381'den itibaren, yavaş yavaş bu konudaki düşüncelerini icraata dökmeye başladı. Önce resmî devlet dininin ve ülkedeki diğer pagan dinlerin kurban sunma ritüellerini yasakladı.⁸⁴ Bir adım sonra ise, ibadet etmelerini, tapınaklara girişlerini dahi yasakladı. (C. Th.XV.10,10). 16 Haziran 391 tarihli yasayla bu hüküm iyice perçinlendi: “*Pagan tapınaklarından içeri girmek, kurban kesmek ve pagan türbelerine saygı göstermek yasaktır. Yargıçlar dahi bu yasaya uyacaklardır, şayet bunu ihlal ederlerse cezalandırılacaklardır.*”⁸⁵

Bu yasakların arkasından paganizmle ilgili tablo iyice netleşti:

- a. Önce Hristiyanlık'tan paganizme geçiş yasaklandı (2 Mayıs 381, C. Th. XVI. 7. 1).
- b. Arkasından Paganizme geçenlerin vasiyet yayınlama hakları ellerinden alındı. (20 Mayıs 383, C. Th. XVI. 7. 2). Bir gün sonra yeni bir fermanla (21 Mayıs 383, C. Th. XVI. 7. 3) da bu hüküm hem pekiştirildi, hem de detaylandırıldı.
- c. Nihayet 391 yılının Mayıs ayında adeta yaşama hakları elinden alınırcaasına tüm statü ve konumlarını kaybedecekleri ve rezaletleri ile damgalanacakları ilan edildi. (C. Th. XVI. 7. 5).⁸⁶

Böylece, İmparator Theodosios I.'la beraber imparatorluğun asırlarca resmi devlet dinî olan paganizm ve ona ait, onu çağrıştıran ne varsa yasaklanmıştı.

İmparator'un paganizm aleyhinde yayınladığı bu fermanlar Kilise'de memnuniyet ve sevinç yaratırken, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır manastırlarında öfke ve intikam ateşine adeta benzin görevi görüyordu.

İkinci yüzyılın başından itibaren başlayan baskı ve kovuşturmalardan sonra gelen zulüm ve katliam dalgaları, ruhbanların ve dindar insanların yerleşim yerlerini terk ederek, can korkusuyla, Anadolu'da sarp dağlık bölgelere Suriye ve Mısır'da ise çöllere kaçmalarına sebep olmuştu. Dağlarda ve çöllerin derinliklerinde inziva hayatı yaşayan bu insanlar, zamanla buralarda manastırlar inşa ettiler.

Bu inziva hayatı, birçok ruhani etrafında öylesine güçlü azizlik / ermişlik menkıbeleri doğurdu ki, şöhretleri öylesine yaygınlaştı ki, yerleşim yerlerindeki Hristiyan halkın adeta kurtarıcı idolleri oldular. Şehir ahali hastalıklardan tutun da çeşitli sorunlara kadar çareyi bu manastırlarda yaşayan azizlerindualarında aramaya başlamışlardı. Mısır çöllerinde Aziz Anthony'nin, Kapadokya'da Aziz Basil'in,⁸⁷Tur Abdin'de Aziz Evgin'in⁸⁸şöhretleri kendi coğrafyalarını aşmış, eski dünyanın tüm köşelerinde yankı bulmuştu.

Özellikle Aziz Pachomius'un Nag Hammadi civarında başta Nitrea, Cellia ve Scetis'te inşa ettirdiği manastırlarda keşiş sayısı 30 binleri aşmıştı. Kalın duvarlarla çevrili bu manastırlar adeta Roma garnizonlarını çağrıştıırıyordu. Kısa zamanda Mısır çöllerinde inşa edilen manastırların sayıları yüzölçümüyle ifade edilmeye başlandı.⁸⁹

Aziz Basil'in merkezi Kapadokya bölgesi olmak üzere orta ve batı Anadolu'da onlarca manastır inşa ettirmesi ve bu manastırlarda onbinlerce keşişin yaşaması...⁹⁰Nusaybin civarında İzlo Dağı'nda

⁸⁴ Stephen Willianus – Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Yale Üniv. Press – 1994, 39

⁸⁵ Duygu, s. 299 - 300

⁸⁶ Duygu, s. 297.

⁸⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Mistik Hayat*, CBÜ. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2010.

⁸⁸ Bkz. Mehmet Çelik, *Tur Abdin: Kilise ve Manastırlar Tarihi*, İstanbul, Tarihsiz, C.I, s.4 vd.

⁸⁹ Bkz. Bart D.Ehrman – Andrew S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity (300-450)*, Oxford University Press-2004, s.291-99.

⁹⁰ Bkz. Monica Wagner, *Saint Basil-Ascetical Works*, The Catholic University America Press, Washington-1962, s.223 vd.

kendi adıyla anılan manastırda yetiştirdiği rahiplerle kısa sürede başta Tur Abdin bölgesi olmak üzere, tüm Güneydoğu bölgesinde ve kuzey Mezopotamya’da çok sayıda manastırın inşasına öncülük eden Mor Evgin... Kilise tarihleri bu manastırlarda 90 bin civarında keşişin yaşadığını kaydederler.⁹¹

Genç rahipler, bu manastırlarda inzivaya çekilip, yan gelip yatarak günlerini geçirmiyorlardı. Dinî eğitimin yanı sıra, adeta bir nevi askerî eğitim alıyorlardı. Son derece sıkı bir disiplin altında hayatlarını düzenliyorlardı.⁹²Özellikle II. yüzyıldan itibaren Roma’nın zaman zaman son derece şiddetli zulüm ve katliamlara varan baskıları, bu genç ruhbanların hâlet-i ruhiyyelerinin intikam duygusuyla yoğrularak, patlamaya hazır birer bomba haline gelmelerine sebep olmuştur. Bu genç keşişlerin, zulüm ve katliam hikâyeleriyle yıkanan beyinleri, ölümcül bir nefretle eğitilmeleri, onları adanmış manastır ordusuna çevirmişti. Nitekim halk ve kilise bunlara Parabolani (Kilise için hayatını hiçe sayan, adanmış anlamında) adını takmıştı.⁹³

Özetle, yaklaşık iki buçuk asır kendilerine zulüm, baskı ve katliam politikaları uygulayan Roma İmparatorlarına ve paganizme karşı manastırlarda biriken öfke seli, imparator Theodosios’un önce Hristiyanlığı resmî devlet dini kabul etmesi, arkasından art arda paganizm aleyhine yayınladığı fermanlardan aldıkları cesaretle ortalığı kasıp kavurdu.

Pagan mabetleri Kilisece “mikrop yuvaları” kabul ediliyordu. Manastır keşişlerine göre de “şeytan kaleleri”ydi. Manastırlardan şehirlere akın eden bu gözü dönmüş keşişlerin oluşturduğu atmosfer, Mısır’da, Anadolu’da, Suriye’de tüm yerleşim yerlerinde bir şiddet dalgasına dönüştü. İskenderiye’de Patrik Theophilos’un kışkırtmasıyla meşhur Serapis (Serapeum) tapınağı ateşe verildi. Atripe’li Aziz Şenude’nin keşiş ordusu Kuzey Mısır coğrafyası başta olmak üzere tüm Kuzey Afrika’da pagan anıtlarını ve tapınaklarını yerle bir ettiler. Paganların evlerini yaktılar, ne kadar heykel varsa (imparator, tanrı-tanrıça) ayırt etmeden parçalayıp, yok ettiler. Zengin pagan bürokrat ve tüccarların malikânelerini yağmaladılar.

Aynı tahribat dalgası Mezopotamya ve Suriye’de de estirildi. Bırakınız şehirleri, köylerdeki mütevazı tapınaklar ve heykeller dahi yakıldı, yıkıldı, yok edildi. Anadolu’da başta Edessa’daki büyük tapınak olmak üzere, tüm Ege bölgesindeki tapınaklar ve heykeller yerle bir edildi.⁹⁴

SONUÇ

Başta Türkiye, Suriye ve Mısır olmak üzere Ortadoğu ve kuzey Afrika ülkelerinde Roma eserlerinin yer aldığı müzelerde birer sanat eseri olan imparator-imparatoriçe veya tanrı-tanrıça heykellerinin hemen hemen hiçbirinin sağlam olmadığı görürüz. Kiminin kolunun, kiminin bacağına, kiminin başının yapıştırma olduğu özellikle yüzleri (burunları, çeneleri parçalanmış, gözleri oyulmuş) tahrip edilmiş heykellerle çok sık karşılaşırız.

Etnik ve dini kimliği farklı olan az sayıda da olsa bazı akademisyen/araştırmacıların bu kırık heykel cinayetlerinin Anadolu’nun İslam hâkimiyetine girdikten sonra, resim ve heykele karşı olumsuz itikadi ilkelere sahip Müslümanlarca işlendiğini imâ eden tezlerine şahit oluyoruz. Buna karşılık Müslüman akademisyenler ya bu iddialara karşı sessiz kaldılar, ya da bunu depremlerin tahribatıyla izaha çalıştılar.

İki tarafın da izahları, bilimsellikten ve gerçeği ifade açısından, yetersizdir.

Bunun en yakın örneğini, Denizli’nin Pamukkale ilçesinde kazıları devam eden Laodikya Antik kentinde bulunan İmparator Traianus’un 356 parçaya bölünmüş heykelinde bir kez daha

⁹¹ Anadolu ve Suriye’deki bu manastırlar için bkz. Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton-1961, s.481 vd. ; J.Lorey, *Monks and Monasteries of the Near East* (Trans. P.Collin) London-1963, s.131 vd. ; Ian C.Hannah, *Christian Monasticism*, New-York-1925, s.48 vd.

⁹² Bu konuda bir fikir vermesi açısından Pachomius’un ve Basil’in koydukları manastır disiplin yönetmeliklerindeki kurallar için bkz. Bart-Andrew’in *Christianity in Late Antiquity* ve Wagner’in *Saint Basil* adlı eserleri.

⁹³ Bu konuda Atiya’nın a.g.e. “Zulüm Çağı” başlığına bakınız.

⁹⁴ Bu konuda P.Brown’un tasviri için bkz. Duygu, s. 299-301.

gözlemledik. (Heykel, Prof.Dr. Celal Şimşek ve ekibi tarafından titiz bir çalışmayla tamamlandı ve basına tanıtıldı).

Basında, bu tahribata deprem/depremlerin sebep olduğu geleneksel kanaati yer aldı.

Gerek bazı Batılı teolog-tarihçi ve arkeologların kanaatleri ve gerekse bizim coğrafyamızdaki geleneksel kanaat, birçok soruyu içinde barındırmaktadır. Bu nedenle de bu tahmini kanaatler bilimsel açıdan meseleyi açığa kavuşturamamıştır.

Bu mesele ile ilgili akla ilk gelen soruları ve cevaplarını maddeleyecek olursak;

1. Oldukça sert/sağlam granit veya mermerden yapılan bu heykellerin depremle bu şekilde (birçoğunun kolu, bacağı, kafası koparılarak, yüzleri –burunları, çeneleri parçalanmış, gözleri oyulmuş-) tahribata uğraması pek de mümkün görünmemektedir. Özellikle kafa ve yüz tahribatlarının insan eliyle yapıldığı, şüpheye mahal bırakmayacak derecede kuvvetli bir ihtimaldir. Tıpkı imparator Traianus'un heykelinde olduğu gibi, 356 parçaya bölünmüş bir heykelin bu çaptaki tahribatını depremle açıklamak da pek mümkün görünmemektedir.

2. Bu tür tahribatlar sadece Doğu coğrafyasında görülmektedir. Avrupa coğrafyasında bulunan ve günümüzde birçok Avrupa ülkesinin müzelerinde sergilenen Roma heykelleri ise sapaşğlamdır. Peki, bu tahribatın sebebi depremler ise, Avrupa coğrafyasında hiç mi deprem olmamıştır?

3. Kafa kurcalayan en önemli soru ise şudur: Doğu coğrafyasında tahrip edilen heykeller, Büyük Konstantinos öncesi imparatorlara ait olan heykellerdir. Büyük Konstantinos sonrası hiçbir imparatorun heykeli bu şekilde tahribata uğramamıştır. Dinî öfke ve insan eli olmasaydı, bu heykellerin de doğal afetler sonucu aynı tahribata uğramaları gerekmez miydi?

Bu da şunu göstermektedir:

Şayet, Müslümanlarca put algısıyla tahrip edilmiş olsalardı, Konstantinos I. ve sonrasında gelen imparatorların heykelleri de bu tahribattan nasibini alırlardı. Müslümanlar bu put ayırımını niye ve neye göre yapsınlardı? Daha da ötesi, depremler bu ayırımını nasıl becermişlerdir?..

Bu sorulara bilimsel açıdan ileri sürülen tezlerle cevap vermek, mümkün değildir.

Bu makale çerçevesinde, Hristiyanlığın yayılış safhasında pagan bir devlet olan Roma ile yaklaşık iki buçuk asır süren çekişme süreci; bu süreçte Hristiyanların önceleri kovuşturma ve baskılara maruz kalmaları, sonra lokal ve ferdî zulümlere uğramaları ve en nihayetinde devletle adeta bir ölüm-kalım savaşına girmeleri, kitle katliamları ile cezalandırılmalarını ele almaya çalıştık. Bütün bu süreç göz önüne alındığında, Doğu Hristiyanlarında oluşan öfke ve nefretbirikimi, radikal-dinî travma psikolojisi Kilise kaynaklarında rahatlıkla görülebilmektedir.

Bu dinî nefret ve öfkenin izleri, özellikle büyük zulümler yapan imparatorların heykellerinin baş bölgelerindeki tahribatlarda kendisini açıkça hissettirmektedir. Ayrıca Konstantinos I., Theodosios I. gibi imparatorlar, Doğu Hristiyan kaynaklarında birer aziz gibi tazim edilirlerken, başta Trainus, Septimus Severus, Decius, Diocletianos... gibi katliamlar yapmış olan imparatorların “Deccal” olarak vasıflandırılmaları, yaklaşık 1700 yıldır Doğu Kilise ayinlerinde lanetle anılmaları, bu dinî öfke ve nefretin tezahürü değil de nedir?Ve son olarak, I.Theodosios'un paganizm aleyhindeki fermanları sonucunda, öfke ve nefret yüklü radikal keşişlerin önderliğinde Hristiyan halk tarafından putperest mabetlerine yapılan saldırılar, detaylı şekilde kilise tarihlerinde zevkle/şevkle anlatılmaktadır.

Bütün bu veriler sonucunda kanaatimiz şudur:

Bu heykel tahribatlarının Müslümanlarla ve depremlerle ilgisi yoktur. Bu yaklaşıkiki buçuk asır pagan Roma zulmüne maruz kalan Doğu Hristiyanlarının öfke ve nefret yüklü insanları eliyle yapılmış/alınmış intikamından başka bir şey değildir...

Özetle, Hristiyanlık böylece iki buçuk asrın intikamını sadece paganizmi tahtından indirerek, devletin resmî dini olup, o statüyü ele geçirip almakla yetinmedi. Dönemin muhteşem mimarî eserleri olan pagan tapınaklarını ateşe vererek, içlerinde ve çevre müştemilatında yer alan, birer sanat eseri olan heykelleri de parçalayarak, yok ederek yüzyıllardır yüreğinde biriktirdiğinin öfke ve nefretini de bu yolla dindirmeye çalışmıştı.

KAYNAKÇA

- Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries*, (Ed.W.Cureton) London – 1864.
- Atiya, S. Aziz, *A History of Eastern Christianity*, London-1968.
- Baillly, Cyrill, *The State Religion of Roma at the Time of Christ*, London and Glasgow-1929.
- Bar Obroyo, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev: Ö. R. Doğrul), C. I, Ankara-1945.
- Barrow, R. H., *Romalılar* (Çev: E. Gürol), İstanbul-1965.
- Bihlmeyer, K.,-H. Tuchle, *Birinci ve Dördüncü Yüzyıllarda Hristiyanlık* (Çev: A. Göral), İstanbul-1972.
- Brown, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, (Çev. T. Kaçar), İstanbul – 2016.
- Burckhardt, Jacob, *The Age of Constantine the Great*, London – 1949.
- Burliga, Bogdan, “The Emperor’s Old Clothes: Marcus Aurelius’ Attitude Towards the Christians Again” *Studia Elblaskie* 12, 2011
- Burn, A-E., “Creeds”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C. IV, Ed. James Hasting and John A. Selbie, Edinburgh-1911
- Corcoran, Simon, “Before Constantine”, *The Cambridge Companion to Age of Constantine*, Cambridge Univ.Press – 2006.
- Cumont, Franz, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York-1956.
- Çelik, Mehmet, *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325 – 1453)* İzmir – 2000.
- Çelik, Mehmet, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din – Devlet İlişkileri-I*, İzmir – 1999.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987.
- Çelik, Mehmet, *Tur Abdin: Kilise ve Manastırlar Tarihi*, İstanbul, Tarihsiz, C.I.
- Çelik, Mehmet,-Şükran Yaşar, “İmparator Julianus ve Paganizmi Yeniden Diriltme Teşebbüsü”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2008. s.139-144
- Çelik, Mehmet, Şinasi Gündüz, Şükran Yaşar, “Şehrin Dini Yapısı”, *Edessa’dan Urfaya*, C. I, Ankara – 2007.
- Davis, William Stearns, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From the Sources II. Rome and the West*, USA – 1913.
- Documentes of the Christian Church*, Selected and Edited by Henry Betterson, 2. Baskı, Oxford University Press-1963.
- Dodd, Charles Harold, *The History of Christianity from the Death of St Paul to the Reign of Constantine (The History of the Christianity in Light of Modern Knowledge, A Collective Work)*, London and Glasgow-1929.
- Downey, Glanville, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton-1961
- Duval, Rubens, *Histoire d’Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire*, Amsterdam (Reimpression): Philo Press 1975.
- Duygu, Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, Ankara – 2017.
- Ehrman, Bart D. – Andrew S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity (300-450)* Oxford Uni. Press-2004
- Errington, R. Malcolm, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, Nort Carolina Press – 2006.
- Eusebios, *Historia Ecclesiastica (Nicene and Post – Nicene Fathers) Seri II*, C. I. V. 1.
- Filiksinos Yuhanna Dölebani, *Yıl Öğütleri*, C.III, İst – 1964,
- Frend, William H. C., “Martyrdom and Political Oppression” *The Early Christian World*, London&New York – 2000.

- Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New-York – Tarihsiz.
- Gibbon, Edward, “History of Christianity All that Relates to the Progress of the Christian Religion”, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire I*, New York-1978.
- Hadas, Moses, *A History of Rome from It's Origins to 529 AD as told by the Roman Historians*, New York (Doubleday Anchor Books), Tarihsiz.
- Hannah, Ian C., *Christian Monastisizm*, New-York-1925
- Hefele, Charles Joseph, *A History of the Christian Counsils, from the Original Documets, to the Close of the Council Nicea AD. 325*, Edinburgh-1871.
- Holloway, R. Rose, *Constantine and Rome*, Yale Univ. Press – 2004.
- İsidoros, *Heridetü'n – Nefise fi Tarihi'l – Kenise*, C. I, Efranciye – 1922.
- Jameson, Mrs., *Sacred and Legendary Art*, C. II, London-1879.
- Jones, A. H. M., *Constantine and the Conversion of Europe*, London – 1948.
- Lorey, j., *Monks and Monasteries of the Near East* (Trans. P.Collin) London-1963
- Mor İğnacios Afram I, *Dürer en-Nefise fi Muhtasar Tarihi'l – Kenise*, Homs – 1940.
- Mor Mihoyel Rabo, *Kthobo dı – Makesbonus Zebne*, Paris – 1899.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (Çev: Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.
- Potter, David S., *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*, London – New York, 2004.
- Ramsay, W. M., *The Church in the Roman Empire, Before A.D.170*, Michigan – 1954.
- Saka, İshak, Es – *Süryan: İman ve Hadara*, Halep, 1983.
- Sarıkoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul- 1983.
- Scerre, Chris, *Chronicle of the Roman Emperors ; The Reign – By – Reign Record of the Rulers of İmperial*, Roma, London – 1995.
- Segal, J. B., *Edessa: The Blessed City*, Oxford, at the Clarendom Press, London – 1970.
- Shaw, Brend D., *Sacred Violence: Africian Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge Univ. Press – 2011.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, California – 1997.
- Tural, Murat, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Mistik Hayat*, CBÜ. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2010
- Vasiliev, Alexandro Alexandrovich, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev: A. Müfit Mansel), Ankara, 1943.
- Wagner, Monica, *Saint Basil-Ascetical Works*, The Catholic Universty America Press,...Washington,1962.
- Williamus, Stephen-Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Yale Üniv. Press-1994.
- Wood, James E., *Church and State in Historical Perspective: A Critical Assesment and Annolated Bibliography*, London – 2005.
- Yakup III, *Tarihü'l - Kenisetü's - Süryaniyyetü'l - Antakiyye*, C. I, Beyrut, 1953.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 449-468, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 03.05.2019 **Kabul Tarihi:** 11.06.2019

İSRAİL DEVLETİNİN KURULUŞU VE TÜRK BASININA YANSIMALARI

The Establishment of Israel State and its Reflections on Turkish Press

Turgay MURAT*

ÖZ

Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı ve Yahudi milliyetçiliğinin etkisiyle başlayan, Filistin'de bir Yahudi Devleti kurma fikri, Siyonizm olarak ifade edilmiş ve Yahudiler bu amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir. İlk olarak Osmanlı nezdinde girişimlerde bulunan Yahudiler istedikleri sonucu alamayınca Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında Balfour Deklerasyonu ile İngilizlerden Filistin'de yurt edinme sözü almışlardır. Yahudiler, Savaş'tan sonra bölgenin İngiliz mandasına verilmesi ile Filistin'e yerleşme faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu durum Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve çatışmalar başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise İngiltere'nin bölgedeki manda idaresine son vermesiyle Yahudiler 1948'de İsrail Devleti'ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Bölgedeki bu süreç tüm dünyada olduğu gibi Türk basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Biz bu çalışmamızda öncelikle Yahudilerin Filistin'de devlet kurma sürecini inceleyerek, İsrail Devleti'nin kuruluşu, Türk basınına yansımaları ve bu süreçte Türkiye'nin olaylara bakış açısını dönemin gazetelerinin önemli kalemlerinin yazılarıyla vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Arap, Yahudi, Siyonizm, Türk Basını

ABSTRACT

The idea of establishing a Jewish State in Palestine, which began with the influence of anti-Semitism and Jewish nationalism in Europe, was expressed as Zionism and the Jews took action to achieve these goals. First of all, the Jews who made attempts in the eyes of the Ottomans did not get the result they wanted, and in 1917 but the British promised to give them a place in Palestine during the First World War with the Balfour Declaration. The Jews intensified their settlements in Palestine after the war with the British mandate of the region. This situation was reacted by the Arabs and the conflicts started. After World War II, when the British ended the management of the mandate in the region, the Jews declared the establishment of the State of Israel in 1948. This process in the region has been closely followed by the Turkish press as well as the rest of the world. In this study, primarily we are studying the process of establishing a Jewish state in Palestine and reflects of this establishment in the Turkish press and we will also try to understand how this process seen by the Turkish press and Turkish state by examining important journalists of that era.

Keywords: Palestine, Arab, Jewish, Zionism, Turkish Press

GİRİŞ

Ortadoğu'da Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurma fikrinin ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren bölgede başlayan huzursuzluk ortamı, uzun yıllar sürececek bir çatışma ortamının da başlangıcını oluşturmuştur. Yahudilerin Filistin'de bir vatana sahip olma faaliyetleri, diğer bir deyişle Siyonizm hareketi, 1880li yıllarda Rusya'da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (anti-Semitizm) karşısında Rusya'da yaşayan Yahudilerin Filistin'e göç etmek zorunda kalmaları ile

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ
e-posta: turgaymurat@firat.edu.tr **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-2428-088X>

başlamış ve Fransa’da cereyan eden “Dreyfuss Olayı”¹ ile doruk noktasına ulaşmıştır². Yaşanan bu olaylar Yahudiler arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine yol açmıştır.

Yahudiler arasında milliyetçilik fikrinin gelişmesine neden olarak, Siyonizm fikrinin yayılması olarak gösterilebilir. Ancak bu dönem beraberinde Yahudi aleyhtarlığını daha da şiddetlendirmiştir. Yahudiler arasında milli duyguların uyanmasını sağlayan milliyetçilik fikri ile gözler Kudüs’e çevrilmiştir. XIX.yüzyılda Doğu ve Orta Avrupa’da ortaya çıkan Siyonizm, Yahudileri hedef alan baskılara karşı darmadağın yaşayan soydaşlarını ulusal bilinç etrafında birleştirmek ve Filistin’de ulusal bir Yahudi devleti kurmak amacıyla gelişim göstermiştir. Kudüs ile eşanlamlı olarak kullanılan “Siyon” sözcüğü, Kudüs’e hakim bir tepenin adıdır. Hz. Davud Kudüs’ü başkent yaptığı zaman bu tepe Kudüs için bir sembol olmuştur. Musevi tapınağının Babilliler tarafından yıkılması ve Roma sürgünü sonrasında Yahudilerin dünyanın dört bir tarafına dağılması ile Filistin topraklarında tekrar toplanarak burada bir devlet kurma amacı Siyonizm olarak ifade edilmiştir³.

Siyonizm fikri kendisinden çıkmadıysa da⁴ Siyonizm’in atası kabul edilen ve Siyonizm’i siyasal tabana oturtan Theodor Herzl⁵ (1860-1904) enerjisi ve kararlılığıyla mevcut ideoloji parçalarını tutarlı bir uluslararası harekete dönüştürmeyi başarmıştı. Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olan Herzl, anti-Semitizm’in yasalarla kaldırılamayacak kadar derinlere kök salmış bir önyargı olduğunu anlayarak, siyasal Siyonizm’in ideolojik temelini sağlayan “Yahudi Devleti” kitabını yazmıştır. Herzl’e göre, Yahudiler bir millet oluşturuyorlardı; ama milli kültürlerini özgürce ifade edecekleri siyasal bir devletten yoksundular. Bu iki unsur yani Yahudi milliyetinin varlığı ve bir Yahudi devletinin yokluğu birleşerek, Yahudileri yaşadıkları topraklarda yabancı kılıyor ve hakim kültürel çoğunluğun baskısına katkıda bulunuyordu. Herzl’e göre, bu sorunun ve genel olarak anti-Semitizm’in tek çözümü, Yahudilerin kendi devletlerinde siyasal egemenliğe sahip olmaları ve böylece milliyetlerini daimi tabi konumdan kurtarmalarıydı⁶.

Herzl’in bu görüşlerini, Batı Avrupa Yahudileri gerçekçi bulmadılar ve kendisini desteklemediler. Ancak Rusya, Almanya ve Galiçya Yahudileri Herzl’i hararetle desteklediler. Bir de bu amaçları gerçekleştirmek için maddi destek gerekecekti. Herzl, bu konuda birtakım girişimlerde bulunmuşsa da gerekli desteği alamamıştır. Buna rağmen Herzl, 29 Ağustos 1897’de İsviçre’nin Basel kentinde ilk Siyonist kongreyi toplamayı başarmıştır. Kongreye 204 delege katılmıştı ve bunlardan 80 tanesi Rusya Yahudilerindendi. Amerika’dan çok az kişi katılmıştı. Basel Kongresi’nde Dünya Siyonist Teşkilatı kuruldu ve başkanlığına da Theodor Herzl getirildi. Birinci Siyonist Kongresi’nin aldığı kararlara göre; Filistin’de bir “yurt” edinilmesi için çalışılacak, her yerdeki Yahudiler, dernekler ve federasyonlar halinde organize olacaklar, Yahudi “milli şuuru” kuvvetlendirilecek ve gerekli devletlerin desteğinin sağlanması için çaba harcanacaktı. Bu kararlarda dikkati çeken husus, bir Yahudi devletinin kurulması değil bir yurt edinilmesinin söz konusu olmasıydı. Böylece Filistin toprakları teşkilatlı Siyonizm’in ilk hedefi olarak ilan edilmekle beraber, bu topraklar Osmanlı Devleti’nin toprağı idi. Fakat Dünya Siyonist Teşkilatı’nın ilk başkanı ve kurucusu Herzl, Padişah II. Abdülhamid’ten Filistin’e yerleşme müsaadesini alacağına inanıyordu⁷. Ancak Herzl, 1897 Kongresi’nde “Türkiye’nin, bizi reddetme ve hatta anlamama ihtimali vardır. Amacımıza ulaşmak için, başka yollara başvurabiliriz. Doğu sorunu, artık bugünün sorunudur. Er veya geç, bu nedenle devletlerarasında bir ihtilaf çıkacaktır. Avrupa’nın büyük güçleri savaşmak zorunda kalacaklardır. O kötü anın gelmesini elimde saatim bekliyorum. Bu büyük Avrupa savaşı bitince, bu kez bir barış konferansı olacak. İşte o gün için şimdiden hazır olmalıyız” sözleri ile bu

¹“Dreyfuss Olayı”:1894 Eylül ayında Fransız ordusunda Almanlar lehine yaşanan bir casusluk olayında Alfred Dreyfuss adlı Yahudi asıllı bir Yüzbaşının olayın sorumlusu olarak tutuklanması ve sonradan suçsuzluğunun ortaya çıkartılmasıyla meydana gelen olaylardır. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara,1989, s.16

² Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e)*, Ankara, 2004, s.31.

³ Melike Bileydi Koç, *İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, İstanbul, 2006, s.88-89.

⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Türkçesi: Mehmet Harmancı),İstanbul, 2008, s.268.

⁵ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.92.

⁶ William L. Cleveland, *a.g.e.*, s.268-269.

⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara,1989, s.17-18.

süreci başlatmış sayılabilir⁸. Herzl ayrıca Kongre bittikten sonra günlüğüne şunları yazmıştır: “Basel’de Yahudi Devleti’ni kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam, herkes beni alaya alır. Oysa belki beş, fakat hiç şüphesiz ki elli yıl içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi Devleti’nin varlığı manevi temellere oturtulmuştur, bu devlet Yahudi halkının bu konudaki istek ve azmi ile kurulmuştur”⁹.

Theodor Herzl, Filistin topraklarında bir yurt edinmek ancak gerçekte bu topraklarda Yahudi devletini kurmak için harekete geçmiştir. Bu dönemde Filistin toprakları Osmanlı Devleti’nin elinde bulunuyordu¹⁰. İşte bu mantık temelinde, stratejik boyutta, taktiklerin ne denli değişimler geçirdiğini, Theodor Herzl’in Sultan II. Abdülhamid ile 1896 – 1902 arasında yaptığı görüşmelerde sınamak mümkündür. Filistin için Osmanlı Devleti ile pazarlığa kalkıştığı 1896’daki ilk denemede, teklif paketi yoğundu; Avrupa’da ortaya çıkan Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti desteklenecek ve 30 milyon Sterlini bulan tüm Osmanlı borçları Filistin’e hiç olmazsa Hayfa dahil Akka sancağına karşılık tasfiye edilecekti. II. Abdülhamid, sunulan bu teklifi reddetmiştir. Bunun temelinde ise uzun süredir Siyonist hareketin Osmanlı yönetimi tarafından izlenmesi yatmaktaydı. Theodor Herzl daha sonra II. Abdülhamid ile 1901 ve 1902 yıllarında yapmış olduğu iki görüşmesinde de benzer tekliflerde bulunmuştur. Dünyu Umumiye’ye olan borçların ödenmesi yeniden dile getirilmiştir. Mezopotamya petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları, Avrupa’nın sömürdüğünü, Filistin’e yerleşecek Yahudilerin bilgi, yetenek ve maddi olanaklarıyla kısır döngüden çıkılabileceği söylenmiştir. Hamidiye – Hicaz demiryolu için yardım da teklif eden Herzl, her seferinde olumsuz yanıtlar almıştır. Bunun içindir ki Herzl günlüğüne şu notları düşmüştür: “Planım, Sultan’a karşı bir kampanya açmak, sürgün edilmiş prensler ve Jön Türklerle temas kurmaktır”¹¹.

Görüldüğü üzere Theodor Herzl’in Filistine yerleşme konusunda her türlü girişimde bulunduğu ve bunun da tehlikeli boyutlara varan eylemlere dönüştüğü görülmektedir. Bu durumu fark eden Sultan II. Abdülhamid, Yahudilerin Filistin’e yerleşmelerini önlemek için ciddi tedbirler almıştır. “1883’te Yahudilerin Filistin’e göçü yasaklanmıştır. Artık Yahudiler Filistin’e sadece hacı olmak için gelebilecekler ve bu süre üç ay olacaktır. Kendilerine verilen kırmızı tezkeredeki ikamet süresi dolunca Filistin’i terk edeceklerdi. 1883’te çıkarılan bir irade-i seniyye ile de Yahudilere mülk satışı da durdurulmuştur. Ayrıca hazine-i hassadaki şahsi mal varlığı ile hiçbir Yahudi’nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmelerine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Daha sonra çıkarılan bir emir ile de başta Filistin olmak üzere tüm Osmanlı topraklarında Yahudilere toprak ve mülk satışı yasaklanmıştır. Yahudiler alınan bu tedbirler sonrasında Filistin’e doğrudan yerleşmenin mümkün olamayacağını anlayınca hileli yollara başvurmaya başlamışlardır. Rus ve Doğu Avrupa Musevileri önce Almanya, Avusturya veya İngiltere’ye uğrayıp bu devletlerin vatandaşlığına geçip sonra Filistin’e sızmışlardır. Bunu gören dahiliye nezareti yeni tedbir alarak, 1898 Ağustosunda Kudüs Mutasarrıfı, yabancı devletlerin Filistin temsilcilerine bir bildiri dağıtarak, bundan böyle Filistin’in millet ayrımı gözetmeksizin tüm Musevilere kapalı olduğunu tebliğ etmiştir. 21 Kasım 1900 tarihinde de Musevilerin Filistin’e yerleşmelerini önleyici bir tedbir olarak da Mukaddes Topraklara Duhuliye Şartları adı altında yeni önlemler getirilmiştir. Bu şartlara göre; Filistin’i ziyaret edecek her Musevi üzerinde mesleği, milliyeti ve ziyaret nedeni yazılı bir tezkere veya pasaporta sahip olacaktır. Musevilerin elindeki bu tezkere Filistin’e ulaşınca yetkili makamlarca alınıp kaydedilecek, otuz gün sürenin dolmasından sonra ise sınır dışı edileceklerdi. Normal yollarla II. Abdülhamid’e isteklerini kabul ettiremeyeceklerini anlayan Yahudiler, kendi emellerinin gerçekleşmesi önünde II. Abdülhamid’i büyük bir engel olarak görmüşlerdir. Onun için de II. Abdülhamid’i tahttan uzaklaştırmanın yolunu aramaya başlamışlar ve bu amaçla Yahudiler Jön Türk grubu içerisine sızmışlardır. İttihat ve Terakki

⁸ Erhan Yazar, *Tarihsel Dönüşüm Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci*, Ankara, 2006, s.46.

⁹ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, İstanbul, 2013, s.41-42.

¹⁰ Süleyman Kocabaş, *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, İstanbul, 2005, s.149.

¹¹ Erhan Yazar, *a.g.e.*, s.47-48

Cemiyeti içerisinde büyük rolü bulunan Emmanuel Carasso'yu kendi taraflarına çekerek kullanmışlardır¹².

Emmanuel Carasso, bu dönemde Jön Türk hareketi içerisinde meşhur bir sima ve Osmanlı Parlamentosu'nda Selanik mebusudur¹³. Emmanuel Carasso, Siyonist bir heyetle 17 Eylül 1901'de II.Abdülhamid'in huzuruna çıkarak, Rusya'da zulüm gören Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi ve muhtar bir idareye sahip olmaları karşılığı olarak 20 milyon teklif etmiştir. Bu tekliflere sınırlanan Sultan II.Abdülhamid heyeti kovmuştur¹⁴. Osmanlı Devleti'nden beklentilerini gerçekleştiremeyeceğini anlayan Herzl, İngiltere ile diyalog kurmuştur. İngiltere Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain ile görüşen Herzl, Sina yarımadasındaki El-Ariş'in veya Kıbrıs'ın, Filistin'i ele geçirmek için bir atlama tahtası olarak kullanılabileceği düşüncesiyle Yahudi yurdu olmasını istemiş, İngiltere bu teklifi reddetmiştir. İngiltere Hükümeti Herzl'e bu teklife karşın Uganda'da bir Yahudi yurdu kurulması önerisinde bulunmuştur. İngiltere'nin önerisi 6.Kongre'de kabul edilse de Yahudiler arasında fikir ayrılıklarına neden olmuş, 1904'te toplanan 7. Siyonist Kongre'de bu öneri Eski Ahit'te yer alan kutsal topraklara dönüş ilkesi ile ters düşeceği için reddedilmiştir. Buna karşılık Siyonizm hareketi hızla gelişme göstererek, Yahudilerin Filistin'de toprak satın almalarını kolaylaştırmak amacıyla Yahudi Milli Fonu'nu, Filistin Yahudilerine mali destek sağlamak için gönüllü bağışların aktarıldığı finansman şirketlerini kurmuştur. Yahudi Banker Baron Edmond de Rothschild, Siyonist faaliyetler için önemli bir kaynak teşkil etmekteydi¹⁵.

II.Abdülhamid, Siyonizm'i siyasi bir mesele olarak görmüş ve Yahudilerin toplu olarak Filistin'e yerleştirilmelerinin imparatorlukta yeni bir Yahudi sorununu çıkaracağından çekinmiştir. II.Abdülhamid, Yahudilerin asıl amaçlarının Filistin'e sadece yerleşmek olmayıp, burada bir devlet kurmak olduğunu sezmiştir. Nitekim Herzl ile görüşen ve tüm kongrelerini izleyen Osmanlı Elçisi Tevfik Paşa, Berlin'de yolladığı raporunda; Herzl'in asıl amacının bağımsız bir Yahudi devleti kurmak olduğunu, bunun için Filistin'le yetinmeyeceğini, komşu ülkelere de yayılacağını yazmıştır. Yahudiler Osmanlı'nın aldığı tedbirlerden dolayı Filistin'e normal olarak yerleşemeyeceklerini anlayınca bu sefer bazı sanayi ve ziraat şirketleri kurarak, şirket için toprak satın aldıklarını basamak olarak gösterip, büyük topraklar satın alma yoluna gitmişlerdir. Devlet yönetimi bunu fark edince Suriye, Beyrut vilayetleri ile Kudüs sancağında bu tür şirketler kurulmasını yasaklamıştır. II.Abdülhamid'in tüm titizliğine ve devletin çabasına rağmen Siyonistler binlerce taraftarlarını Filistin'e yerleştirmeyi başarmışlardır¹⁶. Bu engellemelere rağmen binlerce Yahudi'nin Filistin'e yerleştirilmesinin en büyük dayanağı olarak artık siyasal zemine oturtulmuş bir Siyonizm hedefi ve ekonomik olarak çok güçlü olmaları gösterilebilir.

Nitekim II.Abdülhamid bu konuda şunları söylemiştir: “Para kuvveti her şeyi yapar. Onlar bugün hükümet teşkil edecek değiller ya! Bu bir mukaddemdir. Gaye ve emeldir. Şimdi işe başlayıp, birçok sene, hatta bin sene sonra maksatlarında muvaffak olabilirler ve zannederim olacaklardır da”¹⁷. II.Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Musevî nüfusu göçmen akınları sayesinde II.Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e ulaşmıştır. Bu döneme kadar Siyonistler 40.000 dönüm toprak satın almayı ve 33 yerleşim merkezi kurmayı başarmışlardır¹⁸. II.Abdülhamid'den göç imtiyazı alamayan Siyonistler, bütün ümitlerini Jön Türklere bağlamışlardır¹⁹. İttihat ve Terakki Partisi ve liderleri, hac için Filistin'e gidecek Yahudilere uygulanan kısıtlamaları (Kırmızı Tezkere) kaldırdılar ve Yahudilerin Filistin'de toprak satın almaları serbest bırakıldı. Ancak 31 Mart olayından sonra özellikle azınlıkların, özgürlük atmosferinden

¹² Ömer Osman Umar, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Elazığ, 2002, s.424-425

¹³ Süleyman Kocabaş, *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, s.181.

¹⁴ Ömer Osman Umar, *a.g.e.*, s.425.

¹⁵ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.93-94.

¹⁶ Ömer Osman Umar, *a.g.m.*, s.426

¹⁷ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.34.

¹⁸ Ömer Osman Umar, *a.g.m.*, s.426-427

¹⁹ Süleyman Kocabaş, *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, s.187.

yararlanarak bağımsızlık için harekete geçmeleri, bütün etnik unsurları “Osmanlılık” bilinci içinde birleştirme amacını güden Meşrutiyet hareketini, Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına yarayacak bir araç haline getiriyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki, Siyonizm hakkındaki görüşlerini değiştirmiş²⁰ ve Yahudi yerleşimine karşı birtakım önlemlere girişmiştir²¹. Ancak Batılı devletlerin baskıları neticesinde bu girişimler etkili olamamış, bölgede Siyonizm düşmanlığının artış göstermesi ile hükümete karşı güvensizlik oluşmuş, Arap ayrılıkçı hareketleri ortaya çıkmıştır²². Hatta Arap milliyetçileri de İttihatçıları yıpratmak amacıyla Siyonizm’i bir propaganda kozu olarak kullanmışlardır²³. İşte bu şartlar ve olaylar içerisinde Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girmiştir.

1.İsrail’in Kuruluşuna Giden Süreç

1.1.İngiliz Manda Yönetiminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Çabaları

Birinci Dünya Savaşı Siyonistler için bir dönüm noktası olmuştur.1914 yılında Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi, Siyonist planlarının gerçekleşmesi yolunda politik bir ortam sağlamıştır. Siyonistler, Filistin üzerindeki amaçlarına ulaşmada engel teşkil eden Osmanlı Devleti’ne karşı Almanlarla ve İtilaf devletleriyle ilişkilere girerek, Yahudi göç yollarının açılması ve Yahudi kolonilerinin kurulması uğruna faaliyetlerini hızlandırmaya çalışmışlardır.1914’te Berlin, Siyonist hareketin ana merkezi olmuştur. Siyonizm’in amacının Almanya’nın desteği ile gerçekleşebileceğine inanan Herzli Siyonistler Almanlar ile ilişkiye girmişler, liderliğini Weizmann’ın yaptığı diğer Siyonist grup ise İngiltere ile temaslarını sürdürerek, faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır²⁴. Ancak Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesi Siyonistleri Almanya’dan soğutmuştu. Zira Almanlar, kendilerine Filistin’de Yahudi Devleti kurmaya imkân vermeyen Osmanlı ile müttefik olmaları sonucu ister istemez Siyonist arzularına karşı çıkacaklardı²⁵.

Bu durum Herzli Siyonistlerin umudunu kırmış ve Almanya’yı İtilaf Devletlerinin tarafına geçmekle tehdit etmişlerdir. Weizmann grubu ise daha öncede belirttiğimiz gibi Siyonizm’in amacının İngiltere ile gerçekleşeceğini savundukları için bölgede yerleşimleri sağlanan Yahudilerin İngiltere için Süveyş’in bekçisi olacağı iddiasında bulunmuşlardır. İngiltere ise Araplarla temasa geçerek, Osmanlı Devleti’ne karşı birlikte hareket etmeyi sağladıktan sonra Yahudiler ile işbirliği yapmaya başlamıştır. İngiltere, kendi toprakları içerisinde çok az Yahudi olsa da Siyonizm’i savunan ülke konumunu almıştır²⁶. Siyonistler nezdinde bu gelişmeler olurken, 1916 yılı başlarından itibaren İngiltere Hükümeti nezdinde de savaşı kazanmak uğruna dünyadaki etkili Yahudi desteğini ve gücünü itilaf devletleri safına çekmek ve Filistin’de Osmanlılara karşı Yahudilerden faydalanmak uğruna aktif bir siyaset başlar. İngilizler, Yahudiler için Filistin’de dost bir topluluğun yararlı olabileceğini düşünüyorlardı. Siyonistler de, İngiltere’nin Siyonizm hareketini desteklemesine karşılık kutsal topraklarda İngiliz himayesinin kurulması yolunda çalışmaya razıydılar. Nitekim öylede olmuş ve Siyonistler Savaş sırasında Osmanlıya karşı İngilizlere destek vermek istediklerini bildirmişler ve bunun üzerine Yahudi askerlerden oluşan bir “Katır Alayı” kurularak, Çanakkale’de cephe gerisinde askeri malzeme taşıma görevi verilmiştir. Siyonistlere göre, bu “Katır Alayı” İngiltere’ye Siyonistlerin hedeflerini benimsetmiş ve 2 Kasım 1917’de Balfour Deklarasyonu’nun ilanına sebep olmuştur²⁷.

Siyonistler amaçlarına ulaşabilmek için tüm yolları denerken diğer taraftan da daha önce belirttiğimiz üzere Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Arap dünyasında da ayrılıkçı hareketler başlamıştı. Bu milliyetçi hareketin öncülüğünü de Mekke Şerifi Hüseyin yapmıştır. Şerif Hüseyin bu

²⁰ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.35.

²¹ M.Lütfullah Karaman, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul,1991,s.22

²² Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.96.

²³ Ömer Osman Umar, *a.g.m.*, s.430.

²⁴ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.99.

²⁵ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere (Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar)*, İstanbul, 1985, s.201.

²⁶ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.99-100

²⁷ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.200-201.

konuda İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Henry McMahon ile temasa geçmiştir²⁸. Arap bağımsızlığı konusunda Hüseyin ile MacMahon arasında Temmuz 1915'ten Mart 1916'ya kadar süren birtakım mektuplaşmalar olmuştur. Ne var ki, Hüseyin– Mac Mahon yazışmalarında Arap Devleti'nin sınırları bir çözüme kavuşturulamamış ve Filistin toprakları konusunda da Kutsal yerlerin dışında hiç söz konusu olmamıştır. Daha doğrusu bir Filistin tartışması yapılmamıştır. İngiltere'nin bu belirsiz tutumu Ortadoğu konusunda Fransa ile anlaşmak istemesindedir. Bundan dolayı İngiltere Şerif Hüseyin ile yapmış olduğu pazarlığı Fransa'ya bildirmiş ve bunun üzerine Fransa'nın girişimleri sonucu iki devlet arasında Ortadoğu'nun paylaşılması konusunda 1916'da Sykes – Picot Antlaşması imzalanmıştır²⁹. Bu antlaşma ile Filistin'e milletlerarası bölge statüsü verilmişse de, Siyonistler Fransız mandasına karşı çıkarak, burada İngiliz mandasının kurulmasına çalışmışlardır ve bu konuda Mark Sykes ile görüşmeleri neticesinde Filistin'de yalnız İngiliz hâkimiyetinin kurulacağı sözünü almışlardır. Bir taraftan Şerif Hüseyin'in bağımsız Arap toprakları diğer taraftan Siyonistlerin gizli tuttukları Filistin'de devlet kurma mücadelesinin ilk galibi Yahudiler olmuştur diyebiliriz.

Yahudilerin çabaları bununla da kalmamış Siyonist örgüt 1917'de önemli bir başarı sağlayarak, İngiltere'nin Filistin'i Yahudi yurdu olarak görmesini sağlayacak teminatı da almışlardır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni bölgeden tasfiye etmek için yaptığı gizli antlaşmalar ile yeni mülkiyetini güçlendirmek adına attığı ilk adımlardan biri Balfour Deklarasyonu olmuştur. İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild'in imzasıyla 18 Temmuz 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a sunulan mektupta, İngiliz Hükümeti'nin Filistin'de Yahudi milleti için milli yurt prensibini tanımasını, göçün serbest bırakılmasını, Yahudi Milli Kolonizasyon Teşkilatı'nın kurulmasını teklif etmiştir. İngiliz Harp Kabinesi'nin 2 Kasım 1917'deki toplantısında onaylanan ve İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un imzasını taşıması nedeniyle Balfour Deklarasyonu adını alan mektup, Lord Rothchild'e gönderilmiştir. Deklarasyonda şöyle denilmekteydi: “Sevgili Lord Rothschild, size majestelerinin hükümeti adına, Yahudi-Siyonist çabaları için, kabineye sunulmuş ve onaylanmış olan aşağıdaki sempati açıklamasını bildirmekten dolayı çok sevinçliyim. Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkın ulusal yurdunun kuruluşunu dostane duygularla izlemektedir ve Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların vatandaşlık ve dinsel haklarını veya diğer ülkelerdeki Yahudilerin haklarını ve politik durumunu zarara uğratabilecek hiçbir şeyin meydana gelmemesi şartıyla, bu amaca erişilmesini teşvik etmede hiçbir gayretten kaçınmayacaktır. Siyonist federasyonu bu açıklamadan haberdar ederseniz size müteşekkîr kalırım. Dostunuz A.W.James Balfour, 2 Kasım 1917”³⁰.

Balfour Deklarasyonu Yahudilerin anavatan davasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu Deklarasyon, 1918 yılı içinde, sırasıyla Fransa, İtalya ve ABD tarafından kabul edilerek desteklenmiştir³¹. Bu belge Yahudiler açısından önemli bir gelişme olarak görülse de şimdi de İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i bu duruma ikna etmesi gerekmektedir. Bu amaçla İngiltere, 1919 Ocak ayında Şerif Hüseyin'e gönderdiği bildiride, Yahudilerin Filistin'e dönmelerini destekleyeceklerini ve “Siyonizm hareketinin liderleri, Siyonizm'in başarısını, Araplarla dostluk ve işbirliği yaparak sağlamaya kararlıdır ve böyle bir teklif de kenara atılacak teklif değildir” şeklinde bildirmiştir³². İngiltere bu bildirimle ortamı yumuşatmaya çalışmış ve kısa süreli de olsa bunda başarılı olmuştur diyebiliriz. Ancak ileriki dönemlerde Arapların İngilizlere olan güveni İsrail Devleti'nin kurulmasıyla cevap bulacaktır.

Nitekim bölgede hız kazanan Suriye milliyetçiliğinin etkisiyle Şam'da Milli Kongre toplanmış ve Filistin'in Suriye'den hiçbir zaman ayrılamayacağını belirten ve Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına karşı kararlar alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda da 1920 Nisan ayındaki San

²⁸ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.37

²⁹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, 29-31

³⁰ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.100-101

³¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.I, Ankara, 1994, s.200

³² Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.39.

Remo Konferansı ile İngiltere ve Fransa bu bölgeyi kendi aralarında paylaşmışlardır. Böylece Suriye ve Lübnan Fransız; Irak, Filistin ve Ürdün ise İngiliz manda yönetimine girmiştir³³. Öte yandan Milletler Cemiyeti Konseyi de 24 Temmuz 1922'de aldığı 28 maddelik bir kararda, Filistin'deki İngiliz manda yönetiminin esaslarını belirlemiştir. Kararlarda, 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu destekleniyor ve Filistin sınırları, İngiltere Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne verdiği ve Konseyin de onayladığı memorandumla çiziliyordu³⁴. İngiltere, Filistin'de manda yönetimini şu esaslara dayandırmak istemiştir: Filistin'de Araplarla Yahudiler arasında bir işbirliği kurarak manda yönetimini geliştirmek ve Filistin'i bağımsız bir devlet olarak hazırlamak. Filistin'de İngiliz manda yönetiminin başladığı sırada meseleye ABD faktörü de girmişti. Nitekim Amerikan Kongresi, 21 Eylül 1922'de aldığı bir kararla, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiştir³⁵. Filistin'de Araplar, Balfour Deklarasyonu'nun ne demek olduğunu daha İngiliz manda idaresi başlar başlamaz anladığı için, ilk günden itibaren direnişe geçmişlerdir. Bu ise günümüze kadar süren bir Arap – Yahudi çatışmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Denilebilir ki, iki savaş arası dönemde (1919-1939) Filistin meselesinin esasını, Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurma çabaları, buna karşılık Arapların da Yahudilerin değil devlet kurmalarına bir yurt dahi kurmalarına imkân vermeme çabaları teşkil eder³⁶.

Bu süreç içerisinde Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında hızlanan Yahudi göçü, 1919-1923 yılları arasında Rusya'dan, 1923-1932 yılları arasında başta Polonya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden, 1930'larda da Nazi Almanya'sının baskıları neticesinde artış göstererek, bölgedeki ekonomik ve toplumsal yapıyı oldukça etkilemiştir³⁷. Öyle ki, İngilizlerin manda yönetimindeki Filistin topraklarında 31 Aralık 1922'de yapmış olduğu nüfus sayımına göre, Filistin'de 673.399 (%89) Arap, 83.794 (%11) Yahudi bulunmaktaydı. 1929'da Yahudi nüfusu 170000'e çıkararak nüfusun %17'sini oluşturmuştur. 1936 yılında ise bu sayı 400.000'e ulaşmıştır ve bu da toplam nüfusun %31'i demektir³⁸. 1933 yılından itibaren Almanya'da Yahudilere karşı Nazi baskısı Yahudilerin Filistin'e göçünü hızlandırmış ve bu da Arap Yahudi çatışmalarını daha da şiddetlendirmiştir³⁹.

1.2. II. Dünya Savaşı Sonrasında Filistin Meselesi ve Taksim Kararı

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Filistin'de iç kargaşa iyice artmıştı. Yahudiler, özellikle terör hareketlerine başlamışlardı. Söz konusu terör saldırıları, bu kez sadece Arapları değil, İngiliz kuvvetlerini de hedef almıştı. Terör hareketlerini yürüten örgütler çok daha önce kurulmuşlardı. Bu örgütlerin hepsi ayrı örgütler olmakla birlikte, Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kontrolündeydiler ve tek merkezden yönetiliyorlardı. Araplar da birçok teşkilat kurmuştu; ancak bunlar arasında bir bütünlük ve birliktelik yoktu. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Filistin'in durumu bu şekildeydi⁴⁰. Öyle ki Yahudilerin İngilizlere karşı giderek artan saldırılarında İngilizlerin Kudüs'te karargâhı olan bir otelin havaya uçurulması olayı İngiliz – Yahudi gerginliğinin artmasına yol açmıştı. Diğer taraftan İngiltere'nin Yahudiler ve Filistinlilerle ilgili olarak Amerika ile de görüş ayrılıkları vardı. Amerikan Hükümeti Yahudi göçü kısıtlamasının kaldırılması için İngilizler üzerindeki baskısını arttırmıştı. Nisan 1946'da toplanan İngiliz – Amerikan Soruşturma Komitesi, Filistin'e Avrupa'dan 100.000 Yahudi mültecinin göç etmesini, toprak satışı kısıtlamalarının kaldırılması ve Filistin'de BM gözetiminde iki uluslu bir devlet kurulmasını isteyen bir rapor yayınlamış, İngiliz Hükümeti ise raporun ilk iki maddesini kabul etmemiştir. İngiltere bu planın yerine federe bir Arap – Yahudi Filistin'i savunmuştur. Ancak bu öneri hiçbir tarafı tatmin etmediği gibi sorunlar daha kötüye gitmeye başlamıştır. İngiltere'nin Yahudi faaliyetlerine karşı mandası altında olan Filistin

³³ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.40

³⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.36-37.

³⁵ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.41-42

³⁶ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.38.

³⁷ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.107-108

³⁸ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye(1945-1960)*, Ankara,2006,s.164.

³⁹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.39

⁴⁰ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.51.

topraklarına yönelik belirlediği çözüm, kurulacak devletlerin kendilerine bağlılığın sürmesi şeklindeydi. Ancak II. Dünya Savaşı ile gücünü kaybeden İngiltere, Londra’da Arap ve Yahudi liderlerle yapılan görüşmelerden de sonuç alınmaması üzerine sorunu Birleşmiş Milletlere götürme kararı almıştır⁴¹.

İngiltere 2 Nisan 1947’de Birleşmiş Milletlere resmen başvurarak, Filistin meselesinin Genel Kurul’un gündemine alınmasını, Genel Kurul’un bu konu için özel bir oturum yapmasını, meseleyi incelemek üzere özel bir komite kurmasını ve meselenin Genel Kurul’un sonbahardaki normal toplantısında da ele alınmasını istedi⁴². Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Filistin sorununu ele almıştır. Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye öncülüğündeki Arap devletleri, Filistin’deki manda rejimine son verilmesi ile birlikte Filistinlilerin bağımsızlığının tanınması yönünde çalışırken, Yahudiler de Filistin’de kendi bağımsız devletlerinin kurulması için BM’yi etkilemeye yönelik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 22 Nisan 1947’de Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Filistin mandasının sona erdirilmesini ve bağımsızlığını talep etmiş; ancak öneri Genel Kurul gündemine koyulmamıştı. Bunun üzerine Arap devletleri hukuki sorunların Uluslararası Adalet Divanı’nda ele alınmasını istemişlerdir. Ancak Arapların önerileri 21 aleyhte, 20 lehte ve 13 çekimser oyla reddedilerek, Filistin halkının kendi geleceğini belirleme hakkı elinden alınmış oluyordu. Bunun üzerine BM Genel Kurulu Filistin sorununun çözümü için bir komite kurulması kararı almıştır⁴³.

Genel Kurul, 28 Nisan’da toplanmış ve 15 Mayıs’ta da, 7 oya karşı 45 oyla Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi (United Nations Special Committee on Palestine –UNSCOP) nin kurulmasına, bu Komite’nin 11 üyeden oluşmasına ve Komite’nin raporunu en geç 1 Eylül 1947’de sunmasına karar vermiştir⁴⁴. UNSCOP, Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya’dan oluşmaktaydı⁴⁵.

Genel Kurul’un bu kararı üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Ankara da dahil 20 ülkedeki diplomatik temsilciliklerine 13 Haziran’da gönderdiği talimatta, Amerika adına Filistin konusunda hiçbir görüş açıklamamalarını bildirmiştir. B.M. Filistin Özel Komitesi ilk toplantısını Kudüs’te yapmış ve bundan sonra Filistin’in çeşitli yerlerine giderek görüşmelerde bulunmuştur. Yahudiler Komite ile her türlü görüşmeyi yaptığı halde, Arap Yüksek Komitesi Filistin Özel Komitesi ile her türlü temas ve işbirliğini reddetmiştir. Komite ile görüşmelerinde Yahudiler, Filistin’in münasip bir bölgesinde bir Yahudi devletinin kurulmasını isterken, Siyonizm’in lideri Weizmann doğrudan doğruya Filistin’in taksimini istemiştir. Arap devletleri ise bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını ve bu devletin resmi dilinin Arapça olmasını savunurken, Yahudi göçlerinin de kesinlikle karşısında olduklarını belirtmişlerdir. Özel Komite yaptığı çalışmaları tamamlayarak, raporunu 1 Eylül 1947’de Genel Sekreter’e teslim etmiştir. Raporda, Filistin meselesinin çözümü için, Komite üyelerinin oy çokluğuyla kabul edilen “Çoğunluk Planı” ile birkaç üye tarafından desteklenen bir “Azınlık Planı” teklif edilmekteydi. Bir de Komite’nin oybirliği ile kabul ettiği birtakım temel ilkeler vardı ki, bunlar, Filistin’deki manda yönetimine son verilmesi, ister tek, ister birden fazla devlet şeklinde olsun Filistin’in bağımsızlığı, Filistin’in ekonomik bütünlüğünün korunması, kutsal yerlerin B.M. tarafından korunması gibi şeylerdi.⁴⁶

Açıklanan çoğunluk raporuna göre; Filistin, Arap devleti, Yahudi devleti ve Kudüs bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmekteydi. Yine Arap ve Yahudi devletleri iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaklardı; Kudüs için ise ayrı bir statü tayin edilecek ve Birleşmiş Milletlerin vesayeti altında girecekti. Böylece çizilen sınırlara göre, Arap devleti Filistin topraklarının

⁴¹ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.1114

⁴² Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.84.

⁴³ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.116-117.

⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.84

⁴⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, 1983, s.301.

⁴⁶ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.84-85

%42.88'ini, Yahudi devleti ise %56.47'sini teşkil etmekteydi⁴⁷. Bu istatistiklerden de anlaşılacağı üzere verilen oranlar bölgede uzun yıllar sürecek mücadelelerin kaçınılmaz sonuçlar doğuracağını şimdiden göstermekteydi. Nitekim bu taksim yapılırken, Yahudiler bu toprakların sadece %6'sına sahip Araplar ise %94'üne sahipti⁴⁸. Bölgedeki nüfus oranlarına da bakıldığında, Yahudiler nüfusun %30'unu oluştururken, Filistin halkı ise nüfusun %70'ini oluşturmaktaydı⁴⁹. Azınlık raporuna göre ise, Filistin, Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmekteydi. Ancak raporun öngördüğü Kudüs'ün başkent olduğu bağımsız Arap ve Yahudi devletlerinden meydana gelen bağımsız bir Filistin Federal devleti idi. Bu raporlar Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 29 Kasım 1947'de yapılan oylamada çoğunluk raporu, 13 ret 10 çekimsiz oya karşılık 33 oyla 181 sayılı karar olarak kabul edilmiştir⁵⁰. 181 sayılı karara göre, 1. Filistin'deki mandanın sona ermesi ve İngiliz silahlı birliklerinin 1 Ağustos 1948'den geç olmamak kaydıyla geri çekilmesi, 2. "Bir Arap Devleti" ve "Bir Yahudi Devleti" kurulması ve Kudüs şehri için BM Konseyi tarafından yürütülecek özel uluslararası bir rejim, 3. İki ülkenin ekonomik ve transit bir birlik tesis edebilmeleri için sulama, toprak koruma ve ekimi; devletler arasındaki tren yolu otoyol, iletişim hava alanı...4. Bölünme planının başarıyla yürütülmesini sağlamak için beş üye devletten oluşan bir Filistin Komisyonu'nun kurulması kabul edilmiştir⁵¹.

Mümtaz Faik Fenik bu konuyla ilgili 16 Ekim 1947 tarihli Vatan Gazetesi'nde "Arap Aleminde Buhran" başlıklı yazısında şunları söylemiştir: "Filistin'in taksim meselesi ortaya atıldıktan sonra Arap âleminde büyük bir kaynaşma yaşanmıştır. Arap liderlerinin evvela Beyrut'ta sonra Amman'da yaptıkları toplantılarla dava çok geniş ve pürüzlü bir manzara almıştır. Arap liderleri Filistin'in sadece bir Arap devleti halinde kurulmasını ve Yahudilerin, eğer kalırsa, bu devlet içinde azınlık halinde bulunmasını istemektedirler. Araplara göre, bunun dışında Filistin için bulunacak herhangi bir formül Orta Şark'ın huzur ve rahatını kaçırarak, belki bu bölgeyi kan ve ateşe boyayacaktır. Onun için Birleşmiş Milletler Tahkik Komisyonu'nun Filistin'de yaptığı tetkiklerden sonra hazırlanmış olduğu rapor, bütün Arap dünyasında büyük bir teessürle karşılanmıştır. Araplar, herhangi bir oldubittiyi önleyebilmek için, Filistin'e karşı kuvvetle harekete geçmek kararını almışlardır. Beyrut'ta yapılan ilk toplantıda ileri sürülen görüş şudur: Eğer Filistin ikiye taksim olunur ve İngilizler buradan işgal kuvvetlerini çekecek olurlarsa, Filistin Arapları, Yahudilerin zulümleriyle ve tedhiş hareketleriyle karşılaşacaklar ve ezileceklerdir. Buna karşı Arap kuvvetlerini toplamak ve Arap kardeşleri kurtarmak lazımdır". Fenik köşe yazısında genel durumu bu şekilde izah ederken, bu durumdan çıkarılabilecek sonuçları da şöyle ifade etmiştir: "İngiltere birçok defalar Filistin'den çekileceğini bildirmişse de, bu kararın tatbikatını daima geri bırakmıştır. Buna sebep olarak da dünya barışının henüz olgun bir hale gelmediği, Orta Şark'ta çıkabilecek her türlü karışıklıkların İngiltere'nin menfaatlerini ve İmparatorluk emniyetini bozabileceğini ileri sürmüştür... Hâlbuki İngilizlerin Orta Şark'tan çekilmesini isteyenler Yahudilerdir. Hatta bütün tedhiş hareketleri, İngilizlere karşı yapılmıştır. Şimdi İngiltere'nin, Yahudiler için hazırlanan bir hareketi önlemek kaygısıyla Arap âlemine karşı vaziyet alması cidden dikkate şayandır"⁵².

Ömer Rıza Doğrul ise Cumhuriyet Gazetesindeki köşesinde, Filistin'i taksim projesinin Birleşmiş Milletlerce kabulü ve bu projenin tatbikine girişilmesi üzerine Orta Şark'ta savaş çıkacağına şüphe götürmez bir mahiyet aldığını belirterek, Araplar ve Siyonistler, bütün siyasi konuşmaların, tartışmaların ve kararların sonunda savaşmaktan başka bir netice vermeyeceğine inandıkları için iki tarafın da durmadan silahlanmakta olduğunu bildirmiştir⁵³.

⁴⁷ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.56-57.

⁴⁸ Selahattin İbas, "Arap – İsrail Sorunu", (*Ortadoğu Siyasetinde İsrail*), (Der: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin), Ankara, 2005, s.62

⁴⁹ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, 2004, s.224.

⁵⁰ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.56-57.

⁵¹ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.118.

⁵² Mümtaz Faik Fenik, "Arap Aleminde Buhran", *Vatan Gazetesi* 16 Ekim, 1947, s.3

⁵³ Ömer Rıza Doğrul, "Orta Şark, Harb İçin Açıkça Hazırlanıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kasım 1947, s.2

1.3. Türkiye'nin Taksim Planına Karşı Tutumu

Bu oylamada Türkiye aleyhte, İngiltere ise çekimser oy kullanmıştır. Ancak oylamadan sonra İngiltere taksim planını kabul ettiğini, bu kararın tatbiki, kuvvet kullanmayı gerektirdiğinden takibini üstlenmeyeceğini ve 14 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'deki manda yönetimine son vereceğini açıklamıştır. Filistin'deki çatışmalar sırasında İngiliz askerlerinin ölmesi, iktidarın bölgede İngiliz varlığının gerekliliği konusunda kamuoyunu ikna edemez hale gelmesi ve ABD'nin bölgeye daha fazla Yahudi göçmen alınması konusunda baskı yapması, İngiltere'nin bu kararı almasında etkili olmuştur. İngiltere'nin manda yönetimine son vermesi ise Araplar ile Yahudileri doğrudan yüz yüze getirmiş, her iki taraf da silahlanmaya başlamış ve birliklerini seferber etmişlerdir⁵⁴.

Türkiye Filistin sorununun BM'de görüşülmesi sırasında taksim fikrine karşı çıkarak, Arapların yanında yer almış, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması yönünde bir siyaset benimsemiştir. Filistin Özel Komisyonu'nun hazırladığı raporun görüşülmesi sırasında da, aralarında 6 Arap ülkesinin bulunduğu 12 ülkeyle birlikte ret oyu kullanmıştır. Aslında Türkiye bu desteği, taksim sonucunda bölgeye istikrarsızlık geleceği endişesini taşıdığı için vermiştir⁵⁵.

Türkiye'nin Filistin konusunda takip ettiği bu siyasete, bulunduğu konumu ve dış ilişkilerinin önemli etkisi olmuşve Filistin konusu en başından beri Türk basınında genişçe yer almıştır. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye'de basına yansımaları konusunu açtığımız bu incelemede tabiidir ki bütün haberleri burada vermemiz mümkün değildir; ancak bu süreç içerisinde basının önemli yazarlarının görüşleri ve gazetelerin bu konuyla ilgili önemli manşetlerini vermeye çalışacağız. Türkiye'nin bu konuyla ilgili görüşü Türk Heyeti'nin beyanatlarına da yansımıştır.

Türk Heyeti reisi Nazım Poroy gazetecilere verdiği beyanatta demiştir ki: "Türk milletinin hissiyatı Filistin Araplarının hissiyatına uygundur. Türk milleti Filistin Araplarıyla beraberdir." Bu beyanatın üzerine Filistin Yüksek Arap Komitesi azasından Muin Elmadi Nazım Poroy'un beyanattı ile ilgili şunları söylemiştir: "Nazım Poroy'un Mısır gazetelerinde çıkan beyanattı Filistin Komitesini çok memnun etmiştir. Türk delegelerinin fikirleri, Türk milletinin fikri demek olduğuna göre, Araplarla Türkler arasında iyi münasebetlerin başladığına artık muhakkak nazarı ile bakabiliriz" demiştir⁵⁶.

Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun Özel Komitesi'nde Türk Delegatesi Hüseyin Ragıp Baydur Filistin konusunda şunları söylemiştir: "171 numaralı karar suretini müzakere ettiğimiz şu sırada oyumu nasıl kullanacağımı izah eden birkaç kelime söylemek isterim. Ortaçağ'da bazı Avrupa memleketlerinden çıkarılan Yahudiler kendilerine Türkiye'de melce aramışlardı. O zamandan beri büyük bir Yahudi cemaati refah içerisinde Türkiye'de yaşamaktaydı. San Francisco Konferansı esnasında, Filistin Yahudi idaresinin bir temsilcisi gelip beni gördü. Bazı Avrupa memleketlerinin zulmüne kurban olan Yahudilere Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan yardım ve insani muameleden dolayı Yahudi idaresinin takdirlerini beyan etti. Bu misal, Türklerin Yahudilere karşı olan hareket hatlarını belirtmeye kâfidir. Diğer taraftan Yüksek Arap Komitesi temsilcisinin söylediği gibi Türk Milletinin Araplarla müşterek uzun bir tarihi vardır... Türk milleti yeni Arap devletlerini mesut ve refah içinde görmeyi samimiyetle arzu eder..." Bu sözler Filistin'in bağımsızlığı meselesinde Türk heyetinin temayüllerini gösterebilir şekilde ifade eden Baydur, Türk heyetinin Filistin'i en yakın bir istikbalde bağımsız görmek hususunda Arap komşularımızın tabii hassasiyetlerine ve arzusuna samimi olarak iştirak eder demiştir⁵⁷.

⁵⁴ Selahattin İbas, *a.g.m.*, s.63.

⁵⁵ Turgay Merih, *a.g.e.*, s.166.

⁵⁶ Faruk Fenik, "Türk Delegatesi Filistin Davasında Türkiye'nin Kararını Söylüyor", *Vatan Gazetesi*, 2 Mayıs 1947, s.1-3

⁵⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1947, s.1,3, *Son Posta Gazetesi*, s.3, *Vatan Gazetesi*, s.1,2

2. İsrail Devleti'nin İlanının Basına Yansımaları

Filistin taksim kararı sonrasında Birleşmiş Milletlerin toplantısı sona ermiş ve Araplar verilen kararı protesto etmişlerdir⁵⁸. Filistin taksimine karar veren Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun oturumundan sonra özel bir toplantı yapan Arap Yüksek Komitesi'nin toplantı sonrasında Filistin'in taksim kararı sonrasında şu kararları almışlardır:

- 1-Yahudilere tam manasıyla boykot yapılacaktır.
- 2- 2 Aralık Salı gününden itibaren 3 gün devam etmek üzere umumi grev ilan edilecektir.
- 3- Taksim kararını protesto etmek maksadıyla memleketin muhtelif bölgelerinde nümayişlerde bulunulacaktır.
- 4-Filistin Hükümeti ile bir daha asla işbirliği siyaseti takip ve tatbik olunmayacaktır.
- 5-Memleketi, hakiki sahibi olan Araplara teslim etmesi Filistin Hükümeti'nden istenecektir⁵⁹.

Bu kararların yayınlanmasının ardından basına da bir demeç veren Komite: “Biz, dünya vicdanının bizimle olduğuna kuvvetle inanıyoruz. Şuna da inanıyoruz ki Araplara reva görülen bu misline rastlanmadık haksızlığın önü alınmak üzere bir şey yapılmadığı takdirde mutlak surette görülecek neticeler karşısında dünya vicdanının müsamaha ile hareket etmeyeceğine de inancımız vardır. Filistin'in taksimi hakkındaki karar, büyük bir baskı altında verildiğinden iki katlı hükümsüzdür...” demişlerdir. Diğer taraftan Yahudiler ise Tel-Aviv'de sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır⁶⁰. Bu durum uzun yıllar sürecek Arap – Yahudi çatışmalarının da bir göstergesi olmuştur. Araplar bölünme planının hemen ardından 30 Kasım 1947'de bölünmenin başlamasını önlemek için Filistin'de genel bir Arap grevi ilan etmişlerdi. Hemen hemen bütün şehirlerde şiddet hareketleri başlamış ve 9 Ocak 1948'de Suriye'de bulunan Arap Özgürlük Ordusu tarafından silahlı direniş başlatılarak, iki ay içerisinde Kudüs şehri ablukaya alınmıştı. Manda yönetimi altında devam eden Arap – Yahudi çatışması, BM kararıyla daha çözümsüz hale getirilmiştir. Genel Kurul'un bölünme kararı Filistin sorununu çözülendiremediği gibi, İngiltere manda rejimine son vereceğini açıklaması ile Filistin'i sorunlu halde terk ederek, iki toplum arasında kalıcı çözüm bulmak yerine geride nefreti temellendirdiği çatışmaların arttığı bir bölge bırakmıştır⁶¹.

Bölgede çatışmaların giderek artması üzerine, Güvenlik Konseyi 17 Nisan'da bütün taraflardan her türlü askeri harekâtı, şiddeti, terörizm ve sabotajları durdurmalarını, silahlı personel, kişi veya gruplar ile her türlü silah ve savaş malzemesini Filistin'e sokmaktan kaçınmalarını ve Filistin'deki kutsal yerlerin güvenliğini tehlikeye sokmamalarını isteyen bir karar aldı. Konsey, 23 Nisan'da aldığı kararında ise, Güvenlik Konseyi üyelerinden Kudüs'te konsoloslugu bulunan ülkelerin katıldığı bir “Filistin Mütareke Komisyonu” teşkil edildi. Fakat ne ateşkes çağrısını ve ne de Mütareke Komisyonu'nu dinleyen olmadı⁶². Ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 79. Oturumunda, 15 Mayıs 1947 tarihinde bu konuyla ilgili şu karar alınmıştır: “Genel Kurul, Filistin Özel Tahkikat Komisyonu raporu hakkında karar ittihaz olununcaya kadar, bütün Hükümet ve Milletleri, kuvvet veya tehdide başvurmaktan ve Filistin meselesinin acilen halline engel bir hava yaratacak mahiyette herhangi bir hareket tarzından kaçınmaya davet eder”⁶³.

Bölgedeki durumun giderek kötüye gitmesi ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle Arap – Yahudi ihtilafının daha da şiddetlenebileceğini 13 Ocak 1948 tarihli Kudret Gazetesi'nde “Arap – Yahudi ihtilafının Doğurabileceği Tehlikeler...” başlıklı yazısında belirten Hikmet Bayur, İngilizlerin Filistin'den çekilmesiyle meydana gelebilecek tehlikeleri şöyle ifade etmiştir: “İntimallerin en kötüsü, İngiliz birliklerinin Filistin'den çekilir çekilmez Arap – Yahudi ihtilafının açık bir savaş biçimine girmesi coşan duygular yüzünden Mısır, Irak ve Suriye'de yaşayan yarım milyona kadar Yahudi'nin bölge halkının saldırısına uğraması ve bu sebeplerden Birleşmiş

⁵⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1947, s.1

⁵⁹ *Son Posta Gazetesi*, 2 Aralık 1947, s.3

⁶⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1947, s.3

⁶¹ Melike Bileydi Koç, *a.g.e.*, s.120.

⁶² Süleyman Özmen, *Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, 2002, s.192-193

⁶³ *BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)*, Fon Kodu:030 10, Kutu No:266, Dosya No:793, Belge No:48

Milletlerin bölgeye asker göndermek zorunda kalmasıdır. Bu durum gerçekleşirse gönderilecek kuvvetler arasında Rusya'nın veya onun peyklerinin de asker bulundurmasını önlemek belki imkânsız olacaktır." Bayur ayrıca Rus tehlikesine de dikkati çekerek, Komünist âleminin Arap ülkelerine birkaç birlik sokunca oralarda neler yapabileceğini, Çin ve Yunanistan'dakilere benzer olaylar ortaya çıkarabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerek demiştir⁶⁴.

Mümtaz Faik Fenik de bu konuyla ilgili 1 Mayıs 1948 tarihli Vatan Gazetesi'nde "Filistin'de Çarpışan Menfaatler" başlıklı yazısında şu yorumlarda bulunmuştur: Filistin hadiseleri gün geçtikçe dünya barışını tehdit eden korkunç bir mahiyet almaktadır. Gerçi dava, esasında, Arap – Yahudi davasıdır. Fakat bunun altında çok daha geniş siyasi gayeler gizlidir. Mücadelenin alacağı şekil, elbette ki çok kısa zamanda bu gayeleri açığa vuracak o zaman Arap davasının hakikatte ne olduğu, Yahudilerin bir vatan kurmak için çalışırken hangi tehlikelerin içine düştükleri daha çok anlaşılacaktır. Filistin hadiselerinin bugünkü şekline bakacak olursak, Arap devletleri arasında bir tesanüt olduğunu görürüz. Fakat bu tesanütün hakiki olduğunu iddia etmek çok güçtür. Haşimi Ürdünle Suudi Arabistan'ı müşterek bir Arap ideali uğrunda birleştirmeye imkân var mıdır? Nihayet Ürdün Kralı Abdullah'ın Suriye, Lübnan ve Filistin'i de içine alacak büyük Suriye davası peşinde koştuğu bilinmez miydi? Arap devletleri arasında sadece Suudi Arabistan'la Mısır arasındaki münasebetlerde hafif bir iyilik vardır. Onun dışındaki münasebetler arapsaçıdır. Filistin meselesine gelince; burada İngilizler Arap davasını tutmaktadırlar. Yahudilere Rusların yardım ettikleri söylenmektedir. Yahudilerin tarafında Rus Subayların bulunduğu açığa vurulmuştur. Demek Arapların arkasında İngilizler, Yahudilerin arkasında Ruslar vardır. Bu arada Amerika'nın Yakınoğu petrolerine karşı duyduğu alakayı ihmal etmemek lazımdır. Orta Şark'taki ihtilalin Rusya'nın menfaatlerine hizmet etmesine müsaade edilecek midir? Bu takdirde komünizm, Orta Şark'ın en mühim stratejik noktasını ele geçirmiş olacaktır. Filistin komünistleştiği takdirde, Rus baskısı yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru, Türkiye'ye de tevcih edilmiş olacaktır... Görülüyor ki Filistin meselesi, uzaktan görüldüğünden daha karışık, daha içinden çıkılmaz bir davadır. Onun içindir ki, şimdiye kadar akla gelebilen hal çareleri arasında hiçbiri derde deva olamamış, bilakis çare diye ileri sürülen tedbirler, bu işi büsbütün karıştırmıştır⁶⁵.

Asım Us ise bu konuyla ilgili 5 Mayıs 1948 tarihli Yeni Gazete'de "Kudüs'ü Araplar mı Yoksa Yahudiler mi İşgal Edecek?" başlıklı yazısında İngilizlerin Kudüs'ten çekilmesi ve sonrasında bölgede yaşanacak olaylarla ilgili şunları bildirmiştir: Filistin'deki İngiliz kuvvetleri 15 Mayıs'ta mutlaka Kudüs'ten çekilmiş bulunacak. Fakat şimdiye kadar Birleşmiş Milletler tarafından bir polis kuvveti gönderilmediğine göre İngilizler çekilirken, Kudüs'ü mutlaka ya Araplara yahut Yahudilere teslim etmek zorunda kalacak... Vaziyet bu bakımdan mütalaa edilince Kudüs'teki İngiliz komutanının Kudüs'ü Yahudilere değil, Araplara teslim etmesi ihtimalini kuvvetlendiren birkaç sebep vardır:

1- Filistin'de silahlı Yahudi kuvvetlerinden hiçbiri milletlerarası bir nizam ordusu olarak tanınmamıştır. Bunlar birbirlerinden ayrı birtakım gizli ihtilal teşekküllerine bağlı kuvvetlerdir. Bundan başka, son zamanlarda Filistin'deki Yahudi kuvvetlerinin milletlerarası Bolşevik İhtilali için uğraşan Kominform ile birleştikleri, bu kuvvetler kendi haline bırakıldığı takdirde Ortadoğu memleketlerini karıştırmak için Filistin'i bir fesat ocağı haline getirecekleri anlaşılmıştır.

2- Araplara gelince, Ürdün Kralı Abdullah'ın Başkomutanlığı altında hareket eden Arap ordularından her biri Birleşmiş Milletler camiasına dâhil memleketlerin nizam kuvvetleridir. Bu ordular Araplık âlemi adına olduğu kadar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi adına da hareket edebilirler... İşte bu gibi sebepler göz önüne getirilince Kudüs'teki İngiliz işgal kuvvetlerinin çekilirken yerlerini Arap ordularına terk etmeleri tabii bir hadise gibi görünüyor...⁶⁶

⁶⁴ Hikmet Bayur, "Arap – Yahudi İhtilafının Doğurabileceği Tehlikeler", Kudret Gazetesi 13 Ocak 1948, *Ayın Tarihi*, No:170 Ankara,(Ocak),1948, s.200-201

⁶⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Filistin'de Çarpışan Menfaatler", *Vatan Gazetesi*, 1 Mayıs 1948, s.3

⁶⁶ Asım Us, "Kudüs'ü Araplar mı Yoksa Yahudiler mi İşgal Edecek?", *Yeni Gazete*, 5 Mayıs 1948, *Ayın Tarihi*, No:174, Ankara, (Mayıs),1948, s.127-128.

İngiltere'nin Filistin üzerindeki manda yönetimi, kendisinin daha önce açıkladığı gibi, 14-15 Mayıs gecesi sona eriyordu. 14 Mayıs günü, Filistin'deki İngiliz manda yönetiminin sona ermesinden birkaç saat önce, Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi yayınladığı bir deklarasyonla, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Deklarasyon, "Eretz Israel yani İsrail Ülkesi, Yahudi milletinin doğduğu yerdir ve Yahudi milleti ilk defa burada devlet olmuştur" diye başlıyor ve "Biz, İsrail ülkesindeki Yahudi toplumunun ve Siyonist hareketinin temsilcisi olan Halk Konseyi'nin üyeleri olarak... Tabii ve tarihi hakkımızı kullanarak... Eretz Israel'de, bundan sonra İsrail Devleti diye tanınacak olan Yahudi Devleti'nin kurulduğunu ilan ediyoruz" demekteydi Deklarasyonda ayrıca, Birleşmiş Milletlerden üyeliğe kabul isteniyor, İsrail Devleti içinde kalacak olan Arapların tam ve eşit vatandaşlık haklarına sahip olacakları belirtiliyor ve Arap ülkeleri ile de barış ve iyi komşuluk münasebetlerinin kurulması arzusu vurgulanıyordu⁶⁷. Yeni İsrail Devleti'ni ilk tanıyan devlet, kuruluşundan 11 dakika sonra ABD'dir. Ardından 17 Mayıs'ta Sovyetler Birliği İsrail'i tanımıştır. İsrail Devleti'nin kuruluşundan birkaç saat sonra 14-15 Mayıs gecesi Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak birlikleri üç yönden Filistin topraklarına girmeye baladılar. Böylece Birinci Arap – İsrail Savaşı başlamış oluyordu⁶⁸.

İsrail Devleti'nin kuruluşunu ve Arap - İsrail savaşının resmen başlamasını Türk Basını şu manşetlerle duyurmuştur:

Cumhuriyet Gazetesi, "Arap Orduları Dün Gece Filistin'e Girdiler" ve "Amerika yeni kurulan Yahudi Devleti'ni dün resmen tanıdı" manşetini atarken, Akşam Gazetesi, "Filistin'de Arap Taarruzu Başladı" manşetini atmıştır. Tasvir Gazetesi ise, "Arap Kuvvetleri Filistin'e girdi" ve "Mandanın sona ermesi üzerine Yahudiler İsrail Devleti'ni kurdular. Bazı bölgelerde göğüs göğse çarpışmalar oluyor" manşetini atmıştır. Vatan Gazetesi, "Filistin, bir cehennem halini aldı" Ulus Gazetesi ise "Filistin'de manda idaresi sona erdi" manşetini atarken (**bkz. Ek-I**), Hergün Gazetesi de "Kanlı Yahudi – Arap Harbi Başladı" manşetiyle Mısır ordularının Filistin'e girdiğini yazmıştır⁶⁹.

Filistin meselesi ve bölgede bir Yahudi Devleti kurma girişimi hem Türkiye tarafından hem de Türk basını tarafından yakından takip edilmiş ve her gün gazete manşetlerinde yer almıştır. 15 Mayıs 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nde "Manda Vefat Ederken..." başlıklı yazısında Sabah Can, Bölge halkını eleştirerek, Filistin'in İngiliz ve Yahudiler tarafından nasıl işgal edildiğini ve Türk tarafının Arapları nasıl savunduğunu belirtmiştir. Sabah Can yazısında, "Birinci Dünya Harbinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan zapt edilen Filistin'e yerli halkın selameti için getirilen İngiliz mandası dün gece vefat etmiş! Burada Osmanlıların "Necip Arap kavmi" demek hürmetini severek kullandıklarını, muhafazası uğruna asırlarca Türk kanı döktükleri ülkelerde nasıl arkadan hançerlendiklerini hatırlatmak istemiyoruz. İstiklal humması necip bildiğimiz bir millete bu işi yaptırmış olacaktır, deyip geçiyor ve onlara karşı gene sadece muhabbet besliyoruz." Dedikten sonra eleştirilerine şöyle devam etmiştir: Meşhur İngiliz mandası Filistin'e teşrif ettiğinde o zamanki propagandalara göre Manda o sihir ve hayırlı idare usulüdür ki geri milletlerde kendi haklarına sahip olmak alışkanlığını uyandırır. Böyle bir gelişme görüldükten sonra Manda sahibi hükümet, yerli halktaki tekâmüle göre, onu ya Büyük Britanya dominyonlarından birisi olmak şerefine müstahak görür yahut doğrudan doğruya istiklale kavuşturur. İşin garibi Filistin'deki Manda bu memleketi ikisine de değil, tedhişçi Siyonistlerle kesif bir Yahudi kütlesine kavuşturdu. Önceleri fahiş fiyatlarla muhacir Yahudilere arazi satmaktan pek hoşlanan Arap dostlarımızın da akli ancak memleket elden gitmek üzereyken başına geldi demiştir. Yazar Filistin'in taksimini de eleştirerek, Araplar lehinde: "Yahudi dostlarımızın hayat haklarını asla inkâra imkân yoktur; fakat bu, başka bir milletin vatanını Yahudilere vermenin doğruluğuna ve zaruriliğine delalet etmez" diyerek, Yahudileri eleştirmiş ve Güvenlik Konseyi'nin bölgede kuvveti bulunmadığını ve dolayısıyla Rusların herkesten evvel bölgeye gelerek Ortadoğu'yu alt üst edeceğini ve Rus nüfuzunun hâkim olacağını söylemiştir⁷⁰.

⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları*, s.93.

⁶⁸ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.58

⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi, Akşam Gazetesi, Tasvir Gazetesi, Vatan Gazetesi, Ulus Gazetesi, Hergün Gazetesi* 15 Mayıs 1948,s.1

⁷⁰ Sabah Can, "Manda Vefat Ederken... *Ulus Gazetesi*, 15 Mayıs 1948, s.3

16 Mayıs 1948 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Ömer Rıza Doğrul'a bir beyanatta bulunan Ürdün Kralı Abdullah Yahudi Devleti'nin ilanı ile ilgili olarak: "Otuz yıllık manda ve Balfour Beyannamesi zeval buldu. Zaten Filistin Arapları her ikisini de tanımıyorlardı. Yahudiler İngilizlere nankörlük gösterdiler. Tedhişe sapmakla mandanın ansızın sona ermesine sebep oldular... İngilizlerin çekilmesiyle bize düşen vazife Filistin'de emniyeti sağlamaktır. Yahudiler tekliflerimi kabul ederlerse kendilerine muhtariyet verilir. Fakat mukavemetin karşılığı tenkidir. Vazifemizi ifaya başladık. Mesele bütün Arap ve İslam âlemini ilgilendirmektedir. Türkiye herhalde cenup hudutlarında Siyonist bir devletin kurulmasını istemez. Yedi yüz yıllık din, vatan, mukadderat birliğimiz bunun delilidir. Türk kardeşlerimizden gördüğümüz teveccüh ve alaka hepimizi mütehassıs ediyor" demiştir⁷¹.

16 Mayıs 1948 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki Abidin Daver, "Kan ve Ateş İçinde Doğan Bir Devlet..." başlıklı yazısında, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bu kuruluşun devamlı olup olmayacağını Araplara bağlı olduğunu belirterek, ABD ve Sovyetlerin İsrail'in bölgede kalıcılığına etkisi olacağına dikkat çekmiştir. Daver bu konuda şunları yazmıştır: "Filistin'de 2000 yıl sonra, yeni bir devlet doğuyor. Bu Yahudi İsrail Devleti'dir. Fakat İsrail Devleti daha doğarken bir sürü İsrail ile karşılaşılıyor; Yani Filistin'de kızıl kıyamet kopuyor. 14 -15 Mayıs gece yarısında Filistin üzerindeki 27 yıllık İngiliz mandası bitmiş, Filistin Siyonistleri, Arzı Mevud veya Mukaddes'te, Yahudi Devleti'nin istiklalini ilan etmişler; Aynı zamanda Arap devletleri birliğinin orduları üç koldan Yahudi İsrail Devleti'ni yok etmek üzere, Filistin topraklarına girmişlerdir... Amerika, Yahudi İsrail Devleti'ni tanımakta hiç tereddüt etmemişse de, Amerika'nın tanınmasıyla bu devletin mutlaka yaşayabileceği kabul edilemez. Bu kanlı doğumla dünyaya gelen devletin yaşayabilmesi, Arap Birliği ordularının yapmaya başladıkları hamleye bağlıdır. Araplar, Yahudileri mağlup ederlerse, İsrail Devleti 2000 yıl evvelki yine ortadan kalkar; harbi Yahudiler kazanırsa o zaman, bu devlet yaşar. Mr. Truman'ın yeni Yahudi Devleti'ni tanımakta önyak olması, daha ziyade Amerika'nın iç politikasıyla ilgilidir. Çünkü Amerika'da pek çok Yahudi vardır ve bunlar, Amerikan siyasetinde, Cumhurbaşkanı seçimlerinde mühim rol oynayacak kadar servete, nüfuz ve kudrete sahiptirler. Newyork'ta iken gördüğüm bazı Selanikli eski Osmanlı vatandaşı Museviler... Newyork'ta 2 milyon Yahudi bulunduğunu söylemişlerdi... Amerika'nın tanınmasıyla Yahudi Devleti'nin mutlaka yaşayabileceği iddia edilmezse de bu tanımanın yeni devleti manen kuvvetlendireceği muhakkak ve Amerika'daki Yahudilerin Filistin'deki soydaşlarına maddi yardımlarda bulunmaları... Şüphesizdir. Sovyet Rusya da ilk kabinesi solculardan mürekkep olan bu devleti destekleyecektir. Bolşeviklerin hedefi Filistin'de yeni bir peyk devlet vücuda getirmek suretiyle Ortadoğu'nun ortasına el atmak, orada bir komünist üssü ve merkezi vücuda getirmektir"⁷²

16 Mayıs 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nde "Filistin Çıkmazı..." başlıklı yazıda, Filistin'de İngiliz manda idaresinin sona ermesiyle bağımsız bir İsrail Devleti'nin kurulması, Ortadoğu'nun aslında çözülmesi güç bir siyasi problemini, büsbütün çıkmaza soktuğu belirtilerek, ABD'nin Yahudi Devleti'ni tanınmasıyla diğer devletlerin de bu tanıma katılacakları söylenmiştir. Yazıda ayrıca Arap devletlerinin İsrail'e karşı büyük bir harp ilan ettiği ve bu harbin düğümleri biraz daha karıştırmaktan başka hiçbir işe yaramayacağı belirtilmiştir. Bu süreç içerisinde Yahudi meselesinin dünya ölçüsünde ve bütün ilgilileri memnun edecek tek hal çaresi olarak da, her zaman ve memleket için Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasında tahammül edilir müşterek bir hayat imkânını sağlayacak zemin ve vasıtaları hazırlamaktan ibaret olacağı söylenmiştir⁷³.

Selim Sabit, 19 Mayıs 1948 tarihli Tasvir Gazetesi'nde çıkan "Hiçbir Faydası Olmayan Tanımlar..." başlıklı yazısında; ABD ve Sovyetlerin İsrail Devleti'ni tanımlarının bölgeye hiçbir fayda sağlamayacağı görüşünü savunarak, şunları yazmıştır: "Sovyet Rusya da İsrail'i tanıdı. Birleşik Amerika Devletlerinin de daha önce aynı şekilde hareket etmiş olması, Rusların bu tanıma keyfiyetinden bekledikleri bütün neticeleri sifıra indirmiş hiç değilse bir hayli zayıflatmıştır. Fakat

⁷¹ Ömer Rıza Doğrul, "Ürdün Kralı Abdullah'ın Cumhuriyete Beyanati", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1948, s.1-3

⁷² Abidin Daver, "Kan ve Ateş İçinde Doğan bir Devlet...", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1948, s.3

⁷³ "Filistin Çıkmazı...", *Ulus Gazetesi*, 16 Mayıs 1948, s.1-4

bizce asıl üzerinde durulacak mesele şudur: Bu tanımların faydası ne olacaktır? Bu sorunun cevabı ise gayet basittir. İsrail Devleti'nin bir mana ifade etmesi için bu tanımların evvela Birleşmiş Milletler Kurulu, sonra da Arap Devletleri tarafından tasdik ve kabul edilmesi lazımdır. Hâlbuki Birleşmiş Milletler Kurulu'nun böyle bir karara varması şüpheli görünmektedir. Arap devletlerine gelince, bunun bahsini etmek bile abestir". Yazar ayrıca Birleşmiş Milletler Kurulu'nun Filistin taksimini karar olmayıp sadece tavsiye etmesine de dikkat çekmiş ve bu tavsiyede İngiltere'nin çekimser Amerika'nın da Filistin meselesinin Güvenlik Konseyi'ne gelmesine lüzum görmeden taksimden vazgeçmesi ve akabinde İsrail'i tanıyan ilk devlet olmalarına dikkat çekerek, Amerika'nın her gün fikir değiştirdiğini ve kendisinin de ne istediğini bilmediğini ileri sürmüştür⁷⁴.

M.Şevki Yazman 20 Mayıs 1948 tarihli Akşam Gazetesindeki "Filistin'deki Harp" başlıklı yazısında, Araplarla Yahudiler arasında başlayan çarpışmalarda tarafların durumuna değinmiş ve özellikle Yahudilerin muntazam bir ordusu, nizami yoldan tedarik edilmiş hazırlanmış silahlarının olmadığını ancak buna rağmen hava kuvvetlerinden, havan toplarından vesairenden bahsedildiğini belirterek, unsurları evvelden bilinmeyen ve tahmini kolay olmayan bir ordu ve hazırlıkla çarpışılıyor diyerek, Yahudi mukavemetinin çok çetin olacağını da belirtmiştir⁷⁵.

Asım Us 21 Mayıs 1948 tarihli Yeni Gazete'de "Arap - Yahudi Davasının Biricik Hal Şekli" başlıklı yazısında, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini, "Filistin'de Arap ordularıyla Yahudi kuvvetleri arasında devam eden kanlı mücadelenin sonu nereye varacak? Bu kavgada haklı olan taraf hangisidir? Senelerden beri söz ile halledilmeyen ve nihayet silahlı çatışmaya binen bu dava, tarafsız bir vicdan ile muhakeme edilirse, Yahudilerden ziyade Araplara hak vermemek mümkün olmuyor. Zira bu dava son tahlilde Filistin'de Yahudi azlığının çoğunluğu teşkil eden Arapları bugünkü yurtlarından çıkarması ve onların yerine yabancı memleketlerdeki Yahudilerin muhacir suretiyle getirip iskân edilmesi gibi bir mesele manzarasını alıyor". Eleştirerek, diğer taraftan Filistin bütün dünyadaki Yahudiler kayıtsız şartsız gelip yerleşebilecekleri bir memleket olduktan ve kısa bir zamanda burada birkaç milyon nüfuslu bir müstakil Yahudi Devleti kurulduktan sonra Arap - Yahudi mücadelesinin bugünkü hudutlarını aşacağını ve bu durumun bütün Ortadoğu memleketleri için bir rahatsızlık kaynağı olacağını vurgulamıştır⁷⁶.

İsrail Devleti'nin ilan ile birlikte başlayan Arap - İsrail savaşı Birleşmiş Milletler Filistin Komisyonu'nu sona erdirmiş ve onun yerine bir arabulucu tayinine karar vermişti. Arabulucuyu Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi seçecekti ve sonuçta 20 Mayıs 1948'de İsveç Kızılhaç Teşkilatı'nın başkanı Kont Folke Bernadotte'u BM Filistin arabulucusu seçilmiştir. İsrail ise kendisine karşı başlatılan bu saldırı karşısında Güvenlik Konseyi'ne şikâyetle bulunmuş ve bu şikâyet Amerika tarafından desteklenmiştir. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi aldığı S/773 sayılı kararında, tarafları 36 saat içinde her türlü askeri harekâtı ve çarpışmayı durdurmaya çağırmıştır. Bu çağrı tartışmalara sebep olunca Güvenlik Konseyi S/801 sayılı kararı ile 1 Haziran 1948 günü yeniden ateşkes çağrısında bulunmuş ve bu çağrı taraflarca kabul edilmişti. Sonuçta arabulucu Kont Bernadotte'un 8 Haziran'da Araplara ve İsrail'e sunduğu 9 maddelik şartları her iki tarafça kabul edilmiş ve ateşkes 10 Haziran 1948'de yürürlüğe girmiştir⁷⁷.

Bu ateşkes ile ilgili Nadir Nadi 27 Mayıs 1948 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Yakın Doğu'nun Emniyeti..." başlıklı yazısında Araplarla Yahudilerin ihtiraslarına esir olduklarını olayların anahtarının kodaman devletlerin elinde bulunduğunu ve her iki taraf da ne kadar kendinden geçerse geçsin dava mutlaka kodamanların dilediği gibi çözülecektir demiştir. Yazar ayrıca Amerika ve Rusya'nın Yahudi hareketini desteklemesine dikkat çekerek, olayların daha da ileri gitmeyeceğini söylemiş ve bölgenin barış ve güvenliği konusunda da Türkiye'nin söz sahibi olması gerektiğini belirtmiştir⁷⁸.

⁷⁴ Selim Sabit, "Hiçbir Faydası Olmayan Tanımlar", *Tasvir Gazetesi*, 19 Mayıs 1948, s.2

⁷⁵ M. Şevki Yazman, "Filistin'deki Harp", *Akşam Gazetesi*, 20 Mayıs 1948, s.3

⁷⁶ Asım Us, "Arap - Yahudi Davasının Biricik Hal Şekli", *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1948, s.1-2

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları*, s.96.

⁷⁸ Nadir Nadi, "Yakın Doğu'nun Emniyeti...", *Cumhuriyet Gazetesi* 27 Mayıs 1948, s.1-3

Sonuç olarak, Birinci Arap – İsrail Savaşı, Araplar için tam bir hezimet olmuştur. Savaşta en başarılı devlet Ürdün olmuştur. Fakat Yahudiler, Suriye, Lübnan ve Mısır'ı yendikleri için çok toprak kazanmışlardır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ise, 11 Aralık 1948'de 194 Sayılı kararı alarak, Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nu kurmuş ve üç üyeli bu Komisyon'a ABD ve Fransa ile birlikte Türkiye de seçilmiştir⁷⁹. Türkiye'nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu nezdinde temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın olmuştur⁸⁰.

Aslında bu savaş ve sonucunda imzalanan mütarekeler bölgede kalıcı barışı sağlayamadığı gibi günümüze kadar devam edecek sorunların da başlangıcını oluşturmuştur. Türkiye ise Yahudi Devleti'ni resmen tanınması, Dışişleri Bakanlığı'nın 24 Mart 1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısıyla, Bakanlar Kurulu'nun 24 Mart 1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır (**bkz. Ek-II**)⁸¹.

SONUÇ

Yahudi milliyetçiliği ve Avrupa'da başlayan anti-Semitizm hareketi, Yahudileri Filistin'de bir devlet kurmak için harekete geçirmiş ve tüm dünya Yahudileri Siyonizm amacı ile teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Filistin için girişimlerde bulunan ve Siyonizm'i siyasal tabana oturtan Theodore Herzl ve ekibi bu girişimden istedikleri sonucu alamamışlardır. Yahudiler, Filistin'e yerleşme konusunda Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917 Balfour Deklerasyonu ile önemli bir ilerleme kaydederek, İngilizlerden Filistin'de yurt edinme sözü almışlardır. Savaş'tan sonra ise bölgenin İngiliz mandasına bırakılmasıyla faaliyetlerini arttıran Yahudilerin, bölgede yerleşim faaliyetlerini yoğunlaştırmaları Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum Arap – Yahudi çatışmasına dönüşmüştür. Çatışmalar giderek büyüyünce İngilizler bu durumdan kurtulmak için, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki manda sistemine son vererek, bölgenin kaderini BM Güvenlik Konseyi'ne bırakmıştır. Güvenlik Konseyi'nin bölge için aldığı "Taksim Kararı" ise günümüze kadar devam eden Arap – İsrail savaşlarının da başlangıcını oluşturmuştur. Nitekim bölgede İngiliz manda sisteminin kalkmasını fırsat bilen Yahudiler, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir.

Bu süreç tüm dünyada olduğu gibi Türkiye tarafından da yakından takip edilmiş ve Türk basınında genişçe yer bulmuştur. İngiltere'nin bölgedeki manda sistemine son vermesinden sonra bölgede gerekli önlemlerin alınmamasından dolayı Arap - Yahudi çatışmalarının daha da arttığı eleştirilmiş ve Birleşmiş Milletlerin bu konuda aldığı tedbirler yetersiz görülerek, İsrail Devleti ve Güvenlik Konseyi kararları eleştirilmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler'in Filistin konusundaki tavrı sıkça gündeme getirilerek, bölgede yeterli güvenlik önlemlerinin alınmaması nedeniyle bölgenin çatışma alanı haline getirildiğinin ve bu durumun da ileride büyük çatışmalara sebep olabileceği belirtilmiştir. Sonuç olarak, Türk basını bu dönemi yakından takip edip değerlendirmiş ve basının önemli kalemleri bu konudaki görüşlerini ve bölge izlenimlerini yerinde inceleyerek, kanaatlerini oluşturmuşlardır. Türk basınının bu konudaki genel kanaati ise taksim aleyhinde olup bu durumun büyük savaşlara yol açacağı tespit edilmiştir ki öyle de olmuştur. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başlayan Arap – İsrail Savaşları ve bu savaşların bölge halkı üzerindeki etkisi günümüzde de devam etmektedir. Türk Basınının o dönemde özellikle de bölge güvenliği üzerinde durması ve kurulan Komisyon ve Konseylerin aldıkları tedbirlerin yetersiz oluşu sürekli eleştirilmiş ve bu durumun bölgede uzun yıllar sürecek çatışmaların da başlangıcını oluşturacağı basında sıkça gündeme getirilmiştir.

⁷⁹ Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s.61

⁸⁰ *Ayin Tarihi*, No:183, Ankara, (Şubat), 1949,s.198

⁸¹ *BCA*, Fon Kodu:030 18,01.02 Kutu No:118 Dosya No:108, Belge No:3

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

<u>Fon Kodu:</u>	<u>Kutu No:</u>	<u>Dosya No:</u>	<u>Belge No:</u>
030 10	266	793	48
030 18.01.02	118	108	3

II. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi Dergisi, No:170, Ankara, (Ocak),1948

Ayın Tarihi Dergisi, No:174, Ankara, (Mayıs),1948

Ayın Tarihi Dergisi, No:183, Ankara, (Şubat),1949

III. Gazeteler

Akşam Gazetesi

Akşam Gazetesi, 15 Mayıs 1948

YAZMAN, M. Şevki, "Filistin'deki Harp", *Akşam Gazetesi*, 20 Mayıs 1948

Cumhuriyet Gazetesi

DOĞRUL, Ömer Rıza, "Orta Şark, Harb İçin Açıkça Hazırlanıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kasım 1947

DOĞRUL, Ömer Rıza, "Ürdün Kralı Abdullah'ın Cumhuriyet'e Beyanati", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1948

DAVER, Abidin, "Kan ve Ateş İçinde Doğan bir Devlet...", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1948

NADİ, Nadir, "Yakındoğu'nun Emniyeti...", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1948

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1947

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1947

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Aralık 1947

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1948

Hergün Gazetesi

Hergün Gazetesi, 15 Mayıs 1948

Son Posta Gazetesi

Son Posta Gazetesi, 2 Aralık 1947

Son Posta Gazetesi, 15 Mayıs 1947

Ulus Gazetesi

CAN, Sabah, "Manda Vefat Ederken... *Ulus Gazetesi*, 15 Mayıs 1948

Ulus Gazetesi, 15 Mayıs 1948

Ulus Gazetesi, "Filistin Çıkmazı...", , 16 Mayıs 1948

Vatan Gazetesi

FENİK, Mümtaz Faik, "Arap Âleminde Buhran", *Vatan Gazetesi* 16 Ekim, 1947

FENİK, Faruk, "Türk Delegatesi Filistin Davasında Türkiye'nin Kararını Söylüyor", *Vatan Gazetesi*, 2 Mayıs 1947,

Vatan Gazetesi,15 Mayıs 1947

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2019-29/2

FENİK, Mümtaz Faik, “Filistin’de Çarpışan Menfaatler”, *Vatan Gazetesi*, 1 Mayıs 1948

Vatan Gazetesi, 15 Mayıs 1948

Tasvir Gazetesi

Tasvir Gazetesi, 15 Mayıs 1948

SABİT, Selim, “Hiçbir Faydası Olmayan Tanımlar”, *Tasvir Gazetesi*, 19 Mayıs 1948

Yeni Gazete

US, Asım, “Arap - Yahudi Davasının Biricik Hal Şekli”, *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1948

IV.Tetkik Eserler

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.I, Ankara, 1994.

ARMAOĞLU, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara, 1989.

CLEVELAND, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 2008.

GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, 1983.

İBAS, Selahattin, “Arap – İsrail Sorunu”, *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, (Der: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin), Ankara, 2005.

KARAMAN, M.Lütfullah, *Uluslararası İlişkiler Çıkılmazında Filistin Sorunu*, İstanbul, 1991.

KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye ve İngiltere (Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar)*, İstanbul, 1985.

KOCABAŞ, Süleyman, *Filistin İçin Mücadele Türkiye ve Siyonizm*, İstanbul, 2005.

KOÇ, Melike Bileydi, *İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, İstanbul, 2006.

MERİH, Turgay, *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*, Ankara, 2006.

ÖKE, Mim Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, İstanbul, 2013.

ÖZMEN, Süleyman, *Ortadoğu’da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, 2002.

PEHLİVANOĞLU, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, 2004.

UMAR, Ömer Osman, “Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Elazığ, 2002.

YARAR, Erhan, *Tarihsel Dönüşüm Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devletini Tanıma Süreci*, Ankara, 2006.

YILMAZ, Türel, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e)*, Ankara, 2004.

CUMARTESİ
15
MAYIS
1948
10 KURUS

C.R.F. ULUS MÜNSERRESİ
Çağın en kaliteli Ankara
Ticaret acentesi: Ulu Ankara

Bayanlar için 11264
Tüneli Yeni Mimarlık 11268
Yeni İşleri Müdürlüğü 11270
Yeni İşleri 11269
Mühürler Müdürlüğü 11273
Mühürler İşleri Servisi
İki, üç ve dört işleri 11274

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

Tıp Fakültesi stajyerleri
VEDA BALOŞU
15 Mayıs Cumartesi saat 21,30 da Adana
Palas salonlarında
DAVETİYELERİ, Yayıncılara, Okunup okunulmamasına, Ulaştırma Bşk. Kararlarına tabii olacaktır.

Mısır kıtaları dün gece yarısı sınırı aştılar

Filistin'de manda idaresi sona erdi

Ekonomi Bakanı temin ediyor
Şeker fiyatları
açtırmıyacak

İstihlakin artmasına ve piyasa hareketlerine karşı Hükümet, tedbirlerini almış ve alacaktır

Dün Mecliste Ticaret ve Maliye Bakanları da sözlü sorulara cevap verdiler

İNÖNÜ'NÜN KABULLERİ

Çocuk Bakanlar İnceleme Kurulu'nun 15 Mayıs 1948'de toplanan 13. toplantısında, 15 Mayıs 1948'de toplanan 13. toplantısında, 15 Mayıs 1948'de toplanan 13. toplantısında...

Havana Konferansı

Dünya ticaretini serbest ve sağlıklı hale getiren bir konferansın başarıya ulaşması için...

Anıt-Kabir inşaatı

Müteahhitlere aradıkları anlaşmazlık halledildi, yapı işine büyük bir hızla devam edilecek

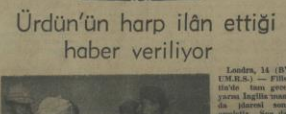
1949 yılında 90.000 tonluk tahmini ve 85.000 ton tahmini olarak...

Yafa'da toplananlar için tahminler durumu

BİR HABERE GÖRE
Amerika, yeni kurulan Yahudi Devletini tanıdı

Ürdün'ün harp ilân ettiği haber veriliyor

Orta-Doğu Ekonomik Komisyonu

İsveç güççileri geldi
Ankara - Stokholm bugün karşılaşıyor

Bugünkü görüşler serbest, yarınkiler Grekorumen olacak

Mısır görüşleri Ankara gündemini etkileyecek

Bakanlar Kurulu

Bakanlar Kurulu dün saat 12.30'ta toplanarak...

Dün gece şehir susuz kaldı

Dün gece 11.30'da şehirde su kesildi...

Bedell Smith - Molotov görüşmelerinin sonucu ne mahiyet alırsa alsın

İngiltere Batı ile işbirliğine devam edecek

Vetosu ile meşhur Gromyko'nun geri alınması Birleşmiş Milletler çevrelerinde hayretle karşılandı

Moskova'da geçen Mr. Molotov görüşmelerini bekleyen M. Gromyko (sağda)

Bir İngiliz deniz filosu Türkiye'ye geliyor

Roma, 14. a.s. - Aralarında 1200 tonluk İngiliz uçak gemisi de bulunan bir İngiliz deniz filosu...

Orta-Doğu Ekonomik Komisyonu

Rusya bizim ve Yunanistan'ın komisyonuna dahil edilmesini istiyor

Sınır topakları

İstanbul, 14. a.s. - 13 Mayıs öğleden sonra...

Köy okulları için 6 milyon yeni ödenek

Tasarının son şekline göre, okul inşası için köylüye tahmil edilen mecburiyetler kaldırılmaktadır

Amerika'da komünizme mücadele

Köy okulları inşaatı hakkında tasarının son şekline göre...

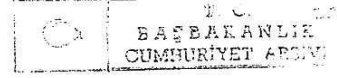
Washington, 14. a.s. - (Haber) Transilvanya'da...

Washington, 14. a.s. - (Haber) Transilvanya'da...

Ek-II

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
8942

KARAR

İsrail Devletinin derhal tanınması ; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>S. G. İnönü</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>M. İ. Ak</i>	Devlet Bakanı <i>A. İ. Ak</i>	Adalet Bakanı <i>K. İ. Ak</i>
Millî Savunma Bakanı <i>H. İ. Ak</i>	İçişleri Bakanı <i>E. İ. Ak</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. İ. Ak</i>	Maliye Bakanı <i>B. İ. Ak</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. İ. Ak</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. İ. Ak</i>	Ek. ve Ticaret Bakanı <i>O. İ. Ak</i>	Sa. ve So. X. Bakanı <i>L. İ. Ak</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>D. İ. Ak</i>	Terim Bakanı <i>C. İ. Ak</i>	Ulaştırma Bakanı <i>D. İ. Ak</i>	Çalışma Bakanı <i>R. İ. Ak</i>

030 18 01 02 118 108 3

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen **nitelikleri** taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 4 cm. boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 0,7 cm boşluk bırakılarak aslı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar ve paragraflar öncesinde 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 12 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa** geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazının soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların öntüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, yukarıdaki biçimde düzenlenmiş şekliyle Word dosyası olarak iki nüsha hâlinde Dergipark üzerinden Dergimizin sistemine yüklenir. Nüshaların birinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale sisteme yüklenirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten “**Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi**” formu doldurulup imzalanır ve **PDF formatında** sisteme yüklenir. (**Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi**, resmi web sayfamızdan veya Dergipark sistemi üzerinde makale yükleme aşamasının ilk adımında temin edilebilir)
3. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739